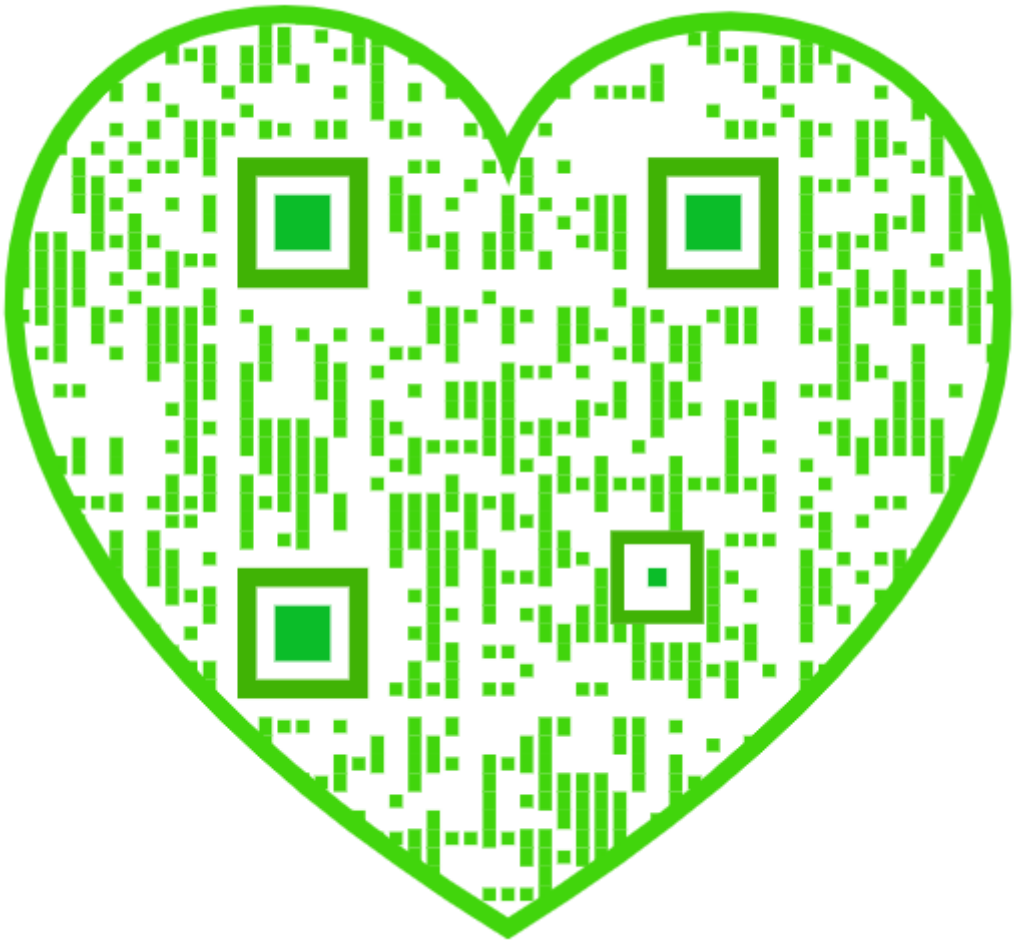

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-EN-EERSTE DEEL.

1892.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit.
(*Onze Wachter.*)

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. I Mach. XV, 34.
(*De Katholiek.*)

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.
Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN,
Antiq. Boekhandel.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.

1892.

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-EERSTE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

Bldz.

Toehuldiging. Aan Z. D. H. Mgr. C. J. M. Bottemanne, Bisschop van Haarlem.
J. A. DE RIJK, Pr. 1

Aan den lezer 2

Voor vijftig jaren.
P. L. DESSENS 5

IN MEMORIAM.

Z. D. H. Mgr. F. J. van Vree.
F. J. POELHEKKE 14

Mgr. C. Broere.
A. M. C. VAN COOTH 19

Z. D. H. Mgr. A. J. Pluym.
J. A. DE RIJK, Pr. 31

Mgr. J. H. Wensing.
P. L. DESSENS 39

Mgr. P. van der Ploeg.
H. J. HOLIËRHOEK 43

Een brief van Mgr. Dr. H. J. Feye aan de redactie van *De Katholiek* 50

Lijst der artikelen van Mgr. C. Broere 55

Eerste *Prospectus* van *De Katholiek*, Dec. 1841 69

Bladz.

In Memoriam. Z. D. H. Monseigneur A. Godschalk.
A. N. MUTSAERS, Pr. 73

Amstelodamensia.
De eerste glasblazer van Amsterdam 74
De noodmunt van Amsterdam (Januari 1578) . . . 333
B. H. KLÖNNE.

Dr. Pijper's geschiedenis van boete en biecht.
I. 91
II. 170
Dr. TH. VLAMING.

Oordeel van een ongeloovige over de H. Schrift in het Protestantisme en in de Roomsch-Katholieke Kerk.
F. J. POELHEKKE 106

Petrus de la Faille.
I. 110
II. 213
fr. A. VAN KERKHOFF o. c.

Mathias Felisius, Cunerus Petri en Jacob Cats.
J. G. FREDERIKS 121

De echtheid van het boek *Daniel.*
I. 141
II. 307
J. SCHETS.

De voorredé der Hollandsche en Friesche naamlijsten van ons voormalig *Rituale Romanum contractum.*
J. J. GRAAF 228

In Memoriam. Mgr. J. F. VREGT.
J. A. DE RIJK, Pr. 277

De echtheid van het vierde evangelie naar het getuigenis der geschiedenis.
I. 278
II. 373
P. L. DESSENS.

Bladz.

Sombere weemoed.
H. ERMANN, S. J. 346

De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der republiek.
Dr. G. BROM 405

VERSCHEIDENHEDEN.

Mystificatie.
F. J. P. 131

BOEKBEOORDEELING.

Maran Atha, door S. F. W. Roorda van Eysinga.
P. L. DESSENS 134

Bloemen, kruid en stekelblaadjes uit den hof van Ferdinand.
F. J. POELHEKKE 139

De H. Jozef in zijn leven en in zijn deugden als voorbeeld der Christenen beschouwd door H. J. H. Ruscheblatt.
M. OOMS 250

De Schriftuur bewezen uit de huidige archaeologie van Assyrië, Egypte en Palestina, door G. D. Kern Eik.
D. A. W. H SLOET 255

Bibliographia Bernardina ... collegit et adnotavit E. Leopoldus Janauschek.
P. fr. L HOONING, Ord. Pr. . . 267

Willoozen, roman door Jan Holland.
F. J. POELHEKKE 358

Over jaarboekjes voor katholieken.
A. M. C. VAN COOTH 361

LETTERLOOVER.

Bladz.

Bij eene eerste H. Communie.
H. ERMANN, S. J. 272

Drie Sonnetten: Mysterie; Madonna; Tempel-schemering.
EDUARD BROM 274

TOEHULDIGING.

Aan Z. D. H. Mgr. C. J. M. BOTTEMANNE,

Bisschop van Haarlem.

Vindicamus haereditatem patrum nostrorum.
I Mach. XV, 34.

Een grijze kathedraal, het werk der voorgeslachten,
Met groen klimop begroeid, dat juicht in 't zonnelicht; —
Een eik in 't reuzenwoud, de kruin omhoog gericht,
Die in zijn kloekheid vrij de orkanen mag verwachten; —

Een trouwe zoon der Kerk, die zinnen en gedachten
Op 't oog der Moeder houdt, haar lieflijk aangezicht
Bespiedt en minnend eert uit teedren kinderplicht; —
Zoo staat *De Katholiek*, met ongebogen krachten,

Nu half eene eeuw. De kroon van 't koninklijke goud,
Aan onze zwakke hand en zorgen toevertrouwd,
Wij leggen ze aan uw troon, o Bisschop, in dees blaadren.

Aan uw hand gaan we voort. Een sterre, nooit verflauwd,
Straalt vóór ons, nacht en dag met kloppend hart aanschouwd:
Wij kampen voor ons Recht, het Erfdeel onzer Vaadren.

J. A. DE RIJK, Pr.

AAN DEN LEZER.

Nu *De Katholiek* zich weder met een eerste deel, na de voltooide honderd, bij zijne lezers aanmeldt, hebben wij gemeend deze nieuwe reeks te moeten openen met een dankbare herdenking der vaderen in het geloof, die de stichters en eerste schrijvers van dit maandschrift geweest zijn en den grondslag hebben gelegd voor het tegenwoordige en, naar wij hopen, ook nog voor de toekomst.

Geen feestnummer alzoo bedoelt deze aflevering te zijn, maar een herinneringsnummer, onder eerbiedige toehuldiging aan Haarlems Doorluchtigen Kerkvoogd, Mgr. C. J. M. Bottemanne, aan wien de verschenen jaargangen zoo groote en zoo hoog gewaardeerde verplichting hebben.

In een eerste artikel zullen onze lezers eene schets vinden van de omstandigheden, die tot het optreden van *De Katholiek* aanleiding gaven, en eenige mededeelingen — ter aanvulling en gedeeltelijk ter verbetering van vroegere berichten — omtrent de stichting zelve en de eerbiedig herdachte hoofdpersonen, die daartoe samenwerkten.

Na dezen meer algemeenen terugblik in het verledene volgen, in afzonderlijke bijdragen, eenige gedenkbladen, gewijd aan de nagedachtenis der roemwaardige mannen, wier namen zij dragen. Zeker zou de naam van Mgr. Dr. Th. J. H. Borret daarbij een eereplaats be-

kleed hebben, als wij ons niet overtuigd hielden, dat de hulde, die wij onlangs in den pas gesloten jaargang aan zijne nagedachtenis gebracht hebben, onzen lezers nog levendig voor den geest staat en wij niet behoeven te herhalen wat daar met zoo diep gevoelde erkentelijkheid gezegd is. Maar al maken de gedenkbladen, die wij aanbieden, geen aanspraak op volledigheid, al zouden wij ze gaarne met nog eenige vermeerderd hebben, wij vertrouwen toch, dat de herinneringen, die zij verlevendigen, ook het besef zullen versterken, hoeveel wij, het thans levend geslacht, verschuldigd zijn aan den geloofsmoed, aan de kloeke en edelmoedige toewijding van hen, die onze onmiddellijke voorgangers zijn geweest op den voorvaderlijken erfgrond.

De latere lotgevallen van *De Katholiek* behooren tot de „histoire contemporaine"; eene schets daarvan hebben wij niet te ontwerpen; wij hebben vooral den eersten tijd willen herdenken, niet enkel ten verschuldigd eerbetoon, maar ook als eene aansporing voor ons zelven; wanneer eene stichting deugdelijk is, moet een terugkeer tot haren oorsprong heilzamen invloed uitoefenen. De „brief aan de redactie", die wij van zoo hooggeachte zijde mochten ontvangen en aan onze lezers kunnen mededeelen, sluit zich door persoonlijke herinneringen uit dien eersten tijd geleidelijk daarbij aan.

Met twee documenten besluiten wij deze herinneringsgave. Het eerste is de volledige lijst der artikelen van Broere's hand, welke in de verschenen jaargangen verspreid staan, eene mededeeling, die zeker aan velen onzer lezers welkom zal wezen en tevens het best de werkzaamheid teekent van den hoogbegaafden schrijver, wien *De Katholiek* het allermeest verschuldigd is.

Daarbij voegen wij nog een getrouwen nadruk van den eersten prospectus, die het uit te geven maandschrift *De Katholiek* voor vijftig jaren aankondigde en thans eene zeldzaamheid is geworden. Wat dit tijdschrift van den aanvang af beoogde en in welken geest het werkzaam wilde zijn, staat daar duidelijk uitgedrukt.

Als *De Katholiek* later over zich zelf gesproken heeft [1]), is hij steeds aan denzelfden geest getrouw gebleven, en wij wenschen niets liever dan op dien grondslag den arbeid voort te zetten. Bijzondere opmerking verdient het woord, dat bij den aanvang van het vierde *lustrum* tot de „tegenwoordige en toekomstige lezers en begunstigers" van *De Katholiek* gericht werd en dat waarlijk geene onderteekening behoeft om den auteur kenbaar te maken, wiens devotie tot de Onbevlekt Ontvangene Moedermaagd nog altoos in zijn onvergetelijke *Marialiederen* voortleeft onder zijn katholieke landgenooten. Wat daar gezegd wordt, wat daar inzonderheid aan het einde gevraagd wordt onder toewijding aan de Hooge Patronesse, wier onbevlekte zuiverheid voor ons, katholieken. een vriendelijk lichtende „Ster der zee" is boven de woelende stormen des tijds, onderschrijven wij van ganscher harte en herhalen de aldaar uitgesproken bede uit aller naam. Moge de bescherming en voorspraak der Onbevlekt Ontvangene Moedermaagd den zegen Gods, dien wij dankbaar herdenken, ook voor de toekomst aan onzen arbeid verzekeren.

---

[1]) Bij het verschijnen van de derde aflevering (Dl. I, bl. 141), herhaaldelijk in de Januari-aflevering der eerste jaargangen (Dl. III, V, VII), bij het sluiten van zijn tweede en het begin van zijn vierde *lustrum* (Dl. XXXI, bl. 48), bij zijn vijf-en-twintigjarig bestaan (Dl. LI, bl. 1) bij zijne samensmelting met *Onze Wachter* (Dl. LXXXIX, bl. 2).

VOOR VIJFTIG JAREN.

Vijftig jaren zijn er voorbijgegaan, sedert *De Katholiek* zich vaardig maakte om zijne taak te beginnen. Nog slechts aan weinigen heugt meer zijn eerste verschijning, toen hij, roomsch strijder in volle wapenrusting, het erfdeel der vaderen kwam handhaven en maar een enkele zal zich nog de tijdsomstandigheden herinneren, door welke zijne komst op het einde van Januari 1842 voorbereid en veroorzaakt werd. Vijftig jaren zijn er voorbijgegaan, en van zelf keeren zich nu onze gedachten naar de verledene jaren en zoeken ze haren weg door het donker van dien vroegeren tijd, die ja, hoewel hij onzen levenstijd van nabij voorafging en niet weinig van het zijne als erfgoed hem achterliet, voor menigeen reeds een ongekende, een donkere tijd is geworden. Wij willen dan in een aan de wording van *De Katholiek* gewijd herinneringsblad de oude dagen gedenken. Ook aan de lezers van dit maandschrift, aan de vrienden van den vijftigjarige kan zulks niet ongevallig zijn.

Toen in het najaar van 1840 koning Willem de tweede de regeering aanvaardde, had tot dusverre de Kerk in ons vaderland meer door lijden dan door werken hare levenskracht in het openbare leven kunnen toonen. Want dagteekent ook de zoogenaamde emancipatie der katholieken al van het jaar 1795,

de lichtschemering, welke toen na den nacht der verdrukking aanbrak, bleef geruimen tijd niet meer dan schemering. Zeker veel was er sinds die dagen verbeterd. Zelfs op oud-Hollands grond stonden thans onze seminariën veilig. De roomschen hadden voortaan niet enkel plichten maar ook rechten. En toch... ja het heette wel, dat allen voor de wet gelijk waren en dat de verschillende godsdienstige gezindheden dezelfde rechten hadden: feitelijk echter gebeurde het anders, en was tijdens de regeering van den eersten Willem het protestantisme der vroegere staatskerk als onaantastbare landswet in eere.

Eerst met den tweeden Willem mocht de katholieke minderheid hopen, dat voor haar de dag der grondwettige gelijkheid zou komen. Bijkans onmiddellijk na zijne troonsbestijging op den 12den November belastte de edele vorst eene commissie met de taak om de grieven in zake van het alleenheerschend staatsonderwijs ten spoedigste te onderzoeken en door gepaste maatregelen uit den weg te ruimen. Een koninklijk besluit van den 28sten dier maand, den kroningsdag, gaf aan de kloosters in Noord-Brabant de bij besluit van 14 September 1814 ontnomene vrijheid terug om nieuwe leden aan te nemen, en hiermee geheel in overeenstemming verbreidde zich weldra het gerucht, dat het reeds in 1827 geslotene concordaat met de noodige wijzigingen ten uitvoer gebracht, de bisschoppelijke hiërarchie eindelijk hersteld zou worden. Is het te verwonderen dat de katholieken jubelden? Ontegenzeggelijk hadden zij nu binnen enkele maanden meer verworven dan in de zeven en twintig jaren, welke op het herstel onzer onafhankelijkheid waren gevolgd.

Maar krachtiger dan die jubelkreten klonken thans de jammerklachten der onkatholieke meerderheid. Vooral de benoeming der commissie voor het lager onderwijs, in welke zelfs een priester met bisschoppelijk karakter [1]) zitting had, bracht de gemoe-

---

[1]) Mgr. C. L. baron van Wijkerslooth, bisschop van Curium.

deren in beweging. Aanzienlijke mannen vorderden openlijk in naam der verdraagzaamheid de bestendige alleenheersching der staatsschool met uitsluiting der bijzondere godsdienstige scholen. Ook de senaten der drie hoogescholen boden hunne bezwaarschriften aan, terwijl het koor der stedelijke couranten en provinciale dagbladen de verontwaardiging gaande hield of ook door valsche geruchten de ergernis nog verergerde [1]). Wel het heftigst echter openbaarde zich het protestantsche zelfbewustzijn, toen daarbij de uitvoering van het concordaat eenige waarschijnlijkheid kreeg. Het regende vlugschriften tegen de pausgezinden, honderden predikanten stelden zich te weer, en de Waalsche gemeente van Leeuwarden, in een adres [2]) aan den koning tegen het heerschzuchtige Vatikaan waarschuwend, kon zich voor hare ongepaste bemoeiing met recht beroepen op het „concert unanime de toutes les voix protestantes". De katholieken verdedigden zich bij afzonderlijke geschriften en in hunne toenmaals weinig talrijke openbare organen, maar zonder veel hoop. De overmacht, welke de wenschen des konings dwarsboomde, was te groot en zij stonden alleen [3]). Wel vroegen sedert 1835 ook de „afgescheidenen" en zelfs enkele gereformeerden onder Groen van Prinsterer vrijheid van onderwijs, terwijl de vrijzinnigen met de roomschen voor een betere toepassing der grondwettige beginselen ijverden, maar beide partijen misten nog de noodige kracht, en waar het roomsche belangen gold, was bij hen van

---

[1]) „Wij vernemen uit eene doorgaans wel onderrigte bron, dat er te 's-Hage twee groote gebouwen regeringswege zijn aangekocht, ten einde Jesuïtische Seminariums daarin op te richten." *Tolk der Vrijheid* (5 Jan. 1841).

[2]) Zie dit adres in den *Noord-Brabander* (31 Juli 1841).

[3]) In de troonrede bij opening der Kamers op 18 October 1841 werd dan ook geen woord meer gerept over onderwijs of concordaat.

welwillendheid schijn noch schaduw, toonden zich vrijzinnigen en orthodoxen „issus de Calvin" [1]).

Middelerwijl nu in schotschriften en adressen tegen vrij onderwijs en concordaat alles beproefd werd, achtte het hoogste gezag in de Hervormde Kerk het goed, om de hartstochtelijke opgewondenheid tegen Rome nog aan te wakkeren. Verschillende predikanten en kerkeraden hadden zich bij de Synode beklaagd en de veranderde kerkreglementen strijdig genoemd met Gods woord en de kerkenorde van Dordrecht. Elke voldoening werd hun geweigerd. Niettemin bleek toch tusschen de twistenden op een enkel punt merkwaardige overeenstemming. Hadden de klagers gewezen op de dreigende houding der roomsche Kerk, van haren kant verklaarde de Synode [2]), dat het nu een tijd was „waarin alle krachten zich moesten vereenigen, om aan de pausselijke Kerk eendragtig het hoofd te bieden". Deze woorden werden door de katholieken een oorlogsverklaring genoemd, en dat zij niet overdreven, bleek spoedig toen de aankondiging volgde van een nieuw weekblad, dat onder redactie en toezicht van achttien predikanten en professoren uit de verschillende protestantsche gezindheden „bepaaldelijk aan de zaak van het Protestantisme zou zijn gewijd". De beteekenis dezer phrase

---

[1]) „Ons is geen protestantsch blad bekend, hetwelk voor de vrijheid der Catholijke Kerk, hare onafhankelijkheid van den Staat... tot nog toe is opgetreden." *Cat. Nederl. Stemmen* (26 Juni 1841). — Aangaande de vrijzinnige dagbladen in Nederland zeggen dezelfde *Stemmen* (11 Sept. 1841), dat „de meesten eenen tegen het Catholicismus vijandigen geest niet kunnen of niet willen verbergen en daardoor de Catholijken afkeerig maken van het goede, dat somtijds in dezelve wordt aangetroffen."

[2]) *Rapport ter zake van het adres van den predikant B. Moorrees etc. welk rapport de Synode... met eenparige stemmen overgenomen en overeenkomstig hetzelve besloten heeft.*

was voor een ieder begrijpelijk. De *'s Gravenhaagsche Nieuwsbode* voorspelde dan ook op 31 Aug., dat *De Evangelische Kerkbode*, die naam was aan het weekblad gegeven, met gevelde bajonet tegen het pausdom zou oprukken. En zoo gebeurde het den 1sten October 1841. Maar nog een tweede voorspelling ging nu in vervulling. De roemwaardige bekeerling en geloofsverdediger Le Sage ten Broek had op 28 Aug. in zijne *Catholijke Nederlandsche Stemmen* den komenden vijand aangewezen en gezegd, dat het hem in den nieuwen strijd aan bondgenooten niet zou ontbreken. En de bondgenooten kwamen. In dezelfde *Stemmen* van 25 December werd gemeld: „Wij hebben den prospectus ontvangen van een nieuw maandschrift, aan de verdediging der Catholijke leer tegen hare bestrijders, die door hunne nieuwe en hevige aanvallen daartoe hoofdzakelijk aanleiding hebben gegeven, voornamelijk toegewijd. Daar de redactie van den zich noemenden *Evangelischen Kerkbode* uit professoren, leeraars en hoogleeraars bestaat, hebben zich al de professoren van het Warmondsche seminarie, benevens professoren in de seminariën van 's Heerenberg en Haren, onderscheidene seminarie-leeraars en pastoors vereenigd als medearbeiders van het nieuwe maandschrift, dat den naam zal voeren van *De Katholiek*".

Naar deze aanwijzing [1]) zou derhalve *De Evangelische Kerkbode* de naaste aanleiding tot de komst van *De Katholiek* zijn geweest, en inderdaad heeft zich Le Sage ten Broek niet vergist. Want is ook in genoemden prospectus van December 1841 meer algemeen sprake van onverantwoordelijke heftigheid der pro-

[1]) In het artikel: *Iets over den oorsprong van het tijdschrift*: *De Katholiek* (Zie *De Katholiek* 1888, Dl. XCIII, bl. 201) wordt van *De Kerkbode* niet gesproken. Ook omtrent enkele andere punten waren wij verplicht eenigszins af te wijken van de overigens belangrijke mededeelingen, welke de hoogbejaarde schrijver van voornoemd artikel uit het geheugen neerschreef.

testantsche tijdschriften, welke de katholieken tot vermeerdering hunner verdedigingsmiddelen noodzaakt: dat hierbij vooral aan den *Bode* met de gevelde bajonet gedacht moet worden, blijkt ook nu nog uit de veelvuldige polemiek, welke het nieuwe maandschrift aanstonds tegen het befaamde predikantenblad heeft gevoerd, en is ten overvloede in *De Katholiek* zelf dadelijk met klare woorden erkend [1]).

Met welke bedoelingen en volgens welke grondregels de arbeid werd begonnen, is duidelijk te zien in den op het einde dezer aflevering afgedrukten eersten prospectus, waar ook de eerste medewerkers meerendeels vermeld zijn. Van dezen hadden reeds velen in de verdediging der katholieke zaak hunne krachten geoefend [2]) en waren eenigen al met eere als kloeke strijders voor waarheid en recht gekend [3]). Wie uit hen de eigenlijke stichters geweest zijn, ligt eenigszins in het duister. Wel zegt Dr. Borret in zijne levensbeschrijving van Mgr. Pluym [4]), dat in 1841 eenige hoogleeraars van het seminarie te Warmond het reeds vroeger opgevatte voornemen ten uitvoer legden om *De Katholiek* uit te geven, maar wijl hij daar slechts vluchtig dat feit even aanraakt, is zijne mededeeling niet beslissend, te minder omdat de bijeenkomst, in welke tot de uitgave beslo-

---

[1]) „Zijt gij niet, zoowel als ik, uitgenoodigd medearbeider van een nieuw maandschrift te worden? Ziedaar een der eerste gevolgen van des *Kerkbodes* waakgeschrei." *De Katholiek*, Januari 1842 (Dl. I, bl. 46).

[2]) „Wij hebben van den aanvang af immer verdienstelijke en geleerde geestelijken, zelfs vele der medearbeiders aan het nieuwe maandschrift, tot medearbeiders gehad." *Cat. Ned. Stemmen* (25 Dec. 1841).

[3]) Uit het begin van 1841 zijn de tegen M. Siegenbeek gerichte en zoo voortreffelijke verdedigingsgeschriften van Broere, Wennekendonk en van Vree, alsook de concordaatsbrochure van van Kints.

[4]) *De Katholiek*, 1874 (Dl. LXV, bl. 386).

ten werd, plaats had bij den toenmaligen directeur van het instituut te Katwijk F. J. van Vree, terwijl, behalve de professoren van Warmond Brinkman en Borret, ook de professoren van Hageveld bij Velzen van Kints en Broere en de heeren Mr. Meylink en Mr. Leesberg uit 's Gravenhage aan die bijeenkomst deelnamen [1]). Waarschijnlijk zijn alleen genoemde mannen de stichters, en zeker is de latere bisschop van Haarlem Mgr. van Vree, èn in de leiding der jeugdige vereeniging, èn in den arbeid der eerste jaren, de ziel der onderneming geweest.

Doen wij nu, minder belangrijke bijzonderheden achterwege houdend,een oogslag op de uitgelezene schare, welke zich voor vijftig jaren onder den standaard van *De Katholiek* verzamelde. Hoe lustig en krachtig schalt nog uit de eerste zoo roemvolle jaargangen van het maandschrift hun wapenkreet het „Vindicamus" ons tegen! Ja, daar bleven zij na hun heengaan en leven zij na hun sterven in onsterfelijke gedachtenis. Wat keur van mannen! Met den ernstigen van Kints en den hoffelijken Borret, twee meesters in de heilige wetenschap, staat daar pastoor Wennekendonk, de forsche bestrijder van het Jansenisme, en Pluym, de ver-

---

[1]) Zie het reeds aangewezen artikel in *De Katholiek* (1888), waar echter Wensing verkeerdelijk professor te Warmond wordt genoemd. Hij was nog te 's Heerenberg en kwam eerst in het volgende jaar 1842, bij de samensmelting van de beide seminaries der Hollandsche Missie, te Warmond. De namen van Mr. Meylink en Mr. Leesberg worden niet op de lijst der medewerkers gevonden, maar beiden zijn bepaaldelijk op de eerste plaats bedoeld in het nummer van Maart 1842 (bl. 145), waar *De Katholiek* zegt: „Er waren van den beginne af mede-arbeiders, die niet genoemd zijn, en onder dezen ook leeken." De onnauwkeurigheid in de mededeeling van Dr. Borret is zeer begrijpelijk, als we bedenken, dat Mgr. van Vree, eerste voorzitter van de vereeniging *De Katholiek*, in 1842 president werd te Warmond en dat het seminarie om verschillende redenen als zetelplaats der vereeniging kan beschouwd worden.

dediger van het Mirakel der Heilige Stede, die eens te Constantinopel staf en mijter zou voeren. Naast hen zijn Meylink, de kundige rechtsgeleerde, en Leesberg, de christelijke herderszanger, en Beelen van Leuven, die zich echter voor anderen roemwaardigen arbeid weldra terugtrekt, en pastoor Burgmeijer, een pionier onzer vaderlandsche kerkhistorie. En weer anderen naderen: de geschiedvorscher Wensing, wiens strijdbaarheid voor den ridder van pausin Joanna zoo noodlottig zal zijn, en pastoor Kok, ook een dappere, die metterdaad het vaderlijk erfgebied handhaaft [1]), en van der Ploeg, de priesterlijke dichter, wiens liederen het volk nooit zal vergeten. Maar hen allen afzonderlijk in de vervulling van de met geestdrift aanvaarde taak aan te wijzen, kunnen we niet. Te talrijk is hier het getal zelfs van hen, die door bijzondere toewijding op meer uitnemende wijze de werklieden van het eerste uur mogen geroemd worden. Daarom dan alleen nog een eerbiedige groet aan de twee, wier namen wel de schoonste herinneringen wekken. Boven de anderen uit rijst de kloeke gestalte van Haarlems eersten bisschop, geboren heervoerder door zijne wijsheid maar ook in mannelijk krachtbetoon aller toonbeeld, en nevens hem verheft zich de eenige Broere, die in diepte van kennis en hoogheid des geestes allen overtrof en wiens schrijfstift het maandschrift in zoovele bladzijden met het merk van het genie adelde: zoet als honig blijft in elks mond hunne gedachtenis.

Vijftig jaren zijn nu voorbijgegaan, sedert *De Katholiek* zich vaardig maakte om zijne taak te beginnen. Zooals we ons herinnerden, doorworstelde toen de Kerk in het vaderland, en met veel minder hulpmiddelen dan haar thans ten dienste staan, moeilijke dagen. Vandaar dan ook, dat, waar de wapenkreet

---

[1]) Zie o. a. „Cyrillus verdonkerd": *De Katholiek* 1842 (Dl II, bl. 32).

van den jeugdigen strijder weergalmde, de zonen der Kerk tot aan de grenzen des rijks het „Vindicamus" met blij gejubel beantwoordden [1]). En nu na vijftig jaren! Ook nu nog heeft *De Katholiek* gelijk vroeger in alle streken des lands bij geestelijkheid en leeken trouwe vrienden, die hem in de handhaving van recht en waarheid ter zijde staan en steunen. Worde met hunne hulp ook in de toekomst gelijk in het verleden de wensch der Limburgsche broeders vervuld: „Gaat voort, Auspice Deo". Want veranderden tijden en menschen en mogen wij zelfs, aan de vroegere jaren denkend, niet klagen: toch is het er verre af, dat wij in rust kunnen neerzitten. Nog pijnigen rechtmatige grieven, nog dreigen talrijke tegenstanders [2]). Die voor vijftig jaren den volkshaat aanhitsten en de staatsmacht misbruikten, mogen nu meerendeels in hunne kinderen andere leuzen hebben, andere meeningen aanprijzen, andere wapenen hanteeren: even krachtig nog woelen vooroordeel en zelfzucht en dus blijft zelfverdediging tegen dwaling en onrecht noodzakelijk. Ja, het erfdeel der vaderen te handhaven blijft plicht. Zoo zij het dan, Auspice Deo!

Warmond. P. L. Dessens.

---

[1]) „In dezen benaauwenden staat van zaken springt gij moedig in de bres... Dat heeft ons opgebeurd, onze hartelijke deelneming gaande gemaakt, en wij roepen u, met de spreuk des Limburgschen Kerkvoogds toe: Gaat voort, onder Gods genade, Auspice Deo!" Uit een schrijven van den eerw. heer Peters, regent te Rolduc, door hem ook uit naam van vele andere Limburgsche geestelijken aan de redacteurs van *De Katholiek* gezonden. Zie *De Katholiek*, Maart 1842 (Dl. I, bl. 152).

[2]) Bijv. 's lands hoogescholen bleven protestantsch en zijn kweekscholen geworden van het ongeloof.

IN MEMORIAM.

Z. D. H. Mgr. F. J. VAN VREE.

De herinnering aan een paar karaktertrekken moge volstaan ter dankbare nagedachtenis van den man, aan wiens initiatief dit tijdschrift zijn ontstaan, aan wiens geest het zijne richting voornamelijk heeft te danken.

Reeds in den jeugdigen priester zag men een hoogst wetenschappelijken en tegelijk practischen geest schier in gelijke mate vereenigd, en niet minder blonk in woord, geschrift en daad de vurigste geloofsijver uit, gepaard aan de edelste verdraagzaamheid.

Deze zoo verscheiden karaktertrekken kwamen in zijn verdere leven en werken hoe langer hoe meer, ja op voorbeeldige wijze, tot hun recht. Geheel zijn leven spreekt van veelzijdige bekwaamheid en algeheele toewijding. Doch wij hebben den edelen man hier slechts te beschouwen in zijne betrekking tot *De Katholiek*. En dan rijst hij voor onze herinnering op als de machtige strijder voor waarheid, recht en deugd, in het bijzonder waar deze werden aangevallen op het terrein der school.

Ik behoef hier dien verbitterden, afmattenden en zoovele offers eischenden strijd over onderwijs en opvoeding niet te schetsen, noch in herinnering te brengen, hoeveel moeilijker in die dagen de taak was dergenen, die zich voor de goede zaak in de bres stelden. Genoeg zij het te erkennen, dat de stichter van dit tijdschrift aan den strijd, in zijn geheelen omvang, het eerste en voornaamste deel genomen heeft.

Reeds te voren, in het jaar 1841, had de hoogleeraar Siegenbeek ondervonden, hoe welgewapend met kennis en welsprekend-

heid deze roomsche geestelijke wist op te treden. Zijn eerste verschijnen in het strijdperk had reeds geen gering ontzag ingeboezemd. Ook waren de eerste pijlen van den vijand tegen hem gericht. Men scheen wel te weten, uit wiens gemoed vooral de strijdleuze, het *Vindicamus haereditatem patrum nostrorum* opging. Was inderdaad de geheele persoonlijkheid van dezen man, die zich, wat ontwikkeling en beschaving betreft, met de besten in den lande meten kon, was geheel zijn streven niet reeds de meest beschamende weerlegging van den laster, den Katholieken en hunne Kerk op allerlei wijzen en van alle zijden aangewreven? Dit zette zijn geschreven of gesproken woord een onmiskenbare kracht bij. Men had reden bevreesd te zijn voor den invloed van hem, die zoo krachtig en waardig het erfgoed der katholieke vaderen opeischte, terwijl hemzelf, ter bewaring van dat kostbaar erfgoed, de ontwikkeling van den bloesem der katholieke jongelingschap was toebetrouwd. Het beteekende iets als *hij* den lasteraars toeriep: „Neen! Neen! de gehate, de gelasterde, beschimpte katholieke geestelijkheid wil geene *vernietiging van het onderwijs*, beaamt geene *bevordering van onkunde*, zal nimmer begunstigen de zegeviering van de *leugen*, beoogt niet de *uitdooving der waarheid*, wenscht de menschheid niet aan *domheid* overgeleverd te zien, zoekt veel minder de kinderen *zedeloos* te maken, hun de *gewijde geschiedenis* te onthouden, hun den naam van en het geloof aan Jesus, onzen goddelijken Verlosser en Zaligmaker, te doen verzaken! Gode is het bekend, dat zij niets vuriger wenscht, dan de kinderen behoorlijk onderwezen, hoogst zedelijk en vooral diep christelijk te zien, en dat zij onophoudelijk al hare pogingen daartoe in het werk stelt, daarvoor ijvert en zwoegt".

Deze dingtaal moest de hardnekkigste tegenstanders tot betere gedachten gebracht hebben. Maar zij wilden zich niet laten overtuigen. Hun voornaamste wapen was dat van den laster. Dit was het groote middel om hun edel doel te bereiken,

hun ideaal om namelijk geheel Nederland, boven den Moerdijk voor 't minst, te protestantiseeren door middel van de school. Het waren hachelijke dagen. Maar onze strijder laat zich niet vervaren; tegenover daden zullen andere daden gesteld worden. Hij schrijft: „De strijd, dien wij geschetst hebben, duurt voort, en wordt van den kant der school met klimmende woede gevoerd; de Regeering, die er een einde aan maken kan door hare eigene besluiten te handhaven tegen hare subalterne ambtenaren, zit stil; het onderwijs in de lagere scholen wordt voor de Katholieken al meer en meer kwetsend, zoodat het weinig beneden den tijd der heerschende Kerk is; wat moet daar eindelijk van komen? Dat de katholieke ouders zich in geweten verplicht zullen zien, hunne kinderen niet langer ter school te zenden; want het wordt met iederen dag klaarder, dat het schoolonderwijs op het vernietigen des katholieken geloofs in de harten der jeugd berekend is. Ongelukkig Nederland, waar de talrijkste gezindheid zal moeten kiezen tusschen het verkrachten van haar geweten en het onwetend laten harer kinderen!"

Zoover had reeds de laster en de verdachtmaking gezegevierd. De rechtmatigste klachten werden zelfs niet aangehoord, ja de klagers werden verwezen naar hunne bitterste en kwaadwilligste tegenstrevers. Moeten wij ons verwonderen, dat onze voorstrijder de ernstige waarschuwing deed hooren: „Waarlijk het is niet goed een onderdrukte te tergen, zelfs niet de mogelijkheid voor die verdenking over te laten"?

Maar wat bij zooveel bitterheden onze bewondering opwekt, dat is de zich immer gelijkblijvende waardigheid, de adel, waarmede door van Vree de strijd gestreden wordt. Welk een nobel kampioen! Wij kunnen ons eenigszins voorstellen, hoe diep het hem moest grieven, die door woord en daad zoo schitterend het tegenbewijs leverde, zijn doel en streven, of liever het doel en streven zijner Kerk te zien belasterd als geheel op dom houden en ongodsdienstig maken gericht. En dat, op welk eene on-

waardige wijze, van welke zijde en hoe hardnekkig volgehouden, bij velen tegen beter weten in! Toch ontsnapt hem geen al te scherp woord, toch blijft hij, bij alle zeggingskracht, steeds den edelsten toon bewaren. Zelfs wordt het wapen der scherts, somwijlen gebruikt, niet door onchristelijk venijn vergiftigd; zoo het schertsen wordt, dan is het eene scherts uit den hooge, gelijk de waarheid en het recht met de logen en het onrecht spot. Maar noch ernst noch scherts ontaardt ooit in persoonlijkheden. Dit was, men gevoelde het wel, iets edelers dan een kunstige handgreep of een loutere vorm van polemiek. Het kwam uit den grond zijns harten; want deze machtige en gevreesde strijder had inderdaad zijne vijanden lief met een echt christelijke liefde. Hoe weet hij zelfs den haat en de achterdochtigheid der andersdenkenden, zoo niet geheel te verontschuldigen, dan toch voor 't minst te verklaren; hoe stelt hij, in 't midden van den hevigsten strijd, des tegenstanders goede eigenschappen en betere gevoelens, zoodra hij ze slechts bemerkte, in het licht. En met welk een, ofschoon voortdurend beschaamd gemaakt, vertrouwen blijft hij zich steeds beroepen op het onbenevelder oordeel der bezadigden, beschaafden, geletterden onder zijne protestantsche landgenooten. Hoe weet hij zelfs den strijdkreet van het *vindicamus* te verzachten als hij ook de *verdraagzaamheid* als een *kostbaar erfgoed* onder de *haereditas patrum* medetelt [1]). En als hij de pen opneemt om in een boeiend verhaal (ook van letterkundige waarde) een treffend tafereel van het lijden der vaderen op te hangen, dan is dat niet om tot weerwraak aan te sporen, maar om zijn geloofsgenooten toe te roepen: ziet zij hebben zooveel verdragen, laten wij ons hunner waardig toonen.

---

[1]) „Daarenboven hebben wij van onze vaderen, ruim twee eeuwen onderdrukt, de verdraagzaamheid als een kostbaar erfgoed verkregen." *De Katholiek*, Dl. I, bl. 42.

God zegende den strijd en den strijder. Maar ook op den bisschoppelijken zetel van het herrezen, het herwonnen bisdom van Haarlem geplaatst, blijft hij zijne tegenstanders in liefde gedenken. Zijne herderlijke brieven mogen het getuigen, hoe breed en ruim hij de goede trouw der dwalenden opvatte en opgevat wilde zien, hoezeer hij zich zelfs vleide met de zoete hoop op hun terugkeer tot de algeheele waarheid. Het was duidelijk, dat hij, het devies: *Depositum custodi* onder het aloude familiewapen, met den klimmenden leeuw en de sleutelen, nederschrijvend, ook onder dit toevertrouwde de verdraagzaamheid bleef mede rekenen tegelijk met de krachtige verdediging van waarheid en recht.

Blijve ons, die, als de vrucht van zijn arbeid, in vergelijking met toen, veel betere dagen beleven, zijne nagedachtenis in erkentelijke herinnering!

Kudelstaart. F. J. Poelhekke.

Mgr. C. BROERE.

Na Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid Monseigneur F. J. van Vree, wien *De Katholiek* mag vereeren als hoofd en leidsman onder zijne stichters, moet hier allereerst de schrijver herdacht worden, die gedurende het eerste twintigtal jaren aan dit maandschrift het eigenaardig merk van zijn diepdenkenden geest heeft ingeprent, de Hageveldsche en Warmondsche hoogleeraar Mgr. C. Broere.

Van zijne hand was het eerste artikel, waarmede *De Katholiek* in het licht verscheen, en sedert heeft hij daarin meer dan iemand anders geschreven, zoodat Broere's gezamenlijke groote en kleine bijdragen, tot aan zijn al te vroegtijdigen dood toe, meer dan drie duizend bladzijden beslaan. En wat Broere schreef droeg altoos, al heeft hij het niet met zijn naam of initialen geteekend, een onmiskenbaar en zeer eigenaardig karakter van oorspronkelijkheid.

Dit eigenaardige in een paar woorden te willen samenvatten, zou een gewaagde poging zijn. Maar wie een artikel van Broere ter hand neemt, ziet aanstonds, dat hij te doen heeft met een denker van meer dan gewone kracht. Zich tot de uiterlijke verschijnselen bepalen of met een oppervlakkige redeneering van iets afmaken, kan deze schrijver niet. De wijsgeerige aanleg van zijn geest drijft hem steeds aan, om dieper in het wezen der zaak in te dringen, het verband der dingen te grijpen en ze in hun eindvoltooiing te doorschouwen. Gevolg daarvan is, dat Broere's artikelen meerendeels van wijsgeerigen aard zijn of, uit welke aanleiding ze ook mochten voortkomen, al spoedig onder zijne behandeling van wijsgeerigen aard worden.

Doch ook als wijsgeer volgt hij zijn eigen weg. Zonder zich te laten belemmeren door de onderscheidingen, die de wetenschap behoeft om zich een bepaald terrein af te bakenen, zag zijn geest de rede-waarheid steeds en als van zelf in het licht der geopenbaarde waarheid. Naar „der zonnen zon" was het oog zijns geestes van den aanvang af gericht geweest, en 't was beslissend voor de ontwikkeling van zijn wijsgeerigen aanleg, dat hij, zooals met juistheid is opgemerkt [1]), de Godheid nooit enkel en alleen langs bloot natuurlijken weg had leeren kennen. Van het eerste ontwaken zijner rede, had hij God leeren kennen en beminnen als den Hemelschen Vader, die zich aan 's menschen geest heeft geopenbaard in zijn Menschgeworden Woord en aan 's menschen liefde heeft medegedeeld in den uitgestorten liefdegloed van zijn Heiligen Geest. Was het wonder, dat zijn diepdenkende geest, naarmate zijn geniale aanleg zich ontwikkelde, overal op den grond der dingen de Oneindigheid vond, waarin het eindige „leeft en zich beweegt en is": het grondgeheim der „levende orde", ons in Gods wezen geopenbaard, uit hetwelk alwat is én de kracht des bestaans, én de samenstemmende orde der schoonheid, én de vruchtbaarheid des levens schept?

De waarheid, waar 's menschen ziel naar verzucht, was hem geene abstractie, die enkel bevattelijk is voor het verstand, maar een levend ideaal, dat gelijkerwijze bezieling gaf aan de bespiegeling van zijn geest en aan de scheppingen zijner kunst en aan de godsvrucht van zijn leven. Als hij daarom in Gods schepping de hoofdlijnen der geschapene orde naspoort, blijft hij zich altoos bewust, dat het bovennatuurlijke zoowel de grondslag is, die ze draagt, als de sluitsteen, die ze tegenover elkander vastzet, en dat de miskenning òf van het verband òf van het onderscheid tusschen beide de hoofdbron is, waaruit de dwaling naar

[1]) Door P. W. van Oorte: *Lijkrede,* bl. 14.

verschillende zijden uiteengaat. Eigenaardig is onder dit opzicht het woord, dat Broere, naar de getuigenis zijner leerlingen [1]), meermalen aan zijne lessen in de wijsbegeerte toevoegde: „Gij kunt in de kapel daarover wel eens mediteeren, dat is niet alleen voor de school gezegd". Diezelfde geest kenmerkt alles, wat hij geschreven heeft. Maar poogde hij zich bij zijne lessen eenigermate althans te schikken naar de bevattelijkheid van leerlingen: in artikelen, die bestemd waren om door wetenschappelijk ontwikkelden gelezen te worden, meende hij de vleugelen vrijer in het rijk der gedachte en der bespiegeling te kunnen uitslaan.

Vandaar dat Broere's wijsgeerige beschouwing zich in die artikelen kenmerkt door een hooge mate van rustige zekerheid — „verheven sereniteit" is zij met recht genoemd — die, niet enkel op eigen kracht steunend, des te vrijmoediger diepten en hoogten peilt, de bewijsvoering dikwerf alleen als steunpunt gebruikt, om des te meer te overzien en te verklaren, liever ruime vergezichten opent dan bij de hand voortgeleidt, en daarbij somtijds niet eens vermoedt, dat anderen op die wijze niet altoos kunnen volgen en den schrijver slechts nastaren, die zich boven de bergtoppen beweegt, maar eenzaam en alleen.

Populair kan zulk eene schrijfwijze niet zijn, en zij is het ook nooit geweest. Niet alleen heeft zij blootgestaan aan de hekeling van tegenstanders [2]), maar vond ook, al spoedig na het verschijnen van *De Katholiek*, bezwaar bij geestverwanten [3]), en zelfs vereerders van Broere hebben zich bij den meester zelf wel beklaagd, dat zij hem niet altoos zoo geleidelijk konden volgen als zij gewenscht zouden hebben. Maar 't is eigenaardig

[1]) *Lijkrede*, bl. 16.

[2]) Zie b.v. het naschrift van Broere's eerste artikelen: Dl. I, bl. 383.

[3]) In een bewaard gebleven correspondentie uit het jaar 1842 hebben wij daarvan sprekende bewijzen gevonden.

aan buitengewone geesten, dat zij meer in saamverbonden orde doorschouwen dan anderen met één blik kunnen overzien, en aan een denker als Broere kan men nu eenmaal geen afgeperkte baan voorschrijven. Zoo is en blijft het een feit, waar rekening mede gehouden moet worden, dat Broere's artikelen werkelijk inspanning van den lezer vorderen en niet geschikt zijn om in een verloren uurtje haastig te worden doorloopen. Wie zoo te werk wil gaan, legt ze weldra met een gebaar althans van ontmoediging ter zijde. Maar wie zich niet aanstonds laat afschrikken door de eigenaardigheden eener wijsgeerige beschouwing en door de meerdere inspanning, die het verkeer met een diepdenkenden geest vordert, zal weldra bevinden, dat Broere's beschouwingen geen ijdele bespiegeling zijn, maar dat zij een buitengewonen rijkdom van gedachten in hoogst oorspronkelijken vorm bevatten, dat zij telkens waarlijk verrassende gezichtspunten aanwijzen, dat zij vooral een diep inzicht geven in het verband, waardoor 's menschen wetenschap en kunst en geschiedenis aan den godsdienst verbonden zijn. Op dit veelvoudig gebied des geestes hebben we nooit een denker ontmoet, die inniger en meer consequent roomsch is dan Broere. En wat daarbij aanstonds in het oog valt is, dat zijne wijsgeerige behandeling nooit een soort van *pose* is, geen gezochte diepzinnigheid, geen hooggrijpen in het ledige, maar eene eigenaardigheid, zoo oorspronkelijk, dat eene navolging bijna onvermijdelijk in parodie zou ontaarden, en tevens in haar eigenst wezen eenvoudig van harte als een kind: midden in een hooggaande bespiegeling treffen u herhaaldelijk recht geniale gedachten, die met bijna naïeven eenvoud zijn uitgedrukt, soms ook in zulk een verrassend schoonen vorm, om zoo te zeggen, in kristal geschoten zijn, dat ze den geest met een vonkeling van lichtstralen treffen en die blijde ontroering in de ziel wekken, welke een „thing of beauty" tot een „joy for ever" maakt.

Geenszins ook is die bespiegeling van zoodanigen aard, dat zij

vreemd blijft aan het werkelijk leven. Veeleer mogen wij zeggen, dat Broere aan den strijd zijner dagen krachtiger heeft deelgenomen dan iemand zijner katholieke tijdgenooten.

Aan de Kerk van Christus had hij zijn dienst gewijd, en hoe volkomen die toewijding eener groote ziel was, blijkt uit de wijze, waarop hij met de edelste wapenen des geestes voor haar gestreden heeft, voornamelijk in dit tijdschrift. Van de Kerk en van Maria, de „type der toegepaste genade" en daarom de type der Kerk, kan Broere niet spreken, of men ziet een verteederde geestdrift tintelen in zijne woorden. „Neen, — zegt hij o. a. van de Kerk — er is in deze wereld niets, dat tegelijk zoo machtig en zoo zwak is, zoo wordt bewonderd en toch zoo verguisd, zoo wordt begiftigd en weder zoo beroofd, zoo onophoudelijk moet lijden om ter heerlijkheid in te gaan, zoo in de zegepraal zelve nog wonden behoudt en met verheerlijkte smarte verschijnt" [1]). In het wezen zoowel als in de geschiedenis der Kerk zag zijn geest den levenscirkel, die de van oneindigheid gedragen en doordrongen uitdrukking is van het in God verborgen geheim. Is de Kerk niet de vereeniging van God en de menschen door en in Jesus Christus? Is zij niet de openbaring Gods in zijn Oneindig Woord, dat vóór alle begin uitdrukking is niet van deze of gene orde, maar van DE ORDE, welke door iedere orde wordt nagebootst? Het Woord Gods, mensch geworden, wezenlijk tegenwoordig, levend en zich naar zijn menschelijke natuur tot vollen wasdom ontwikkelend in de Kerk, zijn lichaam, om heel de schepping weder onder één hoofd samen te vatten: ziedaar de beloofde Emmanuël, God met ons. Van Christus' offer, vereeuwigd en alom tegenwoordig gesteld in de Eucharistie, gaat alles uit, heel de heiligmakende werking van den Heiligen Geest op aarde: het levend gezag, dat met onfeilbaarheid leert, de springbronnen des levens in de genademiddelen der Kerk — in de offerspijze bovenal,

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. XXXIII, bl. 67.

die het leven in zichzelve heeft — het bestuur der ordenende liefde in de herderlijke macht. „Neem Christus weg: er zij geen H. Sacrament des Altaars meer, en de geheele Katholieke Kerk bestaat niet meer" [1]).

Vandaar dat het Protestantisme, door het geheim van het eucharistisch offer te veranderen in een „uiterlijke voorstelling", zooals die der Oude Wet waren, de kern zelf des levens aantastte en zich alleen nog kon vastklampen aan het „abstracte woord van God", omdat het „levend Woord" hen niet meer vergaderde rondom zijn altaar. Zij gingen in den Bijbel zoeken wat zij verworpen hadden in de Eucharistie. Maar van dat oogenblik af was het geschreven woord van God dan ook prijsgegeven aan ieders individueele opvatting, en werd het vereenigend en wasdom gevend beginsel des levens vervangen door een beginsel van ontbinding, dat zich niet dan in perioden van vernieling kon ontwikkelen.

Die perioden van ontbinding, lijnrecht tegenovergesteld aan den „gang en orde van het leven" in de Kerk, heeft Broere reeds in zijn eerste artikel met vaste hand afgeteekend: een

---

[1]) Wij moeten uiterst spaarzaam zijn met aanhalingen, maar kunnen ons toch niet onthouden de volgende woorden, die meer bepaaldelijk tot niet-geloovigen gericht zijn, hier af te schrijven: „De H. Drievuldigheid, de zondeval, de offerdood, de verzoening, verrijzenis enz., dat alles moeten ook zij, die er helaas niet meer aan gelooven, toch voor ideeën erkennen van den hoogsten en verhevensten aard. Hoe zijn die ideeën in de Katholieke Kerk? Worden ze er gelezen in een boek? Worden ze er slechts gepredikt, geloofd, ten voorbeeld genomen? O zij leven er! Zij vervullen zich! Zij worden, indien ik het dus mag uitdrukken, bedreven! Van opgang tot ondergang wordt dat offer, daar alles in begrepen is, opgedragen. De Vader omhelst zijnen menschgeworden Zoon, de Liefde van beiden daalt neer met zijne gaven, en geheel het schitterend firmament der christelijke waarheden beweegt er zich om heen." *De Katholiek*, Dl. XXVII, bl. 295.

verkeerde leer vordert om er in te volharden een *verkeerde leerwijze* en, daar beide eene tegenstrijdigheid bevatten, zoo moet hare werking en tegenwerking in den menschelijken geest een derde tegenstrijdigheid uitmaken, die noodlottig wordt voor beide en de perioden der vernietiging voltooit. De halve eeuw, die sinds verloopen is, heeft een feitelijke commentaar daarop geleverd. Wat is er geworden van Gods woord, als „eenige kenbron"? Ligt er geen hooge ironie in het feit, dat heel het ruime gebied van 's menschen wetenschap nergens zulk een chaos heeft aan te wijzen als de moderne bijbel-critiek den zoekenden geest aanbiedt? „Dominus subsannabit eos." En wat is er zelfs op de kansels van de Nederlandsche Hervormde Kerk geworden van den Christus en zijne leer, die uit de „eenige kenbron" moest geput worden? Broere had „den vinger midden op de wond gezet", en dit was de aanvang van een principieelen strijd tegen het beginsel zelf van het Protestantisme, die in menige beschouwing der volgende jaargangen werd voortgezet en den waren aard der dwaling en hare verwoestende werking steeds duidelijker blootlegde.

Daarbij hield Broere voortdurend het oog gevestigd op het voornaamste, wat door woordvoerders van verschillende richting, vooral in ons vaderland, openbaar werd gemaakt, altoos vaardig om aanvallen tegen de Kerk af te weren, verkeerde beginselen in het licht van zijn diepgaand onderzoek ten toon te stellen en op de teekenen des tijds te wijzen. De volledige lijst der artikelen, die in deze aflevering afgedrukt is, zal onder dit opzicht voor velen van ons, lateren, een wezenlijke verrassing zijn. Wij kunnen hier slechts een vluchtig overzicht van het voornaamste schetsen, om te laten uitkomen, welk een werkzaam aandeel Broere heeft genomen in het geestesleven van zijn tijd.

Al dadelijk in 1843 zien wij hem optreden tegen Ds. B. E. Swalue, die gepoogd had een merkwaardig getuigenis van de *Edingburgh*

Review omtrent de Katholieke Kerk te ontzenuwen door aanteekeningen en een naschrift van eigen vinding. Spoedig na deze vrij groote reeks van artikelen komen in 1845 de *Aphorismen over het eigenaardig goede in de katholieke afdeeling der Christenkerk* ter sprake, een opstel in *De Gids* door van der Hoeven Jr. Dan volgt in 1846 de uitvoerige polemiek tegen de met goud bekroonde *Geschiedenis der Kerkhervorming in tafereelen,* door Dr. B. ter Haar. Nauwelijks zijn de zuilen van dezen idealen tempel omvergehaald — een gebouw, teekenend vergeleken bij het feestpaleis van den Philistijnschen Dagon, waar de waarheid met uitgestoken oogen en onder bespotting wordt rondgeleid — of in het veelbewogen jaar 1848 zien wij vijf vlugschriften van Mr. G. Groen van Prinsterer over *Vrijheid, gelijkheid en broederschap* besproken, straks een naamlooze brochure over *Volksoppermacht,* terwijl eene beschouwing over de tien deelen der *Histoire de la révolution de France* van Thiers reeds vooraf was gegaan. In 1849 komen met eenige buitenlandsche schrijvers Dr. J. van Vloten en Prof. W. Muurling aan de beurt. Het volgend jaar brengt een drietal artikelen van Broere's hand over *De souvereiniteit des volks,* derde politische bijdrage van Mr. C. M. Opzoomer. Weldra volgt in 1851 eene bespreking van V. Cousin's verdediging der revolutie, van Gravin Hahn-Hahn's bekeeringsgeschiedenis en van Prof. J. H. Scholten's leerrede op den gedenkdag der Hervorming.

De eerstvolgende jaren zijn meer bepaaldelijk gewijd aan een uitvoerige studie over Hugo de Groot's gezindheid voor de Katholieke Kerk en aan de als een episch lofdicht aangeheven beschouwing over Maria; wat Broere toch niet verhinderde om tevens in eene reeks van kleinere bijdragen, *Tijdsomstandigheden* getiteld, merkwaardige feiten en geschriften van den dag in het licht te stellen.

In het tweede deel van 1855 en in 1856 treedt de polemiek weder meer op den voorgrond: eerst een kortere maar hoogst

belangwekkende toelichting van een *Gids*-artikel, door Prof. J. van Gilse over *De ontwikkeling van het Protestantisme*; dan de toetsing van Dr. A. Pierson's wijsgeerige, geschiedkundige proeve: *Bespiegeling, gezag en ervaring*, eene gedachtenwisseling, waarbij de gewichtigste vraagstukken van wetenschap, zedelijkheid en godsdienst behandeld worden, en die zoo menige onvergetelijke bladzijde bevat, inzonderheid over de kunst en hare verheffing door de Kerk van Christus. In het daaraanvolgende jaar worden Stahl, Bunsen en Israel Pick opgevoerd als vertegenwoordigers der drie hoofdrichtingen van het Protestantisme, die in ons vaderland werden voorgestaan door Mr. Groen van Prinsterer, Prof. Scholten en Prof. Hofstede de Groot; in denzelfden jaargang is bovendien nog eene rede van Prof. Hofstede de Groot over de godgeleerdheid der toekomst besproken, en bevindt zich ook het merkwaardige debat met Dr. D. Koorders: *De pugna theologiam inter atque anthropologiam*, dat de menschelijke vrijheid handhaaft onder het souvereine opperbestuur van God, een waarlijk geniale toelichting van een vraagstuk, dat voor de rede uiteraard ondoorgrondelijk is. Dan volgt in 1858 de treffende en innig overtuigende verdediging van hetgeen de leerlingen der Apostelen omtrent het H. Sacrament geloofd en geleerd hebben tegen eene bewering van den Heidelbergschen licenciaat H. J. Holtzman, en iets later, onder den titel: *Hoe de Protestanten en bijzonder de protestantsche geleerden over de Katholieke Kerk denken*, een meesterlijke handhaving der Kerk uit de openbare feiten, waarin haar bestaan zich uitdrukt, tegenover de verkeerde opvattingen van de voornaamste en geleerdste woordvoerders der Protestanten. Eindelijk uit de twee laatste levensjaren, toen de ziekte het lichaam reeds begon te sloopen, vinden we, behalve eene bijdrage over Stahl's bekentenissen, nog een laatste reeks artikelen, die merkwaardigerwijze denzelfden titel draagt als het opstel, waarmede Broere dit tijdschrift opende, namelijk: *De toestand van het Protestantisme*, maar nu *geschetst naar de „Jaar-*

boeken voor Wetenschappelijke Theologie", waarvan de eerste jaargang in 1858 was verschenen [1]).

Deze vluchtige schets is niet meer dan eene niet eens volledige optelling, wij erkennen het volkomen; maar ook zoo, vertrouwen wij, zal zij eerbied wekken voor den strijder, die op zulk eene wijze deelnam aan het geestesleven van zijn tijd en met zoovelen van de geleerdsten onder zijne tegenstanders de wapenen des geestes ridderlijk gekruist heeft. Want met edele wapenen en op edele wijze heeft Broere voor de Kerk gestreden, waarlijk een toonbeeld voor ons allen. Zijne polemiek is diep ingrijpend in de zaak, maar juist daardoor zakelijk en waardig; zij is hoogst oorspronkelijk van opvatting en heeft uitgebreide wetenschap en een dikwerf verrassende plastiek ten dienste, maar altoos blijft zij ver boven het gekijf, de verdachtmakingen en de smaadwoorden der menigte. 't Is de rustige, hooge polemiek van den denker, en het verwondert ons niet, als Broere de uitvoerige bestrijding, welke wij hierboven uit het jaar 1858 vermeld hebben, besluit met de volgende woorden: „Eindigen wij met onze hulde te betuigen aan de wetenschap, de geleerdheid en het talent der protestantsche schrijvers. Er is voor een Katholiek, wiens stand dergelijke studie medebrengt, met de protestantsche wetenschap voordeel te doen. Wij zeggen dat met genoegen, want we hebben het vaste vertrouwen, dat toch al die vormelijke, thans slechts afbrekende wetenschap, eenmaal in de Katholieke Kerk opgenomen, geheiligd en verhoogd, zal helpen stichten, zal helpen bouwen aan den grooten tempel, zal medewerken tot eene ontwikkeling, welker diepte en omvatting zich

---

[1]) Onder redactie van Dr. D. Harting, Predikant te Enkhuijzen. Met medewerking van Dr. A. H. Blom, Dr. J. I. Doedes, Ds. D. S. Gorter, Dr. J. H. Holwerda, Dr. F. J. J. A. Junius, Prof. H. C. Millies, Dr. J. J. van Oosterzee, Dr. A. Pierson, Ds. A. T. Reitsma, Dr. G. D. J. Schotel, Ds. G. W. Stemler en Ds. Vissering,

thans slechts gissen, niet bepalen laat" [1]). Aan die woorden erkent men den hoogen geest, wiens vertrouwen op het goede in de menschelijke natuur altoos onschokbaar blijft, den schrijver van *Een bezadigd woord*, die midden in de felste uitbarsting der vijandelijke driften, tijdens de April-beweging, in staat was om de kracht van het goed recht der Katholieken ten slotte te doen berusten op *de liefde*, door God in het menschelijk hart geplant, die zich niet laat vernietigen. „Zulk een greep is een daad van genie", mogen we Dr. Schaepman, een bevoegd gezag hieromtrent, nazeggen.

Voeg hierbij nog, dat niet alleen de reeds genoemde aanteekeningen onder den titel *Tijdsomstandigheden*, maar ook de meer algemeene tijdsbeschouwingen bij den aanvang des jaars veelal van Broere's hand waren en dat de toestand der Kerk, hetzij in 't algemeen, hetzij in afzonderlijke rijken, hem herhaaldelijk de pen deed opvatten, getuige b.v. de verheffende beschouwing in 1858 over den bloei der Kerk, de gave Gods bij uitnemendheid.

Genoegzaam zal hiermede gestaafd zijn, dat onder degenen, die vijftig jaar geleden als handhavers van het erfdeel der vaderen in dit tijdschrift optraden, aan Broere een eenige plaats toekomt. Geen enkel artikel echter in die lange reeks draagt den naam of de initialen des schrijvers als onderteekening, en ofschoon dat onder de medewerkers van *De Katholiek* toen regel is geweest, mag er toch uitdrukkelijk op gewezen worden, omdat de toewijding van een zoo buitengewonen arbeid er des te duidelijker door uitkomt. Intusschen is dit oorzaak, dat die artikelen, voor de tijdgenooten kenbaar genoeg, door het later opgekomen geslacht niet zoo gemakkelijk meer onder de overige te vinden zijn, zoodat Broere's arbeid in dit tijdschrift aan velen der lateren meer in hoofdzaak bekend is, dan in zijn vollen omvang en beteekenis voor den geest staat. Daarom heeft de

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. XXXIV, bl. 309.

tegenwoordige redactie van *De Katholiek* gemeend bij deze gelegenheid geen welsprekender hulde aan Broere's nagedachtenis te kunnen brengen dan door de volledige lijst zijner artikelen, na een zorgvuldig onderzoek, in deze aflevering te laten afdrukken. Inderdaad die eenvoudige lijst is eene eerezuil: daar staat de meest belanglooze toewijding van een hoogen geest en van een edel karakter in een arbeid van jaren achtereen te lezen; daar blijkt duidelijk, door welk een veelzijdige en omvattende studie Broere zijne geniale gaven vruchtbaar heeft gemaakt, en hoezeer het geestesleven van zijn tijd zich afspiegelt in zijn arbeid; daar treedt vooral in het licht, hoe innig Broere aan het geloof zijner vaderen verknocht was, en welk een onvermoeid en edel strijder hij is geweest voor de Kerk van Christus. Waarlijk geen opschrift in gouden letteren behoeft onze hand op die eerezuil te griffen; want wij zijn overtuigd, dat zij zelve onzen lezers luide de woorden zal toespreken, die op Broere's grafzerk in edelen eenvoud gebeiteld staan:

INGENIO PIETATE. MORUM. INTEGRITATE
SCRIPTIS. QUOQUE. EDITIS. CLARUS
MAGNUM. SUI. APUD. OMNES. DESIDERIUM. RELIQUIT.

A. M. C. VAN COOTH.

Z. D. H. Mgr. A. J. PLUYM.

I.

Zeker, de levensomstandigheden van ieder sterveling worden door Gods Voorzienigheid geleid en bestuurd, elken dag, elk uur, ieder oogenblik van ons bestaan. Maar daar zijn sommige levens, waarin hare geheimzinnige werking veel krachtiger zichtbaar is dan in andere, waarin telkens en telkens door eene niet waarneembare hand eene nooit voorziene wending wordt gegeven aan het roer, die het ranke scheepje doet voortstevenen in eene geheel andere richting dan voorheen. De zeilen zwellen, de wimpel wappert van den top, en over de grondelooze wateren vervolgt het vaartuigje zijn koers, totdat het eindelijk binnenvalt in de haven van dat eeuwige Vaderland, waarnaar wij allen smachten.

Zulk eene buitengewone leiding is voor iedereen op te merken in de levensgevallen van den eerbiedwaardigen priester, wiens naam roemrijk moet worden vermeld in de lijst der oprichters en eerste medewerkers van ons tijdschrift. In den aanvang dezer eeuw te Rotterdam geboren, op den gewonen leeftijd priester gewijd, werd hij, na een jaar kapelaan te Warmond te zijn geweest, professor aan het Seminarie aldaar, en na een twaalfjarige werkzaamheid Regent van het Seminarie Hageveld, welke betrekking zes jaren door hem werd bekleed Toen besloot hij in de Congregatie der Passionisten te treden, die hier te lande nagenoeg

onbekend was, en wederom volgde er een twaalfjarige onvermoeide arbeid, die hem, predikende en leerende en de heilige Sacramenten toedienende, een groot deel van Europa deed doorkruisen. En zie, 't scheen een droom, toen deze Nederlandsche geestelijke benoemd werd tot opperherder van Wallachije en Bulgarije met den titel van Bisschop van Nicopolis, en apostolisch Bestuurder der Kerk van Wallachije. Slechts vijf en een half jaar verbleef hij aan de oevers van den Donau, want wederom sloeg de onzichtbare Stuurman zijne hand aan het roer: Mgr. Pluym werd verheven op den aartsbisschoppelijken zetel van Thyane, aangesteld als Vicaris van het Latijnsche Patriarchaat van Konstantinopel en apostolisch Delegaat voor de Kerken van het Oosten. Zijne residentie was van nu af te Konstantinopel aan de verre stranden van den Bosporus, en hier overleed hij op 65-jarigen leeftijd, 13 Januari 1874.

Wat de merkwaardige man in al deze betrekkingen heeft verricht, behoort niet tot ons bestek. Hij noemde zich, zelfs nog twee jaren vóór zijn dood, met volle belangstelling en blijde herinnering „een der stichters en tevens een ijverig redacteur van *De Katholiek*" [1]). Het tijdperk der laatstgenoemde werkzaamheid omvat tien jaren, en kan hier alleen ter sprake komen.

II.

Toen een halve eeuw geleden ons tijdschrift werd opgericht, was de eerwaarde heer Pluym sinds acht jaren professor te Warmond. Het seminarie stond, na de aftreding van president Chedeville in 1839, een jaar of drie onder de persoonlijke leiding van den aartspriester Gerving. De eerw. heer van Vree was nog directeur van het instituut te Katwijk, maar zou weldra zijne benoeming tot president van Warmond ontvangen. Als ambt-

---

[1]) Brief uit Konstantinopel, 19 Jan. 1872.

genooten van professor Pluym waren hier onder anderen de eerwaarde heeren Brinkman en Dr. Borret werkzaam, tot welke beiden hij zich door vriendschapsbanden getrokken voelde, vooral tot den laatste, met wiens leeftijd de zijne meer overeenkwam. Onvergetelijk waren voor hem die lange winteravonden, wanneer zij zich bezighielden met de Broeders van het Gemeene Leven, en in de editie van Sommalius dezer biografiën, door Thomas van Kempen beschreven, nalazen, en bij Brinckerink dachten aan hun vereerden collega Brinkman, dien zij „onzen goeden Brink" noemden, zich verheugende, dat zelfs de klank der namen overeenkwam. Op andere dagen bestudeerden zij het eigenaardige der Oostersche ritussen, weinig denkende, dat deze studie den één der beide studeerenden eenmaal zoo krachtig te pas zou komen in zijne betrekking tot de Oostersche Kerken. Beiden behoorden tot de ijverigste medewerkers aan het pasgeboren tijdschrift.

Was het aan deze liturgische studiën te wijten? Ik weet het niet. Maar reeds in den eersten jaargang van *De Katholiek* verscheen van Pluym's hand het eerste eener reeks van artikelen over *Godsdienst-plechtigheden*, die thans, geloof ik, weinig meer gelezen worden, maar toch de lezing overwaardig zijn [1]). Daarin komen terstond de karakteristieke voortreffelijkheden van den stijl des schrijvers uit. Het is waar, men mist er eene hooge en dichterlijke verheffing in, maar hoezeer wordt dit gemis goedgemaakt door de eenvoudige, glasheldere uiteenzetting zijner denkbeelden, door den kalmen en bezadigden redeneertrant, die zich altijd gelijk blijft! Men voelt in deze stukken de reine helderheid van een edel en heilig gemoed.

In 1845 werd blijde het vijfde eeuwfeest van het Allerheiligste Sacrament van Mirakel te Amsterdam gevierd. De wonderschoone

[1]) *De Katholiek*, Dl. II, III en IV.

gedichten van prof. van der Ploeg en vooral van Broere leven nog in aller herinnering, maar ook prof. Pluym verheerlijkte het feest door eene hoogst opmerkelijke jubelgave, een model van historische critiek, gelijk zij door bevoegde beoordeelaars werd geroemd, „*Het H. Sacrament van Mirakel en de H. Stede te Amsterdam*, historisch-kritische proeve" [1]). Maar hier bleef de tegenspraak van protestantsche zijde niet uit, en dit was de aanleiding tot een drietal artikelen, waarin hij de aanvallen op zijn werk triomfantelijk afsloeg. Kort na de verschijning van zijn boek verscheen een geschrift: „*Van den Sacramente van Aemsterdam;* gedicht van Willem van Hildegaersberch", inderdaad eene hoogst belangrijke uitgave, want zij bracht een der oudste verhalen van het Wonder aan het licht. Doch de uitgever, de heer P. Leendertz Wz., predikant te Woudsend, liet het stuk voorafgaan van eene inleiding, waarin hij, half verwijtend, meldde, dat prof. Pluym het verhaal van Willem van Hildegaersberch niet scheen te kennen. Dit was ook waar. Maar de katholieke geschiedschrijver antwoordde, dat hij dit stuk ook niet had *kunnen* kennen; want het éénige handschrift hier te lande, toebehoorende aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, was reeds sedert een jaar uitgeleend, en in handen van een geleerde. En wie was de geleerde, die het handschrift, het éénige, reeds sedert een jaar in handen had? De heer P. Leendertz Wz., predikant te Woudsend!

Uit een handschrift van buiten 's lands, van de Borgondische Bibliotheek te Brussel, gaf toen prof. Pluym het gedicht van Willem van Hildegaersberch in *De Katholiek*, vergezeld van belangrijke aanteekeningen en toelichtingen [2]). Men mag wel zeggen, dat hij het is, die de geschiedenis van het Allerh. Sacrament van Mirakel voor alle volgende eeuwen heeft gegrondvest,

---

[1]) Amst. Zweers, 1845.

[2]) *De Katholiek*, Dl. VII.

ook door zijn daarna nog verschenen zegevierend „Antwoord aan den *Algemeenen Konst- en Letterbode*" [1]).

Omstreeks denzelfden tijd ontving hij de vereerende benoeming tot Regent van het Seminarie Hageveld, dat toen nog te Velzen gevestigd was. Onder zijn bestuur volgde de overbrenging van dit Seminarie naar Voorhout. Blijkbaar namen al deze veranderingen geheel zijne werkzaamheid in beslag: in het jaar 1846 bracht zijne anders zoo vruchtbare pen niet meer voort dan: „Wat er in de kathechizatiën al geleerd wordt" [2]), een kort opstel, maar dat op elke bladzijde getuigt van nauwgezette en rijpe studie. Nooit, zelfs niet te midden van de meest tijdroovende bezigheden, heeft zich de zorgzaamheid verloochend, die hij aan zijn arbeid voor het geliefde tijdschrift wijdde. En toen de stroom der bezigheden wat minder overweldigend begon te vloeien, greep hij terstond weer naar zijn schrijftuig. Van nu af viel zijne aandacht meer bijzonder en haast uitsluitend op de innerlijke toenmalige geschiedenis van het protestantisme in ons land, op de werkzaamheid der Synode, op de lettervruchten der predikanten, vooral ook op het drijven van sommige genootschappen, zooals „Christelijk hulpbetoon" en de „Maatschappij tot bevordering van welstand" en andere [3]). Zoo ijverig was zijn arbeidslust, dat *De Katholiek* in het eerste halfjaar van 1850, het laatste deel waaraan hij medewerkte, alléén negen stukken van zijne hand bevat [4]), en toen de Congregatie der Passionisten hem in haar midden opnam, bekleedde hij de zoo belangrijke en moeitevolle betrekking van secretaris der redactie. Maar nu was ook zijn arbeid aan het tijdschrift geëindigd: een geheel andere werkkring opende zich.....

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. VIII.
[2]) *De Katholiek*, Dl. X.
[3]) *De Katholiek*, Dl. XI—XVII, passim.
[4]) *De Katholiek*, Dl. XVII.

III.

Hiermede hebben wij een overzicht gegeven van zijne deelneming in den gang van ons eerste tiental jaren, doch meenen onze taak nog niet te hebben voltooid: de eerbied, aan zijne nagedachtenis verschuldigd, dringt ons om van den merkwaardigen man een portret te schetsen.

Als Regent van Hageveld hebben wij hem niet gekend: voor het eerst zijn we met hem vluchtig in aanraking gekomen, toen hij als Passionist barrevoets ging, en het Heilig Hart met de kenspreuk JESV. XPI. PASSIO op zijne edele borst schitterde. Eenige jaren daarna spraken we hem meer dan eens, toen hij reeds bisschop was. De vrij kleine, onaanzienlijke gestalte had door den vollen baard iets hoog eerbiedwaardigs en tegelijk geheimzinnig uitheemsch gekregen, iets, dat u bij zijne zuiver Hollandsch gebleven uitspraak toch terstond den Oosterling geworden priester voor den geest bracht, wiens tweede vaderland het aloude land der Daciërs geworden was. Beminnelijk, in hooge mate, en tegelijk leerzaam bleek zijn omgang, en uit den rijken schat zijner ervaring, in bijna geheel Europa opgedaan, wist hij allerlei verrassende kostbaarheden voor den dag te halen, en toonde u die met innemendheid en blijde voldoening. De adel zijns gemoeds blonk in al zijne verhalen uit. Wel waarlijk was deze man in verre en onbekende streken een sieraad der Nederlandsche Katholiciteit, eene kroon voor de Nederlandsche Priesterschap. Een der zeer opmerkelijke trekken van zijn karakter verbaasde u: hoe hij bij zooveel levensjaren, in den vreemde doorgebracht, zoo ten volle Hollander bleef, belang bleef stellen in alles, wat zijn vaderland betrof, van het hooge staatsbelang af tot de geringste kleinigheid: het blijkt uit zijne briefwisseling. Hij beklaagt zich over vertraging in het ontvangen van *De Katholiek*. Hij leest het *Gildeboek* [1]). Hij wil, dat men hem op de hoogte houde

[1]) Teekenend is de volgende volzin van een zijner brieven uit

van het overlijden der leden van het *Sodalitium* en verlangt hunne namen. Zelfs het boekje *Respice finem* ontgaat hem niet. En nòg blijft hij, schoon niet rechtstreeks, voor *De Katholiek* werken: hij zendt aan den eerw. heer van Ogtrop de gegevens om eene uiteenzetting van „de Armenische kwestie" samen te stellen [1]). Aan een zijner vrienden schrijft hij: „Groet bij de eerste gelegenheid mijn collega Swinkels [Mgr. Swinkels, C. SS. R., bisschop in Suriname]; ZHw. in het Westen en ik in het Oosten: zoo gaat ieder zijn weg, dien de Voorzienigheid hem aanwijst om eenmaal op één punt — in den Hemel — elkander weêr te zien" [2]). In één woord, Hollander is hij gebleven al die jaren lang, Hollander is hij gestorven. Daarbij was zijn oog belangstellend gevestigd op den algemeenen toestand der Kerk; het bleef hem niet verborgen, dat Döllinger naar Konstantinopel was overgekomen om de Armenische, nu schismatieke, bisschoppen te winnen voor de wijding zijner geestverwanten: „Sommigen wilden Döllinger voldoen om de groote... voordeelen die hun — zelfs vanwege Bismarck — werden aangeboden, maar anderen waren van oordeel, dat dit hunne eigen zaak zou benadeelen" [3]). Hoogelijk werd hij door den H. Stoel vertrouwd en geëerd: het blijkt uit de uitgebreide volmachten, hem in de zaak der Armeniërs verleend. Geen oogenblik verliet hem in gindsche verre en rumoerige gewesten het bedaarde en bezadigde, dat onzen landaard kenmerkt:

Konstantinopel (27 Jan. 1873): „In het artikel over het *Gildeboek* had ik bij den aanvang geen vermoeden, dat mijn oud-collega [Borret] er de auteur van was; de initialen der onderteekening hadden zelfs mij in het onbekende gelaten. Maar toen ik halverwege was, bleef er geen twijfel meer. Meer dan eens heb ik hem gehoord over de Gothiek en de overdrijving van sommige kunstenaars en liefhebbers: en..... ik deelde zijn gevoelen".

[1]) *De Katholiek*, Dl. LXIV, bl. 226—259.

[2]) Brief uit Bucharest, 29 Sept. 1865.

[3]) Brief uit Konstantinopel, 31 Juli 1873.

toen eens eene deputatie van opgewonden Armeniërs te Konstantinopel tot hem kwam en dreigende taal deed hooren, antwoordde hij zacht en bedaard, volkomen rustig: „Mijne heeren, ik kom uit het Noorden, en ben van nature tamelijk kalm en wel ietwat koud. Ik hou volstrekt niet van Oostersche demonstratiën, en geef u den goeden raad van stil tehuis te blijven" [1]). Maar „stil tehuis te blijven", daarvan hield hij voor zichzelf allerminst, waar het de eer der Kerk of het algemeen belang gold. Wat was zijne werkzaamheid ook ginds verre krachtig en volhardend, onvermoeid! Vooral toonde zij zich in het beoefenen der Christelijke liefdadigheid: hij gaf alles weg, wat hij had. Niet van algemeene bekendheid is het, wat hem toch tot onsterfelijke eere strekt: bij zijn overlijden bedroeg de nalatenschap van dezen doorluchtigen Kerkvorst niet meer dan 6 francs en eenige centimes. Alles was door zijne weeshuizen en ziekenverplegingen en zusterscholen verslonden.

De Keizer van Oostenrijk versierde zijne borst met het ridderkruis der Franz-Josephs orde. Een eereteeken van onvergelijkelijk duurzamer aard heeft hij zichzelven verworven door het geheel van zijn apostolischen arbeid De drie deugden van werkzaamheid, kalmte des gemoeds en Christelijke liefde, gedekt door de priesterkroon en aartsbisschoppelijken mijter, maken hem voor alle volgende tijden tot een glorierijk toonbeeld van wat hij bij uitnemendheid was: de Hollandsche priester in den Vreemde. O, het doet ons hart goed, zijne eerbiedwaardige gestalte zóó te aanschouwen!

Eere zij aan zijne nagedachtenis, dankbare waardeering aan zijn arbeid voor *De Katholiek.*

J. A de Rijk, Pr.

---

[1]) Brief uit Konstantinopel, 17 Nov. 1873.

Mgr. J. H. WENSING.

Waar in den vierden jaargang van dit maandschrift (Dl. VII, bl. 116) de weerlegging wordt aangekondigd der eens zoo beruchte verhandeling van den Leidschen hoogleeraar Kist over pausin Joanna, is er met rechtmatige fierheid op gewezen, welke uitgebreide en diepgaande studiën die weerlegging veronderstelde. Inderdaad toonde zich daar de schrijver dier meesterlijke weerlegging, Prof. Wensing, voor de eerste maal in het openbaar, wat hij altoos duidelijker in de toekomst nog meer dan dertig jaren zou zijn: een groothartig beoefenaar der historische wetenschap, in wien onder den arbeid de lust en moed tot meerderen en grooteren arbeid steeds aangroeide. „Zegen over zijn zwoegen" was toen de in die aankondiging uitgesproken wensch, en wel is zij in vervulling gegaan. Met zijne groote gaven heeft hij groote dingen gedaan en het katholieke volk grootelijks aan zich verplicht. Hieraan te herinneren is de bescheiden bedoeling dezer regelen. Waar de eerste en opmerkelijkste medewerkers van *De Katholiek* geprezen worden, moet ook Prof. Wensing met eerbiedige erkentelijkheid worden herdacht.

Reeds in den eersten jaargang van het een halve eeuw nu bestaande maandschrift schreef Wensing zijn eerste artikelen, de historische studie: *Keizer Juliaan de Afvallige.* Ook in de eerstvolgende jaargangen zijn de bijdragen van zijne hand niet weinig, en het zou ons zeker te ver voeren, als we de verschillende nummers dier lange reeks zelfs maar wilden aanstippen. Overigens zegt hier genoeg de vermelding, dat de bestrijder en overwinnaar van Kist, al kon hij zijne te omvangrijke

taak niet in de beperkte ruimte van een tijdschrift vervullen, wel waarlijk als medewerker van *De Katholiek* toen optrad. Immers in het September-nummer van 1843 was door de redactie aan den Leidschen hoogleeraar eene nalezing beloofd op zijne voorlezing, en toen nu in 1845 het eerste gedeelte van Wensing's verweerschrift verscheen, werd in de reeds boven gemelde boekaankondiging gezegd: „*De Katholiek* houdt woord..... Thans kondigt hij de beloofde nalezing aan.... Toen *De Katholiek* beloofde, had hij de stellige toezegging van zijnen medearbeider, den hooggeleerden heer Wensing, dat Z. H. G. eene nalezing vervaardigen zou".

Niet minder, neen veel grooter aandeel nog had sedert 1847 Prof. Wensing in de bewerking en uitgave van *Kerkelijk Nederland, Jaarboek voor Katholijken*, eene voortzetting van het *Roomsch-Katholijk Jaarboek voor het Koningrijk der Nederlanden*, welks eerste jaargang van 1835 dagteekent. Hij was in dezen arbeid de vlijtige helper van Pastoor Burgmeijer, die dan ook voor zijn verscheiden in December 1850 hem verzocht zijn jaarboek te blijven uitgeven [1]). In menig opstel van genoemd jaarboek, zooals b v. in *De Hierarchieke rang van den H. Willibrordus en zijnen zetel te Utrecht* (Jaarg. 1851) is lichtelijk de wakkere en scherpzinnige geschiedvorscher te herkennen.

Wij laten anderen arbeid, zooals zijne vertaling van Alban Stolz' *Sterrenhemel* onbesproken, hoewel hij ongetwijfeld bij deze meer nederige taak voor duizenden allernuttigst is geweest. Treffend is hier eene opmerking uit de bij zijne uitvaart te Utrecht op 5 Febr. 1880 gehouden lijkrede door Dr. Schaepman: „Hij heeft niet altijd den arbeid genomen, die hem het meest aantrok of boeide. Hij wilde allereerst practisch zijn. Deze man van uitgebreide wetenschap, van helder oordeel, van scherpen blik, met vindingrijkheid en vernuft begaafd, veelzijdig

---

[1]) Zie *Kerkel. Nederl.* 1851, Voorberigt.

en gezond en krachtig ontwikkeld, te rijk en tevens te oorspronkelijk om de hulp van anderen te behoeven, deze oudhoogleeraar werd vertaler en schonk aldus aan zijn landgenooten de lijdenspreeken van Ventura en die keurige verzameling van heiligenlevens, die Alban Stolz ons als den sterrenhemel der Kerk doet bewonderen".

Maar vooral heeft de ijverige geleerde recht op onze dankbaarheid om zijne *Levens der Pausen*, welk werk, in zijn geheel beschouwd, naar waarheid door denzelfden redenaar geroemd is: „zijn liefste en beste werk, het werk, waarin hij al de gaven van zijn forschen en frisschen en welgeoefenden geest heeft neergelegd". Volgens den titel zou deze in twintig deeltjes tusschen 1864 en 1871 verschenen maar niet voltooide kerkgeschiedenis slechts een vrije vertaling en bewerking wezen der geschiedenis van Chantrel, maar die titel is al te bescheiden. In menig deeltje wordt zelfs geen woord van den Franschen schrijver gevonden of komt hij daar ter sprake, dan gebeurt het alleen om hem te bestrijden [1]). Zonder twijfel kunnen er thans, nadat meer dan vijf en twintig jaren van ernstige geschiedvorsching sedert de verschijning van het eerste boekdeel verloopen zijn, verschillende aanmerkingen gemaakt worden op deze ongeveer vijftien eeuwen omvattende kerkgeschiedenis, maar hierom een monument van zoo nauwgezette en veeljarige wetenschap gering te achten, zou zeker gebrek aan rechtvaardig oordeel verraden. Ontegenzeggelijk blijven de *Levens der Pausen* een echt degelijk en leerrijk werk, een meest in helderen, niet zelden in boeienden stijl geschreven geschiedverhaal, een grootsche arbeid ter beschaming van den laster en ter verdediging der waarheid, een waardige verheerlijking der Heilige Kerk van Christus. En wanneer we hierbij bedenken, dat de schrijver als rustend professor

---

[1]) Zie de voorrede van den voortzetter der *Levens der Pausen*, eerste deeltje, uitgever Stokvis en zoon, 's-Hertogenbosch 1886.

dien reuzenarbeid èn ondernam èn ook voor het grootste gedeelte volbracht, dan welt van zelf in ons de verzuchting op: och, of wij allen onzen tijd van werken zoo goed mochten gebruiken als deze invalide zijn *otium cum honore* wist te besteden.

Voorzeker onvolmaakt komt uit deze weinige bladzijden de beeltenis van Prof. Wensing naar voren, en wie gehoopt had hier een oogslag te doen in een rijk menschenleven, vindt zich teleurgesteld. Maar zooveel werd niet beloofd en kon ook niet worden gegeven. De eerbiedwaardige man is ons alleen uit zijne geschriften bekend. Niets anders werd hier bedoeld dan een eenvoudige herinnering aan den ouden medearbeider van *De Katholiek*, die de door zijn eersten arbeid in dit maandschrift gewekte verwachtingen zoo heerlijk en ten nutte van heel het katholiek Nederland heeft vervuld; niets anders dan een oprechte hulde aan den geleerden en arbeidzamen priester, die waarlijk in den edelsten zin van het woord een werkman geweest is, een werkman van God, en zoo door den arbeid zijns geestes voor ons een toonbeeld blijft, hoe ook wij, een ieder naar de door God gewilde wijze, moeten werken gestadig en ijverig, zoolang de tijd ons gegeven wordt.

Warmond. P. L. Dessens.

Mgr. P. VAN DER PLOEG.

„*Ad Te Deus!*"

Mgr. P. van der Ploeg, wiens aandeel in de oprichting van *De Katholiek* wij hier wenschen te gedenken, was een dier krachtige karakters, die hun levensdoel van den beginne af scherp en duidelijk voor oogen hebben en er voortdurend met vasten tred op afgaan. Diep gevoelde hij, wat het wil zeggen priester te zijn, en daarom moest geheel zijn leven één offer zijn voor God, één voortdurende opluistering der priesterlijke waardigheid.

Zijn eerste arbeid in de geestelijke bediening, zijn bijzondere zorgen voor de opleiding der seminaristen, zijn lust voor degelijke studie, zijn onvermoeide prediking over geheel ons diocees, zijn onuitputtelijk geduld in den biechtstoel, zijn vaderlijke belangstelling in zoo menig klooster van Godgewijde maagden, zijn volharding in dit alles, ondanks de verzwakking zijns lichaams, tot het laatste oogenblik van zijn leven — het kwam geheel en al voort uit het heldere bewustzijn van zijn verheven roeping, het had geen ander doel dan: een waardig dienaar te wezen van zijn Koninklijken Hoogepriester.

Toen hij in dien edelen arbeid voor Gods Kerk zijn brieven van adeldom ontving en benoemd werd tot Geheim-Kamerheer van Z. H. den Paus, drukte hij in zijn wapenspreuk het hooge levensdoel uit, wat hij zich altijd had voorgesteld: „*Ad Te Deus: Naar U, o God!*"

Maar geven deze woorden de leidende gedachte aan van zijn priesterlijken arbeid, zij teekenen ook op bijzondere wijze, wat ons hier meer bepaald bezig houdt: zijn werkzaamheid op het gebied der letteren.

Toen *De Katholiek* in het licht verscheen, had Mgr. van der Ploeg zijn voorbereidende studiën tot het priesterschap slechts twee jaar geleden voltooid. Maar de oudere oprichters van het maandschrift hadden veel vertrouwen in zijne begaafdheid en al spoedig zien wij hem op veelbelovende wijze werkzaam.

Een aanteekening der redactie, die van veel belangstelling in den jeugdigen medewerker getuigt, bericht ons, dat hij in den beginne door onwisse gezondheid en buitengewone bezigheden verhinderd werd om zijn volle kracht te ontwikkelen. Toch vinden wij in de eerste deelen van *De Katholiek* behalve kleinere bijdragen van zijn hand, ook meerdere gedichten [1]) en een dubbele reeks van hoofdartikelen.

De eerste zangen van den dichter doen hem reeds in zijne eigenaardigheid kennen. Meer lyrisch dan episch, gevoelde hij zich het krachtigst in het godsdienstig lied. Verhevenheid van gedachte wist hij te paren met die eenvoudigheid van vorm, welke het geestelijk lied moet kenmerken. Zijn verzen zijn diep gevoeld, maar hebben daarbij een nauwkeurigheid van uitdrukking, die een rijke taalkennis getuigt. Door die taalkennis ook kon hij de Christelijke waarheden met zooveel leerstellige juistheid weergeven, en in hare verhevenheid doen uitkomen. Daar is niets, wat in zijne liederen de eenheid van gedachte schaadt, de voortgang heeft dat geleidelijke en gemakkelijke, wat zonder eenige aanspraak te maken bewondering afdwingt. Uren en dagen kon hij zoeken, vooral bij zijn meesterlijke vertaling der kerkhymnen naar het meest passende woord, het keurwoord, gelijk hij het noemde. Toch is hij ongekunsteld, en zal men van zijn werk niet kunnen zeggen: „*oleum sapit*". Hoe meer

[1]) Wij noemen hier: *De Mensch* (Dl. V, bl. 221); *De Godslamp* (Dl. VI, bl. 341); *Zang van Maria* (t. a. p. bl. 417); *De Meimaand* (Dl. VII, bl. 425); *Hermenigild* (Dl. X, bl. 132); *De Bron* (Dl. XI, bl. 211); *Eene vraag* (Dl. XII, bl. 346); *Een kwart uurs van godsvrucht* (t. a. p. bl. 409); *Liefdezucht* (Dl. XIII, bl. 347).

men zijn liederen hoort, des te meer komt men tot de overtuiging, dat zijn dichterlijke ziel zich daarin met al haar volheid uitstort, en daarom grijpt hun verheven eenvoud, hun bekoorlijke bevalligheid, hun lichtvolle klaarheid zoo diep in het hart, en roert daar de klankrijkste snaren, die in het gemoed van den dichter zelf zoo krachtig en vol weerklonken.

Zulke liederen bleef Mgr. van der Ploeg geheel zijn leven zingen, en in altijd rijker verscheidenheid ontwikkelde hij het albeheerschend thema, wat in hemelsche muziek van dag tot dag uit zijn edele ziel opsteeg: „*Ad Te Deus*".

Wel mocht een begaafd leerling van den talentvollen meester zingen: als deze zijn speeltuig hanteerde,

> Dan kwam de aloude gloed van Gods gewijde blaâren
> Zijn altijd klimmend lied al juublend ingevaren.

Het innig gemoedsleven, waar het aesthetisch schoone en de zalving der godsvrucht in krachtige wisselwerking elkander versterkten, komt ook uit in de artikelen, die Mgr. van der Ploeg in de eerste deelen van *De Katholiek* plaatste.

Hij behandelt daar vooreerst de feesten van het kerkelijk jaar. De diepe beteekenis dier feesten, hun onafgebroken orde in de opvolgende tijden, hunne verheffing en veredeling van het zieleleven wordt daarin zoo helder uiteengezet, dat de majesteit, die de feestvierende Kerk omringt, met den rijksten gloed van verwen geteekend voor ons staat. Men veroorloove ons een enkele proeve om de fijne toetsen te laten zien, die Mgr. van der Ploeg op zijn doek wist te brengen. Vooraf ga de opmerking, dat de schrijver handelt over het verschijnen van het Goddelijk Licht der wereld in den morgen der verlossing.

„Hebt gij ooit het eerste schemerlicht aan den gezichteinder zien rijzen? hoe het van witten zilverglans zich al hooger en hooger tot goudgloed kleurt; in roode stralen altijd talrijker en vuriger door een wijd halfrond uitschiet en heel het Oosten in

een purperen vuurstroom doet drijven? Dan zaagt gij ook een onnagaanbaar en onophoudelijk worden, en de gansche natuur om u heen andermaal in plegtige stilte toevend op het magtig woord: Er zij licht! en er was licht! De zon vertoont zich boven de kimmen, en aarde en hemel, door de nachtelijke duisternis vermengd, worden, als weleer, gescheiden; wolken en bergen, velden en dalen staan in feestelijken morgengloor. En de dieren der weiden en de vogelen der lucht komen te voorschijn, door een nieuw leven verkwikt, en heffen het morgenlied der schepping aan! De winden dragen de zoete toonen voort en de wateren ruischen die mede. En ook de mensch is tot zijn arbeid uitgegaan, en hij die den toon van het oneindig danklied stemmen moet, hij meent in het blaauw verschiet het koor der hemelen en hun maatgeluid te vernemen; en zijne ziel, waarin de lofzang woelt, stort zich dankend uit,

> En knielend in het stof, zijn oog te hemelwaart,
> Dat vlammen schiet naar God, en tranen plengt op de aard,
> Doet hij een Englenzang in Aardsche Vormen hooren [1]).

En één gevoel, één stem, één zang, één offer is langzamerhand de herboren natuur geworden: hemel en aarde aanbidden den scheppenden God" [2]).

Hoe dingt hier de hoogheid der gedachten met den rijkdom der schildering om den voorrang. Het telkens breeder worden van het grootsch natuurtafereel, de hooge opvatting, waarmede het verbonden wordt aan den morgen der schepping, het optreden in steeds rijker verscheidenheid eerst van de onbezielde stof, dan van de levende wezens, straks gevolgd door den redelijken mensch, die als beeld van den Schepper in zijn kunst God verheerlijkt met en door de geschapen natuur; daarbij die soberheid, die fijngevoelde woordenkeus, die statige zang in maat en rhythmus

---

[1]) J. A. Alberdingk Thijm.

[2]) *Het kerkelijk jaar*, bl. 79 (*De Katholiek*, Dl. VII, bl. 73).

der vloeiende zinnen, en wat niet al meer, hoe getuigt het van de hoogste bezieling der kunst, een bezieling, die godsdienstige onderwerpen, zooals door den schrijver worden behandeld, in hun volle schoonheid doen genieten. In één woord, wie erkent hierin niet de leuze: „*Ad Te Deus*".

Diezelfde bezieling spreekt zich uit in een andere reeks van artikelen: *Brieven van T. A. aan zijn' studievriend den weled. heer A. K., thans Med. Dr. te R.* Daarin wordt uiteengezet, hoe de kunst de *waarheid* in de vormen van het schoon zoekt te veraanschouwelijken, te verzinnelijken, zoo onmiddellijk en levend mogelijk *ter genieting* voor te stellen. De schoonheidsliefde is evenmin als de kunst, waardoor zij wel gelaafd maar niet gelescht wordt, voor ons voldoende te verklaren zonder den *godsdienst*, die ons naar een verhevener, *oneindige* bestemming wijst. God, die zich afliet tot den mensch, om den mensch tot zich op te heffen, de *Godmensch* is het ideaal van den kunstenaar. Deze beschouwingen worden dan verder door een uitvoerige behandeling van een drietal gedichten nader toegelicht en uitgebreid.

Ook hier komt de persoon van den schrijver ten volle uit. Met fijnen smaak en diep gevoel spreekt hij zijn grondig gemotiveerd oordeel. Men zou soms de aanmerkingen wat scherp gepunt willen noemen, maar 't is de scherpte van een teeder litterair geweten, dat gevoelig is voor iederen kleinen misslag, en tot in de geringste bijzonderheden naar nauwkeurigheid streeft. En ondanks die nauwkeurigheid kan hij toch met Horatius kleine vlekjes voorbijzien en volop bewonderen wat schoon is. Dan verheldert zijn oog, dan spreekt zijn blik van de heilige vervoering der kunst, dan stort hij zijn ziel in u over met haar verheven aandrang: „*Ad Te Deus*".

Met de vermelding dezer bijdragen uit de eerste jaren van *De Katholiek* zijn echter de verdiensten van Mgr. van der Ploeg jegens dit maandschrift zelfs niet voor het grootste gedeelte ge-

teekend. Daartoe immers zouden wij de talrijke artikelen moeten optellen uit de reeks van jaren (1852—1864), gedurende welke hij, dikwerf in moeilijke omstandigheden, als hoofd-redacteur den vollen last van den arbeid droeg. Dit zou echter de maat van een gedenkblad verre te buiten gaan; het bovenstaande zij voldoende om eenig begrip te geven van de talentvolle werkzaamheid, waarmede hij de oprichters van *De Katholiek* ter zijde stond.

En om de herinnering aan zijn eigenaardige dichtgave te herlevendigen, volge hier nog een gedichtje, dat voor 1850 moet vervaardigd zijn en, naar wij meenen, nog niet in het licht verscheen:

HET ONWEDER.

Slaap zacht, mijn engelachtig kind!
Gij weet niet, hoe zoo ruw de wind
Uit onzen hof de bloempjes plukt
En de eiken uit de wouden rukt.

De lucht gelijkt de zwarte zee,
De stormwind jaagt de wolken meê,
Daar 't bliksemvuur de rots omgloort,
En magtig rolt de donder voort.

Gij slaapt, o beeld der stille vreê!
Zoo vriendlijk zacht en kent geen wee,
Gij droomt welligt van 's hemels pracht,
En glimlacht in den onweêrsnacht.

De donder schijnt u harpgeruisch,
De storm — der Eng'len wiekgesuis,
Die zingend dartelen in 't rond,
Al beeft het huis diep in den grond.

Gij weet niet wat het graf beduidt,
Hoe menig offer het omsluit,
Hoe menig hart van 't onweer bloedt;
Gij weet het niet, gij slaapt zoo zoet.

En naast u houdt uw moeder wacht
In d'ongerusten middernacht,
Zij dekt u zachtjes voor den wind,
En bidt ook stil voor u, mijn kind!

Zij weet: de bloemen zijn zoo teêr,
Zij kent het ruwe, wilde weêr,
Het sloeg haar menige vreugd van 't hart,
En joeg er d'angel in der smart.

Doch stil berust haar geest in God,
Die goedig leidt der kind'ren lot,
En rustig blikt zij in den nacht,
Want God houdt bij de kind'ren wacht.

Hageveld. A. J. Holïerhoek.

EEN BRIEF VAN Mgr. Dr. H. J. FEYE, AAN DE REDACTIE VAN „DE KATHOLIEK".

Den hieronder volgenden brief hadden wij de eer te ontvangen van den eerbiedwaardigen oud-professor aan de Katholieke Hoogeschool van Leuven, Mgr. Dr. H. J. Feye, die onder de vroegste medewerkers aan dit tijdschrift de eenigst overgeblevene is.

Onder de medearbeiders aan *De Katholiek* staat zijn geeerbiedigde naam reeds in het eerste deel van 1848 vermeld met de toevoeging S. Theol. et SS. Can. Dr. In datzelfde jaar tot professor te Warmond benoemd, heeft Dr. Feye dit maandschrift krachtig gesteund en een poos ook de hoofdredactie gevoerd. Van zijne hand zijn in den jaargang 1849 o. a. de artikelen: *De Katholieke vast-, boet- en bededagen en de heer N. C. Kist* (Dl. XV, bl. 218, 362), *De Kerk onze hoop* (Dl. XVI, bl. 20), *De Conciliën* (t. a. p. bl. 265), *Kerkelijk regt* (t. a. p. bl 365), alsook *De S. Pieterspenning* (Dl. XVII, bl. 69) in den volgenden jaargang.

Weldra echter moest het Seminarie Warmond zijn gevierden hoogleeraar afstaan aan de Katholieke Hoogeschool van Leuven, die in Prof. Marianus Verhoeven een harer sieraden verloren had en een opvolger, zijner waardig, aan haren leerstoel van het Kerkelijk Recht wilde verzekeren. Maar ook als professor van Leuven bleef Dr. Feye op velerlei wijze zijne belangstelling toonen in *De Katholiek*. In het tweede deel van 't jaar 1850 gaf hij in

vier achtereenvolgende afleveringen de grondige verhandeling over *De studie van het Kerkelijk Regt* (Dl XVIII, bl. 1, 69, 272, 357) en later een korte levensschets van den H. Radboud, bisschop van Utrecht, met eenige mededeelingen omtrent diens geschriften (t. a. p. bl. 193). En toen Haarlem's eerste bisschop Monseigneur van Vree op het punt was om in zijn bisdom de parochiën te regelen, verscheen er in dit tijdschrift onder den titel *De Parochiën* een artikel, dat een beknopt en zeer helder overzicht gaf van den aard, het ontstaan en het groote nut der parochiën, met de gevolgen, welke uit die regeling voortvloeien voor de geloovigen (1854, Dl. XXV, bl. 329); en spoedig was het vrij bekend — wij mogen het openbare geheim thans zonder onbescheidenheid verder voortzeggen — dat dit artikel door den Leuvenschen professor in het Kerkelijk Recht op verzoek van Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid zelf geschreven was.

Voor de tegenwoordige redactie was het derhalve een hooggewaardeerd voorrecht bij deze gelegenheid een brief te mogen ontvangen van een getuige der oprichting van *De Katholiek*, die een der vroegste medearbeiders en hoofdredacteurs is geweest en later, tot hooger taak geroepen, zijn naam aan de Leuvensche Universiteit en aan het Vaticaansch Concilie op zoo onvergetelijke wijze verbonden heeft, dat het ons niet zou voegen daarover uit te weiden.

Niet daarom alleen echter zouden wij ons gerechtigd achten, om dit welwillend antwoord, ons op eenige verzochte inlichtingen toegezonden, openbaar te maken; maar er worden belangwekkende en weinig bekende bijzonderheden uit den eersten tijd in medegedeeld, die wij meenden aan onze lezers niet te mogen onthouden. Daarom hebben wij verlof gevraagd en verkregen, om dit schrijven, onder aanbieding onzer eerbiedige dankbetuiging, in deze aflevering te laten afdrukken.

De brief luidt als volgt:

Leuven, 2 December 1891.

Hooggeachte Redactie,

Tot mijne oudste herinneringen behoort de kennis, die ik sedert vijftig jaren heb met uw voortreffelijk maandschrift. Het kan derhalve niet bevreemden, dat ik uit de verte u eenige regelen zend ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van *De Katholiek*. Ofschoon sedert tal van jaren in den vreemde verblijvende, stel ik altijd, vooral als priester van het bisdom Haarlem, levendig belang in al wat de Kerk van Nederland betreft. Daarbij komt een geheel bijzondere belangstelling in uw maandschrift, van welks eerste wording ik denkelijk de eenigst overgebleven getuige ben.

De Katholiek mag zich met recht verheugen over het vele goeds, in de vijftig jaren van zijn bestaan teweeggebracht. Meermalen heeft *De Katholiek* zijn lezers onderhouden over zijn doel en zijne werkzaamheid. Steeds getrouw aan zijn prospectus van December 1841, heeft hij de rechten en plichten der Katholieken met moed uiteengezet en verdedigd, en dankbaar mag hij nu terugzien op eene reeks van vijftig jaren, een levensduur, die voor een tijdschrift, dat altijd met moeilijkheden te kampen heeft, iets ongewoons is.

Intusschen zijn de uitstekende mannen, die het werk begonnen, uit ons midden weggenomen en hebben hun loon ontvangen. In Augustus 1841 werd mij door onzen onvergetelijken Broere de eerste mededeeling gedaan omtrent de op handen zijnde uitgave van *De Katholiek*, wiens eerste artikel ook geschreven is door Broere onder den titel: *De toestand van het Protestantisme* met vervolgstukken in Februari, Maart, Mei en Juni van hetzelfde jaar. Te Rome, waar ik mij toen bevond, heb ik de vertaling daarvan gegeven aan twee uitstekende professoren van het *Collegium Romanum*, en zij stelden die artikelen op hoogen prijs. Een van hen roemde ze openlijk in zijne lessen en de andere,

de beroemde Perrone, heeft ze ook in zijn gedrukte *Praelectiones theologicae* zeer geprezen: zij worden in dat werk (Vol. II, P. II: *De locis theologicis*, P. III, n. 322 en 323 not.) met name aangevoerd en genoemd: „egregios articulos recentis collectionis periodicae, quae in Hollandia vulgatur sub titulo *De Katholiek* seu *Catholicus*, *Ephemeris religiosa, historica et litteraria*, Jan. 1842, art. 1: *Status Protestantismi*, p. 8".

De hoofdredacteur der *Annali delle scienze religiose*, Mgr. Antonino de Luca, toen vice-president der *Accademia ecclesiastica dei nobili*, later bisschop van Aversa, nuntius te Weenen, kardinaal en een der presidenten der algemeene vergaderingen van het Vaticaansch Concilie, verlangde eveneens de vertaling te hebben der artikelen van onzen goeden — later Warmondschen pastoor — Burgmeijer: *Geschiedkundige blik op den toestand der Katholieke godsdienst in Nederland sedert de Hervorming* (Dl. I, bl. 329 en 412; Dl. II, bl. 172). De vertaling van die artikelen werd door Mgr. de Luca geplaatst in genoemde *Annali* onder den titel: *Geschiedkundige blik op den toestand der Katholieke godsdienst in Nederland sedert de Hervorming, ossia Rassegna storica intorno allo Stato della Religione Cattolica in Olanda, sin dalla Riforma* (1842 Nov en Dec. bl. 409 vv.; 1843 Maart en April, bl. 240 vv.; 1843 Juli en Aug. bl. 36 vv.).

Weinige jaren later had ik het voorrecht van in nog inniger betrekking te staan tot de hooggeschatte oprichters en eerste medearbeiders van *De Katholiek*, vooral toen ik in 1849 en 1850 de hoofdredactie had en mij mocht verheugen in de vriendschap en medewerking van mannen als: van Vree, Broere, Borret, Pluym, Burgmeijer, Wensing, Steenhoff, van der Ploeg, Meylink, Leesberg enz. Opwekkend en leerzaam waren de vergaderingen der redactie, waarbij ook de twee genoemde leeken Meylink en Leesberg de voortdurende blijken gaven van hun ijver voor de katholieke zaak en voor *De Katholiek*.

Ter gelegenheid van het jubeljaar wensch ik aan de geëerde

redactie en aan hare medearbeiders kracht en moed om het spoor onzer onvergetelijke mannen van vroeger te blijven volgen.

In de hoop, dat deze weinige regelen van den eenigst overgebleven getuige der wording en der eerste jaren van *De Katholiek* u aangenaam mogen zijn, verzeker ik u van mijn voortdurende belangstelling in uwen arbeid.

H. J. Feye,
Oud-prof. aan de Kath. Hoogeschool van Leuven.

LIJST DER ARTIKELEN VAN Mgr. C. BROERE, DIE IN DE JAARGANGEN VAN „DE KATHOLIEK" VERSPREID ZIJN.

N.B. De onderstaande lijst is tot aan het tweede deel van den jaargang 1850 (Dl. I—XVIII) opgemaakt uit gelijktijdige redactie-aanteekeningen, die allen twijfel uitsluiten; voor de overige deelen ontbreken deze aanteekeningen; maar dit latere gedeelte van deze lijst berust op zoo nauwkeurige nasporing en raadpleging, dat wij ook deze opgave als betrouwbaar mogen aanbieden. Daar de *Gedichten van Mgr. C. Broere* reeds bijeengezameld en afzonderlijk uitgegeven zijn door Mr. J. F. A. Leesberg, hebben wij gemeend deze niet opnieuw te moeten opgeven, voor zoover zij in de jaargangen van *De Katholiek* verschenen zijn.

bladz.

1842. Dl. I:

De toestand van het Protestantisme. 1, 65, 165, 289 en 361.

Dl. II:

De onzichtbare Protestantsche Kerk. . . . . 334.

De Protestantsche predikanten en diakens, welke voor de tweede maal huwen, handelen daardoor tegen een bepaald bevel van de H. Schrift. 435.

1843. Dl. III:

Getuigenis van de *Revue van Edimburg* ten voordeele der Katholieke Kerk . . . . . 60.

Dl. IV:

De *Edinburgh Review* en de heer E. B. Swalue. 277.

1844. Dl. V:

De *Edinburgh Review* en de heer E. B. Swalue (*Vervolg*). . . . . 81 en 225.

bladz.

Dl. VI:

De *Edinburgh Review* en de heer E. B. Swalue *(Vervolg)*. . . . . 1.

Het geloof der Oud-Britsche Kerk aan het Primaat des Pausen verdedigd tegen den heer E. B. Swalue . . . . . 73, 141 en 229.

1845. Dl. VII:

Het geloof der Oud-Britsche Kerk aan het Primaat des Pausen verdedigd tegen den heer E. B. Swalue (*Vervolg en slot*). . . . . 12.

De *Edinburgh Review* en de heer E. B. Swalue *(Slot-artikel)*. . . . . 155.

Aphorismen over het eigenaardig goede in de Katholieke afdeeling der Christenkerk, door V. D. H. Jr. (Zie *De Gids*, 9e jaarg., n. 3). 293 en 381.

Dl. VIII:

Aphorismen over het eigenaardig goede in de Katholieke afdeeling der Christenkerk, door V. D. H. Jr. *(Vervolg en slot)*. . . . . 1.

De Grieksche Patriarch Jeremias en de Protestantsche Theologanten van Wurtemburg. . . 73.

Cyrillus Lucaris . . . . . 380.

1846. Dl. IX:

De geschiedenis der Kerkhervorming in tafereelen, door B. ter Haar, Theol. Doct. en Predikant te Amsterdam. . . . 65, 137, 277 en 368.

Dl. X:

De Hiërarchie. Eene schets. . . . . 159.

De geschiedenis der Kerkhervorming in tafereelen, door B. ter Haar, Theol. Doct. en Predikant te Amsterdam *(Vervolg)*. . . . . 205 en 368.

bladz.

1847. Dl. XI:

De geschiedenis der Kerkhervorming in tafereelen, door B. ter Haar, Theol. Doct. en Predikant te Amsterdam (*Vervolg*). . . . . 24 en 213.

Dl. XII:

Histoire de la Révolution de France, par A. Thiers, 10 vols. 8vo. . . . . 183 en 235.

1848. Dl. XIII:

De geschiedenis der Kerkhervorming in tafereelen, door B. ter Haar, Theol. Doct. en Predikant te Amsterdam (*Vervolg en slot*). . . . . 285.

Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap. Toelichting van de spreuk der revolutie, door Mr. G. Groen van Prinsterer. . . . . 349.

Dl. XIV:

Het jaar 1848. Volks oppermacht. . . . . 33.

Een blik op den algemeenen toestand. . 296 en 345.

1849. Dl. XV:

Merkwaardig adres uit Neurenburg . . . . . 203.

Dl. XVI:

Over de leer der Hervormde Kerk en hare toekomst, door Joh. van Vloten, Theol. Doct. . . 51.

Een blik op den algemeenen toestand (*Vervolg en slot*). . . . . 65.

Over de echt Christelijke beginselen der oorspronkelijke Nederlandsche Hervormde Kerk, door W. Muurling, Hoogleeraar te Groningen. 122.

De Antichrist of Sectengeest. Eene bijdrage tot de kennis der schaduwzijde van het Amerikaansche Christendom, door D. John W. Nevin, Hoogleeraar der theologie te Mercersburg in Pensylvaniën . . . . . 214.

bladz.

De burgerlijke en politieke gelijkstelling aller gezindten, door Dr. Ullmann. . . . . 260.

De brieven van Donoso Cortes, markies van Valdegamas. . . . . 329.

1850. Dl. XVII:

Het jubeljaar 1850 . . . . . 1.

Het nieuwe te Berlijn uitgegeven Tijdschrift voor Christelijke wetenschap en Christelijk leven. . 87.

De souvereiniteit des volks, derde politische bijdrage van Mr. C M. Opzoomer. . 133, 197 en 278.

De Bisschop van Exeter en Doctor Gorham . . 261.

De Aartsbisschop van Turijn. . . . . 337.

Dl. XVIII:

De abstracte verstandsgeest van het Protestantisme beschouwd als oorzaak van verblinding. 265.

De Protestantsche eerdienst, beoordeeld door een Protestant. . . . . 329.

1851. Dl. XIX:

Het jaar 1850—1851. . . . . 1.

De abstracte verstandsgeest van het Protestantisme beschouwd als oorzaak van verblinding (*Vervolg en slot*) . . . . . 133 en 201.

De verdediging van het revolutionaire beginsel door V. Cousin. . . . . 242.

Dl. XX:

De oorsprong van het Protestantisme nagewezen in het middeleeuwsch geschrift *Die Deutsche Theologie*. . . . . 65.

Von Babylon nach Jerusalem, von Ida Gräfin Hahn-Hahn. . . . . 156.

De gedenkdag der Hervorming. De onverdraagzaamheid in de godsdienst, Leerrede over

bladz.

Hand. IX, 1*a*, uitgesproken door J. H. Scholten, Hoogleeraar te Leiden, op den Gedenkdag der Hervorming. . . . . 385.

1852. Dl. XXI:

Beschouwing des tijds . . . . . 1.

Wo ist Babel? Sendschreiben an Ida Gräfin Hahn-Hahn, von Dr. Aug. Ebrard, ordentl. Prof. der ref. Theol. zu Erlangen. . . . . 99.

Tijdsomstandigheden:

Toestand der Katholieken in Pruissen. . . . 130.
Lord Palmerston. . . . . 132.
De Fransche geestelijkheid en Louis Napoleon . 133.
De tweede Februari 1852 te Madrid. . . . . 135.
De vrijheid der Kerk: I. in Zweden; II. in Engeland; III. in Frankrijk; IV. in Oostenrijk. . 177.

De Hoogwaardige Heer van Bommel. . . . . 275.

Dl. XXII:

De gezindheid van Hugo de Groot voor de Katholieke Kerk. . . . . 201 en 265.

Tijdsomstandigheden:

De vrijheid der Kerk in België, Zwitserland en Sardinië . . . . . 34.
Pruissen. . . . . 169.
Zijne Keizerlijke Hoogheid de Prins President der Republiek. . . . . 241.
Het Protestantsch gezantschap naar Toscane . . 306.

1853. Dl. XXIII:

De gezindheid van Hugo de Groot voor de Katholieke Kerk (*Vervolg*). . . . . 20 en 129.

Tijdsomstandigheden:

De godsdienstzin der vorsten. — Engeland en de Revolutie. — De godsdienstoorlog. . . . 110.

bladz.

De tegenwoordige beweging in Nederland[1]). . . 303.

Dl. XXIV:

De gezindheid van Hugo de Groot voor de Katholieke Kerk *(Vervolg)*. . . . 1, 129, 193 en 321.

Tijdsomstandigheden:

Het gevaar van den toestand[2]). . . . . 39.

Rome en Jerusalem. — Aard des tijds. — Wonderbare bescherming van den Paus. — Gewicht van de heilige plaatsen en invloed van de Katholieke belangen. — Verval van het Ottomaansche rijk. — Groote toekomst . . . . 305.

Baden: toestand en oorsprong van dat land; — Napoleons vergeefsche bemoeiing ter bescherming der Katholieken; — de Restauratie en verraderlijke plannen der samenspannende vorsten; — nadeelige invloed der nieuwe Badensche constitutie; — herhaalde misleiding van den Paus en uitvaardiging van wederrechtelijke verordeningen; — Leopold ten troon en hernieuwde onderdrukking; — de Aartsbisschop von Vicari; — vergeefsche waarschuwingen; — de grond, waarop de Aartsbisschop steunt en de kracht daarin gelegen. . . . . 359.

[1]) Het laatste stuk, dat onder den titel *Tijdsomstandigheden* (bl. 120) in dit deel voorkomt, is bij uitzondering niet van Broere's hand, maar bevestigt in zijn aanhef het auteurschap der overige stukken onder genoemden titel; de reden van de uitzondering is aanstonds duidelijk uit de behandelde stof, namelijk: *De anti-popery pamfletten van den dag. — De brochure van den Hoogleeraar Broere (Een bezadigd woord aan mijne welgezinde Protestantsche landgenooten ter gelegenheid der R. K. Kerkregeling*, 's-Gravenhage, Gebr. J. en H. van Langenhuyzen, 1853).

[2]) In dit stuk moet op bl. 42, reg. 5 v. b. een punt in eene komma veranderd worden, zoodat te lezen is: „Maar de meerderheid wil niet begrijpen, zelfs niet, dat het geene bescherming is maar onderdrukking, wanneer men" enz.

bladz

1854. Dl. XXV:

Het jaar 1854 . . . . . 1.

De gezindheid van Hugo de Groot voor de Katholieke Kerk *(Vervolg)*. . . . 129, 265 en 350.

Tijdsomstandigheden:

Het Oostersche vraagstuk; — gevoelen der voornaamste Katholicken in overeenstemming met de oude profeticeën; — Ruslands natuurlijke bestemming; — veronachtzaming van de Christelijke belangen door de Westersche mogendheden, en de door de politiek des Czaars benuttigde ijver der Schismatieken; — wat we te hopen hebben, en door hoeveel rampen de verwezenlijking van die hoop schijnt te zullen moeten verkregen worden. . . . . 252.

Eene profetie van Professor Hofstede de Groot. 323.

Dl. XXVI:

De gezindheid van Hugo de Groot voor de Katholieke Kerk (*Vervolg en slot*). . . . . 1.

De Onbevlekte Ontvangenis der H. Maagd. . . 333.

1855. Dl. XXVII:

Maria:

Inleiding. . . . . 1.

Plan van het onderwerp; en I. Maria als type. . 209.

Dl. XXVIII:

Tot hoever heeft zich het Protestantisme ontwikkeld? (*Die Entwicklung des Protestantismus*, eene academische rede van Dr. Karel Hase, Leipzig 1855. — *De ontwikkeling van het Protestantisme*, door J. van Gilse; in *De Gids*, Juni 1855). . . . . 1.

Bespiegeling, gezag en ervaring. Eene wijsgeerige, geschiedkundige proeve. Door Dr. A. Pierson. . . . . 65.

bladz.

1856. Dl. XXIX:

Bespiegeling, gezag en ervaring. Eene wijsgeerige, geschiedkundige proeve. Door Dr. A. Pierson (*Vervolg*). . . . . 40.

Nieuwe vertaling der Werken van Pater Abraham van St. Clara . . . . . 316.

Dl. XXX:

Fabiola of de Kerk der Katakomben, door den Kardinaal Wiseman. . . . . 109.

Bespiegeling, gezag en ervaring. Eene wijsgeerige, geschiedkundige proeve. Door Dr. A. Pierson (*Vervolg*):

De invloed der Katholieke Kerk op de kunst. . 129.

1857. Dl. XXXI:

Stahl, Bunsen en Israel Pick als vertegenwoordigers der drie hoofdrichtingen van het Protestantisme en der drie groote behoeften des tijds. 1 en 65.

Over de Evangelisch-Catholieke godgeleerdheid als de godgeleerdheid der toekomst (Eene redevoering van P. Hofstede de Groot). . . 178.

Dl. XXXII:

Dr. D. Koorders: *De pugna theologiam inter atque anthropologiam in Ecclesiae Christianae doctrina* [1]):

I. Het betoog van Dr. Koorders . . . . . 130.

---

[1]) In dit artikel zijn twee zinstorende drukfouten blijven staan: Op bl. 131, reg. 7 v. o. moet klaarblijkelijk gelezen worden: „dat we het oneindige denken door het eindige" enz.

Op bl. 139, reg. 2 v. o. moet even ontwijfelbaar gelezen worden: „Waarom kunnen wij op onze wijze het oneindige kennen zonder oneindig te zijn" enz.

bladz.

II. Het besluit aan 't eind van dat betoog door Dr. Koorders getrokken. . . . . 193.

III. Dr. Koorders' getrouwheid aan het Protestantsch beginsel. . . . . 321.

Merkwaardige ontdekking te Rome. . . . . 147.

1858. Dl. XXXIII:

De omgekeerde wereld van het Protestantisme. . 20.

Bloei der Katholieke Kerk:

Nadere bepaling van het onderwerp. . . . . 66.

Verhevenheid van het onderwerp en wijze van het te behandelen . . . . . 68.

De Katholieke godsdienst is gave des Zoons en daarom onvergankelijk . . . . . 71.

Nadere bevestiging van het voorgaande en overgang tot de beschouwing der godsdienst als Kerk . . . . . 82.

1. De algemeene orde van het betoog . . . . 258.

2. Uit de natuur der godsdienst als gave volgt, dat zij Kerk is . . . . . 261.

De laatste beoordeeling van den Hoogleeraar H. Leo van Halle over Gregorius VII en Hendrik IV. . . . . 113.

Dl. XXXIV:

Zou onder de leerlingen der Apostelen de waarheid omtrent het H. Sacrament reeds verduisterd zijn? (Verhandeling van H. J. Holtzmann *De Corpore et Sanguine Christi* etc Heidelberg, 1858). . . . . 1.

Hoe de Protestanten en bijzonder de Protestantsche geleerden over de Katholieke Kerk denken: Korte inleiding. . . . . 193.

De Katholieke Kerk doet zich van hare zijde voor als bovennatuurlijk of als boven de *algemeene* orde der natuur verheven, dewijl zij aan het hoofd staat der algemeene wereldgeschiedenis. 194.

bladz.

Aan die opperste standplaats beantwoordt haar geheele wezen, 't welk uit openbare *feiten* blijkt, als bij voorbeeld:

Uit haar spreken met goddelijk gezag. . . . 199.

Uit hare Katholiciteit, waardoor ze, schoon bij uitstek bepaald en practisch, de verscheidenheid der eindige natuur omvat. . . . . 201.

Uit hare onafgebroken voortduring, middelerwijl alle instellingen veranderen en vergaan. . . 203.

Uit hare onafhankelijkheid van alle eindige machten . . . . . 207.

Uit hare uitsluitende eenheid of eenigheid, hoedanige de slechts eindige natuur niet kan bereiken. . . . . 209.

Christus in de H. Eucharistie is de grondslag dier zoo volkomen orde der Kerk, en als het onzichtbaar brandpunt van den zichtbaren luister harer kenteekenen. . . . . 218.

De Protestanten nemen die feiten waar, doch slechts ten halve, dewijl gewoonlijk hun vooroordeel op die waarneming terugwerkt en hen zeer eenzijdig maakt in hunne beoordeeling. . 221.

Niettemin nemen ze zooveel waar, dat ze er eene uitlegging van moeten zoeken, en wel bepaaldelijk zijn hunne kerkelijke geschiedschrijvers in de noodzakelijkheid die uitlegging te geven. 228.

Orthodox Protestantsch idee over de Katholieke Kerk van LUTHER en CALVIJN en de Maagdenburger CENTURIATOREN. . . . . 232.

Minder vijandig maar oppervlakkig idee van MOSHEIM. . . . . 239.

Naturalistisch of vlak rationalistisch idee van HERDER . . . . . 244.

Piëtistisch idee van NEANDER . . . . . 250.

Speculatief idee van BAUR . . . . . 256.

Speculatief idee van ROTHE. . . . . 270.

Syncretistisch idee van RITSCHL. . . . . 280.

Besluit . . . . . 301.

bladz.

1859. Dl. XXXV:

De toestand van het Protestantisme, geschetst naar de *Nieuwe Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie*:

Wat door het absoluut individualisme te verstaan zij, en hoe al aanstonds, zoowel uit den vorm als uit den algemeenen inhoud der eerste verhandeling in de *Jaarboeken*, blijkt, tot wat heerschappij dat individualisme in 't Protestantisme gekomen is . . . . . 339.

Het Protestantsch individualisme kon om zijn absoluten aard geen historischen invloed verkrijgen dan door despotisme, maar bracht om dezelfde reden het ander uiterste voort, en deed alle gezag der hervormers, der symbolen, der Schriftuur, der Openbaring, zelfs dat der rede verwerpen . . . . . 355.

Luther's despotisme . . . . . 361.

Verwerping van het gezag van Luther . . . . 365.

Verwerping van het gezag der hervormers en hunner leerlingen . . . . . 367.

De verwerping van het gezag der symbolische schriften 369.

De verwerping van 't gezag des Bijbels . . . . 377.

De verwerping van 't gezag van 't woord Gods of der Openbaring . . . . . 385.

De verwerping van het gezag der rede . . . . 392.

Dl. XXXVI:

Gevaarvolle toestand van den Kerkelijken Staat (*De regeering van Pius IX en hare beschuldigers*, door Dr. W. J. F. Nuyens; Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1859. *Verdediging van het tijdelijk bestuur des Pauses*, naar het Italiaansch, door een R. K. Priester; bij denzelfden uitgever, 1859). . . . . 49.

De toestand van het Protestantisme, geschetst

bladz.

naar de *Nieuwe Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie* (*Vervolg*):

II. Hoofdoorzaak der verwerping van alle gezag 129.

Jongste bekentenissen van F. J. Stahl. . . . 199.

1860. Dl. XXXVIII:

De toestand van het Protestantisme, geschetst naar de *Nieuwe Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie* (*Vervolg en slot*):

III. Korte bevestiging van hetgeen we erkend hebben: namelijk, dat we in ons onderzoek moeten uitgaan van het individualisme; dat dit volstrekt alle gezag heeft doen verwerpen, en men er in de geschiedenis de uitlegging van zoeken en vinden moet . . . . . 261.

Het onderwerp . . . . . 262.

Het individualisme is het geschiktste punt, waarmede we kunnen beginnen en indringen in de diepte van het onderwerp . . . . . 264.

Hoe het heden met het Protestantsch individualisme gesteld zij . . . . . 272.

Dit is het laatste artikel, dat door Broere zelf voor *De Katholiek* bestemd is. In het volgend deel (Dl. XXXIX, bl. 24) vinden we den 31en December 1860 als den droeven dag der begrafenis van den Hoogeerw. Hooggeleerden Heer C. Broere herdacht, en worden ook de treffende woorden, door Dr. Th. J. H. Borret bij de lijkbaar uitgesproken, medegedeeld. Uit Broere's nalatenschap is in de latere jaargangen nog het volgende opgenomen:

1861. Dl. XL:

Losse gedachten over den Pauselijken Staat en den Paus. . . . . 246.

1862. Dl. XLI:

Hoogst natuurlijke oorsprong van 's Pausen tijdelijke macht. . . . . 261.

bladz.

1872. Dl. LXI:

Broere's conferentiën over de kenteekenen der Kerk:

Algemeene inleiding. Geloof of ongeloof? . . . 1.
Eerste conferentie. Algemeene verklaring der godsdienst. . . . . 65.
Tweede conferentie. Het eerste kenteeken: de eenheid der Kerk . . . . . 265.

Dl. LXII:

Broere's conferentiën over de kenteekenen der Kerk (*Vervolg en slot*):

Derde conferentie. Het tweede kenteeken: de heiligheid der Kerk . . . . . 1.
Vierde conferentie. Het derde kenteeken: de algemeenheid der Kerk. . . . . 137.
Vijfde en laatste conferentie. Het vierde kenteeken: de apostoliciteit en onvergankelijkheid der Kerk . . . . . 325.

1879. Dl. LXXV:

Preeken van Mgr. C. Broere:

Preek op een feest van Gedurige Aanbidding. . 70.
Preek op de Onbevlekte Ontvangenis van Maria. 197.

Dl. LXXVI:

Preeken van Mgr. C. Broere (*Vervolg*):

Preek op eene kerkwijding . . . . . 69.
Liefdadigheids-preek op het feestgeheim van Maria's Onbevlekte Ontvangenis . . . . . 253.

1880. Dl. LXXVII:

Preeken van Mgr. C. Broere (*Vervolg*):

Ter uitvaart van mijnen vriend P. J. Hesseveld. 201.

Dl. LXXVIII:

Preeken van Mgr. C. Broere (*Vervolg*):

Feestrede op de H. Moeder Anna . . . . . 1.
Feestrede op den H. Willibrordus, Apostel van Nederland . . . . . 261.

bladz.

1881. Dl. LXXIX:

Preeken van Mgr. C. Broere (*Vervolg en slot*):

Preek op het Liefdewerk van de Begrafenis der Armen . . . . . 193.

1888. Dl. XCIII:

Een onuitgegeven brief van Mgr. C. Broere . . 325.

Hierbij verdient nog vermelding, dat in den jaargang 1866 (Dl. XLIX, bl. 353) een korte samenvatting is gegeven onder den titel: *Hoofd-ideeën van Mgr. Broere over de wereld-orde.*

Prospectus

VAN EEN UIT TE GEVEN

MAANDSCHRIFT,

TOT TITEL VOEREND:

De Katholiek.

Aan niemand, die den toestand der maatschappij gade slaat, kan het ontgaan, dat het godsdienstig beginsel zich overal verlevendigd heeft en op de vroeger heerschende onverschilligheid de bovenhand begint te nemen. Dit verschijnsel, dat zoo veel aan Europa voorspelt, vertoont zich ook ten duidelijkste in Nederland: de aankondiging dus van een nieuw godsdienstig tijdschrift zou in deze gesteltenis der gemoederen reeds genoegzame verklaring vinden.

Maar er is meer. De Protestantsche geschriften, waarin de Katholieke Kerk bestreden wordt, hebben sinds eenigen tijd niet slechts in getal toegenomen, maar vele hebben het op eenen toon van hevigheid gezet, waarbij men aan niets dan aan het voorgestelde doel schijnt getrouw te willen blijven. Over de Katholieke Kerk, over hare leer, hare regten en gebruiken, over hare bedienaren en ledematen, bijzonder in ons vaderland, worden verhalen medegedeeld, beschouwingen gehouden, redeneringen vooruitgezet, die men niet berispelijk, maar schuldig moet noemen en tot welker veroordeeling, de waarheid niet toelaat verzachtende woorden te gebruiken. Het is dan ook onnoodig voorbeelden ter staving aan te halen, zij zijn overbekend.

Op deze wijze aangevallen, gevoelen de Katholieken zich verpligt hunne middelen van verdediging te vermeerderen. Waaraan zouden zij zich blootstellen, indien zij, ruim twee vijfde gedeelte van de bevolking des Rijks, en zeker de talrijkste der daarin be-

staande gezindheden, zich zonder verdere tegenspraak, openlijk vijanden des vaderlands lieten noemen? Zij zouden vergeten wat zij aan de godsdienst en aan het vaderland verschuldigd zijn; zij zouden de regten, hun bij de Grondwet gewaarborgd, onwaardig wezen; zij zouden de minachting hunner geloofsgenooten in andere landen, mogelijk zelfs die verachting verdienen, waarin hen hunne bestrijders in Nederland pogen te brengen.

Uit het besef dier regten en pligten is het plan van dit maandschrift ontstaan, als een der geschiktste middelen tot derzelver handhaving en vervulling.

Het is er echter ver af, dat men zich hierbij heeft voorgesteld, slechts aantijgingen te wederleggen, en het plan zijner werkzaamheid van zulke bestrijders te laten afhangen. De waarheid spreekt het liefst van zich zelve; en ook dan, als zij dwalingen wederlegt, volgt zij hare eigene wetten.

Dit maandschrift, dat ter harer verdediging opgerigt, den naam zal dragen van *de Katholiek*, zal, gelijk die naam doet verwachten, de Godsdienst ten onderwerp van behandeling hebben; niets, wat daarmede in nadere betrekking staat, of in dit opzigt den Katholieken dierbaar is, zal hierbij vergeten worden. De omstandigheden spreken te luide, dan dat men zich altijd op een streng wetenschappelijke en minder vrije behandeling zou kunnen verwachten. Die leerstukken, welker verdediging de omstandigheden vorderen, die dwalingen, ter welker wederlegging het geschiktste oogenblik zich aanbiedt, zullen boven andere dergelijke onderwerpen de voorkeur verkrijgen; die kerkelijke instellingen, die daadzaken of gebeurtenissen der kerkelijke, algemeene en vaderlandsche geschiedenis, welke het meest bestreden of vervalscht zijn, zullen vooral verdedigd en toegelicht worden. Om dezelfde reden zullen die regten, wier bescherming van staatswege door de Godsdienst gevorderd kan worden, als hare vrije uitoefening, de onafhankelijkheid harer hierarchie, haar invloed op opvoeding en onderwijs, in den *Katholiek* eenen verdediger vinden.

Kunst en letteren staan tot de godsdienst in eene te naauwe betrekking, om aan den *Katholiek* geheel vreemd te kunnen blijven. Zijne beschouwingen zal hij daarover van tijd tot tijd moeten uitspreken; en gevoelt een vriend der kunst zich opgewekt, ter eer der zaak, welke hij verdedigt, eenig letterloover

hem aan te bieden, dankbaar zal hij het ontvangen en zich de eeuw van Leo X herinneren.

De *Katholiek* acht het pligt, reeds bij dezen, zijne toekomstige lezers bekend te maken met de beginselen, welke hij in de verdediging der Katholieke waarheid en hare belangen zal volgen.

De *Katholiek* wenscht niets vuriger dan liefde, vrede, eensgezindheid, overal, altoos en met allen; maar hij is tevens overtuigd, dat de ware liefde, vrede en eensgezindheid slechts in en door de *waarheid* te vinden zijn. Hij zal dus boven alles en vóór alles waarheid zoeken, waarheid verdedigen en dit zonder haat gelijk zonder vrees.

Hij kan zich door de verscheidenheid der onderwerpen geplaatst vinden op het gebied der godsdienst, der wetenschap of der burgerlijke betrekkingen.

In het gebied der *godsdienst*, heeft de *Katholiek*, slechts één *stelregel: het Katholieke geloof in en door de Katholieke Kerk, van welke Kerk de opvolger van den H. Petrus het eenig en wettig zigtbaar Opperhoofd is;* want onderwerping en kinderlijke gehoorzaamheid, in kerkelijke zaken, aan dat Hoofd der Kerk, is bij *alle* Katholieken, ook van Nederland, niet de leus eener factie, maar de uitdrukking, de standaard van hun geloof.

In het gebied der *wetenschap*, zal de *Katholiek* steeds hulde toebrengen aan verdiensten, ook aan die, welke buiten den schoot zijner Kerk gevonden worden. Het is zijns bedunkens, kleingeestigheid of ondragelijke partijzucht, bij de alom verspreide kennis en geleerdheid, zich het monopolie van wetenschap en verstandelijken voortgang uitsluitend aan te matigen.

Wat eindelijk de *godsdienstig-staatkundige betrekkingen* aangaat; de *Katholiek* zal steeds aan de voorvaderlijke spreuk: *Eendragt maakt magt*, getrouw blijven. Hij wil niet verdeelen, niet verbitteren, maar verzoenen en vereenigen. Hij weet ook, dat die gewenschte eendragt slechts dan kan plaats grijpen, wanneer de verschillende belanghebbenden wederzijds elkanders regten eerbiedigen. De *Katholiek* zal dus ook immer gedenken, dat zonder dien onderlingen eerbied voor de grondwettige regten der verschillende gezindten, de rust en bloei onmogelijk zijn.

In één woord: vrijmoedige verdediging der waarheid, ongeveinsde hulde aan erkende verdiensten, onbegrensde eerbied

voor de regten van allen, dit zijn grondregelen, waarvan de *Katholiek* nimmer hoopt af te wijken.

De *Katholiek* mag zich reeds in een aanmerkelijk getal medearbeiders verheugen. Bij voorraad kan hij de volgende namen bekend maken: *N. Arntz*, Prof. te 's Heerenberg; *Th. J. H. Borret*, S. Theol. Dr. Prof. te Warmond; *J. Brinkman*, Prof. te Warmond; *C. Broere*, Leeraar in het Seminarie te Velzen; *J. T. van Brussel*, Pastoor te Amsterdam; *J. Cuyten*, President en Prof. te Haren; *J. B. Eulenbach*, S. Theol. Dr. Pastoor te Goudkade; *A. D. Gothardt*, R. K. Priester te Amsterdam; *E. S. van der Haagen*, Pastoor te Soeterwoude; *J. T. Jorna*, Pastoor te Harlingen; *C. van Kints*, Leeraar in het Seminarie te Velzen; *G. A. Oortmans*, Prof. te Warmond; *H. Opdenkamp*, R. K. Priester te Amsterdam; *A. J. Pluym*, Prof. te Warmond; *J. H. Smits*, Regent te St. Michiels-Gestel; *G. van Someren*, Prof. te Haren; *F. Spaarmakering*, Pastoor te Alkmaar; *F. Spierings*, vice Regent en Leeraar te St. Michiels-Gestel; *N. J. A. Steins Bisschop*, Pastoor te Amsterdam; *M. F. Timmermans*, S. Theol. Dr. Prof. te Warmond; *F. J. van Vree*, Directeur van het Instituut te Katwijk; *J. G. Wennekendonk*, Pastoor te Schoonhoven; *J. H. Wensing*, Prof. te 's Heerenberg.

VOORWAARDEN DER INTEEKENING.

Dit tijdschrift zal op het einde van elke maand worden uitgegeven, bij afleveringen van 3 *à* 4 *vellen druks, in formaat en uitvoering aan deze proef gelijk. Het eerste nummer zal tegen ultimo Januari* 1842 *het licht zien.*

Men teekent voor niet minder in dan voor een deel of 12 *afleveringen.*

Bij elken jaargang zal een net gedrukte titel en bladwijzer gratis *gevoegd worden.*

De prijs der twaalf afleveringen, bevattende 48 *vellen druks, is franco per post f* 6, *waarvan de betaling telken drie maanden voor een vierde gedeelte zal moeten geschieden.*

Men wordt verzocht brieven, boekwerken en bijdragen, dit tijdschrift betreffende, franco aan den Uitgever te zenden.

De inteekening geschiedt bij den Uitgever dezes en bij alle Boekhandelaren en Postdirecteuren van het Rijk.

Ten einde de oplage der eerste aflevering te kunnen berekenen, verzoekt men de opgave uiterlijk vóór den 15 *Januarij aanstaande te doen.*

's Gravenhage, Dec. 1841. A. P. VAN LANGENHUYSEN.

IN MEMORIAM.

Z. D. H. Monseigneur A. GODSCHALK.

† 3 Jan. 1892.

„*Servus Dei.*"

„Gods dienaar" luidt uw *naam*, de spiegel van uw leven,
O Opperherder, al te vroeg uw kudde ontrukt!
In prille jeugd hebt ge u Gods wet in 't hart gedrukt;
Die wet heeft aan uw hart zijn forschen slag gegeven.

Haar heeft uw scherp vernuft, door ijzren wil gesteven,
Zes lustra lang ontvouwd aan den Leviet. Zoo smukt,
O gaardenier, uw zorg den kweektuin Gods, en plukt
De Kerk het gouden ooft van uw volhardend streven.

Daar zetelt ge op Sint Jan's verheven bisschopsstoel.
„Gods dienaar" is uw *leus*, die, boven 't stormgewoel
Der tijden, de echo's luid door stad en land herhalen.

Geloof en liefde en kracht en moed vlamt uit uw woord,
En spreekt in schrift en daad, tot gij Gods roepstem hoort:
„Treed, trouwe dienaar, in uws Heeren vreugdezalen."

St. Michiels-Gestel, 8 Jan. 1892. A. N. MUTSAERS, Pr.

DE EERSTE GLASBLAZER VAN AMSTERDAM.

Het strekt den Amsterdamschen magistraat tot lof, dat hij, door alle eeuwen heen, zich heeft onderscheiden door het bevorderen en begunstigen der tallooze neringen, die aan Amstel en IJ gevestigd en tot hoogen bloei gebracht werden. Had de welvarende koopstad reeds vóór de Hervorming in verre gewesten zich om haren ondernemingsgeest, hare rijkdommen en bloeiende ambachten roem en ontzag verworven; de mannen, die door „de ware religie" zich op het kussen hadden gewerkt, traden in de voetstappen hunner voorgangers en zagen tegen geen offers op, als hun krachtige steun werd gevraagd voor de handhaving der oude en de vestiging van nieuwe ambachten.

Geen wonder dus, dat zij de ooren spitsten, toen zich de kans voordeed, om een nog onbekend en winstgevend bedrijf in het leven te roepen.

Een Venetiaansche kunstenaar namelijk, Antonio Obisij geheeten, wenschte hier een glasblazerij te vestigen. Met den man zelven hadden onze Heeren nog geen kennis gemaakt, en of hij zijn vak verstond, daarvan hadden zij geen zekerheid; daarbij kwam nog, dat hem de noodige middelen ontbraken om zich te vestigen en zijn kunst uit te oefenen. De arme drommel had aan alles gebrek en moest hier met vrouw en kinderen aan brood worden geholpen. Maar deze bezwaren konden geene

ernstige bedenkingen wekken, zoo men overwoog, welk eene onuitputtelijke bron van welvaart zich ging openen, als weldra Venetië aan de Adriatische Zee, dat zijn kristallen voorwerpen bij volle scheepsvrachten naar alle oorden henenzond, door het Venetië van het Noorden zou worden ter zijde gestreefd.

Zoolang Antonio Obisij nog afwezig was, werden de onderhandelingen gevoerd met den spiegelmaker Bartholomeus Edmondi, die in Amsterdam woonde, als zaakgelastigde van Obisij optrad en zich bereid verklaarde borg te staan voor de uitvoering van alles, wat de magistraat ten opzichte van den glasblazer zou vorderen.

Na de voorloopige afspraken werd, den 22 Augustus van het jaar 1597, ten overstaan der schepenen Banningh en Egberti, tusschen de toenmalige burgemeesters en tresorieren der stad ter eenre en Antonio Obisij ter andere zijde, een contract gemaakt, volgens hetwelk laatstgenoemde zich verbond met vrouw en kinderen herwaarts te komen, om „in deser stede op te stellen en te gebruiken de neringe ende conste van cristalleijne glaesen te blasen en te backen". Binnen een maand of zes weken moest hij hier met zijn huisgenooten aanwezig zijn. Inmiddels zouden de burgemeesters, behalve een behoorlijke woning voor hem en zijn gezin, een geschikten winkel, kelder, fornuis, bergplaats en de noodige ruimte voor de goede uitoefening van zijn bedrijf in gereedheid laten brengen. Gedurende tien jaren mocht hij kosteloos het aangewezen huis en erf bewonen. In plaats van vrijdom van accijns, dien de heeren hem hadden toegedacht, zou hij van de tresorieren der stad jaarlijks vijftig gulden ontvangen. En om te voorkomen, dat hij ooit zijn arbeid zou behoeven te onderbreken, werd hij zelf, alsmede al de gezellen, die hij in zijn dienst zou nemen, vrijgesteld van de wacht. Ook behoefde hij geen concurrentie te vreezen; want de regeering „sou niet lichtelyck yemant anders van de selve neringe neffens hem toelaeten".

Wél mochten de magistraten, na zooveel gunstbetoon, de ver-

wachting uitspreken, dat Obisij „alle vlijt zou aenwenden ende neffens syn proffijt oock des stadts eere soecken" [1]).

Terwijl nu de glasblazer in Venetië zijn inboedel voor de verhuizing in gereedheid bracht, hielden de Amsterdamsche burgemeesters zich onledig met het zoeken naar een geschikte woning, met winkel en werkplaats, waarin de veelbelovende kunstenaar zijn winstgevende onderneming zou vestigen. In dergelijke gevallen was de regeering gewoon het lijstje na te gaan van al de kerken, kloosters, stichtingen en woonhuizen, die aan de Katholieken waren ontnomen, maar nog geen vaste bestemming gekregen hadden. Den binnen- of buitenlandschen gelukzoekers werd dan niet zelden uit verschillende gebouwen een ruime keus geboden; waarvan tevens het gevolg was, dat de onbekrompenheid en gulheid der Amsterdamsche magistraten tot ver buiten de landpalen hemelhoog verheven en de zegen der Hervorming opnieuw in alle toonaarden bezongen werd.

Met Obisij, die zich nog in Venetië ophield, moest men een anderen weg inslaan; voor hem deden de burgemeesters eene keus.

De kloostergebouwen waren grootendeels door verkoop in andere handen overgegaan, of dienden tot woning van ambtenaren, predikanten en allerlei vreemd volkje.

Maar het Beggijnhof behoorde nog aan zijn wettige eigenaren, hoezeer het Calvinisme het zevende gebod had afgeschaft en den stelregel huldigde, dat het doel de middelen heiligt.

Aan den zuidwestelijken hoek van het Hof, ter plaatse waar nu *De Eensgezindheid* staat, bevond zich een tamelijk groot gebouw, dat, helaas, door de even vrijgevige als onrechtvaardige burgemeesters voor de toekomstige glasblazerij werd aangewezen. Dien grond hadden de Beggijnen in 1417 gekocht en tot den laatsten penning toe betaald, het gebouw zelf uit eigen middelen laten optrekken. Daar moest Obisij zich vestigen, daar zou hij zijn

---

[1]) Zie Bijlage A.

nering uitoefenen, daar kreeg hij woning en winkel, kelder en werkplaats.

Om den lezer eenigszins volledig bekend te maken met de geschiedenis van deze plek, voor en aleer op dat erf de glasblazerij werd aangelegd, zie ik mij genoopt eene gebeurtenis in herinnering te brengen, die bijna twee eeuwen vroeger plaats greep.

Tot het jaar 1417 namelijk had het Beggijnhof geen grooteren omvang dan het terrein, hetwelk thans door het *Groote Hof* wordt ingenomen. Het *Kleine Hof* behoorde nog niet aan de Beggijnen en was door een muur of schutting van het toenmalige Hof afgescheiden; maar de Beggijnen hadden den aldaar gelegen moerasgrond door het inwerpen van zand, puin enz. aangeworven en tot een vasten bodem gevormd. Hare kerk, aan de H. Maagd toegewijd, stond toen nog aan de noordzijde van het *Groote Hof*.

In bovengenoemd jaar 1417 namen zij het besluit hare bezitting aanmerkelijk uit te breiden, den aangeworven grond aan te koopen en bij het Hof te trekken. Het geheele zuidelijke gedeelte in zijn volle breedte, thans het *Kleine Hof*, met inbegrip van den grond waarop thans *De Eensgezindheid* staat, werd eigendom der Beggijnen, die het van de stedelijke regeering kochten en betaalden „den lesten penning mitten eerste". Bij dien koop werd echter bepaald, dat de Beggijnen op hare kosten zouden aanleggen een straat van 14 voeten breed langs de geheele zuidzijde van het Hof, zoodat de bewoners der Kalverstraat, die deze nieuwe straat, de *Burenstraat* genoemd, moesten onderhouden, uit de Rozenboomsteeg komende, konden doorloopen tot aan de stadsgracht, waar nu *De Eensgezindheid* ligt. Daarentegen moesten op hunne beurt de magistraten der stad zich verbinden om te allen tijde het geheele zuidelijke erf tusschen het Hof en der stede schiltraminge [1]) onbebouwd te laten, en zoo iemand mocht wagen daar eenig ge-

---

[1]) Hek- of paalwerk langs het water van het Spui.

timmerte aan te brengen, hem aanstonds daarvan te verwijderen. De Beggijnen wenschten aan die zijde, toenmaals de uiterste grens der stad, uit hare woningen een vrij en onbelemmerd uitzicht te houden en tegen nieuwsgierige blikken van overburen beveiligd te zijn. Slechts in één geval zou het erf mogen betimmerd worden; als namelijk tot verdediging der stad de overheid het noodig oordeelde er een stadsmuur met daarbij behoorende torens aan te leggen. Dit akkoord tusschen de Regeering en de Beggijnen werd den 15 April 1417 bekrachtigd bij een Open Brief van burgemeesteren, die nog in het archief van het Beggijnhof voorhanden is [1]).

Met stipte trouw hebben de burgemeesteren hunne verplichting steeds vervuld; nooit stonden ze toe, op die plek eenig gebouw, van welken aard ook, te vestigen. Zelfs als ligplaats van hout- of koopwaren, zooals er vele in de stad gevonden werden, mocht men het veld achter het Beggijnhof niet bezigen; want dit was bij stadskeur verboden; en zoo iemand de keur overtrad, dan mochten de Beggijnen zijne „palen, hout of ander goed, dat zy dair up vinden, ofnemen ende thuus [naar huis] dragen tot hoir vrye eijgen zonder verbueren" [2]). En om te voorkomen dat door verloop van tijd de aangegane verplichting in het vergeetboek mocht geraken, droegen de burgemeesters van het jaar 1564 den secretaris der stad op, den Open Brief van 15 April 1417 nog eens in zijne vollen omvang en letterlijk in het 2e *Groot Memoriaal* over te schrijven [3]).

---

[1]) Zie Bijlage B.

[2]) „Zoe en moet oick niemant palen, hout, of ander goet leggen after die baghijnen of hoir erven of bleecvelt up een boot [boete] van 2 pont ende zoe mogen die baghijnen palen, hout ende ander goet dat zij dair up vinden ofnemen ende thuus dragen tot hoir vrije eijgen zonder verbueren". *Keurboek* C, fol. 16 vso. Cf. *Archief Beggijnhof* G, Art. 44, blz. 22.

[3]) *Gr. Mem.* II, 28 Juli 1564, fol. 100 verso.

Het valt moeilijk te betwijfelen, of de handhaving van den thans nog bestaanden plaatselijken toestand vindt hare verklaring in den meergenoemden Open Brief. Immers in 1417 was de Rozenboomsteeg nog niet volbouwd; wèl bevonden zich aan de noordzijde der tegenwoordige straat eenige woningen, waarvan één den *Rozenboom* in den gevel had; maar waar nu de zuidelijke huizenrij staat, zag men in dat jaar een terrein, gedeeltelijk bestaande uit een ledig erf, gedeeltelijk uit het wedde. Men heeft later dit terrein bebouwd, maar de huizenrij langs het Beggijnhof niet doorgetrokken, wijl men daardoor de rechten der Beggijnen zou geschonden hebben.

Uit een en ander zal de lezer kunnen opmaken, waarom, in het jaar 1888, het bestuur van het Hof zich verplicht achtte op te komen tegen het bouwen der loods, die ten behoeve der firma Perry op het Spui werd opgeslagen.

Wat in het bijzonder de zuidwestelijke punt (*De Eensgezindheid*) betreft, moet ik den lezer opmerken, dat deze plek, tot het jaar 1511 toe, slechts gedeeltelijk bebouwd werd; want tot het evengenoemde jaar toe bestond er langs de stadsgracht, aan de westzijde van het Beggijnhof, een weg, die van het Spui naar de St. Luciënsteeg voerde. Het pad liep over de breede strook gronds, die den bewoonsters van het Hof aan die zijde tot bleekveldjes diende. Het gebeurde soms, dat veehouders hunne paarden of andere beesten langs dit looppad lieten grazen en dan, vermoedelijk wegens onvoldoende afsluiting, het vee de bleekveldjes betrad en daar ongerief veroorzaakte. Bij stadskeur echter werd dit verboden: „niemant en moet pairden of ander beesten zetten of brengen in der baghynen bleecvelt bezijden dat baghynen hof, up een boet van iij pont, van elck paert ofte ander besten [beesten] te verbueren" [1]).

---

[1]) „Item niemant en moet pairden of andere beesten zetten of brengen in der baghijnen bleecvelt bezijden dat baghynen hof, up

In 1511 echter werden de Beggynen voor goed van alle overlast bevrijd; de weg aan de westzijde mocht vervallen en op de bleekvelden werd toegestaan huizen te timmeren. Zij kregen als onbezwaard eigendom „het erfve leggende westwart van denzelven Hoff, tusschen den Grafte ende den Hof, alzoe lange als het zelve Hoff is, omme 't zelve erfve te mogen betimmeren ende ewelijke [eeuwig] ende erffelijke besitten ende gebruycken als heuren vrije eigen goet"; zoodat nimmer van stadswege dienaangaande iets van de Beggijnen en hare opvolgsters zal worden geëischt [1]).

Aanstonds begonnen nu de vrome jonkvrouwen het geheele ledige erf aan de westzijde van het Hof met achterhuizen te bezetten, die zij vlak tegen het water der stadsgracht plaatsten en door middel van een binnenplaats met de reeds bestaande gebouwen verbonden.

Op den zuidwestelijken hoek, dezelfde ruimte beslaande als nu door *De Eensgezindheid* wordt ingenomen, bouwden de Beggijnen een tamelijk groot huis, dat in verschillende behoeften der hofbewoonsters moest voorzien. Wie het gebouw wilde binnengaan, moest eerst de poort van het Hof door; want aan den kant van het Spui was geen toegang aangebracht; het had dezelfde diepte als het naast gelegen perceel, thans no. 34 op het Hof; maar aan de vier gevels lag het geheel vrij. Aan de westzijde werd het door het water der stadsgracht bespoeld; aan de oostzijde lag een open plaatsje; achter het gebouw bevond zich een bleekveld, dat aan het einde door een klein gebouwtje, tot keuken en bergplaats dienende, werd afgesloten.

Voor drie verschillende doeleinden was het huis ingericht: voor bak-, wasch- en ziekenhuis.

---

een boet van 3 pont van elck paert of van ander beesten te verbueren." *Keurboek* C, fol. 16 vso. Cf. *Archief Beggijnhof*, Art. 44, blz. 22.

[1]) *Groot Memoriaal* I, fol. 261. Cf. *Archief Beggijnhof* A, Art. 28 Zie Bijlage C.

De benedenste ruimte, gelijkvloers liggende met de straten van Spui en Hof, bevatte behalve een gemetselden oven, waarin het Beggijnenbrood gebakken werd, eenige groote waschkuipen, tot gerief van al de hofbewoonsters strekkende; de bovenverdieping, één enkel ruim vertrek, diende in tijden van pest en andere besmettelijke ziekten tot verpleging van ongelukkige lijderessen, die daar door de Beggijnen liefderijk verzorgd werden.

Op dat breede hoekhuis, op die kostbare stichting had, helaas, de magistraat zijn begeerigen blik geworpen.

De overste en meesteressen van het Hof wisten natuurlijk niet, welke ramp haar bedreigde; want de onderhandelingen met den vreemdeling waren zorgvuldig voor haar verborgen gehouden, en in haar eerlijk hart kon, bij alles, waarvan zij reeds waren getuigen geweest, het vermoeden niet opkomen, dat de mannen van de „ware religie" het schreiend onrecht zoo ver zouden drijven, dat zij aan wettige bezitsters met geweld hare kostbare bezitting zouden ontrooven, om die aan een vreemden avonturier in handen te spelen. Maar weldra zouden zij door feiten tot eene andere overtuiging gebracht worden.

Op een der laatste dagen van Augustus A°. 1597 trad onverwacht de schout, vergezeld van een paar rakkers en een paar werklieden, de hofpoort binnen, om bezit te nemen van het genoemd perceel, de waschkuipen er uit te verwijderen en den bakoven weg te breken.

Op het vernemen van die tijding sloeg allen bewoonsters, maar vooral den meesteressen van het Hof de schrik om het hart en maakte eene onbeschrijfelijke ontsteltenis zich van aller gemoederen meester. Aan het laatste overblijfsel uit katholieke tijden, het aloude Hof, waaraan voor tallooze familiën de gelukkigste herinneringen waren verbonden, aan dat lieflijk oord van vroomheid en vrede ging men de schennende hand slaan, om het aan zijne oorspronkelijke bestemming te onttrekken en aan zijne rechtmatige bezitsters te ontnemen.

Bij wie moesten de weerlooze vrouwen raad en hulp vragen in den nood? Of zij nog eene wanhopige poging hebben gewaagd om het werk der vernieling te stuiten, is niet waarschijnlijk; want wat vermochten zij tegen de geweldenaars, die door de regeering aan het werk gezet waren.

De eerbiedwaardige Beggijnenvader Sixtus Sybrandi, die later gevangenisstraf, verbanning en allerlei vervolging te verduren had, woonde wel op het Hof, maar hij moest zich voor zijne bespieders schuil houden; weshalve hij niet in het openbaar voor de Beggijnen kon optreden, maar slechts door raad en troost de aan hem toevertrouwde maagden bijstaan. Hij stelde een smeekschrift op, dat de Beggijnen aan de Burgemeesters en Raadsleden der stad inleverden en waarin zij zich beriepen op de „protectie en sauvegarde" van Hertog Albrecht van Beijeren, op het onbetwistbaar eigendom van haar ziekenhuis, op de bescherming, die zij steeds van de burgemeesters mochten ondervinden en op hare stipte onderdanigheid aan de stedelijke overheid. Zij verklaarden het gebouw, „daer elck voor zijn zelf mach wasschen en backen", waarin personen „miserabel of mit smettelicke sieckte, als pest, lazarije ende diergelycke gevisiteert zijnde, mogen verblijven", niet te kunnen missen. Weshalve zij nederig verzochten den man — „die alhier comt om te doen die neeringe van glaesen te blaesen, elders buijten 't voorschreven Hof te accommodeeren"; er bij voegende, dat zij „alle die daeghen haers levens God almachtich zullen bidden voor den magistraat, en voor die welvaert en de prosperiteijt deser stede" [1]).

De Beggijnen, het behoeft niet gezegd, klopten bij de overheid aan doovemans deuren; het smeekschrift werd ter zijde gelegd en het aangevangen onrecht voortgezet.

Ruim zes weken duurde het breken, bouwen, timmeren en metselen, om het gebouw voor zijne toekomstige bestemming in

---

[1]) *Archief Beggijnhof* A 2, Art. 12, Lr. p. Zie Bijlage D.

gereedheid te brengen. De ruimte, die jaren lang tot bak- en waschhuis strekte, werd voor winkel en kelder ingericht. Daarboven lag de groote ziekenzaal, die, in verschillende vertrekken afgedeeld, tot woon- en slaapplaats van Obisij en zijn gezin werd vertimmerd. Achter het huis, op het open erf of bleekveld, maakten de werklieden een groot en stevig dak, waaronder de blazer zijn fornuis zou laten metselen. Aan de oostzijde van het huis werd mede een dak aangelegd, ten einde hem een geschikte bergplaats voor brandstoffen te bezorgen.

Toen alles naar het voorgeschreven plan in gereedheid was gebracht, kwam de Venetiaan zich in zijn nieuwe vaderstad vestigen, zonder wellicht te weten, dat men om zijnentwille zooveel onrecht aan anderen had berokkend.

Gelukkige dagen heeft de man hier niet gesleten; want zijne nering wilde maar niet vlotten, en de klanten liepen zijn winkel voorbij. Gods zegen was onder zijn dak niet te vinden. Of hij zijn vak niet verstond, dan wel of hij wegens zijne godsdienstige gevoelens den mannen der ware religie niet behaagde — zijn affaire verliep en zijn glazen hadden geen aftrek. Ruim drie jaren hield hij het in de glasblazerij uit; maar toen ging Antonio Obisij bankroet en maakte zich uit de voeten, zonder dat men later taal of teeken meer van hem vernam.

Of hij nog schulden heeft achtergelaten, weet ik niet. Wèl had hij in 1598 aan de stedelijke regeering, die hem de metselsteenen voor zijn glasoven leverde, eene rekening van 43 gulden en 3 stuivers te betalen, maar wellicht hebben de tresorieren die som afgehouden, toen zij hem voor de eerste maal de jaarlijksche toelage van 50 gulden uitkeerden; want zij hebben die schuld in hun resolutieboek op den 29 Januari 1598 nadrukkelijk vermeld [1]).

[1]) „Volgens 't accoort bij de Heeren Burgemeesteren en Anthonio Obisij glaeseblaeser gemaect in dato den 22 Augustus 1597 sal de voorschreven Anthonio hebben jaerlix vijftich gulden en leydt dit

Het spreekt van zelf, dat het, na het vertrek van Obisij, niet aan liefhebbers ontbrak, die gaarne zijn bedrijf wilden voortzetten, al ware het slechts om den daaraan verbonden vrijdom van huur en belasting. Obisij had echter bij tijds zijn voordeel daarmeê gedaan en zijn affaire vóór zijn afreis overgedragen aan zekeren Jan Jansz. Carel, die zich in de eerste helft van het jaar 1601 als opvolger van den Venetiaan bij de burgemeesters kwam aanmelden en om de gunst verzocht.

In het eerst wisten de burgervaderen niet, wat zij met den nieuweling zouden aanvangen; maar deze hield aan en werd telkens dringender. Hij wilde de nering, die hij bereids aanvaard en reeds eenigen tijd uitgeoefend had, gaarne voortzetten, maar op het Beggijnhof kon hij dat onmogelijk doen; want daar had hij geen voldoende ruimte. De Heeren moesten hem een ander en veel grooter terrein geheel gratis voor den tijd van twaalf jaren afstaan; dan zou hij de onderneming wagen.

Na lang beraad namen eindelijk de burgemeesters het besluit om aan de 36 raden der stad het voorstel te doen, aan Jan Jansz. Carel voor den tijd van 12 jaar het ledig erf tusschen den Amstel en het Staalhof ten gebruike af te staan.

De vroedschap hechtte daar hare goedkeuring aan; de burgemeesters moesten maar verder met Carel onderhandelen en de zaak aan een goed einde brengen.

Aanstonds liet Carel op den aangewezen grond een fornuis metselen en verhuisde van het Beggijnhof naar den Amstel.

Ruim een maand later, op den 9 Augustus 1601, klaagde hij wederom over gebrek aan ruimte en kocht van de stad een paar belendende stukken gronds bij. Het schijnt echter dat de man,

---

accoort in Lade H." — In margine staat: „Hiertegens comt de stad van geleverde steen omtrent 43 gulden 3 stuvers". *Resolutieboek der Tresorieren ordinaris*, I, fol. 10. Cf. *Archief Beggijnhof* G, Art. 36, blz. 95.

niettegenstaande zooveel bevoorrechting, met het glasblazen alleen geen bestaan kon vinden; weshalve hij van stadswege werd „versocht om met advies van de andere gedeputeerden de lijst te resumeeren van de goederen die den Rhyn passeeren" [1]). De voordeelen, die dit baantje hem opbrachten, stelden hem in staat in 1603 nogmaals een stuk grond aan te koopen. Rijkdommen scheen hij echter niet te kunnen verzamelen; althans nadat de eerste 12 jaren verstreken waren, vroeg hij nog gedurende 5 jaren het vrije gebruik van het erf, waarop zijn glashuis stond [2]). Na dezen datum, 13 Maart 1613, heb ik geen nadere berichten van hem of zijn glashuis gevonden. Amsterdam bleef eenigen tijd zonder blazerij, totdat wederom een ander, Claes Rookense genaamd, op den 29 Januari 1621 bij de burgemeesters kwam aankloppen, om een renteloos voorschot van zes duizend gulden gedurende 10 jaren ten einde op de Keizersgracht een nieuwe glasblazerij aan te leggen [3]). Aan zijn verzoek werd voldaan; maar toen hij tien jaar later, den 12 Februari 1631, „continuatie van beneficie" verzocht, was de vrijgevigheid der Heeren ten einde. Rookense moest de *f* 6000 terugbetalen, elk jaar 1000 gulden, te beginnen op Mei 1632, totdat hij de volle som zou hebben voldaan [4]).

Doch keeren wij tot het Beggijnhof terug.

Toen Antonio Obisij en Jan Jansz. Carel de glasblazerij ontruimd hadden, koesterden de Beggijnen weder eenige hoop, dat zij haar eigendom zouden terugkrijgen; maar hare hoop ging

---

[1]) Resolutie van de Vroedschap, 4 Sept. 1601. Cf. *Archief Beggijnhof* G, Art. 36, blz. 71.

[2]) Resolutie der Vroedschap, 13 Maart 1613. Cf. *Archief Beggijnhof* G, Art. 36, blz. 85.

[3]) Resolutie der Vroedschap, 29 Januari 1621. Cf. *Archief Beggijnhof* G, Art. 36, blz. 85.

[4]) Resolutie der Vroedschap, 12 Februari 1631. Cf. *Archief Beggijnhof* G, Art. 36, blz. 85.

weldra in teleurstelling over. Wat de stad eenmaal had ontnomen beschouwde zij als hare wettige bezitting. Van regeeringswege werd het huis te huur gezet.

In de oude archieven van het Beggijnhof, anno 1642, komt het voor als „deser stede huijs, daer Doctor Coster inne woont"; en in de *Rapiamus* der stadsrekeningen van het jaar 1639 lezen wij: „Mr. Cornelis van Davelaer advocaat heeft dit huys gehuijrt 4 jaren voor 400 gulden sjaers. Ingegaen Mei 1638".

Eenigen tijd later, het jaar is mij onbekend, werd het aan de regenten van het stedelijk gasthuis overgedragen, die het den 11 Februari 1686 in openbare veiling brachten en voor de som van *f* 7900 aan Jacob Poppe verkochten.

Wie had kunnen vermoeden, dat op die noodlottige plek nog eenmaal *De Eensgezindheid* haren zetel zou vestigen.

B. H. Klönne.

Bijlage A.

AKKOORD MET DEN GLASBLAZER ANTONIO OBISIJ.

Op huijden is ten overstaen ende bij kennisse van schepenen ondergescreven tusschen den heeren Burgemeesteren ende Tresorieren deser stede van wegen derzelver stede ter eenre ende Anthonio Obisij Venetiaen ter andere zijden zeecker contract gemaect in manieren naevolgende, te weten dat de voors. Anthonio hem met zijn famillie zal vervoegen binnen deser stede ende aldaer opstellen ende gebruijcken de neringe ende conste van cristalleijne glaesen te blaesen ende backen, tot welcken eijnde hem van deser stede wegen sall gegundt ende beschict worden een wooninge staende op de suijtwesterhoeck vant ronde bagijnhoff aende nieuwe steenen brugge, in welcke wooninge boven 't gemack 't welcke jegenwoordelijck daer inne is, tot deser stede costen sall werden gemaekt een winkel ende kelder ende voorts een behoorlijck dack boven de plaetse daer het fornaix zall werden gestelt, welck fornaix de voorn. Anthonio tsijnen costen zall maecken ende onderhouden, mits dat hem tot behulp van dien van deser stede wegen sall werden uitge-

keert vijff en twintich off dartich ponden vlaems eens, gelijck mede tot laste der selver stede zall worden gemaekt zeker dack boven de plaetse gelegen an de suijtoostsijde van denselven huijse, om barnhout en diergelijcken onruijmpte te leggen, welcke wooninge ende dependentien van dien de voorn. Anthonio en sijn erfgenamen den tijt van thien jaeren langh in 't exerceren der voirser. neringhe ende conste voor nijet gebruijcken sall, maer teijnde van de thien jaren zall de voors. Anthonio huere van de voors. wooninge betalen tot redelicheijt. Is mede geconditionneert dat de voorn. Anthonio bij deser stede sall toegelcijt werden vijftich gulden sjaers ende dat in plaetse van vrijdomme van assijs, ende dat deselve Anthonio mitsgaders sijne werckgesellen vrij zullen zijn van wacht, mits dat sij deselve neringe ende const nijet en sall mogen negligeren noch ledich staen, maer alle vlijt aenwenden tot vorderinge ende vermeringhe der zelverc, ende daerinne neffens sijn proffijt oock des stadts eere soecken, in welcken gevallen mijn Heeren nijet en sullen geoorsaect sijn yemant anders van de selve neringe neffens hem lichtelijck toe te laeten. Ende alsoe de voors. wooninge ten behoeve van de voors. Anthonio zall gereet gemaeckt werden, sal deselve Anthonio gehouden sijn hem met sijne familie binnen een maent ofte ses weken alhier te laten vinden, omme dan voorts sijn gereetschap tot de voors. neringe nodich toe te stellen. Maer indien de voors. Anthonio ten tijde voors. hem alhier nijet en transporteerde ende hier sijnde de voors. neringe nijet en hanteerde ende exerceerde in manieren voors., dat in sulcken gevalle dit contract nul ende van geender waerde wezen sall. Ende tot versekertheijt dat de voors. Anthonio hem ten tijde voors. sal vervoegen om de voors. neringe ende conste op te stellen ende exerceren als voren verhaelt is, heeft Bartholomeus Edmondi spiegelmaecker residerende binnen deser stede sich borge geconstitueert voor het effect van dien onder verbant naer rechte daertoe staende. Des toirconde desc twee gelijckluijdende bij Schepenen onderschr. ondertekent den XXII dach Augusti XVc seven ende tnegentich. Ondertekent Cornelis Banningh. Sebastianus Egberti v. d. Does.

Groot Memoriaal II, fol. 186. Cf. *Archief Beggijnhof* G, Art. 44, bl. 10.

Bijlage B.

Wij Scout Scepene ende Rade der Stede van Aemstelredamme doen cond ende te wetene allen luden dat wij bi rade consente ende guetduncken der wijshede vroetscippe ende rijchede der voirnoemde stede, van derzelver stede wegen, ghegeven hebben ende gheven

mit desen brieve den ghemenen Joncfrouwen upten baghijnhove binnen der stede voirs. enen vrijen eijghendoem van den erve, ghelegen in den zelven baghijnhove, alzo als zij dat uut den watere opghewervet hebben zuijtwairt tot an der nijer brugge die nu steket over der baghijner grafte, ende van dane voirt westwairt tot an der stede grafte, behoudeliken dat neffens der voirs. brugge zal bliven leggende een strate raeijrecht uut westwairt tot an der stede grafte streckende, welke strate die baghinen zullen opmaken ende straten viertien voete breet geliken der strate die nu leijt an die zuijtzide van den baghijnhove ende dan zo zullen die bueren in der bijndwijc dese strate voirt an houden ende maken tot ewigen dagen gelijk zij die voirs. strate an die zuijtzide van den baghijnhove tot hair toe gehouden ende gemaect hebben. Voirt zo zullen wij van der voirn. stede wegen doen maken upt westeinde van desen erve bider stede grafte en strate zestien voete breet streckende van den baghijnhove tot an der voirser. bueren strate. Ende dan zo zullen die baghinen dese strate alzo voirt ane houden ende maken tot ewigen dagen. Ende wij gelien van der voirn. stede wegen hier af vol ende al betaelt den lesten pennync mitten ersten. Voirt zo geloven wij van der zelven stede wegen desen baghinen tselve erve in alre manieren als voirser. staet vrije te waren jair ende dach alsmen erve ende eijghen is scondich te waren, ende alle oude brieve af te nemen. Ende noch zo hebben wij geloeft ende geloven vander voirn. stede wegen den voirs. baghinen, dat men dat erve leggende tusschen der bueren strate voirs. ende der stede sciltraminge tot ghenen daghen en zal betimmeren mit enigen husingen uutgenomen mueren of toernen dair men die stede voirs. mede bevestiget. Alle dinge zonder arch ende liste. In oirconde ende in kennisse der wairhede so hebben wij scout scepene ende rade voirser. desen brieve bezeghelt mitter voirn. stede zeghele hier aen gehangen. Gegeven upten vijftienden dach in aprille int jare ons here dusent vierhondert ende zeventhien.

Bijlage C.

Allen den geenen die dese letteren zullen sien oft horen lesen saluijt doen wij Schout Burgemeesteren Scepenen Rade der Stede van Amstelredamme te weten certificiren mit kennisse der waerheijt dat wij bij rade ende consente vanden sessendertich Raden deser stede omme seker werckelijcke deuchdelijcke redenen denselve Raden ende ons daer toe porrende den baghijnen van den Ronden

Hoff binnen dese stede tot behoeff vanden gemeene hoff voor heur ende haeren nacomelingen gegunt ende tot eenen vrijen aeijgendome quijtgeschonden hebben 't erffve leggende westwart vande zelve hoff tusschen den grafte ende den hoff, alsoe lange als 't selve hoff is, omme 't selve erffve te mogen betimmeren ende ewelijcke ende erffelijcke besitten ende gebruijcken als heur vrije eijgen goedt sonder dat wij oft onse nacomelingen tot enige tijde heur ter sake vandien yet zullen eijsschen oft gedoogen geeijscht te werdde in enige manieren. Alle arch ende list vuijt gesondert. In kennisse der waerheyt hebben wij Schout Burgemeesteren Scepenen ende Rade voornoemt der voors. stede van Amstelredamme zegel ten zake hier beneden an doen hangen. Gegeven op den negen en twijntichsten dach van Januario int jaer ons Heeren duijsent vyffhondert ende elff.

BANNINCK.

Archief Beggynhof A, Art. 28.

Bijlage D.

AEN MYN HEEREN DEN BORGHERMEESTEREN ENDE SES ENDE DERTICH RAEDEN DER STEDE VAN AMSTELREDAM.

Geven mit behoorlicke Reverentie te kennen dije meestcressen ende gemeene baghynen van het ronde baghyn hoff deser stede, hoe dat Hartoch Albrecht van Beijeren hoogher mem. bij zynen leven Grave van Henegouwe Hollant en Zeelant inden Jaare derthien hondert drye en de tnegentich tvoors. baghynhoff ende allen dije Jonkvrouwen doen tertyt daar inne woonende ende dije noch naemaels daer inne ontfangen zouden worden mitsgaders heurluijder goederen genomen heeft in zyn protectie ende sauvegarde ende hebben dije Schepenen ende Raeden deser stede den gemeenen Jonckvrouwen van tvoors. Baghynhoff in den Jaere veerthien hondert ende seventhien gegeven een erff doen ter tyt gelegen aan tvoors. Baghynhoff daerop dije voorsaeten van de Supplianten zedert dye tyt onder anderen hebben getimmert en vuijt huerluijder eijgen middelen becosticht een huijs twelck zijluijden tot noch toe hebben gebruijckt tot wasschen backen ende oock tottet onderhouden van de baghijnen dye gevisiteert zijn geweest mit enighe hetzij tijtlicke oft geduijrighe besmettelicke sieckten als pest, lazarije ende dijergelijcke. Ende alzoo dije huysen op 't voors. baghynhoff staende, den Supplianten nijet int gemeen maer elck int zijn toecomen, ende dat zijluijden hun daer innen van als moeten onderhouden tot hun eijghen costen gelijck allen anderen borghers ende inwoonders deser

stede, zoo hebben U. E. ten tyde als dye andere conventen alhier aangeslagen zijn geweest mit goede redenen verstaen dat tvoors. baghynhoff was van anderen nature als dye voors. andere conventen dye gemeene goederen ende nijet eijgens hadden, ende daer van dye Lithmaeten int gemeen onderhouden moesten worden. Vuijt welcke redenen U. E. oock tot noch toe den Supplianten altyt alle gunst hebben beweesen ende heurluijden getracteert als andere Ingesetenen dye heurluyder eygen goederen verteeren, hebbende onder anderen oock beleth dat heurluijder goederen nyet en zyn geappliceert tot enighe publijcke oft andere wercken oft saecken, insonderheijt in aensieninge dat int voors. baghijnhoff hem onthouden veel goede borgher kinderen dije sonder jactantie te spreecken hun zulex altyt jegens U. E. in alle gehoorsaemheijt gedraeghen hebben ende als noch hoopen te zullen draeghen dat nijemant oorsaecke en sall hebben om daerover te claeghen. Tes nu zoo dat tot der voors. Supplianten kennisse gecomen es dat U. E. geresolveert zouden hebben int voors. huys te stellen eenen dye alhier compt om te doen dye neeringe van glaesen te blaesen. Ende alzoo dye Supplianten 't voors. huijs nyet missen en connen als gheen plaetse hebbende daer dye persoonen van heurluijder vergaederinge miserabel oft mit smettelicke sieckte gevisiteert zijnde moeghen verblijven, ende daer elck voor zijn selven mach wasschen ende backen. Versoucken daeromme in aller oetmoet dat U. E. continueerende dije faveur heurluyden tot noch toe bewesen gelieve den gheenen, dye de voors. neeringhe sall doen elders buyten 't voors. hoff te accommodeeren ende den Supplianten heurluijder voors. huijs te laeten ten fijne als boven. 't Welck doende zullen dye voorschreven Supplianten allen dije daeghen haers levens God almachtich bidden voor U. E. ende dye welvaert ende prosperiteyt deser stede.

Archief Beggijnhof A[2], Art. 12, Lr. p.

Dr. PIJPER'S GESCHIEDENIS VAN BOETE EN BIECHT [1]).

Niet ten onrechte wordt in het werk, waarvan wij den titel hieronder vermelden, de vraag gesteld (blz. 51), of „met het oog op de uitgebreide literatuur, reeds over dit onderwerp aanwezig,.... de uitgave van dit werk wel gerechtvaardigd is". „Waarom — zoo vraagt de schrijver — waarom een arbeid, waaraan zoovele uitnemende geleerden hunne krachten gewijd hebben, over te doen?" En het antwoord, dat tevens doel en inhoud dezer geschiedenis doet kennen, is tweevoudig. Vooreerst „is dit boek voor een gedeelte geheel nieuw, in zoover wij namelijk de geschiedenis van boete en biecht behandelen als bijdrage tot de geschiedenis van het godsdienstig-zedelijk leven"; vervolgens „is dit onderwerp tot heden al te zeer een speelbal geweest van den partijstrijd",.... en bleef dus „de zuiver wetenschappelijke behandeling van de geschiedenis van boete en biecht onafgedaan. Thans is de tijd gekomen voor een onpartijdig historisch onderzoek, met geen ander oogmerk dan de wetenschap te dienen, en haar alleen".

---

[1]). Dr. F. Pijper, *Geschiedenis der boete en biecht.* Eerste deel. *Geschiedenis der boete en biecht in de Christelijke Kerk gedurende de zes eerste eeuwen.* 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1891. XXI en 448 blz. 8°. Prijs: *f* 5.50.

Zoo stelt zich dan de schrijver een tweeledig doel, in twee „afdeelingen" te bereiken.

In de „eerste afdeeling", die slechts in de wijze van behandeling nieuw zal zijn, wil Dr. P. nogmaals, maar nu „onpartijdig", een onderzoek instellen naar „het ontstaan [en de].... ontwikkeling van boete en biecht in de Christelijke Kerk".

In de „tweede afdeeling", die ook wat den inhoud betreft zich als nieuw aankondigt, zal eene schildering gegeven worden van den godsdienstigen en zedelijken toestand, die in de zes eerste eeuwen des Christendoms valt waar te nemen, wanneer men die eeuwen in het licht der boete- en biechtinstellingen beschouwt.

Volgens eene door den schrijver gekozen beeldspraak zal de eerste afdeeling voor de tweede zijn wat de lijst is voor de schilderij.

Alvorens over lijst en schilderij in nadere bespreking te treden, zal het niet ondienstig zijn in het kort mede te deelen, tot welke uitkomst het onderzoek van Dr. P. in hoofdzaak geleid heeft, en wat zijne schildering in hoofdzaak te aanschouwen geeft.

Dr. Pijper's onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkeling van boete en biecht heeft, merkwaardigerwijze, „op alle voorname punten" tot dezelfde slotsommen geleid als reeds in de XVIIe eeuw door den protestantschen polemicus Joannes Dallaeus[1]) waren verkregen (blz 73): d. w. z. ook volgens dit onderzoek is over de „eigenlijk gezegde oorbiecht" in de oudste oorkonden des Christendoms niets te vinden, en is deze instelling slechts op den weg van geleidelijke ontwikkeling de Christelijke Kerk binnengeslopen. Zij werd eigenlijk pas „geboren", toen Leo de Groote op zekeren dag een brief aan de bisschoppen van Campania, Samnium en Picenum schreef (blz. 273), om „het toppunt van

---

[1]) In het strijdschrift: *De sacramentali sive auriculari Latinorum confessione.*

hare ontwikkeling te bereiken" onder Paus Innocentius III, die in den bekenden 21sten Canon van het vierde Lateraansche Concilie „hare volstrekte onontbeerlijkheid voor ieder Christen" heeft uitgesproken (blz. 8). Toen ontlook „plotseling een rijke tooi van bloesems op den allerkrachtigsten stam", d. w. z. er opende zich toen, ten dienste der biechtvaders, in de *libri confessionales* een rijke biecht-literatuur, totdat na de Hervorming en met het Concilie van Trente „ook op dit gebied die merkwaardige periode van stilstand [aanbrak], die volgens Roomsch-Katholieke godgeleerden bestemd is om eeuwig voort te duren" (blz. 14). Ook worden nog voor het vervolg merkwaardige uitkomsten aangekondigd over den „aflaathandel", over de ontaarding der boete-instelling in de „hardheden" der Inquisitie, over den invloed door de zeventiende-eeuwsche Jesuïeten op de biechtzaken uitgeoefend, vooral bestaande in de verspreiding van casuïstische handboeken en stichtelijke leekeboekjes, alsook in het streven om zooveel mogelijk „Jezuïetische biechtvaders" in den biechtstoel te doen plaats nemen enz. enz. We zullen dus in dit boek de geheele oude lading der protestantsche polemiek terugvinden, maar overgebracht in het moderne scheepje der niet-polemische wetenschap, met de vlag der „onpartijdigheid" in top geheschen.

Het schilderstuk, dat Dr. P. in de „tweede afdeeling" voor onze blikken ontrolt, beantwoordt, mogen we zeggen, aan zekeren heerschenden kunstsmaak. Wars van alle idealiseeren op het stuk van geschiedschrijving, wil Dr. P. van den godsdienstig-zedelijken toestand der eerste christelijke eeuwen, niets dan de werkelijkheid te zien geven. Die werkelijkheid steekt echter hoogst ongunstig af bij de „legendarische" voorstelling, die daarvan tot dusverre, vooral door katholieke schrijvers, meent Dr. P., zou zijn gegeven. Voorzoover hem althans uit de geschiedenis van boete en biecht is gebleken, zag het er in de eerste zes eeuwen des Christendoms veeleer treurig dan liefelijk uit. Over

de verhevenheid der zedenleer en de reinheid van zeden, over den toestand der vrouw en het lot der slaven, over de verhouding tusschen Christenen en niet-Christenen, heeft men zich tot dusverre al te optimistische voorstellingen gemaakt. Dr. Pijper's schilderij is bestemd om in die geschiedbeschouwing een ommekeer te brengen, dien optimistischen indruk te doen verdwijnen. Hierin vooral, en dan ook in de strikt „onpartijdige" behandeling der meergenoemde eerste afdeeling hebben wij, volgens den schrijver, het nieuwe, het belangrijke dezer geschiedenis te begroeten.

Dr. P. zond zijn boek aan *De Katholiek* „ter aankondiging"; wij wenschen er eene beoordeeling aan toe te voegen, hoewel we overtuigd zijn, dat deze voor Dr. P. weinig waarde kan bezitten. Immers, wij moeten ten spijt van Dr. P. reeds aanstonds getuigen, dat wij op het punt in kwestie hoogst „partijdig" zijn, even partijdig als Bellarminus, Morinus, Filesac, Sirmondus, Frank, Probst, Schmitz [1]), in één woord, evenals alle getrouwe zonen

---

[1]) Bij het noemen van dezen laatsten naam zij er aan herinnerd, dat Dr. Jos. Herm. Schmitz, thans „Oberpfarrer" te Crefeld, de schrijver is van het, vooral door Protestanten, reeds veel besproken werk: *Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche*, Mainz, 1883.

De geleerde schrijver levert daarin, als vrucht van vijftienjarige nasporing in tal van europeesche bibliotheken, het bewijs, dat de *Poenitentialia* of boete-regelingen, die van de 7de tot de 9de eeuw bij de Westersche Kerk in gebruik waren, niet — zooals men tot dusverre met Wasserschleben gehouden had — hun oorsprong danken aan *particuliere* tuchtregelen van iersche en schotsche kloosters, eerst op het einde der 6de eeuw door den H. Columban naar het Frankenrijk overgebracht, maar aan een voor de *algemeene* Kerk geldend *Poenitentiale Romanum*.

Die *naam* „Poenitentiale *Romanum*" had men, wel is waar, sedert de tiende eeuw reeds gekend, maar Wasserschleben had de *Poenitentialia* van dien naam eenvoudig ingedeeld bij de boete-boeken der angelsaksische groep.

Schmitz echter bewees, dat aan dien *naam* ook een *afzonderlijke groep*

der Katholieke Kerk, die over ditzelfde onderwerp reeds hebben geschreven. Ook al meenen wij op wetenschappelijke gronden de slotsommen van Dr. P. te kunnen afwijzen, vóór alles is het ons om „de verdediging der Roomsch-Katholieke waarheid" te doen. Wat wij over „boete en biecht" als geopenbaarde waarheid hebben leeren kennen, wat honderden katholieke voorgeslachten als zoodanig in eerbiedige trouw hebben bezeten en bewaard, dat zijn wij allerminst geneigd prijs te geven voor een paar honderd bladzijden van geleerd „onderzoek". Voor ons is er iets hoogers dan „de wetenschap om de wetenschap alléén", iets hoogers dan een gestadig *zoeken* naar waarheid; boven zulk academisch genot stellen wij haar *bezit* en hare *toepassing* in

---

van boete-regelingen beantwoordde, een groep die, uit Rome afkomstig, ook aan Ierland en Schotland het rechtsleven der *Romeinsche* Kerk had medegedeeld, evenals zulks met betrekking tot den cultus, door het *Missale* Romanum, het *Rituale* Romanum, het *Pontificale* Romanum etc. geschied is.

Daardoor bleek dus Rome, ook ten opzichte der boete-regeling, het punt van uitgang te zijn geweest, terwijl, volgens Wasserschleben, die boete-regeling, geheel van Rome onafhankelijk, bij Ieren en Angelsaksers zou ontstaan zijn.

Geen wonder dat tegen Dr. Schmitz vooral protestantsche pennen in beweging geraakten, te meer daar velen de meening van Loening en Hinschius deelen, dat ook de *biecht*praktijk in iersche en schotsche kloostergebruiken haren oorsprong heeft. Het oordeel van verwerping, dat vooral in duitsche tijdschriften over Schmitz's bewijsvoering geveld is — zóó echter dat de schrijver nog altoos op deugdelijke tegenbewijzen wacht — dat oordeel is natuurlijk reeds opgenomen in het *Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts* van Dr. Emil Friedberg, alsook in *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland* van Dr. Paul Hinschius. Ook Dr. Pijper belooft de bewijsvoering van Schmitz aan zijn onderzoek te zullen toetsen. Met belangstelling zien wij de nieuwe gegevens te gemoet, waarmee Dr. P. die meent te kunnen bestrijden.

het leven, het leven ook der „kleinen", die de „wetenschap" in haar vlucht niet vermogen te volgen.

Of deze onze vasthoudendheid, ook na de verschijning van Dr. Pijper's werk, nog redelijk mag heeten, wenschen wij iederen onbevooroordeelden lezer in bedenking te geven, door hier achtereenvolgens ons gevoelen uiteen te zetten:

1°. over den algemeenen indruk, die van dit werk ontvangen wordt;

2°. over den wetenschappelijken gang van Dr. Pijper's onderzoek naar ontstaan en ontwikkeling van boete en biecht;

3°. over de door hem geleverde bijdrage tot kennis van den godsdienstig-zedelijken toestand der zes eerste christelijke eeuwen.

Terwijl we ons hier tot het eerste punt bepalen, hopen we de punten 2° en 3° in twee volgende afleveringen te behandelen.

I.

Vóór zijne verschijning reeds beloofde dit thans vijftigjarig maandschrift: „In het gebied der *wetenschap* zal de *Katholiek* steeds hulde toebrengen aan verdienste, ook aan die, welke buiten den schoot zijner Kerk gevonden wordt" [1]). Wanneer wij, met deze kloeke belofte voor den geest, onzen lezers zeggen moeten, welke de algemeene indruk is door Dr. Pijper's verhandeling bij ons te weeg gebracht, dan hebben wij daaraan vóór alles hulde te brengen als aan een werk van ernstige en langdurige studie. Niet zonder aangename verrassing zagen we in dit werk van een protestantsch geleerde de getuigen onzer katholieke traditie aan een verhoor onderworpen, dat onder het opzicht van volledigheid slechts weinig te wenschen overlaat. En die getuigen spreken hier met eigen mond: de Kerkvaders en Conciliën der eerste zes eeuwen werden door Dr. P. persoonlijk weer in hun eerbiedwaardige folianten nageslagen en

[1]) Vgl. de vorige aflevering, blz. 71.

met buitengewone nauwkeurigheid en uitvoerigheid geciteerd. Datzelfde geldt van de uitgebreide literatuur, waarover Dr. P. heeft weten te beschikken: daaronder ook tal van katholieke werken. Als een buitengewone verdienste wil schrijver zich zien toegerekend, dat hij nergens anderen heeft nageschreven en overal, tenzij het tegendeel wordt aangeduid, den eersten zegsman heeft geraadpleegd.

Voor de onberekenbare moeite, die Dr. P. zich ongetwijfeld bij de handhaving van dit beginsel getroosten moest, brengen wij hier gaarne onze hulde.

Kunnen wij dat huldebetoon ook uitstrekken tot de onpartijdige en zuiver wetenschappelijke stemming, die, naar Dr. P. herhaaldelijk betuigt, bij dit historisch onderzoek heeft voorgezeten? Tot ons leedwezen, neen. Van zulk eene onbevangene stemming draagt althans dit boek de kenmerken niet. En dat heeft ons te meer getroffen, omdat niets zoo plechtig door den schrijver wordt vooropgezet, dan juist: zuivere liefde voor de wetenschap, de geschiedvorsching om de wetenschap alleen. „Wij betuigen voor God en alle menschen — heet het blz. 3 — dat het ons bij het schrijven van dit werk om niets dan de waarheid te doen is geweest; en dat het ons van te voren geheel onverschillig was, of de Roomsch-Katholieke, dan wel eene of andere Protestantsche Kerk uit het strijdperk van het historisch onderzoek als overwinnaresse te voorschijn zou treden" [1].

---

[1]) Op blz. 52 van zijn werk geeft Dr. P. nog op eene andere wijze uitdrukking aan zijn streven naar onpartijdigheid. Daar vindt hij, dat het „een zonderlingen indruk [maakt], wanneer nog Dr. Schmitz het noodig oordeelt zijne lezers op de hoogte te stellen, welke schrijvers Roomsch-Katholiek of Protestant geweest zijn", en maakt zich dan vroolijk over „de vermakelijke vergissing", door den katholieken Schmitz begaan, en nog in dezelfde editie „berichtigt", waarbij hij Dr. Kunstmann onder de Protestanten gerekend had.

Maar welken indruk geeft het wel, wanneer de schrijver zelf, die

Reeds vermeldden wij, dat de protestantsche geschiedbeschouwing de gelukkige zal zijn, die uit de hand van Dr. P. den palm der verwinning zal mogen aanvaarden: daaruit valt echter ten opzichte van schrijver's stemming nog niets ongunstigs te besluiten.

Toch heeft Dr. P. zelf reeds zeker onbehagelijk voorgevoel er van gehad, dat men een aanval op het onpartijdig karakter van zijn werk zou wagen. En geen wonder! Mocht toch zulk een aanval gelukken, dan ware de nieuwe vlag neergehaald, die in Dr. Pijper's werk feitelijk de zeventiende-eeuwsche lading van Dallaeus dekt; dan ware althans een zeer groot gedeelte van dit boek herleid tot hetgeen het niet wil zijn: eene polemiek; en nog wel eene polemiek over onderwerpen, die, zooals biecht en aflaathandel, geloofsvervolging en Inquisitie, Jesuïetenmoraal en Casuïstiek, nu juist niet tot de ongerepte meer behooren. Om derhalve zulk een aanval reeds van te voren minder schadelijk te maken, heeft Dr. P. zijn scheepje op zeer eigenaardige wijze gepantserd.

Hij verklaart reeds vooruit, dat, wie iets op zijn „onpartijdigheid" mocht afdingen, slechts het slachtoffer kan zijn van eigen „booze luim", van eigen partijdigheid (blz. 4).

Hoe gaarne ik nu ook dit geanticipeerde verwijt zou willen ontgaan, Dr. P. zelf heeft den uitweg ten eenenmale versperd. Vooreerst blijkt uit dit boek meer dan helder, dat zijn schrijver in zeer hooge mate vervuld is met den waan van het rationa-

---

beweert dit beginsel te zijn toegedaan, daarvan zóózeer afwijkt, dat hij *geen enkele maal* verzuimt, het al of niet katholiek-zijn van een auteur aan te duiden; wanneer diezelfde schrijver zijn lezers vooral dàn waarschuwt, zoo ze met een „Jezuïet", en zelfs zoo ze met een „*grijzen* Jezuïet" te doen krijgen? Moeten we voorts ook aan iets anders dan aan eene „vermakelijke vergissing" denken, wanneer nog altoos dezelfde schrijver, zich ergens beroepend op het gezag van den geëxcommuniceerden Febroniaan Eybel, met opmerkelijken nadruk gewaagt van „den Roomsch-Katholieken priester Eybel"?

lisme, den waan, dat het, ofschoon slechts *eene richting* in de wetenschap uitmakend, toch het recht heeft om zich als „*de* wetenschap" tegenover en boven iedere „kerkleer" te posteeren. Vandaar een gestadig en minachtend schouderophalen voor de „dogmatici"; vandaar dat b.v. vragen, „of de kerkelijke boete een door Christus ingesteld sacrament, of zij al dan niet *de jure divino* is", eenvoudig worden weggeschopt als „één der oude twistappels der leerstellige godgeleerden", die voor de „wetenschap" zelfs het „oprapen" niet waard zijn (blz. 5); vandaar dat het kortweg heet: „Wij stellen boven de kerkleer van Roomsch-Katholieken en Protestanten de waarheid" (blz. 3). Heeft Dr. P. hiermee slechts zijne persoonlijke onverschilligheid voor iedere geopenbaarde leer willen aanduiden, dan betreuren wij het minder omzichtige van zijn woordenkeus [1]). Nù heeft het althans den schijn, of Dr. P. te zijnen gunste het onrechtmatige praejudicium wilde doen gelden, dat men eerst alle „kerkleer" moet verwerpen, om een betrouwbaar kampioen der „waarheid" te kunnen zijn.

Als verdere uitdrukking van dit praejudiceerend beginsel vinden wij bovendien door heel dit boek een toon tegenover andere (meestal *katholieke*) geleerden aangeslagen, die, voor zoover wij weten, bij waardige en kalme beoefenaars der wetenschap geen burgerrecht heeft. Elke terechtwijzing, of vermeende terechtwijzing van Dr. P. bezorgt den terechtgewezene eene minder hoffelijke kwalificatie. Zoo heet b.v. Joannes de Filesac „de *al te* geleerde" (blz. 61), Jacobus Sirmondus „de *grijze* Jezuïët" (blz. 65); Frank heet „naast Morinus *de uitvinder* van twee soorten van absolutie" (blz. 69). Von Hefele „de *grijze* bisschop heeft de *fraaie uitvindingen* aanvaard van den heer Frank" (blz. 210); pastoor Guillois heet

---

[1]) Overigens meenen wij te mogen betwijfelen, of een geschiedschrijver, die tevens predikant is bij het Nederl. Hervormd Kerkgenootschap (zie *Staatsalmanak* 1892, onder *Berkhout*), wel bij machte is om in zijn studeervertrek een zóó onafhankelijk standpunt in te nemen, als Dr. P. hier voorgeeft te kunnen doen.

spottenderwijze „onze goede pastoor Guillois.... onze geestige schrijver" (blz. 114). Dr. Schmitz wordt het (blz. 70) als bedenkelijke eigenschap toegerekend, dat hij „roomsch in merg en bloed" is, en op blz. 307 wordt dezelfde geleerde aangesproken met een: „Hoe komt *de Doctor* er aan, dat" enz. Onmogelijk kunnen wij veronderstellen, dat Dr. P. ook zichzelven bij voorkeur in een dergelijken toon zou tot rede zien gebracht.

Ook over de Katholieke Kerk en haar instellingen vonden wij bij Dr. P. zinsneden en uitdrukkingen, die zelfs een zeer burgerlijk dilettantenwerk niet tot sieraad zouden strekken, veel minder een boek, dat in naam der aristocratische wetenschap wordt aangeboden, en aan één der meest voortreffelijke nederlandsche hoogleeraren, Dr. I. G. R. Acquoy, kon worden opgedragen.

Reeds de twee allereerste bladzijden bestaan uit eene zonderlinge uitweiding over het „merkwaardige" van den roomschen biechtstoel. Door „den kier" eener halfgeopende biechtstoeldeur worden, onder het gadeslaan van een daar „nederknielende gestalte", allerlei geheimzinnige gissingen gemaakt over een mogelijken „vuurgloed op blozende wangen" en eene „flikkering in fonkelende oogen", ja zelfs over de mogelijkheid, of „men „dicht genoeg in de nabijheid [zijnde]..... ook iets zou kunnen „vernemen van den klank van zilver of goud". Daar worden ook noodeloos en zonder tegenspraak allerlei dwaze „bezwaren", die de Protestanten tegen de biechtpraktijk voeden, in herinnering gebracht, b.v. „dat de biechtstoel vooral een wapen der heerschzucht is, waardoor de roomsche geestelijkheid de wereld wil doen buigen voor hare macht.... dat het doel, waarvoor de biecht dienen kon, uit het oog verloren wordt, dat de zedelijke ernst deze handeling te weinig bestuurt" enz.

Op blz. 8 komt het gebod van het vierde Lateraansche Concilie ter sprake, waarbij „omnis utriusque sexus fidelis" aan den paaschplicht gebonden wordt. Nu heeft men in de dagen van Calvijn op het Latijn van dien canon eene critiek geoefend, die

Dr. P. zelf „kleingeestig" noemt. Men heeft toen namelijk gevraagd, of met „omnis utriusque sexus fidelis" soms Hermaphrodieten bedoeld werden. Dr. P. zegt, dat hij zich van dergelijke kleingeestige critiek, uit welwillendheid jegens den roomsch-katholieken lezer, zal onthouden, maar biedt ondertusschen den calvinistischen kwinkslag zijn protestantschen lezers volop ter genieting aan. Dat is, dunkt mij, tegenover de katholieke lezers ongeveer aldus gehandeld: „Ik verzeker u, dat ik grootmoedig genoeg ben om u niet in het aangezicht te slaan; ik wil u echter even op handtastelijke wijze doen gevoelen, hoe ik zulks zou kunnen doen, indien ik niet zoo grootmoedig was".

Op blz. 17 vernemen we, dat de Kerk in het ontblooten der biechtzaken — „deze intieme zijde van hare werkzaamheid" — altoos zekere „schuchterheid" heeft bezeten, dat daarin echter in de XVII[de] eeuw eene aanmerkelijke verandering kwam en „de boeten biechtpraktijken der Roomsch-Katholieke kerk aan de geheele wereld openbaar" werden. Deze mededeeling geeft Dr. P. de volgende spottende tirade in de pen: „Waarom verhief zich de kuische zwaan in de zeventiende eeuw boven hare eieren? Waarom schonk zij aan de glurende oogen van alle wandelaars in het bosch de gelegenheid om datgene te zien, wat zij tot heden met hare blanke vleugelen had verborgen gehouden? Wie is het, die haar heeft genoodzaakt op te staan?" En dan volgt op zooveel raadselen het alles ophelderend antwoord: „De Jezuïetenorde is het, die aan deze openbaarheid den stoot gaf".

Wanneer wij voorts op blz. 45 aangekondigd vinden, dat Dr. P. deze en ook de latere biecht-literatuur zal gebruiken, om „een diepen blik te slaan in de binnenkamer der Roomsch-Katholieke kerk", en „de meer verborgen zijde te leeren kennen van het leven zijner (katholieke) landgenooten, vooral voor protestantsche lezers", dan aarzelen we wel eenigszins om te gelooven, dat daarmeê uitsluitend „de wetenschap" gebaat zal

zijn; te meer daar we zoo ten naastenbij meenen te bevroeden, dat Dr. P. aan die „verborgen zijde" van het leven der Katholieken niet bij voorkeur de lichtpunten zal aanwijzen. Zulks meenen we *a pari* te mogen besluiten uit zijn reeds geleverde pessimistische beschrijving van den zedelijken toestand der *eerste* christelijke eeuwen, maar ook uit de volgende insinueerende zinsneden, die wel in staat zijn de belangstelling der „protestantsche lezers" op te wekken.

„Wie het Roomsch Katholicisme in zijn waren aard begrijpen wil, zal niet licht eene betere leerschool ontmoeten, dan het sacrament der boete en alles wat hiermede samenhangt. Wat de Roomsch-Katholieke kerk uit godsdienstig en zedelijk oogpunt is, wat haar volgelingen uit ditzelfde oogpunt zijn, — alleen den Alwetende is het volkomen openbaar; — doch de kennis der boete- en biechtzaken kan ons hiervan een leerzaam onderricht schenken."

Dr. P. meene echter niet, dat wij hem zijne schildering van ons meer verborgen zedelijk leven ongaarne zien beginnen. Integendeel, indien hij werkelijk *al* de kleuren op doek wil brengen, die hij in de boete- en biechtliteratuur kan vinden, dan zijn we er zeker van, dat zijne schilderij iederen toeschouwer in bewondering zal brengen voor het heilige en ernstige streven der Katholieke Kerk om al haar ledematen rein te houden en voortdurend te zuiveren; dan zal wellicht ook menige „protestantsche lezer" den grootsten vijand van het Katholicisme nazeggen: „Les ennemis de l'Église Romaine, qui se sont élevés contre une institution si salutaire [confession auriculaire], semblent avoir ôté aux hommes le plus grand frein qu'on peut mettre à leurs crimes secrets" [1]); dan zullen zelfs de donkere verven (die Dr. P. wellicht aan de verhandelingen *De sexto decalogi praecepto, De sollicita-*

---

[1]) Voltaire: *Annales de l'Empire,* geciteerd bij De Groot: *Summa apologetica de Ecclesia Catholica,* 1890, P. I, p. 217.

tione en dergelijke, zal ontleenen) slechts dienen om het effect der krachtige lichtpartijen te verhoogen; ze zullen doen zien, met hoe groote menschelijke zwakheid onze Kerk den strijd durft volhouden, eene zwakheid zoo groot, dat ze tegen misbruik van het heiligste somtijds niet bestand is.

En het feit, dat Dr. P. in staat meent te zijn om eene zelfs gedetailleerde schilderij van het zedelijk leven der Katholieken te penseelen, bewijst, dunkt mij, met hoe weinig recht dezelfde schrijver (nog altoos op blz. 45) een „sluier" van „zekere geheimzinnigheid" meent te zullen oplichten, een sluier, die, volgens hem, „het wonderlijk wezen" der Katholieke Kerk „voor het oog van oningewijden ... bedekt". Tenzij misschien de sluier bedoeld is, die de „oningewijden" zelf zich voor de toch reeds kortzichtige oogen getrokken hebben?

Evenmin als de medische wetenschap aan allen, die in haar belang stellen, een blik weigert in de geheime kwalen van het menschelijk lichaam, evenmin tracht de Katholieke Kerk zichzelve of anderen de geheime wonden te ontveinzen, die de zonde in de menschelijke ziel pleegt te veroorzaken. Protestantisme en ongeloof houden er eene *ars medica*, die zoo diep doordringt als de katholieke, niet op na; men stelt zich daar aan blikken als van Dr. P. liever niet bloot. Of daaruit echter tot grooter zedelijken welstand mag besloten worden, laat ik aan goede psychologen ter beslissing over.

Als kenteekenend voor de „zuiver wetenschappelijke" strekking van dit boek zou ik nog kunnen wijzen op uitdrukkingen als we b.v. op blz. 76 ontmoeten, waar van katholieke missionarissen, die in 1854 te Frankfort a/M. hunne zending vervulden, gesproken wordt als van „rondreizende paters-Jezuïeten, die in genoemde stad op geruchtmakende wijze voor de Roomsche oorbiecht ijverden"; doch ik vraag nog slechts de aandacht voor hetgeen Dr. P. op blz. 46 en 47 over „ongehuwde geestelijken" te lezen geeft.

De geschiedvorscher treedt daar een oogenblik op als bezorgde vader tegenover eene roekelooze moeder. Die moeder is de „Roomsch-Katholieke kerk", en hare roekeloosheid bestaat hierin, dat zij haren „ongehuwden geestelijken de biecht-literatuur in het algemeen", en bepaaldelijk ook de *Medicina pastoralis* van Capellman in handen durft geven.

„De vraag moet opkomen — zoo lezen wij — ... of de Roomsch-Katholieke kerk, optredende uit liefde tot eene zondige menschheid, aan deze liefde tot de menschen hare geestelijken niet roekeloos opoffert. Of is de studie van de boete- of biechtboeken in verschillende tijden geen ernstige beproeving geweest van mannen, aan wie de rechten van het gehuwde leven ontzegd [!] waren?"

Wij willen ter verklaring van dit stuitend optreden in een „zuiver wetenschappelijk" werk, eens een zeer gunstige onderstelling maken, namelijk dat Dr. P. ook hierbij is geïnspireerd door de kennis, wellicht voortgekomen uit treurige ervaring, van den „*gewezen* R. K. priester", die hem ter zijde heeft gestaan bij zijn zoeken „in den doolhof van het ritueel". Mocht echter de vraag aan Dr. P. waarlijk belangstelling inboezemen en zijn ongehuwde protestantsche omgeving hem zóó weinig begrip van maagdelijke reinheid geven, dan moge hij ook eens te rade gaan bij zulke R. K. priesters, die, ondanks hunne bemoeiing met de „meest kiesche zaken", door Gods genade, nederig afgebeden, *blijven* wat zij krachtens plechtige belofte behooren te blijven.

Maar genoeg om onze lezers te doen zien, dat Dr. P. slechts door groote zelfmisleiding zoo hoog van zijn onpartijdige stemming kon opgeven, en dat we, op zijn verzekeringen alléén, het zwaartepunt dezer geschiedenis niet mogen zoeken in een van allen confessioneelen invloed vrije behandeling. De natuurlijke geestverwantschap van Dr. P. met Dallaeus en de zijnen, de protestantsche oorsprong van zijn rationalistische denkwijze treedt zóó duidelijk aan den dag, dat wij roomsch-katholieke „dog-

matici" reeds uit de eerste bladzijden ons een wisse nederlaag van dit „historisch onderzoek" konden voorspellen.

Niet zoo breedvoerig zouden wij daarop gewezen hebben en liever aanstonds het „onderzoek" zelf ter hand hebben genomen, indien we niet wisten, hoe hypnotisch voor sommigen de invloed pleegt te zijn, die door onpartijdigheids-betuigingen als van Dr. P. wordt uitgeoefend. Minder bevoegden, vooral onder de Protestanten, vereenigen zich dan als bij suggestie met de slotsommen, door zulk een „onpartijdig" schrijver verkregen [1]).

Daartegen moest eerst gewaarschuwd worden, om in een volgend artikel het onderzoek van Dr. P. naar zijn innerlijke waarde te kunnen beoordeelen.

Warmond. Dr. Th. Vlaming.

---

[1]) Een hoogst geschikt sujet tot dergelijke suggestie betoonde zich reeds, in zijn anti-roomsche éénzijdigheid, de *Nederl. Spectator*, die in zijn No. 19 van het vorige jaar triomfantelijk uitriep: „Een werk als dat van Dr. P., dat geen polemiek bedoelt, maar slechts de slotsommen mededeelt van een langs streng wetenschappelijken weg ingesteld historisch onderzoek, is wel geschikt der Katholieke kerk bescheidenheid te leeren, ten opzichte van de zoo hoog geroemde zegeningen, die zij over het menschdom heeft uitgestort".

OORDEEL VAN EEN ONGELOOVIGE OVER DE H. SCHRIFT IN HET PROTESTANTISME EN IN DE ROOMSCH-KATHOLIEKE KERK.

In het zeer merkwaardig boek van W. H. Mallock, — getiteld: *Is life worth living?* — dat voornamelijk gericht is tegen het vrijere Positivisme in Engeland en Amerika, vinden wij treffende beschouwingen over de Katholieke Kerk en hare levenskracht in tegenstelling met het Protestantisme. Deze beschouwingen zijn niet alleen daarom belangrijk, omdat de schrijver van buitengewone begaafdheden en eene bewonderenswaardige scherpzinnigheid blijk geeft, maar ook omdat hij tot geen van beide gezindheden behoort. Voor het oogenblik geven wij slechts zijn oordeel over den Bijbel, beschouwd in het licht der moderne wetenschap. Men zal zien hoe zijn scherpzinnige blik het zwakke punt van het Protestantisme en de kracht der Katholieke Kerk op dit beslissend stuk heeft doorschouwd.

De schrijver dan stelt de vraag, of de gevolgtrekkingen der nieuwe wetenschap betreffende de H. Schrift inderdaad zoo vernietigend zijn als zij wel schijnen. Zijn antwoord luidt:

„Als wij dit met zorg onderzoeken, dan zal het ons duidelijk worden, dat de moderne meening, die zich als verlicht en critisch voordoet, zich hier bedrogen heeft tengevolge van eene misvatting, waarvan wij reeds spraken. Zij heeft het Christendom slechts gezien in de voorstelling, die het Protestantisme er van geeft, of, zoo

zij ook al naar Rome heeft omgezien, heeft zij als zwakheid aangemerkt wat juist de wezenlijke kracht is van die Kerk. Wat nu het Protestantisme betreft, in alle opzichten heeft hier de moderne critiek ontwijfelbaar gelijk. Niet alleen heeft de ervaring, gelijk ik reeds deed opmerken, het onhoudbare van zijn grootspraak bewezen, maar de critiek heeft al de sporen van zijn bovennatuurlijke vestiging als stof doen verstuiven. Indien het Christendom, om ons zijne geopenbaarde zending te bewijzen, op niets anders meer steunt dan op de uitwendige evidenties van zijne geschiedenis en van de bronnen zijner leer, moet het de hoop van de menschen te overtuigen opgeven. De schragen der uitwendige evidentie zijn geheel en al onvoldoende om den last, dien men er op tast, te dragen. Zij kunnen misschien nog dienst doen als steunselen, maar zij wankelen en bezwijken, als men ze tot grondslag wil doen strekken van het gebouw. 't Zal genoeg zijn als wij hier geheel onze aandacht vestigen op den Bijbel en de plaats, die hij in den bouw van het Protestantisme inneemt. „Ziehier in dit boek — zegt ons het Protestantisme — het woord van God; ziehier den leidsman, die niet kan dwalen. Ik wil geen anderen dan deze. Juist daardoor hebben de bijzondere kerken verwisseld en gedwaald, maar mijn eerste grondstelling is, dat dit boek nooit heeft gedwaald. In dit boek en op dit boek alleen berust ik, en naar dat woord zult gij mij beoordeelen". En langen tijd bezat deze taal veel kracht, want dit protestantsch beginsel werd algemeen aanvaard. Toch is het waar, gelijk wij reeds aanmerkten, dat, bij gebreke van eene gezaghebbende interpretatie, een testament, waarvan de zin vaak twijfelachtig is, niet veel kracht bezitten kan. Maar er was tijd noodig om dit te bemerken, en iedereen kwam intusschen overeen, dat men hier het testament had en dat het in alle geval toch iets beteekende. Tegenwoordig is dit alles anders geworden. De wereld neemt dit groot protestantsch grondbeginsel niet meer aan.

Velen beschouwen het als een absurditeit in plaats van een vast beginsel; op zijn hoogst beschouwt men het als een zeer twijfelachtige zaak; en indien men de uitwendige evidentie in aanmerking neemt, dan vordert men meer bewijzen om zich te overtuigen, dat de Bijbel het woord Gods is, dan om toe te geven, dat het Protestantisme de godsdienst van den Bijbel is.

Onnoodig het onderzoek verder voort te zetten en te vragen, wat

het Protestantisme wordt in de handen der vergelijkende mythologie. Naar allen schijn is de slag, door de bijbelcritiek hier toegebracht, doodelijk en een tweede slag is niet noodig. Maar beschouwen wij het Katholicisme en wij zullen zien dat het hier een geheel ander geval is. Tegenover de geschiedenis van het verleden, tegenover de uitwendige evidentie doet zich het Protestantisme en het Christendom van Rome in een geheel ander opzicht voor.

Het Protestantisme stelt zich aan de wereld voor gelijk een onbekend bediende, voorzien van een menigte geschreven getuigschriften. Hij verzoekt ons die te onderzoeken en daarnaar over zijne waarde te oordeelen. „Ik kan niet steunen, zegt hij, op mijn geheugen; dit heeft mij dikwijls bedrogen en kan mij nog bedriegen. Maar zie deze getuigschriften in, die voor mij spreken, en oordeel over mij, naar hetgeen zij u zeggen". En de wereld ziet na, onderzoekt zorgvuldig; ten laatste bemerkt zij, dat zij een verdacht voorkomen hebben en dat het zeer goed kon wezen, dat het opgemaakte stukken waren. Zij vraagt het Protestantisme om den wettigen oorsprong aan te geven, en de Protestantsche Kerk kan het niet.

De Katholieke Kerk echter stelt zich geheel anders aan ons voor. Zij brengt eveneens dezelfde getuigschriften mede, maar zij weet, dat de verre zekerheidsbewijzen verduisterd kunnen bevonden worden door onzekerheden, en ook begint zij niet met al te groot gewicht te hechten aan die stukken. Zij vraagt aanvankelijk, dat wij een weinig kennis met haar zullen maken, dat wij haar in het gelaat zien en in haar van leven tintelende oogen, dat wij de woorden vernemen, die van haar lippen komen, hare wegen en werken bestudeeren en ons van haar innigen geest doordringen. Daarna zegt zij ons: „Wilt gij vertrouwen in mij stellen? Zoo gij dit wilt, heb dan vertrouwen in alles en voor alles; want het eerst van alles, wat ik u te zeggen heb, is, dat ik nooit gelogen heb. En indien uw vertrouwen zoo verre gaat, luister dan, en ik zal u mijne geschiedenis verhalen. Ik weet wel, dat gij die op een zekere wijze hebt hooren mededeelen, dat is de wijze, die men mij dikwijls tegenwerpt. Mijn loopbaan, ik kan het wel toegeven, heeft onder zekere omstandigheden zich wel kunnen leenen tot ongunstige uitleggingen, maar daar is er geen enkele, die mij stellig veroordeelt; alles kan in gunstigen zin verklaard worden. En als gij mij eens zult kennen, gelijk ik wezenlijk ben, dan zult gij gaarne uw twij-

felingen opgeven". Op deze wijze biedt de Kerk ons den Bijbel aan: „Geloof aan den Bijbel om mijnentwille, zegt zij ons, en geloof niet aan mij om des Bijbels wil". En het boek, dat ons aldus wordt aangeboden, verkrijgt een geheel ander karakter. Het zijn geen getuigschriften meer van een vreemdeling, maar *memoranda*, die een vriend ons aanbiedt. Nu keert de presumptie ten haren voordeele om, en alles, wat wij van die geheiligde jaarschriften eischen, bestaat niet hierin, dat wij een intrinsiek zekerheidsbewijs zoeken van hunne waarheid, maar slechts dat wij geen intrinsiek bewijs vinden van hunne valschheid".

Na nog over de *inspiratie* en de onfeilbaarheid van den Paus gesproken te hebben in gunstigen zin voor de Katholieke Kerk, besluit de schrijver eenige bladzijden verder:

„Zoo vormt dan de Roomsche Kerk een compact geheel, als een zichtbaar en aardsch lichaam, met eene geschiedenis in het verleden en in de toekomst. Haar grondslag zit zoo vast ineen, zij bezit zooveel lenigheid en kracht, dat geen van hare moderne vijanden lang vat op haar heeft en haar met de werktuigen der critiek kan uiteen slaan".

Ziedaar den indruk, dien de Katholieke Kerk in onze dagen gemaakt heeft op een ongeloovige. Waarschijnlijk komen wij later op dit merkwaardig geschrift terug.

F. J. Poelhekke.

PETRUS DE LA FAILLE.

Dien naam heb ik méér gehoord, zeggen onze geschiedvorschers, en den boekenkenner, die tevens liefhebber is van zeventiende-eeuwsche kerkelijke polemiek, dunkt het wel eens 'n werkje gezien te hebben *Petri de la Faille*. Dat hij predikant geweest is, meent déze zich te herinneren, terwijl géne zoo iets voor den geest staat, dat onze man een bekeerling, zelfs priester moet geweest zijn. En toch, ofschoon de naam, boven deze artikelen afgeschreven, niet vreemd klinkt in de ooren van vele beoefenaars onzer vaderlandsche kerkhistorie, — wie en wat deze Petrus geweest is en gewerkt heeft, ligt nog vrij wel in het duister, ook nadat Dr. S. Baart de la Faille in *De Tijdspiegel* [1]) eenig licht liet vallen op zijn merkwaardigen naamgenoot. Noch door Soermans, in diens *Kerkelijk register der predikanten van Z.-Holland*, noch door Glasius, in zijn *Godgeleerd Nederland*, wordt melding gemaakt van den Dienaar des woords, die in Januari 1624 Gereformeerd Minister te Koudekerk verkoren werd [2]) en tot Palm-Zondag 1627 als zoodanig heeft „geyverdt". En hij, die in den avond zijns levens een „copye uyt de originele extract uyttet

[1]) Jaarg. 1887, Dl. III, blz. 398—412.

[2]) Notulen *'t Classisboeck van Leijden ende Rijnlandt*, 1618—1641, medegedeeld in *De Tijdspiegel*, t. a. p.

iustitieboeck der stadt Amstelredam" aan een zijner geschriften toevoegde, ten bewijze, dat hij in den jare 1639 als „wereltlyck Priester . . . gebannen werdt uit deser stede", — deze „Paepsche Pastoor" staat niet op de lijst van de ruim 900 priesters, die aldaar in de 17e en 18e eeuw in bediening geweest zijn [1]).

Ondertusschen vermaakte hij ons twee kostelijke werken. En vormen dezen eigenaardige bijdragen tot de kennis der middelen, welke de verkondigers van het „gezuiverd Evangelium" gebruikten, om ook in het erf van St. Willibrord zoo verrassend te slagen in hunne voor ons juist niet benijdenswaardige taak, — de schrijver dier boeken zelf is de held der historie. Dies zullen wij trachten een schets zijner belangwekkende persoonlijkheid te ontwerpen uit de „Bekeeringhe Petri de la Faille, predikant te Caudekerck, uyt de Calvinische ketterye tot het H. Catholyck geloove der H. Catholycker Roomscher Kercke, door het lesen der Oudt-Vaderen" [2]). Groote dienst wordt ons daarbij bewezen

---

[1]) Aldus verzekerde mij de heer Bern. J. M. de Bont, die bedoelde lijst heeft saâmgesteld en publiceert in de *Bijdragen voor de Gesch. van het Bisd. van Haarlem* beginnende in Dl. XVII, Afl.1.

[2]) „Mitsgaders — zooals de zeventiende-eeuwsche titel belooft — de maniere hoe dat hij solemnelyck synen kercken-dienst des Predikantschap heeft nedergeleyt. Ende noch ten lesten een aenwysinghe van alle de Artyckelen des geloofs deser tegenwoordighe Roomsche Kercke uyt alle de H. Oudtvaders der eerste Apostolische Kercke binnen de eerste vier ofte vyf hondert jaren van de geboorte Christi, ofte den Apostolischen tijden af, ende dat uyt dusdanighe hunne boecken ofte editien, die den Autheur van dit Boecksken selve bevonden heeft in de Algemeyne Academische Bibliotheke te Leyden. — Verdeylt in twee Tractaten, ende gemaeckt door voorz. Petrum de la Faille, eertijts Predikant in Caudekerck. — Tot Leuven, bij Bernardijn Maes. Anno 1628."

Volgens Tydeman, *Kron. v. h. Hist. Gen. te Utrecht* II, 199, is het werk „zeer zeldzaam", welke aanduiding mij echter bevreemdt. Stond toch aan Ds. S. Baart de la Faille een exemplaar ten dienste,

door 's mans tweede werk: „Oogensalve tot verlichtinghe der gener die sitten in de duisternisse der dolingen en dwalingen des ongeloofs en der ketterijen, ofte twijfelmoedigheyt der oprechte Goddelycke Religie, ende in die donckere schaduwe des doots" [1]).

I.

Petrus de la Faille werd in de lente van het jaar 1585 te Dordrecht geboren uit deftige, welgestelde ouders, die na en wellicht wegens hun overgang tot het Calvinisme zich van Antwerpen uit, herwaarts gevestigd hadden [2]).

---

dat in bezit is van zijn stadgenoot Dr. Suringar, een zelfde gebruik ik uit de bibliotheek der Karmelieten te Boxmeer; alwaar bovendien aanwezig zijn een 2e editie, in 1644 eveneens bij Maes uitgegeven, en een 3e, versierd met een fraaie kopergravure van des auteurs portret in 1764 verschenen bij P. J. Parijs te Antwerpen. Dezelfde drie editiën vond ik óók in de boekerij van den ZEw. heer Klönne, Pastoor van het Amsterdamsch Begijnhof. En kwam gen. schrijver in *De Tijdspiegel* ook van den 2en druk een exempl. onder de oogen: eenzelfde is mij ter vergelijking afgestaan uit de bibliotheek van het Seminarie te Warmond, en een is er in bezit van Dr. Marcus de la Faille te Groningen. Van den 3en druk eindelijk heeft ook de heer De Bont een exempl. Daar is dus nog wel aan te komen. En al zoekt men het werk vruchtelooos in de Amsterdamsche en Groningsche, zelfs in de beroemde Leidsche bibliotheken: Tydeman's aanwijzing in de *Kron. van het Hist. Genootschap*, als zou het zeer zeldzaam wezen, heeft toch veel van een boekhandelaarsreclame, waarop men geen staat kan maken.

[1]) „Verdeijlt in drie tractaten. Tot Leuven bij Bernardyn Maes. Anno 1645." Dit duodecimootjen, overladen met foei-leelijke houtsneden, schijnt zeldzamer. Mij kwamen slechts twee exempl. in handen en een berust in de boekerij van de Abdij Berne te Heeswijk. Intusschen moet ook van dit werkjen een 2e editie verschenen zijn, blijkens het daarvoor gegeven octrooi, afgedrukt in de 3e uitgave der „Bekeeringhe".

[2]) De familie, eigenlijk van Fransche origine, bleef echter in

In zijne geboorteplaats zelf had hij gelegenheid een uitmuntende opvoeding te ontvangen, terwijl hij op de nogal vermaarde Latijnsche school snelle vorderingen maakte. Begaafd met een schranderen geest en vromen zin, luisterde hij ook van jongsaf gaarne naar de godsdienstige of liever godgeleerde twist-gesprekken, die ten huize zijner ouders en zelfs bij zijne medescholieren, onder de leiding zijner streng-Calvinistische leermeesters, aan de orde waren van den dag. Reeds als „jongelincxken van veerthien ofte vijfthien jaren" verzekert hij, „door het leesen en ondersoecken der H. Schrifture, eene inclinatie te hebben tot de dinghen, die des Heeren sijn". Toen reeds las hij vlijtig in de *Institutiones Calvini,* wier 4e thesis van 't 4e boek, cap. 1, hem bijzonder aantrok: „Voor der ziele zaligheid is vooral en bovenal noodzakelijk het eenig oprecht geloof der ware kennis Gods en zijner H. Kerk, buiten welke geen vergeving der zonden noch zaligheid gevonden wordt". Maar dan ook vroeg Petrus zich en zijne omgeving wel eens af: waar nu vind ik dat eenig oprecht geloof? Want hoezeer hij, „naer de onderwijsinghe sijnder ouderen ende meeste-

---

Brabant nog goed vertegenwoordigd door leden, die trouw waren aan de Moederkerk. Een neef van onzen Petrus, Nicolaas de la Faille, als hoofdschout van Gent en ridder van het Gulden Vlies overleden, bracht ten jare 1660, in vereeniging met de Antwerpsche De la Failles, hulde aan hun cosijn germain, syndic van Toulouse, die zich op historisch- en kunstgebied naam verwierf (Vgl. P. Niceron, *Mémoires pour servir à l' histoire des hommes illustres,* Tom. IV, p. 162; — Luicius, *Algem. Hist. Geogr. en Geneal. Woordenb.* Dl. IV, in voce). Of Dr. Bernard la Faille, pred. te 's-Gravenhage, die wegens zijne Remonstrantsche gevoelens in 1619 met de Haagsche Synode in conflict kwam, en Abraham de la Faille, pred. te Oude-Tonge, die terzelfdertijd gesuspendeerd werd, omdat hij de canones der Synode Nationaal niet voor waarheid kon aannemen (Kist en Rooyaards, *Archief voor Kerkl. Gesch.* II, blz. 25 en 64), — of en in hoeverre die beiden met onzen Petrus vermaagschapt waren, is een vraag, die vooralsnog niet op antwoord wacht.

ren, de gereformeerde religie ofte Calvinische gemeynte" daarvoor te houden had, het „jongelincxken" begon allengs meer door te denken en stond weldra voor de vraag: wat zijn dan die andere religiën, als de Luthersche, Meniste, Papistische, te veel om op te noemen? En n.b. die allen zeggen het „eenigh oprecht geloove" te hebben! Geen wonder, dat deze „consideratiën" hem op achttienjarigen leeftijd „seer perturbeerden", en zijne familie bezorgd maakten voor de rechtzinnigheid van hun Pieter. Dat hij „speculeerde" uitsluitend in „de boeken van Calvinus, Beza, Bullingerus ende van veel meer diergelijcken gemaackt", in de hoop, dat hem alles nog wel „klaer ende evident" zou worden, was nog een troost voor vader en moeder. Toch hielden zij hun zoon wijselijk thuis en „porden" hem nog in het geheel niet, om zich ter hoogeschool of elders te bekwamen voor eene hem passende positie. Dat had nog geen haast, de De la Failles waren in zeer goeden doen. Maar allengskens strekte hij zijne hand uit ook naar verbodene vruchten en las, aan het waakzaam ouderoog ontsnapt, „papistische boecken". En door die „diepe speculatiën" bevond hij in de dogmatiek Calvini telkens meerdere „seer ongerijmde puncten, die den ghemeenen man selve met de hand (in maniere van spreken) souden konnen tasten". Hij stiet zich aan de praedestinatie-leer met al dezer conclusiën; het wekte zijn achterdocht, dat die leer en vele andere punten hem voorgesteld waren, als hadde de Kerk van Christus' tijden af die voor waar gehouden, terwijl het hem bleek, dat ze daarmeê niet accordeerden. Integendeel, ze stemden overeen met de dolingen, die telkens onder anderen vorm geleeraard, ook telkens weer als ketterij waren veroordeeld. Dus had men hem bedrogen? hem veel, hem alles wijsgemaakt? Ja, dàt was zijn eindbesluit; en op twintigjarigen leeftijd twijfelde Petrus aan alles en geloofde niets meer!

De droefheid zijner ouders deed hem pijn; maar hunne redeneering, zoowel als die zijner voormalige leermeesters en van

zijne vrienden, stuitte af op zijn smartkreet: „ick sit in duisternisse, maar oock gijlieden hebt gheen licht!" En toen daarop de uitwerping en verachting volgde van allen, die hem dierbaar waren, schreide hij in verlatenheid „heete tranen, omdat hij 't Geloof verloren had".

In dien toestand ontving hij een brief van zijn Amsterdamschen neef Jan de Wael, die hem, „omdat cosyn Pieter dan toch een mensch was", noodigde eenigen tijd in waardschap bij hem te komen doorbrengen. Maar nauwelijks is hij van Dordt naar Hollands hoofdstad getogen en ten huize van neef Jan geïnstalleerd, of daar komen wederom „onversienlycke brieven van Antwerpen van syn halve broeder ende andere bloedtvrunden, daer woonachtig", waarbij Pieters gastheer verzocht wordt hem „te willen bewegen om te gaen wonen t' Antwerpen bij sijn naeste bloedtverwanten voor een sekeren tijdt". Hoe vriendelijk deze uitnoodiging ook was, ze kwam onzen De la Faille echter verdacht voor. Immers, al beloofde de Vlaamsche familie stellig, hun gast „ongemolesteert" te laten in zijne religie, de „bloedtvrunden waren desalniettemin paeps"; terwijl zijn halvebroeder daar almede een streekjen van beet had! En nu mocht Petrus „zijn geloof verloren hebben", hij was te zorgvuldig opgevoed door zijn „Calvinische ouders en leermeesters", om die pausgezinden niet te „verafschouwen als de grouwelijckste, plompste en grofste afgodendienders, slimmer en erger dan oyt eenighe heidensche menschen hadden geweest". Neef bedankte dus voor de invitatie, bevreesd van Charybdis in Scylla te geraken. Toen echter de Antwerpschen aanhielden, veranderde hij van besluit. Want, vertelt onze man, „'tzij door mijn Calvinischen aert, 'tzij door inwendige ongerustheit, mij dacht, dat ick, bij hen sijnde, krachtelijck hun doolingen soude konnen aenwijsen, en sij hun noch bekeeren tot *ons ghereformeert gheloove*". Al vond hij zelf daarbij geen vrede, 't zat hem dan toch nog in merg en gebeente; en te denken, dat „in de papistische religie der roomsche kercke

. . . de goddelijcke waerheyt wel eens soude konnen schuylen", achtte hij voor „razernye ende dolligheijt".

Ende alzoo is Petrus de la Faille van Amsterdam verhuisd tot Antwerpen.

Hij, die zich beklaagde „in duisternis te zitten", toog naar zijne gastvrienden „met het propoost thegen hun te disputeren, meynende de Catholycken Geus te maken".

De „grouwelijcke, plompe en grove afgodendienaers" vielen hem nog al meê. Maar terwijl zij stipt hunne beloften hielden en neef Petrus „ongemolesteert lieten belangende de religie", geraakte hij ondertusschen aldra en herhaaldelijk „in minnelijcke conferentie" zelfs met de Antwerpsche Jesuïeten, en vond voornamelijk in Pater Boterberghen zijn man. Van dat „geus maken" kwam echter niet. Integendeel. Telkens als hij met de leden der Sociëteit gedisputeerd had, moest hij zich gewonnen erkennen, hoewel „met weynich profijt". Want „hunne woorden waren geheel suspect bij hem, meijnende, dat sij beter wisten ende alles deden ende seyden, om hem te bedriegen". Dit ontging den anderen niet, waarom Pater Boterberghen hem gemoedelijk aanried, geen dispuut meer te zoeken, maar, als het hem wezenlijk om de waarheid te doen was, zijne studie der Kerkvaders voort te zetten, vooral ook nederig, eenvoudig en met vertrouwen te bidden. Dien raad nam Petrus ter harte. En terwijl hij wederom eenigen tijd aan gezette studie der Grieksche en Latijnsche Vaders besteedde, en de kerkelijke historie vlijtig beoefende, was hij „in geduerigen strijd des geloofs ende ongestadigheit, de een ure Geus wesende, d'andere Catholyck, niet wetende, wat gelove hij aenveerden soude". Toch gevoelde hij zich meer en meer tot het laatste aangetrokken, ja alléén nog het dogma der Kerk over de hoogheilige Eucharistie weerhield hem, om openlijk belijdenis te doen der Roomsch Katholieke leer. Nu had hij wel eens hooren seggen, dat Godts lieve Moeder soude wesen een sonderlinge patronersse der benoude". En, hoewel hij daarmede altijd

had „gegekt, ende noch eenichsins twijfelde, ofte zij hem konde hooren", begon hij toch wel eens een „Ave Marycken" te lezen, en zei dikwijls door den dag: „Moeder Gods, kondet ghij mij hooren, soo biddet voor mij". — En „in somma, vielen hem de schellen van de oogen": Petrus De la Faille zwoer te Antwerpen het Calvinisme af en, in den schoot der Moederkerk opgenomen, trad hij in de Orde van St. Franciscus.

Tot het kloosterleven was hij echter, bij mangel van goede gezondheid, „onbequaem", zooals de bekeerling nog op 't einde zijns levens verzekert, „Gods getrouwen dienaar Sinte Franciscus, *zijnen Patroon ende H. Vader*", tot getuige nemend, dat hij anders „geerne ter liefde Gods uyt eenen vierigen yver in volstandicheyt zich begeven soude hebben" tot de gestrengheid der Minderbroeders.

Om de waarheid van zijn overgang tot de Moederkerk niet in twijfel te trekken en de oprechtheid daarvan niet te verdenken, moeten wij van die verklaring goede nota nemen. Voorts toch werpt hij een dichten sluier over zijne eerstvolgende lotgevallen, die wij, door elders verstrekte gegevens, slechts ten deele kunnen achterhalen. 's Mans vastheid van karakter treedt daarbij echter in een alles behalve schitterend licht. Omtrent den jare 1607 werd hij „met hart en ziel" Roomsch Katholiek. Maar, ofschoon hij daarna, volgens eigene verklaring „in de Lovensche Academie gestudeerd hebbende... het heilig ampt der Kerckelijcke bedieninghe door langhen tijd van jaren bedient en heeft in het Pausdom", zien wij onzen Petrus De la Faille, Dordracenus, toch den 23 Sept. 1622 ingeschreven als student in de theologie aan de Universiteit te Leiden [1]). Vervolgens informeert de Leidsche classis in het vroegjaar van 1624 naar hem

---

[1]) *Album studiosorum Acad. Lugd. Batav.* Als het cijfer „30, F." achter den naam van den student zijn leeftijd moet aangeven, is die opgave fout: hij was toen reeds 37 jaar.

bij den kerkeraad van Zierikzee, „synde sijn eerste woonplaetse na sijn afscheyt uyt het pausdom" [1]). En eindelijk laat hij zich in datzelfde jaar een beroep welgevallen tot predikant te Koudekerk. Wel ontving de kerkeraad, die dat beroep op hem uitbracht, eene ernstige waarschuwing van de Leidsche classis, „dat Petrus La Faille een nieuling was en onlangs gescheijden uyt het pausdom", waarom de classis „hem niet conde recommanderen als een *verseekert* en *beproeft* predikant, en waerom sijluyden te letten hadden op het peryckel, 't welk comen conde van sijn persoon". Maar dewijl de Koudekerksche gemeente „zich daer niet aen en stiet, staet de classis dan toch toe, dat sij, met approbatie van den ed. Heere Van Poelgeest, vermochten voort te gaen tot sijne beroepinge" [2]).

Dus had de gewijde bekeerling redenen, om een sluier te werpen over zijne levensjaren van 1607 tot 1624. Slechts een klein tipjen licht hij op, en Petrus toont dan eene treffende gelijkenis met den Apostel, wiens naam hij draagt. Ook De la Faille begaf zich, zij 't dan uit vurige liefde tot den Meester, ongeroepen in gevaar: „uyt een brandende yver" toog hij van de zuidelijke Nederlanden naar zijn geboortegrond, om strijd te voeren tegen het Calvinisme en als missionaris te arbeiden onder de hier verstrooide en berooide katholieken. Maar, zegt ons de Leidsche Pastoor en vrome Karmeliet Pierre de la Mère de Dieu [3]) in zijn *Relatio Missionis Hollandicae*: „voor onervarene priesters, met welke gaven der natuur en genade zij ook mogen verrijkt wezen, is die Missie hoogst gevaarlijk... Allicht bezwijkt zoo iemand onder de wapenen der tegenstanders, die hij moest overwinnen... Het gebeurt jongeren geestelijken dikwijls, dat zij

---

[1]) Notulen *'t Classisboeck van Leyden ende Rijnlandt*, 6 *Febr.* 1624

[2]) Notulen *'t Classisboeck*, 7 *Nov.* 1623.

[3]) Alias Abraham Bertius. Hij was de oudste zoon van den beroemden Leidschen professor en bekeerling Petrus Bertius.

uit onberaden ijver voor de zielen zich eerder aan de gevaren blootstellen, dan eene welgeregelde liefde vereischt, en terwijl zij hunne eigene volmaking moeten behartigen, geven zij slechts acht op die van anderen" [1]).

Ziedaar dan door een bevoegd tijdgenoot van De la Faille het raadsel opgelost, hoe de bekeerling, na een gelauwerde studie aan Leuven's universiteit en een ijverige priesterlijke ambtsvervulling van meer dan tien jaren, toch kon „beswijcken" voor „de aensoecken en den raedt van verscheijden predikanten".... en de „Pauselicke Kercke verlaten, om, na uytwendige professie, zich wederom te begeven tot de vermeynde Calvinische religie, die doorgaens openbaerlick gepredikt en gebruyckt wordt in de kercken van Hollant, Zeelant en West-Frieslant". — „Treffeleycke gereformeerden" in Holland hadden hem, wien de lust tot disputeeren „in 't bloed sat", de woorden Pauli I Cor. X, 12 [2]) uit het hoofd gepraat met de overredende belofte „metter tijt contentement te zullen vinden" in de religie waarin hij geboren was en opgevoed.

Edoch, getuigt onze rouwmoedige Petrus „voor Godt en voor de wereldt", van dien tijd af werd hij door inwendige wroeging

---

[1]) „..... junioribus ecclesiasticis, quibuscumque naturae aut gratiae dotibus ornati sint, Hollandicas hasce missiones maximo esse periculo..... Succumbere forsitan posset adversariorum telis, qui [quos] deberet vincere..... frequenter contingit junioribus ecclesiasticis, ut inordinato animarum zelo affecti, prius se periculis exponant, quam charitatis ordo requirat, et dum proprio invigilare deberent profectui, attendere velint alieno." — *Clara relatio missionis Hollandicae et Provinciarum confoederatarum... quam exhibuit Praelatis suis Rev. Adm. Pater Petrus a Matre Dei Carm. Disc. Anno* 1658, *p.* 125—127. Verleden jaar is het werk tot gemeengoed gemaakt door Rev. C. Deelder, oud-katholiek pastoor. Hoe toch, mag men vragen, is die allerbelangrijkste *Relatio* verzeild geraakt in den Utrechtschen driehoek?

[2]) „*Wie meent te staan, zie toe dat hij niet valle.*"

verscheurd en heeft hij nimmer vrede met zich zelf gehad, vooral niet „sindts hij het predikantsampt tot Caudekerck aengenomen en bedient heeft". Derhalve besluit hij aan die „wroeginge sijnder conscientie" gehoor te geven door nederlegging van zijn predikantschap, de openbare „verargernisse" wech te nemen door openlijk voor zijne gevoelens uit te komen en eindelijk in „sack ende asche" andermaal aan te kloppen bij de Moederkerk, die — „Godts Moeder, de toevlucht der benoude," zij hem wederom voorspraak, — den boeteling opneme uit barmhartigheid.

De „bekeeringhe" Petri De la Faille werd intusschen nog meer dan zijn eigenlijke overgang tot de Katholieke Kerk bemoeilijkt, vooral door invloeden van buiten. Vóór de Leidsche classis den Koudekerkschen predikant, reeds voorlang „stinckende naer het Pausdom" *inhabil* zou verklaren „om den H. Kerckendienst in de Gereformeerde kercken te bedienen", en eindelijk de excommunicatie over hem zou uitspreken, dewijl „men verstaen en heeft, dat hij omtrent Amsterdam Paepsch Pastoor soude wesen," — vóór dat alles plaats vond, moest er nog heel wat met den man gebeuren, hetgeen ons de stof levert voor een tweede artikel.

fr. A. VAN KERKHOFF o. c.

(*Slot volgt.*)

MATHIAS FELISIUS, CUNERUS PETRI EN JACOB CATS.

In het 36ste Bulletin van den Ouden Boekhandel der firma C. L. van Langenhuysen te Amsterdam, komt onder no. 11 deze titel voor:

Brouwershaven, F. M. Fel, Catholica praeceptorum Decalogi elucidatio. Antv., *C. Plantin,* 1573, 8°., veau.

Meer nog dan de titel, welke hieronder in alle volledigheid wordt opgegeven, trok deze bijvoeging mijne opmerkzaamheid: „Avec dédicace à Cunero Petri a Brouwershaven, Ecclesiae Leuwerdensis Episcopo". Het werk was mij van aanzien onbekend; het ontbreekt in het Museum Catsianum, in 1887 door Jhr. Mr. W. C. M. de Jonge van Ellemeet te Oostkapelle, een jaar vóór zijn overlijden, geschonken aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. De schrijver is de door zijne geleerdheid vermaarde oom van den dichter Jacob Cats en het geschrift is toegewijd aan beider land-, misschien stadgenoot, die in de Kerk en de wetenschap een hoogen rang bekleedde.

Om van het boekje iets te zeggen, waarbij de uiteenzetting der bewerking en strekking aan bevoegden blijft overgelaten, is het eerst noodig van den omvang te spreken. Het is 572 octavo bladzijden groot, met nog 51 pagina's voor registers en tafels.

Het is gedrukt bij Johannes Masius te Leuven, voor Christoffel Plantin en dus van een goed soort. Het verlof tot de uitgave is van 12 Juni 1572; de opdracht VII Kalend. Decemb. en het privilegie van 29 dierzelfde maand, van het genoemde jaar. De titel luidt aldus:

Catholica praeceptorvm decalogi elvcidatio, optima methodo locorvm commvnivm distribvta. Authore Fratre Mathia Felisio Brouwershauio, conuentus S. Francisci apud Mechlinienses Guardiano. Antverpiae, apud Christophorum Plantinum, Architypographum Regium, 1573. Cvm privilegio Regiae maiest.

Het werk toont eene ongemeene belezenheid, niet alleen, gelijk te verwachten is, van de gewijde schriften, van die der Kerkvaders en de theologische letterkunde, maar vooral ook van de oude klassieken. Ook als een voortbrengsel van den tijd, waarin het werd opgesteld, is het nog overwaard om aandachtig doorgelezen te worden, te meer omdat men soms op bijzonderheden komt, die tot opheldering ingelascht zijn en, schoon niet overbodig, toch onverwacht luiden. Zoo spreekt hij over de weldadige kracht, die bij uitsluiting van het bronwater in andere plaatsen, gelegd is in dat van Aken en van Spa. Op blz. 171 leest men: „Aquisgrani quoque visitur aqua, quae calorem sibi habet a Deo ingenitum, alijs algorem naturalem circum circa servantibus. Et prope Leodium aquae fontales extare praedicantur (quem lacu [sic] vocant, Spae) quae languidos vndecunque venientes optata efficiant incolumitate gaudentes". Na elders, op blz. 200, in het algemeen gesproken te hebben van al het leed, door hem beleefd als tijdgenoot, gelijk dit wedervaren is aan zijne Kerk en zijne Orde, komt hij tot hetgeen hij heeft bijgewoond en waarvan de herinnering slechts een jaar oud was: „Tandem iniquitas communis desolationis eò irrepsit, vt infoelix hac in parte nostra Mechlinia, alioquin foelicissima, eheu, quorundam fraudulentia circumuenta 32 diebus asylum iniquitatis extiterit, nam 30 August. 1572 ingressi sunt, quam 2 Octobris Hispano militi funesto fine

confusi reliquerunt, ac timore perculsi fugam ceperunt. Quo factum est vt nobiliss. ista metropolis triduanae direptioni iam ante 45 dies fuerit exposita, & qui decimum nummum cum alijs ciuitatibus recusaret, totum penderet".

In de uitlegging van het zevende gebod, blz. 412 vv., is eene breede uitweiding over monopolie, woeker, wisselaars en dergelijke onderwerpen, die toen en veel jaren daarna de aandacht trokken, ook van de godgeleerden der nieuwe richting, die een blijkbare voorliefde hadden om eene academische twistrede te houden *de usura*. Wat inzonderheid aangaande de geldmannen, en voornamelijk over die van Antwerpen met hunne betrekkingen in het Zuiden van ons werelddeel wordt medegedeeld, loont de moeite van die bladzijden te lezen.

Iets kenschetsends voor den auteur en zijn tijd is de vermelding (blz. 538) van eene monsterachtige menschelijke misgeboorte op eene Henegouwsch dorp ter wereld gebracht, den 27 Januari 1566, „circa horam undecimam". Die akeligheid moet de verbeeldingskracht van den geleerden man wel sterk getroffen hebben, dat hij tot zulke nauwkeurige bijzonderheden afdaalt.

Aangaande den geleerden Mathias Felisius bezit men reeds vóór langen tijd inlichtingen. In de landtaal heet hij Matthijs Cats, van Brouwershaven, en met deze wetenschap zijn wij in een niet volkomen, maar toch deels, bekenden kring gebracht. Van den dichter Jacob Cats was hij evenmin de oudoom, als dat hij een lid was van het adellijk geslacht van dien naam: maar hij was een oom van vaders zijde, gelijk het *Twee-en-tachtig jarig leven* duidelijk zegt, evenals de Raadpensionaris van burgermans afkomst. Volgens zijn grafschrift in het kloosterkoor zijner orde te Mechelen, overleed hij daar den 6 Maart 1576. Zooals het Imprimatur op de laatste bladzijde van zijn *Catholica praeceptorum decalogi elucidatio* leert, wordt hij genoemd: „Lector conuentus nostri Lovaniensis, & postmodum Guardianus". Ook op zijn grafsteen luidt het: „hujus Conventus quondam Lector,

deinde Guardianus". Niet lang na zijn sterfdag, 10 November van het volgend jaar 1577, werd Jacob Cats geboren en wel in dezelfde „Zeeusche stadt" Brouwershaven.

De keuze van Cunerus Petri, Bisschop van Leeuwarden, om hem de eer der opdracht van dit boek te bewijzen is niet bevreemdend. Cunerus Petri was evenals Matthijs Cats een Brouwershavenaar. Zoo noemt hij zichzelven en zoo wordt hij aangeduid door zijne tijdgenooten, in geschriften, die onder zijne oogen moesten komen, bij voorbeeld in deze opdracht zelf. Hij wordt ook gezegd van het naburige Duivendijke geboortig te zijn en als een arme knaap door een edelman opgemerkt en ter studie gebracht. Zulke overleveringen zijn te allen tijde bewaard van menschen, die het tot een hoogen rang gebracht hebben, vooral als het ongewoon begaafde personen waren. Niet zelden komt het voor, dat de afkomst niet opgegeven wordt volgens de juiste geboorteplaats, wanneer deze door hare geringe beteekenis toch de zaak niet duidelijker maakt; alsdan neemt men eene aangrenzende stad van meer faam en gezag. Maar soms, en gelukkig in ons geval, geeft een kaarsje, zoo klein als het vijfde in „De Avondschool" van Gerard Dou, een voldoend lichtje. Cunerus schreef een boekske onder den titel: *Den schilt tegen de Wederdoopers.* De opdracht daarvan luidt: „Aen den Raet, ende stadt van Brouwershaven, hun dienaer *ende ingheboren,* onweerdich Parochiaan van S. Peeters tot Louen, hem ootmoedellijck recommandeert". Het privilegie is verleend te Brussel, 2 September 1567. De schrijver prijst zijne stadgenooten met warmte, wegens hunne trouw aan Koning en Kerk, die noch predikanten noch beeldstormers had toegelaten. De heer Bleeker, bewaarder der boekerij van de kweekschool der Doopsgezinde Gemeenten, betoonde mij weder hier zijne hulpvaardigheid, om dit geschrift te laten raadplegen. Wie van nabij vertrouwd is met de eigenaardige betrekking tusschen Brouwershaven en Duivendijke,

waarin oorspronkelijk de kerk van het stadje werd opgetrokken — (*Tegenw. Staat van Zeeland*, II, 359 vv.) — ziet in de opgaven der geboorteplaats geen verschil.

Wat dezen Leeuwardenschen kerkvoogd iets ongewoons doet hebben is zijn doopnaam. Deze is wel te verklaren als eene vereering der H. Cunera, doch algemeen is hij niet. Opmerkelijk is het dus, dien naam in de familie van Jacob Cats terug te vinden; zijne zuster heette Cunera, wier kinderen hij nog in zijn laatsten wil gunstig bedenkt. Is die ongewone naam nu, gelijk gebruikelijk was, toen meer dan thans, uit achting of belang tot de jongere geslachten overgegaan, dan behoort hij eindelijk als het ware uitsluitend tot eene enkele familie. Toevallig kan men dit nog in onze tegenwoordige geslachten opmerken ten aanzien van den naam Quirinus, die hier en daar eene verbastering is van ons Cunerus en dus niet aan de Romeinsche klassieken ontleend. Ieder lezer heeft het recht om aan te nemen of te verwerpen, dat Cunerus Petri Cats en Cunera Adriaansdr. Cats van Brouwershaven van hetzelfde bloed zijn. Maar de vader van Jacob en Cunera heet Adriaan Cornelisz. Cats: zijn vader heette dus Cornelis Cats en die van den Bisschop Pieter Cats. Ook de doopnaam Cornelis komt vaak in de familie van den Raadpensionaris voor, want zoo heette zijn grootvader, zijn broeder, zijn oudste zoon, die naar genoemden oom gedoopt werd in 1617 en het volgende jaar een naamgenoot en neef kreeg. Die knapen stierven vroeg, maar vertegenwoordigen ten minste het derde geslacht van dien naam. Ten aanzien van den vaderlijken afkomstnaam des Bisschops, Pieter, is het niet mogelijk zoover terug te gaan om juist te weten en in korte woorden te zeggen, met welke personen wij hier te doen hebben. Uit de (adellijke) heeren van het voormaals heel uitgestrekte Cats, op of liever grootendeels nabij Noord-Beveland, had men onder dezen eigenaars te en om Brouwershaven; — anderen, ook Van Cats geheeten, evenzeer grondbezitters, zonder edelen te zijn; eindelijk

voorname bedijkers en ingelanden in Noordoostelijk Schouwen, die kortweg Cats heeten, geene betrekking pretendeerden op aanzienlijke verwantschap en die, „van buiten gekomen", zich in de stad vestigden en van daar uit hun weg vonden in Kerk en Staat.

Als nu Matthijs Cornelisz. Cats, onze Felisius, een boek opdraagt aan Cunerus Pietersz. Cats, dan kunnen wij daaruit nog niet besluiten, dat zij bloedverwanten zijn, maar zij heeten beiden Cats, komen van dezelfde begrensde landstreek, zoo niet van dezelfde plaats, en de tweede heeft een' naam, die in den burgemeesterlijken tak thuis behoort. De Mechelsche geleerde heeft het niet bescheiden genoeg geacht om in de opdracht aan de heele wereld te verkondigen, dat hij de cognatus, neef of bloedverwant van een bisschop is. Wellicht zijn zijne geschriften nog niet nauwkeurig genoeg onderzocht om te beslissen, of niet hier of daar in eenig tusschenvoegsel te lezen is, wat wij wel graag zouden willen aantoonen.

Jacob Cats, de dichter, was nog een jong kind, toen hij zijne moeder verloor en nauwelijks een knaap bij het tweede huwlijk van zijn vader. Hij roemt deze stiefmoeder nog op zijn' ouden dag; zij was eene afstammelinge van een vervallen aanzienlijk geslacht — zoo had hij altijd gehoord — en afkomstig uit Walschland. Eene kinderlooze, bemiddelde moei trok zich de kinderen harer overleden zuster aan; het kon haar niet over 't hart die kleinen over te geven in de handen eener uitheemsche vrouw, en zij nam ze tot zich. Jacob bewaarde de portretten zijner pleegouders, en spreekt nog in zijn testament van hen als van eene vriendelijke herinnering zijner jeugd. Men kan hiervan iets vinden in *Oud-Holland* (VII, 171).

Licht zou de gevolgtrekking gemaakt worden, dat de zorgvolle tante geen vertrouwen stelde in de Zuidnederlandsche tweede moeder en vreesde, dat die niet zuiver in de hervormde leer was, en de nog zoo jonge kinderen wellicht in de gevoelens der oude

leer zou grootbrengen. Zoo iets ligt ook een weinig voor de hand, doch de grond der onderstelling valt spoedig weg. Cats verhaalt, dat zijn broeder Cornelis te Douai op de studie gedaan werd, doch in de droevige tijden, die aanbraken, naar huis moest komen. Die hoogeschool werd in 1561 door Paus Pius IV bevestigd en weldra openden de Jesuïeten er hun college, zoodat deze Cornelis eene opleiding ontving als een Katholiek.

Ook is het bekend, dat Schouwen eerst na de bevrijding van Zierikzee in 1576 de Hervorming zag invoeren. Brouwershaven kreeg eerst in het volgende jaar een predikant, en om de beteekenis dezer plaats met de omliggende gemeenten aan te toonen, niet vóór het jaar 1589 wallen en poorten; iets vroeger is te dien opzichte onzeker gesproken van Duivendijke als geboorteplaats van Cunerus; thans dient er op gewezen te worden, wat Brouwershaven was als „Zeeusche stadt" en als hervormde gemeente op den tijd, dat Jacob Cats daar geboren werd, den 10 November 1577. Zijn vader zat er in den raad. Aangenomen, dat dit na den overgang van 1576 was, dan moet het gewicht van dit ambt beoordeeld worden naar de omstandigheid, dat de toen kleine stad twee burgemeesters en volgens het octrooi van 1566 en tot de wijziging in 1655 (*Tegenw. Staat van Zeeland*, II, 374 en 375) niet minder dan vier en twintig raadsleden had. En wat de kerkleer betreft, men nam uit de daarvoor geschikte klassen wat men had en vulde het getal aan uit de volgelingen der oude leer. Een ander soort is op deze wijze omschreven, dat zij van de Roomsche Kerk zijn afgevallen, doch geen professie gedaan hebben van de religie; dat komt tallooze malen voor. Zeer onwaarschijnlijk is het echter, dat Jacob Cats zoo libertijnsch werd opgebracht door „Oom en Moeyken", zooals hij hen tweemaal, doch zonder naamsvermelding, noemt. Eene moei van zulke denkwijze, dat zij vrijwillig voor de vorming harer zusterskinderen zorgt, is te ernstig om hun geene kerkelijke opleiding te geven of, onder 't oog van den Zierikzeeschen rector

Diederik Kemp, te laten geven. Toen Jacob te Leiden kwam studeeren, woonde hij in bij een geletterd Leuvenaar, en daarom komt het een weinig minder vreemd voor, dat hij niet in het Album der studenten te vinden is; met wat meer licht in de zaak zou men kunnen zeggen, dat de huisheer, die zelf privatizeerde, zijn zestal niet spoedig of alleen bij academische handelingen liet inschrijven. Jacob leerde „desalniettemin" in dat huis dingen, die een vijftienjarig heer nog zoo dringend niet behoeft te weten, en promoveerde te Orleans. Van vermeldingen in registers is bij hem geen sprake: geen Album van Leiden, Orleans, Oxford of Cambridge geeft inlichting; het eedboek der advocaten voor 't Hof van Holland noemt hem niet, schoon hij voor dat college pleitte. In 1603 begon hij te Middelburg te praktizeeren, en hij vertelt zoo een en ander uit die dagen zijner jonkheid. Eindelijk meenen wij hem in 't oog te hebben en hem op 't stuk van 't geloof te kunnen nagaan. Hij vindt eene bemiddelde bruid en trouwt te Amsterdam den 29 Mei 1605. Dominus Helmichius, een heel rechtzinnig predikant, voltrok het huwelijk in de Nieuwe Kerk naar den eisch bij onverdachte Protestanten. De ouders der bruid waren van strenge denkwijze, aan de vervolgingen te Antwerpen ontvlucht, en hier vast gesloten aan Petrus Plancius en Françoys de Raedt. Het is dus geen lichtzinnig oordeel, dat men waant Cats van den kerkelijken kant goed te kennen: zulk een bruidegom moet wel alle proeven met glans doorstaan hebben, vóórdat de betrekkingen van Elisabeth van Valckenburg met de verbintenis instemden. En toch was de advocaat weer slimmer dan die kooplui en theologen.

Den 21 September 1607 liet Jacob Cats zijn oudsten zoon te Middelburg doopen met den naam van zijn' schoonvader, Joannes. In het uitzicht op zijn eerstgeborene zal hij gelukkig geweest zijn met zijn vaderschap. Dan hij was een voorzichtig man en een leep man. Daarom zorgde hij in 't voorjaar van 1607 en wel tegen Paschen, den 5 April invallende, om zooveel van de

hervormde geloofsleer te weten, als noodig geoordeeld werd om belijdenis te doen van de gereformeerde religie. Sedert is hij een rechtzinnig lidmaat geweest, ouderling in 1618 en pensionaris, voor welk ambt die „qualiteyt" noodig was.

Wij glimlachen niet eens over het geval, het deed zich meer voor. Cats is misschien naar roomsch kerkgebruik gedoopt, of in 't geheel niet; als kind verkeerde hij met „een eerbaar jongeling, uyt Brabant aengekomen", en werd toen poëet; te Leiden woonde hij bij een Leuvenaar, wiens dienstmaagd Louise heette en wier zeden wij gaarne voor uitheemsch hooren verklaren, evenals haar naam dit werkelijk was. Zijne omgeving is dus niet volstrekt hervormd, en of Mr. Diederick Kemp, de rector, hem maar in 't wilde liet loopen, of hem met de hervormde leerlingen volgens kerkenordening den catechismus deed bijwonen en hem noodzaakte dat onderwijs te volgen, — of wel getracht heeft dezen aanstaanden Leidschen student „te onderwijzen of te doen en te helpen onderwijzen", is meer te gissen dan te beslissen. Zeker is het, dat Cats meer dan 29 jaren telde, toen hij zijne belijdenis aflegde en een volkomen lidmaat der Middelburgsche gemeente werd (zie *Oud-Holland* VII, 174 en 175).

Wij hebben thans Matthijs en Cunerus en Jacob Cats leeren kennen, als afkomstig uit dezelfde landstreek, hetzij met meer of minder nauwkeurigheid door een zelfden stads- of dorpsnaam aangeduid; — als zeer vermoedelijk alle drie tot de Roomsche Kerk behoord hebbende: een als een geleerde der Franciscaner orde, een tweede als bisschop, en de laatste, na met of zonder zijn toedoen, buiten kerkelijke gemeenschap geleefd te hebben, als volwassen man en bijna huisvader tot de nieuwe leer overgegaan, eene voorwaarde om te geraken tot het doel, dat hij volkomen bereikte — de hoogste waardigheden in de oude republiek.

Een reeds vroeger geuit denkbeeld moge hier ten slotte eene

herhaling vinden. Zoowel de langzame ontwikkeling van het kerkelijk-gemeentewezen der hervormden als de handhaving en bewaring van een kern der katholieke bevolking, vooral onder de welgegoeden buiten de grootere steden, zijn thans historische vraagstukken, aan welker oplossing men begonnen is, niet het minst door de volgelingen der oude leer. Het zou wenschelijk zijn, dat een der talrijke geschiedvorschers, tot de laatstgenoemden behoorende, de geschriften van Cunerus en Mathias eens bijeenbracht en zorgvuldig doorlas. Misschien kwamen wij aldus tot verrassende ontdekkingen.

Amsterdam. J. G. Frederiks.

VERSCHEIDENHEDEN.

MYSTIFICATIE.

Terecht wordt de tegenwoordig alom heerschende valsche wijsbegeerte van het Positivisme, wier verwoestende invloed evenwel niet te gering geschat moet worden, door den geleerden schrijver Hermann Gruber genoemd eene mystificatie, geheel berekend op de ijdelheid en de oppervlakkigheid der halve- en schijngeleerdheid van onzen tijd.

Zonder te kort te willen doen aan de goede trouw, waarmede ook deze dwaling door sommigen kan worden voorgestaan, zullen wij een kleine proeve mededeelen, waardoor bovengenoemde karakterschets zeer duidelijk wordt toegelicht.

Men weet, hoe de ongeloovige wetenschap zich vleit met de hoop, dat het haar gelukken zal het Christendom eenvoudig tot een der vele godsdienstige verschijnselen, die er geweest zijn, terug te brengen, om zoodoende den geopenbaarden godsdienst als louter menschenwerk te kunnen voorstellen.

Men geniete nu de volgende geleerdheid: „De Christenen spreken van den Christus, van zijne moeder en van het kruis; maar wat is de Christus, Maria en het kruis? Zij weten er niets van en staan met het antwoord verlegen. Wij — of liever de wetenschap — zal het leeren. Die ideeën zijn verre naklanken uit het aloude Indië. De moeder van Christus is de moeder van Boudha; de Christus zelf is de god Agni, de vuurgod der Veda's; het kruis is een andere vorm van de twee stukken hout, waarmede de primitieve Aryas het vuur voor het offer maakten". Verbazende

ontdekking! En nu het bewijs: „De moeder van Boudha heette *Maya*, gelijk de moeder van Christus, *Maria*. Deze twee namen zijn volkomen dezelfde".

Voor een orientalist is het een kwaad ding, dat de stam der beide woorden evenwel geheel en al verschillend is en zij in niet de minste betrekking tot elkander kunnen staan; en wat nog erger is, de geleerden schijnen over 't hoofd te hebben gezien, dat de H. Maagd in de taal, waarin zij genoemd werd, niet *Maria* maar *Miriam* heette. Maar zoo nauw moet men bij zulk eene belangrijke ontdekking niet toezien. Het gelijkt toch zoo wat!

Nog erger, zoo mogelijk, staat het met den vuurgod *Agni:* hier blijft zelfs geen schijn van gelijkenis over. De H. Joannes de Dooper immers heeft nooit het woord *Agnus* gebruikt; hij moet in het Hebreeuwsch gezegd hebben *Kar*, dat beteekent lam. Nu zou het zeker wel nuttelooze arbeid wezen om nog verder te onderzoeken naar de twee stukken hout, waarmede de Aryas hun vuur maakten. De nietswaardigheid van deze valsch-geleerde uitvinding, van deze mystificatie, moet wel schrikkelijk duidelijk geweest zijn, dat een broeder in het ongeloof moest verklaren: „Dwalen is ons aller lot, maar deze schrijver behoort toch tot diegenen, die zich niet ten halve bedriegen".

Op dezelfde wijze hebben wij gezien, hoe men maar bout weg namen fabriceert om bewijs te kunnen leveren. Zoo werd, tegen alle taaleigen in, *Kershna* = *Christna*, en, wat zelfs naar den vorm onmogelijk is, fantaseert men: *Zeus* en *Jezeus*, om dan te verklaren, dat men in de oude Indische geschriften het leven heeft gevonden van *Jezeus Christna*, waarvan het leven van den Christus allerduidelijkst een navolgend samenraapsel is. Dan komen, ter nadere bevestiging, aanhalingen uit boeken, die nooit bestaan hebben, zoo als de *Pourouravas* en *Paulastya*; of uit een boek, dat wel bestaat, maar waarin niets gevonden wordt van hetgeen er uit wordt opgedischt. Aldus zou in de *Bogaveda-Gita* de geboorte worden vermeld van de maagd Devanaguy, maar in geheel dat boek, wat wij kennen uit de vertaling van Burnouf, komt geen enkele geboorte, van welk aardsch wezen dan ook, voor. Verdere leugenverhalen gaan wij voorbij en bepalen ons alleen tot de opmerking, dat de veronderstelde leeringen nooit onder de godsdienstige meeningen van Indië zijn bekend geweest.

Uit dusdanige mystificatie blijkt, hoe zelfs ongeloovigen de bewijsvoeringen van hunne ongeloovige broeders zóó weinig afdoende vinden, dat zij tot zulke middelen hunne toevlucht nemen, en ook niet het minst, hoe zij hun Pappenheimers kennen. Het is opmerkelijk, hoe de Loge bijzonder belang stelt in de verspreiding van het Positivisme.

F. J. P.

BOEKBEOORDEELING.

Maran Atha, door S. F. W. Roorda van Eysinga. 's Gravenhage, H. L. Smits, 1891.

Dit geschrift is een mengsel van ongeloof en bijgeloof, wat walging wekt en bijkans den lust zelfs tot tegenspraak benecmt. Het begint met een rationalistische-spiritistische verklaring van enkele stukken uit het evangelie van den H. Matthaeus. Dan volgt eene aanprijzing van het spiritisme, als ware het een wetenschap, welke met de wetenschap van het bijbelrationalisme hand in hand moet gaan, om voor het Christendom een nieuw tijdvak te openen. Ten slotte komt, wederom ten bate van het spiritisme, eene verhandeling over den invloed, die door joden-christenen en heiden-christenen moet zijn uitgeoefend op de samenstelling der Nieuw-Testamentische boeken.

Wat den schrijver betreft, ongetwijfeld is hij een zeldzaam man. De droomen der Tubingers en de orakels der geesten beluisterend, werd hij zelf een vreemdsoortige droom, een raadselachtig orakel. Mettertijd is hem de Bijbel een fabelboek, het christengeloof eene dwaasheid, de opstanding des Heeren een „joodsch woord" geworden en toch, als de modernen, zijne geestverwanten, krachtens hun grondbeginsel alle wonderen onmogelijk, alle wonderverhalen verdicht verklaren, noemt hij hen onnoozel en hij gelooft in „verschijningen des Heeren". Met de meerderheid der predikanten acht ook deze emeritus-predikant de veronderstellingen der nieuwe bijbelcritiek historische werkelijkheid, maar aan de broeders, die zijn spiritisme veronachtzamen, verwijt hij, dat op het paalwerk hunner historische werkelijkheid de reuzenbouw van het Christendom on-

mogelijk rusten kan. In zijn protestansch zelfbewustzijn duldt hij geen leerend gezag en, diep van zijn eigen wijsheid doordrongen, scheldt hij de majesteit der Heilige Kerk eene priesterheerschappij over domme geloovigen. Ongeluk echter over hen, die voor het onderwijs zijner geesten geen eerbied hebben of de spiritistische grootspraak als uiting eener zware zielsziekte beschouwen. Het zijn zelfzuchtigen en geveinsden, die hardnekkiger dan de farizëers in de dagen van Christus en Paulus de waarheid verloochenen.

Even zonderling als de inhoud, even zwak ook is van dit geschrift de bewijsvoering, welke volstrekt niet op Katholieken berekend is. Zoo heet de voorspellende rede des Heeren over Jerusalems verwoesting Mat. XXIV een menschenleeftijd na Christus te zijn samengesteld. Ten bewijze volgt dan een langgerekte aanhaling uit het geschiedverhaal van Flavius Josephus. Derhalve, wijl de in het evangelie voorspelde gebeurtenissen eerst later plaats grepen, zullen ze ook eerst later bij hunne vervulling zijn opgeteekend. Dat die redeneertrant, een monopolie der moderne bijbelgeleerden, zijn eigenaardige voordeelen heeft, is overduidelijk. Op die wijze wordt het b.v. aanstonds, zonder eenig onderzoek, zoo klaar als de dag, dat een of andere Roomsche Paus de belofte der sleutelmacht aan Petrus bij Mat. XVI, 19 en diens verheffing tot opperherder bij Joan. XXI, 15-17 in den bijbel heeft ingelascht, en kan ook gerustelijk de kleine moeilijkheid onopgelost blijven, hoe zulk eene inlassching in alle handschriften der verschillende christenvolkeren van het Oosten en van het Westen mogelijk was. Ja, zoo wordt het wellicht nog eens doenlijk om met eene verwijzing naar de dogmaverklaring der Onbevlekte Ontvangenis, de groote voorspelling der Gezegende Moedermaagd: „Zie van nu af zullen alle geslachten mij zalig prijzen" tot eene tekstvervalsching onzer dagen te verklaren.

Maar wij willen ernstig blijven en een enkele exegetische opwerping bespreken, welke nog het meest de aandacht waardig is, omdat ze een oogenblik eenvoudigen zou kunnen verbijsteren en ook inderdaad voor den geloovigen schriftverklaarder in de beantwoording hare bezwaren heeft. Na het verhaal van den joodschen geschiedschrijver, dat tijdens den burgerkrijg binnen Jerusalem een zekere Zacharias Baruch'szoon in het midden van den tempel vermoord werd, volgt op bldz. 57 heel gemoedelijk deze bemerking:

„Iedereen voelt, dat Jesus onmogelijk aan zijne tegenstanders den moord van Zacharias kon verwijten, die eerst vijf en dertig jaren later heeft plaats gehad". Hiermee wordt de echtheid ontkend der strafrede Mat. XXIII, waar de Christus tot de oversten des volks o. a. zegt: „Zie, ik zend tot u profeten en wijzen en schriftgeleerden, en van hen zult gij er dooden en kruisigen... opdat op u kome al het rechtvaardig bloed dat op de aarde vergoten is, van het bloed van Abel den rechtvaardige af tot het bloed van Zacharias, den zoon van Barachias, dien gij gedood hebt tusschen den tempel en het altaar".

Hier heeft onze schrijver recht, wanneer hij de toespeling op eene toenmaals nog niet gepleegde misdaad onaannemelijk acht, maar overigens tast hij mis. Want allerwaarschijnlijkst wordt in het evangelieverhaal van Matthaeus de Zacharias van II Paral. XXIV, 22 bedoeld, die in de dagen der afgoderij, toen de Heer tot de Joden „profeten zond ter bekeering, met den Geest Gods bekleed werd" (Zie II Paral. XXIV, 19 en 20). Voor de zaak van God ijverend, werd deze priester en profeet op last van koning Joas gesteenigd in het voorhof des tempels, waar hij stervend uitriep: „De Heer zie en vergelde het". Ten bewijze nu, dat de Zacharias van de strafrede en van het tweede boek Paralipomenon dezelfde moet zijn, mag vooreerst gelden zoowel de plaats van den moord als vooral de waardigheid van den vermoorde. Immers „het voorhof van het huis des Heeren" in Paral. wordt ook in Mat. maar meer nauwkeurig aangewezen met de uitdrukking: „tusschen den tempel en het altaar", dat is volgens den grondtekst: „tusschen den eigenlijken tempel en het brandofferaltaar", welk altaar in het voorhof der priesters stond. Hoe duidelijk ook klinkt in den aanhef des Heeren: „Zie, ik zend tot u profeten" de weergalm der vroeger aangehaalde woorden, waarmee het verhaal van Paral. wordt ingeleid. Verder is bij Mat. al het onschuldig vergoten bloed zeer passend als te zamen gebracht in de zegswijze: „van het bloed van Abel af tot het bloed van Zacharias"; want de reeks der vermoorde heiligen begint met Abel in het boek Genesis en kan als besloten geacht worden met Zacharias in het tweede boek Paralipomenon, dat het laatste is der hebreeuwsche bijbelboeken. Bovendien dreigt hier in zijne strafrede de Heer met de wraak voor het onschuldig vergoten bloed en hoe treffend zijn dus de namen van Abel en van

onzen Zacharias vereenigd! Herinnert niet de klacht van den stervenden profeet „De Heer zie en vergelde het" aan het vergelding spellend Godswoord na den eersten doodslag Gen. IV, 10: „De stem van het bloed uws broeders roept van de aarde tot mij". En als we na dit alles den Verlosser nu aan het einde zijner rede hooren klagen: „Jerusalem, Jerusalem, gij die de profeten doodt en hen steenigt, die tot u gezonden zijn", kan dan nog wel aan een anderen Zacharias gedacht worden, dan aan den gesteenigden profeet van II Paral.?

Toch is dit, en met schijn van recht, reeds vroegtijdig gebeurd. Want tegen de gegevene verklaring bestaat een enkel maar niet gering bezwaar: de Zacharias van Paral. heet zoon van Joiada en niet, zooals bij Mat. zoon van Barachias. Niettemin, alle beschouwingen aangaande een anderen Oud-Testamentischen Zacharias (zie b.v. Zach. I, 1 en Is. VIII, 2) te ongegrond achtend, aarzelen we niet de meening van Roorda v. Eysinga, welke hier eenen persoon uit Flavius Josephus wil terugvinden, de meest ongewone en minst waarschijnlijke meening te noemen. De heenwijzing toch naar een toekomstige misdaad was niet geschikt om eenigen indruk te maken, en ook strookt de voorspelling van zulk een bijzonder feit niet met het karakter der Nieuw-Testamentische profetie, welke meer de wereldgebeurtenissen in het oog houdt.

Derhalve blijft nog de vraag te beantwoorden, hoe eenzelfde Zacharias zoon van Joiada en zoon van Barachias kan heeten. Er zijn er die vermoeden, dat bij Mat. de vader, in Paral. de grootvader van Zacharias (of omgekeerd) genoemd wordt. Zoo heet Zacharias, een der kleine profeten, die de zoon van Barachias en de kleinzoon van Addo was (zie Zach. I, 1), tot tweemaal zoon van Addo (zie I Esdr. V, 1 en VI, 14). Anderen meenen, dat Joiada ook den naam van Barachias, dat is „zoon van Achias" had, evenals Nathanael ook Bartholomaeus en Simon Petrus ook Barjona heette. Volgens den H. Hiëronymus werd ten zijnen tijde in het hebreeuwsche evangelie der Nazareners alleen „zoon van Joiada" gevonden, en zoo zou mogelijk aan de onnauwkeurigheid van den Griekschen vertaler deze moeilijkheid in ons Matthaeus-evangelie te wijten zijn. Aan welke dezer oplossingen de meeste waarschijnlijkheid toekomt, blijve vrij onbeslist, maar voorzeker betaamt het aan een partijganger van het eeuwig hypothese spinnend rationalisme in geenen deele, om derge-

lijke, niet onredelijke veronderstellingen te verachten en liever een duisteren schriftuurtekst onbesuisd onecht te verklaren. Zulk een handelwijze heet tegenwoordig wel wetenschappelijk maar helpt de wetenschap geene schrede vooruit.

De dogmatische opwerpingen in *Maran Atha* zijn te afgesleten en te nietig, om eenig antwoord te verdienen. Een enkele keer ja raken zij doel, maar dan treffen zij menschelijke dwaling, geen katholieke geloofswaarheid. Zoo b.v. op bldz. 75: „God schept geen menschen om hen voor eeuwig rampzalig te maken". Wel neen, maar zouden zelfs de oude Calvinisten nog aan dat afschuwelijk wanbegrip van Calvijn hechten? Het gaat echter niet aan, hierop in eenen adem de eeuwigheid der helsche straffen te loochenen, te zeggen: „menschen, die in een kort leven van eenige tientallen van jaren het kwade hebben gedaan, daarvoor in alle eeuwigheid te teisteren is zoo wreed en onzinnig" enz. Eilieve, is het wel verstandig alleen uit den duur van het misdrijf den duur van de straf te willen bepalen? Is het dan wreed en onzinnig, dat de dief, die binnen enkele uren zijne misdaad pleegde, tot ettelijke jaren tuchthuisstraf wordt veroordeeld? Is het dan wreed en onzinnig, dat de moordenaar, die maar eenige oogenblikken noodig had om zijnen evenmensch uit den weg te ruimen, voor altijd uit de menschelijke samenleving gestooten wordt?

Ook over het eigenlijke spiritisme, waarmee bijkans iedere bladzijde van dit geschrift is doortrokken, behoeft weinig gezegd te worden. Voor ons, Katholieken, is het zonder eenigen twijfel niets anders dan een bijgeloof, dat zijnen oorsprong heeft in akelige zelfbegoocheling of erger nog in verfoeielijk duivelbedrog. Maar zelfs afgezien van de leer des geloofs, blijft het nog onbegrijpelijk, hoe zulk een nietswaardige en groezelige dwaling ernstige menschen kan misleiden. Telkens wordt in *Maran Atha* gesproken van „onderwijzende geesten". Maar hoe krijgen wij zekerheid, dat althans hun onderwijs niet uit de hersenen komt van het medium Rose of van Roorda van Eysinga? En dan, al kon dit bewezen worden, waarom zouden we bij die geesten-onderwijzers ter schole gaan? Volgens de spiritisten zelf (zie bldz. 53) zijn zij menschelijk feilbaar en niet altijd vertrouwbaar, en aan de vrienden moge hun onderwijs belangwekkend en nieuw toeschijnen, het is louter rationalistisch getoem en kan hoogstens voor het sermoen van een ongeloovig pre-

dikant dienst doen. Waarlijk zoo bij geval ook die onderwijzende geesten eens werkstaking hielden, zou de ramp wel dragelijk zijn.

Mocht soms hier aan het einde een of ander lezer meenen, dat wel wat te veel aandacht geschonken werd aan de bespreking van zulk een onbelangrijk boekwerk, dan spreken we die meening niet heel en al tegen, maar wijzen er toch ter verontschuldiging op, dat met deze bladzijden meer bedoeld is dan alleen boekbeoordeeling. Als de zonderlinge uiting van een nieuw heidensch piëtisme wekte het boekske een oogenblik onze belangstelling. Voortaan echter zweve weer onopgemerkt het dwaallichtje van het spiritisme in grilligen dans over het moeras van het ongeloof.

Warmond. P. L. Dessens.

Bloemen, kruid en stekelblaadjes uit den hof van Ferdinand. Met een brief aan den auteur van „Camera Obscura". Amsterdam. C. L. van Langenhuysen, 1891.

Uit letterkundig oogpunt beschouwd, schijnt de lof, in de dagbladen aan dit boekje toegezwaaid, wat te veel het karakter der reclame te vertoonen. De taak, eene letterkundige beoordeeling te schrijven wordt daardoor niet aangenamer. Er staat heel wat op den kerfstok. Doch de schrijver van de kleine zestien bladzijden, die het opstel „Eigen haard" beslaat, moet er tegen kunnen. Achter zulk eene verschansing kan hij, wat de waardeering van zijn talent betreft, gerust een geduchten aanval afwachten. Deze bladzijden mogen misschien gerangschikt worden onder het beste, wat onze vaderlandsche letterkunde in dit *genre* te genieten geeft. Wij zouden dit tafereeltje uit het lagere volksleven zelfs onberispelijk durven noemen, indien het niet door een paar al te schrille kleuren eenigszins ontsierd werd. Zeer zeker geeft de schrijver hier blijk van meer dan gewoon talent. Doch een *ex ungue leonem* mag hier naar onze meening voor den geheelen bundel niet gelden. Eer zijn wij geneigd daarop het raadsel toe te passen:

Dic, quid est, quod majus erit, quo plurima demas?
Pontano demas carmina, major erit.

En, om den schrijver met hem wat af te nemen grooter te maken, zouden wij ons hier niet willen bepalen tot de gedichten alleen.

Maar is ons oordeel niet te streng?

Wie dit mocht meenen, wijte het niet ons maar den schrijver, die, vóór hij ons zijn eigen gaarde binnenleidt, van de allerschoonste bloemen spreekt, in den letterkundigen hof van ons vaderland opgeschoten en te recht algemeen hoog bewonderd en geprezen. Er kan kracht verscholen zijn in zulk een positie-nemen. Laten wij hopen en vertrouwen, dat Ferdinand, na zijn onmiskenbaar talent wat meer gepolijst en zijn smaak wat meer gekuischt te hebben, in de toekomst met meer dan zestien bladzijden zulk eene eervolle positie voor zich en voor onze katholieke letterkunde moge handhaven.

F. J. Poelhekke.

DE ECHTHEID VAN HET BOEK DANIËL.

De ongeloovige wetenschap heeft onlangs een harer bekwaamste en ijverigste verdedigers verloren. De hoogleeraar Dr. Abraham Kuenen is ten grave gedaald. Hoe pijnlijk dit verlies is voor de belijders der moderne theologie, blijkt uit den smartkreet, die in hunne dagbladen en tijdschriften bij zijn afsterven weerklonk, uit de hooge lofprijzingen, den Leidschen hoogleeraar toegezwaaid. Om strijd roemden zij zijne rijke gaven en groote talenten, zijne uitgebreide kennis en vruchtbare werkzaamheid. Inderdaad, hij was een man van beteekenis voor onze eeuw en ons vaderland! Des te meer echter moeten wij het betreuren, dat Dr. Kuenen zijne talenten en geleerdheid zoo jammerlijk misbruikt heeft, om de waarheid der bovennatuurlijke openbaring, zooveel in zijn vermogen was, te verduisteren. Zijne talrijke geschriften zijn meest alle daarheen gericht, om de heilige boeken des Ouden Verbonds van hun bovennatuurlijk karakter te ontdoen en hun ontstaan te verklaren overeenkomstig de eischen zijner monistische dwaalleer.

Zijn *Historisch-critisch onderzoek*, zijn *Godsdienst van Israël*, en het voor oningewijden om vorm en inhoud gevaarlijkste zijner werken *De profeten en de profetie onder Israël* zijn het welvoorzien arsenaal, waaruit de mindere goden van het modernisme de wapenen ontleenen ter bestrijding van onzen geopenbaarden godsdienst.

Al is dus de hoogleeraar Kuenen door den oppersten Rechter geoordeeld — moge Hij, die de raadslagen der harten kent en zich ontfermt over wien Hij wil, hem genadig geweest zijn — de verderfelijke invloed zijner werken blijft, helaas, voortduren. Hoevelen wellicht zullen zich laten verblinden door het wetenschappelijk aanzien zijner „critische" onderzoekingen? Daarom achten wij het plicht zijne dwalingen in haar waar daglicht te vertoonen.

Vroeger hebben wij in dit tijdschrift Dr. Kuenen's Pentateuch-critiek ter toetse gebracht, om den Mosaïschen oorsprong van den Pentateuch te handhaven. Thans willen wij onderzoeken, met welk recht de modernen eenparig de echtheid loochenen van het boek *Daniël*.

Waarom wij bij voorkeur dit boek als onderwerp onzer verhandeling uitkozen? Dit historisch-profetisch geschrift is in de laatste jaren de kampplaats geworden, waarop de strijd tusschen de openbaring en het ongeloof wordt gestreden. Daniël, de schrijver van het boek naar hem genoemd, is een der welsprekendste getuigen van het goed recht der openbaring. Om deze reden zien de modernen zich genoodzaakt de waarde der overlevering aangaande Daniël uit naam der wetenschap te bestrijden, want met de echtheid van dit geschrift is hunne loochening van den geopenbaarden godsdienst niet te rijmen. Herinneren wij ons de roeping van Daniël en den rijken inhoud zijner profetieën, om ons hiervan aanstonds te overtuigen.

Na de eerste inname van Jerusalem door Nabuchodonosor omstreeks 605 v. Chr. was Daniël, nog een knaap van omtrent 14 jaren, met eenige andere aanzienlijke jongelingen heengevoerd naar Babel. Vier hunner, onder wie Daniël, werden uitgekozen voor den dienst des konings en hiertoe aan het hof in alle wetenschappen onderwezen. Van het begin af toonden zij hunne getrouwheid aan God, toen zij volstandig weigerden, tegen

het verbod der Mosaïsche wet, de spijzen van 's konings tafel te eten. God beloonde dat offer overvloedig. Hij verlichtte hun verstand en schonk hun wijsheid en kennis, zoodat na afloop hunner voorbereidende studiën de koning hen kundiger oordeelde dan al de wichelaars en geleerden van Babylon.

Daniël had daarenboven van God bovennatuurlijke wetenschap ontvangen tot het verstaan en uitleggen van geheimvolle gezichten, benevens die wijsheid, welke den toekomstigen profeet reeds in de dagen zijner jeugd kenmerkte. Vroegtijdig gaf hij daarvan een treffend voorbeeld, toen hij de onschuld der kuische Susanna tegen de huichelarij harer snoode belagers op treffende wijze wreekte. Zijne bovennatuurlijke wijsheid openbaarde zich vooral, eenige jaren later, toen hij den bekenden droom van Nabuchodonosor bekend maakte en verklaarde. Het was daarom, dat de koning hem verhief tot opperhoofd van al de wijzen en hem in hooge betrekking aan zijn persoonlijken dienst verbond.

Niet zonder reden had God's voorzienigheid Daniël daar geplaatst in de onmiddellijke omgeving des konings. Want eene hooge roeping had hij in die voor zijn volk zoo treurige tijden te vervullen.

Gelijk weleer, toen God zijn uitverkoren volk naar Egypte zou leiden, Joseph aan het hof van den Pharao gevormd werd tot beschermer van zijn volk, zoo ook wilde God in zijne barmhartigheid, toen Hij de Joden om hunne zonden zou tuchtigen door de Babylonische ballingschap, hun een voorspreker bezorgen in Daniël. Daarom was hij reeds bij de eerste inname van Jerusalem naar Babel heengevoerd en bekleedde hij eene hooge betrekking aan het hof, toen in 596 v. Chr. Iechonias met het beste deel van zijn volk in het land der ballingschap aankwam. Door zijn machtigen invloed was Daniël voor zijne volksgenooten de steun en de raadsman. Het is voorzeker voor een groot gedeelte te danken aan de voorspraak van Daniël, dat de toestand der Joden in de ballingschap zeer dragelijk was, dat zij zelfs

een betrekkelijken voorspoed genoten, een eigen beheer en eigen rechters hadden. Krachtig ook werkte het voorbeeld van Daniël om de Joden tot zedelijke verbetering op te wekken. Wel is waar leefde hij niet, gelijk Ezechiël, in het midden der ballingen en kon hij hen niet door prediking vermanen tot naleving der Wet, tot getrouwheid aan den dienst van Jehova; zijn voorbeeldig leven echter te midden der verleiding van een wellustig hof was een niet minder krachtige prikkel. Hoezeer de faam van Daniël's heiligheid reeds bij zijn leven in wijde kringen verspreid was, blijkt uit de hooge lofprijzing van Ezechiël (XIV, 14, 20), die hem te gelijk met Noë en Job noemt, als de drie uitstekende dienaren Gods, als toonbeelden van deugd, uitschitterend te midden der algemeene verdorvenheid. Noch de verleiding der weelde, noch het geweld der vervolging konden Daniël of zijne gezellen in hunne getrouwheid aan God doen wankelen. Bovendien de wonderdaden, die God wrochtte om zijne dienaren zoowel uit den brandenden vuuroven als uit den leeuwenkuil te redden, gaven aan de ballingen het klaarste bewijs, dat Jehova hen niet had verlaten, dat Hij zijne beloften niet ontrouw geworden was. Zoodanig was de roeping van Daniël tot heil en zedelijke verbetering van zijn volk, tot verlevendiging der hope op de toekomstige verlossing.

Doch ook onder de Heidenen had Daniël eene grootsche roeping te vervullen. De inwoners van Chaldéa, van de ware Godskennis verstoken, kenden geen wezenlijk verschil tusschen Jehova, den God van Israël, den éénen waren God, en de goden, die zij en de omliggende volkeren vereerden; evenals onze modernen beschouwden zij Jehova als den nationalen god van Israël. Destijds nu, gelijk uit vele plaatsen der H. Schrift en uit de oude monumenten der Assyriërs blijkt, was de meening algemeen verbreid, dat de nederlaag van een volk de nederlaag was zijner nationale goden. Jehova scheen dus overwonnen door de goden van Nabuchodonosor. Want het rijk van Juda was vernietigd, de

tempel van Jerusalem lag in puinen, de heilige vaten waren door den overwinnaar geplaatst in het huis van zijn god, als de buit der overwinning, die zijne goden op den god van Israël behaald hadden. Om deze hoogst verderfelijke dwaling te bestrijden en de kennis van den éenen waren God onder de heidensche volkeren voor te bereiden, was Daniël geplaatst aan het hof van den Chaldeeuwschen monarch en onder zijne hoogste staatsdienaren opgenomen.

God had het zoo gewild, opdat zijn gezant de almacht, wijsheid en opperste majesteit van den Koning der koningen op zichtbare wijze zou toonen. Door zijne verklaring van Nabuchodonosor's droom werd deze trotsche vorst gedwongen den God van Daniël te erkennen als „een god der goden en een heer der koningen" (Dan. II, 47). Ook Darius de Meder en Cyrus, toen zij aanschouwden, hoe Daniël uit den muil van hongerige leeuwen verlost was, hoe hij de afgoden ongestraft kon verbrijzelen, verkondigden openlijk, door de uitvaardiging van een bevelschrift, de almacht en grootheid van den God van Daniël (Dan. VI, 26 vv.; XIV. 42).

Voorzeker, deze heidensche vorsten bekeerden zich niet door die wonderwerken tot den dienst van den éenen waren God; het was ook hunne bedoeling niet Jehova alléén te doen aanbidden; doch dat zij door hunne daden veel hebben bijgebracht om de kennis van God te verbreiden, kan niet worden betwijfeld. Het bleek immers al te duidelijk, dat de God van Daniël, al lag ook zijn tempel in puinen, „de levende en eeuwige God is, wiens rijk niet vernietigd was, maar in eeuwigheid bestaan zou" (Dan. VI, 27, 28).

Met recht dus mogen wij Daniël betitelen als den profeet der Heidenen, daar hij door zijne bediening de kennis van God niet weinig bevorderde.

Ja zelfs tot de toekomstige tijden strekte zich de verheven zending van Daniël uit door de beroemde voorzeggingen, die hij

ons in zijn boek heeft opgeteekend. Herinneren wij ons slechts het *standbeeld*, dat Nabuchodonosor in den droom vertoond was. Volgens Daniël's profetische verklaring was dat droomgezicht het symbool van de vier machtige wereldrijken, welke elkander in den loop der tijden zouden opvolgen, om eindelijk vernietigd te worden door het Koninkrijk van den God des Hemels, dat staan zal in eeuwigheid. Ongeveer hetzelfde werd den profeet eenige jaren later beteekend door het visioen der *vier monsterdieren*, uit de zee opgestegen. Zooals de Engel aan Daniël openbaarde, beteekenden zij de vier groote wereldrijken, die vernietigd zouden worden door het rijk van „den Zoon des menschen": „aan hem gaf de eeuwige God de macht en de heerschappij; en alle volkeren, stammen en talen zullen hem dienen; zijne macht is eene eeuwige macht, die niet weggenomen wordt en zijn koninkrijk is onverderfelijk" (VII, 14).

De voornaamste openbaring, met betrekking tot den Messias, ontving Daniël van den aartsengel Gabriël, die hem in de profetie *der zeventig jaarweken* den juisten tijd van de komst van Christus zóó duidelijk verkondigde, dat ten tijde van de geboorte van Jesus niemand der Joden twijfelde, dat de tijd was aangebroken, waarin de hope van Israël moest verschijnen. Doch ook de toekomst van zijn volk vóór de komst van den Messias, de hevige vervolgingen, waaraan zij zouden blootstaan ten tijde van Antiochus Epiphanes, werden door Daniël voorspeld in zulke klare bewoordingen, alsof hij verledene feiten uit eigen aanschouwing en ondervinding beschreef.

Is het dan te verwonderen, dat het boek *Daniël*, zoo gewichtig en veelomvattend van inhoud, door ons met voorliefde gelezen, verklaard en verdedigd wordt? Nog beter echter blijkt de innerlijke waarde van dit geschrift uit de heftige en volhardende bestrijding zijner echtheid door de vijanden van het *supranaturalisme*. Immers zijn die mirakelen door een ooggetuige opgeteekend, zijn die gewichtige profetieën geschreven door den profeet Daniël

gedurende de Babylonische ballingschap, dan is dit boek het doemvonnis der moderne „wetenschap", in zooverre deze de bovennatuurlijke orde en bijgevolg het wezen der profetie ontkent. Zij is krachtens haar theorie genoodzaakt de echtheid van dit boek te loochenen en zijn oorsprong in dat tijdperk te plaatsen, waarin de zoogenaamde feiten, die volgens haar door den pseudo-Daniël in het kleed der profetie gehuld zijn, tot het verleden behoorden.

Reeds in de derde eeuw na Christus vond het boek *Daniël* een hevigen bestrijder in den Neoplatonischen wijsgeer en apostaat Porphyrius. Volgens den H. Hiëronymus [1]) beweerde die verwoede vijand van Christus, dat het boek was samengesteld in den tijd der Machabeesche vervolgingen met het doel om de door Antiochus Epiphanes mishandelde Joden op te wekken tot standvastigheid. Daarom zou de onbekende schrijver van dit boek historische feiten hebben voorgesteld in den vorm van voorzeggingen en deze schijnbare profetieën in den mond hebben gelegd van Daniël, die gedurende de ballingschap bij zijne geloofsgenooten in hooge achting stond. Wat in het boek staat opgeteekend tot aan den tijd van Antiochus, is volgens Porphyrius een getrouw historisch verhaal; de beweringen, die de verdere toekomst betreffen, beschouwde hij als louter menschelijke gissing of leugen, omdat in zijn oordeel niemand de toekomst met zekerheid vermag te bepalen. De beweringen van dien heidenschen wijsgeer werden aanstonds wederlegd door den H. Methodius, door Eusebius van Caesarea en Appollinaris. Doch de geschriften, zoowel van Porphyrius als van de genoemde apologeten, zijn verloren gegaan; de H. Hiëronymus echter heeft ons de voornaamste opwerpingen in zijn commentaar bewaard en wederlegd. Zóó grondig en afdoende was het antwoord dier apologeten, dat

[1]) *Comment. in Dan.* praefatio.

gedurende 15 eeuwen niemand de echtheid van *Daniël* met eenig gevolg bestreed. Eerst op het einde der vorige eeuw, toen het protestantsch beginsel van het vrije onderzoek zich logisch ontwikkelde in de ontkenning der bovennatuurlijke openbaring, werd de verlaten stelling van Porphyrius ingenomen door Corrodi en Bertholdt. Sinds dien tijd tot op onze dagen is het getal der bestrijders *legio*.

Onder deze vijanden van de echtheid van *Daniël* neemt de gewezen Leidsche Hoogleeraar Kuenen een voorname plaats in; volgens zijn bescheiden (!) meening „is de traditie omtrent den auteur des boeks" door zijn critisch onderzoek [1]) „als geheel onhoudbaar ter zijde gesteld". Met Porphyrius houdt hij het boek *Daniël* „een product van het Makkabeesche tijdvak" [2]). „Het is geschreven" — zoo beweert hij — „onder de regeering van Antiochus Epiphanes.... in het jaar 165 v. Chr." [3]).

Deze besliste uitspraak der moderne critiek achten wij niet het resultaat van een wetenschappelijk onderzoek. Integendeel, de traditioneele leer, volgens welke dit boek is gescheven door den profeet Daniël in de 6e eeuw v. Christus, steunt op beproefde gronden en wordt noch door den vorm, noch door den inhoud van het boek weersproken, doch veeleer bevestigd. Op het voetspoor der nieuwere exegeten [4]) en voorgelicht door de jongste ontdekkingen op Assyriologisch gebied willen wij dit den lezer

---

[1]) *Hist.-crit. onderzoek naar het ontstaan en de verzameling van de boeken des Ouden Verbonds*, Dl. II, H. XI, bl. 478 (2e uitg. Leiden 1889).

[2]) T. a. p. bl. 452.

[3]) T. a. p. bl. 477.

[4]) Wij raadpleegden: Cornely, *Introductio*, Paris 1887; Knabenbauer, *In Danielem*, Paris 1891; Rohling, *Daniel*, Mainz 1876; Fabre d'Envieu, *Daniel: Introduct. et comment.* Paris 1888—91; Hebbelynck, *De auctor. hist. Daniel.* Lov. 1887 en anderen, die wij verder noemen.

kort en zoo duidelijk mogelijk aantoonen. Opnieuw zal ons blijken, dat niets meer behoefte heeft aan critisch onderzoek dan de uitspraken der moderne critiek.

De historische getuigenissen voor de echtheid van het boek *Daniël* stellen wij op den voorgrond, omdat de vraag naar den oorsprong van een boek tot het gebied der historie behoort. Hierbij komt, dat geen geschrift der oudheid zijn ontstaan door meer afdoende getuigenissen kan staven.

De profeet Ezechiël, de tijdgenoot en medeballing van Daniël, is de eerste getuige voor de echtheid van ons boek. Twee malen spreekt hij [1]) van Daniël en wel op eene wijze, waaruit duidelijk blijkt, dat hij zijn beroemden ambtgenoot en de gebeurtenissen, ons in het boek *Daniël* beschreven, kende.

In H. XIV, 14, 20 richt hij het woord tot de Joden in Palestina, die, schuldiger dan de Sodomieten, het goddelijk strafgericht niet zouden ontkomen. „Indien deze drie mannen, Noë, Daniël en „Job, in uw midden waren, zij zouden om hunne gerechtigheid „hun eigen leven redden", niet echter dat hunner misdadige volksgenooten. Zoo prijst hij Daniël, te gelijk met Noë en Job, als uitstekend toonbeeld van gerechtigheid en getrouwheid aan Gods wet. Want, een ieder wist het, te midden der verleiding van het koninklijke hof was Daniël aan de Wet getrouw gebleven en daarom door God op buitengewone wijze begunstigd.

Andermaal (XXVIII, 3) roemt Ezechiël zijn grooten medeballing Daniël om zijne wijsheid en de gave der voorzegging, hem door God verleend. Als hij namelijk den koning van Tyrus zijn hoogmoed verwijt, vraagt hij hem: „Zijt gij wijzer dan Daniël? Is er ook voor u geen geheim verborgen?" Want Daniëls wijsheid was reeds wijd en zijd onder de ballingen bekend. Hij was tot de hoogste staatsambten verheven, omdat hij den droom

---

[1]) Ezech. XIV, 14, 20 en XXVIII, 3.

des konings door goddelijke openbaring medegedeeld en verklaard had.

Ezechiël kent alzoo den profeet Daniël; hij verheft hem als toonbeeld van rechtvaardigheid en als type van den wijze bij uitnemendheid. Welnu dezelfde eigenschappen van Daniël leeren wij kennen uit het boek, dat naar hem genoemd wordt Hieruit volgt dus eerstens, dat de profeet Daniël eene historische persoonlijkheid is — want ook dit wordt door de critiek geloochend — en vervolgens, dat er stellig verband bestaat tusschen het boek *Daniël* en de getuigenissen van Ezechiël.

De critiek, die dit verband niet kan loochenen (Kuenen, bl. 283) en de echtheid van het boek *Ezechiël* erkent, poogt op andere wijze deze getuigenissen te ontkrachten. „Het is duidelijk" — zegt Kuenen (bl. 496) — „dat Ezechiël niet over een tijdgenoot spreekt en diensvolgens niet als getuige voor de geloofwaardigheid des boeks kan optreden". Doch waarom is dit „duidelijk"? K. verklaart het ons niet, hij verwijst ons naar zijne bl. 283: hier echter is het nog alleen „zeer *onwaarschijnlijk*, dat Ezechiël spreekt over een tijdgenoot". En waarom? K. zal het ons zeggen: „Daniël's schitterende loopbaan was toen, in het 6e jaar na Iojachin's [= Iechonias'] wegvoering — in dit jaar hield Ezechiël zijne eerste lofrede op Daniël — nog nauwelijks begonnen". Voor antwoord is het voldoende de jaartallen nevens elkander te plaatsen. Het 6e jaar na Iechonias' wegvoering is 592. In 605 of 604 was Daniël naar Babylon weggevoerd en alzoo reeds twaalf jaren aan het hof. Zijne tweede lofspraak hield Ezechiël nog vijf jaren later. Voorzeker, een tijdperk ruim genoeg om den roem van Daniël te verbreiden.

Kuenen vond het vreemd, „dat Ezechiël hem noemt, in één adem met Noach en Job" (bl. 283). Dit komt echter, omdat hij den Daniël der overlevering loochent en den profeet maakt tot eene onbekende grootheid, „een balling uit het rijk van Israël, die in Assyrië naam gemaakt had" (bl. 504). Neen! volgens de

historie is Daniël uit het rijk van Juda: aan het hof te Babel, niet in Assyrië, schitterde hij door deugd en wijsheid. En waarom noemt hem Ezechiël met Noë en Job? Het volk van Israël, zoo wil hij zeggen, was strafschuldiger dan het oude Sodoma. Deze stad zou God gespaard hebben ter wille van weinige rechtvaardigen; doch niet zoo het toenmalige Israël. Zelfs zij, die voorheen en thans als toonbeelden van heiligheid beroemd waren, konden Gods toorn niet afwenden Noch Noë, die zijne zonen met hunne vrouwen van den zondvloed beveiligd, noch Job, die Gods straffende hand van zijne vrienden afgewend, noch Daniël, die door zijn gebed en de verklaring van s konings droom de wijzen van Babel van den dood gered had, niemand was in staat Gods toorn te stillen. Zoo is dus de vermelding van Daniël door Ezechiël zeer goed verklaarbaar, doch alléén op voorwaarde, dat men den historischen Daniël der overlevering handhaaft.

De tweede getuige voor de echtheid van het boek *Daniël* leefde in de tweede eeuw v. Chr. en, wat wij vooral niet uit het oog mogen verliezen, in denzelfden tijd, waarin de critiek haar pseudo-Daniël doet optreden. Die getuige is Mathathias, de aanvoerder van zijn volk in den strijd tegen den goddeloozen Antiochus Epiphanes. Stervend vermaant hij zijne zonen de voorbeelden te volgen hunner vaderen en aan de Wet getrouw te blijven. Abraham, Joseph, Phineës, Josuë, Caleb, David en Elias laat hij achtereenvolgens optreden en eindelijk ook Daniël en zijne gezellen. Hij spreekt: „Ananias, Azarias en Misaël werden om hunne getrouwheid gered uit de vlammen; Daniël werd om zijn onbesmetten wandel verlost uit den leeuwenkuil" (I Mach. II, 50—60). Niet aan de overlevering ontleent Mathathias zijne voorbeelden, doch, hieraan twijfelt niemand, aan de heilige geschriften van zijn volk. Hij putte alzoo uit het boek *Daniël* en had voor dit geschrift denzelfden eerbied als voor den Penta-

teuch, en de boeken van Josuë, van Samuël en der Koningen, waaruit zijne andere voorbeelden genomen zijn; het boek *Daniël* is voor hem even geloofwaardig, heilig en goddelijk als de overige H. Schriften.

Voorzeker een lastig geval voor de critiek! Zij plaatst den oorsprong van het boek *Daniël* omstreeks het jaar 165 v. Chr. en zie! in hetzelfde jaar gebruikt de stervende Mathathias het gezag van dit boek als een getuigenis van vroegere eeuwen. Geen wonder dus, dat de critiek hare behendigste kunstgrepen aanwendt, om dit bewijs te ontzenuwen.

„Uit deze plaats" — zegt Kuenen (bl. 497) — „volgt niets meer dan dat de geschiedschrijver — van I Makkabeën — (na 106 v. Chr.) het boek *Daniël* kende". Het is de schrijver van I Mach., wil K. zeggen, die deze toespraak verdicht heeft! Want verklarend voegt hij (bl. 499) er bij: „Men zal wel niet willen onderstellen, dat de toespraak van den stervenden Mattathias aanstonds is opgeteekend; zij kan niets anders zijn dan eene vrije compositie van den geschiedschrijver; maar dan bewijst zij ook niets meer dan dat deze het boek *Daniël* kende".

Een klemmend betoog, voorwaar! De door niets gewettigde onderstelling, dat de toespraak eerst later zou zijn opgeteekend, is de eenige grond voor de andere nog willekeurigere bewering, dat de toespraak eene vrije compositie is van den geschiedschrijver. En dat kaartenhuis van losse beweringen draagt dan den voornamen titel van historische critiek! Doch wat baat die ongegronde bewering? Verondersteld, dat die toespraak eene vrije compositie is van den geschiedschrijver, dan blijft ons bewijs voor de echtheid van *Daniël* nog in zijne volle kracht. Want een ernstig en degelijk geschiedschrijver, hoedanig de auteur van I Mach. volgens aller bekentenis [1]) is, zal toch aan den bekenden

---

[1]) Vgl. Grimm, *Kurzgef. exeg. Handb, zu den Apocr.* (Leipz. 1853), III, S. XXI; Fritzsche, in *Schenkel's Bibellexicon* 1872, IV, S. 91: „Unser I Buch zählt unbedingt *zu der werthvolsten Darstellungen* alter

Mathathias, tijdens het leven van dezes kleinzoon — hij schreef onder de regeering van Joannes Hyrcanus — geene woorden in den mond leggen, die hij onmogelijk heeft kunnen spreken. Want is het boek *Daniël* eerst na of omstreeks den dood van Mathathias opgesteld, dan kon die stervende grijsaard onmogelijk voorbeelden aan dit boek ontleenen.

Wij zeiden daareven, dat I Mach. geschreven is onder het hoogepriesterschap van Joannes Hircanus (135—106 v. Chr.); dit blijkt uit de laatste woorden van het boek (XVI, 24), waarin wèl van het begin dier regeering, doch niet van den duur of het einde daarvan gewaagd wordt [1]). Ook hieruit blijkt wederom, dat het boek *Daniël* niet in het jaar 165 kan vervaardigd zijn. Want de geschiedschrijver van I Mach. houdt *Daniël* voor authentiek. Is dat denkbaar voor een geschrift, dat vóór omstreeks 40 à 50 jaren zou zijn geschreven en alzoo door titel, vorm en inhoud bedriegt? Een zoodanig boek, zoo gewichtig van inhoud, zou toen reeds onder de heilige schriften zijn opgenomen en als het werk van Daniël beschouwd zijn. Ja zelfs de geschiedschrijver van I Mach., die het tijdperk, waarin *Daniël* zou zijn vervaardigd, ter dege blijkt te hebben bestudeerd, twijfelt niet, dat het boek door den exilischen profeet geschreven en meer dan vier

---

Zeit"; Davidson, *Introduction*, III, p. 438; Schürer in *Herzog P. R. E.* (Ed. 2, 1877), I, S. 506; id. *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter J. Chr.* 1886, II, S. 580.

Allen om hun „critisch" standpunt onverdachte getuigen.

[1]) Daar er noodzakelijk geruime tijd moest verloopen, eer *Daniël*, volgens K. in 165 geschreven, onder de heilige boeken der Joden werd opgenomen, en de Schrijver van I Mach. het boek als zoodanig kende, wil K. diensvolgens het ontstaan van dit geschiedboek zoo laat mogelijk plaatsen. Daarom acht K. „het eerste boek der Makkabeën eerst *na het sterfjaar* van Johannes Hircanus geschreven" (bl. 499). „Dit blijkt", zegt K., „uit H. XVI, 24". Dat het tegendeel hieruit blijkt, toonden wij reeds aan.

eeuwen door zijn volk gekend is. Hoe de critiek zich ook wende of keere, het getuigenis van Mathathias logenstraft hare bewering omtrent de oudheid van *Daniël* en blijft een geldig bewijs voor de echtheid van dit boek.

Voor de echtheid van het boek *Daniël* beroepen wij ons *ten derde* op de opneming van dit geschrift onder de heilige boeken van den *Joodschen Canon.* Het is immers buiten allen twijfel, dat de Joden, zoowel de Palestijnsche als die van Alexandrië, *Daniël* onder het getal hunner heilige boeken bezaten, en ten volle overtuigd waren, dat de profeet Daniël gedurende de Babylonische ballingschap in de 6e eeuw dit geschrift vervaardigd had. Wij vernamen reeds, dat de schrijver van I Mach. of liever Mathathias in het midden der 2e eeuw v. Chr. dit boek kende. Ter zelfder tijd vertaalden de Alexandrijnsche Joden *Daniël* in het Grieksch en plaatsten het onmiddellijk achter *Ezechiël.* Voor die overlevering zijner voorvaderen getuigt later Flavius Josephus, die onder zijn getal van twee en twintig canonieke boeken ook *Daniël* telde [1]).

Met deze stellig uitgesprokene overtuiging der Joodsche oudheid is de bewering der moderne critiek niet vereenigbaar. Want, zooals Kuenen terecht opmerkt [2]), „indien het boek *Daniël* niet was aangezien voor het werk van een profeet uit de ballingschap, dan zou het hoogstwaarschijnlijk — of liever zeker — onder de heilige geschriften niet zijn opgenomen". Welnu, in de tweede eeuw v. Chr. was *Daniël* onder de heilige schriften opgenomen; hieruit volgt, dat destijds het boek werd aangezien voor het werk van dien exilischen profeet. Hiermede echter is niet te rijmen, dat in het midden dierzelfde eeuw dat boek zou zijn vervaardigd. Want, let wel, het is niet een geschrift van

---

[1]) *Arch. Jud.* X, 10 11 ; XI, 7.

[2]) T. a. p. bl. 505.

minder beteekenis, dat misschien ongemerkt kon ingevoerd worden onder den valschen naam van dien profeet; integendeel zoo gewichtig is zijn inhoud, dat het geheele volk en ieder Israëliet in het bijzonder er het hoogste belang in moest stellen de herkomst van dit geschrift te onderzoeken. Desniettegenstaande zou den Joden onmiddellijk na het verschijnen van een zoo hoogst belangrijk boek, dat zoowel in zijn opschrift als in vorm en inhoud logen en bedrog was, de diepste overtuiging zijn ingestort, dat die profetieën reeds voor eeuwen waren opgeschreven en door hunne vaderen gekend waren. „Es ist unserm Verstand, alsob es Steine kauen sollte", zoo mogen wij hier met meer recht dan Schmieder [1]) zeggen; want de wonderverhalen van het boek *Daniël,* waarop Schmieder die woorden toepast, zijn niet zoo onwaarschijnlijk als dit mirakel, dat de moderne critiek voor de aanneming harer bewering onderstellen moet.

Dit modern wonder wordt niet opgehelderd door verklaringen, als Kuenen [2]) voordraagt: „De oudheid, met name de Joodsche oudheid zocht elders hare kracht dan in de critiek"; en verder: „in een tijdvak als het Makkabeesche... was een kalm en bezadigd onderzoek naar de beteekenis en den ouderdom van het boek *Daniël* onmogelijk". IJdele uitvlucht! Voorzeker, de Joden van dien tijd waren niet behept met de vooroordeelen onzer moderne „critiek", maar daarom des te beter in staat de overlevering der vaderen naar waarde te schatten. Indien echter dat geschrift in het Machabeesche tijdperk was vervaardigd, hoe gemakkelijk konden dan de Joden in datzelfde tijdperk den oorsprong achterhalen! Het was voldoende de ouderen van dagen te ondervragen, om die zoogenaamde profetieën als logen en bedrog te brandmerken. Bovendien, zoo dat tijdvak voor een bezadigd onderzoek zoo ongunstig was, hoe komt het dan, dat

---

[1]) In Von Gerlach's *Bibelwerk.*

[2]) T. a. p. bl. 506.

de priesters en wetgeleerden, die zoo veeleischend waren in hun oordeel over de heiligheid van een geschrift en, sinds de opvolging der profeten was onderbroken, geen boek als canoniek meer erkenden, hun oordeel over dien nu eerst gekenden *Daniël* ten minste niet opschortten? Zoo pleit dus ook de opneming van dit geschrift in den Canon der heilige boeken voor zijn exilischen oorsprong.

Niet weinige katholieke en protestantsche schriftverklaarders bewijzen de echtheid van ons boek ook uit de *geschiedenis* van den Canon des O. Testaments. Volgens dezen is de overlevering, die de afsluiting van den Canon aan Esdras toeschrijft, historisch zeker [1]). Onbetwistbaar voorzeker is de gevolgtrekking, dat het boek *Daniël* reeds vóór het einde der ballingschap geschreven was, zoo de Joodsche Canon, die *Daniël* onder de heilige schriften telde, door Esdras onmiddellijk ná de ballingschap is afgesloten.

Doch andere katholieke geleerden ontkennen het historische gezag dier overlevering [2]). Het argument voor de echtheid van *Daniël*, getrokken uit de geschiedenis van den Canon, is alzoo

---

[1]) Onder de oudere exegeten was hieromtrent geen twijfel. Nog heden wordt dit gevoelen gehandhaafd door Herbst-Welte, *Einl. i. d. A. T.* Freib. 1840, I, S. 47; Glaire, *Introd. à l' Ecrit. S.* Paris 1843, I, p. 69; Scholz, *Einleitung*, Köln 1845, I, S. 199; Himpel, *Tüb. Quartalschr.* 1876, S 734; Ubaldi, *Introd.* Romae 1877, II, p. 160 en anderen. Onder de orthodoxe Protestanten door Hengstenberg, *Authentie des Dan.* Berlin 1831, S. 237 ff.; Hävernick, *Einleit.* Ed. 2. Frankf. 1854, I, S. 29 ff.; Keil, *Einleit.* Frankf. 1859, S. 478 ff. en anderen.

[2]) Malou, *Lecture de la Bible*, Lond. 1846, II, p. 30 suiv.; Movers, *Loci quidam hist. Can. V. T. illustr.* 1842; Nickes, *De libro Judithae*, Bresl. 1854, p. 56; Danko, *de S. Script.* Vienn. 1867, p. 13; Kaulen, *Einleit.* Freib. 1876, S. 17 ff.; naar het schijnt ook Patrizzi en Beelen, die psalm 43; 73; 78 als *Machabeesche* erkennen; Palmieri, *De verit. hist. l. Judith*, Galop. 1886, p. 53 ten aanzien van ps. 73.

van betwistbare waarde. Daarom willen wij het liever niet doen gelden; bij den overvloed van onwraakbare historische bewijzen kan dit niet schaden.

Het schijnt wel, dat de modernen, vooral om hun standpunt ten aanzien van *Daniël*, de overlevering, dat Esdras den Canon heeft gesloten, zoover mogelijk verwerpen. Zoo schrijft Kuenen (bl. 496): die overlevering „heeft geen waarde hoegenaamd". Een weinig meer eerbied voor het gevoelen van geleerde tegenstanders is altijd passend, te meer daar de bewijzen voor de historische waarde dier overlevering niet van kracht ontbloot zijn. Het betoog, vroeger door Hengstenberg [1]), nog onlangs door Cornely [2]) geleverd, kan men met eene hooghartige afwijzing niet op zijde zetten. Evenmin heeft prof. Wildeboer in zijne historische studie over den *„Kanon des Ouden Verbonds"* [3]) de getuigenissen ontzenuwd van den Babylonischen Talmud (*Baba Bathra* fol. 14*b*, 15*a*), van Flavius Josephus (*C. App.* I, 8), van II Mach. II, 13, van den apocriefen IV *Esdras* XIV, 18—47 enz.

Doch niet alleen ontkent Kuenen de waarde van de overlevering omtrent de afsluiting van den Canon, hij poogt zelfs uit den Canon van het Oud Verbond een wapen te smeden, om de echtheid van het boek *Daniël* te bestrijden. Ziehier zijne woorden:

„De plaats aan het boek *Daniël* in den Canon toegewezen pleit voor zijn lateren oorsprong" (bl. 496).

Welk is die plaats? Tot goed begrip van de opwerping en van onze wederlegging zij vooraf bemerkt, dat de Joden van oudsher de boeken des Ouden Testaments verdeelen in drie bundels:

1°. de *Thora* of de vijf boeken van Moses;

2°. de *Nebiim* of de profeten, en wel de oudere: Josuë, Rech-

---

[1]) *Authentie des Dan.* S. 237—257.

[2]) *Introd.* I, p. 43—46.

[3]) Groningen 1889, bl. 53 vv.

teren, Samuël en Koningen, en de latere: Isaïas, Jeremias, Ezechiël en het boek der twaalf kleine profeten.

3°. de *Kethoebim* of de overige H. Geschriften: Psalmen, Spreuken, Job, Hooglied, Prediker, Esther, *Daniël*, Esdras, Nehemias en Kronieken.

Zooals wij zien is *Daniël* geplaatst in den derden bundel onder de *Kethoebim*. Hieruit nu redeneert Kuenen aldus:

„Deze plaatsing verklaart zich ... alleen uit zijn lateren oorsprong, die de opneming in de toen reeds afgesloten verzameling van profetische geschriften (*Nebiim*) onmogelijk maakte". „Immers indien het boek *Daniël* reeds onder de regeering van Cyrus († 529 v. Chr.) geschreven was, dan zouden hoogstwaarschijnlijk de verzamelaars der profetische boeken daaraan in dien bundel een plaats hebben aangewezen" (bl. 500 vv.).

Deze redeneering gaat uit van eene tweevoudige historische dwaling, die, waar het niet geldt *Daniël* te bestrijden, ook door de critiek erkend wordt.

Vooreerst veronderstelt zij, dat de plaatsing der heilige geschriften in den tweeden of derden bundel chronologisch is, m. a. w. dat de h. boeken van den derden bundel van lateren oorsprong zijn en daarom in den tweeden bundel niet zijn opgenomen. Dàt nu is bezijden de waarheid. Het blijkt hieruit, dat de Psalmen, Job en andere geschriften van den derden bundel reeds bestonden vóór sommige profetische geschriften van den tweeden bundel Het is ook opmerkelijk, dat dezelfde Talmudische schriftgeleerden, die *Daniël* onder de *Kethoebim* telden, het boek *Job*, door hen eveneens tot dezen derden bundel gerekend, aan Moses toeschreven en alzoo even oud achtten als de Thora. Wel een duidelijk bewijs, dat niet de vroegere of latere oorsprong der h. boeken de regel geweest is, die gevolgd is bij de plaatsing in den tweeden of derden bundel. Dit is dan ook zoo onweersprekelijk, dat onze Groningsche hoogleeraar Dr. Wildeboer (t. a. p. bl. 122) moet erkennen: „waarschijnlijk waren de meeste

geschriften der *Kethoebim* reeds aanwezig, toen de Profeten heilig werden verklaard", d. i. canoniek gezag hadden verkregen. Bovendien de boeken van den derden bundel zijn ook onderling niet chronologisch gerangschikt. Dit kan Kuenen niet ontkennen, want met de ultra's onder de modernen acht hij *Esdras, Nehemias* en *Kronieken* ongeveer eene eeuw ouder dan *Daniël*, en toch is dit laatste boek vóór de drie anderen onder de *Kethoebim* genoemd. Ook dit toont ons wederom, dat bij de plaatsing, hetzij in den tweeden of derden bundel, hetzij in denzelfden bundel onderling, niet de chronologische reden het leidend beginsel geweest is. Welk dit leidend beginsel was, is onzeker; doch het was niet, of althans niet alléén van chronologischen aard. Wij lezen dan ook nergens, noch bij Joodsche schrijvers noch elders, een enkel getuigenis der oudheid, dat de ouderdom der boeken hunne plaatsing in *Nebiim* en *Kethoebim* bepaalde. Integendeel de Joodsche traditie in den Talmud (*Baba Bathra* 15a) beweert dat „de mannen der groote synagoge" zoowel de *Nebiim* (Ezechiël en de 12 kleine profeten) als de *Kethoebim* (Daniël en Esther) gecanoniseerd hebben.

De andere dwaling, waarop de opwerping van Kuenen steunt, springt nog meer in het oog. Hij onderstelt namelijk, dat de plaatsing van *Daniël* in den derden bundel, onder de *Kethoebim*, de oorspronkelijke, de oudste is. Niets is minder waar. Zelfs Dr. Wildeboer [1]) moet ons toestemmen, dat „het niet met zekerheid is uit te maken, of de Thalmudische schikking wel de oorspronkelijke zij"; ja zelfs [2]), „dat men oorspronkelijk geen tweeden en derden bundel strengelijk onderscheidde".

Het is dan ook vrij zeker, dat de tegenwoordige Talmudische schikking door de Joodsche geleerden in de eerste eeuwen der christelijke jaartelling is vastgesteld Immers Flavius Josephus [3]),

---

[1]) T. a. p. bl. 9.

[2]) Bl. 16.

[3]) *C. App.* I, 8.

hoewel met de drieledige verdeeling bekend, telde in den derden bundel slechts vier heilige geschriften, die „hymnen en levensvoorschriften" bevatten, namelijk de Psalmen, Spreuken, Prediker en Hooglied. In zijnen tijd werd dus *Daniël* bij de profetische geschriften gerekend in den bundel der *Nebiim*. Dit bevestigt de Grieksche vertaling der Zeventigen. Deze Alexandrijnsche Joden, die zoowel om „het levendig verkeer, dat er tusschen het moederland Palestina en de Joodsche kolonie in Alexandrië bestond", als om „hunne geestelijke afhankelijkheid van de Palestijnen" (Wildeboer, t. a. p. bl. 16), in een zoo gewichtig punt zeker niet eigenmachtig handelden, plaatsten in hunne vertaling *Daniël* onder de vier groote profeten. Waarom echter later de Talmudische Joden *Daniël* tot den derden bundel hebben gerekend, hetzij om een vermeend verschil tusschen de profeten en den staatsdienaar, hetzij om den gemengden, deels historischen deels profetischen, inhoud des boeks, hetzij om eenige andere „Talmudische" reden — anderen mogen trachten dit te achterhalen. Voor ons is het genoeg, te hebben aangetoond, dat de plaats van het boek *Daniël* in den Joodschen Canon niet de geringste praesumptie voor zijn lateren oorsprong oplevert.

De Joodsche overlevering ten gunste van de echtheid en den hoogen ouderdom van het boek *Daniël* wordt bevestigd door *het verhaal van Flavius Josephus (Arch. Jud.* XI, 8, § 5). Ziehier wat deze geschiedschrijver ons mededeelt:

Toen de Grieksche koning Alexander de zeestad Tyrus belegerde, eischte hij den bijstand der Joden. De hoogepriester Jaddua of Jaddus weigerde, omdat hij zijn volk gebonden achtte door den eed van getrouwheid aan de Perzen. Dit zou de trotsche overwinnaar hun betaald zetten. Zoodra hij na de inname van Tyrus en Gaza de handen vrij had, trok hij met zijn leger naar Jerusalem, om de Joden te straffen en aan zich te onderwerpen. De Joden, die zich tegen zulk eene overmacht niet bestand achtten, poogden door den

luister van hunnen godsdienst de gunst van den bijgeloovigen Alexander te winnen. Hunne priesterschaar met den hoogepriester aan het hoofd, allen in feestgewaad, kwamen in plechtigen optocht Alexander te gemoet. Het middel slaagde boven verwachting. De vorst, getroffen door de majesteit van den plaatsvervanger van den God van Israël en verheugd, dat hij, zonder zijne troepen af te matten, Jerusalem zegevierend kon binnentrekken, volgde de Joodsche priesters naar den tempel, om aan Jehova een offer op te dragen. Daar *toonde hem de hoogepriester het boek Daniël* en de voorzegging, dat „de bok uit het Westen", de koning van Javan of Griekenland, „den ram der Perzen" zou verslaan en vertrappen [1]). Alexander was zoo ingenomen met deze hem vleiende profetie, dat hij den Joden op hunne bede toestond volgens hunne eigene wetten te leven en in het Sabbath-jaar van alle schatting onthief.

Zoo luidt het verhaal van Flavius Josephus. De critiek moet het noodzakelijk als onhistorisch verwerpen, want is het boek *Daniël* in 330 v. Chr. aan Alexander vertoond, dan is het niet eerst in 165 v. Chr. geschreven. Het is echter de vraag, op welke gronden die verwerping steunt.

Vergelijken wij de redenen, die van weerszijden voor en tegen het bericht van Josephus worden aangevoerd. Zooals Hengstenberg [2]) heeft aangetoond, stemt het bericht van Josephus overeen met hetgeen wij van elders weten over het karakter en de politiek van Alexander den Groote en over zijne verhouding tot het Joodsche volk.

En, om met dit laatste te beginnen, niet weinige omstandigheden van het verhaal van Josephus worden door onverdachte getuigen bevestigd. Arrianus, de geschiedschrijver van Alexander, erkent, dat Palestina niet door wapengeweld werd overwonnen, maar zich vrijwillig aan Alexander overgaf [3]). Plinius [4]) en de

---

[1]) Dan. VIII. 6, 7, 21; vgl. XI. 3 vv.

[2]) *Authentie des Daniel*, S. 277—288.

[3]) *De expedit. Alex.* II, 25.

[4]) *Hist. nat.* XII, 26.

Arabische schrijver Makrizi [1]) getuigen, dat Alexander in Judea geweest is. Hecateus Abderita zegt, dat er in het leger van den Griekschen koning Joodsche soldaten dienden; die schrijver kende de goede gezindheid van Alexander jegens de Joden, zooals ons blijkt uit zijne, hoewel historisch valsche, mededeeling [2]), dat die vorst aan de Joden de provincie Samaria zou geschonken hebben. Josephus verhaalt, dat de hoogepriester, getooid met zijn gouden diadeem, Alexander tegemoet kwam; op deze geringe omstandigheid schijnt de Latijnsche geschiedschrijver Justinus [3]) te doelen, als hij zegt, dat, toen Alexander in Syrie — waartoe destijds Palestina gerekend werd — aankwam, oostersche vorsten, met hunne hoofdsieraden („cum infulis") getooid, hem te gemoet kwamen. Wij weten verder uit de geschiedenis, dat Alexander den Joden bijzonder genegen was. Bij de stichting van Alexandrië, bij voorbeeld, schonk hij hun de vrije uitoefening van hunnen godsdienst en, wat meer is, dezelfde voorrechten als aan zijne Macedoniërs. Van waar echter die buitengewone genegenheid voor dat volk? Zij moet toch eene voldoende oorzaak hebben. Welnu nergens dan in het verhaal van Josephus, dat wij hierboven mededeelden, vinden wij de oplossing van dat raadsel.

Het verhaal van Josephus past ook goed in de omstandigheden, waarin Alexander zich toen bevond. Curtius [4]) verhaalt ons, wat moeite de belegering van Gaza aan Alexander gekost had. Nu zou hij zijne legerscharen heenvoeren naar Egypte, om ook dit land bij zijn onmetelijk rijk in te lijven. Eerst echter moest hij het Joodsche volk tuchtigen en aan zich onderwerpen, opdat het hem niet als vijand in den rug zou bemoeilijken. Niets

---

[1]) Aangehaald door Schlosser, *Weltgeschichte*, I, S. 170.

[2]) Flav. Joseph. *C. App.* II, 4.

[3]) XI, 10.

[4]) *Hist. Alex.* IV, 6.

was alzoo hem en zijnen afgematten soldaten meer welkom dan die vrijwillige overgave der stad.

De wijze eindelijk, waarop Josephus koning Alexander hier doet optreden, komt geheel overeen met het karakter en de politiek van dezen vorst, die, zooals Hengstenberg [1]) met feiten heeft aangetoond, zoo menigmaal den godsdienst misbruikte om zijn doel te bereiken. Die plechtige optocht van de inwoners van Jerusalem, allen in witte kleederen, voorafgegaan door de priesters in hun linnen gewaad, en aan het hoofd van dezen de hoogepriester, omhangen met den prachtigen ephod en op zijn hoofd den gouden diadeem dragend, moest diepen indruk maken op zijne soldaten. Dit was juist wat Alexander beoogde, die, zooals uit de oude schrijvers blijkt, bij zijne troepen gaarne doorging als de bijzondere gunsteling der goden. Daarom bezocht hij ook den tempel van Jerusalem en droeg daar een offer op, zooals Josephus aanteekent, „volgens het voorschrift van den priester". Hetzelfde deed hij later te Babylon in den Belus-tempel, waar hij, volgens het verhaal van Arrianus [2]), „op de wijze, die de priesters hem aantoonden," een offer opdroeg. Toen Alexander in den tempel van Jerusalem was, toonde men hem het boek van Daniël, waarin deze voorspelde, dat een der Grieken het rijk der Perzen zou omverwerpen. Ook dit viel juist in den geest van Alexander. Want zijne voorliefde voor godspraken is historisch. Plutarchus kenschtste hem als voortdurend op godspraken belust: *συμφιλοτιμούμενον ἀεί τοῖς μαντεύμασι* [3]); de ziener Aristander was gedurig in zijn gevolg; zelfs eene Syrische vrouw van minderen stand, die zich voor eene zieneres uitgaf, had bij hem vrijen toegang [4]); de priesters van Jupiter Ammon moesten hem

---

[1]) T. a. p. bl. 284.

[2]) Woordelijk aangehaald door Hengstenberg, t. a. p. 285.

[3]) T. a. p.

[4]) Vgl. Arianus, p. 269.

door eene godspraak tot een godenzoon maken. Hoe verheugd moet Alexander dan geweest zijn, toen de Joodsche priesters ongevraagd hem eene profetie voorhielden, die hem de zoo vurig begeerde overwinning op de Perzen aankondigde.

Indien wij dit alles overwegen, is het dan, zooals Kuenen (bl. 498) meent, „een raadsel, hoe men aan de vermelding van het boek *Daniël* door Josephus eenige beteekenis kan toekennen"? Integendeel, het verhaal van dien geschiedschrijver bevat niets raadselachtigs. Het is hem niet te doen, om de echtheid van *Daniël* te betoogen, doch in zijne historie wordt die omstandigheid, welke de oudheid van *Daniël* veronderstelt, ongedwongen en natuurlijk ingevlochten.

Wat nu heeft men tegen de historische waarde van dit verhaal in te brengen? Niets wat van eenig gewicht schijnt. Kuenen stelt eenige weinig beduidende vragen, die genoegzaam te kennen geven, dat hij met dit getuigenis verlegen is. Hooren wij slechts:

„Toen Alexander in den tempel was, zal men hem *getoond* hebben het boek van Daniël, waarin deze voorspelde, dat een der Grieken het rijk der Perzen zou omverwerpen. Men moet hem dus H. VIII of H. XI, 3 vv. hebben voorgelegd en verklaard. Kan een Israëliet dat hebben gewaagd? of moet men tevens onderstellen, dat aan Alexander niet meer is medegedeeld dan het enkele feit van zijn optreden, met verzwijging van de profetieën over de verdeeling van zijn rijk? Doch waartoe dan het vertoonen van dat boek? Zou Alexander, indien hem werkelijk eene zoo merkwaardige voorspelling was bekend geworden, haar eenvoudig aangehoord en geen verder onderzoek ingesteld hebben?" (bl. 498).

Dit is alles, wat de hoogleeraar weet aan te voeren. Het groote bezwaar is volgens hem het *toonen* van het boek, waarin voor Alexander ook *ongunstige* profetieën stonden opgeteekend, die hij door *verder onderzoek* zou hebben kunnen achterhalen. Doch het toonen van het boek was in dit geval noodzakelijk; eene mondelinge mededeeling zou weinig indruk gemaakt hebben.

Daarom wees hem de priester als met den vinger de plaats, waar die hoogstbelangrijke woorden stonden opgeteekend. Wat zou hij, die niet geloofde in de openbaring van Jehova, doch uit eerzucht, om politieke redenen, om zijne soldaten met nieuwen moed te bezielen, hoogst ingenomen was met die vleiende voorzegging, nog verder onderzoek instellen? Moest juist de vrees, dat wellicht andere minder gunstige voorzeggingen in de heilige boeken der Joden van hem stonden opgeteekend hem niet van verder onderzoek weerhouden? Hij had immers zijn doel bereikt. Waartoe zou hij zich ook bekommerd hebben over de verdere toekomst, nu de overwinning over de Perzen hem door eene godspraak was aangekondigd? Dit was het, wat hij met hart en ziel nastreefde; hierin kon hij berusten. Eindelijk, al zou hij ook bekend zijn geworden met het vervolg van Daniël's voorzegging, weinig zou hij zich hieraan gestoord hebben; immers Arrianus toont door voorbeelden, hoe Alexander bij voorzeggingen, die geluk en ongeluk te gelijk aankondigden, het goede tot zijn voordeel wist aan te wenden, de ongunstige zijde stil liet rusten.

Met recht dus beroepen wij ons op het verhaal van Flavius Josephus, wien zulke goede bronnen ten dienste stonden [2]). Zijn verhaal is eene geldige bevestiging der overige uitwendige bewijzen voor de oudheid en echtheid van het boek *Daniël.*

De Joodsche overlevering, wij vertrouwen dit genoegzaam te hebben aangetoond, berust op onwraakbare getuigenissen, die den toets der critiek zegevierend doorstaan.

Wat echter voor ons, Christenen, van hooger belang is, onze goddelijke Zaligmaker Jesus Christus heeft die overtuiging zijner

---

[1]) Vgl. Hengstenberg t. a. p. 286.

[2]) Vgl. Bloch, *Die Quellen des Flav. Jos.* 1879; Destinon, *Die Quellen des Flav. Jos.* 1882.

Joodsche tijdgenooten over de echtheid en heiligheid van het boek *Daniël* met zijn goddelijk gezag gewaarmerkt. Zoo klaar en onweersprekelijk is het getuigenis van Jesus, dat het voor een ieder, die den naam van Christen hoogschat, alléén en op zich zelf afdoende is.

Toen de Verlosser in de laatste dagen van zijn sterfelijk leven met zijne apostelen op den Olijfberg was gezeten in het gezicht van de heilige stad en den tempel, voorspelde Hij de aanstaande verwoesting van dit heiligdom en sprak (Matth. XXIV, 15): „Wanneer gij den gruwel der verwoesting, *van welken door Daniël den profeet gesproken is*, zult zien staan op de heilige plaats, ..." enz. De woorden zijn duidelijk; twee opmerkingen zijn voldoende om de kracht van dit getuigenis beter te waarderen. Vooreerst, Daniël wordt door Chrtstus *de profeet* (τοῦ προφήτου) genoemd, dat is, volgens de beteekenis, die dit woord in de H. Schrift heeft, een man door God gezonden, die Gods woord tot ons spreekt. En zoodanig een man Gods, door Gods geest bezield, is, volgens het woord van Christus, Daniël, de onder de Joden gevierde profeet uit de Babylonische ballingschap, hij die in het boek, dat de Joden eenstemmig aan hem toeschreven, gesproken heeft over „den gruwel der verwoesting" (Dan. IX, 27).

Vervolgens erkent Jesus, dat die voorzegging, door Daniël uitgesproken, eene ware en echte profetie is, wier vervulling binnen een kort tijdbestek Hij aankondigt. Nog dit thans levend geslacht zou „den gruwel der verwoesting", dat is, volgens de waarschijnlijkste verklaring, de Romeinsche legerbenden met hunne standaards, „op de heilige plaats zien staan".

Eene zoodanige erkenning dier ééne profetie, opgeteekend in het boek *Daniël*, door de Joden met canoniek gezag bekleed, besluit in zich, dat de overtuiging der Joden omtrent de echtheid en het goddelijk karakter van dit boek ook de overtuiging is van Jesus Christus. Deze onfeilbare uitspraak, die wij uit

den mond van den Godmensch vernemen, moet allen twijfel buitensluiten, omdat Hij, die spreekt, de Waarheid is en in de wereld is gekomen om der waarheid getuigenis te geven.

Veronderstellen wij, dat, zooals de critiek beweert, dit boek *pseudo-epigraphisch* en in de Machabeesche periode geschreven is, dat de voorzeggingen van dit boek inkleeding zijn van historische feiten, hoe is het dan te rijmen, dat Christus dien pseudo-Daniël *den profeet* noemt, dat is, den door de Joden algemeen erkenden en hooggeachten profeet uit de Babylonische ballingschap? Hoe kan Hij in waarheid, wat eene bloote gissing van dien Machabeeschen schrijver zou zijn, aanhalen als een goddelijke en ware profetie, wier vervulling weldra aanstaande is? Het baat Kuenen niets te antwoorden, dat Christus die profetie als *door Daniël* geschreven aanhaalt, „alleen ter verduidelijking en geenszins met het doel om òf de canoniciteit van het boek, òf de profetische waardigheid van Daniël opzettelijk te bevestigen" [1]). Immers al beoogt Christus dit niet rechtstreeks, zoo volgt het toch onmiddellijk uit de wijze, waarop hij én Daniël betitelt én zijn woord als goddelijke profetie kenmerkt. Er blijft dus voor de critiek geen middelweg open: òf Jesus heeft tegen beter weten in opzettelijk zijne leerlingen bevestigd in hunne overtuiging omtrent de echtheid van *Daniël* — wat in strijd is met zijne zending als leeraar der waarheid; òf Hij dwaalde zelf even als de leerlingen — godlasterende bewering, die ieder Christen, zoo hij zijn recht op dien eerenaam niet verbeuren wil, met afschuw moet verwerpen, waarvoor Kuenen echter niet terugdeinst [2]).

Eene andere uitvlucht, door dezen criticus voorgesteld, baat al even weinig. Met zekere voornaamheid zegt hij: „Het behoeft nauwelijks te worden herinnerd, dat het dogmatisch gezag

---

[1]) Bl. 498.

[2]) Vgl. *De profeten en de profetie onder Israel*, Leiden 1875, II, bl. 316.

in een historisch onderzoek niet gelden mag". Kuenen weet even goed als wij, dat hier geen zuiver historisch vraagstuk aan de orde is, noch voor ons, noch zooveel te minder voor hem. Het geldt immers de vraag, of dit boek echte voorzeggingen van den exilischen Daniël bevat. Dit nu is wel degelijk een dogmatisch-historisch vraagstuk, vooral voor de modernen, die met hunne ontkenning een zuiver dogmatisch doel beoogen, de ondermijning der grondslagen der bovennatuurlijke openbaring, om op die puinhoopen (?) het gebouw hunner monistische wereldbeschouwing te doen verrijzen.

Hoezeer ieder bondgenoot in den strijd tegen den geopenbaarden godsdienst den modernen welkom is, blijkt uit de ergerlijke vergelijking, door Kuenen ingesteld, tusschen het gezag der overlevering en dat der oudste vijanden van het Christendom, van „Celsus en Porphyrius". „De enkele twijfelingen" — zoo schrijft hij — „die zich reeds vroeger voordeden, hebben meer beteekenis dan eene overeenstemming" — der Joodsche en Christelijke overlevering, door Jesus en de Apostelen bevestigd, — „die het gevolg was niet van nauwkeurig en opzettelijk onderzoek, maar van gemis van critiek" [1]). Wij vragen echter, waaruit blijkt het, dat de twijfelingen van Celsus en de bestrijding van Porphyrius „het gevolg" waren „van nauwkeurig en opzettelijk onderzoek"? Waren zij niet veeleer het gevolg van hunnen haat tegen den christelijken godsdienst? Inderdaad de gezindheid dier eerste bestrijders van *Daniël* omtrent het Christendom is eene krachtige praesumptie tegen de waarheid hunner bewering. Niet door een wetenschappelijk onderzoek zijn zij gebracht tot eene overtuiging omtrent den lateren oorsprong van het boek *Daniël.* Neen, om met meer kans van slagen het Christendom te kunnen bekampen, loochenden zij vooraf de echtheid van *Daniël,* om daarna eenige schijnredenen op te zoeken,

---

[1]) Bl. 498.

welke die ontkenning als het resultaat van wetenschappelijke onderzoek kon doen doorgaan. Evenzoo ook zijn onze modernen krachtens hunne theorie gedwongen diezelfde ondankbare taak te aanvaarden. Ook hun streven is het, de grondslagen van het Christendom te ondermijnen. De bewering van Kuenen (t. a. p. bl. 498), dat „het ware Christendom niets gemeen heeft met de vraag naar den ouderdom van een der bijbelboeken" schijnt slechts te dienen om die vijandige bedoeling te verbergen. Hoe kon Kuenen ook oordeelen over hetgeen met het Christendom al of niet vereenigbaar is? Hij, die volgens zijne eigene bekentenis (*Godsdienst v. Israël*, II, bl. 509), als „Christen", „zich plaatst op een standpunt, waartegen zelfs de Israëliet geen wezenlijk bezwaar kan hebben", zoo iemand heeft van het ware Christendom zelfs geen flauw begrip.

Na dit uitdrukkelijk getuigenis van Jesus, den Stichter en Voltooier des geloofs, zal het wel onnoodig zijn de echtheid van het boek *Daniël* te bevestigen uit het gezag van de H. Schriften der Apostelen, uit de Kerkleeraren en Christen schrijvers der vroegste eeuwen. De christelijke overlevering spreekt even luide, als de stem der Synagoge, zoowel vóór als nà Christus.

In de volgende artikelen willen wij het boek *Daniël* zelf ondervragen naar zijn oorsprong. Het is toch vooral om de taal, waarin het boek is geschreven, om de strekking en den inhoud van dit geschrift, dat de ongeloovige critiek recht meent te hebben, om uit naam der wetenschap den oorsprong daarvan in latere eeuwen te verplaatsen. Wij zullen echter zien, dat de inwendige bewijzen volkomen overeenstemmen met het historisch getuigenis aller eeuwen, om Daniël als den schrijver van ons boek te handhaven.

Seminarie Hoeven. J. Schets.

(*Slot volgt.*)

Dr. PIJPER'S GESCHIEDENIS VAN BOETE EN BIECHT.

(Vervolg van blz. 91 vv.)

II.

In een voorgaand artikel stelden wij de lezers van dit maandschrift in de gelegenheid om voorloopig met deze geschiedenis en haren schrijver kennis te maken. De indruk, daarbij ontvangen, was zeker niet die eener kalme, louter wetenschap ademende verschijning, veeleer die eener jegens de Katholieke Kerk niet zeer welwillende kanselfiguur.

Zien we nu, hoe de schrijver in zijne ietwat geantiqueerde en aan den tijd van Trigland herinnerende houding tegen de katholieke geschiedbeschouwing van boete en biecht te velde trekt.

Meer in het bijzonder wenschen wij daarover verslag uit te brengen, in zooverre Dr. P's betoog eene bestrijding is der „Roomsch-Katholieke oorbiecht". Daarin toch, mag men zeggen, ligt de kern van dit betoog; in ieder geval vormt zij het groote punt van aantrekking, zoo voor katholieke als voor protestantsche lezers.

Wij kunnen niet verzwijgen, dat eene bestrijding der katholieke opvatting omtrent den oorsprong der biecht nauwelijks meer mocht verwacht worden.

Dr. Loening b.v., hoogleeraar aan de universiteit van Dorpat, schreef in 1878: „Schon von Dallaeus ist die gründliche Wiederlegung der auch heute noch von den römisch-katholischen Theologen festgehaltenen Ansicht gegeben, dass in diesen Jahrhunderten [de eeuwen waarover ook hier het onderzoek van Dr. P. loopt] das Institut der Privatbeichte und das römische Dogma

vom Busssacrament bestanden hätten. Da die römischen Theologen ihre Ansicht nicht aufgeben dürfen, so hat es auch *keinen wissenschaftlichen Zweck* ihre Behauptungen immer von neuem wieder zu bekämpfen" [1]). En in 1888 nog schreef de berlijnsche hoogleeraar Hinschius, bijna in dezelfde woorden als zijn dorpatsche collega: „Eine nähere Erörterung ist hier *fruchtlos*, da die katholischen Schriftsteller ihre Ansicht nicht aufgeben dürfen" [2]).

Het getuigt dus wel van bijzonderen moed, dat Dr. P., de uitspraken dezer corypheeën trotseerend, de door hen afgelegde wapenen nogmaals opvat, zonder de vrees te koesteren, dat zijn arbeid „zweck"- en „fruchtlos" zal zijn.

Indien het echter den schrijver te doen is geweest om met dit hernieuwd onderzoek beter, dan hij tot dusverre geschied acht, doel te treffen, dan ware o.i. eene meer *systematische* orde van behandeling zeer verkiezelijk geweest: wij meenen eene orde van behandeling, waarbij de talrijke punten van onderzoek (boete, ban, biecht, wederopneming enz.) althans eenigszins uit elkander waren gehouden. De eenige orde, door Dr. P. in acht genomen, is de *chronologische*, d.w.z. naar tijdsorde onderwerpt hij de getuigen der oudheid aan een verhoor, en uit dat verhoor worden, tweehonderd bladzijden achtereenvolgend, slotsommen bijeenvergaderd, die *promiscue* op boete, ban, biecht en reconciliatie betrekking hebben. Wanneer men er nu, zooals wij, in 't bijzonder belang in stelt om den oorsprong en den ontwikkelingsgang der *biecht* b.v. na te gaan, dan vindt men het zich in deze verhandeling lang niet makkelijk gemaakt. Het is zoo goed als ondoenlijk, om in die lange reeks van dooreenstaande slot-

[1]) Dr. Edgar Loening, *Geschichte des deutschen Kirchenrechts*, Strassburg, 1878, Bd. I, S. 268.

[2]) Dr. Paul Hinschius, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, Berlin, 1869—1888, Bd. IV, Abth. II, Heft 2, S. 724; Vgl. S. 823 en 824.

sommen het oog des verstands voortdurend gevestigd te houden op dat ééne, het meest belangrijke punt. We zijn er zoo goed als zeker van, dat tal van lezers wel gaandeweg een *indruk* zullen krijgen, — den indruk namelijk, dat de „Roomsch-Katholieke verdedigers der oorbiecht" het schromelijk mis hebben, — maar dat zij zich niet de moeite zullen getroosten om, door zelf de slotsommen logisch te verbinden, een zelfstandig *oordeel* te gewinnen.

Bovendien komt het bij de hier gevolgde methode soms tot hoogst verrassende overgangen. Een enkel voorbeeld ter toelichting.

Waar Dr. P. de plaatsen uit Paulus bespreekt, die op de excommunicatie van den ontuchtigen Corinthiër betrekking hebben (I Cor. V; II. Cor. II, 5-11), daar maakt hij achtereenvolgens vier zeer verschillende gevolgtrekkingen, namelijk [1]):

1°. „Wij willen hierbij [bij I Cor. V] opgemerkt hebben, dat niets blijkt van eene vaste, algemeen bekende *boete*-instelling" ... (blz. 121);

2°. ... „dat met geen enkel woord gewag gemaakt wordt van de *biecht*" (blz. 122).

3°. „Het mag ons niet ontgaan [en nu is er spraak van II Cor. II, 5-11], door welk gezag, door welke rechtsprekende macht den schuldige zijn *straf* is opgelegd, te weten: „door de meerderheid" [2]). „Van een enkel man, die hiertoe uitsluitend bevoegdheid zou hebben, van een boete priester, of zoo iets, is geen sprake" (blz. 123).

4°. „Eindelijk moeten wij dit onthouden, dat volgens Paulus

---

[1]) Cursiveering en nummers zijn door ons er bij gevoegd.

[2]) Terloops stellen wij hier de vraag, of dan die „meerderheid" te Corinthe niet juist aan „één enkel man", den Apostel Paulus, gehoorzaamd had, en of zij hèm in deze zaak niet als hun „boetepriester, of zoo iets" beschouwden?

wedertoelating tot de gemeente ook van hem, die zich aan deze groote zonde had schuldig gemaakt, mogelijk is" (blz. 123).

Na deze laatste gevolgtrekking gaat het onderzoek plotseling aldus verder: „Bellarminus klampt zich nog vast aan ... II Kor.: V, 18-20: [God], die ons de bediening der verzoening gegeven heeft ..." enz.

Hier geraakt men inderdaad in vertwijfeling, aan welke der vier genoemde gevolgtrekkingen dat „zich vastklampen" van Bellarminus te verbinden, en men moet er maar naar gissen, aan welke derzelfde vier gevolgtrekkingen zich het verder onderzoek van Dr. P. logisch aansluit. Dit kan men nu wellicht een enkelen keer doen, zonder den draad te verliezen, maar op die wijze eene geheele verhandeling te volgen is eene hopelooze zaak. En dat moet het vooral zijn voor lezers, die niet bijzonder vertrouwd zijn met het verschil, waardoor boete en biecht, boete en ban, boete en straf als onderscheidene begrippen gekenmerkt worden. Terwijl gewoonlijk zoowel protestantsche [1]) als katholieke schrijvers op dat verschil opmerkzaam maken, vinden wij zulks in de geheele „Inleiding" van Dr. P., die toch niet minder dan 77 bladzijden beslaat, nergens duidelijk uiteengezet. Daardoor zal menige lezer zich b. v. moeilijk kunnen verklaren, hoe (blz. 15) de „Inquisitie", die toch als eene *straf*rechterlijke inrichting bekend staat, kan worden voorgesteld als eene ontaarding der kerkelijke *boete*. „Hoe kon — zoo luidt daar de jammerklacht — hoe kon eene instelling als de kerkelijke boete, oorspronkelijk althans door de beste kerkvaders bedoeld als een terechtwijzing van de dwalenden, vervallen tot zulke hardheden? Is de medicijnmeester, onder wiens beeld de kerkelijke boete honderd malen sedert de oudste tijden was voorgesteld, plotseling een wreede scherprechter geworden?" Eene zonderlinge tegenstelling

---

[1]) B. v. Friedberg, *Lehrbuch des Kath. und Evang. Kirchenrechts*, Leipzig, 1884, S. 207 ff. — Hinschius, Bd. IV, S. 695 ff. S. 816 ff.

met dit laatste *plotseling* maakt, onder logisch opzicht, deze andere mededeeling op blz. 16: „*Lang* vóór het optreden der Inquisitie bestond dezelfde zaak in minder ontwikkelden vorm"; eveneens, als tegenstelling met die oorspronkelijke zachtzinnige bedoeling der beste kerkvaders, deze andere stelling: „De kiemen der latere vervolging der dwaalleeraars zijn te zoeken in de *apostolische brieven* en de eerste, nog onontwikkelde vormen van de latere geloofsrechtbanken der Inquisitie, bij de *oude* kerkvergaderingen". Maar zetelden dan in die oude kerkvergaderingen ook niet tevens „de beste kerkvaders"? Men ziet het, dat is niet alles even juist omschreven.

Zeker gemis aan dialectische scherpte moeten wij ook aanwijzen, waar Dr. P. zijn lezers in kennis stelt met den aard der katholieke leer omtrent het punt in kwestie. Wij lezen (blz. 5): „Volgens Roomsch-Katholieke geleerden is deze instelling [1]) reeds bij het ontstaan van het Christendom kant en klaar geweest en heeft ten naastenbij [hoe preciseerend!] dezelfde gedaante vertoond, als waarin wij haar in onze eeuw voor ons zien. Zij was dus als een tweede Ninevietische wonderboom in eens volwassen. Wel geeft men toe, dat zekere kleine veranderingen hebben plaats gehad, maar de zaak bleef dezelfde. De boom mocht, als het ware, zijn bladertooi verwisselen, doch hij bleef de boom".

Waar de geschiedvorscher aldus zijn akte-stukken verlaat, en naar de lier grijpt om met een dichterlijken zang het gezond verstand in sluimering te brengen, daar zou het ons niet verwonderen, of in een droomgezicht ziet menige lezer dien „Ninevietischen wonderboom" niet slechts beladen met de „twistappels der leerstellige godgeleerden" (blz. 5), maar vol ook met „Jezuïetische biechtvaders", die als even zoovele „vogelaar[s] met zoet gefluit op den loer" liggen, om door hun casuistiek „van de

[1]) Er is zoo algemeen mogelijk spraak van „de kerkelijke boete".

lichtzinnigheid en de gewetenloosheid van zoo velen [partij te trekken]" (blz 18), en „de biechtelingen uit paleis en kluis tot hunne biechtstoelen te doen toestroomen" (blz. 17); wellicht ook hier en daar met „pausen [die] aan de schenkers van gelden voor kerkstichtingen te Rome, en aan de kruisvaarders vergeving van zonden verleenden" (blz. 13), of met inquisiteurs en hun „verschrikkelijke tuchtmiddelen" (blz. 14) enz. enz. enz.

Maar, in ernst, mag men eene stelling, ter welker bestrijding men vellen druks in het licht geeft, in zulk eene figuurlijke spreekwijze formuleeren: eene spreekwijze, die den lezers èn een duidelijk begrip van den *status quaestionis* onthoudt, èn ze bovendien met zekere vooringenomenheid tegen zulk een fabelachtigen „wonderboom" moet vervullen? Kent dan Dr. P. de *canons* van Trente en de *theses* der katholieke theologen niet, waarin duidelijk en beknopt staat aangegeven wat wij op dit punt de aloude waarheid noemen? Waarom *die* dan niet vooropgezet, wanneer men toch geschiedenis schrijft „uit de bronnen"?

Werpen wij thans op die bronnen een oogslag. Waarlijk, het materiaal van Dr. P. ziet er over het algemeen voortreffelijk uit. De bronvermeldingen op menige bladzijde zijn bepaald schitterend te noemen, en indien men den schrijver gelooven mag, waar hij betuigt: „Niet uit afgeleide beken putten wij" (blz. 47), dan staart men met waren eerbied op zóóveel arbeids neder; ja men komt er dan zelfs toe om het te betreuren, dat de min of meer populaire schrijftrant van Dr. P. niet geheel in harmonie is met het deftig aanzien der notenreeksen.

Toch wil het ons voorkomen, dat die indrukwekkende bronvermeldingen hier en daar meer de vrucht zijn eener geduldige contrôle van hetgeen men elders zoo tamelijk wel bijeen vindt, dan van geheel zelfstandige nasporing en constructie.

Ten bewijze van dit ons vermoeden, kiezen we een vijftal der meest eerbiedwekkende bladzijden uit het eerste hoofdstuk. In dat hoofdstuk onderzoekt schrijver, of er voor christelijke boete en

biecht ook „aanknoopingspunten" te vinden zijn in het min of meer godsdienstig vereenigingsleven van Grieken, Romeinen en Joden. Daartoe wordt o. a. de inrichting beschreven der grieksche ἔρανοι (geheime genootschappen) en der romeinsche *collegia*. De vermelding van bronnen, door Dr. P. daartoe geraadpleegd, beslaat ongeveer de helft der bladzijden 83, 84, 86, 87 en 88. Vergelijkt men echter daarmede Renan, *Les Apôtres* (Paris, 1889), p. 351 en volgende, dan vindt men daar genoegzaam al die bronvermeldingen reeds aangegeven. Zoo b. v. *al* de fragmenten der Digesta, *al* de citaten uit de inscriptie van Lanuvium. Nu is wel aan Dr. P. „gebleken, dat achter de vermelding van enkele aanschouwelijk geteekende bijzonderheden bij Renan een klein vraagteeken mag worden gezet" (blz. 82), doch het blijft moeilijk in te zien, waarom daartoe al het werk van Renan moest worden overgedaan, te meer daar niet blijkt, achter welke noemenswaardige bijzonderheid zulk een „vraagteeken" werkelijk geplaatst is. Veeleer stemt de hier geleverde beschrijving der grieksche en romeinsche genootschappen zoo goed als volmaakt overeen met die, welke bij Renan reeds gevonden wordt. Men moge het ons niet euvel duiden, dat wij eene dergelijke geschiedschrijving uit de bronnen niet als de meest vooruitstrevende beschouwen.

Hoe het daarmee ook verder zij, Dr. P. meent door zijn bronnenstudie een aanmerkelijk wetenschappelijk overwicht op katholieke schrijvers, vooral op den katholieken Schmitz, te kunnen doen gelden. Ten dien opzichte veroorloof ik mij eene korte digressie. „Niet onbelangrijke literatuuropgaven (zegt Dr. P. blz. 50) schenkt Dr. Schmitz telkens aan den voet der bladzijden. Wij meenen evenwel tot ons leedwezen twijfel te moeten koesteren, of de heer Schmitz al de door hem aangehaalde werken wel zelf gezien heeft". Daarop volgt in een noot de reden van dien twijfel: „Wij denken aan het groot aantal boeken, waarvan wel de titel door hem wordt opgegeven, maar zonder plaats of jaar van uitgave te vermelden. Het schijnt ons toe, dat hij, zonder het

te zeggen, nu en dan aanhaalt uit de tweede hand. Als voorbeeld noemen wij zijn citaten van Burchard [1]). Op S. 250 en 397 citeert hij juist, met vermelding van de gebruikte uitgave. Op S. 237, 287, 312, 372, 744, schijnt hij Burchard alleen uit Binterim en Wasserschleben te kennen".

Nu schijnt het ons toe, dat deze beschuldiging tegen Schmitz wel wat hard van stapel loopt. Vooreerst mag men vragen, of het belang der wetenschap inderdaad medebrengt om telkens „plaats en jaar van uitgave" der aangehaalde werken te vermelden. Vervolgens, of iemand, die „zonder het te zeggen" uit de tweede hand wil aanhalen, uit diezelfde tweede hand ook niet tevens „plaats en jaar van uitgave" kan overnemen. Hij, die plagiaat wil bedrijven, zal zóó slim toch wel zijn. Dan eindelijk, of Dr. P. wel *goed gezien* heeft; immers, op al de vijf plaatsen, waar Schmitz „zonder het te zeggen" uit de tweede hand zou geciteerd hebben, vinden wij *uitdrukkelijk naar Binterim en Wasserschleben* verwezen. En daarvoor zou Schmitz een zeer geldige reden kunnen aanvoeren. Immers het is menigen lezer gemakkelijker de canons van den *Corrector* bij Binterim of Wasserschleben na te zien, dan in de minder toegankelijke uitgaven van den geheelen Burchard. Daarbij komt nog, dat Schmitz in heel zijn boek, en met name ook wat den *Corrector* van Burchard betreft [2]), juist als criticus *tegenover Wasserschleben* optreedt. Hoe wil men nu het vermoeden ingang doen vinden,

[1]) Burchard, bisschop van Worms, vervaardigde tusschen de jaren 1012 en 1022 de verzameling van *Canones*, welke bekend is als het *Decretum Burchardi*. Dat *Decretum*, samengesteld ten dienste der praktijk, is verdeeld in twintig boeken, waarvan het 19de, dat *De Poenitentia* handelt, en dus enkel boete- en biechtvoorschriften bevat, den naam draagt van *Corrector* of *Medicus*. Zie Migne P. L. CXL, col. 950.

[2]) Zie Schmitz, *Die Bussbucher und die Bussdisciplin der Kirche*, Mainz, 1883, S. 768. Daar vult Schmitz de mededeelingen, die Wassserschleben deed uit twee handschriften der Bibliotheca Valicellana te Rome, door zijne eigene nasporingen aan.

dat hij dienzelfden geleerde zou gebruikt hebben, om „zonder het te zeggen" tweede-hands-citaten aan hem te ontleenen?

De critiek, die Dr. P. aldus op het werk van Schmitz uitoefent, wordt in grootmoedigheid verre overtroffen door het waardig artikel, dat Prof. Dr Wasserschleben in eigen persoon aan het werk van zijn tegenstander gewijd heeft [1]).

Wij behoeven dan ook vooreerst in Dr. P. geen gezag te eerbiedigen, waar hij, evenals over Schmitz, ook over andere katholieke geleerden zijn „wetenschappelijk" en „onwetenschappelijk" doet vernemen. Dr. Klee heet merkwaardigerwijze eerst „wetenschappelijk" (blz. 66), omdat hij, zooals trouwens de meeste katholieke geleerden, het bestaan van schriftuurlijke en traditioneele moeilijkheden erkent, daarna (blz. 67) op eens weer „onwetenschappelijk", omdat hij voor die moeilijkheden eene verklaring aanbiedt, waarmee Dr. P. geen vrede neemt.

Wat overigens het *raadplegen* van katholieke schrijvers betreft, daarvoor deden wij Dr. P. onze waardeering reeds toekomen. Al brengt de aard van het onderwerp dit raadplegen natuurlijkerwijze mede, er is in dit opzicht dikwerf zoo veel en zwaar gezondigd, dat wij hier bijzondere reden tot tevredenheid hebben. Wij willen er daarom Dr. P. geen grief van maken, dat hij wèl, en meermalen zelfs, staaltjes aanbiedt van de wijze, waarop Bellarminus door Dallaeus zou geslagen zijn, nergens echter ook een staaltje van de wijze, waarop b.v. Dionysius Sanmarthanus [2]) of Natalis Alexander [3]) Dallaeus weer te woord heb-

---

[1]) *Theologische Literaturzeitung*, Leipzig, 1883, N. 26. Eveneens in de waardige, ofschoon niet met Schmitz instemmende recensiën inhet *Literarisches Centralblatt* van Prof. Dr. Zarncke, Leipzig, 1883, N. 37 en in het berlijnsche *Jahresbericht der Geschichtswissenschaft*, IV Jahrg. 1883.

[2]) Denys de S. Marthe, *Traité de la Confession contre les erreurs des Calvinistes* [bepaaldelijk tegen Dallaeus geschreven], Paris, 1685.

[3]) Natalis Alexandri *Historia ecclesiastica*, Ed. Roncaglia, Venetiis, 1778, Tom. VIII, Diss XIV, p. 474 seq.

ben gestaan. Dat ware anders een niet onaardige proeve van onpartijdigheid geweest.

Minder loyaal moeten wij het noemen, dat Dr. P. al de katholieke schrijvers [1]), die stof bijeenbrachten om de aloude overeenstemming der grieksche en oostersche kerken met de romeinsche te bewijzen, eenvoudig weg in een noot (blz. 23) als onbetrouwbaar aan den dijk zet. Die allen heeten onbetrouwbaar, alléén reeds omdat zij hun omvangrijken arbeid aan bovengenoemd doel hebben dienstbaar gemaakt. Naar hetgeen zij inderdaad bewezen kunnen hebben wordt in 't geheel niet gevraagd, terwijl toch onmiddellijk daarop instemming wordt betoond met protestantsche schrijvers als Angelus en Heineccius, van wie het heet, dat zij „verschil tusschen de Grieksche en de Roomsche kerk... op menig punt bewezen" hebben. Dáár wordt aan onbetrouwbaarheid, die uit de godsdienstige richting dier schrijvers zou kunnen voortvloeien, in het minst niet gedacht.

Wel is waar geeft Dr. P. elders (blz. 72) rekenschap, waarom zijn oordeel over protestantsche schrijvers in het algemeen niet ongunstig mag wezen, doch de aangevoerde reden achten wij minder afdoende. Het heet daar namelijk, dat „de uitlegging van den bijbel en van de kerkvaders, op protestantsch gebied altijd aan de vrije wetenschap der uitleggers [is] overgelaten geweest. Ook behoefden zij aan niemand vooruit vergiffenis te vragen, zooals de heer Schmitz, voor het geval, dat zij iets konden vinden, hetwelk met de heerschende kerkleer niet geheel overeenstemde". Nu verscheen echter, wij meenen kort na het werk van Dr. P., het opus posthumum van Dr. Chr. Sepp [2]), waaruit te leeren valt, hoe eenmaal, zelfs in Nederland „het classieke land

---

[1]) Dr. P. noemt Leo Allatius, Renaudot, Goar, Denzinger, en wij voegen er den beroemden Joseph Assemani aan toe.

[2]) *Het Staatstoezicht op de godsdienstige letterkunde in de noordelijke Nederlanden*, Leiden, 1891.

der vrijheid" [1]), die vrije wetenschap er slim genoeg aan toe is geweest. Op aanstoken van synoden en kerkeraden werden vaak de meest kleingeestige censuren toegepast. Nog in 1735 ontstak b. v. de kerkeraad van Middelburg in toorn over een geschrift van den hervormden predikant Gerard Bacot, en wenschte de sterke hand der regeering tegen hem gekeerd te zien : en dat nog wel wegens een geschrift, waarover het, volgens Dr. Sepp, „niet der moeite waardig [was] in toorn te ontsteken" [2]). En dat ook buiten het „classieke land der vrijheid" de theologanten op hun tellen moesten passen, om niet van de „heerschende kerkleer" af te wijken, geeft Dr. Sepp ons te verstaan, waar hij zegt, dat Nederland hierin „het voorbeeld van andere protestantsche regeeringen" volgde [3]).

Ten slotte moeten wij er tegen protesteeren, dat Dr. P., waar hij zijn bijbelsch materiaal „naar tijdsorde" rangschikt (blz. 119), op den diptiek van „hedendaagsche onderzoekers" enkel protestanten en rationalisten plaatst. Namen als die van Patrizi, Haneberg, Lamy, Ubaldi, Danco, Bacuez, Cornely, Vigouroux schijnt men aan onze universiteiten nooit te noemen. En als ware het de meest natuurlijke zaak der wereld, wordt b. v. het boek Leviticus tot de „na-exilische" geschriften [4]) gerekend (blz 94) en de „historische Jezus" van den Jesus der Evangeliën onder-

[1]) Dr. Sepp, blz. 2.

[2]) Dr. Sepp, blz. 159. Merkwaardig zijn ook de censuren, uitgesproken tegen den lutherschen predikant Rudse, die openlijk de daad der afzwering van de koninklijke obedientie als een zondige daad brandmerkte (Sepp, blz. 15—17), en tegen Coornhert, die geen verslag mocht uitbrengen over een twistgesprek, dat hij met de predikanten te Delft gehouden had (Sepp, blz. 17).

[3]) Dr. Sepp, blz. 2.

[4]) Dat tegen die onderstelling nog wel iets is in te brengen, kan Dr. P. leeren uit de artikelen van Prof. J. Schets in dit tijdschrift (Dl. XLVII en XLVIII), afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *Prof. Kuenen's Pentateuch-critiek historisch-critisch onderzocht*, Leiden—Utrecht, 1891.

scheiden (blz. 130). Op enkele merkwaardige leemten in de patristische literatuur, waaraan overigens buitengewoon veel werk door Dr. P. besteed is, zullen we zoo aanstonds opmerkzaam maken. Alleen zouden we liever wat minder enkele verwijzingen en wat meer aanhalingen in extenso gezien hebben.

Terwijl wij nu verder de vraag gaan behandelen, hoe Dr. P. zijn bouwstof verwerkt heeft tot een stormgevaarte, dat hier andermaal tegen de apostoliciteit der biecht dreigend wordt aangevoerd, verwachte men van ons niet eene wederlegging, die alle zwakke punten in 't vizier neemt. Daartoe zouden wij, evenals hier het geheele arsenaal der protestantsche polemiek is leeggehaald, op onze beurt weer moeten aankomen met den geheelen wapenvoorraad, die reeds door Latomus [1]) en Tapper [2]), Bellarminus en Morinus [3]), Sanmarthanus en N. Alexander zijn bijeengebracht; en die allen, behalve Sanmarthanus, behandelden de zaak *in folio*. En, ook al wil men met Natalis Alexander toegeven, dat b. v. door Bellarminus enkele wapenen zijn gebruikt, die het protestantsche vooroordeel nu juist niet *doodelijk* treffen [4]), toch blijven er nog

---

[1]) Jacobi Latomi, sacrae theologiae apud Lovanienses professoris celeberrimi *Opera* etc. Lovanii, Anno 1550. Julii 29 f. p. 104. *De Confessione Secreta*; en p. 118 *Responsio ad Helleboron Joannis Oecolampadii*.

[2]) Ruardi Tapperi ab Enchusia... *Opera*, Coloniae Agrippinae, 1582. f. Art. V, p. 110.

[3]) Beiden ook door Dr. P. aangehaald. De vóór ons liggende uitgaven zijn: Rob. Bellarminus, *Disputationum de controversiis Christianae fidei* etc. Tom II, Ingolstadii, 1588. — J. Morinus, *Commentarius historicus de disciplina in administratione Sacramenti Poenitentiae* etc. Parisiis 1651 en Antverp. 1682.

[4]) Nat. Alexander, *Historia ecclesiastica* (Ed. Roncaglia, Venetiis 1778, Tom IV f. p. 474) noemt als zoodanig het beroep van Bellarminus op de oud-testamentische *typen* der biecht. Ook Klee, *Die Beichte* (Frankf. a/M., 1828) stemt in dit opzicht met N. Alexander

zóóvele wapenen over, die daartoe uitmuntend gewet zijn, dat het ondoenlijk is die in eene recensie ook maar voor een zeer klein gedeelte te pas te brengen. Het best kunnen wij zulke Protestanten, die de vraag naar de oudheid der biecht in ernst en goede trouw wenschen te overwegen, krachtig aansporen om het niet bij de lezing van Dr. P.'s boek te laten, maar ook eens zelf een *katholieken* schrijver ter hand te nemen. Immers, men kan geen enkelen auteur, en allerminst den hier besprokene raadplegen, zonder bij de appretiatie der argumenten den invloed van diens voorlichting te ondergaan. Wie bijgevolg niet reeds pal staat in eene heilige, onveranderlijke overtuiging, behoort, om niet éénzijdig te oordeelen, menschelijke voorlichting aan *verschillende* zijden te zoeken. Welnu wat dan voorlichting van *katholieke* zijde betreft, durven wij met het grootste ververtrouwen verwijzen hetzij naar de *oudere*, voor het meerendeel reeds genoemde, hetzij naar de *nieuwere* geschiedschrijvers en theologen. Van die nieuweren noemen wij met Dr. Pijper: Klee [1]), Frank [2]), Probst [3]) en Schmitz [4]); maar bovendien nog de glasheldere, los geschrevene verhandeling van Muzzarelli [5]), de uit-

---

overeen, waar hij, S. 44, zegt, dat b.v. plaatsen als II Cor. V, 18 en Jac. V, 16 „weniger beweisend" zijn. Toch houdt zelfs Natalis Alexander tegenover Dallaeus staande:... „argumenta hujusmodi, quamvis *necessaria* non sint, *probabilia* tamen cordatis viris, quos studia partium non excaecant, videntur".

[1]) Dr. H. Klee, *Die Beichte*, Frankf. a/M., 1828.

[2]) Fr. Frank, *Die Bussdisciplin der Kirche von den Apostelzeiten bis zum siebenten Jahrhundert*, Mainz, 1867.

[3]) Dr. F. Probst, *Sakramente und Sakramentalien in den drei ersten Christlichen Jahrhunderte*, Tüb. 1872, Viertes Kapittel: *Busse*, S. 243—373. Dr. P., vermeldt dit boek (blz. 70) aldus: „Probst *Sakramente* DER *drei ersten Christl. Jahrhunderte*, Tübingen, 1872."

[4]) Reeds meermalen genoemd.

[5]) Alfonso Muzzarelli, *Il buon uso della logica in materia di religione*, Tom IV, Firenze, 1822, Opusculo decimoterzo: *Confessione auricu-*

gebreide dissertatie van Dr. Cambier [1]) en het belangrijke tijdschrift-artikel van den oriëntalist Prof. Dr. Bickell [2]). Intusschen willen wij ons verder van onzen taak kwijten en ook over het formeele in Dr. P's. onderzoek een kort verslag, met cursorische beoordeeling, uitbrengen [3]).

Vooreerst dan vinden wij een geheel hoofdstuk gewijd aan de mogelijke „aanknoopingspunten", die de „christelijke boete en biecht [lees vooral ook: *de ban*]" kan gehad hebben bij Grieken, Romeinen en Joden. Welnu, de bepalingen, die Dr. P. uit het vereenigingsleven van Grieken en Romeinen mededeelt, — bepalingen „waardoor een betamelijk gedrag aan gemeenschappelijke maaltijden geboden werd", en waarbij „krakeel of rumoer" in den boezem van het genootschap met een pak slaag, of met geldboete, en eindelijk met uitsluiting werden bestraft, — die be-

---

lare. In het Fransch vertaald: *Bon usage de la logique dans l'étude de la religion*, Paris-Besançon, 1825.

[1]) Dr. O. F. Cambier, *De divina institutione confessionis sacramentalis dissertatio historico-theologica*, Lovanii, 1884.

[2]) *Zur Geschichte der Beichte im Orient während der ersten vier Jahrhunderte*, von Prof. G. Bickell: *Zeitschrift für katholische Theologie*, I Jahrg., III Heft, S. 410 (Innsbruck, 1877).

[3]) Wij stappen nu maar over de lange „Inleiding" heen. Daar vallen anders al heel wat dikke vraagteekens te zetten. Zoo b. v. achter de bewering, dat het werk van Sanchez *De Matrimonio* „een gedenkteeken" zou zijn „van het door geen voor- of nageslacht beleefde streven om den mensch de overtreding van alle goddelijke en menschelijke wetten mogelijk te maken" (blz. 18); dat de taxae cancellariae en die der sacra poenitentiaria opgeven „met eene hoe groote geldsom de overtreder telkens zijn vergrijp kan goedmaken [!]" (blz. 20); men zou kunnen vragen, of het wel rijmt, dat reeds ten tijde van Savonarola de biecht-literatuur met een „intransfretabile fretus" kon vergeleken worden (blz. 9), en toch door Dr. P. zooveel ophef wordt gemaakt van „den stoot", dien „de Jezuïeten-orde" daaraan pas zou gegeven hebben (blz. 17) enz. enz.

palingen beschouwt Dr. P. o. i. zeer terecht als „natuurlijke uitvloeisels van den aard dezer vereenigingen".

Ongetwijfeld is hier van toepassing, hetgeen Kober zegt ter inleiding van zijn werk *Der Kirchenbann:* „Jede menschliche Gesellschaft, die sich zu irgend einem Zwecke äusserlich constituirt hat [hetzij dan bij Grieken, Romeinen of inwoners van Kamerun], muss das Recht in Anspruch nehmen, diejenigen Mitglieder, welche den übernommenen Verpflichtungen sich nicht nur entziehen, sondern auch den Bestrebungen der Gesammtheit hindernd entgegentreten, und Erreichung des gemeinsamen Zieles soviel an ihnen liegt zu vereiteln bemüht sind, nach Erschöpfung aller Besserungsmittel aus ihrem Verbande aus zu schliessen" u. s. w. [1]) Maar juist omdat die bepalingen zoo hoogst natuurlijk zijn, kan men ook volkomen koud blijven voor hetgeen Dr. P. nog als „sommige treffende punten van gelijkenis tusschen deze genootschappen en de christelijke gemeente" en als „hoogst leerzaam" meent te kunnen aanstippen (blz. 85); en wij meenen oprecht, dat de geleerde schrijver aan het einde van dat onderzoek (blz. 90) niet „slechts weinig", maar zelfs geen haarbreed gevorderd is, om het ontstaan van boete en biecht in de Christelijke Kerk te verklaren. Van *biecht* is bovendien in de medegedeelde bepalingen dier genootschappen geen zweem zelfs te vinden. Indien Dr. P. er reeds toe komen kon, om ons een onderzoek mede te deelen, dat, zooals hij zelf zegt, zulke „magere" uitkomsten heeft opgeleverd, dan durven wij hier ter loops op eene waarlijk treffende gelijkenis der christelijke biecht-instelling wijzen, die Dr. Fischer vond in de persische *Avesta* [2]). Dáár toch vindt men de belijdenis (paitita), en wel

---

[1]) Dr. F. Kober, *Der Kirchenbann nach den Grundsätzen des canonischen Rechts dargestellt*, Tubingen, 1857, S. 1.

[2]) Dr. E. L. Fischer, *Heidenthum und Offenbarung*. Religionsgeschichtliche Studien über die Berührungspunkte der ältesten heiligen

voor een priester (destûr) uitgesproken, alsook eene boete, die door den priester moet worden opgelegd; men vindt er eindelijk eene akte van berouw en zelfbeschuldiging die ons levendig aan onze „Voorbiecht", of aan ons „Confiteor", herinnert („Alle zonden zijn mij leed. Alle booze gedachten, woorden en werken"... enz.). Eene gelijkenis ook, die eenigszins treffend mag heeten, biedt het „tradere Satanae" van den H. Paulus met het „diris devovere" (het toewijden aan de Furiën) bij de oude Romeinen [1]).

Voor het onderzoek naar „aanknoopingspunten" voor boete en biecht [lees wederom ook: *ban*] bij het Jodendom, betuigt schrijver, „dat hij aan geschreven aanteekeningen van den Leidschen hoogleeraar dr. H. Oort niet weinig te danken", heeft (blz. 94). In dit gedeelte van het onderzoek wordt o.a. de tegenwoordig zoo goed als opgegeven [2]) stelling van den franeker hoogleeraar Campegius Vitringa nogmaals uitvoerig bestreden: „excommunicationem christianam ortum trahere de Judaicâ".

„Slechts om de wille der volledigheid" valt Dr. P. in dit gedeelte van zijn onderzoek (blz. 97) de „Roomsch-Katholieke verdedigers der oorbiecht" even aan, wijl zij in sommige plaatsen van het Oude Testament (waar nl. spraak is van *belijdenis* en *zoenoffers*) „op zijn minst eene afschaduwing van diezelfde oorbiecht" meenen te vinden. Schrijver noemt dat „verstrekkende gevolgtrekkingen", die „op het standpunt eener eenvoudige en natuurlijke exegese van zelf wegvallen". Wij behoeven daarover, zooals hierboven reeds te kennen gegeven is, met niemand te redetwisten, daar de meerdere of mindere duidelijkheid der oudtestamentische typen ten slotte niets afdoet aan de vraag, wanneer

---

Schriften der Indier, Perser, Babylonier, Assyrer und Aegyptier mit der Bibel u. s. w. Mainz, 1878, S. 147.

[1]) Vgl. Kober, a. a. O. S. 3.

[2]) Vgl. Hinschius, Bd. IV, S. 691.

boete en biecht in de *Christelijke* Kerk ontstaan zijn. Ook van een *historisch* „aanknoopingspunt", in den zin der moderne godsdienstwetenschap, kan bij dergelijke typen geen spraak zijn. Dat bedoelt geen enkele godgeleerde, zelfs al urgeert hij de *typische* beteekenis der oud-testamentische instellingen nog zoo sterk. De *christelijke* boete en belijdenis zijn oorspronkelijk *door Christus* ingesteld.

Toch wenschen wij even te doen opmerken, dat in een „zuiver wetenschappelijk" betoog geen handgrepen moesten worden aangewend als Dr. P. te dezer gelegenheid (blz. 98) tegenover Bellarminus gebruikt. Waar deze namelijk Lev. V, 5 in overeenstemming met den grondtekst en met de vertaling der LXX aldus vertaalt: „Et *confitebitur*... peccatum quod peccavit", daar „roept" Dr. P. hem, bij monde van Dallaeus, „tot de orde door hem te herinneren, dat er in de „Vulgata", *waarvan hij als goed Roomsch-Katholiek niet mag afwijken* [1]), staat: „agat poenitentiam", hetwelk geheel iets anders is". Men ziet het, er moest eerst een Dallaeus, en dan nog eens een Dr. P. komen, om een zondaar als Bellarminus aan zijn plichten van „goed Roomsch-Katholiek" te herinneren. Het zonderlingst nog is, dat hier de zedenmeesters door den delinquent zelven op de door hem begane misdaad opmerkzaam worden gemaakt. Immers, Bellarminus zelf merkt op: „In Levitico Cap. V, ubi nostra editio [d. i. de Vulgaat] habet: Agat poenitentiam pro peccato, in Hebraeo est" etc. [2])

---

[1]) Wij cursiveeren, en vragen onzen schrijver, in welke „bron" hij deze algemeene bewering van Dallaeus als juist heeft leeren kennen. Zóó wordt het eenigszins begrijpelijk, dat Dr. P. zich „op alle voorname punten voor de slotsommen van Dallaeus gewonnen [heeft] moeten geven" (blz. 73). Wellicht komt hij althans van deze stelling terug na lezing van Kaulen's *Geschichte der Vulgata* (Mainz, 1868), of van Franzelin's *Tractatus de divina traditione et Scriptura*, Romae, 1882: *De divinis scripturis*, Thes. XIX, p. 525 seq.

[2]) Bellarminus, Op. cit. *De Poenitentia*, L. III, Cap. III, col. 1621.

Om verder de „verrassende ontdekking van Guillois,.... dat de Roomsch-Katholieke [sic] oorbiecht reeds bekend is geweest bij Israëls vroegste voorgeslachten" (blz. 116) te niet te doen, gebruikt Dr. P. ook op zijne beurt eene wel wat „verstrekkende" argumentatie: „Dan zou zij", meent hij, „immers ook bij het hedendaagsche Jodendom nog wel voortbestaan"; waarschijnlijk omdat naar Dr. P.'s meening (blz. 114) „de historische ontwikkeling in zulke zaken niet beperkend, maar uitbreidend [pleegt] te werk te gaan". De geldigheid der hier het laatst aangevoerde reden hangt natuurlijk af van de uitgebreidheid, die men aan het begrip „zulke zaken" mag toekennen. Nog afgezien er van, dat het hedendaagsche Jodendom, èn in zijne geloofsleer, èn in zijn ritueele gebruiken, slechts de verwrongen trekken der oud testamentische openbaring vertoont, zou het bovendien niet moeilijk zijn om voorbeelden van „zulke zaken" te vinden, waarbij de historische ontwikkeling wèl beperkend te werk is gegaan. Bedriegen wij ons niet, dan beschouwt b.v. het moderne Protestantisme zich als de historische ontwikkeling van het eigenlijke Christendom; welnu, daarbij is het wel bij uitstek beperkenderwijze toegegaan. En zelfs in de behoudende Katholieke Kerk ontbreekt het niet aan „zulke zaken", die eene beperking ondergingen: men denke b.v. aan de openbare boetpleging, aan de huwelijksbeletselen, aan de vasten-wetten. Met het opzetten van algemeene beginselen dient men altoos min of meer voorzichtig te zijn [1]).

---

[1]) De critiek, waarmede Dr. P. (blz. 100) den katholieken Guillois een belachelijk figuur laat maken, is verre van zuiver. Want:

1°. waar Guillois, de schuldbekentenis van Adam en Eva in het paradijs vermeldend, er bij voegt: „Telle est la touchante origine de la *confession*", daar laat Dr. P. hem zeggen: „Dit is de aandoenlijke oorsprong der *oor*biecht";

2°. laat Dr. P. het voorkomen, als hadde Guillois, ten bewijze, dat reeds in oud-Israël eene biecht aan den priester moest worden

„Zoo worden wij voor de verklaring van het ontstaan van boete en biecht in de Christelijke Kerk, verwezen naar die Kerk zelve.... Wat ons omtrent de allereerste geschiedenis van het Christelijk boetewezen uit de oudste getuigenissen duidelijk wordt, dat is de vraag." Aldus Dr. P. blz. 118.

Dus wat ons *duidelijk* wordt, dat is de vraag. In dit beginsel ligt een ander opgesloten, dat nu achtereenvolgens door Dr. P. op de oorkonden der christelijke traditie wordt toegepast, nl wat ons *niet duidelijk* wordt, wijl de oude getuigenissen er niet genoeg van mededeelen, mag geacht worden als niet te hebben bestaan. Tegenover dit beginsel van negatieve argumentatie wenschen wij eerst in t kort de houding der katholieke wetenschap aan te geven, alvorens wij Dr. P. verder volgen bij de toepassing van zijn beginsel.

De katholieke wetenschap stelt zich dan allereerst op het alleszins wettige standpunt der *praescriptie*. Dat wil zeggen: zij verzoekt haar tegenstanders eens goed *het feit* in 't oog te vatten, dat nl. reeds tal van eeuwen vóór de „Hervorming" de boete- en biechtpraktijk, als eene door Christus opgelegde voorwaarde tot zondevergeving, over de geheele katholieke wereld werd gekend en toegepast. *Minstens* in de XIIde eeuw was zulks reeds het geval, niet alleen in de westersche maar ook in de grieksche en oostersche kerken, en niet slechts bij de Katholieken, maar

---

afgelegd, alvorens het zoenoffer kon worden opgedragen, geen anderen zegsman aangevoerd dan den Cisterciënser-monnik Bartolocci, terwijl toch Guillois zich 'n de eerste plaats beroept op den hebreeuwschen en chaldeeuwschen tekst van Lev. V, 5—6;

3°. laat hij het voorkomen als ware genoemde Bartolocci eenvoudig zegsman, zonder meer, terwijl deze daarentegen het gezag van den Jood Philo en van den rabbijn David Kimchi voor zijne stelling inroept.

En toch vloeien Dr. P. voortdurend de woorden „eerlijk" en „onpartijdig" uit de pen.

ook bij de kettersche sekten der Nestorianen en der coptische Monophysieten, sekten, die reeds in de Vde eeuw zich van de algemeene Kerk hadden afgescheiden. Zelfs dáár was de biechtpraktijk zóó diep geworteld, dat zij door meerdere coptische patriarchen niet dan *met geweld* en *onder algemeenen tegenstand* kon worden afgeschaft [1]). Die tegenstand kwam niet alleen van hun eigen geloofsgenooten, de syrische Jacobieten (die evenals de Grieken en de Armeniërs de biecht tot op het oogenblik toe hebben behouden) maar ook van vele egyptische monniken. Deze laatste gebeurtenis (die tegenstand der monniken) wordt, volgens Bickell [2]), op merkwaardige wijze bevestigd door den Cod. add. Mus. Brit. 140607, fol. 68—69. In dien codex heeft namelijk een monnik van een egyptisch Moedergods-klooster bij een tekst van Isaac van Antiochië — waarin deze schrijver de schuldbelijdenis van David ten voorbeeld stelt aan allen, die hunne geheime zonden voor den priester durven verhelen — de volgende kantteekening gemaakt, die duidelijk slaat op voornoemde controvers met de patriarchen: „Ch' zî maud' jânûthâ (ziedaar de biecht), ch' zî sch' râr̂â (ziedaar de waarheid)".

Welnu ten aanschouwen van het feit dier algemeen heerschende en diep gewortelde overtuiging, daagt de katholieke wetenschap, nog vóór zij zelve aan 't bewijzen gaat, hare tegenstanders uit om *met bewijzen*, niet met onderstellingen aan te toonen, dat die universeele praktijk, eerst door de Hervormers als een ondragelijke last afgeworpen [3]), eenmaal als eene god-

---

[1]) Men zie daarover Cambier, op. cit. p. 173. II.

[2]) Bickell, a. a. O. S. 431, Note.

[3]) Volgens Dallaeus toch is de oorbiecht een „tormentum [quo] nullum durius et in ecclesiam contumeliosius"; volgens Melanchthon een „conscientiarum laqueus"; volgens Luther een „cruenta carnificina"; volgens Calvijn eene „tyrannis" en „lex pestifera". Vgl. Cambier, op. cit. p. 111, 112.

delijke instelling, als eene gestrenge verplichting aan al die kerken kon worden opgedrongen; aan te toonen, *waar* en *door wien* en *hoe* zulks *overal* is geschied.

Aan die uitdaging werd nog door geen enkelen tegenstander beantwoord, het gevraagde *bewijs* werd niet geleverd. Ook door Dr. P. niet. Hoe ook zou men dat kunnen, daar de oorkonden van al de zestien christelijke eeuwen te zamen nergens iets melden van eene beweging, die toch, althans hier of daar, op het getouw zou gezet zijn, waar men met dat „humanum inventum, quo nullum durius" voor den dag was gekomen. De geschiedenis der ketterijen leert toch duidelijk genoeg, dat nieuwigheden in de christelijke leer of praktijk maar niet zoo voetstoots aanvaard werden.

Nu spreekt men wel van een geleidelijken „ontwikkelingsgang" en poogt dien in de christelijke traditie aan te wijzen, doch het blijft daar telkens bij beweringen, die, als *gratis* uitgesproken, ook *gratis* mogen worden ontkend. Over den aard en den terminus van dien ontwikkelingsgang is men het dan ook onderling zeer oneens. De een b.v. meent de geboorte der confessio secreta in britsche kloosters [1]), een ander aan het pauselijk secretariaat van Leo I [2]), een derde op het IV^de^ Lateraansche Concilie [3]), een vierde in het vrije Germanje [4]) te mogen zoeken; doch het gemis aan overeenstemming en de onderlinge bestrijding bij al die tegenstanders zijn het beste bewijs, dat zoowel de een als

---

[1]) Zoo b. v. Loening, Bd. II, S. 468 ff. Hinschius IV, S. 823, III.

[2]) Zoo Dr. Pijper blz. 273, die daarmee zich aansluit bij hetgeen Loening als (a. a. O. Bd. I, S. 269) „auch gegenwärtig noch die herschende Ansicht protestantischer Schriftsteller" bestempelt.

[3]) Aldus b. v. Calvijn, *Institutionum*, Lib. III, Cap. IV, n. 7 (Amstelodami, 1667), p. 163.

[4]) De vrijheidlievende Germanen zouden zich namelijk aan de beschamende *openbare* boete ontworsteld hebben, en daardoor de *private* boete hebben doen ontstaan. Vgl. Loening, Bd. II, S. 473.

de ander ronddwaalt op het veld van gissingen en hypothesen. Daarbij kunnen katholieke geloofsleer en wetenschap, op het standpunt van haar langdurig en rustig bezit, vooreerst nog kalm blijven toezien.

Echter niet in werkelooze kalmte. Neen, de katholieke wetenschap versmaadt het volstrekt niet, om tegenstanders, die haar „sine ira et studio" willen aanhooren, haar goed recht op deze instelling ook *direct*, als van Christus komend, te bewijzen. In haar eeuwenoud archief bezit zij documenten in overvloed om den wettig verworven titel op dit geloofsstuk te kunnen toonen. Wel is waar zijn die dokumenten door den tijd wat geschonden, hier en daar ontbreekt wel een fragment, menige plaats is moeilijk meer te lezen, maar zij verwacht niet, dat men zoo onredelijk zal zijn, haar daarom de wettigheid van dien titel te betwisten.

En toch, tot die onredelijkheid is men sinds de dagen der „Hervorming" inderdaad gekomen; en sedert de wereld het tijdperk der „Forschungen" doorleeft, werd het er met die onredelijkheid niet beter op. Men hecht deels aan het stilzwijgen, deels aan de onduidelijke uitdrukking van sommige getuigen der oudheid zóóveel gewicht, dat in het oor der critiek de *zeer talrijke en duidelijk verneembare* getuigenissen van minder beteekenis zijn dan het zwijgen of het fluisteren van enkelen.

Dit misverstand nu beheerscht voor een groot gedeelte ook het onderzoek, dat wij hier bespreken. Negatieve argumenten zijn schering en inslag.

Daartegenover wenschen wij hier ook nog eene gedachte te vertolken, waarmede kardinaal Newman [1]) een enkelen lichtstraal laat vallen in het duister van het historisch verleden.

Hij spreekt daar over het stilzwijgen, dat de H. Schrift over sommige punten der christelijke leer schijnt te bewaren, en zegt,

---

[1]) John Henry Cardinal Newman, *An essay on the development of Christian doctrine* (London, 1885), p. 115 vv.

dat wij menigmaal niet in staat zijn de reden van dat stilzwijgen na te gaan of te verklaren. Doch hij licht dat verschijnsel eenigszins toe door enkele voorbeelden van eenzelfde onverklaarbaar stilzwijgen bij profane geschiedschrijvers. „Zoo maakt b. v. Lucianus, men weet niet om welke reden, ter nauwernood melding van romeinsche schrijvers, of romeinsche aangelegenheden. Maximus Tyrius, die een groot deel zijner werken te Rome schreef, maakt echter nergens een toespeling op de romeinsche geschiedenis. De geschiedschrijver Paterculus wordt door geen enkelen der oude schrijvers, dan alleen door Priscianus, genoemd. En wat ons onderwerp nog dichter nabij komt: Seneca, Plinius de Oudere en Plutarchus bewaren allen een diep stilzwijgen over het Christendom, desgelijks wellicht ook Epictetus en de Keizer Marcus. De joodsche Mischna, ofschoon omstreeks het jaar O. H. 180 samengesteld, ook zij zwijgt over het Christendom: bijna hetzelfde geldt van de jerusalemsche en de babylonische Talmud, ofschoon de eene omstreeks het jaar 300, en de andere omstreeks het jaar 500 vervaardigd werd. Verder is Eusebius zeer onvolledig, waar het de mededeeling van feiten betreft; hij spreekt noch over den H. Methodius, noch over den H. Antonius, noch over het martelaarschap der H. Perpetua, noch over de wonderkracht van den H. Gregorius Thaumaturgus; en hij maakt over het lichtende kruisteeken van Constantijn melding, niet in zijne *Kerkelijke Historie*, waar het natuurlijker wijze een plaats had moeten vinden, maar in zijn *Leven van den Keizer*.... Op gelijke wijze heeft de Schriftuur hare onverklaarbare leemten. Geen enkele godsdienstige richting vindt hare eigene stellingen aan de oppervlakte der Schrift. Deze bemerking is evengoed van toepassing op den eigenlijken tekst der Schriftuur, als het onverklaarbare, dat den persoon van Nathanael of van Magdalena eigen is, daarvan een voorbeeld oplevert" enz.

Dit nu geldt niet alleen voor leemten in de Schrift, maar ook voor sommige leemten der latere traditie.

De geleerde kardinaal somt bovendien eene menigte van oorzaken op, die tot zulk stilzwijgen, tot zulk een ontbreken van getuigenissen kunnen hebben medegewerkt, daaronder ook oorzaken, die òf wel het spreken overbodig maakten, òf wel (zooals de „disciplina arcani") het spreken niet toelieten [1]).

Een apodictisch oordeel over het al of niet aanwezig zijn dier oorzaken in eenig tijdvak der oudheid ligt grootendeels buiten het bereik der critiek. En het getuigt slechts van hare kortzichtigheid, indien zij ten opzichte van feiten, waarvoor eene historische praesumptie reeds pleit, eene zelfde bewijsmethode wil gevolgd zien, als bij stellingen of werkstukken der mathesis.

Nu vinden wij omtrent het bestaan eener in geweten verplichtende biechtpraktijk, reeds vóór Leo den Groote, aan den eenen kant duidelijk sprekende getuigenissen, aan den anderen kant soms een stilzwijgen, dat ons thans opmerkelijk voorkomt. Wie nu, zooals men toch redelijker wijze doen moet, aanvangt met waarde te hechten aan onmiskenbaar duidelijke getuigenissen, getuigenissen, die zich bovendien geregeld aansluiten bij een universeel waargenomen feit, die vindt voor dat gedeeltelijk stilzwijgen menige aannemelijke verklaring. Als zoodanig mag men voornamelijk aanvoeren, dat oudtijds, bij de algemeenheerschende *openbare boete* meer de *satisfactio* dan de *confessio* de aandacht trok. Die *satisfactio* duurde, bij de groote gestrengheid der oude *disciplina poenitentialis*, vaak een zeer geruimen tijd; zij was bovendien voor de poenitenten zeer bezwarend en moest, althans gedeeltelijk, in het openbaar worden volbracht. Tegenover die hoogst bezwaarlijke verplichting was

---

[1]) In hoeverre de „disciplina arcani" zich over *het boetewezen* uitstrekte valt moeilijk te zeggen. Toch lezen wij bij Tertullianus *De Pudicitia*, Cap. IX (Migne P. L. II, col. 998), dat de *eerste* roeping tot het Christendom ook door de heidenen gekend wordt, de restitutio echter, die in de kerken pleegt te geschieden, (d. w. z. de restitutio na den val) *zelfs den Joden niet bekend is.*

de *confessio privata*, die tegenwoordig het meest bezwarende gedeelte der *poenitentia* uitmaakt, een last, die nauwelijks gevoeld werd, eene verplichting, die dus ook niet, of althans niet zoo aanhoudend, behoefde te worden ingescherpt, en bijgevolg menigen Kerkvader aanleiding gaf, om, ofschoon *de poenitentia* handelend, zich daarover minder nauwkeurig uit te laten.

Nu kan men wel, zooals Dr. P. (blz. 67) zich ten opzichte van Klee veroorlooft, dergelijke verklaringen kortweg als „onwetenschappelijk" afwijzen, maar daarmee is de zaak niet uitgemaakt. Zulk eene afwijzing bewijst niets anders, dan dat bij vragen als deze, niet alleen het verstand, maar ook de wil en de neiging des harten in het debat betrokken zijn.

Bovendien moeten wij hier, om alle misverstand te voorkomen, eene opmerking herhalen, die reeds meermalen door katholieke theologen werd voorop gezet.

Zoo dikwerf van niet-katholieke zijde een onderzoek der traditie naar het bestaan der biecht wordt ingesteld, pleegt men telkens nadruk er op te leggen, dat van de „*oor*biecht" uit de onderzochte getuigenissen niets blijkt. Zulks doet ook herhaaldelijk Dr. P.

Nu komen Protestanten, voor wie dat woord „*oor*biecht" reeds op zichzelf iets huiveringwekkends heeft, er als van zelf toe om te meenen, dat, waar van „*oor*biecht" in schriftuur of traditie niets blijkt, ook tevens de roomsch-katholieke geloofsleer in duigen valt. Dit nu is niet het geval. Volkomen in overeenstemming met het Concilie van Trente [1]), zegt b.v. Collet [2]): „[Notandum]... *substantiam* confessionis ab ipsius *modo* secerni debere. Sicut enim Christus legem Baptismi indicere potuit, non praecipiendo ut immersione potius quam infusione conferretur: sic confes-

---

[1]) Conc. Trid. Sess. XIV, Cap. V: *De Confessione.*

[2]) *Theologiae Cursus Completus*, Paris. Migne 1840, Tom. XXII, p. 384.

sionem potuit instituere permittendo, ut *ad Ecclesiae nutum* vel publica quandoque foret, vel auricularis". En, tegenover de argumentatie van Dallaeus, volgens wien de teksten der Kerkvaders, die ten gunste der *biecht* worden aangehaald, alleen op de *openbare* belijdenis, niet op de *oorbiecht* slaan, stelt dezelfde schrijver deze vraag: „Publica sit confessio, vel secreta, quid tum, dummodo et vera confessio sit, et ad obtinendam vi clavium peccati condonationem necessaria?" [1]).

Hiermede is geenszins gezegd, dat de confessio secreta niet uit de oudheid kan bewezen worden [2]), maar alleen, dat van zulk bewijs de katholieke geloofsleer niet afhankelijk is. Waar dus Dr. P. herhaaldelijk slotsommen vergadert tegen de „oorbiecht", daar strekke men de consequentie dier slotsommen niet verder uit dan geoorloofd is.

Volgen wij thans op enkele punten het onderzoek van Dr. P. Allereerst wat betreft de getuigenissen der H. Schrift.

„Beginnen wij dan met den eersten brief van Paulus aan de Korinthiërs" (blz. 119). Reeds aanstonds mogen wij ons vermeien in de „natuurlijke en eenvoudige exegese", die hier, aan de hand van Dallaeus, wordt opgeleid. „Dallaeus — zegt de schrijver — maakt eene geestige [let wel: *geestige*] opmerking over I Cor. I. vers 17: „Christus heeft mij niet gezonden om te doopen, maar om het evangelie te verkondigen". „Er staat dus niet bij", zegt Dallaeus, „dat Paulus gezonden was om biecht te hooren" (blz. 119). De „geest", die hier aan 't woord is, moet wel bij uitstek subtiel zijn. Wij bespeuren hem niet. Waarom noemt Dallaeus er niet in één adem bij wat hier nog meer niet

---

[1]) In denzelfden zin zeggen dit met andere woorden b.v. ook Klee, a. a. O. S. 60, en Cambier, op. cit. p. 5.

[2]) Veeleer moeten wij zeggen, dat zij *volkomen bewijsbaar* is, hetgeen ook door het Concilie van Trente wordt te kennen gegeven Sess. XIV, can. 6 · *De SSmo Poenitentiae Sacramento.*

bijstaat, b.v. dat Paulus niet gezonden was om met de geloovigen de H. Geheimen te vieren, niet om Timotheus de handen op te leggen, niet om pythonische geesten uit te drijven, zieken te genezen, dooden op te wekken enz. enz.? Wanneer men aldus de critiek meent te mogen gebruiken, dan kan men, wegens dezen zelfden tekst den Apostel Paulus het verwijt doen, dat hij zijne zending te buiten is gegaan door toch nu en dan den doop toe te dienen, b. v. aan Crispus en Gaius en aan het huis van Stephanus, zooals de Apostel in datzelfde hoofdstuk (vs. 14 en 16) uitdrukkelijk getuigt.

„Niet minder snedig" heet voorts Dallaeus' „aanhaling van Paulus' beschrijving van het laatste Avondmaal, in I Cor. XI... Waar staat hier iets van een gewetensonderzoek bij den priester, dat aan de viering van het Avondmaal vooraf behoorde te gaan?" (blz. 119). Alsof dat ooit door iemand, die lezen kan, beweerd ware. Maar wat er wel staat? „De mensch *beproeve* dan zich zelven, en ete zóó (d.w.z. in beproefden, en dus, zoo noodig, gereinigden toestand) van het brood" enz. (vs. 28). De Corinthiërs *konden* weten, hoe die beproeving, die loutering hunner zielen naar Christus' voorschrift moest geschieden, de Apostel *behoefde* dus, in die veronderstelling, dit hier niet *uitdrukkelijk* aan te geven. En wat bewijst dan dit negatieve argument? Wij achten het daartegenover der moeite waardig hier eene aanteekening van Lipman op dat zelfde vs 28 te vermelden. Hij zegt daar, dat, volgens een achtenswaardig *protestantsch* schriftverklaarder, juist de *protestantsche* kerk om deze plaats van Paulus de biecht-instelling eenigermate behouden heeft. Ziehier de door Lipman medegedeelde woorden van dien prot. exegeet: „Sehr zweckmässig hat auf diese Stelle die Kirche [de Protestantsche] das Beichtinstitut begründet, von dem nur zu wünschen wäre, dass es sich nicht *in eine bloss allgemeine Admonition* aufgelöst hätte, sondern als *wahre Privatbeichte* festgehalten worden wäre". Terecht voegt Lipman daaraan toe: „Ook wij erkennen, dat door deze Schriftuurplaats,

gelijk door vele andere getuigenissen der Heilige Schrift, de onmisbaarheid der Biecht ongetwijfeld wordt aangetoond; doch het Sacrament van Boetvaardigheid is met de Christelijke Kerk en met het Christelijk leven zóó innig verknocht, en hare Apostoliciteit dermate door de éénvormige Overlevering van negentien eeuwen gestaafd, dat de Katholieke Exegese ... niet van nooden kan hebben, in eenigen Bijbeltekst te brengen, hetgeen daar niet stellig wordt gelezen".

Reeds vernamen wij, hoe Dr. P., aan de hand van Dallaeus, ons uit I Cor. V, 2-5 en 9-13 (de plaats waar de ontuchtige Corinthiër geëxcommuniceerd wordt) weet op te tellen, wat Paulus daar ter plaatse zoo al *niet* zegt. Volkomen onbegrijpelijk is ons echter eene slotbemerking van Dallaeus, door Dr. P. als „bijna ironisch" geprezen: „Als er in de Korinthische gemeente priesters gevonden werden, speciaal met het aanhooren van de biecht belast, zouden de bestraffingen van Paulus vooral op hen gemunt hebben moeten zijn" (blz. 122). Hier wordt waarlijk de „geest" van Dallaeus door de ironie tot een dikken, ondoorzichtigen nevel.

„Aardig" heet ook nog (blz. 132) „het betoog van Dallaeus over Hand. XX : 20-34 (waar Paulus afscheid neemt van de ouderlingen van Efeze, en opsomt wat hij daar heeft verricht). Paulus zegt niet, dat hij de biecht heeft gehoord". Wie nù dien Dallaeus nog geen snaak vindt, die heeft inderdaad voor grappen in het geheel geen zin. En toch, die zijn in een „zuiver wetenschappelijk onderzoek", dat uitteraard dor is, immers zoo geheel misplaa!st niet?

Ook een paar proeven van Dr. P's exegese op de evangeliën.

Bij het bespreken van Matth. XVI, 19, — waar de Heer tot Petrus zegt: „Al wat gij op de aarde zult gebonden hebben, zal ook in den hemel gebonden zijn, en al wat gij op de aarde zult ontbonden hebben, zal ook in den hemel ontbonden zijn" — wordt schrijver, zouden we zeggen, een oogenblik voorzichtig, en zelfs

toeschietelijk. Na vermeld te hebben, welke jurisdictioneele voorrechten, volgens de katholieke exegese in deze woorden liggen opgesloten, luidt het behoedzaam: „Men mag vragen, of dit alles *wel zoo zeker is*, wanneer men het volgende in acht neemt" (blz. 128). Welnu wij kunnen met de eerstvolgende bedenking volstaan, om te beseffen, dat tekstverklaring hier niet in de meest bevoegde handen gelegd is. „Ten eerste — zoo luidt de bedenking — zijn de woorden ὅ en ὅϛ niet mannelijk maar onzijdig; het is dus niet „quoscunque", maar „quaecunque", niet „degenen, die", maar „datgene, wat". Het binden en ontbinden wordt dus niet op personen maar op zaken uitgeoefend". Moest Dr. P. deze scherpzinnige tekstcritiek nog wel aan Vitringa ontleenen, zonder te bemerken, dat hij hier volmaakt met de *Vulgaat* overeenstemt? Ook zij immers vertaalt *in het onzijdig* „quodcunque". En het is juist dat „quodcunque", waarin eene „natuurlijke en eenvoudige exegese" vindt uitgedrukt, dat het *object* der hier aan Petrus verleende sleutelmacht *zonder eenige beperking* door Christus is aangegeven; dat men bijgevolg den tekst geweld aandoet, wanneer men met Dr. P. *uitsluitend* denkt aan „de bevoegdheid tot het uitdenken van regelen, waaraan allen zich moeten enderwerpen, het uitoefenen eener *besturende* macht". Ter loops zij ook aangemerkt, dat het daartoe strekkende beroep op Estius (bij Dr. P. blz. 129) ten eenenmale ongerechtvaardigd is. Zoo het noodig mocht zijn, willen wij dat gaarne aantoonen.

Om den wille der curiositeit vermelden wij hier ook de uitlegging van Matth. XVIII, 15—18 [1]), zooals die door Vitringa

---

[1]) „Als nu uw broeder tegen u gezondigd mocht hebben, ga heen en berisp hem tusschen u en hem alleen; indien hij naar u luistert, zult gij uwen broeder gewonnen hebben. Doch zoo hij niet luistert naar u, neem met u nog één of twee, opdat door den mond van twee of drie getuigen alle zaak bevestigd worde. En indien hij

gegeven wordt, eene uitlegging, waarmede Dr. P. ten slotte betuigt, dat hij zich „gaarne" vereenigt: „Christus spreekt als het ware [sic] aldus: „Si hoc remedio, quod nunc praescripsi, vobis non satis cautum videatur contra scandala, in Ecclesiâ suboritura, vestrum erit, alia remedia, prout occasio tulerit, excogitare et adhibere. Concedo enim vobis potestatem (quam et Petro jam ante concessi) post meum a vobis discessum talem constituendi disciplinam, quam rerum temporumque conditionem efflagitare censebitis". Men leze nu met kalm hoofd nog eens de aldus vertolkte plaats over, en vrage zich dan af, of zulk een „uitlegger" tegenover katholieke exegeten van „inlegkunde" (blz. 55) mag spreken.

Zulke omslachtige exegese loont, dunkt ons, de moeite nauwelijks voor iemand als Dr. P., wien het nog aan twijfel onderhevig, is of deze woorden wel zóó, als ze daar staan, „door den historischen Jezus zijn uitgesproken" (blz. 130). En datzelfde mogen we zeggen van zijne hoogst willekeurige uitlegging op Joan. XX, 21 vv. een tekst, die terecht door Dr. P. genoemd wordt: „het vaste bolwerk der verdediging van de Roomsch-Katholieke kerkleer" (blz. 134). De bedoelde tekst luidt aldus: „Gelijk de Vader mij gezonden heeft, zoo zend ik ook u. En toen hij dit gezegd had, blies hij op hen en zeide tot hen: Ontvangt den Heiligen Geest; wier zonden gij vergeven zult, hun worden zij vergeven, wier zonden gij zult houden, hun zijn ze gehouden".

Om nu in dit ons „bolwerk" bres te schieten en te betoogen, dat de Apostelen en hunne opvolgers met deze woorden des Heeren niet tot rechters over den zieletoestand der geloovigen zijn aangesteld, dat dus uit die woorden ook niet de noodzakelijkheid volgt, om dien rechters door belijdenis den noodigen

---

naar hen niet luistert, zeg het aan de Kerk; en luistert hij naar de Kerk niet, zoo zij hij u als de heiden en de tollenaar. Voorwaar zeg ik u: al wat gij gebonden zult hebben" enz. (Vert. Beelen).

blik tot oordeelen te verschaffen, sluit Dr. P. zich „aan bij die uitleggers [en hij noemt als zoodanig Kuinoel en de Wette], die dezen tekst alleen van zondenvergeving bij den doop verstaan". Reeds de kerkvader Cyprianus zou de „bevoegdheid, die hier aan de apostelen gegeven wordt,.... van de bevoegdheid tot doopen" verstaan hebben. En waaruit blijkt dat volgens Dr. P.? Hieruit, dat die Kerkvader, in zijn ijver tegen den ketterdoop, aanspoort om het doopsel alleen in de kerk van de wettige priesters te ontvangen. Daartoe beroept hij zich op *deze* woorden des Zaligmakers, en voegt er bij: „Unde intellegimus, nonnisi in ecclesia praepositis et in evangelica lege ac dominica ordinatione fundatis licere baptizare et remissam peccatorum dare". Maar, zoo is nu de natuurlijke vraag, ontkent de H. Kerkvader, omdat hij de hier verleende bevoegdheid, data occasione, *ook* van de zondenvergeving door den doop verstaat, dat in dezen tekst tevens de machtsverleening ligt opgesloten tot vergeving van zonden *in het algemeen?* Het tegendeel blijkt veeleer hieruit, dat hij „baptizare *et* remissam peccatorum dare" als twee onderdeelen der ééne macht tot zondenvergeving opnoemt.

Dr. P. schijnt dan ook de zwakheid van zijn beroep op Cyprianus zelf te gevoelen, daar hij, niet zonder grootspraak, volgen laat: „De reden, waarom eene onpartijdige [1]) geschiedschrijving deze uitlegging moet aanvaarden, is niet het gezag van Cyprianus, hoe zwaar het in dezen ook wegen moge, maar [let wel, lezer] de *duidelijke* strekking van *gelijksoortige* toespraken, door den verheerlijkten Christus volgens de andere evangeliën tot de apostelen gehouden". Vernemen wij hetgeen Dr. P. als eene „*duidelijke*" omschrijving van de Wette aanvaardt: „Jezus deelt aan de jongeren de, voor hun ambt noodzakelijke (ofschoon volstrekt niet willekeurige), macht mede aan de menschen hunne zonden te vergeven, en (wat men er nood-

[1]) Wederom dat stokpaard-achtige „onpartijdig".

wendig [1]) bij denken moet) hen dientengevolge in de Christelijke gemeenschap op te nemen, of, al naar gelang der omstandigheden, d. i. in geval van onwaardigheid, het niet te doen". Inderdaad, wel mocht het gezond verstand zich eerst tot op onzen tijd toe ontwikkelen, om langs zóóveel omwegen het „duidelijke" der evangeliën te kunnen achterhalen.

Ten slotte nog een woord over het hier ingestelde getuigenverhoor der christelijke traditie.

Gaarne zouden wij, met oprechte waardeering voor den velen arbeid, daaraan besteed, den schrijver op den voet volgen. Wij zouden daarbij herhaaldelijk in de gelegenheid zijn te bespeuren, hoe willekeurig de historische critiek de getuigen der traditie behandelt.

Het verhoor begint met den brief van Barnabas [2]). Daarin komt het volgend bevel voor, waarvan Dr. P. getuigen moet, dat het zich „op het eerste gehoor... vrij gewichtig" voordoet: „Gij zult uwe zonden belijden; gij zult niet met een boos geweten aan uw gebed gaan. Dit is de weg des lichts". Terecht zegt van deze plaats Klee [3]): „Wir haben hier doch wenigstens ein bedeutsam hingeworfenes Wort; Sündenbekenntniss (ob öffentliches oder geheimes, ist hier nicht gesagt) erscheint als Pflicht, dem Weg des Lichtes [dus der zaligheid, der rechtvaardigmaking] wesentlich angehörend". Nu brengt Dr. P. tweeerlei bedenking in: 1° dat dit bevel zich bevindt in een reeks van algemeene voorschriften en 2°. dat de schrijver met het „gij zult uwe zonden belijden" niet in bijzonderheden treedt. Daarna stelt hij o. a. de vraag, of niet „uit het feit, dat Barnabas, in zulk een lange reeks van geboden, over al wat op boete en

[1]) Die parenthesis is waarlijk met geen goud te betalen.

[2]) Volgens critici, tegen wie Dr. P. geen bedenking inbrengt, geschreven tusschen de jaren 70—119, of tusschen de jaren 71—132. Dr. P. blz. 139, Noot.

[3]) Klee, *Die Beichte*, S. 63.

biecht betrekking heeft, *geheel zwijgt* [1]) [*blijkt*], dat deze instelling in zijne dagen zeer weinig ontwikkeld is geweest". Mag de schrijver, willen wij hier slechts vragen, op grond van hetgeen hij hier *niet* vindt, aldus voor zijne meening tot *evidentie* besluiten en de groote *waarschijnlijkheid* geheel miskennen, waarmee toch voor het minst deze plaats het praeceptum divinum confessionis ondersteunt?

Nemen wij een ander voorbeeld. Origenes spreekt (bij Dr. P. blz. 191) van een „medicus cui debeas languorem exponere"; Hiëronymus (bij Dr. P. blz. 258) van de valsche schaamte, waardoor de zondaar „vulnus suum fratri et magistro [non] voluerit confiteri". Nu vraagt Dr. P. bij dat gezegde van Origenes: „Is met den „medicijnmeester" een geestelijke of een leek bedoeld?", terwijl toch Origenes elders [2]) uitdrukkelijk te kennen geeft, dat hij onder die zoo dikwerf aangeduide „medicijnmeesters" hen bedoelt „die in de Kerk tot opvolgers der Apostelen zijn aangesteld", en die „God in Zijne Kerk als medicijnmeesters heeft aangewezen". Insgelijks vraagt Dr. P. ten opzichte der uitdrukking van Hiëronymus: „Kan met „een broeder of meester" uitsluitend een geestelijke of een leek bedoeld zijn?", terwijl hij toch zelf reeds (blz. 257 en 258) bij een andere plaats

---

[1]) Wij cursiveeren.

[2]) *I Hom. in Ps. XXXII*, Migne P. G. XII, col. 1369. Zie Cambier, p. 299: „Et ille quidem [Christus] erat archiatros qui posset curare omnem languorem et infirmitatem; discipuli vero ejus Petrus vel Paulus, sed et prophetae medici sunt, et hi omnes *qui post apostolos in Ecclesia positi sunt*, quibusque curandorum vulnerum disciplina commissa est, *quos voluit Deus in Ecclesia sua esse medicos animarum*, quia non vult Deus mortem peccatoris, sed poenitentiam et orationem ejus exspectat... Si ergo nos praeoccupaverit inimicus et ignitis jaculis suis vulneraverit animam nostram, primo hoc nos docet hic psalmus, quod convenit post peccatum confiteri peccatum..." Deze plaats werd door Dr. P. niet aangehaald.

van Hiëronymus [1]) had aangeteekend: „Men vindt hier opnieuw het onderhoud van den zondaar *met een der leden van den clerus*". En aldus zeer terecht. Want duidelijker dan op bedoelde plaats kon Hiëronymus het ambt der *bisschoppen en priesters*, om de zondenbelijdenis te vernemen, en de daarvan afhankelijke vrijspraak niet hebben uitgedrukt. Hij zegt: „Quomodo ibi [d. i. in het Oude Testament] leprosum Sacerdos mundum vel immundum facit: sic et hic [d. i. in het Nieuwe Testament] alligat vel solvit *Episcopus et Presbyter*: non eos qui insontes sunt vel noxii: sed *pro officio suo*, cum *peccatorum audierit varietates*, scit qui ligandus sit, qui solvendus". Wanneer nu Dr. P., deze plaats op blz. 257 mededeelend, doet opmerken: „Verwonderlijk is de vermetelheid van den uitgever Martinianay, monnik van de orde der Benediktijners, om op den rand dood bedaard aan te teekenen...: confessio peccatorum et judicium sacerdotum!" — dan is dit louter een overschreeuwen van de wetenschappelijke markt, volstrekt geen terechtwijzing.

Reeds op blz. 40, noot 2, had Dr. P. *een gedeelte* van Hiëronymus' bedoelden commentaar afgedrukt, een fragment, dat, *zonder de hier aangehaalde woorden*, een voor de priesterlijke macht hoogst ongunstigen indruk moet teweegbrengen. Het zijn de volgende woorden op: „Et tibi dabo claves regni coelorum" etc.: „Istum locum Episcopi et Presbyteri non intelligentes, aliquid sibi de Pharisaeorum assumunt supercilio: ut vel damnent innocentes, vel solvere se noxios arbitrentur; quum apud Deum non sententia sacerdotum, sed reorum vita quaeratur. Legimus in Levitico [cap. XIV] de leprosis: ubi jubentur, ut ostendant se Sacerdotibus; et si lepram habuerint tunc a Sacerdote immundi fiant: non quo Sacerdotes leprosos faciant et immundos; sed quo habeant notitiam leprosi et non leprosi". Tot zoover citeert Dr. P. daar op

[1]) *Commentarius in Matth. XIV*, 19, Operum D. Hieronymi tomus nonus (Parisiis apud Claud. Chevallonium, 1534), f. 24.

blz. 40. Nu gaat echter Hiëronymus, onmiddellijk daarop, aldus verder: „et possint discernere qui mundus, quive immundus sit. Quomodo ergo ibi leprosum Sacerdos mundum vel immundum facit: sic et hic alligat vel solvit Episcopus et Presbyter; non eos qui insontes sunt vel noxii: sed pro officio suo, cum peccatorum audierit varietates, scit qui ligandus sit, qui solvendus". Daarop teekent Bellarminus [1]) aan: „Quo loco S. Hiëronymus apertissime docet, oportere Sacerdotes audire peccatorum varietates, atque id pro officio suo: ex quo intelligimus, non satis esse, si poenitentes generatim, aut manifesta peccata tantum confiteantur, sed omnino necessarium esse, ut singillatim peccata omnia Sacerdotibus detegant".

Bellarminus redeneert hier dus uit *die* woorden van Hiëronymus, welke Dr. P. op blz. 40 wegliet. En toch doet deze het op blz. 56 voorkomen, als hadde Bellarminus uit het eerste (op blz. 40 wel vermelde) gedeelte van dezen commentaar ten gunste der biecht geargumenteerd, en maakt dan met den volgenden volzin niet weinig indruk: „Iemand, die in de doolgangen dezer litteratuur niet bekend is, durft zeker zijne oogen niet gelooven, als hij ziet, dat Bellarminus middelen weet om de woorden van Hieronymus zelven in zijn eigen voordeel aan te wenden". En wie dan gevolg geeft aan Dr. P.'s verwijzing naar blz. 40 moet het natuurlijk met hem eens zijn. Nu vragen wij, of dat „onpartijdige" voorlichting heeten mag.

Zien we nu de dubbele moeilijkheid die gemaakt wordt ten opzichte der eerste woorden van den H Hiëronymus.

1°. Die woorden zouden eene hekeling inhouden van „de toenmaals opkomende aanmatiging van de priesters der Christelijke Kerk" (blz. 56).

Wij antwoorden: in zekeren zin is dat volkomen waar. Hiëronymus vaart daar, op zijne bekende heftige wijze uit tegen zulke

---

[1]) Bellarminus, op. cit. *De Poenitentia*, L. III, Cap. XI, col. 1642.

priesters, die hun wettig ambt (pro officio suo) op onwettige en willekeurige wijze uitoefenden, d. w. z. die bij het binden (ligare) en ontbinden (solvere) niet genoeg rekening hielden met de werkelijke gesteltenis der poenitenten, zoodat zij aan goed gedisponeerde poenitenten de vrijspraak onthielden, en daarentegen aan slecht gedisponeerde haar toekenden. Daartoe gebruikt hij eene vergelijking met de priesters der oude wet, die evenmin bij hunne verklaring omtrent het al of niet melaatsch zijn van leprosi, willekeurig te werk mochten gaan, doch moesten oordeelen overeenkomstig den werkelijken toestand dergenen, die zich bij hen aanmeldden. Men leze den tekst van Hiëronymus nog eens, en vrage zich dan af, of de hier aangeboden verklaring er niet volkomen meê overeenstemt.

2°. Dr. P. wil in de woorden van Hiëronymus aangeduid vinden, dat de priesters slechts „aankondiging" van zondenvergeving konden doen (bl. 40). Dat zou dan moeten volgen uit de vergelijking met de verklaring der joodsche priesters omtrent de melaatschheid. Terecht vraagt Bellarminus, waarom dan Hiëronymus nog zegt, „scit qui lig*andus* sit, qui sol*vendus*": en niet liever: „scit qui lig*atus* sit, qui sol*utus*".

Uit ons antwoord onder 1°. valt duidelijk in te zien, dat voornoemde vergelijking daartoe niet gebezigd werd; wat geeft dan recht haar daartoe uit te strekken?

Na deze bijzondere voorbeelden van Dr. P.'s onderzoek wenschen wij zijne geheele methode nog uit enkele algemeene gezichtspunten te kenschetsen. Wie met de protestantsche polemiek maar eenigszins heeft kennis gemaakt, zal hier aanstonds een ouden bekende terug vinden.

I. Dr. P. legt telkens zeer sterken nadruk op leemten, die min of meer opmerkelijk mogen heeten. Daartegenover is het reeds voldoende te doen bemerken, dat negatieve argumentatie niet bij machte is om positieve bewijzen uit den weg te ruimen. Bovendien gaat het nu en dan, bij het constateeren van dergelijke

leemten, wel wat overhaastig toe. Zoo b.v. op blz. 278, waar gezegd wordt, dat in den regel van Benedictus niet „veel" gevonden wordt over de oorbiecht. Hadde Dr. P. dan ten minste de aandacht gevestigd op het *weinige*. Nadat de Heilige eerst eenige uiterlijke misslagen heeft opgeteld, die „ante abbatem vel congregationem" moesten worden beleden en uitgeboet, volgt er: „Si animae vero peccati causa latens fuerit: tantum abbati, aut, spiritualibus senioribus patefaciat, qui sciant curare sua, et aliena vulnera non detegere et publicare" [1]).

Nu vertaalt Dr. P. dit aldus: „Indien hij het evenwel uit schuldbesef verborgen *houdt*, laat hij het dan" enz. Gaarne erkennen wij, dat het moeilijk is eene geheel onbetwistbare vertaling dezer woorden („si animae vero peccati causa latens fuerit") aan te bieden, maar die van Dr. P. komt ons toch wat al te vrij voor. Er is bepaald spraak van iets, dat verborgen *is*, niet van iets dat verborgen *gehouden* wordt; en, zooals vele mannen van gezag en met name de Benediktijnen het begrepen hebben, is hier spraak van *in het geheim begane zonden*. Benedictus wil, dat die niet „ante congregationem" zullen gebracht worden, maar „tantum abbati, aut [daar de abt niet altoos een priester was] spiritualibus senioribus", „quo nomine et veteres Graeci et recentiores Latini confessarios appellabant" [2]). Hier is dus, althans met zeer hooge waarschijnlijkheid spraak van de *sacrementeele* belijdenis.

II. Evenzeer legt Dr. P. er telkens den nadruk op, dat sommige Kerkvaders (met name Chrysostomus) alleen aandringen op zondenbelijden *voor God*. Dus, niet voor een mensch, niet voor een priester. Het antwoord is reeds zoo oud als de tegenwerping: de katholieke geleerden hebben dergelijke

---

[1]) Migne P. L. LXVI, col. 694.

[2]) Zie den Commentarius op den regel van Benedictus: Migne, l. c. col. 696.

plaatsen als bewijsplaatsen niet noodig; toch mag men om goede redenen aannemen, dat onder de belijdenis voor God meermalen de belijdenis voor Gods plaatsbekleeder wordt aangeduid. Vooreerst heeft de zoo herhaalde aansporing dier Kerkvaders, om alle zonden *afzonderlijk* voor God op te noemen, zich *niet* voor Hem *te schamen*, en het juiste *heilmiddel* tegen die zonde bij God te zoeken, weinig zin, indien niet verondersteld is, dat God door een menschelijk orgaan die beschaming als boete aanvaardt, en door datzelfde orgaan de geneesmiddelen aan den zondaar toedient. Vervolgens plegen ook tegenwoordig nog missie-predikers en schrijvers van ascetische werken, om tot eene oprechte belijdenis aan te sporen, als beweegreden op te geven, dat de belijdenis niet voor een mensch, maar voor God zelf geschiedt. Dan ontbreekt het zelfs bij Chrysostomus niet aan plaatsen, die met alle recht ten gunste der sacramenteele belijdenis mogen aangevoerd worden. In geen geval begrijpen wij, hoe Dr. P. b. v. van de XXX *Homilia in Genesin XI* zeggen kan, dat Chrysostomus daar „juist het omgekeerde" leert van hetgeen de „Roomsch Katholieke polemici" er in meenen te vinden (blz. 260). De bedoelde plaats (door Dr. P. wel aangehaald, maar niet medegedeeld) luidt aldus: „Quia in magnam hanc hebdomadam [de goede week] Dei gratia pervenimus, nunc maxime jejunii cursus intendendus, et ferventiores fundendae preces, faciendaque diligens et pura confessio" [1]). En iets verder zegt de Kerkvader in dezelfde Homilie [2]): „Cum sciat inimicus noster, nos per tempus illud posse de iis quae ad salutem nostram attinent loqui, et peccata confiteri, et vulnera medico ostendere et salutem consequi: ideo maxime tunc obsistit".

Dat overigens Chrysostomus werkelijk de zondaren bij zich

---

[1]) J. Chrysostomi *Opera* (Ed. Montfaucon, Parisiis, 1718—1738), Tom. IV, p. 294.

[2]) Ibid. p. 301, bij Dr. P. niet aangehaald.

placht te ontvangen, om hun de genezing toe te dienen, blijkt uit de beschuldiging van laxisme, tegen hem ingebracht door bisschop Isaacius op de synode „ad quercum". De H. Kerkvader zou namelijk geleerd hebben: „si iterum peccasti poeniteat iterum: *et quoties peccaveris, veni ad me, ego te sanabo*[1]). Ook Dr. P. deelt (blz. 262) deze beschuldiging uit Hefele mede, echter zonder, en dit is zeker opmerkelijk, de door ons onderstreepte woorden. De door Dr. P. aangehaalde uitgave van Hefele (Freiburg, 1875) is niet onder ons bereik; in de vroegere evenwel van 1856 lezen wij genoemde beschuldiging (Bd. II, S. 81) aldus: „Er [Chrysostomus] gebe die Erlaubniss zu sündigen, indem er lehre: „wenn du wieder gesündigt hast, so bereue wieder", und „so oft du gesündigt hast, komme zu mir, ich werde dich heilen".

Ten slotte dient men niet te vergeten, dat de Kerkvaders zich minder nauwkeurig konden uitdrukken, zonder eenige vrees, dat ze zouden worden misverstaan. Men mag veronderstellen, dat Chrysostomus, hadde hij voorzien, hoe eenmaal het critisch oor van Dr. P. hem zou beluisteren, zich ook minder oratorisch en meer dogmatisch zou hebben uitgedrukt. Ook hier geldt ongetwijfeld hetgeen Augustinus eenmaal aan Julianus ten antwoord gaf, toen deze hem Chrysostomus, wegens sommige van diens uitdrukkingen, als voorstander van het Pelagianisme tegenhield: „Disputans in Catholica Ecclesia, non se aliter intelligi arbitrabatur... vobis nondum litigantibus *securius* loquebatur"[2]).

III. Aan getuigenissen, die nu eenmaal al te duidelijk spreken van zondenbelijdenis niet voor God alléén, maar wel bepaaldelijk voor Zijn dienaren, weet Dr. P. op verschillende wijze te tornen.

a. Of wel hij zegt, dat daar enkel en alleen van *openbare* belijdenis gesproken wordt. Dat mag nu zeker hier en daar

---

[1]) *Sacrosancta Concilia*, Ed. Labbaei, Tom. II, Lutet. Paris. p. 1328.

[2]) Migne P L, col. 556.

het geval zijn (en dan bewijst het tegen de katholieke leer nog volstrekt niets) maar zeker toch lang niet overal. Prof. Bickell heeft in zijn meergenoemd artikel in het bijzonder van deze stelling het bewijs geleverd: „Jede Todsünde musste in der geheimen sakramentalen Beichte einem Priester bekannt werden" (S. 411).

Het directe bewijs, daarvoor aangevoerd, bestaat uit de *ondubbelzinnige* uitspraken der grieksche en syrische kerkvaders. Onder de grieksche getuigenissen zijn er verschillende van Origenes, die wij te vergeefs bij Dr. P. zochten. Van Aphraates en zijne verhandeling *Over de Boetvaardigheid* [1]) vonden wij bij P. in het geheel niets; en toch is die verhandeling inderdaad hoogst belangrijk, met het oog op bovengenoemde stelling. Ook misten wij o. a. de opwekking tot den zondaar, die voorkomt in eene redevoering van den H. Asterius van Amasea, welke vroeger aan den H. Gregorius van Nyssa werd toegeschreven: „Tu, cujus animus aeger est, cur non ad medicum animarum properas? Cur non ei confitendo morbum ostendis tuum? Afflictionis participem et socium sume sacerdotem ut patrem. Audacter ostende illi quae sunt recondita. Animi arcana tamquam occulta vulnera medico detege. Ipse et honoris et valetudinis tuae rationem habebit" [2]). Duidelijker kan toch „de oorbiecht" niet worden aangeduid, of men moet het *woord* zelf bij de Kerkvaders willen vinden.

b. Of wel de schrijver beweert dat de Vaders, slechts spreken van een „voorafgaand verhoor" (blz. 191 en passim), waarin de poenitent slechts wenken kreeg voor de later wellicht volgende

---

[1]) Geschreven in het jaar 337. Zie *Bibliothek der Kirchenväter*, uitgegeven door Thalhofer: *Ausgewählte Schriften der Syrischen Kirchenväter Aphraates, Rabulas und Isaak v. Ninive.* Zum ersten Male aus dem syrischen übersetzt von Dr. G. Bickell, Kempten, 1874.

[2]) Bickell, *Zur Geschichte der Beichte im Orient,* a. a. O. S. 435. Cambier, l. c. p. 289.

canonieke boete. Dit „voorafgaand verhoor", of „onderhoud", zou dan de weg zijn geweest „van het ontstaan der private of geheime of oor-biecht" (blz. 245). Herhaaldelijk besluit de schrijver uit dat onderhoud, dat de oorbiecht er nog wel *niet is*, maar maar dat zij *komen zal* (blz. 188, 190): „In theorie is er aan het einde der vierde eeuw nog altijd slechts ééne boete, de openbare. In de praktijk echter worden altijd meerdere boete-zaken binnenskamers, tusschen priester en zondaar, afgedaan. Nog slechts ééne schrede, en het wachtwoord van het hof te Rome zal uitmaken, dat er tweeërlei boete en tweeërlei zondenbelijdenis bestaat" (blz. 258).

Het blijkt echter later, dat die „ééne schrede" nog al ruim gedacht is, want blz. 267 (waar met Augustinus wordt afgehandeld) heet het weer, dat „de dagen der oorbiecht, zooals wij haar kennen [!], nog ver af zijn", en blz. 289 (waar schrijver reeds aan de zesde eeuw bezig is, en dus lang nadat de „oorbiecht" als „geboren" door hem was aangekondigd): „dat de tijd der latere oorbiecht, met de uitgebreide volmacht van iederen priester, nog verre is, kan blijken uit" enz.

Het is dan ook een waarlijk moeilijke taak, die Dr. P. zich heeft gekozen, om van St. Paulus af tot de VIIde eeuw toe telkens met nauwkeurigheid de phasen van een vermeenden ontwikkelingsgang aan te wijzen.

IV. Eindelijk nog ontkent Dr. P. *a priori* alle traditioneel verband tusschen de getuigenissen der oudheid. Ieder getuigenis heeft voor hem slechts locale beteekenis.

Tertullianus en Cyprianus getuigen alleen voor noordelijk Afrika, Gregorius Thaumaturgus alleen voor Neo-Caesarea enz. Ook strekt de beteekenis der verschillende getuigen zich niet verder uit dan de tijd, waarin zij geleefd of, beter nog, waarin zij geschreven hebben.

Dit nu is wel eenigszins begrijpelijk in een geleerde, die blijkbaar het Christendom niet als eene positief goddelijke en juist

omschrevene instelling beschouwt, die bijgevolg ook geen positief goddelijke leiding erkent voor het bewaren van het depositum fidei der Christelijke Kerk. Toch hadden zuiver historische redenen zich in dit opzicht kunnen doen gelden.

Immers zeer competente historische getuigen, als Irenaeus, Tertullianus, Vincentius Lirinensis, spreken ons van eene „communicatio pacis", eene „appellatio fraternitatis", eene „contesseratio hospitalitatis" [1]), waardoor de verschillende christelijke kerken een voortdurend gemeenschapsleven onderhielden, en geen van haar allen, op het stuk van geloofsleer, als geïsoleerd mag worden beschouwd. Eene fundamenteele studie van het karakter der christelijke traditie had aan dit onderzoek wel vooraf dienen te gaan. Wij begrijpen echter in het geheel niet, waarom Dr. P. op blz. 58 en 59 er, Bellarminus berispend, aan herinnert, „dat men bronnen uit verschillende landen en tijden maar niet eenvoudig door elkander mag aanhalen". Bellarminus doet in den regel niet anders dan Dr. P. zelf: in tijdsorde voert hij zijn getuigen op, met dit verschil, dat Bellarminus meer systematisch te werk gaat, d. w. z. eene bepaalde thesis opzet; terwijl Dr. P. ons te gelijkertijd met de meest verschillende zaken bezig houdt. En het eenige staaltje, dat ten bewijze der ingebrachte beschuldiging wordt aangevoerd, is nog zeer slecht gekozen. Bellarminus somt, op de door Dr. P. gewraakte plaats, de verschillende straffen op, die den openbaren boetelingen in den loop der eeuwen zoo al zijn opgelegd. Daar *moest* hij toch vermelden, wat de „bronnen uit verschillende landen en tijden" als zoodanig aanwijzen.

Inderdaad, wij achten Dr. P., hoe geleerd blijkbaar ook, geenszins gerechtigd, om een reus als Bellarminus zóó uit de hoogte te behandelen, als in dit boek meermalen geschied is.

Wij meenen ons er van te kunnen onthouden, ook de andere slotsommen van Dr. P. (b. v. over den ontwikkelingsgang der

---

[1]) Migne P. L. II, col. 32.

openbare boete, over de mildere en strengere richtingen die in de oude Christelijke Kerk bestaan hebben, over ban en uitsluiting enz.) van meer nabij te bezien. Wij vertrouwen, de hier toegepaste methode van onderzoek genoegzaam te hebben toegelicht, en sluiten daarom dit verslag met den lezer in bedenking te geven, of hier niet voor de zooveelste maal vruchteloos getobd is, om den katholieken „wonderboom" te doen vallen.

Die boom heeft de breede en ongenaakbare vertakking zijner wortels wel zóó diep geslagen in het twintig-eeuwen oude katholieke leven, dat men zich in verwondering afvraagt, waarom mannen van zooveel talent en werklust als Dr. P. niet liever een terrein betreden, waar opbouwende arbeid een beteren uitslag mag verwachten.

In een laatste artikel wenschen wij nog eene korte kunstbeschouwing te geven van de schilderstukken, die Dr. P. in zijn Tweede Afdeeling te beoordeelen geeft.

Warmond. DR. TH. VLAMING.

(Slot volgt.)

PETRUS DE LA FAILLE.

(Vervolg en slot van bl. 110 vv.)

II.

Door zijn overtuiging en geweten gedreven, en opzettelijk om zijne demissie uit te lokken, hield de Koudekerksche predikant, Petrus De la Faille, den 8en Februari 1627, zijnde Zondag-Sexagesima, een sermoen over het vasten, en wel om uit dezes oorsprong, oudheid en algemeenheid te bewijzen, dat de Christenen tot het streng onderhouden van dit gebod der Kerk verplicht zijn. Méér was er waarlijk niet noodig, om den dienaar des woords van onrechtzinnigheid in de leer te betichten. Dus had hij de daaropvolgende Zondagen niet eens in dienzelfden geest behoeven voort te gaan met de bestrijding van calvinistische meeningen en de prediking van zuiver katholieke leerstukken, om op Palmzondag, nadat hij den kerkeraad drie zoo aanstonds te behandelen brieven voorgelezen en behandigd had, zijn ambt te moeten neerleggen en, bij de classis in staat van beschuldiging gesteld, een gestreng toezicht op zijn persoon te dulden.

Den 15en Maart reeds had de gemeente een formeele aanklacht tegen haren leeraar ingediend bij de Leidsche classis. 't Is waar, toen beide partijen dientengevolge voor dat gewichtig college

ontboden werden en Domine over de „onordentlijckheit" van die aanklacht toornde, spraken de vergaderde broederen hem niet tegen; maar zij vonden toch „goedt ende nut", den beschuldigde eenige vragen *in scriptis* te stellen, die hij schriftelijk moest beantwoorden; en daarop zou dan hunne beslissing volgen. De hoogwaardige vergadering droeg intusschen een en ander ter beeindiging over aan eenige gedeputeerden, voor wie de verdachte leeraar beloofde ten bepaalden tijde te zullen verschijnen. En, daar de heeren vermoedden, dat den delinquent in alle geval „noch eenigen suyrdeesem des Pausdoms mochte aenhangen", zoo besloten zij, dat men dan met-een eene disputatie met hem houden zou over eenige geschilpunten in de christelijke religie. Maar, toen de beschuldigde ondertusschen voortgegaan was met zijn paapsch-gekleurde predikatiën, werd hij voorloopig, d. w. z. op Palmzondag, afgezet van zijne bediening.

En op het hoogfeest van Paschen liet de Leidsche classis een harer leden voor de Koudekerksche gemeente optreden en een „ophitsigen en oproerigen" brief tegen haren predikant voorlezen. Dat episteltje trof doel. Toen Domine zich na de godsdienstoefening even buiten waagde, wierpen zijne gemeentenaren hem met steenen. In den namiddag schoolde eene menigte samen voor de pastorie, dreigende die af te zullen breken en haren bewoner eenvoudig te vermoorden. En in den avond kwam de vrouw van den baljuw daar uit pure naastenliefde door een achterdeurtje binnen, om den predikant te waarschuwen, dat hij 's nachts vluchten zou, ten einde „te voorkomen de aenstaende peryckelen". Dies bracht hij in den vroegen morgen van Paaschmaandag, met behulp van „Magdaleentjen, de gouvernante van sijn huys" [1]),

---

[1]) Het meermaals geopperd bezwaar van classis en kerkeraad, dat Domine zich geen wettige huisvrouw koos, had hij steeds gelaten „voor tgeen het was".

zijn voornaamsten inboedel op twee gehuurde vlotschuiten en voer den Rijn af naar Leiden. De ex-predikant werd daar echter alles behalve liefderijk opgewacht. Reeds den volgenden dag was hij genoodzaakt zijn boeltje aan den eerst-biedende te verkoopen, en mocht hij zich gelukkig rekenen voor een paar koffers en vooral voor zichzelf ten huize van een medelijdenden neef [1]) een schuilplaats te vinden tegen de Leidsche vollers en wolkammers, die zeer verbitterd waren op dien „afvalligen Paep". En, al stemde hij met den Psalmdichter in: „Het is mij nuttig, Heer, dat Gij mij vernederd hebt", dat woord uit den mond des volks „sneed hem door de ziel".

Toch bleef de vluchteling waar hij was. Donderdag van dien Paaschweek immers zou hij ter verantwoording compareeren voor de gedeputeerden van de classis. Dan zou hij mede de schriftelijke antwoorden inleveren op de hem *in scriptis* gestelde vragen, en tevens eindelijk eene disputatie met de broederen houden over eenige geschilpunten in de religie. Hij hunkerde naar dien dag, waarop hij het recht zijner overtuiging, vooral krachtens het door de Hervormers ingestelde vrije onderzoek, zou handhaven, zijne inquisitoren van dwaling overtuigen en de leer der Moederkerk als de eenig ware verdedigen zou. Maar 't viel hem bitter tegen: de disputatie werd acht dagen uitgesteld! Desniettemin, al werd hij ook gewaarschuwd, dat zijn vrijheid gevaar liep: Petrus bleef in de sleutelstad. Hij maakte zich den tijd ten nutte met in de academische bibliotheek alle plaatsen der Kerkvaders, die hem bij 't dispuut dienstig konden wezen, te noteeren, en zich te verzekeren van de bereidvaardigheid van zijn gastheer, advocaat de Backer, en diens zwager J. Vermeulen, candidaat in de rechten, om als getuigen bij zijne verdediging op te treden, „opdatse naerderhand niet achter sijnen

---

[1]) De De la Failles schenen nogal „familie-zwak" te hebben; geriefelijk voor Petrus, die veel neven rijk was.

rugge tegen de waerheid hem blameren souden, ende de disputatie niet verdraeyen voor het gemeyn volck".

Daar komt echter Woensdag den 14en April, daags voor het uitgestelde twistgesprek zou plaats hebben, neef De Backer thuis met het bericht, dat de bijeenkomst andermaal verschoven was en wel tot den 16en of 17en April. Ds. De Dieu, die presideeren zou, had hem verzocht deze boodschap aan zijn gast over te brengen. De la Faille protesteerde, doch er was niets aan te doen. Ondertusschen zag hij de juistheid niet in van De Backer's meening, dat de predikanten, gedeputeerden der classis, telkens weer zouden uitstellen, daar zij niet met hem in dispuut wilden treden. Petrus mocht het gelooven of niet: zij wenschten, dat de „afvallige" stillekens de stad verlaten zou, om hem achter den rug te kunnen nageven, dat hij puur uit obstinatie den predikdienst verlaten had en, uit vrees voor eene disputatie, het hazenpad koos. Maar dan zou onze man het der classis toch eerst eens bijster lastig maken, 't mocht gaan zoo 't wilde: disputeeren moest en zou hij! De ex-predikant nam zich voor, om dat vuurtje den broederen eens na aan de schenen te leggen. En, al was hij „in d'ooge van alle man", al vreesde neef De Backer voor zijne gevangenneming, — den volgenden dag toog hij andermaal naar de bibliotheek, waar hij allicht van dezen of genen eenig nader bescheid meende te krijgen. Eerst nog zou hij iemand bezoeken, die hem verwachtte. Doch, aldaar verraden, werd hij inderdaad door den onderschout Coster, vergezeld van een „diefleyer", gevangen genomen en, op last van Leidens magistraat, naar 's Gravenstein gevoerd. Den cipier werd bevolen zijn gevangene goed te bewaken en geen vriend of maag bij hem toe te laten. Daarop ging onderschout Coster naar zekere eerzame juffer Janneken Lambrechts, ten wier huize Magdaleentjen logeerde, en alwaar de man van den gerechte vermoedde, dat de koffers van zijn arrestant geborgen waren. Hij vond zich niet bedrogen. „En nemende met hem eenen

smit, heeft hij de kisten doen openen, die doorsnuffelt en 't gelt daer uyt genomen".

Ende dat gebeurde den 15en April van 't jaar onzer vrijheid 1627! Niet waar, de sleutelstad mag jaarlijks op den 3en October wel Leidens' ontzet vieren, als de dageraad dier vrijheid? Wel mag zij met trots wijzen op haar toen verworven kroon, de Hoogeschool, die gesticht werd, „om de Hervormde kerk van bekwame leeraren te voorzien en daardoor de zaak der godsdienstige vrijheid te versterken" [1]! De la Faille's historie diene ter toelichting; terwijl almede aan den Leidschen Pastoor, Pater Bertius, overvloedige stof geleverd werd, om in zijne reeds aangehaalde *Relatio* een drietal hoofdstukken te schrijven: „over de verschillende vervolgingen, die hij in 't algemeen en bijzonder in deze zijne Missie te doorstaan had" [2].

De „negen volle dagen", die De la Faille „zitten" moest, alvorens de Heeren „afquame", om hem te ondervragen, merkte hij intusschen goedsmoeds aan als eene „profijtelycke" poenitentie voor zijne „pekelzonden". Als zijne bewakers hem bedreigden, dat hij „van hier naer den Haghe gevangen gevoert, ... of in 't tuchthuys geset zoude worden, ja dat hij kans hadt met de Arminiaense predikanten op het huys Loevesteyn zijn leven lang te moeten blijven", — als men zelfs verklaarde „te meynen, dat hem van de Heeren groote gratie soude geschieden, indien hij, het leven behoudende, met een geesselinghe soude moghen passeren", dan antwoordde Petrus „tot alles bereyt te sijn te lyden om het gelove in goet en bloet, dat hij niet vreesde, maer grootelicks verblijdt waer". Zijne kwelgeesten, over zulk een „obstinatie" gebelgd, verweten hem van wege den schepen Orliens, dat hij eenige dagen geleden, op beloken Paschen „Misse gedaen"

---

[1]) Siegenbeek, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool.*

[2]) *De variis persecutionibus .... continuatio ejusdem materiae: de iis, quas in hac Missione passus sum,* Cap. XVIII—XX, p. 66—85.

had. Maar de boeteling verzekerde, dat hij nog heel wat meer „beproevinghe" zoû te doorstaan hebben, vooraleer hij dàt geluk wederom zoû mogen smaken, zoo het hem ooit werd vergund! Neen, die bewering was eenvoudig een verzinsel van 't „gemeyn volck", gelijk het gerucht, dat hij als predikant „Patres Jesuyten tsynen huijse ontfanghen en gelogeert hadt".

Toen de gevangene zoo dan negen dagen zonder eigenlijk verhoor in 't „boevenhok" had doorgebracht en hem was overgebriefd, dat de Leidsche predikanten, waarschijnlijk nopens zijne zaak, ten stadhuize gecompareerd hadden, verschenen op den 23en April schout en schepenen, vergezeld van hun scriba, „in het gevangenhuys, om sijne sake te verhandelen".

Op de vraag, van wat gezindheid of religie hij was, antwoordde de ex-predikant zonder aarzelen: „Mijne Heeren, als ick rondelyck uyt gront mijnes herten spreken sal, soo ben ick volkomen Paeps, Roomsch Catholijck". En zij hebben „eendrachtelijck ghepresen dese ronde belijdenis, beloovende, dat hij daerdoor niet beswaert soude worden". De heeren waren dus zeer genadig jegens den „afvallige", ofschoon het na al het voorgaande wel wat vreemd uit hunnen mond moet geklonken hebben, toen zij voorts verklaarden, dat „niemant in sijn conscientie behoorde gedwongen te worden, ende dat sij niet begheerden in te voeren de Spaensche Inquisitie"!

Maar verder: De la Faille zoû openlijk gezegd hebben, „datter wel honderdt predikanten, soo getrouwde als ongetrouwde, in hoerdom leefden". Wat was daàr van? „Neen, mijne Heeren, daer weet ick gantschelick niet af", luidde het antwoord. „Maer ik belijde rondelick en recht uyt, dat ick tot verscheyden geprotesteerd ofte betuycht hebbe, dat de overvloedigheidt der schandalen ofte erghernissen der predikanten, die daghelycks door den ban [gewoonlijk] onder hunluyden gevonden worden ende geschieden, ende sonderlinghe oock in de omleggende dorpen van Leyden, vele mensche grootelijcx ontstichten en met recht achterdenckigh maken".

Hoedanig die schandalen van de predikanten dan waren? „Seer vele verscheyden in seer groote menighte". En op der heeren „aenporren" noemde de ondervraagde „seven ofte acht gevallen, die sij meestendeel alle te samen door hunnen scriba opgeschreven ofte aengetheickent hebben".

Of hij gereconcilieert was met de Pauselijke Kerk, werd hem toen nog gevraagd; maar Petrus zei: neen. En als men nog eenige onbeduidende vragen en antwoorden gewisseld had, werd de gevangene wederom alléén gelaten.

Geen sprake dus van een theologisch dispuut; geene gelegenheid om zijn terugkeer tot de Moederkerk te rechtvaardigen. Deze teleurstelling smartte den strijdlustige nog méér, dan dat de heeren hem, zonder opgave van redenen, in zijn vunzigen kerker eenvoudig aan zijn lot overlieten. Toen schout en schepenen hem zes dagen daarna andermaal bezochten, stond het den mishandelde dan ook maar amper aan, dat zij hem, zonder méér, vrijspraken van schuld en ontsloegen uit zijne gevangenschap. Niet, dat hij 't zoo euvel opnam, toen de heeren, in weerwil van zijn onschuld en formeele vrijspraak, toch de confiscatie van zijn geld en goederen bekrachtigden: De la Faille kende het rechtsbegrip dier magistraten, die „niemand in zijne conscientie wilden dwingen en de Spaansche Inquisitie niet begeerden in te voeren". Maar, „door al die voorz. middelen ofte beletselen was de geïnstitueerde disputatie geheel te niete gedaen"! Hem, wien „het disputeeren in 't bloed zat", werd geen gelegenheid gegeven het zwaard van zijn woord te kruisen met dat zijner tegenstanders; de predikanten ontweken den theologant, in volle wapenrusting vaardig tot den strijd! Zie, dat was erger. En hij had die „treffelycke gereformeerden" zoo véél te zeggen! Wat toch was er geworden van de hem voorgespiegelde hoop, van hunne verzekering, dat hij „mettertijd wel contentement" zou vinden, wanneer hij besloot, om de Moederkerk vaarwel te zeggen en terug te keeren tot het Calvinisme? 't Was helaas

dikwijls genoeg gebleken, telkens wanneer hij als predikant met zijn kerkeraad en de classis in conflict kwam. En nu mocht die classis zich van hem afmaken met de bewering, dat De la Faille „van weeghe sijne bedriechlijckheijt in den dienst des goddelijcken woorts ingecropen was": hare *Notulen* bevestigen 's mans stellige verklaring, dat hij door „raedt en overreding van verscheidene Predikanten", van de Roomsche Kerk afgevallen was, maar zich nooit met de gereformeerde leer heeft kunnen vereenigen.

Heeft dan zijne verdediging en disputatie niet „mondelijck" kunnen geschieden, hij zal 't nu schriftelijk doen, en daaraan toevoegen de reeds vroeger *in scriptis* gestelde antwoorden, die hij niet heeft mogen inleveren op de hem gedane vragen. Aan dit „propoost" danken wij het werk, dat hij te Amsterdam, zijn nieuwe en voortaan vaste woonplaats, schreef onder den vroeger medegedeelden titel: *Bekeeringhe Petri de la Faille....* enz.

Het boek is verdeeld in twee tractaten, waarvan het eerste, slechts 56 pagina's groot, uit de reeds aangeduide drie brieven bestaat. Nommer 1 verhaalt de „historie der resignatie des predikantschaps" [1]). In den tweeden brief, dien wij als verreweg de pittigste, wat uitvoeriger behandelen, stelt de schrijver *drie* „profijtelijcke" *vragen* van Katholieken aan ketters, voorafgegaan door eene definitie van het woord ketter zelf, ontleend aan I Joan II, 19 [2]).

De eerste vraag luidt: Waar is de Roomsche Kerk van de

---

[1]) Zooals ze daar ligt is die historie vrij duister, doordat onze Petrus niet gewaagt van zijn val. Maar ze wordt toegelicht door het 2de tractaat van dit boek, zoomede door zijn later verschenen „*Oogen-salve*".

[2]) „Uit ons zijn zij gekomen, maar zij waren van ons niet. Want waren zij van ons geweest, zij zouden voorwaar met ons altijd gebleven zijn..." Vert. van Moerentorf.

waarheid afgeweken? Uit Rom I, 8 [1]), blijkt nl. dat deze Kerk ten tijde van den Apostel de wàre Kerk was; en Cyprianus, Irenaeus, Tertullianus, Hiëronymus, Leo, Augustinus e. a. Kerkvaders bewijzen, dat zij in de eerste vijf eeuwen de ware Kerk gebleven is, al hetgeen Calvijn zelf erkent [2]).

Maar gesteld eens, zegt *de tweede vraag*, dat de ware Kerk Gods de Luthersche is, of de Calvinistische, Gomarische, Arminiaansche, Ministe of eene diergelijke; waar dan is de Kerk geweest, gedurende de 1500 jaren vóór de komst dier hervormers en predikers? Om deze vraag met eenigen schijn van afdoende redenen te beantwoorden, heeft men, — gaat de auteur voort, — in onzen tijd eene „onsienlicke kercke" uitgedacht, met verdraaing van Joan. IV. 24. Een echte dooddoener!

Met dat woord van den Zaligmaker: „God is geest, en die Hem aanbidden, moeten dat doen in geest en waarheid", is heel wat geschermd, gepolemiseerd en afgeslagen! Luther maakte er telkens gebruik van, om zich te rechtvaardigen, dat hij „d'eerste van zijn leeringe was". Calvijn en de anderen deden eveneens [3]).

Daaruit volgen echter drie ongerijmdheden:

---

[1]) „Ten eerste dank ik mijn God door Jesus Christus voor u allen, omdat uw geloof verkondigd wordt over heel de wereld".

[2]) „Toegegeven, — zegt ook Dr. S. Baart de la Faille in *De Tijdspiegel* (1887, Dl. III, bl. 407) — maar daaruit volgt niet, dat de Katholieken thans (d. i. in de XVIe eeuw) nog zuiver in de leer waren". — Jawel, houdt onze auteur vol, *„het blijkt daer uyt, dat de Roomsche Catholycken hedendaegs alle het selve houden en gelooven, als van der Apostelen tijden af de HH. Vaders binnen de eerste vijf hondert jaeren de geheele wereld door gehouden ende gelooft hebben"*. Deze kleinigheid werd door den modernen geleerde zeker over het hoofd gezien.

[3]) En de naamgenoot van onzen De la Faille schrijft in *De Tijdspiegel*, t. a. p., dat „de Protestantsche godgeleerden het leerstuk der onzichtbare Kerk ontvouwd [?] hadden [N.B.] om te gemoet te komen aan die bezwaren", welke vervolgens door den auteur als zoovele ongerijmdheden geopperd worden.

a. Dat dan gedurende vijftienhonderd jaren geen H. Kerk op aarde zou geweest zijn, welke bewering „blasphemig is tegen God, want zij maakt Christus eenen logenaer, die belooft heeft (Matth. XVI, 18): dat de poorten der hel haar niet zullen verwinnen; hetgeen bevestigd wordt bij Joan. XVI, 13 en wederom bij Matth. XXVIII, 19, zoomede door II Tim. III, 15.

b. Ten andere zou dan de door Christus gestichte Kerk „over de duysent jaren ende meer van arger conditie geweest syn, dan eenige heretycke secte, jae oock dan de miserabele Joden oyt geweest syn"; want alle dezen hebben „hunne exercitien gehad ende hun kercken". Alléén de Kerk van Christus zou dus onzienlijk geweest zijn, zonder ceremoniën en uiterlijke plechtigheden? Maar hoe dan zouden Gods beloften vervuld wezen, die Hij deed door den mond der Profeten, als zij de glorie van Zijne Kerk voorspelden?

c. Dat gevoelen zou eindelijk „tyrannisch" tegen de menschen zijn. Want dan zouden onze voorvaderen, waaronder zoovele heilige Martelaren en Belijders, het ware geloof niet gehad hebben en dus (Hebr. XI, 6 en Marc. XVI, 16) ten eeuwigen dage verdoemd zijn, dewijl zij geloofden wat wij gelooven en leerden wat wij leeren.

Volgen dus uit de bewering der hervormers, die eene „onsienlijcke Kercke bedochten", geene drie groote ongerijmdheden?

Maar ten leste, Katholieken, zoo gaat onze auteur voort, „praemt den Ketters met dese *derde vrage*". Aangenomen, dat iemand zich van de Moederkerk wil afscheiden, tot welke secte zoû hij dan moeten overgaan, terwijl alle sectarissen beweren, hun leer voornamelijk op Paulus' brieven te gronden, en deze toch uitdrukkelijk zegt, dat, zoowel als er maar één doopsel is, zoo is er maar één geloof? Lutherschen, Menisten, Calvinisten, Puriteinen, Gomaristen, Arminianen, „sij alle te samen roepen: hier is Christus, de H. Schriftuere, 't louter of suyver woort Gods". Zij allen zeggen den H. Geest te hebben, de inwendige salvinghe, 't rechte verstandt der Schrifture. Ende nochtans verbannen en verdoemen sij malkanderen. Als b. v. de Gomaristen zeggen, dat zij de oprechte religie hebben, het zuivere woord Gods prediken, dan zullen de Arminianen „ende hondert

diergelycke meer protesteren, seggende, datser aen liegen!" En welke reden is er nu om Armijn meer te gelooven dan Gomarus? „Geeft eens bescheyt, Remonstranten". Doch van den anderen kant: waarom moet ik Gomarus volgen en Armijn den rug keeren? „Omdat sijne excellentie t soo wil? Maar is de Prince dan Paus?" Ondertusschen zeggen de Lutherschen, dat die allen 't mis hebben, „behalve syluiden"; en de Menisten wederom „schudde den hoofde" over de blindheid dergenen, die Menno Simonsz. niet volgen.

„Wat een warboel!"

Geheel anders bij Katholieken, besluit de briefschrijver. Dezen toch nemen de H. Schriftuur niet uit haar verband en leggen die niet uit naar eigen goeddunken; maar zij nemen de leer in haar geheel aan, zooals die door onze voorvaderen tot ons gekomen is, gepredikt door de oude leeraren der Kerk en, van der Apostelen tijden af, van hand tot hand ons overgeleverd.

Wij bekennen met voorliefde dien tweeden brief uitvoerig te hebben behandeld. De polemiek dier dagen is gewoonlijk zoo pittig, al is heur vorm niet altijd naar onzen smaak. Den referent in *De Tijdspiegel* wil het echter voorkomen, dat alléén de derde vraag in dien brief een Protestant vóór 250 jaren in het nauw kon brengen. Daarin werd de Achilles-hiel getroffen, zegt Dr. Baart de la Faille, tenminste „zoolang men aan de rede niet volle recht laat weervaren en aan zijn eigen stelsel eene soort zaligmakende kracht toeschrijft". Nu dan zullen zij 't antwoord wel schuldig gebleven zijn; de Protestanten van vóór 250 jaren wisten niet veel van „het volle recht der rede", zij zagen immers nog geen glimp van de XIXe eeuwsche verlichting, waarin hun naneef zich verheugt!

De derde brief, die nu volgt, is eene „apologie ofte verdedinghe aan de classis, tot bevestinge van mijn resolutie ofte besluyt, — ende van de waerheyt mijnder gedaene predikatie over den ouden

vaste van veertigh dagen". Daarin wordt de thesis gesteld en verdedigd, dat die vasten in 't bijzonder en de versterving in 't algemeen zoo oud is als de Kerk zelve, dat ze dus geoorloofd is, heilig en goed.

Dat zijn dan de brieven, die Petrus De la Faille, „noch wesende Predikant van Caudekerk in eygen persoon op Palmsondagh, den dag der resignatie ofte nederlegginghe zijnes woordendienst aen syn kerckenraedt der ouderlinghen ende diakenen aldaer voorghehouden, voorghelesen en in der daedt overgelevert heeft". En dat ze den broederen niet aanstonden, hebben we reeds opgemerkt, hetgeen den schrijver echter niet weerhield om ze tot eerste tractaat van zijn werk bij-een te voegen. Het tweede, circa 250 blz. groot, heeft tot opschrift: *Aanwijsinghe van alle de principaelste artyckelen des geloofs deser tegenwoordige Roomsche Kercke.* En als we met zijn gekozene volgorde vrede nemen, wanneer we zijn verouderde spelling, mitsgaders zijn ietwat drooge uiteenzetting en bewijsvoering voor lief nemen, dan kan de auteur van die *Aenwijsinghe* als controversist ons wel behagen. In dat zeer belangrijk tractaat schrijft hij n.l. verscheidene geloofs-artikelen af, licht ze toe uit de H. Vaders, staaft ze uit de Schrift en bewijst, hoe al die leerstukken, door het concilie van Trente vastgesteld, van Christus tijden af bestendig en overal voor waar gehouden werden en beleden. Zoo behandelt hij achtereenvolgens:

Het Primaatschap van Petrus en de hem opvolgende Bisschoppen van Rome.

Het vagevuur en het bidden voor overledenen.

De vereering en aanroeping der Heiligen, de bedevaarten, alsmede het gebruik der reliquieën en der beelden.

Het maken van het kruisteeken, zijn oudheid.

De H. Misofferande.

De gelofte van zuiverheid.

De noodzakelijkheid van den Doop ter zaligheid.

De zeven Sacramenten (elk afzonderlijk).

De Aflaten.
Den vrijen wil.
De verdienstelijkheid der goede werken.
De plaats der rechtvaardigen van het Oude Verbond.
De traditie.

Of de bekeerling spoedig na de samenstelling van dit interessante boek [1]) door het Doorluchtig Hoofd der Hollandsche Missie in genade is aangenomen en hersteld in zijne voorrechten, niet alleen als kind, maar ook als priester der H. Roomsch Katholieke Kerk, blijkt uit de tractaten echter al evenmin, als wanneer hij eigenlijk de heilige wijding ontvangen heeft. De aanteekening in *'t Classisboeck van Leyden ende Rynlandt*, dat de Leidsche Classis, 24 Februari 1628, alle hoop op zijn terugkeer laat varen en de excommunicatie over De la Eaille uitspreekt, omdat „men verstaen heeft, dat hij omtrent Amsterdam Paepsch Pastoor soude sijn", kunnen we slechts voor kennisgeving aannemen.

Maar zeker is het, dat de bekeerling van Paaschdag 1627 af trouw bleef aan de Moederkerk; dat hij, zoowel in de omstreken van, als te Amsterdam de priesterlijke bediening in zorgen en gevaren heeft waargenomen, „seer dickwils sich neder-werpende voor den Autaer des Heeren, principalijck eer dat hij soude gaen, om eenighe aen te dienen hunne uyterste kerckrechten, die met de gave Godts ofte peste bevangen waren, ofte in huysen, daerse van de peste gestorven waren". De la Faille's zielzorg bleek echter „niet wel ghetolereert" te kunnen worden, aangezien „daer uyt gevolgt is zijn gevanckenis en vervolgens bannissement door het vonnis

[1]) Dr. Baart de la Faille noemt het eene „volledige Roomsche Dogmatiek". Maar ons bedunkens is op die *volledigheid* toch wel wat af te dingen, wanneer een Dogmatiek de *quaestiones de Trinitate, Incarnatione, Gratia* e. a. onaangeroerd laat, zooals deze *„Aenwijsinghe"*. — Och neen, de ex-predikant schreef geen leerstellige theologie; en hij heeft allicht weinig vermoed, dat zijn werk nog eenmaal door een doctor in de H. Godgeleerdheid zou worden aangemerkt voor iets meer dan een controvers of strijdschrift.

der Amsterdamsche Justitie" [1]). Een en ander belette hem echter niet in „sijn yver voort te vaeren", nu en dan nog eens te schermutselen met „treffelycke predikanten", een tweede vermeerderde editie van zijn werk te bezorgen en eindelijk „wesende in de sestich jaren" zijn reeds besproken *Oogen-salve* saâm te stellen en uit te geven, al wederom „tot volle voldoeninge mijnder conscientie, en om een yegelyck rekeninge te geven van mijn onbewegelyck, gedurig, standvastig geloove in alles met de H. Catholycke Roomsche Kercke, waer toe ick mij geheel begeven hebbe, bereyt sijnde daer in te leven en te sterven, ja oock voor die te lijden ende tot den bloede toe, ende totter doodt toe te stryden, sonder my oyt daervan te laten trekken, tzij door beloften ofte dreygementen" [2]). En dat mocht de bekeerling zoo terloops nog wel aanstippen, want „dikwils is er gearbeyt geweest, om hem wederom af te trecken ende afvallig te maeken van de Roomsche Kercke"; doch „geheel te vergeefs. Ja, hij

[1]) *Extract uytlet Justitieboeck der stadt Amstelredam:* „Also Petrus de la Faille van Dordrecht, oudt omtrent 55 jaren wesende, soo hy seyt, wereltlijck Priester, hem niet en heeft ontsien te komen binnen deser stede, ende seker manspersoon int weeshuys alhier in zijn uyterste te biechten, ende na het ghebruyck van de Roomsche Kercke het Olysel ende het Sacrament te geven, gelyck hij mede de selve ceremonien tot diversche malen in 't oude mannenhuijs ende gast-huijs alhier bij verschcyden siecke ende krancke personen heeft ghepleeght ghehadt; contrarie der Placaten van dese landen; so hebben mijne Heeren van den gerechte denselven gebannen uyt deser stede, de vryheidt van dien, ende een myle in 't ronde, den tijdt van twee achtervolgende jaren; op pene van meerder straffe, soo hij dit syn bannissement quame te infringeren. Condemnerende hem voorts in de kosten sijnder ghevangenisse ende misen van Justitie. Actum den 15 Januarii 1639. Present den Heeren Schout ende alle den Schepenen". (was get.) S. Hasselaer.

[2]) In tegenspraak met deze ernstige verklaring schrijft Dr. Baart de la Faille zoo maar losjes neer, dat de bekeerling „altijd een zoekende ziel gebleven is".

danckt oock grootelykx Godt, dat hij daervoor noch so veel heeft mogen lijden naer sijne bekeringe en nederlegginghe des predikantschaps, niet alleen verscheiden sware periculose vervolgingen en geldboetens, die godvruchtige Catholycken betaelden; maer oock kerckers en slagen aan den lijve".

Waar en op welken dag de rouwmoedige zijn veelbewogen leven eindigde, heb ik niet kunnen achterhalen, óók niet het plekje, waar De la Faille's assche rust tot den jongsten dag, om geoordeeld te worden door Hem, die zich hier reeds „voor den soeckende niet verborgh" en zeker veel vergeven heeft aan dezen Petrus, die wel diep gevallen was, maar, opgestaan, door zijne werken getuigde: „Heer, Gij weet hoezeer ik u bemin!"

fr. A. VAN KERKHOFF O. C.

DE VOORREDE DER HOLLANDSCHE EN FRIESCHE NAAMLIJSTEN VAN ONS VOORMALIG „RITUALE ROMANUM CONTRACTUM".

Vóór eenige jaren werd mij eens een boekje als eene „oudheid" aangeboden, met de half plaagzieke, half ongeloovige vraag: „of dat ook soms nog iets was". En ja, het was waarlijk nog iets van beteekenis, en werd met veel dank door mij aangenomen, al was het dan ook maar een afgedankt Rituaaltje. (Kort te voren toch, in 1879, was in onze kerkelijke Provincie het officieele Romeinsche *Rituale* ingevoerd.) Niet echter het Rituaaltje zelf had in mijn oog belang, maar ik vond er de bekende naamlijsten (*Nomina vernacula Hollandorum et Frisiorum*) in voorafgegaan door eene *Voorrede*, welke in de laatste tot 1879 gebruikte uitgave (Daventriae apud Robijns) placht te ontbreken, doch die, naar ik vermeen, belangrijk genoeg is, om ook nu nog de aandacht van den lezer waard te zijn.

Laat mij eerst nog mogen zeggen, dat de bedoelde voorrede mij wel reeds bekend was uit eene oude uitgave (Antverpiae, et prostant Amstelodami apud Heredes Hermani Aalts 1726), maar dat het geschonken boekje een zeventigtal jaren ouder en, naar het mij voorkomt, de oorspronkelijke uitgave is (Antverpiae. Et prostant Amstelodami apud Philippum van Eyck 1657).

Deze voorrede nu heeft naar mijn oordeel thans nog eene dubbele belangrijkheid. Vooreerst leert zij ons zeker vraagstuk, indertijd in dit maandschrift [1]) behandeld, een weinig anders

[1]) *De Katholiek*, Dl. LXXIII (1878), bl. 131—33.

beschouwen dan toen geschied is; en ten andere behelst zij bijzonderheden en wenken, die ook tegenwoordig nog nuttig en dienstig kunnen zijn, vooral omdat, sedert de afschaffing van het Hollandsch Rituaaltje, de boekjes, en dus ook de naamlijsten, gaandeweg zeldzamer zullen worden. Dat dubbele belang zal zich reeds van zelf doen kennen uit den herdruk en de vertaling van het opstel.

GOEDGUNSTIGE LEZER.

De H. Joannes Chrysostomus klaagde er in zijnen tijd over, dat men aan de pasgeboren kinderen namen gaf niet van Heiligen maar van pas overleden menschen, als hij schreef (Hom. 21 in Genes.): *Zij zeggen, dat men den knaap noemen moet met den naam des grootvaders of betovergrootvaders; maar zoo deed men in de oude tijden niet; doch men gaf zich alle moeite om den kinderen zulke namen te geven als geschikt waren om hen tot deugden op te brengen.* En hij besluit: *Laat ons dus den kinderen noch alledaagsche namen geven, noch van grootouders of betovergrootouders, maar van heilige mannen, die* enz. Was dit ooit wenschelijk, dan zeker tegenwoordig, nu men vaak aan de kinderen namen schenkt, van welke noch zij die ze ontvangen, noch zij die ze geven, weten, tot welken Heilige die namen terug te brengen zijn. Ja, hoe dikwijls gebeurt het niet, dat hij die doopt blijkbaar geen goede gissing weet te maken naar den oorspronkelijken naam, maar bij het doopen even plat in de landtaal

---

LECTOR BENEVOLE.

Divus Chrysostomus conquerebatur suo tempore prolibus natis non Sanctorum imponi nomina, sed tantum hominum nuper defunctorum, dum scribit (Hom. 21 in Genes.): *Dicunt enim juxta nomen avi vel abavi nominetur puer; at prisci non ita, sed omnem operam adhibebant, ut talia natis imponerent nomina quae... illos... in virtutes adducerent.* Et concludit: *Igitur nos neque vulgaria nomina pueris indamus, neque avorum et abavorum* etc. *sed sanctorum virorum, qui virtutibus* etc. Id si unquam, modo optandum esset; dum passim nomina nostratibus imponuntur, quae saepe nec à Nominatis, nec à Nominatoribus sciantur ad quemnam Sanctorum forent reducenda. Imo quoties non fit, ut Baptista nec apparenter sciat conjicere ad primaevum, sed corruptè

den naam herhaalt als die door het volk wordt opgeven? of wanneer hij eene gissing op eigen houtje waagt, het somwijlen ver mis zal hebben en een verkeerden naam geven. Daarom mag het zelfs bij twijfel raadzaam zijn, liever in de landtaal en verminkt te spreken dan gevaar te loopen van zich te vergissen. Men moet echter oppassen, dat er op die wijze niet, gelijk te vreezen is, namen van heidenen en booze menschen onder loopen. Maar toch, hoe onbetamelijk is het al niet, als de dooper eenen naam toekent, waarvan hij zelf niet weet, of die Petrus of Paulus beteekent, en of die van eenen geloovige of ongeloovige afkomstig is. Daar ik nu al te goed wist, wat last niet slechts ik, maar ook anderen hiermee hadden, begon ik eens rond te zien, of dat bezwaar op geene manier verminderd kon worden. Ik nam de lijst van Rosweydus [1]) ter hand; maar ik zag dat die allesbehalve Hollandsch was. Naar al wat Amplissimus Marius [2]), hetzij mondeling, hetzij schriftelijk ten gebruike had nagelaten, heb ik navraag gedaan, doch bevonden, dat een zoo groot man niet heel zijn ziel aan zulk een alledaagsch werk heeft

---

ita vernaculè in Baptismo repetat, ut a plebaeis dictatur? aut si proprio Marte conjecerit, nonnunquam longe errabit, et alienum nomen imponet. Unde quidem consultum est (si dubium sit) vernaculè et corruptè potius proferre, quam periculum subire erroris. Sed cavendum, quod timendum, ne ita nomina Gentium et malorum hominum subrepant. Verum, quam tamen indecens est nomen a Baptista imponi, quod ipse ignorat, an Petrum an Paulum designet; imo an a fideli, an infideli ortum ducat? Ego persentiens meam et aliorum ea in re difficultatem caepi circumspicere an nullo modo immiuui posset. Arripui Rosweydi indicem; neutiquam Hollandicum esse vidi. Quidquid Amplissimus Marius seu verbo seu scripto in hunc usum reliquerat inquisivi; sed tantum virum ad tam vulgare negotium noluisse toto animo descendere inveni. Unde debiliori ingeniolo reservatum fuit. Aggressus sum ego, quantum potui, efficere.

---

[1]) Hier is zonder twijfel bedoeld zijne: „*Vercorte Nederlantsche namen met de Latynsche in 't geheel, om daer uyt synen Patroon te vinden*", gevoegd achter zijne bekende *Generale Legende der Heyligh*e, Antwerpen 1629.

[2]) Gest. 18 Oct. 1652.

willen zetten. Zoodoende bleef de taak voor een zwakker talent weggelegd. Ik heb dan getracht de zaak aan te vatten zoo goed en kwaad als het kon. En wanneer ik dan al roudtrekkend hier en daar kwam, meende ik de gelegenheid te moeten waarnemen, om bij velen, vooral bij die ouder en wijzer van dagen waren, inlichtingen in te winnen en die bijeen te verzamelen en op te schrijven. Wat ik alzoo hier voor den dag breng, is het werk niet zoo zeer van mij zelven als wel van velen. Aan mijn eigen gevoelen echter heb ik mij meestal daar gehouden, waar de keuze vrij bleef.

Atque hoc (dum ad quoscumque circumcursitando diverterer) meum putavi, a multis, praesertim senioribus et doctioribus, inquirere, congerere et describere. Non est itaque tam meum quod modo exhibeo, quam multorum. Mea tamen sententia usus sum plerumque in delectu.

Laat mij hier de voorrede even mogen onderbreken, om aandacht te vragen voor deze, zoo ik mij niet vergis, nog niet bekende bijzonderheid uit het leven en de werken van den Amsterdamschen Begijnen-pastoor Leendert Marius. Ook vinden we hier het bewijs, dat deze uitgave van de naamlijst voor de eerste en oorspronkelijke moet gehouden worden. De schrijver toch heeft na Marius' dood (1652) eerst nog navraag gedaan naar hetgeen de overledene over deze zaak wel ooit gesproken of in schrift nagelaten had. Toen heeft hij nog verder onderzocht, verzameld en opgeschreven. Niet waarschijnlijk dus, dat er nog vóór 1657 reeds eene vroegere uitgaaf van zijnen arbeid verschenen zou zijn. En wie mag hij wezen, de schrijver, die om de kennis, welke hij aan den arbeid van Marius had, wellicht onder de geestelijkheid van Amsterdam te zoeken is? Ik moet bekennen, nog geen gissing te hebben kunnen maken, die aannemelijk genoeg is om vermeld te worden. Wel heb ik getracht eenen man te huis te brengen op de drie letters: P. S. L., die aan het eind der voorrede onderaan zijn geplaatst; doch ook met raadpleging van het bekende Necrologium Dioecesis Harlemensis ben ik niet veel verder gekomen. Het best toepasselijk scheen

mij nog de naam: *Petrus Lettebos* toe, die in de *Batavia Sacra* [1]) onder de Amsterdamsche pastoors vermeld wordt, doch met de moeitebarende toevoeging, dat hij om zwakke gezondheid rustend werd en eerst in 1705 te Vianen overleed. De schrijver zou dan na 1657 nog 50 jaren geleefd hebben; wat niet waarschijnlijk is. Eindelijk heb ik mij verder niet bijzonder veel moeite willen geven, omdat ik, zoo de schrijver niet reeds met zijn „Vale et pro me ora" aan het einde afscheid van den lezer genomen hadde, geneigd zou zijn, om de letters (die toch niet ter zijde maar middenin staan) eenvoudig te verklaren als: P[lurimam] S[alutem] L[ectori].

Gaan we nu voort met het opstel:

De Friesche namen, die door ZijnH.Eerw. verzameld waren, geef ik nagenoeg, zooals ik die van zijnen bloedverwant ontvangen heb, dewijl deze, wat die taal aangaat, veel ondervinding heeft, en ik bijna geen [2]). Waar echter onze Hollandsche Naamlijst denzelfden

---

Frisonum nomina ab Amplissimo viro collecta, ab ejusdem cognato fere ut accepi trado, quia ipse multum, ego ferè nihil in lingua illa expertus sum. Ubi vero Hollandicus noster Index idem habet nomen sed aliter translatum, quam habet Index Frisius: Frisij sequantur suum, nos nostrum; quia regionis diversitas illam diversitatem invexisse potuit. Dicet quis in multis esse meram conjecturam, ac quemque sibi posse conjicere tam bene, quam me, imo Vitum, aut quemlibet alium. Sed si quisque et suo modo conjiciat, fingat et transferat (ut hactenus fecimus omnes) quanta diversitas et dis-

---

[1]) II, p. 411.

[2]) De schrijver is dus geen Fries; maar wie vindt dien bloedverwant van Marius uit, die, zoo hij al niet uit Friesland afkomstig was, daar toch veel gearbeid schijnt te hebben? Zoo aanstonds noemt de schrijver zekeren *Vitus*. Zouden we in dezen, medegeestelijke naar het schijnt, Mr. *Veit Jacobs* mogen zoeken, die 34 jaar in Leeuwarden pastoor is geweest, en Aartspriester van Friesland was? Dan zal de schrijver die lijst van Friesche namen al tijdens het leven van Marius ontvangen moeten hebben, dewijl pastoor Veit Jacobs reeds 21 Jan. 1649 overleden was (*Hist. Ep. Leovard.* p. 49).

naam heeft, maar anders vertaald dan in de Friesche, mogen de Friezen den hunnen volgen, en wij den onzen, dewijl het verschil van landstreek dat onderscheid kan hebben ingevoerd. Men zal zeggen, dat het bij veel namen louter gissing is, en dat ieder voor zich even goed mag raden als ik, ja zelfs als Vitus, of wie ook. Maar wanneer iedereen, en op zijne manier, gist en verzint en vertaalt (gelijk we tot nu toe allen gedaan hebben) wat al verschil en oneenigheid dan? Die doopt heeft bij het doopsel *Arie* Adrianus genoemd, maar als hij overleden is zal de celebrant in de Mis Andreas zeggen enz. Dát zal dan gewis niet langer zoo zijn, als we ten minste nú éénen weg beginnen te houden. In eene onbekende streek is het beter, dat men samen éénen weg volgt (al is die niet in alles de gemakkelijkste), dan dat ieder voor zich een beteren zoekt en de een hier, de ander dáár loopt. Nogtans wil ik niet, dat men de gissingen zoo opvatte, alsof ze maar lichtvaardig en zonder grond of redenen bijeengescharreld zouden zijn. Neen, waarlijk, zóó niet; maar, gelijk ik gezegd heb, ik heb ze bij zeer geleerde lui bijeenverzameld. Vervolgens staat het bij vele namen vast, zoo uit de afleiding als van elders, dat het volkomen zeker zóó is als wij zeggen. We zouden daarvan ook den lezer klaar bescheid hebben kunnen geven, indien wij ons niet op kortheid hadden toegelegd. Laat het, lieve lezer, dewijl het toch zóó'n zaak niet is, dan ook een weinig op onze vlijt en zorg aankomen.

---

crepantia? Baptizans in Baptismo vocabit *Arie* Adrianum, quem defunctum Sacrificus in Missa pronunciabit Andream etc. Quod sane non ultra erit, si vel modo communem tramitem tenere incipiamus. Melius est in regione non-nota communem viam (licet non in omnibus commodissimam) sequi, quam singulos meliorem quaerendo, a se invicem discursitare. Nec tamen ita conjectata apprehendas velim, quasi leviter absque fundamento aut rationibus compilata sint. Certe non sic, sed, ut dixi, ex collatione Doctissimorum Virorum. Item in multis ex derivatione et aliunde constat omnino certo sic esse, uti dicimus. Ubi et Lectori perspicuam potuissemus rationem reddere, nisi brevitatem intendissemus. Concedat itaque in tantillo negotio bonus Lector aliquid nostrae industriae.

Toch ontken ik niet, ja, ik verklaar het hier uitdrukkelijk, dat alles daarmee nog niet in allen deele kant en klaar is. Ik zal het niet allen naar den zin hebben gemaakt, evenmin als mij zelven in alles. Heeft iemand iets beters gevonden: dat hij het publiek make; en ik zal hem zelfs gaarne volgen. Ik geloof ook niet, dat iemand op dit stuk in staat zal zijn om volkomen te bevredigen, dewijl er geen eind is aan het afknotten, verminken en veranderen der namen, zooals iedereen dat naar willekeur doet. En wat de kinderen stamelend voor den dag brengen, dat herhalen de kindermeiden, en ten laatste raken allen er aan gewend.

Zoo iemand echter lust heeft om zelf te verzinnen en te gissen, wanneer onze lijst hem in den steek laat of hem niet voldoet, dan weigere hij niet zekere regels in acht te nemen, namelijk te onderzoeken:

1. of de bloedverwanten van hem, wiens naam genoemd wordt, geen voor de hand liggende overeenkomst weten aan te geven met den naam van eenen Heilige;

2. waar de doopeling van daan is, of de grootvader of overgrootvader, ter wiens gedachtenis de naam herhaald wordt;

3. wat Heiligen daar ter plaatse beroemd zijn, of als Patronen vereerd worden enz., naar wie de menschen daar vaak vernoemd worden; of iemand uit Friesland, uit Engeland enz. komt. Zoo heeft

---

Nec enim diffiteor, quod modo communico non esse omni ex parte plenum et planum. Non satisfecero omnibus, nec mihi ipsi in omnibus. Si quis melius invenerit, ubi publicum fiet, libenter etiam sequar. Nec puto omnino posse a quoquam satisfieri in hoc negotio; cum non sit finis nomina frangendi, mutilandi et mutandi, quod quique faciunt pro libitu. Et quod infantes balbutiendo formant, nutrices repetunt et tandem omnes assuescunt.

Cui tamen sibi fingere et conjicere placet, ubi hic noster catalogus deficit, aut non satisfacit, regulas quasdam observare non dedignetur; videlicet videndum:

1. An consanguinei hominis Nominati nesciant dare apparentem convenientiam cum alicujus Sancti nomine;

2. Undenam oriundus sit Nominatus, aut avus seu proavus ejus, in cujus memoriam nomen reiteratur.

3. Quinam Sancti ibidem celebres, Patroni etc., ad quos saepe so-

men er te Haarlem velen uit Vlaanderen, te Leiden evenecns, gelijk ook Walen, te Rotterdam Engelschen, al naardat oorlog en vrede en handel het meebrengen of elkaar afwisselen. De Friezen zijn zoo wat van Iersch en Engelsch geslacht, gelijk ook hunne taal schijnt aan te duiden. De zoo veelvuldig voorkomende namen van Gerardus, Henricus, Theodorus enz. heeft ons volk ontleend niet aan Heiligen, maar aan groote mannen van den ouden tijd, naar het schijnt. Gene volken echter hadden hunne namen van de H. Patronen geërfd. Dit komt dus op hetzelfde neer als waarop S. Chrysostomus ons opmerkzaam heeft gemaakt. Zie boven. Dat Olif hetzelfde is als Odulphus, dat weten de jagers best; te Amsterdam is echter S. Olifs Kapel de kapel van *S. Olaus*[1]), indien wij letten op haren oorsprong, hare ligging en hare stichters. Zoo is *Tiene* = Stephanus voor hen, wier voorouders uit Frankrijk hierheen gekomen zijn, dewijl zij schrijven. *Estiene* en zooveel uitspreken als: *Tiene*.

4. Nu en dan moet men er acht op geven, wanneer de kinderen geboren zijn. Die met het Paaschfeest ter wereld kwamen, worden somwijlen Paeschen genoemd ter gedachtenis aan Paschen; met het

---

lent homines ibi vocari. Si è Frisia, Anglia etc. ita Haerlemi habes multos è Flandria, Leydae item, et Wallones, Rotterdami Anglos etc. prout bellum et pax et negotiationes permittunt et mutantur. Frisij fere sunt genus Hiberno-Anglorum, uti et lingua eorum videtur indicare. Nomina frequentia illa Gerardus, Henricus, Theodorus etc. nostrates acceperunt occasione non Sanctorum, sed Heroum quorundam, ut videtur. Illi tamen sua nomina à Sanctis Patronis heraeditarant. Unde in idem recidit, cum nos cò respicere monuit D. Chrysost. supra. Quod Olif idem sit quod Odulphus, venatoribus constat; Amstelaedami tamen S. Olifs Capel est sacellum *S. Olai*, si originem ejusque occasionem et fundatores respiciamus. Ita *Tiene* est Stephanus illis, quorum majores è Galliâ huc transmigrârunt, quia illi scribunt *Estiene*, et pronuntiant quasi *Tiene*.

4. Attendendum interdum quando nati. Nati in Paschate, interdum vocantur Paeschen, in memoriam Paschae; in Natali Domini Kors,

---

[1]) De Noorsche Heilige *S. Olaf*.

Kerstfeest KORS, KERSTEN, in Frankrijk *Noël;* op eenen feestdag van O.L.V.: VROUTJEN, hetwelk dan eigenlijk niet Veronica zou zijn, maar beter Maria, VROUTJEN, dewijl ons volk zegt ONSE L. VROU.

5. De namen van meisjes zijn zeer dikwijls niet die, welke haar het best schijnen te passen; maar, wijl de naam gegeven wordt ter gedachtenis aan eenen man, bijv. van grootvader, moet die dáártoe worden teruggebracht enz., en evenzoo een mansnaam tot eene vrouw; wat echter zeldzamer voorkomt. Maar deze zaak is van weinig belang, omdat ook de Heilige haar naam oorspronkelijk naar eenen Heilige ontvangen had [1]), of omdat het kind genoemd is met eenen H. Vrouwennaam, die zelf geschikt is om de gedachtenis van eenen der voorouders of van eenen Heilige, ook van het mannelijke geslacht, te verlevendigen.

6. Met de Heiligennamen van het Nieuwe Testament behoort men de namen in overeenstemming te brengen, zoo het mogelijk is. De onkatholieken echter houden meer van namen des Ouden Testaments. Wanneer de namen echter zóó vreemdsoortig zijn, dat ze klaarblijkelijk heidensch zijn of verdicht, moet men ze verwerpen en Heiligennamen nemen, die er het dichtst nabijkomen.

7. Men moet zich wachten, bijnamen voor wezenlijke namen in te voeren.

KERSTEN, in Gallia *Noël*; in die B. M. V. VROUTJEN, quod tum propriè non esset Veronica, sed potius Maria, VROUTJEN, quia nostrates dicunt ONSE L. VROU.

5. Nomina Faemellarum saepissime non sunt ea, quae proxime videntur congruere, sed quia in memoriam Masculi, v. g. Avi etc. nomen imponitur, eo reduci debet; et e contra de Masculino nomine reducendo ad faeminam; quod rarius est. Sed haec res parvi momenti, quia etiam Sancta à Sancto nomen primitus acceperat; aut fuit proles vocata nomine Sanctae, quod ipsum aptum est memoriam Avi aut Sancti, etiam Masculi, refricare.

6. Ad nomina Sanctorum Novi Testamenti accommodare oportet, si fieri potest. Haeretici econtra tamen malunt nomina Veteris Testamenti. Si autem sint tam exotica nomina, ut clarum sit, gentilium esse aut ficta, rejici debent, et nomina Sancta assumi, vicina.

7. Cavendum ne agnomina pro veris nominibus introducantur.

---

[1]) De eerste H. Joanna bijv. naar den H. Joannes.

8. Somwijlen moet men volgens de beteekenis van het woord vertalen. Aldus misschien CNOOP, Gordianus; SEGER [1]), Modestus; HAGEN Placidus enz. Zoo is Desiderius Erasmus hetzelfde als GERRIT GERRITSZ. GERAERT toch beduidt BEGEEREN (desiderare). Erasmus is Gricksch van dezelfde beteekenis. VOLKERT is zoo veel als VOLCKHERT (cor populi) in het Gricksch Demosthenes. Maar de namen van heidenen moeten verworpen worden.

9. De lettergreep LAND, bij sommige woorden aan het eind gehecht, is het kenteeken van eenen vrouwennaam zooveel als JEN: BRECHTLAND, ERMLAND, AERLAND, d. i. BRECHTJEN, ERMTJEN, AERTJEN enz. Maar BRAND is de ken-lettergreep van eenen mansnaam: vandaar dat IJSBRAND hetzelfde schijnt te zijn als wat IJSLAND enz. voor de vrouwen is. Nogtans gaat dat niet zóó vast, dat het geen uitzondering zou lijden.

10. Het verschillend spraakgebruik dat er in de plaatsen bestaat, verandert lichtelijk A in E en omgekeerd.

Deze en dergelijke regelen moet men in acht nemen bij twijfel, wanneer onze lijst te kort schiet of niet voldoet, of wanneer daarin bij één Hollandschen naam meer dan een en verschillende Heiligen-

---

8. Interdum juxta significationem vocabuli vertendum. Ita forte CNOOP, Gordianus; SEGER, Modestus; HAGEN, Placidus etc. Ita Desiderius Erasmus idem est quod GERRIT GERRITSZ. GERAERT enim sonat BEGEEREN, quod est desiderare. Erasmus Graecum est ejusdem significationis. VOLKERT quasi VOLCKHERT, cor populi, Graece Demosthenes. Sed nomina gentilium repudiari debent.

9. Particula LAND, in fine apposita quibusdam est nota mulieris, uti JEN: BRECHTLAND, ERMLAND, AERLAND, q.d. BRECHTJEN, ERMTJEN. AERTJEN etc. Sed BRAND particula Masculi; unde IJSBRAND idem videtur quod faeminis IJSLAND etc. Non tamen ita generaliter hoc verum, ut nulla sit exceptio.

10. Mutatum locorum idioma facile mutat A in E et contra.

Haec et similia observanda in dubiis, ubi noster hic catalogus deficit, aut non satisfacit, aut ad unicum nomen Flandricum plura et diversa ponit SS. nomina, pro diversis locis deligenda; alias quod

---

[1]) *Seger* gewis = Sediger.

namen geplaatst zijn, waaruit men naar verschil van plaats kiezen kan. Maar anders worde wat het eerst geplaatst is, ook het eerst genomen. Geslachtsnamen, gelijk ook uitheemsche, zijn weggelaten, zooals er verscheidene zijn, die men kan vinden aan het eind der woordenboeken, van Gothen en Vandalen. Ook zou het te lang ophouden, hier aan de Fransche, Ierschc en andere namen eene plaats te geven om wille van enkelen, die bij geval uit hun land naar ons overkomen. Voor zulke namen gelden de aangegevene regelen.

De feestdagen der Heiligen heb ik er meestal bijgevoegd. Zijn er meer Heiligen van denzelfden naam, dan heb ik gemeend, de eer te moeten geven aan hen, die ons volk nader bestaan, doordien zij òf landgenooten zijn òf van ouds door ons vereerd werden. Ik heb gebruik gemaakt van het Romeinsche Martyrologium als het meest gebruikelijke, dat van Ado en het Martyrologium van Usuardus of Molanus [1]). Aan Miraeus echter heb ik, volgens de boven gestelde regelen, gemeend de voorkeur te moeten geven, wanneer hij iets heeft over de Heiligen van België. Indien er soms in de opgaaf van dag of maand eene feil is ingeslopen bij het afschrijven of drukken, dan reken ik dat eene zaak van weinig gewicht. Vaarwel en bid voor mij.

P. S. L.

---

primo loco ponitur, primo accipiatur. Nomina communia uti et exotica omissa sunt, ut sunt plurima, quae videre licet ad calcem Dictionarii, Gothorum, Vandalorum etc. Nec omnia Gallica, Hibernica etc. hic ponere vacat, propter paucos quosdam casu ad nos migrantes è sua Regione, pro quibus regulae suprapositae sunt.

Dies Festorum plerumque adjunxi. Ubi plures sunt Sancti ejusdem nominis, illos colendos judicavi, qui aut natione aut antiqua populi devotione nostratibus sunt propinquiores. Usus sum Martyrologio Romano, uti maxime communi, Adonis et Usuardi seu Molani. Miraeum tamen juxta superiores regulas praeferendum sensi, ubi quid habet de Sanctis Belgij. Si forte diei annotati, aut mensis vitium subrepserit, describenti aut imprimenti, rem levem existimo. Vale et pro me ora.

P. S. L.

---

[1]) Gewis bedoeld: *Usuardi Martyrologium* etc. *opera Joannis Molani*, Lov. S. Th. Prof. Antverpiae 1583.

Vóór dat ik er nu toe overga om het dubbele belang ter spraak te brengen dat boven werd aangeduid, moet mij nog eerst de verklaring van het hart, dat ik tegen de naamlijsten eene zekere grief heb. En zij is deze. Het wil mij voorkomen dat het gebruik zelf van die naamlijsten, bij al het goed dat zij gedaan en het gemak dat zij verschaft hebben, toch ook eene verkeerde uitwerking gehad heeft, die te betreuren is. De lijsten zijn blijkens de voorrede opgemaakt, om te helpen in lastige gevallen, wanneer, bij de aanbieding van eenen doopeling, in de volkstaal een naam wordt opgegeven, waarvan men niet weet, tot welken Heilige die terug te brengen is. De naamlijsten bepalen zich echter niet tot zulke namen alleen, maar geven ook namen op, die niets anders waren dan de gewone *van ouds geijkte vaderlandsche vormen* of overzettingen, welke aan iedereen bekend en in den mond des volks waren, zooals: *Aeghtjen, Aelbert, Aernout, Agniet* enz. Door deze vermenging nu, zoo vermeen ik, heeft gaandeweg, bij de geestelijkheid op de eerste plaats en daardoor bij het volk, die *vaderlandsche vorm* der Latijnsche Heiligennamen eene kwade noot verkregen, als ware zij eene *verbastering* of *verhaspeling* van den eigenlijken naam. En deze dunk is, naar mijne bescheidene meening, geheel verkeerd. Zeker! om met den schrijver der voorrede te spreken, „daar is geen eind aan het afknotten, verminken en veranderen der namen, zooals iedereen dat naar willekeur doet"; maar daarom zijn alle Nederlandsche vormen geen verbasteringen van het Latijn. Ieder volk heeft zoo zijne eigene vaderlandsche voornamen, en gebruikt die, ook bij de meest officiëele gelegenheden. Wij Hollanders echter (de Friezen, hun zij eer! gaan daarin niet zoo gemakkelijk met ons mee) meenen altijd, althans in de steden, dat het niet deftig genoeg is, tenzij we het Latijn gebruiken. Zoo bijv. om een feit te noemen dat mij bekend is: iemand geeft zich voor de Paaschlijst aan: *Meindert N. N.* maar ontvangt de volgende terechtwijzing: „Hoe, Meindert? dat is geen naam. U

moet me nooit meer dien naam opgeven. *Meinardus* moet het wezen". Maar gesteld nu, dat er een Franschman gekomen ware met de opgaaf: *Etienne N. N.*: wis en zeker dat die naam grif zou zijn aangenomen en opgeschreven: omdat het nu eenmaal een Franschman was. Zou er dan echter weer een *Steven* op gevolgd zijn: even zeker dat de berisping zou hebben geluid: Hoe, Steven? U moet *Stephanus* zeggen. — Mag ik nu hier niet vragen, of dan Steven niet volkomen gelijk staat met Etienne, of liever niet nog veel naderbij komt aan den oorspronkelijken naam dan de Fransche vorm? Waarschijnlijk heeft de opsteller der Naamlijsten met de opneming der gewone naamvormen niets anders bedoeld dan gelegenheid te hebben om ook de vierdagen der HH. Patronen aan te geven: doch het ligt voor de hand, dat de geest der eeuw, waarin over het algemeen de geleerden zoo gaarne ook hunne geslachtsnamen (s. v. v.) verlatijnschten, [1]) de voorliefde voor den Latijnschen en de minachting voor den Nederlandschen voornaam niet weinig bevorderd heeft. De leeken gingen wel nog zoo gemakkelijk niet mede. Immers de schrijfster van de *Levens der Maechden in den Hoeck* te Haarlem [2]) gebruikt maar zelden de Latijnsche voornamen, al waren hare medezusters ook „edele dochters"; ja, wat meer is, hare Oversten „de Priesters Gods" heeten bij haar zeer gewoon Mr. Claes Wiggersz, Mr. Cornelis Arentsz, Mr. Joost en Mr. Boudewijn Cattius.

Gaandeweg echter schijnt de onderscheiding tusschen goede Nederlandsche vormen en tusschen verbasteringen of verminkingen al meer en meer bij onze geestelijkheid in het vergeetboek te

---

[1]) Men kan daarover eenige wèl vermakelijke bladzijden vinden bij Johan Winkler: *De Nederlandsche geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en beteekenis* (Haarlem, 1885), I, bl. 149—54 en vooral II, bl. 550—58.

[2]) Verg. *Bijdragen v. d. gesch v. h. Bisdom v. Haarlem*, Dl. XVII en XVIII.

zijn geraakt; en zoo maken wij met onze Latijnzuchtige voorliefde eene opmerkelijke uitzondering in.... ja, moet er niet gezegd worden: in Europa! Zoo is het althans in de steden. En dat de naamlijsten van ons Rituaaltje daar niet geheel onschuldig aan zijn, ben ik zoo vrij te gissen.

Bij onze Protestantsche landgenooten zijn veel meer dan bij ons, Katholieken, de Nederlandsche voornamen in gebruik gebleven. Natuurlijk. De Latijnsche Heiligennamen (bijbelsche uitgezonderd) smaakten niet; de namen echter in den van ouds gebruikelijken Nederlandschen vorm zijn, gelijk meer andere Roomsche gebruiken, blijven hangen, en strekken, het zij in het voorbijgaan gezegd, tot een niet onaardig bewijs voor het vermoeden, dat ook menige oud-heidensche naam zich in vroegere tijden heeft weten te handhaven. Nu is het voorzeker wel niet ongevallig, dat wij Roomschen, behalve aan ons kruisje, ook aan den Latijnschen voornaam kenbaar zijn; doch daar staat vooreerst náást, dat toch ook veel Protestanten, om de deftigheid, den Latijnschen naam verkiezen, ja zelfs de Nederlandsche vormen, vaak op koddige manier, tot allerlei basterd-Latijnsche vormen verknutselen. [1]) Daar staat verder ook nog een nadeel aan tégenóver. Wij leven namelijk onder landgenooten, waarvan zoo velen ons maar noode een plaatsje gunnen aan den voorvaderlijken Nederlandschen haard, en die, o zoo gaarne, ons aangezien willen hebben voor maar halve vaderlanders die, „hun eigenlijk vaderland te Rome „hebben, over de bergen". Wij moeten ook dáárom, zoo dunkt mij, vooral in het openbaar en burgerlijk leven, de oud-vaderlandsche voornamen niet prijsgeven en niet in het uitsluitend bezit laten van dezulken, die er den schijn mede verkrijgen zouden, als waren zij meer dan wij de echte landskinderen, meer dan wij, nota bene, die onze vaderlandsliefde vele eeuwen opvoeren boven den

[1]) Zoo bijv. wordt Klaasje: Clasina, Gijsje: Gesina, Grietje: Gretina, Jaapke: Jaepkina. Men zie verder *De Navorscher* Dl. XVIII, 1868 en Dl. XXII, 1872.

„Spaanschen tijd", waarmee voor die anderen de vaderlandsche geschiedenis eerst pleegt te beginnen. Laat ons daarom niet vergeten, dat juist in den Katholieken tijd van het middeleeuwsche Nederland, de echt vaderlandsche vorm der voornamen algemeen in gebruik was, ja zelfs niet versmaad werd om er Gods lieve Heiligen mee te noemen en te eeren. Alzoo *handhaven* wij met den vaderlandschen voornaam ook al weder een stukje van *het erfdeel onzer vaderen.*

Het kon wel niet anders, of menigeen onder onze Protestantsche landgenooten moest toch gaan begrijpen, dat het eigenlijk te dwaas was, zijne kinderen te noemen met Heiligennamen, wier eenige oorzaak van bestaan hierin gelegen was, dat ze overblijfselen waren uit de nu reeds drie eeuwen verlatene Roomsche Kerk. Geen wonder dus, dat vaderlandsgezinde geleerden onder hen zich aangetrokken gevoelen tot oud-Friesche en oud-Germaansche namen, die reeds vóór de invoering des Christendoms bestonden. Zoo verheelde de heer Johan Winkler in zijne studie over de Friesche eigennamen, ten jare 1877 [1]) en nu onlangs in *De Navorscher* [2]) zijne voorliefde niet. Dit heeft indertijd aan Flanor in *De Nederlandsche Spectator* [3]) aanleiding gegeven tot de navolgende ontboezeming: „Met Dr. Winkler betreur ik het, „dat wij al die latijnsche en semitische namen van bijbelsche „personen of roomsche heiligen hebben aangenomen en bijna „al onze germaansche nationale namen doen verloren gaan. „Alleen de Friezen hebben hardnekkig volgehouden hunne „friesche namen te bewaren. En toch komen er ook daar meer „en meer, die liever Jan, Piet, Klaas, Mie willen hooren dan „Siwart, Sigwart, Sjoert, Sytse, Wytse, Wybrand, Freed, Swin„bert, dan de lieflijke namen Femke, Titia, Saskia of de oud-

---

[1]) In het tijdschrift *De Vrije Fries*, Dl. XIII, bl. 328.

[2]) 1890, bl. 236.

[3]) 1877, N. 43.

„germaansche Nanna, Frouwa". En hij had aan zijne ontboezeming laten voorafgaan: „Zooals de oude christenzendelingen de „nationale zeden, sagen, mythen, godenleer hebben vernietigd, „zoo deden zij ook met onze nationale namen". Een der medearbeiders van dit maandschrift [1]) liet Flanor niet onbeantwoord en bracht de navolgende bedenking in: „...Evenwel dat de vóór„christelijke Friezen de namen, welke Flanor hier bekoren, ooit „gedragen hebben, is welligt aan bedenking onderhevig. De „herinnering aan een klein boekje, dat door tallooze navolgers „en vereerders van de eerste „vernietigers" onzer nationaliteit „vlijtig gebruikt is en nog door velen hunner met eerbied wordt „gelezen, doet ons eenigszins aarzelen hem bij te stemmen. „Het zoogenaamde Hollandsche Rituaal (De titel is: *Rituale „Romanum contractum et abbreviatum in usum sacerdotum mis„sionum Hollandiae*), dat sedert twee eeuwen bij ons, Roomschen, „gevolgd wordt, bevat eene lijst van Hollandsche en Friesche „volksnamen voor „de latijnsche en semitische namen" van „Roomsche Heiligen, en daar staan verscheidene der namen, „die de oud-Germaansche en heidensche aspiratiën van Flanor „gaande maken, waarlijk als Christelijke, ja als Roomsche namen „te lezen. Of is *Siurt, Siuert, Sivert*, dat Severinus (H. Bisschop) „beteekent, niet gelijk aan *Siwart, Sigwart, Sjoert?* en *Sytse* niet „gelijk te stellen met *Syds*, wat Sidonius (H. Bisschop) beteekent? „*Wytse* is Vitus (H. Martelaar); *Wybrand* is de mannennaam, „afgeleid van *Wyb* (H. Wibrandus); *Freed* is Irenaeus of Fre„degandus (beiden Heiligen); *Femke* of *Femme* of *Femmetje* is „Euphemia (H. Maagd). Het blijve derhalve geoorloofd, aan de „volkomen houdbaarheid van Flanors linguistische verzekering „te twijfelen".

Doordien mij nu, toen dit geschreven werd, de boven herdrukte voorrede reeds bekend was (de uitgave nam. van 1726) kon

---

[1]) Dl. LXXIII (1878), bl. 131—33.

ik het met den geachten schrijver niet eens zijn. En ook de lezer zal dit nu gereedelijk inzien. De schrijver in *De Katholiek* kende blijkbaar geen andere dan de latere Deventersche uitgaven, waarin de *Voorrede* niet meer gevonden wordt. Het bewijs vind ik al aanstonds in zijne aanhaling van den titel, die in de oude uitgaven van 1657 en 1726 aldus luidt: *Rituale Romanum contractum et abbreviatum in usum Sacerdotum qui ad remota et periculosa loca subinde coguntur excurrere* Een ander bewijs, dat tevens verklaring geeft, waarom de schrijver te goeder trouwe de aangevoerde namen „waarlijk als Christelijke, ja als Roomsche namen" beschouwen kon, ligt in het verschil dat er ook weer bestaat in de titels der naamlijsten. Terwijl de Deventersche uitgaven te lezen geven: „Nomina vernacula Hollandorum et Frisiorum, adjunctis nominibus Sanctorum *quae per illa significantur:* zeggen de oudste uitgaven: „Nomina propria Hollandorum ACCOMMODATA Nominibus Sanctorum, qui in Ecclesia celebrantur" etc. en „Nomina propria Frisica Sanctorum nominibus APPLICATA In de oorspronkelijke uitgaven is dus slechts sprake van een *schikken, voegen, plooien* naar de Heiligennamen, van een *overeenbrengen* daarmee, zoo goed en kwaad het kon, volgens de regelen in de voorrede gegeven. In de eerste uitgaven wordt uitgegaan van den vaderlandschen naam, voor welken men een Heiligennaam zoekt; de latere edities zeggen minder duidelijk: de vaderlandsche naam *beteekent* dien of dien Heiligennaam, hetwelk gaandeweg verstaan is als: de Hollandsche of Friesche naam *komt van* dien of dien Heilige *af*, gelijk dan ook in *De Katholiek* met volle overtuiging gezegd wordt: Freed *is* Irenaeus of Fredegandus, Femke *is* Euphemia. En immers alleen in dezen zin kon de bedenking tegen Flanor steek houden. Nogtans was deze overtuiging volstrekt niet die van den opsteller der voorrede. Hij toch schrijft [1]): „Wanneer de namen echter zóó

[1]) Zie boven bl. 236.

„vreemdsoortig zijn, dat ze klaarblijkelijk heidensch zijn of ver-
„dicht, moet men ze verwerpen en Heiligennamen nemen *die*
„*er het dichtst nabijkomen*". En nog duidelijker: „De zoo veelvuldig
„voorkomende namen van Gerardus, Henricus, Theodorus enz.
„heeft ons volk ontleend niet aan Heiligen, maar aan groote
„mannen van den ouden tijd, naar het schijnt" [1]). Bekend nu
zijn de menigvuldige oud-germaansche of althans vroeg-middel-
eeuwsche naamvormingen met uitgangen als *hert* en *ert*, *rat* en
rade, *bert* en *brecht*, *bald* en *bold* en *wold*, *brand* en *land*, *mar*
en *mer*, *rick* en *ryck*, *wick* en *wyck*, *gunde* en *gonde*, *mund* en
mond, *fried* en *helm*, *gaard* en *garde*, *hilde* en *truyde* [2]), in één
woord al zulke namen als door den schrijver der voorrede ge-
rekend worden onder de „exotica" en „die men kan vinden
„aan het eind der woordenboeken, van Gothen en Vandalen" [3]).
De verkorte naam moet toch gezegd kunnen worden, af te komen
van den officiëelen Heiligennaam. Maar is het nu wel waarschijn-
lijk, dat de H. Sidonius, bisschop van *Clermont* in Auvergne (†

[1]) Zie boven bl. 235.

[2]) Vergelijk A. F. Pott, *Die Personennamen insbesondere die Familien-namen und die Entstehungsarten* (Leipzig 1859).

[3]) Zie boven bl. 238. Zoo b. v. vindt men achter het bekende *Woordenboek* van Kiliaen (Amstel. 1642) een *Colophon, propria hominum praecipue Gothorum, Vandalorum, Germanorum, Teutonum, Saxonum, Anglo-saxonum vetera nomina paucis explicans*. Nu is een simpel over-
zicht van al die namen voldoende om de overtuiging te verschaffen, dat, als er al vele van die namen onder onze Heiligen gevonden worden, toch verscheidene andere naamdragers, die niet onder de Heiligen worden geteld, hunne namen in hun geslacht zullen hebben nagelaten. Hoeveel Alberick's toch en Anshelm's en Baldwin's en Bernhard's en Bertrade's enz. enz. mogen er wel niet, ook in de Christelijke tijden nog, aan de Heiligen van diezelfde namen zijn voorafgegaan? Het is toch geschiedkundig zeker, dat het gebruik om aan de doopelingen namen van Heiligen te geven, eerst gaande-
weg ontstaan is (Zie *Kirchenlexicon* von *Wetzer und Welte* Art. *Taufname*).

482), de H. Vitus, geboortig van *Sicilië* en in de 4e eeuw in *Lucania* gemarteld, de H. Irenaeus a°. 304 in *Pannonië* voor het geloof gestorven, en de H. Euphemia, martelares van *Chalcedon* omstr. 307, eerst uit bijzondere verkiezing door de oude Friesche Christenen tot dooppatronen gekozen zullen zijn, en dat verder die Latijnsche of Grieksche namen vervormd zullen zijn geraakt, en Irenaeus nog wel door vertaling van het Grieksche stamwoord Irene = vrede? Is niet juist dit laatste woord een doorslaand bewijs voor het accommodeer-systeem?

Jammer is het, dat indertijd aan den schrijver der „bedenking", de opstellen zelve van den heer Winkler onbekend gebleven zijn, gelijk blijkt; want, zie. dan hadde hij juist daaruit de *Voorrede van P. S. L.* kunnen leeren kennen. Winkler toch deelt bl. 330—34 in eene lange noot een opstel mede, dat door den bekenden Frieschen taalgeleerde Halbertsma over de naamlijsten van het Hollandsch Rituaaltje met de voorrede, geschreven was in *De Gids* [1]). Halbertsma kende slechts de uitgaaf van 1726 en zag die voor de eerste aan. Laat mij den lezer een paar plaatsen uit dat opstel mogen afschrijven:

„Uit [schrijvers] woorden, die van een bescheiden en beschaafd man zijn, zien wij duidelijk, dat zijn doel was om verminkte en heidensche namen te schuwen en er die van heiligen voor in de plaats te stellen. Wanneer hij zulken naam vond, en er een heilige was, wiens naam er slechts in de verte op geleek, nam hij dezen tot vertegenwoordiger aan. Had het thema des opgegeven naams op den klank af zekere beteekenis, dan vertaalde hij met den naam van eenen heilige, die de gewaande beteekenis uitdrukte. *Ipe* geeft hij b. v. terug door *Hippolitus*, maar den Holl. naam *Cnoop* door *Gordianus*. Waren er namen, die voor beide vervormingen vatbaar waren, ook deze laat hij van tijd tot tijd gelden. Den Holl. naam *Hagen* geeft hij naar den klank weder met *Aggaeus*, naar de beteekenis (Lat. *placere* : *behagen*) met *Placidius*. *Broer* is hem naar den klank *Willebrordus*, naar den zin echter *Germanus* of *Frater*. *Seger*

[1]) Jrg. 1856, bl. 272.

wordt op het geluid af *Segerus* of *Sigibertus*, maar naar den zin (als saamgetrokken uit *Sediger*) *Modestus* of (*Sege*, *victoria*) *Victor*; *Worp*, *Werp* naar 't geluid *Verulus*, naar de beteekenis (werpen, projicere) *Projectus*. *Freed* naar 't geluid *Fredegandus*, naar den zin *Irenaeus*... Voor het overige zijn de meeste namen opgevat bij de beteekenis, welke het hoofdgeluid thans schijnt te hebben: zooals b. v. *Gouden* veranderd in *Chrysantus*; *Haencke* thans *Huentje* of *Hántsje* in *Gallicanus*; *Hartger* in *Concordius*; *Hartje* in *Cordula*; *Lamke* in *Agnes*; *Miv*, *Minke* in *Charitas*; *Moye* in *Pulcheria*; *Paye* in *Pucianus*; *Suster* in *Germania*..... De brave en ijverige J. F. Willems heeft een' tweeden druk der lijsten gegeven in het Belgisch Museum V. 388 van de eerste uitgaaf, die te Amsterdam en te Antwerpen verscheen onder den titel: *Rituale Romanum contractum* enz. 1726. Tot mijne groote verbazing schijnt de kundige Willems van oordeel geweest te zijn, dat de Hollandsche en Friesche eigennamen, in die lijsten voorkomende, verminkte en verkorte namen van heiligen zijn; althans zegt hij in zijn kort voorbericht, dat zoowel het *Colophon* achter Kiliaens Woordenboek, als de *Nomina Frisica* van Leibnitz en de lijsten van Wassenbergh, *den onderzoeker luttel voldoening geven, wanneer deze begeert te weten, welke heiligennamen onder die eigennamen schuilen*. De namen der heiligen zouden dus *schuilen* onder de eigennamen der Friezen, in welke zij door het plebs vervormd zijn! Zulk een gevoelen kon Willems [en ik mag hier zeggen, kon de schrijver in *De Katholiek*] niet opgevat hebben, al had hij van het voorberigt der lijsten niets anders met aandacht gelezen dan het zesde artikel boven aangehaald".

Het lijdt alzoo wel geen twijfel, dat er alle reden is om van menigen oud-vaderlandschen naam, vooral Frieschen, eenen oorsprong te vermoeden, die nog wel over S. Willibrord en S. Bonifacius heenreikt, en dat we voorzichtig moeten zijn in te zeggen: deze of gene naam *komt van* of is *eene verbastering van* zekeren Latijnschen Heiligennaam. En, rondweg gezegd, wat kwaad zou er eigenlijk bij wezen, indien zulke namen nog blijven voortleven ook? Voorzeker verbiedt de kerkelijke wet van het Rituale, „dat de kinderen namen zouden dragen naar goden of goddelooze helden der heidenen"; maar zulk een oorsprong zal

toch wel zelden te bewijzen en in ieder geval voor het volk niet ergerniswekkend meer zijn. Wat er nog voortleeft, komt dan meest, zoo niet alles, van de aloude voorvaderen, uit den eersten Christelijken, of, laat het zijn, nog heidenschen tijd. Maar als wij, met omzichtigheid altijd en oordeel, den weg bewandelen dien de schrijver der voorrede ons gebaand heeft, en zoo zoeken, hoe wij de oud-vaderlandsche namen op die van Gods Heiligen kunnen toepassen: dan doen wij niet anders dan wat de H. Kerk al zoo vaak gedaan heeft, wanneer zij zoo menig oud, zelfs heidensch gebruik wist te wijden en te heiligen. Wij zijn daarenboven toch reeds gewend, de namen onzer Heiligen met allen eerbied pasklaar te maken voor ons maatschappelijk en huiselijk verkeer. Passen wij nu oud-vaderlandsche namen op die der Heiligen toe: dan doen wij tamelijk hetzelfde, slechts in omgekeerde orde. Ook moet niet vergeten worden, dat, als er schuld moet gesproken worden voor verhaspelen van namen, de Latijnsche kronykschrijvers van de eerste helft der middeleeuwen ook een *mea culpa* zullen te spreken hebben. *S. Josse* bijv. een Fransch priester († omstreeks 668) heet in het Latijn *S. Judocus*; *S. Gery*, de Fransche bisschop van Kamerijk († 619) *Gaugericus*. Onzen vaderlandschen geloofsverkondiger *Liefwin* kennen wij in het Latijn als *Lebuinus*. en *S. Olif* of *Olaf* als Odulphus. Wie is hier de verbasteraar of verhaspelaar geweest? Wie zal uit den naam *Lebuinus*, tenzij hij den oorspronkelijken kenne, besluiten tot hetgeen wij heden nog in de getijden lezen: „et futuram animi benignitatem *nominis omine* praenotavit"? [1]).

---

[1]) „En zijn naam duidde reeds van te voren aan, hoe liefwaardig hij van gemoed zou wezen." *Officium S. Lebuini*, II Noct. Lect. 4. — Hebben wij niet in de namen van dezen Deventerschen Patroon *Lebuinus* en den oud-Zierikzeeschen *Livinus* een merkwaardig voorbeeld van verschil in de Latijnsche overzettingen van een en denzelfden naam?

Zoo mogen dan, dunkt mij, de oud-vaderlandsche namen ook door ons, Katholieken, wel wat meer gekend en gewaardeerd worden dan misschien tot heden het geval was. Sedert P. S. L., of wie hij zijn moge, zijne naamlijsten met het voorbericht opstelde, is de wetenschap der taalvorsching ontzaglijk vooruitgegaan. Zou het nu niet een schoone en verdienstelijke arbeid zijn, indien de besprokene naamlijsten nog eens, met den geest des onderscheids en volgens de uitkomsten der wetenschap, bestudeerd en bewerkt wierden, opdat, ja voor zoover noodig, nog aangegeven worde, welke Heiligen op sommige, meer zeldzame voornamen mogen worden toegepast, maar vooral opdat in het algemeen onze voorraad van goede vaderlandsche naamvormen hooger geschat moge worden en voor iets beter gerekend dan voor ingeslopene verbasteringen of verminkingen van namen, die alleen, gelijk men zich inbeeldt, fatsoenlijk zouden zijn?

Ouderkerk aan den Amstel. J. J. Graaf.

BOEKBEOORDEELING.

De H. Josef in zijn leven en in zijne deugden als voorbeeld van alle Christenen beschouwd door H. J.H. Ruschcblatt, oud-Pastoor en oud-Leeraar. Amsterdam, F. H. J. Bekker, 1891.

Toen de dagbladen de verschijning van dit boek aankondigden, sprak een mijner collega's: „die oud-Pastoor en oud-Leeraar zit er ook niet stil onder, zoo in tijd van vier of vijf jaren drie groote werken te leveren — dit nieuwe werk zal ik ook zeker aanschaffen". 't Was mijn collega blijkbaar niet te doen om zijn bibliotheek met een fraaien prachtband te verrijken, noch ook werd hij gedreven door completeeringslust zonder meer. *Het leven en sterven van Onzen Heer J. C.* en *Maria de Moeder des Heeren* waarborgden hem, dat ook *De H. Josef enz.* een standaardwerk zou zijn, waaruit veel te leeren en te gelegener tijde ook veel te putten zou vallen.

Na eene aandachtige lezing durf ik hem verzekeren, dat hij zijne verwachting overtroffen zal vinden.

De twee teksten op het titelblad mogen gelden als de korte inhoud van het werk: de H. Josef ons voorbeeld en onze toevlucht.

Die korte inhoud wordt in twee zeer natuurlijke tijdperken van Sint-Josefs leven ontwikkeld: de H. Josef tegenover zijne Maagdelijke Bruid en de H. Josef tegenover zijn Goddelijk Voedsterkind. Beide gedeelten zijn in zes hoofdstukken afgewerkt, waarin de eerw. schrijver „alles bespreekt wat nieuws, goeds en schoons over den H. Josef in vroegere en latere tijden geschreven is". De samensteller zelf noemt het „bespreken", terwijl wij te doen hebben met grondige studie, veelzijdige beschouwing, diepzinnige bespiegelingen en practische opmerkingen, waaraan een zeldzame geest van piëteit ten grondslag ligt. De kalm voortgaande en altijd doeltreffende betoogtrant heeft in den regel reeds uwe instemming afgedwongen, eer nog de bewijsvoering volledig afgewerkt is. De

meeste besluiten zijn hoogst bevredigend en bieden vaak nieuwe gezichtspunten.

Men zie o. a. het antwoord op de vraag: „Waarom de Heilige Josef eerst in lateren tijd in het openbaar door de Kerk vereerd is geworden", waarin de voorzichtigheid en wijze bezorgdheid der Kerk om alleen te geschikter gelegenheid hare leeringen te verkondigen in het helderst licht gesteld wordt.

Eene andere vraag: „Waarom werd Maria verloofd aan een timmerman?" wordt zoo verklaard en toegelicht, dat men onwillekeurig denkt aan de diepzinnige uitleggingen van den H. Augustinus.

Geheel bijzondere opmerking verdient de opvatting, dat de H. Josef reeds vóór zijne geboorte van de erfzonde gezuiverd moet zijn. Dit vordert, volgens den eerw. schrijver, de uitverkiezing en roeping van onzen Patriarch; dit eischt de betrekking, waarin hij staat tot Jesus en Maria. Deze motieven, achtereenvolgens klaar en duidelijk ontwikkeld, worden bezegeld door het gezag van aanzienlijke godgeleerden. Het gevoelen dezer hooge bevoorrechting heeft ook ingang gevonden bij de professoren der academiën, bij de schrijvers in hunne werken en bij de predikers van Gods waarheden. Dezen laatsten nu zou ik den raad willen geven hun gevoelen vooralsnog niet van den kansel te verkondigen.

Hoogst lezenswaardig zijn verder de geestdriftvolle uitdrukkingen, waarin gezaghebbende schrijvers de hooge zegeningen roemen, waarmede de goddelijke goedheid onzen beminden Beschermheilige verrijkt heeft. Vooral is de verklaring: waarom de H. Josef „een rechtvaardig man" genoemd wordt, onze aandacht overwaardig. Het behelst n.l. de uiteenzetting van al zijne voortreffelijke deugden.

„Disponit Dominus omnia suaviter" is de blijde uitroep, als men de liefelijke en boeiende bladzijden heeft gelezen over de verloving van de allerheiligste Maagd met haren kuischen Bruidegom, waarin we op grond van goddelijke bestiering en lotsbepaling erkennen, dat de belofte van zuiverheid der Bruid en hetzelfde voornemen van den Bruidegom geen hinderpaal of beletsel zijn voor het huwelijk, noch ook het huwelijk voor de volharding in beider hemelsche gevoelens.

Na de sluiting van dit allerheiligst huwelijk zal de H. Josef de zijde der H. Maagd niet meer verlaten, maar voortdurend als haar

beschermer optreden en straks met haar de verzorging van het Goddelijk Pleegkind deelen. Onder de leiding der Voorzienigheid hadden de heilige echtgenooten Nazareth tot woonplaats gekozen. Hier zou het groote geluk en de hooge eer van den vromen dienaar Gods door het vuur der beproeving getemperd worden. Onkundig van het Geheim der Menschwording, kon de rechtvaardige Bruidegom de teekenen van Maria's moederschap niet verklaren. Treffend schildert ons de eerw. schrijver den zielestrijd van onzen Heilige, waaruit ook wederom blijkt, dat Josef een rechtvaardig man is, die, liever dan de eer van zijne Bruid te krenken of zijne ziel met eene zonde te bezoedelen, het verwijt van „een liefdeloos en hardvochtig echtgenoot" wil dragen. Dan, hij, die zijne belangen aan God overliet, werd spoedig door de Voorzienigheid uit zijne pijnlijke onzekerheid verlost en ingelicht in het geheim van het goddelijk moederschap, dat te Bethlehem in vervulling zou gaan.

Hier moeten wij den eerw. schrijver bijzondere hulde brengen, die zoo diep is doorgedrongen in de gevoelens, gemoedsaandoeningen en zielsvreugde, welke zich van den H. Voedstervader meester maakten op zijnen weg naar Bethlehem, te Bethlehem en in de heilige grot, waar de eeuwige Zoon des Vaders de gestalte van een dienstknecht heeft aangenomen.

Met de geboorte des Zaligmakers staan voor St. Josef een nieuw leven en geheel nieuwe werkkring open. De Bruidegom van de Moeder des Heeren gaat nu optreden als de Voedstervader van Jesus. Deze nieuwe betrekking brengt de eerw. schrijver gereedelijk tot de vraag: Mag — en zoo ja, in welken zin — de H. Josef „vader van Jesus" genoemd worden? Het goed recht op dezen eeretitel wordt den H. Josef toegekend door diepzinnige beschouwingen der geleerden, die hun gevoelen staven uit de voorbestemming van den Heilige tot echtgenoot van Maria en uit zijne zedelijke verhevenheid. Vreesden we niet, dat ons beknopt verslag te veel ruimte in beslag zou nemen, dan zouden we gewis het onnavolgbaar getuigenis van den H. Franciscus van Sales en de grondige bewering van den beroemden Bossuet geheel uitschrijven. Het betoog wordt verder uitgewerkt door de feiten uit de H. Schriftuur, waarbij Josef de opdracht en lastgeving ontving, het Kind van Maria den naam „Jesus" te geven; Josef alleen wordt „vader van Jesus" geheeten, en Jesus „is hem onderdanig" gelijk een kind aan

zijnen vader. Dat vaderschap over Jesus zien we den H. Josef getrouw uitoefenen. Het geheele achtste hoofdstuk van ons boek is aan die beschouwing gewijd. Hier evenwel wachtte den samensteller de ontmoedigende moeilijkheid voor zijne levensbeschrijving, dat de feiten in de H. Schrift, over het algemeen tamelijk wel volledig, toch te weinig uitwijzen, welke plaats en verhouding den H. Josef hierbij in het bijzonder is toegewezen. Het gebied der overleveringen en het rijk der gissingen maken dan ook, dat men deze bladzijden niet zoo gemakkelijk onafgebroken doorleest. Maar, is onze auteur hier misschien eenigszins zwak, wij zullen hem in zijn volle kracht en in zijn verheven talent zien optreden in het volgend hoofdstuk: *„Acht dagen te Nazareth"*.

Na eene hoogst dichterlijke plaatsbeschrijving van Nazareth, de bloem van Galilea, worden we het heilig huisje binnengeleid, waar de personen van het Goddelijk Gezin zoo meesterlijk geteekend worden, dat gij hunne aantrekkelijke beeltenis niet licht zult vergeten, zoo blijft zij u onophoudelijk voor den geest zweven. En waar de eerw. schrijver ons eene vluchtige schets geeft van sommige deugden der Heilige Familie, van de liefde voor de verborgenheid, die weldoet en niet omziet; van de milddadigheid, die als een erfgoed der armen beschouwt, wat voor het huishouden niet strikt noodzakelijk is; van de matigheid, die geene verlangens koestert dan het onontbeerlijke voedsel en de vereischte kleeding; wordt dit alles zoo natuurlijk en in zulke edele vormen voorgedragen, dat eene aansporing tot navolging overbodig mag heeten. Maar de lezer moet steeds meer en meer met het Heilig Drietal bekend en vertrouwd raken. De Eerw. Heer Ruscheblatt is niet gewoon aan de oppervlakte stil te staan, zijn diepdenkende geest, zijn mediteerend hart wil tot den bodem der zaken doordringen; daarom beschouwt hij elk der drie heilige personen in eene afzonderlijke paragraaf, om ze in het volle licht te stellen als „de verhevenste „voorbeelden van die deugden, welke het sieraad, den steun en het „geluk moeten uitmaken van huisvaders, van huismoeders en van „de kinderen, voor wie zij de verantwoording dragen". In zijne volle waardigheid staat St. Josef daar voor u, de Man van Maria en de Voedstervader van het Goddelijk Kind, St. Josef, die aan de vele genaden en hooge voorrechten hem door den Hemel geschonken beantwoordt en zijne eervolle bediening dertig jaren lang

onberispelijk uitoefent. Daar staat hij voor u als het schitterend toonbeeld voor elken huisvader.

Naast hem rijst voor uwe blikken het heiligste der schepselen, de H. Maagd en Moeder Gods Maria, de Bruid van St. Josef, „ontzaglijk in hare onvergelijkelijke grootheid en ongeëvenaard in hare „buitengewone heiligheid"; Maria, de vreugde der Engelen en der Heiligen, de glorie van hemel en aarde; Maria, in hare nederige onderdanigheid, in hare vurige liefde, in hare bedrijvige zorgzaamheid en minzamen, heiligenden omgang het volmaakte voorbeeld voor de huismoeders.

Eindelijk wordt uw oog gevestigd op het beminnelijk voorbeeld der kinderen, op den Koning van hemel en aarde, daar voor de voeten van Maria en Josef gezeten om, „als een gehoorzaam kind, „te luisteren naar hunne wenschen en ze als een bevel te vervullen". De almachtige Schepper, wien alle morgensterren loven, voor wien alle Engelen Gods jubelen, die met zijne twee vingeren geheel het aardrijk omspant, is daar in hun midden als een die bedient. „De „Koning der glorie en de God van majesteit gedraagt zich tegen„over zijne ouders op zoodanige wijze, dat Hij veeleer hun dienst„knecht dan hun zoon schijnt te wezen".

Passend sluit de eerw. schrijver zijne met voorliefde behandelde „*Acht dagen te Nazareth*" met een overzicht van het godsdienstig leven der Heilige Familie. Hier is de priester, de man des gebeds, aan het woord. Op dit terrein beweegt hij zich met ongewone vaardigheid en bekwaamheid. Het morgenoffer en het danklied in den avondstond alsmede de viering der feestdagen dingen dan ook met elkander naar den voorrang, zoowel wat keurige voorstelling als rijkdom van inhoud betreft. Ware het geheele werk met denzelfden klimmenden drang, met gelijken bezielenden gloed en in even dichterlijke verheffing geschreven als deze genotvolle „*Acht dagen te Nazareth*", wij zouden geen oogenblik aarzelen dit boek van Pastoor Ruscheblatt een ongeëvenaard meesterstuk te noemen.

Het heilig leven van St. Josef gaat door een heilig afsterven in de armen van Jesus en Maria bekroond worden. Zijne heilige ziel brengt den Heiligen Oudvaders den troost der aanstaande Verlossing, waarbij zijn Goddelijk Pleegkind de gevangenen met zich zal opvoeren in het verblijf der gelukzaligheid.

„*De H. Josef in den Hemel!*" Ofschoon de eerw. schrijver hier

zijne onmacht bekent in het ontoegankelijk licht der zalige gewesten door te dringen, om eene bevredigende voorstelling te geven van de heerlijkheid, welke onze Heilige daar geniet, weet hij toch op opmerkelijke wijze uit de H. Schriftuur gezichtspunten te openen, welke ons een voldoenden blik gunnen in die oorden, waar God zelf de overgroote belooning is van den H. Josef.

Eene laatste belofte heeft de schrijver nog te vervullen: zijn werk te voltooien met „eene lofrede op den H. Josef", wiens geloof, wijze voorzichtigheid en voorliefde tot het verborgen leven hem dien graad van heiligheid hebben geschonken, welken wij geheel zijn leven door mochten bewonderen; wiens machtige voorspraak hem tot Beschermheer der gansche Kerk heeft verheven. Uit deze schoone lofrede, het meest geëigende besluit van dit voortreffelijk werk, blijft u het „ite ad Joseph: gaat tot Josef" gestadig in de ooren klinken, en het dringt tot uw hart door, om het gestelde voorbeeld van heiligheid naar best vermogen na te volgen, en de hooge bescherming van dien grooten Patriarch gedurig af te smeeken.

Zouden wij ons eene enkele aanmerking mogen veroorloven, het zou deze zijn, dat de conscientieuze beschouwer de perken der volledigheid nu en dan wel wat ver uitgezet en het geheugen van den lezer te weinig ruimte heeft gelaten.

Ten slotte eene persoonlijke dankbetuiging aan den eerw. schrijver, die mijne vertaling van het herderlijk rondschrijven der Pausen Pius IX en Leo XIII eene eereplaats heeft waardig gekeurd in de eerste bladzijden van zijn boek.

Laat ons eindigen met den oprechten wensch, dat velen mijn collega mogen nazeggen: „Dat boek zal ik ook zeker aanschaffen", opdat de devotie tot den H. Josef steeds meer verbreid worde; dan is zeker ook het hoofddoel des schrijvers bereikt.

Amsterdam. M. Ooms, *Pr.*

De Schriftuur bewezen uit de huidige archaeologie van Assyrië, Egypte en Palaestina, door G. D. Kern Eik. Oud-Testament. Bij A. Kusters, Alkmaar. Prijs fl. 2,00.

Dit boek is een ernstig boek.

Hiermede wil ik niet zeggen dat er bij ons te lande weinig ernstige boeken worden uitgegeven. Dit zou ik niet durven zeggen

— uit deferentie voor zoovele lezers, voor wie er eigenlijk eer te veel dan te weinig ernstige boeken zijn.

Ook wil ik niet zeggen, dat de vroegere werken van Kern Eik van ernst ontbloot waren. Integendeel, van inhoud en strekking zijn zij hoog ernstig. Maar zij waren een belichaming van de Horatiaansche spreuk: *ridendo dicere verum*. De drie mij bekende vroegere werken van den geachten schrijver zijn: *Antwoord van een Adamskind aan de Apenkinderen*, 1888. *Laatste veiling der voorwereld en der voorgeschiedenis op de markt van Prae-adamita*, 1889. *De Wetenschap voor de vierschaar van den Bijbel*, 1890. Deze werken behandelen de ernstige zaken hunner stof op eene wijze, die ook den min ernstigen lezer van het begin tot het einde geboeid houdt. Vooral in de *Laatste Veiling*, waarin het boek van Dr. Winkler: *De mensch vóór de geschiedenis*, geducht onder handen wordt genomen, heerscht een toon, die altijd geestig, bij afwisseling pikant, ironisch, sarcastisch is; en de luimige zetten, die van hoofdstuk tot hoofdstuk elkaar gestadig opvolgen, houden de lippen ook van den ernstigen lezer tot een glimlach geplooid — al kan hij zich niet overal vereenigen met des schrijvers meeningen over, en zijne oplossingen van wetenschappelijke vraagstukken.

Zulke humoristisch-ernstige boeken zijn goed, vooreerst omdat de altijd onzekere en hypothetische theorieën der ongeloovige wetenschap gewoonlijk geen andere munt waard zijn, ten andere omdat onze schrijvers veelal genoodzaakt zijn den ernst hunner stof in een kermiskleedje te steken ... anders komen er geen bekijkers en geen koopers. Voorwaar een treurig teeken des tijds!

Maar zoodanig costuum past niet voor elk geesteskind. Daar zijn onderwerpen, te ernstig en te waardig om zich op zulke wijze te vertoonen. De Eerw. Heer G. Dols, die zich in zijn laatste boek bekend maakt als den drager van het pseudoniem Kern Eik, zag zich reeds bij zijn werk *De Wetenschap voor de vierschaar van den Bijbel* genoopt om tot heiligen ernst te naderen, en door dat werk heeft hij zich en zijnen lezers op bekwame wijze den weg bereid tot het boek, dat ik thans het genoegen heb bij den lezer aan te dienen.

De titel van het boek wijst den inhoud aan, en de inhoud beantwoordt volkomen aan den titel. De lezer krijgt wat de titel belooft — iets goeds en degelijks en volledigs.

Evenals zoovele andere wetenschappen gaat ook de archaeologie in onzen tijd met rassche schreden vooruit, bijna dagelijks doet zij ontdekkingen. Vooral de opsporingen in Egypte en Assyrië-Babylonië hebben vele merkwaardige resultaten opgeleverd in de opschriften en monumenten, die uit de ruïnen van deze oudste wereldrijken zijn opgedolven. Deze volkeren gevoelden een drang om zich te vereeuwigen voor het verste nageslacht, en dat is hun op buitengewone wijze gelukt. In de museums kunnen we zelfs de mummiën bezichtigen van vorsten, die vóór 3000 à 4000 jaren in Egypte den schepter zwaaiden. Zoo heeft men de mummie gevonden van Ramses II, den pharao, onder wien het volk Israël in verdrukking zuchtte; men heeft zelfs zijne gelaatstrekken nog kunnen bestudeeren, en Maspero, die den monarch van zijn mummie-omhulsel mocht ontdoen, vond daarin den indruk van „trots, hardnekkigheid en een trek van souvereine majesteit, die nog, niettegenstaande de mummificatie, in 't oog springt".

Aan geschreven monumenten is de bodem van Palestina zeer arm. Trouwens het versteende Israël zelf is de altijd levende getuige van zijn vroeger volksbestaan, en het heeft ons zijn geschreven geschiedenis eigenhandig overgegeven in den Bijbel. Toch heeft men in het vaderland van Israël vele oudheden gevonden, die de verhalen der H. Schrift bevestigen of verklaren. Ook op het Sinaïtische schiereiland, de woestijn, waarin Israël 40 jaren lang gedwaald heeft, heeft men vele nasporingen gedaan, die niet zonder vrucht zijn gebleven.

Deze archaeologische ontdekkingen zijn van het hoogste belang niet alleen voor den beoefenaar der oude geschiedenis in 't algemeen, maar ook in 't bijzonder voor iedereen, die de bijbelsche geschiedenis iets beter dan oppervlakkig wenscht te kennen. De oude geschiedenis heeft daardoor zelfs, ik mag zeggen in de laatste 30 jaar, een radicale verandering ondergaan, zoodat een boek, dat daarmede geen rekening zou houden, niet meer kan geacht worden op de hoogte der geschiedenis te zijn. En ook de studie der bijbelsche geschiedenis moet met deze ontdekkingen rekenen. Er is haast geen bladzijde in het Oude Testament, die van de Egyptische en Assyrische archaeologie hetzij op geschied- of taalkundig gebied niet eenig licht ontvangt. Soms is dit licht zeer verrassend. Feiten, die alleen in den Bijbel aangestipt worden en vroeger door sommige

critici werden betwijfeld, zijn thans buiten allen twijfel gesteld door rechtstreeksche bevestiging in de gevonden monumenten; teksten en uitdrukkingen, die vroeger duister, soms onverklaarbaar waren, zijn thans volkomen opgehelderd; namen van plaatsen en personen, die vroeger alleen in den Bijbel te lezen waren en niet weinig te verduren hadden van de „critiek", zijn thans teruggevonden in de opschriften der tijdgenooten zelven; handelingen en gewoonten, in den Bijbel vermeld, die den „critischen" bijbellezer vroeger alles behalve waarschijnlijk voorkwamen, zijn thans door opschriften en gedenkteekenen in het helderste daglicht gesteld.

Een boek, waarin de resultaten van deze ontdekkingen, in zoover zij op den Bijbel betrekking hebben, kort en bevattelijk en toch behoorlijk volledig zijn verzameld, moet elken liefhebber van de H. Schrift en van de bijbelsche geschiedenis uiterst welkom zijn. En zulk een boek heeft Kern Eik voor ons land geleverd.

De schrijver behandelt het Oude Testament in chronologische volgorde van de schepping tot aan het einde der Babylonische ballingschap. — Zijne bespreking van het boek *Genesis* vervalt in drie afdeelingen. De eerste afdeeling geeft ons eene beschrijving van de Assyrische en Egyptische traditiën betreffende de schepping, den zondeval, de antediluviaansche menschen, den zondvloed, de ethnographische tabel van Genesis en den toren van Babel. Deze traditiën zijn zeer interessant en zij zijn door den schrijver genoegzaam volledig uit de bronnen zelven aangehaald. — De tweede afdeeling behandelt Abraham; zij toont ons de levensgeschiedenis van den aartsvader in het licht van de geschiedenis en de gewoonten van zijnen tijd. Stuk voor stuk worden de verhalen van den Bijbel opgehelderd, waarschijnlijk gemaakt en buiten twijfel gesteld door citaten en beschrijvingen van desbetreffende archæologische gedenkstukken. Zeer gelukkig is de schrijver in het beschrijven van de „patriarchale zeden en gebruiken", die bij de oostersche volkeren sedert de tijden van Abraham schier onveranderd zijn blijven bestaan. In hun onveranderlijk karakter vinden wij „een band van samenhang tusschen het tegenwoordige en het verledene, dien men elders te vergeefs zal zoeken, en die ons thans een lichtbaken is bij de onthulling onzer heiligste gedenkstukken. Het natuurlijke gevolg hiervan is, dat wij bij elken stap in dat land ontelbare opheldering voor de H. Schrift aantreffen". Hoewel dit onderwerp strikt genomen niet

tot de eigenlijke archaeologie behoort, mogen wij den schrijver toch dankbaar zijn voor de schoone tafereelen, die hier ter opheldering der Schriftuur uit het leven der oostersche volkeren, vooral der nomaden en woestijnbewoners, gegrepen zijn. — De derde afdeeling van „Genesis" voert ons den aartsvader Joseph voor oogen in al de omstandigheden van zijne aantrekkelijke levensgeschiedenis, opgehelderd door oud-Egyptische opschriften en gebruiken.

Daarna komt de schrijver op *Exodus*. De twee hiertoe behoorende afdeelingen heeten: *De Hebreërs in Egypte* en *De Sinaï*, waarin de bijbelsche verhalen betreffende het verblijf der Joden in Egypte en hun tocht door de woestijn worden toegelicht door de beschrijving van vele merkwaardige ontdekkingen.

Josuë en de Rechters worden insgelijks in twee afdeelingen behandeld. Met zeer veel belangstelling neemt de lezer kennis van de ontdekking en de beschrijving van het graf van Josuë en de daarin gevonden voorwerpen, en met niet weinig voldoening leest men de zakelijke en afdoende verklaringen van vele ons nogal vreemd voorkomende gebeurtenissen uit het tijdvak der Rechters.

Nu zijn de *Koningen* van Juda en Israël aan de beurt. De regeering, de tempelbouw, de verdere werken en de handelsbetrekkingen van Salomon worden op uitstekende wijze beschreven en opgehelderd. De geschiedenis der op hem volgende koningen wordt door ontdekte opschriften en gedenkstukken uit Egypte, Palestina en Assyrië van denzelfden tijd bevestigd, aangevuld en toegelicht. Opmerking verdient vooral ook de „stèle" van Mesa, koning van Moab, tijdgenoot van Achab. Het groote en merkwaardige opschrift van dezen in 1869 ontdekten gedenksteen wordt ons door Kern Eik in zijn geheel medegedeeld.

Het laatste gedeelte van het boek is gewijd aan de Babylonische *Ballingschap*. Als vertegenwoordigers van de Israëlietische ballingen treden de groote profeten Ezechiël en Daniël op. De door deze profeten nagelaten en dikwijls aangevallen geschriften worden in twee afdeelingen behandeld en de daarin voorkomende beschrijvingen en verhalen worden door Babylonische en Assyrische monumenten op zeer bevredigende wijze opgehelderd en gestaafd. Het boek sluit met de aanhaling en bespreking van een opschrift van Cyrus betreffende zijne regeering te Babylon. Daarin zegt de monarch o.a.: „Ik herstelde op hunne plaats de goden, die bij hen [de onderworpen

koningen] woonden, en ik wees hun een gestadige woonplaats aan. *Ik verzamelde al hun volk en deed dit naar hun land terugkeeren*" [1]).

Ik zeide in den beginne: dit boek is een ernstig boek. Dit is in zoover waar, dat dit boek zijne stof behandelt met den ernst, dien zij verdient. Maar de lezers, die niet van studeeren houden, behoeven niet te vreezen dat het een studieboek is. Neen, het is een leesboek, en wel een zeer onderhoudend, zeer belangwekkend, vooral zeer nuttig leesboek. Het is zelfs — dat mag ik gerust zeggen — voor hen, wier beroep of wier liefhebberij de beoefening der bijbelsche geschiedenis medebrengt, doch die geen lust of gelegenheid hebben om een bijzondere studie van de bijbelsche archaeologie te maken, werkelijk een onmisbaar boek, ten minste zoo zij aanspraak willen maken op een behoorlijke kennis van het innige verband, dat er bestaat tusschen de gewijde en de profane geschiedenis.

Het boek is voor hen, die den Bijbel liefhebben en hoogachten als het woord Gods, zeer verheffend en bemoedigend. Wat ook door de moderne wetenschap moge gelogenstraft en omvergehaald worden, welke onde theorieën en geschiedenissen in het licht der ware wetenschap ook ijdel en valsch mogen blijken, de Bijbel staat. Hij doorstaat niet alleen roemrijk den toets van elk onpartijdig wetenschappelijk onderzoek, maar zijn inhoud wordt ook bij den voortgang der wetenschappelijke ontdekkingen meer en meer bevestigd en bewezen. Niet ten onrechte heeft Kern Eik op het titelblad van zijn boek het motto geschreven: „*Testimonia tua credibilia facta sunt nimis: Uwe bewijzen zijn doorslaande gebleken*".

Zijn er in het boek volstrekt geen gebreken aan te wijzen?

De schrijver is blijkbaar — zooals men trouwens mag onderstellen — zeer waarheidlievend. Hij geeft den lezer getrouw weder wat hij in zijne vele en zeer groede bronnen vond, zoodat de waarheidlievende lezer niet behoeft te vreezen door dit werk, op punten van eenig belang voor de bijbelsche geschiedenis, in dwaling gebracht te worden. Hoewel sommige Egyptische en Assyrische teksten, zooals bekend is, door verschillende geleerden op eenigszins ver-

---

[1]) K. E. noemt den naam niet van den assyrioloog, wiens vertolking hij hier volgt. Van den laatsten zin luidt de jongste vertaling van Schrader (*Keilinschr. Biblioth.* B. III, H. II, S. 127): „*Ich versammelte ihre gesammten Bewohner und richtete wieder her ihre Wohnungen*". De zin komt zoo tamelijk op hetzelfde neer.

schillende wijze worden vertolkt, uithoofde van de onzekerheid in de beteekenis van sommige woorden en uitdrukkingen, kan men voor een leesboek als dit niet verlangen, dat van deze verschillen in de citaten rekenschap worde gegeven; gewoonlijk betreffen deze verschillen trouwens slechts zaken van ondergeschikt belang.

Enkele op- of aanmerkingen op punten, die de waarde van den inhoud al zeer weinig raken, meen ik wel te kunnen en, als recensent, te moeten maken.

Taal en stijl zijn over 't algemeen goed Nederlandsch, helder en onderhoudend, doch nu en dan stoot men op woorden als *daarstellen*, *aanerkennen*, *onopheldcrbaar*, die een Hollandsch oor niet goed kan dulden. Een enkele maal meent de schrijver het Duitsche woord *Aegyptizität* te mogen gebruiken, terwijl hij toch, zonder verlof te vragen, *Aegyptiziteit* had mogen zeggen.

Eenige opmerkingen, die op den inhoud van het boek betrekking hebben, zij het mij vergund hier te laten volgen.

Op blz. 16 leest men: „De Franschen noemen het [schrift der Assyriërs] *écriture cunéiforme*, de Duitschers *Keilschrift*, bij ons gewoonlijk *sanskriet*". Getrouw aan die „gewoonte bij ons", geeft de schrijver het geheele boek door aan het Assyrisch den naam „sanskriet". Iedereen weet dat *Sanskrit* de oud-Indische naam is van de taal der oude Indiërs, en de schrijver zelf heeft in zijn werk *De Wetenschap voor de vierschaar van den Bijbel* zeer goed het onderscheid aangegeven tusschen de Indo-Germaansche talen, waartoe, zooals hij zelf zegt, het Sanskrit behoort, en de Semitische, waaronder immers ook door hem het Assyrisch gerangschikt wordt. Bovendien onderscheidt de schrijver in het boek zelf, dat wij bespreken (op blz. 302), allerduidelijkst het Sanskrit van het Semitisch en Hebreeuwsch, waar hij met Müller zegt, dat het woord „*habbin* eene verbastering is van het Sanskrit *ibha* met het Semitisch artikel en in het meervoud; dat alzoo *sen-habbin* den Hebreeuwschen naam van ivoor verbindt aan den Indischen naam van het dier, en beteekent: tand der olifanten". Ook de Sanskritsche schriftteekens zijn heel verschillend van de Assyrische. Of „bij ons" het Assyrisch ooit „sanskriet" is genoemd, zou ik niet kunnen zeggen. Wel noemt men het Assyrische schrift *spijkerschrift*, een woord dat echter in het boek van K. E. niet voorkomt. Wel is waar hebben een paar buitenlandsche geleerden eens vergelijkenderwijze gezegd:

„het Assyrisch is het Sanskrit der Semitische talen", omdat sommige Assyrische woorden veel licht verspreiden over de overeenkomstige woorden in andere Semitische talen, evenals het Sanskrit over de Indo-Germaansche talen. Maar zulk eene vergelijking, al ware zij gerechtigd [1]), geeft toch geen recht om het Assyrisch *sanskriet* te noemen. De lezer zal deze fout echter gaarne als een schrijffout beschouwen voor *Assyrisch* of *spijkerschrift*; de inhoud van het boek lijdt er niet het minst door.

Op dezelfde blz. 16 zegt schrijver: „De schrijfwijze, welke de Babyloniërs en de Assyriërs gebezigd hebben, was niet door hen, noch door een ander volk van Semitischen oorsprong uitgevonden. Zij was afkomstig van een volk, dat eene geheel andere taal sprak, een volk van Chamitischen oorsprong". Deze hypothese werd vroeger inderdaad algemeen door de assyriologen aangenomen; maar van 1874 af werd zij weersproken door Halévy, die in de laatste jaren meerdere medestanders heeft gevonden, o. a. ook den bekenden grooten oriëntalist Delitzsch. Delattre, die de quaestie uitvoerig bespreekt, voegt er nog bij: „Het spreekt vanzelf dat de hypothesen, die de geschiedenis, de volkenkunde en de godsdienstwetenschap hebben gebouwd op het Accadisch [de onderstelde oudere taal], op een uiterst zwakken grondslag staan" (t. a. p. p. 118). Het moet echter gezegd dat de meeste assyriologen nog de oude meening schijnen aan te hangen.

Op blz. 58 staat: „Semiramis heeft nooit bestaan". Al noemen de gevonden opschriften de oude bekende Semiramis niet, zou ik toch niet gaarne beweren, dat zij nooit heeft bestaan. De oude schrijvers verhalen te veel van Semiramis, om het zwijgen der opschriften zoo voetstoots als een beslissend *argumentum ex silentio* te kunnen aannemen. Zij leefde trouwens, zoo zij bestaan heeft, in de allereerste tijden van het Babylonische rijk, waarvan de opschriften ons weinig of niets historisch mededeelen. Ook Nimrod, die toch wèl heeft bestaan, is nog niet *met erkende zekerheid* in de opschriften gevonden.

Van blz. 75 moet ik, voor een paar kanttekeningen, de volgende zinnen in hun geheel afschrijven: „Om de afstamming van Abraham uit Chaldaea nog nader te bevestigen, nemen vele geleerden hier hunne toevlucht tot de Assyrische en Hebreeuwsche taal. Het

---

[1]) Zie daarentegen: Delattre, *L'Assyriologie depuis onze ans*, p. 92.

Assyrisch wordt aldus genaamd, omdat men die taal in Assyrië op de inschriften heeft teruggevonden: zij moest eigenlijk heeten „de Chaldeeuwsche". Volgens *alle* geleerden is er eene treffende overeenkomst tusschen het Hebreeuwsch van Abraham en de Chaldeeuwsche taal. Ofschoon het zonneklaar is, dat de andere Semitische talen, als het Arameesch, het Arabisch en het Ethiopisch dochtertalen van het Assyrisch of Chaldeeuwsch zijn, zoo heeft toch geene van de genoemde talen zooveel overeenkomst met het Chaldeeuwsch als wel het Hebreeuwsch".

De schrijver noemt hier de Assyrische taal ten onrechte de Chaldeeuwsche. Het Arameesch is onderscheiden in twee tongvallen, het Chaldeeuwsch (waarin eenige hoofdstukken van Daniël en Esdras geschreven zijn) en het Syrisch; het Chaldeeuwsch is echter een *andere taal* dan het Assyrisch. Het gaat niet aan de Assyrische taal „de Chaldeeuwsche" te noemen; want dan zouden twee verschillende talen denzelfden naam dragen; of men zou ook aan de Chaldeeuwsche taal een anderen naam moeten geven. Wanneer men spreekt van eene overeenkomst tusschen het Hebreeuwsch van Abraham en de Chaldeeuwsche taal, dan bedoelt men met de laatste niet het Assyrisch, maar het bekende Chaldeeuwsch, ofschoon de overeenkomst met het Assyrisch nog grooter is Het Hebreeuwsch werd door Abraham vóór zijne aankomst in Palestina niet gesproken. Het „Hebreeuwsch van Abraham" is de taal, die gesproken werd door de oorspronkelijke bewoners van Kanaän en die door Abraham's geslacht van hen werd *overgenomen* [1]). De overeenkomst van het Hebreeuwsch met het „Chaldeeuwsch" bewijst dus weinig voor de Chaldeeuwsche afkomst van Abraham. Ook is het geenszins „zonneklaar" dat de andere Semitische talen *dochter*talen zijn hetzij van het Assyrisch hetzij van het Chaldeeuwsch: Delattre noemt ze allen *langues soeurs* van het Assyrisch.

Bij de behandeling van de geschiedenis van Egypte is de schrijver m. i. voor zijn doel wel wat te uitvoerig. Zoo hadden b. v. de chronologische lijst van Rollin (blz. 106) en de lijst der pharao's volgens Corvin en Dieffenbach (blz. 107—109) zonder schade kunnen wegblijven, te meer daar, zooals bekend is, chronologische opgaven

---

[1]) Zie b. v. *Kurze Anleitung zum Erlernen der hebr. Sprache* von Dr. C. H. Vosen (bew. door Dr. Kaulen), *Einleitung*.

als de daar voorkomende over 't algemeen meer dan twijfelachtig zijn. De lijst van personen (pharao's?), van welke het oudheidkundig museum van Leiden monumenten bezit (blz. 109—110), is voor het doel van het werk ook al van zeer weinig belang. De verschillende door het boek verspreide opgaven van verouderde meeningen, b. v. over de quaestie onder welken pharao de Israëlieten uit Egypte getogen zijn, bevorderen de duidelijkheid niet.

Op blz. 160—161 identificeert Kern Eik de Hebreërs met de op Egyptische monumenten voorkomende *Aperiu* (Brugsch schrijft *Apru* of *Aphru* en *Apriyu* of *Ipriyu*, anderen *Apuriu*) en voegt er bij: „De Egyptenaren konden het woord Hebreërs niet zuiverder weergeven dan door Aperiu". Dr. H. Brugsch, die zich op het gebied der Egyptische taalkunde een naam verworven heeft, schrijft in de laatste uitgave (1891) van zijn werkje *Steininschrift und Bibelwort* (S. 137): „De Fransche geleerde F. Chabas was de eerste, die dezen Semitischen Apru-stam met de Hebreërs gelijkstelde, dus daarbij de moeilijkheid over het hoofd zag, welke ontstaat door het verschil van den Egyptischen *p*-klank met de Hebreeuwsche *b*. Men zal het daarom geen noodelooze voorzichtigheid kunnen noemen, wanneer zijne meening voorloopig in afwachting van verdere bewijzen ter zijde wordt gelegd, om geen Hebreërs te ontdekken waar slechts van Arabieren spraak is. Want ik deel ten volle de meening van E. Glaser, dat de naam *Apru* waarschijnlijk op te vatten is als de aanduiding van de een of andere Arabische plaats of van een Arabischen stam, zooals men er feitelijk een gevonden heeft op een Arabisch opschrift uit de 10de [?] eeuw vóór Christus". Brugsch houdt nl. de Apru in Egypte voor een teruggebleven deel van de Arabische Mineërs, die vroeger het oostelijk gedeelte van Beneden-Egypte hadden ingenomen en later waren uitgeweken. Later (S. 198), na een opschrift betreffende de „Apriyu" te hebben medegedeeld, zegt Brugsch nog: „Ook hier zou men weer geneigd zijn in de raadselachtige *Apriyu* of *Ipriyu* de *Iwrim* (Hebreërs) van den Bijbel te herkennen, ware het niet, dat de boven reeds aangeduide philologische moeilijkheid, nl. de Egyptische *p* in plaats van de Hebreeuwsche *b* of *w*, een grendel voor de deur schoof. Iets, wat der gelijkstelling nog tot steun zou kunnen dienen, is de door monumenten geleverde aanwijzing der woonplaats van dit volk in het tegenwoordige Wadi Tumilat met de oude hoofdstad Pithom".

Ook historische moeilijkheden verheffen zich tegen deze gelijkstelling. Wiedemann (*Aeg. Gesch. S.* 491) zegt daaromtrent het volgende: „Nieuwere onderzoekingen hebben getoond, dat deze Aperiu niet alleen nog 200 jaren na Ramses II als Egyptische arbeiders optreden, maar ook reeds ten tijde van koning Neferhetep van de 13de dynastie, lang vóór de aankomst der Joden in Egypte, op monumenten worden genoemd. In den tijd van Tutmes III verschijnen zij als een ruitervolk, en door eene combinatie van de verschillende plaatsen, waarin zij voorkomen, is het dan ook Brugsch gelukt aan te toonen, dat wij in hen een aan den rand van de Roode Zee levend nomadenvolk hebben te zien, dat zij echter tot de Joden in geenerlei betrekking kunnen gebracht worden".

Bij blz. 179—180 acht ik het billijk op te merken, dat Brugsch de hier gewraakte meeningen betreffende den weg, dien de Joden bij den uittocht hebben gevolgd, later gewijzigd heeft. Zie blz. 119 van het reeds geciteerde werk *Steininschrift und Bibelwort*, waarin de vruchten van zijne desbetreffende zeer nauwgezette studiën zijn neergelegd.

Volgens Kern Eik (blz. 191) woonden de Hebreërs 420 jaren in Egypte, eene opgave, waarvoor de schrijver geen bewijs aanhaalt en die geenszins boven allen twijfel verheven kan geacht worden.

De laatste opmerking, die ik meen te moeten maken, betreft een citaat uit het bekende werk van Kaulen: *Assyriën und Babyloniën*. Op blz. 394—395 spreekt Kern Eik over de quaestie, wie Darius de Mediër is, die bij Daniël een paar keer genoemd wordt. De verschillende meeningen daaromtrent worden door den schrijver medegedeeld, en als die van Kaulen wordt aangevoerd: dat het Kambyses zou zijn, de zoon en opvolger van Cyrus. Dat Kambyses Darius de Mediër zou zijn, wordt noch in de derde (die door K. E. gebruikt wordt) noch in de vierde uitgave van Kaulen's werk aangeduid. Kern Eik onderstelt dit, omdat Kaulen in het door hem aangehaalde citaat spreekt over het optreden van Kambyses, terstond na de inneming van Babylon door Cyrus, „als deelnemer in de te Babylon aangerichte godsdienstige feestelijkheden", en omdat, volgens dit citaat, terwijl Cyrus tot titel voert „koning van Babylon en de overige landen", Kambyses op de opschriften voorkomt als „koning van Babylon". Ik kan niet gelooven, dat Kaulen, die een uitstekend bijbelkeuner is, hierbij het idee heeft gehad om Kambyses als Darius

Medus te proclameeren. Vooreerst kan men moeilijk aannemen, dat Kambyses, de zoon van Cyrus den Pers, „de Mediër" zou genoemd zijn. Vervolgens kan Kambyses bij de verovering van Babylon door zijn vader geen 62 jaren oud zijn geweest, welken leeftijd Darius de Mediër toch volgens Daniel bereikt had [1]). Verder moet onder den persoon, die in het deutero-canonische gedeelte van Daniël (XIII, 65 — dat vers behoort eigenlijk bij het volgende hoofdstuk —) „Astyages" wordt genoemd, wel Darius de Mediër verstaan worden; doch daar leest men: „En de koning Astyages werd bijgezet bij zijne vaderen, en Cyrus de Pers nam zijne regeering op zich". Kambyses stierf echter acht jaar nà Cyrus.

Doch ook uit niets blijkt — en dat had Kaulen er voor de duidelijkheid wel bij kunnen zeggen — dat Kambyses reeds *in de eerste jaren* na de inneming van Babylon mederegent van zijn vader of onderkoning van Babylon is geweest. Ziehier de gegevens, die wij bezitten voor de chronologie der regeeringen van Cyrus en Kambyses. Volgens den bekenden, alleszins gestaafden canon van Ptolemaeus regeerde Cyrus na de inneming van Babylon 9 jaren (538—530 v. Chr.) en Kambyses 8 (529—522). Nu heeft men echter een Babylonisch opschrift gevonden, gedateerd: „Jaar 11 van Kambyses, koning van Babylon". Dit brengt men in verband met een ander opschrift waarop staat: „Jaar 1 van Kambyses, koning van Babylon; in dezen tijd Cyrus, zijn vader, koning der Landen". Hieruit blijkt n. l. dat Kambyses reeds bij het leven van Cyrus als koning van Babylon regeerde. Zoo men nu aanneemt, dat het 11de jaar van Kambyses zijn laatste regeeringsjaar (522 v. Chr.) was, dan was zijn eerste het jaar 532 v. Chr. Niets noopt ons echter het onderkoningschap van Kambyses nog vroeger te laten beginnen; in de gedateerde opschriften (contracten), die wij bezitten uit alle regeeringsjaren van Cyrus en Kambyses, vindt men daarvoor geen enkel bewijs [2]).

Na deze weinige opmerkingen, die, zoals men ziet, op de waarde van den inhoud zelf slechts luttel invloed kunnen hebben, mag ik besluiten met een woord van warme aanbeveling. Het werk van

---

[1]) Cyrus stierf op ongeveer 70-jarigen leeftijd (Dionysius Persicus bij Cic. *De Div.* L. I.).

[2]) Verg. C. P. Tiele, *Babylonisch-Assyrische Geschichte*, S. 483.

Kern Eik is om de vele bijzonderheden, die het bevat, en de menigte uitmuntende bronnen, waaruit het put, een zeer leerzaam boek voor geestelijken zoowel als leeken, die het woord Gods liefhebben en er prijs op stellen de verhalen van den Bijbel, vooral die, welke door de ongeloovigen als „fabeltjes" worden uitgekreten, tot in de bijzonderheden toe te kunnen handhaven en verdedigen. En welke eenigszins ontwikkelde Katholiek of geloovige Protestant zou daarop geen prijs stellen! Men behoeft niet te vreezen, dat dit boek een „geleerd studieboek" is; het is een ernstig doch gemakkelijk leesboek, en iedereen zal het lezen met genoegen en met veel vrucht. 't Is dan ook te hopen, dat het veel lezers zal vinden. Vooral heeren geestelijken zij dit boek dringend aanbevolen.

De schrijver zelf zegt in zijne *Narede:* „Den geestelijke en den ontwikkelden leek zij het eene hulp, om in deze tijden van ongeloof met te meer kracht het rationalismus en de vrijdenkerij te kunnen afweren of bestrijden, volgens den wensch van onzen H. Vader den Paus Leo XIII. Den ongeloovige zij het een licht op den duisteren weg, waarop hem de driest verkondigde onwaarheden van onzen tijd gevoerd hebben". Ja, ook de ongeloovige, die naar waarheid zoekt, mag dit boek gerust lezen; hij zal ontdekken, dat de „fabelen" van den Bijbel nog zoo erg fabelachtig niet zijn.

Moge het aantal lezers den Eerw. Heer G. Dols bemoedigen om met ijver en liefde op den ingeslagen weg voort te gaan! Met belangstelling zien wij het tweede gedeelte van zijn werk (Nieuw Testament) tegemoet.

D. A. W. H. Sloet.

Bibliographia Bernardina, qua S. Bernardi primi abbatis Clarævallensis operum cum omnium tum singulorum editiones et versiones, vitas et tractatus de eo scriptos, quotquot usque ad finem anni 1890 reperire potuit, collegit et adnotavit E. Leopoldus Janauschek Dr. Theol. et Em. Prof. — Vindob. A. Hölder, 1891. (Pr. 4 Flor. 50 Kr.)

Het vorige jaar vierde de katholieke wereld, vooral de orde der Cisterciënsers een heugelijk feest: het eeuwfeest van den H. Bernardus, eersten abt van Clairvaux. Voor 800 jaar was hij als een weldoende zon opgegaan, een weldadig licht verspreidend in alle

richtingen: niet slechts op het gebied der philosophie, theologie en ascesis oefende hij een machtigen invloed uit, ook op het practische kerkelijk leven, als hervormer van geestelijkheid en leeken; onvermoeid werkzaam om het schisma op te heffen en den Opperpriester door de gansche Christenheid te doen erkennen, riep hij tevens de volkeren op tot den heiligen oorlog en schreef voor de Tempelridders een wijzen levensregel; terwijl hij met vrijmoedigheid en vaderlijke liefde zijn vroegeren leerling, Paus Eugenius III, de heiligste plichten voor den geest riep en met scherpzinnigheid de verhouding aangaf van de Kerk tot den Staat.

Niet tot zijne eeuw was zijn werkkring beperkt: de verterende gloed, de wegslepende kracht zijner liefde bleven steeds het gemeengoed der Kerk; uit den mond van den honigvloeienden leeraar hoorde zij met eerbied de goddelijke waarheid, die zij haar kinderen aanbood als eene sterkende en verkwikkende spijs; het leven van den Heilige werd op aarde voortgezet door zijne volgelingen, die met duizenden kloosters Europa overdekten en het tot rijken zegen waren.

Hoe de nieuwere tijd dank betoont voor zooveel weldaden en de waarlijk groote mannen eert? De Fransche revolutie hief de Cisterciënser Orde op, sloopte te Clairvaux de prachtige kloosterkerk, opgebouwd door de erkentelijkheid der christelijke liefde; de kapel van het klooster, waar twintig jaar lang de kostbare gebeenten rustten van den heiligen Bernardus en van zijn boezemvriend, den heiligen Malachias, werd veranderd in een paardenstal, het klooster zelf werd „maison centrale de détention" voor 1500 booswichten! Van die ontheiliging en alles vernielende woede bleven gelukkig in Oostenrijk drie kloosters gespaard, die hun oorsprong opvoeren tot den tijd van den H. Bernardus: de Stiften Reun, Heiligenkreuz en Zwettl. Het feest van den hoogvereerden vader werd dan ook vooral door de Oostenrijksche Provincie der Cisterciënsers op waardige wijze gevierd en, volgens besluit van het Provinciaal Kapittel te Weenen (1880), een letterkundig gedenkteeken opgericht: de *Xenia Bernardina*, een werk, den grooten Heilige volkomen waardig.

Het eerste deel dier voor de kerkelijke wetenschap zoo verdienstvolle werken bevat: *S. Bernardi primi abbatis Claraevallensis sermones de tempore, de sanctis et diversis.* De derde uitgave van Mabillon

(1690) werd tot grondslag genomen, nauwkeurig gecollationeerd met hss. tot hiertoe niet geraadpleegd, terwijl men tevens rekening hield met de strengere eischen der tegenwoordige critiek. Bewerkers zijn Dr. B. Gsell, archivaris van het Stift Heiligenkreuz, en Dr. L. Janauschek Em. Prof. Theol., die door zijne *Origines Cistercienses* zich een alleszins verdienden roem verworven heeft.

Het tweede deel geeft eene zakelijke beschrijving der hss., die in negen Cisterciënser Stiften gevonden worden. Het derde deel bevat bijdragen tot de geschiedenis van verschillende kloosters in Oostenrijk.

Het laatste deel, dat voor twee maanden verscheen, is een eigenaardig werk, om zoo te zeggen eenig in zijn soort, het doel is: de vereering door de katholieke wereld en de onmiskenbare hoogachting, ook door andersdenkenden den Heilige ten allen tijde geschonken, voor oogen te stellen. Met mannenkracht heeft Dr. L. Janauschek er naar gestreefd dit doel te bereiken. Volgens zijn plan moest zijn werk bevatten: alle uitgaven van enkele en van de gezamenlijke werken van den H. Bernardus, de echte zoowel als de ondergeschovene; alle vertalingen er van; de groote en kleine levensbeschrijvingen, zelfs de kleinste, in encyclopedieën en Heiligenlevens niet uitgezonderd; overwegingen, gebeden, gedichten, naar zijn geest bewerkt, op zijn naam uitgegeven, tot zijne verheerlijking geschreven; geleerde verhandelingen, lofredenen enz. enz., alles wat eenigszins blijk kan geven van de vereering, die men den beminden Heilige toedroeg en toedraagt tot op dezen dag.

Een bibliographie, zóó opgevat, is voorzeker een reuzenwerk, waarvan de geleerde schrijver met recht mocht zeggen: dat het ter nauwernood door een genootschap, afzonderlijk daarvoor opgericht, kon worden voltooid, laat staan door één man. Zijn onverdroten ijver heeft 129 hss. aan het licht gebracht en niet minder dan 2761 werken opgespoord, die over den H. Bernardus handelen in verschillende talen, het IJslandsch en Chineesch niet uitgezonderd. Van het jaar 1480—1562 zien wij in Nederland alleen 23 vertalingen van echte of ondergeschovene werken van den H. Bernardus, bestemd tot stichting onzer katholieke voorouders. Overgelukkig, dat de onlangs uitgevonden boekdrukkunst de kostbare schatten van de leer der Kerkvaders ook voor allen geopend had, schenen zij met bijzondere voorliefde de *Sermonen van Sinte Bernardus* te lezen: daardoor sterkten zij hun geloof, ontvlamden zij

hunne liefde, en zoo, doorvoed met hemelsche leer, doorgloeid van heilig liefdevuur, waren zij krachtig om weerstand te bieden aan den opkomenden tijdgeest, die zich tegen het kerkelijk gezag begon te verzetten. Weinig zullen zij wel vermoed hebben, dat onkunde, en wat al niet meer, hun later zou worden verweten! Onwillekeurig kwam bij ons de gedachte op, door Th. Ratisbonne in zijn *Vie de St. Bernard* uitgesproken · een schoon werk zou het zijn, die oude boeken, welke men niet meer leest, wederom in trek te brengen: wij gelooven, dat werken, die men thans veel leest, met voordeel door deze konden vervangen worden.

Van hoeveel belang voor de geschiedenis de bibliographie in het algemeen is en deze *Bibliographia Bernardina* in het bijzonder, valt onmiddellijk in het oog· de chronologische opnoeming, de nauwkeurige beschrijving der werken toont alleen reeds zonder verdere redeneeringen, de onechtheid van sommige werken, die in vroegeren tijd op naam van anderen werden uitgegeven. Zoo vinden wij b. v. in een Fransche vertaling der *Imitatio Christi*, uit het jaar 1493 (No. 141), wel de meening aangegeven, dat de H. Bernardus of Jehan Gerson de schrijver zou zijn, maar deze meening wordt uitdrukkelijk verworpen en Thomas a Kempis als auteur gehandhaafd. Een latere Fransche vertaling echter, uit het jaar 1500 (N. 237), geeft slechts de keus tusschen den H. Bernardus en Gerson, zonder eens meer van Thomas a Kempis te gewagen. Was dit een gevolg van critiek of eenvoudig een kwestie van nationaliteit of van devotie? Veel licht zouden misschien de Parijsche uitgaven, die tusschen 1493—1500 liggen, kunnen verspreiden; deze zijn echter Dr. Janauschek niet ter hand gekomen [1]).

Uit hoeveel verschillende oogpunten zulk een verzameling van onschatbaar nut is, meenen wij aan het oordeel der lezers verder te kunnen overlaten.

Jammer, dat wij met den onvermoeiden schrijver het moeten betreuren, dat enkele bibliothecarissen gemeend hebben, de hun toevertrouwde schatten niet ter beschikking van dit grootsche doel te moeten stellen; dat zij een vriendelijk verzoek niet eens een

---

[1]) Vgl. Spitzen, *Thomas a Kempis als schr. der Navolg. gehandhaafd*, bl. 8.

antwoord waardig achtten, kan bij alle weldenkenden slechts verontwaardiging opwekken. Des ondanks kan men in dit werk bijeen vinden wat een groot aantal rijks- universiteits- klooster- en andere bibliotheken over de Bernardus-litteratuur bezitten; en mocht de bescheiden geleerde zich zelven troosten met het *„dimidium facti, qui bene coepit, habet:* een goed begin is het halve werk", wij durven met reden onderstellen, dat meer dan het halve werk voltooid is.

Aan het geheel gaan nog vooraf twee dissertatiën:

1. Over de echte en ondergeschoven werken en gedichten, uitgegeven op naam van den H. Bernardus. — De hymnus op den H. Malachias: *Nobilis signis, moribus suavis* noemt de schr. slechts „aan den H. Bernardus toegeschreven" niet door hem vervaardigd (Vgl. Dreves, *Zeitschr. für Kath. Theol.* 1892, S. 119).

2. Over de verschillende uitgaven zijner werken.

Vergemakkelijkt wordt het gebruik van het geheel door twee met zorg bewerkte indices.

Wat het werk bovendien nog eene bijzondere waarde en recht op hoogere waardeering schenkt, is vooral de schrijver zelf. Toen krachten en gezondheid hem ten dienste stonden, doorreisde hij geheel Europa, ook ons vaderland, dat hij in 1857 bezocht; nu hij sinds 1877 zoo ziek ter nederligt, dat hij zijn professoraat in de kerkelijke geschiedenis moest opgeven, verdeelt hij zijn tijd tusschen gebed en studie; de vruchten van beiden gaf hij in zijn uitstekend werk: *Origines Cistercienses* (1879) en thans in zijn *Bibliographia Bernardina*. Mogen zulke kostbare krachten voor de kerkelijke wetenschap tot voorbeeld en bemoediging van anderen lang behouden blijven.

Nijmegen. P. fr. L. Hooning, Ord. Pr.

LETTERLOOVER.

BIJ EENE EERSTE H. COMMUNIE.

In het wit gekleede bruidjes
Met haar kransjes fijn en teer
Zag men met gepaste schreden
Door 't versierde kerkruim treden
Naar den feestdisch van den Heer.

Met een blosjen op de wangen
En een glimlach om den mond
Gingen zij het hoofd gebogen,
Sloegen hare onschuldige oogen
Heel eerbiedig naar den grond.

En zij knielden aan den feestdisch
— O, benijdenswaardig lot! —
Om met heilig zielsverlangen
In het reine hart te ontvangen
Den voor 't oog verborgen God.

Op dat schouwspel staarden de ouders
Met van vreugde stralend oog:
Onder al die engelreinen
Was ook een van hunne kleinen;
O, hun harte klopte hoog!

En dat hart zond bede op bede
Naar den Hemel voor het kind:
„God van liefde, blijf het hoeden,
Met uw liefdegaven voeden,
Geef Heer, dat het U steeds mint!"

Naast die bede, lieve kleine,
Bied ik u mijn heilwensch aan:
Houd bij 's levens vreugd en smarte
Den verborgen God in 't harte,
O, dan zult gij veilig gaan.

Veilig zult gij gaan door 't leven,
Recht naar 't doel aan Jesus' hand,
Opwaarts langs de steile wegen
Sterk door 's Hemels liefdezegen
Naar het eeuwig Vaderland!

Katwijk. H. Ermann S. J.

DRIE SONNETTEN.

I.

MYSTERIE.

De juublende Hosanna's sterven heen...
Het orgel zwijgt... een hoorbre stilte dwaalt...
Des priesters dof gemurmel lispt alleen...
Blank wolkt de wierook, goud de godslamp straalt!

Rein-zilvren klank klinkt òp van de outertreên,
Dàn helder klokgeluid, driemaal herhaald;
Het Blanke Brood, de bloem der goudpateen,
Heft 's priesters hand: God-zelf, terneêrgedaald.

Weer stilte en murm'ling, klokkeklank hèl klinkt...
Hoog rijst de Kelk, die heerlijk lichtend blinkt...
In roerlooze aandacht bidt de Christenschaar!

Daar ruischt het orgel, zwellend al in gloed,
En luid verwellekomt een jubelgroet
't Ontzaglijke Mysterie van 't altaar!

II.

MADONNA.

Op 't hooge altaar, op bloementroon verheven,
Lacht teederlijk het zoet Madonnabeeld,
Van tallooze offerkaarsen rijk omgeven,
Door haar teêr-blanken lichtschijn kuisch omspeeld!

Door stil-devoot verlangen aangedreven,
Knielt daar, van blij vertrouwen zacht gestreeld,
De ontelbre schare, in 't lieflijkst liefdeleven
Met Haar, die zelf de Liefde heeft geteeld!

De wierook geurt, vòl ruischen de orgelklanken ...
Een Meie-lied van zegenen en danken,
Als kinderbeê, rijst naar de Jonkvrouw zoet!

Genadevol daalt blanke lentevrede
In aller hart, in dank voor liefde en bede,
Voor bloemenschat en teêren Meimaand-groet!

III.

TEMPEL-SCHEMERING.

Het licht verglom, verruischt is de orgelklank
In 't kerkruim ... 't schemert ... Als verdwaald, speelt gloed
Om enkle beelden ... tint het kruishout slank,
't Gelaat des bleeken Lijders, die er boet!

Zacht ademt geur, stierf weg ook bede en dank,
Als zweefden nog de wierookgeuren zoet
Der zoete liefde, die, als wolken blank,
Aan ziel op ziel ontstegen, 't licht temoet.

't Is, als doortrilt de bleeke schemering
Mystieke, teêre geestenfluistering,
En zielsmuziek, een englen-wiekgerucht...

Een heilge sidd'ring huivert door mijn leên...
'k Plooi onbewust en roerloos tot gebeên
De lippen... en mijn bede is zielezucht!

EDUARD BROM.

IN MEMORIAM.

Mgr. J. F. VREGT.

† 7 Maart 1892.

O dienstknecht Gods! Hoe leefde in al uw streven
Hoog, vlekkeloos, het Priester-ideaal!
Gij waart geheel voor God. Zijn heilge taal
Doordrong u, en zijn arbeid was uw leven.

Bleek 't lichaam zwak, 't moest ondanks tegenstreven
Meê met de ziel, die ijzer was en staal
En vurig als de middag-zonnestraal.
Zoo hebt ge u zelf in volle kracht gegeven.

O zaligheid! Hoe heeft de Hemelvreugd
Reeds hier op aarde uw smachtend hart verheugd,
Hoe sloeg in u Gods heilge Liefde aan 't branden!

Uw voorbeeld blijft. Van elke priesterdeugd
Vlocht ge uwen krans, die bloeit in frissche jeugd,
En Christus kroont u nu met eigen handen.

J. A. DE RIJK, Pr.

DE ECHTHEID VAN HET VIERDE EVANGELIE NAAR HET GETUIGENIS DER GESCHIEDENIS.

Aanleiding tot deze verhandeling gaf de lezing van *Het Johannes-evangelie in zijnen oorsprong onderzocht door G. J. P. J. Bolland* (Batavia en Noordwijk 1891), een geschrift, in hetwelk de echtheid van het vierde evangelie geloochend wordt. Volgens het overeenstemmend getuigenis der christelijke eeuwen heeft de apostel Joannes zijn evangelie geschreven tegen het einde der eerste eeuw. Maar te dezer zake heeft de kerkelijke overlevering, op welke de latere geschiedenis als op haren grondslag rust, voor genoemden schrijver weinig of liever geene waarde. Na het innerlijk karakter van het vierde evangelie onderzocht en de uiterlijke getuigenissen der oudheid aangaande deszelfs oorsprong gewogen te hebben, oordeelt hij, dat bedoeld evangelie onmogelijk van den apostel Joannes kan zijn; dat waarschijnlijk een niet-apostolisch leerling uit Jerusalem de zegsman van enkele historische bestanddeelen zal wezen, terwijl het boek zelf in zijn geheel, tusschen de jaren 145 en 160 onzer tijdrekening, aan de ketterij van een gematigd Gnosticisme zijn ontstaan verschuldigd moet zijn.

Reeds buiten eenig onderzoek is voor ons, katholieken, de valschheid van zulk een oordeel tastbaar. Want die beweringen zijn in tegenspraak met de onfeilbare leer der H. Kerk, welke, na de H. Schriften in den beginne als haar eigendom te hebben ontvangen, diezelfde H. Schriften door alle tijden heen als haar kostbaarsten schat erkend en bewaard heeft. Gelijk reeds de christenen van den apostolischen tijd nemen ook wij de bijbel-

boeken aan op getuigenis en gezag der Kerk van God, en zoo zijn wij van hunne echtheid zeker met de zekerheid des geloofs.

Maar tegen ongeloovige tegenstanders, die met menschelijke redeneering en bewijsvoering de historische zekerheid onzer evangeliën aanranden, past nog een andere taal dan de taal des geloofs. Met de wapenen hunner wetenschap dringen zij binnen ons vaderlijk erf en wij moeten hun ten dienste staan met de wapenen onzer wetenschap. Zoo dan geschiede het in de volgende bladzijden. Evenals het geschrift van B. bedoelt ook dit verweerschrift niets anders te zijn dan: „eene proeve van critisch-historische studie op het gebied der oud-christelijke letteren".

I

Verkeerdelijk begint altijd de ongeloovige wetenschap haar onderzoek naar den oorsprong der bijbelboeken met de innerlijke bewijzen. Want de uitgave van een boek is een feit, een uiterlijk waarneembare gebeurtenis, en wanneer aangaande gebeurtenissen zekerheid wordt verlangd, is het eerst en vooral zaak van de uiterlijke bewijzen gebruik te maken of m. a. w. bevoegde getuigen te hooren. Bijv. hoe weten we zeker, dat *Het Johannesevangelie in zijnen oorsprong onderzocht* van den schrijver Bolland afkomstig is? Hij heeft het door zijne naamteekening op het titelblad ten duidelijkste betuigd. Zulk een naamteekening immers is voor schrijvers het gewone afdoende middel om van hun vaderschap te doen blijken. Maar kan toch geen ander de schrijver zijn? Neen, want geen sterveling heeft hem dat schrijversrecht betwist en van een pseudoniem of sluipnaam kan moeilijk sprake zijn, waar de handteekening zoo nauwkeurig mogelijk den schrijver aanwijst: „G. J. P. J. Bolland, leeraar der Engelsche taal en letterkunde aan de afdeeling hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus van het Gymnasium Willem III te Batavia". Met innerlijke, in het boek zelf verzamelde bewijzen ware hier niets aan te vangen.

Nergens in heel de verhandeling verraadt zich een leeraar der engelsche letterkunde, die in het land van Batavia woont. Veeleer zou de scherpzinnige lezer aan een modern predikant, misschien aan een would-be-universiteitshoogleeraar het recht van het vaderschap toekennen. Maar neen, zulke gissingen der inwendige critiek verdwijnen aanstonds als sneeuw voor de zon, wanneer zich de kracht van het uiterlijke bewijs openbaart. De schrijver zette zijnen naam op het boek, en het onwaarschijnlijke is waar: een leeraar der engelsche letterkunde schreef deze modern-theologische studie. Hiermee wordt niet aan de innerlijke bewijzen alle waarde ontzegd, maar wel op het zwakke punt der moderne bijbelcritiek gewezen. Bij haar onderzoek naar de schrijvers der bijbelboeken geeft zij den voorrang en het leeuwendeel aan de innerlijke bewijzen, welke toch slechts bewijzen zijn van een mindere soort en eigenlijk hulpbewijzen moesten genoemd worden, inderdaad *hulpbewijzen*, waarmee we ons, bij gebrek aan betere middelen, zoo goed doenlijk *behelpen*.

Derhalve begint, volgens de rechten van het gezond verstand, ons onderzoek aangaande de echtheid van het Joannes-evangelie met de getuigenissen der eerste tijden, met de zoogenaamde „uitwendige waarborgen", welke voorzeker, naar de zegswijze van den heer B. „heel stevig moeten wezen".

Dat althans tegen het einde der tweede eeuw de Katholieke Kerk het vierde evangelie bezat en als het evangelie van den apostel Joannes eerde, staat zelfs voor de ongeloovige bijbelgeleerden ontwijfelbaar vast. Hiervan geven in het Westen getuigenis: Tertulliaan te Carthago, die de vier evangeliën gebruikt en hunne schrijvers met name noemt; te Rome de Canon van Muratori, in welken Joannes als de schrijver van het vierde evangelie staat opgeteekend, en te Lyon in Gallië omstreeks het jaar 180 Irenaeus, die eveneens als laatsten evangelist Joannes aanwijst, den leerling des Heeren, die op Zijne borst heeft gerust. In het Oosten leggen terzelfder tijd omstreeks het jaar 180 een-

zelfde getuigenis af Clemens van Alexandrië, die als de overgeleverde leer der vaderen op zijne beurt overlevert, dat Joannes het laatst van allen op ingeving des H. Geestes zijn evangelie geschreven heeft; desgelijks nog vijf jaren vroeger Theophilus van Antiochië, die bij zijn beroep op het goddelijk gezag der H. Schriften, als woorden van onzen apostel den aanhef van het vierde evangelie aanhaalt: „In den beginne was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God". Zeker kan die reeks van getuigenissen nog worden aangevuld, maar dit is onnoodig, omdat vrienden en vijanden hierin samenstemmen, dat ons evangelie in die oude dagen door de oversten en leeraars der Kerk overal ter wereld gekend en gebruikt is als het evangelie van den apostel Joannes. Overvloedig zal de beteekenis van dit zwaarwichtige feit in de volgende bladzijden worden toegelicht. Voorshands stelle zich de lezer tevreden met de gevolgtrekking van den rationalist Reuss (*Die Gesch. der H. Schriften neuen Test.* I, S. 215): „Die positiven Zeugnisse beginnen, wie die Geschichte des Kanons zeigt, erst mit Theophilus von Antiochien, nach 170. Allein die sofort genugsam bezeugte allgemeine und ausnahmlose kirchliche Anerkennung wäre unerklärlich wenn sie nicht in weit frühere Zeiten zurückreichte".

Hoewel nu de tegenstanders toegeven, dat op het einde der tweede eeuw Joannes als vierde evangelist in en door de Kerk erkend werd, doen zij dit echter meestal op zeer minachtende wijze. De heer B. beweert blz. 125: „Getuigenissen uit de eerste zeventig jaren na het einde van den apostolischen tijd zouden hier vrij wat zwaarder in de schaal vallen" [1]). Ook van zulke

[1]) De geheele tekst luidt: „vrij wat zwaarder in de schaal vallen dan het geloof van al de 1750 jaren, die er sedert verloopen zijn". Dit laatste komt nu wel niet te pas, maar in plaats van zich tot het einde der tweede eeuw te beperken, gelijk plicht was, kon hij de bekoring niet weerstaan, om meteen aan de Katholieke Kerk van alle eeuwen den ezelsschop te geven. Waartoe zulke dorpere manieren?

getuigenissen zal later sprake zijn. Maar al waren zelfs uit dien tijd alle aanwijzingen verloren gegaan, wat geenszins gebeurd is, dan nog blijft er aangaande den apostel-evangelist Joannes overvloedige zekerheid. Of verdient alleen het getuigenis van oog- en oorgetuigen vertrouwen? Kunnen ook zij, die bijkans tijdgenooten waren, niet even geloofwaardig zijn? Is onze kennis omtrent den eersten Napoleon minder zeker dan die onzer grootvaders? Waarom zou de verklaring van rechtschapen en oordeelkundige mannen onvoldoende wezen, wanneer zij plechtig betuigen, dat hun een allergewichtigst feit door de oog- en oorgetuigen is medegedeeld? Of steunt dan hunne verklaring niet op het getuigenis zelf van de tijdgenooten?

Zulk eene phrase dan, als deze criticus zich veroorlooft, is zeer onredelijk. Alleen getuigenissen uit de eerste zeventig jaren zouden zwaarwichtig en die van tien, twintig jaren later zouden niet zwaarwichtig zijn! Wat een taal! Bevatte ze slechts een korrel waarheid, dan werd alle historie een fabel. Kan zoo de echte wetenschap spreken, of verraadt zich hier in het staatsiekleed dier edele matrone eene ijdeltuit? En als de folianten van Irenaeus, van Clemens Alex. en Tertulliaan zoo weinig waarde zouden hebben, wat zijn dan nevens die meesterwerken de nietige boekskens, welke door B. en zijn gelijken gemarkt worden! Laat ons toch redelijk zijn. Dat oudtijds onze Kerkvaders maar alles te goeder trouw geloofden en zij, hoewel de reuzen der wetenschap, voor sprookjes hun leven veil hadden; dat duizenden en duizenden van christenen over geheel de beschaafde wereld zich een bedriegelijk stukwerk hunner dagen als grondwet van hun handel en wandel in de hand lieten stoppen; dat in een woord, met de heeren rationalisten de ware critiek hare eerste schreden in de wereld zou hebben gezet, is toch al te onaannemelijk, en dergelijke snoeverij moge aan een zeker soort van lieden welgevallig zijn, het kostelijke gezond verstand weet wel beter.

Dat toch het eenstemmig getuigenis der Christenheid op het einde der tweede eeuw voor onzen geleerde tamelijk zwaarwichtig geweest moet zijn, bewijst hij ondanks zichzelven door zijne bewijsvoering. Op den breeden, ietwat chaotischen woordenvloed dier bewijsvoering vertoonen zich telkens nu hier dan daar drie oorlogsschepen, met wier geschut hij de vijandige sterkte hoopt plat te schieten. Om genoemd getuigenis waardeloos te maken, herinnert hij (blz. 98) aan „de veelvuldigheid der inschuivingen in die tijden", aan „het gebrek van doorzicht der oude christenen" en (blz. 125) aan „de betrekkelijke eenstemmigheid" van het getuigenis.

Met „de veelvuldigheid der inschuivingen" wordt bedoeld (blz. 129) „de vloed van verzinsels en ondergeschovene geschriften, welke in die dagen zijn ontstaan". Inderdaad zijn er toen en later velerlei valsche evangeliën, valsche apostelbrieven enz. in omloop gebracht. Dit door de Kerkvaders veelvuldig betuigde feit bewijst echter niets tegen de echte H. Schriften. Of gaat de waarde van het echte goud verloren, omdat er soms valsch goud vervaardigd wordt? Ja zelfs bij een weinig nadenken is juist die bedriegelijke, op naam van apostelen en apostolische leerlingen gestelde apocryphen-literatuur een sterk sprekend bewijs, dat er waarlijk door apostelen en apostolische leerlingen echte geschriften zijn nagelaten. Zoo niet de echte munt bestond, zou er geen valsche worden nagemaakt, en de werkelijkheid gaat vóór de nabootsing, de waarheid vóór de vervalsching, gelijk ook Tertulliaan het zegt [1]). Onze schrijver overwege hier slechts zijn eigen woorden (bldz. 78): „In falsaten pleegt men rekening te houden met de overtuigingen en denkbeelden der omgeving, waarin zij ontstaan".

---

[1]) *Adv. Marc.* IV, 4: „In quantum falsum corruptio est veri, in tantum praecedat necesse est veritas falsum."

Overigens, al was zeer begrijpelijk de canon der heilige boeken niet aanstonds zoo vormelijk en plechtig afgekondigd als thans, zeker bestond er reeds in den beginne der Kerk evenals nu een scherp kerkelijk toezicht. Geen enkele Vader heeft ooit de apocriefe evangeliën als echt erkend of aangehaald, en nimmer heeft het kerkelijk gezag aan de apocriefe boeken in het algemeen eenige leerstellige waarde of het karakter van echtheid toegekend.

Van den beginne zijn in en door de Christenheid de apocryphen op hunne juiste waarde geschat, en zelfs de hoogst zeldzame uitzondering, welke kan worden aangevoerd, pleit nog, goed bezien, voor dezen vasten regel.

Ook is zulks, vooral met betrekking tot de apocriefe evangeliën, zeer begrijpelijk. Daarvoor behoeft nog niet eens in herinnering gebracht te worden, dat de christenen der tweede eeuw zooveel dichter bij de bronnen stonden en dus veel gemakkelijker en zekerder critiek konden oefenen. Alleen reeds het hemelsbreed verschil tusschen de echte en valsche evangeliën verklaart hier alles. De eersten behelzen de christelijke geloofs- en zedenleer, de laatsten weten van de prediking des Verlossers niets. De eersten verhalen het openbaar leven des Heeren en schetsen Hem als den Leeraar en Verlosser van het menschelijk geslacht, de laatsten zoeken de verborgene kindsheid van den Heiland [1]) te versieren met allerlei wonderen, welke geen redelijken grond hebben. Wij zeggen het Mgr. Freppel [2]) na: „Il faut s'abuser étrangement pour vouloir découvrir entre des oeuvres si diverses la moindre ressemblance. L'absence complète de l'élément

---

[1]) Het evangelie van Nicodemus maakt eene uitzondering, maar bearbeidt in „de nederdaling ter helle" een soortgelijk onderwerp.

[2]) Freppel, *Les Pères Apostoliques*, p. 36. Wie over den oorsprong der apocryphen, over hunne historische en letterkundige waarde, over hun getuigenis ten gunste der echte H. Schriften enz. meer verlangt te weten, leze dit schoone en leerrijke boek.

doctrinal dans les Evangiles apocryphes interdit toute comparaison".

Maar de heer B. begrijpt het anders. Veronderstellend, dat het altijd moeilijk blijft om tusschen echte en valsche munt te onderscheiden, ook al was de eerste van goud en de tweede van lood; veronderstellend, dat de goede critiek nog betrekkelijk jeugdig is, ja eigenlijk eerst hare melktanden heeft, tracht hij zich zelven diets te maken, dat oudtijds de menschen de gave der onderscheiding en het gezond verstand niet hadden en vertoont hij den volke in triomf als tweeden grond van bezwaar zijn „gebrek aan toezicht der oude christenen".

Schrikbarend zijn de tafereelen, welke hij hier en ginds en overal in zijne critisch-historische studie ophangt om „dat gebrek aan toezicht", de lichtgeloovigheid en onbedrevenheid dier oude christenen recht aanschouwelijk te maken. Op blz. 71 levert Tertulliaan „een reusachtig voorbeeld van kerkvaderlijke onkritiek" ten opzichte van het apocriefe boek *Henoch*, welks echtheid hij poogt te verdedigen. Op blz. 89 en 90 pronken nog eens Tertulliaan om hetzelfde misdrijf met Eusebius van Caesarea en Lactantius. Eusebius, omdat hij de briefwisseling tusschen vorst Agbar van Edessa en den Heiland aannam; Lactantius, omdat hij in de Messiaansche voorspellingen der oudheidensche Sibyllen geloofde. Daar ter plaatse prijken evenzoo „de apocryphe evangeliën, die ook hunne geloovigen hebben gevonden en in de kerkelijke tradities veelvuldig zijn verwerkt". Ook is de H. Augustinus niet vergeten, die echter geene verdediging behoeft, evenmin als de geschiedschrijver Eusebius en Lactantius, wijl zij als mannen van een later tijdvak hier niet op hun plaats zijn. Nogmaals op blz. 111 moet Tertulliaan het ontgelden om hetzelfde ongelukkige boek *Henoch*. Op blz. 130 heet dan ook de algemeene erkenning van het vierde evangelie tegen het einde der tweede eeuw zeer eenvoudig: „de kritieklooze aanneming

van het Logosevangelie door de katholiseerende schrijvers", terwijl ten laatste de groote Kerkvader Irenaeus op blz. 134 „een onkritisch man" heet, die immers den *Herder* van Hermas zonder bedenking als „heilige schrift" heeft aangehaald en „zijn geloof aan het viertal evangeliën" op eene zonderlinge redeneering grondde.

Wat te denken van deze „gruwelkamer"? Eerst kome de meer algemeene bewering, dat „de apocryphe evangeliën hunne geloovigen hebben gevonden en in de kerkelijke tradities veelvuldig zijn verwerkt". Slechts één enkel feit wordt (blz. 16) medegedeeld, dat op het eerste lid dezer tweevoudige beschuldiging kan doelen. Daar verhaalt Eusebius van eene christengemeente op het einde der tweede eeuw, welke een tijd lang met een valsch evangelie misleid, maar door haren bisschop Serapion van Antiochië, toen deze het bedrog doorzag, aanstonds gewaarschuwd werd. Wellicht is er nog iets dergelijks in de oude annalen te vinden, maar hoe hiermee de historisch onbetwijfelbare verwerping der apocriefe evangeliën door de oude Christenheid wordt weggeredeneerd, valt zwaar te begrijpen Evenzoo blijft onbewezen, dat die valsche evangeliën „in de kerkelijke traditie veelvuldig zijn verwerkt". Dat een en ander van onze kerkelijke tradities ook in de apocriefe evangelieverhalen te lezen is, geeft tot zulk een beschuldiging nog geen recht. Voldoende verklaring hieromtrent biedt de bemerking van den protestant Tischendorf [1]), dat de apocryphen, al zijn ze uit leugen en bedrog ontstaan, toch eenige waarheid konden en moesten bevatten. Zij konden het om hunne vroege, den tijd der verhaalde gebeurtenissen zoo van nabij volgende verschij-

[1]) *De Evang. Apoc. origine et usu*, 1851, p. II, § 13: „Apocrypha illa, etsi mendacio ac dolo debentur, tamen et potuisse et debuisse veri rationem habere dicamus. Poterant enim, utpote ipsis rebus gestis proxima; debebant vero, quum ipsius fraudis magna commendatio a veritate proficisceretur."

ning. Zij moesten het wegens den drang, dien het bedrog immer heeft om, ter betere aanbeveling, uit te gaan van de waarheid.

Maar zijn wellicht onze vier evangeliën zelf niet onecht, en kan de oude Christenheid niet, even goed als de ketterij, dupe geworden zijn en wel van katholieke bedriegers? Het is hard, maar ter beantwoording van B. noodig, deze schandelijke opwerping onder de oogen der lezers te brengen. Hij zegt blz. 17: „Vond Irenaeus, de oude bisschop van Lyon, eene onnoemelijke menigte van apocryphe en onechte geschriften bij de onrechtzinnigen [de ketters] zijner dagen.... dan kan er voor een modern geschiedschrijver van een blind vertrouwen op de oud-kerkelijke overlevering geen sprake zijn, daar er wel even sterk binnen als buiten Ilion zal zijn gezondigd". Deze luchthartige beschuldiging eener grove knuppel-critiek moet misschien aannemelijk worden gemaakt door het op blz. 129 vermelde feit, dat, volgens Tertulliaan, een priester van Klein-Azië een valsch verhaal op naam van Paulus had opgesteld en na ontdekking van zijn bedrog bekende zulks uit liefde voor Paulus te hebben gepleegd. Waarom echter heeft B., toen hij den latijnschen tekst van Tertulliaan vrij vertaald weergaf, de laatste woorden „loco decessisse" onvertaald gelaten? Waarom niet eerlijk gezegd, dat die ééne maar ontmaskerde bedrieger van zijn ambt vervallen verklaard werd? Ook in de uit menschen bestaande maatschappij der Kerk zal er wel in dit punt, hoewel zeldzaam, gezondigd zijn, maar binnen ons Ilium bleef altijd de zonde als zonde veroordeeld en gestraft, gelijk uit de ouden, bijv. uit Irenaeus en Tertulliaan, telkens en zonneklaar blijkt, en door een onpartijdigen tegenstander niet mag vergeten worden. Wel levert de heer B. zelf voor de eerlijkheid der katholieken nog andere voorbeelden, zooals op blz. 9, waar hij de klacht neerschreef van Dionysius van Corinthe, die de schriftvervalschers apostelen des duivels noemt. Maar ook daar is onze moderne criticus alles behalve lofwaardig,

wijl juist die klacht van den *katholieken* bisschop ten bewijs moet strekken, dat er wel in die „vroom frauduleuse tijden" door de *Katholieke* Kerk bedrog zal zijn gepleegd. Zoo blijven dan nog ter nadere beschouwing Tertulliaan en Sint Irenaeus, de eerste met zijn „reusachtig voorbeeld van kerkvaderlijke onkritiek" en de tweede als de „onkritische man".

Inderdaad heeft eenmaal Tertulliaan [1]), terwijl hij tegen de pronkzucht der vrouwen het woord voerde, even een lans gebroken voor het apocriefe boek *Henoch*, en zeker is hij daar, vooral om zijn zwakke bewijsvoering, berispelijk. En toch blijft onze kerkelijke schrijver Tertulliaan voor alle tijden een schitterend voorbeeld van kerkvaderlijke critiek, en toch blijft zijn getuigenis aangaande de vier evangeliën zeer geloofwaardig, zoowel om zijnen persoon als om de redenen, waarop dat getuigenis berust. Wie den genialen Afrikaan, om wille zijner niet geringe gebreken, de edelste geestesgaven en in het bijzonder een gezond oordeel zou durven betwisten, verraadt hiermee zijn eigen gebrek aan oordeel en heeft zijn eigen vonnis uitgesproken. Een dergelijke verdachtmaking als de heer B. zich veroorloofde, is hoogst onredelijk. Of zou het niet hoogst onredelijk zijn, wanneer bijv. ter beoordeeling eens schrijvers aan de lezers niets anders ten beste werd gegeven dan eene tirade als op blz. 17, dat „er wel even sterk binnen als buiten Ilion zal zijn gezondigd"? Kon zich de verontwaardigde schrijver tegenover zulk eene onbillijkheid niet met recht op het spreekwoord beroepen, dat zelfs het beste paard somtijds struikelt? Twintigmaal meer weet de Anglicaan Farrar in zijn *Lives of the Fathers* tegen den hartstochtelijken, niet altoos rechtvaardigen Tertulliaan in te brengen, en toch besluit hij op waardige wijze [2]), dat

---

[1]) *De Cultu Fem.* L. I, 3.

[2]) *Lives of the Fathers*, Vol. I, p. 246: „Few will deny, that he deserves the eulogy of Vincent of Lerins, who speaks of his unrivalled learning, his overwhelming force of reasoning, his penetrating intellect" etc.

slechts weinigen zullen weigeren om de lofrede te onderschrijven van Vincentius Lerinensis, waar deze den grooten Afrikaan roemt om zijne ongeëvenaarde geleerdheid, overweldigende zeggingskracht en doordringend verstand. Slechts in geval Tertulliaan bij zijn getuigenis aangaande onze H. Schriften zwakke redenen of sophistische gronden had aangewend, kon met die „kerkvaderlijke onkritiek" eere behaald zijn, maar omdat de berisper van Tertulliaan hier geen vat op hem had [1]), is zijn „kerkvaderlijke onkritiek" zelf een type geworden van moderne wancritiek.

En ditzelfde moet gezegd, waar de H. Irenaeus, op onbegrijpelijk lichtzinnige wijze, „een onkritisch man" genoemd wordt. In die eerste tijden der Kerk, toen nog de drang der gebeurtenissen niet genoopt had tot de plechtige en zoo duidelijk mogelijke afkondiging van den canon der Heilige Boeken, heeft ja Irenaeus den *Herder* van Hermas „heilige schrift" genoemd. Die *Herder* nu was geen kettersch of, in den ongunstigen zin des woords, apocrief boek, maar een zeer stichtelijk, hooggewaardeerd, van een eerwaardigen schrijver afkomstig en vooral in meerdere kerken ter openbare voorlezing gebruikt geschrift. Hoe blijkt dan hier duidelijk, dat Irenaeus „een onkritisch man" is geweest; dat hij, wat bijzonder van belang is, in zijn getuigenis aangaande de vier evangeliën niet oordeelkundig gesproken heeft? Ten opzichte van de redeneering, waarop hij zijn geloof aan dat viertal zou hebben gegrond, diene het volgende. Na uit de vier evangeliën tegen de ketterij bewezen te hebben, dat er een eenige God van Oud en Nieuw Testament is, vervolgt hij [2]): „Er zijn niet meer evangeliën dan

---

[1]) De onnoozele opmerking (blz. 132), dat Tertulliaan zich slechts op het gezag der gemeenten beroepen heeft, komt aanstonds ter sprake.

[2]) *Contra Haereses*, III, 11, 8: „Neque autem plura numero quam haec sunt, neque rursus pauciora capit esse evangelia.

deze en er kunnen er ook niet minder zijn. Want onze wereld heeft vier grenszijden en vier hoofdwinden, en de Kerk is over geheel de aarde verbreid, terwijl het evangelie zuil en grondslag der Kerk is en adem des levens. Gevolgelijk behoort zij vier zuilen te hebben, welke van alle kanten de onbederfelijkheid toeademen en de menschen met nieuw leven bezielen. Hieruit blijkt, dat het alles scheppende Woord, dat op de cherubijnen zetelt en alles in stand houdt, bij zijne verschijning aan de menschen, ons een viervoudig evangelie gegeven heeft, dat door éénen geest samen wordt gehouden, gelijk David, zijne komst afsmeekend, zegt: Gij, die op de cherubijnen troont, verschijn" enz. Wanneer iemand, die onze Kerkvaders slechts bij name kent, deze redeneering of beter dit fragment eener redeneering zonderling zou noemen, is zulks wel te vergeven. Bij de ouden echter, en niet enkel bij de katholieken maar ook bij de joden en ketters, werd soortgelijke bewijsvoering overvloedig gebruikt, om hetgeen reeds als waarheid erkend was, meer nog toe te lichten en begrijpelijk te maken. De Heilige ontwikkelt te dezer plaatse de bekende *rationes convenientiae* of redenen van voegzaamheid. Hij wil aantoonen, dat God, die alles naar maat en getal verordende en het heelal tot een wondervol geheel van de schoonste harmonie maakte, in overeenstemming met de lagere

---

Quoniam enim quatuor regiones mundi sunt in quo sumus, et quatuor principales spiritus, et disseminata est Ecclesia super omnem terram, columna autem et firmamentum Ecclesiae est Evangelium, et spiritus vitae; consequens est, quatuor habere eam columnas, undique flantes incorruptibilitatem et vivificantes homines. Ex quibus manifestum est, quoniam qui est omnium artifex Verbum, qui sedet super Cherubim et continet omnia, declaratus hominibus, dedit nobis quadriforme Evangelium, quod uno spiritu continetur. Quemadmodum et David, postulans ejus adventum, ait: qui sedes super Cherubim appare." (Editie Massuet, Venetië, 1734).

wereldorde vier evangeliën heeft gegeven. Gelijk de wereldbouw [1]) vier grenszijden en vier grenspijlers heeft en gelijk van die vier pijlers voortdurend op den adem der vier winden het leven den menschen toestroomt, zoo behoort ook het wereldgebouw der Kerk op vier evangeliën te steunen en met het ware leven vervuld te worden van uit die vier evangeliën, welke immers, zooals hij vroeger [2]) gezegd had, der Kerk ten zuil en grondslag strekken en te gelijk voor haar adem des levens zijn. Na dezen aanhef verheft zich dan Irenaeus op adelaarswieken, en het oog gericht naar de vier cherubijnen, die in Oud en Nieuw Verbond den troon van God dragen, wijst hij wederom op de evangeliën en prijst hij de vier evangelisten als de uitverkoren cherubijnen der aarde, als de vier troondragers van het aan de wereld verschenen Woord van God. Hiermee is deze redeneering genoegzaam toegelicht [3]).

De bewering verder, dat onze Heilige op die redeneering „zijn geloof aan het kanonieke viertal grondde", is valsch. Voor katholieke godgeleerden behoeft zulks geene verklaring. Ieder hunner zegt met Sint Thomas [4]), dat de redenen van voegzaamheid geene „*rationes demonstrativae*" maar slechts „*persuasiones*" en „*verisimilitudines*" [5]) zijn. Wie echter, in de katholieke wetenschap onervaren,

---

[1]) Dat hier een verouderde natuurbeschouwing grondslag der toelichting is, maakt niets uit. Of behoort alle vergelijking van een op- en ondergaande zon achterwege te blijven, omdat de zon niet op- en ondergaat? Niet enkel de H. Schrift, een ieder schikt zich, op straffe van onverstaanbaar of bespottelijk te worden, naar de ziens- en zegswijze der menschen.

[2]) *Contra Haer.* III, 1, 1.

[3]) Zij is echter veel schooner in den fragmentarischen grondtekst, waar „wind, adem, geest en toeademen" met het ééne πνεῦμα en πνέω wordt uitgedrukt.

[4]) *Thom.* II, II, Q. 1, a. 5 ad 2.

[5]) *C. Gent.* I, 8, 9.

nog twijfelen mocht aan Irenaeus, bedenke slechts, dat hij, zooals zijne roemwaardige geschriften op iedere bladzijde getuigen, een echte zoon der Kerk was, die waarlijk beleed [1]) „het alleen ware en levendmakende geloof, wat de Kerk van de apostelen ontving en aan hare kinderen uitdeelt". Tot dit van de Kerk ontvangene geloof nu behoorde ook zonder eenigen twijfel de aanneming van het viertal evangelisten, welke door hem geroemd worden „grondslag en zuil van ons geloof". Hoe is het dan mogelijk, dat iemand, die spreekt, als hadde hij Irenaeus gelezen, zoo groot eene dwaasheid ten opzichte van dien Kerkvader durft uitspreken? Irenaeus was katholiek, roomsch katholiek, en zijn geloof aan het viertal evangeliën steunde voor meer dan zeventien eeuwen evenals thans het onze op eenzelfden rotsgrond, het getuigenis der Katholieke Kerk met haar middelpunt Rome [2]), „de Kerk van Rome, met welke om haren hoogeren voorrang iedere Kerk moet overeenstemmen... in welke altijd bewaard is geworden de apostolische overlevering". Te kwader ure dan hief de modern critische geleerde de hand op tegen den eerbiedwaardigen Kerkvader, en wie hier „de onkritische man" is geweest, behoeft niet nader te worden aangeduid.

Het derde groote bezwaar tegen het getuigenis der Christenheid op het einde der tweede eeuw is „de betrekkelijke eenstemmigheid". Deze zegswijze heeft in den mond van onzen tegenstander een dubbelen zin. Hij noemt dat getuigenis „betrekkelijk eenstemmig", eerstens om de tegenspraak der oude ketters en vervolgens om het gewaande gebrek aan eenstemmigheid in de Kerk zelve. Het hemelsbreed verschil tusschen beide beteeke-

---

[1]) *Contra Haer. Praef.* Lib. III.

[2]) *Contra Haer.* III, 3, 2: „Ad hanc enim Ecclesiam propter potiorem principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam.... in qua semper.... conservata est ea, quae est ab Apostolis, traditio."

nissen dient in het oog te worden gehouden, vooral omdat de schrijver dit veel te weinig doet.

Onze schrijver treedt dan (blz. 124), omringd van geestverwanten, te voorschijn: „Noch de oude Ebionieten, noch de Marcionieten, noch de vrije Montanisten hebben er dan ook van [van het vierde evangelie] willen weten, zoo weinig als de overigens rechtzinnige Alogoi, een naam waaronder Epiphanios een menigte [1]) bestrijders van het Logosboek heeft samengevat". Hier vergeet de generaal zijn beste troepen in het vuur te brengen. Waarom met de oude ketters ook niet de oude heidenen opgeroepen? Hunne tegenspraak was nog veel meer afdoende, wanneer zij de christenen voor de leeuwen wierpen. Maar de opgeroepenen zijn sterk genoeg. Hoort! „De Alogoi schreven het toe aan Kerinthos, den aartsvijand van Johannes, wat een der vele bewijzen is voor de stelling, dat het tegen het einde der tweede eeuw reeds heerschend geloof aan het schrijversschap van den apostel geen waarlijk historischen grondslag heeft, en eer aan eene machtspreuk der toenmalige orthodoxie moet worden toegeschreven". Deze meer dan scherpzinnige redeneering zou onberispelijk zijn, indien „toeschrijven" hetzelfde was als „redelijker wijze toeschrijven" [2]). Op blz. 126 wordt verder vermeld, dat de H. Hippolytus († 230) het vierde evangelie schriftelijk verdedigd heeft, waarna de redenaar vervolgt: „Zijne verdediging is verloren gegaan, doch de titel van

---

[1]) Van waar die menigte? Epiphanius noemt hen: „klein in macht".

[2]) „Sie [genoemde ketters] wissen sich aber auf keine historischen Beweise gegen die apostolische Abkunft dieser Schriften zu berufen, sondern bestreiten sie nur aus innern Grunden; ihre Verwerfung des Evang. hat also für die Kritik keine andere Bedeutung, als jeder andere in späterer Zeit sich erhebende Widerspruch aus innern Merkmalen." — A. Maier, *Commentar über das Evang. des Joh.* S. 66.

zijn boek bewijst, dat de reputatie van het Johannesevangelie zelfs na Irenaeus, Tertulliaan en Clemens alles behalve vast heeft gestaan". Volkomen in orde of zelfs, veel te gematigd: waarschijnlijk had het evangelie volstrekt geen reputatie bij... de ketters. Een weinig lager op dezelfde bladzijde en de volgende komt ten slotte: „Door Irenaeus, Hippolytus enz. is het bekend gebleven, dat het Johannesevangelie, ten spijt zijner spoedige opneming in den kanon, nog langen tijd een antilegomenon of betwist geschrift gebleven is". Schenk klaren wijn, mijnheer B., tot hiertoe hebt gij geen andere bondgenooten dan oude ketters. Irenaeus, Hippolytus en alle Vaders veroordeelen hen en u. Bewijs, dat het vierde evangelie, ten spijt zijner spoedige opneming in den canon, nog langen tijd een antilegomenon, dat is een *in de Kerk* betwist of betwijfeld geschrift is geweest. Maar wij zijn te ongeduldig. Het bewijs gaat gegeven worden. Luistert! „Om de echtheid er van te kunnen betwisten behoefde men geen ketter te zijn; de Alogoi in Klein-Azië... waren het in geenen deele, hoewel zij door Epiphanius († 403), den niet al te nauwkeurig onderrichten registrator der ketterijen daarvoor gehouden werden". Alzoo vermeent zeer bescheiden een protestant der negentiende eeuw aangaande de kettersche Alogi der tweede eeuw beter ingelicht te zijn dan de oude Bisschop en Kerkvader Epiphanius! Voorzeker is de zelfkennis, welke hier ten toon gespreid wordt, bewonderenswaardig, en ook het streven, om de „overigens rechtzinnige" Alogi [1]) tot het katholieke geloof te bekeeren, verdient allen lof, maar toch, neen, het gaat niet. Hoe handig onze geleerde ook is, helaas, toen hij even te voren, zoo kernachtig en nobel, de leer der rechtzinnige Alogi strijdig

[1]) Waarom gelooft B. zijn rechtzinnige Alogi niet, voor zoover zij althans verklaren, dat het vierde evangelie uit den tijd van Joannes is? Cerinthus was immers niet alleen aartsvijand, maar ook tijdgenoot van den apostel.

noemde met de machtspreuk der toenmalige orthodoxie, toen heeft hij zelf het voor zijne bekeerlingen verdorven, heeft hij zelf hen als ketters gebrandmerkt.

Ten besluit blijft dus het historisch getuigenis der Katholieke Kerk in al zijne kracht; is in den stortvloed der rationalistische redeneering onze vaste grond niet weggespoeld: dat tegen het einde der tweede eeuw de Kerk het vierde evangelie bezat en als het evangelie van den apostel Joannes eerde met besliste zekerheid, onberispelijke wijsheid en volmaakte eenstemmigheid.

II.

Nog is de nevel der tegenwerpingen niet heel en al opgetrokken. Nog ligt de weg, om dieper de oudheid binnen te dringen, versperd en is het zaak geen spoed te maken, maar te blijven, waar we zijn, bij het einde der tweede eeuw. Tegen de miskenning van het ongeloof moet duidelijker nog de beteekenis verklaard worden van die besliste zekerheid, onberispelijke wijsheid en volmaakte eenstemmigheid, waarmee toen in geheel de Katholieke Kerk het vierde evangelie werd aangenomen. Waarop steunde dat wereldgeloof? Op deze vraag is met louter menschelijke redenen evenmin in de tweede als in de negentiende eeuw een volledig antwoord te geven. Echter hebben reeds de Vaders en kerkelijke schrijvers der tweede eeuw voor de ongeloovigen van alle tijden een passend antwoord gegeven en tegelijk de redelijkheid van hunne en onze overtuiging aangetoond. Tegen de protestanten hunner dagen het eigendom der Kerk verdedigend, beriepen zij zich voor de echtheid der evangeliën op de apostolische overlevering of erfleer, zooals die door het leergezag in de Kerk gepredikt wordt. Onze moderne Alogus erkent zulks, maar voor hem heeft de overlevering alleen in zoover beduidenis, als zij hem veelvuldige gelegenheid biedt van zijn souvereine minachting blijk te geven.

Waar bijv. Tertulliaan, de kreet der victorie op de lippen, met het gezag der apostolische kerken de echtheid der vier evangeliën verdedigt, wordt dit door onzen schrijver aldus vertaald [1]): „Tertulliaan moet het toegeven, dat men als bewijs daarvoor [voor de echtheid van het vierde evangelie] slechts het gezag der gemeenten had". In eenzelfden trant heet het [2]): „Eerst de kerkleeraars, canones en vertalingen van het einde der tweede eeuw erkennen het voor een geschrift van den apostel Johannes, doch zonder daarvoor eenigen anderen grond aan te voeren dan de overlevering van hunnen tijd en zonder te doen blijken, dat hunne verzekeringen op historischen grondslag rusten". Evenzoo [3]): „had Irenaeus goed spreken, de apostolische afkomst van ons evangelie hing in de lucht". Of met dit alles het bewijs is gegeven van „verstandelijke meerderheid"? Wellicht bezit onze in de lucht starende ziener de gave van het tweede gezicht, waarmee de „meer ontwikkelde" critici [4]) van den dag het onmogelijke verantwoorden, maar dan is die gave naar onze meening niet benijdenswaardig.

Dat de waarde en zelfs het begrip van „overlevering" voor iedereen nog niet duidelijk is, getuigt het voorgaande meer dan genoeg. Eene toelichting van hare historische belangrijkheid zal dan niet overbodig zijn. In wijderen zin nu kan overlevering of apostolische overlevering genoemd worden heel de geloofsleer, welke door de apostelen èn mondeling èn schriftelijk

---

[1]) B. blz. 124.

[2]) B. blz. 96.

[3]) B. blz. 126.

[4]) B. blz. 27: „Niet dat wij de wonderen van het Nieuwe Testament onvoorwaardelijk behoeven te loochenen; de tijd der plat rationalistische kritiek in dezen is voorbij. De man van Nazareth was een geheel exceptioneele persoonlijkheid en kan zeer wel de gave van het tweede gezicht en de magnetische geneeskracht gehad hebben." Dominus subsannabit eos.

gepredikt is en na hen altijd in de Kerk bewaard, door de Kerk gepredikt bleef. Wanneer echter schriftuur en overlevering afzonderlijk worden beschouwd, zooals hier plaats heeft, dan heet in meer beperkten zin overlevering: de van geslacht op geslacht overgeplante geloofsleer, welke niet in geschrift, maar bij monde der apostelen als leer van Christus of als goddelijke openbaring is ontvangen, op hunne nazaten in het bestuur der Kerk overging en wederom door dezen aan hunne opvolgers in het kerkelijk leerambt werd overgedragen. Tegen deze apostolische overlevering of erfleer in de Katholieke Kerk is voor andersdenkenden [1]) wel het grootste bezwaar, dat zij in de handen der menschen noodzakelijk door allerlei dwaling en bedrog onbetrouwbaar moet zijn geworden, dat de overlevering niet onvervalscht kan zijn overgebracht, waarom dan ook alle beroep op de overlevering weinig of geen indruk op hen teweegbrengt.

Van de bovennatuurlijke genadewerking, waarmede God Zijne Kerk voor elke dwaling bewaart en op de steenrots der waarheid doet pal staan, mag hier geen sprake zijn. Alleen op bloot natuurlijke wijze moet met zuiver verstandelijke bewijsvoering de apostolische overlevering in haar zekeren voortduur, in haar historische waarde gehandhaafd worden. Hoe dan is er in de Kerk met menschelijke middelen voor gezorgd, dat de overlevering of erfleer onvervalscht zou worden overgebracht?

Uit de eerste historische oorkonden [2]) van het Christendom

---

[1]) Dat hierin de handelwijze der geloovige protestanten, die toch van de H. Kerk de Schriftuur als het woord Gods ontvingen, onredelijk is, wordt ook door B. blz. 23 erkend.

[2]) De laster der ongeloovigen aangaande de Schriften des Nieuwen Verbonds, doet hier niets ter zake. Al beweren zij, zonder voldoenden grond, dat enkele kerkelijke schrijvers en Kerkvaders ouder dan die schriften zijn, dan blijft toch feitelijk het getuigenis onzer eerste oorkonden eenzelfde getuigenis, want uit die schrijvers en Vaders spreekt eenzelfde apostolische geest.

blijkt, dat er van den beginne de meest mogelijke zorg is aangewend om de oorspronkelijke leer onveranderd te doen voortduren. Te dien einde vermaanden de apostelen hunne christenen, om zich vastelijk te houden aan de overgeleverde leer, welke deze, hetzij door hun woord, hetzij door hunne brieven, geleerd hadden; drukten zij vooral hunne medehelpers en opvolgers, de oversten der Kerk, ernstig en dringend op het hart om de overgeleverde geloofsleer zuiver te bewaren met vermijding der onheilige nieuwigheden eener onchristelijke wetenschap, om toch dat hun toevertrouwde pand des geloofs wederom op hunne beurt over te geven aan vertrouwde mannen, die bekwaam zouden zijn om anderen te onderrichten [1]). De apostelen zelf nu hebben ongetwijfeld gedaan, gelijk zij vermaanden. De H. Irenaeus, die „de door hen aangestelde bisschoppen in de kerken en hunne opvolgers tot zijnen tijd kon optellen", getuigt hiervoor [2]): „De apostelen wilden, dat zeer volmaakt en in alles onberispelijk diegenen zouden zijn, die zij, hun eigen leerambt aan hen overgevend, als opvolgers achterlieten en uit wier goede ambtsvervulling een groot nut, uit wier val het ergste onheil moest ontstaan". Wat verder die opvolgers der apostelen, de bisschoppen in de eerste tijden der Kerk betreft, zeker ondervonden zij bij het bewaren der apostolische erfleer de willige medewerking hunner ondergeschikte geloovigen. Of leert niet reeds de vroegste geschiedenis van ketters en martelaren, dat onze eerste vaderen in het geloof waarlijk niet minder dan thans hunne kinderen den echt katholieken karaktertrek hadden van wantrouwen en afschuw tegen nieuwe meeningen, van eerbied en liefde voor het overgeleverde? Tertul-

---

[1]) Zie: II Thess. II, 14; I Tim. VI, 20; II Tim. I, 14; II, 2.

[2]) *Contra Haer.* III, 3, 1: „Et habemus annumerare eos, qui ab Apostolis instituti sunt Episcopi in Ecclesiis, et successores eorum usque ad nos."

liaan is van de katholieken der latere eeuwen en gewis dan wel van die zijner dagen de woordvoerder, als hij zegt [1]): „Wij [in tegenstelling met de ketters] mogen niets naar ons goeddunken invoeren en ook niets aannemen wat een ander naar zijn goeddunken heeft ingevoerd. De apostelen des Heeren zijn onze zegsmannen, die zelf ook niet eens naar hun goeddunken iets uitkozen om het in te voeren, maar getrouwelijk de van Christus ontvangene leer aan de volkeren overgaven. Alzoo wanneer zelfs een engel uit den hemel een ander evangelie predikte,

---

[1]) *De Praescriptionibus Haereticorum*, 6: „Nobis vero nihil ex nostro arbitrio inducere licet, sed nec eligere quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos Domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt; sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus adsignaverunt. Itaque etiamsi Angelus de coelis aliter evangelizaret, anathema diceretur a nobis." — 8. „Nobis curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post evangelium". (Editio Nic. Rigaltii, Lutetiae, 1634). Verkeerdelijk is door B. dit werk van Tertuliaan betiteld: *De Praescriptione Haereticorum*. Ook bij anderen wordt die fout gevonden. Uit den inhoud van het werk blijkt echter, dat alleen *De Praescriptionibus Haer.* goed is. Veel te onbestemd ook, om niet meer te zeggen, is bij B. de toelichting van dien titel: „Over de regels, welke men in zijne gedragingen tegenover de ketters in acht heeft te nemen". Onze beroemde bekeerling en landgenoot Mr. S. P. Lipman geeft in zijne vertaling en verklaring van het Nieuwe Testament (voorrede op de brieven aan de Corinthiërs CLV) de goede uitlegging: „Dezen bij uitnemendheid passenden titel ontleende Tertulliaan aan het Romeinsche Regt, in hetwelk hij ook zeer ervaren was: *praescriptiones* zijn zoodanige middelen van verdediging, waardoor de aanvaller van voren af (*in limine*) gestuit en afgeweerd wordt". Zoo is het. Tertulliaan geeft in genoemd werk drie praescriptiones, drie wettige middelen aan om de ketters in hunne redekaveling tegen de Kerk aanstonds den mond te snoeren; om hen, zoodra zij den mond openen, af te wijzen, wijl zij geen recht meer van spreken hebben.

hij zou door ons gevloekt worden". „Het is voor ons onnoodig na Christus nog weetlustig te zijn en te onderzoeken na het evangelie". Huldigde nu al de Kerk der tweede eeuw de in schriftuur en overlevering vervatte leer zoo krachtig, waarmee klaarblijkelijk de Kerk der volgende tijden tot op onze dagen instemt, is het dan wel mogelijk, dat juist in de allereerste jaren dierzelfde Kerk eigendunkelijke willekeur het overgeleverde hebbe verbasterd? „Eene zaak verloochent in hare ontwikkeling hare natuur en de gewoonten van haren oorsprong niet", zegt Tertulliaan [1]). Van waar dan later door alle eeuwen in onze Kerk die eerbiedige onderworpenheid en innige gehechtheid aan het oude? Een ernstig denker kan hier niet aarzelen.

Het is inderdaad onmogelijk, dat de zuiverheid der overlevering in de eerste tijden (of later) verloren ging, al werd zij ook aanstonds onder alle volken verspreid en al verwijderde zij zich met de jaren altoos verder van de oorspronkelijke bron. Immers die zoo genoemde mondelingsche overlevering werd niet alleen aanstonds in de werken der kerkelijke schrijvers en Kerkvaders opgeteekend, maar kreeg terstond in de liturgie tastbare gestalte en werd vleesch en bloed in het lichaam der Christenheid. Alleen reeds het kerkelijke gebruik van het viertal evangeliën op het einde der tweede eeuw is hier voorbeeld genoeg. Letten we er ook op, hoe noodzakelijk de christelijke leer, ondanks hare wijde verbreiding, overal toch één en dezelfde oorspronkelijke leer moest blijven. Door de apostelen werden de eerste, de apostolische kerken gesticht, van welke „later de overige kerken, om kerken te worden, het stekje des geloofs en het zaad der leer ontvingen en nog iederen dag ontvangen". Gelijk Tertulliaan [2]), wiens bewijsvoering hier de onze is, het

---

[1]) *De Praescript. Haeretic.* 42: „Agnoscit naturam suam et originis suae morem profectus rei."

[2]) *De Praescript. Haeretic.* 20: „A quibus traducem fidei et semina

uitdrukt, waren dan de apostolische kerken „de bronnen en uitgangspunten des geloofs", met welke, omdat „hare geloofsleer ontwijfelbaar bevatte, wat die kerken van de apostelen, de apostelen van Christus en Christus van God ontvangen hadden, alle overige na-apostolische kerken moesten samenstemmen". Geenszins toch waren deze, hoe talrijk ook en over de wereld verspreid, in de bewaring des geloofs alleen aan zich zelven overgelaten, maar uit de apostolische voortgekomen, bleven zij altijd, krachtens de bloedverwantschap der leer [1]), èn met de moederkerken èn met elkander in de innigste gemeenschap, zooals dat reeds in de vroegste kerkgeschiedenis overvloedig betuigd wordt [2]). Alle de kerken steunden en hielpen elkander en vormden, evenals heden, het ééne geheimvolle lichaam van Christus. Ware eene onder haar afgeweken van de heilige erfleer, aanstonds zou de ergernis gevoeld en verhinderd zijn door allen, gelijk van nature de verschillende ledematen des lichaams beschermend samenwerken, wanneer aan één lidmaat schade dreigt.

Wie niettemin nog wil twijfelen en zich vastklemmen aan de mogelijkheid, dat de apostolische overlevering in den loop der jaren en bij zooveel verschillende volkeren vervalscht kan zijn, bedenke niet alleen, dat die mogelijkheid onbewijsbaar is, terwijl dan toch zulk een gevolgenrijke gebeurtenis teekenen in de

---

doctrinae ceterae exinde Ecclesiae mutuatae sunt, et quotidie mutuantur, ut Ecclesiae fiant." — 21. „Constat proinde omnem doctrinam, quae cum illis Ecclesiis Apostolicis, matricibus et originalibus fidei, conspiret, veritati deputandam, sine dubio tenentem quod Ecclesiae ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo accepit."

[1]) De *Praescript. Haeretic.* 32: „pro consanguinitate doctrinae."

[2]) Zie bijv. den brief v. Clemens Rom. aan de Corinthiërs, de brieven van den martelaar Ignatius. Ook Sint Irenaeus zal hiervoor aanstonds nog getuigen.

geschiedenis moest hebben achtergelaten, maar ook dat feitelijk die mogelijkheid eene onmogelijkheid is. Voor het minst zou zich de dwaling of vervalsching in verschillende gedaanten geopenbaard hebben, gelijk Tertulliaan het reeds aantoont, als hij zegt [1]): „Aangenomen dat alle kerken gedwaald hebben.... is het dan wel waarschijnlijk, dat zoovele en zoo groote kerken tot éénzelfde geloof verdwaald zijn. Nooit hebben velerlei gebeurlijkheden één en dezelfde uitkomst. Hadden de kerken gedwaald, dan moest die dwaling verschillende uitkomsten gehad hebben. Overigens, wat bij allen hetzelfde wordt bevonden, dat is geen dwaling maar overlevering".

Zoo is dan de handelwijze der Kerkvaders, wanneer zij zich voor de echtheid van het vierde evangelie op de overlevering beroepen, zeer redelijk, en dunkt ons hier de minachting der nieuwere critiek volstrekt niet redelijk. Of waarom zouden de Vaders met hun beroep op die overlevering geen blijk gegeven hebben, dat hunne verzekeringen op historischen grondslag rusten? Zulk eene bewering alleen reeds getuigt van schromelijke begripsverwarring, want wat is die apostolische overlevering anders dan juist de historische grondslag zelf der christelijke historie, zonder welken grondslag niet een enkel evangelie, maar heel onze wereldgeschiedenis in de lucht zou hangen.

Maar onze tegenpartij, die van zulk een verbazende hoogte op alles en allen nederziet, heeft nog zijn laatste woord niet gesproken. Beter, vooral wetenschappelijker zal hij de verklaring geven van het geloof der Kerk op het einde der tweede eeuw. Waarop steunde het? Hij heeft het gezegd: „het hing in de lucht". Niettemin, dat geloof in de lucht bestond dan toch en

---

[1]) De *Praescript. Haeretic.* 28: „Age nunc, omnes erraverint.... ecquid verisimile est, ut tot ac tantae in unam fidem erraverint? Nullus inter multos eventus unus est exitus; variasse debuerat error doctrinae Ecclesiarum; ceterum, quod apud multos unum invenitur, non est erratum sed traditum."

ging de wereld veroveren. Van waar nu was het gekomen? Van waar, om bepaaldelijk tot ons onderwerp terug te keeren, die besliste zekerheid en volmaakte eenstemmigheid, waarmee toen in geheel de Katholieke Kerk het vierde evangelie werd aangenomen? Onze geleerde antwoordt [1]): zulks is „het werk geweest der katholieke partij, welke toen reeds haar middelpunt te Rome had en met Tertullianus van meening was, dat men niets behoorde te verwerpen, wat dienst kon doen voor de goede zaak, daar een stichtelijk boek ook van God moet ingegeven zijn". De ware denkwijze van Tertulliaan in zijn geschrift *De Cultu Feminarum libri duo* (I, 3) kan zonder schade hier achterwege blijven. Zeker heeft hij, gelijk zooeven is aangetoond, de hier uitgesproken meening dikwijls en krachtig genoeg weersproken en zich nimmer voor de echtheid onzer H. Schriften op zulk eene redeneering beroepen. Op wat wijze verder Tertulliaan in deze zonderlinge en onkatholieke meening de woordvoerder geweest zou zijn van de Kerk, blijft, schandelijk genoeg, onbewezen. Ook met wat middelen de zoogenoemde katholieke partij dat wonderbare kunststuk volbracht zou hebben, om het voor de Christenheid zoo hoogst belangrijke, volgens B. liefst tegen het jaar 160 verschenen Joannes-evangelie, binnen enkele jaren, in alle kerken van het Oosten en van het Westen, nog wel te midden van zooveel geloofsvervolging, als echt te doen erkennen, zulks wordt wederom aan de verbeelding overgelaten. Intusschen heeft toch deze verklaring van het ongeloof hare waarde. Zij brengt althans een onverdachte hulde aan Rome als middelpunt der Kerk reeds vóór het jaar 200, en kan den geloovigen protestant, die deze regelen leest, tot heilzaam nadenken stemmen.

Evenmin alzoo als het getuigenis der oude Kerk voor ons

---

[1]) B. blz. 125.

vierde evangelie door dezen critischen knotsdrager beschadigd kon worden, evenmin wist hij te antwoorden op de ernstige, wel een ernstig antwoord waardige vraag: waarop steunt en van waar komt dat groote wereldgeloof in het Joannes-evangelie tegen het einde der tweede eeuw? Aangaande het katholieke geloof in dat verre verleden en dus ook aangaande het geloof in ons evangelie getuigt de H. Irenaeus [1]): „Dat geloof wordt door de Kerk, al is zij verspreid over geheel den aardbodem, met de grootste zorgvuldigheid bewaard, als bewoonde zij maar één huis, en zij gelooft het, als bezat zij slechts ééne ziel en één en hetzelfde hart, en zij verkondigt en leert dat geloof en levert het over met wonderbare overeenstemming als hadde zij maar éénen mond. Want zijn ook de talen in de wereld verschillend, toch is de inhoud der overlevering één en dezelfde. En de kerken van Germanje gelooven niet anders of leveren niet anders over, noch de kerken in Spanje of in Gallië of de kerken in het Oosten of in Aegypte of in het midden der wereld [2]). Maar gelijk de zon, het maaksel van God, een en dezelfde over geheel de wereld is, zoo straalt

---

[1]) *Contra Haer.* I, 10, 2: „Acceptam hanc praedicationem ac fidem Ecclesia, tametsi per totum terrarum orbem sparsa, summo studio et cura, perinde atque unam domum incolens, conservat, ac velut animam unam atque unum idemque cor habens, his aeque fidem accommodat, et miro consensu, quasi uno ore praedita, haec praedicat, docet ac tradit. Quamquam enim dispares inter se mundi linguae sunt, una tamen et eadem est traditionis vis. At neque hae, quae in Germaniis sitae sunt, Ecclesiae aliter credunt, aut aliter tradunt, nec quae in Hispaniis, aut Galliis, aut in Orienti, aut in Aegypto, aut in Africa, aut in mediterraneis orbis regionibus sedem habent. Verum ut sol, hic a Deo conditus, in universo mundo unus atque idem est: ita etiam veritatis praedicatio passim lucet, omnesque homines, qui ad veritatis agnitionem venire cupiunt, illustrat."

[2]) In Palestina en Jerusalem.

allerwegen de prediking der waarheid en verlicht zij alle menschen, die tot de kennis der waarheid willen komen". Alleen reeds dat in zonneluister stralende wereldgeloof vordert bij alle onderzoek eerbiedige bespreking en voorzichtige beoordeeling, en wie zich zelven acht, mag dit nimmer vergeten. Het is gemakkelijk in alle tonen te herhalen, dat [1]) „de uitwendige waarborgen zwak zijn", waar toch de oude Christenwereld met eene overtuiging, welke krachtiger is dan de dood, haar geloof belijdt; het is gemakkelijk telkens te smalen op de lichtgeloovigheid en onbedrevenheid der Kerkvaders, terwijl toch hun getuigenis door millioenen, met de besten en edelsten aan de spits, in den loop van zooveel eeuwen beproefd is bevonden; maar wordt het zoo niet zeer verklaarbaar, dat [2]) „modernisme en vrijzinnigheid met frivoliteit en loszinnigheid vereenzelvigd" wordt, dat het gebral over „streng zedelijken ernst, grondige en veelzijdige in gemoede verrichte nasporingen", over „ruimen blik, palm der verstandelijke meerderheid", over „anti-diluviaansche" geloovigen tegenover de „meer ontwikkelde" moderne menschen en dergelijke snorkerijen ons een glimlach op de lippen brengen? Met de stoutheid der beweringen moest de deugdelijkheid der bewijzen in evenredigheid zijn. Want bewijzen, deugdelijke bewijzen zijn noodig om aan de Katholieke Kerk, welke op het einde der tweede eeuw even rustig als thans hare evangeliën bezat, dien eigendom te mogen betwisten [3]). „Mytisch ethische amalgames, resulteerende uit [4]) Joodsche Messiasverwachtingen, Helleensche bespiegeling en paganisme" zijn voor zwakke hersenen zwaar dreunende geluiden, maar met fanfaronnades wordt niet aangetoond, hoe het evangelie, eene ergernis voor de joden, eene dwaasheid voor de heidenen, een

---

[1]) B. blz. 91.
[2]) B. blz. 21.
[3]) B. blz. 21.
[4]) B. blz. 7.

last des kruises voor iederen mensch — hoe dat tot in het diepst der zielen dood en leven brengend evangelie, zoo snel over geheel de aarde en met zulk een onverzettelijke zekerheid en wonderbare overeenstemming, door alle soort van menschen aangenomen, ten koste van veel opoffering geloofd, dikwijls ten koste van het leven verdedigd is geworden als het kostbaarste erfgoed. Altijd, maar vooral te dezer zake, geldt bezit als titel en al had de katholieke bewijsvoering slechts dit ééne bolwerk, dan nog liep de waanwijze wetenschap daartegen zich te pletter, even zeker in de negentiende als in de tweede eeuw.

Warmond. P. L. Dessens.

(Wordt vervolgd.)

DE ECHTHEID VAN HET BOEK DANIËL.

(Vervolg van blz. 141 vv.)

II.

De overweging der uitwendige bewijzen gaf den lezer van ons eerste stuk, wij durven het ons vleien, de stellige overtuiging, dat de profeet Daniël uit de Babylonische ballingschap de schrijver is van het boek naar hem genoemd. Het getuigenis der Joodsche traditie, dat opklimt tot aan den tijd van Daniël zelven, het onfeilbaar gezag van Jesus, en de Christelijke oudheid verzekeren ons eenstemmig de echtheid van Daniël's geschrift.

Hoe is het echter gesteld, zoo wij het boek zelf naar zijne herkomst ondervragen? Kunnen wij Daniël als den schrijver handhaven, als wij de talen, in dit geschrift gebruikt, de strekking en den inhoud der verhalen en profetieën ernstig overwegen? Moest het antwoord op deze vraag bepaald worden volgens meerderheid van stemmen onder de moderne exegeten, de traditie omtrent den auteur des boeks werd zonder twijfel veroordeeld. Want onder de niet-katholieke geleerden zijn er maar weinige, die, niet bevooroordeeld door de mode-critiek, den moed hebben om de kracht der bewijzen voor de echtheid te erkennen. Er behoort inderdaad moed toe voor een protestantsch geleerde, om in tegenspraak met de toongevers der moderne bijbelgeleerheid de traditie te handhaven. Wie dit durft bestaan, verbeurt in de ongeloovige kringen zijn naam van wetenschappelijk man! Hij deelt het lot, waaraan de Katholieken sinds lang gewoon zijn, dat zijn naam in de geschriften der modernen òf doodgezwegen òf aan de minachting van het ongeloovig publiek wordt prijs gegeven.

Daar echter volgens den ouden stelregel in wetenschappelijke vragen de voor of tegenstanders niet om hun getal, doch om de redenen, door hen aangevoerd, de beslissing geven, zoo willen wij onderzoeken, of met het oog op den vorm en den inhoud van het boek *Daniël* zijn traditioneele ouderdom kan worden gehandhaafd.

Volgens onze tegenstanders wordt de overlevering reeds aanstonds gelogenstraft door de talen, waarin het boek is geschreven. „Op taalkundige gronden — zoo verzekert Kuenen (t. a. p. bl. 492) — is de exilische oorsprong van het boek *Daniël* niet te verdedigen."

Om deze taalkundige gronden te kunnen beoordeelen, zij vooraf herinnerd, dat een gedeelte van het boek, de inleiding (I—II, *4a*) en de laatste hoofdstukken (VIII—XII), in het Hebreeuwsch, het overige (II, *4b*—VII) in de Arameesche, of, zooals deze sinds Hiëronymus' tijd gewoonlijk genoemd wordt, in de Chaldeeuwsche taal geschreven is. Wat nu vooreerst deze laatste taal betreft, schrijft Kuenen (t.a.p.):

„Het Arameesch, waarvan de schrijver [van *Daniël*] zich bedient, is een Palestijnsch dialect van den *West*-Arameeschen taaltak, dat in Babylonië nimmer in gebruik is geweest.... Het Arameesch, dat in Babylonië ten tijde van Nebucadnezar [of beter Nabuchodonosor] in gebruik kan geweest zijn, moet als *Oost*-Arameesch van het West-Arameesch, waartoe het Bijbelsch Arameesch behoort, onderscheiden worden".

Kuenen beweert alzoo, dat het Arameesch van *Daniël* een dialect is van den *West*-Arameeschen taaltak. Hieruit besluit hij, dat het boek niet in Babylonië ten tijde van Nabuchodonosor kan geschreven zijn, omdat aldaar destijds slechts het *Oost*-Arameesch in gebruik kan geweest zijn.

Doch waar zijn de bewijzen voor die kolossale beweringen? Tevergeefs zoeken wij in zijn „*critisch*" onderzoek naar iets, dat den naam van bewijs verdient. Buiten de aanhaling van een

enkelen Arameeschen taalgeleerde, die echter, zooals wij zien zullen, de gevolgtrekking van Kuenen moet afwijzen, vinden wij niets dan louter beweringen opeengestapeld. En toch zulke beweringen zijn om hare gevolgen te gewichtig, dan dat wij haar om het gezag van Kuenen mogen aanvaarden.

Het zou den geleerden criticus ook niet mogelijk geweest zijn met degelijke argumenten op te treden. Het ontbrak hem aan gegevens, waarop hij zijn oordeel kon doen steunen. Hoe kon hij weten, dat het Arameesch van *Daniël* een dialect is van den *West*-Arameeschen taaltak? Om het Arameesch van den tijd der Babylonische ballingschap te kunnen beoordeelen, moesten er andere Arameesche geschriften bestaan, met welke het Arameesch van *Daniël* kon worden vergeleken. Zulke teksten bestaan echter niet. Slechts enkele woorden zijn gevonden in de Assyrische inscriptiën [1]); maar het is niet mogelijk deze tot uitgangspunt van vergelijking te nemen. Kuenen beweert dus wat hij niet kan bewijzen, als hij stoutweg verzekert, dat het Arameesch van *Daniël* tot den *West*-Arameeschen taaltak behoort.

Nog minder kan hij zijne bewering staven, dat het Arameesch, in Babylonië ten tijde van Nabuchodonosor in gebruik, tot den *Oostelijken* taaltak moet gerekend worden. Want vooreerst weet niemand te zeggen, sinds wanneer het Arameesch zich in die twee taaltakken gesplitst heeft. Bij gebrek aan oude Arameesche geschriften verkeeren wij hieromtrent op het gebied van bloote gissingen [2]). Doch bovendien, al waren er zulke geschriften voorhanden, dan nog zou het moeilijk blijven, die vraag te beantwoorden, omdat vele eeuwen na Nabuchodonosor, ten tijde

---

[1]) Vgl. *Zeitschrift der deutsch-morgenl. Gesellsch.* B. XXVI, 1872, S 167, ff. en *Corpus inscript. semit.* P. II, T. I, Fasc. I (Par. 1889).

[2]) Vgl. *Realenc. f. prot. Theol.* 2e Ausg. I, S. 603; Schrader, *Handwörterb. d. bibl. Alterth.* I, S. 81.

van Christus, de afwijkingen der Arameesche dialecten nog zeer gering waren [1]).

In de boeken der H. Schrift is dat onderscheid dier taaltakken niet bekend. Het woord *Aram* wordt daar gebruikt zoowel om Syrië als om Mesopotamië te beduiden [2]). Het Hebreeuwsche *Aramît,* dat vier malen in de H. Schrift voorkomt [3]), beteekent de Arameesche taal in haren geheelen omvang. Evenmin schijnen de Alexandrijnsche vertalers het verschil der Arameesche taaltakken van eenig belang te hebben geacht. Zij vertalen *aramît* eenvoudig met *συριστί.* Deze benaming, die eigenlijk het Oostelijk dialect aanduidt, gebruikten nog later de Talmudisten, om de geheele Arameesche taal te beteekenen [4]). De oude Syrische schrijvers noemden hunne taal naar willekeur Arameesch of Syrisch [5]). Eerst later treedt dat onderscheid van dialecten meer op den voorgrond, vooral sinds Bar-Hebræus (13e eeuw) de eigenaardigheden van het West- en Oost-Arameesch verklaard heeft [6]). Het is echter opmerkelijk, dat het Arameesch van *Daniël* afwijkt van beide door dien geleerde beschreven

---

[1]) Dit getuigt de Vogué in het *Prooemium* van het genoemde *Corpus.*

[2]) Zoo wordt b.v. in *Genesis* Mesopotamië aangeduid door *Padan Aram* en *Aram naharaîm.*

[3]) II (IV) Kon. XVII, 26; Isaïas XXXVI, 11; Dan. II, 4; Esdr. IV, 7.

[4]) Zoo getuigt Nöldeke in genoemd *Zeitschrift* (B. XXV, 1871, S. 116 ff.): „Die Juden nannten so [Syrisch] die Aramäische Sprache ohne Rücksicht auf den Unterschied der Mundarten".

[5]) Zoo b.v. Jac. van Edessa († 710) in een Scholion van genoemd *Zeitschrift* (1878, S. 484) en in zijn *Hexaemeron* (Uitg. Martin, p. 68), eveneens de lexicografen Bar-ali en Bad-Bahlul (Vgl. Payne Smith, *Thes. ling. syr.* i. v. *Aramaice*).

[6]) Vgl. Martin, *Oeuvres gramm. d'Abou'lfaradj dit Bar-Hebréus.* (Par. 1872).

dialecten en, in tegenspraak met Kuenen, meer gelijkt op het Oost- dan op het West-Arameesch van dien taalkundige.

Dit zij genoeg om ons te overtuigen, dat de uitspraken van Kuenen over het Arameesch van *Daniël* uit de lucht zijn gegrepen; eene waarschuwing tevens, dat de beweringen van erkende taalgeleerden niet zijn te vertrouwen, zoodra hun „wetenschap" optreedt in dienst der *tendenz*-critiek.

Ten slotte mogen wij ook deze opmerking niet uit het oog verliezen. Al zou het blijken, dat het Arameesch van *Daniël* tot dien taaltak behoort, die in Babylonië ten tijde van Nabuchodonosor niet in gebruik was, dan is dit nog geen afdoend bewijs tegen den exilischen oorsprong van ons boek. Want wie waarborgt ons, dat het Arameesch van *Daniël* in zijn oorspronkelijken staat tot ons is gekomen? Terecht merkt Kautsch [1]), de Arameesche taalgeleerde, op wiens gezag Kuenen zijne bewering doet steunen, het volgende aan: „Immerhin darf dabei nicht vergessen werden, dass auch dieser Text — des B. *Daniël* — nur *die Gestalte der masorethischen Tradition*, keineswegs aber eine Gewähr bietet, dass wir in allen Einzelheiten der Schrift und Aussprache den von den Verfassern des *Daniël*..... selbst intendirten Text vor uns hätten". Wij zouden alzoo hier hetzelfde geval hebben, dat zich ook in andere heilige boeken voordoet, dat namelijk latere afschrijvers den tekst hebben ingericht volgens hunne eigenaardige spreekwijze [2]). Wij zeiden reeds, dat de Talmudisten tusschen de Arameesche dialecten weinig verschil zagen. Zou het in dat geval niet waarschijnlijk zijn, dat zij, zonder te letten op het geringe verschil der dialecten, den Arameeschen tekst van *Daniël* hebben afgeschreven volgens hunne uitspraak? Want het verschil tusschen den Oostelijken en Westelijken taaltak is inderdaad van weinig beteekenis [3]).

[1]) *Grammat des bibl. Aram.* (Leipz. 1884).

[2]) Vgl. Knabenbauer, *In Dan.* p. 41.

[3]) Vgl. Kautsch, t. a. p. S. 1.

Er blijft dus niets over van de eerste taalkundige opwerping der critiek.

Integendeel, de eigenaardigheden, waardoor het Arameesch van het boek *Daniël* zich kenmerkt, zijn een waarborg voor den exilischen oorsprong van ons geschrift. De afwisseling van Hebreeuwsch en Arameesch vinden wij ook in het boek *Esdras* (IV, 8—VI, 18; VII, 12—26). De eerstvolgende Arameesche litteratuur van eenigen omvang, die bewaard is gebleven, is zeker niet ouder dan de eerste eeuw nà Christus. Het zijn de zoogenaamde *Targumîm*, dat is, Arameesche vertalingen of liever omschrijvingen van den Hebreeuwschen heiligen tekst. Welnu, het Arameesch van *Daniël* en dat van *Esdras* heeft onderling zoo groote overeenkomst, dat, zooals Kuenen (bl. 494) erkent, „men te vergeefs beproefd heeft, uit de vergelijking van het Arameesch in *Daniël* en *Ezra* den betrekkelijken ouderdom der beide boeken op te maken". Doch samen verschillen zij aanmerkelijk van de *Targumîm* [1]). Hoe dat opmerkelijk verschil te verklaren? De eenige natuurlijke oplossing is deze: *Daniël* en *Esdras* zijn ongeveer uit dezelfde eeuw, en daarom verschilt hun Arameesch zoo weinig. Het Arameesch dier beide boeken wijkt echter zoozeer af van het veel jongere Arameesch der *Targumîm*, omdat deze vijf of vier eeuwen later ontstaan zijn. Immers was *Daniël* in den Machabeeschen tijd geschreven, dan zou eenerzijds zijn taal meer overeenkomst hebben met de *Targumîm*, die slechts ruim anderhalve eeuw jonger zijn, en anderzijds een werkelijk verschil vertoonen met den bijna twee en een halve eeuw ouderen *Esdras*. Het Arameesch van *Daniël* is alzoo in volkomen overeenstemming met den exilischen oorsprong van dit boek.

[1]) Wie lust heeft het groote verschil van het Arameesch in *Daniel* en de *Targumîm* in bijzonderheden na te gaan, leze Hengstenberg, *Authentie des Daniel*, S 303 ff. en Pusey, *Lectures on Daniel*, p. 602—624.

Op ditzelfde tijdperk wijst ons de afwisseling van Hebreeuwsch en Arameesch in het boek *Daniël*. Deze afwisseling onderstelt, dat én de schrijver én de onmiddellijke lezers beide talen machtig waren. Dit nu was *in* en kort *na* de Babylonische ballingschap het geval. Vóór dien tijd was het Hebreeuwsch de eenige taal der Joden; nà de ballingschap werd deze taal langzamerhand verdrongen door het Arameesch, dat ten laatste de eenige volkstaal was. Reeds ten tijde van Nehemias, in het midden der 5e eeuw v. Chr., verstonden vele Joden niet meer hunne oude moedertaal [1]).

In het *Hebreeuwsch* van het boek *Daniël* vindt de critiek een *tweeden* taalkundigen grond, waarop zij de echtheid van dit geschrift bestrijdt. Vrij apodictisch luidt hieromtrent het oordeel van Kuenen:

„Het Hebreeuwsch van den schrijver is zeer onzuiver en sterk ontaard en zou geheel op zich zelf voldoende zijn om zijn boek onder de jongste geschriften van het Oude Testament eene plaats aan te wijzen" (bl. 493).

Het verwondert ons, dat de hoogleeraar deze verouderde opwerping van Bertholdt [2]) nog in zijne tweede uitgave herhaalt. Andere, niet minder vinnige bestrijders [3]) van *Daniël* hebben ingezien, dat zij met dit wapen niets kunnen uitrichten. Want inderdaad, al zou het zeer ongunstig oordeel van Kuenen op waarheid steunen, er volgt niets uit tegen de echtheid van het boek. Integendeel, van Daniël, den exilischen profeet, konden wij niet beter verwachten. Op nog jeugdigen leeftijd, toen hij niet veel meer dan de eerste beginselen zijner moedertaal kon hebben aangeleerd, werd hij uit zijn vaderland heengevoerd en in Babylonië onderwezen in de vreemde taal der geletterde kaste; daarbij

---

[1]) Vgl. II Esdr. XIII, 24.

[2]) *Einl.* S. 1536.

[3]) B. v. Bleek in de tweede uitgave zijner *Einleitung*.

moest hij zich bekwamen in de volkstaal, het Assyrisch, en later het Perzisch aanleeren. Hij leefde aan het hof en was door zijne hooge betrekking in gedurig verkeer met de voorname standen der Babyloniërs; met zijne volksgenooten kon hij weinig omgang hebben. Is het te verwachten, dat zoo iemand op lateren leeftijd zijne moedertaal nog volkomen zuiver schrijft?

Ezechiël, Daniël's tijdgenoot in de ballingschap, hoewel in voortdurenden en gemeenzamen omgang met zijne medeballingen, schrijft zijn Hebreeuwsch niet beter. Is het niet opmerkelijk, dat Kuenen, waar hij over Ezechiël handelt, zoo juist de ware reden weet te geven van „de onzuiverheid zijner taal". Zij „moet uit zijn verkeer in den vreemde worden verklaard" (t.a.p. blz. 272). Wat meer is, hij verdedigt de echtheid van *Ezechiël* tegen de weinige bestrijders, die eveneens „het taalargument" misbruikten. „Het is lang niet vreemd — zoo oordeelt Kuenen te recht — dat Ezechiël, die 25 jaren in den vreemde had verkeerd, toen hij zijn boek schreef, een aantal woorden, vormen en wendingen bezigt, die aan het classieke Hebreeuwsch vreemd zijn" (t.a.p. bl. 316). Welnu hetzelfde geldt in hoogere mate van Daniël. Ook hij verkeerde meer dan 25 jaren in den vreemde; hij was nog meer dan Ezechiël met de Chaldeën in aanraking. En hoewel volgens het oordeel van den bevoegden Gesenius [1]) het Hebreeuwsch van *Daniël* veel minder onzuiver en ontaard is dan dat van *Ezechiël*, veroordeelt Kuenen *Daniël* om het „taalargument", dat hij tegenover *Ezechiël* beslist afwijst. Wellhausen mocht wel zeggen: „Die Sprachgeschichte ist es leider gewohnt wie weiches Wachs behandelt zu werden" [2]).

Bijgevolg mogen wij het strenge oordeel van Kuenen over het Hebreeuwsch van *Daniël* niet aanvaarden als de uitspraak eener wetenschappelijke overtuiging. Dit verbieden ons bovendien de groote He-

---

[1]) *Gesch. d. hebr. Sprache*, S. 29.

[2]) *Gesch. Israëls*, I, S. 12 (1878).

breeuwsche taalkundigen, ook zoodanige, wier getuigenis in deze zaak niet verdacht kan worden. Gesenius heeft het Hebreeuwsch van ons geschrift nauwkeurig onderzocht en oordeelde, dat het zuiverder is dan dat van Ezechiël en op denzelfden trap staat als het Hebreeuwsch van Esther, Prediker, Kronieken, Jonas [1]). Eenstemmig is het gevoelen van Stuart [2]), Lenormant [3]), Keil [4]), Hävernick [5]), Pusey [6]) en anderen. Het gezag dezer geleerden zal wel opwegen tegen dat van Kuenen en de zijnen, te meer daar het gevoelen dezer bestrijders van den exilischen *Daniël* niet vrij schijnt van vooroordeel. Een enkel staaltje, hoe de critiek het taalargument misbruikt: Volgens Griesinger is het Hebreeuwsch van Daniël zoo zuiver, dat hij de dwaze onderstelling maakt: de pseudo Daniël der Machabeesche periode heeft de taal der ballingschap nagebootst om zijne lezers gemakkelijker te bedriegen [7])!

Nog minder bewijst de *derde* taalkundige grond, dien onze tegenstanders aanvoeren, voor den lateren oorsprong van *Daniël*. Het zijn de zoogenaamde „*Grieksche* woorden", die in het derde hoofdstuk voorkomen. De profeet spreekt daar over de aanbidding van het gouden beeld en gebruikt eenige namen van muziekinstrumenten, die ontleend zouden zijn aan de Grieksche taal. Hieruit haast zich de critiek te besluiten: de schrijver heeft „dat Grieksch" leeren kennen, toen de Joden onder de heerschappij waren der Seleuciden; bijgevolg leefde hij in de 2e eeuw v. Chr. Een ieder ziet aanstonds in die redeneering de gaping tusschen

---

[1]) T. a. p. S. 35.

[2]) *Comment on Dan.* p. 465.

[3]) *La divinat.* etc. p. 173.

[4]) *Einl.* S. 133.

[5]) *Neue krit. Untersuch.* S. 96 ff.

[6]) *Daniel,* p. 45.

[7]) Aangehaald door Delattre, *Revue cath. de Louv.* T. 39, p. 429.

praemissen en conclusie. Het gebruik van die „Grieksche woorden" bewijst niets, zoolang niet is aangetoond, dat zij in den tijd van Daniël (6e eeuw v. Chr.) te Babel met geene mogelijkheid bekend kunnen geweest zijn. Daar nu Kuenen „over die mogelijkheid niet wil twisten" (t. a. p. bl. 493), voorzeker omdat hij geen kans ziet ze te bestrijden, konden wij dit „taalkundig bezwaar" stilzwijgend voorbijgaan. Doch wijl de hoogleeraar, ondanks die concessie, het argument doet gelden en wij niet zelden in populaire geschriften die schijnreden tegen de echtheid van *Daniël* zien herhaald, gaan wij ze een weinig nader bespreken.

Wat heeft dit taalargument aan de critiek al teleurstelling bezorgd! Raadplegen wij de oudere bestrijders, met voorliefde bespreken zij dit bewijs; zij achten het onaantastbaar. Bertholdt (S. 24) onder anderen, meende niet minder dan tien woorden te hebben gevonden. Heden zijn er slechts drie of vier dergelijke woorden over gebleven! En wat rest er van hunne vroeger zoo gevierde bewijskracht? Hoewel Kuenen in zijne paragraaf (bl. 493) stout beweert: „tot dezelfde tijdsbepaling (2e eeuw v. Chr.) leiden de Grieksche woorden", spreekt hij in zijne bijgevoegde aanteekening meer bescheiden: „het is in elk geval veel *waarschijnlijker*, dat de schrijver die woorden in Palestina onder de heerschappij der Seleuciden heeft leeren kennen" (bl. 494).

Ziehier nu de drie of vier „Grieksche" woorden, welke de critiek in den Arameeschen tekst van *Daniël* heeft gevonden: *Kaîtros* (κίθαρις), *Psanterin* (ψαλτήριον), *Sômphoniah* (συμφωνία), en — „misschien ook" — *Sabbekah* (σαμβύκη).

Zijn deze woorden inderdaad van Griekschen oorsprong? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, moesten wij vóór alles zekerheid hebben, dat die Grieksche woorden de juiste vertaling zijn van genoemde Arameesche namen. Dit echter is verre van zeker. De vertaling steunt vooral op de overeenkomst in den klank der woorden, zooals zij in den tegenwoordigen Arameeschen tekst zijn gevocaliseerd. Vervolgens dienden wij te weten,

welke de instrumenten zijn, die door de Arameesche namen worden aangeduid. Ook hieromtrent is niets uitgemaakt. De betrekkelijk weinige Assyrische inscriptiën, die tot heden zijn uitgegeven en verklaard, geven niet het verlangde licht [1]). De geschiedenis eindelijk der muziek bij de Ouden is niet genoegzaam bekend; het is echter wel opmerkelijk, dat de weinige teksten der classieken, die wij hieromtrent hebben, ons leeren, dat de Grieken hunne muziek *aan de Oostersche volkeren* vooral ontleenden. Voorzeker geen praesumptie voor de tegenovergestelde bewering der critiek!

Wat zullen wij dan antwoorden op de gestelde vraag?

Het laatste der vier genoemde woorden, *Sabbekah*, heeft Kuenen door een „misschien" reeds ten halve veroordeeld; andere rationalistische geleerden (Lengerke, Bleek, Reuss) verwerpen het geheel, nadat Gesenius [2]) den Semietischen oorsprong van dat woord duidelijk had aangetoond. Is de Sabbekah de σαμβύκη der Grieken, dan hebben dezen den naam aan de Semieten ontleend; doch niet slechts den naam, maar ook, zooals het schijnt, het speeltuig zelf. Dit was het gevoelen der Ouden: Strabo [3]) spreekt van zijn uitheemsche herkomst, en Athenaeus [4]) zegt meer bepaald, dat het van Syrischen oorsprong is.

De drie overige woorden zijn waarschijnlijk aan het Grieksch

---

[1]) Knabenbauer (*In Dan.* p. 39). Volgens Strassmaier berusten er 50,000 inscriptiën in het Britsch Museum; slechts enkele zijn uitgegeven, noch mindere verklaard. — De Assyriologen meenen, dat de *Kaîtros* en de *Psanterin* op de afbeeldingen der Assyrische monumenten zijn voorgesteld. Vgl. Lainard, *Niniveh and its remains*, T. II, p. 412; id. *Niniveh and Babylon*, p. 454; Vigouroux, *La Bible et les découv. mod.* IV, p. 422, 424.

[2]) *Thesaurus ling. hebr.* p. 935. Vgl. Renan, *Hist. gen. des lang. sém.* p. 207.

[3]) X, p. 471.

[4]) *Deipnosoph.* IV, p. 175; XIV, p. 634 sqq. (ed. Teubner).

ontleend. Het is echter verre van zeker. Vooral omtrent den naam *Kaîtros* [1]) mag men met grond twijfelen, te meer daar Strabo zegt, dat het speeltuig aangeduid door κίθαρις van Aziatische herkomst is [2]).

Doch wij mogen vrij toegeven, dat deze drie woorden aan het Grieksch zijn ontleend. Hieruit volgt geenszins, dat Daniël die namen niet kan gekend hebben. Wij vernamen reeds, dat Kuenen deze „mogelijkheid" niet wil bestrijden. Overwegen wij echter èn de onderlinge betrekking tusschen de Grieken en de Assyriërs èn dezer liefde tot de muziek, dan blijkt ons, dat het zelfs waarschijnlijk is, dat die namen destijds te Babel gekend waren.

Op de oudste Assyrische inscriptiën uit den tijd van koning Sargon (722—705 v. Chr.) komt reeds de naam voor van Griekenland, dat *Javanu* genoemd wordt [3]). Berosus verhaalt, dat koning Sennacherib in de 8e eeuw v. Chr. eene overwinning behaalde op de Grieken [4]). Onder de vorsten, die aan koning Asarhaddon schatting betaalden, worden er genoemd van het eiland Cyprus (in het spijkerschrift: „Yatnan") [5]). Volgens Strabo [6]) diende de broeder van den Griekschen dichter Alcaeus in het leger van Nabuchodonosor. Zoo waren dus de Grieken

---

[1]) Het woord *Kaîtros* leest de Qeri zonder *jod*: *Ktrs*. De wortel hiervan kan zijn *Krs* (ombuigen, gezegd van den vorm van een speeltuig). Want de *thav* wordt, bij van werkwoorden afgeleide naamwoorden, dikwijls ingeschoven tusschen de eerste en tweede letter van den stam. De uitgang *is* vindt men veelvuldig in het Assyrisch. Vgl. Oppert, *Gramm. assyr.* p. 101; deze geleerde maakt (t. a. p. p. 11) ook eenige bedenkingen tegen den Griekschen oorsprong van *Sómphoniah*. Over *Psanterin* zie Sayce, *Gramm. ass.* p. 109. Vgl. Fabre d'Envieu, I, p. 83—105.

[2]) X, III, 17.

[3]) Schrader, *Keilinschr. u. d. A. T.* 2de Aufl. S 81.

[4]) Berosus, *Fragm. hist.* 12. ap. Muller, T. II, p. 534.

[5]) *Cuneiform inscriptions of West-Asia*, T. III, p. 16.

[6]) XIII, II, 3.

voor de oude Assyriërs en Babyloniërs geen onbekenden. Movers [1]) verzekert ons, dat de Phoeniciërs, om hun uitgebreiden wereldhandel van oudsher beroemd, Grieksche slaven verkochten, ook in Babylonië. Is het dan niet waarschijnlijk, dat dergelijke slaven, destijds de beoefenaars van de schoone kunsten en als zoodanig door de voornamen gezocht, hunne muziek met de instrumenten uit hun vaderland, Griekenland, medebrachten en, zooals dat pleegt te gebeuren, met de zaken ook de Grieksche namen in Chaldéa invoerden? Want de Babyloniërs van dien tijd zoowel als de Assyriërs waren, wat hunne monumenten getuigen, groote minnaars der muziek. Vooral Assurbanipal (667—626) was de groote bevorderaar der toonkunst in Assyrië; optochten met spelende muziekanten uit zijne regeering vindt men niet zelden in de Assyrische monumenten [2]). Niet lang daarna was Nabuchodonosor koning van Babel; dat ook zijne onderdanen, onder welke de Assyriërs, de toonkunst vlijtig beoefenden, verzekeren ons de oude schrijvers [3]). Welnu èn die voorliefde tot de muziek èn de betrekking, waarin die volkeren stonden tot Griekenland, maken het ons waarschijnlijk, dat de namen dier muziekinstrumenten, indien zij werkelijk van Griekschen oorsprong zijn, aan de Babyloniërs ten tijde van Daniël bekend waren. Zoo hebben de jongste assyriologische ontdekkingen op verrassende wijze de verklaring bevestigd, welke, omdat zij zoo redelijk en zoo eenvoudig is, reeds in de 17e eeuw was gegeven door den geleerden Sanctius [4]).

Op taalkundige gronden is er dus geen enkel ernstig bezwaar

---

[1]) *Phoenizier*, II, 3, S. 80, 236 ff.

[2]) Vgl. Vigouroux, t. a. p. p. 419 suiv. (Chap. V) en de hier genoemde Assyriologen.

[3]) Rawlinson, *Ancient Monarchies*, 3 ed. T. I, p. 540; Herodotus, I, 191; Curtius, V, 3; Isaias, XIV, 11 (Hebr.)

[4]) *In Dan.* III.

tegen den exilischen oorsprong van het boek *Daniël*. Integendeel, de eigenaardigheden, waardoor én het Arameesch én het Hebreeuwsch van dit geschrift zich kenmerken, zoowel als de afwisseling dier talen wijzen ons op den tijd der Babylonische ballingschap.

Kunnen wij bovendien aantoonen, dat de *strekking* van het boek *Daniël* in overeenstemming is met het reeds verkregen resultaat, dan leveren wij, als het ware, de proef op de som. Dit nu willen wij zoowel op negatieve als op positieve wijze doen: de strekking en de inhoud van het boek beantwoorden niet aan den tijd, dien de moderne critiek voor zijn oorsprong heeft uitgedacht; doch zijn daarentegen in volle harmonie met den tijd der Babylonische ballingschap.

Volgens onze tegenstanders „leidt de overweging van den inhoud des boeks tot besliste zekerheid en heeft zij dus den voorrang" (Kuenen, bl. 453) boven de uitwendige bewijzen. Deze moderne methode, die wij in het algemeen verwerpen als strijdig met den historischen aard van het vraagstuk naar den oorsprong eens boeks, willen wij in dit geval gaarne aanwenden, omdat zij de critiek zoo duidelijk van dwaling overtuigt.

Hoe verklaart het ongeloof het onstaan van het boek *Daniël*?

Dit boek, zoo antwoordt Kuenen (bl. 477), „is een product van het Makkabeesche tijdvak". Het „is geschreven onder de regeering van Antiochus Epiphanes, niet lang ná het begin van den opstand der Makkabeën (160 v. Chr.)". . . . Toen Antiochus „de uitoefening van den Joodschen godsdienst verbood en de afgoderij met geweld poogde in te voeren, gevoelde zich een der vromen van die dagen opgewekt, om de overtuiging uit te spreken, dat nu eindelijk de maat van de zonden der heidenen tegen Israël werd vol gemaakt". Die vrome wilde „zijne lotgenooten troosten, maar tegelijk de vervolgers of althans hunne Joodsche medestanders ernstig waarschuwen". Wat deed nu die vrome om dat doel te bereiken? „Onder Israël was de herinnering bewaard gebleven aan zekeren Daniël, een balling wellicht uit het rijk der tien stammen" [?], die aan het

Assyrische hof te Ninive [!!] vermaard was geworden". Deze werd de held van het romantisch verhaal, dat wij in het boek *Daniël* bezitten. „Hem plaatste de auteur van ons boek aan het hof van Nebucadnezar en zijne opvolgers, waar hij en drie andere, even vrome jongelingen geacht konden worden aan dergelijke verzoekingen blootgesteld te zijn geweest, als de Joden onder Antiochus Epiphanes te overwinnen hadden".... (bl. 502 vv.).

De schrijver van het boek *Daniël* wilde alzoo zijne volksgenooten onder den druk der vervolging bemoedigen en, zoo niet Antiochus Epiphanes, dan toch zijne Joodsche medestanders ernstig waarschuwen. Doch — en dit is ons eerste hoofdbezwaar tegen die voorstelling der critiek — de schrijver gebruikte een middel, dat tot zijn doel geheel ongeschikt was. Want verdichte verhalen, schijnbare profetieën, die eerst ná het voorzegde feit bekend worden, waren allerminst geschikt om in zoo benarde tijdsomstandigheden te bemoedigen of een onverlaat als Antiochus en den afvalligen Joden vrees in te boezemen. Verplaatsen wij ons, om dit beter te beseffen, in den treurigen toestand der Joden van dien tijd.

Het aan Jehova getrouwe Israël zuchtte onder den zwaren druk eener gruwelijke godsdienstvervolging; duizenden waren ter dood gebracht, duizenden zwierven rond in doodsangst en leden het nijpendst gebrek aan de noodzakelijke levensbehoeften; het heiligdom, den vromen Israëliet boven alles dierbaar, was op de laagste wijze onteerd; kortom het Joodsche volk was den ondergang nabij. Doch zie, daar verschijnt het troostboek, door de critiek ondersteld: een onbekende, wiens belang vordert, dat hij zijn naam zoo diep mogelijk verbergt, verspreidt onder den valschen naam van een weinig bekenden balling, Daniël, die eeuwen geleden aan het Assyrische hof zou vermaard geweest zijn, een geschrift, dat eenige legenden bevatte, die aangaande hem in omloop waren, en voorspellingen, voor wier auteur hij bij sommigen doorging. Het waren verhalen van feiten, die vóór vierhonderd jaar zouden gebeurd zijn en die,

zooals straks blijken zal, zeer weinig betrekking hadden op de toen drukkende vervolging; het waren voorzeggingen vooral omtrent de opeenvolging van wereldrijken, welke den Joden in die droevige dagen weinig belang konden inboezemen. Voorzeker, een schrijver, die in ernst meende, dat hij zijne volksgenooten in die omstandigheden met dergelijke verdichtselen zou vertroosten en opbeuren, moet òf zelf van oordeel en verstand verstoken geweest zijn, òf de overtuiging hebben gehad, dat hij schreef voor eene schaar, niet van helden zooals al de Israëlieten onder de Machabeërs waren, doch van idioten. Hierbij komt nog, dat, zoo een vrome dier dagen inderdaad iets wilde schrijven om zijne volksgenooten te bemoedigen, hem de rijkste overvloed van werkelijke en zeer geschikte feiten in de geschiedenis van zijn volk ten dienste stond. Die onderstelde schrijver behoefde waarlijk niet tot verdichte legenden zijn toevlucht te nemen, want geen volk had een rijkeren schat van voorbeelden van heldhaftige deugd en beproefde trouw, voorbeelden ook van Gods straffende gerechtigheid tegen de vervolgers en afvalligen.

Doch, zoo werpt Kuenen op, „de Makkabeesche auteur" van *Daniël* was iemand, die „als kunstenaar hoog stond" (bl. 490). Al was dus het middel, door hem aangewend, voor zijn doel minder geschikt, zijne kunstvaardigheid in het teekenen der personen wist dit bezwaar te overwinnen. „Hetgeen hij aangaande hen verhaalde, bleek vatbaar te zijn voor rechtstreeksche toepassing op zijne tijdgenooten, op hun strijd en hunne behoeften" (bl. 490). Kuenen wijst ons daarom „op den onmiskenbaren samenhang tusschen de behoeften van het tijdvak der vervolging door Antiochus Epiphanes.... en de gemeenschappelijke strekking der wonderverhalen. Daniël en zijne metgezellen ter ééne, Nebucadnezar, Belsazzar [Baltassar] en in het algemeen Daniël's tegenstanders ter andere zijde, zijn blijkbaar typen van den vromen Israëliet en zijnen heidenschen vervolger in het Makkabeesche tijdvak, van den zegen, dien gene zich door zijne getrouwheid verwerft, en van het oordeel, dat aan dezen wegens zijn verzet tegen Jahwe voltrokken wordt" (bl. 488).

Wilde K. zeggen, dat de voorbeelden van deugd en getrouw-

heid aan Gods wet, door Daniël en de drie jongelingen gegeven, in het algemeen geschikt zijn, om de vromen ten alle tijden tot den dienst van God en het volbrengen Zijner geboden aan te sporen, niemand zal hem tegenspreken. Want werkelijk eene krachtige beweegreden tot vertrouwen op Gods bescherming kan een ieder putten uit den wondervollen bijstand, dien God aan Daniël en zijne gezellen verleende. Voorzeker de verhalen van dit boek zijn vol leering en stichting. Doch dit is hier de vraag niet. Immers de critiek beweert, dat de verhalen van dien aard zijn, dat zij het eigenaardig kenmerk dragen van den tijd van Antiochus Epiphanes, en wel in die mate, dat zij hun Machabeeschen oorsprong niet onduidelijk verraden, om „den onmiskenbaren samenhang tusschen de behoeften van dit tijdvak.... en de gemeenschappelijke strekking der verhalen". Dit nu loochenen wij en, zooals de lezer spoedig begrijpen zal, niet zonder reden. Wie de verhalen van dit boek zonder vooroordeel leest, ziet niets van dien „samenhang", voor hem zijn die „typen" onkenbaar. Enkele voorbeelden maken dit aanstonds duidelijk.

Daniël leeft met zijn gezellen aan het hof van den heidenschen vorst. Zij laten zich gewillig onderwijzen in de taal en de letteren der Chaldeeuwsche wijzen; zij nemen heidensche namen aan, ontvangen eerbewijzen en geschenken van den afgodischen heerscher. Onmiskenbaar is de *tegenspraak* met de gewoonte der Israëlieten in den tijd van Antiochus Epiphanes: afzondering van de heidenen was toen hunne leus. Met angstige zorgvuldigheid vermeden deze Joden elken omgang met de heidenen; zij, die gemeenschap hielden met de partij van Antiochus, werden als afvalligen beschouwd.

Daniël en zijne gezellen onthouden zich van volgens Joodsche wetten onreine spijzen; hun heidensche meester eerbiedigt dat godsdienstig gebruik dier vrome jongelingen. Ten tijde der Machabeërs worden de aan hunne wet getrouwe Israëlieten door

de zwaarste straffen meedoogenloos gedwongen tot het openbaar eten van voor hen onreine spijzen.

De drie metgezellen van Daniël weigeren het gouden standbeeld te aanbidden; als de koning hen dwingt, onder bedreiging der zwaarste straffen, bieden zij geen tegenweer en laten het aan hun God over, of Hij hen uit den gloeienden oven wil redden. Indien dus „de Makkabeesche auteur van *Daniël*" door dat verhaal der inwijding van het afgodsbeeld heeft willen voorzien „in de behoeften van den Makkabeeschen tijd", zou hij zijne lezers hebben aangespoord zich weerloos te laten slachten en geduldig Gods tusschenkomst af te wachten. Hoe „hoog" staat „die kunstenaar" der critiek, die, hoewel hij zijne „sagen" vrij kon bewerken, het tegenovergestelde aanprees van hetgeen hij moest beoogen! Want onder de vervolging van Antiochus Epiphanes zien wij wel dezelfde standvastigheid als bij de metgezellen van Daniël, doch tevens den vurigsten ijver om te strijden en geweld met geweld te keeren; duizenden Joden vallen in den strijd, zonder dat iemand hunner lijdelijk een bovennatuurlijke tusschenkomst tot redding afwacht.

Op dezelfde wijze strijdt het verhaal van het zesde hoofdstuk van *Daniël* met de „nooden en behoeften van het Makkabeesche tijdvak". De profeet overtrad, uit gehoorzaamheid aan God, het gebod van koning Darius, die ter wille zijner rijksgrooten had voorgeschreven, dat niemand tot wien ook, tenzij tot den koning, eenige bede zou richten. Daniël wordt daarom veroordeeld tot de doodstraf in den leeuwenkuil. Doch hij strijdt niet voor zijn recht, hij verdedigt zich op geene wijze, maar verwacht de redding alleen van Gods wonderdadige tusschenkomst. Was dit geschreven tot leering der Machabeërs? Moesten ook zij zonder tegenweer zich overgeven aan de willekeur hunner vijanden en alléén van Gods wonderdadige macht uitkomst hopen? Neen, de vrome Israëlieten van Antiochus' tijd konden voor hunne eigenaardige toestanden niets leeren uit de verhalen van

Daniël. Ze zijn zonder eenigen samenhang met de behoeften van dat tijdvak.

Doch zijn wellicht de koningen Nabuchodonosor, Baltassar en Darius „typen" van Antiochus Epiphanes? Wat is het eigenaardige, dat dezen vorst in zijne verhouding tot de Joden kenmerkt? Het is op de eerste plaats zijne hatelijke en gruwelijke godsdienstvervolging: met alle middelen had hij gepoogd den dienst van Jehova uit te roeien en de Grieksche zeden en godsvereering te Jerusalem in te voeren; de aan hun godsdienst getrouwe Israëlieten vervolgde hij met den wreedsten dood. Vinden wij dit kenmerk in de „type" Nabuchodonosor? Geenszins; wel het tegendeel. Het is waar, in het voorbijgaan wordt van hem gemeld (Dan. I, 2), dat hij de heilige tempelvaten uit Jerusalem had medegenomen, doch hierop wordt geen nadruk gelegd. De heilige schrijver verhaalt zelfs niet, wat in eene type van Antiochus op den voorgrond moest staan, dat die koning stad en tempel verwoest, het volk in een vreemd land weggevoerd, koningen en vorsten van Gods volk ten diepste vernederd had. Integendeel wij zien hem met voorliefde uitweiden over de goede verstandhouding, waarin de Israëlieten, Daniël en zijne gezellen, stonden tot den heidenschen gebieder en zijne omgeving: Daniël wordt door den Chaldeeuwschen koning met de hoogste onderscheiding vereerd, zijne drie metgezellen, Sidrach, Misach en Abdenago, worden tot landvoogden van de voornaamste provincie des rijks aangesteld. Voorwaar Nabuchodonosor is een sprekende „type" van den hatelijken vijand van Israël's godsdienst, Antiochus Epiphanes! Nergens treedt gene op als vervolger van den eeredienst van Jehova, ook niet in *Daniëls* derde hoofdstuk. Hier vordert hij, niet dat de Israëlieten den God hunner vaderen en Zijne wetten verzaken, maar dat zij ook zijnen god ditmaal eeren; iets wat de koning volgens zijne heidensche opvatting meent te mogen vorderen, zonder den nationalen God der Joden te kort te doen.

Wat een weergalooze „kunstenaar" was „de Makkabeesche

auteur van *Daniël*"! Niet gebonden aan de historie, kan hij de in omloop zijnde „sagen" naar believen bewerken. Hij teekent ons echter eene „type", die in omgekeerde verhouding staat tot zijn tegenbeeld Antiochus Epiphanes. Deze onteert den God van Israël, Nabuchodonosor verheft Hem, huldigt Hem openlijk en verbiedt onder de zwaarste straffen Hem te lasteren (Dan. II, 47; III, 96; IV, 34). De Chaldeeuwsche vorst wordt zwaar door God gestraft, niet echter, zooals in een type van Antiochus paste, om het onrecht, Gods dienaren aangedaan, maar om zijn hoogmoed en verwaandheid. Waarlijk, indien de strekking der verhalen in *Daniël* iets kan bijdragen tot bepaling van den oorsprong van het boek, dan blijkt ons geen tijdperk minder aan die strekking te beantwoorden dan de Machabeesche periode.

Was die „kunstenaar" der critiek wellicht gelukkiger in het teekenen van Baltassar (Belsazzar) als „type" van Antiochus Epiphanes? Wederom vragen wij, waar treedt Baltassar op als vervolger van den godsdienst der Joden? Nergens. Wel onteert hij de heilige tempelvaten, doch niet om de Joden te kwellen, doch alleen uit brooddronkenheid. Daniël treedt tegen hem op met de onverschrokkenheid van den godsgezant: hij brengt hem onder het oog, hoe trotsch en heiligschennend hij zich gedragen had, en deemoedig neemt de koning die berisping aan en verheft hij Daniël tot de hoogste waardigheid. Noch in zijne zonde, noch in den geweldigen dood, die hem onmiddellijk daarna trof, vinden wij eenige gelijkenis met den godsdiensthaat van Antiochus, die aan eene ziekte is gestorven. Hoe konden dus de lezers van *Daniël* in het beeld van Baltassar hun heidenschen vervolger Antiochus Epiphanes erkennen?

De koning Darius is al even ongeschikt om eenigszins de handelingen van Antiochus voor te stellen. Die Medische koning vaardigt het edict uit, waarbij hij een ieder verbood gedurende dertig dagen tot eenig god of mensch te bidden, tenzij tot den koning Doch het werd hem met list en bedrog afgedwongen

door Daniël's benijders; geenszins bedoelde die vorst de dienaren van Jehova om hun godsdienst te vervolgen. Daniël weigert, den koning meer dan zijn God te gehoorzamen en wordt veroordeeld tot den leeuwenkuil. Nu ten minste had „de Makkabeesche auteur van *Daniël*" gelegenheid om Darius te laten optreden in de rol van den vervolger Antiochus Epiphanes. Maar neen! Darius verricht juist het tegendeel. Alles beproeft hij om zijn vriend Daniël te redden, niet dan gedwongen laat hij het doodvonnis aan zijn gunsteling voltrekken. Bekommerd over het lot van zijn vriend in den leeuwenkuil, weigert hij alle spijs en brengt den nacht slapeloos door. In den vroegen morgen spoedt hij zich naar de strafplaats. Zijn vriend is behouden! Juichend van vreugde, herstelt hij Daniël in zijne betrekking en veroordeelt hij zijne heidensche beschuldigers tot diezelfde straf. Openlijk gebiedt hij den God van Daniël te eeren en te vreezen. Is niet iedere trek van dit verhaal een nieuw protest tegen de dwaze uitvinding der critiek, die Darius als type van den hatelijken Antiochus Epiphanes wil doen doorgaan?

Neen! de verhalen van het boek *Daniël* passen allerminst op de nooden en behoeften der Israëlieten onder Antiochus Epiphanes; de koningen, die in ons geschrift optreden, hebben niet de minste gelijkenis met de daden en het streven van Antiochus Epiphanes. Wij konden dan ook verwachten, dat Kuenen (bl. 488) het „verkeerd" vindt, dat sommigen zijner medestanders „op dit verschil den nadruk leggen". Want voor een ieder is het duidelijk, dat op grond van dat verschil de bestemming der verhalen voor het tijdvak der Machabeesche vervolging moet worden geloochend.

Moeten wij hier de vraag nog beantwoorden, of de inhoud van het boek Daniël in overeenstemming is met het tijdperk, dat de overlevering voor het ontstaan van dit geschrift aanwijst? Het is voorzeker onnoodig. Wie onzer toch kan zich de Babylonische

ballingschap denken, zonder dat Daniël en zijne geschiedenis zich aanstonds aan zijnen geest opdringt? Is het verhaal van dit boek niet een der voornaamste bronnen voor onze kennis der Joodsche toestanden in dit tijdperk? Herinneren wij ons slechts, wat wij in de inleiding dezer verhandeling hebben aangeteekend over de roeping van Daniël ten aanzien, zoowel van zijne medeballingen, als van de heidensche Babyloniërs, onder welke hij verkeerde. Dit reeds is genoeg om ons te overtuigen, dat Daniël in dit tijdperk alléén op zijne plaats is en voor Joden en heidenen die taak had te vervullen, voor welke Gods barmhartigheid hem bestemd had. Wat een welsprekend voorbeeld van getrouwheid aan de Wet gaf Daniël met zijne gezellen aan het hof en in zijne latere betrekkingen! De machtige wonderteekenen, door den God van Israël gewrocht tot bevrijding zijner dienaren, waren voor de ballingen een duidelijk bewijs, dat God zijn volk niet had verlaten; voor de heidenen predikten zij tevens de heerlijkheid en de macht van den éénen waren God. De alwetendheid van den God van Daniël schitterde voor het oog der heidensche vorsten en hunne onderdanen door de bovennatuurlijke wijsheid, die de profeet betoonde in de verklaring van Nabuchodonosor's droom en van het geheimzinnige letterschrift van Baltassar. De beroemde voorzeggingen, die èn de toekomst van het volk èn het Messiaansche rijk betreffen, waren in die dagen van rampspoed, toen het volksbestaan van Israël voor altijd verloren scheen, uitermate geschikt, om het volk te bemoedigen door de verwachting van den Messias en door de hope der verlossing uit den staat hunner diepe vernedering. Kortom, de inhoud van het boek *Daniël* beantwoordt ten volle aan de nooden en behoeften van Joden en Chaldeën in het tijdperk der ballingschap.

Nog duidelijker echter blijkt de exilische oorsprong van ons boek uit de vele en treffende proeven van nauwkeurige *kennis*

der Babylonische gebruiken, die in dit geschrift voorhanden zijn. Inderdaad, de schrijver van dit boek toont zich tot in de minste bijzonderheden ingelicht over de maatschappelijke en godsdienstige inrichtingen van het Chaldeeuwsche rijk, over de zeden en gewoonten der Babyloniërs ten tijde der ballingschap. Niet zonder reden leggen wij den nadruk op die treffende overeenkomst. Want het is eene krachtige bevestiging van den traditioneelen ouderdom van ons geschrift. Immers alléén een tijdgenoot en ooggetuige der gebeurtenissen kon die geringe bijzonderheden, welke bij de lezing van het boek nauwelijks in het oog vallen, zoo nauwkeurig kennen. Een schrijver, die in de 2e eeuw v. Chr. leefde, kon op geene wijze omtrent dat alles dermate zijn ingelicht. Waar de „pseudo-Daniël" der critiek in de omstandigheden van het Babylonische leven moest afdalen, om zijn held in eene Babylonische omgeving te plaatsen, kon het niet anders, of hij zou eene menigte misvattingen en dwalingen hebben neergeschreven. Want die schrijver kon in de 2e eeuw noch uit de overlevering noch uit geschreven berichten zich die volmaakte kennis der Babylonische oudheid hebben verworven. Reeds spoedig was door de hevige beroeringen dier Aziatische gewesten de overlevering der eenmaal zoo bloeiende beschaving van het machtige Assyrische en Babylonische rijk uit de geheugenis der latere volkeren verdwenen. Nadat het Assyrische en vervolgens ook het Chaldeeuwsche rijk van het tooneel der wereld waren afgedrongen door de macht der Medo-Perzen, die op hunne beurt werden verwonnen door de Griekse monarchie van Alexander den Groote, waren Ninive en later ook Babel, eenmaal zoo machtig en schitterend, tot eene woestenij geworden. De puinhoopen hunner vervallen grootheid waren tegelijk het graf hunner geschiedenis. De tegels en monumenten, waarop zij hunne geschiedenis, hunne zeden en gewoonten, hunne godsdienstige en maatschappelijke inrichtingen ingegrift hadden, lagen, als voor eeuwig, diep begraven. Geen

mogelijkheid was er om het gemis dier geschiedbronnen aan te vullen. De schaarsche berichten van het Oude Testament, de weinige en soms verdachte mededeelingen van Herodotus en Xenophon, van Berosus en Abydenus konden den „pseudo-Daniël" der 2e eeuw niet in staat stellen, om met zulk eene kennis van personen en zaken te schrijven over de eigenaaardige inrichting van het rijk van Nabuchodonosor, over de geschiedenis van dezen grooten overwinnaar en van zijne onwaardige opvolgers, over die godsdienstige en maatschappelijke instellingen en gebruiken. De om zijne reizen bekende geschiedschrijver Herodotus, die omstreeks 450 v. Chr. de puinhoopen dier vroeger machtige steden bezocht, had op de plaats zelve den naam van den grooten Nabuchodonosor niet vernomen; in zijne geschiedboeken kon hij dien machtigen veroveraar niet eens vermelden! Hoe kon dan een schrijver, die twee eeuwen later in Palestina zou geleefd hebben, het beeld van Nabuchodonosor in zulke scherpe lijnen en sprekende trekken ons teekenen? Hoe kon hij de zeden en gewoonten dier oude volkeren zoo nauwkeurig kennen? Want dat de schrijver van *Daniël* dit alles volmaakt kende, dat getuigen ons heden de historische oorkonden dier volkeren, welke weder uit de puinhoopen zijn opgegraven. De inscriptiën van Assur en Babel, die voortdurend worden uitgegeven en verklaard, maken het met den dag duidelijker, dat alléen een ooggetuige en tijdgenoot der gebeurtenissen omtrent die zeden en gewoonten zoo nauwkeurig kon zijn ingelicht.

Hoe overtuigend de kracht is van dit bewijs voor den hoogen ouderdom van het boek *Daniël*, blijkt ons uit de bekentenis van den beroemden assyrioloog F. Lenormant. Deze geleerde had zich laten verblinden door het wetenschappelijk vertoon van de „critische" onderzoekingen der duitsche bijbelgeleerdheid; hij had de „resultaten" der critiek ten aanzien van den Machabeeschen oorsprong van *Daniël* aanvaard. Hooren wij dien geleerde ons verhalen, hoe hij tot de leer der overlevering is teruggekeerd:

„Des raisons uniquement et exclusivement scientifiques... m'ont amené à changer d'opinion... et à en revenir aux données de la tradition.... Ma conviction nouvelle s'est formée sur l'étude des textes cunéiformes, dont le contrôle avait manqué pour le jugement, qu'il y a maintenant, je crois, nécessité de reviser. Le témoignage de ces textes est, en effet, un élément indispensable du débat.... Plus je lis et je relis le livre de Daniel, en le comparant aux données des textes cunéiformes, plus je suis frappé de la vérité du tableau que les six premiers chapitres tracent de la cour de Babylone et des idées spéciales au temps de Nabuchodonosor; plus je suis pénétré de la conviction qu'ils ont été écrits à Babylone même et dans un temps encore rapproché des évènements; plus je rencontre enfin d'impossibilités à en faire descendre la rédaction première jusqu'à l'époque d'Antiochus Epiphane" [1]).

In onze dagen van lichtzinnige „critiek" is het een aanlokkelijke arbeid die proeven van nauwkeurige kennis der Babylonische gebruiken in den tekst van *Daniël* aan te wijzen. Gaarne zouden wij uitweiden over de Assyrische en Babylonische gewoonte, om aanzienlijke jongelingen van overwonnen volkeren in het paleis van Ninive of Babel op te leiden tot staatsdienaren; over de echt Assyrische eigennamen van ons geschrift; over de namen en bedieningen der Chaldeeuwsche staatsambten; over de belangstelling, die de Assyrische opschriften betoonen voor bijzondere droomen van koningen; over den Babylonischen toon van het verhaal der inwijding van het gouden standbeeld. Dit alles en vele andere bewijzen van nauwkeurige kennis der Babylonische oudheid ontvouwen ons de nieuwere commentaren van *Daniël*; doch vooral Vigouroux heeft dit onderwerp in zijn bekend en veel gelezen werk *La Bible et les découvertes modernes* (T. IV, p. 377-524) van alle zijden toegelicht.

Overigens moet ook Kuenen erkennen, dat „proeven van nauwkeurige kennis der Babylonische gebruiken in het boek *Daniël* werkelijk voorhanden zijn" (bl. 493). Hij ontkent echter hunne

---

[1]) Lenormant, *La divination chez les Chaldéens*, p. 471 suiv.

bewijskracht. En waarom? Vooral omdat „uit eene enkele misvatting ten aanzien van de geschiedenis der Babylonische ballingschap aanstonds blijkt, dat de auteur geen tijdgenoot en ooggetuige was". Zulke „misvattingen" of historische dwalingen zijn er volgens zijn oordeel in ons boek „vele". De voornaamste, waarop Kuenen den nadruk ligt, willen wij in ons laatste stuk aan een ernstig onderzoek onderwerpen.

Seminarie Hoeven. J. Schets.

(*Slot volgt.*)

AMSTELODAMENSIA.

DE NOODMUNT VAN AMSTERDAM.

(Januari 1578).

Nooit verkeerde de Amstelstad in beklagenswaardiger toestand dan toen de Geuzen haar aan alle kanten benauwden en allerwegen, zoowel te water als te land, elken toevoer van koopwaar en levensmiddelen afsneden. Jarenlang woedden in haren naasten omtrek de gruwelen van een vernielend en plunderziek canaille, dat land- en zeeweg onveilig maakte.

In het begin van 1578, het noodlottig jaar van het Groot Verraad, zag de stedelijke overheid zich tot maatregelen genoopt, die slechts in den uitersten nood hunne verklaring en rechtvaardiging kunnen vinden. En de nood was inderdaad tot de hoogste hoogte geklommen. Op het IJ lagen zes vijandelijke oorlogsschepen met ruw matrozenvolk bemand; in het Karthuizer Klooster buiten de toenmalige Haarlemmerpoort had de bloeddorstige Sonoy zich met zijn woeste bende genesteld; in het Leprozenhuis, aan de andere zijde der stad, hield kolonel Christoffel van IJsselstein zijn hoofdkwartier, terwijl zijne zes vendels in den omtrek schrik en angst verspreidden. Langs buitensingels en landpaden plunderde het krijgsvolk de huizen en joeg de ongelukkige bewoners op de vlucht. Als in een ijzeren gordel van oorlogsmateriaal lag de stad aan alle zijden omklemd, terwijl binnen hare veste nering en handel stilstonden, armoede en gebrek bij den dag nijpender en pijnlijker werden. De fiere burgemeester Joost Buyck, aan God en

Koning trouw, had met ongelooflijke inspanning en offers tot nog toe de goede burgerij tegen de misleiding en overrompeling van Calvinistische roervinken weten te beschermen, vast overtuigd, dat zoodra binnen de stadswallen de vaan des oproers wapperde, de apostelen der nieuwe religie hier hetzelfde droeve schouwspel zouden vertoonen, waarvan andere steden in ons dierbaar vaderland reeds getuigen waren.

Nog stond Amsterdam pal, maar radeloos en reddeloos werd de toestand; want de middelen ontbraken om de soldaten te betalen, die de rust moesten handhaven en den vijand op afstand houden.

Van waar zouden de burgemeesters het geld krijgen, om in al de nooden der lang en zwaar geteisterde stad te voorzien? Door eene vrijwillige leening zou men het ontbrekende niet erlangen; want de burgers leden onder den algemeenen druk en hadden zich reeds vele offers moeten getroosten. En toch het geld moest er wezen. Daarom besloten de burgemeesters en 36 raden, dat er uit het zilver, in de stad aanwezig, noodmunten zouden worden geslagen, die later, als de vrijheid herleefde, wederom zouden worden ingewisseld.

De heer Ter Gouw heeft in zijne *Geschiedenis van Amsterdam* aan dit onderwerp een afzonderlijk en zeer belangrijk hoofdstuk gewijd, waarin de dwalingen, door geschiedschrijvers en penningkundigen in den loop der eeuwen verspreid, met verwijzing naar de authentieke bronnen, op een heldere en afdoende wijze wederlegd worden [1]). Een zekere voldoening verschafte mij de lezing van dat hoofdstuk, wijl ik, na vele nasporingen in de archieven der stad, reeds een paar jaar geleden tot dezelfde overtuiging was gekomen, waarin de heer Ter Gouw mij onlangs nog nader bevestigde.

De noodmunten — zoo meende men algemeen op gezag van

---

[1]) Deel VII, blz. 263.

bovenbedoelde historici en numismatici — werden vervaardigd uit het edel metaal, dat deels van het zilveren Sint Niklaas-beeld der Oude Kerk, deels uit het zilverwerk, kandelaars, lampen en heilige vaten, der Nieuwe Kerk afkomstig was. Die dwaling werd verspreid niet slechts door Dapper en Commelin, maar zelfs door den overigens zeer geloofwaardigen van Loon. En niettemin, wat die schrijvers verzekeren strijdt met hetgeen de oude archiefstukken ons over dit punt mededeelen; van het zilver namelijk der beide parochiekerken werd voor het slaan van den noodmunt geen enkel voorwerp versmolten, geen enkel lood gebezigd.

Het was, behalve wat misschien door de plunderaars werd ontvreemd, na het Verraad tot 4 October 1578 toe, nog in beide parochiekerken aanwezig; maar toen werd het verkocht.

De kostbare kunstwerken der Nieuwe of Maria-Kerk moesten strekken deels tot ondersteuning der weeskinderen, deels tot herstel en onderhoud der kerk, deels tot bezoldiging der predikanten [1]).

---

[1]) „Op huyden den 3 October des jaers 1578 is mynen Heere den 36 Raaden voorgehouden die groote armoede, die den weeskinderen binnen deser stede lyden, ende dat de Regenten van dien geen langer raad en weten omme hen den mond open te houden, deurdien sy tot hunnen nood, alimentatie ende onderhout jaerlyx behoeven omtrent 7000 gulden ende 't selve weder opgaande, ongelyk meer sal behoeven, daer sy maar tegens vry inkomen hebben 1000 gulden, of 't daeromme niet geraden en is dat men 't zilver van de Nieuwe Kerk verkope ende henluyden daerover enig ontzet dede enz. ende naer communicatie daerop gehouden is geresolveert dat men 't zilver van de voors. Niwe Kerk sal verkoopen, ende dat deese stede penningen daarvan komende sal houden op renten den penning 16; mits dat de weesvaders daarvan geleverd sal werden de somma van tweeduysent guldens sonder cenige renten, ende dat de renten van de reste sal geïnployeerd werden tot reparatien van de kerke ende 't onderhouden der predicanten." *Archief Beggynhof* D, Art. 2.

De schat der Oude Kerk werd, vereenigd met het zilver en goud der Heilige Stede, aan den wisselaar Francois Bruynsels verkocht [1]).

Maar hoe zijn dan de burgemeesters aan al het materiaal gekomen, dat voor de nieuwe munten werd gevorderd? De heer Ter Gouw heeft deze vraag slechts zeer onvolledig kunnen beantwoorden; weshalve ik het niet overbodig heb geacht de geschiedenis van de noodmunt hier eenigszins uitvoerig meê te deelen.

Op den 5 Januari 1578 werd voor de eerste maal in de vergadering der vroedschap over het aanmunten der noodpenningen beraadslaagd. De raadsleden benoemden drie personen, die zich met de voorbereidende maatregelen moesten onledig houden en onderzoeken, op welke wijze het beraamde plan het best kon worden uitgevoerd. Zij konden daarvoor in overleg treden met eenige goudsmeden, die hen tot raadslieden moesten dienen. De drie gecommitteerden waren: Sybrant Buyck, oud-burgemeester, Dirk Jan Evertsz, lid der vroedschap, en Floris Dircxz Otter, schepen [2]).

Vijf dagen later gaven de gecommitteerden verslag van hunne bemoeiing en kregen in de vergadering der vroedschap last de noodige stempels te doen vervaardigen. Maar voor de burgerij

---

[1]) *Arch. Begg.* G, Art. 34, blz. 91.

[2]) „Ten voors. daghe [5 Januari 1578] hebben de voorn. raiden gecommitteert Sybrant Buyck out burgermeester, Dirck Jan Evertszn. Raidt ende floris Dircxz Otter jegenwoerdich Schepen deser stede, omme te treden inder saecke van tsilver; hoe men tzelve ten meesten oirbaar zall mogen gebruycken, indien men daervan hier ter stede gelt zoud slaen, ende omme zulcx inder beste manieren te doen, zullen de voors. gecommitteerden tot hen mogen nemen ende besygen eenige goutsmeeden hen dien verstaend." *Resolutieboek der vroedschap* no. 3, fol. 89 vso. — Cf. *Arch. Begg.* G, Art. 43, blz. 111.

moest de zaak nog verborgen worden gehouden; weshalve dan ook de meester of stempelsnijder bij eede behoorde te verklaren, dat hij de hem gedane opdracht stiptelijk geheim zou houden [1]).

Uit de beide aangehaalde resolutiën valt nog niet op te maken, *welk* zilverwerk de vroedschap voor de noodmunten had bestemd: dit vernemen wij eerst vier dagen later, toen burgemeesters en raden bepaalden, dat daarvoor moest worden uitgeleverd het edel metaal der SCHUTTERIJEN, GODSHUIZEN en GILDEN; echter alleen zoodanige voorwerpen, die het best konden gemist worden en de minste kunstwaarde bezaten. Ook schijnen de stedelijke overheden voornemens te zijn geweest, om, zoo zij daartoe in staat werden gesteld, eveneens gouden munten in omloop te brengen; maar tot de uitvoering daarvan is het niet gekomen

Bij de schutterijen behoefden de gecommitteerden niet aan te kloppen; want die waren afgeschaft, en haar zilver lag in het bereik der stedelijke overheid; maar aan de godshuizen en gilden moesten gecommitteerden de voorwerpen gaan opeischen [2]).

---

[1]) „Ten dage voorgenoempt [11 Januari 1578] es mede by de voors. Raeden geresolveert, dat Sybrant Buyck out burgermeester, Dirck Jan Evertsz raidt ende Floris Dircxz. Otter schepen, gecommitteerden in de saecke vant zilver, zullen doen maecken stempels, daermede men zall moghen munten, ende opdat de zaecke heymelick ende verholen mach blyfven, zullen de gecommitteerden voors. den meester die de stempels zall maecken ofneemen eedt, dat hy 't heymelic ende secreet zall houden ende niet openbaren." *Resolaboek*, No. 3, fol. 90 vso. — Cf. *Arch. Begg.* G, Art. 43, blz. 111.

[2]) „Opten XVen Dach in Januario A°. XV^{c} LXXVIIJ hebben die XXXVI Raeden geresolveert, dat Sybrant Buyck out burgermeester mit zyn mede gecommitteerden van 't zilver in hoere handen zullen doen brengen 't gereetste silver van de schutterien, godthuysen ende ghilden, dwelck men ten minste schade zall moghen breecken, ende 't zelve voort te leveren in handen van den meester, die daer af platen maecken ende ghelt zall slaen, ende

Inmiddels achtte evenwel de vroedschap het raadzaam ook een beroep te doen op de burgerij, die vrijwillig haar geld, haar goud of zilver aan de stad wilde afstaan. Iedereen, — dus bepaalde de vroedschap in hare vergadering van 17 Januari 1578 — die op zoodanige wijze „dese goede stede" te hulp kwam, zou 8½ percent losrente of 16⅔ percent lijfrente genieten, terwijl hij voor elk lood zilver de som van 24 stuivers zou terug ontvangen [1]). Op dienzelfden datum werd mede besloten, dat men zoo spoedig mogelijk tot het slaan van het geld zou overgaan en de gecommitteerden voor dat doel het eerst het zilver der schutterijen zouden aantasten [2]).

Hoezeer er in de resolutiën der vroedschap geen melding van wordt gemaakt, heeft echter de regeering met het zilver der schutterijen ook tegelijk het zilver der stad laten versmelten.

---

zullen de voors. gecommitteerden voort in besoinge treden mitten zelven meester opte valeur van 't goudt." *Resolutieboek* No. 3, fol. 90 vso. — Cf. *Arch. Begg.* G, Art. 43, blz. 112.

[1]) „Opten XVIJ Dach in Januario Ao. XV^{c} LXXVIIJ es by de XXXVI Raiden geresolveert, dat de gheenen, die dese goede stede zullen assisteeren gewillichlic mit zilver ofte ghelde, hoere renthen daer off terstond innegaen ende loop hebben zullen, te weten den penninck twaelf losrenthen ende de penninck zes lyffrenthen, ende dat de gheene, die deser stede alrede goetwillich mit leeninge bystant gedaen hebben, zulex mede zullen moghen genieten indien zy willen. — Ten voors. daghe es mede by de voors. Raiden geresolveert, dat men zoe van degeenen, die in leeninge gehouden zyn, als van de geenen, die mit zilver dese stede zullen begeren te assisteren, 't zilver ontfangen zall 't loodt tot XXIIIJ Stuvers." *Resolutieboek*, No. 3, fol. 91. — Cf. *Arch. Begg.* G, Art. 43, blz. 113.

[2]) „Ten zelven daghe [17 Januari 1578] es noch by de voorn. Raiden geresolveert, dat men mitten eersten zall treden in 't munten van gout ende silver op d'assaye van Hollant, daer off de zaecken gecommitteert worden Sybrant Buyck Joostenz. out burgermeester mitten anderen gecommitteerden van 't zilver, die eerst zullen aentasten 't silver van de Schutterien." T. a. p.

Veel bezat echter de stad niet: een enkele schaal slechts van 27 lood [1]). De kostbare gouden keten, die na het Verraad nog in de thesaurie aanwezig was, werd „by ordre der burgemeesteren" in Augustus 1578 aan den wisselaar Francois Bruynsels voor de aanzienlijke som van 426 gulden 5 stuivers verkocht [2]).

Van het geleverd zilverwerk der schutterijen verstrekt Ter Gouw ons de volgende opgaven: „van de Kolveniers- of Oude Schutterij: twaalf schalen en twee pullen; van den Handboog: twee pullen, een paesbord en een broodbusje (altaar-zilver); van den Voetboog: een kop met deksel, die uit eene loterij gewonnen was. Later is van de schutterijen nog meer versmolten; maar de drinkhorens en halsketens der drie schutterijen en de zilveren Sebastiaan en fraaye schepter van den Handboog zijn gespaard" [3]).

Het strekt de vroedschap tot eer, dat zij, hoezeer in den uitersten nood verkeerende, het niet van zich kon verkrijgen, om de zooeven genoemde heerlijke kunstwerken te vernietigen. Als de Calvinistische vroedschap ze na het Groot Verraad nog in de stedelijke thesaurie gevonden had, geen twijfel of deze kunstwerken zouden, evenals de bovengenoemde gouden keten, in de smeltkroes verdwenen of aan een wisselaar verkocht geworden zijn; want het Calvinisme was de dood voor de kunst.

De eerste versmelting leverde echter bij lange niet wat voor de allerdringendste behoeften noodig was. Het gezamenlijk bedrag van het zilver der stad en der schutterijen beliep slechts ruim 38 Mark en aangezien het Mark een waarde had van 17 gulden 12 stuivers, bedroeg de gansche som niet meer dan ruim *f* 668.80.

---

[1]) Ter Gouw, VII, 265.

[2]) *Rapiamus van tresaurieren. Na de alteratie*, 26 Aug. 1578, fol. 89 vso. — Cf. *Arch. Begg.* Art. 34, blz. 91.

[3]) Ter Gouw, VII, 265.

Aangezien in de vergadering der vroedschap wel was besloten, dat men ook een beroep zou doen op de burgers, maar daarvan nog in het openbaar geen kennisgeving was gedaan, werd in de vergadering van 20 Januari bij resolutie vastgesteld, dat op den volgenden dag, zijnde Zondag 21 Januari, in de beide parochiekerken zou worden afgekondigd, dat zij, die hun zilver aan de stad ter leen aanboden, aanstonds de rente daarvan zouden genieten en elk lood hun tegen 22 stuivers zou worden berekend. En ingeval later eene nieuwe stedelijke leening mocht worden uitgeschreven, dan zou het geleverde zilver hun als aandeel in die leening worden toegekend [1]).

Welk gevolg deze aankondiging heeft gehad, is geheel onbekend; want in het stedelijk archief wordt daaromtrent geen enkele aanteekening gevonden.

Wijden wij derhalve onze aandacht aan de godshuizen, die in de resolutie van 15 Januari 1578 op de tweede plaats vermeld worden en hun zilver ter beschikking der gecommitteerden moesten stellen. Het lijdt geen twijfel, of met de godshuizen zijn, uitgezonderd de kloosterkapellen, al de kapellen der stad bedoeld, namelijk: de H. Stede, de Sint Olofs- en de St. Jacobs-kapel. Wel behoorden daartoe ook de kapellen van het Sint Joris-hof, van het Lieve-Vrouwe-gasthuis, van het St. Pieters-gasthuis en van de weeshuizen; maar deze instellingen bezaten slechts

---

[1]) „Ter voors. daghe [20 Januari 1578] es noch by de voors. Raiden verstaen, dat men op morgen van de precckstoelen zall doen condygen [afkondigen], dat degheenen, die hoer silver goedtwillich opbrengen in de leeninge tot assistentie deser stede, hoer renthen daervan terstont nae de leveringe zullen innegaen ende loopen hebben, ende dat elck loodt zilvers ontfangen zall werden tot XXIJ St. Ende off namaels eenyge nyeuwe leeninge opgestelt werdde, dat deze overleveringe van 't zilver henluyden daer inne leeninge zall strecken". *Resolutieboek*, No. 3, fol. 91 vso. — Cf. *Arch. Begg.* Art. 43, blz. 114.

zooveel zilver als voor den kerkelijken dienst dringend werd gevorderd en dus niet gemist kon werden.

De kapelmeesters der H. Stede schijnen tegen den maatregel der vroedschap geen bezwaren te hebben ingeleverd; zij stonden zonder tegenspraak het zilver der ex-voto's af, d. w. z. de zilveren handen, oogen, voeten en andere ledematen, de zilveren scheepjes en huisjes, kortom al de voorwerpen der stedelingen en beevaartgangers, die aan het H. Sacrament van Mirakel hunne genezing dankten en als schitterende getuigenissen van de tallooze mirakelen, aan hen gewrocht, die geschenken aan de wanden der H. Stede hadden ten toon gehangen. Vergoeding hebben de kapelmeesters niet genoten; want na het Verraad had de stedelijke regeering aan hen nog een zilver-schuld van ruim 280 gulden; zooals uit de memorie der thesaurieren van 1578 blijkt [1]).

De regenten of kerkmeesters der Sint Olofs-kapel op den Zeedijk en der Sint Jacobs-kapel op den Nieuwendijk betoonden zich minder welwillend dan die der H. Stede en weigerden het zilver der beide kapellen over te leveren; weshalve de gecommitteerden het noodig achtten in de vergadering der vroedschap van 22 Januari 1578 de bezwaren dier regenten te openbaren en een nadere resolutie uit te lokken, waarnaar zij zich te gedragen hadden. De raadsleden besloten, dat voor de regenten dezelfde bepalingen moesten gehandhaafd worden, die voor de gilden waren vastgesteld. Zij waren bijgevolg verplicht de voorwerpen, die zonder veel schade konden ontbeerd worden, aan de gecommitteerden uit te leveren [2]). De geheele zilverschat der

---

[1]) „De Regenten van de heyliger Stede compt van silver 11c LXXX gl. X St. 1X p." — Cf. *Arch. Begg.* G, Art. 43, blz. 1.

[2]) „Ten zelven Daghe [22 Januari 1578] hebben mijn voors. Heeren [Burgemeesters] den voorn. Raiden geopenbaert eenighe zwaricheden, gemaect by de Regenten van St. Jacobs en St. Oloff Capellen .... op 't overleveren van 't silver. Ende naer communicatie, hier op gehouden, es by de voors. Raiden geresolveert, dat

Sint Jacobs-kapel bestond slechts uit twee miskelken met toebehooren, twee pullen en een paesbord; die der Sint Olofs-kapel uit „een sylveren cruysefix van 2½ pont, twee kelcken tsamen 2½ pont, een sylveren croen voer dat beelt van die Moeder Godts van 1½ pont, een sylveren paesbort, twee pullen en een brootbus te samen van 2 pont". Welke dier voorwerpen voor de smeltkroes zijn afgestaan, heb ik niet kunnen achterhalen; vermoedelijk alleen „de sylveren paesborden, de pullen en de brootbus".

Op grond van het bovenstaande veroorloof ik mij met den heer Ter Gouw in gevoelen te verschillen, als hij beweert, dat van al de kapellen, die haar zilver uitleverden, alleen die ter Heilige Stede kan genoemd worden [1]).

Eindelijk rest ons nog het onderzoek naar de door de verschillende gilden aangebrachte voorwerpen.

Het verwondert mij, dat de heer Ter Gouw, die anders een scherpziend oog heeft, ook omtrent dit punt slechts luttel weet mee te deelen. Hoezeer overtuigd, dat al de gilden hun altaarzilver hebben uitgeleverd, kan hij met verwijzing naar de bronnen niet meer dan twee gilden, het Kramers- en het Bierdragersgild, met zekerheid aanwijzen en sluit dan zijne opgaven met de woorden: „Ziedaar de geschiedenis der Amsterdamsche noodmunt, zoo volledig mogelijk, uit de bronnen geput".

Neen; niet „zoo volledig mogelijk"; want in dezelfde bronnen, waaraan de heer Ter Gouw zijne gegevens ontleende, valt nog veel meer te putten.

Ziehier hoe de zaak zich heeft toegedragen.

In het jaar 1570, dus acht jaar vóór het Groot Verraad, liet

---

men zall jegens den voors. Regenten besygen [bezigen] d'inhoud van de Resolutie op eerghisteren op de Ghilden genomen." *Resolutieboek*, No. 3, fol. 92 vso. — Cf. *Arch. Begg.* Art. 43, blz. 115.

[1]) Ter Gouw, VII, 266.

de stedelijke regeering een volledigen inventaris opmaken van alles wat de gilden bezaten, dus ook van hun zilver. Toen nu in 1578 de gecommitteerden gelast werden het gilde-zilver op te vragen, behoefden zij niet bij de overlieden te onderzoeken, welke voorwerpen de gilden bezaten; dat konden ze te weten komen uit den inventaris van 1570. Zij sloegen derhalve het folio-manuscript op, dat nog heden op het archief ten stadhuize aanwezig is, en plaatsten overal, waar zij klein zilverwerk aantroffen, dat gemakkelijk kon ontbeerd worden, aan den rand der bladzijde een kruisje.

Toen ik voor de eerste maal dit handschrift onder de oogen kreeg en de tallooze kruisjes mijn aandacht trokken, rees aanstonds bij mij het vermoeden op, dat door die teekens het in 1578 versmolten zilver werd aangeduid, en in die meening werd ik later telkens meer bevestigd. Want nergens stond een kruisje bij voorwerpen, die niet konden gemist worden, b.v. bij miskelken, die men niet kon afnemen, zonder den altaardienst te onderbreken. Maar bovendien: een aandachtige beschouwing bracht mij tot de overtuiging, dat voor die kruisjes een andere inkt was gebezigd dan die, waarvan men zich in 1570 bij de samenstelling van den inventaris bediend had; die kruisjes waren er dus later (in Januari 1578) bijgevoegd.

Wil men nog meer bewijzen? Op folio 8 *verso* van genoemd handschrift, waar het gezamenlijk gewicht van het gilde-zilver der Binnenlandsvaarders, die zoowel in de Nieuwe als in de Oude Kerk een altaar bezaten, wordt opgesomd, leest men: „Item wij hebben an sijlver an beijde zijden [Oude en Nieuwe Zijde] 10 pont 1 vierendel"; en naast deze woorden staat een kruisje. Maar aangezien van dien geheelen voorraad slechts een gedeelte voor de noodmunt werd overgegeven, staat er de nota bij: „Op dese thien ende een vierendeel heeft die stadt nyet meer ontfangen als twalef marck zeven loot"; en deze nota is met anderen inkt geschreven, dus later (1578) bijgevoegd.

Op folio 11 werd bij vergissing een kruisje geplaatst vóór de woorden: „Een schilt, dat die knecht an syn muts draeght, weecht met fluweelen lap daer 't opgenaijt was 18 loot". Maar dat zilveren „schilt" behoefde niet aan de stad te worden afgestaan; daarom schreef men er bij: „Schilt van die knecht is niet gelevert". En dit laatste was volkomen waar; want uit vele plaatsen van het handschrift blijkt duidelijk, dat geen enkel gild het zilveren schild, hetwelk de gildeknecht aan zijn bonnet droeg, heeft behoeven af te staan; dit onderscheidingsteeken werd als een onontbeerlijk voorwerp beschouwd.

Uit een en ander meen ik met voldoende zekerheid te mogen opmaken, dat al de stukken die op meergenoemden inventaris van een kruisje voorzien zijn, in Januari 1578 gediend hebben tot het vervaardigen der Amsterdamsche noodmunt. Ziehier de volledige lijst.

Aan de Nieuwe Zijde d. i. ten Westen van Damrak en Rokin:

Het Romeynengildt met die Tappers: een sylveren brootbos [1]) 17½ loot; twee sylveren pullen 13½ loot; een sylveren paesbort [2]) met een cristaline in midden 3 Marck 1 loot.

Dat Droochscheerdersgilt; een paesbort weecht 40 loot; een brootbos weecht 32 loot; twee pullen 37 loot.

Dat Schoenmakersgilde an beyde Syde. Aan die Oude Syde:

---

[1]) Hostie-doos.

[2]) Paesbort, eigenlijk *pax-bord*, engelsch *paxboard*, duitsch *Kusstäfelchen*, draagt in het Latijn verschillende benamingen: als *pax*, *pacificale*, *osculum pacis*, *instrumentum pacis*, *tabula pacis*, *asser ad pacem*, *osculatorium*. Het was langwerpig vierkant, maar boogvormig aan de bovenzijde, en uit ivoor, marmer, edel metaal of hout vervaardigd, en aan de achterzijde van een handvat voorzien. Het droeg de beeltenis van den gilde-heilige of eenige ander godsdienstige voorstelling. Als onder de gildemis de priesters aan het altaar elkander den vredekus gaven, ging het paesbord onder de gildebroeders rond: iedereen kuste het en reikte het zijn naasten broeder over.

het paesbort 2 Marck 12 engelsch; die brootbos en twee pullen, het sylver an die pel 3 Marck 4 loot 4 engels.

An die Nuwe Syde: een paesbort 32 loot 8 engels; een brootbos met 2 pullen weecht 3 Marck 3½ loot.

Dat Vulders Gilde: een paesbort weecht 4 Marck 4 loot; een brootbos 1 Marck 6 loot; noch twe pullen wegen 2 Marck 12 loot.

Dat Wevers Gilt: een paesbort 63½ loot; twee pullen 44½ loot; een brootbos 22 loot.

Die Bynnenlantsvaerders an beyde Zyde: wij hebben an sylver an beyde Zyde 10 pont 1 vierendeel. Nota: Op deze thien ende een vierendeel silver heeft die stadt nyet meer ontfangen als twalef Marck zeven loot [1]).

Dat Barbiers ghilt: een paesbort 28 loot; een brootbos 24½ loot; twe pullen wegen 34 loot.

Die Bierdragers: een sylveren paesbort weecht 62 loot; een brootbos 37 loot; twe pullen 48 loot; twe spannen [2]), die men stelt op die pel [3]), met twe silveren burryen; Synte Christoffel [4]); noch een silveren fret [?] met een schilt, dat die knecht an syn muts drecht, weecht met fluweelen lap daer 't opgenayt was 48 loot [5]); die grote sylveren croen weecht 55 loot [6]), die cleyne croen met een scepter ende een agnus Dei met een sylveren schilt weecht 36 loot; een blaue cleet met sekere sylveren teykenen ende ringen wegen met cleet met al 37 loot.

---

[1]) Vergelijk hierboven blz. 343.

[2]) Spannen: vermoedelijk zilveren platen of medaillons met gedreven of gegraveerde gildeteekenen, hangende op het lijk- of baarkleed bij begrafenissen en uitvaarten.

[3]) Pel: een baar- of lijkkleed.

[4]) Christoffel was de patroonheilige der Dragers; hij heeft het Christuskind gedragen.

[5]) Hierbij staat de noot: „schilt van die knecht is niet gelevert". Vergelijk hierboven blz. 344.

[6]) Dit was de kroon van het beeld der H. Maagd, die, omdat zij de kostbaarste last der wereld, den goddelijken Verlosser, in haren schoot had gedragen, als patrones door de Dragers vereerd werd. Op hooge feesten was het Mariabeeld omhangen met een „gouden mantel, daer 24 grote sylveren bellen an hangen".

De bierdragers hebben voor hun zilver geen rente ontvangen weshalve zij, volgens eene memorie, door de thesaurieren der stad na het Verraad van 26 Mei 1578 aan hunne opvolgers overgeleverd, in evengenoemd jaar nog 471 gulden en 13 stuivers van de stad te vorderen hadden [1]).

Synt Josephs Ghilde ofte tymmerluijden: dat paesbort weecht 56½ loot; twe pullen wegen 36 loot; de brootbos weecht 20½ loot.

Die Corendragers Outaer ofte Synt Joost: een sylveren brootbos 48 loot; een paesbort 70 loot; twe sylveren pullen 28½ loot; een sylveren cop met twe sylveren lepelen 12 loot.

Het Cruijs Ghilde: dat cleijne cruys, dat men op die stock draecht, 4 pont ende vierendeel; een wierocxvat 2 pont.

Die Drapenierders: een sylveren paesbort 40 loot.

Die Metselaers ghilde: een paesbort 42 loot; een brootbosse 35 loot; twe sylveren pullen 56 loot.

Aan de Oude Zijde d. i. ten Oosten van Damrak en Rokin:

Dat Lievrouwen Ghilde: een sylveren paesbort weecht 2 pont 4 loot; een sylveren wierocxvat weecht 2 pont 6 loot; een sylveren schip [wierookscheepje] weecht 1 pont 2 loot; twe sylveren pullen wegen 19 loot 7 engels; een sylveren brootbos 13 loot.

Dat Smeets Ghilde: een sylveren paesbort vergult 41 loot; twe sylveren pullen tsamen 25 loot; een brootbos weecht 12 loot.

Dat Backers Ghilde: een sylveren paesbort 50 loot; twe sylveren pullen 26 loot; een brootbos 22 loot.

Dat Cuypers Ghilde: daar is an sylver in als [alles te zamen] 132 loot.

Dat Cramers Ghilde: twe sylveren pullen wegen 28½ loot; een sylveren brootbos weecht 29½ loot; een paesbort 56 loot.

Voor dit altaarzilver kregen de Kramers een losrente van 9 gl. 2 st. en 7 p. 's jaars [2]). Later strekten de bezittingen van het Kramers- of Sint Martensgilde, om Arminius tot predikant op te

---

[1]) „Noch dat het bierdragers ghilt compt. van XXVI marc XII loot en 11 quartier loot ongemunt silver, 't marc tot XVII gl. XII St., dair sy geen renten om gecoft hadden, compt 1111^{c} LXXI gl. XIII St." *Gemeente-archief*, Lade T. I, No. 6 — Cf. *Arch. Begg.* Art. 43. blz. 1.

[2]) *Kerckelyck Amsterdam*, blz. 99.

leiden, eene geldbelegging, die voor de stad bedroefd weinig rente heeft opgeleverd [1]).

Die Fruyteniers ofte Synt Jansghilde: dat paesbort met die brootbos en pullen wegen 3 pont 1 vierendel.

Dat Snyersghilde: een paesbort 53 loot; een brootbos 35 loot; twe vergulde pullen wegen 37 loot; een sylveren scaer wegende 12 loot.

Synte Gangelofs ofte Vrijers Ghilde, in de H. Stede. Hierbij staat de nota: den 23 Januari '78 heeft de stadt van dit gilt ontfangen aen een paesbort mit twe pullen, in alles twe marck elf loot ende een half vierendeel.

Dat Ghisselbroeders Ghilt, mede in de H. Stede: een sylveren kelck met twe sylveren pullen wegen 2 pont 8 loot. Nota: Deze pullen zijn die stad gelevert den 23 Januari '78.

Hiermede heb ik al de voorwerpen vermeld, die voor de noodmunt in Januari 1578 zijn versmolten; althans voor zoover ze op den inventaris van 1570 door een kruisteeken of bijschrift voor die bestemming zijn aangewezen.

Hoezeer overtuigd, dat met de bovenstaande gegevens nog de geheele lijst van het versmolten zilver niet valt op te maken, meen ik echter eene nieuwe bijdrage tot de geschiedenis van de Amsterdamschen noodmunt geleverd te hebben.

B. H. Klönne.

---

[1]) *Arch. Begg.* E, Art. 23.

SOMBERE WEEMOED.

„Toen week mijn droom en 'k was aan vreugde rijk,
Gelijk een ziener in den slaap verrast
Door de openbaring van Gods Koningrijk".

HÉLÈNE SWARTH.

Telkens wanneer men mij — ik begin met eene gemeenzame bekentenis — eene aflevering van *De Gids* ter lezing heeft gebracht, zoekt mijn oog eerst en vooral in den inhoud naar een dichtstukje van de buitengemeen begaafde Hélène Swarth, „de dichteres der melancholie". Ik doe dat reeds vele jaren. Met Pol de Mont waardeer ik „eene kunstenares, welke zelfs veel rijker en schitterender litteraturen dan de ónze tot wezenlijken, grooten roem zou verstrekken". Groote stukken poëzie van breed opzet heeft zij ons nog niet geschonken. Ach, „die beste Poëzie liegt uns ganz nahe, und ein gewöhnlicher Gegenstand ist nicht selten ihr liebster Stoff" heeft Novalis gezegd, en met „den krachtigen vertolker van Isaïas", G. Jonckbloet, ben ik óok hierin van één gevoelen: „Daar zijn microscopische liedjes, die in velerlei omstandigheden meer te denken en te genieten geven dan uitvoerige gedichten van tienmaal rijker inhoud, en beschouwd uit het standpunt der groote kunst, van honderdmaal hooger poëtische waarde".

Niet in die waardeering nochtans ligt de oorzaak van de nieuwsgierigheid, waarmede ik *De Gids* in handen neem. Al bewonder ik in menig gedichtje onzer kunstzuster een schoon tafereel, waarvoor ik zwijgend pooze, de reden mijner nieusgierigheid ligt dieper. Laat mij de ronde waarheid zeggen: belangstelling en medelijden — geen voornaam medelijden — regelen mijne handelwijze. De schrijfster van *Eenzame Bloemen*, *Blauwe Bloemen*,

Sneeuwvlokken en *Rouwviolen*, „wie God de gave schonk van 't lied", is diep ongelukkig. Vele liederen, „meesterstukjes van eenvoud en gevoel", heur hart ontvloeid, leeren ons wel is waar geene door scherpe en vaste lijnen afgeteekende persoonlijkheid kennen, doch wij hooren ook — ik geloof den bezielden zanger van *Rijzende Starren* op zijn woord — geenszins „de geoefende stem van eene tooneelheldin ... de geveinsde weeën eener aangeleerde smart", neen, „de geschiedenis van een geheel gemoedsleven" ligt voor ons open. Grijp ik dan naar *De Gids* om met gretigheid de sombere tonen van de smart op te vangen? Trekt mij de „onbestemde, i e t w a t conventioneele weemoed", waarvan de beoordeelaar in *De Gids* gewaagt? Al heeft de melancholie, wanneer zij grim- noch grijnslacht, ook voor mij iets aantrekkelijks en al behoor ik, zooals ik reeds bekende, onder hen die, gaarne luisterend naar het hoogverheven lied, tevens den zang schatten met zijn „Tannzweig auf dem schlichten Strohhut", kan ik toch in die donkere zielsgesteldheid op den duur geen behagen scheppen. En juist dáárom worden mijne nieuwsgierigheid en belangstelling geprikkeld bij het verschijnen van *De Gids*. Zal Mej. Swarth een andere snaar tokkelen dan die, waarin het treurlied sluimert? Blijft de versregel nog droevige waarheid:

„(Plots) werd de bloem gevuld met sneeuw en ijs"?

Zoolang reeds hoopte ik het tegendeel... en mijne hoop wordt een enkele maal gevleid, meestal teleurgesteld en verijdeld.

Vóór 1884 heeft de achttienjarige naar den dood verlangd:

„Daar blonk een sterretje in mijn ziel
Met hel geflonker.
De glans verdween, de sterre viel...
Nu is het donker.

Nu moet ik licht en geur en zang
Voor eeuwig derven.
De weg is lang, mijn hart is bang,
O laat mij sterven".

Waarom? Wijl hij, „wiens lieve mond haar eens om liefde vroeg", ontrouw werd, „als waardeloos glas aan scherven brak al wat haar heilig was en dierbaar, en heel geestig spotte en lachte om hare pijn".

Om die trouweloosheid en dat gemis ge oelt zij zich rampzalig en geeft uit deelneming met hare kunne aan alle meisjes van Nederland den naïeven raad het jawoord te doen besterven op hare lippen:

„In wondren weemoed weggezonken, droomen,
Langs stille kronkelpaden, jonge paren...
In 't hart der jonkvrouw beven liefdewoorden.
— O mochten ze eeuwig ongefluisterd blijven!"

Waarom?

..... luimig is de Aprilzon in het Noorden.
Wellicht waait morgen over alle knoppen
Een ijswind, die haar sappen doet verstijven".

Het woord van Ebers is zoo treffend waar: „Das tiefste Leid fliesst uns immer aus derselben Quelle zu, die uns mit Wonne zu sättigen vermöchte, und am heissesten brennen die Wunden, die eine geliebte Hand uns schlägt". Ik eerbiedig de smart der dichteres, besef ze eenigszins, wijl ik aan de oprechtheid der liefde geloof, hoewel deze bij de moederlijke liefde wordt vergeleken:

„Nu zijn wij twee en wij waren één...
en *ik* heb U zóó bemind
— — — — — — — — — — — —
Als een moeder haar eenig kind".

En zoo begrijp ik ook, dat die miskende en gesmade liefde alleen maar *in schijn* tot haat oversloeg; eene moeder kan haar eenig kind niet haten; de versregel:

„Ik ben met mijn Haat door 't leven gegaan"

is de sterkst sprekende liefdetaal.

Mocht het echter zijn, dat de bedrogene een oogenblik werke-

kelijk gehaat heeft, o „wie 't Leven scheidde brengt het sterven saam", en de zeisenman, die den trouweloozen minnaar trof, heeft tevens den haat der minnares verslagen: „Mijn haat verslagen door de hand des doods". De bruid heeft vergeving geschreven op het graf, een krans violen om het kruis gewonden, en hoewel zij als loon een boek van den afgestorvene „een testament van haat" moest vinden, heeft zij naar het woord des apostels gehandeld: „Bemin uw vijand! zegen wie u vloekt!" en gebeden voor de ziel, door God gericht. Nu wacht zij tot haar

„de Dood de poort ontsluit
Van 't oord waar Hij leeft, rein van zonde en blaam",

en dan treedt zij „tot hem, als zijn eerste bruid".

Nog eens: ik eerbiedig die smart; ik wil zelfs erkentelijk zijn voor vele sonnetten en liederen, waarin zij zich uitte, maar de tonen van den weemoed, vooral de sombere tonen, kunnen, ook in heerlijken maatklank, ietwat vervelend worden. Het dichtvuur sprankelt ons dan niet meer in de oogen, het begint veeleer voor ons te glimmen als vermolmd hout in het halfdonker. Bittere tranen te zien is voor niemand verkwikkelijk, doch stadig te hooren weeklagen is pijnlijk. Ik althans — en nog anderen — moet bij de jammernis van onze kunstenares het geduld wel eens oefenen.

Deze heeft reeds in 1888 beloofd het geklag te staken:

„Geen klacht zal komen over deze lippen.
O woud, verberg mij in uw duisternis!
Laat mij vergeten, waar uw beken glippen,
Hoe koel de mensch, hoe leêg mijn leven is".

Wie de dichteres streng aan haar woord hield, zou blijk geven van kleinsteedsche nuchterheid. Mij althans verwondert het niet, dat een oogenblik na hare onbekrompen belofte de lijderes wederom het gemoed aan ons uitstort door te verzuchten, zonder zon en zonder zang door 's levens dreven te dolen en geen

enkele bloem te vinden langs het pad. Om ons goed te doen beseffen, hoe akelig mistroostig zij is, vergelijkt zij heur verdriet bij dat eener non, die in „den stillen, killen kloostertuin" op en neer wandelt met spijt in de borst, omdat zij

„De witte wijle insteê der wereld koos" [1]).

Beklagenswaardig lot! Zulk een leven is geen leven. Hoe blijde was ik, toen ik vernam, dat het hoofd onzer kunstzuster verkoeld, een zalige vrede in heur hart was gedaald:

„Een zaalge vrede uit verre kinderjaren
Zweeft, frisch en rein, op d'adem van den wind,
Verkoelt mijn hoofd, omspeelt en streelt mijn haren
En 'k voel mij weer een vroom, eenvoudig kind".

Met hoe innig een genot heeft mijn oor geluisterd naar het lied aan „Ons Eden" en hoe hebben op „'t roze-ombloeid balkon" mijne oogen zich verlustigd, toen dat paradijs door den zonneglans omschitterd werd! Goddank! juichte ik, de dichteres heeft den raad van Göthe opgevolgd: „Wer sich entschlieszen kann besiegt den Schmerz". De droevige dagen zijn voorbij, de zwaarmoedigheid is geweken, het treurlied afgezongen, sneeuw en ijs zijn gesmolten. De prachtige asters openen zich, „zwaar van bloemen zijn de dahliastruiken" en... als de nacht daalt, zie ik

O de heilige onsterflijke sterren, hoog boven mijn sterfelijk
(hoofd".

Teleurstelling op teleurstelling. De lijderes is ongelukkiger dan ooit. Wat wij vermoeden konden, geschiedde: „'t Geloof met zijn kindervertrouwen" is te loor gegaan. Ondanks de stem van heur hart, die haar 't eeuwige leven belooft, durft zij den klaagtoon uiten:

---

[1]) Dit nonnetje heeft zeker de volgende strophe van Mej. Swarth niet gelezen:

„Verschalke de arglooze onschuld uw festijn,
O valsche Wereld die mijn zinnen tart!
't Is ooft der doode zee en gif voor wijn".

„En het graf is zoo diep en de Hemel zoo hoog en of God leeft
(weet geen . . ."

Hoe! Bij 't uitspansel, bezaaid met millioenen starren, — bij het ontzaglijk hemelgewelf, met blijden mond Gods eer en heerlijkheid bezingend, — bij dat gefonkel en dien flikkerglans in de heilige nachtstilte, — bij dat standvastig evenwicht aan het tintelend firmament hoog boven ons hoofd, blijft het redelijk wezen, dat oorzaak van gevolgen onderscheidt, in twijfel, of er een eerste oorzaak bestaat, of God leeft? Is het fijn gemoed der dichteres dermate twijfelziek? Naar waarheid mogen de ontrouwe liefde en de dood van een zielsvriend den lentestorm hebben verwekt, die haar levensboom geschud heeft, doch dat „een wolk van bloesem en van blaadren in 't grijs der lucht" stoof, en die levensboom geen gouden appel, doch wel verdorde blaadren droeg, zal wel het vernielingswerk zijn van den fellen, ijskouden ademtocht der twijfelarij. Ach, wie „de parel" ontbeert, mist zooveel, maar wie „de parel" lichtvaardig in den vloed geworpen, den schat des geloofs heeft verspild, is meer dan een flauw evenbeeld van den rijke, die tot den bedelstaf gebracht in donkere dagen de vroegere weelde herdenkt. Hij buigt onder 't „kruis met rozen" als een lastdier onder 't juk. Wat baat het hem een Griekschen tempel uit te kiezen, waar *zijn* god troont, aan de voeten van dien god te vluchten en de armen uitstrekkende te bidden:

„O schoone God! aanschouw en heel mijn lijden!"

Dien god moge men Liefde noemen, hij *is* DE LIEFDE niet; hij is van marmer en zal den kreet der afgefolterde ziel niet smoren, geen balsem gieten in de wonde, veel minder haar genezen; de blinde smart blijft voren trekken door den akker des gemoeds. Zulk een god met zijn glimlach om de lippen grimt ons met wanhoopsoogen tegen; een „Ode" aan hem is een machtelooze weerklank van *Die Götter Griechenlands*, waarin Schiller gelukkig genoeg niet het Christendom, zooals 't *is*, hoonde, maar 't Chris-

tendom, zooals hij het kende, „das abgeblaszte, verstümmelte Christenthum, wie es in seinem Bekenntniszglauben vor ihm stand, ohne sichtbare Gestaltung, Hierarchie, Sacramente, kirchliche Kunst und innigere Durchdringung von Religion und Leben" [1]). In haar „Ode" lastert de gewezen Christin den God der Christenen:

„In welken tempel zal ik nederknielen?
Der Christnen God gedoogt geen aardsche liefde,
Het Offerlam, dat bloedt voor aller zielen,
Kan ik niet bidden voor mijn zielsgeliefde".

Christus heeft de liefde, ook de aardsche liefde als heiligen plicht gestempeld. Of versta ik het woord „aardsche" verkeerd? Dieper dan in de steenen Tafelen staat in elk menschenhart gegrift, welke liefde verboden is. Hoe nu? Zal 't mogelijk worden een vergelijking te trekken tusschen onze dichteres en de „poète de négation et de désespoir"? Zal Nederland in Hélène Swarth een Louise Ackermann gaan begroeten, die in hare dichterlijke uitboezeming tegen den Almogende gevloekt heeft? O, dat zij verre! Onze zangster herhale ook in geen zwakkere klanken het ijselijk lied der *Poésies philosophiques*. Zij vergete de les van Pascal niet: „C'est être lâche que de se faire brave contre Dieu". Moge liever de dertigjarige het voorbeeld volgen van de bedaagde kunstenares: terugkeeren tot het vaderhuis en zich werpen in de armen van den God der Christenen. Dien hartewensch — hij zweeme wellicht op den preektoon — mag ik uiten. Immers de ongelukkige zangster vraagt zelve:

„Is niet ook mijn ziel mededoogen waard,
Zoolang daar nog één vonk van 't goede in gloort?"

En wie zal zeggen, wat al vonken daarin gloren!

Zij keere terug tot het Geloof, tot de schijnbaar blinde vrouw, zoo heerlijk door haar bezongen:

---

[1]) Baumgartner, *Göthe*, II, S. 54 (2e Aufl.).

„Waar bruisend water stort in kloof bij kloof,
Verscheen een vrouw mij, in mijn droomgezicht.
Zij sprak: — „Volg mij, al houd ik de oogen dicht!
Mijn weg is 't Leven en mijn naam Geloof".

— „Uwe oogen", zeide ik, „zijn beroofd van licht,
Het pad is smal, de nacht voor klachten doof!"
Zij sprak: — „Vertrouw! ik geef wat ik beloof,
Geen die mij volgde vreesde 't Godsgericht".

Ik greep den zoom van 't hemelsblauw gewaad
En liet mij leiden, als een volgzaam kind,
Dat moeder mee naar huis neemt, 's avonds laat.

Fel in mijn aanschijn, blies de noordewind,
Maar 'k hief omhoog mijn hart en mijn gelaat...
Toen blikte ze om en 'k zag: zij wás niet blind".

Doch 't geloof is eene gave: aan de groeve van een dierbaren doode beseft men zijne waarde. Hoe den verloren schat herkrijgen? Laat de ongeloovige zelve doen wat zij de liefdezuster vraagt voor haar te doen:

„Kniel stil voor 't Kruis en bid uw krans van kralen".

Ja, laat zij bidden ondanks haar ongeloof; zij zal de vuurbaak zien op de rots. Heur hart zal niet wild meer kloppen, hare angstvolle oogen zullen niet meer branden. Laat zij tot den Goddelijken Heelmeester, dien zij op den schoot harer moeder leerde kennen, ootmoedig zeggen:

„Hier is mijn hart, door 't leven stukgeslagen,
Verijdel niet mijn hoop! gij kunt zooveel!
Gij die geneest wie zonder u moest sterven,
Heb medelijden, laat mij niet verderven!
O (Christus, Heiland)! maak mijn hart weer heel!"

Hij alleen, niet de god van Vosmaer, verkeert wie kwijnde en kermde in kerngezonden; zij grijpe den zoom van zijn kleed. Dan zal haar „de rozengever Zomer" minder wreed tegenlachen, zeker niet haar met zijn hoongelach de lippen stom slaan, de wandelensmoede niet „als een vreemde gast" opnemen in zijn koningshuis, — Trots zal met Liefde niet meer worstelen borst

aan borst en de eerste op den nek der laatste heur stalen voet niet meer zetten, — ook de lijderes zal het Offerlam, dat bloedt voor aller zielen, beminnen, den Menschenvriend, die met zijn heilig woord te pletter zal slaan al wat de ziel belast en buigt naar de aarde, — reeds in dit leven zal de doodmoede bekomen van de lange reis en nimmermeer haar lot vervloeken. Het scheepje harer ziel is dan

„Bemand met Hoop, Geloof en Liefde — Liefde als loods".

De Hoop zal hoog juichen

„ . . . . . Wij gaan naar 't schoonste land,
Waar, hoe de mensch er 't reinste beeld van boots'
Geen hart bevroedt hoe heilig 't is en grootsch!"

Zoo zingt Hoop met Liefde... en de dichteres zal hartelijk medezingen wijl zij niet enkel lucht en zee, maar ook land ziet.

En wij, die vermoeid zijn door die stadige *sombere* tonen van een afgepijnd hart en toch zoo gaarne hooren „Aan 't venster" en „Op 't kerkplein", wij, die niet in de rij staan van de „Practische menschen", vreugde niet vreezen, liefde geen zonde noemen maar plicht, wij zullen bij de veranderde stemming der zangster herademen. Niet „la note gaie" krijgen wij te hooren — „la gaieté est la forme la plus virile du courage" — maar een zilveren stem zal ons tegenruischen in het zonnige landschap zoowel als op de „wijde, blijde heide". Zij, die zoo fijn en treffelijk penseelen kan, zal het leven niet meer met gal en roet schilderen, maar met de zachte tinten en heldere kleuren van „Gods ring van trouw, den heiligen vredeboog", omdat heur hart zal kloppen

„Gelijk een aadlaar met de vleugels klept,
Ten hemel stijgende in den zonneschijn!"

En wij stijgen mee in die vlucht [1]).

Gymnasium Katwijk a/R. H. Ermann S. J.

---

[1]) Voor eenige lezers laat ik hier naar Godefroy en Jeanroy-Félix, een klein levensbericht volgen omtrent de vrouw, die

met weergaloos talent, op eene ijselijke wijze het atheïsme bezong. Louise Ackermann werd den 13 November 1813, naar ik meen, te Parijs geboren. Haar vader, een „voltairien de vieille roche", deed haar tot den ouderdom van twaalf jaren elk godsdienstig onderricht derven. Zij mocht nochtans op dien leeftijd hare eerste H. Communie doen, terwijl hij haar tevens te voelen gaf, dat hij ze niet gedaan had. Verbaasd en verontrust, dat zijn kind zich met vurigen ijver tot die verhevene plechtigheid voorbereidde, wilde hij op die onverwachte vlaag van godsvrucht terugwerken door de lectuur. Voltaire, Fréret, Plato, de *Etudes de la nature*, werden toen de geliefkoosde boeken van 't jonge meisje tot op het oogenblik, waarop hare dichterlijke horizon verbreed werd door de werken van Shakespeare, Byron, Goethe en Schiller. Victor Hugo, die hare eerste letterkundige proeven las, achtte het niet beneden zich, de jonge kostleerlinge zijdelings in te lichten omtrent de klankmaat. De jeugd van 't kind ging eentonig voorbij. Na den dood haars vaders begaf zij zich naar Berlijn en voltooide in den kring eener achtenswaardige familie hare studie in de Duitsche letteren. Daar huwde zij M. Paul Ackermann, wiens zacht karakter, ernstige geest en strenge zeden haar hadden getroffen. Een innig en kalm geluk was de vrucht van dit huwelijk. Na twee jaren werd het verstoord door het overlijden van den echtgenoot. Onzeglijk bitter was de smart der jonge weduwe. Deze ontweek het gewoel der wereld en ging bij een harer zusters te Nizza wonen. In de stilte harer eenzaamheid volgde zij met levendige belangstelling den gang der moderne wetenschap. Zij meende in de theorieën van die wetenschap, overeenstemmend met de pantheïstische richting van haren geest, de oplossing te zien van de vraagstukken, die haar gemoed geen rust lieten. Van dat oogenblik dagteekenen hare *Poésies philosophiques*.

„Mijn leven", zoo verhaalt zij zelve, „kan in deze weinige woorden worden samengevat: „une enfance engourdie et triste, une jeunesse qui n'en fut pas une, deux années d'union heureuse, vingt-quatre ans de solitude volontaire".

In hare *Poésies philosophiques* verheft zij de stem „au nom de l'homme collectif". Zij beschouwt het menschelijk geslacht als den held van een pijnlijk drama, dat in een verloren hoek van het heelal door middel van eenige blinde krachten wordt afgespeeld, en waarvan de ontknooping is . . . . het *Niet*. Eer het te laat was, heeft zij op de borst geklopt, woorden van berouw gesproken, die naar wij hopen hare godslasteringen — de uitdrukking is niet te sterk — in eene zegenbede veranderd hebben. R. I. P.

BOEKBEOORDEELING.

Willoozen. Roman door Jan Holland
Utrecht, Dr. A. J. Vitringa, 1891.

Den schrijver moet wel een fijne glimlach om de lippen gespeeld hebben, zoo verbeeld ik mij, toen hij dit boek met zijn vreemdklinkenden titel als een „roman" in het licht zond. In zooverre hetgeen hij zeggen wil ten beste gegeven wordt in den vorm van een roman, behelst deze benaming zeker geen onwaarheid; maar klaarblijkelijk is het hem toch om den roman eigenlijk niet te doen. Ja, als men een schema maakt van den rijken inhoud, dan heeft dit zelfs een tamelijk systematisch geleerd voorkomen. Wien het eigenaardig talent van dezen schrijver ontbreekt, zou er eer een dorre verhandeling dan een roman van maken. Maar hierin ligt juist de dubbele waarde, de letterkundige en zedelijke waarde, van dit zeer belangrijk en hoogst nuttig werk.

Zoowel met het oog op den inhoud als op de lezers, voor wie het voornamelijk bestemd is, kon Jan Holland geen doeltreffender vorm gekozen hebben. Als wij opmerken, hoeveel zorg hij ook besteedt aan dien vorm, dan twijfelen wij niet, of de schrijver zelf is daarvan overtuigd geweest. Hier is inderdaad een meesterschap in samenstel en in détail, die zooveel te schooner is naarmate de kunst zich meer verbergt. 't Is haast te natuurlijk om kunstig te zijn.

Alzoo toch een tendenz-roman? Ja, mits men hiermede geen blaam bedoelt. Zeker, verscheidene schrijvers zijn op de vele klippen van dit uiteraard eenigszins hybridisch ding gestrand; maar Jan Holland weet met bewonderenswaardig zeemanschap die klippen om te zeilen. Hier spreken en handelen geen, in menschen verbeelde, afgetrokken beginselen, maar werkelijke personen, uit het leven, en wel in eigenaardige doch geenszins onmogelijke toestanden geplaatst. Ieder in zijn kring en stand is toch eigenlijk een alledaagsch

mensch, die zelfs onze belangstelling niet zou wekken, indien niet het verhaal van zijn geheele doen en laten eene menschenstudie ware uit het oogpunt eener kwestie, die boven alles belangwekkend is voor alle menschen en de geheele maatschappelijke orde, het vermogen namelijk van den wil. Het geldt hier de ingrijpende dwalingen omtrent 's menschen vrijen wil, het sofisme „door verstand en oordeelsvermogen uitgedacht om de menschen diets te maken, dat de eigen vrije wil een louter ingebeeld zielsvermogen, een dom zelfbedrog is".

Men weet te goed, dat deze stof geen thema is, door den schrijver uit lust tot schrijven willekeurig opgevat; de zaak is, helaas, maar al te actueel. „In onzen tijd — zegt Jan Holland ons, bij monde van zijn evenbeeld in menig opzicht, Dr. Bedermann — heeft meer dan ooit te voren de loochening van 's menschen wil als zelfstandig en gebiedend zelfvermogen in een waren stortvloed van sekten haar weg onder alle standen der maatschappij gevonden".

Wij worden hier die wereld ingevoerd van steeds afbrokkelende bouwvallen, die puinhoopen, die niet aan te roeren zijn zonder dat de doodslucht u tegenwaait, gelijk Broere zoo treffend de groote dwaling geteekend heeft. 't Is in den grond een diep ernstig, aangrijpend boek, en hoe meer naar 't leven de karakters geteekend zijn, des te treuriger indruk maakt dat schouwspel van de verwoestingen, door de dwaling in den geest en in het gemoed der slachtoffers aangericht.

Wij zien hier de meerdere of mindere verwoesting van het innigst zieleleven des menschen in het meest verscheiden voorkomen en karakter, in de schrilste en teederste kleuren geschilderd. Welk een treurig theologisch getob, wat weerzinwekkend fanatisme, welk een koude, geenszins rustige berusting, wat troosteloosheid of onbevredigde behoefte aan zekerheid in de hoogste en heiligste dingen, al naarmate het vergift der dwaling de verschillende zielsgestellen heeft aangetast.

Wij worden vooral getroffen, waar de schrijver ons een enkele maal den schat van gemoedsleven ontdekt, soms onder den berg van tobberijen begraven. Het tafereeltje van Thilde met haar moeder, mevrouw Verhorn — op blz. 208—215 — zal men, eens gelezen en gevoeld, niet gemakkelijk vergeten.

't Is waarlijk niet de schuld van den schrijver. als op andere

plaatsen — de beschrijving van 't in den mest wroetende Dungerloo, met zijn Jannes den bekkesnijder, bij wien de heele theologie voor 62 gulden en 14 cent op den loop gaat — zijn boek een heftige satire wordt. Hier vertoont zich het fanatisme in zijn weerzinwekkendste vormen, of liever in zijn ongemaskerde, naïeve waarheid. En wij behoeven niet meer te vragen, waarom aan de beschrijving der Dungerloosche toestanden zooveel zorg besteed is, als wij Dr. Sleeschuur, op 't einde van een woordenstrijd tusschen de meer beschaafde vertegenwoordigers der dweeperij, hooren zeggen: „Als ik er iets van begrijp, ben jelui bezig den vrijen wil weg te redeneeren net als de stomme boeren daar ginds op hun mestvaalten", en hetgeen hij verder laat volgen.

Doch de satire zou al te onbarmhartig zijn en Jan Holland's geheele boek een troosteloos geschrift, indien de lichtpartijen, met hare overgangen en nuanceeringen, niet met gelijk vernuft en kracht behandeld waren.

Naast de dwaling in hare verscheidene uitingen staat de waarheid, niet schril en hard, maar in zachte, afwisselende, nu eens sterker den weer flauwer sprekende kleurschakeering voorgesteld. En zoo de schrijver niet het volle licht in zijn heerlijksten stralengloed over zijn schilderingen laat opgaan, dan is dat geenzins uit onvermogen. Met voordacht wordt het beeld van Mathilde met niet al te warme en teedere kleuren gepenseeld en blijft het ten slotte als nog maar half afgewerkt staan. De oogen zijner lezers zouden dat volle licht nog niet kunnen verdragen. Zoowel uit letterkundig als zielkundig oogpunt is dit hier zeer juist gevoeld. Met scherpe geeselslagen treft hij de monsterachtige dwaling, die de grondslagen der maatschappelijke orde ondermijnt, maar als met fluweelen vingeren tast hij de wonden aan, door deze dwaling in 's menschen ziel geslagen; hij laat de verdwaalden den rampzaligen toestand zien, waarin zij gekomen zijn, maar toont hun voorzichtig tegelijkertijd den weg ter uitkomst aan.

De schrijver weet wel, dat hij met een al te schitterend licht de oogen zijner lezers eer zal beleedigen en verblinden dan doen opengaan en zien; daarom tracht hij ze langzamerhand aan het licht te gewennen. Hij laat de onredelijke theorieën der dweepers stuiten tegen de ondervinding der dagelijksche werkelijkheid, hij brengt ze in tegenspraak met het gezond verstand, hij laat zelfs de nieuwste

ervaringen der wetenschap, het hypnotisme, pleiten voor het bestaan van den vrijen wil. Dit licht geeft echter nog geen warmte. Dan komt het lang miskende, eerst in het diepe lijden ontdekte, rijke gemoedsleven van Thilde's moeder, het edel gemoedsleven met het verlicht gezond verstand vereenigd in den gezelligen, sympathieken Doctor Bedermann, en de uitwerking van dit alles in de los geschetste gestalte van Mathilde, die als de vriendelijke morgenster, langzamerhand aan de duisternis ontworsteld, met zacht en teeder licht voor de oogen der dwalenden aan den hemel oprijst. Die ster is voorbode en afstraling van het volle licht, dat zich in al zijne schoonheid ons openbaart in het vrijwillig Offer der goddelijke liefde. En met de stille verwijzing daarheen wordt dit boek, dat over de „willoozen" handelt, besloten.

Het is een bekend feit, dat de meeste voortbrengselen der katholieke pers in zekere kringen weinig of zoo goed als geen aftrek vinden. Zouden wij onder de verschillende oorzaken van dit verschijnsel ook niet deze kunnen opnoemen, dat over 't algemeen onze schrijvers de toegangen tot den geest en het hart hunner andersdenkende landgenooten tot nu toe nog niet schijnen gevonden te hebben? Wat dit boek betreft, wij twijfelen niet, of het is reeds doorgedrongen in kringen, die tot op heden voor onze schrijvers gewoonlijk gesloten bleven. In het aanvullen van deze leemte en de meesterlijke wijze waarop dit geschiedt ligt, naar onze meening, vooral de hooge beteekenis van Jan Holland's geschriften. Maar ook voor de meer ontwikkelde katholieke lezers is het, om velerlei redenen, niet alleen een zeer lezenswaardig, maar tevens een zeer leerzaam en nuttig boek.

F. J. Poelhekke.

OVER JAARBOEKJES VOOR KATHOLIEKEN.

Onmogelijk is het voor een maandschrift geregeld verslag te geven van den inhoud der katholieke jaarboekjes, die telken jare in rijke verscheidenheid het licht zien. Geenszins echter ligt daarin gebrek aan waardeering opgesloten. Wij erkennen en huldigen gaarne en openlijk de verdienstelijkheid van den arbeid, die er

aan besteed wordt, en het veelvoudig nut, dat zij stichten. Niet alleen voorzien zij de katholieke huisgezinnen van den onmisbaren roomschen kalender, maar zij vormen ook een eigenaardig perk in onzen letterkundigen hof, dat veel aantrekkelijks blijkt te hebben voor schrijvers en lezers en uitgevers. Soms zou iemand de vrees kunnen bekruipen, dat het perk wat overvol dreigt te worden, en dat een nieuw plantsoen een ander, dat reeds in bloei stond, het licht zal benemen; maar die vrees schijnt voorbarig te zijn; want 't is een feit, dat waar een bloempje tieren wil in dat perk er al spoedig een ander naast gezet wordt, en onze vaderlandsche hoveniers zijn over het algemeen te practisch om zich zulk een weelde te veroorloven, als zij enkel maar tot verlustiging der oogen strekte.

Intusschen moet erkend worden, dat de meesten van die jaarboekjes — al is het dan in hetzelfde perk — een nog onbezette en eigene plaats hebben gekozen en ingenomen. Inzonderheid mag dat geroemd worden van den *Pius-Almanak*, die een hoogst nuttige, ja onmisbare vraagbaak is geworden voor alles, wat onze katholieke vereenigingen betreft, en door de lofwaardige zorg van den verzamelaar, die blijkbaar geen moeite ontziet, jaarlijks in nauwkeurigheid en volledigheid wint, maar daardoor ook in omvang toeneemt [1]). Vele inlichtingen, die men elders vergeefs zou zoeken en niet dan

[1]) Dat de zorgvuldige bewerker zijn voornemen om den *Pius-Almanak* in twee deelen uit te geven, niet ten uitvoer gebracht heeft, betreuren wij in weerwil van het „plebisciet". De opgaven, die de specialiteit van dezen almanak uitmaken, breiden zich door ijverige bemoeiing steeds uit, en 't is te verwachten, dat op dien goeden weg zal volhard worden: zoo b. v. doen de bijzonderheden omtrent het Apostolisch Vicariaat van Suriname zulk een uitbreiding te gemoet zien voor Curaçao en Batavia. Wordt de inhoud op die wijze steeds beter en vollediger, 't is een werkelijk bezwaar, dat het formaat in gelijke evenredigheid aan handelbaarheid verliest. En dit bezwaar is niet gering te achten voor een handboekje, dat bestemd is om nageslagen te worden. Eene verdeeling zal op den duur onvermijdelijk zijn, en wij zouden die hoe eer hoe liever ten uitvoer gebracht zien. Ook zouden de advertentiën, tusschen de opgaven in, zeer gaarne door den *gebruiker* gemist worden, en daardoor kon allicht meer ruimte vrijkomen om b. v. de verschillende parochiën op één en dezelfde plaats met wat duidelijker en grooter letter van elkander af te scheiden. Doch wij

met veel moeite bijeen kan brengen, zijn daar op gemakkelijke wijze ter beschikking van allen gesteld. Daardoor is dit jaarboekje eenig in zijne soort en kan zelfs de aanbeveling van zijn verdienstelijk „Mengelwerk" ontberen om algemeen gewaardeerd en ieder jaar dankbaar aanvaard te worden.

Behalve deze specialiteit hebben wij in verschillende schakeeringen keus en keur. Maar bij dien overvloed van goede dingen zijn er twee jaarboekjes, die telkens op geheel bijzondere wijze onze belangstelling wekken, vooreerst omdat zij tot de oudste behooren, en vervolgens omdat beide, in hun eigen kring van lezers, een bijzonder eervol verleden, onafscheidelijk verbonden aan gevierde en eerbiedig herdachte namen, hebben op te houden. Deze zijn — de lezer heeft ze reeds in stilte genoemd — de „Almanak van Alberdingk Thijm", die dit jaar zijn een-en-veertigsten bundel aan zijn trouwe lezers toezendt, en de „Vincentius-Almanak" die in den echt populairen trant, waarvan Prof. v. d. Ploeg jaren lang het voorbeeld gaf, zijn zeven-en-dertigste „nieuwjaars-geschenk" bij duizendtallen onder ons katholieke volk verspreidt.

Geen beter lof kunnen wij aan beide toekennen, dan dat zij hun verleden ten volle waardig zijn en het weten te handhaven.

Het jaarboekje, dat gedurende veertig jaren in onze katholieke huisgezinnen welkom is geheeten als de „Almanak van Alberdingk Thijm", verscheen, voor dit schrikkeljaar 1892, ten tweeden male, voortreffelijk van inhoud, onder de redactie van J. C. Alberdingk Thijm en Jan F. M. Sterck. In naam en in werkelijkheid is het gebleven: *Het Jaarboekje van Alberdingk Thijm.*

Zocht vroeger oog en hand allereerst naar de bijdragen van den meester zelf, zoo tintelend altoos van geest en vernuft, zoo baanbrekend voor onze uit eeuwenlange verdrukking en miskenning weder oprijzende christelijke kunst, zoo boeiend in de fijn gepenseelde tafereeltjes, die het verleden met zijn kunstlievende en vrome vaderen als herlooverden: ook thans wordt in iederen jaargang de herinnering aan zijn vruchtbaar leven en werken, aan zijn innig

---

weten al te wel, dat de wenschen van den een dikwerf in lijnrechten strijd zijn met de niet minder krachtige wenschen van den ander. Geen reden echter om ze niet, met gepaste bescheidenheid, te openbaren.

vromen katholieken zin met passende pieteit levendig gehouden. En zoo vinden wij ook in dezen bundel, onder eene rubriek: *Van en over Dr. Jos. Alb. Alberdingk Thijm*, weder eenige kenmerkende trekjes aangestipt en in het licht gesteld.

Wel is het afbreken van de biographie, die in 1890 voor een gedeelte de uitstekend gekozen bloemlezing inleidde, eene teleurstelling voor ons geweest; maar de geldigheid der redenen, welke daartoe drongen, konden wij toch niet ontkennen; en wij blijven er op rekenen, dat in de fragmentarische herinneringen, ons thans aangeboden, de stof wordt bijeengebracht, om eenmaal een levensbeeld ten voeten uit „met die uitvoerigheid en die kleuren te teekenen als de pen eens zoons dat vanzelve verlangt". De „schets", door Dr. Paul Alberdingk Thijm verleden jaar, in de Koninklijke Vlaamsche Academie, van het „denken en dichten" zijns hoogvereerden broeders gegeven (Gent, A. Siffer, 1891), heeft daartoe mede een zeer belangrijke bijdrage geleverd. Het verlangen naar zulk een levensbeeld is des te levendiger in ons opgewekt door een feit, dat wij alleen willen vermelden zonder er over uit te weiden: dat er namelijk in de eerste maanden van dit jaar eene studie over Alberdingk Thijm openbaar is gemaakt, die wij niet bestreden — waartoe zou het dienstig zijn? — maar door iets beters en waardigers vervangen, gedeeltelijk zelfs uitgewischt, zouden wenschen.

De medewerkers, die vroeger den meester en stichter ter zijde stonden, zijn trouw gebleven aan zijne stichting, en hunne lijst is met nieuwe namen van goeden klank vermeerderd.

Pater H. J. Allard geeft in zijn uitvoerige levensbeschrijving van Mr. Cornelius Petri F. Crocus S. J. (1500—1550) een historische studie in den strengen en besten zin des woords. Een merkwaardig man in een tijd van beslissende scheiding der geesten wordt ons daar uitgebeeld, een humanist van den echten stempel, die zich gaarne „in het verkeer met de Muzen en Gratiën" vermeit, zelf een begaafd beoefenaar en voor anderen een bekwaam leermeester der fraaie letteren, een Amsterdamsch *ludi magister* van den ouden trant, „uitermate geleerd in de Latijnsche tale", maar een man ook, die aan zijne geleerdheid en liefde voor de klassieke letteren een meer dan gewone godsvrucht en deugd paarde, een geslagen vijand der „factie van zich alles aanmatigende betweters", een overtuigd en uitstekend gewapend verdediger van de katholieke erfleer tegen

de „bedervers der godsdienstige waarheden", de eerste Amsterdammer, die in de Sociëteit van Jesus opgenomen werd door den roemwaardigen stichter zelf en kort daarna te Rome, in de armen van zijn geestelijken vader, ter ruste ging van den onverpoosden arbeid des levens. Deze monographie is een der uitstekendste onder de vele, die Pater H. J. Allard ons geschonken heeft. De levendige belangstelling, die de behandelde persoon zelf en zijn levenstijd wekken, wordt nog verhoogd door de talrijke mannen van beteekenis, met welke de Amsterdamsche voorstander der letteren in meer of minder nauwe betrekking heeft gestaan. Velerlei belangwekkende en weinig of in het geheel niet bekende bijzonderheden omtrent hun levensomstandigheden en onderling verkeer zien wij in deze studie door een geduldige en scherpzinnige nasporing — waartoe ook vrienden des schrijvers, inzonderheid de redacteur van het jaarboekje, de Heer Jan F. M. Sterck, het hunne bijbrachten — uit het stof der eeuwen opgedolven; en niet alleen opgedolven, maar wij zien ze weder in de lijst en het licht van hun tijd geplaatst, dien ze wederkeerig ophelderen en aanschouwelijk maken. Ongetwijfeld werd er een vaste en kunstvaardige hand vereischt, om al deze vlijtig verzamelde mozaïeksteentjes tot een welgeordend en belangwekkend tijd- en levensbeeld te vereenigen. Wie zich rekenschap wil geven van de veelomvattende studie, aan deze levensschets besteed, moet niet verzuimen ook de 125 aanteekeningen te raadplegen, ofschoon deze door hare lastige plaatsing, allen te zamen achteraan en niet aan den voet der bladzijden, veel gevaar loopen om niet telkens nageslagen en aan het eind gezamenlijk overgeslagen te worden. Twee fraaie afbeeldingen van Croock's vrienden, Pastoor Cannius en Alardus Aemstelredamus, het eerste genomen naar de vermaarde schilderij op het Amsterdamsch Begijnhof, luistren dit geschiedkundig tafereel op en wijzen het de eereplaats in den bundel aan. Dat deze plaats eene welverdiende is, zal de lezer gereedelijk toestemmen.

Minder streng van vorm, zonder aanhangsel van geleerde aanteekeningen, in wat losser en vrijer manier, maar daarom voor menigeen des te aantrekkelijker, is de historische bijdrage van Pater F. Heynen S. J., die ons het Florence der eeuw van Dante binnenleidt, de lichtzijden aanwijst van een tijd, welke in de geschiedenis zulk een droevig spoor van burgertwist en geweldenarij heeft achtergelaten, en op dien achtergrond het liefelijk beeld der „Annunziata" teekent.

De „Annunziata" is het wonderbaar schoon tafereel der begroeting van de „Dienstmaagd des Heeren" als de „gezegende onder de vrouwen", dat sedert 1250 te Florence het middelpunt uitmaakt der vereering van de door alle geslachten zalig geprezene Moeder, als „Madre di Grazie". Het ontstaan van die schilderij, meer werk des gebeds dan der kunst, zien wij ons op aanschouwelijke wijze door den schrijver voorgesteld, en dit wonderverhaal wordt niet weinig bevestigd door den geestdriftigen lof van kunstenaars — wier tolk niemand minder is dan Michel Angelo — door de liefderijke toewijding der Servieten, bij uitnemendheid dienstknechten van de Dienstmaagd des Heeren, door de godvruchtige vereering van duizenden, eeuwen achtereen, vooral ook door de buitengewone gunsten en genaden, welke God op voorbede van de „Madonna Madre di Grazie" verleende in de arme kapel, later de basiliek, die aan de „Annunziata" naam en geschiedenis ontleend heeft. Ook dit vloeiend en levendig geschreven verhaal — historisch ten spijt van mirakelschuwe knibbelaars, maar geenszins op hooger gezag aanspraak makend — weet de belangstelling te boeien, en de scherpzinnige lezer zal gemakkelijk inzien, dat er bij de hoofdbeweegreden, door den schrijver zelf aangegeven, nog vele bijkomende redenen waren, die de keus van dit onderwerp als een gepaste en gelukkige moesten aanwijzen. De vorstelijke mildheid, waarmede het markgraven-geslacht der Gonzaga's de basiliek der „Annunziata" opluisterde, en de heerlijke vergelding, die hunne vrijgevigheid vond, toen aldaar een jeugdig edelknaap uit dat geslacht, de H. Aloïsius, de lelie zijner onschuld aan de Maagdelijke Moeder toewijdde, mogen wij zeker daartoe rekenen. Ongetwijfeld ook is de kunstlievende broederschap en de kapel van de „Teutonici oltramontani" in het heiligdom der „Madre di Grazie", met de daaraan verbonden herinneringen, aantrekkelijk geweest voor het vaderlandsch gemoed van den schrijver. En zoo heeft hij ook zijne lezers op veelvoudige wijze erkentlijk aan zich verplicht.

Een derde uitvoerige historische bijdrage is wederom van geheel anderen aard. Zij behandelt eene geschiedenis uit onzen eigen tijd, maar eene geschiedenis, die zelden in de jaarboeken wordt opgeteekend en nooit gerucht maakt in de vergaderzalen van het openbare leven, eene *histoire intime* van stille toewijding, waar de meesten rakelings langs gaan zonder er de diepte en den rijkdom van te vermoeden, en die zich gemeenlijk in het leven alleen open-

baart door de zegenrijke vruchten, welke zij voortbrengt. Zulk eene geschiedenis beschrijft ons Prof. J. A. de Rijk in het tweede gedeelte van *Het Ursulinen-klooster en Pensionnaat Jerusalem te Venray*; en zijn kunstvaardige pen was des te beter in staat die schets met de kleuren des levens te bezielen, omdat de schrijver zelf door een bijzondere schikking en leiding van omstandigheden in het verhaalde een groot en zeldzaam aandeel heeft mogen nemen: het *„quorum pars magna fui"* is hier ten volle toepasselijk. Wij zullen die hoofdstukken, welke als een krans van bloemen samengestrengeld zijn, niet gaan ontleden; de lezer zelf moge ze ter hand nemen; de geur, dien zij verspreiden, is de *„bonus odor Christi"*: de goede geur van Christus. Dit ook zal aantonds voor ieder lezer duidelijk zijn, dat deze schetsen, met zoo warme deelneming geteekend, door een meester in de kunst zijn ontworpen en uitgevoerd. Het eerste hoofdstuk het beste geeft daarvan de meest afdoende bewijzen: de weinige maar treffende lotgevallen van een kinderleven; een al te vroegtijdige dood.... „in een glimlach, terwijl de kinderen buiten voor het raam het afscheid toewuifden"; de uitvaart van het kinderlijkjen, als door een glans van verheerlijkte onschuld omspeeld, — 't is alles zoo meesterlijk, in zulke sobere lijnen, met zoo diep gevoelde en aandoenlijke waarheid geteekend, dat de lezer er een bijna persoonlijk aandeel in neemt en bij die kleine, met rozen en maagdepalm beplante, grafstede onwillekeurig denkt aan de wonderspreukige versregels van Vondel:

„Een schoone doot wort minnelijck gekust,
Voor haeren mont en roozeroode kaecken".

Tusschen deze drie grootere tafereelen zijn eenige kleinere ingevoegd. Dom W. van Heteren O. S. B. van Maredsous brengt in herinnering, hoeveel Nederland van ouds verschuldigd is aan de kloosterlingen, die er het Christendom ingevoerd, den grond aan bosschen en moerassen ontwoekerd, en de bewoners ter beschaving opgeleid hebben. Wij ontvangen eene beschrijving van de vermaarde Cisterciënser-abdij, die in 1192 te Aduard bij Groningen gesticht werd en weldra de „koningin der kloosters in Groningerland" was. Dit geeft den geleerden Benedictijn aanleiding om ons het leven te verhalen van een der groote mannen dezer abdij, den eerbiedwaardigen Richard van Aduard. De bron, waaruit de schrijver put, is eene levensbeschrijving, welke „kort na den dood des ge-

lukzaligen, door een monnik van Aduard" opgesteld en bij het beeld van den overledene in de abdijkerk geplaatst werd. Menige stichtende en wetenswaardige bijzonderheid heeft deze ongenoemde daarin medegedeeld; maar hij was duidelijk iemand, die als panegyrist zijn woorden niet op een goudschaaltje woog, en aan zijne lezers zou ik durven raden dit evenmin te doen.

De altoos werkzame archivaris van Postel, Th. J. Welvaarts, deelt ons, in een *Terugblik op Postels aalmoezen*, uit de hem toevertrouwde archief-stukken mede, hoe dit meer dan zevenhonderdjarig Norbertijner-stift zijne vroeger zoo uitgestrekte bezittingen, als het „*patrimonium pauperum*", het erfdeel der armen, placht te beheeren. Dit is een heilzame herinnering vooral voor den tegenwoordigen tijd. Rijkdom is voor kloosters niet altoos een zegen geweest, maar ontegensprekelijk is het, dat de armen aan dien rijkdom altoos, zelfs waar hij — wat te Postel niet het geval was — tot verslapping van tucht had geleid, een zeer groot aandeel hebben gehad. De gelegenheid om de kerkelijke goederen straffeloos te rooven is voor velen een der hoogst gewaardeerde zegeningen van de „gezegende Hervorming" geweest; maar de plundering, die daarmede aan de orde van den dag kwam, heeft ten bate van enkelen den nood der menigte op schrikbarende wijze verzwaard. De aartssocialist Karl Marx erkent zelf, in zijn standaardwerk *Das Kapital*, dat het proletariaat zijn ontstaan voor een groot deel te wijten heeft aan de secularisatie der kerkelijke goederen, die het erfdeel waren der thans onterfden.

Eenige oude en belangrijke documenten over R. K. kerken te Amsterdam, medegedeeld door Mr. N. de Roever, Pater A. van Lommel S. J. en Jan F. M. Sterck, besluiten de historische herinneringen van het jaarboekje voor 1892.

Meer vaderlandsch, ook in „onze voornamen" — wordt ons op krachtige, deels ernstige, deels schertsende en hekelende wijze, aanbevolen door Koos van Molhuijs, een naam, die zeker niet uitheemsch is en tevens eigen genoeg om den begaafden schrijver, althans in zijne vaderstad, kenbaar te maken. Deze vaderlander heeft groot gelijk. Willen wij een eigen en onafhankelijk volk zijn en blijven, dan dienen wij het eigene en eigenaardige allereerst zelven te waardeeren en niet alles, wat maar even kan, tot onze voornamen toe, uit „het buitenland" in te voeren, om op dit allegaartje de vader-

landsche driekleur te planten en er het... „Wien Neerlands bloed... van vreemde smetten vrij" bij aan te heffen! Wat de puntige schrijver in bedenking geeft en door eene bijdrage, die onlangs in dit tijdschrift is verschenen, nog nader heeft toegelicht, verdient ten volle de behartiging van alle vaderlandsch gezinden, en wij hebben van de uitwerking dezer aansporing beter verwachting dan de schrijver. Niet dat onze stedelingen, die de gelukkige geboorte van een zoon tegemoet zien, alvast het reeksje: *Aart, Fop, Krijn* enz. van buiten zullen leeren, in de brave overtuiging, dat die namen „getuigen van eenvoud van zeden", dat zij „spreken van opene trouwhartigheid" en taalkundig niet onbelangrijk zijn: dit verwacht ik evenmin als de schrijver zelf. Maar het „naamlijstje", dat als voor uitbreiding vatbare proeve aan het opstel is toegevoegd, geeft ruime keus voor de meest verschillende omstandigheden, en de geestige opmerkingen van den schrijver stellen de dwaze en gedachtelooze voorliefde voor het uitheemsche zoo belachelijk ten toon, dat zij niet alleen tot nadenken dwingen, maar ook een betere waardeering van het eigene bij velen ten krachtigste zullen bevorderen. In den grond des harten ontbreekt het ons, Nederlanders, geenszins aan vaderlandsche gezindheid, en wij zijn niet zoo ontaard van de voorvaderlijke zeden, dat een goed rond Hollandsch woord geen goede plaats meer zou vinden.

De gedichten, door het jaarboekje heengevlochten, dragen meerendeels namen, die een waarborg zijn voor letterkundige waarde. Een bijzonder voorrecht was het voor de redactie twee onuitgegeven gedichtjes van Dr. Schaepman machtig te kunnen worden, die het eigen merk des dichters dragen en bovendien een bijzondere belangrijkheid hebben, omdat er tusschen beide een tijdperk van 23 jaar inligt. Dit lokt van zelf tot eene vergelijking uit. De „temperatuur" van het eerste is merkbaar hooger, maar vaster zijn de lijnen en voller is de taal van het tweede: merg van Nederlandsche taal. Bij het lezen daarvan komt van zelf de gedachte op: wat een wonderbaar uitdrukkingsvermogen van kracht en koenen zin hebben de gewone, alledaagsche woorden en vormen van oud-Holland's taal, als een meester ze vastgrijpt en ordent! Wanneer de jonge knaap, wien deze dichtregelen op een onvergetelijken dag zijns levens werden medegegeven, daaraan trouw blijft, zal hij minstens een dozijn van de nieuwsten der nieuwen,

die zulk een zenuwzieke haast maken om de wereld nog voor het eind van de eeuw te herscheppen, staan kunnen.

Ook de overige dichterlijke ontboezemingen zijn stukjes van ongelijke maar wezenlijke verdienste. Voorkeur — b. v. voor de *Veldbloemen* van Ant. L. de Rop of voor den feestzang van Eduard Brom — en eenig voorbehoud, meer of minder sterk, voor een paar andere gedichten kunnen wij gerust aan de lezers naar eigen bevinding overlaten. Maar het zinrijke schoone *Gratia Plena* door J. C. Alb. Thym zullen zij zeker naast het beste plaatsen, en B. van Meurs wordt, ook als hij vertaalt, onder allen dadelijk aan zijn eigenaardigen geest erkend.

Uit deze kleine bespreking meenen wij de gevolgtrekking te mogen afleiden, dat deze bundel van *Het Jaarboekje van Alberdingk Thym* geen eigenlijk gezegde „voorspraak" noodig had, om door zijn inhoud zelf te worden aanbevolen. Dat er toch een „voorspraak" aan voorafgaat, is eene woordspeling, die niet onaardig van Huygens werd afgezien; maar wij hopen, dat dit geen aanleiding zal worden om aan het hoogloffelijke „voorwoord" een tweelingbroeder te bezorgen, in plaats van het, als bovenlander zonder zeis of andere middelen van bestaan, onverbiddelijk de grenzen weder over te zetten. Laat ons besluiten met den wensch, dat de „nauwgezette bewerker" van den kalender, ongenoemd, nog menig jaar in de gelegenheid moge zijn om het „oude praatjen: een Almanak een leugenzak"... te logenstraffen.

Wanneer wij na deze verpoozing op letterkundig gebied het „nieuwjaars-geschenk" der vereeniging van den H. Vincentius van Paulo ter hand nemen, zou iemand kunnen meenen, dat het punt van aanknooping voornamelijk in den even zorgvuldig bewerkten kalender moest gezocht worden. Toch is dit werkelijk niet het geval. Het kleine, bescheidene boekje, dat voor de zeven-en-dertigste maal verschijnt, heeft, aan zijn verleden getrouw, eigenaardige letterkundige verdienste. Het moet zich schikken naar een veel breederen kring van lezers dan het *Jaarboekje van Alberdingk Thym*; geen geletterde vorming mag het bij hen, voor wie het hoofdzakelijk bestemd is, veronderstellen; historische studiën en letterkundige bijdragen van dien aard, dat zij alleen bij meer ontwikkelden belangstelling wekken, zouden er misplaatst zijn. Maar het heeft een goeden naam van populariteit, in den besten zin des woords, op te houden: eene bevattelijkheid voor iedereen in edelen en ge-

kuischten vorm; een schrijven in den volkstoon, maar zonder de ruwheid en de verbastering, die langs wegen en straten te vernemen is; een spreken tot allen, in open, heldere, goedronde en ook goed-lachsche taal, die het pittige en schilderachtige woord uit den mond des volks aandurft, zonder tot grofheid af te dalen of den goeden smaak met voeten te treden. Zoo in den volkstrant te schrijven is waarlijk geen gemakkelijke, maar een des te vruchtbaarder en zegenrijker taak, en het zal voor Prof. v. d. Ploeg z. g. een onvergankelijke eer blijven, dat hij, die door een veeljarig professoraat in de letteren en in de gewijde wetenschap zooveel wetenschappelijk ontwikkelden aan zich verplicht heeft, het niet beneden zich achtte, telkens weer in proza en poëzie tot ieder, die maar lezen of zingen kon, af te dalen, en zoodoende een menigte van boekjes en blaadjes, die toonbeelden zijn van ware populariteit, onder ons katholieke volk heeft verspreid. Ook de „Vincentius-Almanak" is in dien geest jaren lang door Prof. v. d. Ploeg, deels geschreven — en wel voor het grootste gedeelte — deels verzameld; hij heeft den aanstoot en het voorbeeld gegeven, en zijne opvolgers zijn altoos en ook thans aan dat goede voorbeeld trouw gebleven. Het bundeltje voor het schrikkeljaar 1892 mogen wij zonder aarzelen als een doorslaand bewijs daarvan aanhalen.

Het leven van de Heilige Elisabeth van Hongarije is een eenvoudig, voor allen bevattelijk en zeer goed geschreven levensverhaal van een der edelste en liefderijkste koningsdochters, die de aarde gedragen heeft, een toonbeeld van even verhevene als beminnenswaardige heiligheid; het buitengewone en wonderbare wordt daar niet bij voorkeur en als het voornaamste in het licht gesteld, maar evenmin verzwegen; en het voorbehoud, dat de wijsheid der Pausen ons omtrent wonderverhalen ten plicht stelt, gaat er uitdrukkelijk aan vooraf, zooals vooral in een volksboekje te loven is; bovendien doet het inleidend woord aan den lezer, op zinrijke en zeer doeltreffende wijze, de beteekenis van dat levensverhaal uitkomen als een practische toelichting der waarheden, welke Paus Leo XIII onlangs, in zijn beroemde encycliek over den socialen nood, verkondigd heeft. Ziedaar alles bij elkander, wat iemand voor een gepaste stof en voor een uitnemend gebruik en bewerking daarvan mag verlangen! Eenige kleinere prozastukjes sluiten zich waardig daarbij aan, inzonderheid *De kracht der liefde*, voorgesteld in het leven van een

missionaris-martelaar uit onzen tijd. De verklaring van *Het kruis van den H. Benedictus* zal voor hen, wien ze aangeboden wordt, zeker wel het aantrekkelijke der nieuwheid hebben, al wordt zij, zooals van zelf spreekt, niet voor de eerste maal gegeven. Ten bewijze, dat de dichterlijke bijdragen veel meer dan rijmproeven zijn, hebben wij slechts de legende uit het jaar 453 te vermelden, die de naamteekening van Prof. J. A. de Rijk draagt en door inhoud en vorm daaraan beantwoordt: die welluidende, in edelen eenvoud zoo gemakkelijk vloeiende verzen vallen juist in den verhalenden toon der legende en getuigen van eene heerschappij over de taal, welke slechts voor zeer weinigen bereikbaar is. De stukjes, getiteld *Uit het leven* en *Samenspraak*, zijn welgekozen voor de practijk en geheel in den geest der vroegere jaargangen. Daarbij valt in de keus en verdeeling der plaatjes een merkbaren vooruitgang te roemen. Het portret van Z. D. H. Mgr. W. A. F. Wulfingh laat in gelijkenis en uitvoering niets te wenschen over, en al kan men, wat de overige afbeeldingen betreft, in een zoo goedkoop boekjen geen afdrukken „vóór de letter" verwachten, de meesten zijn, in weerwil daarvan — zooals b. v. de landschapjes op bl. 61 en 70, de groepen op bl. 103 en 106 en de aardige kinderkopjes op bl. 84 — een wezenlijke opluistering van den tekst en een bewijs, dat zij niet door den eerste den beste gekozen en tusschen de letter ingeschoven zijn.

Wij zijn overtuigd, dat deze „Vincentius-Almanak", die zijn weg bij duizenden vindt, ook duizendvoudig nut in het verborgen zal stichten en daardoor den zorgvuldigen arbeid, die er aan besteed is, overvloediger en beter zal beloonen dan letterkundige faam dit vermag te doen. Moge het boekjen nog menig jaar onder dezelfde goede zorgen verschijnen. De roemwaardige vereeniging, die den naam van den H. Vincentius van Paulo ook in ons vaderland tot een zoo gezegenden naam maakt, mag voor zich zelve en voor haar „nieuwjaars-geschenk" steeds verzekerd zijn, niet enkel van de belangstelling, maar ook van de bijzondere voorliefde der Nederlandsche Katholieken.

A. M. C. van Cooth.

DE ECHTHEID VAN HET VIERDE EVANGELIE NAAR HET GETUIGENIS DER GESCHIEDENIS.

(Vervolg van blz. 278 vv.)

Hoewel de Christenheid van het einde der tweede eeuw op de meest afdoende wijze, gelijk is aangetoond, de apostolische afkomst van het vierde evangelie betuigd heeft, blijft toch de ongeloovige bijbelcritiek hardnekkig de historische echtheid van ons evangelie ontkennen. Voor onzen tegenstander [1]) is „de betuigdheid van het boek zoo zwak mogelijk... Getuigenissen uit de eerste zeventig jaren na het einde van den apostolischen tijd zouden hier vrij wat zwaarder in de schaal vallen dan het geloof van al de 1750 jaren, die er sedert verloopen zijn". De kracht dezer redeneering is bijster gering. Omdat de moderne criticus meent het eerste begin van den bouw niet te hebben gezien, bestaan voor hem de grondslagen niet en steunt dus de reuzenbouw, die negentien eeuwen rotsvast staat, op drijfzand.

Intusschen hoe onredelijk ook deze poging is om de redelijkheid van het heilig geloof te betwisten, hoe overdreven ook de hier in grove woorden gestelde eisch genoemd moet worden: vroeger is beloofd, dat ook van die allereerste getuigenissen sprake zou zijn, en belofte maakt schuld.

Niet ten allen deele is het vooruitzicht voor den lezer verlokkelijk. Vriend en vijand moet ondervraagd worden, maar die ondervraging heeft groote bezwaren. Van de oudste christelijke, dat is katholieke letterkunde bleven slechts brokstukken over,

---

[1]) Bolland, *Het Johannesevangelie,* blz. 125.

terwijl de tegenspraak der oude heidenen en eerste ketters in de schande der nederlaag bijkans geheel verstierf. Tusschen puinhoopen gaat ons pad. Van het lang vervlogene leven ruischt hier en daar slechts een doffe naklank, en met moeite boort het oog door de schemering. Toch heeft wederom zulk een arbeid zijn eigenaardige voldoening. Niet heel en al is het donker, en in de stilte des doods hebben de puinen eene stem, roepen de steenen.

I.

Op den teruggang naar de bronnen der christelijke historie staat als een eerste getuige voor het vierde evangelie de rhetor Tatianus, eens van den heiligen Justinus een ijverig leerling, maar na diens marteldood omstreeks het jaar 165 sektaris en stichter eener gnostische sekte. Gelijk Eusebius [1]) verhaalt, verwerkte hij de vier evangeliën tot eene thans niet meer bestaande evangeliënharmonie, welke ten tijde van Theodoretus [2]), bisschop van Cyprus († 458), nog zeer verbreid was. Dat ook ons vierde evangelie tot Tatiaans zoogenaamd *Diatesseron* behoorde, betuigen dezelfde Theodoretus en Sint Ephraëm. Alleen hierom reeds moet alle waarschijnlijkheid ontzegd worden aan de rationalistische bewering [3]), als zou Tatianus behooren tot „de mannen, van wie het zeker is, dat zij ons evangelie gebruikt hebben, zonder dat evenwel nog van een geloof aan apostolische afkomst blijkt". In verband met hetgeen even na hem aangaande den evangelist Joannes door de Kerk betuigd wordt als een oude, overgeleverde leer, is die veronderstelling niet verstandig. Ook heeft dezelfde Tatianus in zijne

---

[1]) Euseb. *Hist. Eccl.* IV, 36.

[2]) Theodoret. *Haeret. Fabul.* I, 20.

[3]) B. blz. 120.

Rede tot de Grieken [1]), eene ter verdediging van het christelijk geloof ten jare 160 geschrevene verhandeling, tot driemaal teksten uit den aanhef van ons evangelie gebruikt. Hij doet zulks wel is waar, zonder den evangelist te noemen, maar wat bewijst deze nog altijd gebruikelijke manier om de H. Schrift aan te halen tegen een geloof in de apostolische afkomst? Overigens beroept hij zich hierbij op de overlevering en handelt hij dus op eenzelfde wijze als spoedig na hem de Vaders, bijv. Clemens van Alexandrië, handelen, wanneer zij de naar hunne schrijvers wel gekende evangeliën aanhalen.

Van zelf wijst ons de leerling naar zijn roemrijken leermeester. Ook van diens geschriften ging veel verloren. Dat hij echter het vierde evangelie gebruikt heeft, blijkt uit zijn ontwijfelbaar echte werken: de twee *Apologiën voor de Christenen* en zijn *Gesprek met Tryphon*. Ruim drie bladzijden heeft B. hier noodig, om zijne ontkenning van dit zekere feit te rechtvaardigen, maar zelfs rationalisten van naam als Hilgenfeld en Keim weerpreken hem [2]). De eerste verklaarde, in zijne *Einleitung in das N. T.* (S. 734), juist bij Justinus de eerste sporen van het vierde evangelie te vinden, en de tweede zegt in zijn *Geschichte Jesu von Nazara* (I, S. 138): „Het is gemakkelijk aan te toonen, dat de martelaar heel eene reeks van teksten uit het Joannes-evangelie onder de oogen had".

De geenszins heldere redeneering, welke door B. te dezer zake

---

[1]) Πρὸς Ἕλληνας, 5: „God was in den beginne; het begin nu, gelijk ons werd overgeleverd, is de macht van het Woord". — 13: „En hierop doelt wat gezegd is: de duisternissen hebben het licht niet opgenomen". — 19: „Volgt den eenigen God. Alles is door Hem gemaakt en zonder Hem is er niets gemaakt".

[2]) Zie *La Sainte Bible*, 1887; *Évangile selon St. Jean, Introduction critique* van Fillion: *Praef.* XIX.

ten beste wordt gegeven [1]), komt hoofdzakelijk op de drie volgende punten neer. Wat Justinus over leven en daden van Christus weet te verhalen, staaft hij altijd uit het Oude Testament en nimmer uit het Logosevangelie. — Wel past hij in het algemeen de Logosleer van Joannes toe, maar allerwege teekent hij naar de synoptische evangeliën den Heer, en komt er van het vierde evangelie geen enkele bijzonderheid ter sprake. — Eindelijk Justijns gebruik der Logosleer kan verklaard worden uit het feit, dat hij voor zijn bekeering heidensch wijsgeer was geweest. Derhalve is het laatste evangelie aan Justinus ten eenenmale onbekend geweest. Met dit alles treft echter onze schrijver in geenen deele zijn doel, gelijk blijken zal.

Waarschijnlijk wil de eerste bewering, dat het geloof in den historischen Christus door Justinus altijd gestaafd wordt uit het Oude Testament. Zoo is het inderdaad in de *Eerste Apologie* en in den *Dialoog met Tryphon*, en zoo moest het ook zijn. Immers met den ongeloovigen jood Tryphon was, zooals wel een kind kan begrijpen, de redetwist over den Christus alleen mogelijk op het gemeenschappelijk standpunt der door beiden erkende Oud-Testamentische Openbaring. En ook ten opzichte der heidenen, voor wie de waarheid van den christelijken godsdienst bewezen moest worden, kon moeilijk in de *Eerste Apologie* (de inhoud der tweede veel kortere apologie doet hier niets ter zake) een beter standpunt gekozen worden. Het evangelie was voor die heidenen eene dwaasheid, hoogstens een min of meer waarschijnlijk tooververhaal, maar de Oud-Testamentische voorzeggingen hadden, althans voor ernstige mannen, historische waarde. Want, gelijk Justinus nadrukkelijk opmerkt [2]), die voorzeggingen werden niet alleen als waarachtig betuigd door de felle vijanden der christenen, de joden, maar waren ook lang voor Christus,

---

[1]) B. blz. 115 enz.

[2]) Ἀπολογία πρώτη ὑπὲρ χριστιανῶν, 30, 31.

onder den egyptischen Ptolemaeus wereldkundig gemaakt in de Septuagint-vertaling, zoodat een bewijsvoering uit die onloochenbare en thans vervulde voorzeggingen aan de hoorders, het zijn de eigen woorden des martelaars, „een zeer gewichtige en redelijke bewijsvoering moest toeschijnen". En hiermede valt niet de verzekering van B. maar is wel de haar toegedachte bewijskracht verloren.

Wat op de tweede plaats te berde gebracht wordt, kan al evenmin den toets doorstaan. Zelfs de erkenning, dat Justinus „uit den gedachtenkring van het Logosevangelie vrij veelvuldig citeert" en „geestelijke verwantschap met onzen vierden evangelist vertoont", stemt ons niet tot tevredenheid. Die erkenning gebeurt met zooveel tegenzin, dat van zelf de lust in ons wordt opgewekt om die „geestelijke verwantschap" duidelijk aan te wijzen. Het gaat toch niet aan om, gelijk onze tegenstander dat doet, die verwantschap te noemen: „enkel eene algemeene toepassing der Logosleer". Neen, zooals de trekken van het kind aan het gelaat van den vader herinneren, zoo herinneren voortdurend de geschriften van Justinus aan het evangelie van den apostel Joannes. Ten bewijze strekke een enkel voorbeeld, wat gemakkelijk vertiendubbeld kon worden.

In de *Eerste Apologie* (23) zegt hij te zullen aantoonen: „dat Jesus Christus alleen in den eigenlijken zin uit God als Zoon is geboren en dat Hij diens Woord (Logos) en eerstgeborene en kracht is en ook volgens diens wil mensch is geworden". Evenzoo wordt door hem in de *Tweede Apologie* (6) de Heiland genoemd: „van den ongeboren Vader de Zoon, die alleen in den eigenlijken zin Zoon heet; het Woord, dat reeds vóór alle schepping medebestond en geboren was, daar God in den beginne door dat Woord alles schiep en ordende". Op eenzelfde wijze leert hij in den *Dialoog met Tryphon* (141), dat Christus „de Zoon Gods is vleesch geworden". Wordt hier nu „enkel de Logosleer in het algemeen toegepast" of klinkt ook helder en krachtig door deze

prediking van Justinus de zegswijze en de stem van Joannes? Wanneer onze martelaar den Verlosser roemt [1]) „den eeniggeborene des Alvaders, Gods eigenlijk uit Hem geboren Woord, daarna als mensch geboren uit de maagd Maria"; wanneer hij verder verklaart deze in zijne werken op allerlei wijze toegelichte en verdedigde geloofsleer „geleerd te hebben uit de gedenkschriften", uit die gedenkschriften, welke nog even te voren door hem „gedenkschriften van Christus' apostelen" en „evangeliën" genoemd worden; uit welk ander evangelie dan dat van Joannes heeft dan toch de leeraar èn zijne verhevene wetenschap èn zijn ongemeene zegswijze?

Niettemin mag Justinus het vierde evangelie niet hebben gekend. Volgens B. wordt dit „waarschijnlijk uit het feit, dat hij ze [zijne leer aangaande den Christus] allerwege tot den synoptischen Jezus in betrekking stelt". Hiermee wordt bedoeld: als Justinus het vierde evangelie gekend had, zou hij, van Christus den Logos verhalend, ook aan het Logosevangelie zijne mededeelingen hebben ontleend, terwijl juist het tegendeel plaats heeft en allerwege door hem uit Matthaeus en Lucas de levensbijzonderheden des Heeren genomen zijn. — Hoe lusteloos en dof is hier het critisch onderzoek van iemand, die nog wel zijne geestverwanten vermaant [2]) „om onverstoorbaar en onvermoeid te zijn in het opsporen van waarheid"! Was er dan geen betere reden te vinden, geen andere en afdoende verklaring te geven, waarom Justinus, die de gedenkschriften der apostelen kent, meest uit de gedenkschriften van Matthaeus en Lucas citeert? Alleen reeds de voorbeelden, welke B. ten bewijze der zoogenaamde onwetendheid van Justinus aanvoert, hadden hem tot andere gedachten moeten brengen. Gelijk onze criticus opmerkt, verhaalt Justinus de geboorte van Christus te Bethlehem, Zijne afstamming uit

---

[1]) Πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαῖον Διάλογος, 105 en 104.

[2]) B. blz. 21.

het geslacht van David en de bekoring in de woestijn en, laat ons het er bijvoegen, nog veel meer uit 's Heeren leven, wat *alleen* bij de synoptici en *niet* bij Joannes gevonden wordt. Is het dan zulk een mirakel, dat maar zelden een zekere tekst van Joannes in de geschriften van onzen Kerkvader wordt aangetroffen en dat hij ook daar, waar de vierde evangelist gevolgd kon worden, aan de anderen de voorkeur gaf? Moet het nu dientengevolge waarschijnlijk heeten, dat Justinus, ten spijt zijner echt Joanneïsche leerwijze en zegswijze, het laatste evangelie niet heeft gekend? Wanneer Tatianus behoort tot „de mannen, van wie het zeker is, dat zij ons evangelie gebruikt hebben", dan geldt zulks veel meer nog van Justinus, gelijk iederen lezer bij een nadere kennismaking met beider geschriften onmiddellijk blijken zal, trots alle spitsvondigheden der moderne fantasie-critiek.

Om de verwarring in de bewijsvoering volkomen te maken, sleept onze criticus hier nog bij de schijnstrijdigheid tusschen de synoptische evangeliën met dat van Joannes: omdat Justinus de eerste evangeliën gebruikt heeft, zal hij het zoogenaamd tegenstrijdige vierde evangelie niet hebben gekend.

Met deze redeneering kan B. het ver brengen; kan hij zelfs bewijzen, dat wij katholieken geen enkel evangelie hebben. Want wij gebruiken de drie synoptische evangeliën, derhalve kennen wij het vierde evangelie niet; en wij gebruiken het vierde evangelie, bij gevolg zijn ons de eerste evangeliën onbekend. Maar over de schijnstrijdigheid der evangeliën later: onze moderne geleerde berijdt nog dikwijls genoeg dit stokoude stokpaard. Alleen moet toch nog even hier geantwoord worden op de uitdaging, waarmee hij te dezer zake zijn pleidooi triomfantelijk denkt te sluiten[1]: „Wie de prioriteit van ons Logosboek wil staande houden, zal reden moeten geven op tegenwerpingen als

[1]) B. blz. 118.

die van Dr. Matthes: „Had Justinus het vierde evangelie gekend, hij zou niet hebben kunnen schrijven, dat Jezus in den lijdensnacht voor de rechtbank van Pilatus geen enkel woord gesproken heeft".

Helaas, zoo leidt de eene blinde den ander en storten beiden in den kuil. Justinus schrijft ter plaatse, waarheen B. ons verwijst, *Dial. cum Tryph.* (102): „De macht van dien sterken Logos (Christus), waardoor Hij de met Hem twistende farizeërs en schriftgeleerden en al de leeraars van uw volk altijd beschaamde, bleef dan gelijk een waterrijke en krachtige bron, wier water werd afgeleid, werkeloos, toen Hij zweeg en voor Pilatus aan niemand eenig antwoord wilde geven, zooals de gedenkschriften zijner apostelen het hebben medegedeeld". Klaarblijkelijk is hier, gelijk ook B. het begrijpt, op Matth. XXVII, 12-14 en Marc. XV, 3-5 gedoeld, waar de Heiland vrijdagochtend voor Pilatus niets antwoordt op de beschuldigingen der opperpriesters en oudsten. Maar waar schuilt nu de tegenspraak bij Joannes? Wij worden door onzen schriftgeleerde verwezen naar Joan. XVIII, 33-38 en XIX, 9-11, maar letten we er wel op, noch daar ter plaatse, noch ergens anders zegt de vierde evangelist, dat de Heer voor Pilatus wel op de beschuldigingen der sanhedristen geantwoord heeft. In beide verhalen van Joannes staat de Heer voor Pilatus binnen het rechthuis, terwijl de joodsche beschuldigers buiten staan, en de landvoogd ondervraagt den Verlosser in het eerste verhoor (Joan. XVIII), of Hij de Koning der Joden is, en later in het tweede verhoor (Joan. XIX), van waar Hij is enz. Het antwoord des Heeren nu in het eerste verhoor wordt door Joannes uitvoerig, door de drie andere evangelisten [1]) in het kort maar toch ook in hoofdzaak medegedeeld, terwijl het tweede antwoord in het tweede verhoor alleen door Joannes geboekt is. En thans nog eenmaal, o moderne schriftgeleerde,

---

[1]) Matth. XXVII, 11; Marc. XV, 2; Luc. XXIII, 3.

waar schuilt toch de tegenspraak tusschen Joannes en de overige evangelisten? Er is geen tegenspraak en zelfs geen schijn of schaduw van onderlingen strijd. En de heer B. en zijn Dr. Matthes kunnen niet eens ter verontschuldiging zeggen, dat volgens het vierde evangelie de Christus wel den mond geopend heeft voor Pilatus en er derhalve strijd moet zijn tusschen dat evangelie en Justinus. De Kerkvader zou dan in strijd zijn met alle evangelisten, die allen hier hetzelfde opteekenden. Overigens is aan B., gelijk zijne verwijzing naar Matth. en Marc. aantoonde, de bedoeling van Justinus duidelijk genoeg, dat namelijk de Heer voor Pilatus aan niemand van de joodsche aanklagers eenig antwoord gaf. En zoo rest hier niets anders, dan dat onze criticus in eenen leidsman, die stekeblind was, te veel vertrouwen gesteld heeft.

Nog is echter aan die tweede bewering niet ten volle recht gedaan. B. wil, dat er bij Justinus van het vierde evangelie geen enkele bijzonderheid, de Logosleer dan uitgezonderd, ter sprake komt. Aan den lezer het oordeel. De *Eerste Apologie* (61) heeft het volgende, wat alleen bij Joan. III, 3 en 4 wordt gevonden: „De Christus toch zeide: indien gij niet herboren wordt, zult gij het rijk der hemelen niet binnengaan. Dat nu de eenmaal geborenen onmogelijk in den moederschoot kunnen terugkeeren, is duidelijk". In den *Dialoog met Tryphon* (88) is evenzoo uit Joan. I, 20, 23 en 27 deze Schriftuuraanhaling: „De menschen waanden, dat hij [Joannes de Dooper] de Christus was. En hij riep tot hen: ik ben de Christus niet, maar de stem des roependen. Want de sterkere dan ik gaat komen, wiens schoeisel ik niet waardig ben in de hand te dragen". Deze twee citaten werden ook door B. opgemerkt, doch het is voor hem „verre van bewezen, dat de Martelaar hier uit het tot ons gekomene evangelieverhaal citeert". Van dergelijke taal, welke nog dikwijls terugkomt, volgt later de weerlegging, ofschoon zulke woorden zonder meer reeds den spreker genoegzaam

straffen. Nog een derde voorbeeld wijst Cornely [1]) aan in *Apol. I* (52) en *Dial. cum Tryph.* (64), waar de voorspelling van den profeet Zacharias niet naar den Septuaginttekst maar naar den grondtekst van Joannes XIX, 37 wordt weergegeven.

Aan de lezers blijft nu nog de waardeering aanbevolen der derde opwerping: „Justijns gebruik der Logosleer kan verklaard worden uit het feit, dat hij voor zijne bekeering heidensch wijsgeer was geweest". Deze potsierlijke bewering steunt hierop, dat Justinus „bekend was met de leerstellingen der Alexandrijnsche wijsheid" en „ook na zijne bekeering van meening bleef, dat de grondwaarheden des Christendoms reeds in de werken der Helleensche denkers gevonden werden". Eene verwijzing naar Möhler's *Patrologie* (I, S. 220) kon hier ten antwoord dienen, maar het geduld is eene te voortreffelijke deugd, dan dat deze gelegenheid te harer beoefening mag worden verwaarloosd. Al heeft dan Justinus zeker het goede in de heidensche wijsbegeerte met helderen blik gezien en met edele onpartijdigheid geprezen, daarom echter geeft hij toch hoegenaamd geene aanleiding tot het dwaze vermoeden, als zou zijne Joanneïsche Logosleer oorspronkelijk Alexandrijnsche wijsheid zijn. Veel te wijd gaapt de afgrond tusschen heidendom en christelijk geloof. Al in het begin der samenspraak met Tryphon [2]) betuigt Justinus vóór zijne bekeering verzucht te hebben: „Welken leermeester zal iemand dan zoeken of op wat wijze zal hij geholpen worden, wanneer zij zelfs [Plato en Pythagoras] het ware niet hebben gezien". En als hem dan in de geschriften der profeten en apostelen het licht des geloofs is opgegaan, erkent hij de leer van Christus als: „de eenige wijsbegeerte, welke inderdaad nuttig en veilig is" [3]). Bevlijtigden zich oudtijds eenigen op lof-

---

[1]) In de Migne-editie blz. 405, regel 28 en blz. 625, regel 7.

[2]) Πρὸς Τρύφωνα, 7.

[3]) T. a. p. 8.

waardige wijze „overeenkomstig den Logos te leven en de ondeugd te vluchten" [1]), de Christenen trachten hun leven in te richten niet naar een deel van den Logos, dien de ouden in kiem slechts bezaten (οὐ κατὰ σπερματικοῦ λόγου μέρος), maar naar de kennis en beschouwing van heel den Logos, die Christus is". „Klaarblijkelijk dan is het onze boven alle menschelijke leer verheven, omdat heel de Logos de met lichaam en Logos en ziel aan ons geopenbaarde Christus geweest is. Want wat voortreffelijks de wijsgeeren of wetgevers ooit hebben gezegd of uitgedacht, zij hebben het met moeite tot stand gebracht krachtens dat door hen gevonden en geziene deel van den Logos. Wijl zij echter niet heel den Logos, die Christus is, kenden, hebben zij zeer dikwijls tegenstrijdigheden verkondigd" [2]). En hiermee is door Justinus zelf aan de „Alexandrijnsche wijsheid" der modernen hare plaats aangewezen. Ter toelichting van hetgeen hier de Kerkvader leerde aangaande den Logos, als zou Hij reeds in kiem en voor een gedeelte in de oude tijden gekend zijn geworden, kunnen de volgende woorden van Mgr. Freppel dienen" [3]): „Une des pensées favorites de ce Père .... c'est que les *semences du Verbe* étaient répandues avant son avénement, c'est que le Christianisme s'est préexisté dans les révélations antérieures et dans l'efficacité anticipée du sacrifice de la croix. Magnifique doctrine .... dont nous trouvons le fondement dans ces célèbres paroles de saint Paul et de saint Jean: „Le Christ était hier, il est aujourd'hui, il sera dans tous les siècles; l'Agneau a été immolé dès l'origine du monde".

Na dezen getuige voor ons evangelie, een bloedgetuige, treedt aanstonds een ander uit diezelfde of wellicht nog vroegere dagen

---

[1]) Ἀπολογία δευτέρα, 18.

[2]) T. a. p. 10.

[3]) *Les Pères Apostoliques*, p. 463.

te voorschijn met den *Brief aan Diognetus*. De ongekende schrijver, die zich [1] „leerling der apostelen" noemt en als „leeraar der heidenen de overgeleverde leer" in ongekunstelden eenvoud verkondigt, mag niet ongemerkt worden voorbijgegaan, daar hij, zooals B. erkent [2], „velerwege aan ons evangelie doet denken". Inderdaad hoe krachtig klinkt hier de bazuin van Joannes: de Christenen zijn niet „van deze wereld". Christus is „de geliefde, de eigene, de eeniggeboren Zoon Gods"; Hij is „de heilige, voor het menschenverstand onbereikbare Logos van den almachtigen en onzichtbaren God". En deze „door God in de wereld gezondene Logos is zelf de kunstenaar en schepper van het heelal, is zelf koning en God. In goedertierenheid en zachtmoedigheid en niet om geweld te oefenen, als redder en niet als rechter, zond de goddelijke Koning den koninklijken Zoon". „God heeft de menschen liefgehad, aan wie Hij Zijn eenigen Zoon heeft gezonden" [3]). Vrij zegge nu de moderne criticus, dat deze schrijver „nergens uit het evangelie citeert". Wij vragen: zijn dat dan niet de handen van Esau en de stem van Jacob? Spreekt hier niet duidelijk in de prediking van den apostolischen leerling de apostolische leermeester zelf?

De ontkennende critiek antwoordt [4]: „Niet Johannes wordt geciteerd, maar het Johanneïsche is in aantocht". En ter verklaring van dit orakel volgt dan: „Er valt een gemeenschappelijke gedachtenkring, een gemeenschappelijk bezit van dogmatisch en liturgisch gemotiveerde formules en spreekwijzen te constateeren, waaruit van zelf tallooze overeenkomsten moesten voortvloeien, die van het overnemen van persoonlijke zienswijzen en vaste

---

[1]) Πρὸς Διόγνητον, 11.

[2]) B. blz. 118.

[3]) Πρὸς Διόγνητον, 6 (Joan. XV, 19) — 7 (Joan. I, 1 en III, 17) — 8, 9 (Joan. III, 16).

[4]) B. blz. 130.

voorstellingsvormen wel te onderscheiden zijn". Wat een taal! En hoe moeten toch de vaste voorstellingsvormen onderscheiden worden van de overeenkomsten, welke nota bene uit de vaste voorstellingsvormen der formules en spreekwijzen voortvloeien? Maar die taak blijve aan de „meer ontwikkelden" overgelaten. Wel het minst donkere in deze holderdeboldersche regelen is de droevige mishandeling der moedertaal. Vergissen we ons echter niet, dan beteekent deze bargoensche woordkoppeling, dat de briefschrijver aan Diogneet evenals Justinus de Martelaar wel de leer- en zegswijze van het vierde evangelie hebben, wel verlei uitdrukkingen en tekstplaatsen van den laatsten evangelist gebruiken, maar toch wederom die uitdrukkingen en tekstplaatsen niet aan Joannes ontleenen, omdat hij niet bij name door hen genoemd wordt en dus hun zegsman niet zal zijn.

Deze toelichting moge te duidelijk zijn, maar geeft overigens, naar we meenen, de gebrekkige redeneering getrouwelijk weer, wier gebrekkigheid gemakkelijk valt te bewijzen. Immers volgens het historisch ontwijfelbare getuigenis der Kerk in het laatste vierendeel der tweede eeuw was het evangelie van Joannes, toen Justinus en onze briefschrijver leefden, sedert lang in gebruik. Justinus nu, die zich telkens op de gedenkschriften der apostelen beroept, doet klaarblijkelijk uit die schriften zijne aanhalingen en steunt bij zijne verdediging der geloofsleer op die schriften, welke hij evangeliën noemt. Evenzoo is het met den briefschrijver aan Diogneet, die nadrukkelijk bij zijn evangelische prediking verklaart, als leerling der apostelen de hem overgeleverde leer, de leer der apostelen te verkondigen. Bij gevolg, wijl eene tekstaanhaling haar karakter niet verliest, al wordt ook de eerste zegsman niet met name genoemd, moeten onze mannen uit het vierde evangelie geput hebben, wanneer zij dikwijls zelfs woordelijk mededeelen datgene, wat alleen door Joannes werd opgeteekend.

Hiertegen heeft de ongeloovige critiek enkele machtspreuken,

bijv. [1]): „dat ons evangelie toch een voorafgeganen ontwikkelingsgang veronderstelt"; „dat het in allen gevalle ten deele eene bewerking moet zijn geweest van bereids voorhandene en gangbaar gewordene voorstellingen en spreekwijzen"; „dat het omstreeks 150—160 en wel hoe later hoe beter" zal zijn vervaardigd; maar wijl ten bewijze dezer deels onbewijsbare, deels alle bewijskracht missende machtspreuken alleen gewezen kan worden op Baur en de stroomen inkt, welke door hem en zijne getrouwen vergoten zijn, dunkt het ons verstandig het nevelgebied der rationalistische veronderstellingen voorloopig links te laten liggen en onzen weg te vervolgen.

Na uit de verte nog een heiligen tijdgenoot van Justinus, den bisschop van Hiërapolis Claudius Appollinaris, gegroet te hebben, die niet alleen de schijnstrijdigheid tusschen de synoptische evangeliën en het vierde evangelie gedenkt, maar ook door zijn verhaal van 's Heeren „doorboorde zijde" en van het uit die zijde gevloeide „water en bloed" aan hetzelfde evangelie herinnert [2]), verdient onze aandacht vooral de bisschop en bloedgetuige Ignatius van Antiochië, die omstreeks het jaar 115, volgens anderen omstreeks het jaar 107, onder Trajanus den vurig verlangden marteldood te Rome gestorven is. In zijnen *Brief aan de kerk van Philadelphia* zegt deze leerling van den apostel Joannes: „Wilden ook sommigen naar het vleesch mij misleiden, de geest echter, daar hij van God is, wordt niet misleid. Want hij weet, van waar hij komt en waarheen hij gaat". En aan de Romeinen schrijft hij: „De vorst dezer wereld wil mij berooven . . . . Het brood van God wil ik, hetwelk het vleesch van Jesus Christus is . . . en tot drank wil ik zijn bloed".

---

[1]) B. blz. 114, 102 en 130.

[2]) Bij Cornely. *Introd. Special.* — Claud. Apoll. *Fragmenta* (Migne 5, 1297). Vgl. Joan. XIX, 34.

Goed, zegt hier B.: „dat feitelijk de beide plaatsen aan het vierde evangelie doen denken, is onmiskenbaar". Hetzelfde past ook op de zegswijze in het schrijven aan de Magnesiërs, waar Christus genoemd wordt: „de Zoon van God en Zijn Woord uit de stilte [nl. der eeuwigheid bij den Vader] uitgetreden" [1]).

Wij zullen ons niet lang ophouden bij deze bewijsplaatsen, welke toch door den tegenstander worden afgewezen met de phrase: „aanhalingen zijn het niet". Het is boud gezegd. Hadde hier B. maar zijnen Dr. Matthes gevolgd! Wel is ook deze geen toonbeeld van bescheidenheid, maar in dit punt althans weet hij tusschen zijne wenschen en de werkelijkheid onderscheid te maken en erkent hij ten minste [2]) „nauwelijks te weten, of hij zich aan de zijde van Hilgenfeld en Volkmar zal scharen, die beweren, dat Ignatius hier aan Johannes ontleend heeft, dan wel, of hij Scholten zal toestemmen, dat van die ontleening geen duidelijke sporen zijn". Wat onze overtuiging betreft, na het reeds behandelde kan de toelichting kort zijn. Hoewel de rationalist Hilgenfeld nog in zijn werk *Die Apost. Väter* (1853, S. 281) het gebruik van het vierde evangelie door Ignatius „problematisch" acht, noopt hem daar het gezond verstand tot de erkenning, dat (S. 251) de Kerkvader, gelijk zijne brieven bewijzen, onmiskenbaar een geschreven evangelie kende; dat hij ook (S. 281) de door ons aangewezen teksten noodzakelijk aan het vierde evangelie ontleend heeft, indien van elders het bestaan van dat evangelie in zijne dagen vaststaat. Dit laatste nu, zeggen wij, kan alleen betwijfeld worden door hen, die de getuigenissen der oudste en eerwaardigste verhalers als veronderstellingen en leugens durven beschouwen; door hen, die bij hunne critisch-historische onder-

---

[1]) Πρὸς φιλαδελφεῖς, 7 (Joan. III, 8); Πρὸς Ῥωμαίους, 7 (Joan. XVI, 11 en Joan. VI, 35, 51); Πρὸς Μαγνησίους, 8 (Joan. I, 1).

[2]) Matthes, *De ouderdom van het Joh.-evangelie*, blz. 85.

zoekingen, als zulks hun te pas komt, de beste historische verklaringen versmaden en wiskunstige bewijzen vorderen.

Maar haasten we ons, slechts hier en daar nog even een oogslag werpende, naar het einde. Het is toch, de zaak wel beschouwd, van ondergeschikt belang, of bij geval de weinige geschriften, welke in de laatste dagen van den apostel-evangelist en kort na zijn sterven vervaardigd zijn, aan ons evangelie herinneren. Hoeveel van de oude christelijke letterkunde ging er verloren. En onze bewijsvoering wordt niet verzwakt, al zou de *Herder* van Hermas, de *Brief van Barnabas*, de *Brief van Clemens Romanus* en het *Onderricht der twaalf Apostelen* volstrekt geene verwantschap met het Joannes-evangelie toonen, gelijk B. ten onrechte beweert. Volgens den rationalist Keim herinnert de terminologie van den *Herder* dikwijls aan het vierde evangelie en ook in de drie andere geschriften komen minstens meerdere zegswijzen en uitdrukkingen van Joannes voor, gelijk ten opzichte van het *Onderricht der twaalf Apostelen* door B. zelf schoorvoetend wordt toegegeven.

Een enkele aanhaling uit genoemde werken zegt hier genoeg. De *Herder*, van het jaar 140, noemt (*Sim.* IX, 12) den Zoon Gods de deur, door welke alleen toegang is tot de zaligheid en het rijk van God. Vergelijk hierbij Joan X, 7; XIV, 6. De *Brief van Barnabas*, wellicht van het jaar 90, spreekt (V, 11) van den Zoon Gods, die in het vleesch is gekomen, en heeft (XII, 5) evenals Joan III, 14, 15 de vergelijking van de koperen slang. De eerste *Brief van Clemens Romanus*, van 93—97, noemt (XLVIII, 4) evenals de *Herder* den Christus de deur der gerechtigheid en zegt (XLIX, 1) in overeenstemming met Joan XIV, 15 dat wie Christus liefheeft, Christus geboden volbrengen moet. Het *Onderricht der twaalf Apostelen*, wel het oudste der hier beschouwde geschriften, heeft vooral in hoofdstuk 9 en 10 het een en ander wat aan Joannes doet denken. Wie de

ongerechtigheid der moderne critiek aangaande dit hoogst belangrijk document wil leeren kennen, leze *De Katholiek* 1884, Dl. LXXXVI. waar van dit *Onderricht* een zeer nuttige verklaring en trouwe vertaling gegeven is. Voor ons doel bepalen we ons tot hoofdstuk 9, waar we lezen: „Wij zeggen u dank, onze Vader, voorden heiligen wijnstok van David, uwen dienaar, welken [wijnstok] gij ons hebt leeren kennen door Jesus, uwen zoon" [1]). Dat dit eucharistisch gebed aan Joan. XV, 1 herinnert, is duidelijk. Uit dit weinige blijkt ook, hoe onwaar de bewering van B. is, wanneer hij (blz. 122) durft zeggen, dat het Johannëische Christusbeeld tot op het midden der tweede eeuw ongebruikt is gebleven. Ook reeds in het zoo oude *Onderricht* is Jesus Christus de Godmensch, „door wien aan God den Vader de eer en de macht is in eeuwigheid", en wordt het heilig doopsel toegediend in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes. Zie hoofdstuk 9 en 7.

Ten slotte nog een woord over Sint Polycarpus, bisschop van Smyrna, en over Papias, bisschop van Hiërapolis, die als onmiddellijke leerlingen van onzen apostel, zeker de aandacht verdienen. Van Papias, wiens letterkundige nalatenschap thans slechts uit enkele fragmenten bestaat, verhaalt Eusebius [2]), dat hij aanhalingen heeft uit den eersten brief van Joannes. Dit is eveneens zeker van Polycarpus, die in den *Brief aan de Philippiërs* schrijft [3]): „Een ieder, die niet belijdt, dat Jesus Christus in het vleesch is gekomen, is een anti-christ". Daar er nu klaarblijkelijk tusschen den eersten brief van Joannes en zijn evangelie zulk een treffende overeenkomst van inhoud en vorm, zulk een innige

---

[1]) Waarom *παιδός* niet met *Knecht* maar met *Zoon* hier vertaald moet worden, leert *De Kath.* t. a. p. 287, noot 5.

[2]) *Hist. Eccl.* III, 40.

[3]) Πρὸς *φιλιππησίους*, 7 (I Joan. IV, 2 en 3).

verwantschap bestaat, dat beide geesteskinderen noodzakelijk eenzelfden vader moeten hebben, geven derhalve genoemde bisschoppen ook zijdelings getuigenis voor het evangelie. Zooals reeds gezegd werd, kan na de getuigenissen tot Ignatius toe de optelling der overigen van minder belang worden geacht, en het hadde ons geen moeite gekost van Papias en Polycarpus te zwijgen, maar B. zegt hier: „Men heeft de bekendheid van Papias met den eersten Johannesbrief tot een Papiaansch getuigenis voor het evangelie trachten op te schroeven", en in eenzelfden zin wordt ook het beroep op Polycarpus door hem veroordeeld [1]). Dit nu is niet bedachtzaam gehandeld. Als uit het bestaan van den brief tot het bestaan van het evangelie besloten wordt, mag althans B. dit niet afkeuren. Immers hij zelf doet juist hetzelfde, wanneer hij later het evangelie bij eene ster en den brief bij haren wachter vergelijkt en zegt [2]): „De gerijpte ster, tot wier bestaan wij aanvankelijk slechts door het zichtbaar worden van haren trawant (1 Joh.) bij Papias en Polycarpus kunnen besluiten". De schrijver trekke dus, op straffe van zich zelven als opschroever te veroordeelen, zijn vonnis terug.

Ten halve is hiermee het onderzoek naar de alleroudste getuigen volbracht. Thans komt de ondervraging der eerste ketters, die tot de apostolische eeuw opklimmen en tijdgenooten onzer heiligen geweest zijn. Slaan we echter eerst nog een blik op den afgelegden weg. Volgens B. [3]) „geeft de uiteengezette staat van zaken tot geen ander oordeel recht, dan dat de besproken geschriften met het vierde evangelie door een zekere eenstemmigheid van begripswereld, tijdgeest en verstandelijke atmospheer verbonden zijn. Niet Johannes wordt geciteerd, maar het Johanneï-

---

[1]) B. blz. 92 en 103.

[2]) B. blz. 131.

[3]) B. blz. 130.

sche is in aantocht". Hiertegen geldt het antwoord van Dr. J. J. van Oosterzee [1]): „Het is een feit, aan de eene zijde, dat de patristische litteratuur der tweede eeuw dermate door de idée van den Logos beheerscht wordt, dat alles ons dringt aan eene gemeenschappelijke hoofdbron dezer voorstelling in het onderwijs van een Apostel des Heeren te denken; aan den anderen kant, dat diezelfde litteratuur zoover beneden die der Apostolische periode blijft staan, dat het te voorschijn treden van een zoo superieur en te gelijk verdicht geschrift als het vierde Evangelie in dit tijdperk, zonder dat zelfs de ware naam des schrijvers bekend werd, eene hoogst onwaarschijnlijke, ja ondenkbare exceptie mag heeten".

Voegen we er nog bij, dat, ook deze rechtmatige beschouwing buiten rekening gelaten, de rationalistische bewering volstrekt onhoudbaar is Zij kon, op zich zelf genomen, redelijk schijnen, wanneer hier enkel sprake ware geweest van geschriften, wier oorsprong in den levenstijd van Joannes gezocht moet worden of wier inhoud slechts van verre aan ons evangelie doet denken, gelijk zulks bijv. met het *Onderricht der twaalf Apostelen* en de *Corintherbrief van Clemens Rom.* het geval is. Maar kan die bewering worden toegepast op getuigen, die niet alleen in hunne prediking voortdurend de prediking van het vierde evangelie als overgeleverde en apostolische waarheid verkondigen, maar daarenboven, op de schriften der apostelen zich beroepend, meermalen zinsneden van datzelfde evangelie naar den letter en met photographische nauwkeurigheid gebruiken? Wat een samenloop van toevalligheden veronderstelt toch de rationalistische critiek, en dat, nog eens zij het herdacht, vlakweg in tegenspraak met het krachtig getuigenis der geschiedenis! Grover leugentaal zou wel niet mogelijk zijn, dan wanneer iemand in onze dagen, op eenzelfde wijze als die Vaders de taal van het Joannes-evangelie

---

[1]) J. J. van Oosterzee, *Het Joh.-Evangelie*, 1867, blz. 53.

sprekend, het bestond te zeggen, dat hij het vierde evangelie niet kende. En even zeker als thans was toen ons evangelie in gebruik.

Ook zonder het groote getuigenis der Christenheid op het einde der tweede eeuw, blijven de verklaringen van Tatiaan tot Ignatius welsprekend genoeg; maar wanneer tevens, gelijk toch aan de historische critiek betaamt, de verschillende feiten in het historisch verband beschouwd worden, dan wordt alle aarzeling onmogelijk, dan is het redelijker wijze niet te loochenen, dat tot aan den tijd van Joannes zelf een lichtende streep door het donker der oudheid ons henenleidt naar het vierde evangelie in zijn apostolischen oorsprong.

II.

Op wat wijze ook de eerste ketters hier ten dienste kunnen zijn, bewees reeds Tatianus, die bij de samenstelling van zijn *Diatesseron* het geloof reeds verloren had. Eveneens is al vroeger gebleken, hoe de oude Alogi, die het laatste evangelie aan Cerinthus, een tijdgenoot van Joannes toeschreven, daarmee nadrukkelijk hunne hedendaagsche vrienden veroordeelen, door wie immers een veel latere oorsprong, lang na Joannes, aan ons evangelie wordt toegedacht. Maar laat ons wederom van het laatste vierendeel der tweede eeuw naar de dagen der apostelen teruggaan en meer volgens de orde des tijds de verschillende tegenstrevers ondervragen

De heiden Celsus, een aartsvader der ongeloovige wetenschap, opene de rij. Tusschen de jaren 160 en 170, volgens anderen (zie Cornely, *Introduct. Special.* p. 226) zeker vóór het jaar 150, schreef hij zijn werk *Het ware woord*, van hetwelk slechts losse fragmenten bewaard zijn gebleven in het groote apologetische werk van Origenes, die dezen fellen vijand der Christenen heeft bestreden. Veelvuldig citeert Celsus de Heilige Schriften en ook de evangeliën, ten einde, gelijk hij het uitdrukt, de Christenen

met hun eigen zwaard te slachten. En zoo geeft hij zelf hier het zwaard ons in handen, daar hij niet een enkele bijzonderheid, gelijk B. (blz. 122) beweert, maar tal van bijzonderheden uit het Joannes-evangelie vermeldt. Zoo [1]) bespot hij de Christenen, omdat zij Gods Zoon „Autologos" Gods eigen Woord noemen en dit zuivere en heilige Woord tentoonstellen als eenen nietswaardige, die gegeeseld en gekruisigd is. Zoo bespreekt hij het getuigenis van Joannes den Dooper aangaande de nederdaling des H. Geestes over den Heiland; het wonder van de bruiloft te Cana; den eisch der joden, dat zich de Christus openlijk zal verklaren; de klacht van den dorstenden Jesus aan het kruis; het vloeien van het bloed uit de zijde des Heeren en de teekenen der doodstraf in zijne doorboorde handen na de verrijzenis: altemaal bijzonderheden, welke alleen door Joannes zijn opgeteekend.

Ook de zoogenaamde *Clementijnsche homiliën* getuigen voor ons evangelie. Heeft dit oorspronkelijk kettersch geschrift werkelijk tusschen 150 en 170 het licht gezien, gelijk wel het meest door de rationalistische school wordt aangenomen, dan is het der moeite waardig op een en ander hier de aandacht te vestigen. We lezen in de derde homilie (52): „De ware profeet zelf heeft gezegd: Ik ben de poort des levens; wie door mij ingaat, gaat in tot het leven.... Mijne schapen hooren mijne stem". Vergelijk hierbij Joan. X, 3, 9 en 27. Evenzoo heeft de door Dressel sedert 1853 bekende negentiende homilie (22): „Vandaar dat ook onze Meester aan hen, die aangaande den door hem ziende gemaakten blindgeborene vroegen, of deze dan wel zijne ouders gezondigd hadden, wijl hij blindgeboren was,

[1]) Zie Origenes, *Contra Celsum*, II, 31 (Joan. I, 1); I, 48 (Joan. I, 32); I, 67 (Joan. X, 24); II, 37 (Joan. XIX, 28); II, 59 (Joan. XX, 27).

dit ten antwoord gaf: noch deze heeft gezondigd, noch zijne ouders, maar (het geschiedde) opdat door hem openbaar zou worden de macht Gods, welke de zonden der onwetendheid geneest". Zie Joan. IX, 1—3.

Het is wonderlijk om te zien, in wat bochten de heer B. zich hier wringt, ten einde toch niet het hoofd te buigen en zijne eens opgevatte meening ongewijzigd te laten. Eerst [1]) wordt hem „de zaak twijfelachtig"; dan verkeert de pseudo-Clemens „tegenover den Johanneïschen gedachtenkring in volmaakte indifferentie"; vervolgens heet het, met betrekking tot de eerste aanhaling, „dat zulk een coïncidentie van spreekwijzen niet veel beteekent", en wat de laatste aanhaling betreft, ja „ze gelijkt wel sprekend" op den evangelietekst van Joannes, maar de schrijver „zal zijnen blindgeborene ontleend hebben aan een verloren geschrift, waaruit ook onze evangelist heeft geput". Ten slotte wordt het pleit schitterend gewonnen met: „in alle gevalle, heeft hij [pseudo-Clemens] ons Logosboek gekend, dan heeft het voor hem geen apostolisch gezag gehad". Ziedaar zuiver rationalistische wijsheid. Alleen op de allerlaatste woorden past een korte toelichting. Het doet niets ter zake, of onze evangeliën voor de ketters apostolisch gezag hadden. Het is genoeg, wanneer zij het vierde evangelie als apostolisch evangelie in de Kerk gekend en het als zoodanig, wanneer dit hun voordeelig toescheen, gebruikt of misbruikt hebben.

Aangaande Marcion, dien het ongeloof onzer dagen als een echten protestant hemelhoog prijst, behoeft weinig gezegd te worden. Deze heresiarch, die omstreeks het jaar 140 uit Sinope in Klein-Azië naar Rome kwam, gebruikte ten behoeve zijner dwaalleer een verminkt evangelie van Lucas en tien brieven van Paulus. Al het overige werd door hem, gelijk door Irenaeus en

[1]) B. blz. 118.

Tertullianus blijkt, als onecht verworpen. Volgens onzen scherpzinnigen criticus zou Marcion de ketter in het vierde evangelie, zoo het bestaan had [1]), „een evangelie gevonden hebben, dat hij voor zijne inzichten in het geheel niet in orde behoefde te brengen". Dit is zeker verrassend en in zijn soort al even sterk als het vroeger vermelde bekeeringswerk van B., toen hij met één woord de kettersche Alogi, Marcions tijdgenooten, in oprechte en rechtzinnige katholieken veranderde. Wel komaan, zoo is dus de apostel Joannes, onze geschiedkundige zegt het woordelijk, „een besliste bondgenoot" van Marcion! Als iemand maar durft!

Reeds in de drie eerste verzen van het Joannes-evangelie ligt het doodvonnis van Marcion en van al zijne vereerders. De aartsketter raaskalt van een wreeden en kwaadaardigen God der joden, boven wien hij den goeden en liefderijken God der christenen stelt; van eenen duivel, die in beginsel boos is enz. en daarbij nu „had hem ons evangelie in het verdedigen zijner zienswijze voortreffelijk te stade kunnen komen". In waarheid, hier valt de pen uit de hand en heeft de taal geene woorden, welke zulk een godslasterlijken onzin vlijmend genoeg kunnen striemen. En hoe akelig luchthartig is deze man der historisch-critische wetenschap, die zich te gelijk èn aan het heilig evangelie èn aan het gezond verstand zoo zwaar vergrijpt! Enkele bladzijden verder [2]) heeft hij weer alles vergeten en verklaart hij omtrent datzelfde evangelie, wat aan Marcion „voortreffelijk te stade had kunnen komen", dat het een veertig jaren later „uitstekende diensten bewees in den strijd der centrumspartij [lees: der Katholieke Kerk] tegen Ebionieten en Montanisten, zelfs tegen Marcionieten" enz. Zoo waait naar Oost en West, gelijk de wind het wil, de wimpel op de mast.

Marcions tijd- en geestverwanten, Theodotus, Heracleon en

[1]) B. blz. 114.

[2]) B. blz. 125.

Ptolemaeus, mogen bijkans onopgemerkt worden voorbijgegaan, omdat deze ketters, ook door B. wordt het erkend, het vierde evangelie zelfs met onderscheiding gebruikt hebben. Op die leerlingen van Valentinus past het woord van den H. Irenaeus (*Adv. Haer.* III, 11), dat de volgelingen van voornoemden dwaalleeraar, om hunne aeonenkoppelingen te bewijzen, ten volle van het evangelie volgens Joannes gebruik hebben gemaakt. Voor zoover Theodotus in de geschriften van Clemens Alex. aan het woord bleef, heeft hij meer dan twintig malen zijne begrippen en zegswijzen aan ons evangelie ontleend. Heracleon schreef zelfs op het Joannes-evangelie eene verklaring, en Ptolemaeus, die ook bij Sint Irenaeus getuigenis geeft, zegt bij Sint Epiphanius (*Haer.* XXXIII): „De apostel verklaart, dat de schepping der wereld aan den Verlosser toekomt, aangezien alles gemaakt is door hem en er zonder hem niets is gemaakt".

Wij naderen nu den leermeester van deze mannen, Valentinus zelf, die omstreeks het jaar 140 naar Rome kwam en twintig jaren later gestorven is. Naar de zegswijze van Joan. XIV, 30 vv. noemt hij den duivel den heerscher dezer wereld, en ter bevestiging zijner leer, dat de profeten der Oude Wet door den boozen God hebben gesproken, zegt hij [1]): „Daarom sprak de Verlosser: allen, die vóór mij zijn gekomen, zijn dieven en roovers". Vergelijk hierbij Joan. X, 8.

Ook zijn tijdgenoot, de nog vroegere Basilides, eveneens een gnostische aartsketter, die volgens Hiëronymus omstreeks 131 stierf en zich leerling van den apostel Matthias noemde, misbruikte het Joannes-evangelie. Zijn fragmentarische in de *Philosophumena* bewaarde evangeliecommentaren hebben het volgende: „Ziehier wat in de evangeliën gezegd is: hij was het ware licht, dat iederen mensch verlicht".... „Dat elke zaak hare

---

[1]) *Φιλοσοφούμενα*, VI, 33 en VI, 35.

eigene tijden heeft, leerde de Verlosser genoeg, toen hij zeide: mijn uur is nog niet gekomen". Goed, zegt hier B. (bldz. 105): „de samenhang met Joh. I, 9 en II, 4 is hier onmiskenbaar". Verkeerdelijk voegt hij er bij: „doch bij opmerkzame lezing van het werk van Hippolytos [zeer waarschijnlijk den schrijver der *Philosophumena*] is gebleken, dat de schrijver zijne berichten omtrent Basileides aan geschriften van latere aanhangers zijner leer ontleend heeft". Alvorens op dit laatste te antwoorden, sluiten wij eerst de reeks der ketters met de Ophiten, volgens de *Philosophumena* de partijgangers der oudste gnostische sekte, die meermalen verwezen [1]) naar het verhaal der Samaritaansche en wel op Joan. IV, 10, 14: „De Verlosser heeft gezegd: indien gij wist, wie hij is, die deze vraag aan u doet, zelf zoudt gij u tot hem gewend hebben, en hij zou u levend water hebben gegeven".

Zoo dan levert zelfs de tegenspraak der eerste ketterijen, hoewel van hun noodlottig bedrijf slechts weinig overbleef, eene rechtmatige en krachtige bewijsvoering voor de historische echtheid van het Joannes-evangelie. „Het is een feit", aldus Dr. J. J. van Oosterzee [2]), „dat de oudste Gnostieken, in de eerste helft der tweede eeuw, toonen ons Evangelie te kennen, daar zij zich bedienen van zijne terminologie, het commentarieeren, utiliseeren op eene wijze, die volstrekt onbegrijpelijk heeten mag, indien zij het niet als een geschrift van de hoogste waarde, d. i. van Apostolischen oorsprong erkenden". Dat niettemin de rationalistische school hare overmoedige verzekering in geenen deele denkt te wijzigen, is begrijpelijk. Voert het gezond verstand, goed gebruikt, tot het geloof: in noodzakelijke wisselwerking voert het ongeloof tot verduistering des verstands. Dat blijkt ook uit de laatste bedenkingen, welke tegen de gehoudene bewijsvoering geopperd worden.

---

[1]) T. a. p. V, 9.

[2]) *Het Johannes-evangelie*, blz. 50.

Een eerste, hierboven reeds aangestipte, bedenking om aan de besprokene getuigenissen der oude ketters alle bewijskracht te ontnemen, is deze, dat die getuigenissen, welke in de geschriften onzer Vaders staan opgeteekend, niet van de oudste stichters der sekten maar van hunne latere volgelingen zullen zijn. Met recht antwoordt hier Cornely (*Introduct. Special.* p. 225): „Hoe [de rationalisten] willen bewijzen, dat de Vaders, die toch de werken der heresiarchen in handen hadden, zonder eenigen grond aan Basilides en Valentinus hebben toegeschreven, wat slechts op de Basilidianen en Valentinianen toepasselijk zou zijn, dat zal niemand gemakkelijk zeggen, tenzij hij Nieuw-Tubinger droomen en verzinsels voor bewijzen aanvaardt".

Inderdaad in al hare willekeur en ongenoegzaamheid staat hier de moderne bijbelcritiek te pronk. Eerst mochten de getuigenissen der eerste Kerkvaders niet gelden, omdat hunne aanhalingen wel aan *oudere* geschriften dan het Joannes-evangelie ontleend zullen zijn. En waarmee werd deze alle historie weersprekende critiek bewezen? met niets. Op de vraag, waar dan die oudere geschriften zijn, welke (zie den *Brief aan Diogneet*) de overgeleverde leer der apostelen bevatten; welke (zie Justinus) gedenkschriften der apostelen en evangeliën heeten; welke niet alleen, gelijk B. zegt, velerwege en onmiskenbaar aan ons evangelie herinneren, maar met dat evangelie zoo sprekend eene gelijkenis hebben als met den nageschreven tekst elke aanhaling gelijkenis heeft — op die vraag, waar dan toch de evangeliën, ouder dan het evangelie, mogen zijn, volgde droevig de mededeeling, dat ze niet meer bestaan. Niettemin moeten de eerste Kerkvaders hunne aanhalingen van het vierde evangelie ontleend hebben aan die verlorene, door geen sterveling ooit geziene, maar in elk geval veel *oudere* geschriften. En nu zijn weer de getuigenissen der eerste ketters waardeloos verklaard! Hunne aanhalingen van het vierde evangelie zullen wel van *latere* partijgangers hunner sekten afkomstig zijn. Ter beoordeeling dezer opwerping worde ze even

toegepast op onzen tijd. Wie kan van zaakkundige godgeleerden veronderstellen, dat door hen Dr. Kuyper bedoeld zal zijn, waar zij bepaaldelijk van Calvijn verklaren te spreken, en wie mag zulk eene veronderstelling uiten, wanneer die godgeleerden klaarblijkelijk tusschen de personen onderscheid maken; en toch op zulk eene veronderstelling steunt hier de ongeloovige critiek. De heer B. vermaant hier tot opmerkzame lezing. De aanhalingen der oude ketters, welke aan ons evangelie doen denken, moeten gelezen worden „in de omgeving, waarin zij staan" bij de Vaders. Opperbest. Maar om dit den lezers duidelijk te maken, geeft hij uit de *Philosophumena* een vervaarlijk citaat van bijkans twee bladzijden, waarmee echter zijne zaak even hopeloos blijft. Want de schrijver der *Philosophumena* (zie bijv. VII, 27) maakt wel degelijk, waar dit pas geeft, onderscheid tusschen de heresiarchen en hunne leerlingen [1]).

De andere bedenking, welke de aanhalingen der oude ketters moet ontzenuwen, wordt door Cornely aldus beschreven: „Ande-

---

[1]) *Φιλοσοφούμενα*, VII, 27: „Nam, ut ait [*Basilides*] ipse [Salvator] erat sub genituram astrorum et plenae revolutionis horarum in magno acervo, ratione praeconceptus. Ille quidem est secundum *eos* [Basilidis discipulos] conceptus in animali interior et spiritualis homo" etc. Een ander voorbeeld, wat zich gemakkelijker tot een verstaanbare vertaling leent, wordt gevonden l. c. VI, 43: „Marcus nu, met zijnen meester [Valentinus] wedijverend, gaf voor een visioen te hebben gehad... Want ook Valentinus zeide, dat hem een pas geboren kind verschenen was enz. Met eenzelfden overmoed zeide Marcus, dat de Tetrada in vrouwelijke gedaante tot hem was afgedaald". — Hoe scherp ook Irenaeus onderscheid maakt tusschen de heresiarchen en hunne voortketterende leerlingen, tusschen die menschen, die (zie *Adv. Haer.* Lib. I, Cap. XII, 1) „in hunne leer onstandvastig zijn en elkander tegenspreken, van wie er nauwelijks twee of drie hetzelfde zeggen" — zulks bewijst bijv. zijn eerste boek tegen de ketterijen, hoofdstuk XI tot XIII.

ren slaan tot zulk een krankzinnigheid over, dat zij ons evangelie voor jonger dan die sekten verklaren, ja aan hetzelve in de ontwikkeling der gnostische ketterij een eigen plaats aanwijzen". Tot die critikers behoort ook B. Na hardnekkig ontkend te hebben, dat de citaten der oude Gnostieken aan het evangelie ontleend zijn, geeft hij ten halve te verstaan, dat juist het omgekeerde gebeurd is, en poogt hij aan te toonen, dat ons vierde evangelie sporen van verwantschap heeft met de tweedeeeuwsche ketterij der Gnostieken. Zijn helper in deze hachelijke onderneming is Valentinus. Wel schrijft Tertulliaan zeer bepaaldelijk, dat genoemde dwaalleeraar het Joannes-evangelie gekend heeft, maar dit getuigenis wordt afgewezen en dan volgt, na het in vogelperspectief genomen overzicht der Valentijnsche ketterij, eene ontboezeming over de geestverwantschap tusschen den dwaalgeest en den apostel.

De bewijsvoering van onzen criticus is hier echter bijster ongelukkig. Zij begint met vergissing en eindigt met zelfbedrog. De aanhef is een verkeerde toelichting van Tertulliaans getuigenis: „Valentinus integro instrumento uti videtur". Met verwijzing naar deze woorden, zegt B. (blz. 109): „Tertulliaan gaat zoover, dat hij het gebruik van het evangelie reeds door Valentinus zelven waarschijnlijk acht. Hieruit blijkt, dat Tertullianus met de geschriften van Valentinus niet persoonlijk bekend was, zoodat" enz. Daarmee nu werd de bal leelijk misgeslagen. Duidelijk is door B., toen hij Tertulliaans getuigenis las, het woord „*integro*" over het hoofd gezien. De Afrikaan zegt niet, dat Valentinus het *vierde evangelie schijnt* te gebruiken, maar dat Valentinus van een ongeschonden, *niet verminkten* evangelietekst gebruik schijnt te maken. Derhalve is juist het tegendeel waar van hetgeen B. wil vaststellen en blijft onafwijsbaar het getuigenis van den ouden Tertulliaan, dat het vierde evangelie door Valentinus gekend en gebruikt is geworden.

Na de vergissing het zelfbedrog. In eene sympathetische maar

toch niet verleidelijke beschrijving van Valentinus' stelsel wordt alle mogelijke moeite aangewend om tusschen den gnostischen dwaalgeest en den heiligen evangelist overeenstemming te vinden. B. verhaalt van den Valentijnschen „Ongrond", waarin de „Gedachte" en de „Volheid" der „dertig Aeonen" wonen; van die dertig Aeonen, welke als achttal, tiental en twaalftal uit de „Volheid" het vormlooze „Ledige" ingaan; van een „Achamath" of geringere wijsheid, die buiten de „Volheid" rondzwerft enz. Maar hem moge die kettersche wartaal „geniaal" toeschijnen en hij noeme „de verwantschap tusschen de Gnostische theorie en den Johannëischen gedachtenkring treffend": kunstmatig is al die geestdrift, tooneelspel zooveel verrukking. Immers een weinig later van Marcion sprekend, noemt hij (blz. 113) diens dwaalleer: „eene gematigde soort van Gnosis, die op de wereldbeschouwing van het vierde evangelie nog vrij wat meer geleek dan de Gnosis der Valentinianen". Na hetgeen over Marcionsleer en ons evangelie hierboven (blz. 395) werd aangestipt, is B. hier welsprekend genoeg.

Wat de bewijsvoering van onzen tegenstander betreft, konden thans de wapenen worden neergelegd. Maar de algemeene bewering, welke gemaakt werd om het getuigenis der oude ketters van zijne bewijskracht te berooven, is nog niet voldoende terechtgewezen. Volgens de rationalisten zou het Joannes-evangelie van later dagteekening zijn dan de geschriften der eerste ketters, zou het van een veredeld Gnosticisme de vrucht wezen na het midden der tweede eeuw.

Gelijk vroeger werd aangetoond, is het een hopeloos werk om al de Kerkvaders der tweede eeuw tot medeplichtigen of dupen te verlagen van hunne doodsvijanden, de ketters. Ook bleek reeds genoeg, hoe ons heilig evangelie met de grondbeginselen van de valsche Gnosis der tweede eeuw in lijnrechte tegenspraak is. Met alle recht zegt dan Cornely: „Deze bewering is eenvoudig belachelijk. Want welk verstandig mensch zal ooit gelooven, dat ons evangelie niets anders geweest is dan eene vrucht der gnos-

tische ketterij na het midden der tweede eeuw, terwijl toch tegen het einde dierzelfde eeuw datzelfde evangelie is aangenomen door alle Vaders, die naar de overgeleverde leer der apostolische kerken, voor hen het richtsnoer der waarheid, met zoo grooten ijver onderzoek deden; terwijl toch datzelfde evangelie dan èn door die Vaders èn in geheel de Kerk als een apostolisch en echt geschrift van den apostel Joannes wordt erkend". B. merkt hier op „dat de taal van dien apologeet koud is en hare kracht in omgekeerde reden staat tot de sterkte der zaak zelve". Ter verontschuldiging van dit onredelijk oordeel mag worden aangevoerd, dat het zwaar valt om onder de kastijding, ook al werd zij verdiend, niet een weinig te kreunen of tegen te spartelen.

Hiermee is dit gedeelte onzer verhandeling ten einde. Het onderzoek naar getuigenissen van de eerste zeventig jaren had zeker uitvoeriger kunnen zijn en maakt dan ook geenszins op volledigheid aanspraak. Niettemin, al werd de weg, die op het apostolische tijdperk uitloopt, maar haastig bewandeld en al werd slechts hier en daar even een blik geslagen op de bouwvallen, welke de mijlpalen zijn langs dien verlaten weg: alles riep ons toe „dat deze leerling niet sterft". Als het gedruisch van vele wateren klonk altijd door de gewesten van den dood de stem des apostels, en altijd straalde als een vuurbaak in den donkeren nacht het licht van zijn evangelie. Om den grooten evangelist niet te hooren en niet te zien, moet moedwillig het oor verstopt, het oog gesloten worden, moet alle historische zekerheid worden prijsgegeven. Zelfs de eerste Vaders en ketters rezen uit hunne graven en gaven, de taal des apostels sprekend, naar zijn evangelie verwijzend, een getuigenis zoo onverdacht mogelijk.

Maar nog altijd gaat in vervulling de voorspelling van den Christus: „Al stond er ook iemand uit de dooden op, zij zullen niet gelooven". Alvorens onze moderne criticus zijn onderzoek zou beginnen, verklaarde hij reeds (blz. 36), dat het voor hem „een tot op

zekere hoogte bereids afgesloten onderzoek" was. Zoo hebben ook de oude Alogi gesproken, zoo handelde ook Marcion. Intusschen predikt de onsterfelijke Kerk van God altoos verder over de wijde wereld haar viervormig evangelie, en waar zij telken dage bij alle volkeren knielend de blijde boodschap herhaalt: „En het Woord is vleesch geworden en het heeft onder ons gewoond", daar klinkt het in alle talen, de zeeën over, uit den mond van millioenen en millioenen: Joannes, die leerling is het, die dit getuigt en geschreven heeft; en wij weten, dat zijn getuigenis waarachtig is [1]).

Warmond. P. L. Dessens.

(Slot volgt.)

---

[1]) Met een artikel over het vierde evangelie en de dusgenaamde inwendige bewijzen hopen we een volgenden keer te besluiten. Wel geeft B. nog veel meer gelegenheid tot weerlegging; maar waar hij bijv. ten bewijze, dat wonderen onmogelijk zijn, slechts weet te grijnzen; waar hij en passant heel het Oude en Nieuwe Testament in elkaar trapt, den Goddelijken Verlosser verloochent en de Heilige Kerk verguist, lust het ons niet naar zulke pochhanzerij van het minste allooi te luisteren. De begrippen van B. omtrent critisch-historische studie zijn de onze niet.

Het dient echter gezegd, dat zijne manier van doen niet voor iedereen zoo hinderlijk schijnt te zijn. Althans de hooggeleerde beoordeelaar van Bollands geschrift in *De Nederl. Spectator* (No. 17) mocht den schrijver berispen om zijne germanismen, maar verklaarde overigens: „Over het geheel genomen en behoudens de uitzonderingen, die wij in dat geval gaarne onopgemerkt laten, zijn de voorgedragen mededeelingen en betoogen volkomen juist". Aldus W. C. van Manen, Leiden, April 1892. Voorzeker heeft deze kostelijke Spectator-critiek geen woord van toelichting noodig.

Liever wijzen wij nog even op het onlangs te Batavia verschenen verweerschrift van Pastoor P. J. van Santen, getiteld:

Bolland's Johannes-evangelie aan de logica getoetst. De schrijver volgt zijnen tegenstander op den voet niet alleen in diens verhandeling over het vierde evangelie, maar ook waar die verhandeling door ontijdige praatzucht uitdijdde tot een verward verslag van heel het stelsel der moderne critiek. Zoo getroostte zich Pastoor van Santen grooten arbeid, om op ernstige en afdoende wijze den heer B. te woord te staan en te weerleggen, ook dan, wanneer zoo dikwijls aan diens vermetele beweringen zelfs de schijn van wetenschappelijken ernst ontbrak. Voorzeker heeft hij zulks gedaan om de schade te voorkomen, welke niet het minst door zulk een baldadig vertoon als B. zich veroorloofde, onbedrevenen en onvoorzichtigen kunnen lijden. Gaarne vragen wij de belangstelling der lezers voor zijn degelijk werk en bieden wij uit de verte aan den vaardigen en forschen strijder onze oprechte hulde.

DE TOESTAND DER NEDERLANDSCHE KATHOLIEKEN TEN TIJDE DER REPUBLIEK.

Geen enkel tijdvak onzer kerkgeschiedenis is en wordt nog met zoo ruime, ik zou haast zeggen onuitputtelijke voorliefde behandeld als de zeventiende eeuw. Evenwel, deze voorliefde is in het algemeen gesproken lang niet van zuiver wetenschappelijken aard. Indien ooit doorsnuffelaars van kille en bedompte archieven door warmen strijdlust zijn bezield geweest, dan was dit zeker hier het geval.

Van Heussen begon met zijne *Batavia Sacra* en *Historia Episcopatuum*, om te bewijzen, dat de reeks van Utrecht's kerkvoogden onafgebroken was voortgezet tot op zijn tijd en dat de apostolische Vicarissen, hoewel onder een nieuwen titel, toch even rechtmatig zetelden op den bisschopsstoel van Sint Willibrord. Als zijn bestrijder trad weldra Hoynck van Papendrecht in het krijt, om met de *Historia Ecclesiae Ultrajectinae* — een even geduchten foliant als de *Batavia Sacra*, — aan te toonen, dat er van de oude hiërarchie, van bisschoppen, kapittels en parochies eigenlijk niets in stand gebleven was. Beide geleerden hebben hun plan de campagne over een volledige kerkgeschiedenis der vereenigde provinciën uitgestrekt; toch is het voornamelijk op het terrein der 17e eeuw, dat zij elkander in het vizier nemen, want juist hier moest over de zege worden beslist. Zwaar geharnast kwamen zoowel Van Heussen als Hoynck in het strijdperk. Hunne wapenrusting (sit venia verbo) was wel een papieren, doch vast en dicht saamgevoegd uit tallooze documenten en soliede bewijsstukken van den ouden tijd. Natuurlijk moest de

17e eeuw verreweg het meeste materiaal leveren en daartoe werd met taai geduld, met zeldzamen onderzoekingslust alles opgedolven, wat maar eenigszins als wapentuig dienen kon. De strijd bleef echter zonder beslissenden uitslag; immers in de meening van elk der kampioenen en van die hunne kleur waren toegedaan had alleen de tegenpartij een gevoelige nederlaag geleden.

Nadat deze twee voorvechters het strijdtooneel voor goed hadden verlaten, traden anderen op, want de veete duurde onverminderd voort. Van weerskanten werden de oude wapens weer opgehaald en zoo mogelijk met nieuwe verrijkt. Zoo kwam het, dat in de eerste helft der vorige eeuw de boekenmarkt overstelpt werd met een stortvloed van geschriften, die òf wel „het goed recht der Utrechtsche kerk tegen Rome's aanmatigende willekeur" moesten verdedigen, òf wel „de aanspraken der weerspannigen van Utrecht" als nul en van geener waarde verwerpen. Meer nog: ver buiten ons vaderland, „over de bergen", werd onze kerkgeschiedenis een twistvraag, die de geesten verdeelde. Toen het concilie van Pistoje ten jare 1786 het in Frankrijk geboren en bij ons getogen Jansenisme even openlijk naar Toscane had overgebracht, achtte Luigi Mozzi het noodig, den ouden strijd over Nederland's kerkelijke geschiedenis in Italië te hervatten, en binnen twee jaar had hij zijne drie deelen: *Storia delle Rivoluzioni della Chiesa d'Utrecht* gereed.

Hiermede is nu wel de voornaamste, maar niet de eenige reden genoemd, waarom onze kerkhistorie der 17e eeuw zulk een rijke litteratuur bezit. Met den strijd vóór of tegen de Jansenisten is een andere eenigermate verwant, een twist van meer huiselijken en onschuldigen aard, maar die ook tot veel geschrijf en gewrijf aanleiding heeft gegeven, de geschillen namelijk tusschen de seculiere en reguliere geestelijkheid.

Voor de eer der geschiedbeoefening behooren hier nog andere redenen te worden bijgevoegd — gelukkig niet zoo tendentieus als de bovengenoemde — waardoor wij Katholieken tot de

kerkgeschiedenis der 17e eeuw worden aangetrokken. Op de onzalige jaren der Nederlandsche beroerten, met de gruwelen van den beeldenstorm, den Briel enz. volgde – ik weet geen betere uitdrukking — de tijd der katholieke restauratie. De apostolische Vicarissen kwamen, en onder hen groeide een nieuw geslacht van priesters op, die met rustelooze toewijding en werkzaamheid trachtten den schromelijk verwoesten wijngaard weêr op te bouwen en te redden wat na het noodweer der „Hervorming" nog te redden was. Bij die uitgelezen priesterschaar voegden zich weldra de Jezuïeten en andere ordes-geestelijken, verschillenden hunner ook uit echte oud-hollandsche familie's gesproten, die zich even ijvervol en offervaardig toonden in de heilige bediening. Bijna overal werden de zielzorgers bijgestaan door de „klopjes", welke, liever dan achter de muren van een buitenlandsch klooster een veilig toevluchtsoord te zoeken, midden in de wereld bleven, om stil mede te werken tot de herleving van het katholicisme. Over dit alles ligt èn een waas van poëzie, hetwelk ons hart bekoort, èn een lichtglans van belangrijkheid, die telkens opnieuw onze aandacht boeit. Voet voor voet na te gaan, hoe die katholieke restauratie geschied is en hoe zich daaruit de latere toestanden ontwikkeld hebben, ziedaar wèl een aantrekkelijk onderwerp voor de geschiedvorsching.

Eindelijk en vooral, de 17e eeuw is de tijd der vervolging, waarin „de paepsche stouticheden" met tal van plakkaten gestraft werden. Daarom is het ook een zekere piëteit, waarmee de katholieke geschiedvorsching zich bij voorkeur beweegt in de 17e eeuw, als zijnde de lijdensgeschiedenis onzer vaderen in het geloof.

Deze voorliefde moet iedereen in het oog springen, die maar even de bronnen onzer kerkelijke geschiedenis van naderbij beziet. Ga eens bladeren in het *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* en in de *Bijdragen voor de Geschie-*

denis van het bisdom Haarlem, te zamen bijna 40 boekdeelen. Een ware goudmijn voor de geschiedvorsching! Maar uit elke aflevering bijna spreekt dezelfde voorliefde: de grootste helft betreft kerkgeschiedenis der 17e eeuw. Neem het *Jaarboekje* of den *Almanak* van Alberdingk Thijm ter hand. De lange serie jaargangen bevat een aanzienlijk aantal monographieën uit onze kerkgeschiedenis, en gaarne erken ik, dat menig artikel blijvende waarde heeft zoowel om den merkwaardigen inhoud als om den keurig bewerkten vorm. Maar verreweg de meeste bewegen zich op hetzelfde terrein: kerkgeschiedenis der 17e eeuw.

Mag ik hier een en ander inlasschen, een persoonlijke herinnering en nog iets? Vóór eenige jaren was ik in langdurig gesprek met een der meest verdienstelijke historici in ons vaderland, niet-katholiek. Deze maakte — 't was echter goed gemeend — ons Katholieken er een soort verwijt van, dat wij hoofdzakelijk met de kerkgeschiedenis der 17e eeuw bezig blijven. „Het schijnt haast", zoo sprak hij o. a., „alsof gij roomschen geen oudere historie bezit en alsof gij niet fier moogt zijn op uw voorgeslacht in de middeneeuwen!" Ik vond wel, dat mijn geachte zegsman in zijn ijver en liefde voor de wetenschap een beetje overdreef, doch hem geheel ongelijk geven mocht ik niet. Want kon ik ontkennen hetgeen ik boven als de in het oog loopende voorliefde der katholieke geschiedvorsching beschreven en verklaard heb?

En nu waag ik het, in alle bescheidenheid, een wensch te uiten, dien ik sedert lang koester. Niemand — zoo openhartig als mijn bekentenis even dringend is ook dit verzoek — niemand verdenke mij, dat ik de verdiensten van zooveel katholieke geschiedvorschers in het minst zou willen verkleinen: zij hebben de hitte en den last van den dag gedragen, voor ons, jongeren, een onschatbaren oogst verzameld en volle recht op onze blijvende dankbaarheid. Maar wat gedaan is, dat is gedaan. „Man kann des Guten auch zuviel haben." Op den

afgemaaiden akker moge hier en daar nog een nalezing worden gehouden, waarbij volle, rijpe korenaren te vinden zijn. Maar buitendien bestaat er nog een uitgestrekt en veelbelovend akkerveld, waarop — althans door ons Katholieken — nog weinig gearbeid is en het meeste werk aan anderen wordt overgelaten: de kerkelijke geschiedenis der middeneeuwen. Daarheen moge in de toekomst de katholieke geschiedvorsching zich hoofdzakelijk richten en wel met dezelfde productieve voorliefde, welke zij tot nu toe jegens de 17e eeuw heeft betoond!

Misschien is het een der vele treffende anecdote's, welke over Pius IX onsterfelijker nagedachtenis in omloop zijn, maar „se non è vero, è ben trovato". Het volgende nu is mij aan de boorden van den Tiber verteld. Er werd te Rome onderhandeld over het herstel der bisschoppelijke hiërarchie, en oorspronkelijk was het plan, om evenals bij het concordaat van 1827 Amsterdam te verheffen tot metropole der Nederlandsche kerkprovincie. Pius IX sloeg evenwel dit voorstel af en wees Utrecht, de grijze bisschopsstad, waar eeuwen lang de zetel van Sint Willibrord gestaan had, als de metropolis aan. En Z. H. besliste de kwestie met één van die sprankelende woorden, zooals Pius alleen ze spreken kon: „Je montrerai à tout le monde, que les Catholiques de la Hollande ne sont pas de la veille"!

Ik geloof niet, dat dit pauselijk gezegde *hier* misplaatst is..... de toepassing immers ligt voor de hand.

Mijne inleiding heeft al lang genoeg het geduld van den lezer op de proef gesteld en ik behoor dus tot mijn eigenlijke taak over te gaan, namelijk een boek te bespreken, hetwelk denzelfden titel draagt als dit opstel: *De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek* [1]). Toch behoeft deze in-

[1]) Door Dr. W. P. C. Knuttel. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1892. I 8° XII en 366 blz. Prijs: *f* 4.25.

leiding niet als een *hors d'oeuvre* op zij geschoven te worden. Daaruit kan immers duidelijk blijken, dat genoemd boek ruimschoots mag rekenen op belangstelling van onzen kant en wèl verdient in dit tijdschrift uitvoerig te worden besproken. Bovendien kan de lezer uit de inleiding bij voorbaat besluiten, welk een omvangrijk werk Dr. Knuttel ondernomen heeft. Over geen tijdperk onzer kerkelijke geschiedenis bestaat zulk een uitgebreide litteratuur. Den geschiedschrijver, die zich met onze kerkelijke toestanden ten tijde der Republiek bezig houdt, staan ontelbare bronnen ten dienste, de een al dieper en rijker dan de andere, doch laat ik er bijvoegen, niet altijd bronnen, waaruit water van onverdachte zuiverheid geput wordt.

Dit maakt zijne taak van den eenen kant gemakkelijk, maar van den anderen kant ook weer moeielijker.

Vroegere tijden, waarover niet zulk een overvloed van bronnen te vinden is, bieden den geschiedschrijver zeer ernstige bezwaren. Minder of meer is het daarmede als Dr. Fruin zei omtrent de geschiedenis van het graafschap Holland in de 13e eeuw: „Enkele op zich zelf staande gebeurtenissen, door vele gissingen in onderling verband gebracht, ziedaar wat mijns inziens het beste verhaal zal kunnen bevatten; meer niet. Een verworden en verkleurde schilderij, vol gaten en scheuren en op vele plaatsen overgeschilderd en bedorven: ziedaar wat de historische critiek te herstellen krijgt. De brokken zijn op zich zelf belangrijk genoeg, maar om er een geheel van te maken, moet de restaurateur er te veel van zijn eigen vinding en van zijn eigen hand aan toevoegen" [1]).

Geheel anders is het gesteld met de toestanden, waarvan Dr. Knuttel ons eene schildering zal geven: die zijn door verschillende ooggetuigen in alle kleuren, met licht en schaduw, afgemaald;

---

[1]) *Bijdragen voor vaderl. gesch. en oudheidkunde* (Nieuwe Reeks), VIII, 57.

die laten zich tot in kleine bijzonderheden achterhalen; die spreken tot ons in hun eigen oorspronkelijke taal; daarover een geschiedverhaal samen te stellen, vergt niet zooveel combinatievermogen; nu behoeft de historicus niet zoo vaak te zweven in het luchtruim van allerlei vernuftige, maar dikwijls gewaagde hypothesen, doch meestal heeft hij den vasten grond van historische zekerheid onder zijn voet. Maar van den anderen kant mogen hem juist hierom ook hooger eischen gesteld worden. Hij behoort alle getuigenissen over en weer stipt te wegen op de weegschaal der critiek; hij mag zich niet door den eersten den besten zegsman laten voortleiden door den doolhof van zooveel tegenstrijdige meeningen, en allerminst mag hij zich in eenzijdige richting bewegen; hij heeft een onafzienbaar langen weg af te leggen en overal moet hem de waarschuwing voor den geest staan: „Hier liggen voetangels en klemmen"; hij moet bergen papier, gedrukt zoowel als ongedrukt, doorworstelen, vóor en aleer hem het volle daglicht der waarheid weer tegenstraalt. En deze waarheid alleen mag de geschiedschrijver uit het stof van het verleden te voorschijn brengen, deze waarheid in haar veelzijdig geheel, met al de rijke verscheidenheid van détails, die haar kleur en toon en leven schenken. Kortom, zijne taak is onder zeker opzicht gemakkelijk te noemen, maar, als men de keerzijde der medaille beziet, om dezelfde reden ook des te moeielijker.

Nu ben ik te goed overtuigd van hetgeen een beroemd historicus heeft opgemerkt: „Niets is dwazer dan te meenen, dat een geschiedenis zonder fouten kan worden geschreven". Wij zullen ons oordeel dus volstrekt niet laten beheerschen door kleine onnauwkeurigheden en misvattingen, waarvan elk auteur zich even moeielijk vrij kan houden als Dr. Knuttel, maar alleen door de groote vraag: voldoet dit boek aan de eischen, die men tegenwoordig aan een dergelijk werk stellen kan en stellen moet? Ik zal trachten, deze vraag eerlijk en kalm, *sine ira et sine studio*, te beantwoorden.

Dr. Knuttel heeft tot titel van zijn werk gekozen: *Toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek.* Om den lezer een soortgelijke teleurstelling te besparen, als ik zelf ondervonden heb, moet voor alles duidelijk gemaakt worden, wat de Schrijver van plan is onder dien titel te geven. In de Inleiding reeds erkent hij: „Een overzicht te geven van de maatregelen ten tijde der Republiek ten opzichte der Katholieken genomen, is het doel van dit werk". En iets verder heet het nog bescheidener: „Dit boek beoogt slechts een legger te zijn". Hoe nu? Een boek, dat slechts een „overzicht" van „maatregelen" wenscht te geven en „een legger te zijn", noemt zich: „*Toestand der Katholieken*" enz.? Dan zou men evengoed een overzicht van stedelijke politie-verordeningen, die bijv. te Groningen in de laatste vijftig jaar gemaakt zijn, kunnen betitelen als: „Toestand van Groningen in de tweede helft dezer eeuw"! Om alle misverstand te voorkomen, moet ik dus terstond opmerken, dat het boek van Dr. Knuttel *niet* aan den titel beantwoordt. Deze had veeleer moeten zijn: Wettelijke maatregelen, tegen de Katholieken genomen en uitgevoerd ten tijde der Republiek.

De Schrijver schijnt dit zelf eenigermate gevoeld te hebben. Hij bevond zich als het ware in een dilemma: òf dien weidschen titel prijs geven òf ter elfder ure zijn eigenlijk onderwerp wijzigen. Tot onze spijt heeft hij het laatste gedaan. Wèl erkent hij volmondig (blz. 59): dat „dit werk niet bedoelt een geschiedenis der Katholieke Kerk in Nederland te zijn". Doch waartoe dient het dan, zoo breedvoerig te verhalen van de opvolging en lotgevallen der apostolische Vicarissen, van de gedurige twisten tusschen seculiere en reguliere geestelijken, van het aantal der zielzorgers en der Katholieken, hoe dit beurtelings verminderde of toenam? De Schrijver zou beter gedaan hebben, indien hij zich tot zijn hoofddoel bepaald had; dan zou hij niet zoo dikwijls zijn eigen en 's lezers aandacht hebben afgeleid op andere, in zich zelf

hoogst gewichtige gebeurtenissen, welke nu slechts „terloops" en als bijzaken konden behandeld worden. Thans echter gaat hij aan twee zijden mank: de inhoud van zijn boek schiet verre te kort aan hetgeen de titel doet verwachten, en de poging om dit gebrek te verhelpen heeft het eigenlijke onderwerp met veel overlast bezwaard.

Niemand verwachte dus van Dr. Knuttel een volledige beschrijving van den toestand der Katholieken tijdens de Republiek: van hun kerkelijke organisatie, van hun godsdienstig en zedelijk leven, van hunne maatschappelijke verhoudingen, van hun intellectuëele ontwikkeling enz. Met andere woorden, de uitwendige geschiedenis der „Hollandsche Zending" is door onzen Schrijver slechts ten deele, de inwendige in het geheel niet behandeld. Wat zijn werk dan wel geeft? Gelijk reeds gezegd is, een overzicht van de wettelijke maatregelen, die onder de Republiek tegen de Katholieken genomen zijn, en tevens van de wijze, waarop die gemeenlijk werden uitgevoerd.

De Schrijver nam zijn uitgangspunt bij de afzwering van Filips (1581), want eerst van toen af kan van eigenlijke wetsbepalingen tegen den katholieken godsdienst sprake zijn. Dit eerste deel loopt „tot het jaar 1702, waarin de scheuring in den boezem der Katholieke Kerk in ons vaderland plaats greep". Maar de Schrijver drukt de verwachting uit „in staat te zullen zijn na verloop van tijd het historisch overzicht tot 1795 te kunnen voortzetten" (Vgl. Inleiding X-XII).

In dit eerste deel nu worden volgens tijdsorde al de maatregelen besproken, die door de regeeringsmannen der Zeven Vereenigde Provinciën zijn uitgevaardigd, d. w. z. door de Provinciale Staten in elk gewest afzonderlijk, door de Staten-Generaal en door de stedelijke regenten. Gewoonlijk worden eerst de plakkaten der provincie Holland vermeld, want „over het algemeen gaf ook ten opzichte van het hier behandelde onderwerp Holland den toon aan". Dan wordt een blik geworpen „op wat

in andere provincies voor ons doel belangrijks voorviel", want „elke provincie was souverein ten opzichte van den godsdienst". Ten laatste volgen de plakkaten der Staten-Generaal, want deze, „door onderlinge overeenstemming tot stand gekomen, waren het gevolg van hetgeen in elke provincie afzonderlijk plaats greep" (blz. 1—2).

Dan heeft Dr. Knuttel zijn overzicht over vier tijdvakken verdeeld: 1°. van de afzwering tot aan het Bestand; 2°. het Twaalfjarig Bestand; 3°. tot aan den vrede van Munster; 4°. de tweede helft der 17e eeuw.

Deze wijze, waarop de Schrijver zijn onderwerp gerangschikt en in tijdvakken afgebakend heeft, kan niet anders dan voortreffelijk genoemd worden. De gemaakte onderscheiding beantwoordt juist aan de werkelijkheid en is voor een goed begrip hiervan onmisbaar.

Niet minder achten wij ons verplicht den Schrijver hulde te brengen voor de noeste vlijt, die hij aan het samenstellen van dit boekdeel moet besteed hebben. De gedrukte plakkaatboeken heeft hij nauwkeurig doorzocht en vele stedelijke keuren voor zijn onderwerp benuttigd. Maar wat het meeste zegt, de „Resoluties van de Staten van Holland" en de „Notulen van de Staten van Zeeland" heeft hij blad voor blad nagezien, „om te kunnen aanteekenen, wat in die paar honderd folianten [zegge 200] met betrekking tot de Katholieken geboekt staat. Als vrucht dezer tijdroovende nasporingen [is] aan dit deel een chronologische lijst van plakkaten, resoluties, keuren enz. toegevoegd, met opgave, waar zij in dit werk vermeld zijn" (Inl. XII).

Waarlijk, het zou van onzen kant ondankbaar zijn, als wij niet oprechte waardeering koesterden en die met alle gulheid betuigden voor zulk een „labor improbus", ten bate van *onze* kerkgeschiedenis door een andersdenkend geleerde besteed.

De lezer weet reeds, om welke halfslachtige reden Dr. Knuttel

nog een poging heeft gedaan om bovendien den toestand der Katholieken in zijn geheel uiteen te zetten. Meer dan één hoofdstuk is gewijd aan de onderlinge verhouding der geestelijkheid, en van haar aantal op verschillende tijden krijgen wij belangrijke statistieken [1]).

Ook hier geeft de Schrijver meermalen blijk van een niet gewone belezenheid; herhaaldelijk maakt hij gebruik van de nieuwere publicatie's, die onzerzijds zoo overvloedig aangaande dit tijdperk geschied zijn; zelfs heeft hij persoonlijk het archief „in den Driehoek" te Utrecht doorzocht, en daaruit geeft hij verschillende aanteekeningen ten beste. Evenwel, het meerendeel dezer aanteekeningen is ontleend aan de missie verslagen der apostolische Vicarissen, welke intusschen reeds in het licht verschenen zijn [2]), en jammer is het, dat de Schrijver verzuimde telkens naar die gedrukte en voor ieder toegankelijke bronnen te verwijzen.

Doch wat veel meer te betreuren is, de hoofdstukken, waarin Dr. Knuttel zich met den algemeenen toestand bezighoudt, staan in wetenschappelijk gehalte lang niet gelijk met de rest van het werk. De zegswijze is hier wel even categorisch zeker van toon, maar de stelligheid, waarmee een bewering geuit wordt, maakt haar enkel daarom niet waar en aannemelijk. In dit gedeelte toch onthoudt de Schrijver zich meestal van aanhalingen uit de bronnen. Zijne voorstelling verheft zich hier dan ook niet boven het peil van een uitgebreid handboek en pleegt uit te gaan van oude, reeds lang bekende gezichtspunten, waaraan de Utrechtsche Driehoek zoo rijk is!

Het spreekt dus vanzelf, dat Dr. Knuttel alles behalve een vriend is van de paters Jezuïeten. De praatjes en lasteringen, welke hier te lande, zoo schriftelijk als mondelings, over hen in

---

[1]) Vgl. blz. 61—62 en 229—230.

[2]) *Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht*, Dl. XVII—XIX.

omloop waren, worden door den Schrijver gaarne vermeld. 't Is al mooi, wanneer hij zich van zulke „on dit's" met een „terecht of ten onrechte" afmaakt. Voor „de bloetdorstige en moortdadige Secte der Jesuiten" [1]) (risum teneatis amici!) heeft Dr. Knuttel slechts deze verontschuldiging: „Wee den wolf, die in een kwaad gerucht staat" (blz 18).

Ter illustratie een paar staaltjes. Op blz. 22 wordt het uiteinde verhaald van Sasbout Vosmeer, den eersten apostolischen Vicaris, en dan staat er: „Een zware ziekte, die hem overviel en waarbij duidelijk sporen van vergiftiging waren waar te nemen, werd op hunne [der Jezuïeten] rekening gesteld en evenzoo het proces, hem door de Staten aangedaan". Eén bladzijde verder: „Intusschen was ook uitgelekt, dat Vosmeer met den Aartshertog onderhandeld had over de bezetting van het aartsbisdom Utrecht en daartoe den vorst in de legerplaats bij Ostende had opgezocht. De Jezuïeten werden verdacht hem verraden te hebben, om zich van den hun lastigen Vicaris te ontslaan".

Hoe menig protestantsch lezer zal hier (voor de hoeveelste maal wellicht?) kippenvel krijgen van Jezuïeten-afschuw! Wat nu te houden van deze beschuldigingen, die zoo klakkeloos, zonder het minste bewijs, zonder het noemen zelfs van een zegsman, worden nagepraat? Geen tittel of jota. En Dr. Knuttel kon, ja moet dit geweten hebben. Herhaaldelijk immers gebruikt hij de *Bijdragen voor de Geschiedenis van de R. K. Kerk in Nederland* [2]); somwijlen geeft hij daaruit ruime citaten. De auteur dezer *Bijdragen* doet zich kennen als iemand, die, nu ja, van de Sociëteit liever kwaad dan goed zeggen zou. Op blz. 85—86 verhaalt hij uitvoerig Vosmeer's laatste ziekte en beter dan elk ander is *hij* daartoe in staat, want de echte, oor-

---

[1]) Een der vele liefelijke benamingen, die telkens in de plakkaten voorkomen.

[2]) Rotterdam, bij de firma H. T. Hendriksen, 1888. I. 8°.

spronkelijke berichten staan hem in overvloed ten dienste. Maar dat er bij Vosmeer's sterfbed „duidelijk sporen van vergiftiging waren waar te nemen", is daarvan ook dien auteur iets bekend? Verre vandaar! Sasbout was „tot den 23en April betrekkelijk welvarend, toen hij, 's morgens opstaande, aangegrepen werd door onlijdelijke pijn, *veroorzaakt door den steen*" [1]). Tien dagen later overleed de Vicaris en de operatie, die na zijn afsterven geschiedde, bewees ontwijfelbaar zeker, dat de steen en niets anders de oorzaak van zijn dood moet geweest zijn. Of zou misschien volgens Dr. Knuttel de steen door vergiftiging kunnen teweeggebracht worden? Dan kan hij de vergiftenleer verrijken met een allernieuwste ontdekking!

En nu het verraad van Vosmeer, hetwelk Dr. Knuttel eveneens op rekening der Jezuïeten laat stellen. De auteur der *Bijdragen* zou gewis uit louter sympathie jegens de Sociëteit niet verzuimd hebben daaraan mee te doen, zoo er eenig bewijs voor te vinden was. Maar hij geeft een geheel andere voorstelling van dit feit. Op blz. 34 verhaalt hij: „Het was prins Maurits aangebracht, dat Sasboldus . . . . naar den aartshertog gegaan was, om van hem het episcopaat van Utrecht te verzoeken en nu op weg was naar Rome. Hoe prins Maurits dit alles wist, gelooven we te kunnen zeggen, namelijk door een valschen broeder". — En die valsche broeder was . . . . een pater Jezuïet? Volstrekt niet. Een wereldgeestelijke, die in de omstreken van Hoorn werkzaam was en niet volgens zijn stand leefde. Van hem verhaalt de auteur der *Bijdragen* het: hoe, en: waarom, en verklaart ten slotte uitdrukkelijk „Wij houden het er voor, dat deze Martinus de verrader zijner broederen geweest is".

Zou Dr. Knuttel nu durven beweren, dat een geschiedschrijver de roeping heeft, als colporteur op te treden van zulke uit de lucht gegrepen praatjes? Wèl durf *ik* zeggen, dat hij dan

---

[1]) Ik cursiveer.

als eerlijk man ten minste ook verplicht is, met welbewezen tegenspraak, als hier in casu bestond, dergelijke geruchten als laster te brandmerken.

Nog een ander voorbeeld. Op blz. 221 deelt onze Schrijver het volgende mede: „In 1638 had te Maastricht een voorval plaats, dat wel geschikt was om opnieuw bezorgdheid te wekken. Er was een aanslag der Spanjaarden op de stad ontdekt en vijf geestelijken — waarbij drie Jezuïeten en een Franciscaan — werden gevangen genomen, beschuldigd van medeplichtigheid. Zij hadden van de zaak geweten door de biecht, maar niet volgens hun plicht aan de regeering van hetgeen zij wisten kennis gegeven". Hier wordt alweer geen enkele bron vermeld, maar eenvoudig geconstateerd: „Zij hadden van de zaak geweten door de biecht en niet volgens hun plicht" daarvan de regeering in kennis gesteld. Nu weet ik wel, dat geschiedschrijvers zooals Arend [1]) even stellig hetzelfde beweerd hebben en dat die orakeltaal door verschillende mindere goden is nagebauwd. Doch moest Dr. Knuttel die oudbakken geschiedenis nu weêr evenzoo opdisschen, nadat ze gebleken is een fabeltje te zijn?

Hoe het daarmee in werkelijkheid staat, is intusschen uit twee gelijktijdige en zeer vertrouwbare berichten [2]) bekend geworden.

---

[1]) *Algemeene Gesch. des Vaderlands*, III, V, 120—121. Hier wordt evenals door onzen Schrijver het gezag ingeroepen van Aitzema: *Saken van Staet en Oorlogh*, II, 572—574 (folio-uitgaaf). Maar dit gezag beslist met geen enkel woord, of de Jezuieten van het verraad afwisten, ja dan neen; wel zegt Aitzema: „Hoe-wel deze Religieusen meest verklaerden, dat haer niet van dit verraet was gebiecht: of datser niet van en wisten".

[2]) *Historia Provinciae Flandro-Belgicae S. J. . . . annus unus, speciminis causa* 1638us (Gandavi, 1867. I 4°).

p. XXXIV, Appendix XV: *Tortura et gloriosa mors R. P. Joannis Bapt. Boddens, Rectoris Trajectensis, R. P. Gerardi Pasman et fratris Notlyn.*

p. XXXVII, Appendix XVI: *De martyribus Mosae-Trajectensibus S. J. narratio gallica coaeva.*

In 1638 werd van Spaansche zijde een aanslag beraamd, om Maastricht te herwinnen. De voornaamste samenzweerder binnen de stad was een zekere Jan Lansman, katholiek. Men verwondere zich echter niet te zeer, dat zich inwoners tot een verraad leenden. Door de inneming van Maastricht in 1632 was deze stad een nest van soldaten geworden, die de omstreken onveilig maakten. De burgers konden geen handel meer drijven op den nu vijandigen omtrek en verarmden met den dag. De welstand nam zoo schrikbarend af, dat volgens een schrijver uit dien tijd gras en onkruid welig op de markt groeiden. De godsdienst heeft dus niet in eerste linie met dit verraad uit te staan. Nu had Lansman over den voorgenomen aanslag gesproken met zijn biechtvader den Franciskaan P. Vinck (doch *buiten* de biecht), die echter daarvan niets wilde hooren en de zaak sterk afried. De andere vier beschuldigde geestelijken vernamen geen taal of teeken van het gansche plan en hadden ook geen kennis aan één der samenzweerders.

Toen het verraad ontdekt was, werd Lansman op de pijnbank gevraagd: of niemand der Maastrichtsche geestelijken van de zaak geweten had. Hij antwoordde: niemand, behalve P. Vinck. In veertien dagen tijds werd Lansman nog tweemalen gefolterd, doch van medeplichtigheid der geestelijken was geen sprake meer. Toen eerst stookte een zekere Hofmeijer den ongelukkigen Lansman op, om de Jezuïeten in het verraad te betrekken, als zijnde dit het eenige middel tot redding van zijn eigen leven.

Zoo gezegd, zoo gedaan. Drie Jezuïeten werden in hechtenis genomen, met Lansman geconfronteerd, herhaaldelijk op barbaarsche wijze gefolterd, maar niet het minste bewijs kwam aan den dag, dat zij met de samenzweerders ooit eenige gemeenschap hadden. Tot op het schavot, waar zij onthoofd werden, hielden al de vijf [1]) aangeklaagde geestelijken, behalve P. Vinck, die ter-

[1]) De vijfde was een wereldgeestelijke, Thossanus Sylvius, kapelaan aan de O. L. Vr. kerk te Maastricht.

stond eerlijk bekend had, hun volkomen onschuld plechtig vol. En Lansman? Toen de bijl reeds boven zijn hoofd zweefde, sprak de ellendeling nog de zekere verwachting uit, dat door zijn beschuldiging tegen de Jezuïeten zijn eigen leven gered was, maar op hetzelfde oogenblik viel de doodelijke slag.

Ziedaar een geheel andere voorstelling dezer tragische gebeurtenis en wel eene, die ten volle geloofwaardig is. Maar het was immers destijds en schijnt nog zoo te wezen: koren op den molen voor alle Jezuïeten-haters, dat de Sociëteit als medeplichtig aan landverraad kan worden zwart gemaakt. Met de waarheid behoeft men het dan zoo nauw niet te nemen!

Niet minder dan de Jezuïeten staat Theodoor de Cock bij onzen Schrijver in een slecht blaadje: de man, wiens onkreukbare eerlijkheid, eenvoud en onbaatzuchtigheid spreken uit iedere bladzijde zijner *Relatio Ablegationis* [1]), de uitverkoren afgezant naar Rome, die eerst door de Utrechtsche côterie hemelhoog verheven werd, maar later — toen hij niet verder in haar gareel wilde loopen op den heilloozen weg, die tot de scheuring heeft geleid, — met slijk geworpen en onder den voet gehaald is!

Evenzoo weet Dr. Knuttel de handelwijze van „Rome" niet streng genoeg te veroordeelen. „Het kon wel niet anders, of ook in de laatste intrigue, die eindelijk het honderdjarige streven der Regulieren zou bekroonen, moesten de Jezuïeten de hand hebben" (blz. 241). Codde is het onschuldige slachtoffer geworden van al die kuiperijen! Op „slinksche wijze" en met allerlei „slinksche middelen" is hij ten onder gebracht! Immers te Rome „daar was tot zijn val besloten", zoo heet het op blz. 243 En toch schrijft Dr. Knuttel één bladzijde verder: „den 18en December [1701] besloot de paus met de helft van dit tiental [kardinalen], dat de Apostolische Vicaris aan zijn kerk moest worden teruggegeven". Dit besluit is naderhand wel herroepen, doch moest toch onmo-

---

[1]) *Archief Aartsbisdom Utrecht*, Dl. XII—XIII.

gelijk zijn geweest, indien „Rome" reeds vooraf tot Codde's val besloten had.

Men ziet, in welke kronkelingen en bochten een bevooroordeeld schrijver de geschiedenis moet wringen, om haar te doen passen op de leest zijner persoonlijke opvattingen. Het is hier de plaats niet, zulk een eenzijdige voorstelling te weerleggen. Laat Dr. Knuttel de geschiedenis van Codde met zijn bloote oogen nagaan en niet door oude, sterk gekleurde brilleglazen, welke hij elders heeft geleend. Dan zal hij zien, dat *niet* van Rome's kant „slinksche middelen" en „slinksche streken" zijn gebezigd, maar dat juist daar, tegenover Codde, die breede en lankmoedige toegevendheid is beoefend, welke in geen regeeringskringen ter wereld zoo goed verstaan wordt als in de Eeuwige Stad.

Doch reeds genoeg aanmerkingen op hetgeen in Dr. Knuttel's boek niet meer dan als bijzaak mag worden beschouwd. Immers het zwaartepunt ervan ligt in de navorschingen, welke de Schrijver zelf gedaan heeft aangaande de maatregelen tegen de Katholieken.

Voor de kennis hiervan bezaten wij reeds aanzienlijke bronnen èn in de plakkaatboeken èn in hetgeen onzerzijds over de 17e eeuwsche vervolging gepubliceerd is. Toch is deze kennis niet weinig verrijkt door den arbeid van onzen Schrijver: hij voert ons de vergaderzalen binnen, waar over de plakkaten beraadslaagd en besloten werd; niet zelden ook vergunt hij ons als het ware een kijkje in de couloirs, als ik dat parlementaire woord hier mag bezigen. Dan vernemen wij, wie het sterkst vóór en wie tegen de invoering van dit of dat plakkaat waren, op welke manier deze of gene wijziging werd aangebracht, somtijds ook, welke beweegredenen daartoe leidden. Bovendien vinden wij „een chronologische lijst van plakkaten, resoluties, keuren enz., op de Katholieken betrekking hebbende, die in dit werk vermeld zijn", aan het slot. Inderdaad een respectabele lijst van niet minder dan acht, op twee kolommen dicht bedrukte

bladzijden! Alles te zamen een schat van kostbare bijzonderheden, welke ieder geschiedvorscher zich met graagte zal toeëigenen, — maar ik mag niet verhelen, dat ze volstrekt niet in den afgewerkten, gepolijsten vorm zijn gezet, die ze eerst genietbaar maakt voor de oogen van het groote publiek.

Het werk van Dr. Knuttel is dan ook geenszins wat men noemt een populair boek. „L'art de faire un livre" is vooral den geschiedschrijver van noode. Heeft degene, die het zeker het best weten kon en zeggen mocht, heeft Leopold von Ranke niet gezegd: „Die Historie ist zugleich Wissenschaft und Kunst"? Het is waar, deze kunst is een zeldzame gave en o! zoo moeielijk te vereenigen met de strenge eischen der wetenschap. Maar ook van de oefening, welke de kunst heet te baren, bespeurt men hier weinig. Somtijds wordt bladzijden achtereen onze aandacht geboeid (?) door een dorre opsomming van voorstellen, die in de Staten van Holland of elders werden ingediend, breedvoerig besproken, in gewijzigden vorm opnieuw voorgedragen, dan weder een poos uitgesteld en eindelijk aangenomen, om .... op stuk van zaken tot weinig practisch resultaat te leiden. „Eigenlijk was het toch overal dezelfde geschiedenis", zou men hier, *cum grano salis* althans, Dr. Knuttel kunnen nazeggen (blz. 324). Daarenboven maakt onze Schrijver zich dikwijls de overigens loffelijke methode eigen, om de bronnen aan te voeren in haar eigen oorspronkelijke taal. Zijn voornaamste bronnen echter spreken de langdradige, ingewikkelde, met allerlei uitheemsche woorden doorspekte regeeringstaal der 17e eeuw, een echte pruikenstijl, die — als hij zich verder uitstrekt dan over een paar regels — ongenietbaar is in een hedendaagsch boek.

Doch laat ons om de minder oogelijke schelp de paarlen niet versmaden, welke daarin verborgen zijn. En waarlijk, kostbaar zijn tal van bijzonderheden te noemen, welke Dr. Knuttel ons mededeelt zoowel omtrent de wording als omtrent de uitvoering der beruchte plakkaten. Onder dit laatste opzicht brengt onze Schrijver

ook voor de locale geschiedbeoefening verrassende merkwaardigheden aan het licht. Deze na te slaan wordt ons zeer gemakkelijk door een „Register van Nederlandsche plaatsnamen", hetwelk dit boekdeel besluit.

Dankbare vermelding verdient ook Bijlage A, d. i. een „lijst van de Katholieke ambtenaren op het platteland van Holland, blijkens verslag den 17en September 1658 in de vergadering der Staten van Holland uitgebracht". Ruim zeshonderd en vijftig heb ik daaruit opgeteld. Wel een bewijs, hoe sterk het katholieke element toen nog hier te lande was!

En nu de slotsom, waartoe Dr. Knuttel na zijn wetenschappelijk onderzoek is gekomen. Hoe was dan wel de toestand der Katholieken onder al die verdrukking? De Schrijver verklaart zich reeds op de eerste bladzijde zijner Inleiding. „Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité", is zijn standpunt. Ons vaderland was niet het Beloofde Land van godsdienstvrijheid, zooals het, voornamelijk in de tale Kanaäns, wel is opgehemeld, maar ook evenmin een Egypte voor de Katholieken, zooals dezen het, met al te donkere kleuren, plegen af te schilderen. Neen, in vergelijking met andere landen leefden de Katholieken hier destijds „als in Abrahams schoot" (Inl. X); en de Schrijver schijnt deze uitdrukking zoo teekenachtig juist te vinden, dat hij ze later nog eens con amore herhaalt (blz. 204)!

Dr. Knuttel nu wil beide uitersten vermijden en met volmaakte onpartijdigheid den gulden middenweg bewandelen. Eén uiterste vooral veroordeelt hij, dat namelijk waarin de katholieke geschiedbeschouwing gewoonlijk vervalt! Deze krijgt dan ook een ernstige terechtwijzing. Op blz. 154 wordt in een noot het opstel vermeld, dat rector B. H. Klönne onlangs in dit maandschrift plaatste [1]). En dan wordt ons de les gelezen als

[1]) *De Katholiek* Dl. XCVII, blz. 137 vv. Dezelfde heeft intusschen onzen Schrijver reeds ongemakkelijk van antwoord gediend, zie *De Tijd* van 6 April jl.

volgt: „Het is jammer, dat ook deze historische bijdrage — zooals die van bijna alle Katholieken, waar zij over de lotgevallen van hunne Nederlandsche geloofsgenooten ten tijde der Republiek schrijven — wordt ontsierd door allerlei hatelijkheden. De heeren moesten toch begrijpen, dat geschiedenis te schrijven op de eerste plaats medebrengt, dat men zich in toestanden en denkbeelden van vroegeren tijd tracht te verplaatsen. Wanneer zij nu eens het oog richten op hetgeen ter zelfder tijd ten opzichte der Protestanten plaats had in landen, waar de Katholieken meester waren, zouden zij allicht wat onpartijdiger en gematigder oordeelen".

Laat ons zien, of Dr. Knuttel aan deze vermaning ook het eigen voorbeeld weet te paren: of het voetstuk der onpartijdigheid, waarop hij zichzelven plaatst, werkelijk zoo hoog verheven is boven het marktgewoel der katholieke geschiedbeoefening.

De lezer zal terstond opmerken, dat hebben wij reeds gezien aan enkele staaltjes, hoe lichtvaardig met den goeden naam der Jezuïeten wordt omgesprongen. *Ex ungue leonem!* Wij weten al, wat die voorgewende onpartijdigheid in heeft: niets meer dan uiterlijken schijn, om ons met geglacéede handen, doch niet minder stevig tegen den wand te drukken!

Evenwel, zulk een analogisch besluit zou al te ver gaan. Want de lezer meene niet, dat Dr. Knuttel de Katholieken en de Jezuïeten op ééne lijn stelt. Deze laatsten schijnen bij hem, à la Bismarck, zoowat onder uitzonderingswetten te staan. Maar den Katholieken in het algemeen is hij veel beter gezind en bewijst hij zelfs grooter tegemoetkoming dan wij van menig protestantsch schrijver gewoon zijn.

Opzettelijke hatelijkheden en verdachtmakingen komen in dit boek niet voor, ook weinig of geen flaters, waaraan andersdenkende auteurs, voor wie de roomsche terminologie een gesloten boek is, zich allicht te buiten gaan, als zij over kerkelijke zaken schrijven. Eén uitzondering mag ik echter niet verzwijgen; deze

toch betreft eene kwestie, welke den kerkelijken toestand van dien tijd niet weinig beheerscht.

Het tweede hoofdstuk handelt over de verhouding tusschen de seculiere en reguliere geestelijkheid. Op blz. 48 beweert onze Schrijver: „Derhalve hadden de paus en zijne nuntii niet het recht in de diocese, waar de apostolische vicaris hier als aartsbisschop aan het hoofd stond, missionarissen te zenden, die zonder diens toestemming priesterlijke werkzaamheden wilden verrichten". Onmiddellijk vooraf gaat de zinsnede: „Dat dit recht den paus zou toekomen, daarvan is in de canones van Trente niets te vinden"; en zeker om deze inconsequentie van Rome voor den protestantschen lezer op te helderen (?), wordt daaraan als noot toegevoegd: „Men bedenke dat het Universaal Episcopaat des pausen tot 1870 geen leerstuk der Katholieke Kerk was". — Nu weten wij het!

In deze weinige regels, welk een vermakelijke wedloop van.... blunders, waarvan de een nog vreemder bokkensprongen maakt dan de ander! Om in zoo groote begripsverwarring de orde te herstellen, zijn heel wat woorden noodig. Mag ik dus enkele losse opmerkingen doen?

1o. Dr. Knuttel schijnt uit te gaan van de onderstelling, dat de Paus geen recht bezit, of het moet hem eerst door een algemeen concilie, in casu van Trente, zijn toegekend. Dit heeft hij misschien bij Febronius of een enkelen gallicaanschen auteur gevonden. Eenstemmig is echter de katholieke leer, welke geheel anders luidt: de Paus staat boven het concilie en niet omgekeerd, ja een kerkvergadering zonder den Paus is geen algemeene kerkvergadering en heeft geen bindend gezag, gelijk de geschiedenis der concilie's van Pisa, Constanz, Basel en zooveel andere bewijst; de Paus heeft van Christus zelf, wiens plaatsbekleeder hij is, zijne „suprema auctoritas in ecclesia universa", en deze is meer dan eens door het concilie van Trente uitdrukkelijk erkend.

2o. Indien onze Schrijver meent, dat „het Universeel Epis-

copaat des Pausen" eerst in 1870 uitgevonden is, dan vergeet hij, dat Sessio IV, Caput III van het Vaticaansche concilie: „*De vi et ratione primatus Romani Pontificis*" begint met een letterlijke herhaling van hetgeen de kerkvergadering van Florence (Ao. 1439) even plechtig gedefinieerd heeft [1]); dit is de kern, de grondslag der katholieke leer, waaraan slechts enkele logische gevolgtrekkingen worden toegevoegd.

3o. Mocht Dr. Knuttel zich vastklampen aan het woord: „universeel episcopaat des pausen", dan verwijs ik hem naar het concilie van Chalcedon (A° 451). In de vierde zitting wordt Paus Leo de Groote door zijn legaat Paschasinus genoemd: „aartsbisschop van alle kerken"; en elk der drie pauselijke legaten plaatste officiëel, zonder tegenspraak van wien dan ook, zijn naamteekening onder de akten als: „plaatsbekleeder van Leo den bisschop der algemeene kerk" [2]). Wat verlangt men meer?

4o. Maar dit alles staat met onze kwestie nog in geen onmiddellijk verband. Door te zeggen, dat „de apostolische vicaris hier als aartsbisschop aan het hoofd stond", begaat onze Schrijver eene flagrante tegenspraak. Volgens het canonieke recht bezit een aartsbisschop of bisschop de rechtsmacht over zijn dioecees „de jure *ordinario* (in zijn kwaliteit van bisschop), doch een vicaris — het woord zegt het reeds — „de jure *delegato*" (als gedelegeerde of plaatsvervanger). Vosmeer (sedert 1592) en zijn opvolgers waren apostolisch, d. i. *pauselijk*, vicaris; bisschop waren zij gewijd op een titel „in partibus infidelium", maar als zoodanig

---

[1]) Denziger, *Enchiridion Symbolorum et Definitionum*, n°. 589.

[2]) Universalis ecclesiae papae Leonis — in den Griekschen tekst: *πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν ἀρχιεπισκόπου Λέοντος*. Het onderschrift luidde: vicarius.... apostolici universalis ecclesiae papae, — *τῆς οἰκουμενικῆς ἐκκλησίας ἐπισκοποῦ*. Zie Mansi, *S. S. Conciliorum Collectio*, T. VII, p. 9 en p. 136; Harduinus, *Acta Conciliorum*, T. II, p. 385 en p. 465.

hadden zij in onze Missie *niets* te zeggen. Het bestuur hierover voerden zij „in qualiteyt van Vicarius Apostolyck, 't welck oock per aliquem clericum non episcopum mach worden geëxerceert" [1]) Dr. Knuttel schijnt te meenen, dat zij „aartsbisschop" waren van geheel de Hollandsche zending, die zich — nota bene — uitstrekte over niet minder dan zes dioecesen [2]). Neen, zij waren slechts vicarii of plaatsbekleeders van den Paus en hadden hier geen ander gezag, dan zij van hun lastgever in Rome ontvangen hadden. Zou de Paus dan niet het recht hebben, om den apostolischen Vicaris, dien hij immers zelf aangesteld had, nieuwe missionarissen toe te voegen en ook aan dezen jurisdictie te verleenen? *Qui potest majus, potest etiam minus!* Dit recht is dan ook in de 17e eeuw door niemand beknibbeld. De twijfelachtige eer van deze stalen waarheid een twistappel te hebben gemaakt, komt eerst aan lateren tijd toe.

50. Al was het dus volstrekt geen eisch van het kerkelijk recht, toch is, om orde en vrede te bewaren, van Rome uit immer verlangd, dat de ordesgeestelijken hier te lande hun jurisdictie, om Sacramenten toe te dienen enz., niet zouden *uitoefenen* dan na toestemming van den apostolischen Vicaris. Hoeveel decreten bestaan er niet, om in deze zijn gezag te doen eerbiedigen! Het is er dus hemelsbreed van af, dat de Paus zich ten opzichte der Vicarii en ten bate der regulieren aan rechtsverkrachting of machtsoverschrijding heeft schuldig gemaakt.

Ik vertrouw, dat Dr. Knuttel na deze afdoende verklaring zich

---

[1]) *Archief Aartsbisdom Utrecht*, II, 14; aldus de ongenoemde steller der Memorie, welke in 1639 bij Frederik Hendrik werd ingediend. Volgens den auteur der *Bijdragen* is deze Memorie vermoedelijk afkomstig niet van Joh. Uytenbogaert, maar van den Utrechtschen vicaris-generaal Wachtelaer. Zooveel te beter voor onze stelling!

[2]) Ook blz. 20 geeft hij een onjuiste verklaring van „de waardigheid van Apostolisch Vicaris".

gewonnen zal geven, want inderdaad, daarvoor is hij eerlijk genoeg. En het strekt onzen Schrijver ook niet tot oneer, dat deze éene misvatting van zuiver kerkelijke kwesties in zijn boek tot de uitzonderingen mag worden gerekend. In den regel toch schijnt hij daarmede wel vertrouwd te zijn.

Nog iets anders erken ik volgaarne: hij behandelt zijn onderwerp met een rustige kalmte, die haast aan lakonisme doet denken, en in zijne gemoedelijkheid schroomt hij niet, om verschillende gulle bekentenissen aangaande 17e eeuwsche vervolging òf zelf te doen òf wel uit de bronnen aan te voeren.

Zoo bijv. blz. 329: „Bijna al de plakkaten en resoluties uit dit tijdvak werden uitgelokt door de klachten van synoden of classes". Dit geldt niet enkel van het laatste tijdvak, maar even goed van het eerste en tweede. Immers „wie met arendsoogen toezagen, waren de predikanten. De paapsche stoutigheden kwamen herhaaldelijk op de agenda der synoden voor, en klachten bij de Staten bleven niet uit" (blz. 44). „Wie niet sluimerden waren de predikanten, classen en synoden. Zij waren steeds op de bres en onvermoeid tot beteugeling van de vrijheden, welke de Katholieken zich veroorloofden. *Zij waren de eigenlijke vervolgers der Katholieken*" [1]) (blz. 118).

En de leden der regeering dan? Och, die waren uit zich zelf niet zoo vervolgziek. „Dog wat wonder is dit, dewijle het seker is dat niet weynige aan 't Roer sitten, die wel op sijn Geux

---

[1]) Ik cursiveer. — Welk een hoofdrol de mannen van bef en steek in het treurspel der 17e eeuwsche geloofsvervolging vervuld hebben, kan nog meer blijken uit een werk, dat bij Wolters te Groningen dezer dagen verschenen is: *De Handelingen der Provinciale Synoden, die in de verschillende gewesten van ons Vaderland, vóór de Nationale Synode van* 1618/19, *door de Gereformeerden gehouden zijn*, verzameld door Dr. J. Reitsma en Dr. S. D. van Veen. Tot deze hoogst belangrijke bronnen heeft onze Schrijver zijne navorschingen niet uitgestrekt.

willen regeeren, maar evenwel op sijn Paaps sterven.... Wat hier tegens gedaan word ten helpt niet, de Predikanten komen in den Hage met swarte mantels, maar de Priesters met goudene Rokken (dit sijn haar eygene woorden), en kunnen haare klinkende redenen aldaar veel meer als der Predikanten klaaglijke woorden te wege brengen": zoo jeremieerde een godzalige Calvinist in het jaar 1655 (blz. 271—272). Doch waarom lieten de regenten het dan toch komen tot zulk een eindelooze reeks plakkaten, het eene al draconischer dan het andere? Uit laffe conniventie jegens de predikanten, wier geliefkoosd thema op den kansel geen ander was dan te razen en schelden tegen de gruwelen der „paepsche afgoderij" en het gepeupel tegen hun katholieke medeburgers op te hitsen. Want, zoo wordt door een tijdgenoot erkend [1]), de overheid moet dengenen wel naar de oogen zien, die altijd in de gemeente het woord voeren!!

En of de plakkaten werkelijk hebben bijgedragen tot hun doel, om den katholieken godsdienst in de Zeven Vereenigde Provinciën uit te roeien? In geenen deele. Met kwalijk verbeten ergernis moeten de Staten van Holland in 1654 erkennen: „Het schijnt, [God beter 't] hoe meerder plakkaten ende edicten daertegens geëmaneert zijn, hoe hooger de licentiën van de Papisten en derselver aenhangh daertegens is koomen op te steygeren" (blz. 264).

Al deze en soortgelijke plaatsen strekken ten bewijze, dat onze Schrijver lang niet iemand is, die willens en wetens de geschiedenis tracht om te werken tot een soort apologie „pro domo sua". Tot zekere hoogte stem ik dus in met den beoordeelaar in *De Spectator* [2]), „dat Dr. Knuttel zijn uiterste [??] best heeft gedaan, om onpartijdig te blijven in zijn oordeel", maar of „ook van katholieke zijde zal erkend moeten worden, dat hem dit

[1]) Dit laatste citaat meen ik zeker bij onzen Schrijver te hebben aangetroffen, maar de juiste woorden en plaats herinner ik mij niet meer.

[2]) Van 2 April jl.

zeer goed gelukt is", ziedaar een geheel andere vraag, die ik niet gaarne in bevestigenden zin zou oplossen.

Laat ik het maar vlakweg zeggen: Dr. Knuttel doet in het algemeen als een advocaat, die het voor een beschuldigde opneemt. Den cliënt geheel vrijpleiten van schuld, zou onmogelijk zijn; de bewijzen zijn *te* evident, en even goed zou men kunnen volhouden, dat zwart wit is. Wat beproeft de pleitbezorger dan? Verzachtende omstandigheden aan te voeren: zeker, het misdrijf is ontegenzeggelijk gepleegd, maar och! het was immers zoo heel erg niet; anderen hebben zich in dezelfde omstandigheden veel leelijker aangesteld; bovendien, het slachtoffer der mishandeling had deze ook eenigszins geprovoceerd; en dan, de verwonding heeft gelukkig niet zulke ernstige gevolgen gehad als zich eerst liet aanzien!

Dit alles — dunkt mij — past volkomen op de wijze van Dr. Knuttel's geschiedschrijving. Niet alsof hij *ex professo,* met toog en bef, als advocaat optreedt, om in den breede alle mogelijke bewijsgronden ten gunste der plakkaten te ontwikkelen; dan had de Schrijver zelf — laat staan de lezer — onmogelijk kunnen gelooven aan zijn eigen onpartijdigheid! Maar hij lascht ze met een enkel woord in zijn verhaal in, en wel ontelbare malen, als tusschenzinnen, die van zelf spreken en den lezer ongemerkt onder den gewenschten indruk brengen: de Roomschen hadden het toch zoo kwaad niet; althans zij verdienden niet beter.

Nu vraag ik: of telkens en steeds verzachtende omstandigheden aanvoeren, het eigenlijke werk is van den historicus. Ik heb altoos gehoord van de vierschaar der geschiedenis, niet van een door haar te houden pleidooi: „Die Weltgeschichte ist ein Weltgericht". Maar nog minder komt er van de onpartijdigheid terecht, wanneer verzachtende omstandigheden bepleit worden, welke een eerlijk en streng gerecht behoort te verwerpen. Laat ons zien, of dit met Dr. Knuttel het geval is.

De eerste verontschuldiging, welke onze Schrijver meer dan eens te berde brengt, is deze: dat de toestand hier toch beter was dan in Engeland bijv. Ja, „vergeleken met wat in [katholieke] landen de volgelingen van Luther en Calvijn moesten dulden, leefden de Katholieken hier als in Abrahams schoot" (Inl. X).

Waarlijk, een schrale troost voor onze voorouders en een mager excuus voor hun vervolgers! Zooveel te meer, nu de vergelijking met andere landen in dit geval volstrekt niet opgaat. Hier hadden de Katholieken en Gereformeerden eendrachtig gestreden tegen de Spaansche overheersching, tegen Bloedraad, Inquisitie [1]) en Tiende Penning. Bij de „Hervormingsgezinden" maakten niet slechts de staatkundige privilegiën des lands, maar vooral ook de „vrijheid van conscientie" den inzet van den opstand uit. En nauwelijks is met vereende krachten een eerste succès be-

[1]) Hoezeer de Spaansche Inquisitie ook door de Katholieken verafschuwd werd, daarvan las ik nog onlangs een curieus staaltje in de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique* XXIII, p. 33—34 (A°. 1892). Daar wordt de briefwisseling gepubliceerd tusschen een zekeren Daniel de Bomales en Francesco di Marchi, een beroemd krijgskundige, destijds in het gevolg der landvoogdes Margareta te Brussel. In 1566 schrijft Bomales aan zijn vriend: „Ahimè, di quanti mali, di quanti errori, di quanti folli pensieri, di quante frenesie, di quante noie, di quante maledittioni è stata, e di quanti perigli causa quella infernal et indiavolata voce d'Inquisitione! Che piú haverebbe giovato per lei d'essersi restata tra suoi Maranni e Mori, che venire a turbar il suave riposo di questi nostri dolci paesi, a tutto 'l mondo invisa et odiosa .... Certo è che questa gente vuol' esser menata con dolcezza e benivolentia, e non con terrori e rigidezza". — Deze Bomales was nog wel een Navarrees, die sterk gehecht was aan de Spaansche regeering, bovendien een vurig Katholiek, die elken morgen trouw de H. Mis bijwoonde. En zijn philippica tegen de Inquisitie was gericht aan een hofbeambte der landvoogdes. — Bij een andere gelegenheid schrijft hij: „Parmi les dix millions d'âmes que comptent ces pays, on n'en trouverait pas vingt qui veulent l'Inquisition." T. a. p. 25.

haald, of juist degenen, die om „vrijheid van conscientie" geschreeuwd hadden, zetten den godsdienst hunner katholieke medestanders den voet in den nek!

En deze Katholieken vormden negen tienden der natie! Nog in 1587 wordt het officieel erkend, „dat het tiende deel van de ingesetene van den Lande niet is van de Gereformeerde Religie" [1]). Maar reeds in 1573 wordt, op de te Leiden gehouden dagvaart, de openbare uitoefening van den katholieken godsdienst in Holland en Zeeland verboden. Bij afzonderlijke „satisfactiën" werd die wel aan sommige steden, zooals Amsterdam en Haarlem, toegestaan, doch zulke plechtig bezworen verdragen dienden slechts, om terstond schandelijk te worden verbroken. „Een oploop der bevolking [lees: van het door de predikanten opgehitste janhagel] was toereikend, om ook daar den gereformeerden godsdienst tot den heerschenden en alleen geoorloofden te maken" [2]). Ja den 20ᵉⁿ December 1581 vaardigde Willem van Oranje het eerste plakkaat [3]) uit, waarbij „pausselijke exercitiën als Missen, prediken, doopen en andersints" in kerken zoowel als „*in andere particuliere huysen*" onder zware straf verboden werden. Omstreeks hetzelfde jaar was het in Utrecht, Gelderland en Friesland niet minder erg gesteld [4]).

Ik zie niet in, welke punten van overeenkomst toen de toestand hier te lande met dien van Engeland bijv. aanbiedt, om zulke dwangmaatregelen te verontschuldigen. En wat de vergelijking met katholieke landen betreft, men noeme één land, waar de katholieken slechts 1/10 der bevolking uitmaakten en waar de „volgelingen van Luther en Calvijn" zooveel „moesten dulden"

---

[1]) Bor, *Oorsprongk* (enz.) *der Nederl. Oorlogen*, II, 976 (folio-uitgaaf).

[2]) Fruin, *Tien jaren* (1882), blz. 244.

[3]) Wiltens, *Kerkelijk Plakkaatboek*, I, 516.

[4]) Vgl. Knuttel, blz. 31, 35 en 42.

als onze voorouders in het einde der zestiende eeuw. Wel weet ik, dat de Calvinisten in Frankrijk onder het Edict van Nantes bijna honderd jaar lang oneindig beter hebben gevaren dan hier destijds de Katholieken. En toch was de houding der onophoudelijk kuipende en zelfs bij vreemde machten hulp zoekende Hugenooten alles behalve geschikt „om de regeering tot toegevendheid te stemmen" (Inl. X).

Maar — zegt Dr. Knuttel verder — „prins Willem van Oranje en de hem gelijkgezinden konden den stroom niet keeren, die zich steeds krachtiger verklaarde tegen het toelaten van wat als afgoderij verafschuwd werd" (blz. 2).

Welk een onbedwingbare stroom! Hij richtte zich tegen verreweg de meesten en besten in den lande, die herhaaldelijk getoond hadden goed en bloed voor de allen dierbare vrijheid over te hebben, en hij ging uit van nog geen tiende gedeelte der bevolking, van „de smalle gemeente" [1]), van „de lagere volksklasse", grootendeels bestaande uit „woelige ballingen van Vlaardingen en Brabant" [2]). Hadden de katholieke Hollanders zich dan van Spanje „vrijgevochten", om door zulk vreemd gespuis, door een Dathenus en zijn trawanten, met schorpioenen in plaats van met roeden te worden gegeeseld?

En dan, waar blijkt het, dat prins Willem ernstig gepoogd heeft, dien anti-papistischen stroom te keeren? Niet enkel met fraaie woorden en huichelachtige beloften; daarin vond hij als diplomaat zijn meester niet; daarmee ging hij ook de gruwelen van den beeldenstorm te keer (!?), zoodat Groen van Prinsterer gerust kon zeggen: „Le Prince se prononça toujours contre de tels excès" [3]). Maar als een energiek optreden noodig was, om de katholieke meerderheid in haar rechten te handhaven, waar

---

[1]) Knuttel, blz. 13.

[2]) Fruin, t. a. p. blz. 251.

[3]) *Archives*, VI, 385.

bleef dan de grootmoedige en verdraagzame prins, wien toch door de Staten van Holland „volkomen autoriteit en macht als souverain en overhooft" [1]) was toevertrouwd? De Doopsgezinden te Middelburg, die in 1578 „den borgereed niet en begeerden te doen noch ook te waken met wapenen", ja die werden door den prins in hooge bescherming genomen en hij verbood den Middelburgschen magistraat de Doopsgezinden „voorders.... te molesteeren". Maar de Haarlemsche Katholieken, die zich in 1581 tot den prins richtten met een verzoekschrift, waarin zij vroegen, niet om exemptie van eenigen burgerplicht, doch slechts om nakoming der kortelings plechtig bezworen „satisfactie", zij werden door Oranje met geen antwoord verwaardigd: hun verzoek werd naar de Staten van Holland verwezen als van Pilatus naar Herodes. En daar kregen zij... redres hunner rechtmatige grieven? o neen, een scherpe terechtwijzing, dat zij de Staten hadden beleedigd en hun gezag waren te na gekomen, waarvoor zij strafbaar waren; dat het eene opruiing was, waaruit zware nadeelen zouden ontspruiten enz. [2]).

De prins kon dien stroom niet keeren!? Och kom! deze kwam juist uitstekend in zijne staatkunde te pas, omdat die smalle maar felle stroom de klove met Spanje steeds wijder en meer onoverkomelijk maakte: het streven immers van Oranje's gansche politiek Neen, hij *wilde* zóó en niet anders! Verklaarde hij niet openlijk in zijn hooggeroemde *Apologie*: „dat wij nog vastelijck hopen.... dat ons Godt oock sal de gnade verleenen om dit soo wonderlijck ende verholen Rijcke van hem [den Paus] in zijn speloncke van Roome opgherecht.... te helpen nae onsen vermoghen in den grondt verderven ende vernielen" [3]).

---

[1]) Zie het officieele stuk van 11 Juli 1575, bij Bor, I, 641—643.

[2]) Bor I, 993 en II, 254—258; vgl. *Studiën op godsd., wetensch. en letterk. gebied*, Dl. XXXVII, 268 vv.

[3]) Uitgaaf Arnhem 1789, blz. 90.

Een derde verontschuldiging der plakkaten luidt als volgt: dat „de houding door hen [de Katholieken] hier somtijds aangenomen niet geschikt was om de regeering tot toegevendheid te stemmen" (Inl. X). „Het wantrouwen tegen de Katholieken nam steeds toe en bereikte wellicht zijn toppunt bij het verraad van Rennenberg" (blz. 2). En onze Schrijver stelt zich de vraag: „Was de argwaan tegen de Katholieken gerechtvaardigd? Ten deele zeker. Het is echter niet aan te nemen, dat het meerendeel der Katholieken Spaanschgezind was. Immers zij vormden voorloopig nog de groote meerderheid der bevolking en het is onverklaarbaar hoe de strijd met Spanje vol te houden zou geweest zijn, indien verreweg het grootste gedeelte der bevolking dien krijg betreurde" (blz. 15).

De lezer zal bemerkt hebben, dat Dr. Knuttel op zijne vraag eerst schoorvoetend: ja, zegt, maar terstond daarop eene zinsnede laat volgen, waaruit niet anders valt af te leiden dan: neen, die argwaan was niet gerechtvaardigd. Onze Schrijver had beter gedaan, zich aan dit laatste te houden, in plaats van telkens met heele of halve woorden te zeggen, dat er voor het wantrouwen tegen de Katholieken alle reden bestond. Maar dan was immers een verzachtende omstandigheid weggenomen, die o! zooveel gewicht in de schaal leggen moet, om ze ten gunste der plakkatenmakers te laten overslaan. Begrepen?

Wanneer Dr. Knuttel de door hem gestelde vraag goed in de oogen wil zien, dan moet hij beginnen met het oude: „distinguo", en zijn antwoord zal moeten zijn: in den beginne, met name in 1573, bestond er nog *volstrekt geen reden tot argwaan*, laat staan, om den katholieken godsdienst in Holland en Zeeland te verbieden [1]). Vervolgens: zelfs indien *later* werkelijk eenige aanleiding tot wantrouwen gegeven is, dan behoeft dit waarlijk *den Katholieken* niet tot verwijt te worden gemaakt.

---

[1]) Vgl. hierboven blz. 432.

In het licht der feiten kome mijn tweeledige stelling tot haar recht.

Van huis uit was de weerzin tegen de Spaansche overheersching nagenoeg even sterk bij de meeste Katholieken als onder de Protestanten. In 1566 werd hunne samenwerking verstoord, doch aan wie de schuld? Aan de beeldstormers en die hun de hand boven het hoofd hielden. Maar al deze gruwelen werden als het ware vergeten, nadat Alva de gansche bevolking zoo verbitterd had door het invoeren van den „Tiende Penning". „De eendrachtige tegenstand van roomschen en onroomschen, door den beeldenstorm verbroken, werd ook hierdoor weder hersteld" [1]). Al schreide het bloed der martelaren, waarin de Watergeuzen hun papenhaat koelden, om wraak ten hemel, toch schrikten dergelijke barbaarschheden de Katholieken niet af om het vaderland tegen vreemde dwingelandij te verdedigen. Hebben soms bij de verdediging van Haarlem, Leiden en Alkmaar de roomsche burgers met den Spanjaard geheuld, of hebben ze niet even goed op de wallen gestaan?

De pacificatie van Gent (1576) beloofde de samenwerking van roomsch en onroomsch over al de 17 provinciën duurzaam te maken, maar die band van alle vrijheidlievende Nederlanders werd helaas! spoedig en voor altijd vaneengescheurd. Evenwel, alles behalve door toedoen der Katholieken — Groen van Prinsterer heeft het overtuigend aangetoond [2]) — maar tengevolge van de tergende en dweepzieke heerschzucht der Calvinisten. Niemand minder dan Groen moet het volmondig erkennen: „Peu satisfaits d'avoir obtenu ou conquis liberté de conscience, prêches particuliers, prêches publics, égalité avec les Catholiques, ils montroient, en ravageant les temples en maltraitant les ecclésiastiques, en interdisant la messe, ne vouloir s'arrêter qu'à

---

[1]) Groen van Prinsterer, *Handboek* (1846), blz. 170.

[2]) *Archives*, VI, 672—680.

l'extirpation du papisme. La coalition crouloit par sa base. La révolution, de nationale, étoit devenue populaire et religieuse" [1]).

Vóór 1580 kan dus geen sprake zijn van argwaan tegen de Katholieken, die in het minst gerechtvaardigd was. Wel gaven dezen herhaaldelijk ondubbelzinnige blijken, dat zij alle onrecht en smaad, hun door de Calvinisten aangedaan, gaarne wilden vergeven en vergeten, om schouder aan schouder pal te staan tegen den Spaanschen vijand. Nog in 1576 waren de Utrechtsche kanunniken onder de eersten, die de hand sloegen aan de slechting van Vredenburg. Hetzelfde jaar bracht Oranje een bezoek aan de bisschopsstad; bij zijn intocht werd hij ook door de Katholieken luide toegejuicht; hij nam zijn intrek bij Adriaan van Zuylen, deken van Sint Jan; hier werd hij feestelijk ontvangen en heerlijk onthaald [2]). En alsof dit alles niet genoeg ware, om hun sympathie voor den prins en diens zaak te betuigen, vereerden de Utrechtsche kanunniken hem nog aanzienlijke geschenken in goud. Zulk een handelwijze kan alleen verklaard worden uit een alles beheerschenden haat tegen de Spanjaarden. „La haine contre les Espagnols étoit universelle en 1579 comme auparavant" [3]).

Maar Dr. Knuttel zál misschien dit alles nog toegeven en zeggen : het eerste plakkaat dateert van 1581 en dus *na* het verraad van Rennenberg, waardoor het wantrouwen tegen de Katholieken zijn toppunt bereikte. Dan moet hij echter het verbod van 1573 even streng afkeuren als ik en het eerste gedeelte mijner stelling onderschrijven. En wat de andere helft aangaat, die

---

[1]) *Archives*, VI, Introd. XXIX.

[2]) Arend, *Algem. Gesch.* II, VI, 182. De overige hier vermelde bijzonderheden zijn ontleend aan een verslag van den toestand der Nederlanden, door bisschop Willem Lindanus ten jare 1578 ingediend bij don Juan van Oostenrijk. Van dit verslag bezit ik een afschrift, hetwelk binnenkort in het licht zal verschijnen.

[3]) Groen, t. a. p. 678.

blijft even ongerept. Want heeft Rennenberg „verraden", omdat hij Katholiek was, uit louter gehechtheid aan Paus en Koning, dan wel om redenen van politiek en eigenbelang? Hij vreesde immers voor zijne goederen in Zuid-Nederland en hoopte door zijn overgang de hand eener bekoorlijke en schatrijke bruid te veroveren [1]). Met geloofsovertuiging had zijn afval van de Unie van Utrecht bitter weinig te maken.

Bovendien, omdat *enkele* Katholieken zich aldus gedroegen, moesten daarom terstond *allen* over eén kam worden geschoren en als „verraders" gewantrouwd? Tegenover dit eéne voorbeeld stonden toch ontelbare andere bewijzen, door *de groote katholieke meerderheid* gegeven. Dapper had zij tot dusverre meegevochten tegen Spanje. Maar dat omstreeks en na de Unie van Utrecht de geestdrift der Katholieken bekoelde, mag waarlijk geen wonder heeten. „Pour eux la guerre désormais était sans but", zegt Groen terecht [2]). Het ging niet meer om de vrijheid van het lieve vaderland, maar om de volslagen vernietiging van nog veel dierbaarder en heiliger belangen; het was een religie-krijg geworden, vóor Genève en tegen Rome. De vijandige houding, welke tegen de Katholieken aan den dag gelegd werd en telken jare onverzoenlijker optrad, zij kwam oorspronkelijk uit enkel fanatisme voort, zij alleen veroorzaakte, dat de Roomschen langzamerhand van de gemeene zaak vervreemdden. „Si l'on ne peut plus se fier aux Catholiques, c'est aux Réformés qu'en est la faute [3]); zelfs protestantsche schrijvers van dien tijd moeten het met schaamte erkennen. Niet aldus Dr. Knuttel, die tegenwoordig nog zeggen durft: „Was de argwaan tegen de Katholieken gerechtvaardigd? Ten deele zeker"!

---

[1]) Vgl. Arend, t. a. p. 365—366.

[2]) T. a. p. 672

[3]) Groen, t. a. p. 676.

Dat noem ik oorzaak en gevolg ten onderste boven zetten. Neen, die „argwaan tegen de Katholieken" is steeds kunstmatig aangewakkerd en als een welkome aanleiding voorgewend, om „de paepsche afgoderij" geheel ten onder te brengen; nu ging het onder de schijnschoone leus: „opdat niet eenige heymelicke verstant met den Vyandt gehouden ende listige aanslagen souden mogten te wege gebracht worden" [1]). Neen, Rennenberg's verraad werd alleen gebruikt als de lang gezochte stok, om den hond des te harder te slaan en, zoo mogelijk, voor eens en altijd van het oude erf te verjagen!

En zien we nu, wat voor fraaie getuigen onze Schrijver aanhaalt, om de weinig vertrouwbare gezindheid der Katholieken te bewijzen (blz. 16—17). Eerst graaf Johan van Nassau in zijn schrijven „aan den Coetus Embdanus" [2]). Maar deze getuige, door Dr. Knuttel als „een ijverig bevorderaar der Protestantsche zaak" geprezen (blz. 35) — is alles behalve onwraakbaar en dan, spreekt hij daar niet „pour le besoin de la cause"? Althans zijne tendenz is duidelijk genoeg door de regels van zijn brief te lezen. Vervolgens de Zwijger in zijn *Apologie* [3]). Maar is dat van begin tot einde geen sluw overlegd staatsstuk, waarin de waarheidsliefde lang niet alleen aan het woord is? Eindelijk, om zulk een bewijsvoering de kroon op te zetten, wordt in een noot verwezen naar een geschrift, waarin men „een opsomming van de pogingen tot verraad van katholieke zijde" vinden kan. Die „opsomming" moet dus wel een heel zondenregister bevatten! En dat geschrift is afkomstig . . . . uit denzelfden tijd? Pardon, van het jaar onzes Heeren 1797! En de schrijver is . . . . een onpartijdig geschiedvorscher, die het resultaat van zijn streng wetenschappelijk onderzoek in dat boek heeft neergelegd? Neen,

---

[1]) Aldus in het plakkaat van 1581: Wiltens, t. a. p. 516.

[2]) Zijn „somber tafereel" te vinden bij Groen, *Archives*, VII, 129.

[3]) In de aangehaalde uitgaaf, blz. 166.

een polemiseerend predikant, die den afgodischen Papisten wel evenmin welgezind zal geweest zijn als hij getuigen kon over gebeurtenissen, welke reeds twee eeuwen lang tot het verleden behoorden!

Later evenwel — zal Dr. Knuttel volhouden — vóór en na het Twaalfjarig Bestand, gaf de houding der Katholieken reden genoeg tot wantrouwen.

Niemand zal beweren, dat zij tot aan den vrede van Munster bijster waren ingenomen met den nieuwen staat van zaken. Kon het wel anders? „Even diep als de protestanten gingen de roomschen onder de zware belasting gebukt" [1]) Systematisch werden zij van alle ambten en bedieningen uitgesloten, ofschoon het in de praktijk onmogelijk bleek, dit exclusivisme overal geheel door te voeren [2]). „De oude geslachten, die sedert onheugelijke tijden in de regeering der steden gezeten hadden, waren sedert de omwenteling daaruit gezet". Maar, wat het zwaarst van alles woog, de uitoefening van den overdierbaren godsdienst was hun zoo goed als onmogelijk gemaakt — Geen wonder dus, dat naar het woord van Alberdingk Thijm „de Katholieken voortgingen vertrouwend uit te zien naar de grootmoedige vorsten, die over Zuid-Nederland regeerden, altoos verhopende, dat van dien kant eenig licht in hunne droevige schemering dalen zou".

Maar daarbij bleef het ook: bij een hoopvol uitzien naar het Zuiden en verder... een lijdelijke berusting in hun lot. Indien de Katholieken uit waren geweest op verzet tegen de gestelde macht of op verstandhouding met den vijand, dan alleen had *de regeering* reden gehad, om hen als „staatsgefährlich" te wantrouwen. Al hetgeen Dr. Knuttel ten beste geeft om ons van dit laatste te overtuigen [3]), heeft geen hooger waarde dan van

[1]) Fruin, *Tien jaren*, blz. 248.

[2]) Vgl. hierboven blz. 423.

[3]) Vgl. blz. 82, 102, 108, 115, 128.

losse sensatie-berichten, alleen in staat om in achterbuurten, aan het spinnewiel of op de kinderkamer effect te maken, maar volstrekt niet in de vergaderzaal der Hoogmogende Heeren.

En indien wantrouwen tegen de Katholieken een hoofdoorzaak der plakkaten geweest is, waarom bleven deze dan onverminderd van kracht en werden ze herhaaldelijk zelfs verscherpt gedurende het Twaalfjarig Bestand? Immers „zonder het minste gevaar had men op dit tijdstip den roomschen de openlijke godsvereering kunnen veroorloven" [1]). Waarom ook nog na den vrede van Munster, toen niets meer van Spanje te vreezen was? — Of er toen aanstonds verbetering kwam in den toestand der Katholieken? „Integendeel", antwoordt onze Schrijver, „na het sluiten van den vrede van Munster had het al den schijn, of men er op bedacht was de paapsche stoutigheden den kop in te drukken ... en alles scheen er op te wijzen, dat men minder dan ooit geneigd was den Katholieken medeburgers eenige vrijheid voor hun godsdienst toe te staan" (blz. 246).

Geen water van de zee kan het dus afwasschen, dat geloofshaat, en geloofshaat alleen de hoofdoorzaak der plakkaten geweest is, laat Dr. Knuttel verontschuldigen en vergoelijken zooveel hij maar wil. Dat allerlei andere redenen als voorwendsel werden gebruikt, om de Katholieken te vervolgen, was natuurlijk; dat blijft eeuwig en altijd dezelfde oude geschiedenis. „In dergelijk geval was men altoos gereed, om de groote menigte in den waan te brengen, dat de Kerk op het gebied van den Staat wilde ingrijpen. Men vond in die verzekering het veiligste middel, om aan elke onrechtvaardigheid en geweldenarij tegen den katholieken godsdienst een glimp van recht te geven" [2]).

Op één punt komt de Schrijver telkens met nadruk terug, als

---

[1]) Fruin, t. a. p. 253.

[2]) Leo XIII in zijn Encycliek aan de Fransche Katholieken van 16 Febr. jl.

zouden *de geestelijken* om hun staatkundige gevoelens het minst te vertrouwen zijn geweest [1]).

Maar is zijn ijver, om in dit opzicht volledig te zijn, even sterk, als het geldt tegenover de schaduw enkele lichtzijden te releveeren? Dan had Dr. Knuttel met groot nut gebruik kunnen maken van de meermalen geciteerde *Bijdragen*. Bijv. van hetgeen daar gezegd wordt op blz. 8: „Wij zijn in de gelegenheid geweest, zooals wellicht geen ander dat kan zijn, om een menigte brieven te lezen van de voornaamste mannen, die aan het einde der zestiende eeuw om zoo te zeggen de steunpilaren der Katholieke Kerk waren. Maar dit kunnen wij verzekeren, dat in die brieven wel sprake is van kerkelijke onderwerpen, doch uiterst zeldzaam van politiek [2]). Geen afkeurend woord over hen, die aan het hoofd stonden, is er in te vinden; steeds heet de oorzaak der verandering deze: „Wij hebben gezondigd, wij met onze vaderen; daarom kwamen deze dingen over ons".

Heeft onze Schrijver dan niet aan genoemde *Bijdragen* ontleend, om licht te verspreiden over dit gewichtig punt? Zeker, maar bij voorkeur hetgeen in zijn kraam te pas komt. Op blz. 19 spreekt hij over den apostolischen Vicaris Rovenius, verhaalt van hem: „Nog in 1629 schreef dezelfde prelaat: „Ik voor mij meen, dat het ganschelijk ongeoorloofd is den koning af te zweren", — en verwijst dan naar de *Bijdragen voor de geschiedenis van de R. K. in Nederland*, blz. 161. Ik sloeg dit citaat na en vond het daar letterlijk evenzoo weêr. — *All right!* — Doch wat blijkt uit het onmiddellijk voorafgaande? *Dat Rovenius over dit punt met veel aanzienlijke geestelijken van gevoelen verschilde* en zijn eigen meening volstrekt niet aan zijn ondergeschikten opdrong: „Nu ik

---

[1]) Vgl. blz. 19, 24, 59 en passim.

[2]) Hetzelfde kan ik verzekeren omtrent de correspondentie, welke de apostolische Vicarissen met de Nuncii gevoerd of naar Rome gericht hebben.

laat hen volgen hetgeen hun gemoed getuigt. Ik voor mij meen" enz.; zóo schreef hij.

De beroemde Cartesius, die met de Haarlemsche kapittelheeren, vooral met de kunstminnende Bannius en Bloemaert, vriendschappelijken omgang hield, getuigt dan ook van deze mannen: „dat zij niet behoorden tot het getal van die menschen, welke van meening waren, dat niemand goed katholiek kon zijn, of hij moest den koning van Spanje toegedaan zijn; en dat de tegenwoordige toestand van Republiek hun niet mishaagde" [1]).

Meer nog. Als Rovenius' gevoelen omtrent het afzweren van den Spaanschen koning vermeld wordt, dan *mag* men niet over het hoofd zien, dat Sasbout Vosmeer daaromtrent een geheel andere meening was toegedaan, dan *moet* ook herinnerd worden aan hetgeen in dezelfde *Bijdragen* op blz. 11 te lezen staat. Namelijk een authentiek stuk, omstreeks 1585 door Sasbout eigenhandig opgesteld en waarin hij o. a. schrijft: „Soo *verclaere ick bij eed,* dat ick mijn geheel en sonder enich naedenken houde voor ontslagen van alle eeden, plichten en verbontenissen, daermede ick den voornoemden Coninck van Spaengen als eertijds grave van Holland, Zeland en Vriesland verbonden soude moge sijn geweest" enz. enz. Kon Sasbout zich wel krasser ten gunste der Staten uitlaten? Maar de auteur der *Bijdragen*, die t. a. p. zegt: „Wij hopen dat akte genomen wordt van deze rondborstige verklaring", zal zich, althans door Dr. Knuttel, deerlijk teleurgesteld vinden [2]).

Het is dus niet te veel beweerd, dat onze Schrijver als een advocaat te werk gaat, die het voor een beschuldigde opneemt en dan allen nadruk legt op hetgeen ten gunste van zijn cliënt

---

[1]) *Bijdragen*, blz. 160.

[2]) De geheimzinnige aanmerking, waarin de auteur der *Bijdragen* over dit punt „uitstel van beoordeeling vraagt" (blz. 231), kan naar onze meening toch weinig afdoen aan de innerlijke waarde van dit authentieke stuk.

kan worden aangevoerd, maar het overige, dat de tegenpartij in gunstig licht plaatst, eenvoudig ignoreert.

In nauw verband met de laatstgenoemde staat een andere verontschuldiging der plakkaten: „Men vergete niet, dat de Katholieken zelve daartoe dikwijls aanleiding gaven. De mindere strengheid, waarmede de plakkaten werden uitgevoerd, maakte hen somwijlen stouter of minder voorzichtig" (blz. 85). — „Bij de beoordeeling van den toestand dient in het oog te worden gehouden, dat de Katholieken zich volstrekt niet altijd als weerlooze lammeren gedroegen; als zij de kans schoon zagen, kwamen zij in verzet" (blz. 117 en vgl. blz. 341).

Waarlijk, de dienstijver, door Dr. Knuttel hier ten opzichte der plakkaten ontwikkeld, herinnert bepaald aan de *Pickelhauben* in den *Culturkampf!*

Al hetgeen ons wordt medegedeeld over die pogingen van verzet, heeft zoo weinig om het lijf, dat wij veeleer geneigd zijn, daaruit de gevolgtrekking te maken, dat de Katholieken zich „im· Grossen und Ganzen" wel degelijk als weerlooze lammeren hebben gedragen. Het mag immers niet de minste verwondering baren, dat de Roomschen — zich midden onder de zoo lang en zoo vurig verbeide godsdienstoefening overvallen, den priester in misgewaad met ruw geweld aangetast, de heilige geheimen aan de spotternij van een handvol huurlingen prijsgegeven ziende — „niet altijd hunne verbittering konden bedwingen" (blz. 118) en den lust weerstaan, om den schout met zijne rakkers buiten de deur te zetten. En toch is dit slechts bij hooge uitzondering gebeurd, met name op het platteland, in het Noorderkwartier, waar de nazaten der stoere Westfriezen woonden en het meerendeel der bevolking Katholiek was! Maar tot bloedige botsingen met de openbare macht is het nergens of nooit gekomen.

Ook de beoordeelaar in *De Spectator* (Dr. P. J. Blok) maakte tegen dit argument van onzen Schrijver ernstig bezwaar: „Dat

zij nu en dan oproer maakten [lees: een oproertje], een enkele maal de dienaren der regeering, die hunne godsdienstige samenkomsten kwamen storen, met stokken en steenen wegjoegen, af en toe weigerden de afpersingen van hoogere en lagere ambtenaren langer te verdragen enz., is den in hunne dierbaarste belangen getroffenen toch waarlijk niet euvel te duiden! Ja, het was verstandiger geweest, als zij zich kalmpjes hadden laten plagen en afzetten, maar aan de andere zijde is hun ongeduld — en hoe zelden durft het zich nog uiten! — zeer verklaarbaar en mag niet tot eene verontschuldiging voor de betoonde matiging in het plagen worden omgesmeed. Zoo wordt ten slotte de mishandelde schuldig aan misdadig verzet tegen dengene, die hem afranselt...."

Dr. Knuttel echter schijnt voor dat alles weinig of geen gevoel te hebben. Dezelfde, die zijne vindingrijkheid uitput, om de plakkaten te verontschuldigen en zelfs voor „de eigenlijke vervolgers der Katholieken", de predikanten, aan het pleiten gaat, dat „het in hooge mate onbillijk zou zijn, hun hiervan een verwijt te maken" (blz. 118), — dezelfde Schrijver weet geen enkel woord van afkeuring te vinden voor al dat hatelijke bedrijf, — geen enkel woord van waardeering voor den stillen lijdensmoed, waarmee onze vaderen trouw zijn gebleven aan hun geloof, — geen enkel woord van deernis met de namelooze smart, welke de Roomschen moesten verkroppen onder zooveel verdrukking en smaad, hun op eigen vaderlandschen grond allerwegen aangedaan! Voor hem schijnt de loyale bekentenis van Dr. Fruin ongeschreven te zijn: „Niet zonder mededoogen kunnen wij nu nog, na derdehalve eeuw, de klachten hooren, door de Katholieken in hun verdrukking geslaakt". Maar voor onzen Schrijver als geknipt is die andere: dat „wij protestanten ons niet altijd juist voorstellen, hoe smartelijk het gemis der openlijke godsvereering den roomschen vallen moest" [1]).

[1]) *Tien jaren*, blz. 248 en 250.

Ter wille der volledigheid moet ik nog de aandacht vestigen op een laatste verontschuldiging, waarvan Dr. Knuttel zich bedient: de plakkaten zien er bar streng uit, maar „het papier is geduldig"; tusschen de geschreven wet en hare uitvoering ligt een groote afstand. „De toestand is voor de Katholieken dan ook nooit *zóo* ongunstig geweest als de strenge plakkaten zouden doen vermoeden" (blz 14). Het verschil was hier bijzonder groot, omdat op vele plaatsen de hoogere en lagere ambtenaren zich lieten omkoopen, om bij oogluiking den katholieken godsdienst toe te staan [1]). Van deze „conniventie of slappigheid der officieren", waarover aanhoudend in de Resolutie's der Staten geklaagd wordt, waren zelfs sommige leden der hoogste bestuurs-college's niet vrij.

Het is gelukkig waar, dat onze voorouders ruimschoots van die „conniventie" geprofiteerd hebben. Maar wie zal zeggen, hoeveel geld hun dat heeft gekost? Van 1638 tot 1642, dus in vier jaren tijds, betaalden zij niet minder dan *f* 50,000 aan boeten en *ongeveer even zooveel,* om van de ambtenaren een weinigje oogluiking af te koopen [2]). Waarlijk de Katholieken, die destijds heeten te zijn „als in Abrahams schoot", mochten wel de klacht uiten: „Wat zijn wij toch ten prooi aan honden en wolven, die hongeren en dorsten niet naar bloed, doch naar het zilveren of gouden vachtken" [3]).

En kan deze duur betaalde „conniventie" als verzachtende omstandigheid gelden voor de plakkaten en de makers ervan? Alles behalve, gelooven wij. Maar wat zij wèl bewijst is dit: de mannen der wet waren zelf overtuigd, dat de plakkaten even onrechtvaardig als onuitvoerbaar waren. Zijn die mannen nu

---

[1]) Vgl. blz. 156—157, 274—275 en 301.

[2]) Verslag van Rovenius A°. 1642. *Archief Aartsbisdom Utrecht,* XVIII, 27.

[3]) Aldus J. Wachtelaer in een brief van 1640: *Bijdragen,* blz. 175.

hooger te achten, indien zij, tegen hun beter ik in, zich toch leenen tot het maken en uitvoeren van zulke strafwetten en indien zij de overtreding daarvan enkel tersluiks toelaten .... ten bate van hun eigen beurs?

„Der Menschen Geschichte ist ihre Schande", heeft Weber gezegd. Laat ieder, van welke richting ook, die het kind bij zijn waren naam durft noemen, het dan als een blijvende schande erkennen en betreuren, dat het klassieke land der vrijheid een tijd heeft gekend, waarin duizenden en duizenden — lang zelfs de groote meerderheid der bevolking — de hoogste behoeften van hun hart niet konden bevredigen dan uiterst zelden en met angstige voorzorg: in het holle van den nacht, op hanebalken, in stallen en schuren, als waren ze samenzweerders of valsche munters, — en dat zij ook nog deze brokjes genadebrood van „betrekkelijke vrijheid" schrikbarend duur moesten koopen!

Thans weet de lezer, wat men te denken heeft over de verzachtende omstandigheden, waarmee Dr. Knuttel de plakkaten tracht te verontschuldigen, — wat te denken ook over de slotsom, die onze Schrijver aangaande den „toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek" gemaakt heeft —, wat eindelijk over de ideale onpartijdigheid, waardoor hij zich boven de katholieke opvatting der plakkaten verheven acht.

Oprecht gesproken, het was ons geenszins te doen om hier onaangename dingen te zeggen of vijandige critiek op een niet onverdienstelijken arbeid uit te oefenen. Waar te prijzen viel, hebben wij dit onbekrompen gedaan en zulks was ons veel liever dan te gispen. Indien de Schrijver zich bepaald had tot zijn eigenlijke taak: een overzicht te geven van de anti-katholieke maatregelen, tijdens de Republiek genomen en uitgevoerd, — dit overzicht, uit den schat zijner belezenheid, te verrijken met op-

helderende aanmerkingen, — zulk een afgerond geheel met een paar forsche trekken te plaatsen in het licht van zijn omgeving en tijd, — wij zouden het werk van Dr. Knuttel gaarne en onvoorwaardelijk aanprijzen als een heugelijke aanwinst voor onze kerkhistorie. Nu evenwel zijn wij dankbaar.... maar niet voldaan! Immers, de Schrijver heeft zijn boek met allerlei beschouwingen overladen, die niet binnen het raam van zijn onderwerp passen en slechts als omlijsting, maar dan met uiterste soberheid, mochten worden aangebracht. Hij liet zich meer dan eens van de wijs brengen door de nachtmerrie van Jezuïetenvrees. *Last not least*, hij is van geschiedschrijver der plakkaten allengs, misschien zonder het zelf klaar te beseffen, de pleitbezorger daarvan geworden, om zooveel mogelijk de schuld af te keeren van de 17e eeuwsche vervolgers en die te doen neerkomen op het schuldelooze hoofd onzer vervolgde voorouders. Daartoe mochten wij, bij alle waardeering voor wetenschappelijk streven, het zwijgen niet doen. Nu was het onze plicht, ernstig op te komen voor het goed recht onzer vaderen, hetwelk lang genoeg miskend en vertreden is, om eindelijk te mogen verwachten, dat het voor de vierschaar der geschiedenis in eere worde hersteld. Nu behoorden wij, naar zwak vermogen, ons niet ongetrouw te toonen aan het fiere devies van dit tijdschrift: „*Vindicamus haereditatem patrum nostrorum*".

Groningen. Dr. G. Brom.

De Katholiek,

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-EN-TWEEDE DEEL.

1892.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit.
(*Onze Wachter.*)

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. I Mach. XV, 34.
(*De Katholiek*).

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.
Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN,
Antiq. Boekhandel.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.

1892.

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-TWEEDE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

Bldz.

De echtheid van het boek *Daniël.* (Vervolg en slot van Dl. CI, blz. 307 vv.)
J. SCHETS 1

Dr. Pijpers, geschiedenis van boete en biecht. (Vervolg en slot van Dl. CI, blz. 170 vv.)
Dr. TH. VLAMING. 34

Oordeel van een ongeloovige over de Roomsch-Katholieke Kerk.
F. J. POELHEKKE 65

De Mensch. Eene psycho-physiologische studie.
I. 77
II. Lichaam en ziel 201
J. M. L. KEULLER.

Een kijkje in de dichtwerken van P. A. de Génestet.
I. 103
II. 180
BR. FLORENTIUS.

Het getuigenis van het vierde evangelie aangaande zijnen evangelist. (Vervolg en slot van Dl. CI, blz. 373 vv.)
P. L. DESSENS 137

Herinneringen aan de geschiedenis der Nederlandsche beroerten van de XVIe eeuw.
Dr. W. J. F. NUYENS 192

Bldz.

De Fransche letterkunde in de zestiende eeuw.
FR. MADOU 214

Benedictus XI en Filips de Schoone.
I 229
II 375
P. fr. L. HOONING, Ord. Praed.

Een relaas van Petrus Bertius.
I 254
II 386
FR. A. VAN KERKHOFF, O. C.

Een Septuagenarium (van G. B. de Rossi).
Dr. H. VAN AARSEN 267

Amstelodamensia.
Wie heeft het plan der uitzetting beraamd? 308
Wie het IJ zijn ingejaagd, 26 Mei 1578. 316
B. H. KLÖNNE.

Monsignore Joannes Franciscus Vregt, Vicaris-generaal.
J. J. GRAAF 345

Goethe en Schiller over Egmond.
P. M. BOTS, Pr. 401

BOEKBEOORDEELING.

De Pausen en de christelijke beschaving. Eene geschiedkundige studie, door P. fr. J. V. de Groot.
W. G. F. SNICKERS 121

R. P. Bernardini a Piconio triplex expositio Epistolae ad Romanos.
G. VAN NOORT 124

Bldz.

Louise Lateau en andere mystieken, door A. J. Riko.
H J. Z. 128

La vie et l'hérédité, par P. Vallet; Le cerveau, par le Dr. Georges Surbled; The origin of human reason, by St. Georges Mivart.
J. M. L. KEULLER. 132

Christoffel Columbus en de ontdekking der Nieuwe Wereld, uit het Fransch vertaald door F. van Oss.
P. M. BOTS, Pr. 198

Theologiae dogmaticae compendium, quod ex Liebermann aliisque theologis conscripsit et cursui quatuor annorum adaptavit J. de Bruyn. cath. eccl. Harlem. can. et in sem. Warm. prof.
P. fr. J. V. DE GROOT, Ord. Praed. 333

Dr. J. de Hullu, Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtsche schisma.
Dr. G. BROM 340

Het katholiek kerkelijk volkslied in onze moedertaal, door Fr. Eppink, Pr. — Een polemisch-apologetische bijdrage over zang en gebed, door J. Bogaerts. C. SS. R.
W. P. H. JANSEN 412

LETTERLOOVER.

De vrouw in het Christendom.
J. A. DE RIJK, Pr. 429

DE ECHTHEID VAN HET BOEK DANIËL.

(Vervolg van Dl. CI, blz. 307 vv.)

Werpen wij een korten terugblik op den weg, door ons afgelegd bij de verdediging der echtheid van het boek *Daniël*. De historische getuigen, van de hoogste oudheid af, gaven ons een duidelijk en beslissend antwoord op de vraag, wie de schrijver is van dit boek. Wij overwogen de talen, in dit geschrift gebezigd, en konden ons overtuigen, dat zoowel het Arameesch als het Hebreeuwsch van dien aard zijn, dat zij eerder vóór dan tegen den exilischen oorsprong van *Daniël* pleiten. De enkele Grieksche woorden, die gezegd worden hier voor te komen, baarden ons evenmin eenige moeilijkheid. De algemeene strekking en de inhoud des boeks sluiten bepaald de rationalistische hypothese uit: de Machabeesche toestanden staan in omgekeerde verhouding tot de verhalen, welke daarentegen in overeenstemming zijn met de behoeften van Joden en Chaldeën in het tijdperk der ballingschap. Wij konden ten slotte de Assyriologie doen optreden als de onwraakbare getuige voor de oudheid van dit boek: de schrijver toonde zich dermate ingelicht over de Babylonische toestanden en gebruiken, als alléén een ooggetuige en tijdgenoot zijn kan.

Is er wel één geschrift der oudheid, welks echtheid op steviger grondslagen berust? Al de bewijzen, die voor de authentie van een geschrift kunnen verlangd worden, zoowel uit- als inwendige gronden zijn aanwezig, om de overtuiging te schragen, dat Daniël, de profeet der Babylonische ballingschap, dit historisch-profetisch boek geschreven heeft.

Voor de critiek heeft echter dit geheele betoog geene waarde! Het wordt in hare schatting te niet gedaan door de historische dwalingen, die zij in het boek *Daniël* meent te hebben ontdekt. Hieruit zou blijken, dat de schrijver niet was de tijdgenoot en ooggetuige der feiten, door hem beschreven, doch integendeel op merkelijken afstand leefde der gebeurtenissen en alzoo de verbleekte en verontreinigde overlevering teruggaf.

Tegen deze zware beschuldiging willen wij thans den schrijver van het boek *Daniël* verdedigen. „Hoe breed de kloof is tusschen de historische realiteit en de verhalen van ons boek" (Kuenen bl. 484), moet vooral blijken uit drie berichten, volgens de critiek met de ware historie in strijd: 1°. de verovering van Jerusalem door Nabuchodonosor in het derde jaar der regeering van Joakim, 2°. Baltassar als laatste koning van Babel en 3°. Darius de Meder als zijn opvolger. Om de geloofwaardigheid van het boek *Daniël* tegen deze aanvallen der critiek te handhaven, is het noodig en voldoende, bij elk dezer drie vraagstukken wel toe te zien, wat Daniël hieromtrent in waarheid bericht en dit te vergelijken met de vertrouwbare historische getuigenissen.

De eerste „dwaling" op geschiedkundig gebied, waaruit blijken moet, dat de schrijver van *Daniël* geen tijdgenoot was der gebeurtenissen, door hem beschreven, ontmoeten wij reeds aanstonds in de eerste woorden van zijn boek. Wij lezen (Dan. I, 1 vv.): „In het derde jaar der regeering van Joakim, den koning van Juda, trok Nabuchodonosor, de koning van Babylon, op tegen Jerusalem en hij belegerde het. En de Heer leverde in zijne hand Joakim, den koning van Juda, en een gedeelte der vaten van het huis Gods; en hij bracht ze naar het land Sennaar in het huis van zijn god".

„De schrijver — zegt Kuenen (bl. 479) — is met geloofwaardige en wel gewaarborgde historische getuigenissen in strijd, wanneer hij

bericht, dat Nebucadnezar [1]) in het 3e jaar der regeering van Jojakim [Joakim] Jeruzalem veroverd, een deel der tempelvaten geroofd, en eenige der aanzienlijkste inwoners . . . . naar Babel overgebracht heeft. Uit Jeremia weten wij, dat zulk eene verovering niet heeft plaats gehad, zoolang Jojakim regeerde, en althans niet in zijn 3e jaar."

Het geldt hier de vraag, of Nabuchodonosor tijdens de regeering — „in het derde jaar" — van Joakim Jerusalem belegerd heeft. Kuenen ontkent het en steunt op het gezag van Jeremias. Integendeel de schrijver van *Daniël* bevestigt het met duidelijke woorden, en zijn bericht vindt steun in de andere historische boeken van Israël. De schrijver van II (IV) Koningen (XXIV, 1) zegt eveneens, dat „in de dagen van Joakim Nabuchodonosor een krijgstocht ondernam en dat Joakim door hem overwonnen werd". De schrijver der Kronieken (II Kron. XXXVI, 6) vult dit verhaal van zijn voorganger aan door de mededeeling, dat Nabuchodonosor den koning van Juda Joakim gevangen nam met het plan

---

[1]) De naam Nabuchodonosor wordt in de Assyrische spijkerteksten op verschillende wijze gelezen. De volledige lezing is die van het inschrift van Borsippa en luidt: *Nu-bi-uv-ku-du-ur-ri-u-su-ur* (Vgl. Schrader, *Keilinschr. u. A. T.* S. 361). De gewone uitspraak was *Nabû-kudurri-usur* (Nebo, bescherme de kroon). Hieruit blijkt, dat de Masorethische uitspraak, aan welke de „critiek" de voorkeur geeft (Nebucadnezar), verder afwijkt van de Assyrische dan die, welke wij door de Vulgaat van de vertaling der Zeventigen hebben (Nabuchodonosor). Onze uitspraak wijkt af in de eenige letter der voorlaatste syllabe (*n* in plaats van *r*). Elders (Jerem. XLIX, 28; I Esdr. II, 1) vinden wij in den Hebreeuwschen tekst deze correcte lezing bewaard. In den tekst van *Daniël* vinden wij overal de Hebreeuwsch-Masorethische lezing *Nebucadnezar*. Kuenen (bl. 496) vindt dit „onverklaarbaar bij een tijdgenoot en dienaar van den koning zelven". Doch, alvorens op dergelijke gronden de echtheid van *Daniël* te bevitten, bewijze hij ons eerst, dat deze lezing het oorspronkelijk werk is van den schrijver en niet aan de Masorethen of anderen te danken is.

hem geboeid naar Babel te voeren, en dat hij een deel der tempelvaten uit Jerusalem medenam. Het verhaal van *Daniël* is alzoo in overeenstemming met de heilige geschiedboeken van Gods volk. Jeremias echter zou het tegendeel beweren; dezen immers brengt Kuenen in tegenspraak met die uitdrukkelijke getuigenissen.

Alvorens echter aan te toonen, dat dit het geval niet is, willen wij, om de historische waarde van *Daniël*'s bericht nog duidelijker te doen uitkomen, het beschouwen in zijn verband met den toenmaligen toestand van Juda en het bevestigen uit hetgeen de profane schrijvers ons omtrent dien krijgstocht mededeelen.

De Egyptische koning Nechao II (610—595), belust om de grenzen van zijn rijk tot in Azië uit te breiden, trok met een groot leger naar Syrië. Josias, de koning van Juda, verzette zich tegen zijne plannen, doch moest zijn overmoed duur betalen. Hij sneuvelde in den slag bij Mageddo (609) [1]). Door deze nederlaag kwam het rijk Juda onder de macht van den Egyptischen koning. De zoon van Josias,, Joachaz, door het volk op den troon van David verheven, werd reeds na drie maanden door Nechao afgezet en vervangen door Josias' oudsten zoon, Eliacin. Als bewijs zijner afhankelijkheid van Egypte veranderde Nechao zijn naam in Joakim (609—598).

Intusschen zette Nechao zijn krijgstocht voort en bracht ook Syrië onder zijne macht. Nu ontwaakte echter de oude naijver van het Aziatische rijk tegen Egypte. Het machtige Assyrische rijk was wel overwonnen, doch Nabopolassar, de eerste koning van het nieuw-Babylonische rijk, had met het grootste gedeelte der staten den ouden naijver van het vroegere Assyrië geërfd. Daar hij zelf te hoog bejaard was, om nog groote krijgsverrichtingen te ondernemen, gelastte hij zijn zoon, den beroemden oorlogsheld Nabuchodonosor, dien hij tot mederegent over Babel had aangesteld, de Egyptenaren

---

[1]) Vgl. II (IV) Kon. XXII, 29 vv.

uit Azië te verdringen. Nu weten wij uit Jeremias (XLVI, 2), dat in het *vierde* jaar van koning Joakim (in 605) de Egyptische koning Nechao verslagen werd. Zijn machtig leger werd te Charcamis aan den Euphraat door Nabuchodonosor geheel vernietigd, en zoo was de macht van Egypte in Azië als weggevaagd en stond zelfs de weg naar Egypte voor Nabuchonodosor open. Het was gedurende dezen krijgstocht, dat de belegering van Jerusalem plaats had, waarvan wij in het boek *Daniël* vinden melding gemaakt. Na den veldslag bij Charcamis en de nederlaag van Nechao, wilde Nabuchodonosor door Syrië en Juda voortschrijden naar Egypte. Na ook Syrië onder zijn macht te hebben gebracht, had hij het beleg geslagen voor Jerusalem. Joakim, de koning van Juda, was gedwongen zijne hoofdstad aan den zegevierenden Nabuchodonosor prijs te geven. Ziedaar hoe het bericht van het boek *Daniël* zich natuurlijk en ongedwongen laat verklaren uit den toenmaligen toestand van Juda.

Bovendien wordt dat bericht bevestigd door het verhaal van Berosus bij Fl. Josephus [1]). Deze geschiedschrijver verhaalt ons, dat Nabuchodonosor nà den slag bij Charcamis, toen hij reeds Syrië (en Palestina) had veroverd en op weg was naar Egypte, de tijding ontving van den dood zijns vaders. Daarom haastte hij zich naar Babel terug te keeren, om zich van het bezit van den troon te verzekeren. De Joodsche, Phoenicische, Syrische en Egyptische krijgsgevangenen, zoo meldt Berosus, vertrouwde hij toe aan zijne officieren, die ze naar Babel moesten overbrengen. Hij had dus ook Joodsche krijgsgevangenen; wel een bewijs, dat hij reeds vóór den dood zijns vaders Juda veroverd en Jerusalem ingenomen had. Kuenen (162) wil liever onderstellen, dat „in het leger van Necho zeker ook Judeërs dienden; op hen kan Berosus doelen". Doch dit bericht van Berosus moeten wij beschouwen in verband met de berichten van *Daniël*, van *Ko-*

---

[1]) *C. Ap.* I, 19 vv.; *Arch. Iud.* X, 11, § 1 (ed. Richter), p. 64 seqq.

ningen en *Kronieken*. Dit is een eisch der gezonde historische critiek. En in dat verband is het duidelijk, dat de Joodsche krijgsgevangenen, waarvan Berosus gewaagt, bij de verovering van Juda en Jerusalem onder koning Joakim in de handen van den zegevierenden Nabuchodonosor gevallen zijn.

Daarenboven is deze veroveraar, zooals Berosus meldt, vóór den dood zijns vaders (605) tot aan de grenzen van Egypte voortgerukt. Welnu, dan is hij ook in Juda gevallen. Want tusschen Charcamis en Egypte ligt èn Syrie èn Juda. Ten slotte, de verovering van Juda was voor Nabuchodonosor noodzakelijk. Immers het rijk Juda was tot dusver in de macht van Nechao. Nabuchodonosor had echter van zijn vader in last den Egyptischen indringer uit Azië te verdrijven. Daarom viel hij ook Juda aan, toen nà den slag bij Charcamis de weg naar het zuiden voor hem open lag. Zoo is het tevens duidelijk, wat niet altijd door de apologeten [1]) genoeg is onderscheiden, dat de belegering van Jerusalem, waarvan *Daniël* gewaagt, eerst nà den slag bij Charcamis plaats had; want te voren was het geheele landschap tusschen den Euphraat en Egypte nog in de macht van den koning van Egypte.

Het bericht van het boek Daniël wordt alzoo gestaafd door geloofwaardige en wel gewaarborgde historische berichten. Het zijn slechts omstandigheden van minder belang, die nog eenige opheldering vragen. Vooreerst werpt men ons tegen, dat de slag bij Charcamis plaats had volgens Jeremias (XLVI, 2) in het *vierde* jaar van koning Joakim; Daniël echter spreekt van het *derde* jaar van dezen koning.

Wij zouden kunnen volstaan met te wijzen op de verschillende manieren, waarop de oude schrijvers den aanvang eener regeering berekenen. Sommigen tellen van den werkelijken aanvang

---

[1]) Nog onlangs door Fabre d'Envieu: *Le livre du prophète Daniel*, I, prem. partie, p. 327.

der regeering; anderen echter tellen het gedeelte van het jaar, waarin de regeering begonnen is, niet mede en beginnen hunne telling met den aanvang van het eerste volle jaar. Soms volgt dezelfde geschiedschrijver èn deze èn gene wijze van tellen [1]).

Doch beter antwoorden Hengstenberg, Keil [2]) en anderen, dat het derde jaar van Joakim, waarvan *Daniël* spreekt, niet het jaar is, waarin Nabuchodonosor Jerusalem belegerde, doch het jaar, waarin hij uit Babylon „*optrok* tegen Jerusalem" (Dan. I, 1).

Kuenen echter wil zich met „deze opvatting" niet vereenigen. Hij acht haar „in strijd met *Daniël* I, 1, waar niet van den tocht naar, maar van de aankomst bij en de belegering van Jeruzalem sprake is; er staat בא" (bl. 480).

De hoogleeraar echter had blijkbaar verzuimd de beteekenis van dit werkwoord op de vele andere plaatsen, waar het voorkomt, na te gaan. Want het kan even goed beteekenen: *hij trok op* naar Jerusalem, als: *hij kwam* te Jerusalem *aan*. Dit blijkt uit vele plaatsen [3]). Welsprekend vooral is *Jonas* (I, 3), waar dat woord gebezigd wordt van een schip, dat *afvoer naar* Tharsis, en van Jonas zelf, die aan boord ging, om *af te reizen* naar Tharsis. Niets belet ons dan, om bij *Daniël* I, 1 die beteekenis aan te nemen. Ook hier is spraak van den aftocht van Nabuchodonosor's leger uit Babel in het derde jaar van Joakim; in het vierde jaar kwam het leger te Charcamis, en nog in hetzelfde jaar sloeg die koning het beleg voor Jerusalem. Het is ook op zich zelf waarschijnlijker, dat Daniël, die te Babel schreef, het jaar noemde, waarin het leger Babel uittrok.

Doch nog altijd blijven wij het antwoord schuldig op het

---

[1]) Vgl. Jerem. LII, 12, 29: dezelfde gebeurtenis wordt geplaatst in het 18e en in het 19e jaar van Nabuchodonosor.

[2]) Hengstenberg, *Beiträge*, I, S. 55; Keil, *Lehrbuch*, S. 410.

[3]) Vgl. Gen. XLV, 17: „Gaat naar het land Chanaän"; Exod. VI, 11: „Ga en spreek tot Pharaö"; Exod. VII, 26; IX, 1; X, 11; Num. XXXII, 6; I Sam. XX, 19; II Kon. V, 5 enz.

hoofdbezwaar van Kuenen tegen de geloofwaardigheid van Daniël's bericht. Jeremias namelijk zou dit tegenspreken. Want, zoo zegt Kuenen (bl. 162): „uit Jerem. XXXVI, 9 volgt, dat de Chaldeën in de 9e maand van Jojakim's [Joakim's] *vijfde* jaar nog niet in Judea verschenen waren". Wij vragen echter: hoe volgt dit uit genoemd hoofdstuk? Er is daar spraak van een vastendag, dien Jeremias aan de inwoners van Jerusalem en der steden van Juda predikte. Volgens Kuenen moet die boetedag dienen om den *eersten* aanval der Chaldeën *af te weren*. Doch waar is het bewijs dier onderstelling? Zij is louter willekeur. Die vastendag kan even goed afgekondigd zijn ter gedachtenis van den inval der Chaldeën in het vorige jaar. Want het was bij de Joden niet ongewoon, boetedagen te houden ter gedachtenis aan vroeger geledene rampen. Voorbeelden hiervan zijn er in overvloed [1]). Er blijft dus geen enkel bezwaar over, dat ons beletten zou dit eerste bericht van Daniël als historische waarheid te aanvaarden.

Eene tweede historische dwaling heeft de critiek ontdekt in het verhaal van het vijfde hoofdstuk. Daar lezen wij de bekende geschiedenis van koning Baltassar (Aram. Belsazzar). Bij een feestmaal had hij de heilige tempelvaten, door Nabuchodonosor vroeger uit Jerusalem medegevoerd, ontheiligd. Doch eensklaps vertoonden zich aan den muur der feestzaal vingeren als van een menschenhand; zij schreven eenige geheimzinnige woorden, die geen der wijzen kon verklaren. Daniël echter, op aandrang der koningin ontboden, betuigde den koning, dat het geheimzinnig schrift de schrikvolle waarheid behelsde van zijne veroordeeling, van het einde zijner regeering, die zou overgaan in de handen der Meden en Perzen. In denzelfden nacht werd Baltassar gedood, en Darius de Meder ontving het koninkrijk.

„De schrijver van dit verhaal — zegt Kuenen (bl. 479) — is

---

[1]) Zie I Sam. XXXI, 13; II Sam. I, 12; Esdr. X, 6; Zach. VII, 5.

met geloofwaardige en wel gewaarborgde historische getuigenissen in strijd, wanneer hij bericht, dat de verovering van Babel door de Medo-Perzen heeft plaats gehad onder de regeering van Belsazzar, zoon van Nebucadnezar. . . . . De schrijver dwaalt, als hij hem *Koning* noemt en tot een *zoon* van Nebucadnezar maakt. Blijkbaar is zijne kennis van de geschiedenis der Babylonische monarchie zeer onvolledig en leefde hij in een tijd, die daarvan slechts eene flauwe herinnering bewaarde."

Inderdaad, het was voorheen geene geringe moeilijkheid op bevredigende wijze te verklaren, wie de Chaldeeuwsche koning Baltassar is. Doch al was dit volstrekt onverklaarbaar gebleven, dan volgt hier geenszins uit, dat de schrijver van dit verhaal geen tijdgenoot is. Er zijn immers in de oude geschiedenis, vooral van het Assyrische en Chaldeeuwsche rijk, zoovele duistere punten, die voor ons bij gebrek aan voldoende historische bescheiden niet zijn op te helderen. De Assyriologie echter, die ons voor de kennis dier oude geschiedenis reeds zoovele diensten bewees, heeft ook dit bericht van *Daniël* niet weinig toegelicht. Was het voorheen de persoon zelf van Baltassar, die tegen de geloofwaardigheid van *Daniël* moest getuigen, thans zijn het slechts eenige neven-omstandigheden, die nog niet voldoende zijn opgehelderd, terwijl Baltassar zelf de historische trouw van *Daniël* op treffende wijze bevestigt.

Wie was dan die Chaldeeuwsche koning Baltassar? Bij de profane geschiedschrijvers komt onder de opvolgers van Nabuchodonosor geen koning van dien naam voor. Volgens den *Canon* van Ptolomaeus, Berosus [1]) en Abydenus [2]) regeeren achtereenvolgens na *Nabuchodonosor* († 561): 1° zijn zoon *Evilmerodach*, die na twee jaren (559) gedood wordt door: 2° zijn zwager *Neriglissar*; na eene regeering van vier jaren (555—559) wordt hij bij zijn dood opgevolgd door: 3° zijn zoon *Laborosoarchos*; deze

---

[1]) p. 67 seqq. (ed. Richter).

[2]) Eusebii *Praep. Evang.* IX, 40.

knaap werd echter na negen maanden uit den weg geruimd door: 4° *Nabonedos*, een Babyloniër, aan Nabuchodonosor en zijn geslacht niet verwant; hij regeert van 555 tot 538 v. Chr., in welk jaar Babel wordt ingenomen door Cyrus en de overgang plaats had van het Babylonische rijk op de Medo-Perzen.

Waar is nu *Baltassar*, die door *Daniël* (V, 30) uitdrukkelijk „de Chaldeeuwsche koning" en (v. 18, 22) „de zoon" van Nabuchodonosor genoemd wordt? Van oudsher heeft men gepoogd hem met een der vier genoemden te vereenzelvigen. Nog onlangs gaf J. Fabre d'Envieu [1]) zich veel moeite om aan te toonen, dat *Evilmerodach*, de zoon en onmiddellijke opvolger van Nabuchodonosor, dezelfde is, dien *Daniël* Baltassar noemt. Deze meening, vroeger door a Lapide geopperd, wordt onder de nieuweren door Hofmann [2]), Hävernick [3]), von Niebuhr [4]) en vele anderen verdedigd.

De verzekering van *Daniël*, dat Baltassar de zoon was van Nabuchodonosor en koning van Babel, komt in deze verklaring geheel tot haar recht. Hiertegen echter pleiten gewichtige gronden. Vooreerst geeft *Daniël* genoegzaam te kennen, al zegt hij het niet uitdrukkelijk, dat Baltassar de *laatste* koning was van het Chaldeeuwsche rijk en dat de dood van Baltassar met de verovering van Babel en den ondergang van dit rijk innig samenhangt. Bovendien regeerde Evilmerodach slechts twee, Baltassar althans drie jaren (Dan. VIII, 1). Om deze en andere gewichtige bezwaren zouden wij niet gaarne de taak aanvaarden, dit gevoelen als waarschijnlijk te verdedigen.

Wij zeiden reeds, dat de Assyriologie een nieuw licht heeft doen schijnen over deze duistere quaestie. Al is het vraagstuk hierdoor niet volkomen opgelost, zoo geeft zij ons toch eene ver-

---

[1]) T. a. p. p. 358—409.

[2]) *Die 70 Jahrwochen*, S. 44 ff.

[3]) *Neue krit. Untersuch.* S. 71 (in zijn commentaar gewijzigd).

[4]) *Geschichte Assurs u. Babels*, S. 91.

klaring, waarbij zelfs de modernen zich in hoofdzaak aansluiten.

In het jaar 1854 ontdekte Taylor, vice-consul van Engeland, te Bossara onder de puinhoopen van den grooten tempel van Sin in het oude „Ur der Chaldeën", door de Arabieren Mugheïr genoemd, een leemen cylinder, welks opschrift ons nieuwe berichten gaf over Nabonedos, den laatsten koning van Babel. Het slot dier inscriptie luidt: „Behoed ook mij, Nabû-nâ'id (Nabonedos), koning van Bab-ilu..... en geef, dat Bil-sar-usur, de telg van mijn hart, mijn eerstgeborene, de aanbidding uwer groote godheid bevordere" enz.

Uit deze woorden blijkt ons, wat door Berosus en andere oude schrijvers niet was opgeteekend, dat Nabonedos een zoon had met name Bil-sar-usur (d.i. Bel bescherme den koning). Het valt niet te ontkennen, dat deze naam groote overeenkomst heeft met Belsazzar, de Arameesche lezing van den Baltassar der Vulgaat. Schrader [1]) en andere tegenstanders van *Daniël* houden het dan ook als waarschijnlijk of genoegzaam zeker, dat onze Baltassar niemand anders is dan de zoon van Nabonedos, die in het spijkerschrift Bilsarusur genoemd wordt.

Doch is dit zoo, dan „dwaalt de schrijver — van *Daniël* — als hij hem *koning* noemt en tot een *zoon* van Nebucadnezar maakt" (Kuenen, bl. 479). Want Nabonedos is de laatste koning van het Chaldeeuwsche rijk; hij behoorde volgens het onverdacht getuigenis van Berosus niet tot het geslacht van Nabuchodonosor.

Het zijn wederom de Assyrische inscriptiën, die dezen schijnbaren strijd op bevredigende wijze beslechten.

Vooreerst *Daniël* mocht Baltassar als *koning* betitelen. Want uit de zoogenaamde „Annalen van Nabonedos" [2]) weten wij, dat die eerstgeborene Bilsarusur bij het leven zijns vaders en vooral

---

[1]) *Keilinschriften u. Alte Test.* S. 433.

[2]) Voor het eerst uitgegeven en verklaard door M. Pinches in de *Transactions of the Society of Biblical Archaeology*, Tom VII, p. 139 (1881).

bij den ondergang van het Chaldeeuwsche rijk eene voorname plaats naast zijn vader, den koning, innam. Terwijl Nabonedos zich opsloot in de stad Tevâ (of Têmâ), was de koningszoon (habalsarru) bij het leger in Akkad (in Noord-Babylonië), waar hij het opperbevel voerde en de grenzen van het rijk tegen de dreigende invallen der Medo-Perzen onder Cyrus bewaakte. Ditzelfde wordt van den koningszoon herhaald in het 7e, 9e, 10e en 11e regeeringsjaar van Nabonedos. Overal treedt die koningszoon in dat opschrift op als bekleed met het oppergezag over het leger, terwijl Nabonedos rustig in Tevâ bleef en zelfs verzuimde op het groote feest van den aanvang des jaars den nationalen goden de verschuldigde offers in Babel te komen opdragen. Zoo vervreemde hij zijn volk van zich, terwijl Bilsarusur in macht en aanzien vooral bij het leger voortdurend toenam [1]). Zelfs de ongeloovige Schrader (t. a. p. bl. 434) besluit uit deze inscriptie, „dass dieser sein erstgeborener Sohn schon bei Lebzeiten und insbesondere beim Sturme des Reichs eine hervorragende Stelle neben dem König einnahm". De profeet Daniël, die dat alles beleefde, en als tijdgenoot dier gebeurtenissen begreep, dat de kroonprins, meer dan zijn vader, den last der regeering en van het opperbevel over het leger droeg, mocht hem dus niet zonder reden als koning betitelen. Bovendien is het waarschijnlijk, dat Bilsarusur als mederegent of onderkoning wettig erkend was [2]). P. Delattre heeft in de *Précis historiques* (1883) aangetoond, dat de titel *habalsarru*, aan Baltassar in de inscriptiën gegeven, meer beteekent dan „koningszoon" of „kroonprins", dat die benaming den zin van *onderkoning* of *mederegent* heeft. Hij besluit zijn betoog met deze woorden: „On a lu jusqu'ici *habal-sarru* en deux mots et traduit „fils du roi", mais les considérations

[1]) Vgl. Tiele, *Geschied. v. d. godsdienst in de oudheid* (Amsterd. 1891), bl. 190 vv.

[2]) Volgens P. Strassmaier waarschijnlijk in het 12e regeeringsjaar van Nabonedos (542 v. Chr.).

précédentes nous autorisent à lire en un mot „*habalsarru*" et à traduire „filsroi" c'est à dire „vice-roi", „roi associé" [1]).

Opmerkingswaardig is ook wat Schrader (t. a. p.) uit diezelfde inscriptie aanteekent. In het laatste, het 17e regeeringsjaar van koning Nabonedos, het jaar der inname van Babel, was niet meer de onderkoning Bilsarusur, doch de koning zelf bij het leger in Akkad; hij werd door Cyrus verslagen bij Siphar-Sepharvaïm en kort daarna krijgsgevangen gemaakt. Van Bilsarusur wordt daar geen melding gemaakt. Want, zoo verklaart ons het boek *Daniël*, dat zich alzoo wederom aansluit bij de berichten der inscriptiën, Baltassar had zich teruggetrokken in Babel, om deze stad tegen het leger van Cyrus te verdedigen. Daar werd hij dan ook in den nacht van de inname van Babel door den bevelhebber Gubaru gedood.

Het mag ons ook niet bevreemden, dat Daniël aan Baltassar, hoewel slechts mederegent, den titel van koning geeft nog bij het leven en gedurende de regeering zijns vaders Nabonedos. Dergelijke voorbeelden levert ons de geschiedenis in overvloed. Nabuchodonosor wordt door Daniël (I, 1) en door Ieremias (XLVI, 2) „koning van Babel" genoemd, toen zijn vader Nabopolassar het bestuur nog in handen had.

Doch ook het boek *Daniël* geeft genoegzaan te kennen, dat Baltassar niet koning in eigenlijken zin, doch onder en met zijn vader het rijksbestuur in handen had. Een kleine omstandigheid van het verhaal, die men haast onopgemerkt over het hoofd zou zien, leert ons dit. Twee malen (V. 7, 16) belooft Baltassar, dat, wie het raadselachtige schrift op den muur van de koninklijke eetzaal zal verklaren, *de derde* zal zijn in het rijksbestuur. Waarom de derde en niet, gelijk wij elders [2]) bij der-

---

[1]) In afdruk verschenen onder den titel: *Sälomon, Assurbanipal, Balthasar*, A. Delattre S. J. (Brux. 1883), p. 7.

[2]) Gen. XLI, 40.

gelijke beloften lezen, *de tweede?* Het antwoord ligt voor de hand. Meer kon Baltassar niet beloven, daar hij zelf als onderkoning de tweede was. Zoo verklaart zich die geringe omstandigheid ongedwongen en natuurlijk, terwijl zij in alle andere hypothesen over den persoon van Baltassar onoplosbaar blijft. Daniël dwaalt dus niet, als hij Baltassar den koning der Chaldeën noemt, want als feitelijk hoofd van het leger, als mederegent mocht hij dien titel voeren. Hij toont zich integendeel goed ingelicht over den toenmaligen toestand van het Chaldeeuwsche rijk, beter dan de andere oude schrijvers, die dezen koningszoon zelfs niet eens vermelden.

Om deze reden mogen wij Daniël evenmin verdenken van dwaling, als hij zoo uitdrukkelijk bevestigt, dat Baltassar en Nabuchodonosor tot elkander in betrekking staan als zoon en vader. Indien Berosus' getuigenis, dat Nabonedos, de vader van Baltassar, aan het geslacht van Nabuchodonosor niet verwant was, op waarheid steunt, zoo blijft er slechts over, de woorden „vader" en „zoon" in het verhaal van *Daniël* in ruimeren zin op te vatten. De Semitische talen, zooals wij weten, laten ons hiervoor de ruimste vrijheid. Zij gebruiken de woorden „vader" en „zoon", om „voorzaat" en „afstammeling", ja zelfs, waar het koningen betreft, om „voorganger" en „opvolger" aan te duiden. In deze laatste beteekenis vinden wij het woord „zoon" in de Assyrische inscriptiën. Als voorbeeld kan dienen de Israëlietische koning Jehu, die in de „annalen" van Salmanasar II en III „de zoon van Omri" genoemd wordt, hoewel hij tot het geslacht en de afstammelingen van Omri (Amri) niet behoorde. Er is voor deze benaming geene andere verklaring, dan dat Jehu de opvolger was der koningen uit het huis van Amri. Eveneens wordt de Babylonische koning Merodach, dien Isaias (XXXIX, 1) den zoon noemt van Baladan, in de „annalen" van Sargon „de zoon van Jakin" geheeten, d. i. opvolger op den troon, waarop voorheen Jakin en zijne nakomelingen zetelden. Zoo kon Daniël, dit

Assyrisch en Babylonisch gebruik van het woord *zoon* kennende, koning Baltassar *den zoon* noemen van Nabuchodonosor, in zooverre hij de koninklijke macht deelde op den troon, die zijne macht en glorie verschuldigd was aan dien grooten monarch.

Doch wellicht ook als afstammeling van Nabuchodonosor kon Baltassar *„zijn zoon"* worden geheeten. Want het is waarschijnlijk, dat de moeder van Baltassar eene dochter of eene kleindochter was van dien grooten veroveraar. Dit kan men eenigszins opmaken uit de inscriptie van Behistun. Hierin verhaalt Darius I, dat in Babylonië twee malen een oproer verwekt is door twee rebellen, die hun voorgewend recht op den troon poogden te staven door de bewering: „Ik ben Nabuchodonosor, de zoon van Nabonedos" [1]). Behalve zijn eerstgeborenen Bilsarusur, in dien vermaarden nacht om het leven gekomen, had Nabonedos alzoo nog een tweeden zoon, Nabuchodonosor genaamd. Uit dezen naam, aan zijn zoon gegeven, kan men gissen, dat die laatste Chaldeeuwsche koning gehuwd was met eene dochter of kleindochter van den grooten Nabuchodonosor. Hiervoor pleiten nog andere redenen. Hoe zou Nabonedos, die volgens Berosus uit een ander geslacht en aan Nabuchodonosor niet verwant was, zijn recht op den troon hebben kunnen staven en handhaven, tenzij hij volgens het gebruik dier tijden [2]) zich door het huwelijk met eene dochter of kleindochter van Nabuchodonosor den toegang tot den troon hadde bereid. Alleen op dien titel kon hij door de Babyloniërs als koning worden erkend, toen de kleinzoon van Nabuchodonosor door eene samenzwering uit den weg geruimd was [3]). Herodotus (I, 186, 188) schrijft aan Nitokris, de moeder van den laatsten koning van Babel — door hem La-

[1]) Vgl. Spiegel, *Die altpers. Keilinschriften*, S. 10.

[2]) Om dezelfde reden huwde Amasis met de dochter van Psammetich III en was Atossa achtereenvolgens de gemalin van Pseudo-Smerdis en van Darius Hystaspis. Herodotus, II, 387 en III, 68, 88.

[3]) Vgl. Floigl, *Cyrus und Herodot*, S. 23 ff.

bynetus (Nabonedos) genaamd -- eene meer dan gewone beteekenis toe. Het is ook opmerkelijk, dat in de reeds meermalen genoemde „Annalen van Nabonedos" diezelfde koningsmoeder zoozeer op den voorgrond treedt. Bij haren dood „treurden de zoon des konings en de soldaten drie dagen lang en zij beweenden haar.... in het land Akkad was openbare rouw over de moeder des konings" (Reg. 13—15). Van waar de bijzondere beteekenis dier vrouw? Waarom was vooral het leger en Baltassar, de zoon des konings, in diepe droefheid bij haar afsterven? Waarom eindelijk vinden wij hier geen melding gemaakt van Nabonedos zelven? Het is voorzeker, omdat die schoonmoeder van Nabonedos de erfdochter was van den grooten Nabuchodonosor en het recht op den troon van Babel overdroeg aan haar kleinzoon Baltassar, terwijl Nabonedos als vreemde indringer alleen ter wille zijner echtgenoote door het volk geduld werd.

Zoo is het bericht van *Daniël* over Baltassar, den koning der Chaldeën en den zoon van Nabuchodonosor, in volkomen overeenstemming met de Assyrische oorkonden. Nu reeds blijkt ons, dat het geen „verbleekte en verontreinigde overlevering" (Kuenen, bl. 482) is, welke *Daniël* ons teruggeeft, doch volkomen vertrouwbare geschiedenis. Wat de Assyriologie ons tot heden mededeelt, bevestigt de nauwkeurigheid van onzen heiligen schrijver tot in de geringste omstandigheden; hij toont zich ingelicht, zooals alleen een tijdgenoot en ooggetuige zijn kan. Met vertrouwen mogen wij dan ook verwachten, dat de voortdurende vorderingen der Assyriologie ons eenmaal zullen verklaren, wat in het bericht omtrent Baltassar nog eenigszins duister is.

Veel moeilijker is het een voldoend antwoord te geven op de vraag, die met de vorige nauw is verbonden, *wie Darius de Meder is*, de zoon van Assuerus (Hebr. Ahasveros), die volgens het verhaal van *Daniël* (V, 30, 31; IX.1) onmiddellijk na Baltassar het bestuur ontving over het Chaldeeuwsche rijk. Ook dit bericht

moet dienen om „de ongeloofwaardigheid van het boek *Daniël* te staven" (Keunen, bl. 484). Deze „onhistorische afwijking" is voor de critiek een voldingend bewijs voor den lateren leeftijd van den schrijver.

„Met de onderstelling, dat het boek door een tijdgenoot en ooggetuige is geschreven", is dit bericht „ten eenenmale onvereenigbaar. . . . . Het is in strijd met de meest geloofwaardige berichten der oudheid en met de getuigenissen van het O. Testament zelf, dat na de verovering van Babel Darius, zoon van Ahasveros, de Meder, over Azië heerschappij voerde" (Kuenen, bl. 479).

Waren wij niet reeds lang gewend aan het verschijnsel, dat de moderne „wetenschap" het gebrek aan degelijke argumenten aanvult door des te stoutere beweringen, die besliste uitspraak zou ons doen vreezen, dat onze bewijsvoering voor de echtheid van *Daniël* tegen deze moeilijkheid niet bestand is.

Vooraf mag hier de vraag gesteld worden, of het niet in strijd is met de gezonde historische critiek om de geschiedkundige waarde van dit bericht op die wijze te loochenen. Want *Daniël* spreekt bepaald en duidelijk (V, 30, 31 — Hebr. VI, 1): „In denzelfden nacht — van het feestmaal — werd Baltassar, de Chaldeeuwsche koning gedood. En Darius de Meder ontving het koninkrijk op de leeftijd van twee en zestig jaren". Hij noemt den naam, de afkomst, den ouderdom van den opvolger van Baltassar. Elders (IX, 1) voegt hij er bij, wie zijn vader was en spreekt hij van „het eerste jaar" zijner regeering. Een dergelijk bericht bij een ernstig profaan schrijver der oudheid, al scheen het ook in strijd met vertrouwbare getuigenissen, zou misschien bevreemden, doch niemand zou er aan denken het alle historische waarde te ontzeggen. De historische critiek zou ten minste pogen het te verklaren en zooveel mogelijk overeen te brengen met de in schijn strijdige berichten. Doch het geldt hier eene mededeeling der H. Schrift, en wel van *Daniël*, den heraut van het *supranaturalisme*. Om zijn goddelijk karakter met meer

schijn van recht te kunnen loochenen, moet zijn historisch gezag worden miskend, en drijft de critiek den spot met iedere rechtmatige poging, die den schijnbaren strijd met de profane geschiedenis tracht te vereffenen.

Welke zijn dan „de geloofwaardige berichten der oudheid" en „de getuigenissen van het O. Testament", met welke het bericht van *Daniël* omtrent Darius den Meder in strijd wordt geheeten?

Te vergeefs zochten wij in Kuenen's geschrift naar de getuigenissen van het Oude Testament, door hem bedoeld. Geen enkele plaats onzer heilige boeken vinden wij door hem aangehaald, als in strijd met het verhaal van *Daniël*. Wij mogen het er daarom voor houden, dat die „getuigenissen" niet nader waren te bepalen, of liever niet aanwezig zijn.

Doch „de berichten der oudheid" baren ons inderdaad eenige moeilijkheid. Immers het is aan geen twijfel onderhevig, dat het Babylonische rijk na den val van Babel eene provincie werd van den Medo-Perzischen staat, en dat de beroemde Cyrus destijds hierover als koning heerschte. Toen dus Babylon's laatste koning, Nabonedos, was overwonnen en zijn zoon en mederegent Baltassar bij de inname van Babel was omgekomen, verviel de heerschappij over het vroegere Babylonische rijk aan den veroveraar Cyrus. Dit getuigen ons Herodotus [1]), Berosus [2]) en de Babylonische *Regenten-canon* van Ptolomaeus. De jongste verklaringen der Assyro-Babylonische spijkerteksten hebben dit getuigenis der oudheid ten volle bevestigd. Volgens den zoogenaamden „Cyrus-cylinder" (17 vv.) en de „Annalen van Nabonedos" (Kol. I, 12 vv.) is er voor een *interregnum* tusschen Nabonedos-Baltassar en Cyrus niet de minste ruimte overgelaten. En toch verzekert *Daniël*, dat na den dood van Baltassar — bij de inname van Babel — Darius de Meder hem opvolgde.

---

[1]) I, 190.

[2]) Flav. Jos. *C. App.* I, 20.

Niet weinige apologeten meenen op het voetspoor van Lenormant [1]) de oplossing van het vraagstuk te vinden in de Babylonische spijkerschrift-contracten. Hierin wordt Cyrus het 1e en 2e jaar ná de inname van Babel „koning der volkeren" en eerst in het 3e jaar „koning van Babylon" genoemd. Zij meenen hieruit te mogen besluiten, dat tusschen Nabonedos en Cyrus een tweejarig tijdvak open blijft, gedurende hetwelk Darius de Meder zou geregeerd hebben.

Doch latere ontdekkingen op Assyriologisch gebied leeren ons, dat Lenormant zich in zijne conclusie vergist heeft. Immers in de inscriptiën, door den beroemden Assyrioloog Pater Strassmaier uitgegeven, wordt Cyrus „*shar Bâbilu*", dat is „koning van Babylon" geheeten, reeds in het eerste jaar ná de inname van Babel. Uit diezelfde inscriptiën blijkt nog duidelijker de onmogelijkheid van een *interregnum* tusschen Nabonedos-Baltassar en Cyrus. Want de laatste inscriptie op naam van koning Nabonedos is van den 10en dag der 8e maand van het jaar 538 en den 24en dag derzelfde maand is er eene inscriptie op naam van koning Cyrus [2]). Hier is eene tusschenruimte van slechts 14 dagen.

Dit alles noodzaakt ons deze oplossing te verwerpen. Wij meenen, dat het bericht van Daniël over de regeering van Darius den Meder op de volgende wijze moet verklaard worden: *Darius was de vazal van Cyrus.* Door Cyrus werd hij aangesteld als leenplichtig vorst over het vroegere Chaldeeuwsche rijk; dit nieuwe wingewest van den Medo-Perzischen staat moest Darius

---

[1]) *La divination chez les Chald.* p. 181. Hem volgen Babelon, *Annales de phil. chrét.* (Avril, 1881); Vigouroux, *La Bible et l. découv. mod.* IV, p. 483; Cornely, *Introductio*, II, 2, n°. 284; *Civiltà Catt.* (Marz. 1884), p. 662; Delattre, *Revue Cath. de Louv.* XIII, p. 541; Pilloud, *Daniel et le Rationalisme* (Paris 1890), p. 158.

[2]) *Inschriften von Nabonidus, König von Babylon, von den Thontafeln des Britischen Museums copirt und autographirt* von J. N. Strassmaier S. J. (Leipzig 1889).

besturen, niet als eigenmachtig koning, doch als vazal van Cyrus, die zelf de opperheerschappij over den geheelen staat voerde.

Die verklaring is niet willekeurig, zij is geen noodhulp voor de apologetiek, geen uitvlucht om de echtheid van *Daniël* te handhaven. Neen, zij berust op goede gronden.

Want *vooreerst* dit koningschap van Darius is met geen enkel historisch getuigenis in strijd.

Kuenen verminkt het bericht van *Daniël*, als hij den profeet laat zeggen, „dat ná de verovering van Babel Darius ... *over Azië* heerschappij voerde". Had Daniël dit geschreven, Kuenen had recht te spreken van „strijd met geloofwaardige berichten". Immers de heerschappij over Azië, na den val van Babel, beteekent het koningschap over den Medo-Perzischen staat, dat volgens de oude schrijvers en de inscriptiën toen in handen was van Cyrus. Doch *Daniël* zegt dit niet. Nauwkeurig, als altijd, schrijft hij, dat Darius „het koninkrijk ontving", dat door den dood van Baltassar open viel; hij voerde dus het bewind alleen over het Babylonische of Chaldeeuwsche rijk, dat door de verovering van Cyrus eene provincie geworden was van zijn onmetelijk gebied. Daar Kuenen (bl. 483) dit loochent, willen wij nogmaals de eigen woorden van *Daniël* (V. 30 vv.) herhalen: „In denzelfden nacht werd Baltassar gedood, de Chaldeeuwsche koning. En Darius de Meder ontving *het koninkrijk*". Welk „het koninkrijk" is, blijkt duidelijk uit den samenhang, daar er van geen ander dan van het Chaldeeuwsche rijk spraak is. En om allen twijfel hieromtrent uit te sluiten, herhaalt *Daniël* (IX, 1), dat Darius „als koning was aangesteld over het rijk der Chaldeën". Heeft Kuenen den tekst van *Daniël* niet gelezen?

Zegt nu *Daniël* uitdrukkelijk, dat Darius alleen over het Chaldeeuwsche rijk het bewind voerde, dan geeft hij ons hierdoor alleen reeds genoegzaam te kennen, dat deze Darius de vazal was van Cyrus; want ten tijde van Daniël wist een ieder, dat na den val van Babel de veroveraar Cyrus dit Chaldeeuwsche rijk

tot een wingewest van zijn gebied gemaakt had. Nog duidelijker echter wil *Daniël* dit ons beteekenen. En deze is de voornaamste grond onzer verklaring.

Immers de lezing onzer Vulgaat (V, 31): „Et Darius Medus *successit* in regnum" [1]) is geen getrouwe vertaling van den oorspronkelijken tekst. Deze zegt ons uitdrukkelijk: „Darius *ontving* het koninkrijk". Eveneens lezen wij in het Hebreeuwsch (IX, 1), dat Darius „tot koning was *aangesteld*". Bijgevolg bericht ons *Daniël*, dat Darius zijn koningschap ontving van een ander, dat hij werd aangesteld tot koning door iemand, die boven hem stond en het oppergezag in handen had. Darius was dus vazal van Cyrus, den overwinnaar van het Babylonische rijk.

Daar Kuenen terecht inziet, dat onze verklaring van *Daniël*'s verhaal den strijd met zijne „geloofwaardige berichten der oudheid" geheel ontwijkt, zoo doet hij het onmogelijke, om deze eenvoudige en natuurlijke uitlegging te wraken. Hij poogt dan VI, 1 (Vulg. V, 31) en IX, 1 zoo te verklaren, „dat Darius het koninkrijk *van God* ontvangt, *door God* aangesteld wordt tot koning" (bl. 483) Deze verklaring wil hij staven met een beroep op V, 28, waar wij eveneens in gedachte invullen: *door God*. Hier lezen wij namelijk: „Uw koninkrijk wordt gegeven [door God natuurlijk] aan de Meden en Perzen". Zoo luidt namelijk de verklaring van het geheimzinnige „*Phares*" op den muur van Baltassar's feestzaal.

Wij antwoorden echter, dat in V, 28 de samenhang der rede die aanvulling — „door God" — wettigt; want bijna onmiddellijk vooraf gingen de woorden (V, 26): „*God* heeft [de dagen van] uwe regeering geteld". Doch in VI, 1 en IX, 1 is er voor zulk eene aanvulling niet de minste reden. Van God's bijzondere tusschenkomst is hier geen spraak. Integendeel, Cyrus, hoewel niet met name genoemd, treedt hier handelend op. „Baltassar

---

[1]) „En Darius de Meder was *zijn opvolger* in het koninkrijk."

werd gedood" en wel, zooals andere berichten ons verzekeren, door het leger der Medo-Perzen, aan welks hoofd de zegepralende Cyrus stond. Onmiddellijk daarna zegt de gewijde schrijver: „en Darius ontving het koninkrijk". Van wien? Natuurlijk van Cyrus, die Babel overwonnen had.

Een tweede reden, waarom Kuenen onze verklaring verwerpt, vindt hij in V, 28 en VI, 9, 13, 16, „waar de Meden, als het toen nog heerschende volk, *vóór de Perzen* genoemd worden" (bl. 483). De schrijver van *Daniël*, zoo wil Kuenen zeggen, verkeerde in de valsche meening, dat de Meden na den val van Babel nog het heerschende volk waren. Daarom noemde hij voortdurend de Meden *vóór* de Perzen. Diensvolgens kon hij niet bedoelen, dat Darius *de Meder* tot koning werd aangesteld door Cyrus „*den Perziaan*".

Doch Kuenen misduidt wederom Daniël's woorden. Want de Meden worden vóór de Perzen genoemd, niet „als het toen nog heerschende volk", maar omdat, ten tijde dier gebeurtenisen, de Babyloniërs aan een Medischen koning (Darius den Meder) gehoorzaamden en de Meden, ten minste in naam, nog de voornamere stam der twee broeder-volkeren waren.

Daniël wist zeer goed, dat de Meden niet meer het heerschende volk, doch reeds vele jaren door Cyrus aan de Perzen onderworpen waren. Dit blijkt uit de door Kuenen tegen ons aangehaalde plaatsen (VI, 9, 13, 16 — Vulg. 8, 12, 15). Laat ons dit een weinig nader verklaren, daar uit deze teksten opnieuw blijkt, dat Darius de Meder in Daniël's oog slechts vazal was.

In die verzen dan wordt gesproken van „de wet der Meden en Perzen". Het voorval, bij welks gelegenheid die „wet" wordt genoemd, had plaats onder de regeering van Darius *den Meder*. De rijksgrooten, welke van die „wet" gewagen, verlangen een gunst van dien koning. En toch spreken zij van „de wet der Meden en Perzen". Was Daniël in de meening, dat destijds de Meden nog het heerschende volk waren, dan had hij in die omstandig-

heden de rijksgrooten laten spreken overeenkomstig zijne dwaling van „de wet der Meden"; hij had „de Perzen" niet eens vermeld. Zoo iets paste ook beter in den mond van vleiende hovelingen tegenover een *Medischen* koning. Doch neen, Daniël wist beter. Als tijdgenoot kende hij de verhouding der beide broedervolken en wist hij, dat de Meden, hoewel zij vroeger de hegemonie bezaten, nu reeds lang aan de Perzen waren onderworpen. Darius was slechts onderkoning van Babylon; hij moest dit wingewest besturen volgens de wetten van het rijk, door Cyrus, den monarch van den Medo-Perzischen staat, uitgevaardigd of gehandhaafd, volgens de wetten dus der Meden en Perzen.

Ten slotte zij hier nog aangemerkt, dat de aanstelling van Darius den Meder tot koning van Babylon een eisch van wijze staatkunde was, en dat Cyrus ook elders diezelfde gedragslijn volgde. Door de aanstelling van den *Meder* gaf hij eenige voldoening aan den *Medischen* volksstam, die nog moeilijk zich kon schikken in de vernedering, dat de Perzen, vroeger hunne onderdanen, thans hunne gebieders geworden waren. Tevens beloonde Cyrus op die wijze den moed en de strijdvaardigheid der Meden, die, zooals blijkt uit de profetieën van Isaias (XIII, 17) en van Jeremias (LI, 11), bij de verovering van het Chaldeeuwsche rijk de hoofdrol vervuld hadden. Voor de *Babyloniërs* was de instelling van dat afhankelijk koningschap veel dragelijker dan de onmiddellijke inlijving bij den Medo-Perzischen staat. Zij behielden nog den schijn van een eigen staatkundig bestaan. Bovendien had Cyrus destijds geheel westelijk Azië onder zijne macht. Vele volkeren, door taal en zeden verschillend, hadden voor zijne macht moeten bukken en droegen slechts noode het Perzische juk. Cyrus had alzoo zijne handen vol: iedere oproerige beweging in zijn rijk moest hij oogenblikkelijk onderdrukken en daarbij wilde hij zijn onverzadigbaren lust naar immer nieuwe veroveringen voldoen. Geen wonder dus, dat hij de Babyloniërs, dat

trotsche en van aard oproerige volk, gaarne toevertrouwde aan den Meder Darius.

In andere door hem veroverde gewesten volgde Cyrus dezelfde gedragslijn. Medië had hij den naam van koninkrijk en waarschijnlijk een eigen koning laten behouden. De overwonnen Tigranes bleef afhankelijk bestuurder van het door hem veroverde Armenië. Harpagus kreeg van hem het erfelijk koningschap van Syrië. Eveneens stelde Cyrus Darius den Meder aan tot afhankelijk koning over het Babylonische rijk.

Het is onjuist, wat Kuenen beweert (bl. 484), „dat de herinnering aan zulk een Darius bij geen enkelen ouden schrijver is bewaard gebleven". Want Abydenus [1]), waar hij spreekt over de inname van Babel, zegt: „Aan Nabonêdokhos (Nabonedos) schonk Cyrus het bestuur over het landschap Karman. *Dareh*, de koning, verbande hem uit het rijk". Deze Dareh is zeer waarschijnlijk onze Darius de Meder. Immers de latere Darius, de zoon van Hystaspes, kan hier niet bedoeld zijn. Want toen Nabonedos in 555 door eene samenzwering op den Chaldeeuwschen troon kwam, had hij minstens den mannelijken leeftijd bereikt. Leefde hij nog onder de regeering van Darius Hystaspis (521—485), dan was hij wel te hoog bejaard, om nog gevaarlijk te zijn voor de rust van het rijk en daarom verbannen te worden. Nog duidelijker echter zegt een ander getuigenis, dat een Darius koning geweest is vóór den zoon van Hystaspes. De Alexandrijnsche rhetor Harpokration [2]) spreekt van het Perzische muntstuk, de Dariken, en teekent hierbij aan, dat het zijn naam ontleent, niet aan Darius, den vader van Xerxes (of den zoon van Hystaspes), doch aan een ouderen koning Darius.

---

[1]) Eusebius, *Chronic. Armen.* I, p. 61 (ed. Aucher).

[2]) Aangehaald door Unger, *Kyaxares und Astyages*, S. 264: Ἐκλήθησαν δὲ Δαρεικοί οὐχ ὡς οἱ πλεῖστοι νομίζουσιν ἀπο τοῦ Δαρείου τοῦ Ξέρξου πατρὸς, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου τινὰς παλαιοτέρου βασιλέως.

Dat overigens Darius de Meder bij de oude schrijvers niet vermeld wordt, is niet onverklaarbaar. Hij was slechts vazal, terwijl Cyrus het oppergezag behield. Bovendien schijnt zijne regeering van korten duur te zijn geweest, want *Daniël* (IX, 1) spreekt alleen van „het eerste jaar" zijner regeering en geeft elders te kennen (VI, 29), dat Cyrus het Babylonische wingewest onder zijn onmiddellijk bestuur bracht. Die oude schrijvers konden alzoo Cyrus van Babel's verovering af koning noemen, ook van Babylon, zonder de korte en afhankelijke regeering van Darius den Meder te vermelden.

Derhalve, zoo meenen wij ons betoog te mogen besluiten, bestaat er geen wezenlijke strijd tusschen het bericht van *Daniël* en de andere historische getuigenissen omtrent het koningschap van Darius den Meder.

Een andere vraag, doch van ondergeschikt belang, is deze, wie Darius de Meder eigenlijk is. Want Flavius Josephus [1]) zegt ons, dat hij bij de Grieken onder een anderen naam bekend was. Bij gebrek aan voldoende historische bescheiden, is het antwoord niet met zekerheid te geven; de gevoelens, ook der katholieke geleerden, loopen tamelijk ver uiteen.

Wij willen den lezer niet vermoeien met de vele hypothesen op te sommen, welke pogen Darius onder de van elders bekende koningen terug te vinden. Wien het lust elk dier hypothesen naar hare waarde te beoordeelen, hij leze de verhandeling der *Civiltà Cattolica* [2]) of het meermalen genoemd werk van Düsterwald [3]).

Eene vreemde verklaring is onlangs voorgedragen door Fabre d'Envieu [4]). Volgens hem regeerde Darius reeds vóór den val

---

[1]) *Arch. Jud.* X, 11, 4.

[2]) *Dario Medo e la Cattivitata Babil.* (Febr.—Marz. 1884).

[3]) *Die Weltreichen und d. Gottesreich*, S. 76—91.

[4]) T. a. p. p. 424 vv. in navolging van Gutschmidt, *Neue Jahrb. f. Philol.* 1860, S. 452.

van Babel. Zijne hypothese hangt samen met zijne zonderlinge meening over Baltassar, dien hij voor den Chaldeeuwschen koning Evilmerodach houdt. Diensvolgens is Darius de Meder volgens hem: *Neriglissor*, de opvolger van dien Chaldeeuwschen koning. Dit gevoelen, hoe vernuftig ook uitgedacht en verdedigd, dunkt ons onvereenigbaar met het verhaal van *Daniël* (V, 28, 30 vv.), volgens hetwelk de dood van Baltassar en het optreden van Darius innig samenhangen met den ondergang van het Chaldeeuwsche rijk.

Niet weinige exegeten van den laatsten tijd [1]) meenen met Babelon [2]) de oplossing van het vraagstuk te vinden in den persoon van *Gobryas*, van wien Xenophon en Herodotus gewagen. Volgens deze schrijvers en de spijkerschrift-annalen van Nabonedos was deze Gobryas de aanvoerder van Cyrus' leger bij de inname van Babel. In de inscriptiën meende Babelon te lezen, dat Cyrus Gobryas (Gubaru) tot stadhouder van het veroverde Babel had aangesteld. Hij zou dus Darius de Meder zijn, de vazal van Cyrus. Halévy [3]) echter, die Babelon's betoog aan eene scherpe critiek onderwierp, loochent die lezing der inscriptie. Volgens zijn oordeel is er geen spraak van de aanstelling van Gubaru tot stadhouder van Babel, doch wordt deze als stadhouder betiteld, daar hij voorheen de provincie Guti (in Kurdistan) bestuurd had.

Het waarschijnlijkst dunkt ons de verklaring van Flavius Josephus[4]) en den H. Hiëronymus [5]), zoowel om het gezag en het getal harer voorstanders, als om de kracht der door hen aangevoerde bewijzen. Zij vereenzelvigen Darius den Meder met *Cyaxares II*,

---

[1]) Vigouroux, Pilloud enz.

[2]) *Annales de phil. chrét.* (Avril 1881), p. 680 suiv.

[3]) *Muséon*, Louv. 1883, n. 2, p. 257 suiv.

[4]) T. a. p.

[5]) *In Dan.* VIII, 3.

den uit Xenophon's *Cyropaedie* bekenden zoon van Astyages en oom van Cyrus.

Volgens het verhaal van dezen geschiedschrijver gaf de Medische koning Astyages, zoon van Cyaxares I, zijne dochter Mandane ten huwelijk aan den hem toen nog leenplichtigen koning der Perzen, Cambyses. Uit dit huwelijk werd Cyrus geboren [1]).

De schrijver der *Cyropaedie* voegt er bij, dat Cyrus in dienst van Cyaxares II, den zoon en opvolger van Astyages, het Babylonische rijk heeft veroverd en aan dezen, zijn oom, de hoofdstad Babel als nieuwe residentie heeft aangeboden. Cyrus zou van hem, door te huwen met zijne dochter, Medië als gift hebben ontvangen. Deze berichten echter zijn in strijd met andere geloofwaardige getuigenissen der oudheid, volgens welke Cyrus reeds lang vóór de verovering van Babel Medië door list en wapengeweld aan zich had onderworpen.

Het kan niet worden geloochend, dat de *Cyropaedie* van Xenophon met vele verdichtselen is opgesmukt en geen onbepaald vertrouwen verdient. Het is, zegt Kuenen (bl. 483), „een historische roman", geschreven met het doel, Cyrus, den held van het verhaal, te verheerlijken. Doch gelijk in iederen historischen roman, is de grondslag en de kern van het verhaal ware geschiedenis. Daarbij verdient het wel de opmerking, dat het romantisch karakter der *Cyropaedie* meer dan bij de philologen in de geschriften der moderne critiek op den voorgrond treedt. Is dit om den persoon van Cyaxares II? De overige personen, die in de *Cyropaedie* handelend optreden, zijn bekende historische

---

[1]) Ook Herodotus maakt Cyrus tot een kleinzoon van Astyages. Kuenen (bl. 483) verwerpt dit als „in strijd met de berichten van Ctesias en anderen". Hij stelt dus Ctesias boven Herodotus. Geheel anders oordeelt de Leidsche hoogleeraar Tiele (*Geschied. v. d. godsdienst*, Amsterd. 1891, bl. 119). Volgens hem „staat Herodotus onder de Grieksche schrijvers bovenaan", terwijl „Ktesias blijken geeft van groote onkunde".

figuren. Astyages, Cambyses, de oudere en de jongere, Crœsus, Gobryas, Hystaspes, niemand dezer is eene verdichte persoonlijkheid. Waarom zou dan het bestaan van Cyaxares II twijfelachtig zijn? Herhaaldelijk treedt hij bij Xenophon op [1]). Zijne lotgevallen en daden zijn met die van Cyrus innig verbonden. Het is waar, „niemand noemt hem dan Xenophon" (Kuenen, t. a. p.), doch wij weten, dat Herodotus alleen de voornaamste [2]) koningen beschrijft, de overige echter niet eens vermeldt. Zoo b. v, noemt hij slechts vier Medische vorsten, terwijl Ctesias er negen opsomt. Dat Ctesias en anderen van Cyaxares II niet gewagen, vindt zijne verklaring in de verhouding van dezen vorst tot Cyrus. Deze verhouding willen wij in het kort beschrijven, in zooverre wij ze uit de vergelijking der vertrouwbare berichten kunnen achterhalen. Hieruit zal tevens blijken, in hoeverre de vereenzelving van Darius den Meder met Cyaxares II waarschijnlijk is [3]).

Nadat Cyrus in 550 den Medischen koning Astyages, zijn grootvader van moederszijde, had overwonnen, voegde hij bij het rijk van Perzië, dat hij als erfgoed van zijn vader Cambyses bestuurde, het rijk van Medië. Doch tegenover dit rijk handelde Cyrus niet, zooals hij vroeger en later deed met andere overwonnen staten. Deze werden meestal bij zijn gebied ingelijfd; Medië echter liet hij zijne instellingen en den naam van rijk behouden. Hij bracht het in den toestand van vazalstaat van Perzië. De broederschap dier twee volken, die van oudsher bestond en gegrond was op beider Arische afstamming, bleef voortduren, met dit verschil, dat de hegemonie, die tot dan toe aan de Meden toekwam, overging naar de Perzen.

Medië werd alzoo geen wingewest van Perzië, doch een afhankelijke bondstaat met den titel van rijk. Dit blijkt ons uit den

---

[1]) *Cyrop.* I, 4, 9, 22; 5, 2; III, 3, 13, 20; IV, 5, 8; VI, 1, 1 enz.

[2]) Vgl. Gesenius, *Thes.* p. 350.

[3]) Vgl. *Civiltà Cattolica* (Marzo 1884).

naam, waarmede Cyrus' gebied in de H. Schrift altoos genoemd wordt, den naam van *het rijk der Meden en Perzen*, of omgekeerd. Ook de voorrang, dien de Meden boven andere door Cyrus overwonnen volken behielden, zegt ons dat Medië een afzonderlijke plaats innam.

Bijgevolg bleef Astyages koning van zijn overwonnen rijk en werd hij vazal van Cyrus. Herodotus en de oude monumenten getuigen uitdrukkelijk, dat Astyages door den overwinnaar, Cyrus, met ongewone welwillendheid werd bejegend. Hij deed hem niet alleen geen kwaad, doch hij eerde hem, zooals dit jegens zijn grootvader paste, en behield hem bij zich tot aan zijn dood [1]). Hij behandelde hem met koninklijke eer en liet hem den titel en in zekeren zin de waardigheid van koning.

Volgens eene lezing van groot gezag [2]), door onze Vulgaat gevolgd, getuigt ook het boek *Daniël* (XIII, 65), dat Astyages als koning is gestorven: „Koning Astyages werd verzameld bij zijne vaderen, en Cyrus de Perziaan nam het bestuur van diens koninkrijk op zich".

Uit deze laatste woorden meenen wij, in tegenspraak met de *Civiltà Cattolica* (t. a. p.), te moeten besluiten, dat na den dood van Astyages zijn titel en zijne waardigheid niet zijn overgegaan op zijn zoon. Cyrus bracht nu ook Medië onder zijn onmiddellijk bestuur. De zoon van Astyages, dien Xenophon den naam geeft van Cyaxares II, waarschijnlijk dezelfde, dien *Daniël* Darius de Meder noemt, was dus geen koning van Medië. Later echter werd hij door Cyrus op den troon geplaatst van het overwonnen Babylonische rijk.

Aan het hoofd der Medische troepen trok Cyrus in 538 ten strijde tegen Babylon. Het waren immers vooral de Meden, die

---

[1]) Herodotus I, 130: *Ἀστυάγεα δὲ Κῦρος κακὸν οὐδὲν ἄλλο ποιήσας, εἶχε παρ' ἑωυτῷ, ἐς ὃ ετελεύτησε.*

[2]) De Grieksche vertaling van Theodotion en de Syrische en Arabische vertaling.

de overwinning op het Chaldeeuwsche rijk door de inname van Babel bevochten [1]). Daarom wilde Cyrus hen beloonen voor de bevochten zegepraal en aan Cyaxares den verloren troon van Medië vergoeden. Hij stelde hem aan tot onderkoning van Babel en liet hem het gevallen Chaldeeuwsche rijk als zijn vazal besturen. Bovendien bezegelde Cyrus de broederlijke vereeniging der beide volken, Perzen en Meden, door zijn huwelijk met de dochter van Cyaxares. Hierop doelt het romantisch gekleurde verhaal van Xenophon's *Cyropaedie*, waar hij zegt (VIII, 5, 17—19), dat Cyrus na de inname van Babel aan Cyaxares deze stad als residentie aanbood en dat Cyaxares aan Cyrus zijne dochter tot echtgenoote en geheel Medië als huwelijksgift wegschonk.

Zoo was dus Cyaxares II onderkoning van Babylon en vazal van Cyrus, evenals Darius de Meder „het koninkrijk ontving" van Cyrus, en door Cyrus „was aangesteld" als koning der Chaldeën.

Nog andere punten van overeenkomst verdienen de aandacht. De karakterschildering van Cyaxares II door Xenophon heeft niet weinig gelijkenis met de teekening van Darius den Meder door *Daniël*. Cyaxares wordt ons voorgesteld als een zwak en goedig mensch; hij leidde een zorgeloos en gemakkelijk leven, bleef rustig in zijn paleis, terwijl zijne troepen de ontberingen en gevaren van een rusteloozen krijg verduurden. Evenzoo treedt Darius de Meder op in het boek *Daniël*. Nauwelijks is hij door Cyrus op den troon van Babel verheven, of hij ontdoet zich van de zorgen van het rijksbestuur (Dan. VI, 1, 2). Daniël en twee andere rijksgrooten worden met de zorg der regeering belast en moeten met behulp van 120 satrapen de oproerige Chaldeën in toom houden. Die rijksgrooten beheerschten hem geheel en al; aan hun willekeur liet hij alles over, zoodat zelfs Daniël het slachtoffer werd hunner heerschzucht en tot den leeuwenkuil werd veroordeeld.

---

[1]) Vgl. Isaias XIII, 17 en Jeremias LI, 11.

Niet minder overeenstemming is er in den leeftijd van Cyaxares II en van Darius den Meder. Volgens *Daniël* (V, 31) was deze 62 jaren oud, toen hij koning der Chaldeën werd. Cyrus, die in 529 op zeventigjarigen leeftijd stierf, had bij de inname van Babel den leeftijd van 60 jaren bereikt. Dit komt overeen met hetgeen Xenophon Cyaxares laat zeggen (VI, 1, 6), dat hij iets ouder was dan Cyrus: πρεσβυτερός εἰμι Κύρου.

Deze zijn de voornaamste gronden, om welke wij het voor waarschijnlijk houden, dat Darius de Meder niemand anders is dan Cyaxares II. Nogmaals echter herinneren wij den lezer, dat de meerdere of mindere waarschijnlijkheid dezer hypothese in geene verhouding staat tot de geloofwaardigheid van het boek *Daniël*. Want het koningschap van Darius den Meder, zooals dit in ons boek wordt beschreven, is met geen enkel bericht der oudheid in strijd. Dit hebben wij tegen de critiek vooraf aangetoond. Verder kan men vrij twisten over de ondergeschikte vraag, wie Darius de Meder is.

Het behoeft niet gezegd, dat de critiek, die er op uit is om *Daniël* in tegenspraak te brengen met de geloofwaardige geschiedenis, elke hypothese, die de echtheid en geloofwaardigheid van dit boek onderstelt, zonder genade veroordeelt. Ook zij echter moet verklaren, hoe de „pseudo-Daniël der 2e eeuw" er toe kwam, om Darius den Meder vóór Cyrus te plaatsen. Hooren wij, hoe Kuenen zich tracht te redden:

„De auteur van het boek *Daniël* wist, dat er een machtig Medisch rijk had bestaan, doch meende ten onrechte, dat het op dat der Chaldeën gevolgd was. Hoe hij aan die meening kwam, kunnen wij alleen gissen. . . . . Men kan onderstellen, dat de herinnering aan de vroegere macht der Meden in zeer onbepaalden vorm tot den auteur gekomen was en dat zijne eigenaardige beschouwing omtrent de opeenvolging der monarchieën hem noopte om de Medische suprematie (Darius *den Meder*) dáár te plaatsen, waar zij in zijn stelsel alleen kon worden opgenomen, tusschen de Chaldeeuw-

sche en de Perzische. . . . . Deze of eene gelijksoortige verklaring is de eenig redelijke" (bl. 484).

Redelijk is alzoo, in de schatting der critiek, eene zoodanige verklaring, die de vrije schepping is van eigen phantasie en op geen enkelen grond berust. Want Kuenen ontslaat zich van de moeite om zijne hypothese, hoe dan ook, te rechtvaardigen. Wat meer is, zijne verklaring begint, met eene historisch valsche meening toe te dichten aan *Daniël*, waartegen de schrijver herhaaldelijk opkomt. Want de profeet was geenszins van meening, dat het Medische rijk op dat der Chaldeën gevolgd was. Wij toonden dit hierboven reeds aan en hopen later, als wij het profetische gedeelte van *Daniël* mogen bespreken, dit uitdrukkelijk te bewijzen.

Ziedaar, van welk gehalte de drie historische dwalingen zijn, welke de critiek aan *Daniël* toeschrijft. Noch de inname van Jerusalem in het derde jaar van Joakim, noch het koningschap van Baltassar, noch dat van Darius den Meder zijn in strijd met de getuigenissen der oudheid. Wij meenen genoegzaam te hebben bewezen, dat de poging van Kuenen en anderen, om uit deze drie berichten „de ongeloofwaardigheid van het boek *Daniël* opzettelijk te staven" (bl. 484) ten eenenmale mislukt is. Kuenen zou ons „leeren inzien, hoe breed de kloof is tusschen de historische realiteit en de verhalen van ons boek" (t. a. p.), en dit juist schonk ons gelegenheid om de geloofwaardigheid en de historische getrouwheid van *Daniël* niet zelden te bewonderen.

Inderdaad de pogingen der moderne critiek, om het boek *Daniël* te bestempelen als het werk van een vromen bedrieger uit de 2e eeuw v. Chr., hebben slechts gediend, om de echtheid van dit heilig geschrift in een helderder daglicht te plaatsen. Want de katholieke wetenschap, die, volgens het woord van den H. Petrus (I Petr. III, 15), „altijd bereid is tot verantwoording aan een iegelijk, die rekenschap vraagt" van het geloof, is door de aan-

vallen der critiek tot nieuwen ijver opgewekt, om én den tekst van *Daniël* én de historische bescheiden van dat tijdvak nauwkeuriger te onderzoeken. Dit critisch onderzoek, niet weinig bevorderd door de jongste ontdekkingen op Assyriologisch gebied, toonde opnieuw de onmacht der moderne wetenschap tegenover de Openbaring. Zoo heeft de Goddelijke Voorzienigheid, die het kwade ten goede keert, de menschelijke wijsheid te schande gemaakt en is wederom vervuld het profetisch woord, door den H. Paulus gebezigd (I Cor. I, 19): „Ik zal de wijsheid der wijzen vernietigen en het verstand der verstandigen zal Ik verwerpen".

Seminarie Hoeven. J. Schets.

Dr. PIJPER'S GESCHIEDENIS VAN BOETE EN BIECHT.

(Vervolg en slot van Dl. CI, blz. 170 vv.)

III.

De eerste, in een voorgaand artikel besprokene afdeeling dezer geschiedenis bevatte — onze lezers zullen het zich nog herinneren — een uitvoerig onderzoek naar den oorsprong en den „ontwikkelingsgang" van boete en biecht, m. a. w. een onderzoek naar de lotgevallen, die deze instellingen, van haar „uitwendige" of „kerkelijke zijde" beschouwd, gedurende de zes eerste eeuwen des Christendoms gehad hebben. Daarmede wilde echter de schrijver slechts eene omlijsting geven voor hetgeen in de tweede afdeeling van zijn boek als „schilderij" wordt aangeboden: eene voorstelling van het „godsdienstig en zedelijk leven" der menschen, die bij genoemde instellingen hebben geleefd. Dr. Pijper is namelijk van oordeel — en schijnt het inderdaad noodig te achten zijn lezers daarvan op de hoogte te stellen — „dat de Algemeene Geschiedenis iets anders is dan de ‚vechtgeschiedenis', iets anders dan de geschiedenis der lotgevallen van de koningen en hunne oorlogen", en „dat de geschiedschrijver moet trachten het leven der volkeren in zijnen vollen omvang te doorgronden" (blz. 29, 30). Daarom wil hij, met de kleuren, die de boete- en biechtliteratuur aan de hand doet, in deze tweede afdeeling een stuk *Sitten-* of *Culturgeschichte* der zes eerste christelijke eeuwen te aanschouwen geven.

Wanneer men eenmaal weet dat er eene boeteliteratuur *bestaat*, eene literatuur, die, zooals haar naam genoegzaam aanduidt, uit-

sluitend van der christenen zonden en zwakheden getuigt, dan ligt er weinig verrassends in de aankondiging, dat het hier te ontrollen tafereel niet zal zijn zonder „donkere, ja... zeer donkere kleuren" (blz. 29). Er zou zelfs in die aankondiging iets ontmoedigends, iets weerzinwekkends gelegen zijn, indien niet onze historieschilder door een eigenaardig woorden- en gebarenspel zijne sombere schilderij als hoogst belangrijk en van groote waarde wist voor te stellen: hij leidt haar daardoor bij het publiek in als een kunststuk, waarin eene hoogst interessante tendenz is neergelegd. Over die tendenz spreken we straks nader; zien we eerst met een enkelen oogopslag wat de schilderij zelve te aanschouwen geeft.

Zij bevat vijf historische tafereelen, even zoovele hoofdstukken.

Hoofdstuk I doet ons hoofdzakelijk „den weg" zien, „waarlangs een groot deel der Christenen van het ware Christendom is afgedwaald" (blz. 325) en van „gezonde" tot „minder gezonde moraal" is gekomen.

Hoofdstuk II schetst de „zeden" der eerste christenen, en wil den hoofdindruk geven, „dat overal groote zonden hebben geheerscht in verschillende landen, zoowel bij mannen als bij vrouwen, èn bij geestelijken, èn bij leeken, in en buiten de kloosters, en dat de Christenheid in de eerste zes eeuwen nooit eene gemeente zonder vlek of rimpel heeft vertoond, noch in het tijdperk der geloofsvervolgingen, noch later..." (blz. 374).

Hoofdstuk III is bestemd om aan te toonen, dat het Christendom, bij zijn optreden in de wereld, niet „als met een tooverslag verandering bracht in den toestand der vrouw" (blz. 376). Dùs luidt wel de „legende", zooals zij door „gemoedelijke Protestantsche schrijvers" [Neander, Beets, Ter Haar, Kist, Moll, Manssen], maar „vooral" door „Roomsch-Katholieke pennevoerders" [eenig specimen: Nuyens] wordt opgedischt, maar die legende „rust niet op onbetwistbare historische grondslagen" (blz. 380).

Hoofdst. IV wil doen zien, dat zulk eene verandering „als met een tooverslag" al evenmin aan den slavenstand als aan het vrouwelijk geslacht is ten goede gekomen. Ook hier wordt de nevel der „legende" opgetrokken door het zonnelicht van Dr. Pijper's geschiedschrijving. Die nevel is natuurlijk vooral door „de Roomsch-Katholieke kerk" over de historie uitgespreid. Eenig specimen: het werkje van Dr. Borret getiteld: *De Christen slavin* enz.

Hoofdst. V, eindelijk, toont aan, dat er getuigenissen voorhanden zijn, „waaruit blijkt, dat de Christenen der zes eerste eeuwen, zoowel tegenover hunne andersdenkende broeders [lees: ketters en afvalligen] als tegenover de heidenen en de Israëlieten niet altoos getrouw geweest zijn aan den geest van Jezus" (blz. 429).

„Eenigszins een hors d'oeuvre is 't — aldus schrijft een andere, met Dr. P.'s boek overigens zeer ingenomen recensent — dat daarbij nog de vermelding wordt gesleept van heidensche denkbeelden en gebruiken, door het Christendom overgenomen of daar binnengedrongen" [1]).

Men mag inderdaad zeggen, dat Dr. P.'s schilderij iets te aanschouwen geeft. Het doek is niet zeer groot (nauwelijks honderd en vijftig bladzijden) doch bevat niettemin eene ware polyhistorie, eene verscheidenheid van tafereelen, die niet alleen, naar des schrijvers eigen praegnant getuigenis, „in alle opzichten nieuw" moeten zijn, maar bovendien zóó eenig waar en objectief, dat de historische schetsen des eersten Christendoms, zooals o. a. Neander en Moll (wij noemen ook Döllinger en Uhlhorn, de Broglie en de Pressensé) er geteekend hebben, hoogstens nog dienen kunnen ter illustratie van de eene of andere legenden- of sprookjesverzameling.

Het zij mij vergund hier aanstonds eene bedenking tegen de

---

[1]) Van Heyst in het *Theologisch tijdschrift*, Leiden 1892, blz. 344.

nieuwheid van Dr. P.'s voorstelling in te brengen. Ongetwijfeld, het is eene geheel oorspronkelijke gedachte van Dr. Pijper, om de opgesomde punten der christelijke beschavingsgeschiedenis eens in het ééne licht der boete- en biechtliteratuur te plaatsen, even oorspronkelijk als het b. v. ook zou zijn, om de *moderne* beschaving eens uitsluitend toe te lichten door de jongste statistieken der criminaliteit, door de artikelen van het moderne strafrecht, de archieven onzer gerechtshoven en gevangenissen, de casuistiek der juridische geneeskunde en meer zulke bronnen. Niets nieuws daarentegen kunnen wij achterhalen in de meeste „hoofdresultaten" van Dr. P.'s hoogst geleerd en moeitevol onderzoek. Zoo b. v. niet in de mededeeling, „dat de Christenheid in de eerste zes eeuwen nooit eene gemeente zonder vlek of rimpel heeft vertoond", ook niet in de ontdekking, dat het Christendom geenszins „terstond bij zijn optreden", en „als met een tooverslag" wijziging heeft gebracht in den toestand der slaven of van het vrouwelijk geslacht.

Dat alles zijn waarheden, overbekend aan elkeen, wien het ware karakter des Christendoms geen geheim en de geschiedenis niet volkomen een gesloten boek is gebleven. Het Christendom toch, ofschoon in de orde der beginselen eene werkelijke, door God onmiddellijk veroorzaakte revolutie, was zulks geenszins, waar het de toepassing dier beginselen betrof. Op de maatschappij, bij welke het zich aanmeldde, begon het te werken als eene zedelijke macht, die *langzamerhand* de bestaande instellingen met haren bovennatuurlijken geest poogde te doordringen en aldus, zonder het maatschappelijk verband uiteen te rukken, de bestaande wanverhoudingen *langs geleidelijken weg* poogde te wijzigen. Van een invloed „als met een tooverslag" was, in den regel althans, niets te bespeuren. Wanneer men bovendien ook weet, dat het Christendom, bij zijn optreden in de wereldgeschiedenis, de teedere ranken der christelijke zedenleer te kweeken had op een van allerlei onkruid doorwoekerden akker, en

dat het ten allen tijde gestaan heeft tegenover den hoogmoed en de zinnelijkheid van het gevallen menschdom, dan is men niet licht zoo optimistisch, om zich de christelijke Kerk ten eenigen tijde „zonder vlek of rimpel" voor te stellen. Zulk optimisme wordt dan ook aan „Roomsch-Katholieke pennevoerders" geheel ten onrechte toegeschreven.

„Dat de strijd tusschen de beginselen, welke door het Christendom werden gepredikt, en die, welke door den hoogmoed en de zinnelijkheid van het menschelijk geslacht voorgestaan werden, hevig en langdurig moest wezen, laat zich gemakkelijk beseffen" zegt Dr. Nuyens, de eenige „idealiseerende R.-K. pennevoerder", die door Dr. P. genoemd is [1]). — „Darum gestehen wir es, ohne Furcht, unserer heiligen Sache auch nur das mindeste zu vergeben, dass es auf dem Gebiete, das wir zu beschreiten haben [het gebied der christelijke zeden], zu allen Zeiten Fehler und Abirrungen von der Höhe der Vollkommenheit gegeben hat. Auch die glänzendsten Abschnitte der Geschichte der Kirche haben ihre dunklen Seiten...." Aldus Fr. Alb. M. Weiss in zijne bekende *Apologie* [2]). — Bepaaldelijk van de *eerste* eeuwen des Christendoms zegt Bern. Galura: „Allerdings war die Periode der Martyrer, während der ersten drei Jahrhunderte und jener zehen grausamen Verfolgungen, die Zeit des christlichen Heroismus und gleichsam der geistige Frühling während der fürchterlichsten Stürme vonAussen; *aber selbst während dieser Glanzperiode des Christenthums fehlte es nicht im Hause Gottes an Aergernissen von mancherlei Art.* Die heidnischen Sitten und Gesinnungen der Einzelnen liessen sich nicht so geschwind

---

[1]) W. J. F. Nuijens, *Het Katholicismus in betrekking met de beschaving van Europa*, Amst. 1856, Dl. I, blz. 3, 4.

[2]) Fr. Alb. M. Weiss O. P. *Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sittenlehre*, Freiburg 1878—1889, Bd. V, S. 17.

und allgemein verdringen, dass selbe nicht bei Einzelnen wiederholt zum Vorscheine kamen" [1]).

Het moge dan waar zijn, dat katholieke historici en apologeten het oog *bij voorkeur* gericht hebben op hetgeen de oude Christenheid *schoons* en *bewonderenswaardigs* te aanschouwen gaf, het moge waar zijn, dat zij, begrijpelijkerwijze, geen roeping gevoeld hebben om uit de boete literatuur expresselijk eene *Skandalgeschichte* te construeeren, doch daarom zijn ze nog geen idealisten of opdisschers van „legenden". Het is nu eenmaal zoo met de gevallen menschheid: zwakheid, zonde en onbeduidendheid behooren, om zoo te zeggen, tot haar *gewone* levensteekenen; die praesumeert men bij haar van zelf, in iedere periode van haar bestaan; die behoeft men niet uit allerlei oorkonden voor den dag te brengen en met ijzingwekkend vertoon aan de wereld te doen zien. Doch waar deugd of genie zich doen gelden,

---

[1]) B. Galura, *Das wahre Urchristenthum, oder die Lehre und das Leben der Christen in den vier ersten christl. Jahrh.* u. s. w. Arnheim 1858, S. 401. Dat in de oude christelijke Kerk als reactie tegen de heidensche zedeloosheid zeker rigorisme heeft bestaan en sommige christenen aan ongezonde ascese deden, vinden wij reeds toegegeven bij V. Hefele, *Beiträge zur Kirchengeschichte* u. s. w. Tübingen 1864, Bd. I, S. 16—59. Ook bij Hiëronymus von Seedorf, *Die Ascese, die wahre und die falsche*, Mainz 1874, S. 100, 101. Dat het Christendom slechts zeer geleidelijk het lot der slaven heeft trachten te verbeteren, bij E. Biot, *De l'abolition de l'esclavage en Occident*, Paris 1840, p. 126, 127; P. Allard, *Les esclaves chrêtiens, depuis les premiers temps de l'Eglise, jusqu'à la fin de la domination romaine en Occident*, Paris 1876, p. IX; H. Wallon, *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité*, Paris 1879, tom III, p. 300; Margraf, *Kirche und Sklaverei seit der Entdeckung Amerika's*, Tübingen 1865, S. 2 ff.; V. Hefele, *Beiträge*, Bd. I, S. 214; Borret, *De Christen slavin in dienst bij heidensche meesters*, Amst. 1879, blz. 6 enz. enz. Door katholieke geleerden is allerminst getracht naar verduistering van der christenen zonden. Von Hefele en Mansi, aan wie Dr. P. zijn meeste gegevens ontleend heeft, waren beide katholieke priesters.

vooral waar christelijke, d. i. bovennatuurlijke heldendeugd in de geschiedenis der menschheid uitblinkt, daar is het de taak der ware *Culturgeschichte* om op het *buitengewone* der verschijningen te wijzen en, zoo mogelijk, de oorzaak te doen eerbiedigen, welke die verschijningen in het leven riep. Geschiedschrijvers, die zulk een taak aanvaarden, mag geenszins het verwijt treffen, dat zij „legenden" fabriceeren. Zou men dat b.v. ook durven beweren van onze vaderlandsche historici, wanneer zij, het bloei-tijdperk onzer republiek behandelend, met geestdrift gewagen van Vondel, Oldenbarneveldt, Grotius, de Ruijter, Houtman en zooveel andere groote Nederlanders, doch met geen enkel woord reppen over het grooter of kleiner aantal onbeduidendheden op ieder gebied, die datzelfde bloei-tijdperk zonder eenigen twijfel ook wel heeft moeten verdragen? Dat laatste praesumeert men immers van zelf; dat behoeft niemand „in het belang der waarheid" tot een afzonderlijk onderwerp van geschiedvorsching te maken.

Er is echter een geheel ander motief, hetwelk Dr. Pijper tot de keuze van dit zonderling onderwerp schijnt geleid te hebben, een motief, dat bij zijn geestverwante lezers ongetwijfeld groote waardeering zal vinden: dat motief is hetgeen de schrijver noemt: „ons geloof in den vooruitgang" (blz. 346). Hier hebben wij de tendenz, waarop wij hierboven reeds duidden, de tendenz, die deze „schilderij" belangwekkend moet maken.

Het „geloof in den vooruitgang". Hier hebben wij ons zonder eenigen twijfel voor te stellen het strijdpaard, dat eenmaal uit de rijschool der „Aufklärung" tegen het positieve Christendom werd opgezweept en waarop nog altoos lustig wordt voortgedraafd door de aanhangers der zoogenaamde „moderne richting". Wat met dit geloof in den vooruitgang bedoeld wordt leere ons een artikel van den leidschen hoogleeraar Dr. C. P. Tiele in het *Theologisch tijdschrift* (Leiden 1874, blz. 225 vv.) Daar-

uit blijkt, dat de belijders van genoemd „geloof", evenals voor de stoffelijke wereld, zoo ook voor de menschheid op de wereld, en bepaaldelijk voor de zedelijkheid en den godsdienst der menschheid, een gestadigen, onbepaalden ontwikkelingsgang erkennen. Die ontwikkelingsgang moet voor het naast daarheen uitloopen, dat de godsdienst, na een langen strijd met „dogmatisme" en „conventioneele godsdienstvormen", eindelijk eens zuiver en onvermengd „het redelijk-zedelijke", dat in zijn wezen ligt, zal kunnen openbaren, om dan „als de grondslag der ware volledige humaniteit, de godsdienst der menschheid [te] worden".

Op de vraag, welke andere, meer reëele gegevens dan die der loutere bespiegeling tot steun dezer ontwikkelingstheorie kunnen worden aangevoerd, wordt men verwezen naar dat gedeelte der „godsdienstwetenschap", waaraan men den naam heeft gegeven van „ontwikkelings-*geschiedenis* van den godsdienst". Daarmede bedoelt men eene „wetenschap", die zich bezig houdt met „de beschrijving der verschillende godsdiensten, hun onderlinge vergelijking, karakterizeering en rangschikking". Door dat alles meent men den weg te zullen vinden tot het achterhalen der „wetten", waaraan de ontwikkeling van den godsdienst „gehoorzaamt". Zóoveel heeft men o.a. reeds gevonden, „dat op het groote tooneel der gansche godsdienstgeschiedenis . . . in den regel de jongere godsdiensten eener groep . . . de hoogst ontwikkelde zijn", en dat „de hoogst ontwikkelde godsdienst ten laatste over de lagere zegeviert".

In het licht dezer „wetten" valt het niet moeilijk in te zien, welke houding tegenover het oudste Christendom een geleerde moet aannemen, die, zooals Dr. Pijper, „zich met eerbied en ingenomenheid buigt voor de leer der ontwikkeling" [1]). Hij heeft zorg te dragen, dat de *oudste* Christenheid niet te hoog

---

[1]) Aldus getuigt Dr. P.'s recensent in het *Theologisch tijdschrift.*

worde aangeslagen: waar toch moest het anders heen met den lof van het *jongste*, het moderne Christendom, waarin wij de laatste en dus meest volmaakte phase van het godsdienstig onwikkelingsproces te aanschouwen hebben? Daar nu dat moderne Christendom blijkbaar geen mogelijkheid ziet om, door toepassing van het „arbor ex fructibus", eene *rechtstreeksche* apologie voor eigene deugdelijkheid te voeren — waarschijnlijk, wijl het zich niet bewust is een vruchtboom te zijn, doch hoogstens als sierplant voor sommige salons en studeerkamers dienst kan doen — daarom poogt het hier op eene andere, *zijdelingsche* wijze zichzelf aan te bevelen: het ontsluit namelijk de zonden-registers van het grijze verleden en vestigt de aandacht op de boete-canons. Dáár worden vele en zware zonden genoemd, wel is waar met bijvoeging der geduchte boete-straffen, die het publiek geweten der oudheid nog als voldoening vorderde, maar zulks neemt toch niet weg, dat men er *zonden* vindt. Daar zijn er zelfs onder, die zich leelijk, zeer leelijk doen aanhooren: men durfde toen alles nog zoo bij zijn eigenlijken naam noemen; men durfde het zelfs in de canons registreeren, zonder argwaan te koesteren, dat eenmaal een, o zooveel reiner (?) nageslacht, die canons doorbladeren en hoofdschuddend zich aan zooveel boosheid zou ergeren. Dat nageslacht komt echter, in den persoon van Dr. Pijper, die naïveteit, die goede trouw eens duchtig beschamen: meer dan eens vernemen wij deze of dergelijke reine verzuchting: „Diep gezonken moet eene bevolking wezen, waarvoor zulke bepalingen gemaakt worden" (blz. 38), eene verzuchting, die men dan onwillekeurig volgenderwijze aanvult: „Heer, ik dank u, dat ik niet ben" enz. Daarbij stelt Dr. P. zijn lezers geenszins in de gelegenheid om de zedelijke toestanden van het grijze verleden met die van het moderne heden te *vergelijken*: hij geeft slechts te denken: nietwaar, zóo slim als in die oude christelijke Kerk *zal* het er tegenwoordig wel niet uitzien, wij moeten dus met *ons* Christendom wel verbazend zijn vooruitgegaan.

Of zulk eene apologie voor het „geloof aan den vooruitgang" de edelste, of zij de meest logische en welsprekende is? — Het moderne Protestantisme schijnt zich er meê over de eigen onvruchtbaarheid te moeten en te kunnen troosten.

Dr. Pijper stelt dus zijn oordeel over den godsdienstigen en zedelijken toestand der eerste Christenheid vooral van den inhoud der boete-canons afhankelijk. Daarbij laat hij zich leiden door eene gedachte, welke wij reeds in de „Inleiding" (blz. 26), bij wijze van axioom, voorop gezet vinden. Daar heet het, dat het leven ongetwijfeld het richtsnoer van den regel zal geweest zijn, wijl men vooral datgene zal verboden hebben, wat gedaan werd. Aan dat axioom ligt ongetwijfeld waarheid ten grondslag. Immers, ook al is menige boete-canon zonder eenigen twijfel slechts een voorzorgsmaatregel geweest, toch mag men redelijkerwijze onderstellen, dat dikwerf ook door concrete gevallen een canon in het leven geroepen werd. Of men daarom echter met Dr. P. concludeeren mag, „dat die zonden, welke in de kerkelijke boete-regels voorkomen, *de* zonden geweest zijn *van den tijd* [1]), waarin die regels werden opgesteld", is o. i. aan zeer grooten twijfel onderhevig. Er bestaat toch op zijn minst genomen groote waarschijnlijkheid voor de onderstelling, dat *enkele, op zichzelf staande gevallen* eene genoegzame aanleiding voor de waakzaamheid der oude bisschoppen zijn geweest om, bij gelegenheid eener synode, het voortwoekeren der zonde door een boete-voorschrift te verhinderen. Voor die onderstelling spreekt alleen reeds in tal van boete-canons de geheel eigenaardige *vorm*, de uitvoerige omschrijving van het door den canon te treffen kwaad. Daaruit blijkt, dat zij veelal, evenals de meeste *Digesta*, evenals de *Constituties* der romeinsche keizers en de *Decretalen* der Pausen, op *een bepaald geval* geformuleerd zijn,

---

[1]) Wij cursiveeren.

om bij herhaald voorkomen van hetzelfde geval hunne toepassing te vinden. Waar zulks uit den vorm niet blijkt, en dus de algemeenheid der formule het vermoeden zou kunnen opwekken, dat de canon *een zondigen toestand* wil bestrijden, mag men dit vermoeden nog niet aanstonds tot een zeker en vaststaand oordeel verheffen. Men kan dan eerst nog aan een wijzen voorzorgsmaatregel denken.

Hoe redelijk deze laatste onderstelling is, kunnen wij wellicht op de meest aanschouwelijke wijze toelichten door een voorbeeld uit den tegenwoordigen tijd en uit onze onmiddellijke omgeving.

Op de haarlemsche diocesaan-synode van 1867 werden enkele zware vergrijpen tegen godsdienst en zedelijkheid aangewezen, waarvan bij voorkomende gevallen de sacramenteele vrijspraak slechts door den bisschop zou worden verleend. Als zoodanig vinden wij in de eerste plaats genoemd: „afval van het katholiek geloof, het verlaten van den kloosterlijken en van den geestelijken staat" [1]). Stel nu, dat, na een tiental eeuwen, een geschiedschrijver als Dr. Pijper, naar den godsdienstigen en zedelijken toestand van het haarlemsche bisdom der 19e eeuw onderzoekend, dezen canon als een alleszins afdoend historisch gegeven beschouwt, dan zal hij, naar de hier gevolgde redeneerwijze aldus moeten schrijven: „Daar die zonden, welke in de kerkelijke biechtregels voorkomen, de zonden geweest zijn van den tijd, waarin die regels werden opgesteld, valt het niet te betwijfelen, of ten jare 1867 zag het er in het bisdom Haarlem allerdroevigst uit. De katholieken verlieten in aanmerkelijk aantal den schoot hunner Kerk, en vervielen tot het Jodendom of tot het moderne heidendom; de priesters, hunne bediening prijsgevend, aanvaardden allerlei leeken-ambten; de kloosterlingen verzaakten hunne heiligste beloften, om..." enz. enz.

---

[6]) *Acta et statuta primae Synodi dioc. Harlemen. anno* 1867 *celebratae*, Harlemi, p. 48.

En dan zullen de lezers van de 29e eeuw in het minst niet vermoeden, dat eene „Geschichtslüge" als een stuk historie wordt opgedischt.

Bezien wij de détails van Dr. P's tafereelen, dan behooren wij aanstonds te erkennen, dat ook deze tweede afdeeling van zeer veel arbeid en groote belezenheid getuigt; dan moet andermaal hulde worden gebracht aan de uitvoerigheid en nauwgezetheid, die bij de verwijzing naar de bronnen is in acht genomen. Daardoor wordt ieder, die er tijd en lust toe heeft, tot eene gemakkelijke contrôle in staat gesteld. Wij gelooven evenwel niet, dat zulk eene contrôle weer het zuiverste licht op des Schrijvers „onpartijdigheid" zou werpen. In de volgende bladzijden geven wij hiervoor meer dan één bewijs. Een enkele blik reeds, hier en daar in de vijf hoofdstukken geslagen, brengt den lezer al spoedig tot de overtuiging, dat het oordeel, door Dr. P. over het zedelijkheidspeil der oude christelijke Kerk geveld, grootendeels beheerscht wordt door sommige bekende protestantsche begrippen, b. v. over de nuttigheid van het vasten, over de waarde van den maagdelijken staat, over verdraagzaamheid en dergelijke.

Al aanstonds trof ons, in het eerste hoofdstuk, waarin de zedenleer der christelijke oudheid ter sprake komt, de geheel willekeurige rangschikking der „godsdienstig-zedelijke gronden", waarop de oude christelijke Kerk de boete-instelling zou hebben opgebouwd. Volgens Dr. P. stond „het belang der gemeente zelve" *voorop*. „Het kranke lid moet worden afgesneden om het lichaam te behouden. . . Boven het denkbeeld, dat de boete-instelling eene kerkelijke instelling is, om de zondaars hun verdiende loon te doen erlangen, hebben zeer vele kerkvaders en de meeste synoden zich niet verheven. De boetedoening van den schuldige moet voldoening schenken aan het beleedigde rechtsgevoel" (blz. 301, 302). Eerst op de tweede plaats stelt hij dan de bedoeling der Kerk

om den zondaar te behouden (blz. 303) en eindelijk als „laatste doel der boete... *de verzoening van den zondaar met God* ... Dit is het hoogste godsdienstig-zedelijke standpunt, dat men in dezen bereiken kan, en waarop de boete eene innerlijke waarde en onvergankelijke schoonheid bezit" (blz. 304, 305). Dus, met andere woorden, het *vindicatieve* karakter der boete-straffen had in de oudste christelijke Kerk de overhand, het meer edele, *medicinale* karakter dier straffen had er slechts eene ondergeschikte plaats; dit moet dan waarschijnlijk een eerste bewijs zijn, dat het met „gezonde moraal" in die eerste eeuwen zoo heel schitterend niet stond.

Nu is echter deze kenteekening van het doel der boete niet alleen willekeurig, maar zelfs strijdig met de documenten der christelijke traditie. Reeds uit Matth. XVIII, 17 (vgl. vs. 15) blijkt, dat Christus de macht tot uitsluiting (excommunicatie) hierom vooral aan Zijne Kerk heeft gegeven, opdat een broeder, die gezondigd mocht hebben, ook dan nog mocht „gewonnen" of behouden worden, wanneer vermaningen, met hetzelfde doel tot hem gericht, nutteloos zouden blijken. Aan deze *medicinale* bedoeling des Heeren getrouw. wil ook de H. Paulus die macht slechts uitoefenen „tot opbouwing, niet tot nederwerping" van den gebannene (II Cor. XIII, 10), wel is waar „tot verderf des vleesches", maar ten slotte toch „opdat de geest behouden blijve" (I Cor. V, 5); den geloovigen ontzegt hij den omgang met een gebannene, „opdat deze beschaamd worde" en aldus tot inkeer gerake (II Thess. III, 14). Hymenaeus en Alexander worden door hem geëxcommuniceerd, „opdat zij leeren mogen niet meer te lasteren" (I Tim. I, 20). Het afschrikkend voorbeeld, dat door de uitsluiting *op de gemeente* moest worden uitgeoefend, wordt veeleer als een bijkomend, dan als een hoofdzakelijk doeleinde door Paulus aangeduid, waar hij (I Tim. V, 20) zegt: „Bestraf hen, die zondigen, in aller tegenwoordigheid, opdat *ook* de overigen vreeze hebben".

Wat de kerkvaders en de synoden betreft, deze betoonen zich aan het voorschrift van Christus en het voorbeeld van Paulus in het minst niet ontrouw. Hunne talrijke uitspraken over het doel der boete-straffen laten zich minstens met evenveel recht zóo rangschikken, dat „het behoud van den zondaar" en „zijne verzoening met God" op den voorgrond treden, als in eene andere orde, waarbij „de voldoening van het beleedigde rechtsgevoel" der gemeente als het hoofddoel dier straffen zou kunnen blijken. Het moet, dunkt ons, Dr. P. zoo heel moeilijk niet vallen om in te zien, dat alle drie de opgesomde bedoelingen altoos *gezamenlijk* de grondslag zijn geweest, waarop de boete-instelling gerust heeft, ook al vindt men dan in de literatuur nu eens op de eene, dan weer op de andere bedoeling wat sterker nadruk gelegd. Het ligt toch voor de hand, dat wetgevende lichamen als de synoden, die zich niet zoozeer tot de afzonderlijke geloovigen als tot de christelijke gemeenschap hadden te richten, meer den nadruk legden op het *vindicatieve* harer strafbepalingen, terwijl de kerkvaders in hunne godsdienstige geschriften en homilieën zich meer richtten tot het hart van iederen geloovige in het bijzonder en daarom ook meer gemoedelijk de aandacht vestigden op de boete-straf als *medicijn* en *verzoeningsmiddel*.

De kerkelijke boete als „verzoeningsmiddel". Bij het gebruik van dit woord gaf het protestantsch vooroordeel onzen Schrijver eene zonderlinge waarschuwing aan zijn lezers in de pen: „Men wachte zich — zoo schrijft hij (blz. 304) — wel voor misverstand. In de eerste eeuwen is men vreemd gebleven aan de latere voorstelling, alsof er een mechanisch verband ware tusschen de kerkelijke boete als zoodanig en de verzoening met God". Men is hier geneigd te vragen, wàar die „latere voorstelling" te zoeken is. Mocht hier, zooals zich eenigszins vermoeden laat, de *katholieke* leerstelling bedoeld zijn, krachtens welke geen verzoening van den zondaar met God mogelijk is,

tenzij de voldoening worde aanvaard, die Gods Kerk hem oplegt, dan brengen wij in herinnering: 1°. dat zulks niet eene „latere" voorstelling is, maar eene wet, zoo oud als het Christendom, een regel, die met logische noodzakelijkheid volgt uit de prediking van Christus, dat God zich slechts verzoenen laat door eene bekeering „in zak en asch" (Matth. XI, 21), en uit het feit, dat „de bediening der verzoening" *aan de Kerk* is toevertrouwd (II Cor. V, 18); 2°. dat de uitdrukking „mechanisch verband" ons voor de zooveelste maal weer eens herinnert aan een dier afgezaagde protestantsche schimpliedekens, waarop sinds lang door de katholieken geen tegenzang meer gezongen wordt.

In hetgeen verder als „minder gezonde moraal" der oude christelijke Kerk wordt aangemerkt viel op enkele punten meer bijzonder onze aandacht.

Dat Dr. P. als goed protestant ook „het geloof aan de nuttigheid van het vasten" iets minder gezonds vindt, mag ons natuurlijk niet verwonderen. Anders is het met den schriftuurlijken bewijsgrond, voor dat protestantsch gevoelen door hem aangevoerd. „De Christenen — zoo heet het (blz. 325) — hadden nooit mogen vergeten,... dat zijne [d. i. Christus'] leerlingen niet vastten .." — Dat de oude christenen zulks vergeten zouden hebben, blijkt nergens uit; doch blijkbaar hebben zij evenmin vergeten, dat „de Groote Meester", aller Christenen Weg en Voorbeeld, zelf gedurende 40 dagen gevast heeft, en dat, volgens Zijn woord, ook Zijn leerlingen zouden vasten, wanneer eenmaal de Bruidegom van hen zou zijn weggenomen [1]).

Wegens „minder gezonde moraal" vinden wij o. a. Dionysius van Alexandrië gegispt (blz. 332), wijl deze kerkvader aan gehuwden „beveelt" zich ter voorbereiding voor hunne gebeden, met wederkeerig goedvinden, tijdelijk te onthouden. Van een *bevel* is

---

[1]) Matth. IX, 15; Marc. II, 20; Luc. V, 35; vgl. Matth. XVII, 20.

echter bij dien kerkvader geen sprake, hij verklaart de genoemde onthouding alleen voor iets passends (προσήκον). Daarom moest eigenlijk Dr. P.'s verwijt niet dien kerkvader treffen, maar den apostel Paulus, op wiens raad, uit den eersten Corinther-brief (VII, 5), Dionysius zich dan ook uitdrukkelijk beroept.

Waar de oude christelijke Kerk wegens haar afkeer van het tweede huwelijk wordt gehekeld, heet het o. a. van den H. Hiëronymus: „Het geheele huwelijk is volgens Hieronymus een gruwel" (blz. 332). Laat ons zien. Bekend is het, dat de ketter Jovinianus — de „magister luxuriae", zooals de romeinsche synode van het jaar 320 hem brandmerkte — de voortreffelijkheid van den maagdelijken staat boven het huwelijk geloochend had. Ter weerlegging dezer ketterij schreef Hiëronymus zijn *Liber I adversus Jovinianum* [1]). Geheel in den geest van den H. Paulus wijst de H. Kerkvader op de velerlei „verdrukkingen des vleesches", op de vele tijdelijke en geestelijke nadeelen, die veelal, vooral *in vergelijking met den maagdelijken staat,* het huwelijksleven eigen zijn. Niettemin zegt Hiëronymus in diezelfde verhandeling uitdrukkelijk, dat het *kettersch* is om het huwelijk te veroordeelen en deze *beschikking Gods* te verachten; dat hij gaarne alles verneemt, wat *tot lof van het huwelijk* kan gezegd worden, daar *de Kerk* het huwelijk *niet veroordeelt,* doch er alleen een ondergeschikte plaats, d. w. z. beneden den staat der maagdelijkheid, aan toekent [2]). Dat is toch geheel iets anders dan „het

[1]) Volgens Dr. P. schreef Hiëronymus „*twee* boeken om dit gevoelen te wederleggen". Dit is minder juist. Het tweede boek tegen Jovinianus is eene wederlegging van diens andere kettersche beweringen.

[2]) Hiëronymus, *Lib. I adv. Jovinianum,* Migne P. L. XXIII, col. 269, 270: „Cum haereticorum sit damnare conjugia et Dei spernere conditionem, quidquid [Jovinianus] de laude dixerit nuptiarum libenter audimus. Ecclesia enim matrimonia non damnat, sed subjicit: nec abjicit, sed dispensat..." En Id. *De perpet. Virginitate B. Mariae,* n. 20: „Obsecro lecturos, ne me putent nuptiis detraxisse in virginum laude" Migne, l. c. col. 203.

geheele huwelijk een gruwel" noemen. Mij dunkt, Dr. P. heeft stellig de vraag van Hiëronymus over het hoofd gezien, reeds door hem gericht tot slechte verstaanders uit zijn tijd: „Wie, die mij leest, kan zoo onheusch zijn, om mij niet naar hetgeen ik in werkelijkheid schreef, doch naar zijne eigene zienswijze te beoordeelen?" [1])

Dat de oude christelijke Kerk ook „minder gezond" over het al of niet geoorloofde van den krijgsdienst heeft gedacht, meent Dr. P. te kunnen afleiden uit den twaalfden canon van Nicea. Daarin wordt eene dertienjarige boete bepaald voor hen, die aanvankelijk, door de genade geroepen, den eersten ijver getoond en den soldatengordel hadden afgelegd, doch naderhand, „als een hond tot zijn uitbraaksel", tot den dienst waren teruggekeerd, en zelfs door geldaanbieding zich wederom in het leger hadden doen opnemen. Dien canon vermeldend, voegt onze Schrijver er bij: „De verdraaide uitlegging van dit besluit door Petavius en V. Hefele, die blijkbaar het Niceensche concilie met de latere praktijk der kerk hebben willen verzoenen, worde met stilzwijgen voorbijgegaan" (blz. 336, 337). Jammer, dat Dr. P. er niet toe kon afdalen om die „verdraaide uitlegging" eens onder de oogen zijner lezers te brengen; volgens Von Hefele luidt zij als volgt: de oost-romeinsche keizer Licinius voerde met zijn zwager en mede-keizer Constantijn den Groote een heftigen strijd, een strijd, waarbij niet alleen de politieke belangen dier beide vorsten op het spel stonden, maar ook en vooral de zegepraal òf van het heidendom, òf van het Christendom. Want Licinius gold als vertegenwoordiger van het eerste; iedere christen dus, die in zijn dienst stond, ook al ging hij niet formeel tot het heidendom over, was, alleen reeds wegens zijne bestrijding der christelijke zaak,

---

[1]) Hiëronymus, *Ep.* 48, Migne P. L. XXII, col. 495: „Quisquam tam iniquus lector erit, ut non ex meis dictis, sed ex suo me sensu judicet?"

als een *lapsus*, een afvallig christen, te beschouwen. Volgens Eusebius en Zonaras vorderde bovendien Licinius van zijn soldaten *uitdrukkelijk*, dat zij, alvorens te worden ingedeeld, aan heidensche offeranden zouden deelnemen, zoodat zij aldus ook formeel van het Christendom afvielen. De canon van Nicea nu bestraft *deze misdaad*, zonder daardoor tevens den krijgsdienst in het algemeen te veroordeelen. Men oordeele nu, of deze historische toelichting kortweg, zonder behoorlijke ontzenuwing, als eene „verdraaide uitlegging" en met een voornaam stilzwijgen mocht worden „voorbijgegaan".

Over den inhoud van het tweede hoofdstuk (reinheid van zeden der oude Christenheid) hebben wij hierboven reeds het een en ander aangemerkt. Tot onze niet geringe voldoening verscheen ook in de Juni-aflevering van den *Tijdspiegel* eene recensie van Dr. P.'s werk, waarin eveneens gewezen wordt op het gebrekkige, het onlogische, dat er ligt in het denkbeeld, om naar dit eenzijdig slag van gegevens het zedelijk gehalte eener geheele maatschappij te willen kenschetsen. Op dit hoofdstuk vooral past dan ook de klacht van Alb. Weiss: „Soll denn eine Cultur- und Sittengeschichte, wenigstens sobald sie christliche Zeiten behandelt, bloss eine Schilderung von der Nachseite der Menschheit sein?... Bei solchem Geiste kann freilich aus der Culturgeschichte nicht viel anderes werden als was man aus ihr gemacht hat [Dr. P.'s werk schijnt dus ook in dit opzicht niet „nieuw" te zijn], ein wahres Hochgericht, um das die Raben krächzend kreisen" [1]).

Slechts een paar proeven van de wijze, waarop Dr. P. ook in dit hoofdstuk zijn kleuren op het doek brengt.

De 26ste canon van Basilius luidt in haar geheel aldus: „Oneerbare samenleving (*πορνεία*) is geen huwelijk en zelfs geen begin

---

[1]) Weiss, *Apologie des Christenthums*, V, S. 698.

van een huwelijk. Bijgevolg, indien het mogelijk is om lieden, die zich door oneerbare samenleving aan elkaar verbonden hebben, te scheiden, dan is dit het beste. Verlangen zij evenwel op alle manieren het huwelijk (τὸ συνοικέσιον), dan moet men hen, nadat zij de straf der πορνεία hebben ondergaan, vrij laten, opdat niet iets ergers geschiede". Dr. P. behandelt dezen canon volgenderwijze: 1°. laat hij den eersten volzin weg, waarin nochtans de geheele bepaling hare verklaring vindt. Basilius wil namelijk zooveel mogelijk van oneerbare samenleving afschrikken door den samenlevenden zelfs het uitzicht op een alleszins geëerbiedigd huwelijk te ontzeggen; slechts noode wil hij hun, indien zij zich met de Kerk wenschen te verzoenen, het sluiten van een huwelijk toestaan, alléén namelijk, wanneer iets ergers te vreezen zou zijn, d. i. halstarrige voortzetting der ongeoorloofde verbintenis; 2°. vertaalt Dr. P. het woord συνοικέσιον door „voortzetten van het samenwonen" en niet door huwelijk, zooals de door onzen Schrijver geraadpleegde *editores benedictini* van Basilius' werken in hunne latijnsche vertaling doen, en ook de voornaamste griecksche lexica dat woord vertolken. Door de vertaling van Dr. P. krijgt het den schijn, als stond Basilius, na volbrachte boetedoening, dezelfde onwettige samenleving of πορνεία van voren af aan weer toe. Dat ware inderdaad meer dan „schipperzucht", zooals Dr. P. het (blz. 394) betitelt.

Op blz. 358 bespreekt Dr. P. eene beslissing, die Leo de Groote gegeven heeft op eene vraag van Rusticus, bisschop van Narbo (Narbonne). De vraag was, of een priester (of diaken) zijne dochter ten huwelijk mocht geven aan een man, die tot dusverre met eene slavin in concubinaat had geleefd. Het antwoord luidde: „ . . . Daar het huwelijksverbond van den beginne zoo is ingericht, dat het behalve de verbintenis der twee kunnen ook het sacrament van Christus in zich sluit, is het ontwijfelbaar, dat zulk eene vrouw niet ten huwelijk is genomen, in wie klaarblijkelijk het huwelijksmysterie niet aanwezig was. Daarom, wanneer

een geestelijke, van welken rang ook, zijne dochter ten huwelijk heeft gegeven aan een man, die eene concubine heeft, dan moet men het niet nemen, als hadde hij haar aan een gehuwde gegeven, *of het moest zijn, dat die vrouw* [dus die slavin, die concubine] *èn vrij gemaakt, èn overeenkomstig de wet gedoteerd, èn door een openlijk huwelijk tot eerzamen stand* werd gebracht".

Merkwaardigerwijze laat onze Schrijver, ofschoon het antwoord van Leo *in extenso* vertalend, juist de door ons onderstreepte slotwoorden achterwege, ofschoon die tot goed begrip der beslissing volstrekt onmisbaar zijn. Zoo wil hij dan in deze beslissing o. a. lezen, dat Leo de Groote — „verstaan wij hem goed", voegt Dr. P. er bij — „de verbintenis met eene concubine gelijktijdig met het huwelijk [heeft] toegelaten". Hoe men daaraan met mogelijkheid kan komen, is mij een raadsel. Dr. P. zal het toch niet willen afleiden uit het: „si filiam suam viro *habenti* concubinam in matrimonium dederit" etc.? Want uit het antwoord van Leo op de zesde vraag van Rusticus blijkt, dat naar 's Pausen bedoeling eerst de *ancilla* moest worden weggezonden (a toro abjicere), alvorens het wettig huwelijk gesloten werd. Wie de beslissing rustig naleest, zal er, met de Rossi [1]), niets anders in vinden, dan dat Leo de Groote geene verbintenis tusschen vrije en slavin als geldig erkende, tenzij op ondubbelzinnige wijze ware gebleken, dat de verbintenis door den vrije *animo maritali*, d. i. als waarachtig *huwelijk* was aangegaan. Zonder dien *animus maritalis* geen één en onverbreekbaar huwelijk en dus, voor christenen, ook geen „nuptiale mysterium", geen mystieke afbeelding der ééne en onverbreekbare verbintenis tusschen Christus en Zijne Kerk. Opdat die *animus maritalis* echter *blijke*, vordert de Paus van den *concubinarius* de vervulling der drie voorwaarden, die in de slotwoorden der beslissing staan uitge-

---

[1]) Giov. Batt. de Rossi, *Bullettino di archeologia cristiana*, anno quarto, p. 25.

drukt. Wenschte hij die, ofschoon het in zijn macht lag, niet te vervullen, dan bewees hij daardoor zijn gemis aan den tot een geldig huwelijk vereischten *animus maritalis*, en kon dus, hoe veroordeelenswaardig zijne vroegere leefwijze ook mocht geweest zijn, een geldig huwelijk met eene andere vrouw [in casu: de dochter van een *clericus*] aangaan. Leo de Groote verklaart hier dus eenvoudig de *conditio servilis* tot een canoniek huwelijksbeletsel, eene bepaling, waarvoor in de toenmalige maatschappij ongetwijfeld geldige redenen bestaan moeten hebben. Waar toch de nadeelen, die uit zulk een huwelijk van al te ongelijken stand konden voortvloeien, wegens plaatselijke of oogenblikkelijke omstandigheden niet te vreezen waren, òf waar dergelijke huwelijken (zooals ten tijde van Paus Calixtus wegens het groot aantal der christelijke *clarissimae* en der christelijke *servi* en *liberti*) zelfs hoogst wenschelijk werden geacht, daar had ook de Kerk van haren kant geenerlei bezwaar; ja, daar trotseerde zij zelfs de burgerlijke romeinsche wetgeving. Immers, verbintenissen, die voor de burgerlijke wet slechts als *concubinaten* golden (zooals tusschen eene *clarissima* en een *servus* of *libertus*), werden dan door de Kerk als werkelijke *matrimonia* beschouwd, mits natuurlijk de *animus maritalis* aanwezig was, of m. a. w. mits er werd aangegaan een concubinatus *perpetuus*. In deze houding der Kerk, door Dr. P. meermalen (blz. 406, 414, 420, 421) als eene schandelijke „transactie" met het heidendom gewraakt, zal een kalm hoofd niets schandelijks kunnen ontdekken [1]).

Het derde hoofdstuk bevat een reeks van grieven tegen de kerkva-

[1]) Dr. P. beroept zich (blz. 406), om genoemde „transactie met het heidendom" te bewijzen, ook op den 17en canon van het eerste concilie van Toledo. Reeds bij Natalis Alexander (*Hist. Eccl. in Saec. I*, Diss. XXVIII, Parisiis 1679, tom. 2, p. 490) is op de aan dien canon ontleende moeilijkheid het antwoord te vinden. Dat de Kerk het romeinsche concubinaat niet anders dan als een wezenlijk,

ders, wijl zij, naar Dr. P's meening, niet genoeg hebben gedaan tot verheffing van het vrouwelijk geslacht en zelfs veelal zienswijzen hebben verkondigd, die de vrouw noodzakelijk moesten vernederen. Tot driemalen toe (blz. 382, 386, 395) moesten wij lezen, dat „het Christendom zich gedurende de zes eerste eeuwen van zijn bestaan weinig of niet verheven heeft boven die beschouwing van het huwelijk, welke nog de beste was, die onder Israël en het heidendom geboren is: dat het namelijk is ingesteld: *liberorum procreandorum causa*".

Eerlijk gezegd, is het portée van dit verwijt ons niet volkomen duidelijk. Zou Dr. P. waarlijk niet gelooven, dat het hoofddoel des huwelijks in het „Groeit en vermenigvuldigt u" is aangegeven? En mocht dan b.v. een Clemens van Alexandrië daar niet op wijzen, zoo dikwerf hij tegenover de Marcionieten en andere ketters de geoorloofdheid van den *actus matrimonialis* wilde handhaven? Tegenover de bewering dier dwaalleeraren, als zoude wegens dien *actus* het geheele huwelijk veroordeelenswaardig zijn, evenals alles, wat uit de booze materie voortkomt, was het beroep op het woord van Genesis „Groeit en vermenigvuldigt u" toch hoogst natuurlijk. Daardoor werd aangetoond, dat God zelf den *actus conjugalis* om zoo te zeggen ver-

---

ofschoon vormeloos *huwelijk* aanvaard heeft, vindt men ook uiteengezet bij Kraus, *Realencyclopaedie der christl. Alterthümer* en in het: *Kirchenlexikon* v. Wetze u. Welte, Freib. 1884, bij beiden ad vocem *Concubinat.* Overigens teekenen niet allen het romeinsche concubinaat zoo zwart af als Dr. P., gelijk blijken kan uit de volgende beschrijving, die Cujacius er van geeft: „Concubinatus matrimonium imitatur: et est utraque legitima conjunctio... qua ratione [concubina] in antiquis inscriptionibus viceconjux appellatur... Plenior honor uxoris quam concubinae, utrumque tamen honoris nomen... Concubinae enim, vel concubinatus nomen vitae societatem quamdam demonstrat, absque ritu tamen ullo susceptam, non coitionem furtivam". Jacobi Cujacii jurisc. tolosatis *Opera per XIII tomos distributa*, Prati 1836—1844, tom III, p. 143.

ordend had, en wel „liberorum procreandorum causa" [1]). Op datzelfde doel werd o. a. ook door Clemens van Alexandrië gewezen, om den geloovigen te beduiden: „numquam [in usu conjugii] voluptatem expetendam esse solam, utpote a ratione alienam, sed finem a natura praefixum" [2]). Mij dunkt, dat daarmee een hoog zedelijk beginsel verkondigd wordt en veeleer het tegendeel eener „vleeschelijke" beschouwing. Bovendien ontbreekt het bij de Vaders waarlijk niet aan ideale en zeer verhevene beschouwingen over het huwelijksverbond. Zoo spreken zij b.v. meermalen over de geheel bijzondere *wijding* en heiliging, die Christus door Zijne tegenwoordigheid op de bruiloft te Cana aan het huwelijk heeft geschonken, van de groote beteekenis des huwelijks als een *heilig teeken*, een „sacramentum" (vgl. Ephes. V, 22 vv.), van de bijzondere *waardigheid*, die het christelijk echtverbond aan de *huwelijksgenade* der echtgenooten ontleent; zij noemen het huwelijk eene *geestelijke* vereeniging, een eerbiedwaardig geheim, en achten de schending van den echtelijken zegen een soort *heiligschennis* [3]). Maar om dergelijke uitspraken der kerk-

[1]) Vgl. Nourry, *Apparatus ad Bibl. maximam Vet. Patrum*, Parisiis 1703, col. 1086; Natalis Alexander, *Hist. eccl.* Parisiis 1680, t. IV, p. 310.

[2]) Aldus zegt over de huwelijksleer van Clem. v. Alexandrië, Lumper, *Historia theologico-critica de vita, scriptis atque doctrina ss. Patrum* etc. August. Vindelic. 1783—99, t. V, p. 31.

[3]) Vgl. b. v. Cyrill. Alexandrinus, *Ep. ad Nestor. de excommunic. Opera*, Parisiis 1572, t. II, col. 26, *a;* Epiphanius, *Contra haeres.* L. II, Ed. Billii, Lutet. Paris. 1612, col. 595, *b;* vgl. col. 55, 339. Ambrosius, *L. I. de Abraham*, n. 59, Migne P. L. XIV, col. 443, *a;* Augustinus, *Quaest. Vet. et Nov. Test. De peccato Adae et Evae*, Migne, XXXV, col. 2379; *Tr. IX in Joan.* n. 2, ibid. col. 1459; Joannes Damasc. *De fide orthodoxa*, l. IV, cap. 25, *Opera*, Ed. Billii, Paris. 1603, f. 305, *d;* Maximus Taurin. *De Epiphania Domini*, Hom. I et VII, Migne, LVII, col. 260, *a;* col. 274, *b, c;* Leo Magnus, *Epist.* 167, Migne, LIV, col. 1204, *b;* Innocentius I, *Epist.* 36 *ad Probum*, Migne, XX, col. 602 *b* etc.

vaders te achterhalen moet men ook iets anders raadplegen dan juist de „boete-literatuur", of hetgeen men als zoodanig gelieft aan te merken. Tot onze bevreemding vonden wij bij Dr. P. wel herhaaldelijk de beschouwing der kerkvaders als „vleeschelijk" gewraakt, doch vernamen uit geen enkelen volzin, waarin dan de „ideale" opvatting bestaan mag, die men zich, volgens de richting van Dr. P., over het huwelijk te maken heeft.

Vervolgens heet het ook, dat de oude christelijke Kerk het huwelijk slechts heeft leeren beschouwen „als een noodzakelijk kwaad, waaraan men zoo min mogelijk concessies behoorde te doen"; daaruit verklaart dan Dr. P. den afkeer der oude Kerk van het tweede en verdere huwelijk, maar vooral hetgeen hij noemt haar „overdreven hoogschatting" van den maagdelijken staat.

Dat Dr. P. nu eenmaal schijnt besloten te hebben om de kerkvaders verkeerd te begrijpen, toonden wij hierboven reeds aan door te bewijzen, dat voor Hiëronymus „het geheele huwelijk" geenszins „een gruwel" is geweest. Hetzelfde blijkt ook hier weer het geval te zijn, waar de Vaders over hun afkeer van het tweede huwelijk worden gegispt. Hardnekkig blijft Dr. P. weigeren om met V. Hefele onderscheid te maken tusschen de Montanistische en Novatiaansche ketterijen, die het tweede huwelijk *absoluut veroordeelden*, en de leer der kerkvaders en conciliën, waarin het *sterk wordt afgekeurd* [1]).

Zelfs wanneer V. Hefele tal van synodale besluiten aanvoert, waarin de christelijke vrijheid in deze uitdrukkelijk wordt gehandhaafd, en aldus aantoont, dat *de Kerk* aan de kettersche veroordeeling van het tweede huwelijk niet medeplichtig is geweest, dan zegt onze Schrijver boudweg, dat in die besluiten

[1]) De leer der oude christelijke Kerk op dit punt vindt men zeer nauwkeurig uiteengezet bij V. Hefele, *Beiträge*, Bd. I, S. 39—59, alsook in de *Dissertatio de S. Zenonis doctrina*, cap. VII, bij Migne, P. L. XI, col. 129 seqq.

„juist het tegenovergestelde" te vinden is; klaarblijkelijk vertrouwt hij bij die bewering, dat men hem, zonder V. Hefele op te slaan, op zijn „onpartijdig" woord zal gelooven.

Erkend moet worden, dat sommige kerkvaders, met name Athenagoras, Irenaeus, Clemens van Alexandrië, Basilius, Minucius Felix e. a., aan hun afkeer van het tweede huwelijk in vrij krasse termen hebben lucht gegeven, doch dien afkeer op te vatten als het uitvloeisel eener „vleeschelijke beschouwing" des huwelijks is geheel en al averechtsch. Men mag daarbij juist aan eene hooge en zeer ideale opvatting des huwelijks denken. Wie zich b. v. met den romeinschen rechtsgeleerde Modestinus het huwelijk voorstelt, niet slechts als „conjunctio maris et feminae", maar vooral ook als „consortium *omnis* vitae, divini et humani juris communicatio" [1]), m. a. w. als totale en onafscheidelijke vereeniging van hart en geest der echtgenooten, die kan zich nauwelijks voorstellen, dat de scheiding der lichamen door den dood in staat zou zijn om ook de zoo innig vereenigde geesten te scheiden; de metaphorische benaming van „adulterium" (μοιχεία), welke Athenagoras aan het tweede huwelijk geeft, moge ietwat scherp klinken, volgens deze ideale opvatting van het eerste huwelijk is die metaphora inderdaad goed gekozen. En dat zij slechts *metaphora* is, doet Athenagoras duidelijk genoeg uitkomen door er het epitheton *decorum* (εὐπρεπῆς) aan toe te voegen. Zulk een epitheton laat zich toch bezwaarlijk plaatsen bij het woord *adulterium*, wanneer men het in niet overdrachtelijken zin neemt.

Omtrent de waarde van den maagdelijken staat valt er met Dr. P. niet te redeneeren; zijn Protestantisme schijnt hem

---

[1]) L. 1 ff. *De ritu nuptiarum* (XXIII, 2), *Corpus iuris civilis, Digesta*, ed. Mommsen, p. 295. Ook de heidenen dus zagen in het huwelijk nog wel iets hoogers dan eene instelling, slechts „liberorum procreandorum causa" in het leven geroepen.

op dit punt met volledige blindheid te hebben geslagen. Hij meent in de hoogschatting der virginiteit te zien: „een schandelijke miskenning van de schoone roeping der vrouw als moeder", en den „liefdeloozen geest der wereldverachting" (blz. 399); over de mystieke, door den Zaligmaker zelf geheiligde beeldspraak, krachtens welke „de gewijde maagd de bruid is van Christus", veroorlooft hij zich volgende ongelukkige tirade: „Welk eene vreeselijk zinnelijke voorstelling! Zij is geschikt om in jonkvrouwelijke harten eene hoogst betreurenswaardige vlam te doen ontbranden, waardoor alle ware vroomheid, alle reinheid van ziel wordt verslonden" enz. (blz. 400, 401). Wie zich, zoo iets lezend, onzen maagdelijken Zaligmaker en Zijne Onbevlekte Moeder voor den geest roept, en op hun voetspoor reine mannen als Paulus en Joannes, maagden als Caecilia of Agnes, of, om te blijven bij hetgeen onze oogen mogen aanschouwen, het door een ieder bewonderd corps onzer religieuzen, dien *moeten* hier wel de woorden van Paulus (I Cor. II, 14) voor den geest komen: „Animalis homo non percipit" enz. Wie „de schoone roeping der vrouw als moeder" in bescherming wenscht te nemen, behoeft waarlijk de christelijke virginiteit niet als haar vijandin aan te zien. De katholieke Kerk, zelf de reine Bruid van Christus, vereert niet alleen tal van „moeders" als hare Heiligen, maar begroet ook iedere vrouw, die als „moeder" haar tempels binnentreedt met de zegenbede van den Psalmist: „Haec accipiet benedictionem a Domino et misericordiam a Deo salutari suo: quia haec est generatio quaerentium Dominum" [1]). Neen, de vijanden van het moederschap zijn, juist sedert het veldwinnen van den zoogenaamd modern-christelijken geest, uit het kamp van Malthus en soortgelijke „redelijk-zedelijke" menschenvrienden voor den dag gekomen.

Wat de kerkvaders betreft, hen allen bezielt dezelfde „ge-

---

[1]) *Rituale Romanum: Benedictio mulieris post partum.*

zonde" geeest, dien de leeringen van Christus en van den H. Paulus ademen. Van den eenen kant handhaven zij tegenover Ebionieten en Jovinianen de hooge verdienste der maagdelijkheid, van den anderen kant verdedigen zij tegenover Manichaeën, Marcionieten, Eusthatianen, Encratieten of Tatianen de wettigheid en heiligheid van het huwelijk. Dr. Pijper zelf getuigt het: „De strijd tegen de ontucht is ook een strijd tegen de verachting van het vrouwelijk wezen en voor de heiligheid van het huwelijk", en hij voegt er bij: „*De geheele boetewetgeving* is in deze richting voortgegaan" (blz. 384). Welnu, de Kerk heeft dus in haar *geheele* boetewetgeving getoond, dat het haar met dien strijd hooge ernst was. Haar liefde voor de maagdelijke reinheid stond haar daarbij geenszins in den weg, zoodat Hiëronymus terecht zeggen mocht: „Geenerlei afbreuk geschiedt het huwelijk, ook al wordt de maagdelijkheid als van hoogere waarde beschouwd. Laat ook gehuwde vrouwen groot gaan op haren staat, ofschoon ze ten opzichte der maagden slechts de tweede plaats innemen" [1]). M. a. w. huwelijk en maagdelijkheid staan niet tot elkander als „noodzakelijk kwaad" tot goed, maar, gelijk Paulus reeds gezegd heeft, als goed tot beter.

Het vierde hoofdstuk, dat over de slavernij handelt, is, op enkele gunstige concessies aan het Christendom na, eene voortdurende aaneenschakeling van kerkelijke bepalingen (Dr. P. beschouwt ze allen als *boete*-literatuur), waaruit, terecht of ten onrechte, wordt opgemaakt, dat de Kerk der eerste zes eeuwen niet alles heeft ge-

---

[1]) S. Hiëronymi *Epistola XXII ad Eustochium*, n. 19: „Dicat aliquis: et audes nuptiis detrahere, quae a Deo benedictae sunt? Non est detrahere nuptiis, cum illis virginitas antefertur... Glorientur et nuptae, cum a virginibus sint secundae". Migne, XXII, col. 405. Men zie ook de *Stromata* van Clemens v. Alex. op tal van plaatsen en een zeer schoone plaats bij Jacob v. Nisibis, *Opera* (armenice et latine), Romae 1756, p. 381, 382.

daan om het lot der slaven te verbeteren. Hoe talrijk ook hier weer de geciteerde canons zijn, het onderzoek is hoogst oppervlakkig: nergens wordt gevraagd, of de Kerk wel anders *kon*, of de bestaande maatschappelijke en rechtsverhoudingen de gewraakte bepalingen niet onvermijdelijk maakten. Toch ligt het vermoeden daartoe voor de hand, wanneer men weet, hoe ontzaglijk veel de Kerk, waar zij zulks vermocht, tot verbetering van het lot der slaven heeft uitgericht. Werken als van Biot, Wallon, Paul Allard, Möhler [1]), Von Hefele hebben dit op overtuigende wijze aangetoond; of mochten die katholieke geleerden Dr. P. als te „gemoedelijk" of als „dilettant-geschiedschrijvers" gelden, dan kunnen wij b. v. wijzen op een vrijdenker als de Pressensé, die zelfs het Christendom in deze tegenover de min gunstige beoordeeling van Overbeck in bescherming neemt [2]). Doch van al die uitgebreide historische werken neemt Dr. P. geen oogenblik notitie [3]). Hij zweert nu eenmaal bij de „boete-canons"; die moeten ook hier het pleit alleen maar beslissen.

En ging het dan bij de vermelding dier canons nog maar eerlijk toe! Doch, neen. Wij lezen, om slechts één enkel voorbeeld te geven, op blz. 423: „Gelijk bij de heidensche staatswetten, zoo mocht ook bij het kerkelijke boetegericht een slaaf

---

[1]) Dr. J. A. Möhler's *Gesammelte Schriften und Aufsätze*, herausgegeben von Dr. Joh. Jos. Ign. Döllinger, Regensburg 1840, Bd. II, S. 54—140.

[2]) E. de Pressensé, *La vie ecclésiastique, religieuse et morale des chrétiens aux deuxième et troisième siècles*, Paris 1877, p. 579. Vgl. p. 457—486.

[3]) Evenmin als Havet, die in zijn: *Le Christianisme et ses origines* wel in het algemeen van „illusions" der christelijke historiographen op dit punt gewaagt, doch met hetgeen die historiographen aan den dag brachten geenerlei rekening houdt. De methode heeft haar voordeelen, maar brengt de wetenschap niet verder.

of een vrijgelatene noch als aanklager noch als getuige optreden". En de gevolgtrekking is onmiddellijk gereed: „Hier worden zij dus niet ten volle als mensch erkend". Tot staving van dit oordeel wordt verwezen naar den 129sten en 131sten canon der carthaagsche synode van het jaar 419. Zoekt men die canons bij Von Hefele op, dan blijkt het, dat Dr. P. niet hun volledigen inhoud heeft medegedeeld. Vooreerst toch is er, wat de *vrijgelatenen* betreft, alleen spraak van de *eigene* vrijgelatenen des beklaagden; een aanklacht van die zijde werd als strijdig met de dankbaarheid of piëteit niet aanvaard. Vervolgens wordt èn voor slaven èn voor vrijgelatenen de hoogst belangrijke uitzondering gemaakt, dat zij wèl als aanklagers mogen optreden, zoodra de *dominus* of *patronus* zich aan hen persoonlijk vergrepen had.

In andere gevallen werden zij, op grond hunner betrekking tot den beklaagde, onder de onbevoegde of verdachte aanklagers (en getuigen) gerekend. Dat was louter een maatregel van jurisprudentie, waarmee geenerlei schending van menschenrechten gemoeid was. Iets dergelijks bepaalt ook ons *Wetboek van Strafvordering*, art. 161 en 162.

Het laatste hoofdstuk eindelijk laakt het optreden der oude christenen tegenover „hunne andersdenkende broeders", tegenover joden en heidenen. Ofschoon „tot verontschuldiging van het koene voorgeslacht" wordt aangevoerd, dat „in hunne oogen de onverdraagzaamheid eene harde noodzakelijkheid [was], en het Christendom [moest] redden", betreurt Dr. Pijper het toch, dat „een zachtmoedig oordeel over kettersche of heidensche gevoelens aan de uitnemendsten onder de oude christenen [b. v. Cyprianus, Ambrosius, Augustinus] ontbroken" heeft. Dr. P. dacht blijkbaar niet aan het bekende spreekwoord omtrent „zachte heelmeesters". Onbegrijpelijker nog is het, dat de Schrijver in het gedrag dier bisschoppen ontrouw wil zien „aan

den geest van Jezus", wiens majesteitvol optreden tegenover de Farizeën — de „andersdenkende broeders" in het oude Israël — toch waarlijk niet aan moderne zoetsappigheid, aan „achting" voor dwaalleeringen doet denken. Christus heeft het zoo eenvoudig en krachtig mogelijk gezegd: „Die niet geloofd zal hebben zal veroordeeld worden", en „indien [iemand] de Kerk niet hoort, hij zij u als een heiden en een tollenaar". De oude christelijke Kerk heeft ongetwijfeld deze woorden van den Godmensch bij haar scherpe veroordeeling van ketterijen en hare uitsluiting van „andersdenkenden" voor den geest gehad; zij heeft waarschijnlijk begrepen, hetgeen iedere welgeordende maatschappij dient te begrijpen, dat zij niet zorgvuldig en krachtig genoeg zich hoeden kon tegen de invloeden, die het op omverwerping harer constitutie gemunt hadden. Daaruit valt, dunkt ons, op zeer bevredigende wijze te verklaren hetgeen Dr. P. „minder schoon" en „hatelijk" vindt: b. v. de voorschriften om geen jood te doopen, tenzij na acht volle maanden katechumenaat, stervensnood uitgezonderd; om den omgang met ketters en joden, meer nog dan dien met heidenen te ontwijken; om niet bij joden in dienst te gaan; om geen kinderen uit te huwelijken aan heidenen, ketters of joden. Het is inderdaad zonderling, dat men in naam der „menschelijkheid" aan Kerk en Christendom rechten ontzegt, die men, stilzwijgend of uitdrukkelijk, voor allerlei kringen en genootschappen eerbiedigt.

Wat eindelijk den *toon* betreft, waarin dikwerf de kerkvaders aan hunne verontwaardiging over ketters en ketterijen lucht hebben gegeven, valt het moeilijk om daarin iets bijzonder teekenends, laat staan iets vernederends, voor den toenmaligen beschavingstoestand te zien.

Veroordeelingen of gestrenge berispingen, vooral wanneer zij met rechtmatige verontwaardiging worden uitgesproken, zullen *nooit* eene gelegenheid zijn om zich eens zoetsappig vriendelijk of „humaan" te betoonen. Bovendien is de toon, *waarin* iets

gezegd wordt, in vergelijking tot *hetgeen* gezegd wordt, slechts eene bijzaak: eene bijzaak, die men in onzen tijd gaarne tot een hoofdzaak zou maken, ten koste der heilige en onschendbare waarheid. Zoo wil men, althans in theorie, want in de praktijk laat men die humaniteit in den toon nog al eens varen, getuige de uitlatingen van Dr. P. over „loerende" biechtvaders, „kerkelijke schipperzucht", „betreurenswaardige vlammen in jonkvrouwelijke harten" en zoo meer.

Maar genoeg. Ons oordeel over dit werk kunnen wij aldus kort samenvatten. Met behulp eener zeer te waardeeren kennis en werkkracht heeft Dr. P., voornamelijk ten gerieve van meer ontwikkelde protestantsche lezers, een stuk der kerkelijke geschiedenis derwijze toegelicht, dat tal van lichtstralen niet op, doch bezijden het doek zijn gevallen. Oorzaak daarvan zijn voornamelijk sommige kwalijk verholen tendenzen bij den geschiedschrijver zelf, een hoogst zonderlinge opvatting van „onpartijdige" geschiedschrijving en, wat het tweede gedeelte van het werk betreft, ook de al te groote eenzijdigheid der gegevens.

Mocht het zijn, dat Dr. P. onder het voortzetten van zijn arbeid genoemde gebreken nog weet te verhelpen, dan lijdt het geen twijfel, of de volgende boekdeelen zullen beter dan dit eerste des Schrijvers noeste vlijt beloonen. Niet zonder eenig goed vertrouwen zien wij met onverminderde belangstelling het vervolg te gemoet.

Warmond. Dr. Th. Vlaming.

OORDEEL VAN EEN ONGELOOVIGE OVER DE ROOMSCH-KATHOLIEKE KERK.

Onlangs haalden wij uit het werk van William Hurrell Mallock: *Is life worth living? Is het leven levenswaardig?* een scherpzinnig oordeel aan over de H. Schrift. Op verscheidene plaatsen van dit boek vinden wij inderdaad eene verdediging der Katholieke Kerk, die zeer opmerkenswaardig is. Zijn boek, dat vooral in de Vereenigde Staten van Amerika zeer verspreid is, moet ongetwijfeld een gunstigen invloed uitoefenen op het oordeel van protestanten en ongeloovigen, die in hun dwaling en ongeloof de rust des gemoeds te vergeefs gezocht hebben. De verschijning en verspreiding van dit werk is een gunstig teeken des tijds. Zeker is het voor ons Katholieken in deze dagen, waarin de Kerk zoo hardnekkig wordt aangevallen in hare leer en in haar opperhoofd, een zoete troost dergelijke getuigenissen uit de rijen des ongeloofs te vernemen. De andersdenkenden mogen er een bewijs in zien, hoe ons voorvaderlijk geloof inderdaad is een: *rationabile obsequium.*

Ik heb de voornaamste getuigenissen, zonder bepaalde systematische indeeling, welke niet wel mogelijk was, onder verschillende hoofden gerangschikt en bied ze aldus den goedgunstigen lezer aan. Zeker, het is slechts vertaling; maar de inhoud is zeer belangrijk, troostvol en overtuigend.

HET ANATHEMA.

„Er zijn menschen, wij kennen er ongetwijfeld, die buiten de Kerk hun best doen om den weg te volgen, die geleidt tot

God; en men vindt, dat de orthodoxie hen wreedelijk veroordeelt, om de eenige reden, dat zij niet instemmen met een of andere duistere leering, terwijl toch noch de verwerping noch de aanneming hun leven en hun hart heeft kunnen verslechteren. Dit verwijt treft zeker bepaalde vormen van orthodoxie, maar het geldt niet voor het katholicisme. Er is wellicht geen punt, waaromtrent de meeste menschen zoo slecht ingelicht of zoo onwetend zijn als omtrent de wijze maar uitgestrekte liefde der zoogenaamde anathematiseerende Kerk. Deze liefde wordt over 't algemeen zoo weinig begrepen, dat het noemen er van zelfs den schijn heeft van een vreemde paradox. Zeker, vele paradoxen zijn in wezenlijkheid leugens, gelijk zij er op het eerste oog ook uitzien; maar hier is het niet zoo, wij vermelden hier eenvoudig een feit. Nooit heeft men een godsdienstig lichaam gezien gelijk de Roomsche Kerk, waar met zulk eene uiterste gestrengheid de dogmatische leer werd vastgehouden en tegelijkertijd zulk eene volmaakte rechtvaardigheid betracht werd, ingegeven door de sympathie voor hen, die de verkondigde leer niet aannemen. Zij veroordeelt het goede niet, zij veroordeelt zelfs geen ijverigen eeredienst daarom alleen, omdat deze buiten haar schoot zich bevindt. Integendeel verklaart zij uitdrukkelijk, dat men tot de kennis „van den waren God, onzen Schepper en Heer, door het natuurlijk licht der menschelijke rede" kan geraken; en zij verstaat hier door „de rede", het geloof zonder het licht der openbaring; en zij spreekt het anathema uit over degenen, die dit ontkennen. De braven en nederigen van harte, die haar niet kennen of haar ter goeder trouw van zich afstooten, laat zij vertrouwend over aan de onberekenbare barmhartigheden Gods; maar buiten eene openbaring, die haar daaromtrent zou gegeven worden, kan zij noodzakelijkerwijze niets over hen beslissen. Algemeen neemt men in de wereld aan, dat de Jesuïeten de vurigste en meest eischende apostelen zijn van den overdreven godsdienstijver, dien men van haar onderstelt; welnu, ziehier wat een Jesuïetisch godgeleerde op dit stuk zegt: „Een ketter, die overtuigd is, dat zijne sekte het beste geloof is of zelfs even goed als de andere, heeft geen verplichting om aan de Kerk te gelooven... en zoo menschen, opgevoed in de ketterij, sinds hun kindsche jaren de overtuiging hebben, dat wij het woord Gods bestrijden en aanvallen, dat wij afgodsdienaars zijn en gevaarlijke menschen, en dat wij ontvlucht

moeten worden als de pest, dan kunnen zij, zoolang deze overtuiging duurt, in geweten niet naar ons luisteren" [1]).

Aldus heeft de Kerk voor hen, die buiten haar zijn, slechts in één geval eene veroordeeling, en zijn hare anathema's slechts gericht tegen diegenen, die haar met open oog verwerpen, zonder te luisteren naar hunne overtuiging, die hun zegt, dat zij in de waarheid is. Zij veroordeelt hen, niet omdat zij hare leer niet als de ware aannemen, maar omdat zij, de waarheid kennend, toch in hunne verblinding volharden; omdat zij niet willen gehoorzamen, wel wetend, dat zij dit zouden moeten. Aldus bestaat de zedelijke misstap, die een katholiek begaat met eene voor het verstand ondoordringbare leer te verwerpen niet in de kwade gevolgen, die uit zijne ontkenning mocten voortkomen; daarin moet het niet gezocht worden; maar in de ongehoorzaamheid van zijn vrijen wil, in het verzet, dat er, in dusdanig geval, de oorzaak en het gevolg van is."

DOGMA EN BIJZONDERE OPINIE.

De schrijver toont aan, dat men vaak in zijn oordeel over de Kerk het dogma verwart met de vrome meeningen van sommige schrijvers, en zegt verder.

„De verwarring, die daaruit voortkomt, doet het voorkomen, alsof de Kerk verantwoordelijk is voor de zeer vreemde geschiedenissen van heiligen, voor de verhalen over de plaats en het voorkomen van den hemel, van de hel, van het vagevuur; het komt dan voor, alsof deze dingen logisch met haar verbonden zijn en alsof alles daarmede moet staan of vallen. Zoo gebeurde het den heer James Stephen eens, dat hij bij het lezen eene opinie ontmoette van Bellarminus met de bewijsvoering, ten gunste daarvan uiteengezet, ten opzichte van de plaats van het vagevuur. Inderdaad komt ons de meening van Bellarminus tamelijk dwaas voor. De heer James Stephen besloot daaruit, dat de Roomsche Kerk het op denzelfden titel is. Indien hij de zaak een weinig beter bestudeerd had, dan zou hij die bewijsvoering niet zoo ernstig hebben opgevat. Hij zou gezien hebben, dat hij zoodoende niet de leer der Kerk bestreed,

---

[1]) De schrijver haalt hier aan: Busenbaum, geciteerd door Dr. J. H. Newman, in zijn brief aan den graaf van Norfolk.

maar slechts eene opinie, die zij wel niet veroordeelt, maar waaraan zij nooit hare sanctie heeft gegeven. Indien hij wat oplettender Bellarminus bestudeerd had, dan zou hij gezien hebben, dat de schrijver uitdrukkelijk verklaart, dat het eene vraag is, „waar het vagevuur is, en dat de Kerk niets daaromtrent beslist heeft". Hij zou van denzelfden schrijver nog geleerd hebben, dat de Katholieke Kerk geen geloofspunt maakt van Bellarminus' meening, waar hij volhoudt dat er in het vagevuur een materieel vuur zou wezen. „Wat de intensiteit betreft van de pijnen des vagevuurs, hoewel allen toestemmen, dat zij alles, wat wij in het leven kunnen lijden, overtreffen, bestaat er toch geen zekerheid omtrent de wijze, waarop dit moet worden begrepen en verklaard"... En eindelijk zou hij geleerd hebben — wat bij het overige de aandacht verdient — dat, volgens Bellarminus, „er zooveel onzekerheid bestaat omtrent den duur der pijnen in het vagevuur, dat het vermetel zou zijn om daarover iets te willen beslissen".

Ziedaar dan een voorbeeld uit de vele anderen, waaruit men ziet, hoe men voor onveranderlijke leer der Katholieke Kerk zelve datgene aanziet, wat slechts bijzondere, eigen opvattingen zijn of voorbijgaande meeningen, aan bijzondere tijdperken eigen, en hoe daaruit volgt, dat het even onredelijk zou zijn de eerste als onwaar te veroordeelen, omdat de andere aldus ons voorkomen, als wanneer wij de geheele aardrijkskunde voor valsch zouden verklaren, om reden dat de aardrijkskundigen nog verkeerde begrippen hebben omtrent streken, die nog niet met zekerheid bekend zijn. In de middeleeuwen meende men het middelpunt der aarde als de plaats van het vagevuur te kunnen aanwijzen. De nieuwere aardrijkskundigen hebben geloofd, dat er een open zee kon wezen aan de Noordpool. Maar omdat men in beide gevallen gewaagde veronderstellingen gemaakt heeft, daar volgt niet uit, dat men niets dan onwaarheden verkondigd heeft. De Kerk, het kan niet ontkend worden, heeft lang geleefd en is voortgegaan te midden van vele onjuiste meeningen; van buiten gezien, kan het den schijn hebben, alsof deze meeningen onafscheidelijk met haar verbonden zijn. Maar de wetenschap is vooruitgegaan en men bemerkt dat er grond bestaat om ze te verwerpen. Zij heeft er reeds verscheidene prijsgegeven, zij zal ongetwijfeld niet aarzelen om nog meerdere op zij te zetten, zij zal dit niet doen met groote voortvarendheid, maar kalm en bedaard, naar-

mate dat een rustig licht haar met nieuwe stralen zal beschenen hebben."

Onfeilbaarheid.

De schrijver spreekt hier over „een der eerste karaktertrekken, die noodzakelijk voor een geopenbaarden godsdienst vereischt worden", en over „de gevolgen, die wij tegenwoordig in opmerkenswaardige ervaring zich zien openbaren door de ontkenning van dit karakter".

Hij schrijft: „Ik wil dan spreken over de noodzakelijkheid van eene absolute onfeilbaarheid. Iedere bovennatuurlijke godsdienst, die in dit opzicht hare eischen laat vallen, geeft zich, het is duidelijk, slechts uit voor eene halve openbaring. 't Is een hybridisch ding, half natuurlijk en half bovennatuurlijk, en als gevolg daarvan heeft hij in de practijk slechts de eigenschappen van een natuurlijken godsdienst. In zoover hij zich geopenbaard verklaart, verklaart hij zich natuurlijkerwijze onfeilbaar; maar daar het vooreerst moeilijk is het geopenbaard gedeelte te onderscheiden en vervolgens het te begrijpen — want eene openbaring kan verschillend, ja tegenstrijdig uitgelegd worden — zou het even goed zijn dat deze openbaring nooit gedaan ware.

Men zal er slechts in zekeren zin eene onfeilbare openbaring van maken of, met andere woorden, eene openbaring, die verplichtend is voor allen en voor ieder, in zoover er, ter verklaring van dit (geopenbaarde) testament, een gezag zal wezen, gelijk aan het gezag van dit testament zelf.

Hoe eenvoudig deze waarheid schijnen moge, het menschelijk geslacht heeft er den tijd voor genomen om haar te leeren. Inderdaad is men eerst in onze dagen er toe gekomen den practischen zin er van te vatten. Maar nu op dit oogenblik leert de geschiedenis haar door de ervaring op zulk eene duidelijke wijze kennen, dat men zich niet meer vergissen kan.

Dat is de ervaring van het protestantisme en van den toestand waarin het nu, na drie eeuwen, verloopt.

Het is er eindelijk toe gekomen ons de ware uitkomst te leeren kennen van de loochening der onfeilbaarheid bij een godsdienst, die zich bovennatuurlijk verklaart. Wij beginnen eindelijk in het protestantisme te zien, niet meer de hervorming van een vervalschte

openbaring, evenmin de vervalsching van eene waarachtige openbaring, maar de practische loochening van alle openbaring. Het ontbindt zich snel en is reeds tot het natuurlijk theïsme teruggebracht, aldus nog toonend, wat het natuurlijk theïsme als heerschende macht vermag. Beschouwen wij Engeland, Europa en Amerika en beschouwen wij den toestand der geheele protestantsche wereld. Wij vinden daar inderdaad nog een godsdienst, maar in dien godsdienst verdwijnt niet alleen het bovennatuurlijk element, maar ook het natuurlijk element wordt nevelachtig. Zeer zeker loopt deze wezenlijke verandering, zooals Mr. Leslie Stephen aanmerkt, uit op den godsdienst der droomen: alle leeringen hebben het onbestemde der droomen, en de omtrekken verwisselen voortdurend even als in den droom.

De godheid van den Christus, de aard van zijn verlossingswerk, de H. Drieëenheid, de kracht der Sacramenten, de inspiratie van den Bijbel, geen enkel dezer punten of leeringen, waarvoor de protestanten weleer zoo fier den strijd voerden, of zij zijn tegenwoordig onbepaald en veranderlijk; zij verflauwen en plooien zich naar ieders grillen. Feitelijk eindigt het protestantisme met expliciet te worden wat het altijd impliciet geweest is: niet meer een bovennatuurlijke godsdienst, die de natuur vervolmaakt, maar een natuurlijke godsdienst, die het bovennatuurlijke ontkent.

Wat heeft het als natuurlijke godsdienst nog voor invloed in de wereld? Een groot gedeelte van zijn vroegeren invloed is wellicht nog blijven leven; maar het is slechts een voortduur van iets, dat weggaat, en niet daaruit moeten wij ons oordeel opmaken. Wij moeten het beoordeelen uit zijn intrinsiek streven. En uit dit oogpunt worden zijn practische invloed, zijn leer, zijn zedenleer, zijn leidende werking spoedig even zwak als zijn theologie. Zoolang zijn overgeleverd systeem en moraal overeenkomt met hetgeen de menschen in andere opzichten nog aannemen, kan het nog de uitdrukking wezen van een algemeen streven, dat indruk maakt, omdat het zich zoodoende bekleed ziet met de sanctie van talrijke en eerbiedwaardige vereenigingen. Maar laat een algemeen streven er mede in strijd komen, en aanstonds zal zich zijne inwendige zwakheid openbaren. Ter overtuiging is het voldoende om bij de protestanten het zedelijk karakter van den Christus te beschouwen en de waarde, die men aan zijn leven toekent.

Dit leven is, volgens de christelijke leer, vrij van fout en dwaling; en zoolang men hieraan gelooft, behoudt men het hooge gezag van Christus' voorbeeld. Maar men passe hier de echt protestantsche methode toe, en terstond vertoont dit gezag teekenen van zwakheid. Indien men verklaart, dat de Christus niets meer geweest is dan een zondenvrij mensch, dan behoudt men met dusdanige stelling niet lang meer het gezag, dat noodzakelijk is om vol te houden, dat hij werkelijk voor alle fouten gevrijwaard was. In zijn gedrag komt ons alles lofwaardig voor, maar wij zijn het, die goedkeuren, niet hij. De rollen zijn hier omgekeerd. Wij stellen ons zelf tot verdedigers van den eeuwigen en heiligen Rechter; en de onfeilbaarheid der zedelijkheid gaat van hem over op ons. Ziehier, met andere woorden, de practische formuleering van het moderne protestantisme. De protestantsche leeraar zal ons zeggen: „Dusdanige levenswijze is de beste, op mijn woord, geloof mij, en zoo gij een voorbeeld behoeft, gaat dan naar dien uitstekenden zoon van David, die, op mijn woord, geloof mij, wel de beste der menschen is geweest". Maar, ook in dit geval doet zich de vraag voor: hoe zullen de protestanten het door hen geprezen karakter interpreteeren? Daarop zullen zij wel nooit een voldoend antwoord kunnen geven.

Naar ieders verschillende interpretatie, gaat de schrijver voort, zal ook de navolging van Christus een geheel verschillende beteekenis verkrijgen, en er zal geen zedelijke afdwaling meer gedacht kunnen worden, die niet als leerregel kan worden voorgesteld, volgens protestantsch beginsel. Vervolgens, weer letterlijk weergegeven, lezen wij: „Dit is echter nog niet alles. De mannen, die ik aanhaalde, komen allen overeen in de verklaring, dat wij in den Christus een volmaakt zedelijk toonbeeld hebben; het verschil van meening treedt eerst in het licht, als zij moeten verklaren, waarin dit toonbeeld bestaat. Maar de protestantsche logica blijft hier niet staan. Van het oogenblik, dat wij ons als beoordeelaars stellen van die veronderstelde volmaaktheid, kan het niet anders, of wij zullen hier en daar eenige sporen van onvolmaaktheid meenen te ontdekken. En dit juist is men begonnen te doen. Een der knapste koppen van het laatst geslacht, een der meest logische denkers van het Engelsch protestantisme, professor Francis Newman [1]), heeft verklaard, dat er in

[1]) Jongere broeder van kardinaal John Henry Newman z. g.

het karakter van den Christus zekere zedelijke afwijkingen gevonden worden; zoodat de genadeslag aan het zedelijk gezag van het protestantisme er aan toegebracht is door een man uit het eigen huis. De aanmerkingen van prof. Newman waren inderdaad lang niet ingrijpend, namen den eerbied niet weg. Maar van het oogenblik af, dat zulk een diep godvruchtig man zich dusdanige aanmerkingen veroorlooft, kan men gemakkelijk raden, wat men van anderen heeft te verwachten. Inderdaad, het is een feit, dat met den dag duidelijker in het licht treedt: er blijft voor de zich nog protestantsch noemende wereld niets meer van het hooge gezag over in het zedelijk toonbeeld van den Christus; wat er in naam nog van overblijft doet het verlies des te gevoeliger uitkomen. Men ziet er al de onzekerheid, waarin men zich bevindt, al de treurigheid der verwarring en verdooldheid in saamgevat en uitgedrukt. De onlangs nog zoo vaste en zekere houding en taal verkrijgen, zoo men alles van meer nabij onderzoekt, een geheel ander voorkomen en klank, en hoe meer men toeluistert en aandachtig de zaken beziet, des te minder kan men met duidelijkheid onderscheiden wat men hoort en ziet. „Wat zullen wij doen om zalig te worden?" vraagt men nog. En de lippen waarvan eertijds de orakels kwamen, prevelen slechts half verstaanbaar: „Helaas, wat zullen wij doen?"

Aldus vertoont zich thans het natuurlijk theïsme in al zijn onmacht. En bij die zoo sombere en zoo dreigende veranderingen, die weldra alles zullen aantasten, bij den onafzienbaren stortvloed van meeningen, die op het punt staat los te breken, bij de aardbeving, die den grond der zedelijkheid onder onze voeten in beweging brengt, de oude grenzen en afbakening verwoest en verslindt, die de graven openlegt, waarin het bederf des heidendoms verborgen was, zullen wij die onmacht hoe langer hoe meer zich zien openbaren. Het steunt nog slechts op den bodem, waarop zijn voet rust; de aarde beeft en het beeft mede; het is er mede evenals met ons. Het heft tevergeefs de smeekende handen ten hemel. De hemel ziet er niet meer naar om. Geen goddelijke hand strekt zich uit om het te steunen of te geleiden."

Men zal moeilijk bij eenig ongeloovig schrijver eene dergelijke bladzijde vinden, waarin de treurige, de alverwoestende gevolgen der loochening van een onfeilbaar leergezag bij den geopenbaarden godsdienst, met zooveel duidelijkheid, met zoo diepe waarheid ge-

schetst zijn. Vullen wij deze bladzijde nog aan met hetgeen onze schrijver op eene andere plaats, wel met minder scherpzinnigheid, maar toch niet minder opmerkenswaardig, zegt van de onfeilbaarheid des Pausen.

ONFEILBAARHEID VAN DEN PAUS.

„Zoo vertoont zich dan de Kerk in het opzicht der onfeilbaarheidsleer geheel anders, ja het tegenovergestelde van hetgeen, wat men van haar tot nog toe geloofde. Men heeft verondersteld, dat deze alleen slechts dwang en geen vrijheid bracht. Feitelijk brengt zij beide en, alles wel beschouwd, het eene even volkomen als het andere. De leer der onfeilbaarheid is klaarblijkelijk als een kabel, die degenen, welke haar aannemen, vasthecht aan zekere werkelijke of onderstelde feiten uit het verleden, maar deze kabel kan onbegrijpelijk verlengd worden. 't Is geen verhindering alleen, het is ook een hulp; en zij, die haar hebben vastgegrepen, kunnen zonder vrees zich wagen op de golven der bespiegeling dáár, waar anderen, alleen op eigen krachten steunende, ontwijfelbaar zeker zouden vergaan. En de centralisatie van deze onfeilbaarheid in den persoon eens menschen, biedt, van katholiek gezichtspunt, geen moeilijkheid. Men heeft gezegd, dat de Paus op een goeden dag een dogma zou kunnen maken, zoo absurd mogelijk, zooals het in zijn hoofd zou opkomen, en dat de katholieken, ten spijt van alle mogelijke tegenwerpingen, dat zouden verplicht zijn aan te nemen. Nu is het wel waar, dat de Paus het zou kunnen, in die beteekenis, dat geen uitwendige macht hem hierin zou verhinderen. Maar wie de katholieke leer belijdt, weet, dat de Paus het nooit doen zal. En juist deze afwezigheid, dit buitengesloten zijn van allen uitwendigen dwang, wekt bij den katholiek het geloof, dat hij heeft aan de inwendige macht, die de Kerk bestuurt."

DE WEG TEN LEVEN.

In het laatste hoofdstuk wijst de schrijver met nadruk op het doel, waarmede zijn boek geschreven werd. Dit was geen ander dan de groote kwestie over de natuur des menschen en de wijze, waarop deze beschouwd moet worden, toe te lichten, te midden

der alom heerschende verwarring van begrippen. Hij wilde aantoonen, dat deze groote vraag eindelijk een antwoord vinden zal, niet voortkomend van de uitwendige evidentie, maar uit den mensch zelf en van zijn eigen wil, indien hij er een heeft. Het positivisme, dat, zoo het gevolgelijk voortgaat, den mensch alles, tot zelfs het begrip van zijn zedelijke natuur, ontneemt en aan zijn leven alle waarde ontrooft, heeft de groote levensvraag scherper en dreigender dan ooit te voren gedaan was gesteld, het heeft het groote vraagstuk van geloof of ongeloof gemaakt tot het hoogste practische vraagstuk. Het heeft den mensch gedwongen om alles op één worp te zetten. De schrijver stelt dezen toestand zoo scherp mogelijk aldus voor.

„Wat zijn wij? Hebben wij tot nog toe in ons zelf slechts ijdele begoochelingen gehad, ja of neen? En moet alle hoop, die tot heden toe alle veerkracht aan het leven schonk, verdwijnen en ons geheel en voor altoos ontnomen worden? Of zijn wij werkelijk wat men ons geleerd heeft te gelooven? Hebben wij wezenlijk zekere neigingen, die wij nog edel en heilig kunnen noemen en die niet uitsluitend voorbijgaande zijn? Hebben wij nog eenig recht op dien eerbied, dien wij geleerd hebben ons zelf toe te dragen?

Zie, daar ligt de moeilijkheid. Hier moet de strijd worden aangebonden, hier op den drempel en aan den ingang der geestelijke wereld. Zijn wij geestelijke en zedelijke wezens of zijn wij dit niet? Dit is de beslissende vraag, waarop bevestigend of ontkennend moet geantwoord worden. Is het ons, met open oogen en open hart, gegeven ja te zeggen, dit te zeggen onbevreesd, onverwrikt en in het aanschijn der geheele wereld, dan is er schier niet meer te vreezen. Wij zullen den goeden strijd gestreden hebben en het geloof bewaard; en alwat ons nog zou kunnen ontbreken, zal ons zonder twijfel daarenboven nog geschonken worden. Van dit geloof in ons zelf zullen wij komen tot het geloof in God, die er de eenige gerechte grondslag en mogelijke vervolmaking van is, en wellicht zullen wij van het geloof in God tot de kennis geraken van zijn woord, dat in ons midden weerklinkt. In ieder geval, wat ook de moeilijkheden des verledens kunnen zijn, waardoor wij nog kunnen teruggehouden worden, er zullen zich geen nieuwe moeilijkheden meer voordoen, en die, welke wij met moed zullen getrotseerd hebben, zullen weldra worden opgehelderd."

Maar hoe zullen wij die eerste beslissing nemen, hoe dien eersten

stap doen? vraagt dan de schrijver en antwoordt: onze zedelijke wil, indien wij er een bezitten, hij alleen moet hier beslissen. En na gewezen te hebben op deze zeer groote laatste moeilijkheid, eindigt hij ongeveer met de volgende treffende woorden: „En toch, het kan geschieden, dat het geloof de bovenhand verkrijgt en er in slaagt ons de oogen te openen; dat de prijs van den schat, dien wij zoeken, ons den moed en de kracht geeft om hem te bemachtigen. Het kan geschieden, dat de mensch, den weg gezien hebbend, dien hij hulpeloos gedwongen is te volgen, van houding verandert, dat hij slechts zwakheid ziende in zijn hoogmoed, kracht zoekt in de nederigheid en nog eens leert spreken: „Ik geloof wel, dat ik nooit zal kunnen begrijpen". Hij spreke maar eens aldus, en terstond zal het licht aanbreken over zijn pad. In de verwarring, den twijfel en de duisternissen zal Gods aanschijn voor hem dagen en langzamerhand zich aan hem vertoonen: men zal zich hooren roepen door zijn Woord. Heeft men eenmaal de zedelijke natuur van ons wezen aangenomen, dan zal men zich opheffen tot het theïsme en men zal tot de kennis geraken van eene Kerk, van eene zichtbare uitdrukking dier zedelijke natuur, welke wij bezitten en welke onafscheidelijk is van ons einde en van de bestemming, waartoe wij komen moeten, gelijk zij nauw verbonden is aan ons geluk, aan onze verlangens en aan de bekroning van ons leven. Dan zullen wij alles, wat groot en heilig is, een vasten vorm zien aannemen om ons ter hulp te komen. De genade en de barmhartigheid zullen ons bereiken langs zekere kanalen. Onze natuur zal zichtbaar vrijgemaakt worden van hare zwakheden en van hare ellenden, vrijgemaakt, niet in een droom of in de verbeelding, maar feitelijk. God zal ons een broeder en een vader worden, en wij zullen op zekere wijze van de familie wezen van den Almachtige, die is alom en altijd. De liefde voor de deugd zal niet meer eenvoudig een particuliere smaak zijn; het zal eene waarachtige onderscheiding zijn, welke ons deel doet hebben aan de eeuwige kracht en den eeuwigen schat; en alles, wat de mensch als het hoogste vereert in zijne echtgenoote of in zijne zuster, hij zal het overal aanschouwen en altoos heilig, hij zal er de hoogste verheerlijking van zien in eene persoon van dezelfde natuur als wij, in de Moeder van genade, de Moeder der zoete ontferming, die hem zal beschermen tegen den vijand en die hem zal redden in het uur des doods."

Wie eenigszins den troosteloozen toestand kent, waarin het positivisme 's menschen gemoed noodzakelijk moet brengen, kan ook in zooverre begrijpen, hoe dit woord van den edelen schrijver voor velen een straal van licht en hoop kan wezen, al geve het hun ook slechts de hoop van nog te kunnen hopen. Voor ons, die God dagelijks danken voor de gave des geloofs, is het zeer treffend en bemoedigend, als wij opmerken, hoe deze scherpzinnige schrijver, door het licht zijner rede en de aandrift van een edel gemoed, er toe gekomen is om het eenige heil voor den dwalenden mensch te zien en aan te wijzen in de Katholieke Kerk.

F. J. Poelhekke.

DE MENSCH.

EENE PSYCHO-PHYSIOLOGISCHE STUDIE.

„Willoozen" van allerlei slag: krankzinnigen, gehypnotiseerden, zoogenaamd „geboren misdadigers" zijn thans aan de orde van den dag, en daarom meenen wij, dat eene studie over den mensch niet zonder nut zal zijn. Wij hopen rekening te houden, zoowel met de waarheden, welke de groote denkers der middeleeuwen duidelijk hebben voorgesteld, als met de feiten, welke de nieuwere onderzoekingen aan het licht gebracht hebben.

EENHEDEN.

Wich is the natural man,
And wich the spirit? Who deciphers them?
SHAKESPEARE, *Comedy of errors.*

Deze vraag, welke Shakespeare den hertog van Ephesus in den mond legt, op het oogenblik, dat het dubbele paar tweelingen, de beide volmaakt op elkander lijkende Antipholus' en de evenzeer gelijk en gelijkvormige Dromio's, voor hem staan, is thans voor sommige menschen de oorzaak van veel hoofdbrekens.

Wanneer zij zich zelven in het licht der nieuwere wetenschap beschouwen, komen zij tot de overtuiging, dat zij, op zijn minst genomen één dubbelganger hebben en dat er, volgens de hypnotische ervaring, een Ormuz en een Ahriman in hun binnenste huist. Minder gelukkig dan de Dromio's, kunnen zij er niet eens om dobbelen, wie de ware is. Velen, met dien hypnotischen dualis nog niet tevreden, meenen in elke cel, die het grond-

element is, waaruit alle plantaardige en dierlijke weefsels zijn opgebouwd, een individu te moeten zien en worden wetenschappelijk genoodzaakt zich als een pluralis te beschouwen, zoo veeltallig, dat men er duizelig van zoude worden. Die veelheid en zelfs die tweevoudigheid heeft echter eene goede zijde: men heeft altijd „een ander" bij de hand, op wien men de verantwoordelijkheid voor een daad kan schuiven, of eene naamlooze vennootschap, waarin de eene cel-vennoot den anderen voortschuift of voortdrijft en waarin, bij slot van rekening, niemand de aansprakelijke persoon is. Virchow [1]) vergelijkt het levend lichaam met een bijenzwerm, die zich, tot een kluwen vereenigd, aan een boom vasthecht, en Bernstein [2]) beweert, dat men terecht de cel een elementair organisme noemt en aan haar de eigenschappen van een zelfstandig organisme toekent.

Sommigen nemen in die laatste samenstellende deelen nog een levensbeginsel aan, en tot hun getal schijnt Virchow te behooren, ofschoon hij „niet betwijfelt, dat de levenskracht, in mechanischen zin opgevat, bij slot van rekening toch als de uitdrukking van eene bepaalde samenwerking van natuur- en scheikundige krachten moet beschouwd worden" [3]). Anderen, en hun aantal is niet gering, loochenen elke andere kracht dan die, welke in het laboratorium onder hun bereik valt, en beginnen met een levensbeginsel in de planten te ontkennen om daarna, consequent zooals ze meenen, die ontkenning ook op dier en mensch uit te strekken. Nu is het ons plan wel is waar, hoofdzakelijk den mensch te bespreken, maar wij kunnen planten en dieren niet buiten beschouwing laten, omdat het leven van den mensch dan toch ook een zinnelijk leven en een vegetatief leven tevens omvat en omdat zijn verstandelijk leven tot eene zekere hoogte met die beide anderen in verband staat en daarvan afhankelijk is.

---

[1]) *Gehirnpathologie.*

[2]) *Die mechanistische Theorie des Lebens.*

[3]) Virchow's *Archief*, geciteerd door Bernstein o. c.

I. DE PLANT.

De groote vlucht, welke de organische scheikunde in de laatste jaren genomen heeft, en de verrassende uitkomsten der physiologische proeven maken het eenigszins begrijpelijk, dat men de waarde der proefneming wel wat overschat heeft. „La physiologie — beweert Barthelemy de St. Hilaire — doit observer les phénomènes tels que la nature les offre à nos regards; autrement elle met des hypothèses à la place des réalités. L'expérimentation est sans doute chose fort utile, quand elle sait se borner à un service secondaire suivant le conseil de Cuvier; mais en sortant de ses limites elle devient presque un roman, où l'imagination prend une part très périlleuse" [1]). Sedert dat Wöhler in 1828 voor 't eerst eene scheikundige verbinding van organischen oorsprong in 't laboratorium bereidde, heeft men zich met onverdroten ijver op de zoogenaamde organische synthese toegelegd. De bereiding o. a. van de alizarine kleurstoffen, die men vroeger uit de meekrapplant trok, de kunstmatige vervaardiging van suiker (niet saccharine), die onlangs aan Fischer na vele proeven gelukte, en meer andere experimenten van dat soort, geven ons het recht te beweren, dat in de plant werkelijk de scheikundige krachten werkzaam zijn. Van den anderen kant mogen wij, op grond van physiologische proeven, aannemen, dat ook de physische agentia bij den opbouw van het plantaardig organisme ruim hun deel hebben, zooals b. v. de osmose, de imbibitie enz. enz.

Maar, „wanneer de tegenstanders van het vitalisme beweren, dat in de levende wezens volstrekt geene andere factoren werkzaam zijn, dan enkel en alleen de stoffen en de krachten der levenlooze natuur, dan moeten wij deze leer bestrijden.... De tegenstanders van het vitalisme verdedigen hunne meening gewoonlijk door te zeggen, dat, hoe meer vorderingen de physiologie maakt,

---

[1]) *La philosophie et les sciences: Revue des deux mondes* (livr. 15 Nov. 1887).

hoe meer men er toe komt, de verschijnselen, welke men vroeger aan eene levenskracht toeschreef, op scheikundige en natuurkundige wetten terug te brengen; dat het dus maar eene kwestie van tijd kan zijn; dat het eindelijk moet lukken, het bewijs te leveren, dat het geheele levensproces niets anders is dan eene zeer samengestelde beweging, welke geheel en al beheerscht wordt door de krachten der levenlooze natuur. Ons dunkt, dat de geschiedenis der physiologie juist het tegendeel leert. Wij beweren, dat het tegendeel waar is. Hoe dieper, veelzijdiger, grondiger wij in de levensverschijnselen trachten door te dringen, des te meer komen wij tot de overtuiging, dat verschijnselen, die wij reeds physisch en chemisch meenden te verklaren, van veel ingewikkelderen aard zijn en voorloopig met alle mechanische verklaring spotten" [1]). Er zijn voorloopig nog eigenschappen genoeg, waardoor, om ons tot de ultima constitutiva, de cellen, te bepalen, eene levende plantencel zich van eene doode onderscheidt. Geven wij het woord aan de heeren Oudemans en De Vries [2]): „In elke plantencel bevindt zich, ten minste gedurende een zeker tijdstip harer ontwikkeling, een week doorschijnend lichaam. Dit lichaam draagt den naam van protoplast en is het eenige standvastige deel van alle levende cellen. De protoplasten zijn de zetel der levensverschijnselen, de dragers van het leven. De stof, waaruit de protoplasten bestaan, draagt den naam van protoplasma. Dit protoplasma vertoont overal in het plantenrijk, zoowel in zijn voorkomen als in de veranderingen, die het onder den invloed van verschillende reagentia ondergaat, dezelfde eigenschappen" (bl. 1—4). Dit protoplasma heeft veel te doen in de levende plant. De ademhaling is een zijner functies, en deze functie „houdt met den dood der protoplasten op"; bij die ademhaling worden voortdurend „bepaalde stoffen op-

---

[1]) G. Bunge, *Mechanismus und Vitalismus*, Vortrag.

[2]) *Leerboek der Plantenkunde*, Dl. I, *Physiologie*.

genomen en andere stoffen afgescheiden"; de opgenomen stoffen brengen onophoudelijk „spankrachten aan, die aldaar in levende krachten worden omgezet en zoo de krachten leveren voor de verschillende verrichtingen van het levend organisme" (bl. 111). Verder worden „de diffusieverschijnselen in het plantenlichaam hoofdzakelijk door de eigenschappen der protoplasten bepaald" (bl. 153), en hangt het dus van hunne eigenschappen af, „dat de verschillende verbindingen zich niet ordeloos met elkander vermengen, en dat stoffen van groote scheikundige affiniteit naast elkander kunnen liggen zonder zich met elkander te kunnen vereenigen" (bl. 153). „De erfelijke oorzaken van den groei moeten in de protoplasten gezocht worden" (bl. 217). En, sterft de cel af, dan „is het protoplasma schijnbaar een geheel ander voorwerp geworden, dat in uiterlijk en physische eigenschappen geene overeenkomst met het levende protoplasma meer heeft".

Opmerking verdient het, „dat al deze veranderingen volkomen dezelfde zijn, wanneer de dood door het ophouden der ademhaling, b. v. door gemis aan zuurstof, als wanneer hij door geheel andere omstandigheden veroorzaakt wordt" (bl. 136). Voegen wij hier nog bij, om ook met de laatste bevindingen der wetenschap rekening te houden, dat het levend protoplasma zich tot zekere hoogte de bacteriën, bacillen, vibrionen *e tutti quanti* van het lijf kan houden, en dat het doode dit vermogen totaal mist, dan zullen we wel overtuigd zijn, dat er in het protoplasma nog genoeg reacties plaats hebben, waarvan we het fijne niet weten, en dat er voorshands nog onderscheid genoeg is tusschen leven en dood, ook in de laagste planten, de eencellige organismen. Vooral het feit, dat het er niet op aankomt, door welke oorzaak de dood veroorzaakt wordt, toont aan, dat er iets meer dan bloot mechanische en chemische krachten moet aanwezig zijn; ongelijke oorzaken moesten ongelijke gevolgen hebben, wanneer wij niet anders dan met natuurlijke oorzaken te doen hebben, terwijl

waar eenzelfde feit, de dood, plaats heeft, het niet te verwonderen is, dat we ook hetzelfde zien gebeuren.

Maar het verschijnsel, dat men leven noemt, hangt het dan zelf niet uitsluitend af van de eigenaardige structuur van het protoplasma, zoodat de mensch, indien hij oogen had, scherp genoeg om atomen te zien, een pincet, fijn genoeg om atomen te vatten en geduld genoeg om atomen in elkaar te zetten, in staat zou zijn eene levende plantencel te vervaardigen?

Op die vraag, welke o. a. ook in de *Institutiones philosophicae* van Tongiorgi bevestigend beantwoordt wordt, kunnen wij zeggen, dat de mensch het in zijn laboratorium al een heel eind ver gebracht heeft in het in elkander zetten van atomen, terwijl hij nog even ver van de kunst om een levende plantencel te maken verwijderd is als vóór 1828. Er is nog geen enkele natuur- of scheikundige proef bekend, die den weg wijst, langs welken men in het laboratorium zou kunnen komen tot het voortbrengen der verschijnselen, welke, ook in de laagste plant, bij uitnemendheid de levensverschijnselen genoemd worden, nl. zelfbeweging [1]). Van de eenvoudigste plant kan men met recht zeggen, dat zij zelve haar voedsel opneemt en verwerkt, dat zij groeit en zelve hare deelen voortbrengt en dat zij zelve oorzaak is van het ontstaan van nieuwe individuen aan haar gelijk [2]).

De physische en scheikundige krachten, die wij werkzaam zien, leeren ons kristallisaties en praecipitaten kennen, maar eene plant ziet er anders uit dan een Saturnus-boom, en een protoplast gedraagt zich anders dan een geleiachtige neerslag, en een cel-

---

[1]) „Illud proprie vivere dicimus, quod in seipso habet motus vel operationes quoscumque." S. Th. *Quaest. disp.* Q IV, art. 8.

[2]) Wij weten wel, dat er gezegd wordt: „de deeling is niets anders dan de groei buiten de grenzen van het individu" (Haeckel). Maar hoe komt het individu aan die grenzen, en welke schei- of natuurkundige wet geeft het recht om te beweren, dat zulk een groei niet in indefinitum kan doorgaan.

wand is voorloopig nog niet hetzelfde als een diffusie-membraan aan de grens van twee vloeistoffen, die men voorzichtig naast of op elkander schenkt. De physische en chemische krachten streven naar rust, naar standvastig evenwicht, en in eene plantencel heerscht onafgebroken beweging.

De schei- en natuurkundige krachten, aangenomen ook, dat ze in de plant alles vermogen, wat ze in 't laboratorium kunnen, schijnen in de plant nog iets meer in hare macht te hebben, nl. een plant uit de kiem te doen ontstaan en die plant te doen groeien en voorttelen.

Ook wil het ons, wanneer wij enkel en alleen deze krachten in aanmerking nemen, volstrekt niet duidelijk worden, hoe verschillende schei- of natuurkundige reagentiën — als daar zijn: gift, koude, warmte — bij eene plantencel niet de oorzaak worden van een verschillend chemico-physisch-leven, maar van éénzelfden dood met dezelfde gevolgen.

De beoefenaars der organische scheikunde zien bij hunne proeven dikwijls eene belangrijke omstandigheid over het hoofd. Wanneer zij uit anorganische grondstoffen eene organische verbinding hebben opgebouwd, vergelijken zij die met de verbinding, welke aan het organisme ontnomen is, en constateeren de identiteit. Daarmede kan men genoegen nemen, mits men er bij onthoude, dat beide stoffen nu geheel aan den invloed van het leven onttrokken zijn en dat de stof, die vroeger in de plant aanwezig was, nu hare vitale eigenschappen, nl. mede te werken aan den organischen opbouw, verloren heeft en die niet terugkrijgt dan door wederom in een organisme opgenomen te worden. En blijkt het ook, dat levende plantenstoffen eenige en zelfs vele eigenschappen met niet levende verbindingen gemeen hebben, het is tevens duidelijk, dat levende stoffen eigenschappen vertoonen, welke de levenlooze missen.

Nu is het, dunkt ons, van empiristisch standpunt niet gerechtvaardigd, eigenschappen, die de stof, proefondervindelijk, nergens,

buiten den invloed van hetgeen men leven noemt, blijkt te bezitten, toch aan de doode stof toeschrijft. Andere gevolgen, andere oorzaak. Die oorzaak ziet men niet, maar dit kan ook den modernsten physioloog niet hinderen: wij nemen noch warmte, noch electriciteit, noch aantrekking onmiddellijk waar; ons verstand besluit tot de oorzaak uit de gevolgen, uit de feiten. En voor de oorzaak „leven" doen wij niet anders.

Is het onmogelijk reeds voor de laagste planten de aanwezigheid van een bijzonder iets, wat de krachten der levenlooze natuur in de planten beheerscht, te ontkennen, veel minder kunnen wij het levensbeginsel der hoogere planten tot structuur en constitutie terugbrengen. Daar de hoogere planten als eersten oorsprong eene enkelvoudige cel, de kiemcel, hebben, moeten we den grond van haar ontstaan in de kiemcel zoeken. Dit wordt o. a. dan ook door prof. Weissmann uit Freiburg gedaan.

In zijn werk *Continuität des Keimplasma's* zegt hij, sprekende voornamelijk over den celkern: „Ik neem voor deze stof een buitengewoon samengestelde structuur aan, als oorzaak van het vermogen, dat die kern bezit, om zich tot een zeer samengesteld organisme te ontwikkelen" [1]), en meent hij, „dat de chemisch-physikalische hoedanigheid en de moleculaire structuur" aan den kern der kiemcel „het vermogen verleenen om, onder zekere omstandigheden, tot een nieuw individu van dezelfde soort op te groeien" [2]).

Wij kunnen met die meening niet instemmen.

Zonder twijfel, in de plant zijn en blijven de scheikundige krachten werkzaam, en de stoffelijke wet van het behoud van arbeidsvermogen geldt daar even als elders, maar uit alles, wat wij in de plant, ook de eenvoudigste, waarnemen, blijkt, dat in

[1]) S. 5. Deze verklaring lijkt wel op die der chemici, welke de eigenschappen der stof verklaren door diezelfde eigenschappen aan zeer kleine deeltjes, moleculen en atomen, toe te kennen.

[2]) S. 13.

de levende plant de scheikundige en physische krachten gericht en geleid worden volgens een plan, dat voor elke plantensoort, ten minste gedurende zeer langen tijd, standvastig is. En niet slechts standvastig is, maar ook onder de meest verschillende uiterlijke omstandigheden standvastig gebleven is. De oorzaak, welke de physische krachten richt en leidt, kan daarom niet buiten het organisme liggen — of men moest voor elke plant een bijzondere inmenging der Voorzienigheid aannemen, iets, wat zeer zeker niemand zal willen volhouden, die met den H. Thomas meent, dat men niet een „mirakel, maar de natuur der dingen moet zoeken". Maar die oorzaak kan toch niet gevonden worden in de moleculaire structuur of de chemisch-physische constitutie. Nemen wij met Weissman aan, dat het kiemplasma van de eene of andere plant samengesteld is uit allerfijnste deeltjes, waarvan het eene met het vermogen bedeeld is wortels voort te brengen, het andere voor bladeren, een ander weder voor bloemen moet zorgen, terwijl er verder tusschen die deeltjes en de omgeving niets anders werkzaam zijn dan chemico-physische krachten, dan blijven wij voor het raadsel staan, waarom elke plant hare deelen steeds in bepaalde volgorde voortbrengt; dan is het ons volstrekt niet verklaarbaar, dat er b.v. nimmer meeldraden en stampers direct opschieten uit de kiem, waarin toch de chemico-physische deeltjes, die ze moeten voortbrengen, aanwezig zijn en de gunstige omstandigheden ten minste nu en dan niet zullen ontbreken.

Er is intusschen nog een ander bezwaar: naarmate de plant groeit, verspreiden zich de moleculen van het kiemplasma; elk deel der plant krijgt dus een plasma van eenvoudiger samenstelling (minder chemico-physische moleculen), en toch is aan het einde van het geheele plantenleven de kiem voor een volgend geslacht weer in alle deelen gelijk aan die, waaruit de plant ontstond, welke de kiem voortbracht.

Om aan deze laatste moeilijkheid te ontkomen, heeft Weiss-

mann zijne leer van de „continuïte't" van het kiemplasma opgesteld en beweert hij, dat de nieuwe kiemcel een klein deel van het kiemplasma der oude onveranderd overneemt. Edoch, ook de continuïteit heeft bezwaren.

Indien wij meenen, dat elke nieuwe kiemcel een deel, hoe klein dan ook, meekrijgt van het nucleoplasma der eerste cel, dan zouden wij, na eene generatie van eenige duizenden jaren in een aantal van millioenen afstammelingen, tot een zoo oneindig klein quantum komen, dat er aan geen ernstigen invloed meer te denken is — of, in 't verleden teruggaande, zouden wij tot eene oer-stam-kiemcel komen met een voorraad kiemplasma, die iemand schrik op 't lijf zou jagen [1]).

---

[1]) In de vaste en vloeibare lichamen zijn, volgens de physici per kubiek-centimeter ongeveer 3×10^{24} of 3×10^{26} moleculen aanwezig (Graham Otto, *Lehrbuch der anorg. Chemie*, S. 62). Nemen we nu aan, dat één graankorrel één aar voortbrengt met slechts 10 vruchtbare korrels, dan zouden van die graankorrel in 27 jaren 10×10^{26} afstammelingen aanwezig zijn. Indien nu elk van deze nazaten slechts een enkele molecule van den stamvader bezit, moest de eerste stamkorrel 3,3 kubick-centimeter kiemplasma bezitten. De verhoudingen worden nog ongunstiger, indien wij hierbij nog de leer huldigen, dat alle planten van één plant afstammen en dus ook nog een rest kiemplasma der eerste plant moeten bezitten.

En wijders, wanneer elke kiemcel van *elk* harer voorzaten een klein quantum nucleoplasma erft, zal ook in de afdalende lijn spoedig eene grens bereikt zijn, die een vermeerdering van kiemplasma niet toelaat. Weissmann tracht dit bezwaar uit den weg te ruimen, door aan te nemen, dat bij de vereeniging eener eicel met eene stuifmeelcel een gedeelte van het vooronderlijk nucleoplasma uit beide cellen wordt verwijderd. Dit zou gebeuren door het uitstooten der twee zoogenaamde richtingsblaasjes. Hieruit zou volgen, dat, waar men een eengeslachtelijke voortplanting aantreft, ook slechts één richtingsblaasje moest uitgestooten worden, en dit is, volgens Blechmann, niet het geval.

Het argument tegen deze theorie is, wel is waar, gedeeltelijk uit

De plant, waarin we iets meer dan de aanwezigheid van bloot physische of chemische krachten moeten erkennen, is verder eene éénheid. Want zij groeit en bloeit en teelt voort volgens een vasten typus, die, op zijn minst gedurende eenige duizend jaren, constant blijft; en tot de verwezenlijking van dat ééne plan, wat de plant in haar zelve schijnt te hebben, werken, van de kiemcel te beginnen, alle deelen, die later uit die eerste cel ontstaan, tegelijkertijd en elk op zijne wijze mede.

De wortel, die het voedsel opneemt en voortstuwt, de bladeren, die den vochtstroom omhoog zuigen, het cambiumweefsel, dat hout voortbrengt, het bladgroen, dat koolzuur ontleedt, de bloem, die het zaad doet ontstaan, zij hebben allen hunne eigene werking, maar werken allen tevens mede aan het tot stand komen der eenheid, die men plant noemt.

„Het wezen van het organisme — zegt Spiess — bestaat daarin, dat de tallooze werkingen, die er in plaats hebben, naar een bepaald doel gericht zijn, dat alle krachten, hoezeer zij ook hare zelfstandigheid behouden, tot eene hoogere eenheid verbonden zijn" [1]).

Uit dit alles meenen wij te mogen besluiten, dat er in het levend organisme eene kracht aanwezig is, die alle natuur- en scheikundige krachten beheerscht en leidt; die kracht is eene andere dan de bloot mechanische of chemische, en zij is overal in het organisme werkzaam tot ontwikkeling en behoud der eenheid van het individu. Wij kunnen niet anders dan deze kracht zelve een eenheid noemen, omdat „iets, wat niet één is, onmogelijk de bewerker kan zijn van eene handeling, die één is" [2]); en daar eene kracht niet kan bestaan, zonder dat er

---

de physiologie van het dierenrijk genomen, maar, wijl deze erfelijkheidsleer algemeen voor de levende wezens is opgesteld, behoudt die opwerping daardoor ook haar waarde.

[1]) *Physiologie des Nervensystems*, S. 4.

[2]) „Impossible est quod eorum, quae sunt diversa secundum esse, sit operatio una." *Sum. c. gent.* Lib II, C. LVII.

iets is, waarmede die kracht is verbonden, iets, wat de drager der kracht moet zijn, zoo moeten wij er toe komen in de plant een enkelvoudig beginsel als drager dier ééne kracht aan te nemen. Dit beginsel, het „principium intrinsecum operationum vivorum", is onafscheidbaar met de geheele plant zoowel als met de kiem verbonden, en daarin moet de reden gezocht worden, dat de levenlooze stof wordt tot een levend organisme.

De ouden noemden dit beginsel, hunne *anima vegetativa*, den vorm, *forma substantialis*, waardoor in de stof de mogelijkheid der bezieling tot werkelijkheid wordt gemaakt.

Meer echter dan dat zij leeft, d. w. z. zich voedt, groeit en voortteelt, kan men, volgens de waarneming, van de plant niet beweren: wij hebben dus geen recht, om aan het levensprincipe een ander vermogen dan de zorg voor het leven toe te kennen. Wij vinden geene werking, die zich buiten of boven de stof verheft; wij moeten derhalve ook dit beginsel als geheel en al aan de stof gebonden aannemen [1]).

II. HET DIER.

Het zal den lezer niet verwonderen, dat wij ook in het dier eene eenheid zien en een levensbeginsel aannemen. Dezelfde redenen, die voor de plant gelden zijn ook hier van kracht.

Ook het dier heeft een zoogenaamd vegetatief leven. Al zijn de voedingstoffen, welke het dier tot zich neemt, van anderen aard dan die, welke de plant noodig heeft; al hebben, in tegenstelling met de plant, die in hoofdzaak reduceerend werkt en zuurstof afstaat, bij het dier vooral oxydatieprocessen de overhand; al blijft het waar, dat de voeding en de daarmede gepaard gaande vernieuwing van oude deelen en voortbrenging van nieuwe (behoud dus en groei) voornamelijk volgens chemico-

---

[1]) Over de moeilijkheid, die men in de vermenigvuldiging der planten door middel van stekken, loten enz. vindt, spreken wij later.

physische wetten plaats hebben, — even waar, en voor elkeen, die het dier beschouwt, zooals de natuur het ons voor oogen stelt, even duidelijk, blijft het, dat die werkingen onderworpen moeten zijn aan eene andere, die als heerscheresse optreedt en aan elke scheikundige verwantschap haar voorwerp, aan elke mechanische beweging hare richting aanwijst [1]).

Bij het dier zijn echter voeding en voortplanting zoo innig en onafscheidbaar met eene reeks van andere werkingen verbonden, dat men dient aan te nemen, dat éénzelfde beginsel oorzaak is van beide reeksen van handelingen. Wij bedoelen het waarnemings-, het begeer-, het schattingsvermogen en de willekeurige beweging.

De handelingen, welke aan de laatste vermogens haar ontstaan danken, dragen o. i. zoo duidelijk en onmiskenbaar het karakter der eenheid, dat ook hij, die in de plant nog eene kolonie van wezens ziet, in elk dier een individu moet erkennen.

In de leerboeken over dierkunde en physiologie vindt men meestal, ter inleiding, een hoofdstuk „Plant en Dier", waarin de schrijvers hun best doen om den lezer begrijpelijk te maken, dat

---

[1]) Het wekte onze bevreemding, in de redevoering van Dr. Bernstein met ophef vermeld te zien, dat vooral de nieuwe onderzoekingen „zur Evidenz" bewezen hebben, dat de geheele spijsvertering eene zuiver chemische werking is, waarmee zekere mechanische werkingen gepaard gaan.

Reeds bij St. Thomas stond duidelijk te lezen: „Digestio enim et ea quae sequuntur fit instrumentaliter per actionem caloris" (*Summa* I, Q. LXXVIII, art. 1). En elders: „Anima vegetabilis, licet non agat nisi mediantibus qualitatibus praedictis (i. e. coporeis), attingit tamen operatio ejus ad aliquid, in quod qualitates praedictae se non extendunt, videlicet ad producendum carnem et os et ad praefigendum terminum augmento et ad alia hujusmodi." (*Quaest. disp.* Q. *De pot. a.*) „Infima autem operationum animae est, quae fit per organa corporea et virtute corporeae qualitatis... talis est operatio animae vegetabilis." (*Summa* I, Q. LXXVII, art. 1).

er tusschen die beide groepen van wezens geen duidelijk onderscheid is.

1o. In de gedaante en de organisatie schijnt tusschen plant en dier een wezenlijke tegenstelling te bestaan. Bij de plant zijn de endosmotisch werkende vlakten (bladeren) naar buiten gekeerd, bij het dier naar binnen (darmwand).... Intusschen zijn deze verschillen slechts voor hoogere dieren en hoogere planten geldig.

2o. Tusschen dierlijke en plantaardige weefsels bestaat evenzeer een voornaam verschil.... maar er bestaan plantencellen, die op dierlijke cellen gelijken en omgekeerd.

3o. De chemische stoffen en de stofwisseling is in 't algemeen zeer verschillend.... maar men kan geene scheikundige verbinding vinden, waarvan men kan zeggen, dat ze uitsluitend aan de plant of aan het dier eigen is.

4o. De willekeurige beweging en het gevoel worden als de hoofdkenmerken van het dierlijk leven beschouwd.... maar het protoplasma der planten is contractiel even als de sarcode der dieren, en het gevoel, wat overal aangenomen moet worden, waar men willekeurige bewegingen waarneemt, is niet bij alle dierlijke organismen met zekerheid te erkennen [16]). — Ergo bestaat er geen wezenlijk onderscheid tusschen dier en plant?

Ergo, zoo dunkt ons, kan men het onderscheid, wat de hoogere vormen ons daghelder doen opmerken, bij de lagere niet zoo nauwkeurig meer waarnemen. De regel moet toch blijven gelden, dat men het onzekere door het zekere moet verklaren en niet omgekeerd.

De bepaling: „Het dier is een organisme, hetwelk gevoel en vrije beweging bezit en hoofdzakelijk organisch voedsel noodig heeft" kan men gerustelijk vooropstellen zonder al te groote vrees, dat deze definitie met het „convenire omni et soli definito"

---

[16]) Naar Claus: *Grundzüge der Zoölogie.*

in conflict zal komen, d. i. onjuist zal wezen. Bij dieren, welke op zeer lagen trap van ontwikkeling staan, de amoeben, heeft men autonomische bewegingen waargenomen, die met het zoeken en opnemen van voedsel in verband staan, en uit de waarnemingen van Verworn volgt, dat bij diezelfde diertjes meer dan ééne soort reflexbewegingen ontstaan [1]).

Wel is waar bestaan er slijmzwammen (myxomycetes) — waartoe o. a. het gele slijm behoort, dat men op de run der broeikassen kan waarnemen — bij welke het protoplasma gedurende eenigen tijd zich op ongeveer dezelfde wijze als eene amoebe voortbeweegt, maar deze beweging houdt spoedig op, en uit de kiem groeit een bekende slijmzwam; deze voortbeweging schijnt overigens met geene gevoeligheid of voeding in verband te staan en moet daarom op ééne lijn gesteld worden met de automatische bewegingen van sommige zwermsporen in het plantenrijk.

Heerscht er nu in het dierenrijk gevoel en beweging; is het dier vatbaar voor een indruk en reageert het op dien indruk door een beweging, waaruit blijkt, dat de indruk waargenomen is, — dan moet het dier eene eenheid zijn, en het beginsel dier eenheid moet van hoogere orde zijn dan het levensbeginsel der planten.

Wijden wij eenige oogenblikken aan de beschouwing van een dier allerprimitiefste wezentjes, de amoeben, die men organismen zonder organen zou kunnen noemen, wijl ze uit niets anders

---

[1]) *Die Amöben, eine biologische Studie,* Jürgens S. J. *Natur u. Offenbarung* (Jahrg. 28, S 655); *Naturwissenschaftliche Rundschau* (1890, S. 261). Zeer juist geeft St. Thomas den samenhang tusschen de beweging en de gevoeligheid der zintuigen reeds aan: „Quanto perfectiorem sensum habent, tanto perfectius movent seipsa. Nam ea, quae non habent nisi sensum tactus [zooals 't voor amoeben wellicht waar is, niet voor de ostrea], movent solum seipsa motu dilatationis et constrictionis, ut ostrea, parum excedentia motum plantae". *Summa* I, Q XVIII, art. 3.

dan uit slijm bestaan, waarin behalve een grootere celkern niet veel anders dan eene menigte kleine korreltjes te zien zijn. Die korreltjes zijn in voortdurende beweging, en de slijmmassa strekt zich nu hier dan daar in een dunnen draad of in een breedere strook vooruit. Nu eens wordt door zulk een draad de geheele lichaamsmassa medegesleept, en verplaatst zich het geheele wezentje; dan weder wordt dit zoogenaamd schijnvoetje (pseudopodium) in het lichaam teruggetrokken. Stoot bij die beweging het schijnvoetje op de eene of andere eetbare, of liever voor dat diertje verteerbare, stof — eene kiezelalge (diatomee) of zoo iets — dan wordt deze buit spoedig door eene voldoende hoeveelheid sarcode omringd, iets wat men niet waarneemt, wanneer 't een of ander niet eetbaar stofje aan onze amoebe in den weg komt. Laat men deze klompjes levend slijm over eene glasplaat kruipen, die gedeeltelijk verwarmd is, dan trekken zij zich spoedig terug, wanneer zij aan de verwarmde plaats komen [1]).

Bij deze miniatuur-diertjes vinden we, ten minste wanneer wij den verstandigen raad van Barthelemy de Saint Hilaire volgen en de levensverschijnselen waarnemen „tels que la nature les offre à nos regards", eene beweging, die duidelijk aantoont, dat iets waargenomen is. De waarneming is ongetwijfeld zeer primitief en kan in niets anders dan in een tasten bestaan, en de beweging gebeurt op zeer eenvoudige wijze, maar het diertje maakt den indruk, dat het zich beweegt om zijn voedsel te bemachtigen. De beweging moet dus uitgaan van hetzelfde centrum, waar ook

[1]) De gromiën, die dit boven de amoeben vóór hebben, dat ze in het bezit zijn van een huid, maar ook daarin weer bij hen achterstaan, dat ze slechts ééne opening in die huid hebben, waardoor ze de schijnvoetjes kunnen uitsteken, trekken, wanneer zij een of ander voedsel gevonden hebben, alle schijnpootjes tegelijk met den buit in hun binnenste terug om daarna het niet verteerde weer uit te stooten.

de indruk aankomt. Toch zijn er vele slijmdeeltjes, die deel hebben gehad aan den indruk, en vele, die hebben deelgenomen aan de beweging, maar in weerwil van deze veeltalligheid heeft daar iets plaats gehad, wat eminent één is: eene waarneming.

Het is onmogelijk zich eene waarneming als uit deelen bestaande te denken. Eene waarneming kan goed of slecht, helder of duister zijn; zij kan het geheel of een deel tot voorwerp hebben; maar de daad der waarneming zelve, van welken aard ze overigens zij, zinnelijk of verstandelijk, is een geheel, wat geene deeling toelaat.

Verder heeft onze amoebe zich bewogen: alweder eene handeling, die van eene eenheid getuigt, welke al de deelen, die tot de beweging medewerkten, beheerscht. De oorsprong van de beweging ligt in het zich bewegende zelve. Nu zegge men niet: 't is de indruk, de moleculaire werking, welke op de eene of andere wijze, langs den eenen of anderen weg in beweging wordt omgezet; want daarmede is weinig of niets gezegd en nog minder verklaard, vooral niet het autonomische der beweging, die op den eenen indruk spoedig reageert en den anderen zonder uitwerking laat. Uit den aard der beweging is verder te zien, dat er door dat diertje onderscheid gemaakt is tusschen iets, wat hem nuttig is, het voedsel, en iets, wat onverschillig is voor zijn bestaan; de beweging veronderstelt eene zekere kennis. Verklare dit alles op mechanistische wijze wie wil, wij voor ons begrijpen die eenheid in zulke verscheidenheid niet zonder aan te nemen, dat in de amoebe een beginsel, eene forma, onafscheidbaar met het stof is verbonden, en dat op die wijze het stof tot een levend wezen wordt, wat niet alleen leeft, zooals de planten, maar ook voor zinsindrukken vatbaar is en zich autonomisch kan bewegen [1]).

---

1) De amoebe levert een sprekend bewijs van de waarheid van het oude gezegde: „Omnes alii sensus fundantur super tactum" S. Th. *Summa* I, Q, LXXVI. De tastzin, zonder welken de overige

Klimmen we, van deze lage sporten beginnende, de zoölogische ladder op, dan vinden wij weldra naast den tastzin verscheidene andere zintuigen ontwikkeld. Het waarnemingsvermogen der dieren wordt veelzijdiger en de waarnemingen juister, naarmate de verdeeling van arbeid in het organisme voortschrijdt, en met het toenemen van den omvang der zinnelijke kennis wordt ook de beweging volkomener.

Met veel grootere duidelijkheid treedt in de hooger ontwikkelde dieren de eenheid te voorschijn. Het is hetzelfde levend wezen, wat én hoort én ziet én proeft én ruikt, wat zich den weg herinnert, waarop het eens zijne prooi heeft gevonden, en met onderscheiding weet te schatten wat hem nuttig of schadelijk is. Meer nog dan bij de lagere dieren is het hier noodig één levensbeginsel aan te nemen, dat al die verschillende werkingen die plaats hebben met behulp van organen, welke zich voortdurend in hunne bestanddeelen vernieuwen, eendrachtig doet samengaan [1]).

---

zintuigen ons slechts op zeer onvoldoende wijze zouden inlichten, is ook de eerste, dien wij in het dierenrijk vinden.

[1]) Dat sommige dieren koloniën vormen, waarbij de afzonderlijke individu's organisch verbonden blijven, zal wel geen bezwaar zijn tegen de éénheid. Ernstiger schijnt het bezwaar, dat sommige dieren, die in verschillende deelen van hun lichaam een volledig stel organen bezitten, door deeling vermenigvuldigd kunnen worden, zoodat het is, alsof die dieren een meervoudig leven bezitten. Zoo kan men van eene zeester (den gewonen vijfvoet) een arm afsnijden, zonder daardoor aan een van beide deelen den dood te veroorzaken. Integendeel, beide deelen blijven in leven: het stuk, dat nog vier armen bezit, brengt een vijfden voort, die echter kleiner is dan de oorspronkelijke; de eene afgesneden arm doet vier nieuwe ontstaan en geeft zoo het aanzijn aan den zoogenaamden kometenvorm. Dit voorbeeld is o. i. zeer geschikt om ons te doen zien, dat wij door deeling niet twee halve wezens hebben voortgebracht, maar wel degelijk twee nieuwe en volledige levensbegin-

Vragen we ons af, van welken aard het levensbeginsel der dieren moet zijn om op voldoende wijze alle dierlijke handelingen te verklaren, dan moeten wij vooreerst dat beginsel van hoogere orde noemen dan de anima vegetativa der planten, wijl het een wezen bezielt, dat voor indrukken vatbaar is en kennis en herinneringsvermogen blijkt te bezitten en dat ook — zooals vooral bij de hoogere dieren duidelijk is — met een begeervermogen is uitgerust en driften kan hebben: evenzoovele dingen, waarvan bij de plant niets is te bespeuren.

Er is dus niet aan te denken, dat deze anima sensibilis langs den weg der ontwikkeling uit het levensbeginsel der planten zou ontstaan zijn; wij moeten de oorzaak voor het ontstaan van het dierlijk leven op aarde niet in de plantenwereld zoeken of in de omstandigheden, waaronder de planten vóór eenige duizenden of millioenen van jaren leefden. Op dit punt moet zelfs hij, die overigens evolutionist zou willen zijn, het ingrijpen van een hoogere, van een scheppende macht aannemen [1]).

Die Macht was zeker eene verstandelijke, en het is daarom niet te verwonderen, dat we in de doelmatige inrichting van het dierlijk organisme en in de doelmatige handelingen der dieren de werking van een verstand herkennen. Niets is er echter, wat de meening kan wettigen, dat het dierlijk levensbeginsel zelf, de *anima*, die *vegetativa* en *sensibilis* te gelijk is, tot denken, d. i. tot

---

selen hebben doen ontstaan, waarbij in elk de organoplastische levenskracht het geheel naar het oorspronkelijke plan weder opbouwt. Hetzelfde gebeurt op veel grootere schaal in het plantenrijk. Eene uitvoerige philosophische beschouwing hierover ware hier niet op hare plaats. We laten die dus achterwege. Vgl. S. Thom. *In II sent.* Dist. XV; en *Quaest. disp.* Q. *De spirit. creat.*

[1]) Een ander bezwaar in de ontwikkelingstheorie blijft voor ons, hoe het mogelijk is, dat uit vele één-cellige wezens het eerste veelcellige dier kon ontstaan.

het vormen van algemeene begrippen en tot het maken van gevolgtrekkingen in staat is [1]).

Het geheele dierlijke leven beweegt zich binnen den kring van het zinnelijke: cibus et venerea; behoud, groei en voortplanting, is het shibboleth van elk dier; en voor dat alles is zinnelijke waarneming en kennis, zinnelijk begeervermogen ruim voldoende: d w.z eene kennis, die niet meer bevat dan het levend orgaan kan leveren, een begeervermogen, dat slechts naar iets zinnelijks streeft en in de levende organen zijn zetel heeft; zoodat wij niet gerechtigd zijn aan dat levensbeginsel een vermogen toe te dichten, waarvan wij geene teekenen bespeuren [2]).

Indien het gezegde waar is, wat tegenwoordig in de werken over ontwikkeling tot vervelens toe herhaald wordt: „natura non facit saltus: de natuur maakt geen sprongen", dan is het vooral waar in den zin der oude scholastische wijsbegeerte. „Semper supremum infimi ordinis attingit infimum supremi: het hoogste wezen der lagere orde raakt het laagste der hoogere" [3]). De eenvoudigste plant staat zeer nabij de onbezielde stof, het laagst ontwikkelde dier is moeilijk van de plant te onderscheiden. Bij de hoogere dieren vinden we, in steeds grootere mate, zinnelijke waarneming en kennis, geheugen, voorstellingsvermogen

---

[1]) „Sensus non est cognoscitivus nisi singularium; cognoscit enim omnis sensitiva potentia per species individuales, quum recipiat species ab organis corporalibus. Intellectus autem est cognoscitivus universalium." *Summa c. gentes*, L. II, C. LXVI.

„Est differentia inter appetitum sensitivum et voluntatem: quia appetitus sensitivus est determinatus ad unum particulare secundum ordinem naturae; voluntas est quidem secundum naturae ordinem determinata ad unum commune, quod est bonum." S. Th. I II, Q XIII, art. 2.

[2]) Zie de artikelen van Dr. Vermeulen in *Onze Wachter*.

[3]) S. Thom. *Quaest. disp.* Q. *De spirit. creat.* et alibi.

en zinnelijk oordeel, waardoor de willekeurige beweging beheerscht en bepaald wordt. Al deze kennissen en vermogens vinden we in den mensch terug, en op die wijze reikt het hoogst ontwikkeld dier de hand aan den mensch, die zelf een „infimum supremi" is, den laagsten stand inneemt onder de wezens van eene hoogere orde. De mensch immers „denkt en wil", en deze handelingen zijn uit haren aard onafhankelijk van de stof, zoodat het beginsel, waarin bij den mensch deze vermogens zetelen, ook buiten de vereeniging met het stoffelijk lichaam levensvatbaar is, en daarom van hoogere orde dan de *anima sensitiva* der dieren. Maar in den mensch is dit beginsel met het stof onafscheidbaar verbonden, en wel zóó, dat „zelfs het verstandelijk erkennen vermogens noodig heeft, welke door de lichamelijke organen werkzaam zijn" [1]).

De hoogste kennis, waartoe een dier kan komen, de zinnelijke, is bij den mensch de noodzakelijke grondslag voor eene geheel andere soort van kennis, de verstandelijke, en het zinnelijk begeervermogen is in den mensch onderworpen aan den redelijken wil.

III. DE MENSCH.

Om de eenheid van planten en dieren te betoogen, hebben wij ons hoofdzakelijk bepaald tot hetgeen de ervaring ons aangaande die wezens leert, ten einde zooveel mogelijk de overeenkomst, die er tusschen het vegetatief en sensitief leven van het dier en dat van den mensch bestaat, buiten beschouwing te laten. Toch mogen we dezelfde gevolgtrekkingen uit dezelfde praemissen ook voor den mensch maken en in den mensch eene organische eenheid erkennen.

Van die eenheid zijn wij echter veel inniger en vaster overtuigd dan van de eenheid in welk ander wezen ook, omdat wij van die eenheid bewust zijn. Dat bewustzijn zegt ons, dat hetzelfde *ik* voelt,

---

[1]) *Summa c. gent.* L, V. C. LXVIII.

waarneemt, denkt en oordeelt, dat het zich zijne waarnemingen en voorstellingen van jaren geleden herinnert, dat het kind geweest is en tot jongeling en man is opgegroeid, maar zonder daarom op te houden hetzelfde *ik* te zijn. Ons zelfbewustzijn leert ons dus, en dat wel met onwrikbare zekerheid, dat in eenzelfde wezen een drievoudig leven, het zoogenaamde *vegetatieve*, het *sensitieve* en het *rationeele* leven, onafscheidbaar met elkander tot eene eenheid verbonden zijn, en ons verstand noodzaakt ons voor die drie levens in den mensch dan ook één enkel levensbeginsel aan te nemen [1]).

De ervaring van hetgeen buiten ons geschiedt komt deze waarneming van het zelfbewustzijn bevestigen. Wij zien nimmer een mensch sterven, of we nemen waar, dat èn voeding èn waarneming èn denken ophouden.

De dood is ook hier, evenals zoo vaak elders, de leermeester van het leven. Want het lijk, dat voor ons ligt, is geen mensch meer, en alle functiën van den mensch hebben daarin opgehouden. Nog dringen lichtstralen door de half geopende oogen en vormt zich een beeld op het netvlies, maar het lijk ziet niet; nog kan een geluid de deelen van het inwendig oor in trilling brengen, maar het lijk hoort niet; nog zijn de ledematen niet verstijfd, maar de spieren trekken zich niet meer samen. Uit hem, die vóór een oogenblik nog een mensch mocht heeten, is verdwenen datgene, waardoor het lijk, dat wij voor ons zien, een mensch was: het levensbeginsel, wat den mensch maakte tot één levend wezen, zijne ziel.

Het levensbeginsel van den mensch is dan eene eenheid, wijl het de oorzaak is, dat de mensch zelve eene eenheid is.

Wij weten, dat dit levensbeginsel eene geheel eigenaardige

---

[1]) „Anima est primum, quo nutrimur et sentimus et movemur secundum locum, et similiter quo primo intelligimus." *Summa* I, LXXVI, art. 1.

werking kan uitoefenen, dat het kan denken en willen, en daaruit besluiten wij, niet alleen dat de menschelijke ziel onstoffelijk is, maar tevens dat zij kan voortleven, afgescheiden van het stof, wijl haar eigenlijk werken niet noodzakelijk aan het stof is gebonden.

In een vorig opstel [1]) hebben wij er reeds op gewezen, hoe de mensch, bij het denken, zijn lichaam en de lichamelijke vermogens noodig heeft, terwijl toch het denken zelf geheel onlichamelijk is.

Onze ziel kan, daar ze onstoffelijk is, door het stervende lichaam geen nadeel ondervinden, en wijl ze hare eigenaardige werkingen heeft, die in zich niet van het stof afhangen, wordt haar bestaan door den dood des lichaams niet doelloos. Zij houdt dus niet op te bestaan, evenals het levensbeginsel van plant en dier, die slechts in bepaalde organismen kunnen bestaan en geheel aan die organismen gebonden zijn — tenzij men voor onze ziel eene positieve vernietiging wille aannemen, eene meening, die niets vóór maar alles tégen zich heeft.

Stellen wij ons nu de vraag, op welke wijze de ziel in den mensch met het lichaam vereenigd is, dan moeten wij daarop antwoorden, dat de ervaring ons leert, dat die vereeniging allerinnigst is.

De vergelijking van ons zenuwstelsel met een telegraaf, zonder welke geen leerboek over dierkunde schijnt te kunnen bestaan, moge tot zekere hoogte geschikt zijn om de werking van zenuwen en hersenen te verklaren, zij geeft echter te gemakkelijk aanleiding tot een scheef begrip. Onze ziel zit niet in de hersenen als een telegrafist voor zijn toestel, om de telegrammen te ontcijferen, die langs de gevoelsdraden aankomen, en daarop een bevel tot beweging langs andere zenuwen naar arm of been te seinen, onze ziel beweegt het lichaam niet evenals een hond het rad

---

[1]) *Is de empirie de wetenschap: De Katholiek*, Dl. C, bl. 25—50.

van een karnmolen — ons zelfbewustzijn weet van dit alles niets, maar weet daarentegen zeer goed, dat ons *ik* ziet, hoort, voelt en zich beweegt. Er blijft ons, om dat ééne wezen, den mensch, eenigermate te begrijpen, niets anders over dan de oude opvatting: „materia prima" en „forma substantialis". Het lichaam is geen mensch: het voelt niet en denkt niet; de ziel is geen mensch: zij is een geestelijk wezen en kan den indruk van stoffelijke zaken als zoodanig niet ondergaan. Met het oog op den mensch, moet men zeggen, dat beide iets onvolkomens of liever iets onvolledigs zijn en elkander noodig hebben. De mogelijkheid, die in het stof ligt besloten om een mensch te worden, wordt door de bezieling tot werkelijkheid, en daarom zou men den mensch kunnen heeten „een bezield lichaam" of „eene belichaamde ziel".

Door die bezieling leeft de geheele mensch, zoowel de opperhuidscel, die met een voorwerp in aanraking is, als de zenuw, die in trilling of in beweging komt; zoowel het oog, dat een lichtindruk opvangt, als de spier, die zich samentrekt. De ziel moet dus het heele lichaam bezielen en tevens elk afzonderlijk deel des lichaams, wijl elk deel een levend deel is der levende eenheid. De ziel is, volgens de uitdrukking der ouden: „tota in toto en tota in qualibet parte".

Alleen door deze eenheid van wezen in den mensch vast te te houden, kan men zoowel de handelingen van den gezond denkenden mensch als die van den zoogenaamd zielszieken mensch eenigszins begrijpen, zooals wij later wenschen aan te toonen.

Voorloopig meenen wij den geduldigen lezer lang genoeg met „eenheden" te hebben beziggehouden.

De tegenwerping van den hypnotischen dualis kunnen wij hier nog niet ter sprake brengen; voor eene andere objectie is het echter hier de plaats.

In den laatsten tijd heeft men gevonden, dat sommige cellen van het lichaam in groote mate zelfstandig zijn, o. a. de

witte bloedlichaampjes. Deze cellen, welke vrij in de bloedvloeistof liggen en met het bloed door het geheele lichaam worden gestuwd, bezitten eene zekere onafhankelijke beweging, die wel wat op die der boven beschreven amoeben lijkt maar veel langzamer is. Ze kunnen kleine korreltjes in zich opnemen, en Metschnikoff beweert zelfs, dat ze den schadelijken bacillen, vibrionen enz., die het bloed bederven, op eigen vuist den oorlog aandoen, ze grijpen en.... opeten. „Hier hebben wij derhalve het individueele celleven in ons lichaam zoo duidelijk als mogelijk voor oogen. Met een geheimzinnigen schrik zien wij in ons lichaam — dat we toch door ons zelfbewustzijn als eene éénheid gevoelen — zelfstandig, individueel leven bij duizendtallen verschijnen. En geheel overeenkomstig met de bloedcellen, gedragen zich ook de cellen van alle organen" [1]).

Dit handtastelijk bewijs der veelheid schijnt zoo ernstig, dat St. Georges Mivart [2]) zijn toevlucht meent te moeten nemen tot formae van de tweede orde of van den tweeden rang: „Notre conscience, en réfléchissant, devient certaine qu'au moins nous n'avons qu'une forme *par excellence* qui domine et dirige tout et se trouve être par suite vraiment et incontestablement la *forme du corps.* Mais une multitude de phénomènes de la vie des corpuscules du sang, des éléments sexuels etc. s'expliquent beaucoup plus facilement, si nous ajoutons à l'idée d'une forme dominatrice, l'existence de diverses formes subordonnées qui exercent leurs pouvoirs, réglés et dominés par celle qui est par excellence la forme du corps. Et ici, pour le dire en passant, je ne puis m'empêcher d'exprimer ma sympathie pour les philosophes du moyen-âge, surtout pour les disciples de l'illustre Docteur subtil qui ont toujours soutenu et défendu la doctrine de la pluralité des formes".

---

[1]) Joh. Ranke, *Das Blut, eine physiologische Skizze.*

[2]) *Introduction générale à l'étude de la nature*, p. 188.

Het ligt niet op onzen weg deze oude strijdvraag opnieuw ter tafel te brengen en wij laten hierin gaarne ieder zijne meening. Wij zien echter de noodzakelijkheid dier veelvuldige afzonderlijke vormen niet in. Waar er toch ééne de werkingen dier velen richt en leidt, moet die ééne, de ziel, toch met elk dier cellen medewerken, haren invloed op elk doen gelden en dan is, theoretisch, de moeilijkheid niet geringer om dien invloed te verklaren dan om aan te nemen, dat het ééne levensbeginsel oorzaak is van de levensverschijnselen van elk der deelen. Zij is immers geheel in het gansche en geheel ook in elk der deelen, d. i. met hare volle levendmakende werkzaamheid. Overigens zoude men, op dit beginsel voortbouwende, ook moeten aannemen, dat niet alleen elke cel haar eigen leven had, maar ook dat elke samenstelling van cellen tot een zelfstandig orgaan weer met een eigen forma bedeeld was, en voor de forma zou waar worden, wat wel eens van de kiemcellen beweerd is, dat ze in elkander zitten als een nest doosjes.

Overigens begint men de „etende amoeben" in het bloed met eenigszins andere oogen te beschouwen; men legt voor de bacteriën-doodende kracht dier micro-organismen meer gewicht op hun celvocht dan op hunne organisatie en men erkent vooral „dat de tot heden gebruikelijke methoden geen streng wetenschappelijk resultaat konden opleveren" en dat het noodig is „levende objekten te onderzoeken" [1]), d. w. z. niet het bloed, buiten het lichaam, tot op 37,5° te verwarmen en onder het mikroskoop te brengen, maar levend bloed in een levend dier waar te nemen.

Rolduc. J. M. L. KEULLER.

---

[1]) *Naturwissenschaftliche Rundschau:* Rfr. over een studie van Peter Netschajeff (Jrg. 1891, S. 574).

EEN KIJKJE IN DE DICHTWERKEN VAN P. A. DE GÉNESTET.

Wie gespierde taal en hooge vlucht tot éenigen maatstaf van het dichterlijk talent neemt, zal De Génestet geenszins op éene lijn stellen met de groote dichters, die een sieraad zijn der Nederlandsche letterkunde. Maar kiest men schoonheid van vorm, sierlijkheid van taal, lieflijkheid van voorstelling tot maat, dan zoekt men wellicht vergeefs zijne wedergade in den vaderlandschen lettergaard.

Grootsche gedachten, stoute beelden, verheven bespiegelingen worden in de zangen van dezen lieveling der Muzen niet aangetroffen. De echo te zijn van het wel en wee, dat den sterveling juichen of schreien doet; het gewone menschenleven af te schilderen, gelijk het zich, beschenen door het zonnetje der poëzie, aan zijn oog vertoonde; in verzen uit te storten, wat daar omging in zijn „aandoenlijk harte", dat was zijn lust en tot op zekere hoogte zijn ideaal. Daarmede heeft hij zich eene eereplaats veroverd, zij 't ook van den tweeden rang, in de rij der vaderlandsche zangers en bovendien, wat den grootsten onder dezen in 't geheel niet of slechts gedeeltelijk mocht gelukken, een benijdenswaardig plaatsje in het hart van vele zijner landgenooten.

Als bij de meeste dichters ontwaakte reeds vroegtijdig in Peter August het bewustzijn eener dichterlijke roeping.

Zij heeft zich mij, ik heb mij haar gegeven;
Zij bleef, waar menig droom en dierbre mij ontvlood,
Wie scheurt ons van elkaar? Geen vriendenraad, geen dood!
Onsterflijk als de ziel zal ze eeuwig met haar leven.

Zoo zong hij van zijne Muze, en de jongeling, wien een lied gloeide in het tintelen zijner wangen; wien een lied klonk in het kloppen van zijn hart, bleef de geliefde Zangster trouw, gelijk zij hem. Geen „vriendenraad", welgemeend en hartelijk, doch naar zijne meening, met één gebrek, namelijk, dat hij louter onzin bevatte; geen verpletterende slagen eener onbarmhartige critiek, vermochten in hem de overtuiging aan 't wankelen te brengen, dat er dichterbloed door zijne aderen stroomde.

De jongste der „*Eerste Gedichten*" voeren het jaartal 1846.

Hij was dus nauwelijks den kinderschoenen ontwassen, toen aan zijne veder, naast stukjes van minder beteekenis, andere ontvloeiden, welke niet weinig beloofden voor de toekomst.

Onder de eerstelingen vóór *De Sint-Nikolaasavond* zijn er verschillende, die èn om den inhoud èn om den vorm, welke een meesterschap verraadt, als men bij een jongeling van 16 tot 20 jaar niet verwachten zou, onze aandacht en onze bewondering vragen. *Dolce far niente*, *Alarmisten*, *Zomertochtje* en de vier eerste van *Uit het Studentenleven* zijn prettige stukjes, enkel joligheid en levenslust. Ook hij, die met de examen-pijnbank kennis maakte, of de moderne folterkamer als zijn voorland begroet, kan het geestige *Aan een Lid der Kommissie van het weleer beruchte Staats-examen* genieten. Menig slachtoffer der hedendaagsche examen-woede, dat met P. A. uitroepen kan:

Wat zijn driemaal tien tirannen
Bij de Zwolsche Zevenmannen,
Wat Lysander bij Cobet?

zal de verzuchting geslaakt hebben: „Och, dat ook mij, als aan De Génestet in den persoon van den humanen heer Thiebout, in de ure des gevaars een reddende Engel verscheen!"

Uit mijn Dagboek doet ons met den gelukkigen zanger, die in Gods heerlijke schepping omdwalen mag en de muziek van het zegenruischend koren, het keuvelen der koeltjes, den wildzang

der vogelen mag opvangen, het reinste genot smaken. Ons hart gaat open met dat van den jongeling, die van zichzelven getuigt:

> Mij kwelt een kwaal, die slechts van rozengeur genesen,
> Een heimwee naar de lucht en zuivre zonnestralen;

die alles om zich heen vergeet, geheel oog en oor als hij is voor de bloeiende schoonheid der herlevende natuur.

Uw glimlach gaat schuil in de plooien van den ernst bij het lezen van *Stem des Harten*. Onwillekeurig welt u de vraag naar de lippen: Hoe nu? Is de beklagenswaardige reeds vóór zijn twintigste jaar het slachtoffer geweest van booze lusten en kwade hartstochten? Gij weet beter. Een droom van zinlijkheid moge dat hart ontrust hebben, toen de jongeling aan de gevaarlijke liefde voor Byron, de Musset en Heine offerde, uitspattingen en buitensporigheden zijn hem vreemd gebleven tot het einde toe.

Heeft de natuurlijkste onzer dichters in een zwak oogenblik willen poseeren? Was hij naijverig op het meest twijfelachtige gedeelte van Byron's roem? Zijne geheele dichterlijke nalatenschap geeft een beslist ontkennend antwoord op deze vragen,

De laatste regels van het derde couplet uit *Stem des Harten* luiden:

> Een wreede nachtwaak soms vol wreevle fantazieën,
> Doorworsteld in den arm van twijflaars en genieën,
> Stak op mijn wang een koortsgloed aan;
> En 's morgens afgemat, vol onbestemde smarte,
> Zocht ik een troost, een God, een leven voor mijn harte,
> En alles riep: „Vergaan, Vergaan!"

Laat de duidelijkheid van het aangehaalde iets te wenschen?

Helaas neen! Daghelder blijkt er uit, dat toen reeds in deze zangerige borst de verderfelijke zaden van den twijfel ontkiemden, boozen demon, wiens stalen greep den ongelukkige steeds vaster

omklemmen en hem nog menige droeve klacht, menigen bangen zucht, menigen traan ontrukken zou. Hij moge, gelijk hij in *Speelgoed mijner kinderjaren* zingt: „met een lied door 't leven wandelen", „de Hemel voor zijn rust", waarvan hij in 'tzelfde vers gewaagt, was toen reeds gedeeltelijk aan zijn oog ontrokken door den somberen nevel van den twijfel, welke hem spoedig geheel omhullen zou. Daarover later meer.

De Sint-Nikolaasavond is het eenige stuk van langeren adem, dat de „*Eerste Gedichten*" bevatten. Bij het schrijven dezer Amsterdamsche vertelling schijnt de jonge dichter zich ten taak gesteld te hebben: bij hoorders of lezers mag tot het laatste couplet de lach niet van 't gelaat verdwijnen. Laat de ietwat gerekte inleiding weg, — al wemelt zij van treffende schoonheden en behartigenswaardige lessen — om met den schrijver het proces der hoofdfiguur op te maken. Reeds bij de eerste coupletten „aan den heer van 't huis gewijd", vat ge een onoverwinnelijke afkeer op, een afkeer, welke met iederen regel aangroeit, tegen die dwaze verschijning „in onze triestige eeuw". Gij spot met den man, die even stijf in zijn boorden als in zijn vooroordeelen zit vastgeschroefd; wiens kleinzielige ijdelheid, onuitstaanbare nukken en oude-best-bekrompenheden u tegen de borst zijn.

Gij beklaagt den „op theses en vernuft gepromoveerde", den schoonzoon *in spe*, die, door den „Ouden Draak" bijna tot wanhoop gedreven, zijn overkropt gemoed lucht geeft door het aanheffen van het geestige *Uit het land van Kokanje*. Gij beklaagt hem, wijl gij ziet, wat de drift hem verbergt: de noodlottige gevolgen van zijne ondoordachte handelwijze. En toch vindt ge 't ferm en flink, dat hij spreekt en zóó spreekt; toch zoudt ge hem een luid bravo! willen toeroepen bij 't einde zijner bijtende satire.

Het komt u voor, dat ge, in dezelfde omstandigheden geplaatst, de voorzichtigheid aan kant zetten en niet anders handelen zoudt dan hij. Het kluchtigste, het potsierlijkste van de heele historie is het temmen van dien ontembaren adellijken bulle-

bijter. Was zijn doen en laten vóór de verheffing tot commandeur u een walg, het wordt er daarna niet beter op.

Zijne „poezigheid" heeft ik en weet niet wat aan zich, dat u doet schaterlachen en u kregel maakt tegelijkertijd. Gij vraagt u zelven af, hoe het mogelijk is, dat zoo'n heerschap geridderd worden kan.

Hoe aardig heeft de dichter het beeld van den ridder geschetst, die, na „met sidderende hand het heilig zegel aan de' een' en de' andren kant" losgeknipt en den inhoud van den gewichtigen brief verslonden te hebben, vóór ons staat:

> Zijn oog is opgesperd, zijn mond gaapt wijder dan
> Een kostschooljongen voor een biefstuk gapen kan!
> Zijn adem stokt, zijn pols houdt halt, zijn edel wezen
> Is gansch verbouwereerd!

Niet minder koddig wordt ons geschilderd, wat stroom van zaligheid des nieuwen commandeurs harte doorgolft, wanneer hij „glimmend van vreugd, blinkend en schitterend als de jonge dageraad", weder den kring der zijnen binnenstapt, het derde en laatste lakje springen doet, met een grooten vreugdetraan in 't oog zijn vrouw, zijn kroost en zijn knoopsgat teeder aanziet en eindelijk als een slecht acteur in theatrale ontroering de armen uitstrekt en in tragische vervoering losbarst: „Dees dag blijft onvergeetlijk schoon!" Met het dolle aan-den-rok-drukken van vrouw, zoontje, dochter, broer, neef en nicht, plus het Eikenkroontje, bereikt het lachwekkende der scène zijn toppunt. De ridder is „kapot van al de pret". Hij verlangt naar de eenzaamheid zijner slaapkamer, ten einde ongestoord en door niemand bespied het genot der hooge onderscheiding te smaken en zijne geschokte zenuwen tot bedaren te brengen. Maar eerst moet zijne nieuwsgierigheid voldaan. Zijne wakkere gade verstrekt hem de gevraagde inlichtingen en weet haar klein verhaal zoo netjes in te kleeden, dat de man, zonder het minste kwaad te vermoeden er in loopt

en den rouwmoedigen zondaar, die aan zijne voeten geknield ligt, vergiffenis schenkt, want

Wat zou de stumper doen?
Kon hij zijn hoog pardon nog weigren met fatsoen?

Plaats nu naast dat gedecoreerd mengsel van opgeblazenheid en zotheid mevrouw zijne echtgenoote. Zoudt gij den belachelijken held dezer geschiedenis zielsgaarne eene wederhelft gegund hebben, bij wie vergeleken Socrates' Xantippe een lammetje was, de dichter en zijne kunst dachten er anders over. Geen eindelooze huiselijke oneenigheid met echtscheiding op den achtergrond voor dezen man. Een flinke, verstandige vrouw, die hem in schijn onbeperkte alleenheersching gunt, doch hem in werkelijkheid naar haar pijpen dansen laat, ziedaar wat hem naar recht en billijkheid toekomt, meenden zij. Hoe juicht uw hart het schrandere mensch toe, dat met echt vrouwelijk vernuft en fijn overleg de verboden waar zoodanig weet binnen te smokkelen, dat haar man niet alleen zijn eeuwig brommen vergeet, maar bovendien het onvergeeflijke: den hoon, zijn overdierbaar lintje aangedaan, met een beetje zelfoverwinning vergeeft.

Gij jubelt bij die ontknooping als de gelukkige zanger van *Uit het land van Kokanje,* die het Luilekkerland zijner zoete droomen weder betreden mag, zonder gevaar voor eene nieuwe verbanning.

„Eén vrouw is duizend mannen te erg!" zegt Vondel ergens. Hij zou de laatste zijn, waag ik te onderstellen, die de toepassing zijner woorden op deze andere Maria van Reigersbergen wraken zou. Wat te zeggen van het heerlijk tooneeltje, waarbij de blonde kinderkopjes de hoofdrol spelen? Men weet niet, wat het meest te bewonderen: de fijne opmerkingsgave van den jongen dichter, welke hier een harer schoonste triomfen viert, dan wel de frischheid en de natuurlijkheid, waarmede alles wordt teruggegeven, wat in de ziel der kleinen woelt bij 't verschijnen van den Sint,

bij 't opzeggen van versjes enz. en niet het minst eindelijk bij 't grabbelen naar 'tgeen de zak der heimlijkheden voor hen bevat. Zoo De Génestet ons wel eene verhandeling over kinderpoëzie, maar geen bundel gedichten „voor de lieve kleinen" vermaakt heeft, 't is niet daaraan te wijten, dat hem vreemd was, hoe een kind voelt, denkt en spreekt.

Vestigen we thans nog even den blik op het „gulden slot". Hier gaat de zoute scherts over in ernst. In een paar coupletten wordt nogmaals de strekking van het stuk duidelijk uitgesproken. Hulde aan den twintigjarige, die aldus dacht en schreef! Hij moge zich door deze poëtische afstraffing den onuitroeibaren haat van sommige ridderlintdragenden van zijnen tijd en van de volgende tijden op den hals gehaald hebben, het groote publiek geeft hem volgaarne, wat hij als loon verlangde: „den ronden lach terug". En wat er verstandigs loopt „in 't rijk der Nederlanden" herhaalt met den beminnelijken muzenzoon:

Ik ben Goddank zoo dom, zoo ijdel niet, zoo blind,
Dat 'k ooit een eenig mensch zou om zijn knoopsgat eeren;
Doch lust het u, als mij, de kwestie om te keeren,
En vraagt gij: of ik, om een groot en eerlijk man,
't Bewijs van adel, zij 't een lintjen, eeren kan?
Dan scheiden wij in vrede, en, hoorders, wat verander',
Ziedaar mijn rechte hand, want wij verstaan elkander! —

Onder het groot dozijn stukjes, dat de *„Eerste Gedichten"* besluit, schuilt meer dan één pareltje, 't welk beter verdient dan de simpele vermelding des titels.

Zachtheid bestaat slecht uit twee coupletten, ieder van acht regels. Maar hoe treffend heeft de dichter in een paar keurige trekken het lieflijke beeld geschetst, dat hem voor dèn geest zweefde:

Schoonste deugd van schoone zielen,
Liefste trek in 't lief gelaat!
Mannentrots en hartstocht knielen,
Waar ge uw vriendlijke oogen slaat.

In schoone bijbeltaal schildert hij vervolgens de stille vrouw, die door de onweerstaanbare kracht der zachtheid onmerkbaar en bescheiden in het heiligdom der trouw heerschappij voert:

Haar gebod ruischt als een bede,
En haar wenken is gebod;
Voor haar voeten dauwt het vrede,
En haar zonen zegent God.

In *De Avondzon* wedijvert de zangerigheid van den rhythmus met het bekoorlijk weemoedige van den inhoud. Een paar regels teekenen den jonkman, die, met de heerlijkste gaven naar geest en hart toegerust, maar met eene wankelende gezondheid van zich zelven zegt:

Zijn mijn kaken verbloeid,
Is mijn voorhoofd vermoeid —
Ik geloof, ik ben jong, ik mag werken;
Zoete lucht, die mij wacht,
Schenk mijn lichaam weer kracht!
Ik genees, als ik zwakken mag sterken.

En met vriendelijk oog ziet de kranke biddend ten hemel en verzucht:

'k Heb geen kleinen geleerd,
'k Heb geen zondaar bekeerd,
Nog geen lijder getroost: laat mij wachten.

Te werken in den wijngaard des Heeren met het „meer dan zilver en goud", hem door den Heer der talenten geschonken; als een knecht van Gods rijk, die zijn dagwerk geloovig volbracht heeft, werkend te bezwijken, dat is zijn vrome wensch, zijne vurige hartebede. Ook ons welt even als den dichter, die de taal van den beminden lijder opvangen mocht, een traan in 't oog bij die roerende ontboezeming, en de stervende stralen der ondergaande zon, welke zoo sprekend dat bleeke gelaat verlichten,

worden als tot een gloriekrans, fonkelend om den schedel eens heiligen. *Album* bevat eene weemoedige herinnering aan de vervlogen weelde en de onvermengde vreugd van de eerste jongelingsjaren. *Gezond verstand* pleit voor den helderen blik van zijn maker, die het „warm gevoelend harte" vereenigd wil zien met het „koele hoofd, den schranderen geest". *Boutade* mag eene geestige wraakoefening heeten op

> Het land van mest en mist, van vuilen, kouden regen,
> Vol jicht en parapluies, vol kiespijn en vol kramp.

De jongeling met het aandoenlijk gestel was een beetje knorrig op „den grond der Vaadren", wiens kliemerig klimaat hem van de eene verkoudheid in de armen der andere wierp en koelde op deze komische wijze zijn niet gemeenden toorn. *Levenslied* met zijne fraaie tegenstellingen, *Gemis* en *Errata* gaan we stilzwijgend voorbij, om nog een oogenblikje te verwijlen bij *Vogelljes, die zoo vroeg zingen, krijgt de Poes.*

Het ongunstig oordeel, het verpletterend vonnis door Joh. C. Zimmerman in *De Gids* (September-aflevering van 1852) over de „*Eerste Gedichten*" uitgesproken, is van algemeene bekendheid. *Vogelljes* enz. had ruimschoots het zijne bijgedragen, om de pen van den onbarmhartigen beoordeelaar te scherpen. In dat stukje toch neemt De Génestet een loopje met de critiek, die hij vergelijkt bij een valschen kater, loerend op het vogeltje, dat vroeg in den morgen onbezorgd en blij zijn lied zingt, tot het onder de klauwen van zijn belager een rampzalig uiteinde vindt. Ook ik, dichtertje, heb in den morgen mijns levens een lied aangeheven, zingt hij; ook op mij loert de critische kater wellicht, maar, klinkt het dezen uitdagend in de ooren, al zal ik eenige veeren moeten laten onder uwe klauwen, het zal mij niet vergaan als 't vinkje. Spijt alle critiek zal ik weldra jubelend weer opstijgen en vroolijk mijn lied zingen.

Klonk er ten jare '51 een weinig overmoed in dat jolige dichtje

en kende de critiek geen genade voor het zangertje, de tijd heeft geleerd, dat het zich niet overschatte. Het

.... liet er een bundeltje veertjes....
Maar vloeg toch weer op in de sfeertjes,
En spoedig ook groeiden zijn veertjes
Veel mooier, Meneertjes,
Weer aan.

In '61 herriep Zimmerman openlijk zijn onbillijk streng vonnis, en gaf den te vroeg ontslapene veel meer terug dan hij hem vroeger ontnomen had.

II.

Het talent van De Génestet heeft niet meer dan één tijdperk van bloei gekend. Zijn veelbelovende lente mocht door geen schoonen zomer gevolgd worden. Wat hij ons schonk in de eerste periode zijner dichterlijke loopbaan, vinden we terug in den bundel, waarmede hij de tweede en laatste besluit. Er is echter, bij veel overeenkomst, niet weinig verschil tusschen zijne poëzie van 1846—1851 en die van 1854—1860 Immers, is de dichter geheel en al dezelfde gebleven, die hij vroeger was: louter beminnelijke openhartigheid, ongekunsteld en waar in alles: telt zijn speeltuig niet meer snaren dan voorheen — men behoeft geen adelaarsblik om op te merken, dat zijn gezichtskring zich verruimd, zijne hand meer vaardigheid en vastheid verkregen heeft. De gedachten zijner zangen hebben aan diepte gewonnen en ook de vorm, schoon vroeger reeds meesterlijk, wijst op groote vorderingen in de kunst.

„*Laatste der Eerste*" doopte De Génestet zijn tweeden bundel en legde daarmede een merkwaardig getuigenis af van zijne litterarische zelfkennis. Alle verzen der nieuwe verzameling in het bijzonder te bespreken ware onbegonnen werk. Wij zullen ons bepalen tot het samenbinden van een ruiker uit de geurigste

bloemen, welke in dezen hof bloeien. Mochten er onder de vele, die de hand tot plukken nooden, enkele over 't hoofd gezien worden, de lezer zelf herstelle het onvrijwillig verzuim en geve den vergetenen, wat haar toekomt.

De liefste Plek is gewijd aan het De Génestet zoo dierbare Bloemendaal. Schuilt er wellicht een weinig overdrijving in den lof, deze frissche bloemengaarde toegezwaaid, treffend schoon heeft de dichter weergegeven, wat daar wakker wordt in zijne borst bij het terugzien van 't bekoorlijk oord, waar hij de zoetste uurtjes slijten mocht, waar iedere bloem, iedere boom, ieder plekje hem eene goede oude kennis, waar niets hem vreemd is.

'k Weet, wat de koeltjes kozen
Des morgens in onz' tuin,
Des avonds met de rozen,
De rozen van het duin;
Wat, als de najaarsvlagen
Hier dwarlen door het hout,
De sombre dennen klagen,
Die dichtren van het woud.

Lach en traan smelten voor hem saam bij de herinnering aan het weleer, en lieflijk weemoedig ruischt het van zijne snaren:

Dan fluistren de avondwinden
Mij zangen van weleer,
'k Hoor namen van mijn vrinden ...
'k Zie al mijn jonkheid weer;
Dan klaag ik aan mijn duinen
Mijn opgegaarde smart,
En 't lied uit de eikekruinen
Stort balsem in mijn hart.

Stemt *Toen ik een knaap was* tot heiligen ernst, *Mooi-weers-lied* doet het hart sneller kloppen.

Een zonnestraal,
Een wonderstraal
Is in mijn borst gedrongen;

juicht de dichter. „De lucht vol zorg en smart" verdween, wat zijne ziel benauwde, is weggenomen, de oude levenslust ontwaakte en blijde klinkt het:

Mijn harpe beeft,
Mijn harte leeft
Een zalig liefdeleven.

Het Liedje van verlangen, met zijne twee lieve kleine schilderijtjes, en *Kinderloos* stippen we slechts in 't voorbijgaan even aan.

De Lendenen omgord verdient om zijne edele dictie en evenzeer om de schoone gedachten, die het behelst, onze volle aandacht. Het is een der fraaiste, zoo niet het fraaiste vers uit den geheelen bundel.

De lendenen omgord en brandende de lampen!
Neemt saam de plooien van het slepende gewaad,
Dat gij moogt vaardig zijn tot werken, dienen, kampen,
Tot scheiden — als Gods ure slaat.

Ga, waar uw werk u roept, en volgzaam laat u leiden,
Wacht op Gods wenk, omknel uw reisstaf, neem uw kruis;
Groet, die gij liefhebt, want uw wegen zullen scheiden,
Bereid uw hart, bereid uw huis...

„Bereid zijn", klinkt de last, zoo neemt dan saam de vouwen
Van 't hangende gewaad, voor 't struiklen van uw voet,
Omgordt u met de kracht van 't vol geloofsvertrouwen,
Met christenliefde en christenmoed;

En steekt de lampen aan — ook waar een zon van zegen
Dees schoonen morgen, in uw woning, licht en lacht!
Omgordt u: gij moet voort, op de onbekende wegen!
Ontsteekt de lampen — het wordt nacht.

Dat klinkt ernstig op den vroolijken nieuwjaarsmorgen, doch zal de lezer, wiens hart genieten kan, wat hem hier geboden wordt, het „Verlos ons van den preektoon, Heer!" over zijne lippen durven laten komen? Wij betwijfelen het en willen gaarne ieder Nieuwjaar met zoo'n preek gestraft worden.

Jong-Hollandsch Binnenhuisje, *Anni's taal* en *Opvoeding* vormen de keur uit wat Potgieter „Onder-onsjes" genoemd heeft. Lag er een vonnis in die min vleiende benaming, 't bleek geen doodvonnis te zijn. Tot heden hebben die stukjes voor het beste deel der lezers niets van hunne aantrekkelijke frischheid verloren, en naast *Het Haantje van den Toren* wordt aan *Jong-Hollandsch Binnenhuisje* in alle bloemlezingen nog altoos een plaatsje ingeruimd.

Op reis schetst ons, wat er omging in het hart van den dichter, toen hij der lokstem van den ouden reislust gehoor gaf, zich aan de armen zijner dierbaren ontscheurde en met een vriend naar Zwitserland toog; maar ondervinden moest, dat hetgeen hem vroeger een genot was, thans voor hem in een kwelling was veranderd. De wonderen der schepping, de stoute natuurtafereelen, hij bewondert ze, doch... van genieten geen sprake, want roept hij uit:

Mijn hart is thuis... is ginds, waar zich een needrig duin
Van uit de lommer beurt der duistre denneboomen —
Getuigen veler liefde en stille dichterdroomen —
Aan 't einde van een rozentuin;
Daar op deez' oogwenk vast mijn lieve kindren spelen,
De bloote voetjes in het witte, warme zand,
En met heur zoet gesnap de trouwe ziele streelen
Van haar, wier peinzend oog ons zoekt in 't verre land.

Te midden van al de heerlijkheid om zich heen ziet zijn oog altijd nog iets anders dan de wonderen des Heeren en met den trillenden toon van het heimwee in de stem zingt hij:

Steeds is mijn halve ziel verzonken in gepeis,
Steeds zweven voor mij uit de kopjes mijner lieven,
En, och, tooneeltjes mij geschilderd in de brieven,
Die mij den langen weg verlichten op de reis!

Menigeen heeft de schouders opgehaald bij het lezen van *Het oude Huis* en beweerd, dat het den dichter geen ernst geweest kan zijn met de verklaring, dat hij zijne nieuwe woning, met haar tien vertrekken vol gemak, gaarne wilde verwisselen tegen de minder comfortabele oude. Wanneer men echter bedenkt, hoe spoedig iemand met een gevoelig hart — en wie zal dit De Génestet ontzeggen? — zich aan het hem omringende hecht; hoe hij als 't ware samengroeit met iedere plek, welke dierbare herinneringen bewaart aan wat hem gelukkig deed zijn, dan zal men den dichter niet zoo ras van overdrijving beschuldigen en welwillend luisteren naar het lesje vol levenswijsheid, waarmede hij zijn vers besluit:

En toch misschien — 't is wel, 't is wijs,
Schoon nu mij 't harte bloedt,
Dat ik mijn needrig paradijs
Maar moedig heb gegroet!

Het is niet goed, dat we op deze aard
Ons hechten al te zeer
Aan huis en hof, aan haard en gaard
En dingen van 't weleer.

Verstandig is 't van tijd tot tijd
Een teedren, sterken band,
Die 't arme harte bindt en vleit
Te schudden van de hand.

Morgen bij de Duinen is een vers, dat onwillekeurig in het geheugen blijft hangen. Is 't enkel de fraaie vorm, is 't de schoone schildering der herlevende natuur, wier luister voor den zanger omfloerst is, sinds de „blijde Reine van hart" aan den

voet der duinen is gaan uitrusten van den moeizamen aardschen tocht, of is 't de scherpe tegenstelling van leven en dood: de jonge lente jubelend bij, stralend op het graf der geliefde ontslapene, 't welk aan dit vers zijne eigenaardige bekoorlijkheid schenkt? Dat alles werkt hier samen, meenen we, en wordt bekroond door het roerende slot:

En voor 't kluisje uwer trouw,
Speelt een knaapjen, in rouw —
Gij zijt treurig, o heerelijke aarde!

Komen en Gaan wekt op menige plaats in ons de echo van hetgeen in eigen hart weerklonk, biedt gedachten, die vaak in ons opkwamen, maar welke wij tevergeefs onder woorden trachtten te brengen. Het bevat den gewonen loop van het menschelijk leven met zijne korte vleugjes van geluk, zijne menigvuldige smarten en teleurstellingen, zijn korten duur. Wie heeft niet ervaren en gevoeld, wat de dichter hier zoo fraai zegt?

Die weet, wij armen boeten,
Wij boeten wreed en snel,
Vast menig lief ontmoeten
Met menig lang vaarwel.

En in de najaarsvlagen,
In 't dwarlen van de blaên
Hoort hij een stemme klagen
Van komen en van gaan.

Hij voelt zijn moeders kussen
Nog gloeien op zijn wang,
En hoort al ondertusschen
Een dierbren wiegezang.

Dat gaat niet de lucht in, dat is zeer alledaagsch, zoo ge wilt, maar met dat al zit er iets in, dat rechtstreeks den weg naar 't hart vindt.

Op een Kind in Mei geboren, met zijn vroolijk begin, waarin de naïeve verwondering der blonde zusjes geschetst wordt en het juichende „welkom in het leven" zich paart aan de vrome, lieflijke vaderbede; met zijn van tranen zwellend tweede gedeelte, dat eindigt in het aangrijpend slotaccoord:

Ach toch, wat bloemen de aard kan geven,
Hij heeft geen Meimaand in het leven,
Die vroeg u derft, o moedermin!

zou de ongevoeligste week maken. Heeft hier de arme dichter, die zelf reeds zoo vroeg moederzorg en moederliefde ontberen moest, een smartkreet zijner ziel doen hooren?

Het Haantje van den toren heeft vóór- en tegenstanders gevonden. Waar velen meenen, dat aan deze vertelling nooit genoeg lof gegeven kan worden, verklaren anderen, dat De Génestet zelf al hun genot vergalt door zijne verdrietige langdradigheid. Hoe dit zij, men zal moeten toegeven, dat de dichter, ook waar men hem met grond van gerektheid meent te kunnen beschuldigen, nooit plaats geeft aan de verveling. Hij weet stormenderhand ons hart te veroveren voor de „lieve Levenslust". Wij stellen oprecht veel belang in het lot der arme teringlijderes, die dag aan dag met smachtend verlangen naar het haantje van den toren opziet, hopend, dat de gure Noordenwind, die de komst der zoete lente vertraagt, vervangen worde door het zoele Zuiderluchtje, 't welk haar genezing toewaaien zal. Hoe aandoenlijk wordt ons de worsteling tusschen hoop en moedeloosheid in de borst der kranke geschilderd! Wij gevoelen den terugslag van hare wreede teleurstelling, als het „hoofdig Haantje" voortdurend Noord blijft wijzen en van geen keeren weet. Met een „Uw wil geschie!" — is 't eene in alle opzichten Christelijke onderwerping? — schikt zij zich eindelijk in het onvermijdelijke.

Naar 't Haantje van den toren keek
Met droeven glimlach, één:
't Blonk in de blauwe lucht en wees —
Naar 't zoele Zuiden heen.

Zijn deze roerende slotregels niet in staat, om den lezer, die over langwijligheid klaagde, alle wezenlijke of schijnbare feilen te doen vergeten en hem te verzoenen met den dichter, wiens kunstvaardige hand dit meesterstukje schiep?

Benjamin-af, dat honderden malen aangehaald wordt, behoort mede tot het genre der Onder-onsjes. Des ondanks is en blijft het voor velen een geliefd stukje.

De Mailbrief is eilacie onvoltooid gebleven. Wel kunnen we uit de gegevens van den schrijver eenigszins opmaken, wat het geworden zou zijn. Doch wat baat ons dat, nu wij ons tevreden moeten stellen met de geestige schets van het stille Delft en den schralen troost, die het „wordt nooit vervolgd" enz. ons biedt?

Het teedere *Een Kruis met Rozen* besluit den bundel. Als wilde de dichter ons bij 't scheiden nog eens de volle maat geven zijner liefelijkheid, ruischt het ons uit die korte innige strofen toe:

Een Kruis met rozen
Is 't menschenlot,
Is 't rijke leven,
Uw gave, o God!

Niet enkel rozen!
Geen Kruis alleen;
De Liefde voegt ze
Getrouw bijeen.

Ik weet de rozen,
Zij vallen af!
Het Kruis nu, legt ge
Pas neer — aan 't graf.

Toch — welke uw gaarde,
En treure uw huis —
Merk op de bloeme,
Die blijft aan 't Kruis.

Aan vertalen heeft De Génestet zich maar enkele malen gewaagd. Eén stukje naar Béranger, een achttal naar Rückert, *Vreemdelingen* en *Slagveld bij Hastings* naar Heine en *Arme Visschers* naar Victor Hugo, ziedaar alles. Maar vooral het laatste, de schoone vertolking van *Pauvres Gens* uit de *Légende des Siècles* toont duidelijk aan, dat geen onvermogen hem van vertalen weerhield. Hij volgt zijn model getrouw. Zijne kunst is echter niet tevreden met enkel overzetten in de moedertaal: zij geeft aan 't geheel zoo'n echt Hollandsch karakter, dat men alleen in de stoute beeldspraak het eigenaardige van den grooten Franschen Meester terugvindt.

Uit „*Nalezing*" wijzen we nog even op *Fantasio*, een tweelingbroeder van *De Sint-Nikolaasavond*; *Aan Adda*; het schoone *In Memoriam*, der nagedachtenis gewijd van De Génestets hooggewaardeerden leermeester en vaderlijken vriend Abr. des Amorie v. d. Hoeven; *Madame de la Vallière* en *Aan de Waters nood-Poëten*, het laatste snikje van 's dichters vroegere geestigheid.

Den Haag. Br. Florentius.

(Slot volgt.)

BOEKBEOORDEELING.

De Pausen en de christelijke beschaving. Eene geschiedkundige studie door P. Fr. J. V. de Groot, O. P. S. Theol. Lect. Tweede geheel herziene en vermeerderde druk. Nijmegen, L. C. G. Malmberg & Co. 1891.

Toen de H. Joannes de Dooper zag, dat zijne leerlingen bevestiging noodig hadden in hun geloof aan Christus, zond hij hen tot den Zaligmaker zelf, en liet Hem vragen: „Zijt gij het, die komen moet, of hebben wij een anderen te verwachten?" En Jesus antwoordde en sprak tot hen: „Gaat en boodschapt aan Joannes hetgeen gij gehoord en gezien hebt: blinden zien, kreupelen wandelen, melaatschen worden gezuiverd, dooven hooren, dooden verrijzen, den armen wordt het Evangelie verkondigd" [1]). Christus' antwoord, eene aanhaling der prophetieën [2]), van welker vervulling zij zelve oor- en ooggetuigen waren, was eene verwijzing meer naar zijne werken dan naar zijne leer.

Zij, die in onzen tijd versterking behoeven in hun geloof, zij ook, die, nog de waarheid zoekend, tot de Kerk der Pausen die vraag richten: zijt gij het die komen moet, of hebben wij een andere te verwachten, zullen van haar als eerste antwoord ook die verwijzing ontvangen naar hare werken, naar hetgeen zij eeuwen lang in de maatschappij heeft verricht en uitgewerkt door haar kinderen en vooral door haar opperpriesters, die in den loop van negentien eeuwen wel allerduidelijkst konden doen blijken van den geest, die hun schreden leidt.

Dat antwoord geeft de H. Kerk voor ons volk op bewonderenswaardige wijze in eene studie van den Eerw. Pater fr. J. V. de Groot O. P. getiteld: *De Pausen en de christelijke beschaving.* Dit toch was de hoofdbedoeling van den schrijver bij deze studie: het bewijs te leveren, dat de Kerk der Pausen geen menschelijke instelling geacht kan worden.

---

[1]) Matth. XI, 3, 45.

[2]) Isaïas XXXV, 5.

De geleerde priester beschrijft het leven der Katholieke Kerk door bijzonder den arbeid der Pausen te beschouwen. Daar deze geschiedenis niet minder dan negentien eeuwen en alle volken der beschaafde en onbeschaafde wereld omsluit, zoo is het gemakkelijk te begrijpen, welk een onvermoeide studie aan dit werk is voorafgegaan, welk een arbeid het gekost heeft de ontelbare en ver uiteengrijpende gezichtspunten der historie terug te brengen tot een zakelijk geheel, waaruit de lezer zich een degelijk begrip kan vormen van hetgeen de Pausen hebben nagestreefd en bewerkt, van hun zorg voor geheel het menschelijk geslacht, van hun invloed op den loop der zaken, van hunne houding zoowel tegenover de kinderen der Katholieke Kerk als tegenover haar bestrijders.

Niet geringe verdienste is ook hierin gelegen, dat de schrijver, wel verre van een droge opsomming der feiten te leveren, een boek geschreven heeft, dat door ieder, die het ter hand neemt, met klimmende belangstelling zal gelezen worden; want terwijl voor passende sierlijkheid van stijl en zegging is zorg gedragen, treedt bij elke bladzijde de historie weer levend en handelend op.

Bij het doel, wat de schrijver zich voorstelde, de handelingen der Pausen in een niet al te uitgebreid werk saâm te vatten, was spaarzaamheid van bewijsvoering gebiedend vereischte. Daarom echter is zij niet minder krachtig; telkens wordt het oordeel van niet-katholieke schrijvers aangehaald; en waar zij gedrongen worden de waarheid van het verhandelde te erkennen en een waardeerend oordeel uitspreken, is omslachtige bewijsvoering zeker overbodig. Bovendien wordt den lezer, door aanhoudende en veelvuldige verwijzing naar de historische bronnen, de gelegenheid geboden uitvoeriger studie te ondernemen.

Met bewonderenswaardigen tact zijn de aanhalingen uit katholieke zoowel als niet-katholieke schrijvers gekozen. Zoo b.v. neemt schrijver uit de uitgebreide archeologische werken van De Rossi deze regelen, die zoo krachtig spreken, dat het feit aanstonds beslecht en verdere behandeling der zaak wel overbodig mag heeten: „In de nieuwe christelijke maatschappij waren de vrijen en de slaven broeders en dienden samen denzelfden God. Onder de geloovigen der romeinsche kerk zegevierde de geest van broederschap over den trots, waardoor de sociale instellingen der republiek en van 't keizerrijk besmet waren. Een welsprekend bewijs daarvan is 't stilzwijgen, dat zooveel

duizenden catacombeninschriften bewaren omtrent den stand der ontslapenen. Waren zij slaven? vrijgelatenen? Zij melden het niet. Nooit vond ik er geheel en al zeker melding gemaakt van een *servus* (slaaf), zeer zeldzaam en bij uitzondering van een vrijgelatene; terwijl wij geen tien heidensche grafschriften van hetzelfde tijdvak kunnen lezen, of er worden slaven en vrijgelatenen aangewezen". De schrijver komt tot het kort maar welsprekend besluit: „*Servus*, *dienaar* van God, was iedere Christen, ook de heer; *vrijgelatenen* van Christus waren zij allen, ook de slaaf".

Op een der laatste bladzijden vermeldt de schrijver het oordeel van Busken Huet aangaande het Rome en de Pausen van onzen tijd: „Het Rome van het laatste vierdedeel der 19e eeuw is een *Rome zonder den Paus;* ziedaar een indruk, dien het den hedendaagschen edeldenkenden bezoeker niet mogelijk is van zich af te zetten. Werwaarts gij ook in deze groote stad uwe schreden keert, overal en ieder oogenblik ontmoet gij de bewijzen, dat het pauselijk bestuur haar in vroeger tijden ten zegen is geweest en zij aan dat bestuur haar tegenwoordig aanzijn en aanzien dankt.... Verbaast het u, dat Rome zonder den Paus verweesd en verlaten schijnt? Acht gij het onverklaarbaar, dat bij het doorkruisen van dit Niniveh der Roomsche Christenheid het gevoel zich van u meester maakt: er is eene leegte in deze stad, er is eene veer gesprongen, die vroeger dit raderwerk in beweging bracht, er is een geheimzinnige sluier verscheurd, welks plooien voorheen aan dit heiligdom eene geheel eenige wijding verleenden?"

Indien de Rossi's archeologische studiën en een reisverhaal van Busken Huet als grenspalen gesteld mogen worden aan het studieveld, door den schrijver niet slechts bewandeld maar ook bearbeid voor de uitgave van zijn werk, dan is het wel te gissen, welk een keur van schatten het behelst.

Moge daarom aan dit werk, vooral in de omwerking zijner tweede uitgave, niet slechts in alle katholieke huisgezinnen, maar ook bij andersdenkenden, de ruimste verspreiding ten deel vallen. Dit zal niet slechts den schrijver de beste belooning zijn, maar moet ook ieder, wien het goed recht en het heil der Katholieke Kerk ter harte gaat, tot groote vreugde verstrekken.

W. G. F. Snickers.

R. P. Bernardini a Piconio Triplex Expositio Epistolae ad Romanos. Ad usum Studiosorum S. Theologiae et Sacerdotum in vinea Domini laborantium emendata et aucta per P. Mich. Hetzenauer. — Oeniponte, typ. Societatis Marianae, 1891. XXXVIII-603 p. M. 9, 60.

Bijna tweehonderd jaren zijn voorbijgegaan sedert Bernardinus van Picquigny zijne „Triplex Expositio" te Parijs in het licht gaf.

Reeds voor zijn verschijnen was het werk vinnig bestreden door de Jansenisten, die al hun invloed hadden aangewend om de uitgave te verhinderen [1]). Overtuigd, dat er van een degelijk geleerde, die tevens oprecht Katholiek en deugdzaam kloosterling was, *voor hen* niet veel goeds te verwachten viel, hadden zij de uitgevers zoeken dicts te maken, dat er niets goeds kon komen van een..... Capucijn! Of deze even hoffelijke als waardige bestrijding mede dienst heeft gedaan als reclame, weet ik niet, maar het werk van pater Bernardinus werd reeds aanstonds veel gekocht, gretig gelezen en hoog geprezen. Het bleek spoedig, dat de „Capucijn" niet slechts iets goeds, maar iets uitmuntends geleverd had. De *Journal des Savants* noemde het in 1704 „een werk van zeldzame verdiensten en eenig in zijn soort", en getuigde in 1707, dat het over heel de wereld met graagte gelezen werd. Paus Clemens XI zelf was er zoo mede ingenomen, dat hij niet slechts den schrijver in zeer vleiende bewoordingen gelukwenschte met zijnen arbeid, maar hem tevens aanspoorde om ook van de H. Evangeliën een „drievoudige uitlegging" te beproeven [2]).

Sedert is het werk telkens op nieuw uitgegeven en ook thans

---

[1]) Deze en de volgende bijzonderheden zijn ontleend aan een opstel: *De Vita et Scriptis Bernardini a Piconio*, dat voor in de nieuwe uitgave geplaatst is.

[2]) Overeenkomstig dit verlangen van den Paus heeft pater Bernardinus zijn laatste levensjaren besteed aan eene *Triplex Expositio in Sacrosancta Evangelia*, die echter eerst verscheidene jaren na zijnen dood door anderen is uitgegeven. Ofschoon ook meermalen herdrukt, verkreeg dit werk toch nooit de algemeene bekendheid, die de *Triplex Expositio Epistolarum B. Pauli* ook thans nog bezit. Pater Hetzenauer merkt aan, dat de opgave in het Freiburger *Kirchenlexikon* (i. v. Bernhardin von Pequigny), volgens welke de uitlegging der Evangeliën het eerst zou verschenen zijn, foutief is.

nog wordt het zeer geprezen door mannen, die om hun schriftuurstudiën beroemd zijn. De bekende bewerker van den *Cursus completus*, R. Cornely S. J. zegt: „De Triplex Expositio van Bern. a. Pic. beveelt zich aan door bondigheid, helderheid en zalving, en is ook thans nog welkom bij allen, die aan de studie der H. Schriftuur niet veel tijd besteden kunnen". Vleiender nog klinkt het getuigenis van Ubaldi (*Introd. in S. Script.* Vol. III): „In dit werk heeft de vrome en geleerde schrijver niets weggelaten, wat tot recht begrip van den tekst en tot nut der lezers kon bijdragen".

Bij dit alles blijft het echter waar, dat het werk van Piconio twechonderd jaren oud is, en dat niet slechts de critische en philologische, maar ook de exegetische schriftuurstudie in die twee eeuwen belangrijke vorderingen gemaakt heeft. Want al verbieden ook de Katholieke Kerk en de gezonde wetenschap beide, de H. Schriftuur anders uit te leggen dan overeenkomstig den zin, dien de H. Kerk altijd gehouden heeft en nog houdt; al moet nog iedere exegeet, evenals voor zooveel eeuwen de H. Gregorius van Nazianze, er zijn roem in stellen, de H. Schriften niet naar eigen vinding, maar naar de wijze en het gezag der Vaderen te verklaren, zoo heerscht toch ook op dit gebied allerminst stilstand, maar integendeel gestadige vooruitgang en geleidelijke ontwikkeling. Ontwikkeling, die het oude niet wegschopt om er iets anders voor in de plaats te stellen, maar die, voortbouwend op het oude en in den geest van het oude, altoos fijner vormt en altoos hooger volmaakt.

Zóo dit geldt van het begrip en de uitlegging der gansche H. Schriftuur, het is zeker in den ruimsten zin waar van de brieven des H. Paulus, die immers volgens het schoone woord van den H. Chrysostomus „mijngroeven zijn van geestelijke schatten, met welke het kostbaarste goud niet vergeleken kan worden, en bronnen, die altoos even rijk vlocien, ja, des te rijker, naarmate er meer uit geput wordt". „Immers — zoo gaat deze groote kerkleeraar, tevens zoo groot vereerder van den H. Paulus, voort — sedert de Apostel leefde zijn vijfhonderd jaren verloopen, en al dien tijd hebben vele uitleggers en leeraars en verklaarders veel en dikwerf uit die mijnen gegraven, zonder de rijkdommen, die daar verborgen liggen, uit te putten; want deze schatten minderen niet, zooals de stoffelijke, maar groeien aan en vermeerderen, naarmate talrijker handen hen uitgraven. Doch wat spreek ik van hen, die vóór ons

geweest zijn? Hoevelen zullen nà ons zóó spreken, en wederom hoeveel anderen na hen, want nooit zullen de rijkdommen ophouden te vloeien uit die bron, nooit zullen deze soort van mijnen worden uitgeput".

De lezer houde mij deze aanhalingen ten goede: ik zou aan de bekoring om ze af te schrijven weerstand hebben geboden, zoo ze niet de beste rechtvaardiging inhielden voor de uitgave van het werk, welks titel hierboven vermeld staat.

De Eerw. Pater Mich. Hetzenauer heeft zich ten taak gesteld, de exegetische werken van zijn beroemden orde-broeder op de hoogte van onzen tijd te brengen, door er een verbeterde en vermeerde uitgave van te bezorgen. De laatste maanden van het vorige jaar brachten ons het eerste deel van dien omvangrijken arbeid: de nieuwe *Triplex Expositio Epistolae ad Romanos.*

De brief aan de Romeinen heeft, sedert overoude tijden, in onze bijbels de eerste plaats onder de brieven van Paulus; het was dus zeer natuurlijk dat pater H. met dezen brief begon; anders, zoo hij een proefstuk had willen leveren, daar zou reden geweest zijn, om juist dien brief daartoe uit te kiezen.

Immers zoo de brief aan de Romeinen uitmunt om zijn boven alles gewichtigen en leerrijken inhoud, hij is tevens onder alle Paulinische brieven de moeilijkste en, ten gevolge daarvan, ook de meest misduide en misbruikte. „Deze Epistel — zegt Lipman (*Inleiding*, bl. LXVII) — was bij voorkeur, in schier elke eeuw, van alle ketters de geliefkoosde en mishandelde schutsbrief"; en de catechismus van het Leger des Heils kan bewijzen, dat dit ook in den allerlaatsten tijd niet anders geworden is. Redenen, waarom de uitmuntende bewerking, die pater H. van dezen brief geleverd heeft, zeker wel mag worden aangezien als een deugdelijke borg voor de behandeling der overige, die we te gemoet zien.

En uitmuntend mag het werk van pater H. genoemd worden.

Op de eerste plaats acht ik het een verdienste, dat de geleerde schrijver aan het beroemde werk van Piconio zelf slechts weinig veranderd heeft. „Ik verbeter wat hier en daar minder juist uitgedrukt was", zegt de bewerker. Dat behoefde echter slechts zelden te geschieden; zakelijke veranderingen komen weinig voor; en ook met veranderingen in den vorm is pater H. uit diepgevoelde piëteit jegens zijn grooten orde-broeder spaarzaam geweest. In den goeden zin kunnen we zeggen: Piconio is gebleven.

Doch zoo de veranderingen betrekkelijk weinig zijn, de vermeerderingen zijn talrijk en van groot belang.

Die vermeerderingen ontstonden voor een deel door een scherpzinniger ontleding van den gewijden tekst, door een dieper doorgronden of een breeder uiteenzetten der oude verklaringen, en door aan andere min of meer afwijkende uitleggingen een ruimere plaats te geven.

Voor een ander en grooter deel ontstonden zij door het toevoegen van meerdere leerstellige, zedekundige en ascetische gevolgtrekkingen, die den scherpen blik en het warme hart des bewerkers alle eer aandoen, alsmede ook door ruimer en volledíger aanhalingen uit de H. Vaders, bijzonder uit den H. Chrysostomus en den H. Thomas.

Dan komen eindelijk de toevoegselen van meer theoretisch-wetenschappelijken aard, die voor onzen zoekenden, ziftenden en schiftenden tijd een behoefte geworden zijn, en deze zijn het voornamelijk, die het boek zoo in omvang deden toenemen.

Onder dit opzicht is het afdrukken van den Grieksehen tekst, door den schrijver zelven critisch bewerkt, naast het Latijn der Vulgata, eene verbetering, voor welke de meeste gebruikers dankbaar zullen zijn. Een eenigszins uitvoerige exegese is, vooral bij de Paulinische brieven, niet mogelijk zonder telkens herhaalde verwijzingen naar den grondtekst: de werken b. v. van Lipman en Bisping, en ook de oude *Triplex Expositio* bewijzen dat overvloedig. En dan behoeft men waarlijk geen „Griek" te wezen, om toch den Grieksehen tekst er bij te halen.

Verder zijn de commentariën op vele plaatsen verrijkt met critische en philologische aanteekeningen. Echter alleen dáár, waar zij òf tot rechtvaardiging der lezing, òf tot beter begrip van den tekst noodig waren, en dan nog zóó, dat ze geen al te groote ruimte innemen, veel minder den lezer in een doolhof lokken, waar hij, gedwongen zijnde al zijn aandacht te wijden aan den weg alléén, geen gelegenheid zou hebben de schoonheden te bewonderen, die hem omringen.

Als ik nu hier nog bijvoeg, dat het werk besloten wordt met een uitgebreiden alphabetischen „index rerum magis notabilium", alsmede dat de uitgever — ik heb geen kennis aan de Innsbrucker firma — gezorgd heeft voor goed papier en voor een prachtigen,

duidelijken druk, zonder al te veel fouten, ja zelfs dat hij, ofschoon Duitscher, het boek stevig in elkander liet naaien, dan geloof ik mijn taak als geëindigd te mogen beschouwen.

Of ik dan geen enkele aanmerking heb?

Jawel, en een zeer nuchtere. Het boek is duur, en 't is te vreezen, dat de hooge prijs aan een ruime verspreiding in den weg zal staan. Maar overigens: men krijgt waar voor zijn geld. Want Prof. Dr. R. Riezler, die van wege zijn Z. D. H. den Prins-bisschop van Brixen met de censuur van het werk belast werd, heeft slechts de waarheid gezegd, toen hij getuigde, dat „het beroemde werk van Bernardinus a Piconio door de zorgen van den nieuwen uitgever niet weinig gewonnen heeft, zóó, dat daaruit een dieper, helderder en vruchtbaarder kennis van den Brief aan de Romeinen geput kan worden".

G. VAN NOORT.

Louise Lateau en andere mystieken met afbeeldingen en volledige lijst der gestigmatiseerden van het jaar 1186 tot op onze dagen, door A. J. Riko. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1891.

Het hierboven aangekondigde werk geeft ons, naast verschillende mededeelingen omtrent andere mystieke personen, een uitvoerig en nauwkeurig verhaal van de buitengewone verschijnselen, die zich bij Louise Lateau te Bois d' Haine hebben voorgedaan.

De bijzonderheden, welke de schrijver ons aangaande het leven van deze gestigmatiseerde medêdeelt, doen ons reeds aanstonds een hoog denkbeeld opvatten van haar voortreffelijk karakter en hare veelerhande deugden.

Reeds als kind, zegt de schrijver, gaf zij blijken van een wonderbaar goede geaardheid. Zij won aller harten door hare zachtheid en oprechte naastenliefde. Een treffend voorbeeld van hare opofferende naastenliefde deelt Dr. Lefèbvre ons meê uit het jaar 1866, toen Bois d' Haine door de cholera bezocht werd: in één maand paste Louise tien choleralijders op. Nimmer weigerde zij bijstand, maar had integendeel steeds haar beste krachten en liefste woorden over voor alwat hulp behoefde. Zij onttrekt zich zooveel mogelijk aan dankbetuigingen. Van der jeugd af was zij steeds

gehecht aan de voorschriften van haren godsdienst, doch eenvoudig en zonder dweeperij. Zij was oprecht en, welke strikken men haar gedurende het wetenschappelijk onderzoek ook spande, nooit werd zij op onwaarheid betrapt. Voor vleierij was zij totaal onvatbaar; zij beminde de stilte, en nimmer sprak zij uit zich zelve over de ongewone verschijnselen, welke zich bij haar voordeden, evenmin als de overige huisgenooten.

Tot driemaal toe heeft de heer Riko de gestigmatiseerde bezocht, ten einde de bij haar voorkomende verschijnselen bij eigen waarneming ter plaatse zelve aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Wat de schrijver daaromtrent in zijn werk meêdeelt is het resultaat, deels van zijn persoonlijk onderzoek, deels van de waarnemingen opgedaan door vele anderen, die als deskundigen bedoelde verschijnselen hebben onderzocht. Die verschijnselen laten zich hoofdzakelijk in het volgende samenvatten.

Sedert het jaar 1868 vertoonden zich *geregeld* en *uitsluitend* des Vrijdags de bloedende stigmata; die stigmata bestaan in wonden in de zijde, aan de buitenzijde en in de palmen der handen, dergelijke aan de voeten en eindelijk kleinere rond het hoofd. Toen de heer Riko in het jaar 1872 ten derde male Bois d'Haine bezocht, bleek, zegt hij, dat zich sinds zijn laatste bezoek op den rechterschouder het stigma der kruisdraging had gevormd; wij merken hier op, dat wij bij anderen van het stigma der kruisdraging eerst melding vinden gemaakt sedert 4 April 1873 [1]).

Drie maanden ongeveer, nadat zich de stigmata voor het eerst vertoond hadden, voegden zich bij de wekelijksche bloedingen, extasen, die zich evenecns des Vrijdags geregeld herhaalden. De gestigmatiseerde vertoont gedurende de extase het beeld der diepste aanschouwing; haar gelaatsuitdrukking wisselt onophoudelijk af naar gelang van de verschillende godsdienstige tooneelen, die zich voor haar geest vertoonen, en die zij zich, tot het gewone leven teruggekeerd, nauwkeurig herinnert. Klaarblijkelijk is zij gedurende de extase voor uiterlijke gewaarwordingen ontoegankelijk. Dr. Lefèbvre en anderen hebben met Louise gedurende de extase dikwerf,

[1]) Vgl.: *Louise Lateau et la science allemande*, par l'abbé N. J. Cornet, Bruxelles 1874; *Die Stigmatisirten des neunzehnten Jahrhunderts*, Regensburg 1877; en *Souvenirs de Bois d'Haine, Louise Lateau*, Paris 1885.

soms schijnbaar wreede proeven genomen en steeds geconstateerd, dat de gevoelloosheid volkomen is. Terwijl zij in extatieken toestand zich onverschillig toont voor al wat rond haar gesproken wordt en niet direct van meer of min godsdienstigen aard is, blijkt zij zeer vatbaar voor indrukken van religieusen aard; onverschillige uitdrukkingen laten haar geheel ongevoelig, godsdienstige daarentegen, in welke taal ook uitgesproken, doen haar gelaat aanstonds verhelderen.

Een ander verschijnsel, waarop de schrijver op gezag van verschillende bevoegde getuigen de aandacht vestigt, is de jaren lang voortgezette onthouding van spijs en drank der gestigmatiseerde, zonder dat zich eenig teeken vertoonde van die ziekteverschijnselen, die in betrekkelijk korten tijd op algeheele onthouding altijd volgen.

Dat genoemde verschijnselen bij voortduring de aandacht bleven wekken van vele deskundigen, laat zich verklaren; het onderzoek werd dan ook, gelijk uit de verdere mededeelingen van den heer Riko blijkt, met de grootste nauwkeurigheid voortgezet. Op grond van dat onderzoek mag geconstateerd worden, dat de verschijnselen van Bois d' Haine voldoende gestaafd zijn en dat de wetenschap niet bij machte is er een verklaring van te geven.

In het tweede gedeelte van zijn werk geeft de schrijver een korte verhandeling over de mystiek en de verschijnselen, die zich op het gebied der mystiek voordoen. Eenige mededeelingen omtrent de mystieke personen van onze eeuw en een volledige lijst der gestigmatiseerden, van het jaar 1186 tot op onze dagen, besluit het werk van den heer Riko; een vergissing in die lijst voorkomende onder no. 47 is door den schrijver reeds hersteld in *De Tijd* van 1 November.

Bij het bespreken der mystiek zegt de schrijver zich tot eenige mededeelingen van algemeenen aard te moeten bepalen. Dat de lezer, die zich een goed denkbeeld van de christelijke mystiek wil vormen, daarin door de mededeelingen van den heer Riko zal slagen, gelooven wij niet; een juister en eenigszins volledige uiteenzetting van „dit uiterst moeielijk vraagstuk" zou daartoe gevorderd worden; en hier, waar verschillende mystieke verschijnselen besproken worden, zou, dunkt ons, zulk een juister en volledige behandeling wel op haar plaats geweest zijn.

Kan overigens de korte uiteenzetting van de mystiek, door den

schrijver gegeven, ons niet bevredigen, wat hij aangaande de verschijnselen van Bois d'Haine medeelt, toont, dat hij de zaken, gelijk hij in den aanvang van zijn werk beloofde, „kalm, zonder ongemotiveerd enthousiasme" heeft voorgesteld. Hulde brengend aan de strenge eischen, die de Kerk, waar het verschijnselen als bovengenoemde geldt, steeds in acht neemt, geeft de schrijver ons alles, wat voor een onpartijdige beoordeeling gewenscht kan worden. De verschijnselen zelf, het wetenschappelijk onderzoek, waaraan zij werden onderworpen, de opwerpingen, er tegen gemaakt, en de verklaringen, die men er aan heeft pogen te geven, worden uitvoerig en nauwkeurig meêgedeeld.

Bij het streven, waarmede de materialistische wetenschap het bovenzinnelijke stoutweg blijft ontkennen, verdient een geschrift als dat van den heer Riko zeker ten volle onze aandacht.

H. J. Z.

La vie et l'hérédité, par P. Vallet, prêtre de St. Sulpice. Paris, Retaux-Bray.

Le cerveau, par le Dr. Georges Surbled. Paris, Retaux-Bray.

The origin of human reason, by St. Georges Mivart. London, Kegan Paul, Trench & Co.

De drie bovenstaande werken wenschen wij met een enkel woord den lezers van *De Katholiek* aan te bevelen. Met een kort woord, omdat wij weldra gelegenheid zullen hebben, om op de onderwerpen, welke zij behandelen, terug te komen. De Eerw. Heer Vallet bespreekt in de eerste helft van zijn belangrijk werk het leven en komt tot het besluit, dat er in planten en in dieren een levensbeginsel moet aanwezig zijn van verschillenden aard, zoodat noch de plant uit het levenlooze stof, noch het dier uit de plant kan zijn voortgekomen. Het levensbeginsel van den mensch, de ziel, de forma substantialis van het lichaam, is een denkend en willend wezen, maar tot zekere hoogte van het sensitieve leven afhankelijk.

De schrijver, die blijkbaar op de hoogte is der physiologische wetenschappen, toont evenzeer, dat hij den H. Thomas ijverig bestudeert. Het eerste hoofdstuk van zijn boek: „L'activité de la

matière" is echter te kort geworden om duidelijk te kunnen zijn. Over de vele moeilijkheden, die er zijn op het terrein der „algemeene chemie" en „chemische mechanica", komt men in eenige bladzijden niet heen, en het onderscheid tusschen leven en niet leven is, zooals de schrijver in het volgend hoofdstuk bewijst, ook op eenvoudigere wijze aan te toonen. Vooral de „oorzaken der beweging" konden duidelijker, beter bepaald en verklaard worden. Het tweede deel behandelt „de erfelijkheid", het „fin de siècle" vraagstuk, en met groot genoegen merkten wij, dat P. Vallet de vraag flink stelt en eordaat beantwoordt en, steunende op St. Thomas, den middenweg houdt tusschen overdreven meegaandheid, die alle nieuwheid voor waarheid houdt, en angstvallige bedeesdheid, welke overal ketterij vreest. Eigenaardig is de wijze, waarop de geleerde schrijver de paradoxaal schijnende stelling verdedigt: de erfelijkheid is uitzondering, omdat ze regel is.

Dr. Surbled bespreekt op onderhoudende en bevattelijke wijze de uitkomsten van het onderzoek der hersenen en toont daaruit aan, hoe onlogisch het is de hersenen „l'organe de la pensée" te noemen. In een later hoofdstuk verklaart hij echter uitdrukkelijk: „Quelque développé qu'on le suppose, l'esprit humain ne peut rien concevoir sans *images*, et c'est la sensation qui les fournit. Par conséquent il dépend étroitement, quoique d'une manière indirecte, du cerveau, organe des impressions. *La connaissance intellectuelle est rigoureusement liée à la connaissance sensitive*". Maar de schrijver schijnt aan deze waarheid minder gedacht te hebben bij het bewerken van de eerste hoofdstukken. Wij kunnen ons bedriegen, maar enkele bladzijden van den ijverigen dokter, die de vrije uurtjes eener drukke praktijk gebruikt om de philosophische zijde van zijn vak te bestudeeren, maakten op ons een indruk, alsof hij den invloed van het organisme te gering aanslaat en b.v. de krankzinnigheid te veel op rekening van de ziel schrijft. Het is o. i. geene illusie, die men moet laten varen, dat „le dérangement des facultés supérieures tient au dérangement de la masse encéphalique", al blijft het waar, dat „les auteurs signalent de nombreux cas de folie où le cerveau n'a présenté aucune trace d'altération". Men moet voelcer nagaan, op welke wijze eene storing in de zinnelijke functies en vooral in de verbeelding en het geheugen — die beide, voor zooverre ze zinnelijk zijn, in de hersenen zete-

len — aanleiding is, dat de mensch, die éénheid uit ziel en lichaam bestaande, zijne hoogere, bovenlichamelijke vermogens niet kan gebruiken.

In het laatste gedeelte van zijn belangrijk werkje is de dokter wel wat al te zeer een vijand van de theorie der localisatie; ons kwam het voor bij het lezen der nieuwste werken over dat onderwerp, dat de hersenschors voor wat meer dient dan voor de beweging alleen. De gronden voor deze meening hopen wij later uiteen te zetten; voor heden herhalen wij, dat wij het boek van Dr. Surbled met genoegen en met vrucht gelezen hebben.

Een vervolg, als het ware, op de twee voorgaande werken, is het boek van St. Georges Mivart, waarin wordt bewezen, dat het menschelijk verstand niet door ontwikkeling van het dierlijke vermogen kan ontstaan zijn, wijl zijne werkingen toto coelo verschillen van hetgeen wij in het dierenrijk waarnemen. Het werk is eigenlijk gericht tegen Mr. Romanes' *Mental evolution in man*, maar de meeningen van dezen volgeling van Darwin zijn duidelijk genoeg aangegeven, om het begrijpen van de redenéering van Mivart mogelijk te maken, zonder dat men daarbij Romanes' werk noodig heeft. Het zij ons geoorloofd een paar minder gelukkige voorstellingen te doen opmerken, die reeds in het begin van het uitstekend werk voorkomen, maar ook in de volgende hoofdstukken haar invloed nog eenigszins doen gevoelen.

Bl. 41 staat de bepaling: „A sense perception [is] the phantasm of an object generated in and by the imagination", terwijl in werkelijkheid de waarneming van een voorwerp niet het phantasma zelf is, maar wel aanleiding geeft, dat er een phantasma gevormd wordt. Wij zien b. v. den boom, en daardoor kunnen wij ons later, bij afwezigheid van het geziene voorwerp, den boom weder voorstellen.

Op bl. 51 heet het van een vos, die een bezoek brengt aan eene boerenhoeve: „We should say: the fox has been led by hunger to visit a place presenting appearences and giving forth odours, which have become associated in its sensitive faculty with pleasant consequences on previous occasions". De middeneeuwsche scholastici beweren o. i. terecht, dat de dieren ook nog eene andere kennis bezitten dan die, welke uit de verbinding van aangename indrukken ontstaat. De vogel, zegt St. Thomas, verzamelt stroo, niet omdat het hem eene aangename gewaarwording

bezorgt, maar omdat het nuttig is voor den bouw van zijn nest. Het schaap vlucht den wolf, niet wijl kleur of gedaante van dat dier hem niet behagen, maar omdat het zijn vijand is. Deze kennis, welke overigens reeds aanwezig is, vóórdat eenige ervaring aangename of onaangename gewaarwordingen heeft te weeg gebracht, is in de „aestimativa" der dieren te zoeken en staat onder het bestuur van het instinct.

Hetgeen den schrijver op bl. 53 zeer juist doet opmerken, dat nl. teekens (phantasmata) noodig zijn „to serve as a material basis for every intellectual act, every conception, however abstract it may be", hadden wij liever reeds terstond op bl. 47 gezien. Den zin der woorden: „We may suddenly come to apprehend not only an idea, but a whole argument, far to rapidly for oral expression, and it may cost us very perceptible efforts and an appreciable period of time to put it even into mental words" ware daardoor duidelijker geworden, en de laatste woorden konden minder aanleiding geven tot scheeve voorstelling bij den lezer.

Het boek verlangt een ernstigen lezer, maar loont rijkelijk de moeite, die men er aan besteedt.

Rolduc. J. M. L. Keuller.

HET ROMEINSCHE PROGRAM VOOR DE VIERING VAN HET GOUDEN BISSCHOPSFEEST VAN Z. H. LEO XIII OP 19 FEBRUARI 1893.

De *Centrale Commissie* voor de viering van het aanstaande gouden bisschopsfeest van Z. H. Leo XIII (*Commissione centrale esecutiva per le feste del Giubileo Episcopale di Sua Santità*) te Rome heeft aan onze redactie het verzoek gericht om het program voor deze feestviering, dat de goedkeuring en zegen van Zijne Heiligheid heeft verworven, aan onze lezers mede te deelen.

De uitdrukkelijk daarbij vermelde bedoeling is om de geloovigen ook buiten Italië aan te sporen tot een soortgelijke voorbereiding van het zeldzame feest, dat Gods goedheid, naar wij hopen, over den hoogvereerden Opperherder Zijner Kerk zal laten opgaan, als een tweeden gouden luister van zijn roemrijk pontificaat. De allereerste raadgeving, die de *Centrale Commissie* daartoe geeft is: niet op eigen gezag te werk te gaan, maar de leiding te volgen van het Hoogwaardig Episcopaat: „mettersi a disposizione e prender gli ordini dall' Autorità Ecclesiastica locale".

In hoofdzaak bevat dit program het volgende. De pelgrimstochten der verschillende volkeren naar Rome beginnen in de tweede helft van October dezes jaars en duren voort tot 25 April 1893. De ontvangst van de pelgrims is toevertrouwd aan de zorg van den *Circolo San Pietro*. Voor de pelgrims uit Italië zelf zijn de dagen van 15, 16 en 17 Februari voorbehouden. — Op 6 Januari 1893, feestdag van 's Heeren Verschijning, zullen kinderen der aanzienlijke familiën van Rome door den Paus ontvangen worden en hun eigen geschenk aanbieden. — Tegen het einde van Januari zal de *Centrale Commissie* aan den Paus de wetenschappelijke hulde van eenige Italiaansche schrijvers opdragen, eene hulde, welke onder de leiding van den *Circolo Romano di S. Sebastiano* wordt voorbereid. — De *Circolo dell' Immacolata* zal op 11 Februari, den feestdag van hare

hooge Schutsvrouwe te Lourdes, aan den Paus de hulde der gebeden, die voor Zijne Heiligheid gestort zijn, aanbieden. — Van 13 tot 18 Februari worden in eenige kerken van Rome zesdaagsche oefeningen en predicatiën gehouden ter voorbereiding van de geloovigen voor het jubilé. — Op 19 Februari, den dag van het feest, zal Zijne Heiligheid eene plechtige H. Mis opdragen in Sint Pieter, waarbij al de pelgrims, te Rome aanwezig, door kaarten toegang kunnen verkrijgen. Op een der voorgaande dagen zal de *Centrale Commissie* aan den Paus eene gift aanbieden als *Elemosina per la Messa Giubilare*, waaraan alle geloovigen door hunne bijdragen, groot of klein, kunnen deelnemen. — Van 20 tot 23 Februari wordt een triduum van dankzegging gehouden in de kerk van *S. Lorenzo in Panisperna*, waar Z. H. Leo XIII voor vijftig jaar de heilige bisschopswijding ontving.

De *Centrale Commissie* is ook van plan een maaltijd voor 100 ouden van dagen aan te richten en hun een uitdeeling van kleederen te doen alsook kleine feestgeschenken uit te deelen onder de catechismuskinderen. De wetenschappelijke en letterkundige academiën van Rome bereiden zich voor, om tijdens de pelgrimstochten plechtige samenkomsten te houden ter eer van Zijne Heiligheid. Aan den Paus zal een volledig verslag worden aangeboden van de goede werken en stichtingen, die in Italië, inzonderheid ten gunste der jeugd en der werklieden, ter gelegenheid van het pauselijk jubilé zullen gegrondvest worden als een blijvende gedachtenis aan dit roemwaardig pontificaat.

HET GETUIGENIS VAN HET VIERDE EVANGELIE AANGAANDE ZIJNEN EVANGELIST.

(Vervolg en slot van Dl. CI, blz. 373 vv.)

Er is wel voor de moderne bijbelgeleerden geen heerlijker taak, althans geen taak wordt door hen met meer lust als levenstaak opgevat dan om, over de Schriften van Oud en Nieuw Verbond heengebogen, aan die Schriften zelven met allerlei tormenten zoo mogelijk de vurig verlangde schijnbekentenis af te persen, dat zij onecht en vervalscht en leugenachtig zijn. Ook aan Bolland ging, bij zijn onderzoek naar den oorsprong van het Joannes-evangelie, dit deel van den arbeid bijzonder ter harte en, gelijk te verwachten viel, meent hij daarin volkomen naar wensch te zijn geslaagd. Hetzij hij dan ook aan ons evangelie alleen zijne opmerkzaamheid wijdt of liever hetzelve met de andere boeken van het Nieuwe Testament vergelijkt, altijd is ontkenning en verwerping schering en inslag van zijn „gemoedelijk" onderzoek. Wat hij maar even aanraakt, is aanstonds met den breekhamer stukgeslagen en fluks weggeslingerd in de alles verterende smeltkroes, de smeltkroes zijner critiek. Maar ter zake!

I.

In dit betoog der zoo genoemde „inwendige bewijzen" wordt de apostolische afkomst van het Joannes-evangelie door B. hoofdzakelijk weggeredeneerd op grond van deszelfs tegenstrijdigheid met hetgeen van elders, vooral uit de drie vroegere

evangeliën en ook uit de Handelingen der Apostelen, brieven van Paulus en Apocalypsis bekend is. Die beweerde tegenstrijdigheid betreft zoowel den persoon van Joannes en heel de Nieuw-Testamentische historie als de verkondigde wereldbeschouwing en leer. Van een verder onderzoek, waarbij meer rechtstreeks en afzonderlijk het evangelie alleen ter sprake kan komen, is weinig te bespeuren. Slechts hier en daar flikkert soms iets, dat naar zulk eene poging zweemt. Wellicht werd een zoodanig onderzoek in het bewustzijn der behaalde zegepraal overbodig geacht.

Indien onze tegenstander zich hier mocht beklagen, dat hem veel te veel ordelijkheid in de redeneering wordt toegedicht, dan heeft hij volkomen recht. Ter verontschuldiging echter diene onze streving om klaar en duidelijk te zijn. Inderdaad de vrees, dat anders de lezers wellicht het spoor bijster zouden worden, noopte er toe om eenigermate althans en niet zonder moeite te ordenen, wat in deze modern-critische bewijsvoering zoo dikwijls wild en woest dooreendwarrelde.

Aangaande den persoon van Joannes weet B., dat de synoptische Joannes onontwikkeld, bekrompen en heftig is. Ook „loopt hij bij de synoptici niet zoo verbazend in het oog en schijnt hij in allen gevalle niet zooveel te hebben beteekend, dat hij voor den uitstekendste der jongeren kon worden gehouden". Daarentegen blijkt de vierde evangelist diepzinnig, ruim van gemoed en liefderijk te zijn en is hij onder de jongeren de leerling, dien Jesus liefhad [1]).

Met dergelijke opwerpingen kunnen misschien kinderen in verlegenheid worden gebracht, maar verder reikt zeker hun invloed niet. Wat is toch, nog afgezien van de nederdaling des H. Geestes op Pinksteren, meer natuurlijk dan dat iemand met goeden wil

---

[1]) Bolland, *Het Johannesevangelie*, blz. 56 en 77.

op hoogen leeftijd in velerlei opzicht voortreffelijker zal zijn dan in zijne jeugd? Wat is meer natuurlijk, dan dat de jonge Joannes, evenals de andere apostelen, bij schoone hoedanigheden en groote deugden zijne gebreken had en, na de netten verlaten te hebben, in de school van Christus en ook later in zijn langdurig leven veel geleerd heeft, alvorens hij de schrijver van het πνευματικὸν εὐαγγέλιον, de meest verhevene evangelist geworden is.

En waar zegt het laatste evangelie, dat zijn schrijver de uitstekendste der jongeren zou zijn? In dankbare herinnering aan den goddelijk goeden Meester en tevens ter beschaming der eerste ketters, die de geheime leer des Verlossers zeiden te bezitten, noemt zich Joannes „den leerling, dien Jesus liefhad" en verkondigt hij zoo nadrukkelijk, dat niet aan die dwaalgeesten maar aan hem de verborgenheden der goddelijke liefde werden toevertrouwd. Doch overigens, al is hij een zeer bevoorrecht leerling geweest, hetgeen ook door de andere evangelisten krachtig betuigd wordt, met dezen eert altijd ook Joannes den apostel Petrus als den eerste van het twaalftal, en erger dan onnoozel klinkt daarom de bedenking, welke B. hier durft uiten: „Veeleer werd Petrus algemeen als de voorste der Twaalve erkend, en eene bevoorrechting van zijnen landgenoot en medeleerling (Joannes), gelijk het vierde evangelie die zoude beschrijven, is in strijd met de geheele apostolische traditie". Wien het lust, hij noeme zulk eene taal bijbelcritiek, maar naar onze volle overtuiging heeft die critiek al het wetenschappelijke uitgeschud. Hetzelfde geldt ook voor de volgende vraag van B.: „Kan de vierde evangelist de bedoeling hebben gehad, daartegen [tegen den voorrang van Petrus] in te gaan? Het zoude ons dan zeer bevreemden, dat iemand, die den apostel Johannes als den eerste der jongeren heeft willen insinueeren" enz. Maar waar dan toch geeft de vierde evangelist of bedektelijk of openlijk te kennen, dat hij en niet Petrus de eerste der jongeren is? Is het soms aan het einde van het zesde hoofdstuk, waar Petrus in naam van allen de heerlijke

belijdenis van Christus' godheid aflegt? Of misschien op de laatste bladzijde van het evangelie, waar de Heer zoo duidelijk mogelijk aan Petrus den voorrang geeft en hem, hem alleen, tot Opperherder van lammeren en schapen, tot eersten Paus verheft [1])?

Te dezer plaatse een enkel woord ook over de Petristen en Paulinisten van Baur, door welke partijen de eerste Christengemeente in twee vijandige kampen zou zijn verdeeld geweest. Als volgeling van dien „grooten" Baur stelt evenzoo B. den synoptischen Joannes op het lage Petrinische of joodsch-christelijke, den vierden evangelist op het hooge Paulinische of algemeen-christelijke standpunt. Ongelukkig steunt de Bauriaansche hypothese op geen historischen grondslag en wordt niet zonder reden in de werken van genoemden grootmeester der moderne bijbelcritiek telkens gehoord van „ich, meine Ansicht, mein Standpunkt, meine Geschichtsanschauung". Wel moeten ten zijnen gevalle meerdere Nieuw-Testamentische geschriften dienst doen, maar aan de schrijvers wordt een onware bedoeling, aan hunne woorden een valsche beteekenis opgedrongen. Waar bijv. Paulus tegen de Judaïzanten de afschaffing der Mosaïsche wet predikt, heet hij tegen de apostelen zelven het harnas te hebben aangeschoten. Ook onze B. verstaat wonderwel deze kunst om molenwieken in ruiters en kiezelsteenen in bergen te herscheppen. Wanneer Paulus in den brief aan de Galatiërs zich beroept op zijne eenstemmigheid in de leer met de andere apostelen, dan weet B., dat Joannes „slechts erkende, door de macht der feiten daartoe genoopt, dat Paulus niet te laken viel, wanneer hij ook onder de volkeren het evangelie op zijne wijze verkondigde". Het boek der Han-

[1]) Waar van Oosterzee in zijn *Joh.-Evang.* (blz. 108) den door Joannes erkenden voorrang van Petrus aantoont, laat hij juist dit sterkste bewijs van het opperherderschap achterwege. Zou hem de bijbel hier te paapsch en met het „zuivere evangelie" te weinig in overeenstemming geweest zijn?

delingen, dat zijne Petrinisch-Paulinische dwaasheden zoo krachtig mogelijk veroordeelt, is eenvoudig „in verzoenend Paulinischen geest geschreven en stelt daarom Petrus zoo Paulinisch, Paulus zoo Petrinisch doenlijk voor". Gemakkelijker kan het wel niet.

De vierde evangelist, die met den naam van „de Joden" dikwijls de vijanden van den Christus aanwijst, „verheft zich volkomen boven het particularisme der apostelgemeente" of heeft, ziedaar de bedoeling van B.'s woorden, niets gemeen met de Petrinische joden-christenen [1]). Over deze laatste spitsvondigheid wordt in het vervolg nog gehandeld. Intusschen zij opgemerkt, dat al deze beweringen even bewijsbaar zijn als de soortgelijke opwerping, dat de vierde evangelist zich boven Petrus wil verheffen.

Aangaande de Nieuw-Testamentische historie geeft onze schriftgeleerde uit zijnen hoorn van overvloed talrijke bewijzen van onderlingen strijd tusschen het vierde en de drie andere evangeliën, welke bewijzen echter reeds honderdmaal zijn weerlegd. Niettemin behoort hier een enkele proeve van zijn redeneertrant te worden aangeboden.

Op blz. 58 beweert hij: „De Dooper van het vierde evangelie is blijkbaar niet de Dooper der Apostolische overlevering". Waarom niet? Antwoord: „Bij de synoptici is het nog duidelijk, dat Jezus aanvankelijk een bekeerling van den Dooper is geweest; in het vierde evangelie wordt het feit van zijnen, voor de latere dogmatiek zoo hinderlijken doop door Johannes eenvoudig verzwegen, zoowel als Jezus' aanvankelijke bloot Johanneïsche prediking en spreekt de Dooper veeleer al aanstonds van Jezus als van het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt".

Hoe is het mogelijk in zoo weinige regelen zoovele drogredenen dooreen te haspelen! Waarschijnlijk speelt het onstui-

---

[1]) B. blz. 47, 48 en 56.

mige temperament den schrijver hier booze parten, maar wanneer iemand opzettelijk de hersens zijner lezers wilde vermoeien, kon hij zich moeielijk anders uitdrukken. En wat is nu hieromtrent in de evangeliën, zwart op wit, de waarheid? Nergens noemen of beschrijven de drie eerste evangelisten onzen Heiland als eenen bekeerling van den Dooper. Bij hen getuigt de boetgezant, dat hij voorlooper en wegbereider is van eenen sterkere, wiens schoeisel hij niet waardig is te ontbinden; wiens veel voortreffelijker doopsel door den Dooper zelven in hooge bewoordingen wordt verkondigd; en wanneer die sterkere komt en zich gewaardigt om door zijnen voorlooper, ondanks diens eerbiedige tegenstreving, gedoopt te worden, dan gaan de hemelen open, daalt de H. Geest over den Heiland neer en klinkt de stem des Vaders: „Deze is mijn welbeminde Zoon, in wien ik mijn welbehagen heb". En hiermee volmaakt in overeenstemming zegt bij den vierden evangelist dezelfde Dooper, dat hij niet de Christus maar diens wegbereider is en, den Verlosser als het Lam Gods aanwijzend, plechtig betuigend, dat hij den H. Geest uit den hemel op Jesus zag nederdalen, huldigt hij hem als den Zoon Gods [1]). Wat doet nu B. om zijn handtastelijken laster vol te houden? Plompweg ontkent hij de geloofwaardigheid der synoptische evangeliën, wier geloofwaardigheid hij, nota bene, ten bewijze zijner schandelijke beschuldiging heeft ingeroepen. De aangewezene tekstplaatsen der drie eerste evangeliën zijn hem nu „latere opsieringen des doopverhaals". Ongetwijfeld vonkelt in dergelijke slimmigheden Bauriaansche wijsheid, maar van welk gehalte moet het publiek toch zijn, dat door zulke goocheltoeren bedrogen wordt?

Van „de Johanneïsche prediking" en van het „hinderlijke voor de latere dogmatiek" kan gezwegen worden. Het is louter onzin

---

[1]) Matth. III, 11—17; Marc. I, 7—11; Luc. III, 16, 17 en 21, 22; Joan. I, 23 en 29—34.

en daarom in B.'s bewijsvoering geen overtollige maar passende „opsiering" van zooveel godslastering. Meer aandacht verdient de beschuldiging, dat de doop des Heeren door den schrijver van het vierde evangelie „eenvoudig verzwegen" wordt. Wel wat al te eenvoudig wordt dat verzwijgen hier voorgesteld. Zooals later zal blijken, herhaalt de laatste evangelist zoo weinig mogelijk datgene, wat door zijne voorgangers uit het leven des Verlossers werd opgeteekend. Uit dat stilzwijgen tot een opzettelijk verzwijgen of verduisteren der niet medegedeelde feiten te besluiten, gelijk B hier doet, is door niets te rechtvaardigen, en des te minder kan ooit een bijbelkenner zulks te goeder trouw doen, omdat onze evangelist klaarblijkelijk, bijkans op elke bladzijde, de kennis der vroegere evangeliën bij zijne lezers veronderstelt en op de daar medegedeelde gebeurtenissen zinspeelt.

Ziehier enkele toespelingen, zooals ze ons het eerst voor den geest komen, en welke zelfs den platsten rationnalist moeten overtuigen [1]). De gevangenneming van den Dooper wordt alleen door de drie eerste evangelisten en niet door den vierden verhaald. Toch zegt de laatste, ter nauwkeuriger tijdsbebepaling, dat „Joannes nog niet in den kerker was geworpen". Om aan te duiden, van welk Bethanië de kranke Lazarus was, voegt dezelfde evangelist er bij: „uit het vlek van Maria en hare zuster Martha". Nu wisten de lezers het wel, al had tot dusverre het vierde evangelie met geen enkel woord over die zusters gesproken, want Maria en Martha waren uit het verhaal van Luc. X, 36-40 genoegzaam bekend. Zoo spreekt hij ook van de twaalven als gesloten kring, zonder ergens hunne roeping te verhalen, zonder zelfs van al de apostelen de namen mede te deelen. Waartoe ook was het noodig? Èn de keuze èn de naamlijst der apostelen stond sedert lang bij de synoptici (Matth. X, 1; Marc. III, 13; Luc. VI, 13) opgeteekend.

---

[1]) Joan. III, 24; XI, 1; VI, 68.

Op eenzelfde wijze nu, en hiermee keeren we tot de bekende opwerping terug, herhaalt onze evangelist het synoptisch verhaal van den doop des Heeren niet, maar doet hij slechts op dat overbekende verhaal eene toespeling (I, 32), waar hij schrijft, dat de Dooper getuigenis gaf aangaande de nederdaling des H. Geestes over Christus, welke nederdaling, volgens de synoptici, bij den doop plaats had. Uit dit weinige blijkt reeds zijdelings, van welk gemis aan kennis en erger het getuigt, wanneer B. in navolging van Scholten durft zeggen, dat de vierde evangelist zich ten doel stelt, om het Christendom der vorige evangeliën met wortel en tak uit te roeien. Dezelfde valsche veronderstelling, dat het niet herhalen eener reeds bekende gebeurtenis gelijk staat met de loochening van die gebeurtenis, is hier punt van uitgang, en zoo wordt het wel verklaarbaar, hoe mannen, die wetenschappelijk meenen te zijn, tot zulke dwaasheid kunnen verdwalen.

Evenmin als onze bijbelgeleerde in den Dooper van het vierde evangelie den Dooper der vorige evangeliën terugvindt, evenmin is zulks voor hem het geval met 's Heeren maagdelijke Moeder, met zijne Apostelen en met den Heer zelven. Na hetgeen voorafging, kan dit niet de minste verwondering wekken. Och, als maar de oogen krachtig worden toegeknepen, is het immers mogelijk zelfs de zon aan den hemel niet te zien en haar licht „critisch" te loochenen. Slechts een en ander uit het minst ergerlijke worde te dezer plaatse even aangewezen, ten einde nog duidelijker te doen zien, op wat moddergrond het paleis der moderne bijbelcritiek is gebouwd.

Wat de apostelen aangaat, zegt B. (blz. 60): „Andreas is in het vierde evangelie de woordvoerder der Twaalve, waar zij het wonder der spijziging niet begrijpen". Wat beteekent deze opmerking? Zij doet dienst als bewijs, dat in het vierde evangelie niet juist Petrus de woordvoerder is. Slaan we nu het evangelie open (VI, 5—9), dan lezen we, na de vraag des Heeren tot Phi-

lippus: „Vanwaar zullen wij brooden koopen, opdat dezen mogen eten", het volgende: „Philippus antwoordde hem: voor tweehonderd denariën brooden is hun niet genoeg, opdat ieder een weinig krijge. Een van zijne leerlingen, Andreas, de broeder van Simon Petrus, zeide tot hem: er is een jongen hier, die vijf gerstebrooden heeft en twee visschen; maar wat is dit onder zoovelen?" Ziedaar nu heel het document, waarbij Simon Petrus door den anti-Petrinistischen evangelist van zijnen rang werd ontzet! Wat kostelijke vondst van onzen criticus, en hoe zal ooit naar waarde zijn scherpzinnigheid worden geprezen! Met welk een wijsheid wist hij Andreas en niet Philippus te bevorderen tot „woordvoerder der Twaalve"! Maar vooral hoe gepast houdt hij zijn bewijsstuk in het halflicht en zwijgt hij van hetgeen nog in hetzelfde zesde hoofdstuk aan het einde voorkomt, waar in plaats van de onbelangrijke en meer alledaagsche taal bij de spijziging, de hoogst gewichtige geloofsbelijdenis gehoord wordt uit den mond, helaas niet van Andreas, maar van Simon Petrus, die op de vraag tot de twaalven: „Wilt ook gij niet heengaan?" in aller naam antwoordt: „Heer, tot wien zullen wij gaan? Gij hebt de woorden des eeuwigen levens; en wij, wij gelooven en erkennen, dat Gij de Christus, de Zoon Gods zijt".

Als tegenhanger van Andreas mag Nathanaël gelden. Waar (Joan. I, 49) deze leerling tot Jesus zegt: „Rabbi, gij zijt de Zoon Gods. Gij zijt de Koning van Israël", wordt dit door B. aldus weergegeven: „Nathanaël ziet in den Meester *slechts* den Koning Israëls, wat deze niet zijn wil", en ten bewijze van het laatste wordt naar Joan. XVIII, 36 verwezen, waar de Heer zegt, dat zijn koninkrijk niet van deze wereld is. De criticus vergeet hier onder meer, dat reeds in het volgende vers de Heiland erkent koning te zijn; maar zelfs dit ter zijde gelaten, zou het mogelijk zijn een erger caricatuur te maken van den godvreezenden Israëliet, die op zoo treffende wijze zijnen Messias-Koning huldigde? En welken dienst moet dit konterfeitsel doen? Intus-

schen zijn volgens prof. Van Manen in zijn Spectator-critiek „de voorgedragen mededeelingen en betoogen volkomen juist".

De andere even zanderige en zonderlinge mededeelingen aangaande de apostelen worden besloten met de opmerking, dat door den vierden evangelist „in het algemeen de Twaalve worden voorgesteld als mannen, die veel van hetgeen Jezus had te zeggen, nog niet dragen konden". Heel goed, maar hetzelfde is ook door de andere evangelisten gedaan. Lees maar bij hen [1]), hoe de leerlingen zich gedroegen bij en na het laatste avondmaal en hoe de Heer, zelfs nog na zijne verrijzenis, hen berispte om hunne ongeloovigheid en hardheid des harten. Waar blijft dan het bewijs der beweerde tegenstrijdigheid?

Slechts noode raken we nog de beschuldiging aan, dat in het vierde evangelie de spreek- en handelwijze, ja heel de persoon van Christus op eene met die der vorige evangeliën strijdige manier geteekend is. Te tergend zijn de ellendige lasteringen, welke hier bewijzen heeten, en het zou te veel gevergd zijn ze woordelijk onder de oogen der lezers te brengen. Volgens B. zou onze Heiland voor de eerste evangelisten alleen mensch, voor den laatsten alleen God geweest zijn. En om dit aan te toonen, wordt er op gewezen [2]), hoe de Heer in de synoptische verhalen in wijsheid toeneemt, bekoord wordt, tot den Vader bidt, droefheid toont, in doodsangst geraakt, kortom allerlei blijken geeft van waarlijk mensch te zijn, terwijl dezelfde Heiland daarentegen in het vierde evangelie Licht der wereld heet en reeds vóór Abraham bestaat, alwetend is en zijn einde van den beginne kent, met één woord „boven alle menschelijkheid verheven" blijkt te zijn.

Hadde onze schriftgeleerde tegelijk gezegd en niet verzwegen, dat Jesus Christus ook in de eerste evangeliën als God mirakelen

---

[1]) Luc. XXII, 24 en 36—38; Matth. XXVI, 35; Marc. XVI, 14.

[2]) B. blz. 61.

doet, de zonden vergeeft, zijn dood en verrijzenis voorspelt, door den hemelschen Vader „Zoon van mijn welbehagen" genoemd wordt, als Zoon van den levenden God gehuldigd wordt door de apostelen en op de vraag van het Sanhedrin die waardigheid ten klaarste zich zelven toekent; hadde onze schriftgeleerde tegelijk gezegd en niet verzwegen, dat Jesus Christus ook in het laatste evangelie eet en drinkt, zijne vijanden ontvlucht, innerlijk ontroerd wordt, tot den Vader bidt, tranen schreit over Lazarus, op het kruis dorst lijdt en zelfs na zijn menschelijk sterven van zijne menschelijke natuur nog getuigenis geeft door het bloed en water uit zijne doorboorde zijde; nog eens, hadde de heer B. tegelijk gezegd en niet verzwegen, dat onze Godmensch in de eerste evanliën wel bijzonder maar niet uitsluitend naar zijne menschheid, in het laatste wel bijzonder maar niet uitsluitend naar zijne godheid geschetst wordt, dan zou hij zeker nog geen buitengewone bijbelkennis, maar althans van wetenschappelijke eerlijkheid een klein bewijs gegeven hebben. Het is te betreuren, dat hem het „vrij en alzijdig onderzoek", het „onverstoorbaar en onvermoeid opsporen van waarheid" te dezer zake een onoverkomelijk beletsel geweest is.

Wel is waar kan nu reeds een ieder, die een weinig nadenkt, begrijpen, wat van de beweerde tegenspraak in de spreek- en handelwijze des Heeren te denken valt, maar ten overvloede worde hierbij in overweging genomen, hoe noodzakelijk naar verschil van doel, van gehoor of omgeving en andere omstandigheden eenzelfde persoon zijn verschillende gewaarwordingen op zeer verschillende wijze zal uiten.

Is het de wanklank der tegenspraak of wel het trillen en bonzen van het menschelijk hart, wanneer bijv. Paulus de Galatiërs eerst als onverstandigen en ongehoorzamen bestraft en hen dan, een oogenblik later, in de vervoering der liefde zijne kindertjes noemt, om wie hij de moedersmarten verduurt? Maar hoe kan het dan bevreemding wekken, dat er verscheidenheid ook in de

spreek- en handelwijze des Heeren geweest is, dat Hij meermalen in het vierde evangelie geheel anders dan in de vorige spreekt en handelt? In ieder evangelie, afzonderlijk beschouwd, is reeds die verscheidenheid te vinden. Of klinkt bij Matthaeus in de bergrede en parabelen en op het einde in de strafredenen en voorspellingen niet telkens een andere toon, en is bij denzelfden evangelist de houding des Heeren niet zeer verschillend, naar gelang Hij zich tusschen zijne leerlingen bevindt of door de volksmenigte omringd is of tegenover de schriftgeleerden en opperpriesters, zijne vijanden, staat? Waar het den evangelist Joannes geldt in zijne betrekking tot de synoptici, wordt aanstonds die verscheidenheid door de rationalisten in tegenstrijdigheid omgezet. Gelukkig is hunne handigheid niet groot. Zoo wijst B. naar Joan. XVII, 1—3, waar de Verlosser zegt: „Vader de ure is gekomen; verheerlijk uwen Zoon, opdat uw Zoon u verheerlijke, gelijk gij hem macht hebt gegeven over alle vleesch, opdat hij het eeuwige leven geve aan allen, die gij hem gegeven hebt. Dit nu is het eeuwige leven, dat zij u kennen, den alleen waren God, en Jesus Christus, dien gij gezonden hebt". Onze schriftgeleerde roept dan uit: „De alleenspraak is edel, verheven; doch wie kan gelooven, dat ze uit den mond van Jezus gekomen is? Kennelijk spreekt hier de dogmatizeerende evangelist" enz. Ons antwoord is: neen, kennelijk spreekt hier een fanatiek rationalist, die ziende blind en hoorende doof is. Dat Christus zoo heeft gesproken, kan een ieder gelooven, die bijv. Matth. XI, 27 gelezen heeft en de laatste woorden des Heeren bij denzelfden evangelist (XXVIII, 18), de woorden van Simeon bij Luc. II, 30—32 en tal van andere teksten wil gedenken. Wat de eerst aangewezene schriftuurplaats aangaat, zegt van Oosterzee [1]) zeer juist, en hiermee wordt dit punt onzer verhandeling besloten: „Reeds dit ééne, geheim-

[1]) *Het Joh. evang.* blz. 74.

zinnige en majestueuze: „Alle dingen zijn Mij overgegeven van Mijnen Vader, en niemand kent den Zoon dan de Vader, noch iemand kent den Vader dan de Zoon, en dien het de Zoon wil openbaren" [Matth. XI, 27], reeds dit éene doet de bewering, dat de Christus der drie eerste Evangeliën een bloot menschelijke Christus zou zijn, den stempel eener bepaalde, ik mag niet eenmaal zeggen eener onbewuste onwaarheid vertoonen".

Op hoogen toon volgt nu (blz. 64): „Volslagen vreemd aan de apostolische [lees: synoptische] overlevering is in het algemeen de geheele wereldbeschouwing van onzen Johannes". Ter inleiding, misschien ook ter verduidelijking dezer beschuldiging komen dan eerst „de Iranische Ariërs" en hunne tegenvoeters „de naief realistische Semieten", die „met de mystiek nooit iets hebben weten aan te vangen". Maar dit vermakelijke voorspel is slechts kinderwerk bij hetgeen dan te berde gebracht wordt en volgens uitdrukkelijke verklaring (blz. 66) „op het punt der interne kritiek afdoende" is. Wij zullen zien.

Volgens onzen criticus kennen de synoptische evangeliën wel het onderscheid tusschen brave en booze menschen (hoe snugger!), maar weten zij niets van een kosmische tweespalt tusschen licht en duisternis, van de principieele tweespalt tusschen goed en kwaad, gelijk die door Joannes beschreven wordt. Evenzoo in tegenspraak met zijne voorgangers moet de laatste evangelist leeren, dat „van den beginne de duivel heerschappij voerde in een rijk van onbegonnen duisternis", dat er „tweeërlei slag van menschen is, de kinderen Gods en de kinderen des Boozen", en „met het oog op de satanskinderen, die onbekeerbaar zijn, sprak bij Joan. XVII, 9 de Heer: „ik bid niet voor de wereld", wat wel zeer in strijd is met het „Vader, vergeef het hun" van het derde evangelie. Vgl. Lk. XXIII, 34". Eere wien eere toekomt! Met wat een vernuft is deze wereldbeschouwing ineengezet! Hoe verrassend die satanskinderen! Tot hiertoe begreep een

ieder, dat zegswijzen als bij Joan. VIII, 43 „Gij hebt den duivel tot vader" in figuurlijken zin te verstaan zijn, maar B. weet het beter, en aan zijn ongeëvenaarde scherpzinnigheid dankt nu een nieuw geslacht, namelijk het Joanneïsche menschenras der satanskinderen, bestaan en vermaardheid. En waarschijnlijk blijft deze belangrijke vondst wel niet de eenige, om zulk een schriftgeleerde onsterfelijk te maken. Of mag niet met reden verwacht worden, dat onze schrijver nog eens een oogslag zal werpen op Matth. XIII, 34, waar de farizeërs „addergebroedsel" heeten, om dan fluks het menschdom te verrijken met een nieuw geschrift, getiteld: bijbelsch Darwinisme oftewel evangelische adderkinderen?

Maar hiermee is nog niet genoeg gezegd over de wereldbeschouwing, welke Joanneïsch moet heeten, maar inderdaad eene merkwaardigheid is uit de modern-theologische tooverlantaarn. Nergens toch in het vierde evangelie is sprake van principieele, kosmische tweespalt, van onbegonnen duisternis, van onbekeerlijke satanskinderen, althans gelijk deze in het brein van onzen schriftverklaarder spoken. Hoe luid dan toch moet de machtige Donderzoon spreken, om door rationalisten verstaan te worden! In den beginne geen tweespalt van twee werelden, maar in den beginne was het Woord, en door dat Woord, God zelf, werd heel de geestelijke en stoffelijke wereld, werd alles gemaakt. En dat Goddelijk Woord is het leven en het licht, niet voor een bepaald soort van bekeerlijke menschen, maar het is het ware Licht, dat *iederen* mensch, die in deze wereld komt, verlicht. Zijn er dan ook geen kinderen der duisternis? Voorzeker, want de godsgave der menschelijke vrijheid kan misbruikt worden. Die willig den Licht-Logos aannemen en in Christus gelooven, zijn kinderen des lichts en ontvangen van Gods genade het kindschap Gods: aan die geeft Hij macht om kinderen Gods te worden. Maar die den Licht-Logos haat, blijft in de duisternis en behoort tot die wereld, welke den stralenden Christus niet

heeft aangenomen, hoewel God Hem, zijnen Zoon, toch zond, opdat de wereld door Hem zou behouden worden. Hij behoort tot die donkere en booze wereld, wier vorst de duivel is, en om zijn misdadig bedrijf heet hij met recht kind des duivels, ja zelfs, voor zoover de bekeering door eigen schuld onmogelijk wordt, onbekeerlijk kind des duivels, en op hem past het verwijt van den Christus: „Gij *wilt niet* tot mij komen, om het leven te hebben" [1]).

En wanneer nu de Heiland in het uur der scheiding bijzonderlijk voor zijne leerlingen bidt en tot den Vader zegt: „Ik bid voor hen, niet voor de wereld bid ik, maar voor hen, die Gij mij gegeven hebt", dan beschuldige het ongeloof den goddelijk goeden Herder van hardheid tegen de zondige wereld en van tegenspraak met zijn vergiffenis afsmeekend kruiswoord: met verontwaardiging wordt die beschuldiging teruggeslingerd. Immers op eenzelfde wijze als Jesus voor Petrus alleen en niet voor de overige apostelen, toch ook wel hun ter liefde, gebeden heeft, opdat zijn geloof niet zou bezwijken — op eenzelfde wijze bidt Hij hier. Luister, hoe na de hartelijke voorbede voor de apostelen aanstonds het gebed volgt voor hen, die nog niet gelooven, maar eens zullen gelooven; hoe zelfs tot tweemaal toe in hetzelfde hoogepriesterlijk gebed wel waarlijk voor de wereld gebeden wordt: „Opdat de wereld geloove, opdat de wereld erkenne, dat de Vader zijnen Zoon heeft gezonden". Zoo dan hindert ons hier geene hardheid, maar roert ons vóór alles allerteederste liefde. Wat vraagt de Heer Jesus? Dat, als het ware, eenig op zijne lieve leerlingen in dit oogenblik de genade des Vaders zegenend nederdale. Zijne kinderen zijn ze, en als weezen blijven zij achter, daarom: „O Vader, voor hen bid ik, niet voor de wereld, maar voor hen, die Gij mij gegeven hebt!" En dankbaar gedenkend, dat ook voor ons toen de goddelijke Meester gebeden heeft, vervuld van medelijden met hen, die zijne godmensche-

---

[1]) Joan. I, 1, 3, 4, 9, 12; III, 17; V, 40.

lijke liefde lasteren, vragen ook wij met Hem: „Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen."

Na de wereldbeschouwing moet ook de leer des apostels en wel de zoogenaamde Logosleer het ontgelden. Over die leer wordt gezegd, dat zij eigenlijk van den alexandrijnschen jood Philo afkomstig, door de Gnostieken op Christus toegepast en zoo met een kleine wijziging spoedig in de eerste Kerk verchristelijkt is, want „tot de Gnostische kringen behoorde bijna alles, wat onder de eerste Christenen aan wijsgeerig vermogen te vinden was". Zoo vermoordt deze historische critiek historie en critiek met éénen slag. Wat hier wederom ten behoeve eener Philonisch-gnostisch-christelijke evangelieleer klakkeloos, zonder een schijn van bewijsvoering, gebazeld wordt over radicaal dualisme, over volheid en ongrond, kan, na hetgeen daarover reeds gezegd is, onbesproken blijven.

Alleen aangaande Philo moet hier het een en ander worden opgemerkt. Op wat wijze de alexandrijnsche jood tot zijn stelsel gekomen is, doet eigenlijk niets ter zake, en of hij, gelijk B. — o zoo duidelijk! — zegt: „voor het eerst eene menigte van bestanddeelen der Helleensche bespiegeling met eene zinnebeeldige verklaring van de heilige schriften zijns volks verbond", ook dit behoeft ons geen zorg te baren. De vraag is, of er grond bestaat, om hem tot een voorganger van Joannes te maken en of zijne leer door den vierden evangelist „slechts methodisch toegepast" is. Wat leerde de alexandrijnsche wijsgeer?

Hoewel somtijds Philo zich zijnen logos als eenen persoon schijnt voor te stellen, is dit gewoonlijk niet het geval en wordt ook door rationalisten erkend, dat voor hem de logos een onpersoonlijke kracht Gods is geweest. Zelfs B. zegt hier: „Of hij [de logos] voor Philo slechts eene zijde of eigenschap des eenen Gods is, dan wel een persoonlijke God op zich zelven blijft, is niet duidelijk". Verder, al noemt Philo zijnen logos ook δεύτερος

θεός, die logos is toch niet God, maar een middenwezen tusschen God en de menschen, wel op een verhevener wijze geschapen dan al het andere, maar niettemin geschapen en niet van eeuwigheid. Eindelijk de Philonische logos is niet het absoluut scheppend beginsel, gelijk reeds uit het voorgaande blijkt, doch zijne werking is bepaald tot een ordenen der grondstof of materie, welke volgens Philo eeuwig is. In allen deele dus is er tegenspraak en strijd tusschen den alexandrijnschen jood en onzen evangelist, en het gaat niet aan om uit de eenige overeenkomst, dat door beiden dezelfde uitdrukking van „logos" gebruikt is, tot zulke wijdstrekkende gevolgtrekkingen te besluiten. Ware dit geoorloofd, dan kon Philo ook even goed tot apostel en evangelist worden uitgeroepen, omdat hij jood geweest is.

Dat er in al de donkerheid der Philonische dwaalbegrippen iets valt waar te nemen, wat naar een uiterst zwakke schemering van licht schijnt te zweemen, behoeft geen verwondering te wekken. Altoos zoekt de leugen gaarne een glimp van waarheid, om zoo de aandacht te lokken. En reeds in het Oud Verbond, reeds in den Pentateuch, werd van het Woord Gods op zulk een nadrukkelijke wijze gesproken, dat ook hierin de Oud-Testamentische openbaring voorafschaduwing van het volle licht in de Nieuwe Wet genoemd moet worden. Veel waarschijnlijker dan ook, hoewel niet minder onbewijsbaar, ware de opwerping geweest, dat de vierde evangelist zijn zoogenaamde Logosleer aan het Oude Testament zou ontleend hebben. Want wat in nevelig zinnebeeld, slechts stamelend en gebrekkig door de oude Godsmannen was gefluisterd, dat heeft Joannes klaar en duidelijk en volmaaktelijk verkondigd, toen hij van Jesus Christus als van den mensch geworden Logos zijn plechtig getuigenis gaf.

Maar reeds te lang stonden wij stil bij eene bewering, welke met niets bewezen wordt. Of zou de tegenstander zelf nog meenen iets gezegd te hebben, wanneer hij verzekert, dat „het ons in

het evangelie even weinig duidelijk wordt als bij Philo, of de Logos al dan niet persoonlijk is op te vatten"? Kan het wel dwazer? Waar de evangelist roept: „En het Woord is vleesch geworden en het heeft onder ons gewoond en wij hebben zijne heerlijkheid gezien als van den Eengeborene des Vaders", waar elke bladzijde van zijn evangelie gewaagt van dien Eengeborene, van den Godmensch: daar nog twijfel te opperen, of misschien niet „het Woord" eene verpersoonlijkte eigenschap Gods kan zijn in plaats van een Goddelijken persoon en den persoonlijken God zelf: inderdaad wanneer hier te goeder trouw wordt getwijfeld, dan mag wel nimmer meer aan opzettelijk misverstand gedacht worden.

Ten slotte nog een woord over de zoogenaamde Logosleer. Alleen in den majestueuzen aanhef van zijn evangelie noemt Joannes met de benaming van Logos den Heer Jesus Christus, om op die wijze voor het eindige menschenbegrip zooveel mogelijk de oneindige en onuitsprekelijke glorie van den Zoon Gods uit te spreken. Hoe nu hierin, gelijk de rationalisten het willen, een of andere tegenstrijdigheid met de synoptische evangelieverhalen gelegen zou zijn, is moeielijk en onmogelijk om aan te toonen. Want schreef alleen Joannes: „Het Woord is vleesch geworden", van die ontzaglijke en geheimnisvolle woorden geven de vier evangeliën de wel viervormige maar tevens waarlijk eenstemmige en wezenlijk ééne verklaring en prediking. Ook op deze rationalistische verdachtmaking past dan de bemerking van Mgr. Freppel *(Les Pères Apost.* p. 18): „Une idée si étrange n'a pu sortir que de l'Allemagne protestante, où l'on n'est occupé qu'à construire des systèmes, à découvrir des écoles, et où l'antithèse joue un si grand rôle qu'on n'y comprend plus qu'une doctrine puisse rester la même en passant par deux têtes".

Als heel bijzondere en zeer geduchte stormram tegen het vierde evangelie vraagt nog de Apocalypsis of Openbaring van

den H. Joannes een oogenblik de opmerkzaamheid. Tot hiertoe wordt zij door de meeste voorstanders der ontkennende critiek als het echte werk van onzen apostel erkend. Waarom ook niet? Later toch kan en zal wel, als het nuttig wordt geoordeeld, hare echtheid gemakkelijk ontkend worden. Vooreerst echter behoort zij het werk van Joannes te blijven en zoo tegen den Joanneïschen oorsprong van het laatste evangelie uitnemende diensten te bewijzen. Immers wat een opmerkelijk verschil tusschen beide geschriften! Hoe zouden ze van eene en dezelfde hand kunnen zijn!

Zoo slechts in het oog wordt gehouden, dat er noodzakelijk tusschen een profetisch en historisch boek groot onderscheid moet bestaan; dat ook de Apocalypsis op een anderen, waarschijnlijk veel vroegeren tijd dan het evangelie geschreven is; dat er overigens tusschen beide boeken volkomen overeenstemming heerscht in de leer en zelfs dikwijls in de zegswijze: dan blijft van de opgevijzelde tegenstrijdigheid niets over en trekt de kunstmatige nevel aanstonds op [1]).

Meer aandacht verdient een laatste opwerping, welke als bijzonder belangrijk door onzen schrijver het laatst gesteld en breedvoerig uitgewerkt werd, ten einde, volgens zijn bescheiden zegswijze, aan den apostolischen oorsprong van het vierde evangelie „den genadeslag toe te brengen". Op plechtige wijze en met vervaarlijk breeden zwaai hanteert de scherprechter het geweldige zwaard. Eerst na negen bladzijden is het vonnis voltrokken, de terechtstelling afgeloopen, het overlijden bekend gemaakt. Maar zulk een tragisch geval lijdt geen scherts. Ziehier dan zoo ernstig en duidelijk mogelijk het geopperde bezwaar.

---

[1]) Behalve in den proloog van het vierde evangelie wordt alleen in het Boek der Openbaring (Apoc. XIV, 13) aan Christus de naam van Logos gegeven.

De drie eerste evangelisten verhalen, dat het laatste avondmaal door den Heiland en zijne apostelen gehouden is op den avond van den eersten dag der ongezuurde brooden, op den avond van dien dag, dat het paaschlam geslacht moest worden (Matth. XXVI 17; Marc. XIV, 12; Luc. XXII, 7). Hiermee is volgens Exod XII, 18 de veertiende der maand Nisan aangewezen, op welken dag alle gezuurd brood tegen den middag vernietigd werd en 's namiddags de slachting, na zonsondergang de nuttiging van het paaschlam moest plaats hebben. Met dien zonsondergang begon de eerste der zeven paaschdagen, welke naar de gewone joodsche dagrekening bij den volgenden zonsondergang eindigde. Volgens de synoptici alzoo hield de Heer den veertienden dag van Nisan, toen des avonds de eerste paaschdag was ingegaan, het avondmaal en stierf Hij den vijftienden van Nisan, vóór nog de zon onderging, en dus op dienzelfden eersten paaschdag. — Wat nu vermeldt Joannes? Volgens hem gebeurde het laatste avondmaal „vóór den feestdag van paschen". En verder de gebeurtenissen van goeden vrijdag beschrijvend, zegt hij, dat de joden niet in het rechthuis van Pilatus gingen, „om niet verontreinigd te worden maar het pascha te kunnen eten". En nog eenmaal, wanneer Pilatus op zijnen rechterstoel het kruisvonnis gaat uitspreken, bemerkt de evangelist: „En het was voorbereiding van paschen". Derhalve, zoo besluit B., „ligt de tegenstrijdigheid voor de hand. Want volgens de synoptici was de Vrijdag van Jezus' dood de 15de Nisan, volgens Johannes daarentegen de 14de Nisan".

Op deze „voor de hand liggende tegenstrijdigheid" wordt nu vervolgens de bewering gesteld, dat het vierde evangelie geschreven is met het doel om de christenen van Klein-Azië, de zoogenaamde quarto-decimanen te bestrijden, die in de tweede eeuw, tegen het gebruik der overige christenen, maar in overeenstemming met de joden, op den veertienden Nisan het paaschfeest vierden en zich te Rome voor hunne handelwijze beriepen op de oude overlevering, ook op de overlevering van den apostel Joannes.

Hierbij dient nog gevoegd, dat dit in den aanvang tamelijk onschuldig geschilpunt der paaschfeestviering welhaast gevaarlijk bleek te zijn, toen door eene partij der quarto-decimanen ook het eten van het joodsche paaschlam werd ingevoerd met een beroep op het voorbeeld des Heeren in de synoptische evangeliën. Daar nu, volgens de bevindingen der nieuwe critiek, de vierde evangelist over een laatste paaschmaalviering des Heeren op den veertienden Nisan zwijgt, ja zelfs nadrukkelijk zijnen dood vóór den dag dier joodsche feestelijkheid stelt en bij gevolg, in tegenspraak met de synoptische evangeliën, van de apostolische in hare oudste gedaante onmiskenbaar quarto-decimaansche overlevering afwijkt, kan deze verklaard anti-quarto-decimaansche evangelist niet de quarto-decimaansche apostel Joannes geweest zijn.

Ons antwoord op deze door B. schrikbarend uitgerekte redeneering zal het waarschijnlijk in de lengte niet winnen. Hoe wetenswaardig toch de geschiedenis van den ouden paaschstrijd moge wezen, hier doet zij niets ter zake en moet als zoodanig buiten beschouwing blijven. Want dat de vierde evangelist de bestrijder der quarto-decimanen geweest zou zijn, steunt op geen enkel historisch feit en wordt door de oudste geschiedenis tegengesproken; het is eene, niet door quarto-decimanen in de tweede eeuw, maar door mannen der *historische* critiek in de negentiende eeuw uitgedachte gissing, en een hoogst onredelijke gissing. Of is het niet zeer onaannemelijk, dat ter beslechting van zulk een nietig twistgeding als de paaschfeestviering op den veertienden Nisan, heel het Joannes-evangelie geschreven zou zijn! Eindelijk, dat de vierde evangelist zulk een anti-quarto-decimaansche bedoeling zou hebben gehad, berust ten laatste heel en al op de „voor de hand liggende tegenstrijdigheid", en deze bestaat niet. Onze weerlegging bepaalt zich dan tot het uit den weg ruimen der „voor de hand liggende tegenstrijdigheid". Bezwijkt die grondslag, dan stort immers ook heel de op dien grondslag gebouwde rationalistische Eiffeltoren ineen.

Zooals gezegd is, bestaat de schriftuurlijke moeielijkheid hierin, dat volgens den vierden evangelist de Heer op den dertienden Nisan zijn laatste avondmaal zou hebben gehouden en Hij den volgenden dag vóór het paaschfeest, toen het voorbereiding van paschen was en de joden het paaschlam nog moesten eten, gekruisigd zou zijn; terwijl volgens de synoptici het laatste avondmaal op den veertienden Nisan plaats had en de Heiland den volgenden dag, den eersten dag van het joodsche paaschfeest, den kruisdood gestorven is.

Ter oplossing dezer schijnstrijdigheid zijn er door de schriftverklaarders meerdere verklaringen gegeven, uit welke er eene, ook door Patrizi, Scholz, Beelen, Lipman en Van Etten gevolgd, ons de aannemelijkste toeschijnt. Zij komt hierop neer. Zooals de synoptici duidelijk verhalen, hield de Heiland het avondmaal den veertienden en stierf Hij den vijftienden van Nisan, heeft Hij èn zijn onbloedig offer ingesteld èn zijn bloedig offer gebracht op den eersten joodschen paaschdag, die donderdagavond begon en vrijdagavond eindigde.

Hiermede nu schijnt wel Joannes in tegenspraak te zijn, maar tegen „de voor de hand liggende tegenstrijdigheid" pleit reeds in het vierde evangelie het een en ander, wat zoo niet aanstonds met een groot woord kan te niet gedaan worden. Immers wanneer de Heer vóór den paaschdag geleden heeft, waarom heet dan bij Joannes de volgende zaterdag niet „paaschdag" maar alleen „groote sabbathdag"; en vooral, hoe moet dan toch dezelfde evangelist verklaard worden, waar Pilatus vóór de loslating van Barabbas zegt: „Het is bij u gewoonte, dat ik eenen loslate *op het paaschfeest*"? Kan niet met grond uit deze woorden worden afgeleid, dat ook in het vierde evangelie de sterfdag des Heeren als de paaschdag duidelijk is aangewezen? Of wel hier ter plaatse, of wel in de vroeger genoemde teksten geeft zeker de streng letterlijke zin de ware beteekenis der zegswijze niet terug. Aangezien het nu daarenboven, ook buiten alle zekerheid des

geloofs, ondenkbaar is, dat er tusschen de evangelisten in zulk een belangrijke tijdsaanwijzing wezenlijk verschil kan bestaan, volgt hier noodzakelijk een nader onderzoek van de drie berichten bij Joannes, welke niet alleen met de opgave der synoptici, maar ook met zijn eigen woorden schijnen te strijden. Laten die berichten ook een andere en redelijke uitlegging toe?

Dat de donderdagavond van den veertienden Nisan, alhoewel toen wettelijk de joodsche paaschdag was ingetreden, door Joannes genoemd wordt „vóór den feestdag van paschen", geeft hoegenaamd geen bezwaar. Zelfs de joden ten tijde van Moses zouden hem hebben begrepen, gelijk Lev. XXIII, 5 en Num. XXVIII, 6 bewijzen, waar ook het eten van het paaschlam op den veertienden dag der maand wordt gesteld, hoewel wettelijk de vijftiende dag reeds begonnen was. Bovendien wijst het vierde evangelie duidelijk uit, gelijk allen erkennen, dat het niet voor de joden geschreven is, maar bestemd werd voor de Grieken, die van geen eigenaardige joodsche gewoonten wisten en den natuurlijken dag met zonsopgang begonnen. De opmerking, dat dan hier *bij wijze van uitzondering* de grieksche dagrekening in acht wordt genomen, is niet juist. Dat toont Joan. XX, 19, waar de avond van paaschzondag nog eerste dag der week heet, ofschoon naar joodsch-wettelijke zienswijze de tweede dag reeds gekomen was.

Even weinig moeite veroorzaakt de aanwijzing van onzen evangelist, dat het des vrijdags, toen de Heer stierf, „parasceve paschae" of „voorbereiding van paschen" was. Nimmer heet in de H. Schrift de dag voor een feest parasceve of voorbereiding, maar met betrekking tot den komenden sabbath heeft alleen de vrijdag dien naam van parasceve, voorbereiding of vóórsabbath, gelijk ook Marc. XV, 42 dit woord verklaart, zeggende: „parasceve, dat is vóórsabbath". Zoo dus heette de vrijdag, die in het zevendaagsche paaschfeest viel, parasceve paschae: vóórsabbath van den paaschtijd.

Wel het grootste en eigenlijk het eenige bezwaar ligt in het

verhaal, waar de joden het rechthuis van den heiden niet binnentreden om, zuiver van alle wettelijke verontreiniging, het pascha te kunnen eten. Maar vooreerst wijst „pascha" of het hebreeuwsche „pesach" niet altoos uitsluitend het paaschlam van den veertienden Nisan aan, zooals blijkt uit Deut. XVI, 2. Daar luidt het, naar den grondtekst: „En gij zult offeren als pascha aan den Heer schapen en runderen". In dit voorschrift, wat de nuttiging van het paaschlam als bekend veronderstelt, worden in het algemeen ook de andere offers der paaschdagen aangewezen, en ook deze offers heeten hier, even als bei den van den eersten avond, pesach of pascha. Wel beweert Cornely (*Introd. spec.* p. 271), dat hier ter plaatse in Deut. de Vulgaat onjuist vertaalde en in den grondtekst van drieërlei offers, van pascha, schapen en runderen gesproken wordt, maar deze meening van den met recht veel geprezen geleerde kan toch niet waarschijnlijk genoemd worden. Zij is ongewoon en nieuw en wordt ten sterkste tegengesproken, niet enkel door de opvatting van Septuagint- en Vulgaatvertaling, niet enkel door de rabbijnsche schriftverklaring, maar, wat veel meer zegt, door den grondtekst zelf. Cornely vertaalt: „Offeres Domino pascha, oves et boves", terwijl de grondtekst heeft: „Offeres pascha Domino oves et boves". Dat verder niet op het paaschlam, maar op deze feestoffers van Deut. of de zoogenaamde chagigah de woorden bij Joannes doelen, is zeker waarschijnlijk. Want de wettelijke verontreiniging, welke door het betreden van een heidensch huis veroorzaakt werd, was geen beletsel om des avonds het paaschlam te eten, daar een dergelijke verontreiniging slechts tot het vallen van den avond duurde. Niets ter zake ook doet hier de opmerking, dat het eten van het paaschlam het slachten daarvan in den tempel mede insloot, voor welke offerplechtigheid van den namiddag reeds des morgens wettelijke reinheid vereischte was. Immers het was geoorloofd om zich bij dat werk door een ander te laten vervangen. En zoo mag dan het pascha eten der joden op goeden vrijdag

met recht verstaan worden van genoemde chagigah, welke feestoffers, omdat ze in den voormiddag geslacht en daarna gegeten werden, al in den vroegen morgen wettelijke reinheid vorderden.

Hiermee is onze proeve van oplossing gegeven der „voor de hand liggende tegenstrijdigheid" en tegelijk het bewijs geleverd, dat ook het geven van den genadeslag Bollands werk niet is. Waarschijnlijk stemt hem de gedane moeite niet tot dankbaarheid. Wel zal ook hij moeten erkennen, dat dikwijls de menschelijke spraak maar gebrekkig de bedoeling des sprekers teruggeeft; dat dit vooral dient bedacht te worden, waar schrijvers voor meer dan duizend jaren in geheel andere levensomstandigheden hunne herinneringen opteekenden; dat het derhalve altijd zaak is bij dezulken hoogst voorzichtig te zijn met „voor de hand liggende tegenstrijdigheden": maar wanneer het de H. Schriften betreft, gelden voor onzen bijbelkenner andere beginselen. Dan heeft de taal der oude bijbelboeken geene bezwaren en de historie der verre oudheid geene geheimen voor „den onbevooroordeelden geleerde onzer dagen". Spreek hem niet van de pogingen der geloovige schriftuuronderzoekers om toe te lichten wat duister is: het zijn hem „interpretatiekunsten van apologeten"; maar wilt ge „ontwijfelbaar exegetische uitkomst", leer van Bolland, dat de „Christus een bekeerling van den Dooper" en Andreas „woordvoerder der Twaalve" geweest is; dat Joannes de apostel „bij de synoptici niet zoo verbazend in het oog loopt" en de vierde evangelist als specialiteit in „onbekeerlijke satanskinderen" de aandacht verdient: ziedaar geene „interpretatiekunsten", maar degelijkheid en ernst, wetenschap en wijsheid, ziedaar schriftverklaring.

II.

Na de ontkennende bijbelcritiek in haar misbruik van de inwendige bewijzen te hebben beoordeeld, behoort thans meer

rechtstreeks nog op het evangelie zelf de aandacht te worden gevestigd. Wel behoeft daarom niet heel en al de tegenpartij uit het oog te worden verloren, maar het schijnt ons passend, eerst en vooral op onze beurt nu die inwendige bewijzen te onderzoeken en na te gaan, of aan het gezagbewijs der historie ook de inhoud van ons bijbelboek beantwoordt. Wat dan leert het vierde evangelie aan hem, die daarin te goeder trouw en met den noodigen ernst naar oorsprong en schrijver een onderzoek instelt? Van volledigheid kan geen sprake zijn. Wat hier gegeven wordt, is niet veel meer dan vingerwijzing. Niettemin zal ook dit weinige in overeenstemming met de gehouden bewijsvoering duidelijk genoeg aantoonen, hoe zeker ons heilig geloof een redelijk geloof is en op den door God zelven gestelden grondslag van het gezond verstand pal staat.

Reeds vroeger bewees onze evangelist door zijn veelvuldige toespelingen op de synoptische evangeliën, dat hij naar waarheid de laatste genoemd wordt. Hetzelfde bewijst hij ook op tegenovergestelde wijze door de leemten en weglatingen in zijn geschiedverhaal, en zoo mag zelfs zijn blijkbaar voorbedachtelijk zwijgen welsprekend heeten. Immers hoewel hij meermalen verhaalt, dat de Heer ook in Galilea heeft rondgewandeld, hoewel hij eveneens den duur van Christus' prediking zeer goed kent en zelfs dien duur, nauwkeuriger dan een zijner voorgangers, door opteekening der invallende feestgetijden bepaalt, biedt toch zijn evangelie slechts voor een beperkt gedeelte, van plaats en tijd de stoffeering. Van de werkzaamheid in Galilea, welke voornamelijk door de drie eerste evangelisten te boek werd gesteld, is in het laatste evangelie slechts weinig medegedeeld. In ruil daarvoor wordt vooral 's Heeren optreden te Jerusalem en zijn arbeid in Judea en Samaria verhaald, waarvan de synoptici maar zelden gewagen, zoodat dan ook de inhoud van het vierde evangelie nagenoeg geheel, de lijdensgeschiedenis uitge-

zonderd, van dien der drie eerste evangelieverhalen verschilt.

Bedenkelijk het hoofd schuddend, vraagt hier B. (blz. 57): „Wat te zeggen van het feit, dat de vierde evangelist zich bij voorkeur in Jeruzalem beweegt, en Galilea in het grootste deel zijns verhaals buiten bespreking laat?..... Johannes, de zoon van Zebedaeus behoorde, gelijk Matthaeus en Petrus, tot den kring van Jezus' Galileesche jongeren, en in overeenstemming met het eerste en tweede evangelie zoude men van hem dus eenen variant der Galileesche overlevering hebben verwacht".

Het is moeielijk om in deze taal de eerlijkheid en goede trouw te achterhalen De vrager wist het antwoord op zijne vraag en verzwijgt het en brengt zoo de onnoozelen, die bij hem voorlichting zoeken, in den waan, dat de Heer volgens de eerste evangeliën alleen in Galilea gearbeid zal hebben en derhalve het vierde evangelie met de vorige in strijd is. Nu wordt wel een uitsluitend galileesche werkkring des Heeren zoo nadrukkelijk door alle evangeliën weersproken, dat B. het niet wagen zal zulk eene ongerijmdheid met klare woorden neer te schrijven, maar waarom niettemin die onjuiste zegswijze gekozen van „Galileesche overlevering", welke noodzakelijk misverstand moet veroorzaken?

En in zijne woorden zijn ook scherpzinnigheid of zelfs gewoon menschenverstand ver te zoeken. Voorzeker daar is tusschen de eerste evangelieverhalen en het laatste, in plan en opvatting, in schrijftrant en uitwerking, velerlei verschil, maar pleit dit verschil tegen of wel voor de echtheid van ons evangelie? Ja, van eenen bedrieger „zoude men eenen variant der Galileesche overlevering hebben verwacht", en een schrijver, die zijn eigen lading had willen binnenvoeren onder Joanneïsche vlag, hadde zonder twijfel zoo zorgzaam mogelijk allen schijn van verschil met de gekende evangelisten vermeden, maar een apostel kon anders handelen en meer zijn dan variant of echo zijner voorgangers. Zeer juist dus zegt van Oosterzee [1]): „Laat het verschil tusschen

[1]) *Het Joh. evang.* blz. 106.

de drie eerste en het vierde evangelie nog zoo aanmerkelijk zijn, dat verschil blijft onverklaarbaar, wanneer wij hier met een anonymen auteur — het wordt integendeel volkomen begrijpelijk, wanneer wij met een apostel te doen hebben, die zelfstandig nevens, en in zeker opzicht boven eerbiedwaardige voorgangers staat, wier getuigenis hij opvat, aanvult, volmaakt".

Wat dan, om tot de leemten en weglatingen van het vierde evangelie terug te keeren, wat te zeggen van het feit, dat de vierde evangelist zich bij voorkeur in Jerusalem beweegt en Galilea in het grootste deel zijns verhaals buiten bespreking laat? Waarom ook, zoo kan hier bijgevoegd worden, vermeldt juist hij slechts weinige wonderen des Heeren? Ze waren toch naar zijn herhaalde verklaring zeer talrijk, en beter dan in het bliksemlicht der mirakelen kon immers de goddelijke majesteit van den Christus niet worden aangewezen. Waarom dan verhaalt juist de vierde evangelist slechts zeven mirakelen, terwijl het toch duidelijk zijne bedoeling is vooral van Jesus' Godheid getuigenis te geven?

Het antwoord op deze en soortgelijke vragen is zeer eenvoudig. Klaarblijkelijk herinnert de schrijver slechts in zooverre aan de vorige evangeliën, welke lang reeds gemeengoed der Christenheid waren, als hij hunnen inhoud met zijn getuigenis wenscht te bevestigen of vooral door nieuwe mededeelingen wil aanvullen en toelichten. Alzoo geen noodelooze herhaling, maar aanvulling en toelichting der gekende waarheid, ziedaar van onzen evangelist een zeer opmerkelijke karaktertrek, welks kennis tegelijk de verklaring bevat van zeer veel, wat anders geheel onverklaarbaar zou zijn.

Daarom bijv. lezen we in het laatste evangelie [1]) niet de instelling van het H. Sacrament, maar wel de belofte dier instelling na de broodvermenigvuldiging; niet de toezegging van het paus-

[1]) Joan. VI, 52; XXI, 15—17; VII, 42; XII, 28; XI, 44; II, 19.

schap aan Petrus, maar wel de vervulling dier toezegging; niet de geboorte te Bethlehem, maar wel de opmerking dat Judea het vaderland des Verlossers is en de Christus te Bethlehem geboren moet worden. En terwijl om dezelfde reden in ons evangelie het getuigenis des Vaders aan Jordaan of op Thabor niet wordt vernomen, het dochtertje van Jaïrus en de jongeling van Naïm niet opstaan uit den dood, het teeken van Jonas niet wordt gegeven, klinkt daarentegen alleen hier de stem uit den hemel, dat de Vader zich in zijnen Zoon zal verheerlijken, verrijst er Lazarus uit zijn graf en belooft de Heiland den tempel zijns lichaams in drie dagen weer op te bouwen. Uit deze en dergelijke voorbeelden blijkt nog eens, hoe onredelijk de rationalisten te werk gaan. Op de leemten en weglatingen van het vierde evangelie wijzend, verwringen zij het zwijgen van den evangelist tot een ontkenning en bestrijding zijner voorgangers, terwijl het toch feitelijk niets anders is dan dezer bekrachtiging en goedkeuring. Immers als zoodanig wordt dat zoo natuurlijk en begrijpelijk zwijgen door den evangelist zelven verklaard in de menigvuldige, den inhoud der vorige evangeliën nimmer weersprekende maar altijd toelichtende mededeelingen van zijn geschiedverhaal.

Moeielijker valt het, om alleen uit ons evangelie tot het juiste tijdstip te besluiten, wanneer het te boek werd gesteld. Evenwel ontbreken niet alle aanwijzingen ter bevestiging der traditie, dat het eerst tegen het einde der eerste eeuw is geschreven. Ten bewijze strekke de laatste bladzijde. Na de voorspelling, dat Petrus in zijn ouden dag de handen zal uitstrekken en door een ander gegord en, werwaarts hij niet wil, geleid zal worden, volgt de toelichting van den evangelist, dat Jesus hiermee aanduidde, door welken dood de apostel God zou verheerlijken. Daar nu in het evangelie nimmer van onvervulde, wel van vervulde voorspellingen de verklaring gegeven wordt [1]), moet derhalve, toen

[1]) Joan. XII, 38; XIX, 24, 28, en 36.

de evangelist dit schreef, de prins der apostelen reeds den kruisdood gestorven zijn.

Ook heeft hier bijzondere beteekenis de terechtwijzing van „de broeders, onder wie de sprake ging, dat die leerling niet zal sterven". Wie zijn de broeders? Patrizi merkt op, dat met deze zegswijze, wanneer ze, zooals hier, zonder eenige nadere bepaling gebruikt wordt, niet de apostelen of discipelen van den Heer maar altijd in het algemeen de christenen zijn aangewezen [1]). Vanwaar nu, terwijl toch de woorden: „indien ik wil, dat hij blijve" enz. wel een anderen zin toelieten, vanwaar die verkeerde meening onder de christenen? En hoe kon die meening niet alleen zoo gereedelijk ingang gevonden maar ook, gelijk wel de nadrukkelijke weerlegging bewijst, zoo diep hare wortelen geschoten hebben, wanneer niet de hooge ouderdom van dien eenig overgebleven leerling aan de sprake, dat hij niet sterven zou, waarschijnlijkheid hadde verleend.

Nog een enkel voorbeeld, waaraan B. zelf ons herinnerde met zijne bewering, dat de vierde evangelist, in strijd met de synoptici, op vijandelijken toon van de joden spreekt. — Waar is het, dat de aan Christus vijandig gezinde partij der joodsche natie, welke ook uit de andere evangeliën overbekend is, in het vierde evangelie veelal met de benaming van „de joden" wordt aangeduid. Maar vooreerst is dezelfde benaming in eenzelfde ongunstige beteekenis ook elders (zie bijv. Matth. XXVIII, 15; Marc. VII, 3; Act. XII, 20) te vinden, en vervolgens wordt zij door onzen evangelist niet uitsluitend op die wijze gebruikt. Waar bijv. Joan. I, 19 „de joden"

---

[1]) Een begrijpelijke uitzondering maakt het geval, waar in de zegswijze, of wel de eigenlijke beteekenis van bloedverwantschap bewaard bleef, of wel een zeer bijzondere genegenheid werd uitgedrukt. Overigens worden de apostelen meermalen en nadrukkelijk onderscheiden van „de broeders". Zie Act. XI, 29; XII, 17; XV, 22, 23.

uit Jerusalem priesters en levieten tot Joannes zenden, behoeft toch niet aan tegenstanders gedacht te worden, en evenmin wordt er van zulk eene bedoeling blijk gegeven, waar Joan. VIII, 31 de Heer spreekt „tot de joden, die hem geloof hadden gegeven". Als B. dus zegt: „De vierde evangelist duidt met den naam „Joden" juist in het algemeen de vijanden des Christendoms aan", dan is niet enkel de uitdrukking „vijanden des Christendoms" minder juist, maar moet heel die bewering, omdat zij niet zuiver gesteld is, berispelijk heeten.

Niettemin blijft toch het veelvuldig gebruik dier benaming in hare eerstgemelde beteekenis eene eigenaardigheid van het vierde evangelie en worden daar de tegenstanders des Heeren dikwijls als „de joden" aangewezen. Zulks bewijst echter niets anders, dan dat de evangelist geschreven heeft in een betrekkelijk laten tijd, toen reeds de volkomene scheiding tusschen joden en christenen had plaats gehad, toen een bekeerde jood niet meer jood maar christen genoemd werd; toen voor het christenvolk de synagoge een verlaten huis, de Mosaïsche godsdienst de sekte van het judaïsme geworden was.

Uit de hier toegelichte zegswijze het besluit te trekken, dat de schrijver niet tot het joodsche volk zal hebben behoord, zou zeker een verkeerde redeneerkunde verraden. Want toonen ook in ons evangelie de velerlei toelichtingen omtrent joodsche gebruiken en toestanden, dat het niet voor joden-, maar voor heiden-christenen geschreven is: even ontegenzeggelijk bewijzen de bijzondere schrijftrant en het sterk sprekend karakter van den verhaler, dat hij een jood van afkomst geweest is.

Alleen reeds de stijl geeft den deskundigen genoegzame zekerheid. De woordschikking is niet zelden onregelmatig, altoos opmerkelijk eenvoudig en veronachtzaamt den overvloed der griekse verbindingsvormen. De zinvorming herhaalt menigmaal met andere woorden de reeds uitgesproken gedachte in den trant

van het hebreeuwsche parallelisme en is met tal van semitische uitdrukkingen vervuld, zoodat ook door de rationalisten de joodsche grondtoon van het vierde evangelie erkend wordt [1]). Maar wijl de kracht van dit bewijs door allen niet genoeg gewaardeerd kan worden, komen we liever tot het tweede kenmerk van den evangelist. Immers al verried ook de uitheemsche tongval den vreemden landaard niet, toch ware hier om zijn echt joodsch karakter alle twijfel onmogelijk.

Of wie anders dan een zoon van Israël kon schrijven, dat de joden het uitverkoren, het eigen volk van God zijn (I, 11); dat de tempel van Jerusalem het huis Gods is (II, 16); dat het heil uit de joden is (IV, 22) en de Schriftuur nimmer te niet gedaan kan worden (X, 35). Hoe kennelijk ook, gelijk zoovele figuurlijke sreekwijzen en vergelijkingen betuigen, is hij in de wetenschap der Oud-Testamentische boeken bedreven en werd hij opgevoed in de verwachting van den Messias. En meen niet, dat, toen die verwachting voor hem tot werkelijkheid werd en de schaduw verdween voor het zonnelicht, de joodsche grondtype in den discipel van Jesus verloren ging. Met de vaderen, maar op veel voortreffelijker wijze nu de Heiland gekomen is, kent hij het paaschlam en het hemelmanna en de koperen slang en den waren tempel van God; luistert hij naar de oude profeten, wier woord in vervulling ging; begrijpt hij Moses, die van zijn God-

---

[1]) Voorbeelden van onregelmatige woordschikking zijn: Joan. VI, 30; XVII, 2; van eenvoud in den stijl: de proloog, het verhaal der Samaritaansche, van Lazarus' opwekking enz. In plaats van de griecksche periode is overal de korte spreekwijze gebruikt, welke dikwijls den verbindingsvorm geheel achterwege laat of anders zoo kunsteloos mogelijk met „et" en „ergo" de gedachten aan elkander schakelt. Voorbeelden van parallelisme geven: I, 3; XV, 15, 22—24; van hebraïsmen: het telkens terugkeerend „amen, amen"; III, 29 „gaudio gaudere"; XVII, 12 „filius perditionis"; IX, 32 „a saeculo".

delijken Meester in de Wet heeft geschreven; voelt hij zich onverbasterd kind van Abraham, die zoo vurig verlangde den grooten nakomeling te aanschouwen [1]). Met andere woorden: van echten joodschen stam is onze evangelist, want heel en al in den bodem van het Oud Verbond wortelt zijn evangelie der Nieuwe Wet en, gelijk een bloem uit de plant omhoog rijst, zoo rijst en ontwikkelt zich zijne aanbidding van Jesus Christus uit het geloof van oud Israël.

En stroomt hem ontwijfelbaar het joodsche bloed door de aderen, even zeker heeft hij op den heiligen, vaderlandschen grond en niet in den vreemde het levenslicht gezien. Of hoe zou bijv. een grieksche jood zich zulk een veelzijdige en nauwkeurige en nimmer falende kennis van land en volk verworven hebben! Als geboren Galileër teekent hij het meer van Genesareth en de nabuurschap. De vlakte aan den noordwestelijken oever is in de lente met veel gras bedekt, en van Bethsaïda-Julias kan zoo te water als te land de reis gedaan worden naar Kapharnaum, dat lager dan Cana gelegen is. Evenzoo zag en doorwandelde hij Samaria en Judea met ernstige opmerkzaamheid. Volgt hem naar Sichar, bij Jacobs bron, aan den voet van den berg Garizim en hoort zijn eenvoudig verhaal, wat zelfs eenen Renan de bekentenis afdwingt: „Un Juif de Palestine ayant passé souvent à l'entrée de la vallée de Sichem a pu seul écrire cela". En wat Judea, wat vooral de hoofdstad betreft, met welk eene zekerheid wijst hij binnen en buiten Jerusalem den weg! Bij de Schaapspoort toont hij het bad Beth-hesda met de vijf overdekte gaanderijen. Met hem tempelwaarts gaande, ziet ge de kist der offergaven in het vrouwenvoorhof en hoort ge het volk, dat binnen de gaanderij van Salomon de winterkoude ontwijkt. Of verkent ge liever den omtrek? Aan-

[1]) Joan. XIX, 36; VI, 32; III, 14; II, 19; XIII, 18; I, 45; VIII, 56.

stonds volgen de inlichtingen: Golgotha is dicht bij de stad gelegen; naar den hof Gethsemane gaat de weg over de beek Cedron, en Bethanië ligt ongeveer vijftien stadiën van Jerusalem [1]).

Even grondig is ook ten opzichte van joodsche gewoonten en toestanden zijne wetenschap. Hij weet van de gebruikelijke wasschingen der joden, van hunne vrees voor wettelijke onreinheid en van het geven der besnijdenis ook op sabbathdag; hij kent de plechtigheden van huwelijk en begrafenis, de viering en den tijd en de volgorde der godsdienstige feesten, en zou wellicht in den griekschen jood eenzelfde kennis verondersteld worden, geen vreemdeling kon zoo beslist de geestelijke en wereldlijke macht van het Sanhedrin te Jerusalem hebben omschreven. Met wat kleuren ook schilderde hij den haat der joden tegen de Samaritanen, de minachting der farizeërs voor de onwetende menigte, de beraadslagingen der aanzienlijken, de gesprekken des volks, aller wrevel tegen de Romeinen, aller hoop op den Messias. Voeg hierbij, dat de evangelist zijne aanhalingen uit het Oude Testament nooit aan den Septuaginttekst der grieksche joden maar altijd aan den in het jodenland gebruikelijken grondtekst ontleent [2]). Veilig dan kan na dit alles gezegd worden, dat zeker een jood van palestijnschen bodem ons evangelie geschreven heeft.

Maar hiermee is ons onderzoek niet ten einde. Herhaaldelijk en nadrukkelijk (I, 14; XIX, 35; XXI, 24) verklaart de evange-

---

[1]) Joan. VI, 10; VI, 22—24; II, 12; IV, 20; V, 2; VIII, 20; X, 23; XIX, 20; XVIII, 1; XI, 18.

[2]) Joan. II, 6; XVIII, 28; VII, 23; II, 3 en 10; XI, 44 en XIX, 40; VII, 37; X, 22; VII, 32; IX, 22; XI, 53; XVIII, 31. — IV, 9; VII, 48, 49; XI, 47; VII, 25—27; XI, 48; I, 19—27, 45 en 49; IV, 25; VI, 14 enz. — XIX, 37: vgl. Zach. XII, 10.

list van de door hem opgeteekende gebeurtenissen meerendeels ooggetuige te zijn geweest. Wat nu leert ons hieromtrent het evangelie zelf? Dat de schrijver opmerkelijk eenvoudig en aanschouwelijk en tegelijk hoogst nauwkeurig en omstandig de feiten mededeelt en dat zoo in zijn geschiedverhaal de eigenaardige hoedanigheden van den verhaler-ooggetuige uitschitteren.

Inderdaad op elke bladzijde van ons evangelie zette de persoonlijke herinnering des schrijvers haar merk. Lees de samenkomst der eerste leerlingen met den Heer (I, 37—39), de verdrijving der kooplieden uit den tempel (II, 14—20), het onderhoud met de Samaritaansche (IV, 4—26), de genezing van den blindgeborene (IX), de voetwassching (XIII, 1—11), de gevangenneming (XVIII, 1—12): van kunstmatigen opsmuk is er geen zweem te bespeuren, alles tintelt van het echte en volle leven. Hoe natuurlijk bijv. werd die eerste ontmoeting beschreven van de twee leerlingen des Doopers met den Heiland! Op eenigen afstand volgen zij den grooten onbekende, dien de boetgezant in zulke hooge taal als zijnen meerdere had aangewezen. O, hoopvol maar ontzagwekkend tevens had zijn woord de vervulling van Isaïas' profetie aangekondigd: „Ziedaar het Lam Gods". Door hunne vurige begeerte huivert daarom eerbiedige vreeze, en zwijgend volgen zij Jesus. En op wat echt menschelijke wijze neemt nu de Godmensch door zijne gemeenzame vriendelijkheid hunne schuwheid weg! Hij keert zich om en ziende, dat zij Hem volgen, zegt Hij: „Wat zoekt gij?" En hetzelfde verlangen, wat hen, hoewel schroomvallig, deed volgen, uit zich, maar thans sterker, in de weervraag: „Rabbi, waar woont Gij?" Neen, een vluchtig gesprek op den weg kan hen niet bevredigen. Zoo gaarne zouden zij ten zijnent komen en heel hun hart open leggen. Van daar die stoute en toch ook bescheidene vraag. En aanstonds worden hunne wenschen vervuld: „Komt en ziet". En „zij kwamen en zagen, waar Hij zijn verblijf had, en bleven dien dag bij Hem". Nog een enkele trek,

en het verhaal is voltooid: „En het was omtrent de tiende ure". Wat beteekent die opgave? Is zij niet geheel doelloos? Of schreef zoo een dier twee uitverkorenen zelven, die ooggetuigen en veel meer dan ooggetuigen geweest waren, en dat zaligste uur van hun leven niet konden vergeten?

Wij beperken ons tot dit weinige, maar zeggen van harte van Oosterzee na, wanneer hij, na op andere dergelijke verhalen gewezen te hebben, opmerkt [1]): „Zulke verhalen laten zich nauwelijks beter vergelijken dan bij de frischgeplukte druif, waarop de dauw van den morgen nog parelt, en diep beklaag ik den man, die bij het opmerkzaam herlezen niets van dien indruk gevoelt en alleen aan de kunstrijke creatie van een anonym componist heeft gedacht, die, o ongehoorde vereeniging, met een zoo weergaloos talent eene zoo kunstelooze eenvoudigheid paart!"

Nog op een andere wijze, gelijk gezegd is, bevestigt de verhaaltrant het getuigenis van den evangelist, die zegt „gezien te hebben". Zeer nauwkeurig en omstandig, met opgave van getallen, van tijd en plaats en andere bijzonderheden, worden gewoonlijk de gebeurtenissen medegedeeld. Wie herinnert zich hier niet de zes steenen kruiken te Cana, welke ieder twee of drie maten houden (II, 6), de driehonderd tienlingen, voor welke de nardusbalsem verkocht kon worden (XII, 5), het mengsel van mirre en aloë, omtrent honderd ponden, bij 's Heeren begrafenis (XIX, 39), den afstand van ongeveer tweehonderd ellen en het net met de honderd drie en vijftig visschen bij de wonderbare vischvangst (XXI, 8 en 11). Ook, het werd reeds opgemerkt, worden niet alleen de feiten met zorg gerangschikt naar de volgorde der feestgetijden, maar zelfs dagen en uren zijn niet vergeten. Op de zesde ure zat de Heer bij de waterput neer, op de zevende had de koorts den kranke verlaten (IV, 6 en 52). En dit feit geschiedde te Bethanië over de Jordaan, of te Aennon

---

[1]) Het *Joh.-evang.* blz. 22.

nabij Salim, of bij de Jacobsbron te Sichar; dat wederom gebeurde in de synagoog te Kapharnaum of te Jerusalem bij het badwater aan de Schaapspoort enz. Wat nu te denken van die menigvuldige bijzonderheden? Waren zij uit een historisch oogpunt of onder eenig ander opzicht noodig? Meestal niet, en zeker zou een bedrieger veeleer in vaagheid en onzekerheid zijn heil gezocht hebben, dan dat hij door zulk eene in het oog loopende nauwkeurigheid telkens gelegenheid tot ontmaskering van zijn bedrog hadde gegeven. Van zelf moet hier gedacht worden aan den ooggetuige, die, dierbare herinneringen nederschrijvend, zelfs schijnbaar onbelangrijke omstandigheden opteekent, omdat ze voor zijn hart van onschatbare waarde zijn.

En reeds ontsnapte ons onwillekeurig de erkenning, zulk een ooggetuige is ongetwijfeld meer geweest dan louter ooggetuige. In den kring der twaalven ja was zijne plaats; want niet alleen wijst hij de schuilhoeken aan, waar de Verlosser zich met zijne uitverkorene leerlingen meermalen afzonderde of verborg, maar ook wat die apostelen met elkander in het geheim gesproken en zelfs wat zij in hun hart gedacht hebben, evenzoo wat de Heiland ver van de menigte aan zijne bijzondere dienaren en vrienden vertrouwelijk mededeelde: het is hem alles bekend [1]). Kennelijk dan beweegt hij zich in de naaste omgeving van Jesus, is hij een apostel, die zijnen beminden Meester van de oevers der Jordaan tot in de opperzaal te Jerusalem en tot op Golgotha, van het begin tot het einde, van zeer nabij heeft gevolgd en gadegeslagen. Overigens, nog eens zij het herhaald, alleen van eenen apostel kon de Christenheid een evangelie aanvaarden, hetwelk van de drie vorige in zoo menig opzicht verschilde en zelfs enkele malen met dezen in strijd scheen te zijn.

Nog eene schrede en wij zijn aan het einde. Is het ook mogelijk, om alleen met behulp van het vierde evangelie aan

[1]) Joan. XVIII, 2; XX, 19; II, 11, 17, 22; IV, 27; XIII—XVII.

te wijzen, wie der apostelen dit evangelie geschreven heeft? Bescheiden noemt zich de evangelist, of wel „den anderen leerling", of wel met bepaalde bedoeling „den leerling, dien Jesus liefhad". En die laatste benaming, welke in het evangelie zelve, bijv. bij het laatste avondmaal, genoegzaam verklaard wordt, heeft hier bijzondere waarde. Hij was een bevoorrecht apostel, de boezemvriend des Heeren, wiens tusschenkomst zelfs door Simon Petrus werd ingeroepen, ten einde te weten, wie de verrader was. Als meest bevoorrechte apostelen nu worden door de synoptische evangeliën Petrus, Jacobus en Joannes aangeduid. Maar zeker kan eerstgenoemde de schrijver niet zijn. Niet alleen toch was hij reeds voor de verschijning van het evangelie gemarteld en heeft hij in de evangeliën een ander karakter, in zijne brieven een anderen schrijftrant dan onze apostel-evangelist, doch in ons evangelie zelf wordt er (zie XIII, 24) tusschen Petrus en den leerling, dien Jesus liefhad, onderscheid gemaakt. Evenmin behoeft aan Jacobus gedacht te worden, die, veel vroeger dan Petrus nog, als eerste apostel-martelaar door Herodes in het jaar 44 gedood werd (zie Act. XII, 2). Alleen dan Joannes blijft over, en het getuigt dus zoo min van scherpzinnigheid als van fijn gevoel, dat B. durft zeggen: „Waarom in den ongenoemden leerling juist de apostel Johannes zou moeten steken, is niet in te zien, daar ook Matthaeus, Bartholomaeus en Simon van Kana in ons evangelie niet met name worden genoemd. En zóó veelbeteekend is de zoon van Zebedaeus niet geweest, dat hij niet zoo goed als anderen met zwijgen kon worden voorbijgegaan".

Hoe valsch deze laatste woorden zijn, welke van heel de redeneering de kern uitmaken, is reeds even aangetoond. Ten overvloede worde er aan herinnerd, dat volgens Marc. III, 17 alleen Jacobus en Joannes met Petrus een toenaam (geen scheldnaam, zooals B. wil) van den Heer ontvingen; dat zij in de apostellijsten bij Matth. X, 1 en Luc. VI, 14 aanstonds na Petrus en diens broeder Andreas, bij Marc. III, 13 zelfs vóór

Andreas onmiddellijk na Petrus genoemd worden; dat alleen Petrus, Jacobus en Joannes niet slechts de opwekking van Jaïrus' dochtertje (Marc. V, 37), maar vooral de verheerlijking op Thabor en het zielelijden in Gethsemane (Matth. XVII, 1, XXVI, 37 en Marc. XIV, 33) mochten aanschouwen; dat Petrus en Joannes door den Heiland werden uitgezonden om het paaschlam te bereiden, toen de ure gekomen was, naar welke de Verlosser met verlangen had verlangd (Luc. XXII, 8 en 15); dat Petrus, Jacobus en Joannes ook later door Paulus (Gal. II, 9) als de aanzienlijke zuilapostelen worden onderscheiden. Derhalve is Joannes, de zoon van Zebedaeus, wel degelijk een veelbeteekenend, een zeer bevoorrecht apostel geweest, en zelfs de eene tekstplaats (Marc. X, 35—45), naar welke B. verwijst om zijne bewering te rechtvaardigen, bewijst nog het tegendeel. Immers alleen „bijzondere gunstelingen des Meesters" konden naar zulk eene onderscheiding dingen, konden zulk een stoute vraag stellen aan den Heer, om de een aan zijne rechterhand, de ander aan zijne linkerhand te mogen zetelen in zijne heerlijkheid.

Geen ander dan Joannes alzoo moet het vierde evangelie geschreven hebben. Toch is er nog een enkele moeielijkheid, welke gelegenheid geeft om deze uitkomst van het inwendig onderzoek te blijven betwijfelen. Immers nergens noemt zich onze schrijver met name, en dit schijnt een volkomene zekerheid te dezer zake toch altijd onmogelijk te zullen maken. Zooals echter blijken zal, pleit dit volstrekte stilzwijgen geenszins tegen, maar integendeel zeer krachtig voor onzen apostel-evangelist.

Vooreerst dient opgemerkt, dat de schrijver van ons evangelie, al noemde hij zich niet, evenmin als zijne drie voorgangers dit hadden gedaan, daarom toch niet ongekend bleef of in eenig opzicht minder gezag uitoefende bij zijne eerste lezers, die zeer

goed wisten, wie de leerling was, dien Jesus liefhad; wie de boezemvriend des Heeren geweest was. Veilig kon hij het gebruik van zijnen tijd volgen en zijnen naam, als geheel onnoodig, achterwege laten. Ten bewijze hiervoor, dat de ongenoemde evangelist ontwijfelbaar voor de eerste Christenheid de apostel Joannes geweest is, strekt de eigenaardige manier, waarmee hij altijd van den voorlooper des Heeren spreekt. In tegenstelling met de andere evangelisten, die den boetgezant, ter onderscheiding van den gelijknamigen apostel, steeds Joannes *den Dooper* noemen, gebruikt hij nooit dien kenmerkenden bijnaam en noemt hij den zoon van Zacharias en Elisabeth steeds eenvoudig Joannes. En des te opmerkelijker is dit, omdat hij anders zijne personen altijd met groote nauwkeurigheid aanwijst. De vierde evangelist spreekt van Simon, den zoon van Jona, die Cephas, dat is Petrus, genoemd zal worden (I, 42), van Andreas, den broeder van Simon Petrus (VI, 8), van Nicodemus, die 's nachts tot Jesus was gekomen (VII, 50), van Thomas, die Didymus genoemd wordt (XI, 16), van Judas niet den Iscariother (XIV, 22): waarom nooit van Joannes *den Dooper*, juist met dezen toenaam alom bekend en geëerd? Van Oosterzee antwoordt [1]): „Slechts één reden is denkbaar: omdat hij zélf Johannes, en als zoodanig bij zijne lezers bekend is, acht hij de onderscheiding niet noodig, ja komt zij wellicht niet eens bij hem op, omdat hij niet, gelijk de anderen, twee Johannessen buiten zich kent, van wie hij tot zijne lezers moet spreken".

Op dit antwoord valt alleen aan te merken, dat het niet volledig is. Wel zegt het, waarom juist de evangelist Joannes en hij alleen, bij zijne aanwijzing van den boetgezant, aldus kon handelen; maar het zegt niet, waarom hij èn hier èn elders in het vierde evangelie zelfs niet uit de verte aan een anderen Joannes wil herinneren. En toch zoo is het. Niet alleen noemt zich onze

---

[1]) *Het Joh.-evang.* blz. 26.

schrijver nergens bij naam: ook zoo zelden en, waar het noodzakelijk is, zoo bedektelijk spreekt hij van den apostel Joannes, als ware er nimmer zulk een apostel geweest. Slechts driemaal in heel het evangelie (I, 38; XIII, 25; XXI, 7) opent de ongenoemde leerling den mond, en slechts een enkele maal op het einde der evangeliegeschiedenis (XXI, 2) worden Joannes en zijn broeder Jacobus eenvoudig als de zonen van Zebedaeus herdacht en dan nog op zulk eene wijze, dat zij, die met Petrus toch de aanzienlijkste apostelen zijn, daar achter gewone apostelen en als bij de onbekende leerlingen des Heeren gerekend worden. Hoe duidelijk openbaart zich hier aan het christelijk gemoed de grootste onder de broeders, die de geringste wil zijn; hoe treffend verraadt zich in die bescheidene handelwijze, ondanks zich zelve de christelijke ootmoedigheid. En ook de eerenaam van „den leerling, dien Jesus liefhad" werpt, het is reeds aangetoond, op dat „Ama nesciri" geen vlek. Zoo moest hij, ter beschaming der ketters en tot stichting der christenen, de onberispelijkheid van zijn getuigenis en de volheid van zijn apostolisch gezag doen gelden, maar ook zoo geeft hij nog aan den goddelijken Meester alleen de eere en blijft hij zooveel mogelijk nog zich zelven vergeten en verbergen. Met recht dan zegt onze Lipman [1]: „Wie konde eenen naam, voor alle geloovigen zoo dierbaar, verzwijgen, dan de discipel zelf, dien Jesus liefhad? Wie een geschiedtafereel van Jesus' omwandeling op aarde vervaardigen. zonder zijnen apostel Joannes te noemen, behalve Joannes! Zoo noemt hij zich, door zich niet te noemen, en staaft onwedersprekelijk hetgeen de Christenheid overal en altijd geloofd heeft, door een bewijs, waarvan de kracht door vijanden van het Evangelie gevoeld en soms erkend is".

Dat niettemin een eigendunkelijke critiek in de opzettelijke verborgenheid des apostels een aanleiding blijft vinden, om hem

---

[1]) *Het N. T. Voorrede op Joannes*, blz. 393.

zijne waardigheid van evangelist te betwisten, is begrijpelijk. Hoe zou de leerling, die op de borst van Jesus rustte, de ἐπιστήθιος, begrepen worden door hen, die niet eens meer naamchristenen mogen heeten? Hoe zou de klank zijner wonderzoete stemme verstaan worden door lieden, die zelfs de ooren verstopten tegen het krachtig en machtig geluid van het alle eeuwen doordaverend getuigenis der historie?

Zoo wordt dan door ons evangelie zelf op velerlei wijze en zeer nadrukkelijk deszelfs echtheid bekrachtigd. Hetzij het aan andere Nieuw-Testamentische geschriften getoetst of wel alleen en afzonderlijk beschouwd wordt, altijd zingt de geloovige wetenschap voor God haar dankend zegelied: „Testimonia tua credibilia facta sunt nimis". Echter gaat het daarom niet aan, om hier aan het einde triomfantelijk te verzekeren, gelijk wel verzekerd is: „Voilà la preuve suprême". Klaar genoeg is vroeger aangetoond, dat aan het inwendig onderzoek zulk een hooge waardeering niet toekomt. Maar ten einde de volslagen machteloosheid en innerlijke krachteloosheid der ontkennende bijbelcritiek te doen blijken, werd in dit laatste artikel de sterke vesting der historische bewijsvoering verlaten, om in het open veld der vermoedens en gissingen den rationalisten op hun eigen en eigenlijk terrein het hoofd te bieden, om ook daar te bewijzen, dat die critiek der verwoesting alleen veelvermogend in woorden is.

Nu blijve binnen den grooten chineeschen muur der moderne geleerdheid telken jare gedecreteerd, dat de onredelijkheid van het christelijk geloof „een voor den modernen criticus bereids afgesloten onderzoek is", ende geordonneerd, dat aan „modernisme en vrijzinnigheid" „de palm der verstandelijke meerderheid" ook door „de aanhangers van het middeleeuwsche moet worden toegekend"; roemend op onze „achterlijkheid", kunnen we niet anders dan met den minder verstandigen Paulus uit-

roepen: „Zich uitgevende voor wijzen, zijn zij dwazen geworden". En neen, hoe woest en roekeloos ook deze grofknokige bijbelkunde den vlegel of moker hanteere en genadeslagen denke te slaan: geen duimbreed wijkt, haar heilig erfgoed verdedigend, de katholieke wetenschap op den rotsgrond der waarheid. In den glorievollen dienst der onvergankelijke Kerk kent zij geene vreeze en is door de alles verwinnende kracht des geloofs hare toekomst even zeker als haar verleden, want: „Dit is de overwinning, welke de wereld overwint: ons geloof".

Warmond. P. L. Dessens.

EEN KIJKJE IN DE DICHTWERKEN VAN P. A. DE GÉNESTET.

(Vervolg en slot van blz. 103 vv.)

III.

Zonder gevaar voor tegenspraak kan van De Génestet gezegd worden: is hij geene zon aan den Nederlandschen dichterhemel, hij is eene vriendelijke ster, wier heldere stralen tot het diepst van des lezers harte doordringen.

Doch dan dient er onmiddellijk aan toegevoegd: voor velen was en is ook ten huidigen dage deze vriendelijke ster eene dwaalster.

Peter August moge den treurigen moed gemist hebben, om naar den God zijner blijde kinderjaren vervloekingen op rijm te slingeren; de satanische spot en de huiveringwekkende sarcasmen van een Heinrich Heine mogen zijnen lippen even vreemd gebleven zijn als de rauwe wanhoopskreten van een Alfred de Musset: waarheid is het, dat ook uit zijne verzen ons meer dan eens den adem der godloochening tegenwaait.

Wel is 't een ongeloof, eigenaardig in zijne soort: men erkent er dadelijk de giftplant in, op protestantschen bodem gewassen en gekweekt. 't Is de radeloosheid van het „vrije onderzoek", eene verbijstering des verstands, waartegen heel de ziel van den dichter zelf in opstand komt, zoodat hij met de eene hand God van zich af stoot en met de andere naar Hem grijpt. In weerwil van zijn twijfel, van zijn loochening, rijst uit het diepst van zijn hart eene bange verzuchting om uitkomst en redding tot den Heer.

Maar ongeloof is en blijft het, al jammert ons hart bij dat

vonnis over een dichter, wiens verzen lezen en hun maker lief krijgen één en hetzelfde is.

Geen liefde voor den beminlijken zanger mag ons weerhouden van de verklaring: de lezing van De Génestet's dichtwerken kan noodlottige gevolgen na zich sleepen. Aan de hand van dezen gids, te gevaarlijker naarmate hij beminlijker is, sloegen reeds velen een dwaalweg in en dreigen ontelbare anderen hun voetspoor te volgen.

Hartstochtelijke uitvallen tegen God of godsdienst kent onze dichter niet: hij is nooit een hemelbestormer geweest en kon het niet zijn. Maar over de prozaïsche puinhoopen des ongeloofs spreidt hij het bekoorlijk waas der poëzie.

Waar hij zijn twijfel, zijn ongeloof uitspreekt, daar hoort men in de trillingen zijner stem tevens de jammerklachten van den ongelukkige, wiens ziele schreit om hetgeen reddeloos verloren ging.

Wordt hij daardoor niet dubbel gevaarlijk voor wie niet degelijk godsdienstig onderlegd is?

Wat dan te denken van sommige ouders, die niet schromen aan hunne kinderen de verzen van dezen dichter in handen te geven en er zich afmaken met het naïeve, liever nuchtere zeggen: moet ter wille van eenige afkeurenswaardige stukken, deze auteur een gesloten boek blijven voor de leesgrage jeugd? Moet zoo menig fraai vers ongelezen blijven, wijl twijfel en ongeloof hier en daar den hoofdtoon voeren? De jonge lezer of lezeres begrijpt immers toch weinig of niets van den inhoud!

Aangenomen, dat er thans nog niets begrepen wordt van dat alles, zal het in de toekomst zoo blijven? Duizend kansen tegen één, dat met het weinigje goed zaad, door De Génestet in het ontvankelijk kinderhart gestrooid, het verderfelijk onkruid, te gelijker tijd daarin geworpen, zal opschieten en wrange vruchten dragen. Menige booze versregel, nu niet begrepen, zal blijven voortklinken in het geheugen en op verderen leeftijd gedachten wekken, schadelijk voor geloof en godsdienst.

Toen Busken Huet's *Brieven over den Bijbel* den wel verflauwden, maar nog niet beslisten strijd in den boezem van het Protestantisme openlijk deden ontbranden en haar in twee vijandelijke kampen: het Modernisme en de Orthodoxie, verdeelden, had De Génestet spoedig partij gekozen.

Zoo'n middelman
Wat heb je er an?
Zoo'n sukkelaar,
Zoo'n modderaar!

zong hij en wilde geen „man van 't ware midden" zijn.

Hij schaarde zich aan de zijde der modernen en begon, hoe wars hij anders van godgeleerde studiën mocht zijn, de groote quaesties van den dag te bestudeeren.

Het resultaat van zijn denken en van zijn onderzoek legde hij neer in de *Leekedichtjes*. De naam duidt voldoende aan, op welk standpunt de dichter zich plaatste. Geen geleerde vertoogen, geen diepzinnige verhandelingen waren van hem te wachten. Geestige rijmen van een leek op godsdienstig gebied wilde hij ten getrouwen spiegel doen strekken van den kamp zijns tijds. Alleen gewapend met de scherpe pijlen van zijn vernuft, zocht hij de zwakke plaatsen in het pantser der strijdenden en trof tegenstanders en partijgenooten, waar zij zich bloot gaven. Ja, ook laatstgenoemden moesten het vaak misgelden. Hoor, hoe hij Jan Rap naar het leven teekent en hem met zijn eigen argumenten verslaat:

Jan Rap is zeer vrijzinnig, zeer!
  Hij houdt niet van die vromen:
Hij geeft geen „weerga" om de leer,
  En smaalt van „breede zoomen".
Hij vindt geen ware christengeest
  Bij al die fijne kwezels;
Hij zegt „de Liefde" is 't hoogst, is 't meest,
  En scheldt heu uit voor Ezels.

Jan Rap is zeer vrijzinnig, zeer!
Een vijand van de *vromen*,
En, ik geloof, ook niet veel meer
Met *vroomheid* ingenomen.
Jan Rap bewoert, na rijp beraad,
„'t Bestaat'em niet in 't bidden",
Maar waarin of 't 'em dan bestaat,
Dat laat hij liefst in 't midden!

Jan is geen knecht der wet; hij staat,
Dus zegt hij, in de vrijheid!
Ook, als hij thuis komt, 's avonds laat,
Psalmzingt hij: Vrijheid, Blijheid!
Jan volgt in denken en in doen
De stem van zijn geweten,
Maar 't is er een van ruim fatsoen,
En, min of meer, versleten.

Jan Rap is zeer vrijzinnig, zeer!
Een standje vol verlichting;
Afbreken is zijn vreugd, zijn eer,
In spotten vindt hij stichting.
Wat knappe kop! wat diepe blik!
Hij hangt niet aan de letter;
Hij hangt veel meer aan eigen Ik,
En nommer Eén — die ketter.

De waarheid heet het doel alleen
Van dees geliefden broeder:
Hij sierde onlangs met aardigheên
Den Bijbel zijner moeder.
Hij grijnst zijn kleine zusjes ân,
Die wonderen gelooven;
Want zijn geloof, 't geloof van Jan,
Staat vast en ver daarboven!

Jan is niet kerksch: dat spreekt van zelf,
Hij denkt zoo heel verheven:

„Zijn tempel is het blauw gewelf,
Zijn godsdienst is — zijn leven!"
Zoek hem in 't Zondagsmorgenuur
Niet bij de vrome scharen!
Hij, wel zoo goed, in Gods natuur
Houdt kerk en — rookt sigaren!

Waarlijk, de wensch des dichters, dat „Jan moog leven in mijn lied, heden en na dezen", verdient geen ijdele wensch te zijn, al ware het enkel en alleen ter wille van hen, wier glorie het is „zijn maat te wezen".

Luister verder naar zijn *Theorie en Praktijk*, waarin hij den draak steekt met den man, die alle gezag verwerpt, die van geen autoriteit in geloofszaken hooren wil, maar desniettemin het haantje zijner geestelijke hoovaardij wil doen koning kraaien bij anderen:

Geloof niet op gezag, Meneer!
Onthou dit wel ter degen.
Geloof alleen wat *ik* u leer,
En spreek *mij* nimmer tegen.

Of naar het niet minder geestig en puntig *Autoriteits-ongeloof:*

Gelooven op gezag —
Dat mag
Niet meer in onze dagen!
Maar ach,
't Schijnt *niet-gelooven op gezag*,
Komt nu aan de orde van den dag,
Bij zeker slag;
Is 't beter? — wou ik vragen.

Een even scherp flitsje schuilt er in het vierregelig *Welgemeend:*

Vrijheid! vrijheid! geen gezag!
Is de leuze in onze vlag.
Zoo is 't wel! dat nu geen leek
Verder mee- of tegenspreek.

Ook de lui, die bij het hooren noemen alleen van „Rome" eene koude rilling over het lijf voelen gaan; die vreezen met groote vreeze voor den traditioneelen protestantschen antichrist, Z. H. den Paus, maar onder de pantoffel staan van zoo menig pausje in miniatuur, komen er niet zonder kleerscheuren af. Het geus-zijn, de twijfelachtige roem, waarop zij reeds enkele eeuwen teren, wordt er in al zijne belachelijke, snoeverige schijngrootheid ten-toongesteld.

Men zegt: de strijd
Van onzen Tijd
Voert, zoetjens ân, naar — Romen.
Straks moe van d'onbeslisten slag,
D'onvruchtbren kamp, den heeten dag,
Gaan wij, in d'armen van 't Gezag,
Weer rusten, biechten, droomen.

Ai, welk een gril!
Profeet, zwijg stil!
't Kroost van April
Blijft eeuwig Rome vloeken.
Eer wordt Sint-Peters stoel verbrand,
Eer ooit een volk .... zóó protestant,
Daar rust en heil gaat zoeken!

Zoo boud niet, man!
Al rilt ge van
De heilige Pantoffel,
Pas jij maar op voor de oude kous
Van de' een of anderen kleinen paus:
Daar zijn er velen — stoffel!

Het zou boven de krachten van De Génestet geweest zijn in deze 114 meest korte gedichten voortdurend zijne persoonlijkheid te verloochenen en overal de grenzen der neutraliteit te eerbiedigen. De stukjes, waarin aan het ongeloof de overwinning op het geloof verzekerd wordt, behoeven niet met een lantaren gezocht. Wel

wordt meer dan eens eene ernstige poging aangewend, om onpartijdig te zijn, maar de evenaar helt meestal spoedig over naar den kant, waar de dichter in zijne geestelijke blindheid meende, dat de zegepraal op het supranaturalisme een voldongen feit was. *Peinzensmoede* geeft de slotsom van zijn denken, van zijne worsteling met zich zelven.

Daar is geen Priester,
Die Hem verklaart!
In raadslen wandelt
De mensch op aard.

Wie 't licht van Heden
Ook juublend eer',
Dit licht doet smachten
Vooral — naar meer!

Want ach, wat nevel
Van Dwaling vlied' —
De Zon der Kennis
Zij schijnt hier niet.

Mysterie — 't leven!
Mysterie — 't lot!
Die schepping predikt
Geen liefdrijk God.

En Hij, die allen
Is voorgegaan?
Liet zonder antwoord
Ons Waarom staan!

Het eind der wijsheid
Blijkt altoos meer;
Wij weten weinig —
Te weinig, Heer!

Is dit welsprekend genoeg? Kan hier niet alle commentaar gemist worden? In 't vervolg van het vers moge de dichter

weer wat terugnemen van hetgeen hij hier zegt en „luisteren naar de inspraak van zijn godsdienstig gevoel", wij doen hem en Dr. Jan ten Brink, wiens woorden wij daareven aanhaalden, dat godsdienstig gevoel gaarne present. We kunnen den professoralen bril missen, om den boozen twijfel te zien, die door de regelen heen den onbevooroordeelden lezer toegrijnst.

Niet enkel in de *Leekedichtjes*, ook tusschen de geurige bloemen van de *Laatste der Eerste* tiert welig het spichtig onkruid van twijfel en ongeloof. *Uit het Dagboek van een Gelukkige* geeft in de twee eerste coupletten den blijden lofzang van een dankbaar hart, dat God zegent voor de vele geschonken gunsten:

Als ik mijn huis alléén, mijn zoet geluk aanschouwe,
De moeder met haar kroost gezegend en bemind,
Dan rijst, diep uit mijn hart, de lofzang Uwer trouwe,
Dan looft U, stille, o Heer, Uw rijkgezegend kind.

'k Weet, voor mij-zelf, alleen te staamlen van Uw zegen,
Daar was méér licht dan bruin in mijn gelukkig lot,
En ziet mijn oog terug op de afgelegde wegen,
Ik zie Uw weg, Uw leiding, o mijn God!

Doch ras gaat die juichtoon der ziel over in eene doffe klacht en treurig klinkt het:

Nochtans wel menigwerf is 't donker in mijn ziele,
De frischheid van mijn vreugd werd lang des Levens roof,
En daar zijn uren, dat ik neerval maar niet kniele,
En roep tot U, maar niet geloof!

Nu volgt in melodieuze verzen de schets van het lijden, dat ontelbaren op deze aarde drukt; van de wonden, waaraan zoovele harten bloeden. Maar wat is voor hem het lijden? Het kruis gaat bij hem schuil in de rozen, waarmede hij het heeft omwonden. De diepe zin van de lessen des kruises blijft voor hem een mysterie; hij kan de louterende, veredelende kracht van het lijden niet beseffen. Hij heeft wel de woorden:

Ga, beproefde,
Zielsbedroefde,
Gij ook — in den hof, alleen!

op de lippen, doch niet in het hart. 't Is hem immer vreemd gebleven, hoe Gods Lieve Heiligen hun kruis hebben getorst; hoe zij Hem zijn gevolgd, die allen op den lijdensweg is voorgegaan. Hij is blind voor de zelfverloochenende liefde, die eigen lijden heiligt en het leed van anderen opbeurt en verzacht; hij weet de heilmiddelen niet te vinden of aan te wenden, welke de barmhartige Vader, die uit liefde slaat, aan zijne lijdende kinderen geschonken heeft. In één woord, hij ziet niets dan het bloot natuurlijke in het lijden, als iemand, die een kostbaar weefsel enkel naar den achterkant beoordeelt. Daarom roept hij uit:

Doch menig lijden schijnt me een raadselvolle bode,
Wiens taal Uw schepsel niet verstaat.

En eenige coupletten verder voegt hij er bij:

Vergeef me, o God en Heer! mijn ziele buigt zich neder,
Het angstige waarom? drukt zwaar op mijn gemoed,
En mijn geloof drijft, als een stroohalm, zwak en teeder,
Drijft henen op des twijfels vloed!

Is deze poëzie gevaarlijk of niet? Schuilt er in dit bekoorlijk ongeloof, 't welk onder het stamelen eener roerende bede Gods eindelooze goedheid loochent en spreekt van

Ik zou wel met den drang der Kananeesche U bidden,

schuilt daarin niet het grootste gevaar voor wie niet behoorlijk gedekt wordt door het schild des geloofs?

Onder de Linde geeft niet minder stof tot denken.

Ik min u, o mijn Lindeboom,
Zoo rijk, zoo lommerdicht;

Nochtans, o Herfstwind, koom ja koom!
Ontloover mij mijn groenen boom —
En door de ontblaêrde takken stroom'
En straal' mij 's Hemels licht!

Daar zijn er, die in dit stukje niets meer willen zien dan een dichterlijke gril. „Lees *Het oude Huis* — zeggen ze — en het couplet:

Het oude, dat daar aan de Vest
Zoo witjes lacht in 't groen!

geeft de oplossing van 't geen u raadselachtig voorkomt. De Génestet vond het zeker wat somber in de voorkamer en wenschte daarom, dat de herfstwind den boom ontbladeren mocht, wiens loover het zonnelicht onderschepte". Wel vernuftig, in zeker opzicht, maar ook waar? zouden we hierop willen vragen. Wie thuis is in de poëzie van Peter August, weet op hoeveel plaatsen de dichter zijne liefde voor de schoone natuur uitspreekt. Bijna iedere nieuwe lente, die de bloemekens wakker kuste in zijn hof, begroette hij met een nieuw lied. En zou een beminnaar van lente en zomer als hij was den groenen tooi van zijn lindeboom hebben willen inruilen tegen de waterachtige stralen van ons bleek, triestig herfstzonnetje? 't Klinkt meer dan twijfelachtig, en wij zien in deze kreupele verklaring niets anders dan eene mislukte poging om goed te praten, wat niet goed te praten is. Met anderen, wier waarheidsliefde boven verdenking staat, vernemen wij in *Onder de Linde* eene bange verzuchting van den man, wiens hart verscheurd wordt door den twijfel: die angstig ten hemel staart, of een lichtstraaltje hoopvol heenlachen mocht door de dikke duisternissen zijner ziel.

Op eene andere plaats jammert hij:

Veel wat ik eenmaal recht verstond,
Versta ik thàns niet meer.
Waarom?... Het blind Geloof verzwond,
De Twijfel drukt mij neer.

Mocht iemand verlangen naar nog andere tonen uit dat „innig godsdienstig gemoed", hij leze *Uit de Kindsheid:*

„Ik ben een kind
Van God bemind!"
Was 't eerste lied dat mij mijn moeder leerde,
Die ik op aard maar kort heb liefgehad:
God nam mij vroeg des levens grootsten schat.
'k Vond sinds een deel van 't geen mijn hart begeerde,
Doch ook mijn deel van 's levens diepste smart!
Ik leed en streed en struikelde en ontbeerde,
In raadslen werd mijn ziel verward;
'k Vroeg of een God van liefde 't Lot regeerde?

't Geloof bezweek, de Twijfel triumfeerde
Mijns ondanks vaak in 't vruchtloos smachtend hart!
Toch, wat daar in of om mij ook verkeerde,
Nog menigmaal te stillen middernacht,
Ruischt om mijn spond, vertroostend, lieflijk, zacht,
Dat eerste lied, dat mij mijn moeder leerde,
En bij dien toon — eens Engels vredegroet —
Daalt vrede soms in 't rusteloos gemoed.

Hij leze verder *Onvergankelijk* met zijne overheerlijke zeven eerste strofen, gevolgd helaas! door een tweede gedeelte van vijf, dat het rein, stil genot, bij de lezing van het eerste gesmaakt, geheel en al bederft en met bittere teleurstelling half ongeloovig vragen doet, of beide op denzelfden tijd aan dezelfden veder ontvloeiden.

Wie, na van dit alles kennis genomen te hebben, nog durft gewagen van „innig religieus gevoel" bij dezen dichter, geeft een doorslaand bewijs van zonderlinge verblindheid, of van onbeschaamdheid, waaraan geen naam te geven is. Is het getuigenis van Busken Huet, die het weten kon: „Hij was ternauwernood een Christen", al tegengesproken of weerlegd?

Een ieder, die het wel meent met het heil zijns naasten; een ieder, die het kostbaar pand des geloofs op zijn rechten prijs

schat, zal de waarheid van hetgeen vroeger gezegd werd moeten toegeven: de lezing van De Génestet's dichtwerken kan noodlottige gevolgen na zich sleepen. Men houde zich daarom gewaarschuwd en geve wel acht op de slang, wier giftige beet ook in dezen bloemhof den onvoorzichtige bedreigt.

Men veroorloove mij ten slotte nog een enkel woord. Wie het laatste gedeelte van dit opstel vergelijkt met het eerste, zal mij misschien verwijten, dat de warmte, waarvan bij het begin blijk gegeven werd, gaandeweg verminderde, tot de thermometer der geestdrift en bewondering eindelijk daalde tot beneden het vriespunt. Maar kan het anders? Al wenscht men voor niemand onder te doen in vereering van De Génestet's dichtgave; al vindt men in zijne letterkundige nalatenschap veel, wat waardeering verdient, veel, wat als schoon en lieflijk dient geprezen, men ligt daarom toch niet onder de verplichting van hem te verheffen tot een voorwerp van onbeperkte bewondering.

Wat er goeds is in Peter August en waar hij onze rechtmatige hulde verdient, werd duidelijk genoeg aangetoond. Ik wensch hier niets van den vroeger geschonken lof terug te nemen. Er moest echter aangetoond, hoe groot een gevaar er schuilt in deze poëzie, waar zij, in stede van den Heer der talenten te verheerlijken, het vertrouwen in Gods vaderlijke voorzienigheid schokt, het geloof aan zijne eindelooze goedheid ondermijnt. Indien deze dichter gebruikt kan worden — en werkelijk gebruikt wordt — als de wegbereider voor een Busken Huet en een Multatuli; indien hij dienen moet tot het geschikt maken van den akker des harten, waarin genoemde auteurs straks het heilloos zaad van scepticisme en drieste godloochening werpen zullen, dan kan en mag ons laatste woord over hem niets anders zijn dan een veroordeelend vonnis.

Den Haag. Br. Florentius.

HERINNERINGEN AAN DE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE BEROERTEN VAN DE XVIe EEUW.

Twee uitgaven over de Nederlandsche Beroerten van de XVIe eew hebben vooral mijne herinneringen tot zich getrokken:

1°. *Renon de France, un témoin des troubles des Pays-Bas* en

2°. *Mémoires de Martin Antonio del Rio.*

Wij Nederlanders hebben veelal alleen Bor, van Meteren en Hooft gelezen om bekend te worden met de XVIe eeuw in ons vaderland. Hooft is belangrijk in hetgeen de geschiedenis van Amsterdam betreft; maar wij zijn daarmede niet tevreden. En Bor èn van Meteren èn zelfs Hooft zijn voor ons onvertrouwbare getuigen. De geschiedschrijver der *Nederlandsche Beroerten* moest ook Antwerpen en Brussel zien. In laatstgenoemde stad, waar het voornaamste der *geschiedenis van de XVIe eeuw* is voorgevallen, heeft hij in gezelschap van E. H. F. de Cavrines (graaf Duchatel) onderzocht. Graaf Duchatel was een dier weinige mannen uit Zuid-Nederland, die aan het Huis van Oranje zijn getrouw gebleven. Onder diens begeleiding heeft hij in de hoofdstad van België, het huis van Kuilenburg bezocht, waar, naar men zegt, het compromis der edelen is gesloten. Daar heeft hij gezien, dat men uit het huis van Kuilenburg geen brandstapels kòn zien, die, zooals men verhaalt, aan de edelen, aldaar vergaderd, getoond werden. Ik heb ook gezien de kerk van O. L. V. te Antwerpen, waar de beeldenstorm in 1566 heeft plaats gehad, die prachtige gothieke kerk, welke aan de Calvinisten is in handen gevallen en van binnen geheel en al vernield. Ik heb van de

Cavrines ook zijne excerpten uit *Renon de France* in handen gehad en ettelijke bijzonderheden van hem vernomen.

Renon de France, „un témoin oculaire des troubles des Pays-Bas", was raadsheer van het Hof van Artois in de tijden der troebelen, evenals Hooft lid was van de regeering van Amsterdam. Voor de Waalsche Nederlanden is zijn geschiedboek even belangrijk als dat van Hooft voor Amsterdam.

Ook de *Mémoires* van Martin del Rio zijn even belangrijk. Naar men zegt, is del Rio van Brugge oorspronkelijk (1), dus met evenveel recht als anderen kan hij onder de geschiedschrijvers van ons land gerekend worden.

Uit beide uitgaven deel ik eenige opmerkingen mede.

Zooals de Cavrines zegt, waren èn Calvinisten èn Lutheranen èn Anabaptisten even *intolerant*. De Calvinisten waren voor het meerendeel òf Franschen òf Walen. De Lutheranen waren meestal Duitsche kooplieden, welke de magistraat stilzwijgend toeliet.

Toen de graaf van Egmond in het begin van Maart 1566 te Madrid was aangekomen, tegen den zin des konings, ontving deze hem toch vriendelijk en hoorde hem verscheidene malen met aandacht en sprak met hem over zijne bijzondere zaken. Wat de religieuse zaken betrof, zoo liet Filips II zijne voornaamste theologanten roepen, en dezen zeiden den koning, dat *hij alles kon toestaan om grootere zaken te voorkomen.*

De dood van den landvoogd Requesens en de daarop gevolgende gebeurtenissen in de Nederlanden brachten eene geheele verandering in den stand van zaken te weeg. Alle Spanjaarden werden vijanden van de natie en weerspannelingen tegen den souverein verklaard. De inhechtenisneming van den staatsraad was een wel vermetele daad, waarover de daders zelve verbaasd stonden. Zelfs de Prins van Oranje durfde zijne geheime mede-

(1) Zie de Cavrines, p. 15: „Quelques auteurs prétendent que del Rio était né à Bruges".

werking niet erkennen. Evenwel aan zijne medeplichtigheid is niet te twijfelen. Holland en Zeeland zouden den staatsraad doen vangen als het eenige middel om daarmede den Spanjaarden de vleugelen te korten. „Het is Uwer Edelen niet onbekent, dat het zijn geweest de gedeputeerden van Holland en Zeeland: wij weten hunne namen wel." Hoe zouden de aanmoedigingen en de machtige aanspraak van den Heer van Heeze en van de Brabanders zoo ver gedreven hebben? Trouwens de „natien" van Brussel ontkennen, dat zij daartoe last gegeven hebben. Ook waren zij, die tot dezen *staatsgreep* last gegeven hebben, in betrekking tot den Prins van Oranje. Heeze was hem genegen en vroeg later zijnen raad, wat te doen met de gevangene heeren; de abt van St. Geertruide stond in briefwisseling met hem; de Heer van Berzelles, groot-jager van Brabant, was een zijner goede vrienden... en del Rio werd in Zeeland naar den Prins gezonden opdat deze hem (del Rio) zou ondervragen. Derhalve alle zaken waren juist overeenkomstig met diens plannen.

Trouwens Willem van Oranje haastte zich om in de Nederlandsche provinciën post te vatten. Hij deed Gent door zijne troepen, onder bevel van den kolonel van den Tempel, bezetten. Hij wist, dat Filips II Don Jan tot algemeenen landvoogd van de Nederlanden had benoemd. Deze bracht vergiffenis en vergetelheid van alles, wat geschied was. Middelerwijl was Middelburg gevallen. Om zich voor plundering te vrijwaren, moest deze stad *f* 300,000 storten. Omstreeks dezen tijd gaven de Staten van Holland eenige blijken, hoe zij *de vrijheid* begrepen. Die Staten, te Leiden vergaderd, verboden de volledige vrijheid van den katholieken godsdienst. Dit was *de vrijheid,* zoo als zij deze begrepen; dit was de wijze, waarop zij den scheidsmuur tusschen Spanjaarden en de provinciën wilden. Vandaar dat zij *de vrijheid* zóó wilden, dat katholieken geene ambten noch bedieningen mochten uitoefenen. Een geschiedschrijver verhaalt,

dat Willem van Oranje, na de inneming van den Briel, zich naar Gouda begaf, waar hij in de diepste stilte verbleef, totdat andere steden van Zeeland zich verklaard hadden. Waarschijnlijk was zijne openbare belijdenis uitgesteld geworden ter oorzake van de Duitsche Luthersche vorsten en ook *van den keizer* [1]). De Anabaptisten vleiden zich er mede, dat Willem van Oranje hun vriend was. De Calvinisten, dat hij voor hunne zaak was, omdat hij vijand van Spanje en van de Spanjaarden was, en omdat de Calvinisten, de meest aktieven en de meest revolutionairen, zich reeds meester gemaakt hadden van den Briel. „Van daar dat na vele woordenwisselingen besloten werd, dat de Prins het geloof der Calvinisten zou aannemen, omdat dezen het meest ondernemingsgezind waren en men daardoor op de hulp van Engeland en van de Fransche Calvinisten kon hopen. En zoo is de bekeering van den Prins van Oranje geschied" [2]).

Nadat Oranje zich openlijk verklaard had als Calvinist, verklaarde *De Reukappel* ook, dat hij aan deze bekeering weinig geloof hechtte, omdat Oranje zijn zoon te Leuven aan de universiteit had, en deze hem beloofd had te „leven en te sterven" in het katholiek geloof. Borgnet zegt: „Opgevoed naar de meening van Luther, die in zijne familie inheemsch was, had hij het Katholicisme beleden aan het Hof van Karel V, en eindelijk werd hij Calvinist-Deïst, in zoover hij den uiterlijken godsdienst beschouwde als een accessoir van het geloof".

Zijn broeder Lodewijk van Nassau was intusschen naar Maastricht gegaan, in de hoop, dat hij deze stad zou kunnen verrassen. Hij was 13 April bij Mook aan de Maas gelegerd, maar denzelfden dag was d'Avila daar, om aan de Maas den overgang te beletten. Beide legers vielen elkander aan: 4000 mannen van Lodewijk van

---

[1]) De Cavrines, p. 117.

[2]) De Cavrines, p. 118.

Nassau vielen door het zwaard, en graaf Lodewijk en de hertog Christoffel van de Paltz waren onder het getal der dooden.

Na dit alles medegedeeld te hebben, geeft de Cavrines een verhaal van den *bloedraad* van Sonoy. Verder deelt hij mede, op welke wijze Don Jan van Oostenrijk werd misleid; hij verhaalt, hoe het *eeuwig edict* werd ontdoken, maar dat Holland en Zeeland weigerden het koninklijk gezag en den katholieken godsdienst op hun gebied te laten herstellen; deze provinciën weigerden dit onder velerlei voorwendselen. Don Jan vroeg, wat men met hem zoude doen. „Men zou hem de vensters uitwerpen en op hunne pieken terecht doen komen." Dit alles versterkte Don Jan in de gedachte, dat men hem een hinderlaag wilde stellen en dat hij gevaar zou loopen, niet slechts voor zijn persoon, maar ook voor de provinciën, die hij in den naam des konings regeerde. „Men kan zien dat Don Jan, getrouw aan zijne belofte, door zachtheid wilde regeeren, maar zijne tegenstanders, aangemoedigd door den Prins van Oranje, slaagden er in door *suggestiën* en veronderstellingen, door vernederingen en beleedigingen, door samenzweringen zelfs, om hem in wantrouwen te brengen, zijn gezag te ondermijnen en hem te voeren tot eene wanhopige daad" (Groen, *Archiv.* T. VI, p. VIII en IX).

In de maand September 1580 werd er eene nieuwe vervolging ingesteld. Onder deze vervolgden behoorden de voormalige kanselier van Brabant, Scheyfre, verscheiden raadsheeren, de procureur-generaal enz. Zij ontvingen bevel om Brussel te verlaten, zonder dat hun eenige reden voor dezen maatregel werd gegeven. Het meubilair van Granvelle werd openbaar verkocht, zijn bibliotheek overgebracht naar de *Recollecten* en zoo ter beschikking der Calvinistische predikanten gesteld.

Den 5en November werd aan alle geestelijken bekend gemaakt, dat zij binnen acht dagen hun verblijfplaats, en den 14en van dezelfde maand, dat zij binnen veertien dagen hunne goede-

ren, zoowel roerend als onroerend, moesten opgeven. Drie dagen later werden de Karthuizers uit de stad gedreven, op een kar geplaatst, door een trompetter naar Hal gebracht en hunne meubelen op de Grande Place verkocht. Dit was nog maar een voorbode van hetgeen den Katholieken over 't hoofd hing Velen gingen door hunnen overgang de koninklijke partij versterken. Brussel, waar ellende en duurte heerschte, zag zich door alle leden van de regeeringsraden en opperste hoven verlaten. Te vergeefs kon men hen gebieden om terug te keeren, op straffe van verbeurdverklaring hunner bezittingen.

Te Gent werd een soort van Calvinistische *Inquisitie* ingevoerd. Den 15en Februari 1580 verscheen er een ordonnantie van den Raad, dat er geen huwelijk of doop mocht geschieden dan in de protestantsche kerken. De anderen waren wederrechtelijk en ongeldig. De intolerantie der Calvinisten was, volgens Groen van Prinsterer, de oorzaak van de verdeeldheid en den ondergang van de Nederlanden (Groen, *Archiv.* T. VII, p. 133).

Martin Antonio del Rio is gestorven te Leuven, den 19en October 1608. Hij heeft nagelaten twee handschriften. Zijne *Mémoires sur l'administration de don Juan d'Autriche* en een geschrift over den Graaf van Fuentes Deze twee handschriften hebben verschillende lotgevallen gehad. Dat omtrent *Don Jan* is in handschrift verschenen en heeft *eerst* in 1871 het licht gezien; het andere verscheen twee jaren na den dood des schrijvers in de koninklijke boekhandel te Madrid:

Rolandi Martini Antonii Commentarius rerum in Belgica gestarum a Petro Henriquez de Azavedo comte de Fuentes etc. etc.

Hierover later misschien meer.

Dr. W. J. F. Nuyens.

BOEKBEOORDEELING.

Christoffel Columbus en de ontdekking der Nieuwe Wereld, uit het Fransch vertaald door F. van Oss, met een aanbevelend woord van Pastoor J. W. Brouwers. Kerkelijk goedgekeurd. Brugge, Desclée, de Brouwer & Cie., Amsterdam, G. Borg, 1892.

Dit boek is een zeer aangenaam boek.

In twaalf hoofstukken speelt dat groote treurspel voor onze oogen, dat wij het leven van Columbus mogen heeten. Eerst volgen wij den grooten Genuees in zijn jeugd en studiën, maar spoedig treedt hij reeds voort op zijn lijdensweg te Genua, te Venetië, te Lissabon, nog eens te Genua en eindelijk in Spanje: overal moet Columbus hooren, zelfs van de geleerdste lieden, dat hij hersenschimmen najaagt. Één slechts heeft genoeg grootheid van ziel om hem als een geniaal man te erkennen en die één is een vrouw, Isabella, Spanje's koningin; door de Franciscaner-Guardiaan Juan Perez de Marchena voorgelicht, steunt zij den ontdekkingstocht, en na een reis van twee maanden heeft Christophorus Columbus de nieuwe wereld opgespoord. Dat groote werk zoude naar Columbus' meening dienen om het heilige land los te koopen van den Turk en millioenen Christenen te schenken aan de Heilige Kerk. Dan helaas, de laatste kruisvaarder heeft van zijn eerste lievelingsgedachte niets vervuld gezien. Éénmaal keerde hij slechts als gelukkig onderkoning naar Europa weder; de verschillen met de Castiliaansche edelen en met den apostolischen vicaris Boïl maakten den tweeden tocht van Columbus reeds tot een marteling; in Spanje wordt hij belasterd en verdacht gemaakt, en de kleinhartige koning Ferdinand leent al te gewillig het oor aan de schare van naijverigen. Het gelukt Columbus wel een en andermaal zich te rechtvaardigen, maar op titel van voorzorgsmaatregel heeft men hem van Spaansche zijde reeds zoozeer bekort in zijne rechten, men heeft hem reeds telkens zoovele gevolmachtigde plaatsvervangers in de Nieuwe Wereld

toegeschikt, dat op den vierden en laatsten tocht Columbus in Jamaica door iedereen verlaten is en van gebrek dreigt om te komen. Tot overmaat van ramp komt hij nauwelijks in Spanje aan, of zijne groote beschermster Isabella sterft. En dit was de genadeslag. Na een paar jaren te hebben rondgedoold in Spanje en de smadelijkste voorstellen van koning Ferdinand te hebben aangehoord, stierf de groote Christophorus Columbus, op 20 Mei 1506, in een arme herberg te Valladolid. Zijn lichaam heeft men in verschillende graven overgebracht, totdat het ten laatste in San Domingo's kathedraal werd nedergelegd, alwaar het onlangs, in 1877, is teruggevonden. De zaligverklaring van Columbus is voorgesteld bij den Heiligen Stoel.

Om bovengenoemden inhoud van het werk toe te lichten, schreef de zeer eerwaarde heer Brouwers een voorrede, welke een overzicht geeft der verschillende werken, over Columbus reeds verschenen. In zijn *Vierde eeuwfeest, huldebetuiging aan Christophoro Colombo* zal pastoor Brouwers nog iets meer zeggen — zoo verklaart hij — betreffende verschillende vraagstukken over Columbus, welke in het bovengenoemd werkje van den heer Van Oss onbeslist zijn gebleven [1]).

Nogmaals, met zijn voorrede, zijn gravuren, zijnen medegedeelden inhoud, is het werkje van den heer Van Oss een aangenaam boek. Toch heeft het eenige gebreken, die wij, om der waarheid wille, noode kunnen voorbijgaan.

Op de eerste plaats moest in dit werkje, ook al is het vertaald en al wil het geen hangende vraagstukken beslissen, toch meer gesproken zijn over den eigenlijken aard van Columbus' onderneming. De algemeene opnoeming van Columbus' nasporingen bij de familie Correa (bl. 18 en 19), en de medegedeelde legende over het geheimzinnige eiland (bl. 19 en 20) schijnen ons hier niet genoeg in de zaak te treden.

Vervolgens zondigt het werkje somtijds stootend door gebrek aan zekere fijnere opvatting. Daargelaten, dat wij in heel het werk

---

[1]) Na de verschijning van het werkje heeft pastoor Brouwers deze belofte reeds vervuld. Men kan in de *Oprechte Haarl. Courant* (tusschen 8 Februari en 30 Mei 1892) zestien feuilletons van genoemden auteur over Columbus vinden.

aanstonds een zuidelijken taalvorm te erkennen meenden, schokte ons bepaald de overzetting van sommige woorden. Wie weet immers niet, wat al beteekenis Columbus zelf in zijn naam Christophorus zocht? Hij droeg Christus over den stroom naar de nieuwe wereld. Is het dan nu verantwoord, overal van Christoffel te spreken in het werk? Vervolgens, waar (bl. 30) de heerlijke vooruitzichten van Columbus aangaande het heilige land worden medegedeeld, daar lezen wij: „Hij wenschte onmetelijke schatten te vergaren, ten einde het Heilig Graf, dat in de macht der muzelmannen was, terug te koopen; zoo dat niet ging, zou hij met zijn goud een leger op de been brengen". In plaats van de woorden „zoo dat niet ging" mocht hier wel wat anders worden gelezen. Verder nog komt de volgende éénlettergrepige overzetting voor op bl. 181: „*en nu heb ik niet één haar meer op het hoofd, dat niet grijs is*"; vijftien éénlettergrepige woorden! Twee bladzijden omslaande, ontmoet men dezen zin: „Wil ik *slapen* of eten, dan moet ik naar een *hotel* gaan, en meestentijds heb ik geen geld om mijn *gelag* te betalen". Kortom een *paulo majora canamus* ontbreekt den vertaler.

Wat het werk ten slotte, trots de opgenoemde fouten, een blijvende waarde verzekert, geeft de zeer eerwaarde heer Brouwers in dezer voege op: „Dit werk komt van een kant, waar men zich gedurende eeuwen niets liet gelegen zijn aan dien onwaardeerbaren wereldontdekker, namelijk van den kant der katholieken.... Het is een feit, dat gedurende meer dan drie eeuwen Christophorus Columbus is verwaarloosd geworden door de katholieken. Zij lieten hem over in de handen van andersdenkende vrienden of vijanden".

Hiermede grootendeels instemmende, mogen wij zeker den wensch niet verzwijgen, dat het boek van den heer Van Oss, zeer velen ter stichting en ter ontwikkeling strekke.

P. M. Bots, Pr.

DE MENSCH.

EENE PSYCHO-PHYSIOLOGISCHE STUDIE.

(Vervolg van blz. 77 vv.)

II.

LICHAAM EN ZIEL.

What a piece of work is man!
How noble in reason, how infinite in faculty.
SHAKESPEARE, *Hamlet.*

„De huidige psychiatrie, die eene natuurwetenschap is met empirische onderzoekingsmethode, bemoeit zich volstrekt niet met den strijd over het wezen der ziel. Voor haar is dit woord slechts het kort begrip van alle psychische functies gedurende den tijd van elks persoonlijk bestaan. Hoe het met de ziel gesteld is, voor dat zij in hare functiën waarneembaar wordt, of en hoe de ziel na den dood des lichaams blijft voortbestaan — dit alles laat zij aan de metaphysica en aan de theologie ten fine van onderzoek over ..... De natuurwetenschappelijke opvatting van de ziel als een functioneel verschijnsel gedurende den tijd van het individueele bestaan, brengt ons noodzakelijkerwijze tot de vraag naar de plaats, waaraan, in het lichaam, de uitoefening der psychische functies gebonden is, tot de vraag naar het orgaan der ziel."

Deze woorden van v. Krafft-Ebing [1]) geven vrij duidelijk het standpunt der moderne psychiatrie aan. De meening van den Weener professor is juist, in zooverre zij een onderzoek naar het wezen en het voortbestaan der ziel naar de metaphysica en

[1]) *Lehrbuch der Psychiatrie,* 1890, S. 1, 2.

de theologie verwijst — maar volkomen onjuist in haar beweren, dat de psychiatrie met de resultaten van dat onderzoek niet te maken heeft.

De „psychische functies" zullen toch wel van de psyche zelve afhankelijk zijn, en indien wij uit eenige dier voor ons goed waarneembare handelingen eene voldoende kennis van den aard der psyche kunnen verkrijgen, dan zal die kennis ons zeer te stade komen bij het beoordeelen van andere harer werkingen, die wij op het eerste gezicht minder begrijpen.

Het samengaan van de aangehaalde bewering met de verklaring, dat de ziel de samenvatting der functioneele verschijnselen is, en met de vraag naar het „orgaan der ziel", wettigt het vermoeden, dat v. Krafft-Ebing de ziel — voor zooverre een psychiater met haar te doen kan hebben — slechts aanziet als eene functie, eene werking van het zenuwstelsel enz. (meer bepaald van de hersenen, zooals wij later zullen zien). Ook uit een psychiatrisch oogpunt beschouwd, is dit standpunt niet gerechtvaardigd. De arts dient te weten wat er *μετὰ τὰ φυσικά* zit; anders loopt hij gevaar van gevolgen voor oorzaken aan te zien en eene symptomatische behandeling in de plaats te stellen van eene radikale; en de geneesheer mag de hoogere bestemming van zijn patiënt niet ignoreeren, om niet in sommige ziekten Satan door Belzebuth te verdrijven en eene zware verantwoording op zich te laden.

Het is overigens eene dwaling, dat de wetenschap van het wezen der ziel en de kennis van hare bestemming vijandig tegenover de experimenteele physiologie en pathologie zouden staan.

Dit laatste hopen wij nu te gaan aantoonen.

Het eigenaardige der kennis — die bij stoffelijke voorwerpen juist het *onstoffelijke* dier dingen tot voorwerp heeft, uit het bijzondere datgene opneemt, wat *algemeen* is, en in al hetgeen niet noodzakelijk is het noodzakelijke tracht te erkennen [1]) — zoo-

[1]) „Anima per intellectum cognoscit corpora cognitione immateriali, universali et necessaria." *Summa* I, Q LXXXIV, a. 1, c.

wel als de uitgebreidheid van het gebied, dat zij het hare noemt en binnen welks grenzen veel onstoffelijks zich bevindt — kracht, deugd, geest, God enz. — moeten ons de overtuiging geven, dat het kennend beginsel in ons van geestelijken (spiritueelen) aard is. Tot datzelfde besluit dwingt ons het bewustzijn, dat het onstoffelijke in de stoffelijke voorwerpen — het goede, het edele, het schoone — het voorwerp van onzen wil kan zijn. Tevens weten wij door ons bewustzijn, dat wil en verstand in ons op het innigste verbonden zijn en in ons eenig ik zetelen.

Uit die waarneming van hetgeen in ons omgaat en uit het begrip onzer innerlijkste handelingen volgt, dat, wijl het eigenlijke kennen en willen geheel en al van onstoffelijken aard is, ons kennend en willend beginsel, onze ziel, daarvoor ook geen organen of geen orgaan noodig heeft en zelfs geene organen kan gebruiken. Het orgaan is aan het „hic et nunc", het oogenblikkelijke èn der voorwerpen èn zijner eigene moleculen gebonden — kennis en wil gaan buiten deze grenzen. „De eigenlijke verschijnselen van het verstand en van den wil, kunnen, evenmin als die der gevoeligheid, uit de organisatie der hersenen afgeleid worden", zegt Griesinger zeer terecht [1]).

En toch voelen wij maar al te zeer, dat ons denken en willen van ons lichaam afhankelijk is en zien wij in het droevig verschijnsel van den krankzinnigen mensch, dat het licht des verstands is uitgedoofd en dat de wil geen zelfbewust streven meer bezit. Vanwaar komt dit?

Wij begrijpen, zij het dan ook niet ten volle, dat een geestelijk wezen op zichzelve kan dwalen èn in zijn oordeel èn in zijn wil, wanneer dat wezen eindig is; het komt ons niet onmogelijk voor, dat een geest op het stof vermag te werken — wij zijn er door de ervaring aan gewoon, dat het hoogere het lagere in zijne macht heeft. Maar hoe het stof invloed kan uit-

---

[1]) *Path. u. Therapie der psych. Krankh.* (Fransche vert. p. 7).

oefenen op den geest, dat zou ons geheel en al onverklaarbaar voorkomen, wanneer wij niet uit alles, wat wij van onszelven weten, de gevolgtrekking afleidden, dat in ons stof en geest tot één wezen verbonden is; zoodat niet het lichaam en de geest afzonderlijk gezond of ziek zijn, maar de *mensch*, die lichaam en geest tegelijkertijd is.

Uit die innige vereeniging van stof en geest, waardoor de mensch tegelijkertijd het hoogste der stoffelijke en het laagste der geestelijke wezens is, volgt, dat, zoolang de verbinding van lichaam en ziel blijft bestaan, 's menschen kennis niet alleen eindig is in hare uitgebreidheid — daar ook zijne ziel een eindig wezen is — maar ook onvolmaakt is door de wijze, waarop zij verkregen wordt. Wanneer wij slechts onze eigene ondervinding willen ondervragen, zullen wij gereedelijk toestemmen, dat wij niet dan door langzame redeneering voortgaande van gevolg tot gevolg eindelijk tot eene kennis der oorzaken komen, terwijl hoogst zelden de kennis der oorzaak zoo volledig is, dat wij in de oorzaak het geheele gebied der gevolgen kunnen overzien. Uit de onvolmaaktheid der kennende natuur spruit de kennis door redeneering voort; want hetgeen door iets anders gekend wordt (b.v. oorzaak door het gevolg) is minder gekend dan hetgene door zich zelf wordt begrepen [1]). Daarmede echter is de onvolmaaktheid van ons weten nog niet ten einde. Daar ons verstand in dit leven aan een voor indrukken vatbaar lichaam gebonden is, zoo is het voor onzen geest onmogelijk iets daadwerkelijk te erkennen zonder zich van voorstellingen te bedienen" [2]).

---

[1]) „Ex imperfectione intellectualis naturæ provenit ratiocinativa cognitio, nam quod per alium cognoscitur, minus notum est eo, quod per se cognoscitur." *Summa cont. Gent.* LI, Q I, C. LVII, 8.

[2]) „Impossibile est intellectum nostrum, secundum præsentis vitæ statum, quo passibili corpori conjungitur, aliquid intelligere in actu, nisi convertendo se ad phantasmata." *Summa* I, Q LXXX, a. 7, c.

Eenig nadenken zal ons hier spoedig doen inzien, hoe juist en waar de leer der Aristotelische wijsbegeerte is.

Ik kan niet tot het denkbeeld *goed* komen, zonder dat ik in concreto iets goeds heb waargenomen, niet begrijpen wat rond is of vierkant zonder iets ronds of iets vierkants bemerkt te hebben: het *denk*beeld is in mij afhankelijk van het *zinnen*beeld, van de voorstelling; ik heb zinnelijke indrukken noodig om verstandelijke begrippen te vormen.

Mijn denken — van den wil spreken wij later — is dus afhankelijk van mijne zintuigen: „Nihil est in intellectu quod non fuerit prius in sensu" zeiden de ouden; maar zij voegden er bij „sed alio modo": het *denkbeeld* (begrip) en de *zinnelijke* indruk zijn niet van dezelfde orde.

Indien het nu waar is, dat de zinnelijke waarneming de grondstof moet leveren, het materiaal, dat wij bij ons denken gebruiken, dan volgt daaruit, dat alles, wat voor de zinnelijke waarneming noodig is, ook noodig is voor het verstandelijk denken, en dat ook de gebreken en ziekten der organen van nadeeligen invloed kunnen zijn op de werking van het denkvermogen in den levenden mensch.

De physiologie is dus volkomen in haar recht, wanneer zij onderzoekt, welke organen voor zinnelijke waarneming noodig zijn, en op welke wijze de ziekte dier organen invloed uitoefent op de voorstellingen, waarvan de begrippen moeten worden „afgetrokken". Zij dwaalt slechts daar, waar zij de begrippen met de zinnelijke voorstellingen verwart.

Niet anders is het met den wil.

Het eigen voorwerp van den wil is het goede evenals het voorwerp van het verstand het ware is.

De ervaring en de redeneering zeggen 't ons echter duidelijk genoeg, dat men het goede moet kennen om het te kunnen begeeren. „Nihil volitum nisi cognitum", zeiden de ouden, en daar-

mede is de afhankelijkheid des wils van de kennis en door deze van de zinnen duidelijk. De ondervinding doet ons insgelijks het feit aan de hand, dat elk voor zich zijn eigen goed, zijn eigen geluk, steeds begeert, dat onze wil zich dus naar iets richt, omdat hij daar iets goeds ziet voor ons zelven. In de keuze van zijn laatste einddoel, ons eigen goed, is de mensch niet vrij, zijn wil streeft er naar op noodzakelijke wijze. En toch hebben wij het bewustzijn onzer eigene vrijheid zoo diep in ons gegrift, dat geen monisme of determinisme, geene leer van „geboren misdadigers" of „erfelijk belasten" in staat is de woorden: „ik ben een vrij man" weg te beitelen of uit te wisschen. Gaarne stemmen wij daarom in met den H. Thomas, die beweert, dat een verstandelijk wezen noodzakelijkerwijze een vrij wezen is. Vooreerst, zegt de Doctor Angelicus [1]), hebben alle verstandelijke wezens een wil. Elk wezen streeft naar hetgeen hem goed is op zijn eigene wijze. Waar alle kennis ontbreekt, is dit streven een natuurlijk (noodzakelijk) streven; waar slechts zinnelijke kennis bestaat, is dit streven een zinnelijk begeeren; waar het verstand heerscht, is dit streven een redelijk streven, m. a. w. een wil.

Indien echter dit streven verstandelijk is, dan moet het ook vrij zijn. Het verstand immers is niet uit zijnen aard tot het een of ander beperkt, maar kan zich tot alles uitstrekken, en dit is dus ook het eigenaardig kenmerk van den wil, dat hij zich naar alles richten kan. Vrij kan in waarheid slechts diegene zijn, die vrijelijk oordeelt; daarom is er noch bij de onbezielde wezens noch bij de dieren sprake van vrijheid, en kan men van het dier wel zeggen, dat het zich vrijelijk beweegt, maar niet, dat het wezenlijk vrij is: het dier velt geen oordeel. De mensch echter, een oordeelend wezen, is daarom ook een vrij willend wezen.

Wel is die vrijheid van willen beperkt tot hetgeen hem goed is, maar van nature is die beperking slechts tot het goede in

---

[1]) *Cont. Gent.* Lib. II, C. XLVII en XLVIII.

't algemeen; en alles, wat op eene of andere wijze „goed" is, kan het voorwerp van zijn wil zijn. Daarom zijn die zaken, waarin de driften een goed zoeken en vinden, ofschoon de rede zegt, dat het voor een hooger goed moet opgeofferd worden, mede voorwerpen voor den wil des menschen [1]).

Door de kennis hangt, zooals wij reeds zeiden, de wil van de zinswaarnemingen af. De wil kan zich niet tot iets wenden, dat niet eenigermate gekend is, terwijl ook weder het verstand van den wil afhangt, door dat deze bepaalt, of de geest dit object nader zal onderzoeken of niet. Na dit onderzoek staat het weer aan den wil, het onderzochte te begeeren of niet.

Er is echter in den mensch nog iets anders dan het kennend verstand, wat op den wil invloed uitoefent, nl. het zinnelijk begeervermogen. Evenals de zinnelijke waarneming is dit begeervermogen aan het bezielde lichaam, aan het compositum humanum, den mensch, eigen. Dit zinnelijk begeervermogen, hetwelk opgewekt kan worden, vóórdat het verstand het object volkomen heeft erkend, tracht den wil mede tot handelen te bewegen en deze aansporing maakt den wil wederom in zekere mate afhankelijk van het lichaam. In zekere mate, zeggen wij, want de ervaring leert ons, dat de menschelijke wil aan dezen aandrang der begeerte kan weerstaan, hoe sterk die aandrang ook zij. Van den anderen kant weten wij ook — insgelijks door de ervaring — dat de verstandelijke wil in staat is het zinnelijk begeervermogen op te wekken — „propter intensionem appetitus superioris partis": door de kracht van het redelijk begeervermogen — en ook, hoewel niet altijd in dezelfde mate, te beteugelen en te onderdrukken.

De verschillende uitingen van het zinnelijk begeervermogen dragen den naam van driften, en elkeen weet, met welke kracht deze neigingen op den wil kunnen werken.

---

[1]) Wij spreken hier niet van de bovennatuurlijke orde van zaken.

De physiologie heeft ook op dit gebied eene moeilijke maar eene dankbare taak te vervullen, nl. te onderzoeken, welke de organen zijn, die bij de driften werkzaam zijn — „veranderd worden" zeggen de scholastici — en op welke wijze die organen door ziekte kunnen ontstemd worden.

Zoover onze waarneming gaat, zien wij, dat het zinnelijke leven van het dier (vooral dat der hoogere dieren), zoowel wat het zinnelijk kennen als wat het zinnelijk begeeren betreft, overeenkomt met het onze. Daarom dunkt het ons billijk, dat de dieren, met uitsluiting echter van alle onnoodige kwelling, tot onderzoek gebruikt worden, en houden wij het er voor, dat de anti-vivisectionisten doen wat de Duitschers noemen: „das Kind mit dem Bade ausschütten".

Wij gaan nu den lezer de uitkomsten van de nieuwere physiologie der zintuigen en der hersenen in 't kort uit elkander zetten.

Vooraf zij het ons echter geoorloofd eene kleine geschiedenis in te lasschen, waaruit zal blijken, dat het verstand, hoewel het aan de zinnelijke waarneming gebonden is, toch met een minimum van zinnelijke waarneming volstaan kan. Het zal hem daardoor des te gemakkelijker vallen te begrijpen, dat het eigenlijk denken geheel en al zielswerk is.

Martha Obrecht, eene blinde doofstomme [1]).

In de school eener Fransche congregatie, in het doofstommen instituut te Larnay (Poitiers), is de opvoeding van een meisje dat èn doof èn stom èn blind is, begonnen en onder de belangrijkste omstandigheden, door eene even verlichte als onvermoeide toewijding, met geheel onverwachten uitslag voltooid.

Wij zien hier de geschiedenis eener ziel, die, eerst eenzaam en verlaten in de duisternis der stof als het ware opgesloten, zich met moeite aan die duisternis ontworstelt, met de buitenwereld in aanraking komt, zich met andere zielen in verbinding stelt, langza-

[1]) Wij vertalen naar de *Apologie* van Duilhé de Saint Projet. Duitsche uitg. v. Braig.

merhand hare wezenlijke kenteekenen en hare eigenaardige werkzaamheid openbaart en eindelijk zich tot de hoogste lichtsferen van het denken verheft. De brieven en mededeelingen, welke hierop betrekking hebben en welke wij nu laten volgen, zijn van de jaren 1878—1885.

Het is niet gemakkelijk u geheel nauwkeurige inlichtingen te geven over de wijze, waarop wij bij de opvoeding onzer kleine blinde doofstomme te werk zijn gegaan. In 't algemeen hebben wij deze methode gevolgd.

Het arme kind was acht jaren oud, toen het in Larnay aan onze zorgen werd toevertrouwd (1875).

Het was eene trage massa, zonder eenig middel om met haars gelijken om te gaan. Zij kon slechts door schreien en bewegen hare gewaarwordingen aanduiden. Geschrei en beweging waren steeds met hare indrukken in overeenstemming.

Onze eerste zorg was aan het meisje een middel te verschaffen om hare gedachten en wenschen te doen kennen. Wij lieten haar daarom allerhande voorwerpen betasten, terwijl wij het teeken dier voorwerpen op een of ander lichaamsdeel maakten. Bijna onmiddellijk begreep het kind de betrekking tusschen de zaak en het teeken.

Gij vraagt ons, welke de eerste willekeurige teekenen zijn geweest, die wij bij onderlinge overeenkomst met dat kind, wat niet hooren noch zien kon, vastgesteld hebben?

De tastzin, de hand heeft daarbij eene rol gespeeld, welke ons menigmaal verstomd heeft doen staan. In 't eerst lieten wij het meisje, wanneer wij haar een stuk brood gaven, met de rechterhand de linker aansnijden. Dit natuurlijk gebaar is aan alle doofstommen eigen.

Nadat de kleine leerlinge opgemerkt had, dat, iedermaal als men haar brood gaf, dit teeken gemaakt werd, kon het nadenken, het oordeel, het besluit niet uitblijven: als ik brood verlang, moet ik dit teeken maken. En werkelijk, wanneer men over tafel met opzet wachtte met haar brood te geven, bootste de kleine herhaaldelijk het aansnijden van een brood na.

Op dezelfde wijze ging men voor alle dingen te werk, die onder het bereik der zinnen vielen. Van het oogenblik af, dat de blinde doofstomme den sleutel van het systeem kende, was het genoeg, haar één enkele maal het teeken van iets voor te maken.

Daarna zijn we tot de bovenzinnelijke zaken overgegaan. Er was echter eene lange en nauwgezette oplettendheid noodig, om de verschillende indrukken van het kind te leeren kennen, ten einde haar terstond het teeken der voorstelling of van het gevoel te geven, die bij haar opkwamen. Vond men de kleine in eene opwelling van ongeduld, dan maakte men haar spoedig het teeken, dat ongeduld voorstelde, en stiet dit teeken van zich weg. Op die wijze leerde het kind begrijpen, dat ongeduld verwijderd moest worden, omdat het kwaad is. Martha had vriendschap gesloten met eene doofstomme, die reeds goed onderwezen was en zich met veel ijver aan de opvoeding van haar speelgenoote wijdde. Dikwijls gaf deze haar genegenheid te kennen door hare oudere vriendin te omhelzen of haar de hand te geven.

Om aan de kleine een meer algemeen middel aan de hand te doen, ten einde de gewaarwordingen harer ziel te vertolken, legden wij haar handje op haar hart. Zij begreep onze meening, en wanneer zij wilde zeggen, dat zij van iets of van iemand hield, bediende zij zich van dit gebaar. Wat zij niet gaarne had stiet zij van haar hart af. Zoo gelukte het langzamerhand aan dit misdeelde kind de gebarentaal der doofstommen te leeren; zij bediende zich van die taal met veel handigheid van 't eerste jaar af.

Het eerste ontluiken van 't verstand werd bij Martha spoedig en zonder merkbaren overgang gevolgd door het ontwaken van het geweten.

In den loop van haar eerste leerjaar konden wij haar reeds eenige zedelijke begrippen aan het verstand brengen. Evenals alle kinderen was zij wel eens ijdel of snoepachtig. Bezochten dames ons gesticht, dan had zij lust zich op te tooien. Fluweel, zijde, kanten maakten haar afgunstig. Een snipper, die haar onder de hand viel, werd tot sluier of halsdoek gebruikt. Om haar van deze fout te genezen, is het voldoende geweest haar te beduiden, dat hare moeder niet zoo gekleed ging en dat ook zij naar zulke sieraden niet moest verlangen. Om Martha de snoepachtigheid af te wennen, beteekende men haar, dat diegenen, voor welke zij eerbied had, de zusters, de overste, de geestelijken, in hunne jeugd dezelfde fout hadden, maar dat zij door hunne moeder op het kwade daarvan opmerkzaam waren gemaakt en zich daarop gebeterd hadden. Zulke vermaningen maakten diepen indruk en de kleine fouten verdwenen.

Tegen het einde van het tweede jaar meenden wij, dat de tijd gekomen was om met het godsdienst-onderwijs te beginnen. Het kind kon nog niet lezen of schrijven; de gebarentaal was het eenige middel om ons met haar te onderhouden. In ons onderricht gingen wij van het zichtbare tot het onzichtbare over. Om Martha de eerste voorstelling van een hooger wezen te geven, vestigden wij hare aandacht op de rangverschillen binnen de muren van ons gesticht. De dagelijksche omgang had haar reeds geleerd, dat de zusters hooger staan dan de leerlingen enz. Ter gelegenheid van het bezoek van een bisschop, beduidden wij haar, dat deze boven alle personen geplaatst was, die zij gewend was te vereeren, en dat ver van hier een opperste bisschop leefde, die aan allen, bisschoppen, priesters en leeken, bevelen kan. Van dit oppergezag, dat aan het arme kind zeer verheven scheen, gingen wij tot het oppergezag over van God, den schepper en oppersten gebieder. Alvorens wij haar het mimische woord voor God — waarvoor wij het teeken der doofstommen kozen — leerden, achtten wij het noodig, dat zij eerst met de hoofdeigenschappen Gods bekend was, met de scheppende en behoudende macht, de onmeetbaarheid, de goedheid, de rechtvaardigheid enz. Zoo hadden wij eveneens voor de ziel gedaan: eerst haar geleerd wat denken, zich herinneren, willen is, en daarna het teeken „ziel" medegedeeld. De overeenkomst met sommige hoedanigheden des lichaams werd bij dit onderwijs herhaaldelijk gebruikt, om onze leerlinge des te beter het overwicht van de ziel te doen inzien.

De indruk, dien de eerste waarheid der bovenzinnelijke orde op het kind maakte, laat zich niet beschrijven. De oneindigheid Gods maakte een overweldigenden indruk op de jeugdige ziel. De gedachte, dat de opperste Heerscher alles ziet, ook onze geheimste gedachten, vervulde Martha met eene diepe ontroering. En sedert heeft men slechts noodig haar te zeggen: „God ziet het", om hare opwellingen van drift te bedaren. Nadat zij God had leeren kennen, konden wij haar de overige waarheden voorhouden, en het vrome hart van Martha nam ze gereedelijk en gemakkelijk in zich op.

Het goede kind antwoordt thans met verwonderlijke nauwkeurigheid op alle vragen, welke men haar over het geleerde stelt.

Om het kind lezen en schrijven te leeren, zooals zulks bij het onderwijs der blinden geschiedt, moesten wij haar eerst met de vingers leeren lezen. Wij begonnen daarmee in den loop van

het derde jaar, en de tastzin was wederom het groote middel.

Als wij het kind een stuk brood gaven, zeiden wij, dat er nog een ander teeken was, wat „brood" beduidde. Door vingerspraak schreven wij, terwijl hare hand letter voor letter betastte, het woord „pain". Dit nieuwe systeem was als een zonnestraal, die na een langen kouden nacht den ontluikenden bloemkop treft. Zij wilde nu zelve voor alles, waarvan ze het teeken kende, ook den naam weten en vooral de namen der huisgenooten, die ze overigens zeer goed door den tastzin wist te onderscheiden.

Na genoegzame oefening in het vingerlezen onderwezen wij haar het alfabet en het schrift der blinden en deelden wij haar mede, dat dit eene nieuwe wijze was om de gedachte mede te deelen en als het ware vast te leggen. Een nieuwe zonnestraal viel in die kleine, lieve ziel.

Met ongeloofelijken ijver ging zij aan het werk en zonder moeite vatte zij den samenhang tusschen het hand-alphabet en het punt-alfabet der blinden. Weldra kon zij woorden en volzinnetjes lezen en schrijven. Ziehier een harer brieven in puntschrift.

Ma bonne Mère,

Je suis fâchée vous part vite, embrasser rien, parceque je vous aime beaucoup. Je vous remercie oranges. Les sourdes-muettes contentes manger oranges. La bonne Mère supérieure est très malade, elle tousse beaucoup. Monsieur médicin défend la bonne Mère se promener, je suis très fâchée. Je bien savante, prie pour vous bien portante. *Soeur Blanche* [hare doofstomme vriendin, die non geworden was] *est mère pour Marthe* [1]), je prie pour Soeur Blanche. Je désire vous embrasser.

MARTHE OBRECHT.

Later leerde Martha het gewone schrift. Ziehier een voorbeeld:

Quand je suis venue ici pour m'instruire, *j'étais seule, je ne pensais rien, je ne comprenais rien* [2]), pour dire; il faut toucher tout

---

[1]) Wij cursiveeren, om de aandacht te vestigen op de vorming van een abstract denkbeeld: „goed als eene moeder", dat hier op hare vriendin wordt toegepast.

[2]) Wij cursiveeren om de aandacht te vestigen op den toestand van den geest vóór en na het onderwijs.

pour bien comprendre, faire des signes et apprendre l'alphabet pendant deux ans. Après, pendant un an j'ai appris à pointer comme les aveugles, maintenant je suis bien heureuse de bien comprendre tout. Depuis deux ans j'ai voulu apprendre écrire comme les voyantes, j'écris bien un peu.

Quand je suis venue ici, ma maman est partie; j'ai été très colère et crié fortement. Les chères Soeurs m'ont caressé beaucoup, j'ai été moins colère, je les aime bien, elles sont très bonnes pour moi.

Martha beantwoordt op verrassende wijze alle vragen, die men haar stelt over God en de ziel. De doofstomme kloosterzuster, zuster Blanca, Martha's tweede moeder, vertolkt haar altijd het godsdienstonderwijs, wat in de kapel wordt gegeven. De oplettende leerlinge begrijpt vlug en geeft rekenschap van alles, wat er gezegd wordt. Men moet haar zien om zich een juist beeld te vormen van de ontwikkeling van haar verstand en van hare engelachtige vroomheid.

Martha heeft in Mei 1879 hare eerste H. Communie gedaan. Deze handeling, waarop zij zich met groote zorg had voorbereid, maakte op het twaalfjarige kind een diepen indruk. Zij zeide: „Mijn hart is vol, vol geluk, ik kan niet zeggen hoe".

Inderdaad, wij staan hier voor eene aaneenschakeling van wonderen.

Tot zooverre het verhaal.

Eene aaneenschakeling van wonderen, ja, van opoffering en toewijdende liefde aan den eenen kant, en aan den anderen van een ontluikenden geest, die, aan het lichaam gebonden, dit lichaam ook voor zijne verhevenste werkingen noodig heeft, maar door de uiterst geringe hulp, die hij in dit geval ontvangt, bewijst, dat denken en willen zijn eigen werkzaamheid is en niet die des lichaams.

Rolduc. J. M. L. Keuller.

(Wordt vervolgd.)

DE FRANSCHE LETTERKUNDE IN DE ZESTIENDE EEUW.

Dat de letterkunde in alle landen en bij alle volkeren slechts eene afspiegeling is van de maatschappij, waartoe zij moet worden geacht te behooren, een trouw beeld van het gemoedsleven, de geestesrichting, de godsdienstige en wijsgeerige opvattingen, van de strooming in één woord, welke die maatschappij drijft en voortstuwt, mag eene banale uitspraak heeten, door de geschiedenis van alle tijden gerechtvaardigd.

Geen schrijver, al is zijn standpunt nòg zoo geïsoleerd en onafhankelijk, of hij ondergaat den machtigen invloed zijner eeuw; zijns ondanks wordt hij medegesleept en beheerscht door de ideeën zijner omgeving, welke wisselen met het wentelen der geslachten.

Slechts in een tijdperk van echt kinderlijk geloof, van jeugdige en gezonde verbeeldingskracht, wanneer ridderlijke toewijding en heilige geestdrift nog niet hebben plaats gemaakt voor minder edele en minder dichterlijke gevoelens, kan het ontstaan verklaard worden van een heldendicht gelijk *La Chanson de Roland*, waarop Frankrijk terecht fier gaat als op zijn eigendom. Slechts dan kan er sprake wezen van die beurtelings roerende, beurtelings verheffende en altijd liefelijke *Karel- en Artur-romans*, van dien weelderig lyrischen bloesem vooral, waarmede zooveel geestelijke liederen, heiligenlegenden, herdersdichten, balladen, romancen en krijgszangen, inzonderheid die, welke de kruistochten verheerlijken, de middeleeuwsche letteren van onze zuidelijke broeders hebben verrijkt.

Straks, wanneer, in tegenstelling met dien ongekunstelden vroomheidszin, een geest van ongodsdienstigheid, van partijgeestige spitsvondigheid en proselietenmakerij voor de leerstellingen eener valsche en hoogmoedige wijsbegeerte zal waaien over de samenleving, zullen tevens de eenvoudig verhevene, door natuurlijkheid van opvatting en behandeling zoozeer uitmuntende meesterstukken van Corneille en Racine vervangen worden door het meer kunstmatige en vrij grillige poppentooneel van een Voltaire, welks personages naar het woord van Nisard *(Histoire de la littérature française,* Tome IV, 5) voor een groot deel niets anders zijn dan vermomde encyclopedisten, in naam slechts verschillend van de werkelijk levende.

En eindelijk, wanneer in de negentiende eeuw een vóór dien tijd gelukkig haast onbekend gevoel, ik weet niet welke akelige weemoed, welke onoverwinnelijke lusteloosheid, welke sombere voorliefde voor droomerijen, najaarswandelingen en windgesuis door hooge, kale takken, welke onbestemde twijfelzucht, wortelend in karakterloosheid en verregaande ijdelheid, de grondtoon zal blijken te zijn van de overprikkelde, door eigen schuld lijdende gemoederen, zal, in overeenstemming met dien ziektetoestand, eene persoonlijke, zuiver subjectieve letterkunde ontstaan, die hare uitdrukking vindt in *Atala et René* van Chateaubriand, in *Corinne* van Mevrouw de Staël, in *Eloa* van Alfred de Vigny, in *Lélia* van George Sand, in *Rolla* van Alfred de Musset en in tal van andere werken onzer moderne „amants de la nuit, des lacs et des cascatelles".

Sinds lang evenwel, reeds sedert *Madame Bovary* van Gustave Flaubert in 1857, hebben deze laatsten het veld moeten ruimen voor de vertegenwoordigers eener stout realistische en naturalistische school, die eene goed afgewerkte photographie, zelfs van de walgelijkste tooneelen, schijnt te stellen boven het bezielde, hooger leven ademende tafereel eens kunstschilders.

Ook de Fransche letterkunde in de zestiende eeuw is, ten

minste wat hare algemeene strekking aangaat, slechtst de weerklank van de denkbeelden en gevoelens, welke leefden en woelden in den boezem der maatschappij gedurende de laatste regeeringsjaren van Lodewijk XII tot en met de eerste van Hendrik IV. Zij moet noodzakelijkerwijze, in welk genre dan ook, den invloed ondergaan en openbaren van de groote gebeurtenissen, welke alsdan de geschiedenis der ideeën en der taal beheerschen, van de „kerkhervorming" namelijk en van de herleving der heidensche kunst.

Wie bijgevolg hare dichterlijke en prozaïsche voortbrengselen op hunne rechte waarde wil schatten, verstandelijk oordeelen over het onvolledige en het onsamenhangende harer zelfs meest volmaakte scheppingen, eene verklaring vinden voor de ongeloofelijk heterogene vermenging van alle elementen, die aan hare taal het voorkomen van Grieksch of Latijn en den naam van *barbaarsche* heeft gegeven, dient zich vooraf eene juiste voorstelling te vormen van Frankrijk's toestand in die dagen op godsdienstig, philosophisch en maatschappelijk of staatkundig gebied.

Het spreekt wel vanzelf, dat men hier niet mag denken aan een drievoudigen toestand in dien zin, alsof drie wezenlijk onderscheiden, logisch geheel van elkander onafhankelijke factoren, ieder op zijne wijze en voor eigen rekening, zouden beslist hebben over het karakter en het gehalte der litterarische producten.

Neen, de toenmalige, sterk uitgesprokene revolutionaire beweging tegen de Katholieke Moederkerk en hare leer, de heftige strijd, die alom ontbrandde tegen de degelijke middeleeuwsche scholastiek, de onzalige verdeeldheid, die de zonen van één zelfde land tegen elkander in het harnas joeg en met ruw geweld de staatkundige eenheid van Frankrijk voor langen tijd verbrak, het zijn alle verschijnselen van éénzelfden geest, waartusschen zich de schakel van oorzaak en gevolg gemakkelijk laat aanwijzen.

Die geest was een geest van ontbinding, van ontkenning, van opstand.

Er lag eene giststof van vernielende bestanddeelen in den bodem der hevig geschokte maatschappij. Iets van de vreeselijke Nemesis, waarvan Schelling gewaagt, voer als eene kastijding voor diepe schuld over Europa en gansch bijzonder over Duitschland en Frankrijk.

„L'éblouissant seizième siècle", zooals Victor Hugo die periode van verzet gelieft te noemen, was eene eeuw van algemeene verwarring. „Eblouissant" — waarom? Is het misschien, wijl door de dikke, donkere nevelen heen de dageraad gloort van eene nieuwe, harmonische, rijke en machtige eeuw, de eeuw van „le roi soleil"? Beter wellicht ware dan de benaming van „siècle militant", het tijdperk van worsteling, waaruit eenmaal de zoogenaamde moderne beschaving zal geboren worden.

Verwarring, ziedaar het hoofdkenmerk der zestiende eeuw. Verwarring in zake de gewichtigste punten van het geloof, verwarring op het stuk der eerste beginselen van de menschelijke kennis, verwarring op sociaal en politiek gebied, verwarring op het veld der letteren, verwarring in taal- en woordenkeus.

Reeds in de veertiende en vijftiende eeuw had de kerkelijke tucht veel geleden, hoofdzakelijk ten gevolge van de scheuring in het Westen, van de aanmatiging der wereldsche overheid en van het onwaardig gedrag van eenige plichtvergeten bisschoppen en abten. Wiclef en Huss trokken daarop te velde, niet alleen tegen de bestaande misbruiken, doch ook tegen de wettige gebruiken en de geloofsleer der Kerk, en ondermijnden zoodoende het gezag van den Paus, die niet langer meer de eenheid van het christelijke volk zou vertegenwoordigen. Wel werden hunne dwalingen op het Concilie van Constanz veroordeeld, doch het middelpuntvliedend streven bleef voortbestaan en uitte zich onder meer in de onzinnige theorie, dat het Concilie boven het zichtbaar Opperhoofd van Christus' rijk op aarde verheven is. Nu

weerklonk weldra slechts één kreet: *hervorming* Zij kwam. De ware door het Concilie van Trente (1545—1563); vóor haar de valsche, in Duitschland door Luther, in Frankrijk door Calvijn en zijn leerling Theodorus van Beza.

Hunne leer was geenszins oorspronkelijk: zij was niets meer en niets minder dan eene dogmatische omwerking der Duitsche mystiek [1]), waaraan de onverbiddelijke despoot van Genève eene ijskoude, allen werklust doodende en tot wanhoop voerende opvatting over het godsbestuur en de voorbestemming toevoegde. Wij zullen hier de oorzaken niet opsommen, welke de verspreiding dezer vervormende hervorming in de hand werkten; het is voor onze bewijsvoering voldoende het feit te doen uitkomen, dat aan haar, zooals Saint-Simon bekent, de desorganisatie van Europa moet worden geweten [2]).

Met de emancipatie van het godsdienstig bewustzijn ging, het zal niemand verwonderen, eene omkeering in de wijsgeerige richting gepaard. Had men tot dusverre in de philosophie de nederige dienaresse der christelijke openbaring gezien en deze laatste als het hoogste gerechtshof beschouwd, waar de rede in laatste instantie hare eigen resultaten behoorde te rechtvaardigen, nu verklaarde men haar uiteraard vrij en ontheven van alle ondergeschiktheid. Men stelt zich niet meer tevreden met zelfstandig te onderzoeken, men wil voortaan ook, zonder hoogere leiding, eigenmachtig uitspraak doen over de hoogste vraagstukken betreffende het wezen der dingen.

De philosophie plaatst zich op het zoo hoog geroemd, doch meer verwaand dan waar standpunt van onafhankelijkheid. Zij sluit zich in hare eerste periode — want eerst veel later begint zij een eigen proces van ontwikkeling en zelfvorming — aan bij de renaissance, d. i. de herleving van de studie der

---

[1]) Zie Stöckl's *Geschichte der Philosophie.*

[2]) Zie Brouwers *Algemeene geschiedenis*, Dl. II.

oude klassieken in de oorspronkelijke taal. Deze studie werd bevorderd door de uitvinding van de boekdrukkunst, door de bescherming, die Pausen en vorsten, als Leo X en Frans I, haar verleenden; door den invloed van Grieksche geleerden, die na de verovering van Constantinopel (1453) door de Turken naar Italië en Frankrijk waren gevlucht; door de oprichting van het „Collège de France" te Parijs, waar voor het eerst onderwijs werd gegeven in de Hebreeuwsche, Latijnsche en Grieksche talen. De nieuw-humanisten, onder welke Pierre de la Ramée of Petrus Ramus uitmunt, lieten zich verleiden door de schoonheid van vorm en de bekoorlijkheid van taal, in de letterkundige nalatenschap der oudheid vervat. Voor hun oog ontsluierde zich eene nieuwe wereld van frissche tafereelen, lachende beschrijvingen en los behandelde stelsels, waarop de verbeelding zich konde vergasten; geen wonder, dat de wel is waar veel degelijker, doch litterarisch meer stijve, meer dorre en later te veel in haarkloverijen opgaande scholastiek voor hen het voorwerp werd van de grootste minachting en, daar zij blijk gaf van een krachtig weerstandsvermogen, van den diepsten haat.

„Weg met Aristoteles! weg met de scholastiek!" schreeuwden de philologen, en tegelijkertijd werd, vooral in naam der dialectiek en der redekunde, eene hervorming beproefd op philosophisch gebied. De hooge vlucht, die toen de wis- en natuurkunde namen, gaf aan deze beweging nog grooter afmetingen.

Alle oude systemen kwamen plotseling, min of meer gewijzigd, te voorschijn; men zag een nieuw Pythagorisme, een nieuw Stoïcisme, een nieuw Epicurisme, een nieuw Scepticisme en bovenal een nieuw Platonisme.

Ieder denker, hoe stiefmoederlijk ook met wijsheid bedeeld, voelde zich gedrongen er eene eigen zienswijze op na te houden, welke hij dan bij anderen als de eenig ware trachtte geldend te maken.

Zoo ging het karakter van eenheid en algemeenheid, waarop

de scholastiek reden had trotsch te zijn, te loor, en grenzenlooze verdeeldheid en willekeur stegen ten troon.

Wat er te midden van een zoo diep ingrijpenden strijd op godsdienstig en philosophisch terrein moest terecht komen van de maatschappelijke verhoudingen, laat zich gemakkelijk gissen. Zoolang Frans I en Hendrik II het staatsschip met krachtige hand bestuurden, waren de pogingen der protestanten om den storm der hartstochten te ontketenen vrij algemeen vruchteloos; doch onder de zwakke koningen Karel IX en Hendrik III verwekten de oneenigheid der grooten en de godsdiensttwisten de Hugenooten-oorlogen (1562—1594), welke het land verwoestten en zijn ondergang nabij brachten [1]).

„De Condé's en Coligni's — schrijft Voltaire in zijn *Siècle de Louis XIV* — die het Calvinisme hadden omhelsd, enkelen alleen omdat de Guisen katholiek waren, deden beiden hun uiterste best om den staat onderstboven te keeren. De lichtzinnigheid en onstuimigheid der natie, gevoegd bij de geestdrift en de zucht naar nieuwigheden, maakten, veertig jaren lang, van het meest beschaafde volk een volk van barbaren... De Hugenooten vormden toen in Frankrijk bijna het twaalfde gedeelte der bevolking. Zij telden onder hunne leden mannen van grooten invloed; geheele steden waren protestantsch. Zij hadden den koningen den oorlog aangedaan en op deze minder loffelijke wijze vrijplaatsen weten te verkrijgen. Hendrik III schonk er hun veertien in Dauphiné alleen.... Het Calvinisme moest noodzakelijkerwijze burgeroorlogen veroorzaken en de grondvesten der staten doen waggelen. In geen enkel land is ooit de godsdienst van Calvijn en Luther doorgedrongen, zonder er vervolgingen en oorlogen te doen ontstaan."

Diep treurig was dientengevolge de aanblik van dat prachtige

---

[1]) Zie Hohoff's werk over „die grosze französische Revolution des achtzehnten Jahrhunderts".

rijk, waar heldenmoed en innige gehechtheid aan het voorvaderlijk geloof steeds hand aan hand gingen, waar eenmaal de maagd van Orleans op den brandstapel had gebeden voor haar God en haren koning, en waar nog onlangs, onder de regeering van Frans I, Bayard, de „ridder zonder vrees en zonder blaam", tot stervens toe gewond, deze fiere woorden richtte tot den trouweloozen connetabel van Bourbon: „Mij behoeft gij niet te beklagen; ik sterf als man van eer en plicht, maar ik heb medelijden met u, die de wapens hebt opgenomen tegen uw koning, tegen uw vaderland en tegen uw eed".

Voortaan geen strijd meer tegen het trotsche Engeland; geen avontuurlijke tochten meer in Italië om het bezit van het hertogdom Milaan. Neen, als wilde dieren zullen broeders hun haat koelen aan broeders en elkander verscheuren. Geestdrijvende predikanten hitsen het volk op; twee groote partijen verdeelen het land in twee legerkampen en belemmeren de concentratie van het vorstengezag. Men veracht de wetten, men sloopt meer dan driehonderd duizend huizen. Brand en moord, meineed en geloofsverzaking zijn aan de orde van den dag en brengen overal verwoesting en ellende.

In 1598 waarborgde Hendrik IV door het edict van Nantes vrijheid van godsdienstuitoefening aan de protestanten. Zij werden sinds overal niet alleen geduld, maar ook, wat veel zegt in een zuiver katholiek land, benoemd tot de hoogste staatsposten en voornaamste militaire betrekkingen, zóo zelfs, dat het leger van Frankrijk een tijd lang werd aangevoerd door protestantsche bevelhebbers Deze overdreven toegeeflijkheid werd met den snoodsten ondank vergolden. De Hugenooten beschimpten de katholieke priesters, bemoeilijkten hen in de toediening der laatste heilige sacramenten, bespotten de kerkelijke plechtigheden, overschreeuwden bij begrafenissen de stem van den geestelijken herder en ontzeiden feitelijk den koning het recht zijne plichten als vorst en mensch waar te nemen. Wat baatte het, dat Mornay

de zijnen tot gematigdheid aanspoorde en hun onzalig drijven trachtte tegen te gaan?

De orkaan der driften was losgebroken en zou niet bedaren, voordat Frankrijk een bajert geleek, waar twist en tweedracht, blinde ijver en dweepzucht in wilde vaart alles, wat overeind stond, hadden omvergehaald.

Wel zou het een historisch wonder mogen heeten, zoo de letterkunde, in een dergelijk „milieu" opgegroeid, niet mank ging aan hetzelfde euvel, waaraan de maatschappij in zoo hooge mate leed.

De zestiende-eeuwsche producten missen dan ook te eenen male die harmonische eenheid van het geheel, welke het daaraan volgend tijdperk stempelt tot het bloeitijdperk eener „parleure", door Brunetto Latini eens geroemd als de „parleure la plus délitable et la plus commune aux gens". Het is met hare beste scheppingen gesteld als met het onrijpe ooft van een ongunstig jaargetijde: geen enkele vrucht voldoet den smaak. Tusschen de bezielende gedachte en den schoonen vorm is scheiding, een soort echtbreuk, gelijk Demogeot het kernachtig zegt in zijne *Histoire de la littérature française*. Van den eenen kant wijsgeerige verhandelingen, dogmatische en polemische vertoogen, de meest verscheiden uitingen van wat er omging in de samenleving; van den anderen een drom van stoutmoedige en geestdriftvolle dichters, die de Fransche letterkunde poogden te verrijken met de haar ontbrekende genres en aan eene nieuwe, dichterlijke taal, in overeenstemming met die grootsche onderwerpen, wenschten het leven te geven: doch tusschen beide elementen geen de minste samensmelting, geen eenheid.

Bekoorlijker, natuurlijker, losser, meesleepender en beeldrijker taal dan die van Montaigne in zijne *Essais* zult gij moeilijk aantreffen; verstandiger en nuttiger raadgevingen over opvoedkunde dan die vervat in *Gargantua* en *Pantagruel* van den spotzieken Rabelais zijn niet denkbaar; welsprekender en krach-

tiger bladzijden dan eenige van Estienne de la Boétie in zijn *Discours sur la servitude volontaire* of *Le contre un* zult gij te vergeefs elders zoeken.

Waar vindt gij kernachtiger, beknopter, snijdender, bijtender stijl dan in de *Institution chrétienne* van Calvijn? Waar lacht u Savoie met zijn bekoorlijke heuvels en dalen, meren en landschappen liefelijker toe dan in de tooverachtige beschrijvingen van den heiligen bisschop van Genève?

En van poëzie gesproken, hebben ooit Villon, Béranger of Alfred de Musset hunne lier van zoeter en gevoelvoller klanken doen ruischen dan die, welke Ronsard aan zijn droevig gestemde ziel ontlokt in het aangrijpend stukje aan Helena, beginnend met de woorden: „Quand vous serez bien vieille, le soir, à la chandelle" etc., en waar hij zich zijne geliefde voorstelt als een hoogbedaagd besje bij het spinnewiel, terwijl hij rust onder de groene zoden:

„Je serai sous la terre et fantôme sans os
Par les ombres myrteux je prendrai mon repos" [1]).

Heeft ooit de verontwaardiging eens dichters zich lucht gegeven in forscher en gloedvoller tonen, dan die, welke ons overweldigen in de profetische *Tragiques* van Agrippa d'Aubigné, waaruit de schrijver voor ons oprijst als een andere Juvenalis, wraak roepend over de gruwelen van de bloedbruiloft, over het eerlooze bederf der hoven en over de lafheid der parlementen, die de rechtvaardigheid verkoopen?

En toch, ondanks zoovele voortreffelijke gaven en kostbare eigenschappen bij prozaschrijvers zoowel als bij dichters, kan de literatuur in de zestiende eeuw niet bogen op één volmaakt onvergankelijk werk, dat geest en hart, smaak en gevoel op den duur bevredigt.

---

[1]) *Ombre* was in zijne eigenlijke beteekenis, gedurende de middeleeuwen, van beide geslachten. Zie Marot: „sous bel ombre", III, 1621 enz.

Gij vindt er geen wijsgeeren als Descartes, hetzij diens rustelooze geest zich afmartelde in het, helaas! ijdel en dwaas zoeken naar eene nieuwe methode, die het menschelijk verstand tot de kennis der waarheid zou voeren en het voorlichten op zijn weg door middel van de vier bekende regels, hetzij hij, in een meer gelukkig pogen, zich wijdde aan geometrische en physiologische studiën of de geheimen der natuur trachtte te achterhalen.

Geen denkers als Pascal, die naar het woord zijner zuster, zijn vader reeds een geheimzinnigen angst om het hart joeg door de grootheid en de macht van zijn genie, en wiens grievend zielelijden en smartelijke overtuiging zijne *Pensées* gemaakt hebben tot een welsprekend, ofschoon onder wijsgeerig opzicht zeer gebrekkig pleidooi voor de goddelijkheid van Christus' leer.

Geen treurspeldichters als Corneille en Racine, die in tal van meesterwerken hartstochten schilderden en karakters schiepen, waarbij die van Victor Hugo en van de geheele romantische school ver moeten onderdoen, wat betreft natuurlijkheid, eenvoud en verhevenheid tevens, echte menschelijkheid, diepte van zielkundige ontleding, waarheid.

Veel minder zijn er redenaars als Fléchier, als Massillon, als Bourdaloue, als Fénélon, als Bossuet vooral, wiens adelaarsvlucht ons verbaast door hare hoogte en hare breedte in verscheidene *Oraisons funèbres*, in zijn heerlijk *Discours sur l'histoire universelle* en in andere werken van den verhevensten woordvoeder der eeuw van Lodewijk XIV.

In de verste verte zijn er geen fabeldichters als „le bonhomme" La Fontaine, wiens gemoedelijken eenvoud, bekoorlijken zeggingstrant, naïeven, ietwat archaïstischen schrijfstijl en diep menschkundige opmerkingen men waarschijnlijk nooit meer in één persoon zal vereenigd vinden, al is het waar, dat men om wille der zedelijkheid niet erg op eene dusdanige reproductie behoeft gesteld te wezen.

En, *last not least*, vooral is er niet één figuur als Molière

wiens meesterlijke, nooit geëvenaarde en wellicht nooit te evenaren typen zullen blijven leven, zoolang 's menschen hart heen en weer wordt geslingerd door dezelfde driften, zoolang valsche vroomheid, schandelijke gierigheid, laakbare behaagzucht, onbesuisdheid, lichtgeloovigheid, jaloezie, gemaakt- en verwaandheid afwisselend heur onzalig spel zullen spelen in zijne ziel. Doch hoe jammer, dat ook om het hoofd van dit zondagskind de schoonste der deugden haren gloriekrans niet kon vlechten.

Zulke mannen en zulke werken mist de zestiende eeuw, omdat hare scheppingen die eenheid missen, welke de *conditio sine qua non* der volmaaktheid is.

Dit belet evenwel niet, dat ook zij in meer dan één opzicht machtig en vruchtbaar mag genoemd worden.

Machtig is ze inderdaad door hare ver reikende, doch geenszins altijd even edele aspiraties, door hare onbeperkte en weergalooze zucht naar wetenschap, door hare verbazingwekkende belezenheid, door haren strijd tegen vreemde en ongezonde invloeden op het gebied der taal, door hare ernstige, ofschoon meestal ijdel gebleken pogingen om meer orde en regelmaat te brengen in eene spelling, welke noch op klanken noch op woordafleiding berustte, door haar onverpoosd streven naar die nooit overtroffen volmaaktheid in vormen, welke de renaissance zoo bewonderde bij de oudheid.

Ze is tevens vruchtbaar, en wel door de verscheidenheid en veelvuldigheid harer verdienstelijke voortbrengselen op het gebied van wijsbegeerte, zedenleer, welsprekendheid, opvoedkunde, rechtsgeleerdheid. Geen tijdperk kan een zoo grooten voorraad aanwijzen van gedenkschriften, pamphletten, satires enz.; geen — de negentiende eeuw misschien uitgezonderd — zich beroemen op eene langere reeks van begaafde dichters en prozaschrijvers.

Hare grootste verdienste nochtans ligt zonder twijfel hierin, dat ze de zeventiende-eeuwsche letterkunde heeft voorbereid en mogelijk gemaakt. Maar deze verdienste is dan ook op zich,

afgezien van alle andere titels, die ze zou kunnen doen gelden, groot genoeg om haar aanspraak te geven op onze oprechte dankbaarheid en om het verlangen, hare geestesproducten nader te leeren kennen en ernstig te bestudeeren, te wettigen.

Na in de vorige bladzijden het karakter der zestiende eeuw op godsdienstig, wijsgeerig, maatschappelijk en letterkundig gebied te hebben geschetst, wil ik een kort, en dientengevolge natuurlijk zeer onvolledig, overzicht geven van de meest bekende namen uit die periode, om later, bij tijd en wijle, de verschillende werken afzonderlijk te behandelen.

Een onafzienbare schare van prozaschrijvers, dichters en dramaturgen doemt op voor onzen blik. De eersten ondergingen hoofdzakelijk den invloed van de „kerkhervorming"; de dichters meer rechtstreeks dien van de renaissance. Genen werden beheerscht door de hartstochten van hun tijd, dezen lieten zich verleiden door de schoonheid der Grieksche en Romeinsche pennenvruchten en zochten bij voorkeur hunne modellen in het grijs verleden.

De hier aangeduide verdeeling in drie groepen ontleen ik aan het grondige werk van Darmesteter en Hatzfeld, den titel voerend: *Le seizième siècle en France.* Naar hun voorbeeld wensch ik de volgorde der prozaschrijvers afhankelijk te maken van den aard hunner geschriften, en daarom in de eerste plaats te noemen: Calvijn en den heiligen Franciscus van Sales, die beiden moeten gerangschikt worden onder de vertegenwoordigers der godgeleerdheid en der kanselwelsprekendheid; vervolgens Montaigne en Charron, de meest gevierde schrijvers hunner eeuw in het stuk van wijsbegeerte en zedenkunde; daarna Etienne de la Boétie, Guillaume du Vair en de opstellers der *Satire Ménippée*, welke belangrijke bijdragen leverden tot de kennis der politiek in die dagen; verder La Noue, Blaise de Monluc, Brantôme, d'Aubigné, Henri IV en Marguerite de Valois, allen in minder of meer hooge mate bekend als schrijvers van gedenkschriften, ge-

schiedboeken, brieven enz.; dan Rabelais, Marguerite d'Augoulême, Bonaventure des Périers en Noël du Fail, welke de categorie vormen der zoogenaamde „conteurs"; en eindelijk Henri Estienne, Estienne Pasquier, Amyot, Bernard Palissy, Ambroise Paré en Olivier de Serres, die zich meer als geleerden hebben doen kennen. Aan deze reeds vrij lange lijst van namen zou men nog die van den beroemden staatsman Michel de l'Hospital, van „den paus der Hugenooten" Philippe de Mornay, van den onstandvastigen, als alchemist en geestenbezweerder in zijn tijd beruchten Palma Cayet en eenige anderen kunnen toevoegen. Het moet bevreemden, dat Darmesteter en Hatzfeld dezen laatsten geen plaatsje hebben waardig gekeurd in hunne „morceaux choisis du seizième siècle".

Na de prozaschrijvers de dichters. Dezen behooren deels tot de school van Marot, deels tot die van Ronsard. Onder de aanhangers der eerste rekent men Marot zelven, Le Maire de Belges, Marguerite d'Angoulême en Melin de St.-Gelais, welke laatste de nieuw opkomende school trachtte te dooden door het hekelen en parodieeren van eenige hoogdravende oden van Ronsard, doch weldra gedwongen was, gelijk Sainte-Beuve zegt, eene treurige schuilplaats te zoeken in de Latijnsche verzen. De tweede telt onder hare leerlingen eene breede rij van jeugdige, voortvarende mannen zooals Joachim du Bellay, Ronsard, Remi Belleau, de Baïf, du Bartas, Desportes, Bertaut, Jean Passerat, Vauquelin de la Fresnaye, Régnier, Pibrac, Faure, Mathieu en Jean le Houx. In de eerste school leven, tot in 1550, de overleveringen der vijftiende eeuw voort; de tweede daarentegen openbaart een revolutionnair streven en baant nieuwe wegen voor de poëzie. De eerste is een nagalm van de dichtkunst der middeleeuwen; de tweede het eerste stamelen der moderne.

Niet anders dan de poëzie geeft ook de tooneelkunst der zestiende eeuw een tweevoudig, zeer uiteenloopend karakter te aanschouwen.

Van den eenen kant dragen Pierre Gringoire, Théodore de Bèze, Lecoq, Nicole de la Chesnaye en Jean de Pontalais er zorg voor, dat de liefhebbers van sotternieën, mysterie-, klucht- en zinnespelen voedsel blijven vinden voor hun smaak; van den anderen wordt, onder den invloed van de studie der oudheid en tevens door de inwerking van Italiaansche stukken, het volkstheater van lieverlede verdrongen door het *nieuwe, moderne of klassieke tooneel.* Etienne Jodelle, Jacques Grevin, Jean de la Taille, Robert Garnier en Antoine de Montchrestien schrijven treurspelen in vijf bedrijven en verwisselen den kunstigen, geleerden versbouw der middeleeuwsche mysteriespelen tegen het heroïsche vers der „chansons de geste" of nog liever tegen het Alexandrijnsche van Alexandre de Bernai.

Het blijspel, hoe verwaand trotsch ook op zijne vermeende Grieksche of Romeinsche afkomst, toont zich veeleer een uitvloeisel van de kluchten der middeleeuwen en vindt naarstige beoefenaars in Jodelle, Belleau, Baïf en bijzonder in Pierre Larivey, wiens meesterstuk *Les Esprits* Molière zonder eenigen twijfel heeft dienstbaar gemaakt aan zijn *Ecole des Maris* en eenige vermakelijke scènes van den *Avare.*

Rolduc. Fr. Madou.

BENEDICTUS XI EN FILIPS DE SCHOONE.

Het is een verschijnsel in de geschiedenis der Kerk, dat in moeielijke en hachelijke tijdsomstandigheden door God groote mannen worden opgewekt en aan het hoofd der Kerk geplaatst, om tegen de vijandelijke machten, die hare vrijheid belagen, den strijd aan te binden, de beginselen van waarheid en recht duidelijk en klaar uit te spreken, ze te ontwikkelen en te handhaven met onverschrokken mannelijke kracht. Beginselen, zóó uitgesproken, weerklinken tot in de verste eeuwen, zijn onsterfelijk. Niet zelden echter ziet men, na den dood van zulke Opperpriesters, hun opvolgers een zekere zachtmoedigheid, een meegaande toegevendheid aan den dag leggen, door kortzichtigen een opgeven van beginselen geacht, — door hen, die dieper doordringen, erkend als eene andere toepassing van dezelfde beginselen. Zoo zag onze tijd met verbazing, na de regeering van Pius IX, als man van verzoening (zooals men het noemde) optreden Leo XIII. Toen in het begin der 14e eeuw de geschiedenis een nieuw tijdvak begon, dat eerst met de ontdekking der nieuwe wereld ten volle toonde, wat het in zijn schoot verborgen hield, kon men dezelfde opmerking maken.

Bonifacius VIII was gestorven 11 October 1303; bij het begin zijner regeering had hij op den troon van den H. Lodewijk een despoot gevonden, die de Kerk onderdrukte en zijn volk uitzoog: Filips den Schoone. De groote Paus gevoelde in zich al de kracht der middeleeuwsche Pausen; ten volle was hij zich bewust van den moed, die de meeste zijner voorgangers in de

13e eeuw kenteekende; krachtig verhief hij zijne stem tegen de dwingelandij des konings, voor de vrijheid der Kerk en van het Fransche volk; na alle middelen van zachtmoedigheid te hebben aangewend, bedreigde, strafte hij Filips en ontzag ook niet de bisschoppen, de doctoren der universiteiten, die door 's konings vleitaal gewonnen, door zijne macht beducht geworden of misleid waren door zijn uitgestrooiden laster. Filips wreekte zich laaghartig, door den onteerenden aanslag op den geheiligden persoon des Pausen, wat zelfs den verbitterden Dante een kreet van verontwaardiging deed slaken. Nog wachtte Bonifacius te Rome eene grievender beleediging. Hij stierf, en het pausdom legde den uitwendigen luister af, waardoor het als een zon aan den middeleeuwschen hemel had geschitterd; gesloten was de reeks van groote mannen, die van Innocentius III af de 13e eeuw hadden beheerscht en haar een eigenaardigen vorm hadden gegeven; met Clemens V begon de zoogenaamne Babylonische gevangenschap der Pausen. In den tijd tusschen Bonifacius VIII en Clemens V (1303—1304) zetelde gedurende acht maanden op den pauselijken troon een Heilige, Nicolaas Boccasini, een eenvoudige Dominicaner monnik, die uit innige gehechtheid aan zijn diep gehoonden, door hem hoogvereerden voorganger (Benedictus Caetano) den naam aannam van Benedictus XI.

Al de ontzaggelijke werkkracht, die hij in den korten tijd van zijn bestuur ontwikkelde (getuige zijn *Registrum* door Grandjean uitgegeven), al de onverschrokken moed, dien hij, ondanks zijn vredelievendheid, toch toonde, zelfs tegen een machtigen Filips, heeft van hem het verwijt niet kunnen afweren van lafhartigheid, bekrompenheid, zwakheid. Wie b.v. met Gregorovius [1]) Bonifacius verachten om zijn „verregaanden hoogmoed, zijn ontembare heerschzucht", toonen, als zij hem met Benedictus vergelijken,

[1]) Gregorovius, V, S. 586.

nog een zekeren eerbied voor hem, als voor een man van karakter, die in al zijne handelingen zich zelven steeds gelijk bleef, terwijl zij zijn opvolger met een medelijdend schouderophalen noemen: „der ohnmächtige, furchtsame und beschränkte Mönch, ohne Kraft, ohne Genie". Welke billijke reden bestaat er voor deze blaam? Moet misschien niet een geheel ander oordeel over hem worden geveld, en hebben wij niet veeleer in Bonifacius de heerlijke zon, die zoo luistervol aan den hemel schitterde, in Benedictus haar zachten weerglans te erkennen?

De eigenlijke oorzaak, waarom Benedictus door sommigen wordt beschuldigd van een onvergeeflijke zwakheid, is de wijze, waarop hij, naar verhaald wordt, de verzoening met Filips den Schoone tot stand bracht. Men verhaalt namelijk, dat hij, na den gelukwensch, dien de Fransche koning hem bij zijn troonsbestijging aanbood, Filips ontsloeg, *zonder er om gevraagd te zijn*, van alle censuren, waarin hij gevallen mocht zijn. Tot zulk een handeling kon Benedictus slechts door zwakheid en vreesachtigheid voor den geduchten tegenstander worden gebracht; zelf toch was hij, gedurende de regeering van Bonifacius, getuige geweest van diens werken en streven; steeds had hij hem ter zijde gestaan, hoogachting hem betoond. Van Bonifacius' grootsten en vinnigsten vijand ontvangt hij een gelukwensch, waarin hijzelf met de overdrevenste lof wordt overladen, over zijn voorganger met de honendste bewoordingen wordt gesproken; en in plaats van diens eer eenigszins te redden — ware het slechts zooals Clemens V in nog moeielijker omstandigheden dit deed — snelt hij den koning reeds tegemoet om hem te geven, wat hij niet eens vraagt, verklaart zich zelfs bereid hem tegen wil en dank vrijspraak te geven van de kerkelijke straffen, die misschien hem mochten getroffen hebben.

Al namen wij de waarheid van dit verhaal aan, dan zouden wij toch zulk een gevolgtrekking niet maken. Het staat vast, dat Benedictus zóó zijn vrijspraak geven kon; eveneens, dat redenen

van voorzichtigheid hem hiertoe konden bewegen. De toestand van den H. Stoel was hachelijk, het H. College der kardinalen het onderling niet eens; waartoe Filips in staat was, had hij genoegzaam getoond; de driestheid, waarmede hij de pauselijke uitspraken had durven trotseeren, deed de grootste jammeren duchten voor de Kerk. Gewaagd zou het derhalve zijn om uit deze daad te besluiten tot zwakheid van karakter. Zeker echter gaan de Gallicanen en Gallicaansch gezinde schrijvers veel te ver, als zij uit deze handelwijze afleiden het goed recht van Filips en de schromelijke onrechtvaardigheid van Bonifacius. Het geven van straffen en het ontslaan er van toont dezelfde macht; en in het opheffen ligt volstrekt geen bewijs voor de onrechtvaardigheid der toegediende straffen.

Toch valt het niet te ontkennen, dat hier een moeielijkheid ligt, hoofdzakelijk daaruit voortkomende, dat de andere handelingen van Paus Benedictus, hoezeer zij ook het kenmerk dragen van zachtmoedigheid en vredelievendheid, toch niet minder getuigen van onverschrokken moed en krachtige, doortastende vastberadenheid.

In den loop van het vorige jaar schreef Paul Funke een zeer degelijke monographie van Benedictus XI [1]) en verspreidde een geheel nieuw licht over deze kwestie, daar hij ze in verband beschouwde met het *Registrum Benedicti XI,* in 1883 door Grandjean uitgegeven. Hoezeer wij in de hoofdzaak de gevolgtrekkingen van den geleerden schrijver tot de onze maken, meenen wij toch op één punt met alle bescheidenheid een voorbehoud te moeten maken. Dit voorbehoud betreft namelijk de bewering van Funke, dat de verzoening van Frankrijk met de Kerk door Benedictus XI, van de 16 eeuw af tot nu toe, op bovengenoemde wijze werd verhaald.

De eerste Continuator van Baronius *Annalen,* Bzovius, spreekt

---

[1]) *Kircheng. Studien, I: Benedictus XI,* Monographie v. Paul Funke.

er in het geheel niet van, dat Benedictus, *zonder er om gevraagd te zijn,* den koning zou ontheven hebben van de censuren; evenmin Spondanus en Od. Raynaldus. Het stuk, dat aanleiding tot die meening geeft, treffen wij het eerst aan in Dupuy: *Histoire du différend du Pape Boniface VIII et Philippe le Bel* (1655) onder de *Actes et Preuves,* gedagteekend 2 April 1304; Martene [1]) deelt het mede naar een hs. van Stablo, onder dagteekening van 5 April 1304; het wordt ook gevonden in de *Archives Nationales*: *Trésor de Chartres,* J. 490, n°. 768; ook Grandjean nam het op in een aanhangsel van het *Registrum.*

Eerst sedert dit stuk bekend was, schijnt men in de geschiedenis te hebben ingevoegd, dat Filips, *zonder er om gevraagd te hebben,* de absolutie der censuren ontving. In het begin schijnt men echter het bewuste schrijven niet zonder eenige achterdocht te hebben aangenomen; immers Mansi teekent, in een noot op Rayn. (ad ann. 1304, n°. 9) aan, dat hij toch van meening is, dat Filips wel degelijk om vrijspraak heeft gevraagd, ofschoon uitdrukkelijk wordt verzekerd, dat zij „non petenti" is gegeven. Toch verkreeg het stuk burgerrecht: niet slechts Mosheim, Natalis Alexander, Fleury, ook Rohrbacher, zelfs Tosti, Hefele en Hergenröther namen het op.

Damberger [2]) echter laat Filips den Schoone zich verontschuldigen en dringend vragen om formeele absolutie van alle censuren voor zich, zijne beambten en handlangers b.v. de Colonna's.

Ook Wensing [3]) vermoedt, dat verhandelingen zijn voorafgegaan, en spreekt niet onduidelijk zijne aarzeling uit, om het stuk als echt te erkennen.

De twijfel, door enkele geschiedschrijvers dus reeds geopperd,

---

[1]) *Vet.Script.* I, c. 1411.

[2]) *Synchron. Gesch.* XII, S. 517.

[3]) *Levens der Pausen,* XV, bl. 64.

wordt niet weinig versterkt door een anderen brief van 25 Maart 1304, in het aanhangsel van het *Registrum Ben. XI* voor het eerst gepubliceerd. In den brief van 2 (5) April wordt gezegd, dat de absolutie *onlangs* is gegeven („absolutio, quam tibi nuper absenti et non petenti.... impendimus"); in dien van 25 Maart wordt de koning werkelijk ontheven van alle censuren; vooral op dezen brief, die zulk een eigenaardig licht verspreidt op den volgenden, heeft Funke in genoemde studie opmerkzaam gemaakt, en onverholen spreekt hij zijn meening uit, dat beide stukken niet op de pauselijke kanselarij zijn vervaardigd en slechts het werk zijn van Filips. Hadden Mansi en ook Wensing kennis gedragen van dit stuk, waarin zoozeer alle bewustzijn van pauselijke waardigheid wordt gemist, zij zouden, naar onze meening, beide brieven voor onecht hebben verklaard en volkomen in strijd met het karakter van Benedictus XI. Wij geven de vertaling van beiden:

Benedictus Bisschop, Dienaar der dienaren Gods, aan onzen geliefden Zoon in Christus, Filips doorluchtigen Koning der Franschen heil en apostolischen zegen. Dan eerst besturen wij het scheepje van Petrus (wiens opvolger wij door goddelijke toelating zijn), als wij, naar ons vermogen, niet toelaten, dat iemand, die op dit schip was, er buiten bleef, als wij de gelegenheid ontnemen om er uit te gaan en, zoo wij kunnen, tegen hun wil hen er in houden; want daar de Schriftuur zegt: tenzij gij in het schip blijft, kunt gij niet gered worden [1]), is het zeker, dat buiten dit schip geen heil is en dat zij, die door dit schip niet worden gedragen, door de vloeden worden verzwolgen. En derhalve behoort het tot onzen herderlijken plicht op iedere wijze hulp te verleenen, opdat niemand het bovengenoemde schip verlate en, is hij er buiten geraakt, gelukkig er in worde teruggebracht.

Voorzeker, zeer beminde Zoon, sommigen zeggen, dat gij door verschillende vonnissen van excommunicatie zijt gebonden; zoodat, ware dit zóó, niemand er aan zou twijfelen, dat gij buiten dit schip

---

[1]) Eigenaardige zinspeling op Act. Ap. XXVII, 31.

u bevondt. *Daar wij voor u, uwe echtgenoote en kinderen in het middel willen voorzien, om op genoemd schip te blijven,* ontslaan wij u, uwe echtgenoote en kinderen, van alle vonnissen van excommunicatie, waardoor gij en zij, om welke oorzaak ook, gebonden wordt gehouden en nemen die geheel weg. Niemand is het geoorloofd deze vrijspraak te verkrachten of met vermetelheid tegen haar in te gaan. Mocht iemand dit wagen, hij wete, dat hij de verontwaardiging beloopt van den Almachtigen God en van de HH. Apostelen Petrus en Paulus. — Gegeven te Rome bij St. Petrus, 25 Maart, het eerste jaar van ons Pontificaat.

De tweede brief luidt:

Welke zorg van het herderlijk ambt ons aandreef, om u, zeer beminde Zoon te leiden, welke liefde van vaderlijke toegenegenheid tot uw heil de ingewanden onzer barmhartigheid jegens u bewoog, toont de absolutie van alle excommunicatiën, waardoor gij, om welke oorzaak ook, misschien gebonden werdt, en die wij u onlangs in uwe afwezigheid, *zonder dat gij er om vroegt,* in het bijzijn uwer gezanten hebben geschonken, u voorkomende in heilzame zegening. Wij verheugen ons dit gedaan te hebben, opdat uw bloed niet uit onze handen worde opgeëischt. Het spijt ons niet dit gedaan te hebben, ja zelfs wij moesten het doen; want wij zijn de plaatsvervanger van Hem, die den man, welke een groot gastmaal aanlegde, deed zeggen: ga naar de wegen en heggen en dwing hen binnen te komen, opdat mijn huis vol worde. Hierdoor toch hebben wij de gelijkenis vervuld, volgens welke hij, die honderd schapen had, er negen en negentig in de woestijn achterliet, naar het schaap ging, dat hij meende te zijn afgedoold, totdat hij het vond, en het verheugd op zijne schouderen legde. Zullen wij u dan niet dwingen om binnen te komen, zelfs dan als gij het niet zoudt willen? Zouden wij zulk een schaap als gij zijt, zoo edel, zoo voornaam, zoo voortreffelijk, achterlaten en u niet op onze schouderen terugvoeren?.. Verre zij van ons zulk een nalatigheid, zulk een verzuim: want wenden geneesheeren tegen wil en dank van de zieken somtijds geneesmiddelen aan, hoeveel te meer zijn wij dan niet verplicht dit te doen, daar wij door goddelijke beschikking de zorg van alle zielen op ons genomen hebben. Wie is zoo trotsch, dat hij den bisschop der stad en der wereld (Episcopus urbis et orbis!) zou

berispen om zijne nederigheid? Wie zoo vermetel, dat hij hem, van wien geschreven staat: de heiligheid der vergiffenis is van de glorie uitgegaan, zou laken, als hij vergiffenis schenkt? Wie bovendien zoo gestreng, dat hij zulk een heilzame toegevendheid zou bewaren in zijn gramschap of verbergen in zijn wreedheid? Voorzeker niemand, die den vrede bemint, de rust der onderdanen begeert en de kalmte der Kerk verlangt. Ontvang derhalve met eerbied, als een gehoorzame zoon, deze gunst van ons of liever van God, wiens plaats wij op aarde bekleeden; word daardoor nederig en voorzichtig; geloof uwen Vader en keer u tot gehoorzaamheid aan de Kerk, die u heilzaam en eervol is, vastelijk hopende, dat wij niet anders van u verlangen dan uw heil en de glorie van uw rijk. Beschouw, o Zoon, hoe Joas, koning van Juda, gelukkig leefde en zich goed gedroeg, zoolang hij den raad en de lessen volgde van den Hoogepriester Jojadas; zoodra hij dit achterliet, werd hij met smaad overladen en viel door het zwaard der zijnen. Luister derhalve naar uwen Vader en leen uw oor aan zijn gelijkenissen; zoo zal door Gods hulp uw rijk versterkt worden en gij met roem op aarde verheven worden. Wij hebben hierom uw gezanten met vreugde ontvangen, *zeer gaarne uw brief gelezen*, die uw gezanten uit naam Uwer Hoogheid hebben aangeboden. — Gegeven te Rome bij St. Petrus, 5 April, het eerste jaar van ons Pontificaat.

Alvorens beide brieven aan een critisch onderzoek te onderwerpen, moeten wij eene zeer gewichtige bemerking laten voorafgaan: deze twee stukken, die elkander aanvullen en waarvan men ten allen tijde de groote waarde moet hebben erkend, worden niet aangetroffen in het *Registrum* van Benedictus XI: Grandjean geeft ze ook alleen op in een appendix. Zeer gewichtig noemen wij deze bemerking; want, is het waar, dat het in het algemeen niet veel bewijst, als een feit niet wordt vermeld, een stuk niet wordt gevonden, m. a. w. dat een argumentum negativum niet veel waarde heeft, geheel iets anders is dit ontbreken toch, wanneer met zorg een officieel register wordt aangelegd en bijgehouden. Mist men in zulk een geval stukken, dan komt vanzelf de vraag op, hoe zijn die verdwenen? hoe konden ze verdwijnen? Het belangrijkste in de regeering van Bene-

dictus XI is de verzoening met Frankrijk; en de stukken, die hierop betrekking hebben, worden niet allen gevonden! Moet hier gedacht worden aan nalatigheid of aan een ongelukkig toeval? Moeielijker wordt het, opzet te veronderstellen, bij wien dan ook; gesteld, de Paus heeft om de een of andere reden die stukken niet willen laten registreeren, zouden de kardinalen hiermede tevreden zijn geweest, vooral zij die als Franschgezind bekend stonden en zich lieten gelden? Meer nog! Kort na 's Pausen overlijden werd door zijn opvolger eene revisie gehouden van het *Registrum*, en dat wel op uitdrukkelijk verzoek van den Franschen koning; zou nu Filips zelf geen aanmerking er op gemaakt hebben, dat juist de twee stukken gemist werden, die hem zoo treffend rechtvaardigden voor de publieke opinie? Voorzeker, is dat argument misschien niet sterk genoeg om de beide brieven voor onecht te verklaren, het heeft kracht genoeg om ons vertrouwen op de echtheid te schokken en ze met een zekere achterdocht te ontvangen. En die achterdocht wordt niet minder, als men ze aandachtig overleest en vergelijkt met andere stukken van dezelfde soort.

Wij maken geen aanmerking op het verschil van stijl; dit toch zou eenigszins kunnen worden verklaard door de buitengewone omstandigheden, waarin ze zijn geschreven. Maar wie neemt aan, dat de Paus zoo uitvoerig, zoo gewrongen aan een middeleeuwsch vorst de gevolgen der excommunicatie zal uiteenzetten, en na dit gedaan te hebben, *het doel der excommunicatie als reden zal opgeven voor de vrijspraak, die hij verleent?* Een vrijspraak, die gegeven wordt niet van een wezenlijke excommunicatie, maar van eene vermeende? „*Sommigen zeggen, dat gij gebannen zijt: en, als dit zoo was*"? Maar wie kon wel beter weten, dat de Paus Filips geëxcommuniceerd had, dan de opvolger van dien Paus zelf? Of doet misschien de publieke opinie in den ban, en geeft de Paus daarvan een absolutie?

In welk licht verschijnt nu ook de brief van 2 April, die een

bevestiging en verklaring is van den vorigen, en waartegen Mansi reeds bezwaren opperde? De Paus geeft ten eerste opheldering aan den koning, waarom hij hem ontslagen heeft: niet uit apostolische goedertierenheid deed hij zulks, maar uit plichtgevoel; ja, zelfs dan, als Filips weigeren zou de absolutie aan te nemen, zou toch 's Pausen plicht vorderen die te geven. Wij teekenen nog aan, dat het hier heet: „*de absolutie van alle excommunicatiën, waardoor gij, om welke oorzaak ook, gebonden zijt*" in plaats van: „*men zegt*" in den eersten brief. Ten anderen: de Paus verdedigt zijn handeling tegen een ieder, die haar bevreemdend zou mogen vinden: maar als de „*Episcopus urbis et orbis*" dan meende, dat het eerste stuk (dat toch spoorloos verdween) zulk een opspraak zou verwekken, waarom droeg hij er dan geen zorg voor, dat die tweede brief algemeen bekend werd?

Vergelijken wij nu beide brieven met andere stukken van dezelfde soort, dan treft voor alles de wijze, waarop de Paus zijne absolutie motiveert; en het blijkt bovendien niet onduidelijk, dat eigenlijk de brieven van 25 Maart en 2 April tamelijk overbodig waren.

Men maakt zich dikwijls een geheel valsche voorstelling van de verhouding, waarin Filips de Schoone stond tot de Kerk bij de troonsbestijging van Benedictus XI; men doet het voorkomen, alsof Bonifacius VIII den ban over den Franschen koning uitdrukkelijk had uitgesproken. Péries b.v. in zijn werk: *La Faculté du Droit dans l'ancienne Université de Paris* (1890) schrijft met onverklaarbare lichtzinnigheid: „On se rappelle l'excommunication du roi de France et les tentatives qu'il [Boniface VIII] fit pour le déposséder du pouvoir". Het feit is echter, dat Filips nooit door Bonifacius volgens kanoniek recht *nominatim* werd geëxcommuniceerd; de excommunicatiebul *Per processus nostros* [1]) is door kardinaal Jean Lemoine wel met twee

[1]) Rayn. ad ann. 1311, n°. 39.

andere bullen naar Frankrijk gebracht, maar is daar nooit uitgevaardigd (vgl. Hefele VI, S. 354 — Christophe, *Histoire de la Papauté dans le XIV Siècle*, I, p. 134). Evenmin werd de bul *Super Petri solio* afgekondigd [1]).

Toch had Filips wel degelijk *ipso facto* de censuren beloopen, door zijn gewelddadigheden tegen de Kerk, het verbod van geld en kostbaarheden uit het land te voeren (waardoor hij vooral den H. Stoel wilde treffen), het beletten van de reis naar Rome, het tegenwerken van het Concilie enz. Om den vrede met Frankrijk en diens koning te herstellen, was niets anders noodig dan de censuren op te heffen, en het decreet, waardoor dit plaats had, vinden wij dan ook werkelijk in het *Registrum* van Benedictus XI (No. 1251), gedagteekend 13 Mei 1304. Hierin verklaart de Paus aan zijn beminden zoon Filips, dat hij met een vaderlijk verlangen haakt naar het welzijn van hem en van zijn rijk; dat hij met Gods hulp de beletselen wil wegnemen, die dit in den weg staan en gaat dan voort: „Sinds lang heeft mijn voorganger Bonifacius VIII, *gelijk dit van uw kant ons werd uiteengezet*, sommige processen gevoerd en vonnissen geveld tegen u, uw rijk, uwe raadgevers enz.... Wij nu, die er naar verlangen, dat bij God en bij de menschen de koninklijke waardigheid verheven worde, begeerig om te zorgen voor u, uw rijk enz..... en opdat, onder voorwendsel dier processen en vonnissen, in het geestelijke of tijdelijke u of hen geen ongeluk dreige, heffen op en vernietigen enz. alle processen" enz.....

Met andere woorden: Paus Benedictus wil den *status quo ante* in Frankrijk herstellen. Met den stand van zaken is hij zeer goed bekend, bovendien heeft de koning hem dien sinds lang laten uiteenzetten: hij wenscht gebruik te maken van zijn macht, om de koninklijke waardigheid (die door Filip's schandelijk gedrag zoozeer in achting was gedaald) in eere te her-

---

[1]) Rayn. l. c. n°. 44.

stellen, en wil bijzondere zorg wijden aan hem en zijn rijk, en heft daarom alle vonnissen op, die tegen hem en de zijnen waren uitgesproken. Van het begin tot het einde vindt men hier den strengen rechtsvorm; door zich hieraan stipt te houden worden de zinnen ingewikkeld, zooals men dit ook aantreft in dergelijke stukken van Benedictus XI; overigens gaat hij recht op de zaak af, geeft de beste beweegredenen voor zijn handelwijze, gebruikt de grootste omzichtigheid, maar verklaart tevens duidelijk, wat hij den koning terugschenkt. Hier geen zoeken naar woorden om de beteekenis der excommunicatie uit te leggen, geen aarzelen om het *men zegt*, geen onbekendheid met zaken, die hij het beste weten kon, zooals in den brief van 25 Maart; hier geen pijnlijk zoeken naar redenen, om den koning en zich zelven te verontschuldigen, geen bestraffing van iemand, die zijn handeling mocht laken, zooals in den brief van 2 April; Benedictus veronderstelt de geldigheid der vonnissen door Bonifacius uitgesproken, en van dezelfde macht, waarmee deze zijn geveld, maakt hij gebruik, om ze weder op te heffen.

Niet anders heeft hij ook gedaan met de andere corporatiën, die door zijn voorganger waren gestraft. De kerkelijke personen, barons, edelen worden op dezelfde wijze ontheven van de straffen; en hun handelingen, die door de censuren ongeldig waren, worden gerevalideerd (No. 1253). Reeds had hij den 18 April hetzelfde gedaan voor de magisters en doctoren, die gesuspendeerd waren (No. 1255), en voor de kapittels, die hun stemrecht hadden verloren (No. 1256); den 13 Mei hief hij, wederom op dezelfde wijze, het interdict op voor Pamiers (No. 1257) en voor Lyon (No. 1258), en de kerkelijke straffen voor hen, die niet op het Concilie waren verschenen (No. 1259), en voor Petrus Flotte (No. 1260); den 14 Mei schenkt hij den koning verlof om voor twee jaar de tienden te heffen ter verbetering van de door hem vervalschte munt. Men leze aandachtig deze stukken over, vergelijke ze met de twee genoemde brieven, en men zal moeten

bekennen, dat deze laatste terecht geen plaats in het *Registrum* kunnen innemen.

Tot nu toe zagen wij derhalve Benedictus XI op eene andere wijze dezelfde beginselen van het recht voorstaan, die Bonifacius VIII zoo krachtig had gehandhaafd. De omstandigheden zijn wel is waar veranderd en daarmede ook de manier van handelen, maar in beginsel blijft de Paus lijnrecht staan tegenover den geweldenaar Filips den Schoone; door zijn concessie maakt Benedictus, wat Bonifacius reeds vroeger eveneens had voorgesteld [1]), dat de koning thans op geoorloofde wijze doet, wat hij tot nu toe ongeoorloofd heeft gedaan; met mannelijke onverschrokkenheid en apostolische vrijmoedigheid houdt hij de nagedachtenis zijns doorluchtigen voorgangers in eere, en wie haar hebben trachten te bezoedelen zal ook hij straffen naar zijn vermogen en op zulk eene voorbeeldige wijze, dat tot in de verste tijden zijn krachtig, forsch protest tegen deze snoodheid zal weerklinken.

Neen, de brieven van 25 Maart en 2 April zijn niet van Benedictus XI. Zijn karakter, in zoover dit ons bekend is, en de verhouding, waarin hij steeds tot Bonifacius stond, zijn hiermede niet in overeenstemming te brengen. In den eersten brief straalt onmiskenbaar een zekere verlegenheid door: Benedictus heeft van zijn voorganger een weinig benijdenswaardige erfenis ontvangen en weet niet, hoe hij zich ten opzichte van den machtigen vorst heeft te gedragen; Bonifacius' zaak openlijk afvallen kan hij natuurlijk niet, maar heimelijk keurt hij toch diens handelingen af en stelt zich voor als weinig op de hoogte van de oneenigheid des konings, wiens vriendschap hij ten zeerste zoekt. In den tweeden brief is niets natuurlijk dan het slot, waar gewezen wordt op het voorbeeld van koning Joas en den Hoogepriester Jojadas; dit schijnt dan ook de meeste geschied-

---

[1]) Dupuy, p. 77.

schrijvers, die slechts kennis droegen van dezen tweeden brief, bewogen te hebben hem voor echt te houden; want al het overige is zoo verdacht mogelijk. De Paus vat moed, wordt zelfs verontwaardigd tegen de vrienden van Bonifacius; en wel prijst hij niet openlijk diens vijanden, maar zegt toch, dat hij 's konings brief *zeer gaarne* heeft gelezen. En welken brief? Den gelukwensch, door de Fransche gezanten bij 's Pausen troonsbestijging overhandigd. Het loont de moeite dezen in zijn geheel te lezen bij Bzovius (ad ann. 1303) of bij Dupuy (*Preuves*, p. 205). Raynaldus, Natalis Alexander schijnen het geheel niet gaarne onder de oogen der lezers te hebben gebracht. Hoog opgedreven is daarin de vleitaal voor Benedictus, diep verlagend tevens voor Bonifacius: daar durft Filips onbewimpeld spreken van de boosheid van den aanvoerder, den huurling, die de Kerk aan den rand van den afgrond heeft gebracht; hemelhoog wordt Benedictus geprezen en de vreugde geschetst der katholieken, wier geloof verduisterd was door de dwaze handelingen van den overleden Paus, door zijn afschuwelijke werken en zijn verderfelijke voorbeelden.

Men kan zich Benedictus zoo zachtmoedig en toegevend voorstellen als slechts mogelijk is, die lof moet zijn ootmoed toch hebben gekwetst, die laster van zijn voorganger hem diep gegriefd, beide in éénen brief vereenigd zijn verontwaardiging hebben opgewekt. Het is waar, de toestand, waarin de H. Stoel verkeerde, was hachelijk, en de ware gevoelens zijns harten kon de Paus op dit oogenblik niet uitspreken: maar waar vinden wij hier den tact, dien hij bij andere gelegenheden aan den dag legde? Men vergelijke b. v. in het *Registrum* No. 1261, waar hij den bisschoppen, abten enz. gelast gedurende twee jaar de tienden aan den koning op te brengen: met welk een omzichtigheid drukt hij zich niet uit over de schandelijke muntvervalsching des konings, maar ook tegelijk met welke vaderlijke liefde smeekt hij, alvorens te bevelen, dien last op te nemen en wijst hij op het voordeel,

dat uit dien druk voor de kerk van Frankrijk volgen kan? Goedhartig kon hij zich betoonen, maar den eerbied voor zijn voorganger verloochenen kon hij niet!

Toen hij nog Generaal zijner Orde was, had hij reeds gelegenheid gehad op te merken, hoe omtrent sommige voorschriften van Bonifacius VIII, door het stoken der Colonna's en niet het minst door de liefkoozingen van Filips, verdeeldheid was ontstaan, en men zich begon aan te sluiten bij de partij van den Franschen koning. Hoe zorgde hij toen voor de eer van Paus Bonifacius?

Aan het Capitulum Generale, dat in 1297 te Venetië werd gehouden, schreef hij [1]):

Eert voor alles den H. Vader, onzen Heer Bonifacius, door Gods Voorzienigheid Opperpriester, als den waren Plaatsvervanger van Christus op aarde en den wettigen Opvolger van den H. Petrus den Vorst der Apostelen; verfoeit als ijdel en heiligschennend wat door sommigen wordt gedaan en gesproken tegen diens waardigheid of staat. In de kwelling, die sommigen tegen den H. Stoel en den Opperherder sinds onlangs pogen te veroorzaken, moet gij voor het Huis des Heeren u stellen als een onverwinbare muur, als godvruchtige en dankbare zonen de eer beoogen van de apostolische waardigheid.

En ten gevolge van dit schrijven gaf hetzelfde Capitulum het volgende voorschrift.

Daar wij volgens onzen staat den vrede der Kerk steeds naar onze krachten moeten bevorderen en verdedigen, gelasten wij uitdrukkelijk aan alle broeders, uit kracht der gehoorzaamheid, dat niemand het wage, in het geheim of in het openbaar, te raden, te helpen, te begunstigen hen, die opgestaan zijn tegen onzen Heer, den Opperpriester Bonifacius en de Roomsche Kerk; bovendien bevelen wij en leggen uitdrukkelijk op, dat zij, in openbare predikatien en als dit geschikt zal kunnen geschieden, leeren en standvastig volhouden, dat Bonifacius waarlijk Paus is, de Opvolger van den H. Petrus en de Plaatsvervanger van Jesus Christus.

Is hij na zeven jaar dit vergeten en neemt hij nu zelfs *gaarne*

[1]) Martene, *Thes. Anecd.* IV, c. 1867.

de laaghartigste smaadredenen aan, tegen zijn doorluchtigen voorganger uitgesproken? Onder doodzonde verplicht hij zijne broeders den Paus te eeren als hun Vader, te strijden voor zijn eer, en *met graagte* neemt hij zelf den laster aan, uit den mond van Filips? Waren deze twee brieven uit zijn pen gevloeid, zou men dan in plaats van hem zwak en kortzichtig te noemen, niet veeleer denken moeten aan karakterloosheid? Maar wanneer heeft Paus Benedictus den naam van karakterloos verdiend?

Nog Generaal zijner Orde zijnde, was hij aan Bonifacius bekend geworden als een voorstander van den H. Stoel, en deze koos hem daarom uit als gezant, om tusschen Frankrijk en Engeland den vrede te bewerken; iets later benoemt hij hem tot kardinaal en prijst hem in zijn aanstelling als iemand, die door een loffelijke faam als met de uitstekendste deugden versierd wordt geprezen. Die persoonlijke hoogachting voor Nicolaas Bocasini verminderde niet, toen de Paus hem meer van nabij had leeren kennen; hij droeg hem den last op om als *legatus a latere* vrede te stichten in Hongarije en teekende bij die gelegenheid ook zijn karakter:

Acht gevende dat de Allerhoogste, de uitdeeler der genaden, u heeft verheven door groote wetenschap, de gave der voorzichtigheid, eene bevallige omzichtigheid, eenen uitstekenden ijver en vele andere deugden, bovendien kracht en sterkte op uwe schouderen leggende, om tot lof van zijn naam herhaalde malen zware lasten te dragen, terwijl wij ook vertrouwen stellen op uwe verdiensten, benoemen wij u, op raad onzer broeders, tot engel des vredes, ofschoon gij bij den Apostolischen Stoel om uw voortreffelijke raadgevingen zeer noodzakelijk zijt en wij eenigszins tegen onzen zin de tegenwoordigheid missen van zulk een man.

Uit de geschiedenis derhalve kennen wij Benedictus als een man, vol eerbied voor den H. Stoel, aan het hoofd zijner Orde strijdende voor de rechten van het Opperhoofd der Kerk, om de billijkste redenen deelende in de persoonlijke vriendschap des

Pausen. Zijne edele manmoedige houding te Anagni geeft blijk van zijn onverschrokken moed en vastheid van karakter: daar werd oproer gestookt door de Fransche gezanten; daar stormde Nogaret met het Fransche vaandel los op het pauselijk paleis; daar werden deuren en vensters gerammeid door Sciarra Colonna en het gepeupel; en terwijl alle kardinalen verschrikt de vlucht hadden genomen, plaatsten Petrus van Sabina en Nicolaas Bocasini alleen zich aan de zijde van den heldhaftigen Paus. Toen het grootste gruwelstuk der middeleeuwen tegen het pauselijk gezag werd gepleegd, toonde zich zijn vorige moed in een nog glansrijker licht en, ondanks den fellen haat, dien de Fransche koning Bonifacius (Benedictus Caetano) toedroeg, aarzelde hij niet, na zijne verkiezing diens naam (Benedictus) aan te nemen. Deze feiten veronderstellen een karakter, dat met de twee brieven, die op zijn naam werden uitgegeven, niet in overeenstemming gebracht kan worden.

In bovengemelde studie maakte Funke nog op ééne zaak opmerkzaam, die onzes inziens alle aandacht verdient: Filips de Schoone heeft de nagedachtenis van Bonifacius VIII willen schandvlekken op een Algemeen Concilie, en Paus Benedictus XI heeft hem dit zijdelings, maar op eene ondubbelzinnige wijze geweigerd. De houding van den Paus tegenover den Franschen koning wordt hierdoor zeer duidelijk en zijn karakter doet zich van de gunstigste zijde kennen.

In den eersten twist van Filips met Bonifacius VIII wordt de moeielijkheid niet gemaakt, dat Bonifacius geen Paus zou zijn en een Algemeen Concilie dit bevestigen moest; wel weigerde de Fransche koning hem, in 1298, in zijne hoedanigheid van Paus te erkennen als scheidsrechter: het verdrag tusschen Filips en den koning van Engeland werd geteekend door Bonifacius, onder den naam van Benedictus Caetano; maar de koning maakte geen bezwaar er tegen, dat de Paus zijne uitspraak

bevestigde met apostolisch gezag. Woelingen echter waren er in Frankrijk en van de ernstigste soort. Zooals blijkt uit het proces, onder Clemens V tegen Bonifacius VIII gevoerd, hadden de Colonna's en anderen in 1297 reeds Filips aangespoord, te werken voor het bijeenroepen van een Algemeen Concilie tegen den Paus; maar zelfs op de vergadering van 10 Febr. 1302, toen de graaf van Artois de bul *Ausculta fili*, door Jacques Lenormand overgebracht, in het vuur wierp, werd deze vordering nog niet vernomen, ofschoon zich hier reeds niet onduidelijk een schismatieke geest openbaarde; immers de brief, door den adel en het volk aan de kardinalen geschreven, vermeed zorgvuldig Bonifacius VIII Paus te noemen. Nadat op het einde van 1302 den Paus was verklaard, dat Filips hem niet meer als scheidsrechter wilde erkennen, trad 12 Maart 1303 eindelijk Willem van Nogaret in den staatsraad op met beschuldigingen tegen den indringer en valschen Paus Bonifacius, den simonist, roover en ketter, en verzocht den koning de samenroeping van een Algemeen Concilie in vereeniging met de prelaten en den Paus te bewerken. Een zelfde verzoek werd 30 Juni voorgesteld door Willem du Plessis (Blasian) op een vergadering van 30 bisschoppen, verschillende barons en rechtsgeleerden; hier nam de koning de beschuldigingen aan, appelleerde op een Algemeen Concilie en op den toekomstigen Paus; schoorvoetend en onder voorbehoud stemden de aanwezige bisschoppen in; door alle mogelijke middelen werden de universiteit van Parijs, de kapittels, de kloosters tot toestemming overgehaald en gedwongen; 700 adressen van adhesie, door de Fransche commissarissen gemaakt, moesten den geest vertolken van het geheele koninkrijk; wie tegen 's konings eisch zich verzetten, werden verbannen. Een weerklank van wat op beide vergaderingen was gesproken hooren wij uit den mond van Nogaret te Anagni, toen hij met Sciarra Colonna 's Pausen veiligheid belaagde.

Dit was derhalve het antwoord, door het Fransche hof gegeven

aan Paus Bonifacius, die als Opperhoofd der Kerk, zich had verplicht gevoeld het bestuur des konings te laken. De Paus plaatste zich op het standpunt van het kerkelijk en van het algemeen erkend recht in de middeleeuwen, en op dien grondslag verdedigde hij de rechten der Kerk niet alleen, maar beschermde hij ook de vrijheid van het volk tegen het tyrannieke drijven van den koning. Deze beriep zich slechts op gewoonten, waarvan het rechtelijk bestaan door Bonifacius werd betwist en ontkend, en die nooit door 's konings legisten genoegzaam zijn verdedigd. In welke richting deze raadgevers hun vorst heenstuwden, toonen onder anderen de gedenkschriften van Pierre Dubois; uit de beginselen van het Romeinsche recht maakte deze gevolgtrekkingen, die de eischen van Frederik Barbarossa ver achter zich lieten: het keizerrijk van Constantinopel en ook de Kerkelijke Staat moesten met Frankrijk worden vereenigd, de kerkelijke goederen geseculariseerd en den Paus eenvoudig een jaarwedde worden toegekend! Hetzelfde denkbeeld ontwikkelde deze legist na den dood van keizer Albrecht (1 Mei 1308): de keurvorsten moesten door den Paus worden afgezet en Duitschland met Frankrijk vereenigd worden [1]). Al mocht Filips deze plannen niet voor verwezenlijking vatbaar houden, zijn gezant Petrus Flotte (zooals sommigen beweren) dorst aan Bonifacius openlijk verklaren, dat macht boven recht ging [2]); en om dit op eene ontzettende wijze te staven, werd de wettigheid van Bonifacius geloochend en een beroep gedaan op een Algemeen Concilie! Wel mogen alle gevolgtrekkingen toen, zeker door de meesten, niet gemaakt zijn, uitteraard moest zulk een beroep leiden tot de loochening van ieder kerkelijk gezag; de geschiedenis leert, hoe schismatieken honderden jaren lang ditzelfde appèl aanteekenen en zoo voortgaan met de eenheid der Kerk te verscheuren.

---

[1]) Hefele-Knöpfler, *Conc. Gesch.* VI, S. 426.

[2]) Spondan, ad ann. 1310, n°. VII.

Een schisma derhalve dreigde Frankrijk van Rome af te scheuren; het eerste, het voornaamste werk van Bonifacius' opvolger moest zijn, dit onheil te voorkomen en af te weren, en te weinig is tot nu toe acht er op geslagen, dat Benedictus dit niet slechts deed, maar ook op eene wijze, die zijn roem als voortreffelijk Paus voor altijd had moeten buiten twijfel stellen.

Reeds voor de pauskeuze had Nogaret te Rome in tegenwoordigheid van notarissen verklaard te protesteeren tegen iederen Paus, die door vrienden van Bonifacius mocht gekozen worden; waarschijnlijk om de vriendschappelijke betrekking, waarin Nicolaas Bocasini vroeger tot den Franschen koning stond en om de gunstige geruchten, die van hem verluidden, scheen Filips tevreden te zijn met zijne keus; aanstonds echter (wij hoorden het Dupuy reeds mededeelen) liet hij door den bisschop van Toulouse den gezant waarschuwen, van iedere beweging zich te onthouden, daar hij misschien anders 's Pausen vredelievende bedoelingen zou tegenwerken. Nogaret vertrok dan ook spoedig van Rome en maakte Filips bekend met den gunstigen toestand, dien hij had waargenomen; de noodige voorbereidselen werden gemaakt, altijd in den bekenden geest van het Fransche hof.

Intusschen was nog altijd in Rome een ander Fransch gezant, Petrus Peredo, Prior van Chiesa, die reeds tijdens het leven van Bonifacius een gedenkschrift wilde indienen, waarin de handelingen van dien Paus scherp werden gehekeld of liever geheel afgekeurd, en waaruit eveneens de bedoeling bleek, dat men hem niet meer als Paus wilde erkennen. Bij den dood van Bonifacius hield zijne lastgeving op, maar een ander stuk werd nu door hem vervaardigd en ingediend, waarin het bijeenroepen van een Algemeen Concilie werd verlangd; Paus Benedictus legde het ter zijde, omdat het ieder officieel karakter miste en alleen de meening weergaf van Peredo en diens geestverwanten.

Op het einde van Februari 1304 waren de beraadslagingen in Frankrijk zoover gevorderd, dat Mercueil, Belleperche en Du

Plessis den last ontvingen, den ons reeds bekenden gelukwensch uit 's konings naam over te reiken en nog andere zaken te Rome te behandelen, onder anderen het bijeenroepen van een Concilie te verkrijgen, ter veroordeeling van Bonifacius. Nog niet genoeg! Toen zij hun last vervulden, waren twee andere Fransche gezanten, Willem de Chatenay en Hugo de Celles, bezig tweedracht te zaaien in het H. College, wat hun gedeeltelijk ook gelukte; reeds den 8 April gaven vijf kardinalen een notarieele verklaring, dat zij met alle krachten zouden werken voor het Concilie, maar ook vijf andere, Mattheus en Franciscus Orsini, Leonardus Patrassi, de trouwe Petrus Hispanus en Theodorus Raineri, verklaarden eveneens, dat zij steeds voor de eer en het voordeel van Frankrijk en diens koning waren ingenomen, dat echter de gestelde eisch in tegenwoordigheid des Pausen voor het consistorie was gebracht, en de Paus geantwoord had, dat hij de zaak rijpelijk zou overwegen; onvoorwaardelijk zouden zij aan zijn oordeel zich onderwerpen. Na eenigen tijd waren van de 17 kardinalen er 7 gewonnen voor het plan des Franschen konings.

Zoo waren dan Filips' agitatiën in Frankrijk, zijn kuiperijen in Italië in volle werking, toen Benedictus XI besloot Frankrijk te verzoenen met de Kerk en het door den koning zoozeer gewenschte Concilie te verijdelen. Den 18 April 1304 won hij de doctoren der universiteit en de kapittels door hen hun rechten weer te schenken; eerst den 13 Mei daaropvolgende, toen de stemming voor Rome reeds gunstiger was, ontsloeg hij allen, die in Frankrijk door kerkelijke censuren mochten zijn getroffen; zelfs de nagedachtenis van Petrus Flotte werd hersteld, ook Willem du Plessis in genade aangenomen; alleen Willem van Nogaret was van de algemeene amnestie uitgesloten, in twee verschillende bullen behoudt de Paus zijn absolutie „*specialiter*" zich voor. Dit „*Gulielmo de Nogareto milite, cujus absolutionem nobis specialiter reservamus, dumtaxat excepto*", tot tweemaal toe op het

einde dier bullen herhaald, zelfs in de bul, waarin de koning van de censuren wordt ontheven, heeft iets beteekenisvols, iets dreigends. Nogaret, 's konings trouwste vriend, raadsman en beschermeling, die in zijn dienst zich het onvermoeidst getoond had, het meest had aangedrongen op het houden van een Concilie, het ijverigst er voor gewerkt had, hij alleen wordt uitgesloten van de verzoening! Zal dan op hem als op een zondenbok alle schuld geladen worden en Benedictus in hem den koning treffen? De volgende feiten noodzaken ons hier een bevestigend antwoord te geven. Den 7 Juni vaardigt Paus Benedictus de bul *Flagitiosum scelus* uit, waarin Nogaret als eenige Franschman en nog 15 Italianen tegen het feest van Petrus en Paulus ter verantwoording worden geroepen en Bonifacius nagedachtenis hoog in eere wordt gehouden.

De eerlooze misdaad en de misdadige eerloosheid, die sommige booswichten, tot het laagste schelmstuk in staat, met de grootste trouweloosheid begingen tegen den persoon van onzen voorganger Bonifacius VIII z. g. — hebben wij om billijke redenen tot nu toe uitgesteld te straffen; maar langer kunnen wij het niet dulden zonder op te staan, of liever zonder dat God zelf in ons opstaat, om zijn vijanden uiteen te drijven; dat zij, die Hem haten, vluchten voor zijn aanschijn; dat zij uiteengedreven worden, zeggen wij, dat zij omvergeworpen worden als Jericho, zoo zij niet in waarheid boetvaardigheid doen zooals Ninive op Jonas' prediking.

Toen immers voor eenigen tijd Bonifacius te Anagni, zijn eigen geboorteplaats, met zijn hof zich ophield, hebben eenige zonen des verderfs, eerstgeborenen van den Satan, leerlingen der ongerechtigheid, alle schaamte afgelegd, allen eerbied weggeworpen. Willem van Nogaret, Raynaldus van Supino enz., handlangers eener partij, namen hem gewapenderhand gevangen op eene vijandelijke, beledigende wijze; onderdanen hunnen bisschop, kinderen hunnen vader, vasallen hunnen leenheer; goddeloos sloegen zij aan hem de hand, driest verhieven zij het hoofd, stietten schandelijk de vreeselijkste godslasteringen uit; en tegelijkertijd werd door de deelgenooten dier partij en anderen de schat der Roomsche Kerk geweldadig geroofd, misdadig weggevoerd. Dit geschiedde in tegenwoor-

digheid van velen, in het openbaar, kennelijk, onder onze oogen; hier vindt men de misdaden van majesteitschennis, hoogverraad, heiligschennis (te straffen volgens de Lex Julia: *De vi publica*, Cornelia: *De sicariis*), kerkering op eigen gezag, roof, diefstal en andere gruwelen, die hieruit volgen, bovendien nog van felonie! Wij stonden verstomd! Wie is zoo wreed, dat hij zijn tranen kon weerhouden? Wie zoo vol haat, dat hij geen medelijden hebben zou? Hier werd de veiligheid geschonden, de vrijheid aangerand! Zijn eigen vaderstad bood hem geen zekerheid, zijn huis geen toevluchtsoord meer! Het Opperpriesterschap werd onteerd en bij het gevangennemen van haar Bruidegom de Kerk zelf in zekeren zin gevangen! Welke plaats zal nu nog veilig zijn? Wat zal onschendbaar zijn, nu de Roomsche Opperpriester is aangerand? O niet uit te boeten misdaad! O ongehoorde gruwel! O ongelukkig Anagni, dat zulke dingen in u toeliet! Dauw noch regen bevochtige u! Zij dalen neer op andere bergen en mogen u voorbijgaan! Want de sterke is gevallen en die met kracht omgord was overwonnen, terwijl gij het zaagt en kondt verhinderen! O allerongelukkigste belagers, welke niet (zooals wij het willen doen) Koning David hebben nagevolgd, die de hand niet wilde uitstrekken tegen den Gezalfde des Heeren, zijn vervolger, zijn mededinger, omdat gezegd was: „Raakt mijn Gezalfden niet aan!", en die rechtvaardig met het zwaard deed straffen wie tegen hem uittrok! Onuitsprekelijke smart, beklagenswaardig feit, verderfelijk voorbeeld, onuitwischbare ramp, openlijke schanddaad! O heilige Kerk slaak klaagtonen, bevochtig uwe wangen met uwe tranen, dat uwe zonen van verre komen en uw dochters opstaan aan uwe zijde, om u te helpen in uwe billijke wraak!

Maar, omdat geschreven staat: „Rechtvaardig vonnis heb ik geveld, en de eer des konings vordert het vonnis", willen ook wij over voornoemde personen zoo vonnis vellen (wat tot onze eer behoort), dat wij geenszins van de rechtvaardigheid afwijken. Derhalve met inachtneming van den rechtsvorm (zooals dit geschiedt in openlijk bekende zaken) verklaren wij, op raad van onze broeders, in, tegenwoordigheid van deze groote menigte, dat bovengenoemden, met name uitgedrukt, en de andere deelgenooten, die in eigen persoon dit tegen meergenoemden Bonifacius deden te Anagni, en allen, die hierin hulp, raad of gunst betoonden, de door den canon

uitgesproken excommunicatie beloopen hebben; wij dagen hen vóór het feest van St. Petrus en Paulus voor ons te verschijnen, om ons rechtvaardig vonnis te hooren en aan onze bevelen zich nederig te onderwerpen.

In dit gedenkwaardig stuk spreekt de gramschap, de verbolgenheid, de verontwaardiging van den zachtmoedigen Benedictus. Het eerlooze feit wordt voor altijd gebrandmerkt in de geschiedenis; hier wijkt hij af van den gewonen vorm zijner andere bullen en klaagt op tragisch lyrischen toon over de gepleegde schanddaad; in schitterende glansen verschijnt voor hem de zoo gehoonde Bonifacius, de sterke, met kracht omgord, de Gezalfde des Heeren. Niet alleen als rechter, ook als ooggetuige spreekt hij. Op dit vonnis is geen hooger beroep! Waar blijft hier nog een schijn van mogelijkheid om Bonifacius' nagedachtenis te laten schandvlekken? Waar een beroep op een toekomstig Concilie? Als het waar is (en wie kan daaraan twijfelen?), dat Filips in zijn eer hersteld wilde worden door de onteering van Bonifacius, dan is deze bul de formeele weigering, door Benedictus uitgesproken. Ook dorst Nogaret den 29 Juni niet voor den Paus verschijnen, om zijn vonnis aan te hooren of om zich te verantwoorden; hij verscheen eerst bij diens opvolger, Clemens V, trad toen met de verregaandste onbeschaamdheid op, om zich voor te stellen als een werktuig in Gods hand, door Bonifacius zelf reeds onschuldig verklaard, daar hij een Gode welgevallige daad had verricht en toonde zich zoo in werkelijkheid een *zoon des verderfs*! Maar ook Paus Clemens was overtuigd van zijn schuld, daar hij hem op herhaald verzoek van Filips eindelijk, 27 April 1311, wel vrijsprak, doch tevens hem verplichtte zijn leven lang in het H. Land te strijden en, vóór den kruistocht, verschillende bedevaartplaatsen te bezoeken, namelijk: Vauvert, Roquemadour, du Puy, Bologne, Chartres, St. Eloi en St. Jacob van Compostella; ook werd hem verboden ooit weer een openbaar ambt te bekleeden.

Billijkerwijze meenen wij derhalve deze gevolgtrekking te mogen maken: dat Benedictus XI met wijze voorzichtigheid Frankrijk met de Kerk heeft verzoend; dat hij, zoover de tijdsomstandigheden dit toelieten, met passende gestrengheid optrad en zijn hooggeprezen zachtmoedigheid uit bovenstaande brieven niet bewezen behoeft te worden.

Nijmegen. P. fr. L. Hooning, Ord. Praed.

(*Slot volgt.*)

EEN RELAAS VAN PETRUS BERTIUS.

Al meer dan een jaar geleden is er een zeer belangrijk werk van de pers gekomen. Hadden niet vele persoonlijke aangelegenheden mij verhinderd, dan zou ik reeds lang hebben voldaan aan de opdracht der redactie van dit tijdschrift en besproken hebben de *Clara Relatio* [1]) van *Petrus a Matre Dei,* die de oud-katholieke pastoor C. Deelder tot gemeengoed maakte en waardoor hij de beoefenaren onzer historie ontegenzeggelijk aan zich verplicht heeft. Met een simpele aankondiging mocht niet worden volstaan. Al dadelijk toch wordt ons in een woord vooraf medegedeeld, dat het boek eene „beschrijving is van den toestand der katholieke kerk in Nederland [2]) .... en in handschrift bewaard wordt in het archief der oud-katholieke kerk te Utrecht".

---

[1]) *Clara Relatio Missionis Hollandicae et Provinciarum confoederatarum ad instructionem eorum, quae in hac missione geruntur spectantque ad religionem catholicam, quam exhibuit praelatis suis Rev. Adm. Pater Petrus a Matre Dei, Carm. Disc. Anno* 1658. — *Roterodami, Richard Reisberman, firma H. P. Hendriksen.* — D. i.: Een duidelijk verslag van de Hollandsche Zending en van de verbondene Provinciën ter uiteenzetting van datgene, wat in deze zending geschiedt en den katholieken godsdienst betreft, hetgeen de ZEerw. Pater Petrus van de Moeder Gods, Ongesch. Karmeliet, aan zijne oversten heeft voorgelegd ten jare 1658.

[2]) In 't voorbijgaan zij opgemerkt, dat hier sprake is van de Roomsch-Katholieke Kerk. Pastoor Deelder schrijft het woord zonder hoofdletter, 'tgeen wel schijnbaar onbeduidend is, maar toch dient genoteerd te worden.

Verder wordt de ons inziens juiste meening uitgesproken, dat „in deze beschrijving is weergevonden een tot dusver als verloren beschouwd werk van den ongeschoeiden carmeliet, pater Petrus a Matre Dei, of anders Abraham Bertius".

Of dat ook belangrijk is! Reeds Paquot [1]) heeft er rusteloos naar gezocht, en ten onzent hebben, nu ja geen on katholieke historici, maar dan toch de Warmondsche pastoor Burgmeijer en pater Allard, prof. Alberdingk Thijm en Dr. Frenay hun spijt betuigd over 't verlies van dat kostbaar document in folio! [2]) — 't Is waar, de geschiedvorschers hadden eigenlijk het oog op 's mans *Historia Missionis Patrum Carmelitarum Discalceatorum in Hollandia* [3]); maar, zegt pastoor Deelder, „verschillende redenen wettigen de opvatting, dat die *Historia Missionis* en de hier door ons in 't licht gegeven *Relatio* een en hetzelfde werk is". Ik geloof, dat de pastoor volkomen gelijk heeft, óók als hij schrijft: „Met de openbaarmaking meenen wij een goed werk te verrichten, zoowel ter wille van pater Bertius, als van de geschiedkunkundige bijzonderheden, die er in meegedeeld worden, vooral echter ter wille van de vele goede wenken er in voorkomende, hoe een geestelijke hier te lande zal zijn in arbeid en in rust". Zeer waar. En als we nog ter harte genomen hebben, dat „de scherpe toon, waarin de schrijver zich uitlaat over de protestanten

---

[1]) *Mémoires pour servir à l'hist. litt.*" etc. XIV, p. 25.

[2]) *Kerkel. Nederland, jaarboek v. katholieken*, 1849. — *Studien op gods. wet. en lett. gebied*, 3e Jaarg. IV. — *Volks-Alman. v. Ned. Katholieken*, 1869. — *Bijdragen voor de Gesch. v. h. bisdom Haarlem*, Dl. IV, Afl. 2.

[3]) „Dit handschrift — zegt Dr. Frenay in de *Bijdragen*... enz. (blz. 180) — schijnt verloren geraakt te zijn; althans het is nergens meer te vinden.... P. Côme de Villiers schijnt het echter gelezen te hebben; dewijl hij er van getuigt, dat het verdiende gedrukt te worden en dat het geschreven was in eenen deftigen en sierlijken stijl."

onaangenaam, soms kwetsend is, inzonderheid waar hij spreekt over Prins Willem van Oranje," zullen we vooral goed onthouden den slotzin van die voorrede: „Overigens betuigen wij het handschrift getrouw te hebben weergegeven, verbeterende slechts hier daar een taalfout".

Onzen dank aan pastoor Deelder! Wij gaan de vrucht van zijn verdienstelijken arbeid genieten.

Vooraf echter wensch ik mijn ordebroeder, den auteur der *Relatio*, aan den lezer voor te stellen; al zal 't voor velen slechts een hernieuwde kennismaking wezen, 't schijnt mij noodzakelijk. Geestig zegt Dr. Frenay ergens, dat het soms nogal lastig is de Karmelieten van dien tijd uit elkander te houden, doordat die arme paters zich de weelde veroorloofden van twee namen te voeren nevens en boven hun familie-naam. Zoo heette *Abraham Bertius* in zijn Orde niet alleen *Petrus*, maar nog met de toevoeging *a Matre Dei*. Hij werd geboren te Leiden, den 15n Maart 1610, als eerste spruit van den Leidschen predikant, later hoogleeraar, Petrus Bertius en Anna Maria Kuchlinus. Ook zijn beide grootvaders waren „bedienaars des woords" in onvervalschten Calvinistischen trant Zijn vader echter werd allengs verdacht, niet alleen van Arminiaansche, maar zelfs van papistische neigingen, en dientengevolge van zijn professoralen zetel verdreven en ontslagen als regent van het *Collegium theologicum*. Toen, door zijn voormalige vrienden en ambtgenooten gehaat en verguisd, door zijn dierste betrekkingen verlaten en van allen onderstand beroofd, week hij uit naar Frankrijk. Men schreef in Holland 't jaar der godsdienstige vrijheid 1615, en vijf jaren daarna deed de balling openlijk belijdenis van het geloof der Moederkerk in den vreemde. Inmiddels was den Hollandschen oud-hoogleeraar de niet onvoordeelige post van „Geograaf van Frankrijks koning" toevertrouwd en had hij de voldoening, dat vrouw en drie kinderen zijn ballingschap kwamen deelen in het-

zelfde jaar van zijne bekeering. Voorts nog achtte hij zich gelukkig, dat zijn gade hem een vierden zoon schonk, met hare kinderen hem volgde in zijn godsdienstige overtuiging en eindelijk, dat zijn oudste zoon, de 18-jarige Abraham, na uitmuntende literarische studiën en voorbeeldig noviciaat, plechtige geloften aflegde en 's vaders naam, Petrus, aannam in de door St. Teresa en St. Joannes a Cruce hervormde orde van den Karmel. In het volgende jaar, 1629, overleed de balling op den 3n October. Alléén zijne weduwe mocht het beleven, dat ook aan hun tweeden en derden zoon het kleed der ongeschoeide Karmelieten geschonken werd, waarna hun jongste, Joannes, in de Orde trad van den H. Benedictus.

Die, trouwens zoo beknopt mogelijk gegeven, bijzonderheden omtrent de ouders, achte men niet overbodig bij de kennismaking met den zoon. Dezes echt Calvinistische afkomst toch, de positie, die zijn vader te Leiden had ingenomen, en de wijze, waarop hij naar Frankrijk getogen en katholiek geworden was, dat alles lag daar nog, als van gisteren, versch in 't geheugen en kon niet bijdragen, om Pater Bertius de taak gemakkelijk te maken, toen hij naar zijn vaderstad kwam, ten einde aan tal van herderlijke zorg beroofde katholieken zijn diensten te wijden. De verfranschte Karmeliet moge er stillekens zijn aangekomen, met groote omzichtigheid en ter sluiks den arbeid hebben aangevangen, 't kon toch geen geheim blijven, dat deze „Mis-paep" een zoon was van dien „krankzinnige", dien afvallige, „trotseerder Godes en des Woords", van dien „hoereerder met de Babylonische, die zich dronken zuipt aan 't bloet der heiligen".... altemaal liefelijke namen, waarmeê de Leidsche theologiae professores en bedienaars des woords de nagedachtenis van hun voormaligen „lieven broeder" Bertius hadden geëerd en bij een volgend geslacht bewaard. 't Wil mij dan ook voorkomen, dat die overweging hem almede zoo lang heeft doen aarzelen, om, eenige jaren na zijn priesterwijding, als missionaris in zijn vaderstad

op te treden. Hij kwam er echter en stichtte ten jare 1654 de statie *De Zon*, thans parochie van O. L. Vr. Hemelvaart.

Te verhalen, hoe dat in zijn werk ging en wat voeten het in de aarde had, acht ik mijn taak niet; 't is vrij breedvoerig beschreven door pastoor Burgmeijer in *Kerkelijk Nederland* en door Dr. Frenay in de *Bijdragen*. En beider berichten zijn eensluidend, trouwens ontleend aan Bertius eigen schriftuur: *Les fleurs du Carmel* [1]). Maar is er in de desbetreffende historische opstellen van verschillende auteurs al een klein verschil over den juisten datum, of de missionaris den 28n dan wel den 29n Juni 1654 zijn heiligen arbeid te Leiden aanving: thans publiceert pastoor Deelder ter inleiding van Bertius' *Relatio* een „uittreksel uit een brief van Neercassel aan den Internuntius, 7 Maart 1664', en dat wel, in tegenspraak met de historici, „tot aanwijzing van den tijd, waarop Bertius hier gekomen is". Dat zou reeds in 1649 geweest zijn! Want, zoo luidt het in dat fragment (let wel van 1664): „Voor 15 jaren werd een Discals van de Fransche Provincie door den Epheziër [den Apost. Vic. de la Torre, Aartsbisschop van Ephese i. p i.] te Leiden toegelaten ter geestelijke bediening van de Walen.... Zijn vader is daar professor geweest" enz.. Nog meer! We zouden in *Petrus a Matre Dei* niet eens den stichter dier statie mogen herdenken.

Na zijn overlijden zou er nl., altijd volgens Deelder, moeilijkheid gerezen zijn over den opvolger van pater Petrus, en te dier zake een brief bestaan van den Apost. Vic. Neercassel, gedateerd 15 October 1683. Daarin krijgen we te lezen o. a. „dat geen

---

[1]) Dit werk moet in druk verschenen zijn, maar is thans nergens te vinden. Mocht pastoor Deelder ook daarmede ons verrassen! Volgens Paquot heeft het zoo'n kleurigen en geurigen titel: *Les fleurs du Carmel, cueillies du parterre des Carmes déchaussez de France, presentées...* etc. 't Is eene *description de la vie de plusieurs Carmes déchaussez, célèbres par leur piété.*

Vlaamsche noch Fransche Carmeliet het recht heeft Bertius op te volgen"; en wel omdat „vóór pater Petrus die statie bediend werd 1°. door een priester van het Oratorie met name Ellekens, 2°. door Franciscus Heeren en 3°. door een priester gezonden door de *Propaganda*. En na hem is pater Petrus als 't ware Leidsche pleitbezorger (*tanquam Leydensis advocatus*) geweest, zonder eenig toevoorzicht (*sine ullo intuitu*) van de orde waarin hij geprofest was...."

Zie, dat alles is nieuws! En pastoor Deelder zou er wèl aan gedaan hebben óók mede te deelen, waar die brieven te vinden zijn. Ik houd mij er van overtuigd, dat zij apocrief zijn. Niet alleen, omdat de quaestie over z. g. n. voorgangers van onzen *fundateur* reeds voorlang werd opgelost o. a. in 't „verhael van de opkomst der nieuw opgereghte pastorije" door Th. De Cock (*Kerkel. Ned.* 1847), maar méér nog omdat het archief van de Leidsche parochie van O. L. Vr. Hemelvaart tal van stukken bewaart, die mijn overtuiging bevestigen. Dat pater Bertius in zijn vaderstad zou gekomen en gebleven zijn, zonder uitdrukkelijk verlof en toezicht van de oversten zijner Orde, wordt weerlegd door niet minder dan 16 bladen in folio van een *Liber visitationis*, aanwezig in genoemd archief, die hier natuurlijk niet kunnen afgedrukt worden. Trouwens heeft reeds Dr. Frenay vele afdoende pagina's daarvan gegeven in de *Bijdragen*. En ter staving van mijne bewering tegen de thans voor 't eerst gepubliceerde brief-fragmenten is voldoende wat ik uit genoemd archief afschreef: „Pater Petrus a Matre Dei, anders Bertius, naar zijn vaderstad Leiden *gezonden* [sic], heeft de Fransch-Waalsche Missie *gesticht* en begon haar in 't jaar O. H. 1654, in de maand Juni, feestdag van de HH. Petrus en Paulus" [1]).

[1]) „Pater vero Petrus a Matre Dei, alias Bertius, Lugdunum Batavorum in patriam suam *missus*, Missionem Gallowallonicam *fundavit* et incoepit anno Dom. millesimo sexcentesimo quinquagesimo quarto, in mense Junii, die festo sanctorum Petri et Pauli."

Vreemd dat den scherpzinnigen pastoor Deelder 't onbetrouwbare dier brieven niet in het oog is gevallen, terwijl hij uit hetzelfde document, hetwelk ik afschreef, letterlijk mededeelt, dat pater Bertius „in zijn missie als een heilige overleed, terwijl de zijnen hem beweenden" [1]). En zou onder het „getrouw" en daarom juist zoo vermoeiend „weergeven van het handschrift" aan zijn aandacht ontsnapt zijn de beteekenis der woorden (Caput XIX, p. 70): „*Dicam igitur, me ab annis quinque, quibus ex praelatorum praecepto evangelio in his missionibus collaboro, ter vel quater vehementer a praetoribus eorumque militibus fuisse perquisitum*" [2])? Daar zegt pater Bertius, in 1658 ('t jaartal van zijn handschrift), vijf jaren in Leiden, en wel degelijk gezonden, te zijn. En aangezien, om zóó te spreken, dat vijftal nog niet voleind behoefde te wezen, geeft de missionaris dus zelf 't algemeen aangenomen jaar 1654 voor zijn komst in de sleutelstad. Ware hij daar reeds in 1649 gekomen, dan waarlijk zou de apostolische man negen jaar daarna wel méér dan „drie of vier vervolgingen" te verhalen gehad hebben. „Want deze Hooftstad van Rijnland en Moeder van eene Akademie heeft de scharpen wetten, van 't Hof tegens de Catholycke uytgegeven en in den jaere 1642, 1644 etc. vernieuwt, wel op het schaerpste in het werck gestelt." De welbekende pastoor Theodorus De Cock, aan wiens „verhael" we dat ontleenen, weet ook niet beter, of Petrus a Matre Dei was „omtrent dartigh jaeren lang" te Leiden, toen hij daar in „1683 stierf".

De brief-fragmenten, waarmeê pastoor Deelder de *Relatio* heeft ingeleid, zijn dus blijkbaar niet in den haak. En al geef ik nu gaarne toe, dat de eigenlijke quaestie niet zoo heel veel

---

[1]) „In sua missione sanctissime inter suos lacrymantes obiit."

[2]) „Ik zal dan verhalen, dat ik sinds de vijf jaren, dat ik op last der overheden in deze zending het evangelie predik, door de schouten en hun soldaten drie of vier maal hevig vervolgd ben."

om 't lijf heeft, 't is toch bedenkelijk, als zulk een minstens twijfelachtige correspondentie, van den Apost. Vicaris Neercassel nog wel, door den oud-katholieken geestelijke zoo maar als echt gepubliceerd wordt. Bij alle waardeering achten wij het dan ook niet ondienstig nog eens nota te nemen van den slotzin van dat woord vooraf: „Overigens betuigen wij het handschrift getrouw te hebben weergegeven, verbeterende slechts hier en daar een taalfout".

Pater Bertius heeft zijn boek verdeeld in niet minder dan 46 hoofdstukken, waaraan wij echter bij ons overzicht ons niet zullen houden. Na eene beknopte uiteenzetting, hoe het Christendom in ons Vaderland werd ingevoerd door de HH. Willibrordus en' Bonifacius, doet de auteur vooral duidelijk uitkomen, dat St. Willibrord, door de gunst en zending van den Apostolischen Stoel Bisschop van Utrecht en geloofsverkondiger in deze gewesten, geregeld was opgevolgd tot aan de Reformatie, als wanneer de „Hollandsche zending" werd toevertrouwd aan Apost. Vicarissen met den titel i. p. i.

En dan volgen al dadelijk misschien wel de pittigste bladzijden van het geheele boek, als breedvoerig antwoord op de vragen, waarom en hoe deze gewesten het katholiek geloof verlaten hebben, en waardoor vooral het Calvinisme zich hier vestigde, om aldra ook den politieken toestand te beheerschen:

„'t Ligt niet in mijn plan — aldus pater Bertius — door te dringen in de verborgenheden der goddelijke Voorzienigheid. Voor mijn doel is 't genoeg om in eenvoudigen stijl te verhalen, wat er in deze Hollandsche missie gebeurd is; want de diepe geheimenissen van voorbeschikking of verwerping te openbaren, zou te gevaarlijk wezen, gedachtig aan het woord van den Apostel: zoek het hoogste niet te begrijpen, maar vrees.

„Ik weet dan, dat sommigen de geheele schuld der verblindheid van deze Provinciën werpen op de geestelijken, wegens hun lauwheid, weelde en vrijheid van leven... En de vrekkigheid der wereld-

lijken verontschuldigen zij, die, terwijl ze haken naar de schatten der Kerk, de overvloedige opbrengst van bisschopszetels, abdijen en andere vrome stichtingen niet meer kunnen machtig worden; dat zijn de Edelen, die met krijgsgeweld op de kerken zijn aangevallen, de gewijde vaten heiligschennend hebben geroofd en 's Heeren ondeelbaar kleed, het erfgoed der Kerk n.l., onder elkander verdeelden".

En na vernomen te hebben, hoe de hagepredikers hier en daar succes konden hebben en zegden, trots de inquisitie, voor de vrijheid van geweten te strijden, hooren we óók van Bertius, „dat de nieuwe predikers met dien titel van vrijheid ondertusschen hun misdaden trachten te dekken".

Op de nog in onzen tijd soms fel brandende strijdvraag, wat toch eigenlijk de inzet was van den z. g. n. 80 jarigen oorlog, de politiek of de godsdienst, geeft de 17e-eeuwsche Karmeliet het volgende merkwaardige antwoord:

„Toen de nieuwe bisdommen werden opgericht en gedoteerd uit de inkomsten der abdijen, kwamen zelfs de kloosters in verzet, niet alleen tegen den katholieken koning, maar zelfs tegen den Paus.... Derhalve hebben geestelijkheid, adel en volk zich al schrap gezet tegen den landvoogd, Hertog van Alba; ook den Paus waren zij maar weinig genegen; en zoo viel het Willem, Prins van Oranje, gemakkelijk alle standen der Provinciën naar zijn zijde over te halen .....

„*'t Is echter zoo klaar als de dag, dat die staatkundige oorlogen* (civilia bella) *niet om den godsdienst begonnen zijn. Want het waren katholieken, die den opstand tegen den Hertog van Alba en Kardinaal Granvelle hebben op touw gezet; katholieken, die naar de wapenen grepen tegen den Koning van Spanje, die de heerschappij verwierpen van Karel V; en ook waren het katholieken, die uit Duitschland, Frankrijk, Engeland en van elders geworven werden voor onze hulptroepen ter verdediging van de vrijheid des vaderlands.*

„Maar — gaat Bertius voort, na te hebben aangetoond, hoe luttel het getal toen nog was der nieuwsgezinden in deze gewesten — ik heb van zeer aanzienlijke en hoogst achtingswaardige mannen ge-

hoord, dat hunne ouders hun verzekerd hadden, dat de Prins van Oranje de hoofdman van geheel den opstand was met het doel, om een rijk te vormen van de Provinciën, die hem aanhingen; en dat hij deswegens een bijeenkomst gehad heeft met de voornaamsten zijner volgelingen, óok om te bespreken, welken godsdienst zij in dien nieuwen staat zouden toelaten, wijl de oude, de katholieke, hen niet aanstond wegens hare gestrengheid.....

„De katholieken zagen zich dan ook schandelijk bedrogen in den Prins van Oranje, dien vele kerken, abdijen en kloosters tot beschermer hunner privilegiën hadden aangenomen. En toen na de verandering van den staat ook alles in den godsdienst begon te verkeeren..... toen eerst zagen de wijsten het in, dat dit opzet (mysterium iniquitatis) het werk was van den Prins van Oranje, die zich zeer interesseerde voor de nieuwigheidspredikers; want, hoewel deze niet schroomvallig waren, zouden zij niet zoo driest in 't openbaar zijn opgetreden, zoo zij niet achter de schermen waren aangemoedigd te schelden, nu eens op de tyrannie van den Spaanschen Koning, dan weder op de heerschzucht van den Paus....

„En zoo gingen de hervormingsgezinden dagelijks vooruit! Terwijl de voornaamsten onder hen het geheim van den Prins van Oranje kenden, vroegen zij nederig aan de katholieken hun toch ten minste eenige vrijheid van geweten te laten en een kerk af te staan.... Maar toen ze er ééne hadden, vroegen ze een tweede, vervolgens een derde, totdat ze met geweld van wapenen en gedekt door de autoriteit van den Prins van Oranje de altaren neerhaalden, de kloosters verwoestten, de priesters verjaagden en de katholieken tot dien toestand brachten, dat nu dezen aan de calvinisten, die al hun kerken in bezit hebben, eenige vrijheid van geweten moeten afsmeeken".

't Spijt mij, dat de ruimte voor een tijdschrift-artikel niet toelaat, het getuigenis van den 17e-eeuwschen Karmeliet door later aan het licht gebrachte bewijzen te laten bevestigen. Doch er volgt nog zoo veel! Pater Bertius gaat ons iets mededeelen van de „vergoding" van den „Vader des Vaderlands", als middel in de hand der betrekkelijk weinige hervormingsgezinden, om dien toestand te bestendigen en hunne stoutmoedigheid uit te werken

tot voortaan onaantastbare overmacht. Nadat hij door tal van voorbeelden en feiten verhaald heeft, wat ons reeds van elders overbekend is, n.l. de „eed-getrouwheid" en de „onbaatzuchtigheid" van den Prins en wat we te houden hebben van zijn „godsdienstige overtuiging", besluit de auteur, sprekende over Delft:

„Daar trad ik de groote kerk binnen, een schoon gebouw, eertijds door ons, katholieken, gesticht. Ik vond daar niet slechts een altaar opgericht voor den onbekenden God, zooals vroeger bij de Atheners, maar in het hoogchoor, in de heilige plaats, waar het hoofd-altaar van den Allerhoogste was omvergehaald, vergruizeld en vertreden, daar, helaas, zag ik een koperen beeld of liever het afgodsbeeld (*dolum*) [1]) van Willem, Prins van Oranje; van Willem, den rebel tegen Karel V zijn Leenheer en Keizer, den apostaat van de Katholieke Kerk, den meest verbitterden vijand van de beelden der Heiligen, — van den verachter van het goddelijke, den onmenschelijken vervolger der priesterschap, van den roover der kerkelijke goederen, den vrijbuiter der kloosters! Van dien Willem heb in het heiligdom een beeld opgericht gezien, van hem, die Cornelius Musius, den zielzorger van de Delftsche abdij van St. Agatha, na onderscheidene en verschrikkelijke pijnigingen den marteldood deed sterven, omdat hij naar 't voorbeeld van St. Laurentius de schatten der Kerk, waarop de prins vlamde, niet wilde overgeven of zeggen, waar ze zich bevonden. Cornelius Musius had dien prins dan ook voorzegd, dat hij op dezelfde plaats, waar zij met elkander spraken, ongelukkig zou omkomen. En 't is gebeurd, zooals hem voorspeld was: door een pistoolschot getroffen, stortte hij daar ter aarde. Zoo was het tragisch einde van Willem van Nassau. Dit dan is de-

---

[1]) Pastoor Deelder teekent bij dat woord vragender wijze aan: „*dolum in manuscripto*; i d o l u m *essetne legendum?*" Me dunkt, de contekst laat geen twijfel, om daarop bevestigend te antwoorden. Ondertusschen krijgen we door zoo'n nootjen een idée van de getrouwheid, waarmee het handschrift is weergegeven. En pater Bertius schreef zoo kriebelig, zegt Dr. Frenaij, „zoo kriebelig, dat men met een stuivertje zeer gemakkelijk wel 30 letters daarvan kan bedekken" (*Bijdr. v. h. Bisdom Haarlem*).

zelfde prins, ter wier eere de gereformeerden, na zoo buitensporige hulde (*post tot insignia portenta*), een koperen beeld stelden in het heilige der heiligen, op dezelfde verhevenheid, waar eertijds Christus de Heer stond in het allerheiligste Sacrament der Eucharistie!

„Zoo dat niet is een ware verwoesting van de heilige plaats, door den profeet Daniël voorspeld, dan weet ik niet, waar die beter kan worden uitgedrukt of met levendiger kleuren gemaald....

„Valschelijk worden wij, katholieken, van afgoderij beschuldigd... Maar wat doen zij, de gereformeerden, met hun Willem van Nassauen?.... Edoch, 't is hun profijtelijk hem te maken tot den afgod der menigte, met een aureool om de slapen hem aan de volgende geslachten voor te stellen, als den vromen martelaar voor de conscientie-vrijheid, als den vader des vaderlands, die goed en bloed veil had voor de vrijmaking van ons getrapt volk...!"

Wat dunkt u, is 't niet, of reeds pater Bertius een oog geslagen had in de correspondentie van den Zwijger, waarin eerst een paar honderd jaren later iedereen zou kunnen lezen, dat die Karmeliet het nog zoo mis niet had; en dat hij bovendien kennis droeg, zoowel van de *besognes* Hunner Hoogmogenden, als van de besluiten der consistoriën en classis-vergaderingen?

Dr. Frenay vermoedde, dat zijn handschrift was zoek geraakt, doordat de opvolgers van den Leidschen pastoor het, om de reeds opgegeven reden, waarschijnlijk niet hebben kunnen lezen. Maar zou een andere gissing wel zoo gewaagd wezen, n.l. dat zijn opvolgers den druk niet hebben aangedurfd? 't Ging toch niet aan, zoo'n testimonium omtrent den „grondlegger der Nederlandsche vrijheid" te publiceeren, zoolang het om reden van staat *goed ende nut* werd geacht zijn tot spreekwoord geworden deugden in 't schitterendst licht te stellen en van 't overige te zwijgen. Nu kon pastoor Deelder daar gerust mee voor den dag komen, al worden nog altijd Nassau's lofredenaars *quand même* alléén waardig gekeurd in te gaan in de hooge halle der wetenschap, die men Koninklijke Academie noemt. Maar voorheen, vooral in Bertius' tijd... neen, we gelooven hem

gaarne als hij getuigt: „Mijn hand beeft terwijl ik dit schrijf; toch zal ik voortgaan en zeggen wat ik denk" [1]).

De Leidsche schout had het eens moeten weten, dat die „mispaep" in den huize „de zon" zich schuldig maakte aan zulke „stoutigheden"! En hij is er met zijn „rakkers" zoo dikwijls geweest! Pastoor had er rust noch duur, zooals ons blijken zal uit het vervolg.

Fr. A. van Kerkhoff O. C.

Florence, Octaaf van Pinksteren, 1892.

(Wordt vervolgd.)

---

[1]) „Fremit palmitatque manus, dum hoc scribo: prosequar tamen et dicam quid sentio."

EEN SEPTUAGENARIUM.

Wanneer men, door de porta Appia — thans naar den Christenmartelaar van dien naam, porta San Sebastiano geheeten — de Eeuwige Stad verlatend, zijne schreden richt langs de beroemde Via Appia, eenmaal de marmeren doodenstad van al wat het heidendom groot en rijk en machtig roemde, dan, op ongeveer twintig minuten afstands van de muren der stad verwijderd, bereikt men eene eenvoudige poort, die het opschrift draagt: *Coemeterium S. Callixti* [1]). Daarachter bevinden zich, tusschen de door aloude cypressen overschaduwde overblijfselen van het mausoleum der *Caecilii* en eene kleine Basilika, den H. Sixtus toegewijd, de steenen trappen, die toegang verleenen

[1]) „Coemeterium S. Callixti". Men heeft deze benaming, die om haren hoogen ouderdom zoo eerbiedwaardig is, willen behouden, om daarmede het gansche net van katakomben aan te duiden, waarvan het door Callixtus aangelegde coemeterium het middelpunt en het voornaamste gedeelte uitmaakt. Immers heeft men hier te doen met meerdere, oorspronkelijk van elkander onafhankelijke groepen van gangen, van welke ieder hare eigene geschiedenis heeft, en die ook thans nog gemakkelijk van elkander kunnen worden onderscheiden, ofschoon zij reeds sinds vele eeuwen met elkander verbonden zijn. Het karakteristieke, dat deze groepen van elkander onderscheidt, bestaat minder in den inhoud en den vorm der grafsteden of de eigenaardigheden der grafschriften, dan wel in den aanleg en den stijl der voornaamste galerijen, die zich naar verschillende omstandigheden, als bijv. de richting der zich boven den grond bevindende straten, moesten wijzigen. Kraus, *Roma Sotterranea*, p. 129.

tot de crypta der H. Lucina [1]), waaraan zich dan verder het uitgestrekte *Coemeterium S. Callixti*, de uitgestrektste van Rome's katakomben, aansluit. Een dierbare plek voorzeker, die den christen bezoeker van de stad der Pausen tot zich trekt met onweêrstaanbare kracht. Want die grond, die christelijke doodenstad, bevat de overblijfselen van millioenen Christenen, die,

---

[1]) „Basiliek den H. Sixtus toegewijd", opgericht ter eere van Sixtus II, op de plaats zelve, waar hij in 258 den marteldood stierf. — Kraus, l. c. p. 159, 160.

„Crypta S. Lucinae prope coemeterium S. Callixti" oudtijds genoemd. Dank zij een aan beide zijden opgericht monument, heeft men de „area", waaronder zich deze crypta bevindt, nauwkeurig kunnen bepalen. Het voorste, zich in de nabijheid van den straatweg bevindende gedeelte, schijnt men oorspronkelijk ongebruikt te hebben gelaten; daar bevinden zich thans nog de overblijfselen van bovenbedoeld monument der Caecilii. Achter deze „area" bevindt zich dan een andere („area adiecta monumento"), en dat is de grond, waaronder de eerste christelijke katakomben werden aangelegd. Deze grond behoorde aan eenige leden der Gens Caecilia, wier begraafplaatsen zich, volgens het getuigenis van Cicero, aan dit gedeelte der Via Appia bevonden; en reeds in het begin dezer eeuw heeft men eenige columbaria (bewaarplaatsen van urnen) en inscripties, die tot de heidensche monumenten der Caecilii behoorden, in de onmiddellijke nabijheid gevonden. Het kan dus geen bloot toeval zijn, dat in dit gedeelte der katakomben grafschriften en andere gedenkteekenen der Caecilii en Caeciliani aan het licht zijn gebracht. Een der Pomponii Bassi is door adoptatio van zijn oom van moederszijde, Q. Caecilius, in de Gens Caecilia overgegaan met al zijne nakomelingen. Hiermede in overeenstemming vond men in dezelfde crypta ook heidensche grafschriften, van verschillende Pomponii gewagend, wier gedenksteenen, in tweeën gezaagd, het achterste voren werden opgesteld en aldus tot sluitplaten der christelijke graven gediend hadden. Daar zich zoodoende in deze crypta grafschriften van Caecilii, wien deze grond behoorde en die zonder eenigen twijfel christen waren, van Pomponii, Attici en Bassi bevonden, en deze familiën dus nauw aan elkander gehecht moesten

in bloedige vervolging ons het voorbeeld hebben gegeven van dat levendig geloof, dat koninkrijken verovert, onvergankelijke koninkrijken. Die grond bevat de overblijfselen van duizenden van martelaren, die onder het vaandel Gods den strijd op leven en dood hebben gestreden. Dierbare grond, want in zijne duistere gangen werden eenmaal de eerbiedwaardige lichamen bijgezet van eene geheele rij van Pausen — evenzoovele martelaren — van den H. Zephyrinus († 217) tot den laatsten Paus van

---

zijn, meende de Rossi het vermoeden te mogen opperen, dat de H. Lucina, die op haar eigendom volgens de christelijke overlevering deze katakomben aanlegde, een en dezelfde persoon moet geweest zijn als Pomponia Graecina, die in het jaar 58 tot het Christendom bekeerd zou zijn. Tacitus verhaalt, dat zij, de gemalin van Plautius, die onder keizer Claudius Brittannië onderworpen had, als schuldig aan „superstitio externa" werd aangeklaagd; het vonnis werd volgens oud gebruik aan haren echtgenoot overgelaten, die in tegenwoordigheid harer verwanten recht over haar sprak en haar onschuldig verklaarde. Lang nog leefde Pomponia, maar in voortdurenden rouw. Deze levenswijze werd haar echter eindelijk als eene eer toegerekend (*Ann.* XIII, 32: „Pomponia Graecina, insignis femina, Plautio, qui ovans se de Britanniis retulit, nupta, ac superstitionis externae rea; mariti iudicio permissa. Isque prisco instituto, propinquis coram, de capite famaque coniugis cognovit et insontem nunciavit. Longa huic Pomponiae aetas et continua tristitia fuit. Nam post Juliam Drusi filiam dolo Messalinae interfectam, per quadraginta annos, non cultu nisi lugubri, non animo nisi moesto egit. Idque illi imperitante Claudio impune, mox ad gloriam vertit"). Overduidelijk is de spreekwijze van Tacitus nu niet, maar dit, gevoegd bij hetgeen wij zeiden over de Pomponii en bij het feit, dat de Rossi in deze crypta een ontwijfelbaar christelijk grafschrift ontdekte: „ΠΟΜΠΩΝΙΟΣ ΓΡΗΚΕΙΝΟΣ", een bloedverwant dus van onze Pomponia, maakt het allerwaarschijnlijkst, dat wij onder deze „superstitio externa" niets anders dan het Christendom te verstaan hebben. Dat daarenboven de naam van Lucina door slechts één persoon zou gedragen zijn, is onmogelijk aan te nemen, daar die naam bij elke vervolging, van de apostoltijden af

het vervolgingstijdperk, den heiligen martelaar Melchiades († 314) [1]). Dierbare grond, die meer dan elke andere het geloof van den Christen versterkt, en zijne hope op het eeuwige leven. Want mogen ook de monden van hen, die daar zijn bijgezet, reeds eeuwen verstomd zijn, de graven dier doodenstad spreken voor hen. Inschrift en graffitto (aanroepingen, verzuchtingen enz. met een scherp voorwerp in de kalk ingekrast) op de graven en in de gangen, beeldhouwwerk en schildering in de kapellen, zij verkondigen hem in onvergankelijk schrift, met wonderbare duidelijkheid en volledigheid, het geheele *Symbolum Apostolorum*, de volledige geloofsleer van den Christen. Zij leggen voor hem het onwedersprekelijk getuigenis af, dat Christus en Zijne Kerk steeds één, steeds dezelfde is, gisteren, heden en in eeuwigheid!

Bij den ingang dier eerbiedwaardige katakomben had in April j.l. eene buitengewone plechtigheid plaats, niet minder treffend dan merkwaardig. Daar werd eene feestelijke bijeenkomst gehouden, door de hoogste kerkelijke waardigheidbekleeders, door de vertegenwoordigers van keizers en koningen, door de voortreffelijkste geleerden, uit Rome en Italië niet alleen, maar uit geheel Europa samengestroomd, priesters en leeken, katholieken en onkatholieken, bijgewoond. Het gold daar hulde te brengen, eene hulde eenig in haar soort, aan een werkzaam leven, doorgebracht in onafgebroken dienst der Kerk en der wetenschap. Het gold daar een kostbaar monument te onthullen, eene buste

---

tot aan Constantijn toe, wordt aangetroffen. Waarschijnlijk is de naam Lucina eer een christelijke bijnaam, eene toespeling inhoudende op de innerlijke verlichting van het H. Doopsel, dan wel een familienaam geweest; en in den loop der tijden zullen vele matronae dien naam gedragen hebben, die in volstrekt geene betrekking van bloedverwantschap tot elkander stonden, en ook in officieele stukken en door hare heidensche verwanten geenszins met dien naam werden aangeduid. Kraus, op. cit. p. 142, 143 en p. 44. *Act SS. Junii*, p. 533; I Jul. p. 103.

[1]) Behoudens enkele uitzonderingen, waarover later.

in vlekkeloos cararisch marmer uitgehouwen, waartoe de bijdragen van alle landen der wereld ruimschoots waren samengevloeid. En wanneer voortaan de christen pelgrim zijne schreden richt naar de katakomben, dan kan zijn oog de sprekende trekken bewonderen in marmer gehouwen van: GIOVANNI BATTISTA COMMENDATORE DE ROSSI.

Den 23en Februari dezes jaars genoot de Rossi het voorrecht zijn zeventigsten jaarkring te sluiten. De plechtige feestviering aan dien dag verbonden werd echter tot half April, in de paaschweek, uitgesteld, om vooral den buitenlandschen geleerden gelegenheid te geven persoonlijk daaraan deel te nemen en den luister dier feestviering te verhoogen. Maar, zoo kan men vragen, was dáár, in die heilige omgeving, die feestviering wel op hare plaats? Mocht die verheven stilte der christelijke doodenstad door de vreugdetonen eener feestelijke bijeenkomst gestoord worden? Mocht dáár, te midden van de overblijfselen der christelijke oudheid, wel een monument voor een nog levende worden opgericht? Ware het niet passender geweest, de zalen van het *Museo Cristiano*, het museum der christelijke oudheid, dat zooveel aan de Rossi te danken heeft, tot plaats dier bijeenkomst uit te kiezen? Ware het monument van de Rossi niet beter op zijne plaats geweest te midden der heerlijke wandeldreven van den *Monte Pincio*, waar zoovele groote Romeinen hun gedenkteeken bezitten? En dan is mijne vaste overtuiging, dat op die vragen slechts één antwoord kan gegeven worden: geene plaats geschikter voor die feestviering, dan juist die, welke door het comité werd uitgekozen. Het monument van de Rossi, maar het *zijne* alleen, moest op dien grond worden opgesteld, als wachter bij de katakomben. Want die grond is *zijn* grond, die grond is zijn veroverd rijksgebied. De Rossi toch is de ontdekker, de koning der katakomben.

Mogen nu in onzen tijd de monumenten voor levenden en

dooden als uit den grond verrijzen, de nieuwsbladen onophoudelijk nieuwe stof vinden, om hunne rubriek „standbeeldennieuws" te verrijken, mogen de plechtig gevierde „septuagenaria" meer en meer tot de gebeurtenissen van den dagelijkschen dag beginnen te behooren, zoodat het voor een tijdschrift ondoenlijk is zich daarmede bezig te houden; — waar het een man geldt als de Rossi meenen wij eene uitzondering te mogen, ja te moeten maken. Waar de geleerden der geheele wereld zich vereenigen, om de éénige verdiensten van de Rossi te huldigen; waar koningen en keizers deelnemen aan die hulde; waar de Kardinaal-Vikaris Parocchi, de feitelijke bestuurder der dioceze van Rome, in zijn schrijven van den 6en Maart j.l. aan de Rossi's Duitschen biograaf, diens onvergelijkelijke verdiensten met de volgende woorden in het licht stelt: „J. B. de Rossi, unus post Bosium, eoque longe excellentior, urbis egesta hypogaea revelavit; et quod haud minus interest, hypogaeorum tam veteres notiones quam recentiores severissime excussas ad scientiae dignitatem evexit. Quod igitur sacris disciplinis et animorum pietati insperatam eruta monumenta opem attulerint, dum fidei dogmata ab errantium explicant difficultatibus et vivam christiano populo atque ab iconibus spirantem exhibent catechesim, haec omnia tanto viro accepta referimus" [1]); waar Duitschland, Frankrijk, Spanje, Italië, Zwitserland wedijveren, hem in feestgave en gedenkschrift te huldigen; — daar meenen ook wij niet achter te

---

[1]) Paul Maria Baumgarten, *G. B. de Rossi, Festschrift* enz. Aan dit werk zijn de meeste bijzonderheden omtrent de Rossi's leven en werken door ons ontleend. Geen beteren gids meenden wij te kunnen kiezen, dan dezen schrijver, die alles, wat hij aan feiten mededeelt, door de Rossi zelf heeft laten controleeren. Verder hebben wij herhaaldelijk gebruik gemaakt van Kraus, *Roma Sotterranea;* idem, *Real-Encyclopädie der christlichen Alterthümer;* P. Albert Kuhn, *Roma;* G. Ott, *Die ersten Christen ober und unter der Erde* enz.

mogen blijven, onze nederige hulde te brengen aan Giovanni Battista Commendatore de Rossi.

Het doel dezer bladzijden is geenszins een volledig overzicht te geven van alles, wat de wetenschap der christelijke oudheid aan de Rossi te danken heeft. Om zulk een waagstuk te ondernemen, moet men toegerust zijn met zulke ingrijpende kennis der christelijke en klassieke archaeologie en der geschiedenis van de stad Rome niet alleen, maar van geheel Italië, dat wij dit aan een oudheid- en geschiedvorscher van beroep moeten overlaten. Eene vluchtige schets van zijn leven, in verband met de voornaamste zijner werken en ontdekkingen, te geven, is het eenige, wat wij beoogen.

Giovanni Battista de Rossi werd den 23en Februari 1822 te Rome geboren, in het paleis op de piazza della Minerva, waarin thans het Ministerie van Onderwijs van het koninkrijk Italië gevestigd is. Gelijk bijna alle kinderen van echt Romeinsche familiën, bezocht ook de Rossi de scholen van het „Collegium Romanum", die beroemde instelling, waarop Rome met recht steeds groot ging, en welker uitgebreide leiding in de handen der Paters Jesuïeten berustte. Tot 1838 bezocht hij de klassen van het gymnasium, in Italië de „*classi delle lettere*" genaamd; steeds was hij de eerste onder zijne mede-scholieren, terwijl in hem een onvermoeide vlijt zich aan buitengewonen aanleg paarde. Van 1838—40 bestudeerde hij de wijsbegeerte aan hetzelfde college, om dan tot de juridische faculteit aan de universiteit over te gaan. De „universitas literarum", Rome's hoogeschool, de „Sapienza" genaamd, mocht zich, èn om de voortreffelijkheid harer professoren èn om de uitstekende resultaten, die zij afwierp, in het hoogste aanzien verheugen. Geen wonder, want de pauselijke regeering liet het noch aan geldelijke bijdragen, noch aan privilegies ontbreken, om deze inrichting tot haren hoogst mogelijken bloei te brengen. Na gedurende vier jaren

de lessen der universiteit gevolgd te hebben, promoveerde de Rossi tot „juris utriusque doctor ad honorem" [1]).

Daarmede waren de eigenlijke studiën in engeren zin voor de Rossi voltooid. Nu was hij in de gelegenheid, om aan zijne neiging tot de studie der christelijke archaeologie te voldoen, waartoe hem zijne gelijktijdige benoeming tot scriptor aan de Vatikaansche Bibliotheek zeer te stade kwam.

Vraagt men de Rossi, hoe hij eigenlijk tot de studie der christelijke archaeologie gekomen is, en wanneer hij daarmede is begonnen, dan geeft hij steeds het volgende antwoord: „Dat weet ik niet, niets bijzonders heeft mij daartoe gebracht. Veeleer gevoelde ik mij daartoe van mijne allerprilste jeugd af met onwederstaanbaren drang getrokken. Het is mijne roeping, *la mia vocazione*, waartoe God mij bestemd heeft". En gevoelt men zich niet verplicht aan deze uitspraak van den grijzen geleerde geloof te slaan, wanneer men denkt aan het volgende feit, ons uit zijne kinderjaren medegedeeld? Gelijk het toen ter tijde in alle christen huisgezinnen te Rome gebruikelijk was, zoo lag ook in het ouderlijke huis van de Rossi steeds eene uitgebreide geschiedenis van de Levens der Heiligen open, waaruit elken avond het leven van den Heilige van den dag werd voorgelezen. Nauwelijks had de jeugdige de Rossi leeren lezen, of hij was steeds

---

[1]) Deze promotie moet niet met de „promotio honoris causa" aan andere universiteiten gelijk gesteld worden. Nadat de gewone promotiën tot het doctoraat hadden plaats gehad, werden de studenten, die het best voldaan hadden en de meeste stemmen hadden verkregen, nogmaals aan een mondelingsch examen onderworpen. De studenten, die in dit tweede examen het best voldeden, werden onmiddellijk daarna naar de groote bibliotheekzaal geleid, om daar, zonder bronnen of andere hulpmiddelen, eene dissertatie te schrijven over een door het lot aan te wijzen thema. De *beide* jeugdige doctoren nu, die het best slaagden in de behandeling van dit thema, werden alsdan gepromoveerd tot „doctores ad honorem".

met dit voor hem zoo belangwekkende boek bezig. Onder het opschrift van elke levensbeschrijving stonden telkens de litteratuur en de bronnen aangegeven, waaruit de inhoud van elk hoofdstuk was samengesteld. En nu waren het juist die Heiligen, die van den oorsprong des Christendoms tot de achtste eeuw ongeveer geleefd hadden, die zijne geheele, onverdeelde opmerkzaamheid in beslag namen, terwijl de levens van latere Heiligen voor hem veel minder aantrekkelijkheid bezaten. Deze voorliefde voor de christelijke oudheid was zóó duidelijk, dat zijn vader op den elfden geboortedag van zijn zoon tot hem zeide: „Ik wilde u op uw verjaardag het werk van Bosio, *La Roma Sotterranea* [1]), ten geschenke geven. Overal in Rome heb ik echter rondgezocht, maar bij geen enkelen antiquair heb ik het kunnen vinden".

Gelijk de Rossi zich met de studie der levensbeschrijving van de Heiligen uit de christelijke oudheid bezig hield, zoo gevoelde hij zich evenzeer tot de oude monumenten in Rome's kerken en tot het „Forum Romanum" getrokken. Zijn leermeester in het Grieksch was de bekende Hellenist, P. Sampietro Secchi S. J. —

[1]) De advocaat Antonio Bosio heeft na de Rossi ongetwijfeld de meeste verdiensten op het gebied der christelijke archaeologie. Van 1593—1629 heeft hij zich onafgebroken met de studie der katakomben bezig gehouden. In de *Bibliotheca Vallicelleana* zijn nog twee door hem zelven geschreven folio-deelen, van meer dan 2000 blz. ieder, bewaard, een ware schatkamer voor die zich met de studie der christelijke oudheid bezig houden. Verder heeft men nog van hem 2 folio-deelen over de „acta martyrum", vooral van die martelaren, die te Rome zelf zijn ter dood gebracht. Zijne *Roma Sotteranea*, zijn beroemdste werk, verscheen eerst drie jaren na zijn dood, in 1632, uitgegeven door P. Severano, van het Oratorium, daartoe aangespoord door den prefect der Vatikaansche Bibliotheek, den Kardinaal Francesco Barberini, terwijl de kosten, aan de uitgave en de vervaardiging der kaarten en plannen en plattegronden verbonden, bestreden werden door de orde van de ridders van Malta, welke orde door Bosio tot erfgename van al zijne manuscripten alsmede van zijn geheele vermogen benoemd was. — Kraus, l. c. p. 5—10.

niet te verwarren met P. Secchi, den beroemden astronoom — en deze bracht in de hoogere klassen dikwijls de Grieksche Epigraphiek te berde, die hij als zijn lievelingsvak beoefende. Deze bijzonderheid nu was van grooten invloed op de Rossi, die, nog student op het gymnasium zijnde, zich met alle kracht beijverde, alle Grieksche opschriften, die hij machtig kon worden, te verzamelen; was hij zoo gelukkig er een te vinden, aanstonds schreef hij het op en legde er zich op toe, den zin er van te ontcijferen. Op zekeren dag hield hij zich daarmede onledig in de Vatikaansche „*Galleria degli Inscrizioni*", toen hem de beroemde Kardinaal Angelo Mai, de roem en het sieraad der Bibliothecarissen der H. Roomsche Kerk, voorbijging. „Wat voert ge daar uit?" zoo vroeg de kardinaal aan den veertienjarigen de Rossi. „Ik ben bezig eenige Grieksche opschriften te copieeren, Eminentie", was het antwoord. „Kunt ge die dan al verstaan?" — „Niet alles, Eminentie; hier bijvoorbeeld stuit ik op een paar moeilijkheden, die ik niet kan oplossen". — Kardinaal Mai, de geweldige geleerde, nam alsdan het blad papier in zijne handen, om den knaap te helpen; doch ook hij moest bekennen, dat hij voor dit oogenblik evenmin in staat was de vertaling van deze zeer moeilijke plaats te geven. Alsdan vroeg de kardinaal hem, hoe hij heette, en daar hij zijn vader goed kende, zeide hij tot de Rossi: „Zeg aan uwen vader, dat het mij aangenaam zou wezen, als hij morgen eens met u ten mijnent kwam, om over uwe verdere studiën te spreken". Men ziet derhalve, dat den geleerden bibliothecaris aanstonds het buitengewone talent van den jeugdigen gymnasiast was in het oog gevallen; en van dat eerste bezoek dateert de wederzijdsche innige vriendschap en hoogachting, die beide mannen, tot aan den dood van Kardinaal Mai, aan elkander verbond.

Gedurende de jeugd van de Rossi hadden verschillende sombere sagen en legenden omtrent de katakomben bij het Romeinsche volk burgerrecht verkregen. De Romeinen hielden die begraaf-

plaatsen der christelijke oudheid niet alleen voor zeer ongezond, maar ook voor zeer gevaarlijk; velen, zoo wist men elkander te verhalen, velen, die het wagen in die afgronden door te dringen, maar slechts weinigen, wien het vergund is, die krypten levend te verlaten. Zelfs zou eens eene geheele „*Camerata*", eene geheele afdeeling leerlingen van het Collegium Germanicum, in de katakomben van San Sebastiano levend begraven zijn geworden, daar zij den uitgang niet meer hadden kunnen terugvinden. Verder wist de volksphantasie die onderaardsche gangen, met de geheimzinnigheid van het onbekende toegerust, te bevolken met allerlei ongedierte, dat niet alleen voor den bezoeker lastig, maar ook hoogst gevaarlijk was. Ofschoon nu de meer ontwikkelden niet aan al de vreeselijkheden, die omtrent de katakomben in omloop waren, geloof hechtten, zoo beschouwden toch de meesten het bezoek der katakomben als *zulk* een vermetel waagstuk, dat bijna niemand er toe besluiten kon er in door te dringen. Geen wonder dan ook, dat de Rossi's vader, die met de neigingen van zijn zoon bekend was, hem het strenge verbod oplegde, van ooit de duistere gangen der katakomben binnen te dringen; hij moest zelfs plechtig op zijn eerewoord verzekeren, voorgoed van dergelijk voornemen af te zien. De Rossi was wel verplicht op het oogenblik aan zijnen vader te gehoorzamen; tegelijkertijd nam hij zich echter voor, om zoodra hij zijn eigen meester zou geworden zijn, door verdubbelden ijver in te halen wat hij thans moest verzuimen.

„Hoe dikwijls — pleegt de Rossi nog herhaaldelijk te zeggen — begaf ik mij naar de Basiliek van den H. Sebastianus, en stond ik daar voor de deur, die toegang tot de katakomben verleent. Welk een onweerstaanbaar verlangen trok mij henen naar het inwendige dier donkere gangen. Maar het strenge verbod mijns vaders liet mijne wenschen slechts wenschen blijven".

De beroemde pater Marchi, die vooral op het gebied der numismatiek zich onschatbare verdiensten heeft verzameld, was de oorzaak, dat de Rossi's vader eindelijk zijn verbod, ten deele althans, introk.

In het jaar 1841 begon P. Marchi zich meer bijzonder op de christelijke archaeologie toe te leggen en kwam hij in aanraking met de Rossi. Niettegenstaande het groot verschil in leeftijd — de Rossi was toen slechts negentien jaar oud — gingen zij te zamen aan den arbeid, en het duurde niet lang of de grijze oudheidkenner en de jeugdige student der *Sapienza* waren te Rome onder den naam van „*i due inseparabili*" bekend.

Men kan zich de vreugde en het geluk voorstellen, die de ziel van de Rossi vervulden, toen voor het eerst de poorten der katakomben van de H. Agnes op de *Via Nomentana* zich voor hem ontsloten, toen het hem vergund was eindelijk dien geheiligden grond te mogen betreden, toen voor het eerst de geheimen van die onderaardsche doodenstad zich aan zijn oog vertoonden. Nog voordat de Rossi tot doctor in de rechten promoveerde (1843), had hij reeds het plan gevormd tot eene systematische, critische verzameling van alle christelijke opschriften. Reeds toen stond hem het geheele plan van dat reuzenwerk tot in zijne onderdeelen levendig voor den geest, ofschoon hij zichzelven maar al te goed bewust was, hoeveel studie er toe vereischt werd, hoeveel nasporingen en daarmede gepaard gaande uitgebreide reizen in Italië en in den vreemde gevorderd werden, om de uitgave van zulk een omvangrijk werk voor te bereiden. Nadat de Rossi dan zijne universitaire studiën voltooid had, was hij er aanstonds op bedacht door het bezoeken van vreemde steden en landen zijn wetenschappelijken gezichtseinder uit te breiden en ter plaatse zelve de onschatbare monumenten der oudheid in oogenschouw te nemen en grondig te onderzoeken, hetgeen hem voor zijnen arbeid op het gebied der archaeologie natuurlijk onontbeerlijk was.

In 1842 hield hij zich nogmaals met Rome zelf bezig, zonder eenige kerk of antiek monument, zonder eenig museum of bibliotheek ondoorzocht te laten, terwijl hij, ter gemakkelijker oriëntatie, alles catalogiseerde, wat hem merkwaardigs onder de oogen kwam. Van 1844—50 bevond hij zich in gezelschap zijner ouders nu eens te Latium, dan weder in het Zuiden, waar Napels en Pompei natuurlijk het meest zijne aandacht trokken. In 1853 maakte hij zijne eerste groote reis alleen door Toscane, de Romagna, Lombardije en het Venetiaansche; in 1856 vindt men hem, na een bezoek in Ligurië en Piëmont gebracht te hebben, in Zwitserland, Frankrijk en België; in 1858 bezoekt hij westelijk Zwitserland en de boorden van den Rijn tot Keulen toe; van Keulen begeeft hij zich dan naar Aken, Trier en Frankfort; en na Beijeren en Oostenrijk van alle zijden doorgetrokken te zijn, komt hij eindelijk langs Venetië en de Romagna weer terug te Rome. In 1862 vinden wij hem in het Noorden van Frankrijk en te Londen; deze laatste wereldstad bleef echter een gesloten boek voor hem, daar hij de werkkamer van het *British museum* zich tot dag- en van tijd tot tijd ook tot nachtverblijf verkoren had. En zoo zien we hem tot het jaar 1879 toe alle steden van beteekenis doorzoeken. Geen museum, geene bibliotheek, geen archief, wat niet door hem bezocht en doorzocht werd, wanneer hij meende daarin eenige notitie te kunnen vinden, die hem in zijne studiën van dienst kon zijn. Om dan ook geen enkel van zijne kostbare oogenblikken te verspillen, had hij de gewoonte, om eenigen tijd, voordat hij eene wetenschappelijke reis aanvaardde, bibliothecarissen en directeuren van musea van dag en uur zijner aankomst kennis te geven, opdat zij van te voren reeds voor hem manuscripten en bescheiden ter zijde zouden leggen, die hij voor zijn doel gebruiken kon. En zoo gebeurde het dikwijls, dat de Rossi met het korte oponthoud van de postkoets, ter verwisseling of voedering der paarden noodzakelijk, zijn voordeel deed, om in der

haast eenige onschatbare notities te nemen, en dan met dezelfde post nog verder te reizen. Let men nu op het getal dezer reizen, op den onvermoeiden ijver en de verbazende vlugheid, waarmede de Rossi arbeidde, op de buitengewone welwillendheid en hulpvaardigheid, waarmede men hem overal tegemoet kwam — want deze geleerde bezit de eigenschap iedereen, met wien hij in aanraking komt, tot zijn vriend, dikwijls tot zijn vriend voor het leven te maken — voegt men dit alles te zamen, dan zal men eenigszins kunnen beseffen, welke onmetelijke schatten hij in zijn werkzaam leven heeft bijeengegaard, en over welke machtige hulpmiddelen hij bij zijne studiën te beschikken heeft.

Doch met de Rossi op eenige zijner wetenschappelijke reizen te volgen, zijn ook wij eenigszins afgedwaald. Boven reeds zeiden wij, dat, toen hij in het jaar 1843 aan de „Sapienza" tot „juris utriusque doctor ad honorem" gepromoveerd was, hij aanstonds tot scriptor aan de Vatikaansche Bibliotheek benoemd werd. In deze hoedanigheid heeft de Rosssi zich zeer groote verdiensten ten opzichte van den H. Stoel in het bijzonder niet alleen, maar ook ten opzichte der wetenschap verworven. Wanneer men eenigszins met de inrichting en uitgebreidheid dier bibliotheek bekend is, dan eerst kan men nagaan, hoeveel moeite en arbeid het hem moet gekost hebben, met hoeveel nauwgezetheid hij moet gearbeid hebben tot de samenstelling van die vijf folio-deelen, waarin zulk eene groote menigte van codices door hem beschreven en gecatalogiseerd werden. Van allen anderen arbeid afgezien, moet men zich reeds verwonderen, hoe door één man zulk een reuzenwerk kon worden tot stand gebracht. Het lankmoedigste geduld alleen is in staat, dergelijke fondswerken samen te stellen, waarin vele duizenden der meest verschillende fragmenten van de meest uiteenloopende tijden vereenigd zijn. Vooral de nagelaten papieren van de beroemde geleerden Gaetano Marini en Angelo Mai e. a. veroorzaakten de grootste moeielijkheden en eischten het meest zeldzame geduld

bij hunne klassificatie. Intusschen is men op bevel van Z. H. Leo XIII met de uitgave dezer catalogi begonnen, en de Rossi heeft door eene uitgebreide verhandeling over de oudste pauselijke bibliotheek, die aan het hoofd van het eerste deel geplaatst is, de waarde van zijn verdienstelijken arbeid nog aanmerkelijk verhoogd.

Laat men echter deze categorie buiten rekening, dan kan men de Rossi's geschriften tot drie hoofdgroepen terugbrengen.

De eerste afdeeling bevat hetgeen de Rossi schreef met betrekking tot de christelijke oudheid, wat de eerste en voornaamste plaats beslaat. Vóór het verschijnen van zijn eerste groote werk in 1861, getiteld: *Inscriptiones christianæ urbis Romæ septimo sæculo antiquiores*, had hij vooral reeds de aandacht getrokken door eene verhandeling, opgenomen in het derde deel van Kardinaal Pitra's *Spicilegium Solesmense* (1855) ten titel voerende: *De christianis monumentis* IXΘTN *exhibentibus*; eene tweede verhandeling: *De christianis titulis Carthaginiensibus*, verscheen eenige jaren later in het volgende deel van genoemd *Spicilegium* [1]). Zijn tweede hoofdwerk in deze afdeeling, verreweg het meest bekende, is zijn *Roma Sotterranea*, waarvan de drie eerste deelen in 1864, 1867 en 1877 verschenen zijn, terwijl men met het grootste ongeduld uitziet naar de verschijning van het vierde deel, dat de resultaten zal behandelen der opgravingen, die onder de Rossi's leiding in de katakomben van de *HH. Priscilla* en *Domitilla* uitgevoerd werden. Doch over dit beroemde werk zullen wij aanstonds gelegenheid hebben nader te spreken. Voegen wij hierbij nog, want het is ondoenlijk al zijne werken op te sommen, het *Bullettino di archeologia cristiana*, dat onder redactie van de Rossi sinds 1863 eerst als maandschrift en daarna als kwartaalschrift nog steeds wordt uitgegeven, dan

[1]) Zie Kraus, *Real-Encycl.* i. v. „Archæologie".

hebben wij het voornaamste opgenoemd, wat onder deze eerste afdeeling behoort.

Wat de geschriften der tweede afdeeling aangaat, die de klassieke epigraphiek en de geschiedenis der epigraphische studiën ten onderwerp hebben, daar moeten wij vooral wijzen op de medewerking van de Rossi aan de beroemde uitgave der Berlijnsche academie der wetenschappen: *Corpus inscriptionum latinarum*. Aan Mommsen, den bekenden Berlijner professor, Henzen, den directeur van het *Institutum archaeologicum Cæsarium Germanicum* te Rome, en de Rossi werd de leiding van een der meest uitgebreide en kostbare werken door de Berlijnsche academie toevertrouwd. En hoezeer de Rossi zich ook bij deze uitgave onderscheidde, blijkt uit het volgende feit. In het jaar 1874 werd namens het Duitsche gezantschap te Rome in opdracht van Graf von Moltke, toenmaals kanselier der orden, aan de Rossi de Pruisische orde „pour le mérite" aangeboden. Met het oog op de heftige vervolging der Duitsche katholieken in de heetste tijden van den Kulturkampf, meende de Rossi deze hooge onderscheiding te moeten weigeren. Niettegenstaande die weigering, werd hem in 1879 ten tweeden male dezelfde onderscheiding aangeboden, die, nu de betrekkingen tusschen den H. Stoel en de Pruisische Regeering van vredelievender aard waren geworden, door hem met toestemming van het Vatikaan aanvaard werd. Een feit voorzeker, dat èn zijne buitengewone verdiensten als geleerde, èn zijne getrouwe aanhankelijkheid aan de heilige Moederkerk in het helderste daglicht stelt.

Wat eindelijk de derde afdeeling aangaat, daartoe kunnen wij rekenen de schier ontelbare verhandelingen en opstellen, die de meest verschillende onderwerpen omtrent de topographie van Rome, geographische vraagstukken, archaeologische bijzonderheden, bibliographische studiën, de oude, middeneeuwsche en nieuwere geschiedenis behandelen. Met name zij hier een zijner laatste verhandelingen vermeld over *Pomponio Leto en zijne Romeinsche*

Academie, waarin hij een der meest ingewikkelde vraagstukken uit het renaissance-tijdperk met meesterschap heeft opgelost [1]).

De uitgebreidste verdiensten en voor zich den grootsten roem heeft de Rossi behaald door zijn hoofdwerk: *Roma Sotterranea Cristiana*, reeds boven met een enkel woord besproken. Dit bewijst de geestdrift, waarmede dit werk door de geleerde wereld

---

[1]) *Pomponio Leto* behoorde tot het college der abbreviatoren, wier aantal onder het pontificaat van Pius II († 1464) tot 70 was toegenomen. De groote menigte dier beambten, die als notarii der Apostolische Kanselarij fungeerden en belast waren met de uitvaardiging der *bullae*, welke op het verleenen van kerkelijke *beneficia* betrekking hadden, gaf herhaaldelijk aanleiding tot klachten over simonie en andere ambtsovertredingen. Om die redenen werd dan ook bij de troonsbeklimming van Paulus II, in 1464, het geheele collegium opgeheven. Onder die abbreviatoren nu waren vooral vele geleerden, die tot in den hevigsten graad door de renaissancekoorts waren aangetast en, onder voorzitterschap van *Pomponio Leto*, de Accademia Romana der klassieke oudheid oprichtten. Hunne bewondering der klassieken ging zoover, dat zij zich zelven niet alleen heidensche namen gaven, als Pomponius, Balbus enz., maar dat zij ook tot de wederinvoering der heidensche ceremoniën en tot ontwijding der christelijke katakomben overgingen. Meermalen inderdaad bezochten zij die heilige plaatsen, niet uit zucht naar wetenschap, noch om hun godsdienstig gevoel te bevredigen, maar om hunne brooddronkenheid bot te vieren. De sporen van hun bezoeken aan de katakomben zijn heden nog aanwezig en door de Rossi aan het licht gebracht. Zoo vinden wij o. a. den naam van Pomponius Laetus, door hem zelven met het zwartsel eener olielamp op de muren aangebracht, daaronder het praedicaat: *Pontifex Maximus*, zelfs op eene andere plaats: *Pontifex Maximus regnans*. Andere benamingen, terzelfder plaatse te vinden, die wij echter hier onmogelijk kunnen weergeven, strekken ten bewijze, dat de Academici er groot opgingen, hunne voorliefde voor klassieke namen niet alleen, maar ook voor heidensche levensopvatting te verecuwigen voor het nageslacht. Deze bijzonderheden schijnen aan hunne tijdgenooten onbekend gebleven te zijn, hetgeen met het oog op

begroet werd, en de ijver en spoed, waarmede Kraus, Spencer Northcote en Brownlow, Paul Allard en Desbassayns de Richemont, zich haastten het voor hunne Duitsche, Engelsche en Fransche landgenooten te bewerken. In dit werk vinden wij niet alleen een onnoemelijk aantal van opschriften en graffitti, in de katakomben verzameld, met de meeste nauwgezetheid weergegeven en verklaard; daarin vinden wij niet alleen de nauwgezetste reproducties van beeldhouwwerk en schildering in de katakomben aanwezig; maar daarin heeft de Rossi vooral de *resultaten* van zijne onderzoekingstochten medegedeeld. Daarmede willen wij zeggen: hebben anderen vóór hem dergelijke, ofschoon op verre na niet zoo volledige, verzamelingen aangelegd, de Rossi heeft in zijne *Roma Sotterranea* de verschillende bouwstoffen tot een geheel, tot een grootsch gebouw vereenigd. Met één forschen greep heeft hij de studie der christelijke archaeologie tot den rang van wetenschap verheven, die naast hare oudere zuster, de klassieke archaeologie eene waardige plaats bekleedt. Zelfs zij, die in den aanvang op de Rossi's bemoeiingen, de christelijke oudheid betreffende, met geringschatting nederzagen, moesten, huns ondanks, na het verschijnen der *Roma Sotterranea* bekennen, dat men hier inderdaad met eene werkelijk zelfstandige wetenschap en met de hoogste wetenschappelijke opvatting te doen

---

het schaarsche bezoek der katakomben in die modern-heidensche tijden, zeker niet te verwonderen is. Desniettegenstaande werd de Accademia Romana beschuldigd van samenzwering tegen den Paus en van afval van het geloof; in 1468 voor den rechter gebracht, werden zij uit gebrek van bewijs vrijgesproken. Uit het aangevoerde blijkt nu, wat wij te denken hebben over de volgende aanhaling van den beruchten Platina van Cremona, die ook tot deze bent behoorde, en die in zijne *Vita S. Callixti* over diens katakomben dorst te schrijven: „Invisi ego haec loca cum amicis quibusdam *religionis causa* [!]". (De Hollandsche vertaler heeft: *uit inzicht van godsdienst.* Zie verder Kraus, *R. S.* p. 2 en 3. Hergenröther, *Kirchengeschichte*, II, p. 741.)

had. Daarom zien dan ook allen, die deze wetenschap beoefenen, naar de Rossi op, als tot iemand die grooter is dan zij allen; daarom vereeren zij allen hem, zonder uitzondering, als hun „*princeps*".

Een kort historisch overzicht over de Rossi's eerste ontdekkingen in de katakomben van den H. Callixtus moge hier eene plaats vinden [1]).

Waar wij thans de kleine poort ontmoeten, die het opschrift: *Coemeterium S. Callixti* draagt, bevond zich ten jare 1849 eene „*vigna*", een eenvoudige Romeinsche wijngaard, in niets van de omliggenden onderscheiden, dan dat de schuur, die de „*vignarolo*" tot bergplaats van zijne gereedschappen gebruikte, niets anders was dan de boven besprokene, kleine, aloude Basilica van den H. Sixtus. Terwijl de Rossi bezig was de omgeving van Rome te onderzoeken, kwam hij in 1849 op zekeren dag in die tot bergplaats gebruikte basilica, en vond daar een stuk [2]) van een grafschrift van „*Cornelius Episcopus et Martyr*", een Paus uit de eerste tijden der Kerk († 252). De Rossi erkende aanstonds

---

[1]) Zie Baumgarten, p. 49—56.

[2]) Eenige nadere bijzonderheden omtrent de Rossi's ontdekkingen zullen aan den voet der bladzijde misschien welkom zijn. Het eerste stuk, dat de Rossi vond van den grafsteen van Paus Cornelius en dat hem aanleiding gaf tot de verdere nasporingen, die met zoo luisterrijke resultaten bekroond werden, bevatte het bovenste gedeelte der letter R en vervolgens NELIVS. MARTYR. Zijn vermoeden, dat deze steen niets anders dan de sluitsteen van Paus Cornelius' graf kon wezen, en dit graf zich in de nabijheid moest bevinden, werd zeer spoedig bewaarheid. Nauwelijks toch waren de uitgravingen voor goed begonnen, of bij het graf, waarbij volgens alle waarschijnlijkheid de gevonden steen behoorde, vond men de andere helft, die de letters C O en het op het andere fragment ontbrekende gedeelte der R alsmede, een regel daaronder, de letters E P. bevatte. Het graf van Paus Cornelius bevindt zich niet in de zoogenaamde pauskrypta, maar ligt binnen het gebied der *Crypta S.*

de groote beteekenis van deze vondst, en was ook in staat aan het brokstuk den waren zin terug te geven. Een „*luminare*", een lichtschacht, die zich in de onmiddellijke nabijheid der kleine basilica bevindt, bracht hem in verschillende onderaardsche gangen, en weldra had hij bij nader onderzoek een ander stuk

---

Lucinae. Cornelius is de eerste Paus, die den naam draagt van een der hoogst adellijke Romeinsche familiën, wat ons mag doen besluiten, dat hij inderdaad tot de *Gens Cornelia* behoorde. Hiermede is in volkomen overeenstemming, dat Cornelius is bijgezet in een „coemeterium", welks eigenaars in familiebetrekking tot de *Gens Cornelia* stonden. Vandaar ook de menigte der daar gevonden grafschriften, die zoowel den naam der *Cornelii* als dien der *Maximi Caecilii* dragen. Verder mag men niet over het hoofd zien, dat het grafschrift van Cornelius in het Latijn is opgesteld, terwijl alle andere *officieele* grafschriften, als men ze zoo noemen mag, van de in de pausgroeve bijgezette Opperpriesters in het Grieksch gesteld zijn. Nu is het zeker, dat het Grieksch de oudste taal der Kerk geweest is; het Latijnsche grafschrift van Cornelius was dus zonder twijfel eene afwijking van de gewone praktijk dier tijden, even goed als het feit, dat hij niet ter zelfder plaatse als zijne ambtsbroeders is bijgezet. Wanneer wij verder het graf zelf onderzoeken, zoo vinden wij, dat ook dit gehéel afwijkt van de graven der overige Pausen, en zooals wij het volstrekt niet voor een Paus en martelaar zouden verwachten. Wij hebben hier noch met een zoogenaamd „*loculus*" te doen — een langwerpig vierkant, in horizontale richting in den muur uitgehouwen en met een staande marmerplaat gesloten, zooals de graven der Pausen der derde eeuw gewoonlijk waren — noch met een „*arcosolium*" of zoogenaamd altaargraf — een graf in den muur met een liggenden steen gesloten, terwijl daarboven eene boogvormige nis in den muur gehouwen is, zoodat de sluitsteen van het graf tegelijkertijd tot altaar dient, eene soort van graven, die men bijna uitsluitend in de *kapellen* der katakomben vindt. Het graf van Cornelius vinden we echter niet in eene *kapel*, maar in eene galerij van meer dan gewone breedte. In een der hoeken is een ruime grafstede uitgehold, die plaats voor drie of vier lijken bevat, en niet ongelijk aan een *arcosolium* is, met dit onderscheid

van dien steen en het graf gevonden, waarvan die marmerplaat afkomstig moest wezen. Steunend op zijne topographische kennis en aan de hand der *Itineraria* uit de eerste eeuwen, vermocht hij, in verband met zijn gevonden opschrift en de ontdekking van het *Coemeterium*, met zekerheid te bepalen, dat er

---

dat de ruimte boven het graf in den muur niet boogvormig, maar langwerpig vierkant is. Daaruit maakte de Rossi de gevolgtrekking op, dat het lijk van Paus Cornelius in een marmeren sarkophaag is bijgezet, die zich eertijds in deze ledige ruimte moest bevinden, en dat het deksel daarvan tot altaar of „*mensa*" gediend moet hebben. Voor meerdere bijzonderheden omtrent de grafstede van Paus Cornelius verwijzen wij naar Kraus, *R. S.* 188—197.

Wat de pausgroeve aangaat, oorspronkelijk van de *Crypta S. Lucinae* gescheiden, is zij thans met deze door een stel van gangen van later dagteekening verbonden. De toestand, waarin de Rossi haar aantrof, was allertreurigst. Het „luminare", dat zich in het gewelf bevond, had men eeuwen lang gebruikt, om zich van het puin en alles, waarmede men boven den grond geen weg wist, op gemakkelijke wijze te ontdoen, en toch was dit „luminare", door gedeeltelijke instorting en versperring der gangen, de eenige toegang tot dit *cubiculum*. Niettegenstaande men bij de uitgraving van het puin met de grootste zorgvuldigheid te werk ging, stortte toch een gedeelte van het gewelf, dat van zijn natuurlijken steun beroofd werd, in, zoodat men, om verdere verwoesting te voorkomen, noodmuren moest aanbrengen. Toch niettegenstaande die verwoesting en verwaarloozing van vele eeuwen en de vele herstellingen van onzen tijd, tot het behoud der crypta noodzakelijk, vindt men nog vele duidelijke sporen van haren oorspronkelijken toestand, alsmede veelvuldige bewijzen van de eerbiedige zorgvuldigheid, waarmede latere geslachten tot onderhoud en versiering der dierbare pausgroeve bijdroegen, en die de Rossi in staat stelden, haar in haren oorspronkelijken toestand te laten restaureeren. (Kraus, *R. S.* Taf. 5 en Ott, op. cit. p. 91.) — Boven reeds zeiden wij, dat in deze crypta eene geheele rij van Pausen, behoudens enkele uitzonderingen, is bijgezet. De eerste Paus, die zijne grafstede in de crypta gevonden heeft, is Paus Zephyrinus († 217) — wij volgen hier, voor het stervensjaar der Pausen uit het vervolgings-

daar onder den grond een geheel net van in de christelijke oudheid allerberoemdste katakomben aanwezig was, waarin zich de door Paus Damasus zoo geliefde pausgraven, de crypta der H. Caecilia en vele andere hoogst gewichtige monumenten moesten bevinden. Overtuigd van de volstrekte zekerheid zijner ontdek-

---

tijdperk, het *Chronicum Liberianum* volgens de uitgave van *Mommsen* en *Lipsius* (Kraus, *R. S.* 593) — dezelfde, die aan zijnen diaken Callixtus, welke zijn opvolger zou worden, had opgedragen voor de Bisschoppen van Rome eene afzonderlijke begraafplaats te stichten. Paus Callixtus († 222), aan wien deze katakomben haren naam ontleenen, is zelf noch hier noch in een ander gedeelte dezer katakomben bijgezet. Daar hij niet tengevolge van een gerechtelijk vonnis en van de strafwetten der regeering gemarteld is, maar te midden van een volksoploop uit een venster zijner woning, in de Transtiberijnsche wijk gelegen, geworpen is, begroef men in alle haast en in alle stilte zijn lijk in het meest nabijgelegene coemeterium van den *H. Calepodius* aan de *Via Aurelia*. Zijn opvolger was Urbanus I († 230). Een gebroken grafsteen, die niet tot sluitsteen van een der in de muren uitgehouwen *loculi* behoorde, maar tot mensa van een altaargraf diende, heeft het opschrift: ΟΥΡΒΑΝΟC. Ε. Op dezen volgde Pontianus, die, naar Sardinië verbannen zijnde, afstand deed van de pauselijke waardigheid — *discinctus est IIII kl. Octobr.* (235) zegt het *Chronicum Liberianum* — en opgevolgd werd door Anteros († 236), die slechts veertig dagen regeerde en, nog vóór den dood zijns voorgangers, den marteldood stierf. Zijn grafsteen, ter plaatse nog aanwezig, draagt het opschrift: ΑΝΤΕΡΩC. ΕΠ. Zijn opvolger Fabianus († 250) bracht de overblijfselen van Pontianus naar Rome terug en zette ze in de pauscrypta bij. Hare ligging in de opvolging der graven *na* Anteros, was aanleiding, dat velen der oudere geschiedschrijvers de opvolging dezer beide Pausen omkeerden en aldus een eindelooze verwarring stichtten in de geschiedenis van dien tijd. Zijn grafschrift luidt: ΦΑΒΙΑΝΟC. ΕΠΙ. M̄R Opmerking verdient, dat het monogram, dat hem als martelaar kenteekent, volstrekt niet zoo diep en breed is uitgebeiteld als de overige letters, en dit dus waarschijnlijk is aangebracht, toen de steen zich reeds op zijne plaats bevond. De Rossi meent hieruit te mogen besluiten, dat het waarschijnlijk toen ten tijde niet meer

king en van de waarheid zijner verklaring, daaraan gegeven, besloot de Rossi, die aanstonds bij de troonbestijging van Pius IX zich zijner hooge gunst had waardig gemaakt, den H. Vader zijne aangelegenheid voor te leggen en den Paus aan te raden, de zoo kostbare vigna te koopen. Toen hij door Pius IX in

---

geoorloofd was, zonder het gezag van den H. Stoel in het openbaar iemand als martelaar te vereeren, terwijl in dit geval, omdat na Fabianus' dood de H. Stoel gedurende achttien maanden onbezet bleef, het verlof hiertoe vóór de begrafenis niet kon verleend worden, met andere woorden: was Fabianus met der daad een *martyr*, hij was bij zijne begrafenis nog niet *martyr vindicatus*. Op Fabianus volgde Cornelius († 252), over wiens graf wij reeds gesproken hebben. Zijn opvolger was Lucius († 255), op zijn grafsteen ΛΟΥΚΙϹ genoemd. Deze ellipse der *O* komt meer in grafschriften voor, zeldzamer op heidensche monumenten, veelvuldiger in de Joodsche katakomben; in de pauselijke crypta heeft men nog een ander voorbeeld hiervan gevonden: *Demetris* voor *Demetrios*.

De volgende Paus, wiens grafschrift door de Rossi ter plaatse is teruggevonden, is Eutychianus († 283); echter heeft men omtrent de vier Pausen, die tusschen Lucius en Eutychianus liggen, Stephanus († 255), Xystus († 258), Dionysius († 269), Felix († 274), niet de minste reden om te twijfelen, of ook zij zijn in de pausgroeve bijgezet. Van het graf van den opvolger van Eutychianus, Gaius († 296), werden ter plaatse wel is waar geene overblijfselen gevonden; toch mag men aannemen, dat ook hij bij zijne voorgangers is bijgezet. In de nabijheid van het graf van Paus Eusebius heeft de Rossi een grafsteen gevonden: Γ[ΑΙΟ]Υ. ΕΠΙ. . ., naar alle waarschijnlijkheid van Paus Gaius. Het *Liber Pontificalis* meldt van hem, dat hij gedurende de Diocletiaansche vervolging in de crypten is gevlucht, waarschijnlijk in die crypta, die toen ter tijde juist uitgegraven werd, n.l. die van den H. Eusebius, met welker aanleg men omstreeks 283 begonnen was. Naar het schijnt, werd Gaius hier na zijn dood voorloopig bijgezet, tot men later in vredestijd zijn gebeente naar de pausgroeve overbracht. Zoo kan men verklaren, waarom zijne *„depositio"* op twee verschillende dagen staat aangegeven, 20 Februari en 22 April. Het bovenvermelde fragment

particuliere audiëntie ontvangen werd, luisterde deze naar de vertoogen van den jeugdigen geleerde met de grootste kalmte, toonde zich echter volstrekt niet genegen, om tot den aankoop der vigna over te gaan De Rossi meende dan ook, bitter teleurgesteld, dat hij in casu niets van de goedheid des H. Vaders

---

zou dan tot den oorspronkelijken grafsteen in de *Crypta S. Eusebii* behooren. Later deed de Rossi nog eene tweede ontdekking. In de zoogenaamde „Regio Liberiana" der katakomben van Callixtus vond hij een grafsteen met deze formule: *„quae comparavit sibi arcosolium in Callisti ad domnum Gaium"*, die slechts op een zich in de nabijheid bevindend graf van Paus Gaius doelen kan. Hoe kan men dit laatste met het boven gezegde in overeenstemming brengen? Het *Martyrologium Hieronymianum* vermeldt een derde *„depositio"* van Paus Gaius op 1 Juli. Evenals Paus Damasus een afzonderlijke krypta liet vervaardigen voor den H. Martelaar Alexander, zoo heeft men waarschijnlijk ook in de vierde eeuw een afzonderlijke grafkapel gemaakt voor Paus Gaius, die, alhoewel geen martelaar (gelijk ook Paus Eusebius, die in ballingschap stierf op Sicilië), toch reeds in de vierde eeuw de vereering, aan eenen martelaar geschonken, ontving. Paus Marcellinus († 304) is, alhoewel hij zich zeer verdienstelijk gemaakt heeft voor de katakomben van Callixtus en aldaar nieuwe uitgravingen liet verrichten, niet in de pauscrypta bijgezet, evenmin als zijn opvolger Marcellus († 309). Beiden vonden hun laatste rustplaats in het *Coemeterium S. Priscillae* aan de *Via Salaria.* Diocletiaan had namelijk alle bekende coemeteria der Christenen aan den *„fiscus"* overgeleverd: onmogelijk dus voor de geloovigen ze verder te bezoeken. Niet alleen hielden de Christenen op daar tot godsdienstoefening bijeen te komen en hunne dooden te begraven, maar zij namen ook maatregelen, om een zoo kostbaar heiligdom, als de pauselijke grafkapel, aan de nasporingen der heidenen te onttrekken en aldus voor heiligschennis te behoeden. Dientengevolge werden de gangen, die toegang tot de pausgroeve verleenden, geheel ontoegankelijk gemaakt, door dat ze geheel met zand en puin werden opgevuld. Zoo wordt het duidelijk, waarom ook de twee volgende Pausen Eusebius († 309) en Melchiades († 314), alhoewel zij na de terug-

had te verwachten. Monseigneur de Mérode, minister van oorlog en van openbare werken, die het grootste vertrouwen genoot van Pius IX, was reeds meermalen in de gelegenheid geweest, om als tusschenpersoon tusschen de Rossi en den Paus op te treden. Terwijl de Rossi dan van de audiëntie terugkeerde, bevond mgr. de Mérode zich juist in de „anticamera segreta".

De 27 jarige archaeoloog verhaalde toen aan zijn beschermer den afloop zijner audiëntie, en op hetzelfde oogenblik weerklonk de schel in 's Pausen vertrek. Toen de Mérode binnen kwam, riep Pius IX, hartelijk lachend, hem reeds van verre toe:

---

gave der katakomben aan de Christenen in het *Coemeterium S. Callixti* werden begraven, toch niet in de pauselijke crypta zijn bijgezet, maar ieder in een afzonderlijk cubiculum. Maxentius gaf de loca ecclesiastica eerst na den dood van Eusebius aan de geloovigen terug; Eusebius stierf op Sicilië, en zijn lijk werd door zijn opvolger naar Rome teruggebracht, gelijk Fabianus met zijn voorganger Pontianus gedaan had. Een zeer schoone crypta werd toen voor Eusebius in de katakomben van Callixtus uitgegraven; en evenzoo heeft men later ook een afzonderlijk cubiculum ingericht voor Melchiades, den laatsten Paus van het vervolgingstijdperk, opgevolgd door Paus Sylvester, onder wiens regeering de Kerk van Christus gebracht is *„de cavernis terrae ad mundi regimen"* en met wien de geschiedenis der pausgroeve, als begraafplaats der Pausen, een einde neemt.

Met een enkel woord maakten wij boven reeds melding van eene inscriptie van Paus Damasus, door de Rossi in de pausgroeve gevonden. Paus Damasus (366—384) heeft zich omtrent instandhouding, luchtverversching, versiering enz. der katakomben en voornamelijk der pauselijke graven, onschatbare verdiensten verworven. Beroemd vooral zijn zijne menigvuldige inscripties, in welluidende hexameters vervat en, op onnavolgbaar schoone wijze, in heerlijke letters door den kunstenaar en gunsteling des Pausen *Furius Dionysius Philocalus* in het marmer uitgehouwen. Wat nu bovenbedoelde inscriptie aangaat, de Rossi vond eerst een fragment, waarop driemaal de letter H onder elkander stond, de beginletter van den 4en, 5en en 6en versregel; na nog meer dan honderd-en-

„Ho cacciato via de Rossi come un gatto frustato; ma nondimeno comprerò la vigna: Ik heb de Rossi weggejaagd als een kat, die den stok heeft gevoeld, maar toch zal ik de vigna koopen".

Pius IX, die een vriend van scherts was, had zich aldus aangesteld, om de Rossi — die met zooveel geestdrift over zijne toekomstige ontdekkingen had gesproken, en over den roem, welke daaruit voor de Kerk en het Pausdom zou voortvloeien, — eenigen schrik aan te jagen en hem zoodoende op mogelijke teleurstellingen voor te bereiden. Mrg. de Mérode haastte zich natuurlijk de Rossi, die reeds het Vatikaan verliet, te achterhalen, bereikte hem op de „scala regia" en deelde hem het besluit van Pius mede, om de vigna te koopen. Na korten tijd was alles geregeld, en de Rossi kon aan het werk gaan.

Na een arbeid van slechts weinige dagen waren verscheidene historische *cryptae* blootgelegd, en het nieuws dezer ontdekkingen kwam Pius IX ter oore. Zeer nieuwsgierig was de Paus om zelf te zien, in hoeverre zich de stoute voorspellingen van de Rossi hadden bewaarheid. Op zekeren dag liet hij daarom

---

twintig verschillende fragmenten gevonden te hebben, slaagde de Rossi er in, de inscriptie weder in haar geheel als volgt samen te stellen:

HIC· CONGESTA· IACET· QVAERIS· SI· TVRBA· PIORVM
CORPORA· SANCTORVM· RETINENT· VENERANDA· SEPVLCRA
SVBLIMES· ANIMAS· RAPVIT· SIBI· REGIA· COELI
HIC· COMITES· XYSTI· PORTANT· QVI· EX· HOSTE· TROPAEA
HIC NVMERVS· PROCERVM· SERVAT· QVI· ALTARIA· CHRISTI
HIC· POSITVS· LONGA· VIXIT· QUI· IN· PACE· SACERDOS
HIC· CONFESSORES· SANCTI· QVOS· GRAECIA· MISIT
HIC· IVVENES· PVERIQUE· SENES· CASTIQVE· NEPOTES
QVIS· MAGE· VIRGINEVM· PLACVIT· RETINERE· PVDOREM
HIC· FATEOR· DAMASVS· VOLVI· MEA CONDERE MEMBRA
SED· CINERES· TIMVI· SANCTOS· VEXARE· PIORVM·

Zie Kraus, *R. S.* 130; 148—167; 593—597. Taf. I en V.

de Rossi mededeelen, dat hij van voornemen was, den volgenden namiddag zelf de katakomben van Callixtus te bezoeken, en te gelijkertijd werd de jeugdige archaeoloog in de villa der Maltheser ridders op den Aventijnschen heuvel aan 's Pausen tafel genoodigd. Zoo waren dan den volgenden middag verscheidene kardinalen, gezanten, prelaten en ministers aan 's Pausen disch vereenigd, onder hen ook de Rossi, wien men eene plaats in 's Pausen nabijheid had aangewezen. Onder den maaltijd sprak de Paus met zijne dischgenooten over de archaeologie, en zeide, dat hij niet veel waarde aan dien tak van wetenschap hechtte; de archaeologen waren droomers en poëeten, die alles anders dan een gewoon menschenverstand inzagen. Deze woorden werden opzettelijk zoo luid gesproken, dat de Rossi ze noodzakelijk hooren moest; hij gaf echter hierop volstrekt geen antwoord. Als echter Zijne Heiligheid Mgr. de Mérode na den maaltijd naar de Rossi zond met de boodschap, dat de archaeoloog, naar Z. H. hoopte, zich door de in scherts gesproken woorden toch niet beleedigd zou gevoelen, en Z. H. alleen beoogd had, dat de Rossi zich zou verdedigen — toen antwoordde deze: „Ik heb heel goed begrepen, hoe Z. H. die woorden gemeend heeft; en het is mij niet in de gedachte gekomen, mij door dien scherts beleedigd te gevoelen; maar te midden van al die hooge heeren, kardinalen en diplomaten kon ik toch onmogelijk spreken. Aanstonds, in de katakomben, zal ik de monumenten laten spreken; dan zal de wetenschap der christelijke archaeologie zich zelve weten te verdedigen".

Eenige dagen voor dit bezoek had de Rossi de beroemde pausgroeve en de verwoeste opschriften der pauselijke graven, alsmede de merkwaardige inscriptie van Paus Damasus ontdekt. Toen hem nu het aanstaande bezoek van Z. H. werd medegedeeld, bevond alles zich nog in tamelijk primitieven toestand, daar de tijd ontbroken had, om de krypta van het puin te ontdoen en de opschriften op hunne plaats te stellen. Dientengevolge was hij

verplicht met zijne arbeiders den ganschen nacht door te werken, teneinde den Paus het bezoek eenigszins gemakkelijk te maken. De brokstukken der inscriptie van Paus Damasus voegde hij zelf allen bij elkander, terwijl hij de stukken van de sluitplaten der pauselijke graven, met den naam van den daar bijgezetten Paus, los naast elkander legde. Toen nu Pius IX van de villa di Malta langs de Via Appia aankwam, ontving hem de Rossi aan den ingang der katakomben, en verklaarde hij de belangrijke beteekenis der gemaakte ontdekkingen, terwijl hij duidelijk bewees, dat zijne op grond der aloude *Itineraria* steunende beweringen omtrent het aanwezig zijn der uiterst belangrijke monumenten der christelijke oudheid, allen zonder uitzondering bevestigd waren. Ten bewijze haalde hij de inscriptie van Paus Damasus aan, en nadat hij de verklaring er van gegeven had, riep Pius uit: „Maar is dat dan alles waar? Is hier dan geen zelfbedrog mogelijk?" — „Hier is niet alleen geen dwaling mogelijk, antwoordde de Rossi, maar wij hebben zelfs de grafschriften dier oude, eerbiedwaardige opvolgers van den Prins der Apostelen teruggevonden. Wanneer het Uwer Heiligheid mocht behagen deze brokstukken bij elkander te voegen, zoo zullen zich de namen dier Pausen vertoonen, waarvan Paus Damasus, de onvermoeide vereerder der in de katakomben rustende martelaren, in zijne zoo even verklaarde inscriptie spreekt". — En werkelijk nam Pius die brokstukken ter hand, en vol bewondering las hij, en een hoogrood bedekte het aangezicht des Pausen, terwijl zijne tranen begonnen te vloeien, toen hij op die vormelooze brokstukken de namen las zijner Heilige Voorgangers, en vol bewondering riep hij uit: „Dat zijn dan werkelijk de grafsteenen mijner voorgangers, die hier zijn bijgezet!" — In zijn ijver en vervuld van het zaligende gevoel zijnen geliefden Paus zulk eene groote vreugde verschaft te hebben, kwamen de Rossi de woorden van Pius IX over de droomerijen der archaeologen weder in de gedachte; en aan den triumf denkende, dien de wetenschap der

christelijke archaeologie thans behaald had, zeide hij tot Pius: „Ma sono tutti sogni, Padre Santo, sono tutti sogni: maar dat zijn altemaal slechts droomen, Heilige Vader, altemaal slechts droomen". — „Oh, come siete cattivo, de Rossi: O, de Rossi, wat ben je ondeugend!" antwoordde de Paus, terwijl hij hem tegelijkertijd gelukwenschte met zijne resultaten en hem bedankte voor den dienst, dien hij daardoor aan de Kerk en den H. Stoel had bewezen.

De zooeven door ons beschrevene, belangrijke gebeurtenis had een diepen indruk gemaakt op den H. Vader, en de Rossi mocht zich in steeds toenemende gunst bij Z. H. verheugen. Dit bleek boven alles duidelijk uit de wijze, waarop de Paus hem tegen personen in bescherming nam, die er op uit waren, de Rossi in al zijne plannen te kruisen, en hem overal zochten te benadeelen.

De schitterende resultaten van zijne uitgravingen in de katakomben van San Callisto had de Rossi in de twee eerste deelen zijner *Roma Sotterranea* samengevat, die zoowel door de bespreking zijner afzonderlijke ontdekkingen, als door de uiteenzetting der groote, algemeene beginselen der methode en der critiek van het hoogste belang waren voor de opkomende wetenschap der christelijke archaeologie. Het eerste deel werd op kosten van Pius IX op waarlijk vorstelijke wijze gedrukt en geïllustreerd. Terwijl men zich nu juist met het drukken daarvan bezig hield, hadden de tegenstanders van de Rossi geenszins stil gezeten, zoodat hij onzeker was, of het den H. Vader bij deze heftige tegenkanting aangenaam zou wezen, dat op het titelblad uitdrukkelijk vermeld werd: „Uitgegeven op last van Zijne Heiligheid Paus Pius IX".

Om daaromtrent tot zekerheid te komen en deze aangelegenheid met den Paus vertrouwelijk te bespreken, vroeg hij eene particuliere audiëntie. Pius IX bevond zich toen, het was juist in de zomermaanden, op zijn buitenverblijf Castel Gandolfo. Hij

liet de Rossi weten, dat hij hem zou ontvangen. Als nu de Rossi op het bepaalde uur verscheen, hoe groot was toen zijne verwondering, nu hij, in plaats van in het particulier vertrek van Zijne Heiligheid, in de groote zaal van het paleis werd ontvangen, alwaar de Paus zich met zijn ganschen hofstoet, prelaten en edelwachten, bevond. De Rossi had een exemplaar van zijn werk medegebracht, dat, op titeldblad en opdracht na, geheel was afgedrukt. Na het gebruikelijke *homagium* ontvangen te hebben, wees de Paus op een voor hem staand tafeltje en zeide tot de Rossi: „Leg uw werk daar neder en verklaar ons wat daarin staat"; — en zich tot de heeren van zijn gevolg wendend zeide hij: „Komt gij allen wat dichter bij, opdat gij allen goed kunt verstaan, wat de Rossi ons te zeggen heeft". Daar de Rossi niet wist, hoe verre hij gaan kon, om volgens den wensch des H. Vaders te handelen, gaf hij slechts eene zeer vluchtige schets van den inhoud van zijn boekdeel. De Paus was hiermede echter niet tevreden en zeide: „Behandel die zaak een weinig meer in bijzonderheden". Door deze woorden opgewekt, drong de Rossi dieper in zijn onderwerp door, en terwijl hij van Bosio's ontdekkingen sprak, behandelde hij ter loops het feit, hoe ook deze ijverige navorscher dikwijls door den ijverzucht zijner tegenstanders in zijne nasporingen werd gehinderd. Toen de Paus dit hoorde, sloeg hij driftig op de tafel en riep hij uit: „Sempre questa maledetta invidia: steeds die afschuwelijke ijverzucht! Laat ons nog meer van uw werk vernemen". — De Rossi bemerkte nu duidelijk, dat zijne tegenstanders tevergeefs beproefd hadden den Paus tegen hem in te nemen, ja, dat Z. H. hem met deze plechtige audiëntie een buitengewoon blijk van vertrouwen had willen schenken. Terwijl de archaeoloog dan met steeds stijgende geestdrift zijn geliefd thema behandelde, maakte Pius nog een paar malen scherpe opmerkingen, zoodat de spreker, aan het einde van zijne voordracht gekomen, zich van de gunst en de bescherming des H. Vaders

geheel verzekerd gevoelde. Zonder zich dan ook maar een oogenblik te bedenken, toonde hij den Paus een proefdruk van het titelblad en vroeg: „Veroorlooft Uwe Heiligheid mij, dat ik op het titelblad zet: „pubblicata per ordine di Sua Santità?" — „Non lo permetto solamente, ma lo esigo, carissimo de Rossi! Ik veroorloof het niet alleen, mijn goede de Rossi, maar ik eisch het". — „Mag ik mij dan ook de vraag veroorloven, of Uwe Heiligheid mij de groote gunst zou willen verleenen, de opdracht van dit deel te aanvaarden, waarvan ik hier een proefdruk heb medegebracht?" — „Laat mij zien, wat gij daar geschreven hebt", antwoordde Pius, het blad papier ter hand nemende. De opdracht luidde: „*Pio Nono, Pontifici Maximo, Alteri Damaso*" [1]). — „Als ik een tweede Damasus ben, antwoordde de Paus lachend, dan is het alleen, omdat ik in u mijn heiligen Hiëronymus gevonden heb. Deze opdracht aanvaard ik gaarne, en het zal mij zeer verheugen, dit werk zoo spoedig mogelijk voltooid te zien". — En zich wendend tot zijne omgeving, zeide de Paus: „Neemt dit tafeltje weg, ik wil eene allocutie houden". En alsdan volgde een van die geestdriftvolle toespraken, waarvan Pius IX alleen het geheim scheen te bezitten.

Van de ontdekkingen in het *Coemeterium S. Callixti* uitgaande, schilderde Z. H. in breede trekken op schitterende wijze het onwaardeerbaar nut, dat der Kerk en der traditie uit deze monumenten der oudheid ten goede kon komen; hij wees op die verrassende en toch zoo nauwkeurig voorspelde uitkomsten, aan

[1]) De opdracht in haar geheel luidt als volgt:

PIO. IX. PONT. MAX.
ALTERI. DAMASO
QVI. MONVMENTA. MARTYRVM
MILIARII. SAECVLI. RVINIS. OBRVTA
IN. LVCEM. REVOCAT.
HAEC. VOLVMINA. IVSSV. EIVS. CONFECTA
AVCTOR
D. D.

de Rossi's genie en onvermoeiden arbeid te danken. Met scherpe woorden veroordeelde hij de neigingen der menschen tot nijd en ijverzucht, terwijl hij ten slotte den opgetogen geleerde, hem dankend voor alles, wat hij reeds tot stand had gebracht, niet alleen van zijne bescherming, maar van zijn buitengewone gunst verzekerde. Dientengevolge werd op het titelblad der drie tot nu toe verschenen deelen gedrukt: *„Pubblicato per ordine della Santità di N. S. Papa Pio Nono"*.

De Rossi mocht zich zoodoende op betrekkelijk jeugdigen leeftijd reeds in de hooge gunst van Paus Pius IX verheugen, en inniger werd met de jaren de vriendschap, die beiden aan elkander verbond, terwijl het vertrouwen, dat Pius in den grooten geleerde stelde, zich met den dag versterkte. Ten bewijze hiervan strekke, dat Pius hem trachtte over te halen, om het ambt van *Conservatore* der stad Rome — wij zouden zeggen: wethouder — te aanvaarden. Later, in 1870, toen de post van Praefect van het Vatikaansch Archief vacant was, viel het oog des Pausen op zijn vriend de Rossi; en daar het vooral in die dagen, na hetgeen was voorafgegaan, eene zaak van het grootste gewicht was, daartoe een man van vertrouwen uit te kiezen, drong Zijne Heiligheid er met kracht op aan, dat de Rossi deze benoeming zou aannemen. Tegenover beide aanbiedingen echter, hoe eervol zij ook waren, meende de Rossi eene besliste en volhardende weigering te moeten stellen; en de Paus legde zich daarbij neder, duchtend, dat anders de zaak der christelijke archaeologie, de Rossi's levensdoel, eenige schade mocht lijden.

Maar het vertrouwen van Pius IX in zijnen vriend blijkt vooral uit de langdurige geheime besprekingen, waartoe de Paus hem herhaaldelijk liet ontbieden Wat daar tusschen de beide groote mannen is besproken over politieke en persoonlijke vraagstukken; wat zij daar te zamen soms uren achtereen met elkander behandelden, over dat alles bewaart de Rossi steeds het diepste

stilzwijgen; maar het strekt ons toch ten bewijze, hoe groot het vertrouwen moest wezen, hoe groot de gunst, die de Rossi van Pius IX mocht genieten.

Stond de Rossi aldus in hoog aanzien bij Pius IX, ook zijn opvolger wilde aanstonds bij den aanvang van zijn pontificaat toonen, hoe hoog hij den zeldzamen man waardeerde. Bij breve van 23 October 1878 benoemde Leo XIII de Rossi tot Praefect van het Christelijk Museum in het Vatikaan [1]). Deze benoeming

---

[1]) Wij kunnen niet nalaten, deze merkwaardige breve in haar geheel weer te geven:

Dilecto Filio Joanni Baptistae de Rossi Musei Christiani Praefecto Leo PP. XIII.

Dilecte Fili, salutem et apostolicam benedictionem. Laetamur maxime iure Nos posse verba illa in te convertere, quae olim doctissimus Benedictus XIV ad virum clarissimum et Vaticanae bibliothecae ornamentum scribebat: Ingens opus quod susceptisti summo studio, incredibili labore et assidua cura concinnandum, meretur sane ut et apostolicae laudationis praeconiis commendetur, et Nostrae benignitatis auctoritatisque testimoniis ac privilegiis decoretur ac muniatur. Non enim Nos latet, plurimos veteres codices indefesso labore a te descriptos fuisse, atque in accuratos indices et catalogos sapienter relatos: novimus insignia opera sive Christianae epigraphiae, sive de Roma subterranea, quae meritam tibi gloriam et immortalem nominis celebritatem ubicumque gentium compararunt: non ignoramus etiam alacritatem, qua sacrae archaeologiae cognitiones, tibi ab ingenio et eruditione quaesitas, assidue sive in coetibus academicis sive per ephemeridas pervulgare apud omnes non desistis. Jamvero si huic Sanctae Sedi solemne semper fuit eruditos viros et litterarum scientiarumque benemeritos fovere et honoribus amplificare; singularem certe a Nobis curam et benevolentiam sibi postulat disciplina illa, in qua Ecclesiae incunabula illustrantur, lapides ipsi quodammodo et monumenta causam religionis suscipiunt Romanaeque fidei et auctoritatis duiturnitatem et constantiam testantur. Ut igitur, quantum in Nobis est, hisce studiis faveamus, quae te ab adolescentia aluerunt, ducibus viris illis Angelo Majo et Cajetano Marinio, quorum doctrinam feliciter

is vooral daarom merkwaardig, omdat daardoor, hetgeen aan het pauselijk hof tot de hoogste zeldzaamheden behoort, voor een bepaalden persoon een nieuw ambt wordt in het leven geroepen, met bijvoeging der clausule, dat dit ambt slechts duren zal tijdens het leven van dien bepaalden persoon, terwijl alle opvolging uitdrukkelijk wordt uitgesloten: *„officium.... tibi uni, quamdiu vixeris, tuaeque solum personae ob egregia merita collatum"*. De uiteenzetting der beweegredenen, waarom Leo XIII Giov. Batt. de Rossi tot praefect en curator van het Christelijk Museum in het Vatikaan benoemt, stelt zoowel zijn arbeid als *scriptor* der Vatikaansche Bibliotheek als zijne bemoeiingen op het gebied der christelijke archaeologie op de meest vereerende wijze in het helderste daglicht. Bij het in het leven roepen van dit ambt heeft de Paus bibliotheek en archaeologie op vernuftige wijze bij elkander gevoegd, daar, zooals bekend is, het Christelijk Museum een onderdeel der Vatikaansche Bibliotheek uitmaakt. Daardoor wordt de dubbele zijde van de Rossi's wetenschappelijken arbeid in het helderste licht gesteld, en het „singulare Nostrae in te voluntatis testimonium" komt zoo volledig mogelijk tot zijne waarde

Wanneer wij deze weinige trekken, die wij uit het leven van

---

aemularis; decrevimus Museum Christianum, bibliothecae Vaticanae adnexum, tuis curis et industriae cum titulo Praefecti seu curatoris committere, salvo regendi et invigilandi iure, quod obtinent Cardinalis Bibliothecarius et Vice-bibliothecarius. Hoc autem officium ceteris, quibus nitide fungeris, ita additum volumus, ut tanquam singulare Nostrae in te voluntatis testimonium, tibi uni, quamdiu vixeris, tuaeque solum personae ob egregia merita collatum et reservatum declaremus. Denique cum Nostris hisce litteris paternae benevolentiae testibus, accipe, quam tibi in coelestis praesidii et superiorum munerum auspicium peramanter impertimur, apostolicam benedictionem.

Datum Romae apud St. Petrum, die 23 Octobris 1878, pontificatus Nostri anno I: Leo PP. XIII.

de Rossi hebben medegedeeld, en zij kunnen nog met vele vermeerderd worden, samenvatten, dan kan het niemand verwonderen, dat de Rossi's naam onzen diepst gevoelden eerbied afdwingt; dat hij tot een der meest gezaghebbende mannen der wetenschap wordt gerekend; dat voornamelijk alle beoefenaars der christelijke oudheid, tot welke nationaliteit of tot welken godsdienst zij ook mogen behooren, hem als hun *princeps* steeds begroeten. Vandaar dan ook, dat de onderscheidingen, de Rossi èn van den kant der Europeesche regeeringen, èn van den kant der geleerde wereld ten deel gevallen, schier niet te tellen zijn. Om slechts iets te noemen, en de kleinere universiteiten van Italië buiten rekening latende, gaan die van Amsterdam, Brussel, Berlijn, Praag, Weenen, Petersburg, Turijn, Madrid en Lissabon er groot op, de Rossi tot de haren te mogen rekenen. Toen dan ook, in 1882, de Rossi zijn zestigste levensjaar voleind had, werd deze gelegenheid door de geleerde wereld gretig te baat genomen, om den meester in publieke manifestatie de hulde te brengen, die hem zoo ruimschoots toekomt. Men behoeft slechts de redevoeringen te lezen, die op den 11en November 1882, den feestdag van Paus Damasus, als datum der feestelijke bijeenkomst in de groote zaal van het Lateraansche Museum vastgesteld, o. a. door P. Bruzza namens de *Accademia di Archeologia Cristiana*, door Henzen namens het *Keizerlijk Duitsche Instituut*, door Diehl namens de *Ecole de Rome* zijn uitgesproken, om zich hiervan te overtuigen [1]).

Wat echter de lezing nog belangrijker maakt, dat is de hartelijke toon, waarin die redevoeringen zijn uitgesproken, dat is de innige vriendschap, de kinderlijke piëteit, mogen we zeggen, waaraan die mannen, zelve vergrijsd in den dienst der wetenschap, jegens de Rossi uitdrukking geven. En dit brengt er ons van zelf toe, met een enkel woord van de Rossi's karakter gewag

---

[1]) Baumgarten, op. cit. p. 89—93.

te maken; zonder dat toch zou onze vluchtige schets ten eenen male onvolledig wezen.

De Rossi bezit, met al zijne verbazende geleerdheid, het beminnelijkste karakter, dat men zich denken kan. Boven reeds werd er op gewezen, met welke hulpvaardigheid bibliothecarissen en archivarissen, in Italië en in den vreemde, al zijne wenschen te gemoet kwamen, omdat zij steeds bij eene eerste ontmoeting in de Rossi een vriend mochten vinden; en deze vriendschap was in den regel niet van korten duur, getuige o. a. zijn omgang met prof. Henzen. Veertig jaren lang waren beiden onafscheidelijke vrienden, en nooit, zelfs geen enkel oogenblik, is die vriendschap door een schaduw van oneenigheid verstoord geworden; het hart wordt week, wanneer men de treffende woorden leest, waarmede de Rossi zijn gestorven vriend het „tot wederziens hierboven" toeriep [1]). Die beminnelijkheid van zijn karakter toont zich ook in de bereidvaardigheid, waarmede hij zijne buitengewone talenten ten dienste stelt van eerstbeginnenden, waarmede hij hun zwakke pogingen zoo krachtig mogelijk ondersteunt, hen aanzet tot volharding. Zoodra de gelegenheid zich voordoet in openbare vergaderingen hunne eerstelingen, hoe onvolmaakt dikwijls ook, te bespreken, grijpt hij die gelegenheid gaarne aan, is hij overgelukkig, waar hij te prijzen vindt, de schaduwzijden zooveel mogelijk trachtende te verbergen. Die beminnelijkheid, dat afwezig zijn van alle ijverzucht, komt ook duidelijk te voorschijn uit de wijze, waarop hij zijn systematische tegenstanders — want ook de Rossi heeft deze, al moge hun aantal onbeduidend wezen, — behandelt. Nooit zal er een hard woord over zijn lippen komen, terwijl hij zelfs voor de meest in het oog loopende kwade trouw in den regel nog eenige verontschuldiging weet te vinden. Vooral in dezen laatsten trek komt de beminnelijkheid van zijn karakter ten duidelijkste uit, eene

---

[1]) Baumgarten, op. cit. p. 77.

beminnelijkheid, die, zegt Baumgarten terecht, alleen in zijne groote kinderlijke vroomheid van gemoed gegrond kan wezen.

Moge het nu aan een betrekkelijk slechts kleinen kring van vrienden gegeven zijn die beminnelijkheid van de Rossi's karakter dagelijks beter te leeren waardeeren; meerderen is het gegeven, de groote bescheidenheid van den beroemden geleerde te mogen bewonderen. Die bescheidenheid, die indeschaduwstelling van zich zelf, is een der hoofdtrekken zoowel van zijn gesproken als van zijn geschreven woord.

Begeef u op den eersten Zondag der maand des namiddags naar de zitting der *Accademia Romana di Archeologia Cristiana*, waar de Rossi den voorzittersstoel bekleedt en waar hij de grootste woordvoerder is, en gij zult er u van overtuigen. Of liever nog, neem de gelegenheid te baat, die het *Collegium Cultorum SS. Martyrum* u aan de hand doet, wanneer dit op de feesten der martelaren met eenvoudige maar indrukwekkende plechtigheid in die krypten van het oude Christendom, op de graven dier Heiligen zelve, het Hoogheilig Offer laat opdragen. Verheven oogenblikken voorzeker, wanneer in die heilige gewelven de liturgische gezangen in hunne volle majesteit weerklinken, terwijl de Zoon Gods zijn Onbloedig Offer opdraagt op de graven van hen, die daar meer dan 1500 jaren geleden tot den laatsten druppel van hun bloed voor de glorie van Zijn Heiligen Naam hebben vergoten! O, hoe gelukkig gevoelt men zich in die oogenblikken, volgelingen van den Christus te zijn; hoe gevoelt men zich in die oogenblikken in staat, met Gods hulp het heldhaftig voorbeeld dier martelaren na te volgen! Maar hoe ziet men tevens verlangend uit naar het oogenblik, waarop de Rossi, die bij die feestelijke bijeenkomsten steeds de woordvoerder is, de vergadering toe gaat spreken!

Eene merkwaardige verschijning, den „koning der christelijke oudheid" te midden zijner toehoorders te zien. Begeven wij ons bijv. met hem naar de Basilica op het *Coemeterium S. Domitil-*

lae [1]). Deze basiliek heeft namelijk groote afmetingen. In een gedeelte daarvan staan nog heerlijke sarcophagen op hunne oorspronkelijke plaats, terwijl andere gedeelten met fragmenten van opschriften en beeldwerk gevuld zijn. In de apsis zien wij het eenvoudig altaar, waaraan zoo even het H. Offer plechtig is opgedragen en dat telkens voor deze gelegenheid door het *Collegium Cultorum SS. Martyrum* opzettelijk wordt opgeslagen. Tegenover de plaats, waar eens de oude bisschopszetel stond, waarop Gregorius de Groote zetelde, toen hij zijne bekende homilie op de beide Heiligen Nereus en Achilleus uitsprak [2]), is aan den muur de inscriptie van Paus Damasus aangebracht. De nog beschikbare ruimte in de basilica is opgepropt met menschen, voor het grootste gedeelte vreemdelingen van alle natiën. Een spreekgestoelte van den meest primitieven aard is in het midden dier menigte geplaatst: een oude stroostoel of een fragment van een kolom of iets dergelijks, waarop de redenaar plaats neemt en hij zijn gehoor gemakkelijk kan overzien. Een ademlooze stilte heerscht te midden dier menigte, wanneer de Rossi zijn gestoelte beklimt; wanneer hij, de nog jeugdige grijsaard — want niemand zal hem zeventig jaren geven — met zijn doordringend oog, zijn hooggewelfd voorhoofd, zijne krachtige en toch zoo innemende gelaatstrekken, waarop het genie zijn stempel gedrukt heeft, zijne conferentie gaat beginnen. In onberispelijk Fransch spreekt hij daar over een of ander punt der christelijke archaeologie, en weet hij, soms gedurende anderhalf uur, uwe aandacht te boeien.

In deze conferentiën nu *moet* de Rossi altijd over *zijne* studiën, *zijne* navorschingen, *zijne* ontdekkingen, *zijne* schitterende resultaten spreken. Maar de wijze, waarop hij dat doet, wekt ieders bewondering. Wij vernemen daar niets anders dan de eenvoudige,

[1]) Voor nadere bijzonderheden omtrent deze katakombe der H. Flavia Domitilla, uit het keizerlijk geslacht der Flavii gesproten, verwijzen wij naar Kraus, *R. S.* p. 76—87.

[2]) In *Brev. Rom.* in festo SS. Nerei et Achillei.

maar nauwgezette uiteenzetting van de feiten; is hij gedwongen over zijn eigen persoon iets ter verduidelijking in het midden te brengen, dan beperkt hij zich tot het uiterst noodzakelijke, terwijl hij dan vooral met zijne aangeborene welsprekendheid het volle daglicht laat vallen op de vorstelijke vrijgevigheid zijner beide paauselijke begunstigers, op de veelzijdige bescherming van zijn onvergetelijken de Mérode, op den volhardenden arbeid der medewerkers, die onder zijne leiding arbeidden, op de goedertierene Voorzienigheid van God vooral, die aan zijnen arbeid zulk een overvloedigen zegen heeft geschonken. En wanneer hij dan anderhalf uur uwe aandacht geboeid heeft, dan zoudt gij wenschen, dat hij van voren af aan begon; en hebt gij het geluk gehad, u eenmaal onder zijn gehoor te hebben bevonden, gij kunt er verzekerd van wezen, gij zult geene enkele gelegenheid meer laten verloren gaan, om hem opnieuw te hooren spreken en hem telkens meer en meer te leeren bewonderen.

Zietdaar den man, van wiens leven, arbeid en karakter wij een zwak denkbeeld hebben trachten te geven. Dat wij ons hierbij geenszins aan overdrijving schuldig maakten, moge blijken uit een tweevoudig citaat van Prof. Dr. F. X. Kraus, die de *Roma Sotterranea Cristiana* voor het Duitsch publiek heeft toegankelijk gemaakt. In zijne *Roma Sotterranea* zegt Kraus reeds in 1879: „Er hat für Erforschung und Erklärung der unterirdischen Todtenstad unstreitig das Grösste geleistet, und man muss billiger Weise sagen, dass niemals ein Archaeologe in gleichem Maasse durch Genialität und Wissen ausgezeichnet wie durch das Glück begünstigt war. Eines Lobes bedürfen seine Arbeiten nicht. Während in den zwei Jahrhunderten vor ihm nur zwei oder drei wichtige historische Monumente in den Katakomben gefunden wurden — und alle diese sind dem Zufall zu verdanken — haben die von der Commission der christlichen archäologischen Gesellschaft, zu welcher de Rossi als eines der thätigsten Mit-

glieder gehörte, geleiteten Ausgrabungen in wenigen Jahren eine ganze Reihe überaus schätzbarer Denkmäler zu Tage gebracht, und jedes Mal hatte de Rossi in voraus mit grösserer oder geringerer Genauigkeit vorausgesagt, was zu erwarten war". — En in zijn *Realencyclopedie der christlichen Alterthümer* (sub v. Archaeologie) schrijft hij, na van P. Marchi te hebben gesproken: „An seine Stelle trat ein Grösserer, den wir jetzt Alle als den Fürsten der Archäologen verehren, der Römer Giovanni Battista de Rossi, gleich ausgezeichnet durch grossartigste Beherrschung der gesammten profanen wie kirchlichen Alterthums-Wissenschaft, durch geniale Combination, durch unvergleichliches Glück in Aufdeckung der Monumente. Er allein hat für die christliche Archäologie mehr gethan, als alle seine Fachgenossen im neunzehnten Jahrhundert zusammen". — En de klassieke zegenwensch, hem den 23en Februari jl. door de Berlijnsche editores van het *Corpus Inscriptionum Latinarum* toegezonden, moge op zijne beurt de geestdriftvolle woorden van den dankbaren leerling bevestigen:

IOHANNI. BAPTISTAE. DE. ROSSI

CIVI. ROMANO

PRINCIPI. ERVDITORVM. ITALORVM

DOCTRINA. INSIGNI

ARCHAEOLOGIAE. CHRISTIANAE. FVNDATORI

IN. LITTERIS. ET. TITVLIS. SACRIS. EXPLANANDIS

IN. ARTIS. OPERIBVS. ILLVSTRANDIS

IN. RERVM. GESTARVM. NOTITIA. INVESTIGANDA

PARITER. PERFECTO

VRBIS. ROMAE. INSCRIPTIONVM. CHRISTIANARVM. EDITORI. PRIMO

IN. PAGANIS. PARANDIS. ET. RECENSENDIS. SOCIO. PRIMARIO

BORGHESII. DISCIPVLO. AMICO. HENZENI

SVAE. NATIONIS. DECORI. NOSTRAE. FAVTORI

CORPORIS. INSCRIPTIONVM. LATINARVM. EDITORES. GERMANI

LVCIDAM. SVBTERRANEAE. ELOQVENTIAE. SVAVITATEM. RECORDANTES

DOMESTICAE. COMITATIS. HOSPITES. TRANSALPINI. MEMORES
DIE. VII K. MART. A. MDCCCXCII
NATALICIA. SEPTVAGESIMA. GRATULANTVR.

(Volgen de onderteekeningen.)

Mochten wij nu niet met recht beweren, dat dáár, bij den ingang der Callixtus-katakomben, het marmeren borstbeeld van de Rossi eene hem waardige plaats beslaat; maar dat ook hij alleen het recht had, om daar als wachter bij die heilige doodenstad der christelijke oudheid geplaatst te worden?

Mogen, het zij ons vergund met deze bede te eindigen, mogen aan Giovanni Battista de Rossi nog vele levensjaren, in den dubbelen dienst der Kerk en der wetenschap doorgebracht, gegeven worden. Daarom sluiten wij ons aan bij den wensch, den feesteling van 23 Februari j.l. reeds van andere zijde gebracht:

SIC. DECENNALIA. VII
SIC. VICENNALIA. IIII

Haarlem, Juni 1892. Dr. H. van Aarsen.

AMSTELODAMENSIA.

WIE HEEFT HET PLAN DER UITZETTING BERAAMD?

26 MEI 1578.

In twee schuiten, de ééne gevuld met de invloedrijkste seculiere en reguliere geestelijken, de andere met den magistraat, werden de kerkelijke en wereldlijke overheden door het gepeupel het IJ ingejaagd en op Gods genade aan den waterstroom prijsgegeven.

Heeft men vroeger dit ergerlijk bedrijf trachten voor te stellen als de onverwachte losbarsting eener langverkropte volkswoede, thans kunnen wij het niet anders beschouwen dan als een vooraf beraamd plan, met koel beleid overlegd, met gewetenlooze kracht doorgezet en met bewonderenswaardige stiptheid uitgevoerd. De rollen waren te voren verdeeld; de aangewezen slachtoffers moesten, voor en aleer zij in de schuiten werden gezet, naar de bovenverdieping van het Waaggebouw op den Dam worden gebracht. De huurlingen, met de uitvoering van het snoode plan belast, betrokken op het gestelde uur hunne wachtposten: bij het klooster der Paters Franciskanen, bij de beide parochiekerken, bij het stadhuis op den Dam en op andere plaatsen der stad. Een geweerschot, gelost uit één der vensters van de Waag, zou hun tot teeken van aanval strekken; en ternauwernood waren de echo's van het vuurwapen weggestorven, of de slachtoffers werden van alle kanten naar den Dam aangevoerd, waar zij eerst op de Waag vereenigd en een wijle onder de bewaking van den „gheweldich provoost" Vranc Corneliszoo gesteld wer-

den, om vervolgens tusschen een haag soldaten, onder de galg door, naar de beide schuiten te worden geleid, die met de daarbij behoorende schippers door Roodenburch besteld waren en tijdig aan den Dam gereed lagen. Niets ontbrak aan de voorbereidende maatregelen, zelfs niet het bier, dat de provoost aan zijn handlangers mocht rondschenken, zoolang de gevangenen in de Waag onder zijn bewaking zouden zijn.

Nu moge het ons in hooge mate bevreemden, dat een plan van zooveel omvang, waarbij tal van huurlingen waren betrokken, tot in zijne kleine bijzonderheden kon worden voorbereid, zonder dat de geheime toeleg den regeerders der stad ter oore kwam, zonder dat de waakzame burgemeesters in staat werden gesteld om maatregelen van tegenweer te treffen en het verraad te verijdelen — de feiten spreken te luid, dan dat wij ook maar eenigszins aan het bestaan van een vooraf en met sluw beleid uitgevoerd plan zouden kunnen twijfelen.

Minder gemakkelijk valt het de geheime bedoelingen na te sporen, die de aanleggers bij de uitvoering van hun opzet gekoesterd hebben. Beoogden zij enkel en alleen de verbanning der slachtoffers, waarom kozen zij dan niet de gebruikelijke middelen, waarmede in die dagen elk banvonnis voltrokken werd? Zij hadden het zichzelven dan veel gemakkelijker gemaakt. Immers het klooster der Minderbroeders bevond zich ter plaatse waar thans de Monnikenstraat ligt, vlak bij de St. Antonispoort, die thans nog op de Nieuwmarkt staat en onlangs tot gemeentearchief werd ingericht. Een paar schreden slechts, en de Minderbroeders stonden buiten de stad op den St. Antonisdijk, denzelfden dijk, waartegen de schuiten, die hen als ballingen wegvoerden, zijn aangespoeld. Hoe konden dus de mannen, die het plan hadden uitgedacht, den langen omweg verkiezen, als het hun alleen te doen was geweest, om hunne slachtoffers als ballingen aan den St. Antonisdijk aan wal te zetten? Neen; niet zonder reden hebben zij steeds onder de verdenking gelegen, dat

zij het niet alleen op de *verwijdering* maar ook op het *leven* der ballingen gemunt hadden. Met eigen hand echter konden zij het gruwelstuk niet ten uitvoer leggen; want zij stonden gereed de ledige zetels der regeering in te nemen en wilden niet aan het verwijt blootstaan, dat zij, ten einde zelf op het kussen te geraken, hunne voorgangers vermoord hadden. Zij moesten de eer- en eerbiedwaardige overheden, die jaren achtereen met onbezweken trouw naar eed en plicht geregeerd, die onder de bedreigingen der rustelooze roervinken het hoofd niet gebogen hadden en misschien in de toekomst geduchte vijanden konden worden, wegruimen, hen den dood tegemoet jagen, zonder de bloedschuld op eigen rekening te stellen.

Pater van Teijlingen, die wel geen ooggetuige, zelfs geen tijdgenoot was, maar van zijne familieleden en tijdgenooten de toedracht der zaak kon vernemen, meldt ons in zijn *Opkomste der Nederlandtsche Beroerten*, dat de ballingen „allegader geene an„dere rekeninge en maeckten, dan dat de meijninge was, de „schepen met hun allen buijten den boom in den gront te booren".

Ware dit plan, zoo het werkelijk bestaan heeft, ten uitvoer gelegd, uiterst moeilijk zouden de aanleggers zich van rechtstreeksche medeplichtigheid hebben kunnen vrijpleiten en hunne blanke onschuld handhaven. Wellicht heeft deze bedenking hen er toe gebracht, het eenmaal gevelde vonnis wederom in te trekken. Of hebben misschien de beulen hunnen dienst geweigerd?

Zoolang geen nieuwe gegevens ons meer licht verschaffen, kunnen wij op de vraag, of meergenoemd plan al dan niet heeft bestaan, geen beslissend antwoord geven.

Maar daar zijn nog andere getuigen van misdadige bedoelingen. In die dagen namelijk strekte het Damplein om de boosdoeners, die ter dood waren veroordeeld, hunne straf te doen ondergaan. Was aan de gerechtigheid voldaan, dan sleepte men de lijken naar de schuiten, die aan den Dam gereed lagen, en voerde ze

door het Damrak naar het galgeveld, dat aan gene zijde van het IJ tegenover de Nieuwe Brug lag. Dat was de weg der dooden. Langs dien lijkenweg voerde men de eerwaardige priesters en de aanzienlijkste burgers uit. En om hun vooraf het doodvonnis te beteekenen, moesten zij, bij hunnen gang van de Waag naar de schuiten, eerst onder de galg doortrekken, voor en aleer zij hun doodelijken tocht in de vaartuigen aanvingen [1]). De slachtoffers zelven — en zij konden het beter weten dan wij — waren dan ook zoo innig van hun naderend einde overtuigd, dat één hunner, Mr Hendrik Dirkszoon, toen zijne dienstmaagd hem een pakje met schoon linnen in de schuit wilde toereiken, het lijnwaad weigerde aan te nemen, zeggende, dat hij het niet meer zou noodig hebben. Houden wij rekening met al deze bijzonderheden en nemen wij daarbij in aanmerking, dat de schuiten zonder zeil of roer op Gods genade aan de golven werden prijs gegeven, dat de omtrek der stad, vooral de IJkant, door het verwilderd geuzenvolk onveilig werd gemaakt, dan achten wij ons gerechtigd tot de veronderstelling, dat wij hier niet met een ban- maar wel degelijk met een doodvonnis te doen hebben.

Door wie en waar — zoo luidt de volgende vraag — werd dat wreede vonnis geveld?

Voor dit onderzoek moeten wij Amsterdam verlaten en naar 's-Gravenhage trekken; want daar zijn de plannen van het Groot

---

[1]) Op den Dam bij het Damrak stond een galg:

„1 November 1570. Op Allerzielendag omtrent 2 ure in den nacht was 't hier hoogwater, dattet hier over de straet liep, ende daer stont een galge op den Dam daer het water soo aenquam." (*Notitie* van Stoffel Jansz.)

„1 September 1571. Worde de galge op den Dam afgebroocken, daer langh om getwist hadde geweest." (Als boven.)

„9 September 1573. Wordender een galge gesct op den Dam aen de hoeck van de cleijne sluijs; een Spanjaert settende den galge." (*Archief Beg.* G, Art. 48, blz. 45.)

Verraad vastgesteld. Eigenlijk zouden wij een nog veel langer reis behooren te ondernemen: naar de Scheldestad, waar de Zwijger zetelde. Maar deze Sphinx fluistert een geheimzinnige taal, alleen verstaanbaar voor de priesters van zijn eigen eeredienst. Niet de raadselachtige afgod zelf, maar zijn dienaren, de vertolkers van zijn ondoorgrondelijk gemoed, geven ons in daden weder wat in het brein van dit somber wezen werd uitgebroeid. Maar zou dan werkelijk de Zwijger, in Antwerpen toevende, in die stad het sluwe plan hebben verzonnen, dat op den 26n Mei 1578 in Amsterdam werd ten uitvoer gelegd? Zou hij, na zijne goedkeuring te hebben gehecht aan de Satisfactie, met verloochening van zijn eenmaal gegeven woord, de uitzetting van geestelijkheid en magistraat hebben bewerkt en hen aan de gevaren des doods prijsgegeven? Ik aarzel niet deze beide vragen bevestigend te beantwoorden. Wèl had de Prins in de laatste dagen van 1577 beweerd, dat hij zich met Amsterdam niet verder kon bemoeien, „overmits andere des Ghemeenen Landts ghewichtige saken" [1]) hem bezig hielden; maar op 's mans woorden kunnen wij ons moeilijk verlaten. Niemand beter dan hij zelf begreep, dat de overgang van Amsterdam aan zijne zijde voor het doel, door hem steeds nagestreefd, van het hoogste belang moest geacht worden. Hij bleef dan ook wel degelijk op de hoogte van alles, wat met en in de benauwde Amstelstad plaats greep.

Weinige dagen vóór het Verraad zond hij zijn secretaris, den heer Bruyningh, naar 's-Gravenhage, om daar een geheime lastgeving ten uitvoer te brengen. Tegelijkertijd trokken de drie commissarissen der Staten van Holland, die in Amsterdam, zoo het heette, voor de trouwe uitvoering der Satisfactie moesten waken, maar er feitelijk den magistraat op alle wijzen dwars-

---

[1]) Ter Gouw, VII, 253.

boomden, naar Den Haag terug, om mede de plannen van 's Prinsen secretaris te vernemen.

Wat Bruyningh in de staten-vergadering heeft gesproken of voorgesteld zal wellicht altijd voor ons verborgen blijven; want alles werd „secretelyck beleijt". Maar dat toen te 's Hage over het lot van Amsterdam beslist en het vonnis over den magistraat dier stad geveld werd, valt thans niet meer te betwijfelen. Van dat oogenblik af nam de revolutie een vasten tred, en alles wat sedert in de Amstelstad, onder de leiding der commissarissen van de Staten, in het openbaar werd vertoond was louter comediespel; alleen hen, die de hoofdrollen vervulden en de ontknooping voorbereidden, had men in de geheimen van het complot ingelijfd.

Eerst veertig jaren later, toen de grijze staatsman Oldenbarneveld, die prins Maurits in den weg stond, moest worden overtuigd, dat hij het zwaard had verdiend, werd de dichte voorhang der geheime raadzaal opgetrokken en het lang verborgen plan openbaar.

Oldenbarneveld had in Februari 1578 de minute der Satisfactie van Amsterdam mede onderteekend [1]) en zijn rechtschapen gemoed verlangde niet anders dan de trouwe naleving van hetgeen hij met zijn naam had bezegeld. Aan de latere kuiperijen der trouweloozen deed hij niet mede, en het kan geen verbazing wekken, zoo hij zich van tijd tot tijd over de schandelijke uitzetting van den Amsterdamschen magistraat in afkeurenden zin heeft uitgelaten. Ook deze druppel moest dienst doen om den emmer te doen overvloeien.

In de maand November van het jaar 1618 stond de stokoude staatsman aan de wreede kwelling van eindelooze verhooren bloot. Reeds den 19n November waren hem vragen gesteld, waarop hij in die noodlottige tijden het ware antwoord niet kon

[1]) Ter Gouw, VII, 286.

geven, zonder zich aan de grimmigheid der bovendrijvende partij bloot te stellen.

„Waarom hij — dus vroeg men — tegens diverse personen gezegt heeft, dat de papisten voortaan de beste patriotten zouden wezen?"

En het antwoord van Oldenbarnevelt luidt: „Seyt niet te weeten zulke woorden gesprooken te hebbe, hoewel hij weet, dat ook onder de Papisten veel opregte beminders van 't vaderlant zijn, gelijk zij van den beginne der oorloge getoont hebben".

Tien dagen daarna, op 29 November 1618, werden hem twee vragen gesteld, de 283e en 284e, die op het Groot Verraad van Amsterdam betrekking hadden. Aan zijn schavot ontbraken nog een paar planken, die hij zelf moest leveren.

De 283e vraag luidde: „Waarom hij die van Amsterdam nagezeijt en verweeten heeft, dat zij trouloze ende meneedige menschen waren, ter oorzake dat zij in den jare 1578 haar magistraat hadden vuijtgeleijt?"

Oldenbarneveld, met den dood voor oogen, „seijt zulks nog gesproken nog gedagt te hebben".

Onmiddellijk daarop werd hem de 284e vraag ter beantwoording gesteld: „Of dat vuijtleijden nijet en was geschiet by last en ordre van de heeren Staate van Hollandt en van mijn heere den Prince H. M., en of daertoe nyet naar Amsterdam en waren gecommitteert de heeren Adriaan van Mijle en Bruynincx?"

Oldenbarneveld, hierop antwoordende, „seijt dat hem nyet en gedenct daarover geweest te zijn, dat zulken resolutie bij de heeren Staaten is genomen; maar dat hy wel gelooft, dat secretelyk zulks by hooggedagte Zyn Exc. en eenige gecommitteerden van de heeren Staaten mag wesen beleijt" [1]).

Wat men ook uit dit verhoor distilleere, één zaak blijkt zon-

---

[1]) *Berichten van het Historisch Genootschap te Utrecht*, Deel II, Stuk II, blz. 163.

neklaar, namelijk: dat de Zwijger, hoezeer hij de Satisfactie had goedgekeurd, zijn secretaris uit Antwerpen naar 's Hage had gezonden, om de Amstelstad niet door de stipte naleving van het eenmaal gegeven woord, maar door sluw verraad aan zijne zijde te brengen. Zoowel uit vraag als uit antwoord valt op te maken, dat de uitzetting van geestelijkheid en magistraat, zooals die op 26 Mei 1578 plaats greep, op geheime lastgeving van den Zwijger geschied is.

De Amsterdamsche burgemeester Reinier Pauw, wiens vader Adriaan Pauw tot de voornaamste roervinken behoorde en aan het Verraad zijn verheffing en aanzien dankte, zal wel goed zijn ingelicht, toen hij, als commissaris zitting hebbende bij de verhooren, de twee bovenstaande vragen tot Oldenbarneveld richtte en daarin de onthulling deed van 's Prinsen lastgeving en medeplichtigheid. In het antwoord van Oldenbarneveld vindt die onthulling nog een nadere bevestiging.

Bruyningh smaakte dan ook kort daarna de voldoening, dat de mannen, die door de verdrijving der wettige overheden de ledige zetels van het gezag hadden ingenomen, hunne bijzondere dankbaarheid aan den dag legden, toen in 1580 te Antwerpen een jonggeborene het vaderhart van den secretaris des Zwijgers kwam verblijden.

De heer Bruyningh namelijk noodigde de beide burgemeesters Reinier Cant en Dirk Janszn Graeff uit als doopborgen van den pasgeborene; en de peetooms waren daarmede dermate vereerd en verblijd, dat zij het voornemen maakten den secretaris, aan wiens bemiddeling zij hun hooge post, hun aanzien en fortuin te danken hadden, bij deze gunstige gelegenheid tevens een stoffelijk blijk van erkentelijkheid voor de hun in 1578 bewezen weldaden aan te bieden. Zeer loffelijk, zal men zeggen. Jawel, als de heeren ten minste bereid waren in eigen zak te tasten; maar dat bedoelden zij niet. Wél smaalden de nieuwe regeerders van tijd tot tijd op de verkwisting hunner voorgangers, maar toen zij

zelf aan het laadje zaten, hield aanstonds alle hatelijke bekrompenheid op. In de dagen der revolutie altijd dezelfde vertooning; ook Gambetta, met de truffels nog tusschen de tanden, oreerde over de ergerlijke slemppartijen van het Keizerlijk Hof.

Doch hoe dit zij, de vier burgemeesters besloten, dat het doopgeschenk op stadskosten zou worden vervaardigd. Het bestond uit een grooten, verguld zilveren drinkbeker met deksel en prijkte met het stedewapen van Amsterdam. Het woog 41 ons en 4 engels, had eene zilverwaarde van 114 gulden 3 stuivers en kostte van vergulden 33 gulden 14 stuivers. Behalve de pillegift moesten ook alle andere uitgaven, aan deze liefhebberij verbonden, uit de kas der burgers worden betaald, zoodat dan ook niets vergeten werd; zelfs de baker en de min ontvingen uit de Amsterdamsche kas elk een fooi van 3 gulden 8½ stuiver [1]).

Zooveel had Bruyningh aan zijn vrienden verdiend, voor hetgeen hij twee jaar te voren in 's Gravenhage SECRETELYCK HAD BELEIJT!

WIE HET IJ ZIJN INGEJAAGD, 26 MEI 1578.

Noch in het gemeente-archief van Amsterdam, noch bij de geschiedschrijvers der 16e eeuw, zal men de naamlijst der op den dag van het Groot Verraad aan wind en golven prijsgegeven slachtoffers aantreffen.

---

[1]) „Noch mit advys van Burgemeesteren aan de Secretaris Bruiningh van deser stede wege uit saicke dat die burghemeesters Cant en Dierc Janszn Graeff zyn kint thoe doip hielden, een silveren ghedecte drincbeecker, wegende 41 onchen en 4 enghelsche, cost mit het wapen deser stede dair op te snijden die onche 53 stuvers, is 114 gl. 3 st., van vergulden 33 gl. 14 st., die bewairster en min geschonken tot biergelt nae 't gebruijc aldair 6 gl. 17 st., mit noch verscheiden andere ongelden aldair betailt na gelegenheyt des tijts." *Rap. van Tresorieren*, Anno 1580, fol. 128.

De latere geschiedvorschers, die ons den uitslag hunner nasporingen hebben bekend gemaakt, trachten ons slechts met algemeene termen tevreden te stellen en verzuimden zelfs het hoogst zeldzame werk van Michael ab Isselt te raadplegen, waarin wel niet de afzonderlijke *namen* voorkomen, maar toch het *getal* der ballingen wordt aangegeven met de woorden: „*48 e primariis civibus urbe exturbarunt:* d. i. 48 van de voornaamste burgers hebben zij uit de stad gedreven" [1]). En ab Isselt kon het weten; hij behoorde toen tot de katholieke priesters van Amersfoort, werwaarts Martinus Duncanus, de pastoor der Maria-kerk op den Dam, de wijk nam, nadat hij de stad was uitgezet. Wat dus het *aantal* ballingen betreft, meenen wij ons op de mededeeling van Michael ab Isselt veilig te kunnen verlaten.

Maar hunne *namen?*

Hieraan zal Pater van Teylingen ons helpen, die in zijne *Opkomste der Nederlandtsche Beroerten* alle verdreven magistraten afzonderlijk vermeldt en daardoor aan de geschiedenis een grooten dienst heeft bewezen, daar die volledige lijst bij geen anderen voorkomt.

Of wij voor de juistheid dier lijst voldoenden waarborg bezitten? Ter Gouw [2]) betwijfelt het, en Dr. Nuyens [3]) meent, dat het werkje van Pater van Teylingen den naam van „geschiedenis" niet verdient. Wat mijzelven betreft, ik zou beide getuigenissen niet onvoorwaardelijk durven onderschrijven; want ook al komen er in het werkje onnauwkeurigheden voor, het munt, wat Amsterdam betreft, door vele geloofwaardige bijzonderheden uit [4]). Pater v. Teylingen was geen Amsterdammer

---

[1]) Ab Isselt, p. 897.

[2]) *Gesch. v. Amst.* VII, 343.

[3]) *Dietsche Warande,* VIII, blz. 238, noot.

[4]) *De Gids,* 1878, blz. 255.

van geboorte, ook geen tijdgenoot van de ballingen in den strengen zin des woords; want hij werd te Haarlem in 1587 geboren. Maar eenige zijner familieleden hadden zich in Amsterdam gevestigd, en hij zelf oefende er jarenlang de herderlijke bediening uit; weshalve hij gelegenheid te over vond, om op de hoogte der Amsterdamsche gebeurtenissen te komen.

Van zijn werkje zijn vier verschillende uitgaven in mijn bezit: van de jaren 1642, 1646, 1649 en 1673. Opmerking verdient, dat in de beide eerste drukken de lijst der magistraten niet voorkomt, wél in de vermeerderde uitgaven van 1649 en later; zoodat het ons toeschijnt, dat hij, tijdens zijn geestelijken arbeid alhier, gaandeweg de gegevens bij familieleden en andere Katholieken verzameld heeft. Hij geeft enkel en alleen de namen der ballingen zonder vermelding van het ambt, hetwelk zij in het toenmalig stedelijk bestuur bekleedden; die leemte zal ik in de onderstaande lijst, op het voetspoor van den heer Ter Gouw, eenigszins aanvullen.

1. Andries Hollesloot, de schout van Amsterdam. Geen wonder dat hij op de eerste plaats genoemd wordt. De oproerlingen, die de bestaande orde het onderste boven keerden, beschouwden den handhaver van het wettig gezag als hun bittersten vijand.
2. Mr. Hendrick Dirckszoon, raad en oud-burgemeester, een man van hooge jaren; want reeds in 1526 had hij zitting in de schepenbank der stad. In de schuit gezet, weigerde hij het schoon linnen, hetwelk zijne dienstmaagd hem kwam aanbieden.
3. Joost Buyck, raad en oud-burgemeester, een eerbiedwaardig voorbeeld van onbezweken trouw aan eed en koning.
4. Cornelis Jacobszoon Brouwer, raad, thesaurier en oud-burgemeester. Na zijne verbanning vestigde hij zich in Calcar, waar tot dezen stond toe de priesterschap, de weezen en de armen de dankbare getuigen zijn van de zegeningen, door den voormaligen Amsterdamschen burgemeester in zijn ballingsoord verspreid.
5. Jan Vechterszoon, raad en oud-burgemeester,

6. Sybrant Pompejus Occo, weesmeester en oud-burgemeester.
7. Hendrick Jacobszoon Bicker, burgemeester.
8. Sybrant Buyck, schepen.
9. Cornelis Claas Meeuwiszoon Doos, burgemeester.
10. Reinier Hendrickszoon Roôclaes, burgemeester.
11. Jacob Pieterszoon Cantert, oud-burgemeester en oud-schepen.
12. Mr. Arent Sandelijn, oud-schepen.
13. Mr. Albert Cantert, schepen en raad.
14. Floris Dirkszoon Otter, oud-schepen.
15. Wessel Jacob Cornelisz00n, excijsmeester en raad.
16. Gerbrandt Egbertszoon Phaf, raad.
17. Mr. Jan Duivens (Medicus) oud-burgemeester, schepen en raad.
18. Jan Rijser Janszoon, oud-schepen en raad.
19. Jan Dirckszoon Marcus, thesaurier en raad.
20. Jan Tymanszoon de Goyer, raad.
21. Jan Hendrikszoon van Santen, raad.
22. Jan Klaaszoon Pijl, oud-schepen.
23. Jan Klaaszoon van Marken, schepen en raad.
24. Dirk Jan Evertszoon, raad.
25. Popius Buyck, zoon van Joost Buyck.
26. Evert Gerritszoon Sop. Verkeerdelijk geeft Pater van Teylingen hem den titel van „Substituyt van den Schout", een ambt, dat hij vroeger wel bekleed had, maar op den dag van het Groot Verraad niet meer bezat, aangezien hij, als onderschout, reeds in 1576 door Maarten Franszoon Persijn was opgevolgd. Laatstgenoemde echter, hoezeer door Pater van Teylingen niet genoemd, behoort ontwijfelbaar tot de ballingen van het verraad, zooals in de rekeningen der tresorieren nadrukkelijk wordt vermeld [1]): weshalve
27 Maarten Franszoon Persijn, onderschout.
28. Jan Gerritszoon Fekerday, dienaar van de thesaurie.

Heeft Pater van Teylingen ons een bijna volledige opgaaf verstrekt van de wereldlijke regenten, die de stad werden uitgezet, minder nauwkeurig gaat hij te werk bij de samenstelling van de

[1]) „Deze Marten Franszoon is in de Alteratie mede uutgeleijt, en in sijn stede is substituyt geworden op den 21 Juni 1578 Egbert Corneliszn." *Rap. v. Tres.* 1578, fol. 101.

naamlijst der geestelijken, die in de handen der oproerlingen vielen. Hij vermeldt slechts de voornaamste personen:

1. Mr. Jacob Zaffius, proost van het kapittel te Haarlem en aldaar woonachtig. Hij bevond zich op den noodlottigen 26n Mei in Amsterdam en werd mede uitgezet.
2. Mr. Coenraedt Bloemert, provisor en deken van Amstelland.
3. Mr. Jacob Buyck, pastoor der Oude Zijde.
4. Mr. Martinus Duncanus, pastoor der Nieuwe Zijde.
5. Aert ab Ischa, gardiaan der Minderbroeders.
6. Hendrik van Biesten, Minderbroeder.
7. De Minderbroeders.

Wij moeten hier aanstonds aanmerken, dat niet alle Minderbroeders uit hun klooster werden gehaald. Drie namelijk bleven er wegens ouderdom en zwakte in achter; van stadswege genoten zij levenslang vrije woning en onderhoud [1]).

Hoeveel monniken zich op den 26n Mei in het convent bevonden, valt slechts bij benadering aan te geven. Tijdens het beleg van Haarlem in 1572, werden vele Spanjaarden, vooral de aanzienlijken onder hen, bij de Minderbroeders alhier begraven. Op den 11n December 1572 tellen wij in den stoet 18

---

[1]) In de vergadering der Vroedschap werd op 31 Mei 1578 besloten, dat de stad „alsulcke drije miserable oude impotente graeuwe monycken, van de welcke ééne poorter es, als gecomen uyt 't graeuwe monyckenklooster binnen deser stede, zal alimenteren ende onderhout doen hebben, heur leven lanck, tzij int clooster, ten Zyecken, oft op andere plaetsen". *Archief Beg.* G, Art. 36, blz. 26.

Dat zy in het St. Jorishof zyn verpleegd geworden, blijkt uit een paar aanteekeningen van het Rekenboek der St. Joriskapel:

„25 April 1581. Soo is Pater Govert, onze Minderbroeder, in den Heere versturven in alder ootmoedicheijt, ende leyt begraven hier besijen Pater Symon."

„9 Novembris 1581. Ontfangen van Claes Sijmons, onsen compaen, gecomen van die kerckmeesters van die Nieuwe Kerck, het leste half jaer costgelt, verschenen in Augusto Anno 81 voor die twee Minnebroeders". *Aemstel's Oudheid*, I, blz. 63.

monniken, die het lijk van een Spaanschen grootmeester ten grave brachten; in Januari 1573 soms 20 en meer: op den 2n Februari 1573 op de uitvaart van een Spaansch vaandrig zelfs 36 [1]). Hierbij dienen wij echter in aanmerking te nemen, dat de Geuzen allerwegen het leven der priesters bedreigden, en vele kloosterlingen bij hunne ordebroeders in Amsterdam een tijdelijk toevluchtsoord zochten, om later in de zuidelijke Nederlanden hun verblijf te vestigen.

Behalve de bovengenoemden, zou, volgens den heer Ter Gouw [2]), ook de onderpastoor der Oude Kerk, Willem van Uitgeest, de stad zijn uitgejaagd; maar de schrijver heeft vergeten de bron aan te geven, waaruit hij deze bijzonderheid putte.

Tellen wij nu al de ballingen, die ons bij name bekend zijn, samen, dan komen wij tot het cijfer 34; nemen wij vervolgens aan, dat in het geheel 48 geestelijke en wereldlijke personen zijn uitgezet, zooals ab Isselt meêdeelt, dan houden wij in de schuiten 14 plaatsen over voor de Minderbroeders, wier namen ons tot heden onbekend zijn.

Aan het einde van dit opstel wensch ik nog eenige geschilpunten te behandelen, die op de uitzetting der ballingen betrekking hebben.

De voorstelling, door mij van deze gewichtige gebeurtenis gegeven, wijkt aanmerkelijk af van de wijze, waarop de heer Ter Gouw in zijne *Geschiedenis van Amsterdam* dit zelfde feit meêdeelt.

Vooreerst beweert hij, dat de vaartuigen, voor de uitzetting gebezigd, geen *schuiten*, maar *zeilschepen* waren; want in de stadsrekening worden zij, „die de vorighe regeerders ende graeuwe monnicken uutvoerden", geen *schuitenvoerders* maar *schippers* genoemd; ergo: de bodems hadden *zeilen* [3]).

---

[1]) *Archief Beg.* G, Art. 48, blz. 42 en 43.

[2]) *Nacht en morgenrood*, blz. 40.

[3]) Ter Gouw, VII, blz 361.

Wie met dit weinigje tevreden is, wij niet. Want in de *Opkomste der Nederlandtsche Beroerten,* wordt nadrukkelijk gezegd, dat de vaartuigen „*zonder roer ende mast op Godts genade*" voortdreven.

Een nadere bevestiging daarvan vinden wij in de *Relatio* van den Vicarius Apostolicus de la Torre, waar de veroordeelde schepelingen worden voorgesteld als „aan zee en winden" en „aan een onzeker lot" prijsgegeven [1]).

Vervolgens lezen wij in eene aanteekening van Cornelis de Magistris, die in het midden der 17e eeuw leefde, de volgende woorden: „Ik heb hooren verhalen, dat de 2 schepen, daer men de geestelyke Heeren in setten, waeren oude lichters sonder roer sonder mast, sayl of trail" [2]).

Zoolang dus de heer Ter Gouw geen bronnen voor zijne bewering weet aan te voeren, achten wij zijne woorden: „Toen de schepen buiten den boom waren, *werd zeil geheschen*", met de historische getuigen in strijd.

Met diezelfde getuigen geraakt hij in tegenspraak, waar hij een vinding van eigen brein als een onomstootelijke waarheid ten beste geeft en in elke schuit, behalve de ballingen en den schipper, ook een rot schutters doet plaats nemen, hoezeer geen enkele schrijver daarvan ooit heeft gewaagd en geen enkele bron tot deze veronderstelling ook maar de minste aanleiding geeft.

„Is het te gelooven — dus luidt het bij Ter Gouw — dat zulk eene lading, als hier was ingescheept, aan de schippers alleen werd toevertrouwd, om die ergens aan den dijk uit te zetten? Onmogelijk. Zonder de „Hoofden der Schutterij" kan

---

[1]) „Martinus Duncanus.... mari ac ventis incerto eventui Aº 1578, die 26 Maji, a Geusiis expositus et pulsus." *Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsbisdom Utrecht,* X, blz. 146.

[2]) *Archief Beg.* G, Art. 42, blz. 20.

dit niet geschied zijn, en zeker is op elken bodem een rot schutters mede aan boord gegaan, om de uitzetting ter bestemder plaatse behoorlijk te volvoeren" [1]).

Zoo komen de sprookjes in de wereld.

Een andere nieuwigheid, waarmede de heer Ter Gouw onze geschiedenis heeft verrijkt, betreft de uitzetting van Jacob Buyck, den pastoor der Oude Kerk. In stellige bewoordingen verzekert hij, dat deze priester de stad niet is uitgejaagd, maar zich door de vlucht heeft gered. Tot staving van zijn beweren verwijst hij naar twee handschriften van Buyck zelven, beiden berustende op de universiteits-bibliotheek van Amsterdam, genummerd 24 en 25.

Inderdaad, wie enkel en alleen het manuscript n°. 24 raadpleegt, geraakt op het dwaalspoor, waarop de heer Ter Gouw gekomen is. Jacob Buyck schrijft er met eigen hand: „De oorzaak van mijn vlucht was mijn eigen zaligheid; ik vluchtte om niet te vergaan in de misdaad eener stad.... waar het geweten tot valsche eeden, verraderijen en vervolging der Katholieke Kerk wordt aangezet, het Sacrament van het Lichaam van Christus zoo schandelijk werd onteerd;.... ware het mij vergund geweest er met een veilig geweten te verblijven, het zou mij aangenamer geweest zijn in mijn vaderland ongestoord te leven dan de vele ellenden der ballingschap te dragen" [2]). Het valt niet te ontkennen, dat dergelijke woorden veeleer doen denken aan eene eigenwillige verlating der stad, dan aan eene geweldige uitzetting.

---

[12]) Ter Gouw, VII, 362.

[13]) „Causa fugae meae fuit salus mea; fugi ne perirem in scelere civitatis.... ubi constringitur conscientia ad prava juramenta, ad traditiones, ad oppugnationem Cath^ae Eccl^ae, ubi Sacramentum Corporis Ch^i tam foede cavillatum est.... si tuta conscientia licuisset manere, jucundius fuisset dulciter vivere in patria quam tot ac tantas ferre exilii molestias." *Bibl. Cat.* III, p. 961, n. 24.

Maar raadplegen wij vervolgens het tweede handschrift (No. 25), dan komen wij tot een geheel ander besluit. Zonder een enkelen naam te noemen, verhaalt hij er ons met de volgende woorden het feit der uitzetting: „De Geuzen hadden op 26 Mei, daags na het feest der Allerheiligste Drievuldigheid, des namiddags om 2 ure op het onverwachtst alles bij ons het onderste boven gekeerd: zij bemachtigden het raadhuis, beroofden de kerken, braken de heiligenbeelden, vernielden altaren, traden het Allerheiligste met de voeten, wierpen de Franciskanen en de voornaamste geestelijken met den magistraat uit de stad" [1]).

Tot de voornaamste geestelijken behoorden natuurlijk de beide pastoors der stad; dus ook Buyck zelf; zoodat hij volgens zijn eigen getuigenis wèl is uitgezet.

Een nadere bevestiging daarvan treffen wij in hetzelfde handschrift aan, waar Buyck, de ongelukkige stad toesprekende, zegt: „Met u verraden, moet ik de rampen der ballingschap ondergaan" [2]). Als hij op den 26n Mei tegelijk met de stad verraden is, dan kunnen wij slechts aan uitzetting denken.

Op twee verschillende plaatsen getuigt dus pastoor Buyck zelf, dat hij als slachtoffer van het Verraad de stad is uitgejaagd; verschillende schrijvers verzekeren, dat de voornaamste geestelijken, dus ook de pastoor der Oude Kerk, in de schuiten werden uitgevoerd; zoowel in de *Opkomste der Nederl. Beroerten* als in de bovengenoemde *Relatio* van de la Torre wordt hij bij name onder de uitgezette geestelijken genoemd; — in zoodanig geval dient een ernstig geschiedschrijver de schijnbare tegenspraak, in één enkele uitdrukking gelegen, naar best vermogen met de overige

---

[1]) „Geusii die 26 Maji, postridie Superbenedictae Trinitatis, hora secunda pomeridiana, omnia apud nos perturbarunt: curiam invaserunt, templa spoliarunt, sacras imagines fregerunt, altaria destruxerunt, ipsa sacramenta pedibus concalcarunt, Franciscanos et praecipuos e clero cum Magistratu ejecerunt." MS. n. 25.

[2]) „Tecum traditus exilii taedia disco pati."

gegevens in overeenstemming te brengen. Aan eenzijdigheid maakt hij zich schuldig, als hij zonder meer, eenvoudig aan een enkel woord alle waarde hecht en met de overige bewijsgronden geen rekening houdt. Dat Jacob Buyck, waar hij van zijn vlucht spreekt, niet zijne uitzetting bedoelt, valt, naar mijne bescheiden meening, niet moeielijk te verklaren. Immers, nadat de geestelijken aan den Diemerdijk waren aangespoeld, hebben zij zich des avonds verkleed wederom in de stad begeven, om, niet in de eigen woningen, want daar dreigde het gepeupel, maar bij de goede katholieke burgers tijdelijk onderkomen te vinden. Toen rees bij hen de vraag, wat hun te doen stond. Zouden zij zich verschuilen, om aan het zielenheil der geloovigen te arbeiden, of was het misschien beter voor goed uit de stad weg te vluchten, totdat betere tijden hun den terugkeer zouden mogelijk maken? Voor een man als Jacob Buyck — behoorende tot de familie van Joost Buyck, die om zijn onwrikbare trouw onze diepste bewondering en vereering verdient, maar juist daarom zich bij het Calvinistisch gepeupel meer dan anderen gehaat had gemaakt — was het antwoord spoedig gereed. Als mikpunt der Geuzen, zou hij door zijn verblijf in Amsterdam den trouwen Katholieken meer rampen dan voordeelen kunnen bezorgen. Hij besloot derhalve uit de stad, ja zelfs uit het vaderland te vluchten, om daar het herstel der orde af te wachten.

Deze *vlucht* nu zal hij bedoeld hebben, toen hij in MS. No. 24 dit woord bezigde; want hij verliet zijn „erfdeel en zijn vaderland", *nadat* hij den gruwel der verwoesting, die op den dag der uitzetting een aanvang nam, reeds aanschouwd had.

Met Jacob Buyck werd tegelijk zijn ambtsbroeder de 73-jarige Martinus Duncanus, pastoor der Nieuwe Kerk, in een der schuiten de stad uitgevoerd. Bij de bewijzen, die wij daarvoor reeds hebben aangevoerd, wordt ons beweren ook nader gestaafd door Hezius, die in 1594 te Antwerpen een levensschets van

Duncanus uitgaf en zijne uitzetting nadrukkelijk vermeldt. Ook Michael ab Isselt, tijdgenoot en vriend van Duncanus, te Amersfoort de herderlijke bediening waarnemende, toen de pastoor der Nieuwe Kerk er zich in ballingschap vestigde, getuigt nadrukkelijk, dat ook Duncanus in de schuit der geestelijken het IJ werd ingejaagd [1]).

Niettemin verzekert de heer Ter Gouw, dat Duncanus noch uitgezet, noch gevlucht, maar rustig in Amsterdam gebleven is. Het bewijs? Jacob Buyck zou hem dat blijven in de stad tot een verwijt hebben gemaakt; zooals uit de meergenoemde handschriften No. 24 en 25 blijkt. Als men echter die schrifturen opslaat, zal men tevergeefs zoeken naar hetgeen de heer Ter Gouw daarin beweert gelezen te hebben; er komt in beide manuscripten geen tittel of jota over dat verwijt voor.

Verder moeten wij nog tot onze niet geringe verbazing vernemen, dat ook na het verraad door pastoor Duncanus in de Nieuwe Kerk de Roomsche eeredienst werd voortgezet [2]). Waar de schrijver deze dwaasheid heeft opgedaan, zal wel altijd een raadsel blijven.

Ik neem deze gelegenheid te baat om in korte trekken meê te deelen, wat er van onze kerken na het Verraad geworden is.

In de Oude Kerk, dit valt niet te betwijfelen, werd aanstonds na het Verraad gebeeldstormd; toen de altaren afgebroken, de beelden stuk geslagen, de kostbare kunstwerken vernield waren en de naakte wanden overbleven, was het bedehuis voor de verkondiging der naakte waarheid bekwaam gemaakt, en plaatste men kort daarna een volgens den heer Ter Gouw *monumentaal* opschrift aan de bovenlijst van het koorhek, ter herinnering aan de verwoesting der kunstrijke monumenten; elk gereformeerd

---

[1]) Michaelis ab Isselt *Historia sui temporis*, p. 601.

[2]) Ter Gouw, VII, blz. 396.

vader, zegt de schrijver, wees dat *monumentaal* opschrift zijnen kinderen aan en verklaarde het, hoezeer de *monumenten* er niet meer waren. Knappe lui, die gereformeerde vaders! Dat lijkt zoowat op *Robert le Diable* zonder *Robert*.

En dan het opschrift zelf:

„Het misbruyck, in Godts Kerck allencxkens ingebracht,
Is hier weer afgedaen in 't jaer tseventich acht".

Hoe *monumentaal!*

Behalve de Oude Kerk werd ook de Heilige Stede in de Kalverstraat voor den Calvinistischen kerkdienst althans eenigermate ingericht of, wat hetzelfde is, van hare sieraden en schatten beroofd. Reeds op den 31n Mei, dus op den zesden dag na het Verraad, werd er door den mandenmaker Jan Aerts of door een ander persoon in gepredikt; maar slechts weinige dagen daarna gingen de deuren der Heilige Stede wederom dicht, zonder dat men wist, waaraan die onverwachte sluiting te wijten was. Verwondering en opspraak heeft die plotselinge ommekeer genoeg veroorzaakt, en het kan ons niet bevreemden, dat iedereen de reden daarvan trachtte na te sporen. Onder de Katholieken verspreidde zich een verhaal, hetwelk Cornelis de Magistris in zijne aanteekeningen op de volgende wijze meedeelt: „Ik heb menigmaal hooren verhalen — maar wat de waarheid is, is mij onbekend, ieder gelooft het zoo het hem belieft — dat na de kerksmijterij (kerkplundering) de geuse-predikant, zoodra hij op stoel in deze kerk kwam om zijn eerste predicatie te doen, stom werd, en soo lange hy op stoel stond niet en coste spreken; van gelyke dat hetzelfde geschiedde daarna aan een tweeden geuse-predikant, die wondere dingen meende uit te rechten en in zijn plaats te prediken, maar cost mede op de stoel staande niet spreken; waaromme naderhand een derde predikant kwam, bestraffende en kijvende op de voorgaande, wanende, dat hij het beter maken zoude, maar hij, op de stoel komende, cost niet alleen niet spre-

ken, maar syn hooft wiert gedraijt 'tachterste voor en cost niet spreecken en most mede beschaempt staen; waerover lange jaren de kercke gesloten hebben gehouden en verhuijrt als een packhuys: 't welcke is seecker, alsoo de grootvader van schepen Jan Huijdecoper, Heere tot Maerseveen, deselve lange tijt in huijre heeft gehad en soute huijden in geleijdt, als nog onlanchx gebleecken heeft en lichtelyck noch wel blyckt aen de pilaren ende mueren, die aan de bracheyt van 't sout beschadicht syn en die moet inne staet".

Doch welke redenen er ook voor de sluiting bestaan hebben, de H. Stede werd, kort nadat zij voor de nieuwe religie was ingericht, wederom aan den kerkelijken dienst onttrokken. Inmiddels heerschte onder de stedelingen de meening, dat het in de Kapel na de plundering niet recht pluis was en de eerste predikanten, anders nog al van voortvarend allooi, er het lijf liever niet in waagden. Nog in het jaar 1625, toen Opmeer zijn Latijnsch *Martelaarsboek* uitgaf, ging allerwegen in de stad het verhaal, dat toen ter tijd geesten in de H. Stede rondwaarden [1]). Er moet dus wel iets buitengewoons hebben plaats gehad; doch hoe het zij, in de H. Stede werd de dienst gestaakt, zoodat uitsluitend de Oude Kerk in de eerste dagen der hervorming voor de nieuwe religie in gebruik bleef.

Evenals de kapellen van St. Olof, van Onze Lieve Vrouw, van St. Pieter en van St. Jacob werd ook de Nieuwe Kerk op den Dam gesloten tot op den 2n September, den dag, die voor de plundering van al de heiligdommen der stad was vastgesteld.

In het Britsch Museum te Londen bevindt zich een handschrift (no. 14310), waaruit ik het volgende heb overgeschreven: „Den 2 Septembris syn de beelden voorts wechgenomen en in stucken geslagen in de Nieuwe Kerk, Heyliger Stede, ende alle

---

[1]) „Quod constans rumor sit, locum hunc, a Calvinianis prophanatum, nunc umbras inquietare." — Lycosthones, p. 165.

cloosteren ende kercke, die in de gantse stad waren, ende zyn naderhandt de cloosters in burgers wooningen verandert" [1]).

Hoe het bij dien beeldstorm is toegegaan, wordt ons vrij uitvoerig verhaald in de *Resolutiën* der Vroedschap van 3 September 1578. Toen namelijk op den 2n September des voormiddags de burgemeesters op het stadhuis hunne vergadering hielden en daar vernamen (zij waren natuurlijk niet vooraf ingelicht?), dat „enige persoonen met gewelt die Nyeuwe Parochiekercke opengeslagen hadden" en er baldadig beelden en altaren stuk sloegen, begaven zij zich aanstonds naar de kerk, echter niet om er de plunderaars in de handen van het gerecht te leveren, maar om het gepeupel te gelasten hun werk te staken, belovende, dat de plundering van overheidswege zou volbracht worden. Het janhagel, aan deze bedekte aanmoediging gehoor gevende, ging voort met plunderen, en de burgemeesters lieten hen rustig begaan.

Om nu tegelijk al de kloosters en kapellen te doen plunderen — want het ging nu toch in één moeite door — wezen zij het gepeupel den weg en legden met behulp der kapiteins in alle kapellen en kloosters eene afdeeling soldaten „tot beschermenisse"; inmiddels deden zij de schutterijen vergaderen, die op hunne beurt, ook al „tot beschermenisse", hare manschappen naar de kloosters zonden. Het gepeupel stormde natuurlijk meê naar binnen, en in alle heiligdommen ving het afschuwelijk wandalisme aan. Schutters, soldaten en andere plunderaars vernielden beelden en altaren; zij stalen wat onder hun bereik lag, totdat zij hunne taak vervuld hadden.

In den vroegen morgen van den volgenden dag begaven zich de burgemeesters naar de vergadering der 36 raadsleden, om hun het gebeurde meê te deelen en van den Raad de verklaring te vragen, dat zij doodonschuldig waren aan alles, wat den vo-

[1]) *Archief Beg.* G, Art. 48, blz. 26.

rigen dag was voorgevallen. Zij werden natuurlijk aanstonds „geexcuseerd".

De vroede mannen deden vervolgens hun best, om aan het werk de laatste hand te leggen. Aanstonds lieten zij met de klok aankondigen, dat allen, die zich in kerken of kloosters bevonden, vóór 12 ure daaruit moesten verwijderd zijn op „zekere straffe", wat zooveel wilde zeggen als dat iedereen vrij plunderen en stelen had tot het middaguur toe. Tegelijk werd met de klok geordonneerd, dat allen, die iets uit de Nieuwe Kerk, kloosters of kapellen hadden gehaald, het geroofde vóór zonsondergang naar de conciergerie moesten brengen op straffe van als openbare dieven aan den lijve gestraft te worden [1]).

---

[1]) „Op huijden iij Septembris Anno XV^{c}LXXV iij hebben mynen Heren den Burgemeesteren, dempto Mr. Wilhem Bardesz. in stadts affairen van huijs zynde, den XXXVj Raeden deser stede collegialiter vergadert zynde, verclaert dat zyluijden op gisteren voor noene in stadts affairen vergadert zynde, ende verhoorende, dat enige personen met gewelt die Nyeuwe Parochiekercke binnen deser stede opengeslagen hadden ende heure moetwillicheijt met den beelden ende altaeren aen stucken te slaen waeren thonende, hen terstont aldaer gevonden hebben, belastende de zelffde van vorder te smijten ende breecken op te houden, seggende hetzelffde alsnoch in de kercke zynde neder te zullen doen leggen ende wech doen nemen, ende den persoonen naer 't seggen van den Burgermeesteren nyet vragende ende evenwel voortsmytende, zoeveel deden bij hulpe vande Capiteijnen vande Soldaten, dat in allen den cloosters soldaten gesteld werden tot beschermenisse derzelve, doende zijluijden middelretijt den vendelen vande Schutterijen vergaderen, belastende de voors. Schutterijen hen op sulcke oirten van de stadt te vynden tot beschermenisse van de voors. cloosteren als hen waren geordonneert. Dan wat naersticheijt zij Burgermeesteren daeden tot beschermenisse van de zelffde cloosters, zijn nochtans den beelden ende altaeren aldaer zoe bij den schutters, soldaten ende andere medegeslagen ende aen stucken gebroocken. Ende alsoe tzelffde werck alsulex geschyet es eerst buijten heuren weten ende daer

Ik behoef niet te zeggen, dat er niets naar de conciergerie gebracht en geen enkele openbare dief aan den lijve gestraft werd.

De rollen van het komediestuk waren naar wensch afgespeeld en al de heiligdommen der Katholieken op eenmaal onteerd en onbruikbaar gemaakt. Van dit tijdstip af werd de Nieuwe Kerk, na ruim drie maanden gesloten te zijn geweest, voor den Calvinistischen eeredienst gebezigd; de H. Stede evenwel niet, om bovengenoemde redenen

De kloosterlingen verkeerden na den 2n September in een onbeschrijfelijken angst; zij doorschouwden den boozen toeleg van den magistraat, die soldaten, schutters, matrozen, straatvolk en ander janhagel als handlangers bezigde, roovers en

---

naer tegens haerluijder wille, als in heurder macht nyet wesende omme te keren, versochten daeromme aen den voors. XXXVj Raeden heurs persoons van tgunt voorscreven es te houden voor geexcuseert, ende off sulex in toecomende tyden nodich waere henluijden daer van te onschuldigen ende te excuseren naert behooren tegens een yegelick. Welcke versouck bij de voors. Raeden gehoort zynde, zeijden dat zy myn Heren den Burgermeesteren van tgundt voors. hyelden voor geexcuseert, ende oft nodich waere dat zy henluijden daer van zouden onschuldigen voor eenen yegelick". *Resolutiën van de Vroedschap*, No. 4, fol. 19. *Archief Beg.* G, Art. 47, blz. 57.

„Ten voorscreven daege [3 September] es bij den voors. Raeden verstaen, dat men van stonden aen ende zonder vertreck metter clocke zall ordonneren dat een yegelyck die alsnoch inden kercken ende cloosteren zyn, geen conventualen zynde ende in den kercken nyet bescheijden, dat zij hen van daer vertrecken voor de clocke Xij wijzen des smiddaechs op zeecker pene. Ende zoe wye uijt de Nyeuwe Kerck, cloosteren en de capellen yet gedragen heeft, hoe tzelffde mach wesen, dat zy tzelfde zullen brengen binnen sdaechs sonneschijn inde Conchiergerye op pene van als openbaere dyeffven, dye in gebreecken blijven van zulex te doen, aende lijffve gestraft te worden." Als boven.

dieven ongestraft liet. Elken dag stonden zij aan nieuwe geweldenarijen bloot. Dat het daarbij op hunne kloosterkerken gemunt was, dat hunne conventen, ook met hetgeen zij zelf bij hunne intrede hadden ingebracht, voor hen verloren waren, leed geen twijfel. Waar moesten zij, bij de ellende die allerwegen heerschte, een toevluchtsoord vinden? De aanzienlijkste familiën waren schandelijk uitgezet; andere maakten zich gereed de onveilige stad te verlaten; allen verkeerden in hachelijken toestand; iedereen was bekommerd om zijn eigen lot. Hoe zouden vooral de vrome kloostervrouwen, als zij doodarm op straat waren gezet, haar eer en leven redden, als het kanaille het laatste bedrijf van het akelig treurspel afspeelde? Wat bleef haar anders over dan de onverzadigbare hebzucht der nieuwe regeerders tegemoet te komen en liever „vrijwillig" aan te bieden, wat toch met geweld door heiligschennende handen zou ontnomen worden. Vele kloosterlingen, door deze bedenking geleid, maakten zich reeds in dezelfde maand September, waarin de vooraf beraamde plundering had plaats gegrepen, gereed om hunne conventen tegen alimentatie den burgemeesters ter beschikking te stellen: de Karthuizers, de Cellebroeders, de Oude Nonnen en Nieuwe Nonnen.

Op die wijze werd, na de uitzetting der wettige regeering, de verbeurdverklaring der katholieke heiligdommen volbracht.

B. H. Klönne.

BOEKBEOORDEELING.

Theologiae dogmaticae compendium, quod ex Liebermann aliisque theologis conscripsit et cursui quatuor annorum adaptavit J. de Bruyn, cathedralis ecclesiae Harlemensis canonicus et in seminario Warmondano theologiae professor. Tomus I et II. Lugduni-Batavorum, J. W. van Leeuwen, editor et antiq. libr. bibliopola, 1892.

Elk wat wils — mag ook bij 't samenstellen en beoordeelen van godgeleerde werken eene leuze zijn. De volle zee, breed en diep, aan Suarez of de kloeke theologen van Salamanca latend, houden velen langs de kust aan. Dan is de stuurman 't zich wel bewust:

Nec litora longe
Fida reor fraterna Erycis portusque Sicanos.

De eerste, die 't erkent, dat zijn *Theologiae dogmaticae compendium* de groote theologische vraagstukken niet zoo breed en diep, als godgeleerden op rijperen leeftijd het mogen wenschen, maar met eene wijze soberheid behandelt, gelijk door velen in hunnen eersten studietijd wordt verlangd, — de eerste, zeg ik, die dit erkent, is de geleerde professor van Warmond zelf. Dat woord *compendium* is zeer rekbaar; of komt thans nog iemand op het denkbeeld, om de *Summa theologica* van den H. Thomas allereerst aan te zien als een handboek „ad eruditionem incipientium", als „melk tot drank, niet als spijze"? Zeldzaam zijn van den anderen kant de theologische leerboeken, waaruit het practische doel, de wensch om iets geriefelijks te leveren, zoo nadrukkelijk spreekt, als uit het werk, dat wij thans aanbevelen. De titel en de *Praefatio*, hoe duidelijk ook, zijn op dit stuk nog niet zoo duidelijk als het boek in zijn geheel. Wat immers bewijst het samenvoegen van de latijnsche en de nederlandsche taal, bij uitspraken als I, 30 en 223, bij citaten uit grieksche of latijnsche vaderen als I, 292, bij parentheses als II, 45 en 285; — wat bewijst die geheel eigenaardige ontwik-

keling *„De peccati originalis phaenomenis in ordine morali"* (II, 83—87)? Deze dingen toonen 's Schrijvers doel. Hij volgt geheel de practische richting. Mocht iemand hier het grensmerk een weinig willen terugzetten, hij zou, mutatis mutandis, met L. Veuillot antwoorden: „J'aime mieux aller dans le purgatoire pour ma chaleur, que dans l'enfer pour ma tiédeur".

Het nieuwe dogmatische werk maakt geen pretentie, maar eene heldere en degelijke samenvatting van de leer der Openbaring, in goed latijn zoo practisch mogelijk ingericht, wil het zijn; en naar dit doel moet het, onzens erachtens, worden beoordeeld. Het plan geven wij in enkele lijnen aldus weder. Na de *Prolegomena*, waarin 't begrip, de verdeeling en de geschiedenis der dogmatiek worden aangeduid, komt de Schrijver tot de *theologia generalis*, die hij splitst in *demonstratio christiana* en *demonstratio catholica*. Daarmee loopt het eerste studiejaar ten einde. De *theologia specialis* bevat voor drie verdere studiejaren drie betoogengroepen, namelijk: de verhandelingen over de Kerk, God en de H. Drievuldigheid; — over God als Schepper, Christus' Verlossingswerk en de Genade; — over de HH. Sacramenten, in 't algemeen en in 't bijzonder, en over het toekomstige leven. Dat eene menigte belangrijke vraagstukken, als onderdeelen, opzettelijk ter sprake komen, toont u reeds een blik op den *Index*. Doorbladert nu naar goedvinden de twee octavodeelen, en gij bespeurt licht, wat al geriefelijkheid er aan dit werk is: duidelijke bepalingen; beknopte uitleggingen; menige klare aanwijzing zoowel van dwalingen als van kerkelijke uitspraken, waarbij zij werden veroordeeld; korte en veelal afdoende bewijzen. Het streven om in een betrekkelijk klein bestek de hoofdzaken aan te geven, gelijk elke *neotheologus* ze eenmaal als priester weten kan en weten moet, bewoog den geachten Schrijver, hier om bewijsredenen achterwege te laten, daar om ze sober te ontwikkelen, en vaak om in 't opsommen van tegenwerpingen eenigszins spaarzaam te zijn.

Voor de orthodoxie van het *Compendium* in het algemeen moet de beproefde naam van professor de Bruyn ons zonder twijfel borg blijven. Wat de voorstelling der leer betreft, zijn er misschien enkele plaatsen, waar sommige lezers het onderscheid der dingen een weinig scherper geteekend, de verklaring van het onderling verband der denkbeelden iets breedvoeriger of dieper zouden

wenschen. Zoo zagen wij het betoog voor het bestaan der Openbaring vóór den zondeval (I, 48—53) liever in tweeën gesplitst en het bestaan van natuurlijke waarheden en van bovennatuurlijke afzonderlijk bewezen. Evenzoo ware het verband van Adams „summa integritas", „perfectissima felicitas in paradiso" en „corporis immortalitas" met het feit der Openbaring niet vruchteloos wat nader verklaard; immers zal de leerling de heerlijkheden van 's menschen oorspronkelijken gelukkigen staat, door den H. Thomas (I, 9, XCIV—CII) in afzonderlijke *quaestiones* voorgedragen, geheel en al aannemen, maar daarom nog niet terstond bevroeden, hoe Adams dierenkennis (bl. 49) of de „perfectissima animorum unio" van den eersten echt (bl. 51) het bestaan van geopenbaarde godsdienstwaarheden aantoont. Ook kan het zijn, dat niet allen beseffen, waarom het atheisme „in mentis persuasione" volstrekt onbestaanbaar wordt genoemd, terwijl toch een enkel woord over den zin van *mentis persuasio* helder zou maken, dat atheistische drogredenen zulk eene *persuasio* in de ware beteekenis geenszins kunnen voortbrengen. Elders (II, 98) is de stelling volkomen waar, dat de Onbevlekte Ontvangenis der Moedermaagd ook medebrengt de „immunitas a concupiscentia in sensu latiori sumpta", doch wij misten een onderscheid, door den H. Thomas (III, 9, XXVII, a. 3) met deze woorden aangegeven: „Videtur melius dicendum, quod per sanctificationem in utero non fuerit sublatus B. Virgini fomes secundum essentiam, sed remanserit ligatus per abundantiam gratiae, quam in sanctificatione recepit [1]) . . . Postmodum vero in ipsa conceptione carnis Christi, in qua primo debuit refulgere peccati immunitas, credendum est, quod ex prole redundaverit in matrem,

---

[1]) Voor onze jongere lezers zeggen wij hier met den geleerden pater J. M. Cornoldi S. J.: „Quam ob causam mihi cordi est inculcare, Aquinatem docuisse ligatum fuisse Deiparae fomitem *a gratia sanctificante*, quam in prima sanctificatione accepit? Ut appareat, ad rem quod attinet, Aquinati non adversari doctores sane plurimos, qui affirmant in prima sanctificatione extinctum fuisse in Virgine fomitem peccati. Hi enim tunc extinctum esse fomitem dicunt, cum impedimentum *a gratia* oritur, ne appetitus animalis arbitrium rationis praeveniat, ligatum vero, cum id accidit *per solam* extrinsecam Dei providentiam." *Sententia S. Thom. Aquin. de immunitate B. V. Dei parentis a peccati originalis labe*, p. 79.

totaliter fomite subtracto". Bij deze kleine kantteekeningen wijst de hoogeerwaarde heer de Bruyn ons met den vinger een regel zijner *Praefatio* aan: „*Necessariis utilia cedent*". Met recht.

Aangenaam is het ons, hier een anderen regel uit de *Praefatio* te vermelden. „Ubi sermo erat de sententiis liberis, S. Thomae potissimum sententiae adhaesimus", zegt de Schrijver, en geheel zijn werk toont verder een oprechten eerbied voor den *Angelicus*. Zelfs heet somtijds (I, 362) eene *sententia communior* der Thomisten, eenvoudig de thomistische: „secundum Thomistas"; het geldt de leer: *Dei essentia est intellectio*, ofschoon, ook volgens Billuart, voorname Thomisten als Capreolus en Contenson eene andere zienswijze zijn toegedaan. Men veroorlove ons echter één vraag Is er niet eenige beperking te wenschen der thesis over Maria's „immunitas ab omni reatu poenae" (II, 99)? Onder anderen hebben de Salmanticenses (T. VIII, *De vitiis et peccatis*, disp. XV, n. 18, 170, 220) het *debitum poenae temporalis* in de Onbevlekt Ontvangene uit het „debitum peccati originalis contrahendi" verklaard. Vgl. de Bruyn, II, 97.

Rekent aldus geheel de vaderlandsche geestelijkheid het den hoogeerwaarden kanunnik voor eer, dat hij Sint-Thomas' voetspoor volgt, zij beschouwen het ook als eene degelijke verdienste, wanneer godgeleerden tevens hunnen tijd zoeken te kennen, om nieuwe dwalingen te wederleggen, om nieuwe ontdekkingen der wetenschap dienstbaar te maken aan de hoogste waarheid des geloofs. Daarom heeft onze Schrijver uit zijnen schat nieuwe en oude dingen te voorschijn gebracht. Uit de utrechtsche synode haalt hij (I, 227) deze woorden aan: „Etsi porro studiis sacris primae semper debeantur partes in ecclesiastico viro, profanae tamen disciplinae negligendae non sunt, sed et plurimum excolendae, cum non perutile tantum, verum et subinde necessarium praesidium conferant in veritatis illustrationem ac defensionem". Daar nu de verhandeling over de schepping en het zes-dagen-werk eene schoone gelegenheid aanbiedt om dien wijzen regel toe te passen, wilde de Schrijver ons in het tweede deel van zijn *Compendium* eene proeve leveren. Zijn wij er van overtuigd, dat het gansch geen licht werk is, de geologie, de palaeontologie en de exegese in al hunne bewegingen op dit gebied te volgen: dit is een reden te meer om dankbaar te zijn voor het beredeneerd overzicht, door professor de Bruyn van

op één na het nieuwste in deze stoffe geschonken. Men weet, tot hoeveel wisselingen van meening een te voorbarig zweren bij ongestaafde hypotheses menigen schrijver gedwongen heeft; dit lot zal den Schrijver dezer dogmatiek niet spoedig treffen, daar hij veeleer te vasthoudend dan te lichtzinnig wilde zijn. Volgens het *Compendium* (II, 15) beschouwt de H. Thomas de zes scheppingsdagen als tijdsgewrichten van vier-en-twintig uren; dit heet meer thomistisch te zijn dan Thomas zelf. Want de heilige leeraar spreekt (II *Sent.* dist. XII, 9, I, 2) over S. Augustinus' bekende uitlegging, die de zes dagen als tijdperken van vier-en-twintig uren buitensluit, met deze woorden: „Prior [sententia S. Augustini] est rationabilior, et magis ab irrisione infidelium Sacram Scripturam defendens". Nergens heeft de groote kerkleeraar, zooverre wij weten, deze uitspraak herroepen.

Onze aandacht werd nog getrokken door deze stelling: „Strata et fossilia optime per diluvium explicantur" (II, 28). Vele katholieke geleerden houden deze meening voor verre van bewezen. De Alpen, het Ararat- Himalaya- en Andes-gebergte, alle groote bergketenen der aarde, dat is, de voornaamste geologische formaties, schijnen ouder dan de zondvloed te zijn en dus door dezen niet voortgebracht. De dominicaner pater Juan Gonzalez-Arintero hield, eenige maanden geleden, in zijn boek *El diluvio universal demostrado por la geologia* staande, dat de *loess*-formatie van den zondvloed stamde, maar zelfs deze min omvangrijke bewering zal overvloedige toelichting behoeven, wil zij het burgerrecht verkrijgen; en daarom moet het geenszins verwondering baren, wanneer voor de zoo uiterst ver reikende thesis van het *Compendium* nog meer evenredige en in het hart der geologische feiten doordringende bewijzen worden afgewacht. Beroemde katholieke geleerden, gelijk kardinaal González [1]), beschouwen niet eens de algemeenheid van den zondvloed, wat *de plaatsen* betreft, als eene zekere gebeurtenis. Vast erkent de geachte professor, van wiens oordeel wij hier bescheidenlijk verschillen, dat afwijkende meeningen op dit gebied zijn toegelaten, zonder dat men aanstonds heeft te denken aan hetgeen de *Nouvelle revue théologique* in het laatste Januari-nommer gispte als „la tendance naturaliste dans l'exégèse".

---

[1]) *La Biblia y la Ciencia*, T. II, Cap. IV, § V (Madrid, 1891).

Wij zeiden reeds, dat het *Compendium* op zijn tijd past. Aangenaam zal onder dit opzicht velen lezers de verhandeling zijn, die in het eerste deel (bl. 141—183) over de goddelijkheid der Katholieke Kerk wordt voorgedragen.

Bij deze verhandeling komt het betoog op twee feiten neer: het eerste (factum internum) is 's menschen behoefte aan een leergezag in godsdienstzaken; het tweede (factum externum) het bestaan van dit gezag in de Roomsch Katholieke Kerk. De bewijsvoering voor het *factum internum* heeft Sint Thomas zonder eenige overdrijving nedergelegd in zijne veilige uitspraak: „Veritas de Deo, per rationem investigata, a paucis, et per longum tempus, et cum admixtione multorum errorum, homini proveniret: a cujus tamen veritatis cognitione dependet tota hominum salus, quae in Deo est" (I, 9, I, *a.* 1). Pascal in zijn *Pensées* en de la Mennais in zijn *Essai sur l'indifférence*, buiten dit spoor tredend, geraakten den dwaalweg op; met Thomas tot gids blijft professor de Bruyn binnen de grenzen, en uit het geheel zijner redeneeringen begrijpt men, hoe hij *cum grano salis* mocht zeggen: „Homo naturaliter est Catholicus"; in welken zin hij, na zelf het beperkende „pene" (I, 148, regel 2) te hebben gebezigd, deze gevolgtrekking maakte: „Homo igitur sincerus de religione revelata non tam quaerit, an revera existat, quam ubinam reperiatur". Het tweede feit (factum externum), dat moet bewezen worden, is de waarheid der Katholieke Kerk en haar leergezag. Tot hiertoe volgen alle katholieke godgeleerden één en weg. Geheel de verdediging des Christendoms schuilt in de twee genoemde daadzaken; gij vindt ze in Sint-Augustinus' boek *De utilitate credendi*. Pater Lacordaire haalt in het tweede hoofdstuk zijner *Exposition du système philosophique de M. de la Mennais* de beide hoofdgedachten uit dat schoone boek aan en voegt er bij: „Les passages de Saint Augustin qu'on vient de lire renferment les éléments principaux de la défense du Christianisme, telle qu'elle avait été conçue dans toute la suite des siècles jusqu'à M. l'abbé de la Mennais". Daar is nochtans eenig verschil in de manier, waarop men het gezag der Kerk als leermeesteres der godsdienstwaarheid verdedigt. Eenigen beschouwen de kenteekenen der ware Kerk in verband met Christus' verordeningen omtrent deze goddelijke instelling en in hunne uitschittering gedurende den loop der eeuwen: ziedaar de *demonstratio historica*. Anderen vestigen meer uitslui-

tend hunne aandacht op het goddelijke, gelijk het als onder hun oog in 's Heeren Kerk blijft stralen, en dit is de *demonstratio immediata*. Professor de Bruyn geeft (I, 145) vier verschilpunten tusschen deze methoden aan. Hij zelf kiest de tweede. Wel is waar kan men bij de *demonstratio catholica* kwalijk het heden van het verleden, noch het verledene van het heden scheiden ; men kan echter zijn geest bijzonder op het tegenwoordige katholieke leven gericht houden, gedachtig aan het woord van Pascal: „La vraie religion est telle que l'état où elle est actuellement est suffisant pour en prouver la vérité" [1]). Zeer practisch behandelt de Schrijver dit gedeelte van zijn werk; het is zijn streven zoo actueel mogelijk te zijn; met eenige gelukkige citaten heldert hij zijn betoog op, en vaderlandsche getuigen, ook protestanten, Moll, Quack, Pierson ontbreken niet. Wij leven hier midden in onze eeuw. Karakteristiek is onder dit opzicht, om, een voorbeeld te geven, de wijze, waarop de heiligheid der Kerk bewezen wordt uit haren kamp tegen de *neutrale* school. Eén citaat veraanschouwelijkt somtijds geheel een toestand: aldus het woord van Paus Gregorius XVI tot Czaar Nicolaus I over de poolsche kerkvervolging: „Votre majesté et moi, nous paraîtrons tous les deux au jugement de Dieu; c'est moi qui l'y attendrai".

Ten slotte nog een woord van hulde aan de materieele uitvoering van het boek. Wij hebben getracht enkele eigenaardige trekken van het *Compendium*, al is het maar in 't voorbijgaan, aan te wijzen. Moge het *nut*, dat de geleerde Schrijver zich ten doel stelde, worden bereikt.

P. fr. J. V. de Groot, *Ord. Praed.*

---

[1]) Bij Dechamps, *Lettres théolog. sur la démonstration de la foi*, p. 22.

Dr. J. de Hullu. Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtsche schisma. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1892. I. 160 blz. 8° Prijs: f 1,50.

Genoemd werkje, waarvan mij de bespreking in dit tijdschrift werd toevertrouwd, is door zijn titel even bescheiden als juist gekarakteriseerd. Het levert inderdaad een opmerkelijke *bijdrage* tot de geschiedenis van het Utrechtsche schisma, maar ook niet meer.

Om beter vertrouwd te zijn met dit speciale onderwerp, gelieve de lezer zijn historische herinneringen ietwat op te frisschen. In het jaar 1423 overleed de uitmuntende bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, terecht door zijn tijdgenooten geroemd als „de zuil der priesterschap" en „de ster onder de klerken". Naar aanleiding der nieuwe bisschopskeuze brak in ons vaderland een heillooze scheuring uit, want twee prelaten bestreden elkander hardnekkig het recht op den zetel van Sint Willibrord. Eerst Zweder van Kuilenburg, die aanvankelijk door Paus Martinus rechtmatig benoemd en ook door de geestelijkheid van het bisdom algemeen erkend was, tegenover Rudolf van Diephout, die, vooral gesteund door zijn wereldlijke onderhoorigen, zich wederrechtelijk opdrong als postulaat, doch naderhand zijn aanspraken door Eugenius IV mocht erkend zien. Deze strijd woedde het hevigst tot 1429, toen Rudolf door den Paus tot bisschop werd aangesteld, maar smeulde nog voort tot 1433, het jaar van Zweder's overlijden. Dit was, om zoo te spreken, het eerste bedrijf der tragedie. Want het twistvuur, dat nu uitgedoofd scheen, brandde weer met nieuwe felheid los. In het tweede bedrijf bleef Rudolf van Diephout de hoofdpersoon, en de tegenrol werd vervuld door Walraven van Meurs, die, door een handvol trouwgebleven aanhangers van Zweder tot diens opvolger verkozen, ten spijt van alle gezag als tegenbisschop jaren lang de jammerlijke scheuring deed voortduren en eindelijk, in 1449, zijn hopelooze aspiratie's opgaf, om met zijn tegenstander een eerlijken vrede te sluiten. Omstreeks 25 jaar heeft dus het Utrechtsche schisma geduurd, op kleine schaal wel een naspel der groote westersche scheuring, welke ruim veertig jaren zoo onafzienbaar veel onheil en verwarring in de Kerk gesticht heeft.

Ziedaar de belangwekkende stof, die Dr. J. de Hullu zich koos tot onderwerp van zijn akademisch proefschrift. En deze zijn eersteling mag verdienstelijk genoeg heeten, om naar een ruimeren en

meer blijvenden kring van lezers uit te zien dan waarop een dissertatie pleegt te rekenen.

Voornamelijk werd de schrijver tot dit onderwerp aangetrokken, omdat het gelegenheid bood tot archiefstudie. Wèl is over de Utrechtsche scheuring reeds een massa archivalia opgediept en in het licht gegeven door Matthaeus, Dumbar, Dodt van Flensburg en anderen. Maar de geschiedbeoefening heeft een nimmer te verzaden dorst naar de oorspronkelijke bronnen. Al is zij de wetenschap, die zich ex professo met *de oudheid* bezig houdt, toch behoort zij, om interessant te blijven, steedt *nieuwe* gegevens aan den dag te brengen; anders geeft zij niet meer dan een: iterum decoctum, waaraan allicht geur en smaak ontbreken.

In dien zin heeft de Schrijver dan ook zijne taak opgevat. Eerst zag hij om naar de gedrukte boekwerken, die over de geschiedenis van het Utrechtsche schisma licht kunnen verspreiden. De voornaamste bronnen, door hem gebruikt, worden in de voorrede vermeld en vormen een aanzienlijke lijst. Dan geeft hij de nog ongedrukte bronnen op, welke hij hoofdzakelijk in het provinciaal archief van Utrecht, maar bovendien in verschillende andere archieven, alsmede in de bibliotheken van Utrecht en Leiden heeft aangetroffen. De merkwaardige *Bijlagen*, die de zestig laatste bladzijden vullen, leveren het bewijs, dat onze Schrijver de moeite zijner navorschingen ruimschoots mocht beloond zien. Of de beide lijsten echter volledig mogen heeten? De Schrijver zelf zal de laatste zijn om dit te beweren. Zonder in détails te treden, mag ik dus wel opmerken, dat hij tot groot nut van zijn werkje het gedrukte zoowel als het ongedrukte materiaal nog meer had kunnen uitbreiden.

Evenwel, ook hierin zal Dr. de Hullu den raad hebben opgevolgd van zijn voortreffelijken leermeester en promotor, den hoogleeraar Fruin: „dat de wetenschap meer gebaat wordt door een dadelijke uitgaaf, die niet vrij van gebreken is, dan door de zorgvuldige bewerking, die jaren op zich laat wachten" [1]). En dat de wetenschap inderdaad door zijn werk gebaat wordt, blijkt wel het gunstigst bij de vergelijking met een soortgelijken arbeid, welke vóór ruim een halve eeuw, ook door een nieuweling in de geschiedkunde, verricht werd.

---

[1]) *Bijdragen voor vaderl. gesch. en oudheidkunde*, VIII, 55.

In 1833 schreef de godgeleerde faculteit te Utrecht een prijsvraag uit: „Over de oorzaken en gevolgen der scheuring, die in de 15e eeuw in het bisdom Utrecht heeft plaats gehad". Het eenig ingekomen antwoord was van den Groninger student E. Roelants en werd een vereerend getuigschrift waardig gekeurd [1]). Deze verhandeling, welke zestig bladzijden meer telt, staat echter in gehalte ver beneden het geschrift van Dr. de Hullu. Zij moge destijds gepleit hebben voor de begaafdheid en den studielust van den te vroeg ontslapene, maar de jeugdige Roelants dacht er niet eens aan, de bronnen zelf te gaan onderzoeken; hij leverde niet meer dan een compilatie-werk uit verschillende kronyken en oude berichten, en ook deze worden door hem naverteld zonder eenige critiek van beteekenis. Geheel anders onze Schrijver. Met loffelijken ijver heeft hij tal van onbekende documenten verzameld, die de geschiedenis van zijn onderwerp niet weinig verrijken. Hij schiftte en critiseerde de overgeleverde mededeelingen en wist daaruit, meer dan eens, met gelukkig doorzicht de ware voorstelling uit te kiezen (zie bijv. blz. 11, 29 en 43). Hij waagde zich niet aan onvruchtbare bespiegelingen over de zedelijke gevolgen van het schisma: hoe dit een gevoeligen knak toebracht aan „de priesterheerschappij" en een krachtigen stoot gaf tot voorbereiding der Reformatie — bespiegelingen, zoo aanlokkelijk voor protestantsche geschiedschrijvers en waarvan zelfs Moll zich niet vermocht te onthouden. Die zouden „slechts geleid hebben tot het neerschrijven van vage algemeenheden en het getal gissingen en vooronderstellingen in dit proefschrift noodeloos hebben vermeerderd" (*Voorrede*, V). Maar onze Schrijver hield zich wijselijk op den vasten grond der feiten: niet die te verklaren met al hun mogelijke oorzaken en gevolgen, maar ze getrouw te beschrijven, was de taak, welke hij zich had gesteld.

Met angstvallige zorg trok hij zich nog enger grenzen: vooral op de *staatkundige* zijde der feiten trachtte hij licht te doen vallen. Nu is het zeker waar, dat in het Utrechtsche schisma niet de godsdienst, maar de politiek de bewegende en leidende factor was.

---

[1]) Later in druk verschenen onder de: *Twee verhandelingen betrekkelijk de geschiedenis en oudheden van Nederland, nagelaten door Egbert Roelants* (Groningen, 1839).

Terecht zegt daarom de Schrijver: „Het was niet een kerkrechtelijke strijd, aangebonden om de vrije electie der kapittelen te verdedigen tegen het reservatierecht van den paus, die hier gevoerd werd . . . . veeleer droeg de beweging ten gunste van Rudolf een staatkundig karakter. Zij bewees, dat de wereldlijke standen niet meer gezind waren lijdelijk af te wachten, wien de kapittelen goedvonden tot landsheer te kiezen, en dat zij den moed bezaten om den man, wiens verkiezing zij doorgedreven hadden, te handhaven, al moesten zij er desnoods den paus om trotseeren" (blz. 25). Niet minder droegen de twisten tusschen Lichtenbergers en Lokhorsten, tusschen Hoeken en Kabeljauwen, tusschen Jacoba van Beieren en Filips van Bourgondië er toe bij, om de Utrechtsche scheuring in het leven te roepen en te doen voortduren. In die staatkundige woelingen werden de geestelijken, wellicht meer dan hun lief was, meegesleept, en onder quasi-kerkelijke leuzen werden de heiligste rechten der Kerk geschonden, de duurste plichten van orde en gehoorzaamheid met voeten getreden, de teederste belangen van godsdienst en zedelijke vrijheid miskend.

Daarom past op het Utrechtsche schisma maar al te zeer het scherpe woord van den dichter Weber — traurig aber wahr:

„Dienen muss der faltenreiche
Kirchenmantel hundert Zwecken:
Ehrsucht, Habsucht, Machtgelüste,
Hass und Rache muss er decken".

In zooverre dus onze Schrijver de staatkundige beroeringen van dien tijd als de hoofdoorzaak der Utrechtsche scheuring aanwijst en uitvoerig beschrijft, is hij volkomen in zijn recht. Maar al ontstond die scheuring voornamelijk uit profane, staatkundige beweegredenen, zij speelde toch van begin tot einde *in* de Kerk zelve; kerkelijke personen vervulden daarbij de gewichtigste rollen; kerkelijke belangen en rechten waren daarbij in eerste linie gemoeid en de Kerk zelf heeft het meest en het pijnlijkst van die scheuring geleden. Men denke slechts aan de banvonnissen en het interdict met hun diep ingrijpende gevolgen, waaronder een groot gedeelte van het bisdom Utrecht jaren achtereen verzuchtte! Welnu, dit alles wordt in het proefschrift van Dr. de Hullu slechts even aangestipt.

En wat het tweede bedrijf der Utrechtsche scheuring betreft, den

strijd tusschen Rudolf en Walraven van Meurs, ook hierover nam onze Schrijver eene soberheid in acht, die met nauwkeurigheid en volledigheid op geen al te besten voet staat. Bijv. hoe en in welk jaar de verzoening tuschen deze twee tegenstanders plaats had, is tegen vroeger geldende meeningen in klaar gebleken uit pauselijke aktestukken, aan het Vatikaansche archief ontleend [1]). Onze Schrijver verzuimde evenwel daarvan kennis te nemen. Over het algemeen is dit laatste gedeelte zijner *Bijdrage,* in vergelijking met het eerste, wel wat stiefmoederlijk behandeld. Niet minder dan 70 bladzijden zijn aan de jaren 1423—1429 der scheuring gewijd, terwijl in de twintig overige geheel het verdere verloop wordt afgedaan. Zoo wordt de indruk onvermijdelijk, alsof de Schrijver zich gehaast heeft om aan zijn geschiedverhaal een einde te maken, . . . misschien wel uit vrees, dat anders zijn proefschrift al te lijvig van omvang worden zou.

Het is dus volstrekt geen volledige geschiedenis van het Utrechtsche schisma, welke Dr. de Hullu ons geleverd heeft, maar slechts eene bijdrage, zij het ook een belangrijke, welke ieder geschiedbeoefenaar hem gaarne zal dank wijten. Wat Roelant's „met vlijt bewerkte, maar overigens gebrekkige verhandeling" te wenschen overliet, is nog maar gedeeltelijk aangevuld, zoodat Moll [2]), de „Altmeister" der Nederlandsche kerkhistorie, ook thans nog over het Utrechtsche schisma zou moeten zeggen: „Een nieuwe monografische bearbeiding is wenschelijk".

Dr. G. Brom.

---

[1]) *Archief v. d. Geschiedenis v. h. Aartsbisdom Utrecht,* XVI, 372—407; vgl. XVIII, 106—108.

[2]) *Kerkgesch. van Nederland,* II, I, 176.

MONSIGNORE JOANNES FRANCISCUS VREGT, VICARIS-GENERAAL.

Een dubbele drang heeft mij de pen doen aanvatten, om het leven te schetsen van den voortreffelijken man, die op S. Thomas-Aquinas-dag van dit jaar 1892 aan het Bisdom van Haarlem ontvallen is. Vooreerst een gevoel van dankbare vereering en piëteit, hetwelk mij eenen zekeren plicht oplegde, om naar zwak vermogen een leven te beschrijven, waarvan de goede God mij een zoo schoon en rijk gedeelte van zoo nabij te aanschouwen gaf: een voorrecht, voorwaar, dat ik als eene genade des Hemels waardeer. Ik mocht bij het heengaan van den vereerden ontslapene de woorden tot de mijne maken, welke eenmaal door Paus S. Damasus geschreven werden in het grafschrift op zijne zuster Irene (vs. 12, 13):

NON TIMVI MORTEM COELOS QVOD LIBERA ADIRET
SED DOLVI FATEOR CONSORTIA PERDERE VITAE [1]).

Voor hem was sterven gewin; maar wat gemis, zulk eenen gezel des levens te verliezen!

Ten andere waren juist die „consortia vitae" bij vrienden en vereerders van den overledene óók weder een titel, waarop hunne aansporing zich kwam voegen bij mijn eigene aandrift.

Men zou wenschen, in deze beschrijving trant en manier te

[1]) Niet voor haar sterven was ik bedacht, want, ontbonden, ging zij ten hemel heen. Maar smartelijk, dat beken ik, was het mij, den omgang des levens te verliezen.

Aangehaald in de Rossi's *Bulletino di Archeol. Crist.* 1888—89 (bl. 147) en 1890 (bl. 49).

kunnen aanwenden, waarmede eenmaal in hetzelfde Haarlem, dat 57 jaren lang dezen man Gods bezitten mocht, priesterlijke en kloosterlijke deugden, vol geestdrift en vervoering, en tegelijk zoo eenvoudig en aanschouwelijk, beschreven en gehuldigd werden. Dit „rijke, volle, voorbeeldige priesterleven" [1]) was tegelijk zoo natuurlijk en innig, zoo eenvoudig en ongekunsteld, dat men zelfs, om het te verhalen, den eigenaardig naïeven stijl zou willen gebruiken, waarin vóór 200 jaren de *Levens* der „Maechden van den Hoeck" te Haarlem behandeld zijn [2]). Intusschen is zoo iets gemakkelijker bewonderd dan nagevolgd. Doch daarenboven, hadde iemand ook de gaven daartoe: dan mocht men nóg vragen, of het toch wel mogelijk, of althans raadzaam, zou wezen, zulks te doen in onze koude en nuchtere negentiende eeuw[3]).

Nogtans, nu en dan eene aanhaling te doen uit de „*Levens der Maechden*", dat zal, vertrouw ik, de goedgunstige lezer mij wel veroorloven; menige plaats toch is, soms op treffende wijze, toepasselijk.

Zoo zou ik, met de ouders beginnend, „om te beter uit den „goeden boom te kennen de heerlijke vrucht" [4]), het weinige, wat mij van hen bekend werd, al niet beter kunnen samenvatten dan in de woorden, die geschreven werden over de ouders van den voortreffelijken Haarlemschen kapelaan, kanunnik en secretaris Jan Alberts Ban [5]): „treffelicke, eerlicke [6]) borgers, „oprecht Catholyk ende heel Godsvruchtich" [7]). Het waren „ka„tholieken van den ouden stempel", zooals men zegt. Te Amster-

---

[1]) *Lijkrede* van den HoogEerw. Heer A. J. Brouwer.

[2]) *Bijdragen v. d. Gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem*, Dl. XVII—XVIII.

[3]) Vgl. *Bijdr.* Dl. XVII, bl. 246—50.

[4]) *Levens der M. v. d. H.* I, bl. 315 vo.

[5]) Gest. 1644.

[6]) In de oude beteekenis van *lofwaardig* en *achtbaar*. Zij behoorden voor het overige tot den gegoeden burgerstand.

[7]) *L. d. M.* III, bl. 330.

dam op de Lijnbaansgracht tusschen Leidsche plein en Leidsche gracht [1]) en later in de Reguliersbreestraat [2]) gaven zij aan hunne kinderen, naar getuigenis van bekenden, „eene eenvoudige, huiselijke en echt godsdienstige opvoeding. De kerk was hoofdzaak".

„Johannes Vregt en Johanna Peypers zijn getrouwt Den 22 „November 1815 op het Stadhuys en den 26 November 1815 in „de Roomsche Catolijke kerk De Krijtberg door den eerwaarde „Pater Donsee", aldus schreef vader in zijn „Doop en dood „Register van de Kinderen van Jan Vregt en Johanna Peypers". Dit Register, een notitieboekje in klein octavo, van stevig Hollandsch papier, zal mij veel dienst doen voor deze levensschets. Immers de HoogEerw. Vicaris zelf heeft, met echten zin voor familie en geschiedenis, dat boekje niet alleen trouw bewaard, maar zelfs vervolgd, door ook van zijn eigen leven de voorname feiten aan te teekenen. Van zes kinderen, waarmee de echt gezegend werd, zijn alleen Joannes Franciscus en Dorothea tot hunne jaren gekomen. God nam de anderen zeer vroeg tot zich; en de twee overblijvenden hebben zelf zich aan God toegewijd in het priesterlijk en kloosterlijk leven. Met den Vicaris stierven geslacht en naam uit; doch wat naam zal er niet geschreven staan in het boek des levens!

„Den 9 September 1822 smorgens omstreeks zeven Uuren is „Geboren Johannes Franciskus Vregt, kort daar na gedoopt door „Pater Vol [3]) in de Roomsche kerk de Krijtberg." Zoo teekende vader op, gewis met de bede in het hart, dat God dezen tweeden Joannes niet zoo spoedig als den eersten mocht terugvorderen.

Spoedig openbaarde zich in den knaap de trek naar het heiligdom; en zóó weinig schijnt dat verlangen, al was het van den

---

[1]) Waar thans de suikerraffinaderij „De Granaatappel" gevonden wordt.

[2]) Westhoek van de Schapensteeg.

[3]) Pater *Franciscus Fol*, als Overste in de Krijtberg te Amsterdam overleden den 2 Febr. 1849, na sedert 1814, dus 35 jaren, aan die kerk werkzaam te zijn geweest.

eenigen zoon, bij de ouders bedenking te hebben ondervonden, dat na de eerste H. Communie (24 April 1834) weldra, en juist op den 12den verjaardag, de schreden naar Hageveld werden gericht; nogtans een weinig voorbarig; immers we lezen: „voor „'t eerst naar Hageveld gegaan 9 Sept. 1834, toen afgewezen als „te jong. Op nieuw en voor goed gegaan 1 Oct. 1835". Gewis hadden de examinatoren de eerste maal al spoedig bemerkt, dat er bij den veelbelovenden knaap geen spraak zou zijn van langeren studietijd dan elf jaar. Ja zelfs, de elf jaren waren nog niet voltooid, toen op 7 Maart 1845 onze Joannes „Priester gewijd" werd, „met Dispensatie *in aetate*", gelijk er nauwkeurig bij aangeteekend staat.

Over de seminariejaren kunnen nog menigen getuigen. Zij zullen zeggen, dat toen reeds in den student, als in den gezonden knop, alles gevonden werd, wat in de 46 jaren van dat priesterlijk leven zoo heerlijk gebloeid heeft, en vrucht geworden is vol geur, smaak en voedzaamheid. Het „age quod agis" [1]), zoo eigenaardig in heel het verdere leven, kenmerkte reeds den seminarist. Van den voortreffelijken uitslag zijner studiën spreekt al genoeg het getuigschrift van zijn primusschap op de klasse der philosophie, een getuigschrift, dat, zoo eenvoudig en onaanzienlijk als het van uiterlijk mocht zijn, de bewaring overwaard gerekend werd, bovenal om het eigen handschrift van den hoog vereerden professor Broere. En niet slechts in studie en vrome oefeningen, maar ook in al wat tot den echten geest van het seminarieleven behoorde, deed hij met hart en ziel mede. De theologie-jaren echter waren op eigenaardige wijze hooge ernst. Zoo mocht hij dan ook in later leven altijd onder de eersten en besten gerekend worden van hen „op wie de naam van „Hageveld" „nog heden een onbeschrijfelijken indruk maakt, eenen indruk, „waarbij zich al hun betere neigingen verlevendigen, waarbij

---

[1]) „Doe [degelijk] wat gij doet."

„godsdienst en deugd hare hoogste eischen op het vriende-„lijkst, op het dringendst doen aan hun verteederd hart, ter-„wijl duizend zoete herinneringen het hun bevestigen, dat het „woord huns... meesters het echte woord der waarheid was" [1]). Ook dagteekent reeds uit de eerste studiejaren eene vriendschap, die, trouw onderhouden, in de laatste jaren nog eene bijzondere verheffing en wijding ontving, toen de twee vrienden tot elkander in betrekking kwamen van Bisschop der diocese tot zijnen Vicaris-Generaal.

Met heel zijn hart leerling van Hageveld en van Warmond, dat was en bleef ook steeds de priester, die tot in zijne laatste jaren nog zoo gaarne verpoozing zocht bij Virgilius of Horatius bij Grieksch of Hebreeuwsch, die met zooveel belangstelling, vuur en scherpzinnigheid het een of ander theologisch vraagstuk gaarne mocht behandelen, gelijk hij reeds in de seminariejaren gansch natuurlijk en bereidwillig zijne gaven gebruikt had tot steun en voorlichting van anderen. Het zou dan ook later blijken, een profetisch woord te zijn geweest, hetwelk aan het einde der studiejaren gesproken werd, en waarvan de herinnering in de familie is bewaard gebleven. Toen namelijk, na de priesterwijding van 7 Maart 1846, moeder en zuster (vader was reeds 28 Febr. 1841 overleden) van den neomyst afscheid namen op den drempel van het seminarie, kwam daar juist professor Borret aan. Deze, gespraakzaam en innemend als altijd, liet het niet bij den gebruikelijken gelukwensch, maar sprak ook de verwachting uit, dat de jonge priester „veel beloofde, en dat hij tot veel dienst „zou strekken aan de Missie".

Het eerste priesterjaar verliep al even eenvoudig als het in de Aanteekeningen vermeld staat: „Eerste plegtige mis in de „Krytberg 10 Maart 1846; toen ook mijn jurisdictiebrief gekregen. „Na een dag of wat in het Beggijnhof geassisteerd te hebben

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. XXI (1852), bl. 278.

„met Mis lezen wegens het Mirakelfeest, ben ik Kapellaan ge-„worden bij Pastoor Frankemolle te Haarlem, bij mondelinge „aanstelling van den Aartspriester Kervel."

„20 Nov. 1846. Tot Assistent benoemd bij Pastoor Beguinet „in de Achterstraat te Haarlem, die ziek was; maar ik moest „de ziekenbedieningen voor Pastoor Frankemolle blijven waar-„nemen."

„3 Dec. 1846 per modum provisionis, nomine Vice-Superioris „door den Aartspriester van der Haagen tot Deservitor van de „Statie aangesteld."

„18 Dec. 1846. Bij benoeming van Past. Marinkelle, weder „Kapellaan bij Past. Frankemolle."

„24 Febr. 1847 tot Kapellaan benoemd bij Past. Bruns te „Amsterdam". Dit was in de zoogenaamde „Fransche Kerk", alwaar toenmaals nog de gebruikelijke aflezingen in de Fransche taal geschiedden, en ook op zekere zon- en feestdagen in het Fransch gepreekt werd. Met zijn bekende goede luim placht de latere Secretaris-Vicaris nog gaarne te verhalen, hoe hij zijne eerste Fransche preek niet zonder zwoegen had klaargekregen en, na eene soort repetitie voor den pastoor, zoo aardig geprezen was met een welgemeend: „bijna net zoo goed als ik".

Het kwam echter met de proeve van Fransche welsprekendheid niet tot eene uitvoering. Nog vóór den bestemden dag werd de predikant, den „7 Juny 1847 tot Kapellaan benoemd bij Pastoor „Siegfried te 's Hage, in plaats van P. Sanders, die naar Oost-„Indiën ging".

In 's-Gravenhage zou de priesterlijke bediening van langeren duur zijn, namelijk tot September 1854. Gedurende dit zevental jaren deed zich heerlijk kennen, wat zoo kernachtig en juist door den dichter [1]) gezongen is:

---

[1]) *In Memoriam Mgr. J. F. Vregt*, 7 Maart 1892, door J. A. de Rijk Pr. (*De Katholiek*, Dl. CI. bl. 277).

„O dienstknecht Gods! Hoe leefde in al uw streven
Hoog, vlekkeloos, het Priester-ideaal!
Gij waart geheel voor God. Zijn heilge taal
Doordrong u, en Zijn arbeid was uw leven".

„Dien arbeid, die taak heeft hij, in het eerste vuur van zijnen „priesterlijken ijver, zóó volbracht, dat de dankbare herinnering „daaraan nog voortleeft bij degenen, die er de gelukkige getuigen „van mochten zijn" [1]). Die herinnering weet er van te spreken, hoe zijn ijver groot was, om afgedwaalden tot de katholieke Kerk of hunne plichten terug te brengen, of wie aan verleiding bloot stonden er in te behouden. „ZijnEerw. heeft veel gedaan, met „zielenijver en milddadigheid, en wat het laatste betreft meer dan „iemand wist, en het volgehouden tot zijn overlijden toe", zoo luidt een getuigenis, dat van zeer nabij aanschouwd heeft, ja medegeholpen op eene wijze, die ons den tekst van S. Paulus aan de Philippiërs IV, 3 in de gedachte brengt [2]). Het was ook tijdens zijnen arbeid te 's-Gravenhage, dat nog op eene andere wijze zijn meedoogende ijver om wel te doen heerlijk uitblonk. Tot zijn klasgenooten had een theologant behoord, wiens zwakke gezondheid weinig arbeid voor de zielzorg verwachten liet, maar die toch om zijne godsvrucht en deugd het priesterschap alleszins werd waardig gekeurd. Zoo bleef zijne studie te Warmond gerekt, in de hoop, dat althans eene wijding „op patrimonium" zou kunnen plaats hebben. Dan helaas, die hoop op ouderlijk erfdeel werd teleurgesteld. Toen heeft kapelaan Vregt, uit bijdragen van zich zelven en verscheidene priesters, eene som van *f* 4000 saamgebracht; en hij had het geluk zijnen vriend priester te zien. De kerkelijke overheid had bepalingen gemaakt, opdat, wanneer ooit de behoefte aan het patrimonium niet langer bestaan zou, het

---

[1]) *Lijkrede.*

[2]) „(Adjuva illas) quae mecum laboraverunt in Evangelio: (Wees „haar behulpzaam) die met mij in het Evangelie gearbeid hebben."

kapitaal dienstig zou gemaakt worden tot eene vrome stichting. Dit was reeds spoedig door het overlijden des priesters het geval. De stichting werd gemaakt, en blijft nu in lengte van dagen een gedenkstuk van trouwe en edelaardige vriendschap. Inderdaad, weldoende tot aan zijn overlijden. Toen werd de lof gesproken [1]: „Milddadig voor alle goede werken, schier tot verkwisting toe, „nam hij in zijn graf den eeretitel mee van een heilige armoede". Zoo „is die barmherticheyt met hem [2]) opgewassen, ende dat „met soo milden lyberalen hart; de tas stont altoos open, 't hart „was altijt vloeyende, ende dengene, dien hem een cleyne vrien- „schap dede, gaf hij wel te helfte meer wederom" [3]).

Tot groote droefheid echter van zoovelen, aan wie zijne zorg gewijd was, openbaarde zich bij den werkzamen kapelaan een lichaamsgebrek, dat hem zijnen arbeid als biechtvader en catecheet niet weinig verzwaarde, en vooral hemzelven met bezorgdheid vervulde: de doofheid namelijk, welke God aan zijnen dienaar liet overkomen. Dit gebrek, alsook eene begeerte om in stiller werkking, dan welke de hofstad hem bezorgde, te arbeiden, deed hem verlangen naar verplaatsing. Ik vond van dat verlangen melding gemaakt in een luimig gedichtje, dat hem op zijnen 31n verjaardag (9 Sept. 1853) door zijnen medekapelaan J. A. van den Akker [4]) als heilwensch werd toegezongen. Er verliep evenwel nog een jaar, eer de wensch in vervulling ging, totdat hij in „September 1854 mondeling door Mgr. van Vree tot Z D.H. „Secretaris [werd] benoemd te Sassenheim". Dit onttrok hem wel zoo goed als geheel aan de zielzorg, maar hoe volkomen gerust

---

[1]) *De Tijd* van 9 Maart 1892.

[2]) Ter voldoening aan alle strenge eischen van „diplomatische getrouwheid", diene de kennisgeving, dat ik zoo vrij zal zijn, in deze en dergelijke aanhalingen maar geregeld een „haar" in „hem" enz. te veranderen.

[3]) *L. der M.* II, bl. 395.

[4]) Den lateren Kanunnik en Plebaan van Haarlem.

hij zich hier schikte naar den wil zijner Overheid, is nog in herinnering bij vrienden, die hem op zijne reis naar de bisschoppelijke residentie goed en vreugdig geleide gaven. En al mocht toen diezelfde collega over deze benoeming niet onaardig met eene woordspeling schertsen, dat „collega Vregt wegens zijne doofheid „tot Auditeur der bisschoppelijke kanselarij" was benoemd: niemand onzer, die er niet eene bijzondere leiding der Voorzienigheid in erkennen zal, dat „Haarlems eerste Bisschop, Z.D.H. Mgr. van „Vree, hem opriep om dien werkkring in 's Heeren wijngaard, „door hem zoo vurig bemind, te verlaten, ten einde als Secretaris „der Doorluchtige Kerkvoogden van het diocees, spoedig als „Kanunnik van Haarlems kathedraal, later als Vicaris-Generaal „van het bisdom, als Deken nog van het district Haarlem, dien ver„borgen maar ontzettenden arbeid te volbrengen, waarvan èn om„vang èn moeilijkheden èn opofferingen èn vruchten alleen door God „gekend, door God alleen kunnen en eenmaal zullen geopenbaard „worden" [1]). Bijna veertig jaren lang heeft hij aan dezen arbeid, ondanks eene wankelende gezondheid, zijne krachten besteed met eene kloekheid en geestkracht die verwonderlijk waren.

„Bleek 't lichaam zwak, 't moest ondanks tegenstreven
Meê met de ziel, die ijzer was en staal
En vurig als de middag-zonnestraal.
Zoo hebt ge u zelf in volle kracht gegeven" [2]).

In volle kracht, dat is, gelijk het woord van onzen Bisschop gesproken heeft [3]), „met een beleid, eenen ijver, eene nauwgezet„heid, die boven allen lof verheven zijn". Dat wijs beleid was de vrucht eener ondervinding, die nagenoeg van het begin der herstelde hiërarchie aanving, en altijd rijper werd door de nauwgezette bezorgdheid, waarmee de Secretaris en later de Vicaris

---

[1]) *Lijkrede.*

[2]) *In Memoriam,* l. c.

[3]) Schrijven aan de Priesters van het Bisdom, dd. 8 Maart 1892.

de zaken ter harte nam. Een getrouw en vast geheugen kwam hem daarbij uitnemend te stade. Het was een lust hem bezig te zien met eenen ijver, die zich niet verloochende bij de meest prozaïsche verrichtingen van het Secretaris- of Vicarisschap. Een zeer kenmerkende trek uit zijn laatste levensjaar moge hier worden meegedeeld. Toen de ziekte, die hem ten grave gevoerd heeft, in de maand October van 1891 in hevigheid verminderd was en hem weder toeliet eenigen arbeid te verrichten, toen waren het „de Begrootingen" geweest die hem, naar zijn eigen woord, „heel wat hadden opgeknapt". Geen moeite was ooit te veel, of liever, in gezonde dagen scheen geen moeite gevoeld te worden. Wanneer er soms nog toelichtingen te vragen of opmerkingen te maken waren, dan was „een briefje er heen" even vlug gedaan als bedacht. En even rond en rad als het handschrift over het papier gleed, even klaar en helder was de stijl, en overtuigend de betoogtrant, en overstelpend vaak de argumenten, en bovenmate vurig soms de ijver, waarmede voor recht, wet of reglement gepleit werd.

Het Secretarisschap nam, zooals vermeld is, een aanvang in September 1854, toen de Bisschop van Haarlem nog te Sassenheim verblijf hield. Als we nu lezen: „Mei 1855 met Mgr. van Vree „naar Haarlem vertrokken", dan mag deze dagteekening, waarvan allicht nergens anders aanteekening gehouden is, hier niet ongeschikt eene plaats vinden.

Toen in 1863 zijn voormalige pastoor, Kanunnik Siegfried, overleden was, kwam het kanonikale koorkleed op de schouders vallen van den vroegeren, zeer beminden, kapelaan, en werd de Secretaris van Mgr. Wilmer den „4 October tot Kanunnik „van het kathedraal kapittel benoemd door Z. H. Pius IX en „13 Dec. 1863 geïnstalleerd".

Men behoeft slechts de warme vereering te hebben gekend, welke Secretaris Vregt altijd zijnen vroegeren pastoor en „vader" was blijven toedragen, om te beseffen, dat ook dáárom de plaats

n het Hoogwaardig Kapittel van Haarlem te meer en te hooger door hem geschat werd. En inderdaad, er was in den nieuwbenoemden kanunnik een opvolger gegeven, die den zoo innig godvruchtigen Siegfried volkomen waardig was. Hij toch had met hem zijnen uitnemenden geest van gebed [1]) en nauwgezetheid van geweten gemeen; zoodat het geen wonder was, dat er zoowel van de eene als van de andere zijde bijzondere vereering bestond [2]). Als secretaris te Sassenheim wonend op het stille landhuis, werd hij zoo menigmaal, wanneer men hem zocht, biddend gevonden in de kleine kapel; en de Bisschop had al aanstonds gezegd, op die zeldzame gave des gebeds doelend, „nu is de zegen in mijn huis gekomen". Zoo bleef ook in verder leven de kapel der bisschoppelijke woning als „de steenrots der duive" voor dat Godminnend gemoed. Hoevelen zijn er niet door die teedere godsvrucht gesticht geworden, in al die jaren dat Haarlem „het voorrecht had hem in haar midden te bezitten" [3]): jeugdige priesters of levieten, die bij de plechtigheden in de kathedraal dat voorbeeld aanschouwden van ingetogen gebed; de priesters, die hem ooit aantroffen bij Aanbiddingsfeesten of op de jaarlijksche retraite; de leeken niet te vergeten, die hem zoo gedurig vonden met het Veertiguursgebed in de kerken der stad, of bij het dagelijksche Rozenkransgebed in de kathedraal. En wanneer des morgens de H. Mis gelezen was in het gesticht der Zusters, dan vond zijne godsvrucht gelegenheid om, op weg naar huis, die kerken aan te doen, waar de H. Offeranden nog niet ten einde waren. Daar voegde hij zich bij de kerkgangers als de eenvoudigste leek „lang „knielende met gevouwen handen, seer innich en onverbeelt [4]),

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. XLIV, bl. 262.

[2]) Het gedichtje waarvan boven spraak was, vermeldt ook de bijzonderheid, dat Pastoor Siegfried zelf aanzoek gedaan had om den Eerw. Heer Vregt tot kapelaan te ontvangen.

[3]) *Nieuwe Haarl. Courant* van 9 Maart 1892.

[4]) *Onverbeelt.* Men vermoedt gemakkelijk, dat de bedoeling is:

„alsof hij met Godt allenich was, sijnde een cieraet in de kerck" [1]). Zoo zullen ook de kerkgangers der kathedraal het met stichting herkenken, dat hij opzettelijk eene plaats gekocht had midden in de kerk; „want 't bedroefde hem, dat hij 't woort Gods „[minder goed] conde hooren preecken, doende groote naersti„cheyt om 't selfde te hooren [2]); ghinck soo dicht aen sitten „als hij konde" [3]). Van zijn godvruchtig Mislezen mocht ook gezegd worden: „dede dat met sulcken reverencie ende devotie, „dat het een uutschijnsel gaf in sijn uutwendighe conversatie; niet „in een ghemaecte devotie maer in Goddelicheyt oft Godsvruch„ticheyt van syn manieren; en syn natuerlicke krachten werden „daerdoor versterct" [4]).

Al had nu Gods beschikking zijnen Priester in het lichaamsgebrek een beletsel gesteld om aan zijnen ijver voor de zielen naar hartelust te voldoen door parochiëelen arbeid: „Gods heilge „liefde, die in hem aan 't branden sloeg" [5]), vlamde nog zoo me-

---

zonder verstrooiende beelden voor den geest te hebben; maar in oud-hollandsche woordenboeken zoekt men het woord vergeefs. En zoo zijn er in de ascetische taal der „Levens" nog zeer veel woorden, die de aandacht overwaard zijn: bijv. om maar enkele te noemen: ontvallen = gewillig gehoorzamen, ontvallentheyt, gevreetheyt ende gerusticheyt, leechheyt, leechbaarheyt, leech in de affectie, toevallich van affectie, werckelicheyt, aencleventheyt, vermiddeltheyt, menichvuldicheyt, ontblijventheyt, ontblijven in de duechden, sich verpijnen, beset van passien, onbesetheyt, inwaernemínge sijns selfs enz. enz., voor den katholieken taalgeleerde een schat van studie. Zou het ook niet alleszins passen, dat wij voor de oude taal onzer stichtelijke lectuur eene plaats in het woordenboek eischen minstens naast die der kluchten en liederen van Breeroo?

[1]) *L. d. M.* III, bl. 89 vo.

[2]) *Ibid.* I, bl. 185 vo.

[3]) *Ibid.* III, bl. 50 vo.

[4]) *Ibid.* I, bl. 38 vo.

[5]) *In Memoriam*, l. c.

nigmaal op, als hij gelegenheid mocht vinden om weder iets „in de praktijk" te doen. Zoo wordt nog verhaald, hoe de goede gemeentenaren van Sassenheim wel eens met een bezoek van den Secretaris vereerd werden, wanneer deze te weten was gekomen, dat een priesterlijk woord van opwekking of vermaning daar van pas zou wezen. En met wat gloed en kracht kon hij preeken, wanneer het hem gegeven was te Haarlem in de parochiekerken, of op het platte land van den omtrek, een onderrichtend of bezielend woord tot de kerkgangers te richten. Dat greep steeds het gemoed aan, doordien het zijne vol was van God en Zijne liefde. Bijzonder dierbaar was hem ook steeds de arbeid, die hem was opgedragen onder de godgewijde maagden der Tilburgsche Zuster-congregatie, waar hij vele jaren biechtvader en leidsman ter zaligheid geweest is. Daàr vooral blijft zijne gedachtenis in zegening; doch ook met blijgeestigheid gedenkt men daar nog de manier, die hij gemeen had met eene der geestelijke moeders van de oude Haarlemsche „vergaderinghe", dat hij namelijk „zeer abstract „ende penitenciael was over syn zelven, doch zeer medoogende „met syn naesten en principalycke met jonghe maechden" [1]), voor welke hij bezorgd was, „of sy niet vrij genoch waeren om „haeren noodruft te neemen, hebbende voor een spreeckwoort: „wilt ghy Godt vierich dienen, zoo moet ghy hertich eeten" [2]).

Die zielenijver, wortelend in een levendig geloof, was mede oorzaak, dat hij zich met zooveel bewondering verheugen kon over schoone trekken van deugd, die hem bekend werden, en zich met innig leedwezen en afgrijzen ergeren aan zonden en misdaden, waarvan hij hoorde gewagen; hij kon menigmaal zichtbaar huiveren, als hij, den dood vernemend van de eene of andere beruchte persoonlijkheid der eeuw, aan Gods oordeel

---

[1]) Hier de schoolzusters, en die zich voor de examens bereidden.
[2]) *L. d. M.* I, bl. 80.

dacht over den gestorvene. Hier wordt mij ook de herinnering opgewekt aan eene uitdrukking van levend geloof, welke van zijne eenvoudige en godvreezende moeder is bekend gebleven. Het is namelijk gebeurd, dat er op zekeren Zondagmorgen onder de Hoogmis, terwijl moeder en zuster het huis alleen gelaten hadden, op brutale wijze was ingebroken en een niet onaanzienlijk bedrag aan geld en kostbaarheden gestolen. Onnoodig te beschrijven, met wat ontsteltenis beide vrouwen, het vertrek binnenkomende, aanschouwen wat er had plaats gevonden. Maar, als moeders blik valt op het kruisbeeld, dat geplaatst is op het meubelstuk, waaruit geld en goed geroofd is, dan zegt zij: „Ach, hoe is het mogelijk, dát te zien en zóó te „doen!" Deze waardige moeder nam, sedert „Heerzoon" te Haarlem woonde, haar verblijf ook aldaar, en overleed er den 10 Mei 1857 in den ouderdom van ruim 73 jaren In November daaraanvolgende bragt de bisschoppelijke Secretaris zijne zuster naar Amersfoort, als postulante der Congregatie van O. L. Vrouw aldaar [1]).

In 1867, 31 Mei, vergezelde de Kanunnik-Secretaris den Bisschop naar Rome, ter gelegenheid van het achttiende eeuwfeest van den Marteldood der HH. Apostelen Petrus en Paulus en de heiligverklaring der Martelaren van Gorcum. Hij was „den 13 Juni op „audiëntie bij Z. H. afzonderlijk met Mgr. Wilmer". In Rome overkwam hem een avontuur, dat alweer gansch natuurlijk zijne godsvrucht kenmerkt. Na op eene der groote bidbanken

---

[1]) Reeds was zij te Amsterdam in veel goede werken behulpzaam geweest, en had zij vooral geijverd voor de „Vereeniging van den Allerheiligsten Verlosser", welke in 1843 gesticht was door Pater Frentrop S. J. Haar naam in de Congregatie was: Maria Engelmunda. Zij werd 23 Nov. 1859 geprofest, arbeidde in het Liefdegesticht te Alkmaar en van 1872—73 als Superieure te Soest. In Sept. 1873 naar het Liefdegesticht op de Oude Schans te Amsterdam overgeplaatst, overleed zij daar plotseling 25 Nov. 1874, ruim 46 jaar oud.

der S. Pieterskerk geheel in zijne devotie verslonden te zijn geweest, miste hij opstaande zijn gouden uurwerk. En ... ja, nu herinnerde hij zich, dat er ook nog een andere „pelgrim" zeer stichtelijk naast hem geknield had. Toen hij nu vier jaren later, op 7 Maart 1871, zijn zilveren priesterjubilé vierde, ontving hij van zijnen Bisschop een ander gouden uurwerk in de plaats, met het volgende chronicum, door Monseigneur zelven opgesteld:

ECCe! In jVbILaeo roMano abLata
In jVbILaeo proprIo reDIntegrantVr.

Den arbeid ter bisschoppelijke secretarie volbracht de ijverige man niet alleen, gelijk reeds boven gezegd is, met een zwak lichaam, maar ook onder de beproeving van menige lichamelijke smart. Vooreerst was het, omstreeks de jaren 1863—66, eene hardnekkige ontsteking, welke hem aan gelaat en mond, zoo in- als uitwendig, veel deed lijden. Later, omstreeks 1870—72, gaf hem eene ontsteking aan het linkeroog ernstige vrees voor het verlies des gezichts. Nogtans werd met Gods hulp door eene gelukkig geslaagde kunstbewerking, den 24 Sept. 1872 verricht, dat gevaar afgewend; hetgeen echter niet verhinderde, dat nog weer in 1874 een veertiendaagsch verblijf in de Inrichting voor ooglijders te Amsterdam noodzakelijk werd. Middelerwijl had er ook in Januari 1873, door een ernstigen aanval van catarrhale koorts, een oogenblik levensgevaar gedreigd. Bij al het lichamelijk lijden blonken echter zijne kracht en onversaagdheid van geest, en kloekheid van gemoed uit in een voorbeeldig geduld, zoodat ziekte of kwaal maar weinig afbreuk deed aan de natuurlijke opgeruimdheid, die den lijder eigen was. En toch was nog om eene bijzondere reden den overmoeibaren werkman de kwaal zijner oogen tot eene oefening van geduld. Juist toch was in het jaar 1872 het begin gemaakt van eenen arbeid, die hem niet weinig dierbaar was: de uitgaaf namelijk der „*Bijdragen voor*

de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem". De historische arbeid aan deze uitgave was hem een waar genot en eene ontspanning onder de vele bezigheden van zijn ambt; en dubbel zwaar viel hem dus de slechte toestand des gezichts, die hem de moeizame nasporingen in de oude schrifturen verbood. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk, dat aan dien arbeid kwaal en verval voor een zeker gedeelte te wijten waren.

Vooral aan den invloed van den Kanunnik-Secretaris was het te danken geweest, dat er door den Hoogwaarden Kerkvoogd Mgr. Wilmer plannen beraamd waren, om door zoodanig eene uitgaaf de geschiedenis van het diocees te doen bewerken. Reeds spoedig was de Secretaris zijne aandacht gaan wijden aan hetgeen als oud archief van het voormalig Superioraat en van het Aartspriesterschap van Holland, Zeeland en Westfriesland te Haarlem in bewaring was gekomen. Op zekeren dag nu, 25 April van het jaar 1867, werden door een der oud-kanunniken [1]) van het bekende Haarlemsche Kapittel aan den Bisschop twee boekdeeltjes toegezonden, welke de *Acta Capituli* inhielden en tot het belangrijk oud-archief van dat kapittel behoorden. Deze toezending is van zeer gelukkig gevolg geweest. Daardoor toch werd de aandacht van den Kerkvoogd meer dan ooit op die rijke verzameling van historische bescheiden gevestigd. Tot nu toe was dat oud archief des kapittels in het seminarie te Warmond verbleven, waarheen het bij de opheffing der Haarlemsche statie van „den Hoeck" in 1851 vervoerd was. Thans kwam het naar Haarlem, om voortaan deel uit te maken van de archieven des bisdoms. Het werd nu door den HoogEerw. Heer Vregt, met medehulp van zijnen collega secretaris, chronologisch geordend en beschreven, althans voor het oudste en belangrijkste

[1]) *Henricus van Lottom*, die kanunnik was van 27 April 1841—4 Maart 1853. Later, na eervol ontslag uit de bediening, bleef hij in zijn emeritaat ijverig werkzaam voor de katholieke pers. Hij overleed 3 Dec. 1869.

gedeelte; en voor het overige werd door hem van geheel het archief een algemeene inventaris opgesteld, waarin de verschillende oorkonden en bescheiden geordend zijn volgens oorsprong en afkomst. Van zijne bijzondere zorg voor de hem zoo dierbare archieven getuigt ook de nauwkeurige opgaaf, welke in zijne nalatenschap gevonden werd, van al hetgeen zoo bij hem zelven als bij enkele anderen uit het archief berustend was, opdat niets mocht te loor gaan of verdwaald raken.

Door die belangrijkheid nu van gemeld oud-archief was de begeerte, dat aan de geschiedenis van het bisdom de hand mocht gelegd worden, nog meer en meer opgewekt. Monseigneur Wilmer richtte alzoo den 12 Maart 1872 eene circulaire aan zijne geestelijkheid, en in September 1872 verscheen de eerste aflevering van de *Bijdragen* voornoemd. De tweede aflevering bracht in het opstel: *Het Apostolisch-Vicarisschap van Joannes van Bijlevelt, door J. F. Vregt* eene heerlijke vrucht van zijne degelijke nasporingen, in de archieven gedaan; een opstel, dat meer was dan louter eene *bijdrage voor* de geschiedenis, en een geheel stuk geschiedenis zelve van een belangrijk tijdvak der „Hollandsche Zending" (1702--27) grondig behandelde. In de volgende afleveringen voortgezet, heeft deze studie bijna den omvang gekregen van een gansch deel, en den schrijver voor goed gestempeld als eenen geschiedkundige van de echte soort. Hij bezat de gave om de historische bescheiden, met alle nauwgezetheid en trouw, tot een geheel te verwerken, hetwelk zonder te groote inspanning met voortdurende belangstelling gelezen wordt.

De geschiedschrijver van Joannes van Bijlevelt heeft ook plan gehad, om op gelijke wijze het *Aartspriesterschap* in het licht te geven *van Joannes van den Steen*, den Haarlemschen pastoor, die in 1723 tot Apostolisch Vicaris benoemd is geweest, doch evenmin als van Bijlevelt de admissie der Staten heeft kunnen verwerven. Reeds is het handschrift daarvan gereed; doch bijzondere omstandigheden, waaronder bezigheden en geschokte

levenskracht, hebben, helaas, verhinderd dat ook deze vrucht zijner nasporingen ons door den druk in de *Bijdragen* geschonken is geworden. Niet minder jammer is het ook, dat een ander werk van zijne onvermoeide studie ongedrukt gebleven is, namelijk eene *Geschiedenis van het Kapittel van Haarlem,* welke ingelijks in handschrift is nagelaten. Intusschen hebben de lezers van de *Bijdragen* reeds het een en ander van de vruchten dezer studie ontvangen in de toelichtende noten, waarvan het laatste gedeelte der *Acta Capituli,* van 1700 af tot aan het eind, voorzien is geworden [1]).

De historische onderzoekingen, die over de tijdvakken van v. Bylevelt en v. d. Steen gemaakt waren, gaven weder stof tot menig kleiner opstel van zijne hand, zooals dat *Over de katechismussen vroeger op de Hollandsche Missie in gebruik* [2]), een ander over de *Onderhandelingen tusschen het Oud-kapittel van Haarlem en den Nuntius van den H. Stoel te Brussel Joseph Spinelli in het jaar 1726* [3]), nog een ander getiteld: *Tilleman Wilhelmus Bakhuisen en de Jansenisten op het eiland Noordstrand* [4]). Grootere opstellen, die ook andere tijdvakken onzer kerkelijke geschiedenis raakten, waren nog die over *De vroegere Collegiën of Seminariën tot opleiding van Geestelijken voor de Hollandsche Missie* [5]) en over *De Kerkelijke Goederen en de Staatsregeling van 1798.* Zoo vorschend en werkend, heeft hij voor een belangrijk gedeelte onzer vaderlandsch-kerkelijke geschiedenis ten uitvoer gelegd wat in het program van de uitgave der *Bijdragen* in vooruitzicht gesteld was, dat namelijk door die uitgaaf „de beschrijving van het Bisdom reeds aanstonds bij gedeelten tot uitvoering komen" zou.

---

[1]) Vgl. Dl. XVII, bl. 122.
[2]) *Bijdr.* Dl. VI, bl. 337.
[3]) *Ibid.* Dl. VII, bl. 265.
[4]) *Ibid.* Dl. IX, bl. 99.
[5]) *Ibid.* Dl. VIII, bl. 1.

Op den 31 Mei 1874 werd aan den Secretaris-Kanunnik de weidsche titel van *Kanselier* geschonken. Nogtans bleef deze titel slechts beperkt tot een zeer bijzonder en officieel gebruik, namelijk in de stukken van het proces „Super cultu ab imme-„morabili Servae Dei Liduinae Virginis Schiedamensis", welk proces door den Bisschop van Haarlem zelven gevoerd moest worden volgens de kanonieke regels, en waartoe Z.D.Hw. weldra dd. 22 Juni alle officialen aanstelde.

Hooger echter dan den kanselierstitel achtte de HoogEerw. Heer Vregt het voorrecht, dat hij „in October 1879 [zijn] vijf-„en-twintigjarig Secretarisschap bij de Bisschoppen van Haarlem „vieren" mocht. En inderdaad was het ook toen reeds de derde Kerkvoogd, dien hij met trouwe werkzaamheid en innige verknochtheid terzijdestond. Nu echter niet meer alleen als Secretaris, want ten vorigen jare, 31 Juli 1878, was hij door Z.D.H. Mgr. Snickers benoemd tot *Vicaris-Generaal in spiritualibus et temporalibus*, zooals de aanteekening luidt.

Het is bekend, hoezeer de nederige man opzag tegen dit kerkelijk ambt, waarvan de verantwoordelijkheid en het gewicht zwaar door hem getild werden. Ook deed zijne gebrekkelijkheid aan gehoor en gezicht hem niet weinig terugschrikken. Hij heeft zijn Vicarisschap echter aanvaard als een „fait accompli", gelijk hij later zelf opteekende, doch heeft ook blijkbaar in dien wil zijner Overheid den wil Gods erkend, en met bereidvaardigheid volbracht. Toch was het niet onduidelijk met een verruimd hart, dat hij schreef: „Op 19 April 1883 ontving Mgr. Snickers de Breve „van 3 April, waarbij Z.D.H. ontslagen werd van het Bisdom „van Haarlem en benoemd tot Aartsbisschop van Utrecht. Daar-„mede was ook ik ontslagen als Vikaris-Generaal van Mgr. „Snickers". Doch zie, we lezen verder: „Op 23 April 1883 werd „ik in de Vergadering van het Kapittel ter aanstelling van een „Vikaris-Kapitulaar, met groote meerderheid van stemmen tot „Vikaris-Kapitulaar gekozen, maar ik heb mij de keuze niet laten

„welgevallen, om reden van mijne doofheid en zwak gezigt, dat „dreigde erger te worden. Men bleef aandringen... Ik bleef nog- „tans weigeren, waarin men ten slotte berustte. Maar het Ka- „pittel wilde dan ook, dat mijn bepaalde weigering, nadat de „keuze op mij gevallen was, zou bekend gemaakt worden; waar- „mede ik genoegen nam. Daarop werd Kanunnik J. A. van den „Akker gekozen". En de aanteekening gaat door: „26 April heb „ik den Vikaris-Kapitulaar verzocht, wederom Secretaris te mo- „gen worden, en heeft deze mij als zoodanig aangesteld". De vreugd mocht echter niet lang duren; immers: „Op 15 October „1883 heeft Mgr. C. J. M. Bottemanne, die den 30 Sept. te voren „Bisschop gewijd was, mij tot Vikaris-Generaal benoemd, met „alle faculteiten, die Z.D.H. mij kon mededeelen. Het stuk dier „benoeming is geteekend te Voorhout, waar Mgr. dien dag de „kerk consacreerde. Des avonds ontving ik, nog vóór de tehuis- „komst van Mgr., het stuk uit Voorhout, waarvan ik niets wist, „zoodat ik een tweeden keer voor een fait accompli stond".

Tusschen al deze bedrijven had zich inmiddels ook eene stem laten hooren, die wel geschikt moest zijn om den al te bescheiden man een weinig gerust te stellen en te bemoedigen, toen namelijk Z. H. Leo XIII hem in Mei 1883 tot zijn *Geheim Kamerheer supra numerum* benoemde, „waarvan [hem] de Maggiordomo „van Z. H. bij missive van 11 Mei officiëele kennis gaf. De brief „is mij toegezonden [zoo is er dankbaar bij aangeteekend] door „Mgr. Snickers, Aartsbisschop van Utrecht, met een zeer aange- „namen geleibrief d.d. 31 Mei".

„In de Prosynodale Vergadering van 10 December [zoo ver- „haalt ons de nieuwbenoemde Vicaris-Generaal verder] heeft „Z. D. H. vastgesteld, dat zijn Vikaris-Generaal met 1 Mei 1884 „afzonderlijk, doch ook te Haarlem, zou gaan wonen", alsook „dat „met 1 Mei 1884 te beginnen, alle *zaken* het *tijdelijke* betreffende „aan zijn Vikaris-Gen., aan wien Z. D. H. die zaken ter behande- „ling had overgegeven, moesten gericht worden." — „Op Dingsdag

„13 Mei 1884 heb ik mijn woning gevestigd in de oude pastorie „van de kathedraal in de S. Jansstraat." — En nu ook dit niet vergeten: „Op Maandag 26 Mei heeft Mgr. het huis ingewijd en „heb ik aan de Kanunniken, de Pastoors der Stad, de Subur- „bani [1]) en Rectors een Installatie-partij gegeven".

Als met verjeugdigde krachten en ijver wijdde zich de Vicaris aan de drukke bezigheden van zijn ambt, waaraan nog op 13 October 1884 de aanstelling werd toegevoegd „om de jaarlijksche Visitatie te houden bij de Kanunniken en de Dekens, die pastoor zijn"; en waarbij ook 21 Maart 1889 de „benoeming tot Deken „van Haarlem" kwam, „in opvolging van den H.Eerw. Deken van „den Akker z.g." Gewis moeten we meer bepaaldelijk van zijnen arbeid in het Vicarisschap gezegd rekenen wat bij zijn overlijden hem tot lof geschreven werd [2]): „Herinneren wij aan de nauwkeurig- „heid, aan het onuitputtelijk geduld, waarmede zelfs het geringste „onderdeel van zijn omvangrijke taak door hem werd ter hand „genomen, aan de voor iedereen toegankelijke dienstvaardigheid, „waarmede hij den rijken schat van zijn kennis en ervaring ter „beschikking stelde van ieder, die zich tot hem om inlichtingen „en raad wendde, aan de zich nimmer verloochenende nederig- „heid, waardoor het den schijn verkreeg als waren de rollen „omgekeerd, en de gevraagde dienst veeleer een weldaad ware „hèm bewezen". — „Ja, dat hart", zoo lazen we elders [3]), „het „was een edel hart vol gevoel en toegeeflijkheid Hij wist aller „harten te winnen door zijn ijver voor al wat goed en edel was. „Persoonlijk hebben wij hem leeren kennen en hoogachten als „een scherpziend raadsman, als een vertrouwd vriend, tot wien „men in moeilijke omstandigheden nooit vergeefs om bijstand

---

[1]) De pastoors der vier omliggende parochiën: Berkenrode, Overveen, Schooten en Spaarnewoude.

[2]) *De Tijd* van 9 Maart 1892.

[3]) *Zondagsblad* v. h. *Centrum* van 12 Maart 1892. Get. De B.

„vroeg". Zoo was ook het Eere-Voorzitterschap van de Vereeniging van R. K. Bijzondere Hoofdonderwijzers reeds tijdens zijn eerste Vicarisschap op 6 Jan. 1879 met veel liefde door hem aangenomen; en met alle recht werd geschreven [1]), dat dit genootschap veel aan hem verplicht was en in hem een hechten steun verloor.

Bij alle drukte echter en bekommernis, welke den waardigen man door zijne ambtsbezigheden bezorgd werd, „was dit een „grote volmaecktheyt in desen Godtvruchtigen dienaer Gods [dat „hij], synde in soo sware lasten ende menichvuldige sorchvul„dicheyt, dien wist te doen sonder drifte ofte werckelicheyt, een „iegelik dink op syn bequame tijt, hebbende sodanigen macht „daerover, dat, als hij wilde sijn sonder sorchvuldicheyt, conde „het wesen, hem daerboven verhevende, ende dat principael in „den tijt des gebets, als oft hij niet-met-allen hadde te besorgen; „met soo innigen onverbeeltheyt wist [hij] zijn geest met Godt „te verenigen" [2]).

In nauw verband met deze gave stond ook de gestadige blijmoedigheid des harten, die allen, wie ooit met hem mochten omgaan, zoo weldadig aandeed. Zeker, dat was wel „de Hemelvreugd, die reeds hier op aarde zijn smachtend hart verheugd" heeft [3]). Goede luim en opgeruimdheid waren de bekende karaktertrekken van zijn open en ongekunsteld gemoed. Wat kon hij vaak ongezocht de vermakelijke zijde van een gezegde of voorval opmerken en te pronk stellen, en met wat argelooze vroolijkheid zich vermeien, menigmaal met eigen vergissingen, waartoe zijn gebrekkelijk gehoor nog al eens aanleiding gaf. En toch was er nooit iets onder wat den naaste hinderen of grieven moest;

---

[1]) *N. Haarl. Ct.* van 9 Maart 1892.

[2]) Aldus de schrijfster van de *Levens der Maechden v. d. H.* over den pastoor en overste Joost Cats, II, bl. 7.

[3]) *In Memoriam*, l. c.

de scherts was even onschuldig als blijgeestig ; en van de bekende achterdochtigheid der dooven en hardhoorenden was geen spoor te erkennen. Zijn gezelschap was daarom altijd welkom. In zijnen omgang toch was eene gulheid, trouwhartigheid en zelfs gemeenzaamheid, waarmede jongere geestelijken zich wel eens verlegen konden gevoelen. Hoe welkom hem het gezellig verkeer met vrienden was, en hoezeer hij het waardeerde, wanneer bij vierdag of feestelijkheid vroolijke scherts gehoord werd, blijkt wel uit de trouwe zorg, waarmee de feesteling van weleer een zeker getal gelegenheidsstukjes bewaard heeft. Men zal niet verwachten, dat hier plaats geruimd wordt aan de soort poëzie, welke meestal weer noodig haar „bengaalsch" licht behoeft, om „op haar voordeeligst" beschouwd en genoten te worden; doch eene uitzondering zij hier toch gemaakt voor een kniedichtje van wijlen den vereerden liederendichter professor Van der Ploeg. De toon, die er in heerscht, laat van zelf gevoelen, wat gulle vriendschap de dichter zeker was, aan te treffen „ten dischgeregt" op den 39sten verjaardag; en de zanger wist ook wel, dat, bij den vriend zoo min als bij hem zelven, zijn aardig „*Memorare novissima*" [1]) een wanklank kon zijn in den feesttoon.

Mijn goede Vregt!
Dat tref ik slecht;
Schoon ongevraagd,
Ware ik opgedaagd
Ten dischgeregt
Der Feestlijkheid,
Met állen grond
Te dezer stond
Door U bereid. -
Hoe 'k 't overleg:
Ik kan niet weg,

[1]) De bekende spreuk van het boek *Ecclesiasticus* VII, 40: „Bij al uwe werken gedenk uwe uitersten".

Maar zend mijn groet
Met allen spoed -
'k Hoop gaauw en goed -
U te gemoet.

Leef, beste Vrind!
Leef naar mijn wensch
Nog langen tijd
Bij God en mensch
Zoo wélbemind
Gelijk gij zijt;
Leef ongestoord
In vrede voort,
Mijn goede Vregt!
Totdat gij 't woord,
Zoo troostend, hoort:
„Treed in uw regt,
„Gij, trouwe Knecht!
„Treed in ter vreugd
„Der Feestlijkheid,
„Aan trouwe deugd
„Hier toebereid".

Maar 'k bid gewis,
Dat ik *dien* disch,
Mijn Vriend! niet mis,
Als vroeg of laat
Dát Feestuur slaat;
Doch hoor eens, hoor!
Met dubbel oor:
Gaat gij mij vóór,
Help mij er door
En laat mij in
Bij 't Feestgezin.
Ga *ik* vooraan,
'k Laat U niet staan,
Maar bid met vlijt,
Dat ge op zijn tijd
Ook mét ons zijt
En u verblijdt.

Nu, beste Sekretaris!
Mijn heilwensch kant en klaar is,
Is u de groet genoeg
Van

9 Sept. '65. PETRUS VAN DER PLOEG.

P.S.

Van d' Almanak, u welbekend,
Heb 'k juist de laatste proef volend.

Och Vregt, och Vregt!
Het wil niet regt:
Mijn pen is slecht.

Nog eens gegroet!
Uit VOL gemoed.

Wie daarbij het voorrecht hadden, op meer bijzonderen voet van vriendschap met hem te staan, zullen daarvan immer de verkwikkende geheugenis bewaren; en menig briefje, dat aan vrienden geschreven werd, mag als model gelden van warm-vriendschappelijken, lossen en geestigen briefstijl, geschikt om de neerslachtigsten op te beuren. Een merkwaardige trek ook van zijne trouwe vriendschap was wel de bezorgdheid, waarmede hij nog in den ochtend van zijnen sterfdag, met nauw hoorbare stem, aanwijzingen gaf, opdat toch maar geen der vrienden bij de uitnoodigingen tot zijne uitvaart vergeten zou worden.

Was de HoogEerw. HeerVregt altijd van eene zwakke gezondheid geweest: toch heeft hij lang, ook toen de zestig jaren overschreden waren, eene zekere frischheid en wakkerheid behouden, niet slechts in geestvermogens maar ook in uiterlijk voorkomen. Wel waren hem ook weder, en zelfs tamelijk vroeg, zekere oudachtige manieren eigen; maar deze waren eer gevolgen van gebrekkelijk zien en hooren, dan wel kenteekenen van gevorderde jaren. De winter evenwel van 1886-87 was zeer noodlottig voor zijn lichaamsgestel; eene hardnekkige bronchitis beroofde den werkzamen man van het beste zijner krachten. De zomer bracht eenig herstel; doch de kracht was eenmaal gebroken; en de gezondheid bleef voortaan al te zeer afhankelijk van jaargetijde en weersgesteldheid. Voorspoedig was nog de tijd, welke van den herfst van 1889 tot aan den winter van 1890 verliep; maar de beruchte winter, die nu kwam, sloeg alle hoop terneer; en op „Vrijdag 24 April 1891 [zoo lezen we] ben ik uit voor„zichtigheid en wegens het verergeren van mijn bronchitis, die „later een chronische longontsteking werd, door Pastoor Pater „Ausems, in tegenwoordigheid van de Pastoors en Rectors „der stad en vele Kapelaans etc. ten volle bediend, juist op den „57en verjaardag van mijne eerste H. Communie". Bovenmate treffend was de innigheid en godsvrucht, waarmede de HoogEerw. zieke de HH. Sacramenten ontving. „Met de uiterste zorg

„had hij zijne ziel bereid; en toen hij zijnen Zaligmaker als „Teerspijze onvangen had, barstte hij uit in tranen van liefde en „dankbaarheid, zoodat al de priesters, daar om zijne sponde ver„gaderd, tot in het diepst hunner ziel bewogen waren" [1]).

„Juist op den 57en verjaardag van mijne eerste H. Communie". Deze tijdsbepaling, door den vromen zieke van zijne bediening aangeteekend, is weder zeer eigenaardig in hem, wijl hij steeds gewend was, alle dergelijke data van zijn christelijk-priesterlijk leven met dankbaarheid te herdenken. Men kon hem geen grooter genoegen doen, dan wanneer men hem op zulk eenen gedenkdag gelukwenschte [2]). En, alsof deze karaktertrek hem

[1]) *Lijkrede.*

[2]) Vermeldenswaard is hierom ook de bijzonderheid, dat de overledene, bij de gedachtenisprentjes van eigen Eerste Communie en Vormsel, ook nog die van ouders en grootouders heeft bewaard. We vernemen daaruit nog enkele bijzonderheden, meer of min merkwaardig, zooals: dat Jan Fransen Vreght zijne Eerste Communie op 2 Febr. 1770 deed te *Bovenkerk*. Toen vader in 1792 gevormd werd, was hij nog maar acht jaar oud; en toen 12 jaren later in 1804 andermaal in Amsterdam het H. Vormsel werd toegediend, waren moeder en grootmoeder tegelijk onder de vormelingen, de eerste op twintigjarigen, de andere op veertigjarigen leeftijd. Ook stellen deze prentjes, gevoegd bij eenige aanteekeningen van den Vicaris zelven, mij nog in staat een klein geslachtslijstje in opgaande lijn mede te deelen. Eerst echter zij nog vermeld, dat ook nog aanwezig is de perkamenten „Poorters Eed", gedaan 13 Junij 1786 door „Jan Pijpers, van Amsterdam, diamantslijper, als getrouwt „hebbende Helena Petersz, dochter van Jan Petersz, hovenier".

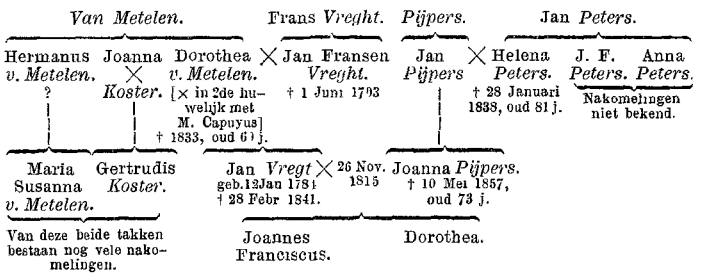
Van Metelen.
Frans Vreght.
Pijpers.
Jan Peters.
Hermanus v. Metelen. ?
Joanna Koster.
Dorothea v. Metelen. [× in 2de huwelijk met M. Capuyus] † 1833, oud 61 j.
Jan Fransen Vreght. † 1 Juni 1793
Jan Pijpers
Helena Peters. † 28 Januari 1833, oud 81 j.
J. F. Peters.
Anna Peters.
Nakomelingen niet bekend.
Maria Susanna v. Metelen.
Gertrudis Koster.
Van deze beide takken bestaan nog vele nakomelingen.
Jan Vregt geb. 13 Jan 1784 † 28 Febr 1841.
26 Nov. 1815
Joanna Pijpers. † 10 Mei 1857, oud 73 j.
Joannes Franciscus.
Dorothea.

tot in zijne laatste uren moest bijblijven: toen de dag was aangebroken, waarop God Zijnen dienaar tot zich zou roepen, waren onder zijne eerste woorden, gesproken tot die hem bezochten, de volgende: „heden 7 Maart, dag mijner priesterwijding: schoone „dag om te sterven".

Zijn ziekbed zou echter van langen duur zijn. Na de vermelding van het feit zijner bediening, mocht hij nog in het jaar 1891 vervolgen (het zijn de laatste regelen van het boekje): „Ik ben „evenwel, ofschoon altijd aan mijne kwaal sukkelende, toch „door Gods goedheid in zoo verre iets beter geworden, dat ik „op 18 October S. Lucas weder het H. Misoffer heb kunnen op„dragen; hetgeen ik sinds dien tijd ongeveer om den anderen „dag doe, zoolang het den goeden God zal behagen". Op het eind van Januari 1892 echter moest ook die troost voor goed ophouden; maar hoe dankbaar de vrome zieke op S. Lucasdag was voor zijn geluk, bleek uit de geestdrift, waarmee hij op dien eigen dag aan eenen vriend „met wien [hij] zooveel lief en „leed gedeeld had" daarvan kennis gaf „om hem in zijne „vreugde te doen deelen. Moge 't ook maar van korten duur „zijn [zoo gaat het voort], dat ik mij zoo wel gevoel.... toch „kan ik den lieven God niet genoeg bedanken, dat ik dat geluk, „'tgeen ik onmogelijk achtte, nog heb mogen genieten".

En toen de zieke den meesten tijd van den dag op de legerstede moest doorbrengen „lag hij uren achtereen daar neder, „verzonken in stil gebed en overweging. Dikwijls kwelden hem „hevige benauwdheden, gevolgen der ziekte, die hem langzaam „voerde naar den dood. En naarmate deze al nader en nader „kwam, namen zij in hevigheid toe, maar zij vermochten niet „zijn onverstoorbaar geduld, zijn gewone blijmoedigheid zelfs, „zijne vurige godsvrucht eenigermate te verminderen" [1]). Laat het mij ten bewijze veroorloofd zijn, hier eenige regelen mede

[1]) *Lijkrede.*

te deelen uit een briefje van 31 Jan. 1892, dat zoo duidelijk spreekt voor het geruste gemoed en den opgeruimden geest, waarmede zelfs het naderend einde werd tegemoet gezien: „Hierbij een proef van mijn laatste prulletje voor de *Bijdragen* [1]). „Niet veel zaaks" zou Nurks zeggen; maar enfin, voor blad- „vulling is het altijd goed genoeg; — ik had het nu toch eenmaal „klaar, en het bevat toch eenige historische bijzonderheden . . . Ge „ziet dat ik 't eerst gedateerd had van October 1891. Toen heb ik „mijne copie aan de drukkerij gegeven. In het zeker vooruitzicht, „dat ik al dood en begraven zou wezen, eer dat ding zou ver- „schijnen, meende ik er een datum onder te moeten zetten; ze „mochten anders aan Spiritisme denken. Nu ik echter nog in „'t ondermaansche zit te tobben, is die datum niet meer noodig, „en heb ik hem geschrapt. Ik zeg daar, dat ik nog zit te tob- „ben, — ja, dat is 't wel. Het wordt min met me. Sedert 8 „dagen heb ik geene H. Mis meer kunnen lezen, en zal dat wel „niet meer kunnen doen. . . Gelukkig dat ik nog zoo taliter „qualiter wat schrijven en werken kan. Blijf me maar in Uw „Memento gedenken, vooral om altijd het „fiat" goed en innig „gemeend te blijven zeggen". En gelijk zijn schrijven, zoo was ook zijn spreken, wanneer hij bezocht werd. Met volle waarheid mocht ook van hem gezegd worden, dat hij in zijne ziekte „hadde „een uutgerekte patiencie met sulken vromicheit [2]) ende vrolicheit, „dat daerin verwondert waren dengenen die hem quamen be- „soeken" [3]); en niet minder waar was het, dat hij had „een „vroolicke geest in een benaut hart, ende een lieffelicke conver- „satie in een pijndelick lichaem" [4]).

---

[1]) Het gold zijn opstel: *Originale clavis quondam repertae in Augem* in de *Bijdr.* Dl. XVIII, bl. 155, welke Aflevering juist nog eenige dagen vóór het overlijden in het licht kwam.

[2]) Kloekheid.

[3]) *L. d. M.* II, bl. 243 vo.

[4]) *Ibid.* I, bl. 360.

Maar de dag kwam ten laatste, waarop zijn verlangen „om ontbonden te worden en met Christus te zijn" zou worden vervuld, „de schoone dag om te sterven", de verjaardag der priesterwijding: 7 Maart. Met inniger godsvrucht dan ooit ontving hij des morgens de troost der H. Communie, en ook nog op den dag het bezoek van zijnen geliefden Bisschop. Hij verbleef den verderen dag in gebed en overweging, naar den geest reeds aan de wereld onttogen, totdat hij des avonds te half zeven ure, omgeven door verscheidene leden der Haarlemsche geestelijkheid, met de heiligste gelatenheid in den Heer ontsliep.

Op den 11den Maart werd in de kathedrale kerk door den Hoogwaardigen Bisschop zelven, en met assistentie van zijn kapittel en een vijftigtal priesters, de plechtige uitvaart gevierd, waarbij de lijkrede werd gesproken door zijnen HoogEerw. medekanunnik, den Regent van het seminarie Hageveld, A. J. Brouwer, die, met alle welsprekendheid en waarheid, het heilig en voorbeeldig leven van dezen dienaar Gods in deze ééne voorstelling samenvatte, dat het geweest was de volbrenging van het woord des Heeren (hetwelk tot tekst diende aan zijne rede): „*Mijne spijze is, den wil te doen van Hem, die mij „gezonden heeft, opdat ik Zijn werk volbrenge*" (Joan. IV, 34) [1].

Onder algemeene en roerende deelneming van Haarlem's Katholieken, werd het stoffelijk overschot naar het kerkhof der parochie Overveen gevoerd, alwaar ook weder de Hoogwaardige Kerkvoogd zelf de begrafenis van zijnen Vicaris-Generaal verrichtte. Hier ontving het ontzielde lichaam zijne plaats in de gewijde aarde, in de onmiddellijke nabijheid van den bisschoppelijken grafkelder, die aldaar is ingericht. Zóó toch heeft de overledene met ware piëteit verlangd ter ruste te worden gelegd.

[1]) Door den HoogEerw. redenaar is mij met alle bereidwilligheid toegestaan, bij deze levensschets gebruik te maken van het handschrift zijner lijkrede. Voor welke hooggewaardeerde gunst hiermede ook openlijk mijn innigste dank wordt betuigd.

En aldus blijft ook zijne grafstede van de innige verknochtheid en liefde getuigen, waarmede de HoogEerw. Heer Vregt aan de Bisschoppen van Haarlem's Kerk zijne trouwe en uitnemende diensten heeft mogen wijden, zoovele jaren lang.

Zal nu voortaan „dat voorbeeld van priesterlijken arbeid, van „priesterlijke wetenschap, van priesterlijke deugd niet langer door „ons aanschouwd worden" [1]: onvergetelijk zal het ons blijven; en we spreken ook hier weder met den dichter [2], lovend en vertrouwend:

„Uw voorbeeld blijft. Van elke priesterdeugd
Vlocht ge uwen krans, die bloeit in frissche jeugd.
En Christus kroont u nu met eigen handen".

Ouderkerk a/d Amstel, J. J. GRAAF.
S. Lucasdag 1892.

---

[1]) *Lijkrede.*

[2]) *In Memoriam.*

BENEDICTUS XI EN FILIPS DE SCHOONE.

(Vervolg en slot van blz. 229 vv.)

Als men Gallicaansche schrijvers leest over den twist tusschen Bonifacius VIII en Filips den Schoone, dan ontvangt men den indruk, dat men in Frankrijk geheel en al verontwaardiging was bij de ongehoorde aanmatigingen van dien Paus, dat allen — enkele zonderlingen uitgenomen — zich schaarden om den koninklijken troon van den H. Lodewijk, die door het hoogste kerkelijke gezag zonder het minste recht, zonder een schijn van reden werd aangevallen. Valt er in den loop der gebeurtenissen iets voor, dat Filips in een minder gunstig licht doet verschijnen, dan zijn natuurlijk verontschuldigingen gemakkelijk gemaakt: de hevigste verontwaardiging van een vorst, die zoo diep werd gekrenkt in zijn heiligste rechten, de te groote ijver zijner raadgevers, die verder gingen dan hij verlangde enz. De geheele strijd draagt bij hen uitsluitend een persoonlijk karakter.

Dat echter die algemeene verbolgenheid zoo algemeen toch niet was als men die gelieft voor te stellen, dat eigenlijk de geheele beweging tegen Rome kunstmatig was verwekt, en desniettegenstaande de publieke opinie tegen Filips bleef gekeerd, van dit alles wordt bij Gallicaansche schrijvers tevergeefs een spoor gezocht.

Vragen wij ons, met de gegevens, die ons thans ten dienste zijn, in gemoede af: kon de Fransche geestelijkheid, kon het volk dan werkelijk zoo vurig vóór hun koning zijn en zoozeer tegen den Paus, dan moeten wij met een beslist neen! antwoorden.

Knöpfler [1]) wijst er op, dat gedurende de 13e eeuw aanhoudend

[1]) Hefele-Knöpfler, VI, S. 80.

een geduchte strijd werd gevoerd tusschen het Fransche episcopaat en den adel, die tegen de Kerk zich vijandig toonde, dat menigmaal inbreuk werd gemaakt op het kerkelijk rechtsgebied, het kerkelijk goed, dat de kerkelijke straffen niet geteld werden. Eerst met het begin van Filips' regeering trad deze strijd in een ander stadium [1]): niet slechts de edelen veroorloofden zich afpersingen, op eene schromelijke wijze deed dit ook de koning. Vandaar dat de bisschoppen van Frankrijk, toen Bonifacius VIII aan het bestuur kwam, zijn hoog gezag inriepen tegen een vorst, die hen meer onderdrukte dan Farao de Israëlieten [2]). Op deze klachten nu volgde de bul *Clericis laïcos*, waarvan de zoozeer gelaakte aanhef alleen reeds te kennen geeft, hoe algemeen in Frankrijk die onderdrukking was [3]).

Wanneer men aandachtig de geschiedenis van Bonifacius VIII leest, ziet men ook zeer duidelijk, dat de geestelijken volstrekt niet uit eigen aandrang zich tegen den Paus verzetten en zich bij den koning aansloten; de pressie, door den koning en zijn beambten uitgeoefend, verzwakte hen, maakte hen lafhartig; zij verklaarden zelf, dat zij eerst krachtig weerstand boden aan de eischen des konings, daar zij verplicht waren den Paus te gehoorzamen, doch op het zien van de gramschap en verbolgenheid des konings en zijner beambten al weenende tot zijne partij waren over gegaan [4]) Terecht mocht dan voorzeker Bonifacius in zijn bul *Verba delirantis filiae* [5]) hun vrees voor de menschen en voor hun tijdelijke belangen onder het oog brengen:

---

[1]) Denifle und Ehrle, *Archiv*, IV, S. 466.

[2]) Christophe, I, p. 294.

[3]) „Clericis laïcos infestos oppido tradit antiquitas" komt reeds voor op de synoden te Ruffec 1258, van Nantes 1258 en 1264, van Chateau Gontier 1268.

[4]) Christophe, I, p. 406.

[5]) Rayn. ad ann. 1302, n°. 12.

den grootsten laster hadden zij aangehoord, zonder dien te weerleggen, ja zij hadden dien zelfs in hun brief durven herhalen.

Ondanks alle gewelddadigheden, vinden wij op het Concilie te Rome, dat door Filips zoo zeer was tegengewerkt, 4 Fransche aartsbisschoppen, 35 bisschoppen, 6 abten en verscheidene doctoren. Wel is waar treffen wij op de vergadering van 30 Juni in het Louvre 5 aartsbisschoppen, 21 bisschoppen en eenige abten; maar hoe angstig sluiten zij zich aan, bij het appèl op een Concilie, en onder welke voorwaarde! Hoe duidelijk is het, dat zij alles beproeven om hun geweten gerust te stellen! Maar vooral welk een hevige vervolging ontstond niet tegen de kloosterorden, die weigerden zich hierbij aan te sluiten: de abten van Clugny, van Premonstreit en van Citeaux werden in de gevangenis geworpen; de Dominicanen van Montpellier, wien krachtens de gehoorzaamheid het appèl verboden was, werden door de koninklijke beambten uit hun klooster verjaagd en uit het land verbannen. En dat het Filips ook later niet gelukte de geestelijkheid van zich afhankelijk te maken, blijkt uit het belangrijke aktestuk van het Concilie van Vienne, door Ehrle in boven aangehaald *Archiv* [1]) gepubliceerd; die breede lijst van grieven tegen de onderdrukking der Kerk, vooral in Frankrijk, moest noodzakelijk de ontevredenheid tegen den adel en den koning opwekken en gaande houden.

Waren de *leeken* dan zoo geheel ingenomen met Filips, dat zij onmiddellijk met hem partij kozen tegen den Paus? Ook dit is moeielijk aan te nemen.

In het *Registrum* van Benedictus XI wordt eene bul aangetroffen (No. 1261), waarover wij boven reeds spraken en die met andere gegevens licht verspreidt over de regeering van Filips en over zijn verhouding tot de geestelijkheid niet alleen, maar ook tot het volk. Aan alle aartsbisschoppen, bisschoppen, kerkelijke

---

[1]) L. c. S. 366.

personen, zoowel regulieren als seculieren, wordt daarin gelast den koning voor twee jaar de tienden af te staan ter verbetering der koninklijke munt. De Paus zegt o. a.: „Terwijl wij nauwlettend er acht op slaan, hoe vele en hoe groote moeielijkheden en schade voortspruiten, voor de Kerk en kerkelijke personen *maar ook voor anderen,* uit het verlagen der munt (vooral die van Parijs en van Tours), welke onze in Christus geliefde zoon Filips, koning der Franschen, laat slaan, en waardoor het oude gewicht en de waarde niet weinig wordt verminderd, — stellen wij gaarne alle moeite in het werk om te bewerken, dat deze munt, *met het oog op het algemeen welzijn der geloovigen,* tot de vroegere waarde en het gewicht worde teruggebracht, die zij had gedurende de regeering van Lodewijk den Heilige en de eerste tijden van genoemden koning".

Deze pauselijke concessie is een welsprekende verdediging van Bonifacius VIII, en verklaart ons ook de verbittering van het volk tegen den koninklijken muntvervalscher.

Op verschillende synoden in Spanje en Duitschland waren in de 12e en 13e eeuw tegen het vervalschen der munt kerkelijke straffen afgekondigd: gevangenis, excommunicatie, zelfs het interdict; het was de kastijding voor het overtreden van het goddelijk gebod: „Gij zult niet stelen". In de bul *Ausculta fili,* van 5 December 1301, had Bonifacius den Franschen koning gezegd: „Van het vervalschen der munt en andere kwellingen uwer onderdanen willen wij zwijgen. Vele klachten zijn daarover bij ons ingekomen en deze dingen zijn in de heele wereld bekend". Vrij mocht de graaf van Artois het pauselijk schrijven in het vuur werpen, en de koning zelf onder de regeering van Clemens V ook deze plaats uit de bul laten wegnemen, het stuk bleef bewaard, en de muntvervalsching is aan het oordeel der geschiedenis niet ontkomen. Boutaric deelt hieromtrent belangrijke gegevens mede. In 1294 verbood Filips een ieder, die geen 6000 livres inkomen had, zich te bedienen van goud of zilver; een derde deel van het edel metaal

moest worden uitgeleverd aan de koninklijke schatkist; schadeloosstelling werd beloofd, nooit gegeven; meermalen werd dezelfde bepaling gemaakt en toegepast; in 1302 werd de helft opgevorderd en de schadevergoeding uitbetaald, maar met valsch geld, dat slechts een derde deel van de reëele waarde had. Reeds in 1295 had het volk gedreigd met oproer; 's konings bezittingen en inkomsten, ook die zijner gemalin, werden tot onderpand gesteld om den bezitters der slechte munt vergoeding te schenken of gelegenheid te geven ze tegen betere in te wisselen. Ook toen hield hij geen woord; de bij het volk zoozeer gehate koninklijke beambten alleen werden tegen de algemeene ontevredenheid en verontwaardiging beschermd. Na den noodlottigen gouden-sporenslag bij Kortrijk (1302) werd de munt wederom verlaagd, wat de geestelijken bewoog vrijwillig het tiende hunner inkomsten aan te bieden, als de koning slechts beloven wilde, het niet weer te zullen doen; doch te vergeefs. Hoe Filips later zorgde voor verbetering is bekend: munt van de volle waarde werd in omloop gebracht, maar de vorige tot de reëele, d. i. een derde van de waarde verminderd; twee derden waren verloren. Bij het oproer te Parijs (1306) kon Filips ternauwernood bij de Tempeliers zijn leven redden van de losgebroken volksverontwaardiging.

Dit alles maakt het duidelijk, dat Filips alle middelen in het werk moest stellen om het volk, dat hem zeker niet genegen was, voor zich te winnen in zijn strijd tegen Bonifacius VIII. Enkelen dier kunstgrepen zijn bekend; onder deze ook het vervalschen van oorkonden. Toen in Frankrijk de bul *Ausculta fili* aankwam, waarin de onrechtvaardigheden tegen de Kerk en het volk den koning door den Paus werden voorgehouden, liet Filips onder het volk de meening verspreiden, dat Bonifacius nu eindelijk alle perken zijner macht te buiten ging, zichzelven beschouwde als leenheer, den koning als zijn vazal, het Fransche volk als onmiddellijk aan hem onderworpen; reeds trok de Paus het recht om kerkelijke beneficiën te verleenen geheel aan zich, om die

aan vreemden te schenken; iets dergelijks was te duchten van zijn inbreuk op het staatsbestuur. Een grooter aandeel werd aan het volk ingeruimd bij de beraadslagingen, en in plaats van de bul *Ausculta fili*, een stuk in omloop gebracht, dat de verontwaardiging der Franschen in hooge mate moest opwekken: vorm, toon, gedachten, alles was beleedigend. Om te toonen, dat Filips voor zulke pauselijke vermetelheid niet bevreesd, maar wel degelijk bereid was en kracht gevoelde om zijn rechten en die zijns volks te handhaven, werd als antwoord een ander stuk vervaardigd, in denzelfden toon en stijl geschreven, waaruit men zien kon, hoe de koning, was het noodig, den Apostolischen Stoel dorst behandelen.

Het zou eene afzonderlijke studie vorderen om uiteen te zetten, hoe Filips gedurende zijn geheele regeering op de laaghartigste wijze de publieke opinie op een dwaalspoor wist te brengen. In de zaak van Bonifacius VIII teekenen wij alleen nog aan, dat onder de appellanten op het Concilie namen gevonden worden van abten, die om hun verzet in den kerker zuchtten; dat 's konings ambtenaren 700 adressen van adhaesie voor het volk wisten op te stellen; en dat, toen Mercueil, Belleperche en du Plessis hun last ontvingen den Paus geluk te wenschen, een andere lastgeving eveneens circuleerde, waarin de naam van Nogaret stond, ofschoon een ieder wist, dat deze nooit met zulk een zending werd belast of ook belast kon worden. In de zaak der Tempeliers heeft dit misleiden der publieke opinie wonderen gedaan.

Ondanks die kunstmatige bewerking der legisten, den steun zelfs van kardinalen, als de Colonna's, en de wankelmoedige houding der geestelijkheid, werd Filips toch als vijand der Kerk aangezien. De slagen, die hem troffen, golden bij het volk voor rechtvaardige straffen des Hemels, om zijn verzet tegen de Kerk, de zichtbare uitwerking der excommunicatie. De gouden-sporenslag te Kortrijk, waar zijn edelen, o. a. de graaf van Artois en Petrus Flotte vielen onder de goedendags der Vlaamsche boeren, de processen wegens echtbreuk zijner dochters, publiek in de staatsvergadering be-

handeld, het uitsterven van zijn geslacht, werd in dien zin geduid, zoodat bij zijn dood de priesters gedwongen moesten worden voor hem de kerkelijke plechtigheden te verrichten.

De publieke opinie, die zich zoo duidelijk verklaarde tegen Filips, drukte hem als een zware last; van haar moest hij met alle middelen zich trachten te bevrijden. Een doorslaand bewijs hiervoor vinden wij in een stuk, door een anonymus (allerwaarschijnlijkst niemand anders dan Nogaret zelf) den koning aangeboden; door Boutaric werd het voor het eerst uitgegeven; wel breekt het af bij de gewichtigste plaats, maar wat ons overblijft toont genoegzaam aan, in welke pijnlijke verhouding de koning zich bevond tegenover zijn volk en welke middelen hij trachtte te bezigen om zich te redden: het is blijkbaar het regeeringsprogram, dat later door hem werd ten uitvoer gelegd.

Het is een algemeen bekend feit, dat de koningen van Frankrijk van oudsher zuilen des geloofs en de uitstekendste verdedigers der Kerk Gods waren, waarom dan ook alle godvruchtige personen voortdurend hen in het gebed Gode aanbevalen. Derhalve zou het voor de kroon een beklagenswaardig nadeel zijn, als de koning werd geschaad in zijne eer, ten gevolge van zijn twist met den vorigen Paus Bonifacius, die vele en aanzienlijke prelaten, vorsten, voortreffelijke clerici, doctoren en religieusen heeft nagelaten als trouwe aanhangers, en van welke eenigen tot nadeel des konings met betcekenisvolle geschriften konden optreden. Want wat ook de vrienden des konings tot zijn verontschuldiging zeggen mochten tegen den persoon des Pausen, de andere partij zou het als verdacht en onvoldoende krachteloos maken. En in waarheid is er ook wegens den koning iets verschrikkelijks gedaan tegen den Stedehouder van Christus, zoodat velen, en wel mannen van invloed, wereldlijken en geestelijken zelfs, van hen, die op de zijde des konings zijn, in hunne overtuiging en hunne verhouding tot den koning verward zijn en beangstigd en in de meening verkeeren, dat noch de koning, noch ik een rustig geweten voor God kunnen hebben, omdat de Kerk nog geen genoegzame voldoening heeft ontvangen. Werd ook al, zoovecl dit mogelijk was, door toedoen van eenige vertrouwde mannen rekening gehouden met de eer des konings en

werd misschien in het geheim God voldaan, zoo zijn toch niet, als men het algemeene oordeel over de zaak in het oog houdt, alle moeielijkheden weggenomen en is ook niet alle twijfel opgeheven in het geweten des konings en van anderen; veeleer zal de openbare meening niet bevredigd worden, totdat iets anders aan het licht treedt of in deze zaak geschiedt. Als er een passend middel en deugdelijke getuigenissen der oude schriften tegen den persoon des Pausen en zijn aanhangers te vinden waren, waardoor de koning zijn geweten, zijn eer en de faam zijner voorouders kon ophouden voor God en de menschen, en den persoon der tegenstanders, als hij wilde, in schande kon brengen, zoo zou dit noch voor den koning noch voor zijne vrienden gering te achten zijn. Zoeken wij derhalve dit middel met overleg en voorzichtig; en dit niet slechts, maar ook een ander zal kunnen gevonden worden, dat voor den toestand van het rijk en van anderen nog veel beteekenisvoller is. Eindelijk moet nog opgemerkt worden..... maar voor het oogenblik niet meer.....

Dit is de ware stand der zaken! De publieke opinie beschouwde Filips als onkerkelijk en in den ban vervallen. In verzet tegen de Fransche geestelijkheid om zijn geweldenarij, tegen het volk om zijn bedrog en despotisme, tegen den Roomschen Opperpriester wegens het overtreden der kerkelijke wetten, bleef hem geen andere weg over dan òf wel als Hendrik IV naar Canossa te gaan, als Barbarossa een vrede van Venetië te sluiten, òf wel, zoo niet openbaar dan toch in het geheim, den strijd tegen den Paus voort te zetten. De verdere regeering van Filips was een bedekte strijd tegen den Paus! Toen hij evenals bij Benedictus XI ook bij Clemens V aandrong op veroordeeling van Bonifacius VIII, schreef deze Paus zelf de apologie van zijn voorganger [1]). De koning protesteerde en, kon hij al niet de veroordeeling van Bonifacius verkrijgen, hij smaakte toch het genoegen, dat de gruwelijkste, de menschonteerendste lasteringen van den grijzen Opperpriester werden gezegd, luide door het heele land uitgebazuind, onder eede bevestigd door kardinalen, in tegenwoordigheid

[1]) Rayn. ad ann. 1309, n°. 4.

zelfs van een Paus. Welk een machtig middel om zijn rechtzinnigheid bij het volk te verdedigen!

Nog meer! Hij waakte ook over de reinheid der zeden, zelfs in eene kloosterorde! Geen misdaden, maar ten hemel schreeuwende gruwelen werden ontdekt in de Orde der Tempeliers, door Benedictus XI nog geprezen [1])! Wel een doorslaand bewijs van zijn ijver voor de kerkelijke tucht; de Orde der Tempeliers werd opgeheven, en Filips wist voor de betoonde moeite zich rijkelijk schadeloos te stellen.

Tusschen de vergaderingen te Parijs aan de eene zijde, en het proces tegen Bonifacius VIII en de opheffing der Tempeliers aan de andere zijde, ligt de regeering van Benedictus XI, werden de twee brieven (van 25 Maart en 2 April) op zijn naam uitgegeven. Zoo duister en onbegrijpelijk deze zijn, wanneer men ze beschouwt als gevloeid uit de pen eens Pausen, zoo duidelijk verstaanbaar worden zij, als men ze leest in het licht, dat de omstandigheden er over verspreiden. Daar de Fransche koning niet plechtig, *nominatim*, was geëxcommuniceerd, was het voor Benedictus XI voldoende, hem te ontheffen van alle vonnissen van excommunicatie, die hij mocht beloopen hebben (13 Mei). Maar voor Filips was dit niet genoeg: op hem drukte de vloek der publieke opinie, door haar werd hij aangezien als formeel geëxcommuniceerd. Zoo dan laat hij den Paus ontbinden van een excommunicatie, *waarvan hij niet eens weet, dat zij bestaat, omdat anders de geëxcommuniceerde buiten de Kerk zou zijn.* Wel berekend was het voor het volk, door een Paus te laten verzekeren, dat zijn vorst zich wezenlijk op het scheepje van Petrus bevond, en aan dienzelfden Paus de volksmeening in den mond te leggen: „*Sommigen zeggen, dat gij in den ban zijt en, verondersteld, dat dit zoo was*" (25 Maart). Nu verklaart zich ook zeer goed, hoe in den tweeden brief de Paus

[1]) „Quos speciali dilectione prosequimur." *Reg. Ben.* N°. 901.

zich zoo verheugd toont, Filips ontslagen te hebben, zelfs *zonder daarom gevraagd te zijn*; dat hij dit noodzakelijker wijze *doen moest* en, zoo de koning weigerde de absolutie te ontvangen, verplicht was *hem te dwingen*. Van daar de anders onverklaarbare toorn van Benedictus tegen de Bonifacianen, die zijn handelwijze mochten afkeuren, en zijn vaderlijke toespraak op het einde van den brief, waardoor allen, niemand uitgezonderd, met 's Pausen uitspraak moesten verzoend worden (2 April).

Met Funke zijn wij van meening, dat de brieven van 25 Maart en 2 April niet door Benedictus XI, maar door Filips den Schoone zijn gescheven. Zij zijn niet van Benedictus XI, in wiens, overigens zeer compleet, *Registrum* ze niet gevonden worden; — die op zulk een onbeduidende wijze geen absolutie zou hebben gemotiveerd of verdedigd; — die in een bul van 13 Mei al het noodige ter verzoening van den Franschen koning heeft gedaan, waardoor beide brieven overbodig worden; — met wiens karakter, in zoover het ons bekend is vóór zijn pausschap, zij volstrekt niet overeenkomen, evenmin als met de krachtige wijze, waarop hij als Paus de rechten der Kerk handhaafde, de schuldigen bestrafte. En Filips de Schoone behoefde juist zulke stukken om zich te verdedigen tegenover een hem vijandige publieke opinie; herhaalde malen gaf hij blijken voor zulke middelen niet terug te schrikken; alleen opgevat als door hem geschreven, zijn zij verklaarbaar en verstaanbaar.

Niemand, die een weinig rekening houdt met de moeilijke tijdsomstandigheden, waarin Benedictus XI het bestuur der Kerk aanvaardde, zal het Gregorovius nazeggen, dat deze Paus slechts „ein beschränkter Mönch" was.

Met brutaal geweld had een machtig vorst de heiligste rechten der Kerk met voeten getreden: immuniteit der geestelijken, vrij verkeer met Rome, ondersteuning van den H. Stoel, bezit van kerkelijke ambten, beheer der kerkelijke goederen. Met list, bedrog en vleitaal had hij het schijnbaar onmogelijke bereikt:

het volk, dat om tal van redenen van hem afkeerig zijn moest, had hij vervuld met bitteren haat, alle hartstochten in beweging gebracht tegen het Hoofd der Kerk; in dien heftigen stroom, die naar het schisma voerde, het H. College der kardinalen zelfs meegesleept; en dit alles was gebeurd tijdens het bestuur van een der uitstekendste en machtigste Opperpriesters, Bonifacius VIII. Het is een overgangstijdperk in de geschiedenis der Kerk!

Met rustigen, helderen, klaren blik overschouwt Benedictus dien heilloozen toestand: de rechten der Kerk, door zijn voorganger zoo manmoedig verdedigd, zal hij niet prijs geven, evenmin de nagedachtenis van diens geheiligden persoon laten schandvlekken door een onbeschaamd vorst; het H. College, het hem dierbare Frankrijk wil hij bewaren in de eenheid der Kerk, de schuldigen evenwel niet ongestraft laten. Met goed berekend overleg tracht hij de geleerde corporatiën en hooggeplaatste geestelijken te winnen door een volkomen amnestie; met mannelijke zelfstandigheid, die ook blijkt uit zijn andere regeeringsdaden, herstelt hij den toestand der Kerk in Frankrijk, gelijk deze was vóór Bonifacius VIII, laat zich door de vleitaal van den Franschen koning niet winnen, maar wreekt den smaad zijn voorganger aangedaan, ontwijkt met voorzichtigheid de aanvraag om een Concilie en straft met billijke gestrengheid den koning in diens eersten staatsdienaar, een straf, die zelfs na Benedictus' dood op beiden nog blijft drukken.

Met recht meenen wij derhalve te mogen besluiten, dat Benedictus XI gedurende den korten tijd van zijn bestuur in de breede rij der voortreffelijke Pausen zich een waardige plaats verworven heeft.

Nijmegen. P. fr. L. Hooning, Ord. Praed.

EEN RELAAS VAN PETRUS BERTIUS.

(*Vervolg en slot van blz. 254 vv.*)

Terwijl den arbeid van den oud-kath. pastoor Deelder nog altijd eene bespreking wachtte in dit tijdschrift, verscheen het boek: *De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek, door Dr. W. P. C. Knuttel.* Alzoo hadden we in eens twee werken over dezelfde stof ongeveer. Twee getuigen over hetzelfde tijdvak onzer historie. Immers ook pater Bertius schreef zijn *Clara Relatio* om, na de uiteenzetting der oorzaken van de vernedering der Moederkerk hier te lande, te verhalen hoe de Katholieken er aan toe waren onder 't bestuur van Hunne Hoogmogenden. Precies als Dr. Knuttel. Met dit verschil evenwel, dat de eerste neerschreef wat hij-zelf ondervond, en de tweede wat hij had uit de boeken en van hooren zeggen. Vandaar wellicht, dat de 17e eeuwsche Karmeliet tot eenigszins andere conclusiën komt dan de hedendaagsche geleerde.

Onze doctor b.v. roept triomfantelijk uit: „Vergeleken met wat in katholieke landen de volgelingen van Luther en Calvijn moesten dulden leefden de Katholieken hier als in Abrahams schoot". De Leidsche pastoor daarentegen schreef een 80 pagina's 4° druk, ten bewijze, dat de Gereformeerden heel wat toegevender waren voor de beruchte Wederdoopers en voor de Joden, dan jegens de Katholieken; dat de strengste wetten en hardste bepalingen de katholieke godsdienstoefeningen zoowel bij nacht als des daags schier onmogelijk maakten; dat de vervolgingen en plagerijen, waaraan de Roomschen weerloos in deze Provinciën blootstonden, in vele opzichten aan de Heidensche vervolging van het Christen-

dom deden denken. Dat klinkt anders. Toch moet het getuigenis van Petrus Bertius ook voor Dr. Knuttel hooge waarde hebben, wijl den auteur van de *Clara Relatio* niet treffen kan het verwijt van den geleerden Haagschen Bibliothecaris: „De heeren moesten toch begrijpen, dat geschiedenis te schrijven op de eerste plaats medebrengt, dat men zich in toestanden en denkbeelden van vroegeren tijd tracht te verplaatsen". Niet waar, Bertius schreef een relaas van 't geen hij zelf beleefde; en de accurate Deelder verzekert ons plechtig „het handschrift getrouw te hebben weergegeven".

Doch, hoe verleidelijk 't ook zij, den pastoor der Hollandsche zending uit het midden der 17e eeuw op te roepen, als onwraakbaar getuige tegen de lang niet altijd onschuldige onjuistheden in Dr. Knuttels *toestand der Katholieken ten tijde der Republiek*: we geven geen *bis in idem*. Critiek is dat boek reeds ten deel gevallen, ook in dit tijdschrift, en wel zoo, dat ze voor den schrijver, die zeer gesteld is op „onpartijdig en gematigd oordeelen", wel een lust der oogen wezen moet. Met het voortreffelijk artikel kan Dr. Knuttel inderdaad „tevreden", zelfs „voldaan" wezen.

In het bijzonder op Bertius' statie was toepasselijk het woord van Theodorus De Cock: „Men sagh daer een behoeftighen Harder bij onvermogende schaepen in een naeckte koy"; en hij vooral was „genoodsaeckt van huys tot huys te gaen en de gelovighen het Broot bij de huysen te breecken: jae oock bij naght en ontijde, in kleyne getale te vergaederen". Maar, zoo lezen we in de *Relatio*, „trots de placaten en in weerwil van de straffen, die op onze vergaderingen stonden, bleven de Katholieken te Leiden niet alleen standvastig in 't geloof, maar namen zelfs dagelijks toe in getal". En om dien toestand te bestendigen, of liever, om sommiger afval van de Moederkerk te stuiten en veler terugkeer tot haar te bevorderen, bezweert de missionaris geestelijken en leeken toch acht te geven op den toeleg der

Gereformeerden, die de gemengde huwelijken nogal erg voorstaan en in de hand werken.

Nu, die gestadige vermeerdering der Katholieken in de sleutelstad en die genegenheid van dezen of genen Roomschen jonkman voor een meisjen van de nieuwe leer, of van een „Geuzen-maat" voor een „Papistjen", zal, dunkt ons, ook wel daarin zijn oorzaak gevonden hebben, dat Leiden destijds „om de stof-neeringswille" in enkele jaren letterlijk dubbel bevolkt werd door Walen en Vlamingen en z. g. n. Bovenlanders (uit Munster, Keulen en Berg), altemaal lakenbereiders, saai- en wolwevers, die in de van ouds vermaarde Leidsche industrie hun brood vonden. En dat waren menschen van allerlei slag en kleur; echter een beetjen „slof in de religie". Dat de Katholieken intusschen allengs nog sterker in aantal zouden toegenomen hebben, „indien zij meer vrijheid genoten hadden", willen we, ook zonder het uitvoerig betoog van Pater Bertius, gaarne gelooven.

„Ook bleven vele deftige familiën nog getrouw aan de Kerk", de Leidsche pastoor verzekert het ons met ingenomenheid en noemt de goed-klinkende namen Warmond, Wassenaar, van Roon, Duivenvoorde, Gaudriaan, e. a. Maar „veel meerderen nog zouden katholiek gebleven zijn, zoo zij zich er bij konden neerleggen te worden uitgesloten van de regeering en zij geen ambt in de Republiek begeerden. „Want — roept hij uit — hoevele familiën denkt gij wel, dat er in den Haag, in Utrecht, Amsterdam, Leiden, Delft en andere steden van Holland zijn, die niet voor hun gevoelen durven uitkomen, noch hun Katholicisme openlijk belijden? Zij vreezen het schouder-ophalen en de rug-toekeering van de grooten, hetgeen zij ons verbloemen door de bewering, dat zij niemand aanstoot willen geven". En daarin ziet de pater een groot gevaar voor de heele Hollandsche zending. „Immers — zegt hij, alles behalve democratisch geschoold, — de edelen zijn gesteld ten toonbeeld van allen, als planeten die de aarde verlichten. En 't volk, als van lagere orde, treedt in 't voetspoor

der edelen en volgt hun voorbeeld". Dat vooral ging hem ernstig ter harte. En hij, die volgens Paquot achtereenvolgens boeken in 't licht gaf als: 1o. *La Connaissance de l'Amour de Jésus-Christ;* 2o. *La Connaissance de l'Amour de la Sainte Vierge;* 3o. *La Manière de convertir les Hérétiques;* 4o. *Explication du Symbole des Apôtres, de l'Oraison Dominicale et de la Salutation Angélique;* 5o. *Claire Demonstration des Articles de la Religion Catholique, Apostolique et Romaine, contre toutes les sectes de notre temps,* — die onvermoeide werker en tactvolle missionaris schreef in zijn *Relatio* óók een hoofdstuk „over de middelen, die de Katholieken moeten gebruiken, om in 't geloof standvastig te volharden".

Daaronder prijst hij vooral aan het niet zoozeer veelvuldig als wel geregeld gebruik der H. Sacramenten. En zal hij op 't einde van dit hoofdstuk nog in 't bijzonder wijzen op de noodzakelijkheid, dat de kinderen getrouw ter catechismus komen, aan dat slot-betoog gaat vooraf de merkwaardige passage: „En 't gebruik der H. Sacramenten moet gepaard gaan met de aanhooring van Gods woord, dat de H. Schrift bij een spijze vergelijkt. De Katholieken moeten gevoed, ondersteund en versterkt worden met dat hemelsch voedsel. Maar gelijk ten tijde van Samuel Gods woord kostbaar was, m. a. w. zelden te hooren, zoo is 't nu in Holland gesteld: die het kunnen hooren achten zich al bijzonder gelukkig. Kostbaar is het vooral in deze streken, wijl de priesters meest allen verbannen zijn, En die nog bleven moeten zich schuil houden. Maar, zegt de Wijze Man: het geheime water is het zoetst en het verborgen brood meest aangenaam. Dikwijls toch heb ik opgemerkt, dat de Katholieken bij deze berooving van geestelijke goederen te vuriger zijn om steelsgewijze en in 't verborgen naar het Evangelie te luisteren, juist als de vervolging heviger is. Vandaar dat, terwijl men in vrije provinciën gewoon is slechts zoo nu en dan eene predikatie te hooren, de geloovigen in Holland wel dagelijks, zoo 't mogelijk ware, een preek zouden willen hebben".

Allicht met het oog op die eigenaardige behoeften van zijn tijd, en overigens ervaren zielzorger als Bertius was, laat hij op dat hoofdstuk onmiddellijk het hoogst belangrijke zestiende volgen: „Dat de kerkelijke overheden terdege hebben toe te zien, om wel-beproefde en goed-onderlegde geestelijken in de Hollandsche missie aan te stellen". Erkennende, dat „niet allen alles kunnen" en een ieder slechts werken kan naar de mate zijner krachten, of liever „volgens de talenten, die hij van den Heer ontvangen heeft", dringt de pater ook bij de lagere geestelijkheid, bij seculieren zoowel als bij regulieren, er op aan, dat zij niet uit onberaden zielen-ijver en zonder behoorlijke zelfbeproeving en voorbereiding aan hun overheid zouden vragen herwaarts gezonden te worden, dat zij vooral in deze aangelegenheid zich zouden laten geleiden slechts „door een stipte gehoorzaamheid aan hun wettige prelaten". Zeker om het hooge belang zal hij daar een 90 pagina's verder nog eens op terugkomen, aantoonend, dat „de Hollandsche zending zeer gevaarlijk is voor jonge of onervaren priesters, met welke gaven der natuur en genade zij ook verrijkt mochten wezen".

Inmiddels huldigt mijn ordebroeder de seculiere kerkelijke overheid, die „voor de Hollandsche missie twee seminariën stichtte, een te Keulen en een te Leuven, waar de levieten worden onderwezen in philosophie en theologie en voorts geoefend in controvers en de lezing der H. Vaders". Zoo kon de Kerk ten behoorlijken tijde ervaren verdedigers der waarheid hebben, bestrijders der dwalingen, die tevens door voorbeeld en prediking de Katholieken bevestigen in 't geloof hunner vaderen. „De prelaten spannen al hun krachten in, om uitmuntende arbeiders te hebben, opdat de seculiere geestelijkheid niet zoude overvleugeld worden door de regulieren", meent de pater.

Nu, althans de Leidsche Katholieken zullen wel groot gegaan zijn op hun herder, den karmelieten pastoor van *De Zon;* en

't verwondert ons niet, dat die van Amsterdam pater Bertius aanzochten om ook daar, evenals 't reeds in den Haag gebeurd was, een statie van zijn orde te stichten. In overleg met zijn Provinciaal te Parijs en den Apost. Vicaris voldeed de missionaris bereidwillig aan dat verzoek. Maar zelf bleef hij in de sleutelstad. Niet omdat hij daar leefde als in den schoot van zijn doop-patroon, Abraham; volstrekt niet! Leidens magistraat deed het den zoon van den „afvalligen" oud-hoogleeraar Bertius maar al te zeer gevoelen, dat er wetten en placaten bestonden, zoowel door „den grondlegger onzer vrijheid" als door Hunne Hoog-mogenden „tegens die Roomse superstitiën" uitgevaardigd, en waarmeê niet viel te gekscheren. En dat onderwond zich die „verfranschte mispaep" meermalen, „sijn stouticheden liepen allengskens de spiegaten uit"!

Van de vele vervolgingen, waaraan de Katholieken in deze gewesten blootstonden en die onze auteur in de nu volgende hoofdstukken beschrijft, als wilde hij ook de redenen geven, waarom hij zoo op voorbereiding en zelfbeproeving, ja op *roeping* aandringt bij de priesters in de Hollandsche zending, — van die vervolgingen zullen we slechts een paar staaltjes mededeelen. Niet meer dan twee voorvallen, doch eenigszins breedvoerig. Vooraf echter moet ik nederig bekennen niet in staat te zijn alles in onze taal na te vertellen, zooals mijn ordebroeder het in 't Latijn verhaalt. Pater Petrus had een knap Cicerootjen tot zijne beschikking. En loofde zijn opvolger den stijl van de *Relatio* „cierlijk en deftig", ik voor mij roem dien kleurig en puntig. Dus wil ik maar zeggen: in de vertaling zal de kleur van 't origineel wel een beetjen verschieten en zullen de puntjens er nogal afgaan.

Ik zal dan verhalen — aldus pater Bertius — dat ik gedurende de vijf jaren, waarin ik op last van mijn oversten hier werkzaam ben, vooral drie of vier malen allerhevigst vervolgd werd door schout en schepenen en hunne soldaten, in de wandeling „rakkers"

genaamd. De eerste keer was op 't feest van St. Jan, 1656, ongeveer te middernacht, en wel zoo, dat ik het nooit vergeten zal. Ik had eene vergadering van circa 50 personen bijeen ten huize van een burger om de H. Mis en predikatie te hooren. Mijn wachters waren uitgezonden om te zien, of buiten alles rustig was en er soms niet iemand stond op den uitkijk, om ons te verraden. Alles scheen hun in orde. In de buurt was men in den eersten slaap. Toen ik dan, zooals ik gewoon ben, vóór de Mis had biecht gehoord en meende, dat onze bijeenkomst veilig was en ik dus het Goddelijk Officie beginnen zou, waarop de aanwezigen reeds met het grootste geduld en de innigste devotie twee uren lang gewacht hadden, toen daagde me op eens een bende soldaten op, die met de grootste brutaliteit op het huis aanvielen en het omsingelden, zoodat niemand een uitweg vond of kans zag stillekens weg te sluipen. Middelerwijl zond hun aanvoerder iemand naar schout en schepenen, opdat deze dadelijk zouden komen, om de papisten te vangen. Want, zeiden zij, er is wederom een superstitieuze vergadering ontdekt.

Er verliepen echter wel twee uren en nog lieten de geroepenen zich wachten. Misschien waren de heeren bedacht, dat de overrompelden zich wel eens met geweld zouden kunnen verdedigen, wijl zij in 't holle van den nacht in hunne godsdienstoefeningen gestoord werden; eene vrees, vooral gewettigd in de Republiek, waar, zooals men voorgaf, juist om de vrijheid van conscientie zoo heete strijd gevoerd was.

Ondertusschen was de vergadering voor niemand meer bezorgd dan voor mij. Zeker toch, dat de soldaten het vooral op den pastoor gemunt hadden, dat, zoo ik in hunne handen viel, ik niet zonder een groote som gelds zou loskomen en dan nog slechts om te worden verbannen. Alzoo stonden we geheel ontdaan, ons droevig lot bejammerend. In onzen angst toch wisten we niet wat we zouden aanvangen. Met geweld die gewapende benden aan te tasten en ons een uitweg te banen scheen belachelijk en onuitvoerbaar. Immers, al waren we talrijker dan de Gereformeerden, die ons belaagden, we hadden geen enkel wapen te onzer verdediging bij de hand. Toch waren er onder mijn Walen, die, als oud-gedienden voor geen krijgs-geruchtjen vervaard, met evangelischen ijver uitriepen: „Heer, zoo gij wilt, slaan we hen! Beveel, en op uw woord

meten wij ons met de vijanden der Katholieke Kerk!" Natuurlijk ontried en verbood ik hun dat. 't Was toch te voorzien, dat den Katholieken doodsgevaar bedreigde, als zij midden in den nacht een tumult verwekten met de stads-soldaten, de z.g.n. „rakkers" van den schout, of als zij om den godsdienst allicht eenigen van hen zouden dooden, minstens zwaar verwonden. Misschien zochten onze vijanden juist zulk een aanleiding tot klachten, teneinde ons den laatsten schijn van gewetensvrijheid te ontnemen, zoodat er volstrekt geen katholieke vergadering meer zou kunnen plaats hebben. Maar van den anderen kant begreep ik, dat mijn Walen lang niet van plan waren zich zoo maar te laten vangen; noch het onrecht ter wille van den godsdienst goedmoedig te verdragen, zoo onze huisman tot ballingschap zou veroordeeld worden met verbeurte van geld en goed. Bij alle consideraties liet het gevaar zich dreigend aanzien. Ik wist intusschen niets beters te doen dan mij maar dadelijk te verkleeden en voor te doen als een der andere Walen. Dus nam ik een roode muts en trok kleederen aan van de armsten der aanwezigen, een broek, linnen wambuis of kiel en half-kapotte laarzen, en zoo uitgedost ging ik achter eenige anderen stoutmoedig de deur uit, waarna de overigen volgden. De list gelukte volkomen. En toen zij dan wel de schapen maar niet den herder hadden zien uitgaan, gingen zij in 't huis, doorsnuffelden het van boven tot onder, doch vruchteloos, natuurlijk.

Ontevreden en teleurgesteld zegden zij den huisman aan, dat deze den volgenden dag *coram* komen zou; maar, op raad van onze oudste vrienden, verscheen hij niet. Wèl ging zijn huisvrouw; en deze trachtte een onschuldigen plooi aan 't geval te geven door de verklaring — en 't was waar — dat men slechts eene vergadering van eenige armen had willen beleggen, dat het volk echter op haar huis was komen toeloopen door een los gerucht: „er zou misse gecelebreerd worden". Opdat al die menschen toen niet in 't holle van den nacht op straat zouden blijven tot ergernis van voorbijgangers en buren, had de juffrouw, in afwezigheid van haar man, ze maar binnengelaten. De heeren mochten het haar vergeven! Maar ach, geen tranen en snikken, geen woorden en redenen mochten baten! De *misdaad* was al te erg! En de schuld ook van haar echtvriend was te duidelijk. Dies werden de namen van den

huisman en zijn vrouw opgeschreven. Aldra zouden zij voor de heeren magistraten moeten verschijnen.

Twee dagen daarna kwam de stadsbode hun aanzeggen, dat zij voor de heeren werden geroepen, om zich te verantwoorden. En toen zij daar stonden en een strenge berisping van den officier hadden aangehoord, vroeg de praeses, hoe zij 't toch hadden durven onderstaan de wetten zoo driest en onbeschaamd te overtreden en zoo ergerlijk te schenden. De goede menschen wisten niet meer wat ze ter hunner verdediging zouden aanvoeren, ze waren te veel van hun stuk gebracht, om een passend woord te zeggen. Dus was, na nog eenige ondervragingen, het besluit, dat zij konden heengaan, om den volgenden Zaterdag wederom voor te komen en hun vonnis te hooren.

Ondertusschen deed ik al mijn best hen te helpen. Ik ging naar de voornaamste Katholieken in de stad en eenige Fransche kooplieden, die bij mij kerkten, en vroeg hun bij de heeren alles te beproeven, wat mogelijk was, opdat onze goede luitjens er nog genadig mochten afkomen, ten minste niet tot ballingschap zouden veroordeeld worden. Doch alles te vergeefs!

Toen op den bepaalden dag de stadsklok geluid was, verschenen de leden van de rechtbank en Leidens magistraat voor de vensters van hun vergaderzaal en werd het vonnis, ten aanhoore van een menigte volks, die wegens den marktdag bijzonder groot was, door den stadssecretaris voorgelezen. Het luidde ongeveer als volgt: „Meester N... en zijne huisvrouw N... worden kond gedaan bij deze, dat zij, wegens overtreding der wetten van Hunne Hoogmogende Heeren Staten, bestaande in het houden van eene nachtelijke papistische vergadering, — de stad moeten verlaten in bannissement en wel vóór zonsondergang, volgens vonnis van den heer Officier en de heeren Magistraten dezer goede stad Leiden; dat zij bovendien vóór hun vertrek aan den heer Secretaris hadden te betalen eene geldboete van tweehonderd gulden, benevens alle kosten van het geding..."

Pater Bertius meent ten slotte, dat de Roomschen er met dat geval toch nog genadig zijn afgekomen. Als de „rakkers" hem zelf gepakt hadden, zouden er nog wat andere dingen van de stadspui zijn afgelezen, waardoor licht alle Leidsche Katholieken

zouden getroffen zijn. Zoo de missionaris zijn ambt behoorlijk zal waarnemen „verkeert hij echter elk uur, ja elke minuut van den dag in dat gevaar".

Dat eerst-besproken muisjen had intusschen nog een niet onaardig staartjen.

Twee dagen later — aldus wederom onze auteur — toen de ballingen stillekens de stad waren binnengeslopen, ten einde eenige orde op hun huiselijke zaken te stellen, ging ik hen tusschen licht en donker eens opzoeken, om hun droefheid zoo mogelijk een beetjen te matigen en hen te troosten. In de binnenkamer spraken we dan zoo over een en ander, dat gepasseerd was, en ik trachtte zoo goed en zoo kwaad als 't ging hen wat op te beuren. Maar daar op eens komt hun knecht binnenstormen, terwijl hem louter van schrik de woorden in den keel blijven steken. „Wat is er gaande", vroeg ik. „Ach, eerwaarde — riep hij, een weinig tot bezinning gekomen, — ach, de schout en de onderschout zijn met hun rakkers in de buurt! In de schemering heb ik hen gezien, ze zijn het en houden hier recht op aan! Lieve God, wat moeten we beginnen! Als zij u eerwaarde en de meester en de vrouw hier vinden sleepen ze u alle drie naar de gevangenis!"

Inderdaad, wat moesten we beginnen! Dit gevaar was nog grooter dan het eerste, en we hadden geen plekjen om ons te verbergen. Ik verkeerde in de grootste spanning, niet wetende, waar ik mij wenden zou en wat er van de ballingen worden moest. Ondertusschen loop ik dadelijk de kamer uit, vlieg naar de binnenplaats, waar ik gelukkig een ladder vind, en klim op den muur. Maar hoe nu aan den anderen kant naar beneden te komen! Daar stond geen ladder. Wijl de lui mij ondertusschen reeds op de hielen zaten, koos ik het minste van de twee gevaren en, niet wetend, waar ik zou terecht komen, sprong ik van den muur in het huis van de buren. Helaas, daar val ik midden in 't aarden keukengerief, dat daar ongelukkigerwijze boven en onder op planken stond, en breek alle potten en pannen, kannen en borden enz. enz. [1]).

---

[1]) Hoe tragisch dit voorval was, had het toch ook zijn komische zijde. Vooral wijl de persoonlijkheid van den missionaris juist niet geeigend moet geweest zijn voor zoo'n scène. Ten minste, afgaande op de mededeeling van den tegenwoordigen pastoor der statie *De Zon*,

De buurman, die reeds in de rust was, springt op het geraas uit zijn bed en snelt in zijn hemd naar 't achterhuis, waar hij mij vindt. Verschrikt en niet wetend wat dit beduiden mag, vraagt hij, waarom ik den muur ben overgeklommen. Ik was echter te hevig ontsteld om dadelijk antwoord te kunnen geven. Ja, ik was zoozeer van de wijs, dat ik niet eens de wond aan mijn been gewaar werd, die door den val veroorzaakt was, en ik heb er toch maanden lang mee gesukkeld. Doch we gingen naar binnen, en een beetjen op mijn verhaal gekomen, zegde ik wat er gebeurd was, en dat mij, om aan de handen van den schout te ontsnappen, op 't oogenblik niets beters te binnen schoot dan over den muur in zijn huis te vallen. Ik bad hem mij te willen verontschuldigen. Toen gingen we met de lamp eens een kijkjen nemen naar de ruïne, die ik wel onder zijn potten en pannen zou hebben aangericht [1]). Al het aardewerk lag aan scherven; maar tevens werd ik ter rechterzij een openstaanden regenbak gewaar, waarin een 15 à 20 voet water stond! Honderd, ja duizendmaal bewonderde ik de beschermende hand Gods, die in mijn val verhoede, dat ik in dien bak viel, waarin ik zeker zou verdronken zijn ....

Alzoo ontsnapte de missionaris andermaal aan zijne vervolgers. Hoe de ballingen aan het evenzeer hun bedreigend gevaar ontkomen zijn, verhaalt hij niet. Wel heeft de eerbiedwaardige man nog met blijkbare voldoening neergeschreven, dat zijn indirecte bemoeiingen toch ten laatste hebben uitgewerkt, dat zij na één jaar en eenige dagen de vrijheid herkregen om zich weder in de sleutelstad te vestigen. En dan meent hij, dat „dit van de

---

Leidens eerbiedwaardigen Deken, dat het op doek geschilderd portret, 't welk zijn huiskamer versiert, het conterfeitsel is van Pater Bertius, dan had ZEerw. een gezette, deftige gestalte, statieus gepruikt en getabbaard.

[1]) De pater zegt niet, dat de man, tot wien hij vluchtte, katholiek was. ZEerw. zou echter voor zoo'n geval zich niet verontschuldigd hebben bij een der zijnen, en deze zou er allerminst aan gedacht hebben dadelijk zoo onhoffelijk de schade te gaan opnemen. Dus schijnt die buur gereformeerd geweest te zijn. En dat kan ook best. 't Is bekend, dat lang niet alle 17e eeuwsche Protestanten persoonlijk wilden mededoen aan de vervolging hunner roomsch-gezinde medeburgers.

eerste vervolging genoeg is". Nu, eenmaal aan den gang, verhaalt ZEerw. er voorts nog meer dan hij ons beloofde, en de eene al interessanter en tevens deerniswaardiger dan de ander. Wij echter zullen ons houden aan ons propoost en er nog ééne releveeren, bijzonder om het teekenachtige van tijd en plaats.

't Was daags na Maria Lichtmis, een Zondag, dat ik tegen 4 uur in den morgen onze bijeenkomst bepaald had. 't Was buitengewoon koud, de straten waren zoo glad, dat men schier niet loopen kon. Mijn getrouwen kwamen echter, ongeschoeid, eerstens om 't gedruisch van hun tred te voorkomen, en ten andere om op de spiegelgladde straat den hals niet te breken. Een staaltjen van den godsdienstijver der Katholieken in deze Provinciën!

Toen het volk bijeen was en ik, na 't Evangelie der Mis, de inleiding van mijne predikatie had uitgesproken, rukten er zoowaar alweer twee benden gewapende soldaten aan, die 't huis van buiten sloten en het blok, waarvan het deel uitmaakte, omsingelden, opdat er niemand bij avontuur zou ontsnappen. Ik was nu echter kalmer dan de vorige malen. Dus legde ik bedaard de paramenten af, nuttigde Ons-Heer en borg de ciborie in onze geheime plaats, nadat het altaar, zooals gewoonlijk, was afgebroken en kelk, kandelaars, missaal enz. onder de aanwezigen verdeeld waren. Toen ging ik naar beneden, om eens te zien, of ik nog niet hier of daar een uitweg vinden kon. Maar dat ging niet; wèl kon ik over 't dak bij onzen katholieken buurman komen, 'tgeen ik dus deed. Maar zoo naast de deur was ik nog allesbehalve veilig; de schouten, nu voor de vierde reis gefopt, konden ook dit huis wel eens komen doorsnuffelen, om den herder te vangen, dien zij reeds zoo dikwijls op heeterdaad hadden willen betrappen.

Ondertusschen verkleedde ik mij weer dadelijk, dat was mij in zulke gevallen steeds het best voorgekomen; en vervolgens ging ik met den huisman en een paar Waalsche werklieden, die ten zijnent waren, om den haard zitten. En daar mijn luitjens zoowel op feest- als andere dagen, vooral 's winters, gewoon zijn voor tijdverdrijf een praatje te maken en een pijpje te rooken [1]), stak ik op

---

[1]) Letterlijk schrijft P. Bertius: *„Et quia moris est praesertim hiemali tempore... ut Wallonum famuli... per fistulas quasdam seu*

dien vroegen morgen er ook een aan. Schoon ik 't niet gewoon ben, deed ik mij toch geweld aan, teneinde door die komedie het gevaar te ontkomen.

Toen dan de soldaten werkelijk ook dit huis kwamen visiteeren, herkenden zij mij niet. Ik zag er in mijn costuum zoo heel anders uit, dat zelfs zij, die dagelijks met mij omgingen, mij ternauwernood onder de anderen konden uithalen. Ondertusschen was ik toch nog beducht voor een der aanwezigen, die misschien belust op de flinke premie, welke steeds op het aanbrengen gesteld is, mij wel eens kon verraden. Zijn manier van doen stond mij gansch niet aan; nu eens zag hij naar ons, dan weer keek hij de rakkers aan, en mij dacht zelfs, dat hij een woord met hen wisselde....

De missionaris ontsnapte echter al wederom, hoewel „onze goeie Vaër" de veroordeeling tot zware geldboeten en bannissement van eenigen zijner kinderen bij die gelegenheid opnieuw te betreuren had. En aan hoevele vervolgingen en plagerijen zouden herder en gemeente nog zijn blootgesteld! Wat verhaalt de auteur nog veel, dat, zooal geen bepaalde aanwinst voor onze historie, onze aandacht toch overwaardig is.

Inderdaad, de *Clara Relatio* is een belangrijk boek. Wat toont de schrijver zich fijn menschen-kenner, als hij na dat alles in verschillende hoofdstukken uiteenzet, „waarom niet alle geestelijken geschikt zijn voor de Hollandsche zending"! En wel opmerkelijk

---

canales Indiorum foliorum vulgo tabaci fumum capiant, quem per nares subtiliter emittunt ac sanitati multum conducere sibi persuadent; ex fistulis illis etiam ori meo adhibui..." Alzoo: „En daar het vooral 's winters de gewoonte is... dat de Waalsche werklieden... door zekere pijpen of buizen rook tot zich nemen van Indiaansche bladeren, gemeenlijk tabak genoemd, welken rook zij dan wederom fijntjes door den neus uitblazen, 't geen, naar zij zich wijsmaken, zeer bevorderlijk voor de gezondheid zou zijn, daarom nam ik ook zoo'n pijp in mijn mond".

Die omschrijving moge ons vrij overbodig voorkomen, in Bertius' tijd was ze noodzakelijk; vooral wijl 't *Relaas* bestemd was voor zijne oversten te Rome. Of die Hoogwaardigheden daardoor ook een „klaar" begrip van het „toeback suigchen" verkregen hebben, meenen we echter te mogen betwijfelen.

is de voorzichtigheid, om niet te zeggen het uitdrukkelijk voor behoud, waarmee de missionaris gewaagt van de „devote geestelijke dochters, in de wandeling *klopjens* genoemd". Werden zij overal in de Hollandsche zending geacht, uitmuntend te stade te komen bij de zielzorg der geestelijkheid: Pater Bertius beliefde nooit van haar gediend te wezen, noch in den catechismus, noch ter bezorging van 't kerk-geraad, noch zelfs in 't bestier zijner huishouding. Naar 't ons voorkomt stond de Karmeliet echter in deze meening vrij wel alléén. Of werden de verdiensten dier „geestelijke dochters zonder professie" niet schier algemeen erkend, gewaardeerd en geprezen? Ja, ook de auteur der *Relatio* wijdt aan die verdiensten een heel hoofdstuk, hij prijst de klopjens als de Thecla's, Catharina's, Lucia's en Priscilla's van zijn tijd. Maar toch schijnt ZEerw. het noodig te achten daarop elders nog eens terug te komen, opzettelijk, om menig puntig regeltjen over diezelfde vrome zieltjens te schrijven aan 't adres zijner ambtsbroeders.

Aan wijze waarschuwingen en lessen voor de practijk trouwens geen gebrek. Er volgen nog mooie capita met aanwijzing „waarvoor de Hollandsche missionarissen in 't bijzonder op hunne hoede moeten wezen, — dat de liefde hen steeds onderling moet verbinden, — dat zij door wetenschap en voorzichtigheid, door welsprekendheid en godsvrucht behooren uit te munten, — de meditatie aan den arbeid moeten paren [1]), ja het beschouwend leven aan het werkzame moeten laten voorafgaan", kortom: „hoe een geestelijke hier te lande zal zijn in arbeid en rust", zooals pastoor Deelder in een enkelen regel den rijken inhoud van het geheel aanduidt.

Want het boek heeft een religieuze strekking. Daarin treedt geen geschiedschrijver op, maar een ordes-geestelijke, die aan zijn Pre-

[1]) „*Quaeretur procul dubio [an] sine contemplatione actio et sine actione infoecunda esset omnis contemplatio. Duae sunt germanae sorores, quae ab invicem non possunt separari.*"

laten verslag doet van zijne zending. Dat kan hij echter niet volkomen en getrouw doen, zonder den kerkelijken toestand van zijn tijd uiteen te zetten en zijn meening te zeggen over de positie van een priester in de Hollandsche Missie, hoe deze zijn taak heeft op te vatten en te volbrengen.

Een prijselijke daad van pastoor Deelder, om eindelijk dat relaas van Pater Bertius uit den hoek te halen en getrouw weer te geven. Worde ze gewaardeerd door vele koopers van het met duidelijke letter gedrukte boek, dat zijn twee gulden waard is.

Florence, fr. A. VAN KERKHOFF, O. C.
Feest van O. L. Vr. van den berg Karmel, 1892.

GOETHE EN SCHILLER OVER EGMOND.

Duitschlands groote zanger, Wolfgang von Goethe, bezong, in een treurspel, een der rampzaligste helden uit den tijd der Nederlandsche beroerten, den alombekenden Lamoraal graaf van Egmond, die zijn hoofd op het schavot te Brussel heeft gelaten. Schiller, de dichter, die nevens Goethe mag genoemd worden en als historicus eene *Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande* schreef, heeft over Goethe's treurspel eene beoordeeling geschreven. Beide werken een wijle hier te bespreken, is ons plan, want beide hebben den armen Egmond in zijne droeve gedachtenis te kort gedaan.

Egmonds beeld dient hier levendig voor ons te staan. Wat was Egmond in de Nederlandsche beroerten? Egmond, die te S. Quentin en te Grevelingen voor Spanjes koning had gestreden, bleef dien koning niet ten volle getrouw. In het begin der troebelen heult Egmond, althans door uitwendige feiten, met de vijanden van Spanje en van de Kerk. Wij zullen hier als het beste bewijs voor dit beweren een niet zeer verspreiden brief overschrijven. Die brief — door Strada meegedeeld — is van de hand des graven Van Mansfeld. Van Mansfeld had van Egmond een vriendschappelijk verwijt ontvangen, aangezien hij, Mansfeld, tot de koningspartij was overgegaan. Mansfelds antwoord geeft nu letterlijk deze woorden:

„Ben ik vroeger van meening geweest, dat het gemeenebest de opheffing der inquisitie, de verzachting der plakkaten en de verwijdering van den kardinaal Granvelle noodzakelijk maakte, welnu, de koning heeft zich reeds naar dezen wensch gevoegd en de oorzaken onzer klachten weggenomen. Te veel hebben wij reeds tegen de Majesteit des konings en tegen het aanzien der Kerke onderno-

men: het is meer dan hoog tijd om te zwenken, willen wij den koning, als hij komt, met open gelaat en zonder vrees te gemoet gaan. Ik voor mij vrees zijne nadering niet; ik zou goed getroost op zijn wenk naar Spanje gaan en mijn oordeel met gelatenheid van zijne gerechtigheid en goedheid afwachten. Dit zeg ik niet, alsof ik twijfel had, dat graaf Egmond niet hetzelfde van zich hoopte, maar toch, graaf Egmond zal verstandig doen, als hij meer en meer voor zijn veiligheid zorgt en zijne handelingen hoe langer hoe meer buiten verdenking brengt.... Hoor ik — zoo luidt het slot des briefs — dat hij mijne waarschuwing ter harte neemt, dan blijft onze vriendschap bestaan; zoo niet, dan gevoel ik mij sterk genoeg om, ter wille van mijn plicht en eer, alle menschelijke banden op te offeren" [1]).

Na mededeeling dezer letteren, mogen wij verder over Egmonds fouten zwijgen. Te veel helaas, was er ondernomen ... tegen den Koning en de Kerk. Dat zegt genoeg!

Weinig tijds echter en Egmond veranderde. De beeldstormers in Gent gevoelden spoedig, hoe scherp Egmonds zwaard nog was, en Vlaanderen zag de vreemde plunderaars en landloopers door Egmonds secretaris verdreven; hij, die de beeldstormerij had moeten voorkomen, heeft haar ten minste gestraft. En daarbij komt nu de openlijke bekentenis van verandering bij Egmond. Ruiterlijk klonk het Oranje op de bijeenkomst te Dendermonde, anno 1566, in de ooren, dat Egmond genoeg had van zijn eigen gedrag.

„De berichten — zoo zeide Egmond [2]) — die Montigny ons [uit Spanje] zendt, bewijzen niets anders dan dat de koning eene zeer twijfelachtige overtuiging omtrent onzen dienstijver heeft, en redenen meent te hebben, onze getrouwheid te mistrouwen, *en daartoe, dunkt mij, hebben wij maar al te veel aanleiding gegeven.* Het is dan ook mijn ernstig voornemen, des konings meening over mij door dubbelen ijver te veranderen en voortaan door mijn doen overal,

---

[1]) Strada, 159. Vgl. Schillers *Sämmtliche Werke*, Band VIII—IX, S. 85.

[2]) In Schillers *Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande*, Buch IV.

waar het slechts mogelijk is, de verdenking weg te ruimen, welke mijn gedrag tot heden heeft uitgelokt. En hoe ook zoude ik mij uit de armen mijner talrijke hulpbehoevende familie-betrekkingen los kunnen rukken, om aan een of ander buitenlandsch hof als een uitgewekene rond te zwerven?... Nooit kan de koning later met verminderde goedheid tegen eenen dienaar optreden, als deze hem steeds lief en dierbaar was en een bepaald recht op zijn dankbaarheid heeft... Gelooft mij, wanneer wij het land zijnen vorigen rust zullen weergegeven hebben, wanneer wij de oproerlingen getuchtigd, den katholieken eeredienst zullen hersteld hebben, dan zullen wij van Spaansche troepen niet meer hooren; dit is dan ook een zaak, waartoe ik u allen door mijn raad en voorbeeld oproep, en daarheen willen reeds de meeste onzer broeders. Ik voor mij, ik vrees niets van den toorn des konings. Mijn geweten spreekt mij vrij; mijn lot staat bij 's konings recht en genade."

Die vrijspraak des gewetens ziet hier kennelijk op boete en vooral op goede trouw en bedoeling, want te voren is de bekentenis afgelegd, dat de koning al met recht wantrouwde. Ongelukkig nu voor Egmond, was de koning tot geenerlei vrijspraak meer geneigd. Als Alva weldra met zijn leger komt, dan snelt Egmond hem wel te gemoet, maar juist bij deze gelegenheid zeide Alva tot zijne omgeving: „*Daar komt de groote ketter aan*", en weinig tijds daarna zucht reeds Egmond, die zoo menige geheimzinnige waarschuwing om te vluchten zelfs van Spaansche vrienden ontvangen maar nimmer behartigd had, in de boeien, en de raad van beroerten voert twee en tachtig punten van beschuldiging aan [1]). Vergeefsch is alle protest tegen de competentie der rechters, vergeefsch ieders bemoeiing tot voorspraak; geen Gulden Vlies, geen keizerlijk smeeken stuit het doodvonnis. Egmond (en Hoorn) zijn schuldig verklaard aan majesteitsschennis, en wel „omdat zij de afschuwelijke samenzwering van den Prins van Oranje begunstigd en bevorderd, de verbondene Edelen

[1]) Deze en volgende bijzonderheden komen o. a. voor in de *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten*, door Dr. Nuyens, II, Dl. I, blz. 64.

in bescherming genomen, en in hun stadhouderschap en andere bedieningen den Koning en der Kerk slechten dienst bewezen hebben".

Daarom zullen beiden graven „onthoofd worden, hunne hoofden daarna op spiesen tentoongesteld en zonder verlof des Hertogs [Alva] niet afgenomen worden". Alle hunne goederen, leenen en rechten vervielen aan de koninklijke schatkist [1]).

In deze allerverschrikkelijkste bezoeking toont Egmond een helden-karakter. Als de bisschop van Iperen hem in den nacht, op Alva's bevel, het vonnis meedeelt, roept de arme veroordeelde uit: „Zoo zwaar dacht ik niet Zijne Majesteit beleedigd te hebben, dat ik zulke behandeling verdienen zou. Maar moet het zoo zijn, ik onderwerp mij met overgeving aan dit lot. Moge deze dood mijne zonden delgen en noch mijne echtgenoote noch mijn kinderen schaden! Dat geloof ik toch minstens voor mijne diensten te kunnen verwachten. Ik wil den dood met sterk gemoed ondergaan, omdat het God en den Koning zoo behaagt".

Na deze woorden vroeg Egmond den bisschop zeer uitdrukkelijk, of er geenerlei kans was op genade. De medelijdende bisschop, die reeds voor Alva's voeten te vergeefs om die genade had gesmeekt [2]), kon nu slechts ontkennend antwoorden. Toen biechtte Egmond, hoorde aandachtig in den vroegen morgen de H. Mis en communiceerde. Hij vroeg den bisschop verder, wat wel het krachtigste gebed zoude zijn, en de bisschop antwoordde hem, dat dit het *Onze Vader* was, omdat Christus onze Heer ons dit zelf had geleerd. Egmond ving toen aan met dat gebed te bidden, maar daar hem telkens de gedachte aan zijne echtgenoote Sabina van Beijeren en aan zijne elf kinderen kwelde, aangezien alle goederen,

---

[1]) Egmonds en Hoorns proces en veroordeeling bij Nuyens, Schiller, l. c. enz.

[2]) „Ik heb u niet geroepen — zoo had Alva geantwoord — om u tegen het vonnis te kanten, maar om den ongelukkigen graaf door uwe toespraken te verlichten."

voor hun onderhoud dienende, werden verbeurd verklaard, zoo ging hij weldra twee brieven schrijven, een aan zijne echtgenoote en een aan den koning. In dezen laatsten brief [1]) herhaalt Egmond zijne onderwerping aan Gods heiligen wil, hij vraagt den koning om vergiffenis, en beveelt hem allerdringendst zijn arme echtgenoote, kinderen en dienaren.

Eindelijk op het schavot gekomen, vroeg Egmond nogmaals, en wel aan den Spanjaard Juliaan de Romero, of er geen genade zou worden gegeven. Romero nu haalde droevig de schouders op en bleef naar den grond zien. Toen beet Egmond de tanden op elkaar, hij wierp mantel en rok af, knielde op het kussen en bereidde zich tot het laatste gebed. De bisschop liet hem het kruisbeeld kussen [2]), waarna de graaf hem een teeken gaf henen te gaan. Daarna trok Egmond zelf een zijden muts over de oogen en verwachtte den doodelijken slag. Een groote zwarte doek werd over het lichaam en het stroomende bloed geworpen, maar geheel Brussel drong, om zoo te spreken, op het schavot aan, men schreide en jammerde luidkeels en doopte doeken in Egmonds bloed, om zoo dat bloed als hooggeëerde reliek te bewaren. Alva zelf, die uit een venster de terechtstelling had afgezien, moet in tranen zijn uitgebarsten.

Zoo bestond in waarheid de altoos katholieke Egmond, die door het volk aanbeden, door Oranje misleid en door Filips veel te streng gestraft is.

En hoe hebben nu Goethe en Schiller het beeld van Egmond geschetst?

Goethe vergrijpt zich vooreerst aan Egmond door diens *allereerst* historisch optreden als uitgangspunt voor *heel* zijn drama te nemen.

---

[1]) Deze brief wordt later in zijn geheel door ons medegedeeld.

[2]) Schiller voegt er bij: „*und gab ihm die letzte Oelung*", in eene bijlage, die het proces van Egmond naar het authentieke stuk vertaalt; in dat stuk zal wel van iets anders sprake zijn dan van het H. Oliesel, dat in deze omstandigheden niet kan toegediend worden.

In het eerste bedrijf zegt de krijgsman Buyck, waar over het verbod der psalmen-zingerij spraak is, tot zijne makkers:

„In onze provinciën zingen wij hetgene wij willen, en dat komt, omdat Egmond onze stadhouder is, hij vraagt naar zulke dingen niet".

Welnu, dit tooneel zoude men, met het oog op Egmonds eerste handelingen tijdens de beroerten, kunnen toegeven, maar alle volgende karakter-trekken in Goethes *Egmond* zijn geheel of gedeeltelijk valsch. In het tweede bedrijf bijvoorbeeld van genoemd drama, geeft Goethe een rechtsbedeeling van Egmond. Zes beeldstormers zijn aangehouden, die te Verviers een Maria-beeld hebben omgehaald; deze rabauwen, die volgens de plakkaten de doodstraf beloopen hebben, verkrijgen reeds — vooral twee vrouwelijke medeplichtigen — genade van Egmond, zijnde hij „het ophangen moede". Maar niet genoeg. Neen onmiddellijk daarna volgt de vrijlating van eenen Franschen predikant door Egmond, welke predikant beweerde, in Vlaanderen slechts verdwaald te zijn geweest. Hoe kan Goethe nu deze gerechtelijke toegevendheid, die *zelfs geen geldboete oplegt*, in zijnen Egmond verantwoorden, *na de beeldstormerij*, daar juist de historische Egmond door die woedende beeldstormerij eenigzins had geleerd, en hij, hoewel nog niet streng genoeg, begon te straffen.

Verder schildert ons het drama, in het tweede bedrijf, de laatste poging van Oranje op Egmond. Oranje, slim genoeg om het naderend onweder te erkennen en te ontvluchten, spoort ook Egmond, eerst door eenen brief en daarna nog in eigen persoon, tot die vlucht aan. Hooren wij nu, hoe Egmond in het drama spreekt [1]):

„Nu — zegt hij — het is dan zoo! Wij hebben bedel-nappen en vossenstaarten op de liverei onzer bedienden laten stikken, en wij hebben die dwaze opsiering later door een pijlenbundel vervangen. Zeker dit was als symbool nog veel gevaarlijker in de oogen van

---

[1]) Wij moeten de lange Duitsche zinnen hier en bij andere aanhalingen splitsen.

hen, die beteekenissen zoeken, waar zij niet bestaan. Wij hebben er ook .... schuld aan, dat eene geheele schaar van edellieden, met bedelzak en met een eigen gekozen scheldwoord genoemd, onder spottenden deemoed den koning aan zijn plicht herinnerde; welnu, wat nu verder? Is een of andere vasten-avondsklucht gelijk te stellen met hoogverraad?"

Neen — zoo herhalen wij — neen, zóó sprak Egmond in het geheel niet meer, toen Oranje vluchten ging. De bekentenis te Dendermonde afgelegd, het straffend optreden te Gent en in Vlaanderen was toen alles reeds voorafgegaan. Egmond telde zijn vorige misstappen zoo licht niet meer.

Eindelijk en vooral zij die vergadering hier herdacht, welke voor Egmond met zijn gevangenneming eindigen zou. Dan moet Egmond reeds in doodsbenauwdheid zijn, want zooeven nog is hij door Alva's zoon tot overhaaste vlucht aangezet. Daarenboven, hij zit daar voor het aanschijn van den stroeven, onverbiddelijk gestrengen Alva, en nu stelt Goethe het in zijn drama juist voor, alsof Egmond bij het oprakelen der allereerste aloude grieven op stootende wijze te werk ging. Het vierde bedrijf doet Egmond in den raad zeggen:

„Ik wilde hem [den koning] wel zeggen: een herder kan gemakkelijk eene gansche kudde schapen voor zich uitdrijven; de stier ook trekt, zonder verzet, den ploeg; van het edele dier echter, waarop gij rijden moet, moet gij niet, wat dwaas is, verlangen. En daarom wenscht de burger zijnen ouden toestand te behouden, en hij wil door eigen volk geregeerd worden, omdat hij alsdan weet, hoe hij geregeerd wordt, en hij dan tevens van de onbaatzuchtigheid zijner landgenooten, deelneming in zijn lot verwachten kan".

En nog iets verder:

. . . . . „Zoo heeft hij [de koning] dan besloten, hetgeen geen andere vorst ooit besluiten zou. Hij wil de kracht des volks, hun gemoed, hun besef van eigenwaarde verzwakken, neerdrukken en wegnemen, ten einde dat volk maar te kunnen regeeren. Hij wil de kern hunner eigenaardigheid bederven, ongetwijfeld nog met de bedoeling, om hen des te gelukkiger te maken. Hij wil ze vernie-

tigen, om hen te veranderen, tot geheel iets anders. O zijne bedoeling moge goed zijn, hij is toch geheel op een dwaalspoor! En hier is dan ook geen sprake van weerstand aan den koning, neen, men stelt zich eenvoudig tegenover den koning, nu hij de eerste ongelukkige schreden zet, om eenen verkeerden weg te bewandelen".

Wat den dichters ooit geoorloofd zij, zulk zondigen tegen de waarschijnlijkheid zeker niet. Overmoedige, nuttelooze woorden voor Alva's aanschijn, zij zijn onbestaanbaar in die vergadering. Goethe heeft in zijn drama een verkeerden Egmond geteekend.

Hier ter plaatse nu moeten wij ook Schiller aanvoeren. Schiller namelijk heeft groote verdiensten tegenover den ongelukkigen graaf van Egmond, op zedelijk gebied, zooals ons nog later blijken zal. Doch van de andere zijde drukt hij Egmond sterk ter neder; wat namelijk den algemeenen grond van Schillers algeheele afkeuring van Goethes drama betreft, deze zal menigeen te hard voorkomen. Egmond toch — zoo beweert Schiller — paste niet voor het drama. De treurspelen, zoo zegt hij, hebben drieërlei onderwerpen, namelijk: buitengewone handelingen of toestanden, groote lijdensgebeurtenissen en karakters. Tot deze laatste stof zou dan een Egmond behooren, maar de historische Egmond vormt voor Schiller geen eenheid genoeg in karakter.

„Zijne gevangenneming — zegt Schiller letterlijk — en ook zijne veroordeeling hebben niets buitengewoons, en de laatste zelfs is ook niet het gevolg van eene handeling, welke onder een of ander opzicht groot heeten mag, maar van vele kleine handelingen, voor den dichter niet bruikbaar."

Hier heeft ongeloof Schiller bedrogen. Al te weinig geldt hier Egmonds heldhaftig berouw. Voorwaar, laat het aangenomen zijn, dat Egmond, zooals Schiller wil, het vaderland bleef bewonen om echtgenoote en familie: sluit dit motief eenheid uit van karakter of actie? En sprak de edele graaf te Dendermonde

---

[1]) *Ueber Egmont, Trauerspiel von Goethe,* in Schillers *Sämmtliche Werke,* Band X–XII.

niet kennelijk als iemand, die naast de opgegevene beweegredenen, nog een andere van hoogere orde in het hart droeg? Riep hij ook zijne gezellen niet tot Filips weer? Zeer goed kon dus een drama zich om de volgende stoffe bewegen: Egmond, door berouw gedreven, besluit op heldhaftige wijze zijnen eed aan den Koning en aan de Kerk gestand te doen. Hij toont dit feitelijk en voert de troepen aan der koninklijke partij. Maar nu ontstaat de knoop des treurspels: de trouw, de hernieuwde liefde wordt in Spanje miskend, en Egmond wordt voor dat miskennen gewaarschuwd. Wat al beproeving! Zal Egmond nu Oranje navluchten en zich bij diens troepenwerving aansluiten? Zal hij, trots zoovele sombere voorteekenen, Alva afwachten? Doch worden echtgenoote en kinderen, bij eene veroordeeling, niet even hulpeloos als bij een vlucht? Maar neen, aan de andere zijde staat de fierheid van een karakter, hetwelk, na de erkenning eener eerste dwaling, tot geen tweede fout te brengen is. Alles kome over mij — zoo spreekt het inwendig bij Egmond — ik heb het lijden zelf veroorzaakt, maar ik verlaat mijn plicht niet meer. En als dit karakter tot onder den bijl van den scherprechter in al zijn eenheid volgehouden wordt, dan vormt het wel degelijk een schoone dramatische stof, bij welker behandeling de dichter slechts te zorgen had voor groepeering en inkleeding. En wie had daartoe grooter talenten dan Goethe? Wie had Egmond, onder betamelijk gebruik van dichterlijke vrijheden, schooner met glorie kunnen omgeven?

Nu zoude het kunnen schijnen, dat wij reeds de grootste grieven tegen Goethe's *Egmond* hadden opgenoemd. Welnu niets is verder van onze meening. Neen, het is Goethe niet genoeg Egmond te verkleinen; hij, Goethe, wiens gedichten wereldkundig werden, heeft de laagheid gehad, Egmond te verklaren tot een overspeler, die *tot in den dood* zijne misdadige liefde blijft koesteren. In heel het drama hindert reeds deze opzichtbarende zaak. Egmonds populariteit moet in de eerste bedrijven

telkens blijken uit dat lonken en omgaan met „Claartje", die reeds eenen beminde heeft. Als later Egmond een oogenblik door Oranje is verontrust, dan schudt hij, volgens Goethes voorstelling, die zorgen weder met een bepaald proefhoudend middel af, en dat middel is wederom zijne geliefde; de landvoogdes en andere personages spreken luide van deze verhouding; kortom, heel het drama berust schier op dit stout beweren. Maar bij Egmonds dood laat Goethe die liefde haar volharding vieren. Niet alleen beveelt Egmond die dochter uit het volk aan zijnen Spaanschen vriend Ferdinand, maar, terwijl hij van zijne edele echtgenoote niet meer rept, verschijnt hem de vrijheid als een droomgezicht, en die vrijheid heeft de gestalte van Clara. Wat zullen wij nu, vooral tegen die laatste lastering aanvoeren? Zullen wij den lezer vermoeien met andermaal alle de stichtende bijzonderheden en godsdienstuitingen van Egmonds sterven te geven en daaruit tot een heiligen dood te besluiten? Neen, de lezer sla liever zelf die bijzonderheden nog eens na. Wij zullen hier ter plaatse beter doen met twee stukken weer te geven: *Schillers getuigenis* en *Egmonds laatsten brief.*

Schiller zegt hier met ronde woorden:

„Zoo vernietigt Goethe ons het treffend beeld van een vader, van een beminnenden echtgenoot, om ons een minnaar van zeer gewoon gehalte aan te bieden; deze minnaar richt een meisje ten gronde, wat hem niet bezitten en toch zijn verlies niet overleven kan, terwijl hij ook van zijne zijde het meisje niet aanvaarden kan, zonder eene andere onschuldige liefde (van een oprechten minnaar) te verstoren. Zoo maakte deze mensch, die het beste hart in de borst droeg, twee menschen ongelukkig. En dat alles kan Goethe slechts mogelijk maken ten koste der historische waarheid. Hoe duur dus laat hij deze episode betalen" [1]).

---

[1]) *Ueber Egmont, Trauerspiel von Goethe.* Wat overigens Egmonds karakter-eenheid en beweegreden van „blijven" aangaat, hierin verschillen wij, zooals wij reeds zeiden, eenigszins van Schiller.

Dit getuigenis ziet dus, met niet weinig gezag, reeds op Egmonds leven. Doch wat Egmond bij zijnen dood bezielde, blijke nog eens uit het briefje, waarvan wij hierboven reeds hebben gesproken.

Egmond schreef, in het gezicht zelf van den dood, deze regelen:

Sire.

Dezen morgen heb ik het vonnis vernomen, hetwelk Uwer Majesteit behaagd heeft over mij uit te spreken. Hoever ik ook altoos er van verwijderd geweest ben iets te ondernemen tegen den persoon of tegen den dienst Uwer Majesteit of tegen den eenig waren, alouden en katholieken godsdienst, zoo onderwerp ik mij toch geduldig aan het lot, hetwelk God mij belieft toe te zenden. Heb ik gedurende de vorige troebelen iets toegelaten, geraden of gedaan, dat tegen mijn plicht scheen te strijden, zoo is dat zekerlijk met de beste bedoeling geschied en mij door den dwang der omstandigheden afgedwongen. Daarom bidde ik Uwe Majesteit, het mij te vergeven en, met het oog op mijne vorige diensten, barmhartigheid te gebruiken met mijne echtgenoote en mijne arme kinderen en dienstboden. In dit vaste vertrouwen ga ik mij Gods oneindige barmhartigheid aanbevelen.

Brussel, den 5 Juni 1568, nabij mijn laatste oogenblik.

Van Uwe Majesteit,

De getrouwste Vasal en Dienaar,

LAMORAAL VAN EGMOND.

Na dezen brief gegeven te hebben, durven wij gerustelijk de vraag stellen: hebben wij onzen held te hoog gesteld? Neen de Egmond, dien de historie ons geeft, is noch de overbeterlijke wufteling noch de overspeler van Goethe, niet eens de karakterlooze van Schiller; hij is veeleer een dier betreurenswaardige edellieden, die eenen tijd van verdwaling zóó allerbitterst reeds op aarde hebben uitgeboet, dat zij daardoor het medelijden der volgende geslachten voor altoos hebben verworven.

P. M. BORS, Pr.

BOEKBEOORDEELING.

Het katholiek kerkelijk volkslied in onze moedertaal. Voordracht gehouden in eene vergadering van het St. Bernulphus-Gilde te Utrecht, door Fr Eppink, Pr. Utrecht, v. Rossum, 1892.

Een polemisch-apologetische bijdrage over zang en gebed, naar aanleiding van Eppink's voordracht in het St. Bernulphus-Gilde, door J. Bogaerts, C. S.S. R. Amsterdam, Borg.

De kapelmeester van de Utrechtsche kathedraal heeft in een der vergaderingen van het St. Bernulphus-Gilde, die dit jaar belegd zijn, een voordracht gehouden over een onderwerp, dat alleszins actueel genoemd moet worden, namelijk over het katholieke kerkelijke volkslied in onze moedertaal, een onderwerp, dat hem in de laatste tijden schier dagelijks bezig gehouden heeft. Hij heeft daarbij den goeden inval gehad deze voordracht afzonderlijk, als brochure, uit te geven om zijne meeningen omtrent dit punt aldus in ruimer kring bekend te maken, waardoor dan ook vanzelf de aanleiding gegeven is om eene openbare gedachtenwisseling over dit onderwerp uit te lokken. Voor dat bekend maken in ruimer kring kunnen wij den Eerw. Heer Eppink niet anders dan zeer dankbaar zijn; immers men mag als vrij zeker aannemen, dat de weg tot verbetering van het katholiek kerkelijk volkslied, door velen en ook door den kapelmeester zelven tot dusverre ingeslagen, ons niet zou gevoerd hebben tot de hoogste volmaaktheid ten deze; maar tengevolge van deze brochure — die, zoo ze al geen geheel nieuwe gezichtspunten opent, toch voor te weinig opgemerkte gezichtspunten meer onze aandacht vraagt — zal het resultaat der gezamenlijke werkzaamheid op dit gebied veel bevredigender zijn, ja, hebben wij kans, dat ons het beste zal worden gegeven, wat te verkrijgen is.

Te dezer plaatse op te noemen, door welke personen en wat er in de laatste jaren aan de verbetering van ons katholiek kerkelijk volkslied gewerkt is, mag overbodig genoemd worden, daar het van elders genoegzaam bekend is. Het streven en de arbeid van al degenen, die zich daartoe hebben aangegord, kan worden saamgevat in dezen volzin: er is inderdaad veel goeds, maar, omdat degenen, die aan de restauratie van het volkslied gewerkt hebben, te weinig doordrongen waren van de eischen van een goed kerkelijk volkslied, misschien nog meer onvolmaakts geleverd. En nu wil de Eerw. Heer E. en met hem enkele muzikale vrienden in een *Algemeen katholiek gebeden- en gezangboek* iets leveren, dat der volmaaktheid zoo dicht mogelijk nabij komt, en daartoe het goede van anderen overnemen, het minder volmaakte verwijderen of wijzigen, maar vooral — en dit is, indien wij zijne brochure goed verstaan, het hoofddoel van zijn streven en schrijven — hij wil terug naar den ouden liederschat onzer vrome vaderen, een schat, die voor een deel een min of meer zelfstandige bewerking is der algemeene liederschat van de Katholieke Kerk, voor een ander deel uit oorspronkelijke liederen bestaat. En dat wil hij, omdat in die liederen der Kerk bij uitnemendheid, maar toch ook bij zeer vele oorspronkelijke liederen onzer vaderen, het meest voldaan wordt aan de eischen, die men aan een katholiek volkslied stellen moet, terwijl vele, om niet te zeggen de meeste der zoogenaamde kerkelijke volksliederen uit den lateren tijd aan die eischen niet beantwoorden. Hij wil terug naar onze middeleeuwsche litteratuur op dit gebied en daaruit, met de noodige wijzigingen, overnemen wat bruikbaar is, niet wegens het te pas en te onpas gebruikte *vetus melius*, dat ons in een verkeerd werkende archaïseerende kunstrichting zou kunnen brengen, maar omdat in *die* litteratuur de schoonste modellen te vinden zijn.

De eischen, die men aan een kerkelijk volkslied, wat tekst en melodie aangaat, stellen moet, bespreekt de Eerw. Heer E. breedvoerig en illustreert ze met tal van voorbeelden; ze vloeien voort uit den naam van „*kerkelijk volkslied*" zelven, d. w. z. zoodanig gedicht moet zijn: 1°. een *lied*, 2°. een *volkslied*, 3°. een *kerkelijk* volkslied.

Alwie sedert het verschijnen van P. Dreves' *Ein Wort zur Gesangbuchfrage* (1884) met den inhoud van die brochure kennis heeft gemaakt, zal een zelfden gedachtengang in Eppinks werk terugvinden: immers „bij de studie van dit onderwerp [heeft] de auteur

„bij ontstentenis van een hollandsch geschrift de verhandeling van „Dreves als handleiding gebruikt". Maar met behoud van den gedachtengang is E.'s werk geen slaafsche navolging, maar veeleer een geheel zelfstandige bewerking van Dreves' geschrift, pasklaar gemaakt voor ónze toestanden en ónze litteratuur.

Allereerst dan worden de drie opgenoemde eischen toegepast op *den tekst* der liederen. Het kerkelijk volkslied moet zijn 1°. een *lied*, d. w. z. het moet van lyrische natuur zijn: „De dichter van „een lied moet hartetaal spreken; hij moet den componist vóór- „zingen..... Niets is daarom onnatuurlijker in een lied dan de „leer- en preektoon. En waarom? Omdat zulk een lied op de eerste „plaats tot het verstand spreekt en niet tot het hart". In zoo'n geval krijgen wij „dürre, durchsichtige, gereimte Predigten und „darum ungereimte Lieder". De lierdichter „moet zijn hart, door „de overweging van een of ander voorwerp getroffen, uitstorten en „anderen op hunne wijze zijn gevoel doen deelen: hij moet zingen, „zullen anderen met hem meezingen". Vele liederen nu van onze tegenwoordige kerkliederen-litteratuur gaan aan het euvel van den leer- en preektoon mank. De eerw. schrijver legt den vinger op de wonde; ik vrees — want een zacht geneesheer is hij niet! — dat de aanraking hier en daar nogal pijnlijk is geweest; maar een geneesheer, die een wonde wil genezen, moet flink zijn en mannelijk toetasten.

„Volgt hieruit nu, dat een lied geen dogma mag behandelen, „geen verhaal mag bevatten en den zondaar van geen bedreiging „of straf mag spreken? In geenen deele, zoo de dichter slechts den „juisten toon weet te treffen; 't is ook hier *le ton, qui fait la musique*. „Het komt er maar op aan hoe de dichter zijn geloofspunt in het „lied verwerkt. Een lyrisch dichter mág leeren, maar moet niet „willen leeren; hij mag een dogma behandelen, maar het lyrisch „element moet het dogmatische beheerschen. Uit de overweging „van het geheim moet het lied aan de borst des zangers ontwellen, „zooals de machtige Sequentia:

„Lauda Sion Salvatorem,
„Lauda Ducem et Pastorem
„In hymnis et canticis"

„aan het hart van den engelachtigen leeraar ontwelde, toen hij in „overweging de diepte van Gods liefde in het heilig Geheim had „gepeild, zoover een mensch die peilen kan. In volle accoorden laat „hij ons hooren, wat er in zijn hart omgaat; hoe hij dankt, juicht, „jubelt, aanbidt. En wanneer hij daarna op een schijnbaren leertoon „dat geheim in geheel zijn omvang ontwikkelt, dan geschiedt dit „enkel, om in de strofen *Ecce panis* en *Bone Pastor* andermaal het „gevoel zijns harten in al zijn volheid uit te storten. Dit hemelsch „gezang, wat men lezende reeds zingt, is een voorbeeld en bewijs „tevens, hoe een dogma in een lied kan en moet behandeld worden. „Op gelijke wijze mag een lierdichter verhalen, doch men moet het „hem afluisteren, dat het verhaal geen hoofdzaak is. Een lied mag „geen oratorisch verhaal wezen; de dichter mag mededeelen „wat hij overwogen heeft, maar de gevoelens, door die overweging „gewekt, moeten den toon aan het lied geven. Het verhaal moet „den achtergrond vormen van het beeld des harten, dat hij in zijn „lied uitstort."

Het kerkelijk volkslied moet zijn 2°. een *volks*lied. Bij het beantwoorden van deze vraag zet E., hierin P. Dreves volgend, voorop, dat de smaak des volks in deze zaak geen hoogste maatstaf kan zijn; en dan zegt hij: „Het lied, waarvan wij spreken, is bestemd „voor het volk, dat uit alle rangen en standen in het huis Gods „samenstroomt. Zal het volk met den dichter meezingen, dan moet „deze den gezonden zin des volks kennen en gevoelen, wat er in „het volk leeft. De volksdichter moet een dichter zijn *uit* het volk, „niet enkel *voor* het volk; hij moet denken, gevoelen en spreken „als het volk, zal hij begrepen worden. Hooge bespiegelingen en „hoogdravende uitdrukkingen zijn in een volkslied misplaatst. Wat „een dichter gevoelen en zeggen kan, maar misschien geen tien uit „het volk met hem, moet hij in zijn hart besloten houden. Hij moet „over de verhevenste waarheden in eenvoudige taal kunnen spreken.

„Nu zou iemand tot de verkeerde gevolgtrekking kunnen komen, „dat namelijk de andere uitersten in een volkslied geen fouten „zijn, dat voor het volk alles goed is. Niets is echter minder „waar. Dorheid, gebrek aan gevoel, aan leven en beweging, armoede „en platheid zijn in een volkslied evenzeer gebreken als hooge „bespiegelingen, stoute beelden en hoogdravende woorden. Men „mag het volk niet onderschatten. Al kan het den dichter in zijn

„hooge vlucht niet volgen, toch lacht het met platte, alledaagsche „uitdrukkingen: het gevoelt meer dan het zegt.

„De dichter van een volkslied moet dus een man uit het volk „zijn, het volk kennen en gevoelen, wat er in het hart des volks „omgaat en dat gevoel in gezonde, voor het volk verstaanbare en „tevens waardige taal weten weer te geven. Voegen wij hierbij nog, „vermits er van een kerkelijk lied sprake is, dat de dichter een „goed Christen moet wezen, wiens hart bij de overweging van Gods „liefde, in de schepping en de verlossing getoond, van dank-„baarheid klopt en van wederliefde blaakt, dan hebben wij een vrij „goed denkbeeld van een kerkelijk volksdichter en een vrij juisten „maatstaf, waarnaar wij zulk een lied voor het volk mogen, ja „moeten beoordeelen. Zulk een lied moet objectief, maar tevens „subjectief zijn. Objectief, in zooverre de dichter niet zijn eigen „persoonlijk gevoel weergeeft, maar slechts dat, wat onder het „christenvolk leeft. Subjectief, wijl dit slechts dan mogelijk is, „wanneer hij in het leven des volks is doorgedrongen, met het volk „leeft en gevoelt. „Wer als Christ das Tiefste seines Innern am „„reinsten ausspricht", zegt Lange [1]), „spricht aller Christen Tiefstes „„aus". Wie dit doet, en aan de godsgave van dichter, kennis des „volks, vorming en gezonden smaak paart, zal een lied kunnen „scheppen, wat leven en warmte heeft, voor ongeletterden ver-„staanbaar, voor geletterden aantrekkelijk is en door het volk „gaarne gezongen wordt."

Het kerkelijk volkslied moet zijn 3o. een *kerkelijk* volkslied. Andermaal — de lezer vergeve ons de lange citaten! — laten wij den Heer E. zelven aan het woord. Aangezien een kerkelijk lied dienen moet om in de kerk gezongen te worden, en de kerk „de woon-„plaats is van God onder de menschen, moet een lied, dat daar ge-„zongen zal worden, Gods heiligdom waardig zijn. Nu is echter „voor Gods huis het beste niet te goed en daarom moet zulk een „lied als kunstuiting aan de strenge eischen der kunst beantwoor-„den, een strenge letterkundige beoordeeling kunnen doorstaan. Dit „is echter niet genoeg. Omdat het [hier te lande althans] vóór en „ná de viering der Liturgie mag worden aangeheven, moet het, „hare gevoelens deelend, zich op waardige wijze aan de taal der

---

[1]) *Die kirchliche Hymnologie*, S. 29.

„Liturgie aansluiten, de soberheid en kracht bezitten, die de litur-
„gische gezangen kenmerkt.

„Het moet ernstig, waardig, mannelijk van toon zijn en niet aan
„de wereld herinneren door speelsche vormen en ijdel vertoon. Alle
„halfslachtigheid en meegaandheid met den modernen tijdgeest is
„het kerkelijk lied vijandig. „Das [1]) Lied der streitenden Kirche
„„muss ein streitbares Lied sein; es darf nicht mit der Welt lieb-
„„äugeln, nicht um Weltlob buhlen, sondern muss es sich mit dem
„„Gotteslob genügen lassen". Niet alles, wat vroom en stichtend
„is, mag den drempel van Gods huis overschrijden. Een kerkelijk
„lied moet een kerkelijk gebed zijn. In de kerk mag ieder op zijne
„wijze bidden en daarbuiten ook naar hartelust zingen; maar wil
„iemand een lied voor de kerk maken, dan is zijn subjectief gevoel
„door het objectieve, wat in de Liturgie heerscht, aan banden ge-
„legd" enz. Overduidelijk is het nu nog niet wat eigenlijk met
een *kerkelijk* volkslied bedoeld is, of het moest zijn, dat het aan
dezelfde eischen moet beantwoorden als een liturgisch gebed of
gezang. Doch deze thesis zal hier en daar, vreezen we, nogal
tegenspraak vinden als te streng, en is, naar onze bescheiden
meening, ook wel wat al te veeleischend. We hopen echter, dat
de bespreking van dit punt door anderen, waartoe deze brochure
aanleiding geeft, dit min of meer duistere wel tot grootere klaarheid
zal brengen.

De auteur gaat hierna over tot de melodie, welke evenals de tekst
een drievoudige eigenschap moet bezitten: zij moet zijn 1°. een
melodie, 2°. een *volks*melodie en 3°. een *kerkelijke* volksmelodie.

Hier wijst de schrijver er op, dat eene melodie niet alleen uit
verschillende tonen bestaat, maar uit de vereeniging van harmonische
toonafstanden, in aangename rhythmische beweging; bovendien is
naast rhythmus en harmonie ook een zeker natuurlijk evenwicht in
de verschillende onderdeelen een vereischte. Een gevolg hiervan is,
dat verandering van maat in een volkslied meestal, zooal niet altoos,
hinderlijk zal zijn. De dichters van zoogenaamde kerkelijke volks-
liederen uit de laatste drie eeuwen hebben voor 't meerendeel hier-
mede geen rekening gehouden, en hun strofen zoo kunstig, of liever
zoo gekunsteld gebouwd, dat een statige melodie, waar het melodisch

[1]) Dreves.

evenwicht kon worden toegepast, onmogelijk werd. Eerst in de laatste tientallen van jaren is hierin eene wending ten goede gekomen.

Ook herinnert de Eerw. Heer E. er aan, dat de melodie bij de intervallen met den natuurlijken aanleg des menschen rekening moet houden, en dat daarbij de wetten der Palestrijnsche muziek moeten worden onderhouden. Zeer zeker is dat wenschelijk en ook uitvoerbaar, maar naar onze bescheiden meening minder om het volk goed en zuiver te laten zingen — immers het volk heeft tegenwoordig zooveel en zoo dikwijls gelegenheid om bij uitvoeringen van moderne muziek andere intervallen, zooals sexten, septimen, te hooren, dat deze grootere toonafstanden voor hen geen bezwaar zullen zijn — dan wel om alle te groote hartstochtelijkheid en sentimentaliteit te weren. Dit laatste achten wij een punt van groot gewicht. Immers sentimentaliteit en hartstochtelijkheid moeten uit de kerk geweerd blijven, hetzij ze zich openbaren in een lied of op een andere wijze. Nu is het wel te betreuren, dat velen, die voor het invoeren en zingen der liederen in de kerk te zorgen hebben, veelal te weinig letten op deze twee slechte eigenschappen; en wat voor jaren — tegenwoordig al minder, wegens den zegenrijken arbeid der St. Gregorius-vereeniging — overal kon gehoord worden tegen het afschaffen der moderne missen en elevatiestukken, namelijk, dat die muziek zoo stichtend werkt op het gemoed en zoo godsdienstig stemt, datzelfde kan men nu nog op zeer vele plaatsen hooren, wat de in zwang zijnde kerkelijke liederen aangaat. Deze tegenwerping echter mist alle nieuwheid: men leze daaromtrent wat P. Dreves in de aangehaalde brochure (blz. 60 vv.) schrijft; wij willen hier alleen aanhalen een woord van den bekenden Père Lejeune, dit l'Aveugle (1672), die in een zijner preeken aldus zegt: „Vous direz qu'elle [de muziek] „attire le peuple à leur église. Il est vrai; mais c'est-à-dire qu'elle „fait que plusieurs qui un jour de Pâques ou d'autres fêtes iraient „à la cathédrale ou à la paroisse ouïr le chant grégorien, qui ne „ressent point les airs profanes, vont prendre plaisir d'entendre les „fredons de quelques filles. Vous me direz derechef, que ce chant „élève le coeur à Dieu: oui le coeur de quelques-uns; mais pour „un qu'il attendrit d'une dévotion sensible *qui n'est pas la plus solide*, „il en abaisse et attache plus de dix à la créature, et nous savons „par l'aveu de plusieurs que ces voix mignardes les amollissent, les „charment et leur donnent des pensées impudiques".

Verder moet — om tot onze stof terug te keeren — de melodie uit het lied gegroeid zijn, moet er één geheel mede maken. „Dazu — aldus Dreves blz. 58 — „aber ist nöthig, dasz der Tondichter „nicht selbstsüchtig oder eigensinnig seinen musikalischen Gedanken „nachjage und dann irgend einen bemitleidenswerthen Text auf das „Prokustesbett seiner Melodien kneble, sondern dasz er seine Ge„danken vom Dichter entlehne, dasz er vor Allem den Text zu „durchdringen suche und von diesem sich zur Begeisterung erwecken „lasse. Er musz es machen wie Zelter, der von sich sagte: „Wenn „„ich ein Lied componiren will, so suche ich zuvor in den Wort„„verstand einzudringen und mir die Situation lebendig zu machen. „„Ich lese es mir dann laut vor, bis ich es auswendig weisz, und „„so, indem ich es mir immer und immer wieder recitire, kommt „„die Melodie von selber". Andrenfalls wird er nichts weiter er„reichen, als zwei schöne Leichen an einander zu koppeln: die „todte, weil nicht vom Text vergeistigte Melodie, und das todte, „weil nicht musikalisch belebte Lied. Er wird ein bloszes Neben„einander erzielen, während doch Wort und Ton *ein* Ganzes bilden „sollen, auf einander gewiesen sind, wie Leib und Seele, einander „belebend zu durchdringen, wie diese. Das Lied ist der Geist, die „Seele; die Melodie ist die schöne Erscheinung, das Kleid, der Leib „des Liedes.

„Auch die Musik ist Sprache; sie musz daher dasselbe sprechen „wie das Lied, dann verstärken sich beide; sonst versteht man weder „dieses, noch jenes. Die Musik ist Sprache, vorzugsweise die Sprache „des Gefühls und der Empfindung. Und zwar steht sie insofern „niedriger als die Sprache, als sie das Gefühl nicht so bestimmt, so „klar, so unzweideutig ausspricht als diese; sie steht höher, insofern „sie das Gefühl wirksamer, gewaltiger ausspricht, weil sie es hinü„berspielt in die Sinnlichkeit, weil sie den ganzen Menschen er„faszt."

Dit neemt echter niet weg, dat men onder eene bestaande melodie in veel gevallen zeer goed andere woorden kan plaatsen, zelfs woorden van geheel anderen inhoud; maar waar is het ook, dat niet iedere melodie geschikt is voor ieder ander lied van gelijken rhythmus. „Zóó vaag en algemeen is de muziek niet in de uit„drukking van het gevoel. Men moet daarin met smaak en tact, „met groote nauwgezetheid en omzichtigheid te werk gaan."

Het *kerkelijke* van de volksmelodie moet daarin bestaan, dat zij zich „aan den liturgischen zang, waarmede zij zoo nauw verbonden „is, in toon en beweging waardig moet aansluiten. Daaruit volgt „nu in geenen deele, dat iedere melodie het strenge karakter van „het gregoriaansch moet dragen, en liederen in moderne toonsoort „zijn uitgesloten. Zij mogen geen wanklank vormen met de gezangen „van den H. Gregorius, niet herinneren aan wereldsche feesten en „vermaken, aan concerten en opera's; niet uitgelaten zijn in vreugde, „niet week in smart, niet hartstochtelijk in liefde; maar van den „anderen kant moeten zij ook het eigenaardige eener volksmelodie „bezitten. Van beide moeten zulke gezangen iets in zich ver„eenigen; zij moeten echte volksmelodieën zijn, maar geadeld door „den toon der Kerk; zij moeten zijn frisch, gezond, mannelijk en „krachtig, zooals de Kerk zelve in al hare liturgische gezangen".

Misschien mogen we de uitlegging, welke de auteur hier geeft van *„kerkelijke* volks*melodie"*, wel toepassen op *kerkelijk* volks*lied*, zoodat het duistere, dat we bij de bespreking van die eigenschap opmerkten, opgehelderd wordt door deze nadere aanduiding: en dan zou dus ook het *kerkelijke* in een volkslied verstaan moeten worden zóó, dat de tekst, evenals de melodie, zich waardig aansluite bij de liturgische teksten van missaal en brevier [1]).

Wanneer we den schrijver tot zoover in zijn uiteenzetting gevolgd zijn, dan moeten wij, bij het zien van vele onzer kerkliederen, met hem bekennen, dat de meeste niet voldoen aan de eischen, die men rechtens aan een kerkelijk volkslied stellen kan. Hoe nu is die bestaande toestand te verbeteren. is de natuurlijke vraag, die oprijst; want nu de kwaal gekend is, moet verbetering worden aangebracht.

De Eerw. Heer E. stelt zichzelven ook die vraag en beantwoordt haar, zonder zichzelven de moeilijkheden te ontveinzen, die aan een dergelijke restauratie van den volkskerkzang verbonden zijn. Dit gedeelte van de brochure is misschien nog belangwekkender dan het eerste.

---

[1]) De Eerw. Heer E. geeft dit zelf ook eenigszins aan, als hij zegt, dat „de tekst zich op waardige wijze moet aansluiten aan „de taal der Liturgie, de soberheid en de kracht moet bezitten, die „de liturgische gezangen kenmerkt". Vgl. hierboven.

Hij begint met een historisch overzicht van het kerkelijk volkslied in 't algemeen en verhaalt, hoe de eerste volkszangen zich uit het Latijnsche kerkelied ontwikkelden, vaak daarvan eene vertaling waren; hoe ook onze vaderen tegen het einde der 15e eeuw reeds een schat van heerlijke liederen in de volkstaal bezaten; hoe het volksgezang bij ons na 1500 ontaardde en verviel, veel meer dan bijvoorbeeld bij onze oostelijke naburen; hoe de verslapping van het kerkelijke leven aan het geestelijke lied veel kwaad deed; hoe tengevolge van de nieuwe muzieksoort bij het begin der 16e eeuw het volkslied een ander karakter aannam, en wereldsche melodieën de kerk binnentraden; hoe ook de Hervorming er het hare toe bijbracht om de katholieke zangen te doen verstommen en om, over wat er bleef bestaan, haar ijskouden adem te laten heengaan; hoe na de herwonnen vrijheid der Katholieke Kerk in Nederland niemand het bestaan van oude, goede muziek vermoedde en het volk geen andere spijze werd voorgezet dan de onkerkelijke muziek van Haydn, Mozart en *tutti quanti*; hoe men, meer bijzonder voor liederen in congregaties en broederschappen, „op roof uitging in duitsche, „fransche, italiaansche liederen-albums, in toonscheppingen voor „concerten en opera's"; hoe er „naast een grootsche, machtige ruïne, „waarvan de fundamenten door den H. Ambrosius waren gelegd, „een gebouw verrees in modernen stijl van de minst gunstige „soort".

Dan wordt ook uiteengezet wat verschillende mannen, te beginnen met Mgr. v. d. Ploeg, hebben gedaan om den volkszang in woord en melodie te verbeteren; wat de schrijver zelf heeft gedaan en hoe een woord van Deken Graaf hem deed verlangen om ook op het veld onzer middeleeuwsche letteren verkenning te gaan maken, opdat het toekomstige geslacht niet slechts zingen, maar ook spreken mocht met de zinrijkheid, de innigheid en den gloed van ons katholiek voorgeslacht.

Hij toog dus aan den arbeid en kwam tot het vermoeden, dat, gelijk in het Duitsch, ook in het Hollandsch menig oud lied een vertaling kon zijn van een Latijnsch gezang; en in een vroeger door hem verworpen boekje — de *Messis copiosa* van 1761 — vond hij bijna honderd Latijnsche kerkliederen, voor een goed deel met dezelfde melodie als in Bäumker's standaardwerk terug; en bovendien vond hij in Mohr's *Psälterlein* een kleine 30 gezangen, die niet alleen met de

Messis copiosa overeenkomst vertoonen, maar soms dezelfde melodie en denzelfden tekst hebben.

Deze ontdekking was van gewicht, daar de gevolgtrekking voor de hand lag, dat er onder de 215 lofzangen van de *Messis copiosa* liederen schuilen, die in de vrome middeleeuwen zijn ontstaan en toen reeds op dezelfde melodie werden gezongen, en dat, gelijk in zoo menig Duitsch „Kirchenlied" de echo wordt gehoord van het middeleeuwsche Latijnsche lied, dit ook met het lied onzer voorouders het geval is.

Hierdoor is de weg aangegeven, waarlangs wij tot verbetering van den volkszang kunnen komen. „Wij moeten terug naar de vroe„gere eeuwen, waarin de christelijke kunsten met elkander in den „dienst des Heeren wedijverden"; terwijl tot dusverre door degenen, die verbetering van den volkszang beoogden, gezocht werd in en bewerkt werd naar liederboeken van de 17e eeuw, moeten wij nu den tekst ons halen in de middeleeuwen, de melodie bij zoovele Latijnsche liederen, die gemeengoed waren van heel de Westersche Kerk. Bronnen, waar wij ons die liederen kunnen opzoeken, zijn bekend, en geen arbeid, geen moeite moet ontzien worden, waar het er op aankomt een flink *Algemeen gezangboek* te maken, dat den stempel van oud-Hollandsche degelijkheid draagt, door de vrome, innige, zinrijke gezangen onzer vaderen. Het nieuwe zal niet *per se*, omdat het nieuw is, verworpen worden; immers niets zou dwazer zijn; maar zooveel doenlijk, natuurlijk met de noodige veranderingen en wijzigingen, die door bevoegde kunstrechters zullen beoordeeld worden, zal het oude, en van het oude het beste, de overhand hebben in dat standaardwerk voor het Katholieke Nederland, waarmede de Eerw. Heer Eppink zich een *monumentum aere perennius* stichten zal.

Aan het slot van deze bespreking wenschen wij den auteur geluk met zijn wèlgeslaagden arbeid: mogen de uitkomsten van zijn onderzoek en dat zijner vrienden volkomen aan zijne verwachting beantwoorden, ja, deze nog overtreffen. De kerk van Nederland zal de vruchten van dien arbeid plukken, en door de nieuwe tempelgebouwen, naar het voorbeeld der oude opgetrokken, zullen de oude vaderlandsche liederen en gezangen God en Zijne Heiligen ter eere, den menschen tot stichting weerklinken, jaren en jaren lang!

Bovenstaande regelen waren door ons geschreven, toen de brochure van Pater J. Bogaerts, aan het hoofd van deze bespreking op de tweede plaats vermeld, te onzer kennisse kwam. Wij mogen niet nalaten een enkel woord ook aan deze brochure te wijden. Indien dit echter niet zoo breedvoerig geschiedt als met de eerstgenoemde, wijte men dit niet aan partijdigheid, maar voornamelijk hieraan, dat de Eerw. Heer E., naar ons gemeld is, zelf deze brochure in een der eerstvolgende vergaderingen van het St. Bernulphus-Gilde bespreken en daarna in het *St. Gregoriusblad* behandelen zal. Zonder derhalve in een repliek tegen Pater Bogaerts te willen treden, hetwelk den Eerw. Heer E. overgelaten blijve, meenen we toch, na hetgeen we over E.'s brochure schreven, ook het een en ander uit laatstgenoemd vlugschrift te moeten mededeelen.

Pater Bogaerts dan, de verzamelaar van het boekje *Gezangen onzer broederschappen*, dat door den Eerw. Heer E. vrijmoedig, zelfs zéér vrijmoedig in zijn voordracht besproken is, meent te moeten opkomen zoowel tegen de wijze van bespreking als tegen de bespreking zelve, ten opzichte van zijn boekje gebezigd. De geheele brochure is in een doorgaans bezadigden maar toch vrij warmen toon geschreven. En dit laatste is geen wonder! De arbeid van Pater Bogaerts, een arbeid van veel zoeken en veel moeite, wordt door Eppink — die, bij zijn ijveren voor het beste, zijne woorden niet altijd op een goudschaaltje weegt — als het ware met één pennestreek, met één enkel apodictisch gezegde, naar de „Rumpelkammer" verwezen, en dàt, volgens Pater B., ten onrechte. Wie zou zich dan niet warm maken in de verdediging van een werk, dat men naar zijn beste weten zoo goed mogelijk heeft verricht? Naar onze bescheiden meening echter is méér nog de hoofdoorzaak van Pater B.'s soms wat heftigen toon hierin te zoeken, dat de verwijten van den Eerw. Heer E. het meest, of misschien alleen slaan op de gezangen van den H. Alphonsus, in dit boekje opgenomen; en nu is het allicht te begrijpen, dat een zoon van S. Alphonsus zich bij het verdedigen daarvan eenigszins in vlam zet; de toon echter blijft altijd waardig — zeer zeker een hoogst prijzenswaardige eigenschap in deze brochure. Of het 's Heeren Eppink's bedoeling geweest is juist *die* gezangen te treffen? Pater B. zegt: „De zaak van deze zijde beschouwen „is ze hatelijk voorstellen. Dat hoeft niet, dat willen we ook niet". Gelukkig! voegen wij er bij, want deze bedoeling is klaarblijkelijk die des Heeren E. niet geweest.

Het zij ons geoorloofd een paar punten, waarop meer bijzonderlijk onze aandacht is gevallen, nog te bespreken.

Vooreerst komt Pater B. op tegen de bewering van E., als zou lied no. 33 uit de *Gezangen onzer broederschappen*, een lied van S. Alphonsus, — niet passen op de melodie van Haller, door P. Bogaerts daarboven geplaatst. E. zegt: „Ik vind geen enkele overeenkomst, „zelfs geen rhythmische gelijkheid". Pater B. zegt: „Nu, ik wèl. „Anders had ik ze niet genomen. Zoo staan we gelijk". — Wij voor ons zijn van meening, dat beiden niet gelijk staan, maar dat Pater B. hier in de minderheid is; ook wij zijn overtuigd, dat de rhythmus van het Hollandsche lied niet geschikt toelaat er de melodie van Haller boven te plaatsen. Wij zullen hier ter verduidelijking een paar strofen van het oorspronkelijke lied, waarop Haller zijne muziek maakte, plaatsen tegenover de Hollandsche strofe; ieder oordeele dan zelf. Het Duitsche lied is te vinden in *Waldblumen*, Dichtungen von Fr. A. Muth (S. 182, 183):

O Stern in Meere,
Fürstin der Liebe,
Aller Betrübten Labung und Trost!
Wenn du mir lächelst
Fürcht' ich kein Unheil,
Alles ist heiter, Alles ist gut!
bis. Höre mein Flehen,
Neige dein Antlitz,
Gib, meine Herrin, Friede und Heil!

Waar ben ik! in wat heerlijk Eden?
Wat lieflijk zachte lentelucht
Doorbalsemt mij met zaligheden,
En doet mij baden in genugt?
Wie heeft mij in die luchtprieelen,
In dien gesloten tuin gebracht,
Waar lentezephyrs 't harte streelen
Met bloesemgeuren rijk bevracht?

O Stern im Meere,
Mutter der Schmerzen,
Aller Bedrängten Hilfe und Trost!
Wenn du mich tröstest,
Trocknen die Thränen,
Schwindet all' Trübsal, schwindet all' Leid.
bis. Höre mein Flehen,
Neige dein Antlitz,
Gib, meine Herrin, Friede und Heil!

In zoete sluimring mag ik rusten,
Bij 't kweelen van der vooglen lied.
Verdwijn, o wereld, met uw lusten,
Ach stoor mijn stillen vrede niet.
Ik ben door liefde gansch bevangen;
Neen, schijnschoon, dat de wereld biedt,
Niet langer blijft het aan u hangen,
Het hart dat Godes troost geniet.

Beide liederen hebben een zeer verschillenden rhythmus, en aangezien de melodie van Haller expresselijk op den rhythmus van het Duitsche lied is gemaakt, is het resultaat van het onderleggen van den Hollandschen tekst met een geheel anderen rhythmus iets stijfs, iets valsch, iets dat hindert in het zingen. Misschien zijn er menschen, die op den langen duur daaraan gewoon raken (iets wat we voor een musicus bepaald ontkennen moeten), *mooi* wordt het in geen geval. Zelfs P. Bogaerts zal op den duur niet mooi vinden, dat een tekst, die eigenlijk luidt:

⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ —
Wat lieflijk zachte lentelucht

en

⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑—⏑
Wie heeft mij in die luchtprieelen

door de melodie verwrongen wordt tot:

— ⏑ ⏑ — ⏑
Wat lieflijk zachte lentelucht

en

— ⏑ ⏑ — ⏑
Wie heeft mij in die luchtprieelen.

En bovendien, waarom stelt P. Bogaerts den eisch, dat, als een ander componist een andere melodie op dit lied zou maken, die melodie „*merkelijk beter*" moest zijn dan die van Haller? Zoo iets krijgt immers den schijn van onredelijkheid. Had bijvoorbeeld de componist, die ruim 20 melodieën voor deze verzameling maakte, voor dit lied niet een melodie kunnen componeeren, die, zooal niet „merkelijk beter", dan toch minstens even goed was? Ons dunkt, dat de Eerw. Pater van het tegendeel overtuigd moet zijn.

Volgt de quaestie over de gebeden der Heiligen.

De Heer E. had geschreven: „Bij het voorloopig plan voor *Looft „den Heer, katholiek gebeden- en gezangboek voor Nederland*, voegde „iemand deze opmerking: „Zoo ik u betreffende de gebeden een „„wenk mag geven, dan zou het deze zijn: neem toch geen gebeden „„op, die Heiligen, in hooge, heilige geestdrift hebben gesproken en „„neergeschreven, die echter geen gewoon sterveling na kan zeggen, „„zonder zich zelven te misleiden. Wat deze hoog begenadigden voel-„„den en zeggen konden, gevoelt en zegt geen tiende uit het volk"".

Naar aanleiding dezer woorden geeft Pater B. een heele verhandeling of theologische beschouwing over den staat van gebed en de

daad van gebed en komt tot de conclusie: „Neem gerust gebeden „op, die Heiligen in hooge, heilige geestdrift hebben gesproken en „neergeschreven, met die na te stamelen zullen wij, gewone sterve„lingen, ons niet misleiden".

Het zij ons geoorloofd in alle bescheidenheid te mogen meenen, dat Pater B. aan de woorden van E., of liever van zijn ongenoemden raadgever, een te groote uitgebreidheid geeft. Wij voor ons gelooven, dat de raadgever — hij moge al misschien wat sterke uitdrukkingen gebruikt hebben — bedoeld heeft, verschillende Heiligengebeden, die men in vele kerkboeken onzer dagen aantreft, en die overvloeien van zeer sterke, in den mond der Heiligen geëigende, doch in den mond van gewone menschen onnatuurlijke uitdrukkingen, in dit gezang- en gebedenboek liever niet op te nemen, maar daarvoor in de plaats te stellen de liturgische gebeden der H. Kerk, omdat daarin het al te subjectieve niet te vinden is, en tevens omdat deze, wat in hooge mate te betreuren is, al te weinig gekend zijn. Wie dan ook het plan van E.'s boek, gelijk het destijds in het *St. Gregoriusblad* meegedeeld is, inziet, kan bemerken, dat aan dien wenk gevolg is gegeven: onder de gebeden nemen de schoone liturgische gebeden uit *Missale* en *Rituale* een eerste plaats in, evenals ook aan de uitlegging der voornaamste kerkelijke plechtigheden een plaats wordt ingeruimd. Deze gebeden zijn voor het gros des volks — in 't algemeen genomen — gezonder, wijl ze eenvoudiger zijn.

Ten slotte een enkel woord over de tirade van P. Bogaerts op blz. 36 van zijn geschrift; ook hier meenen wij, dat de auteur zijn doel eenigszins voorbijschiet. De Pater schrijft: „Dat duistere [n.l. in „het uiteenzetten van hetgeen verstaan wordt door een *kerkelijk* lied] „bereikt ongetwijfeld zijn toppunt, als er gezegd wordt [door Eppink]: „„Doch zoo min als de verhevene gebeden van sommige Heiligen „„*kerkelijke* gebeden zijn, evenmin zijn deze liederen „der minnende „„en boetvaerdige ziele", hoe groot hun dichterlijke waarde ook zij, „„*kerkelijk*".

„Hoe hebben wij het nu?

„*Gebeden van Heiligen, die niet kerkelijk zijn....!?*

„Wat is hier kerkelijk? Hebben wij goed onthouden van blz. 4 „der voordracht, dan is het woord *kerkelijk* synoniem van *katholiek*" enz.

We merken op, dat E. de woorden kerkelijk en katholiek *niet* tot synoniemen maakt. E.'s brochure draagt tot titel: „*Het katholiek*

kerkelijk volkslied in onze moedertaal". Op blz. 4 van zijn geschrift, na een korte inleiding, stelt hij zich de vraag: wat is een kerkelijk volkslied? en in een nootje voegt hij er bij: „het bijvoeglijk naamwoord „*katholiek*" meen ik voortaan te mogen weglaten". Wil dat nu zeggen, dat *katholiek* en *kerkelijk* synomiem zijn? Of wil dat zeggen, dat de auteur, die een brochure schrijft over het *katholieke* — dus niet bijvoorbeeld over het *protestantsche* — kerkelijke lied, na uiteengezet te hebben, dat hij over het *katholieke* lied wil spreken, in 't vervolg, nu zijn bedoeling duidelijk is, het woord *katholiek*, als overbodig en aan de zaak verder niet afdoende, maar zal weglaten? Ons dunkt, het laatste, en het laatste alléén is de bedoeling des schrijvers.

Verder krijgt het wel eenigszins den schijn van, *sit venia verbo*, letterzifterij, als er zoo lang gezocht wordt naar de beteekenis, die het woord „*kerkelijk*" in E.'s aangehaalden zin zou hebben. Met eenigen goeden wil ziet immers ieder onbevooroordeelde, dat dit woord, in het verband van „*kerkelijke* gebeden", niets anders kan beteekenen dan *liturgische* gebeden. En wat is er dan te wraken aan de uitdrukking, dat de verhevene gebeden van sommige Heiligen geen liturgische gebeden zijn, al zijn ze dan ook van Heiligen?

Dat de volzin des Heeren E. duister is, zal niemand ontkennen, en wij zelven hebben boven reeds opgemerkt, dat de schrijver ter plaatse, waar hij over het *kerkelijke* van een volkslied spreekt, verre van duidelijk is. In den aangehaalden volzin nu wordt het woord „*kerkelijk*" tweemaal gebruikt, telkens, zonder eenige aanwijzing, in een verschillende beteekenis: dit moge afkeurenswaard zijn, het moge duister zijn, ons dunkt, met eenigen goeden wil was ook dat wel te achterhalen geweest. En andermaal dringt zich aan ons de gedachte op, hierboven reeds uitgesproken, dat de smaad — de volgens onze meening slechts in schijn bestaande smaad — op den H. Alphonsus geworpen, de schrijver van deze *Vindiciæ Alphonsianæ* dergelijke gedachten in het hoofd, dergelijke uitdrukkingen in de pen geeft, en dat alles met een warmte van toon, die aan het pleidooi zijn rustigheid en daarom ook iets van zijn overtuigingskracht ontneemt.

Dat ons katholiek kerkelijk volkslied in een deerniswaardigen toestand verkeert, gelijk de Heer E. opmerkt, is een niet te loochenen feit. Al is er reeds veel geschied, al hebben velen reeds

medegewerkt tot verbetering van den volkszang, toch zijn we zoo vrij om de voorstelling van Pater B. al te rooskleurig te noemen. Neen, na het verschijnen van vele goede volkszangboekjes — ook na dat van Pater B. — die zich slechts tot een engen kring beperken, blijft de algemeene toestand deerniswaardig, de loffelijke uitzonderingen niet te na gesproken.

Wat de verdere beschuldigingen betreft, door Pater B. den Eerw. Heer E. toegevoegd, met belangstelling zien we het antwoord uit Utrecht tegemoet. Moge het echter blijken, dat er bij alle verschil van meening toch eenheid van werking bestaat, en dat zoovele uitnemende krachten, als van Pater Bogaerts en den Eerw. Heer Eppink, vereenigd arbeiden tot bereiking van éénzelfde doel: *de verbetering van ons katholiek kerkelijk volkslied.*

Hageveld. W. P. H. Jansen.

LETTERLOOVER.

DE VROUW IN HET CHRISTENDOM.

EEN FEESTGROET

AAN DE OUD-ÉLEVES

van het Ursulinenklooster „JERUSALEM" te Venray.

4 SEPTEMBER 1892.

In dit najaar werd er in het Ursulinen-klooster en pensionnaat Jerusalem te Venray een huiselijk, maar schoon en hartverheffend feest gevierd. Vier jaar geleden hadden de oud-pensionnaires aan de toen vijftigjarige stichting gezamenlijk een huldeblijk vereerd, een fraai en welluidend kerkorgel voor de kapel. Het is bekend, door welk schrikwekkend ongeval dit gouden feest werd verstoord: een geweldige brand verwoestte toen alles. Nu echter was het reusachtige gebouw als een wondervogel herrezen uit zijne asch, en het orgel opgericht. Doch nu wenschten de milde geefsters haar vorstelijk geschenk ook te zien en te hooren, en daartoe werden zij uitgenoodigd op den 4en September. Van alle kanten stroomden zij bijeen, 140 in getal, van elken leeftijd en van alle schooljaren, van 1847 en '48 af. Men zag er zelfs eene grootmoeder met hare dochter en hare kleindochter, die er alle drie hare opvoeding hadden genoten. De heer Verheyen, van Amsterdam, uitgenoodigd om te spelen, deed het smaakvol versierde orgel, (een werk des heeren Franssen, te Roermond), in zijn volle kracht uitkomen. Het was een verrukkelijk feest: met den liefelijksten eenvoud en roerende als kinderlijke opgewektheid waren allen bijeen, alsof zij nòg, als in lang vervlogen jaren, pensionnaires waren van het geliefde Jerusalem, en vierden vol geestdrift hare samenkomst. Aan den feestdisch werden de volgende dichtregelen voorgedragen, onder bovenstaanden titel:

* * *

Gegroet, gegroet, gij eedle schaar van vrouwen!
Neem 't Welkom, door Jerusalem geboôn.
't Is blij verrukt, op 't hoogfeest u te aanschouwen,
Want gij zijt méér nog dan haar gouden kroon.

Hoog is uw roep. Want waar uw deugd niet schittert,
Daar gaat de zede in onrein slijk te grond.
De trouw verdwijnt. Het zoetste wordt verbitterd.
De laagheid kruipt, een slang gelijk, in 't rond,
En de Engel van wat teeder is en heilig
Omsluiert zich in tranen 't droef gelaat.....
Wat wordt ontzien, wat is op aard nog veilig,
Waar de adeldom der Vrouw niet meer bestaat?

Hoog is uw roep. O, zie des Heeren lijden!
Ontdaan, bebloed, in kwellingen zóó wreed,
Dat ze ongehoord zijn in die ruwe tijden,
Draagt Hij zijn kruis, God! in het schandekleed,
En hoon en schimp, verwensching te elker schrede,
En haat en woede omringt Hem onverpoosd.
Maar neen, geen vrouw, geen enkle vrouw spot mede
Dien gruwbren spot. In tegendeel, zij troost!

O Veronica, treed, treed snel naar buiten,
Verfrisch zijn aangezicht! Het zal, altijd
Onwischbaar op uw doek, 't geheim ontsluiten
Van vrouwenmoed in bangen levensstrijd.
Volg, Magdalena, volg, geen vrees in 't harte!
Sta onder 't kruis, tot in den dood getrouw:
De Moeder Gods, in duizendvoude smarte
Het ideaal der Christelijke vrouw,
Ging u reeds voor.

O wondere viktorie,
Geheiligd door de Hemelkoningin!
Dag van triomf, van eedle vrouwenglorie!

Gegrondvest is voor eeuwig het begin.
Ontelbren staan gereed, die baan te volgen.
Niets schrikt haar af, geen pijniging, geen dood,
Want de aarde is boos, tot razernij verbolgen.
Haar moed groeit aan, bij 't klimmen van den nood.
En duizenden van Maagden, Martlaressen,
Met kindren zelfs de Moeders, treden op.
Kon ook haar bloed tirannendorst niet lesschen,
Haar aantal stijgt met iedren harteklop.

Zoo is de loop van 't Christendom begonnen,
En altijd wordt hetzelfde weer herhaald,
En stralender, dan millioenen zonnen,
Is hare deugd, die strijdt en zegepraalt.
En wat nog groeit, en wat nog bloeit op aarde,
Van teederheid en reinheid, hemelschoon,
Het is de Vrouw, die 't als een krans vergaarde,
Zich om het hoofd vlecht als een koningskroon.

* * *

Als 't rozenperk ontluikt in breede kringen,
Door ochtenddauw gelaafd en zonneschijn,
Zoo moge uw hart, bij de oude erinneringen,
Nieuw opengaan in jeugdig samenzijn,
En levensvreugde en kracht zich blij verfrisschen,
En nieuwe moed ontluiken in uw geest!
Een lentedag, om nimmer uit te wisschen
Uit uw gemoed, dat zij u 't jubelfeest.

Jerusalem ontving met blijde ontroering
In haar kapel uw orgel. — 't Hoog geschenk
Zal juichende in een heilige vervoering,
Opdat het rijk en waardig u gedenk',
Zijn tonen met haar maagdenzangen menglen,
En ze op doen gaan, den grooten God ter eer,
Ze zweven doen op vleugelslag der Englen,
In reine en schoone akkoorden, naamloos teêr.

O, dat de zang der zoete erinneringen
Eene echo vinde en blijden wedergalm,
Dat ze uwe ziel, en nooit verflauwd doordringen,
En klinken in een rijken hoogtijdspsalm:

Omhoog de vaan van echte vrouwenwaarde,
De Kruisbanier, door zegepraal begroet!
Jerusalem, hef op uw oog van de aarde,
En triomfeer in uwe dochtrenstoet!

J. A. de Rijk, Pr.